श्रीमहाभारतं

श्रीमन्महर्षिवेदव्यासविरचिता

श्रीमन्महाभारतसंहिता

कर्णशल्यसौप्तिकस्त्रीशान्तिपर्व्वघटितः

तृतीयखण्डः ।

साधारणविद्योत्साहिसभ्यैकसमितिधनव्ययेन मुद्रयितुमारब्धस्यापरित्यक्तत्वात्

गौडदेशीयाया एशियातिकाख्यसभाया अनुज्ञया

कलिकाताख्यराजधान्यां तन्मुद्रायन्त्रालये

मुद्रितः

संस्कृतपाठशालाध्यापकपण्डिताभ्यां श्रीनिमाइचन्द्रशिरोमणिश्रीजयगोपालतर्कालङ्काराभ्यां

एशियातिकाख्यसभाख्यपण्डितेन श्रीरामगोविन्दतर्करत्नेनापि

संशोधितश्च

शकाब्दाः १७५९

ख० १८३७

THE MAHÁBHÁRATA,

AN EPIC POEM,

WRITTEN BY

THE CELEBRATED VEDA VYA'SA RISHI.

VOL. III.

CONTAINING

PART VIII.—KARNA PARVA.
IX.—SAILA PARVA.
X.—SAUPTIKA PARVA.
XI.—STRI PARVA.
XII.—SANTI PARVA.

EDITED AND CAREFULLY COLLATED WITH THE BEST MANUSCRIPTS IN THE LIBRARY OF THE SANSCRITA COLLEGE OF CALCUTTA, BY NIMACHAND SIROMANI AND JAYA GOPA'LA TIRKALANKA, PANDITS OF THE COLLEGE, AND RA'MA GOVINDA, PANDIT TO THE ASIATIC SOCIETY,

AND

PUBLISHED BY THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

Calcutta:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS, CIRCULAR ROAD.

1837.

॥ श्रीमहाभारते तृतीयखण्डान्तर्गतकर्णपर्व्वसूचीपत्रं ॥

श्रीमहाभारतं

॥ कर्णपर्व्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमं। देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत्।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो द्रोणे हते राजन् दुर्य्योधनमुखा नृपाः। भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्त्रमुपागमन्।
ते द्रोणमनुशोचन्तः कश्मलाभिहतौजसः। पर्य्युपासन्त शोकार्त्तास्ततः शारद्वतीसुतं।
ते मुहूर्त्तं समाश्वस्य हेतुभिः शास्त्रसंमितैः। रात्र्यागमे महीपालाः स्वानि वेश्मानि भेजिरे।
ते वेश्मस्वपि कौरव्य पृथ्वीशा नाप्नुवन् सुखं। चिन्तयन्तः क्षयं तीव्रं दुःखशोकसमन्विताः।
विशेषतः सूतपुत्त्रो राजा चैव सुयोधनः। दुःशासनश्च शकुनिः सौबलश्च महाबलः।
उषितास्ते निशान्तान्तु दुर्य्योधननिवेशने। चिन्तयन्तः परिक्लेशान् पाण्डवानां महात्मनां।
यत्तद्द्यूते परिक्लिश्य कृष्णा चानयिता सभां। तत्स्मरन्तोऽनुशोचन्तो भृशमुद्विग्नचेतसः।
तथा तु सञ्चिन्तयतां तान् क्लेशान् द्यूतकारितान्। दुःखेन क्षणदा राजन् जगामाब्दशतोपमा।
ततः प्रभाते विमले स्थिता दिष्टस्य शासने। चक्रुरावश्यकं सर्व्वं विधिदृष्टेन कर्म्मणा।
ते कृत्वावश्यकार्य्याणि समाश्वस्य च भारत। योगमाज्ञापयामासुर्युद्धाय च विनिर्य्ययुः।
कर्णं सेनापतिं कृत्वा कृतकौतुकमङ्गलाः। पूजयित्वा द्विजश्रेष्ठान् दधिपात्रघृताक्षतैः।
निष्कैर्गोभिर्हिरण्यैश्च वासोभिश्च महाधनैः। वन्द्यमानं जयाशीर्भिः सूतमागधवन्दिभिः।
तथैव पाण्डवा राजन् कृतपूर्व्वाह्निकक्रियाः। शिविरान्निर्य्ययुस्तूर्णं युद्धाय कृतनिश्चयाः।
ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं। कुरूणां पाण्डवानाञ्च परस्परजयैषिणां।
तयोर्द्वौ दिवसौ युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः। कर्णे सेनापतौ राजन् बभूवाद्भुतदर्शनं।
ततः शत्रुक्षयं कृत्वा सुमहान्तं रणे वृषः। पश्यतां धार्त्तराष्ट्राणां फाल्गुनेन निपातितः।
ततस्तु सञ्जयः सर्व्वं गत्वा नागपुरं द्रुतं। आचष्ट धृतराष्ट्राय यद्वृत्तं कुरुजाङ्गले।
॥ जनमेजय उवाच ॥ आपगेयं हतं श्रुत्वा द्रोणञ्चापि महारथं। आजगाम परामार्त्तिं वृद्धो राजाऽम्बिकासुतः।
स श्रुत्वा निहतं कर्णं दुर्य्योधनहितैषिणं। कथं द्विजवर प्राणानधारयत दुःखितः।

यस्मिन् जयाशा पुत्राणां सममन्यत पार्थिवः। तस्मिन् हते स कौरव्यः कथं प्राणमधारयत्।
दुर्म्मरत्वमहं मन्ये नृणां कृच्छ्रेऽपि वर्त्तताम्। यत्र कर्णं हतं श्रुत्वा नात्यजज्जीवितं नृपः।
तथा शान्तनवं वृद्धं ब्रह्मन् वाह्लीकमेव च। द्रोणञ्च सोमदत्तञ्च भूरिश्रवसमेव च।
तथैव चान्यान् सुहृदः पुत्त्रान् पौत्त्रांश्च पातितान्। श्रुत्वा यन्नाजहत्प्राणांस्तन्मन्ये दुष्करं द्विज।
एतन्मे सर्व्वमाचक्ष्व विस्तरेण महामुने। नहि तृप्यामि सर्व्वेषां शृण्वानश्चरितं महत्।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि जनमेजयवाक्यं नाम प्रथमोऽध्यायः॥ १॥

॥ वैशम्पायन उवाच॥ हते कर्णे महाराज निशि गावल्गणिस्तदा। दीनो ययौ नागपुरमश्वैर्व्वातसमैर्ज्जवे।
स हास्तिनपुरं गत्वा भृशमुद्विग्नचेतनः। जगाम धृतराष्ट्रस्य क्षयं प्रक्षीणबान्धवं।
स तमुदीक्ष्य राजानं कश्मलाभिहतौजसं। ववन्दे प्राञ्जलिर्भूत्वा मूर्द्ध्ना पादौ नृपस्य ह।
सम्पूज्य च यथान्यायं धृतराष्ट्रं महीपतिं। हा कष्टमिति चोक्त्वा स ततो वचनमाददे।
सञ्जयोऽहं क्षितिपते कच्चिदास्ते सुखं भवान्। स्वदोषेणापदं प्राप्य कच्चिन्नाद्य विमुह्यसि।
हितान्युक्तानि विदुरद्रोणगाङ्गेयकेशवैः। अगृहीतान्यनुस्मृत्य कच्चिन्न कुरुषे व्यथां।
रामनारदकण्वैश्च हितमुक्तं सभातले। न गृहीतमनुस्मृत्य कच्चिन्न कुरुषे व्यथां।
सुहृदस्त्वद्धिते युक्तान् भीष्मद्रोणमुखान् परैः। निहतान् युधि संस्मृत्य कच्चिन्न कुरुषे व्यथां।
तमेवंवादिनं राजा सूतपुत्त्रं कृताञ्जलिं। सुदीर्घमथ निःश्वस्य दुःखार्त्त इदमब्रवीत्।
॥ धृतराष्ट्र उवाच॥ आपगेये हते शूरे दिव्यास्त्रवति सञ्जय। द्रोणे च परमेष्वासे भृशं मे व्यथितं मनः।
यो रथानां सहस्राणि दंशितानां दशैव तु। अहन्यहनि तेजस्वी निजघ्ने वसुसम्भवः।
तं हतं यज्ञसेनस्य पुत्त्रेणेह शिखण्डिना। पाण्डवेयाभिगुप्तेन श्रुत्वा मे व्यथितं मनः।
भार्गवः प्रददौ यस्मै परमास्त्रं महाहवे। साक्षाद्रामेण यो बाल्ये धनुर्व्वेद उपाकृतः।
यस्य प्रसादात् कौन्तेयराजपुत्त्रा महारथाः। महारथत्वं संप्राप्तास्तथाऽन्ये वसुधाधिपाः।
तं द्रोणं निहतं श्रुत्वा धृष्टद्युम्नेन संयुगे। सत्यसन्धं महेष्वासं भृशं मे व्यथितं मनः।
ययोर्लोके पुमानस्ते न समोऽस्ति चतुर्व्विधे। तौ द्रोणभीष्मौ श्रुत्वा तु हतौ मे व्यथितं मनः।
त्रैलोक्ये यस्य चास्त्रेषु न पुमान् विद्यते समः। तं द्रोणं निहतं श्रुत्वा किमकुर्व्वत मामकाः।
संशप्तकानाञ्च बले पाण्डवेन महात्मना। धनञ्जयेन विक्रम्य गमिते यमसादनं।
नारायणास्त्रे च हते द्रोणपुत्त्रस्य धीमतः। विप्रद्रुतेष्वनीकेषु किमकुर्व्वत मामकाः।
विप्रद्रुतानहं मन्ये निमग्नान् शोकसागरे। प्लवमानान् हते द्रोणे सन्ननौकानिवार्णवे।
दुर्य्योधनस्य कर्णस्य भोजस्य कृतवर्म्मणः। मद्रराजस्य शल्यस्य द्रौणेश्चैव कृपस्य च।
मत्पुत्त्रस्य च शेषस्य तथान्येषाञ्च सञ्जय। विप्रद्रुतेष्वनीकेषु मुखवर्णोऽभवत्कथं।
एतत्सर्व्वं यथावृत्तं यथा गावल्गणे मम। आचक्ष्व पाण्डवेयानां मामकानाञ्च विक्रमं।
॥ सञ्जय उवाच॥ तवापराधाद्यद्वृत्तं कौरवेयेषु मारिष। तत् श्रुत्वा मा व्यथां कार्षीर्दिष्टे न व्यथते बुधः।

तस्मादभावी भावी वा भवेदर्थो नरं प्रति। अप्राप्तौ तस्य वा प्राप्तौ न कश्चिद्व्यथते बुधः।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ न व्यथाऽभ्यधिका काचिद् विद्यते मम सञ्जय। दिष्टमेतत् पुरा मन्ये कथयस्व यथेच्छकं। ५०
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सञ्जयधृतराष्ट्रसंवादे द्वितीयोऽध्यायः॥ २ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ हते द्रोणे महेष्वासे तव पुत्रा महारथाः। बभूवुरस्वस्थमुखा विषण्णा गतचेतसः।
अवाङ्मुखाः शस्त्रभृतः सर्व्व एव विशाम्पते। अवेक्षमाणाः शोकार्त्ता नाभ्यभाषन् परस्परं।
तान् दृष्ट्वा व्यथिताकारान् सैन्यानि तव भारत। ऊर्द्ध्वमेव निरैक्षन्त दुःखत्रस्तान्यनेकशः।
शस्त्राण्येषान्तु राजेन्द्र शोणिताक्तानि सर्व्वशः। प्राभ्रश्यन्त कराग्रेभ्यो दृष्ट्वा द्रोणं हतं युधि।
तानि बद्धान्यरिष्टानि लम्बमानानि भारत। अदृश्यन्त महाराज नक्षत्राणि यथा दिवि। ५५
तथा तु स्तिमितं दृष्ट्वा गतसत्त्वमिव स्थितं। बलं तव महाराज राजा दुर्य्योधनोऽब्रवीत्।
भवतां बाहुवीर्य्येषु समाश्रित्य मया युधि। पाण्डवेयाः समाहूता युद्धञ्चेदं प्रवर्त्तितं।
तदिदं निहते द्रोणे विषण्णमिव लक्ष्यते। युध्यमानाश्च समरे योधा बध्यन्ति सर्व्वशः।
जयो वाऽपि बधो वाऽपि युध्यमानस्य संयुगे। भवेत् किमत्र चित्रं वै युध्यध्वं सर्व्वतोमुखाः।
पश्यध्वञ्च महात्मानं कर्णं वैकर्त्तनं युधि। प्रचरन्तं महेष्वासं दिव्यैरस्त्रैर्महाबलं। ६०
यस्य वै युधि सन्त्रासात् कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः। निवर्त्तते सदा मन्दः सिंहात् क्षुद्रमृगो यथा।
येन नागायुतप्राणो भीमसेनो महाबलः। मानुषेणैव युद्धेन तामवस्थां प्रवेशितः।
येन दिव्यास्त्रविच्छूरो मायावी स घटोत्कचः। अमोघया रणे शक्त्या निहतो भैरवान्नदन्।
तस्य दुर्व्वारवीर्य्यस्य सत्यसन्धस्य धीमतः। बाह्वोर्द्रविणमक्षय्यमद्य द्रक्ष्यथ संयुगे।
द्रोणपुत्रस्य विक्रान्तं राधेयस्यैव चोभयोः। पश्यन्तु पाण्डुपुत्रास्ते विष्णुवासवयोरिव। ६५
सर्व्व एव भवन्तश्च शक्ताः प्रत्येकशोऽपि वा। पाण्डुपुत्रान् रणे हन्तुं ससैन्यान् किमु संहताः।
वीर्य्यवन्तः कृतास्त्राश्च द्रक्ष्यथाद्य परस्परं।
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमुक्त्वा ततः कर्णं चक्रे सेनापतिं तदा। तव पुत्रो महावीर्य्यो भ्रातृभिः सहितोऽनघ।
सैनापत्यमवाप्याथ कर्णो राजन् महारथः। सिंहनादं विनद्योच्चैः प्रायुध्यत रणोत्कटः।
ससृञ्जयानां सर्व्वेषां पाञ्चालानाञ्च मारिष। कैकयानां विदेहानां चकार कदनं महत्। ७०
तस्येषुधाराः शतशः प्रादुरासन् शरासनात्। अग्रे पुङ्खेषु संसक्ता यथा भ्रमरपङ्क्तयः।
स पीडयित्वा पाञ्चालान् पाण्डवांश्च तरस्विनः। हत्वा सहस्रशो योधानर्ज्जुनेन निपातितः।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संजयवाक्ये तृतीयोऽध्यायः॥ ३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा महाराज धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः। शोकस्यान्तमपश्यन् वै हतं मेने सुयोधनं।
विह्वलः पतितो भूमौ नष्टचेता इव द्विपः। तस्मिन्निपतिते भूमौ विह्वले राजसत्तमे।
आर्त्तनादो महानासीत् स्त्रीणां भरतसत्तम। स शब्दः पृथिवीं कृत्स्नां पूरयामास सर्व्वशः। ७५
शोकार्णवे महाघोरे निमग्ना भरतस्त्रियः। रुरुदुर्दुःखशोकार्त्ता भृशमुद्विग्नचेतसः।

राजानञ्च समामाद्य गान्धारी भरतर्षभ । निःसंज्ञा पतिता भूमौ सर्व्वाण्यन्तःपुराणि च ।
ततस्ताः सञ्जयो राजन् समाश्वासयदातुराः । मुह्यमानाः सुबहुशो मुञ्चन्तीर्व्वारि नेत्रजं ।
समाश्वस्तास्त्रियस्तास्तु वेपमाना मुहुर्म्मुहुः । कदल्य इव वातेन धूयमानाः समन्ततः ।
राजानं विदुरश्चापि प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरं । आश्वासयामास तदा सिञ्चंस्तोयेन कौरवं ।
स लब्ध्वा शनकैः संज्ञां ताश्च दृष्ट्वा स्त्रियो नृपः । उन्मत्त इव राजेन्द्र स्थितस्तूष्णीं विशाम्पते ।
ततो ध्यात्वा चिरं कालं निःश्वस्य च पुनः पुनः । स्वान् पुत्रान् गर्हयामास बहु मेने च पाण्डवान् ।
गर्हयंश्चात्मनो बुद्धिं शकुनेः सौबलस्य च । ध्यात्वा तु सुचिरं कालं वेपमानो मुहुर्म्मुहुः ।
संस्तभ्य च मनो भूयो राजा धैर्य्यसमन्वितः । पुनर्गावल्गणिं सूतं पर्य्यपृच्छत सञ्जयं ।
यत्त्वया कथितं वाक्यं श्रुतं सञ्जय तन्मया । कच्चिद्दुर्य्योधनः सूत न गतो वै यमक्षयं । ८५
जये निराशः पुत्रो मे सततं जयकामुकः । ब्रूहि सञ्जय तत्त्वेन पुनरुक्तां कथामिमां ।
एवमुक्तोऽब्रवीत् सूतो राजानं जनमेजय । हतो वैकर्त्तनो राजन् सह पुत्रैर्महारथः ।
भ्रातृभिश्च महेष्वासैः सूतपुत्रैस्तनुत्यजैः । दुःशासनश्च निहतः पाण्डवेन यशस्विना ।
पीतञ्च रुधिरं कोपाद्भीमसेनेन संयुगे ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि धृतराष्ट्रशोको नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति श्रुत्वा महाराज धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः । अब्रवीत् सञ्जयं सूतं शोकसंविग्नमानसः । ९०
दुष्प्रणीतेन मे तात पुत्रस्यादीर्घदर्शिनः । हतं वैकर्त्तनं श्रुत्वा शोको मर्म्माणि कृन्तति ।
तस्य मे संशयं छिन्धि दुःखपारं तितीर्षतः । कुरूणां सृञ्जयानाञ्च के च जीवन्ति के मृताः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ हतः शान्तनवो राजन् दुराधर्षः प्रतापवान् । हत्वा पाण्डवयोधानामर्व्वुदं दशभिर्द्दिनैः ।
तथा द्रोणो महेष्वासः पाञ्चालानां रथव्रजान् । निहत्य युधि दुर्द्धर्षः पश्चाद्रुक्मरथो हतः ।
हतशेषस्य भीष्मेण द्रोणेन च महात्मना । अर्द्धं निहत्य सैन्यस्य कर्णो वैकर्त्तनो हतः । ९५
विविंशतिर्म्महाराज राजपुत्रो महाबलः । आनर्त्तयोधान् शतशो निहत्य निहतो रणे ।
तथा पुत्रो विकर्णस्ते क्षत्रव्रतमनुस्मरन् । क्षीणवाहायुधः शूरः स्थितोऽभिमुखतः परान् ।
घोररूपान् परिक्लेशान् दुर्य्योधनकृतान् बहून् । प्रतिज्ञां स्मरता चैव भीमसेनेन पातितः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ राजपुत्रौ महारथौ । कृत्वा त्वसुकरं कर्म्म गतौ वैवस्वतक्षयं ।
सिन्धुराष्ट्रमुखानीह दशराष्ट्राणि यानि ह । वशे तिष्ठन्ति वीरस्य यः स्थितस्तव शासने । १००
अक्षौहिणीर्द्दशैकाञ्च विनिर्ज्जित्य शितैः शरैः । अर्ज्जुनेन हतो राजन् महावीर्य्यो जयद्रथः ।
तथा दुर्य्योधनसुतस्तरस्वी युद्धदुर्म्मदः । वर्त्तमानः पितुः शास्त्रे सौभद्रेण निपातितः ।
तथा दौःशासनिः शूरो बाहुशाली रणोत्कटः । द्रौपदेयेन संगम्य गमितो यमसादनं ।
किरातानामधिपतिः सागरानूपवासिनां । देवराजस्य धर्म्मात्मा प्रियो बहुमतः सखा ।
भगदत्तो महीपालः क्षत्रधर्म्मरतः सदा । धनञ्जयेन विक्रम्य गमितो यमसादनं । १०५

तथा कौरवदायादो न्यस्तशस्त्रो महायशाः। हतो भूरिश्रवा राजन् शूरः सात्यकिना युधि।
श्रुतायुरपि चाम्बष्ठः क्षत्रियाणां धुरन्धरः। चरन्नभीतवत् संख्ये निहतः सव्यसाचिना।
तव पुत्त्रः सदामर्षी कृतास्त्रो युद्धदुर्म्मदः। दुःशासनो महाराज भीमसेनेन पातितः।
यस्य राजन् गजानीकं बहुसाहस्रमद्भुतं। सुदक्षिणः स संग्रामे निहतः सव्यसाचिना।
कोशलानामधिपतिर्हत्वा बहुमतान् परान्। सौभद्रेणेह विक्रम्य गमितो यमसादनं। ११०
बहुशो योधयित्वा तु भीमसेनं महारथं। चित्रसेनस्तव सुतो भीमसेनेन पातितः।
मद्रराजात्मजः शूरः परेषां भयवर्द्धनः। असिचर्म्मधरः श्रीमान् सौभद्रेण निपातितः।
समः कर्णस्य समरे यः स कर्णस्य पश्यतः। वृषसेनो महातेजाः शीघ्रास्त्रो दृढविक्रमः।
अभिमन्योर्व्वधं श्रुत्वा प्रतिज्ञामपि चात्मनः। धनञ्जयेन विक्रम्य गमितो यमसादनं।
नित्यं प्रसक्तवैरो यः पाण्डवैः पृथिवीपतिः। विश्राव्य वैरं पार्थेन श्रुतायुः स निपातितः। ११५
शल्यपुत्त्रस्तु विक्रान्तः सहदेवेन मारिष। हतो रुक्मरथो राजन् भ्राता मातुलजो युधि।
राजा भगीरथो वृद्धो बृहत्क्षत्रश्च कैकयः। पराक्रमन्तौ विक्रान्तौ निहतौ वीर्य्यवत्तरौ।
भगदत्तसुतो राजन् कृतप्रज्ञो महाबलः। श्येनवच्चरता संख्ये नकुलेन निपातितः।
पितामहस्तव तथा वाह्लिकः सह वाह्लिकैः। निहतो भीमसेनेन महाबलपराक्रमः।
जयत्सेनस्तथा राजन् जारासन्धिर्म्महाबलः। मागधो निहतः संख्ये सौभद्रेण महात्मना। १२०
पुत्त्रस्ते दुर्म्मुखो राजन् दुःसहश्च महारथः। गदया भीमसेनेन निहतौ शूरमानिनौ।
दुर्म्मर्षणो दुर्व्विषहो दुर्ज्जयश्च महारथः। कृत्वा त्वसुकरं कर्म्म गतो वैवस्वतक्षयं।
उभौ कलिङ्गवृषकौ भ्रातरौ युद्धदुर्म्मदौ। कृत्वा चासुकरं कर्म्म गतौ वैवस्वतक्षयं।
सचिवो वृषवर्म्मा ते शूरः परमवीर्य्यवान्। भीमसेनेन विक्रम्य गमितो यमसादनं।
तथैव पौरवो राजा नागायुतबलो महान्। समरे पाण्डुपुत्त्रेण निहतः सव्यसाचिना। १२५
वसातयो महाराज द्विसहस्राः प्रहारिणः। शूरसेनाश्च विक्रान्ताः सर्व्वे युधि निपातिताः।
अभीषाहाः कवचिनः प्रहरन्तो रणोत्कटाः। शिवयश्च रथोदाराः कलिङ्गसहिता हताः।
गोकुले नित्यसंवृद्धा युद्धे परमकोपनाः। तेऽपावृत्तकवीराश्च निहताः सव्यसाचिना।
श्रेणयो बहुसाहस्राः संशप्तकगणाश्च ये। ते सर्व्वे पार्थमासाद्य गता वैवस्वतक्षयं।
श्यालौ तव महाराज राजानौ वृषकाचलौ। त्वदर्थमतिविक्रान्तौ निहतौ सव्यसाचिना। १३०
उग्रकर्म्मा महेष्वासो नामतः कर्म्मतस्तथा। शाल्वराजो महाबाहुर्भीमसेनेन पातितः।
ओघवांश्च महाराज बृहन्तः सहितौ रणे। पराक्रमन्तौ मित्रार्थे गतौ वैवस्वतक्षयं।
तथैव रथिनां श्रेष्ठः क्षेमधूर्त्तिर्व्विशाम्पते। निहतो गदया राजन् भीमसेनेन संयुगे।
तथा राजन्महेष्वासो जलसन्धो महाबलः। सुमहत् कदनं कृत्वा हतः सात्यकिना रणे।
अलम्बुषो राक्षसेन्द्रः खरबन्धुरयानवान्। घटोत्कचेन विक्रम्य गमितो यमसादनं। १३५

राधेयः सूतपुत्रश्च भ्रातरश्च महारथाः । कैकेयाः सर्व्वशश्चापि निहताः सव्यसाचिना ।
मालवा मद्रकाश्चैव द्राविडाश्चोग्रकर्म्मिणः । यौधेयाश्च ललित्याश्च क्षुद्रकाश्चाप्युशीनराः ।
मावेल्लकास्तुण्डिकेराः सावित्रीपुत्रकाश्च ये । प्राच्योदीच्याः प्रतीच्याश्च दाक्षिणात्याश्च मारिष ।
पत्तीनां निहताः सङ्घा हयानां प्रयुतानि च । रथव्रातास्च निहता हताश्च वरवारणाः ।
सध्वजाः सायुधाः शूराः सवर्म्माम्बरभूषणाः । कालेन महता यत्ताः कुलैर्य्ये च वर्द्धिताः । १४०
ते हताः समरे राजन् पार्थेनाक्लिष्टकर्म्मणा । अन्ये तथाऽमितबलाः परस्परवधैषिणः ।
एते चान्ये च बहवो राजानः सगणा रणे । हताः सहस्रशो राजन् यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
एवमेष क्षयो वृत्तः कर्णार्ज्जुनसमागमे । महेन्द्रेण यथा वृत्रो यथा रामेण रावणः ।
यथा कृष्णेन नरको मुरश्च निहतो रणे । कार्त्तवीर्य्यश्च रामेण भार्गवेण यथा हतः ।
सज्ञातिबान्धवः शूरः समरे युद्धदुर्म्मदः । रणे कृत्वा महायुद्धं घोरं त्रैलोक्यमोहनं । १४५
यथा स्कन्देन महिषो यथा रुद्रेण चान्धकः । तथाऽर्ज्जुनेन सहितो द्वैरथे युद्धदुर्म्मदः ।
सामात्यबान्धवो राजन् कर्णः प्रहरतां वरः । जयाशा धार्त्तराष्ट्राणां वैरस्य च मुखं यतः ।
तीर्णस्तत् पाण्डवो राजन् यत् पुरा नावबुध्यसे । उच्यमानो महाराज बन्धुभिर्हितकाङ्क्षिभिः ।
तदिदं समनुप्राप्तं व्यसनं सुमहात्ययं । पुत्त्राणां राज्यकामानां त्वया राजन् हितैषिणः ।
अहितान्येव चीर्णानि तेषां तत्फलमागतं । १५०

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सञ्जयवाक्ये पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ आख्याता मामकास्तात निहता युधि पाण्डवैः । हतांश्च पाण्डवेयानां मामकैर्ब्रूहि सञ्जय ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ कुन्तयो युधि विक्रान्ता महासत्त्वा महाबलाः । सानुबन्धाः सहामात्या गाङ्गेयेन निपातिताः ।
नारायणा बालभद्राः शूराश्च शतशोऽपरे । अनुरक्ताश्च वीरेण भीष्मेण युधि पातिताः ।
समः किरीटिना संख्ये वीर्य्येण च बलेन च । सत्यजित् सत्यसन्धेन द्रोणेन निहतो युधि ।
पाञ्चालानां महेष्वासाः सर्व्वे युद्धविशारदाः । द्रोणेन सह संगम्य गता वैवस्वतक्षयं । १५५
तथा विराटद्रुपदौ वृद्धौ सहसुतौ नृपौ । पराक्रमन्तौ मित्रार्थे द्रोणेन निहतौ रणे ।
यो बाल एव समरे संमितः सव्यसाचिना । केशवेन च दुर्द्धर्षो बलदेवेन वा विभो ।
परेषां कदनं कृत्वा महारथविशारदः । परिवार्य्य महामात्रैः षड्भिः परमकैरथैः ।
अशक्नुवद्भिर्बीभत्सुमभिमन्युर्न्निपातितः । कृतं तं विरथं वीरं क्षत्रधर्म्मे व्यवस्थितं ।
दौःशासनिर्म्महाराज सौभद्रं हतवान् रणे । सपत्नानां निहन्ता च महत्या सेनया वृतः । १६०
अम्बष्ठस्य सुतः श्रीमान् मित्रहेतोः पराक्रमन् । आसाद्य लक्ष्मणं वीरं दुर्य्योधनसुतं रणे ।
सुमहत् कदनं कृत्वा गतो वैवस्वतक्षयं । बृहन्तः सुमहेष्वासः कृतास्त्रो युद्धदुर्म्मदः ।
दुःशासनेन विक्रम्य गमितो यमसादनं । मणिमान् दण्डधारश्च राजानौ युद्धदुर्म्मदौ ।
पराक्रमन्तौ मित्रार्थे द्रोणेन युधि पातितौ । अंशुमान् भोजराजश्च सहसैन्यो महारथः ।

भारद्वाजेन विक्रम्य गमितो यमसादनं। सामुद्रश्चित्रसेनश्च सह पुत्त्रेण भारत। १६५
समुद्रसेनेन बलात् गमितो यमसादनं। अनूपवासी नीलश्च व्याघ्रदत्तश्च वीर्य्यवान्।
अश्वत्थाम्ना विकर्णेन गमितो यमसादनं। चित्रायुधश्चित्रयोधी कृत्वा च कदनं महत्।
चित्रमार्गेण विक्रम्य विकर्णेन हतो मृधे। वृकोदरसमो युद्धे वृतः कैकेययोधिभिः।
कैकेयेन च विक्रम्य भ्राता भ्रात्रा निपातितः। जनमेजयो गदायोधी पार्व्वतीयः प्रतापवान्।
दुर्म्मुखेन महाराज तव पुत्त्रेण पातितः। रोचमानौ नरव्याघ्रौ रोचमानौ ग्रहाविव। १७०
द्रोणेन युगपद्राजन् दिवं संप्रापितौ शरैः। नृपाश्च प्रतियुध्यन्तः पराक्रान्ता विशाम्पते।
कृत्वा न सुकरं कर्म्म गता वैवस्वतक्षयं। पुरुजित् कुन्तिभोजश्च मातुलौ सव्यसाचिनः।
सङ्ग्रामनिर्ज्जितान् लोकान् गमितौ द्रोणसायकैः। अभिभूः काशिराजश्च काशिकैर्बहुभिर्वृतः।
वसुदानस्य पुत्त्रेण न्यासितो देहमाहवे। अमितौजा युधामन्युरुत्तमौजाश्च वीर्य्यवान्।
निहत्य शतशः शूरानस्मदीयैर्निपातिताः। मित्रवर्म्मा च पाञ्चाल्यः क्षत्त्रधर्म्मा च भारत। १७५
द्रोणेन परमेष्वासौ गमितौ यमसादनं। शिखण्डितनयो युद्धे क्षत्त्रदेवो युधाम्पतिः।
लक्ष्मणेन हतो राजन् तव पौत्त्रेण भारत। सुचित्रश्चित्रवर्म्मा च पितापुत्त्रौ महारथौ।
प्रचरन्तौ महावीरौ द्रोणेन निहतौ रणे। वार्द्धक्षेमिर्म्महाराज समुद्र इव पर्व्वणि।
आयुधक्षयमासाद्य प्रशान्तिं परमां गतः। सेनाविन्दुसुतःश्रेष्ठः शस्त्रवान् प्रवरो युधि।
वाह्लीकेन महाराज कौरवेन्द्रेण पातितः। धृष्टकेतुर्म्महाराज चेदीनां प्रवरो रथः। १८०
कृत्वा न सुकरं कर्म्म गतो वैवस्वतक्षयं। तथा सत्यधृतिर्व्वीरः कृत्वा कदनमाहवे।
पाण्डवार्थे पराक्रान्तो गमितो यमसादनं। सेनाविन्दुः कुरुश्रेष्ठः कृत्वा कदनमाहवे।
पुत्त्रस्तु शिशुपालस्य सुकेतुः पृथिवीपतिः। निहत्य शात्रवान् संख्ये द्रोणेन निहतो युधि।
तथा सत्यधृतिर्व्वीरो मदिराश्वश्च वीर्य्यवान्। सूर्य्यदत्तश्च विक्रान्तो निहतो द्रोणसायकैः।
श्रेणिमांश्च महाराज युध्यमानः पराक्रमी। कृत्वा नसुकरं कर्म्म गतो वैवस्वतक्षयं। १८५
तथैव युधि विक्रान्तो मगधः परमास्त्रवित्। भीष्मेण निहतो राजन् शेतेऽद्य परवीरहा।
विराटपुत्त्रः शङ्खस्तु उत्तरश्च महारथः। कुर्व्वन्तौ सुमहत् कर्म्म गतौ वैवस्वतक्षयं।
वसुदानश्च कदनं कुर्व्वाणोऽतीव संयुगे। भरद्वाजेन विक्रम्य गमितो यमसादनं।
एते चान्ये च बहवः पाण्डवानां महारथाः। हता द्रोणेन विक्रम्य यन्मां त्वं परिपृच्छसि।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सञ्जयवाक्ये षष्ठोऽध्यायः॥ ६ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ मामकस्यास्य सैन्यस्य हतश्रेष्ठस्य सञ्जय। अवशेषं न पश्यामि ककुदे मृदिते सति। १९०
तौ हि वीरौ महेष्वासौ मदर्थे कुरुसत्तमौ। भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा कोऽन्वर्थो जीवितेऽसति।
न पश्यामि च राधेयं हतमाहवशोभिनं। यस्य बाह्वोर्बलं तुल्यं कुञ्जराणां शतं शतं।
हतप्रवरसैन्यं मे यथा शंससि सञ्जय। अहतानपि मे शंस केऽत्र जीवन्ति के च न।

एतेषु हि मृतेष्वद्य ये त्वया परिकीर्त्तिताः। येऽपि जीवन्ति ते सर्व्वे मृता इति मतिर्म्मम।

॥ सञ्जय उवाच ॥ यस्मिन्महास्त्राणि समर्पितानि चित्राणि शुभ्राणि चतुर्विधानि। दिव्यानि राजन् विहितानि चैव द्रोणेन
वीरे द्विजसत्तमेन। १९५

महारथः कृतिमान् क्षिप्रहस्तो दृढायुधो दृढमुष्टिर्दृढेषुः। स वीर्य्यवान् द्रोणपुत्त्रस्तरस्वी व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे।

आनर्त्तवासी हृदिकात्मजोऽसौ महारथः सात्वतानां वरिष्ठः। स्वयं भोजः कृतवर्म्मा कृतास्त्रो व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे।

आर्त्तायनिः समरे दुःप्रकम्प्यः सेनाग्रणीः प्रथमस्तावकानां। यः स्वस्रीयान् पाण्डवेयान् विसृज्य सत्यां वाचं ताञ्चि
कीर्षुस्तरस्वी।

तेजोवधं सूतपुत्त्रस्य संख्ये प्रतिश्रुत्याजातशत्रोः पुरस्तात्। दुराधर्षः शक्रसमानवीर्य्यः शल्यः स्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे।

आजानेयैः सैन्धवैः पार्व्वतीयैर्नदीजकाम्बोजवनायुजैश्च। गान्धारराजः स्वबलेन युक्तो व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे। २००

शारद्वतो गौतमश्चापि राजन् महाबाहुर्ब्बाहुचित्रास्त्रयोधी। धनुश्चित्रं सुमहद्भारसाहं व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्व
दर्थे।

महारथः केकयराजपुत्त्रः सदश्वयुक्तञ्च पताकिनञ्च। रथं समारुह्य कुरुप्रवीर व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे।

तथा सुतस्ते ज्वलनार्कवर्णं रथं समास्थाय कुरुप्रवीरः। व्यवस्थितः पुरुमित्रो नरेन्द्र व्यभ्रे सूर्य्यो भ्राजमानो यथा खे।

दुर्य्योधनो नागकुलस्य मध्ये व्यवस्थितः सिंह इवावभासे। रथेन जाम्बूनदभूषणेन व्यवस्थितः समरे योत्स्यमानः।

स राजमध्ये पुरुषप्रवीरो रराज जाम्बूनदचित्रवर्म्मा। पद्मप्रभो वह्निरिवाल्पधूमो मेघान्तरे सूर्य्य इव प्रकाशः। २०५

तथा सुषेणोऽप्यसिचर्म्मपाणिस्तवात्मजः सत्यसेनश्च वीरः। व्यवस्थितौ चित्रसेनेन सार्द्धं हृष्टात्मानौ समरे योद्धुकामौ।

ह्रीनिषेवो भारतराजपुत्त्र उग्रायुधः क्षणभोजी सुदर्शः। जारासन्धिः प्रथमश्चादृढश्च चित्रायुधः श्रुतवर्म्मा जयश्च।

शलश्च सत्यव्रतदुःशलौ च व्यवस्थिताः सहसैन्या नराग्र्याः। कैतव्यानामधिपः शूरमानी रणे रणे शत्रुहा राजपुत्त्रः।

रथी हयी नागपत्तिप्रयायी व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थे। वीरः श्रुतायुश्च धृतायुधश्च चित्राङ्गदश्चित्रसेनश्च वीरः।

व्यवस्थिताः सहसैन्या नराग्र्याः प्रहारिणो मानिनः सत्यसन्धाः। कर्णात्मजः सत्यसन्धो महात्मा व्यवस्थितः समरे योद्धु
कामः। २१०

तथापरौ कर्णसुतौ वरास्त्रौ व्यवस्थितौ लघुहस्तौ नरेन्द्र। महद्बलं दुर्भिदमल्पवीर्य्यैः समाश्रितौ योद्धुकामौ त्वदर्थे।

एतैश्च मुख्यैरपरैश्च राजन् योधप्रवीरैरमितप्रभावैः। व्यवस्थितो नागकुलस्य मध्ये यथा महेन्द्रः कुरुराजो जयाय।

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ आख्याता जीवमाना ये परेभ्योऽन्ये यथायथं। इतीदमवगच्छामि व्यक्तमर्थाभिपत्तितः।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ब्रुवन्नेव तदा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः। हतप्रवीरं विध्वस्तं किञ्चिच्छेषं स्वकं बलं।

श्रुत्वा व्यामोहमागच्छच्छोकव्याकुलितेन्द्रियः। मुह्यमानोऽब्रवीच्चापि मुहूर्त्तं तिष्ठ सञ्जय। २१५

व्याकुलं मे मनस्तात श्रुत्वा सुमहदप्रियं। मनो मुह्यति चाङ्गानि न च शक्नोमि धारितुं।

इत्येवमुक्त्वा वचनं धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः। भ्रान्तचित्तस्ततः सोऽथ बभूव जगतीपतिः।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सञ्जयवाक्ये सप्तमोऽध्यायः॥ ७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुत्वा कर्णं हतं युद्धे पुत्त्रांश्चैवापलायिनः। नरेन्द्रः किञ्चिदाश्वस्तो द्विजश्रेष्ठ किमब्रवीत्।

प्राप्तवान् परमं दुःखं पुत्त्रव्यसनजं महत् । तस्मिन् यदुक्तवान् काले तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा कर्णस्य निधनमश्रद्धेयमिवाद्भुतं । भूतसंमोहनं भीमं मेरोः संसर्पणं यथा ।
चित्तमोहमिवायुक्तं भार्गवस्य महामते । पराजयमिवेन्द्रस्य द्विषद्भ्यो भीमकर्म्मणः ।
दिवः प्रपतनं भानोरुर्व्व्यामिव महाद्युतेः । संशोषणमिवाचिन्त्यं समुद्रस्याक्षयाम्भसः ।
महीवियद्दिगम्बूनां सर्व्वनाशमिवाद्भुतं । कर्म्मणामिव वैफल्यमुभयोः पुण्यपापयोः ।
सञ्चिन्त्य निपुणं बुद्ध्या धृतराष्ट्रो जनेश्वरः । नेदमस्तीति सञ्चिन्त्य कर्णस्य समरे वधं ।
प्राणिनामेवमन्येषां स्यादपीति विनाशनं । शोकाग्निना दह्यमानो धम्यमान इवाशये ।
विश्रस्ताङ्गः श्वसन् दीनो हाहेत्युक्त्वा सुदुःखितः । विललाप महाराज धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सञ्जयाधिरथिर्व्वीरः सिंहद्विरदविक्रमः । वृषभप्रतिमस्कन्धो वृषभाक्षगतिस्वरन् ।
वृषभो वृषभस्येव यो युद्धे न निवर्त्तते । शत्रोरपि महेन्द्रस्य वज्रसंहननो युवा ।
यस्य ज्यातलशब्देन शरवृष्टिरवेण च । रथाश्वनरमातङ्गा नावतिष्ठन्ति संयुगे ।
यमाश्रित्य महाबाहुं विद्विषां जयकाङ्क्षया । दुर्य्योधनोऽकरोद्वैरं पाण्डुपुत्त्रैर्म्महारथैः ।
स कथं रथिनां श्रेष्ठः कर्णः पार्थेन संयुगे । निहतः पुरुषव्याघ्रः प्रसह्यासह्यविक्रमः ।
यो नामन्यत वै नित्यमच्युतञ्च धनञ्जयं । न वृष्णीन् सहितानन्यान् स्वबाहुबलदर्पितः ।
शार्ङ्गगाण्डीवधन्वानौ सहितावपराजितौ । अहं दिव्याद्रथादेकः पातयिष्यामि संयुगे ।
इति यः सततं मन्दमवोचल्लोभमोहितं । दुर्य्योधनमवाचीनं राज्यकामुकमातुरं ।
यो जयेत् सर्व्वकाम्बोजानावन्त्यान् केकयैः सह । गान्धारान् मद्रकान्मत्स्यांस्त्रिगर्त्तांस्तङ्गणान् शकान् ।
पाञ्चालांश्च विदेहांश्च कुलिन्दान् काशिकोशलान् । सुह्मानङ्गांश्च वङ्गांश्च निषादान् पुण्ड्रचीनकान् ।
वत्सान् कलिङ्गांस्तरलानश्मकानृषिकानपि । जित्वैतान् समरे वीरान् चक्रे बलिभृतः पुरा ।
शरव्रातैः सुनिशितैः सुतीक्ष्णैः कङ्कपत्त्रिभिः । दुर्य्योधनस्य वृद्ध्यर्थं राधेयो रथिनां वरः ।
दिव्यास्त्रविन्महातेजाः कर्णो वैकर्त्तनो वृषः । सेनागोपश्च स कथं शत्रुभिः परमास्त्रवित् ।
घातितः पाण्डवैः शूरैः समरे वीर्य्यशालिभिः । वृषो महेन्द्रो देवेषु वृषः कर्णो नरेष्वपि ।
तृतीयमन्यं लोकेषु वृषं नैवानुशुश्रुम । उच्चैःश्रवा वरोऽश्वानां राज्ञां वैश्रवणो वरः ।
वरो महेन्द्रो देवानां कर्णः प्रहरतां वरः । योऽजितः पार्थिवैः शूरैः समर्थैर्व्वीर्य्यशालिभिः ।
दुर्य्योधनस्य वृद्ध्यर्थं कृत्स्नामुर्व्वीमथाजयत् । यं लब्ध्वा मागधो राजा सान्त्वमानोऽथ सौहृदैः ।
अरौत्सीत् पार्थिवं क्षत्त्रमृते यादवकौरवान् । तं श्रुत्वा निहतं कर्णं द्वैरथे सव्यसाचिना ।
शोकार्णवे निमग्नोऽहं भिन्ना नौरिव सागरे । तं वृषं निहतं श्रुत्वा द्वैरथे रथिनां वरः ।
शोकार्णवे निमग्नोऽहमप्लवः सागरे यथा । ईदृशैर्यद्यहं दुःखैर्न विनश्यामि सञ्जय ।
वज्राद्दृढतरं मन्ये हृदयं मम दुर्भिदं । ज्ञातिसम्बन्धिमित्राणामिमं श्रुत्वा पराभवं ।

को मदन्यः पुमाल्लोके न जह्यात् सूत जीवितं । विषमग्निप्रपातञ्च पर्व्वताग्रादहं वृणे ।
नहि शक्ष्यामि दुःखानि सोढुं कष्टानि सञ्जय ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ श्रिया कुलेन यशसा तपसा च श्रुतेन च । त्वामद्य सन्तो मन्यन्ते ययातिमिव नाहुषं । २५०
श्रुते महर्षिप्रतिमः कृतकृत्योऽसि पार्थिव । पर्य्यवस्थापयात्मानं मा विषादे मनः कृथाः ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ दैवमेव परं मन्ये धिक्पौरुषमनर्थकं । यत्र शालप्रतीकाशः कर्णोऽहन्यत संयुगे ।
हत्वा युधिष्ठिरानीकं पाञ्चालानां रथव्रजान् । प्रताप्य शरवर्षेण दिशः सर्व्वा महारथः ।
मोहयित्वा रणे पार्थान् वज्रहस्त इवासुरान् । स कथं निहतः शेते वायुरुग्ण इव द्रुमः ।
शोकस्यान्तं न पश्यामि पारं जलनिधेरिव । चिन्ता मे वर्द्धतेऽतीव मुमूर्षा वाऽपि जायते । २५५
कर्णस्य निधनं श्रुत्वा विजयं फाल्गुनस्य च । अश्रद्धेयमहं मन्ये वधं कर्णस्य सञ्जय ।
वज्रसारमयं नूनं हृदयं दुर्भिदं मम । यत् श्रुत्वा पुरुषव्याघ्रं हतं कर्णं न दीर्य्यते ।
आयुर्नूनं सुदीर्घं मे विहितं दैवतैः पुरा । यत्र कर्णं हतं श्रुत्वा जीवामीह सुदुःखितः ।
धिग्जीवितमिदञ्चैव सुहृद्धीनस्य सञ्जय । अद्य चाहं दशामेतां गतः सञ्जय गर्हितां ।
कृपणं वर्त्तयिष्यामि शोच्यः सर्व्वस्य मन्दधीः । अहमेव पुरा भूत्वा सर्व्वलोकस्य सत्कृतः । २६०
परिभूतः कथं सूत परैः शक्ष्यामि जीवितुं । दुःखात् सुदुःखं व्यसनं प्राप्तवानस्मि सञ्जय ।
भीष्मद्रोणवधेनैव कर्णस्य च महात्मनः । नावशेषं प्रपश्यामि सूतपुत्त्रे हते युधि ।
स हि पारं महानासीत् पुत्त्राणां मम सञ्जय । युद्धे हि निहतः शूरो विसृजन् सायकान् बहून् ।
को हि मे जीवितेनार्थस्तमृते पुरुषर्षभं । रथादधिरथिर्नूनं न्यपतत् सायकार्द्दितः ।
पर्व्वतस्येव शिखरं वज्रपातविदारितं । स शेते पृथिवीं नूनं शोभयन् रुधिरोक्षितः । २६५
मातङ्ग इव मत्तेन द्विपेन्द्रेण निपातितः । यो बलं धार्त्तराष्ट्राणां पाण्डवानां यतो भयं ।
सोऽर्ज्जुनेन हतः कर्णः प्रतिमानं धनुष्मतां । स हि वीरो महेष्वासो मित्राणामभयङ्करः ।
शेते विनिहतो वीरो देवेन्द्रेण इवाचलः । पङ्गोरिवाध्वगमनं दरिद्रस्येव कामितं ।
दुर्य्योधनस्य चाकूतं तृषितस्येव विप्रुषः । अन्यथा चिन्तितं कार्य्यमन्यथा तत्तु जायते ।
अहो नु बलवद्दैवं कालश्च दुरतिक्रमः । पलायमानः कृपणो दीनात्मा दीनपौरुषः । २७०
कच्चिन्निहतः सूत पुत्त्रो दुःशासनो मम । कच्चिन्न दीनाचरितं कृतवांस्तात संयुगे ।
कच्चिन्न निहतः शूरो यथाऽन्ये क्षत्त्रियर्षभाः । युधिष्ठिरस्य वचनं मा युध्यस्वेति सर्व्वदा ।
दुर्य्योधनो नाभ्यगृह्णान्मूढः पथ्यमिवौषधं । शरतल्पे शयानेन भीष्मेण सुमहात्मना ।
पानीयं याचितः पार्थः सोऽविध्यन्मेदिनीतलं । जलस्य धारां जनितां दृष्ट्वा पाण्डुसुतेन च ।
अब्रवीत् स महाबाहुस्तात सन्धाय पाण्डवैः । प्रशमाद्धि भवेच्छान्तिर्म्मदन्तं युद्धमस्तु वः । २७५

भ्रातृभावेन पृथिवीं भुङ्क्ष्व पाण्डुसुतैः सह । अकुर्वन् वचनं तस्य नूनं शोचति पुत्रकः ।
तदिदं समनुप्राप्तं वचनं दीर्घदर्शिनः । अहन्तु निहतामात्यो हतपुत्रश्च सञ्जय ।
द्यूततः कृच्छ्रमापन्नो लूनपक्ष इव द्विजः । यथा हि शकुनिं गृह्य छित्त्वा पक्षौ च सञ्जय ।
विसर्ज्जयन्ति संहृष्टाः क्रीडमानाः कुमारकाः । लूनपक्षतया तस्य गमनं नोपपद्यते ।
तथाऽहमपि संप्राप्तो लूनपक्ष इव द्विजः । क्षीणः सर्व्वार्थहीनश्च निर्ज्ञातिर्बन्धुवर्ज्जितः । १८०
कां दिशं प्रतिपत्स्यामि दीनः शत्रुवशं गतः ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि धृतराष्ट्रविलापे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवं धृतराष्ट्रोऽथ विलप्य बहुदुःखितः । प्रोवाच सञ्जयं भूयः शोकव्याकुलमानसः ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ योऽजयत् सर्व्वकाम्बोजानम्बष्ठान् केकयैः सह । गान्धारांश्च विदेहांश्च जित्वा कार्य्यार्थमाहवे ।
दुर्य्योधनस्य वृद्ध्यर्थं योऽजयत् पृथिवीं प्रभुः । स जितः पाण्डवैः शूरैः समरे बाहुशालिभिः ।
तस्मिन् हते महेष्वासे कर्णे युधि किरीटिना । के वीराः पर्य्यतिष्ठन्त तन्ममाचक्ष्व सञ्जय । १८५
कच्चिन्नैकः परित्यक्तः पाण्डवैर्निहतो रणे । उक्तं त्वया पुरा तात यथा वीरो निपातितः ।
भीष्ममप्रतियुध्यन्तं शिखण्डी सायकोत्तमैः । पातयामास समरे सर्व्वशस्त्रभृतां वर ।
तथा द्रौपदिना द्रोणो न्यस्तसर्व्वायुधो युधि । युक्तयोगो महेष्वासः शरैर्बहुभिराचितः ।
निहतः खड्गमुद्यम्य धृष्टद्युम्नेन सञ्जय । अन्तरेण हतावेतौ छलेन च विशेषतः ।
अश्रौषमहमेतद्वै भीष्मद्रोणौ निपातितौ । भीष्मद्रोणौ हि समरे न हन्याद्वज्रभृत् स्वयं । १९०
न्यायेन युध्यमानौ हि तद्वै सत्यं ब्रवीमि ते । कर्णं त्वस्यन्तमस्त्राणि दिव्यानि च बहूनि च ।
कथमिन्द्रोपमं वीरं मृत्युर्युद्धे समस्पृशत् । यस्य विद्युत्प्रभां शक्तिं दिव्यां कनकभूषणां ।
प्रायच्छद्द्विषतां हन्त्रीं कुण्डलाभ्यां पुरन्दरः । यस्य सर्प्पमुखो दिव्यः शरः काञ्चनभूषणः ।
स शेते निहतः सङ्ख्ये कर्णस्त्वरिनिसूदनः । भीष्मद्रोणमुखान् वीरान् योऽवमन्य महारथान् ।
जामदग्न्यान्महाघोरं ब्राह्ममस्त्रमशिक्षत । यश्च द्रोणमुखान्दृष्ट्वा विमुखानर्द्दितान् शरैः । १९५
सौभद्रस्य महाबाहुर्व्यधमत् कार्म्मुकं शितैः । यश्च नागायुतप्राणं वज्ररंहसमच्युतं ।
विरथं सहसा कृत्वा भीमसेनमथाहसत् । सहदेवञ्च निर्ज्जित्य शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।
कृपया विरथं कृत्वा नाहनद्धर्म्मवित्तया । यश्च मायासहस्राणि विकुर्व्वाणं जयैषिणं ।
घटोत्कचं राक्षसेन्द्रं शक्रशक्त्या निजघ्निवान् । एतांश्च दिवसान् यस्य युद्धे भीतो धनञ्जयः ।
नागमद्द्वैरथं वीरः स कथं निहतो रणे । रथभङ्गो न चेत्तस्य धनुर्वा न व्यशीर्य्यत । २००
नचेदस्त्राणि निर्णेतुः स कथं निहतः परैः । को हि शक्तो रणे कर्णं विधुन्वानं महद्धनुः ।
विमुञ्चन्तं शरान् घोरान् दिव्यान्यस्त्राणि चाहवे । जेतुं पुरुषशार्दूलं शार्दूलमिव वेगिनं ।
ध्रुवं तस्य धनुश्छिन्नं रथो वापि महीं गतः । अस्त्राणि वा प्रणष्टानि यथा शंससि मे हतं ।
न ह्यन्यदपि पश्यामि कारणं तस्य नाशने । निहन्मि फाल्गुनं यावत्तावत् पादौ न धावये ।

इति यस्य महाघोरं व्रतमासीन्महात्मनः। यस्य भीतो रणे निद्रां धर्म्मराजो युधिष्ठिरः। १०५
चयोदशसमा नित्यं नाभजत् पुरुषर्षभः। यस्य वीर्य्यवतो वीर्य्यमुपाश्रित्य महात्मनः।
मम पुत्त्रः सभां भार्य्यां पाण्डूनां नीतवान् बलात्। तत्रापि च सभामध्ये पाण्डवानाञ्च पश्यतां।
दासभार्य्येति पाञ्चालीमब्रवीत् कुरुसन्निधौ। न सन्ति पतयः कृष्णे सर्व्वे षण्ढतिलैः समाः।
उपतिष्ठस्व भर्त्तारमन्यं वा वरवर्णिनि। इत्येवं यः पुमान् वाचो रूक्षाः संश्रावयत्तुषा।
सभायां सूतजः कृष्णां स कथं निहतः परैः। यदि भीष्मो रणश्लाघी द्रोणो वा युधि दुर्म्मदः। ११०
न हनिष्यति कौन्तेयान् पक्षपातात् सुयोधन। सर्व्वानेव हनिष्यामि व्येतु ते मानसो ज्वरः।
किं करिष्यति गाण्डीवमक्षय्यौ च महेषुधी। स्निग्धचन्दनदिग्धस्य मत्सरस्याभिधावतः।
स नूनमृषभस्कन्धो ह्यर्ज्जुनेन कथं हतः। यश्च गाण्डीवमुक्तानां स्पर्शमुग्रमचिन्तयन्।
अपतिर्ह्यसि कृष्णेति ब्रुवन् पार्थानवैक्षत। यस्य नासीद्भयं पार्थैः सपुत्रैः सजनार्द्दनैः।
स्ववाहुबलमाश्रित्य मुहूर्त्तमपि सञ्जय। तस्य नाहं वधं मन्ये देवैरपि सवासवैः। ११५
प्रतीपमभिधावद्भिः किं पुनस्तात पाण्डवैः। नहि ज्यां संस्पृशानस्य तलत्रे वाऽपि गृह्णतः।
पुमानाधिरथेः स्थातुं कश्चित् प्रमुखतोऽर्हति। अपि स्यान्मेदिनी हीना सोमसूर्य्यप्रभांशुभिः।
न वधः पुरुषेन्द्रस्य संयुगेष्वपलायिनः। येन मन्दः सहायेन भ्रात्रा दुःशासनेन च।
वासुदेवस्य दुर्ब्बुद्धिः प्रत्याख्यानमरोचयत। स नूनं वृषभस्कन्धं कर्णं दृष्ट्वा निपातितं।
दुःशासनञ्च निहतं मन्ये शोचति पुत्त्रकः। हतं वैकर्त्तनं राजा द्वैरथे सव्यसाचिना। १२०
जयतः पाण्डवान् दृष्ट्वा किं स्विद्दुर्य्योधनोऽब्रवीत्। दुर्म्मर्षणं हतं दृष्ट्वा वृषसेनञ्च संयुगे।
प्रभग्नञ्च बलं दृष्ट्वा वध्यमानं महारथैः। पराङ्मुखांश्च राज्ञस्तु पलायनपरायणान्।
विद्रुतान् रथिनो दृष्ट्वा मन्ये शोचति पुत्त्रकः। अनेयश्चाभिमानी च दुर्ब्बुद्धिरजितेन्द्रियः।
हतोत्साहं बलं दृष्ट्वा किंस्विद्दुर्य्योधनोऽब्रवीत्। स्वयं वैरं महत्कृत्वा वार्य्यमाणः सुहृद्गणैः।
प्रधने हतभूयिष्ठे. किंस्विद्दुर्य्योधनोऽब्रवीत्। द्यूतं कृत्वा पुरा हृष्टो वञ्चयित्वा च पाण्डवान्। १२५
शकुनिः सौबलस्तात हते कर्णे किमब्रवीत्। कृतवर्म्मा महेष्वासः सात्वतानां महारथः।
हतं वैकर्त्तनं दृष्ट्वा हार्द्दिक्यः किमभाषत। ब्राह्मणाः क्षत्त्रिया वैश्या यस्य शिक्षामुपासते
धनुर्व्वेदं चिकीर्षन्तो द्रोणपुत्त्रस्य धीमतः। युवा रूपेण सम्पन्नो दर्शनीयो महायशाः।
अश्वत्थामा हते कर्णे किमभाषत सञ्जय। आचार्य्यो यो धनुर्व्वेदे गौतमो रथसत्तमः।
कृपः शारद्वतस्तात हते कर्णे किमब्रवीत्। मद्रराजो महेष्वासः शल्यः समितिशोभनः। १३०
दृष्ट्वा विनिहतं कर्णं सारथ्ये रथिनां वरः। किमभाषत सौवीरो मद्राणामधिपो बली।
दृष्ट्वा विनिहतं सर्व्वे योधा वारणदुर्ज्जयाः। ये च केचन राजानः पृथिव्यां योद्धुमागताः।
वैकर्त्तनं हतं दृष्ट्वा कान्यभाषन्त सञ्जय। कर्णे तु निहते वीरे रथव्याघ्रे नरर्षभे।
के वा मुखमनीकानामासन् सञ्जय भागशः। मद्रराजः कथं शल्यो नियुक्तो रथिनां वरः।

वैकर्त्तनस्य सारथ्ये तन्ममाचक्ष्व सञ्जय। केऽरक्षन् दक्षिणं चक्रं सूतपुत्रस्य युध्यतः। २३५
वामं चक्रं ररक्षुर्वा क वा वीरस्य पृष्ठतः। के कर्णं न जहुः शूराः के क्षुद्राः प्राद्रवंस्ततः।
कथञ्च वः समेतानां हतः कर्णो महारथः। पाण्डवाश्च कथं शूराः प्रत्युदीयुर्महारथाः।
सृजन्तः शरवर्षाणि वारिधारा इवाम्बुदाः। स च सर्पमुखो दिव्यो महेषुप्रवरस्तदा।
व्यर्थः कथं समभवत्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय। मामकस्यास्य सैन्यस्य हतोत्सेधस्य सञ्जय।
अवशेषं न पश्यामि ककुदे मृदिते सति। तौ हि वीरौ महेष्वासौ मदर्थे त्यक्तजीवितौ। २४०
भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा को न्वर्थो जीवितेन मे। पुनः पुनर्न मृष्यामि हतं कर्णञ्च पाण्डवैः।
यस्य बाह्वोर्बलं तुल्यं कुञ्जराणां शतं शतैः। द्रोणे हते कौरवाणां तन्ममाचक्ष्व सञ्जय।
यथा कर्णश्च कौन्तेयैः सह युद्धमयोजयत्। तथा च द्विषतां हन्ता रणे प्राणांस्तदुच्यतां।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि धृतराष्ट्रप्रश्ने दशमोऽध्यायः॥ १० ॥
॥ सञ्जय उवाच॥ हते द्रोणे महेष्वासे तस्मिन्नहनि भारत। कृते च मोघसंकल्पे द्रोणपुत्रे महारथे।
द्रवमाणे महाराज कौरवाणां बलार्णवे। व्यूह्य पार्थः स्वकं सैन्यमतिष्ठद्भ्रातृभिर्वृतः। २४५
तमवस्थितमाज्ञाय पुत्रस्ते भरतर्षभ। विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा पौरुषेण न्यवारयत्।
स्वमनीकमवस्थाप्य बाहुवीर्य्यमुपाश्रितः। युद्ध्वा च सुचिरं कालं पाण्डवैः सह भारत।
लब्धलक्ष्यैः परैर्हृष्टैर्व्यायच्छद्भिश्चिरन्तदा। सन्ध्याकालं समासाद्य प्रत्याहारमकारयत्।
कृत्वाऽवहारं सैन्यानां प्रविश्य शिबिरं स्वकं। कुरवः सहिता मन्त्रं मन्त्रयाञ्चक्रिरे मिथः।
पर्य्यङ्केषु परार्द्ध्येषु स्पर्द्ध्यास्तरणवत्सु च। वरासनेषूपविष्टाः सुखशय्यास्विवामराः। २५०
ततो दुर्य्योधनो राजा साम्ना परमवल्गुना। तानाभाष्य महेष्वासान् प्राप्तकालमभाषत।
मतं मतिमतां श्रेष्ठाः सर्व्वे प्रब्रूत मा चिरं। एवं गते तु किं कार्य्यं किञ्च कार्य्यतरं नृपाः।
॥ सञ्जय उवाच॥ एवमुक्ते नरेन्द्रेण नरसिंहा युयुत्सवः। चक्रुर्नानाविधाश्चेष्टाः सिंहासनगतास्तदा।
तेषां निशम्येङ्गितानि युद्धे प्राणान् जुहूषतां। समुद्वीक्ष्य मुखं राज्ञो बालार्कसमवर्चसं।
आचार्य्यपुत्रो मेधावी वाक्यज्ञो वाक्यमाददे। रागो योगस्तथा दाक्ष्यं नयश्चेत्यर्थसाधकाः। २५५
उपायाः पण्डितैः प्रोक्तास्ते तु दैवमुपाश्रिताः। लोकप्रवीरा येऽस्माकं देवकल्पा महारथाः
नीतिमन्तस्तथा युक्ता दक्षा रक्ताश्च ते हताः। नत्वेव कार्य्यं नैराश्यमस्माभिर्विजयं प्रति।
सुनीतैरिह सर्व्वार्थैर्दैवमप्यनुलोम्यते। ते वयं प्रवरं नृणां सर्व्वैर्गुणगणैर्युतं।
कर्णमेवाभिषेक्ष्यामः सैनापत्येन भारत। कर्णं सेनापतिं कृत्वा प्रमथिष्यामहे रिपून्।
एष ह्यतिबलः शूरः कृतास्त्रो युद्धदुर्म्मदः। वैवस्वत इवासह्यः शक्तो जेतुं रणे रिपून्। २६०
एतदाचार्य्यतनयात् श्रुत्वा राजंस्तवात्मजः। आशाञ्च महतीञ्चक्रे कर्णं प्रति स वै तदा।
हते भीष्मे च द्रोणे च कर्णो जेष्यति पाण्डवान्। तामाशां हृदये कृत्वा समाश्वस्य च भारत।
ततो दुर्य्योधनः प्रीतः प्रियं श्रुत्वाऽस्य तद्वचः। प्रीतिसत्कारसंयुक्तं तथ्यमात्महितं शुभं।

स्वं मनः समवस्थाप्य बाहुवीर्य्यमुपाश्रितः । दुर्य्योधनो महाराज राधेयमिदमब्रवीत् ।
कर्ण जानामि ते वीर्य्यं सौहृदं परमं मयि । तथापि त्वां महाबाहो प्रवक्ष्यामि हितं वचः । २६५
श्रुत्वा यथेष्टञ्च कुरु वीर यत्तव रोचते । भवान् प्राज्ञतमो नित्यं मम चैव परा गतिः ।
भीष्मद्रोणावतिरथौ हतौ सेनापती मम । सेनापतिर्भवानस्तु ताभ्यां द्रविणवत्तरः ।
वृद्धौ च तौ महेष्वासौ सापेक्षौ च धनञ्जये । मानितौ च मया वीरौ राधेय वचनात्तव ।
पितामहत्वं संप्रेक्ष्य पाण्डुपुत्त्रा महारणे । रक्षितास्तात भीष्मेण दिवसानि दशैव तु ।
न्यस्तशस्त्रे च भवति हतो भीष्मः पितामहः । शिखण्डिनं पुरस्कृत्य फाल्गुनेन महाहवे । २७०
हते तस्मिन् महेष्वासे शरतल्पगते तदा । त्वयोक्ते पुरुषव्याघ्र द्रोणो ह्यासीत् पुरःसरः ।
तेनापि रक्षिताः पार्थाः शिष्यत्वादिति मे मतिः । स चापि निहतो वृद्धो धृष्टद्युम्नेन सत्वरं ।
निहताभ्यां प्रधानाभ्यां ताभ्याममितविक्रमं । त्वत्समं समरे योधं नान्यं पश्यामि चिन्तयन् ।
भवानेव तु नः शक्तो विजयाय न संशयः । पूर्व्वं मध्ये च पश्चाच्च तथैव विहितं हितं ।
स भवान् धूर्व्वत् सङ्ख्ये धुरमुद्वोढुमर्हति । अभिषेचय सेनान्ये स्वयमात्मानमात्मना । २७५
देवतानां यथा स्कन्दः सेनानीः प्रभुरव्ययः । तथा भवानिमां सेनां धार्त्तराष्ट्रीं बिभर्त्तु वै ।
जहि शत्रुगणान् सर्व्वान् महेन्द्रो दानवानिव । अवस्थितं रणे दृष्ट्वा पाण्डवास्त्वां महारथाः ।
द्रविष्यन्ति च पाञ्चाला विष्णुं दृष्ट्वेव दानवाः । तस्मात्त्वं पुरुषव्याघ्र प्रकर्षेतां महाचमूं ।
भवत्यवस्थिते यत्ते पाण्डवा मन्दचेतसः । द्रविष्यन्ति सहामात्याः पाञ्चालाः सृञ्जयाश्च च ।
यथा ह्यभ्युदितः सूर्य्यः प्रतपन् स्वेन तेजसा । व्यपोहति तमस्तीव्रं तथा शत्रून् प्रतापय । २८०
॥ सञ्जय उवाच ॥ आशा बलवती राजन् पुत्त्रस्य तव साऽभवत् । हते भीष्मे च द्रोणे च कर्णो जेष्यति पाण्डवान् ।
तामाशां हृदये कृत्वा कर्णमेवं तदाब्रवीत् । सूतपुत्त्र न ते पार्थः स्थित्वाऽग्रे संयुयुत्सति ।
॥ कर्ण उवाच ॥ उक्तमेतन्मया पूर्व्वं गान्धारे तव सन्निधौ । जेष्यामि पाण्डवान् सर्व्वान् सपुत्त्रान् सजनार्द्दनान् ।
सेनापतिर्भविष्यामि तवाहं नात्र संशयः । स्थिरो भव महाराज विजितान् विद्धि पाण्डवान् ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमुक्तो महाराज ततो दुर्य्योधनो नृपः । उत्तस्थौ राजभिः सार्द्धं देवैरिव शतक्रतुः । २८५
सैनापत्येन सत्कर्त्तुं कर्णं स्कन्दमिवामराः । ततोऽभिषिषिचुः कर्णं विधिदृष्टेन कर्म्मणा ।
दुर्य्योधनमुखा राजन् राजानो विजयैषिणः । शातकुम्भमयैः कुम्भैर्माहेयैश्चानुमन्त्रितैः ।
तोयपूर्णैर्विषाणैश्च द्विपखड्गमहर्षभैः । मणिमुक्तायुतैश्चान्यैः पुण्यगन्धैस्तथौषधैः ।
औडुम्बरे सुखासीनमासने क्षौमसंवृते । शास्त्रदृष्टेन विधिना सम्भारैश्च सुसंभृतैः ।
ब्राह्मणाः क्षत्त्रिया वैश्यास्तथा शूद्राश्च संमताः । तुष्टुवुस्तं महात्मानमभिषिक्तं वरासनं । २९०
ततोऽभिषिक्तो राजेन्द्र निष्कैर्गोभिर्धनेन च । वाचयामास विप्राग्र्यान् राधेयः परवीरहा ।
जय पार्थान् सगोविन्दान् सानुगांस्त्वं महाहवे । इति तं वन्दिनः प्राहुर्द्विजाश्च पुरुषर्षभं ।
जहि पार्थान् सपाञ्चालान् राधेय विजयाय नः । उद्यन्निव सदा भानुस्तमांस्युग्रैर्गभस्तिभिः ।

नद्यूलं तदिषुसृष्टानां शराणां वै सकेशवाः । उलूकाः सूर्य्यरश्मीनां ज्वलतामिव दर्शने
नहि पार्थाः सपाञ्चालाः स्थातुं शक्तास्तवाग्रतः । आत्तशस्त्रस्य समरे महेन्द्रस्येव दानवाः । ३९५
अभिषिक्तस्तु राधेयः प्रभया सोऽमितप्रभः । अत्यरिच्यत रूपेण दिवाकर इवापरः ।
सैनापत्ये तु राधेयमभिषिच्य सुतस्तव । अमन्यत तदात्मानं कृतार्थं कालचोदितः ।
कर्णोऽपि राजन् संप्राप्य सैनापत्यमरिन्दम । योगमाज्ञापयामास सूर्य्यस्योदयनं प्रति ।
तव पुत्त्रैर्वृतः कर्णः शुशुभे तत्र भारत । देवैरपि यथा स्कन्दः संग्रामे तारकामये ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णाभिषेके एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सैनापत्यन्तु संप्राप्य कर्णो वैकर्त्तनस्तदा । तथोक्तश्च स्वयं राज्ञा स्निग्धं भ्रातृसमं वचः । ४००
योगमाज्ञाप्य सेनानाम् आदित्येऽभ्युदिते तदा । अकरोत् किं महाप्राज्ञस्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ कर्णस्य मतमाज्ञाय पुत्त्रास्ते भरतर्षभ । योगमाज्ञापयामासुर्नन्दितूर्य्यपुरःसरं ।
महत्यपररात्रे च तव सैन्यस्य मारिष । योगयोगेति सहसा प्रादुरासीन्महास्वनः ।
कल्पतां नागमुख्यानां रथानाञ्च वरूथिनां । सन्नह्यतां पदातीनां वाजिनाञ्च विशाम्पते ।
क्रोशताञ्चैव योधानां त्वरितानां परस्परं । बभूव तुमुलः शब्दो दिवस्पृक् सुमहांस्ततः । ४०५
ततः श्वेतपताकेन बलाकावर्णवाजिना । हेमपृष्ठेन धनुषा नागकक्षेण केतुना ।
तूणीरशतपूर्णेन साङ्गदेन वरूथिना । शतघ्नीकिङ्किणीशक्तिशूलतोमरधारिणा ।
कार्म्मुकैरुपपन्नेन विमलादित्यवर्चसा । रथेनाभिपताकेन सूतपुत्त्रोऽभ्यदृश्यत ।
धापयन् वारिजं राजन् हेमजालविभूषितं । विधुन्वानो महच्चापं कार्त्तस्वरविभूषितं ।
दृष्ट्वा कर्णं महेष्वासं रथस्थं रथिनां वरं । भानुमन्तमिवोद्यन्तं तमो निघ्नन् दुरासदं । ४१०
न भीष्मव्यसनं केचिन्नापि द्रोणस्य मारिष । नान्येषां पुरुषव्याघ्र मेनिरे तत्र कौरवाः ।
ततस्तु त्वरयन् योधान् शङ्खशब्देन मारिष । कर्णो निष्कर्षयामास कौरवाणां महद्बलं ।
व्यूहं व्यूह्य महेष्वासो मकरं शत्रुतापनः । प्रत्युद्ययौ तथा कर्णः पाण्डवान् विजिगीषया ।
मकरस्य तु तुण्डे वै कर्णो राजन् व्यवस्थितः । नेत्राभ्यां शकुनिः शूर उलूकश्च महारथः ।
द्रोणपुत्त्रस्तु शिरसि ग्रीवायां सर्व्वसोदराः । मध्ये दुर्य्योधनो राजा बलेन महता वृतः । ४१५
वामपादे तु राजेन्द्र कृतवर्म्मा व्यवस्थितः । नारायणबलैर्युक्तो गोपालैर्युद्धदुर्म्मदैः ।
पदे तु दक्षिणे राजन् गौतमः सत्यविक्रमः । त्रिगर्त्तैः सुमहेष्वासैर्दाक्षिणात्यैश्च संवृतः ।
अनुपादस्तु यो वामस्तत्र शल्यो व्यवस्थितः । महत्या सेनया सार्द्धं मद्रदेशसमुत्थया ।
दक्षिणे तु महाराज सुषेणः सत्यसङ्गरः । वृतो रथसहस्रेण दन्तिनाञ्च त्रिभिः शतैः ।
पुच्छेऽभ्यास्तां महावीर्य्यौ भ्रातरौ पार्थिवौ तदा । चित्रश्च चित्रसेनश्च महत्या सेनया वृतौ । ४२०
तथा प्रयाते राजेन्द्र कर्णे नरवरोत्तमे । धनञ्जयमभिप्रेक्ष्य धर्म्मराजोऽब्रवीदिदं ।
पश्य पार्थ यथा सेना धार्त्तराष्ट्रीह संयुगे । कर्णेन विहिता वीर गुप्ता वीरैर्महारथैः ।

हतवीरतमा ह्येषा धार्त्तराष्ट्री महाचमूः । फल्गुरेषा महाबाहो विजयस्तव फाल्गुन ।
उद्धृतस्य भवेच्छल्यो मम द्वादशवार्षिकः । एवं ज्ञात्वा महाबाहो व्यूहं व्यूह यथेच्छसि ।
भ्रातुरेतद्वचः श्रुत्वा पाण्डवः श्वेतवाहनः । अर्द्धचन्द्रेण व्यूहेन प्रत्यव्यूहत तां चमूं ।
वामपार्श्वे तु तस्याथ भीमसेनो व्यवस्थितः । दक्षिणे च महेष्वासो धृष्टद्युम्नो व्यवस्थितः ।
मध्ये व्यूहस्य राजा तु पाण्डवश्च धनञ्जयः । नकुलः सहदेवश्च धर्म्मराजस्य पृष्ठतः ।
चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ युधामन्यूत्तमौजसौ । नार्ज्जुनं जहतुर्युद्धे पाल्यमानौ किरीटिना ।
शेषा नृपतयो वीराः स्थिता व्यूहस्य दंशिताः । यथाभागं यथोत्साहं यथायत्नञ्च भारत ।
एवमेतन्महाव्यूहं व्यूह्य भारत पाण्डवाः । तावकाश्च महेष्वासा युद्धायैव मनो दधुः ।
दृष्ट्वा व्यूढान्तव चमूं सूतपुत्रेण संयुगे । निहतान् पाण्डवान्मेने धार्त्तराष्ट्रः सबान्धवः ।
तथैव पाण्डवीं सेनां व्यूढां दृष्ट्वा युधिष्ठिरः । धार्त्तराष्ट्रान् हतान्मेने सकर्णान् वै जनाधिपः ।
ततः शङ्खाश्च भेर्य्यश्च पणवानकदुन्दुभिः । डिण्डिमाश्चाप्यहन्यन्त झर्झराश्च समन्ततः ।
सेनयोरुभयो राजन् प्रावाद्यन्त महास्वनाः । सिंहनादश्च सञ्जज्ञे शूराणां जयगृद्धिनां ।
हयहेषितशब्दाश्च वारणानाञ्च बृंहिताः । रथनेमिस्वनाश्चोग्राः सम्बभूवुर्जनाधिप ।
न द्रोणव्यसनं कश्चिज्जानीते भरतर्षभ । दृष्ट्वा कर्णं महेष्वासं मुखे व्यूहस्य दंशितं ।
उभे सैन्ये महाराज प्रहृष्टनरसंकुले । योद्धुकामे स्थिते राजन् हन्तुमन्योन्यमोजसा ।
तत्र यत्तौ सुसंरब्धौ दृष्ट्वाऽन्योन्यं व्यवस्थितौ । अनीकमध्ये राजेन्द्र चेरतुः कुरुपाण्डवौ ।
नृत्यमाने च ते सेने समेयातां परस्परं । तेषां पक्षैः प्रपक्षैश्च निर्ज्जग्मुस्ते युयुत्सवः ।
ततः प्रववृते युद्धं नरवारणवाजिनां । रथानाञ्च महाराज अन्योन्यमपि निघ्नतां ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि व्यूहनिर्म्माणे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ते सेनेऽन्योन्यमासाद्य प्रहृष्टाश्वनरद्विपे । बृहत्यौ सम्प्रजह्राते देवासुरचमूप्रभे ।
ततो नररथाश्वेभाः पत्तयश्चोग्रविक्रमाः । संप्रहारान् भृशं चक्रुर्देहपाप्मप्रणाशनान् ।
पूर्णचन्द्रार्कपद्मानां कान्तिभिर्गन्धतः समैः । उत्तमाङ्गैर्नृसिंहानां नृसिंहास्तस्तरुर्महीं ।
अर्द्धचन्द्रैस्तथा भल्लैः क्षुरप्रैरसिपट्टिशैः । परश्वधैश्चाप्यकृन्तन्नुत्तमाङ्गानि युध्यतां ।
व्यायतायतबाहूनां व्यायतायतबाहुभिः । बाहवः पातिता रेजुर्धरण्यां साङ्गुलाङ्गदैः ।
तैः स्फुरद्भिर्मही भाति रक्ताङ्गुलितलैस्तदा । गरुडप्रहितैरुग्रैः पञ्चास्यैरुरगैरिव ।
द्विरदस्यन्दनाश्वेभ्यः पेतुर्वीरा द्विषद्धताः । विमानेभ्यो यथा क्षीणे पुण्ये स्वर्गसदस्तथा ।
गदाभिरन्ये गुर्व्वीभिः परिघैर्मुषलैरपि । पोथिताः शतशः पेतुर्वीरा वीरतरै रणे ।
रणे रथैर्व्विमथिता मत्ता मत्तैर्द्विपा द्विपैः । सादिनः सादिभिश्चैव तस्मिन् परमसङ्कुले ।
रथैर्नरा रथा नागैरश्वारोहाश्च पत्तिभिः । अश्वारोहैः पदाताश्च निहता युधि शेरते ।
रथाश्वपत्तयो नागै रथाश्चेभाश्च पत्तिभिः । रथपत्तिद्विपाश्चाश्वै रथैश्चापि नरद्विपाः ।

रथाश्वेभनराणान्तु नराश्वेभरथैः कृतं । पाणिपादैश्च शस्त्रैश्च रथैश्च कदनं महत् ।
तथा तस्मिन् बले शूरैर्वध्यमाने हतेऽपि च । समाजग्मुरथ पार्था वृकोदरपुरोगमाः ।
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः । सात्यकिश्चेकितानश्च द्राविडैः सैनिकैः सह ।
वृता व्यूहेन महता पाण्ड्याश्चोलाः सकेरलाः । व्यूढोरस्का दीर्घभुजाः प्रांशवः पृथुलोचनाः । ४५५
आपीडिनो रक्तदन्ता मत्तमातङ्गविक्रमाः । नानाविरागवसना गन्धचूर्णावचूर्णिताः ।
बद्धासयः पाशहस्ता वारणप्रतिवारणाः । समानमृत्यवो राजन्नत्यजन्त परस्परं ।
कलापिनश्चापहस्ता दीर्घकेशाः प्रियंवदाः । पत्तयः सादिनश्चान्ये घोररूपपराक्रमाः ।
अथापरे पुनः शूराश्चेदिपाञ्चालकेकयाः । कारूषाः कोशलाः काश्या मागधाश्चापि दुद्रुवुः ।
तेषां रथाश्च नागाश्च प्रवराश्चापि पत्तयः । नानावाद्यधरैर्हृष्टा नृत्यन्ति च हसन्ति च । ४६०
तस्य सैन्यस्य महतो महामात्रवरैर्वृतः । मध्ये वृकोदरोऽभ्यायात्त्वदीयान्नागधूर्गतः ।
स नागप्रवरोऽत्युग्रो विधिवत् कल्पितो बभौ । उदयाद्र्यग्रभवनं यथाभ्युदितभास्करं ।
तस्यायसं वर्म्मवरं वररत्नविभूषितं । ताराव्याप्तस्य नभसः शारदस्य समत्विषं ।
स तोमरव्यग्रकरश्चारुमौलिः स्वलङ्कृतः । शरन्मध्यन्दिनार्काभतेजसा व्यदहद्रिपून् ।
तं दृष्ट्वा द्विरदं दूरात् क्षेमधूर्त्तिर्द्विपस्थितः । आह्वयन्नभिदुद्राव प्रमनाः प्रमनस्तरं । ४६५
तयोः समभवद्युद्धं द्विपयोरुग्ररूपयोः । यदृच्छया द्रुमवतोर्महापर्व्वतयोरिव ।
संसक्तनागौ तौ वीरौ तोमरैरितरेतरं । बलवत्सूर्य्यरश्म्याभैर्भित्वाऽन्योन्यं विनेदतुः ।
व्यपसृत्य तु नागाभ्यां मण्डलानि विचेरतुः । प्रगृह्य चोभौ धनुषी जघ्नतुर्वै परस्परं ।
क्ष्वेडितास्फोटितरवैर्बाणशब्दैश्च सर्व्वतः । तौ जनं हर्षयन्तौ च सिंहनादं प्रचक्रतुः ।
समुद्यतकराभ्यान्तौ द्विपाभ्यां कृतिनावुभौ । वातोद्धूतपताकाभ्यां युयुधाते महाबलौ । ४७०
तावन्योन्यस्य धनुषी छित्वाऽन्योन्यं विनेदतुः । शक्तितोमरवर्षेण प्रावृण्मेघाविवाम्बुभिः ।
क्षेमधूर्त्तिस्तदा भीमं तोमरेण स्तनान्तरे । निर्बिभेदातिवेगेन षड्भिश्चाप्यपरैर्नदन् ।
स भीमसेनः शुशुभे तोमरैरङ्गमाश्रितैः । क्रोधदीप्तवपुर्म्मेघैः सप्तसप्तिरिवांशुमान् ।
ततो भास्करवर्णाभमञ्जोगतिमयस्मयं । ससर्ज्ज तोमरं भीमः प्रत्यमित्राय यत्नवान् ।
ततः कुलूताधिपतिश्चापमानम्य सायकैः । दशभिस्तोमरं भित्वा षष्ट्या विव्याध पाण्डवं । ४७५
अथ कार्म्मुकमादाय भीमो जलदनिःस्वनं । रिपोरभ्यर्द्दयन्नागमुन्नदन् पाण्डवः शरैः ।
स शरौघार्द्दितो नागो भीमसेनेन संयुगे । गृह्यमाणोऽपि नातिष्ठद्वातोद्धूत इवाम्बुदः ।
तमभ्यधावद्द्विरदं भीमो भीमस्य नागराट् । महावातेरितं मेघं वातोद्धूत इवाम्बुदः ।
सन्निवार्य्यात्मनो नागं क्षेमधूर्त्तिः प्रतापवान् । विव्याधाभिद्रुतं बाणैर्भीमसेनस्य कुञ्जरं ।
ततः साधुविसृष्टेन क्षुरेणानतपर्व्वणा । छित्वा शरासनं शत्रोर्नागममित्रमार्द्दयत् । ४८०
ततः क्रुद्धो रणे भीमं क्षेमधूर्त्तिः पराभिनत् । जघान चास्य द्विरदं नाराचैः सर्व्वमर्म्मसु ।

स पपात महानागो भीमसेनस्य भारत। पुरा नागस्य पतनादवप्लुत्य स्थितो महीं।
तस्य भीमोऽपि द्विरदं गदया समपोथयत्। तस्मात् प्रमथिताम्नागात् क्षेमधूर्त्तिमवप्लुतं।
उद्यदायुधमायान्तं गदयाहन् वृकोदरः। स पपात हतः साश्विर्व्यसुस्तमभितो द्विपं
वज्रप्रभग्नमचलं सिंहो वज्रहतो यथा। तं हतं नृपतिं दृष्ट्वा कुलूतानां यशस्करं। ४८५
प्राद्रवद्व्यथिता सेना त्वदीया भरतर्षभ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि क्षेमधूर्त्तिवधे द्वादशोऽध्यायः॥ १२॥
॥ सञ्जय उवाच॥ ततः कर्णो महेष्वासः पाण्डवानामनीकिनीं। जघान समरे शूरः शरैः सन्नतपर्व्वभिः।
तथैव पाण्डवा राजंस्तव पुत्रस्य वाहिनीं। कर्णस्य प्रमुखे क्रुद्धा निजघ्नुस्ते महारथाः।
कर्णोऽपि राजन् समरे व्यहनत् पाण्डवीं चमूं। नाराचैरर्कवर्णाभैः कर्म्मारपरिमार्ज्जितैः।
तत्र भारत कर्णेन नाराचैस्ताडिता गजाः। नेदुः सेदुश्च मम्लुश्च बभ्रमुश्च दिशो दश। ४९०
वध्यमाने बले तस्मिन् सूतपुत्रेण मारिष। नकुलोऽभ्यद्रवत्तूर्णं सूतपुत्रं महारणे।
भीमसेनस्तथा द्रौणिं कुर्व्वाणं कर्म्म दुष्करं। विन्दानुविन्दौ कैकेयौ सात्यकिः समवारयत्।
श्रुतकर्म्माणमायान्तं चित्रसेनो महीपतिः। प्रतिविन्ध्यस्तथा चित्रं चित्रकेतनकार्म्मुकं।
दुर्य्योधनस्तु राजानं धर्म्मपुत्रं युधिष्ठिरं। संशप्तकगणान् क्रुद्धो ह्यभ्यधावद्धनञ्जयः।
धृष्टद्युम्नः कृपेणाथ तस्मिन् वीरवरक्षये। शिखण्डी कृतवर्म्माणं समासादयदच्युतं। ४९५
श्रुतकीर्त्तिस्तथा शल्यं माद्रीपुत्रः सुतस्तव। दुःशासनं महाराज सहदेवः प्रतापवान्।
केकयौ सात्यकिं युद्धे शरवर्षेण भास्वता। सात्यकिः केकयौ चापि च्छादयामास भारत।
तावेनं भ्रातरौ वीरौ जघ्नतुर्हृदये भृशं। विषाणाभ्यां यथा नागो प्रतिनागं महावने।
शरसम्भिन्नवर्म्माणौ तावुभौ भ्रातरौ रणे। सात्यकिं सत्यकर्म्माणं राजन् विविधतुः शरैः।
तौ सात्यकिर्म्महाराज प्रहसन् सर्व्वतो दिशः। छादयन् शरवर्षेण वारयामास भारत। ५००
वार्य्यमाणौ ततस्तौ हि शैनेयशरवृष्टिभिः। शैनेयस्य रथं तूर्णं छादयामासतुः शरैः।
तयोस्तु धनुषी चित्रे छित्त्वा शौरिर्म्महायशाः। अथ तौ सायकैस्तीक्ष्णैश्चारयामास संयुगे।
तथाऽन्ये धनुषी चित्रे प्रगृह्य च महाशरान्। सात्यकिं छादयन्तौ तौ चेरतुर्लघु सुष्ठु च।
ताभ्यां मुक्ता महावाणाः कङ्कबर्हिणवाससः। द्योतयन्तो दिशः सर्व्वाः सम्पेतुः स्वर्णभूषणाः।
वाणान्धकारमभवत्तयोराजन्महामृधे। अन्योन्यस्य धनुश्चैव चिच्छिदुस्ते महारथाः। ५०५
ततः क्रुद्धो महाराज सात्यकिर्युद्धदुर्म्मदः। धनुरन्यत् समादाय सज्यं कृत्वा तु संयुगे।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन अनुविन्दशिरोऽहरत्। अपतत्तच्छिरो राजन् कुण्डलोपचितं महत्।
शम्बरस्य शिरो यद्वन्निहतस्य महारणे। शोचयन् केकयान् सर्व्वान् जगामाशु वसुन्धरां।
तं दृष्ट्वा निहतं शूरं भ्राता तस्य महारथः। सज्यमन्यद्धनुः कृत्वा शैनेयं पर्य्यवारयत्।
स षष्ट्या सात्यकिं विद्ध्वा स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः। ननाद बलवान्नादं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत्। ५१०

सात्यकिश्च ततस्तूर्णं कैकेयानां महारथः। शरैरनेकसाहस्रैर्भीमसेनमवाकिरत्। (?)
स शरैः क्षतसर्व्वाङ्गः सात्यकिः सत्यविक्रमः। रराज समरे राजन् सपुष्प इव किंशुकः।
सात्यकिः समरे विद्धः कैकेयेन महात्मना। कैकेयं पञ्चविंशत्या विव्याध प्रहसन्निव।
तावन्योन्यस्य समरे संछिद्य धनुषी शुभे। हत्वा च सारथी तूर्णं हयांश्च रथिनाम्वरौ।
विरथावसियुद्धाय समाजग्मतुराहवे। शतचन्द्रचिते गृह्य चर्म्मणी सुभुजौ तदा। ५१५
व्यरोचेतां महारङ्गे निस्त्रिंशवरधारिणौ। यथा देवासुरे युद्धे जम्भशक्रौ महाबलौ।
मण्डलानि ततस्तौ तु विचरन्तौ महारणे। अन्योन्यमभितस्तूर्णं समाजग्मतुराहवे।
अन्योन्यस्य वधे चैव चक्रतुर्यत्नमुत्तमं। कैकेयस्य द्विधा चर्म्म ततश्चिच्छेद सात्वतः।
सात्यकेस्तु तथैवासौ चर्म्म चिच्छेद पार्थिवः। चर्म्म छित्त्वा तु कैकेयस्तारागणशतैर्वृतं।
चचार मण्डलान्येव गतप्रत्यागतानि च। तञ्चरन्तं महारङ्गे निस्त्रिंशवरधारिणं। ५२०
अपहस्तेन चिच्छेद शैनेयस्त्वरयाऽन्वितः। सवर्म्मा केकयो राजन् द्विधा छिन्नो महारणे।
निपपात महेष्वासो वज्राहत इवाचलः। तं निहत्य रणे शूरः शैनेयो रथसत्तमः।
युधामन्युरथं तूर्णमारुरोह परन्तपः। ततोऽन्यं रथमास्थाय विधिवत् कल्पितं पुनः।
कैकेयानां महत्सैन्यं व्यधमत् सात्यकिः शरैः। सा वध्यमाना समरे कैकेयानां महाचमूः।
तमुत्सृज्य रणे शत्रुः प्रदुद्राव दिशो दश। ५२५
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि विन्दानुविन्दवधे त्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ श्रुतकर्म्मा ततो राजंश्चित्रसेनं महीपतिं। आजघ्ने समरे क्रुद्धः पञ्चाशद्भिः शिलीमुखैः।
अभिसारस्तु तं राजन् नवभिर्नतपर्व्वभिः। श्रुतकर्म्माणमाहत्य सूतं विव्याध पञ्चभिः।
श्रुतकर्म्मा ततः क्रुद्धश्चित्रसेनं चमूमुखे। नाराचेन सुतीक्ष्णेन मर्म्मदेशे समार्पयत्॥
सोऽतिविद्धो महाराज नाराचेन महात्मना। मूर्च्छामभिययौ वीरः कश्मलञ्च विवेश ह।
एतस्मिन्नन्तरे चैनं श्रुतकीर्त्तिर्महायशाः। नवत्या जगतीपालं छादयामास पत्रिभिः ५३०
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां चित्रसेनो महारथः। धनुश्चिच्छेद भल्लेन तञ्च विव्याध सप्तभिः।
सोऽन्यत् कार्म्मुकमादाय वेगघ्नं रुक्मभूषितं। चित्ररूपधरञ्चक्रे चित्रसेनं शरोर्म्मिभिः।
स शरैश्चित्रितो राजा चित्रमाल्यधरो युवा। युवेव समरेऽशोभद्गोष्ठीमध्ये स्वलङ्कृतः।
श्रुतकर्म्माणमथ वै नाराचेन स्तनान्तरे। बिभेद तरसा शूरस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत्।
श्रुतकर्म्माऽपि समरे नाराचेन समर्पितः। सुस्राव रुधिरं तत्र गैरिकार्द्र इवाचलः। ५३५
ततः स रुधिराक्ताङ्गो रुधिरेण कृतच्छविः। रराज समरे वीरः सपुष्प इव किंशुकः।
श्रुतकर्म्मा ततो राजन् शत्रुणा समभिद्रुतः। शत्रुसंवारणं क्रुद्धो द्विधा चिच्छेद कार्म्मुकं।
अथैनं छिन्नधन्वानं नाराचानां शतैस्त्रिभिः। छादयन् समरे राजन् विव्याध च सुपत्रिभिः।
ततोऽपरेण भल्लेन तीक्ष्णेन निशितेन च। जहार सशिरस्त्राणं शिरस्तस्य महात्मनः।

तच्छिरो न्यपतत् भूमौ चित्रसेनस्य दीप्तिमत् । यदृच्छया यथा चन्द्रश्च्युतः स्वर्गान्महीतलं । ५४०
राजानं निहतं दृष्ट्वा तेऽभिसारस्तु मारिष । अभ्यद्रवन्त वेगेन चित्रसेनस्य सैनिकाः ।
ततः क्रुद्धो महेष्वासस्तत्सैन्यं प्राद्रवच्छरैः । अन्तकाले यथा क्रुद्धः सर्व्वभूतानि प्रेतराट् ।
ते वध्यमानाः समरे तव पौत्रेण धन्विना । व्यद्रवन्त दिशस्तूर्णं दावदग्धा इव द्विपाः ।
तांस्तु विद्रवतो दृष्ट्वा निरुत्साहान् द्विषज्जये । द्रावयन्निषुभिस्तीक्ष्णैः श्रुतकर्म्मा व्यरोचत ।
प्रतिविन्ध्यस्ततश्चित्रं भित्त्वा पञ्चभिराशुगैः । सारथिञ्च त्रिभिर्व्विद्धा ध्वजमेकेषुणाऽपि च । ५४५
तं चित्रो नवभिर्भल्लैर्ब्बाह्वोरुरसि चार्पयत् । स्वर्णपुङ्खैः प्रसन्नाग्रैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ।
प्रतिविन्ध्यो धनुश्छित्त्वा तस्य भारत सायकैः । पञ्चभिर्निशितैर्ब्बाणैरथैनं स हि जघ्निवान् ।
ततः शक्तिं महाराज स्वर्णघण्टां दुरासदां । प्राहिणोत्तव पौत्राय घोरामग्निशिखामिव ।
तामापतन्तीं सहसा महोल्काप्रतिमां तदा । द्विधा चिच्छेद समरे प्रतिविन्ध्यो हसन्निव ।
सा पपात द्विधा च्छिन्ना प्रतिविन्ध्यशरैः शितैः । युगान्ते सर्व्वभूतानि त्रासयन्ती यथाऽशनिः । ५५०
शक्तिं तां प्रहतां दृष्ट्वा चित्रो गृह्य महागदां । प्रतिविन्ध्याय चिक्षेप रुक्मजालविभूषितां ।
सा जघान हयांस्तस्य सारथिञ्च महारणे । रथं प्रमृद्य वेगेन धरणीमन्वपद्यत ।
एतस्मिन्नेव काले तु रथादाप्लुत्य भारत । शक्तिं चिक्षेप चित्राय स्वर्णदण्डामलङ्कृतां
तामापतन्तीं जग्राह चित्रो राजन्महामनाः । ततस्तामेव चिक्षेप प्रतिविन्ध्याय पार्थिव ।
समासाद्य रणे शूरं प्रतिविन्ध्यं महाप्रभा । निर्भिद्य दक्षिणं बाहुं निपपात महीतले । ५५५
पतिताऽभासयच्चैव तं देशमशनिर्यथा । प्रतिविन्ध्यस्ततो राजंस्तोमरं हेमभूषितं ।
प्रेषयामास संक्रुद्धश्चित्रस्य वधकाङ्क्षया । स तस्य वर्म्मावरणं भित्त्वा हृदयमेव च ।
जगाम धरणीं तूर्णं महोरग इवाशयं । स पपात तदा राजा तोमरेण समाहतः ।
प्रसार्य्य विपुलौ बाहू पीनौ परिघसन्निभौ । चित्रं संप्रेक्ष्य निहतं तावका रणशोभिनः ।
अभ्यद्रवन्त वेगेन प्रतिविन्ध्यं समन्ततः । सृजन्तो विविधान् बाणान् शतघ्नीश्च सकिङ्किणीः । ५६०
तमवच्छादयामासुः सूर्य्यमभ्रगणा इव । तान् विधम्य महाबाहुः शरजालेन संयुगे ।
व्यद्रावयत्तव चमूं वज्रहस्त इवासुरीं । ते वध्यमानाः समरे तावकाः पाण्डवैर्नृप ।
विप्रकीर्य्यन्त सहसा वातनुन्ना घना इव । विप्रद्रुते बले तस्मिन् वध्यमाने समन्ततः ।
द्रौणिरेकोऽभ्ययात्तूर्णं भीमसेनं महाबलं । ततः समागमो घोरो बभूव सहसा तयोः ।
यथा देवासुरे युद्धे वृत्रवासवयोरिव । ५६५
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि चित्रवधे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ भीमसेनं ततो द्रौणी राजन् विव्याध पत्रिणा । परया त्वरया युक्तो दर्शयन्नस्त्रलाघवं ।
अथैनं पुनराजघ्ने नवत्या निशितैः शरैः । सर्व्वमर्म्माणि संप्रेक्ष्य मर्म्मज्ञो लघुहस्तवत् ।
भीमसेनः समाकीर्णो द्रौणिना निशितैः शरैः । रराज समरे राजन् रश्मिवानिव भास्करः ।

ततः शरसहस्रेण सुप्रयुक्तेन पाण्डवः । द्रोणपुत्रमवच्छाद्य सिंहनादममुञ्चत ।
शरैः शरांस्ततो द्रौणिः संवार्य्य युधि पाण्डवं । ललाटेऽभ्यहनद्राजन् नाराचेन स्मयन्निव ।
ललाटस्थं ततो वाणं धारयामास पाण्डवः । यथा शृङ्गं वने दृप्तः खड्गो धारयते नृप ।
ततो द्रौणिं रणे भीमो यतमानं पराक्रमी । त्रिभिर्व्विव्याध नाराचैर्ल्ललाटे विस्मयन्निव ।
ललाटस्थैस्ततो वाणैर्ब्राह्मणोऽसौ व्यशोभत । प्रावृषीव यथा सिक्तस्त्रिशृङ्गः पर्व्वतोत्तमः ।
ततः शरशतैर्द्रौणिरर्द्दयामास पाण्डवं । न चैनं कम्पयामास मातरिश्वेव पर्व्वतं ।
तथैव पाण्डवो युद्धे द्रौणिं शरशतैः शितैः । नाकम्पयत संहृष्टो वार्य्योघ इव पर्व्वतं ।
तावन्योन्यं शरैर्घोरैश्छादयानौ महारथौ । रथवर्य्यगतौ वीरौ शुशुभाते बलोत्कटौ ।
आदित्याविव संदीप्तौ लोकक्षयकरावुभौ । स्वरश्मिभिरिवान्योन्यं तापयन्तौ शरोत्तमैः ।
ततः प्रतिकृते यत्नं कुर्व्वाणौ तौ महारणे । कृतप्रतिकृते यत्तौ शरसङ्घैरभीतवत् ।
व्याघ्राविव च संग्रामे चेरतुस्तौ नरोत्तमौ । शरदंष्ट्रौ दुराधर्षौ चापवक्त्रौ भयङ्करौ ।
अभूतान्तावदृश्यौ च शरजालैः समन्ततः । मेघजालैरिवाच्छन्नौ गगने चन्द्रभास्करौ ।
चकाशेते मुहूर्त्तेन ततस्तावप्यरिन्दमौ । विमुक्तावभ्रजालेन अङ्गारकबुधाविव ।
अथ तत्रैव संग्रामे वर्त्तमाने सुदारुणे । अपसव्यं ततश्चक्रे द्रौणिस्तत्र वृकोदरं ।
किरञ्छरशतैरुग्रैर्द्धाराभिरिव पर्व्वतं । न तु तन्ममृषे भीमः शत्रोर्व्विजयलक्षणं ।
प्रतिचक्रे ततो राजन् पाण्डवोऽप्यपसव्यतः । मण्डलानां विभागेषु गतप्रत्यागतेषु च ।
बभूव तुमुलं युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः । चरित्वा विविधान् मार्गान् मण्डलस्थानमेव च ।
शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः । अन्योन्यस्य वधे चैव चक्रतुर्यत्नमुत्तमं ।
ईषतुर्व्विरथं चैव कर्त्तुमन्योन्यमाहवे । ततो द्रौणिर्महास्त्राणि प्रादुश्चक्रे महारथः ।
तान्यस्त्रैरेव समरे प्रतिजघ्नेऽथ पाण्डवः । ततो घोरं महाराज अस्त्रयुद्धमवर्त्तत ।
ग्रहयुद्धं यथा घोरं प्रजासंहरणे ह्यभूत् । ते वाणाः समसज्जन्त मुक्तास्ताभ्यान्तु भारत ।
द्योतयन्तो दिशः सर्व्वास्तच्च सैन्यं समन्ततः । वाणसङ्घैर्वृतं घोरमाकाशं समपद्यत ।
उल्कापातावृतं युद्धं प्रजानां संक्षये नृप । वाणाभिघातात् संजज्ञे तत्र भारत पावकः ।
स विस्फुलिङ्गो दीप्तार्च्चिर्य्योऽदहद्वाहिनीद्वय । तत्र सिद्धा महाराज सम्पतन्तोऽब्रुवन् वचः ।
युद्धानामतिसर्व्वेषां युद्धमेतदिति प्रभो । सर्व्वयुद्धानि चैतस्य कलां नार्हन्ति षोडशीं ।
नेदृशञ्च पुनर्युद्धं भविष्यति कदाचन । अहो ज्ञानेन सम्पन्नावुभौ ब्राह्मणक्षत्रियौ ।
अहो शौर्य्येण सम्पन्नावुभौ चोग्रपराक्रमौ । अहो भीमबलो भीम एतस्य च कृतास्त्रता ।
अहो वीर्य्यस्य सारत्वमहो सौष्ठवमेतयोः । स्थितावेतौ हि समरे कालान्तकयमोपमौ ।
रुद्रौ द्वाविव सम्भूतौ यथा द्वाविव भास्करौ । यमौ वा पुरुषव्याघ्रौ घोररूपावुभौ रणे ।
इति वाचः स्म श्रूयन्ते सिद्धानां वै मुहुर्मुहुः । सिंहनादश्च संजज्ञे समेतानां दिवौकसां ।

अद्भुतञ्चाप्यचिन्त्यञ्च दृष्ट्वा कर्म्म तयो रणे। सिद्धचारणसङ्घानां विस्मयः समपद्यत ।
प्रशंसन्ति तदा देवाः सिद्धाश्च परमर्षयः । साधु द्रौणे महाबाहो साधु भीमेति चाब्रुवन् । १००
तौ शूरौ समरे राजन् परस्परकृतागसौ । परस्परमुदैक्षेतां क्रोधादुद्वृत्य चक्षुषी ।
क्रोधरक्तेक्षणौ तौ तु क्रोधात् प्रस्फुरिताधरौ। क्रोधात् सन्दष्टदशनौ तथैव दशनच्छदौ ।
अन्योन्यं छादयन्तौ स्म शरवृष्ट्या महारथौ । शराम्बुधारौ समरे शस्त्रविद्युत्प्रकाशिनौ ।
तावन्योन्यं ध्वजं विद्ध्वा सारथिञ्च महारणे। अन्योन्यस्य हयान् विद्ध्वा विभिदाते परस्परं।
ततः क्रुद्धौ महाराज बाणौ गृह्य महाहवे। उभौ चिक्षिपतुस्तूर्णमन्योन्यस्य वधैषिणौ । १०५
तौ सायकौ महाराज द्योतमानौ चमूमुखे। आजघ्नतुः समासाद्य वज्रवेगौ दुरासदौ ।
तौ परस्परवेगाच्च शराभ्याञ्च भृशाहतौ। निपेततुर्महावीर्यौ रथोपस्थे तयोस्तदा ।
ततस्तु सारथिर्ज्ञात्वा द्रोणपुत्रमचेतनं । अपोवाह रणाद्राजन् सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः ।
तथैव पाण्डवं राजन् विह्वलन्तं मुहुर्मुहुः । अपोवाह रथेनाजौ सारथिः शत्रुतापनं ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि अश्वत्थामभीमसेनयुद्धे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यथा संशप्तकैः सार्द्धमर्ज्जुनस्याभवद्रणः । अन्येषाञ्च महीपानां पाण्डवैस्तद्ब्रवीहि मे। ११०
अश्वत्थाम्नस्तु यद्युद्धमर्ज्जुनस्य च सञ्जय । अन्येषाञ्च महीपानां पाण्डवैस्तद्ब्रवीहि मे।
॥ सञ्जय उवाच ॥ शृणु राजन् यथा वृत्तं संग्रामं ब्रुवतो मम । वीराणां शत्रुभिः सार्द्धं देहप्राणविनाशनं।
पार्थः संशप्तकबलं प्रविश्यार्णवसन्निभं । व्यक्षोभयदमित्रघ्नो महावात इवार्णवं ।
शिरांस्युन्मथ्य वीराणां शितैर्भल्लैर्धनञ्जयः । पूर्णचन्द्राभवक्त्राणि स्वक्षिभ्रूदशनानि च ।
सन्तस्तार क्षितिं क्षिप्रं विनालैर्नलिनैरिव। सुवृत्तानायतान् पुष्टान् चन्दनागुरुभूषितान् । ११५
सायुधान् सतलत्रांश्च पञ्चास्योरगसन्निभान्। बाहून् क्षुरैरमित्राणां चिच्छेद समरेऽर्ज्जुनः।
धुर्य्यान् धुर्य्यगतान् सूतान् ध्वजांश्चापानि सायकान्। पाणीन् सरत्नानसकृत् भल्लैश्चिच्छेद पाण्डवः।
रथान् द्विपान् हयांश्चैव सारोहानर्ज्जुनो युधि । शरैरनेकसाहस्रैर्निन्ये राजन् यमक्षयं ।
तं प्रवीराः सुसंरब्धा नर्द्दमाना इवर्षभाः । वाशितार्थमिव क्रुद्धमभिद्रुत्य मदोत्कटाः ।
निघ्नन्तमभिजघ्नुस्ते शरैः शृङ्गैरिवर्षभाः । तस्य तेषाञ्च तद्युद्धमभवल्लोमहर्षणं । १२०
त्रैलोक्यविजये यद्वद्दैत्यानां सह वज्रिणा। अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य्य द्विषतां सर्व्वतोऽर्ज्जुनः ।
इषुभिर्बहुभिस्तूर्णं विद्ध्वा प्राणान् जहार सः । छिन्नत्रिवेणुचक्राक्षान् हतयोधान् ससारथीन् ।
विध्वस्तायुधतूणीरान् समुन्मथितकेतनान्। संछिन्नयोक्त्ररश्मीकान् विवरूथान् विकूवरान् ।
विस्रस्तबन्धुरयुगान् विस्रस्ताक्षप्रमण्डलान् । रथान् विशकलीकुर्व्वन् महाभ्राणीव मारुतः ।
विस्मापयन् प्रेक्षणीयं द्विषतां भयवर्द्धनं। महारथसहस्रस्य समं कर्म्माकरोज्जयः । १२५
सिद्धा देवर्षिसंघाश्च चारणाश्चापि तुष्टुवुः । देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवर्षाणि चापतन् ।
केशवार्ज्जुनयोर्मूर्द्ध्नि प्राह वाक् चाशरीरिणी । चन्द्रार्कानिलवह्नीनां कान्तिदीप्तिबलद्युती ।

यौ सदा बिभ्रतुर्व्वीराविमौ तौ केशवार्ज्जुनौ। शङ्खौ शार्ङ्गाविवाजय्यौ वीरावेकरथे स्थितौ।
सर्व्वभूतवरौ वीरौ नरनारायणाविमौ। इत्येतन्महदाश्चर्य्यं दृष्ट्वा श्रुत्वा च भारत।
अश्वत्थामा सुसंयत्तः कृष्णावभ्यद्रवद्रणे। अथ पाण्डवमस्यन्तममित्रघ्नकराञ्छरान्। १२०
सेषुणा पाणिनाहूय प्रहसन् द्रौणिरब्रवीत्। यदि मां मन्यसे वीर प्राप्तमर्हमिहातिथिं।
ततः सर्व्वात्मना त्वद्य युद्धातिथ्यं प्रयच्छ मे। एवमाचार्य्यपुत्रेण समाहूतो युयुत्सया।
बहु मेनेऽर्ज्जुनात्मानमिति चाह जनार्द्दनं। संशप्तकाश्च मे वध्या द्रौणिराह्वयते च मां।
यदत्रानन्तरं प्राप्तं शंस मे तद्धि माधव। आतिथ्यकर्माभ्युत्थाय दीयतां यदि मन्यसे।
एवमुक्तोऽवहत् पार्थं कृष्णो द्रोणात्मजान्तिके। जैत्रेण विधिनाहूतं वायुरिन्द्रमिवाध्वरे। १२५
तमामन्त्र्यैकमनसं केशवो द्रौणिमब्रवीत्। अश्वत्थामन् स्थिरो भूत्वा प्रहराशु सहस्व च।
निर्व्वेष्टुं भर्त्तृपिण्डं हि कालोऽयमुपजीविनां। सूक्ष्मो विवादो विप्राणां स्थूलौ क्षात्रौ जयाजयौ।
यामभ्यर्थयसे मोहाद्दिव्यां पार्थस्य सत्क्रियां। तामाप्तुमिच्छन् युध्यस्व स्थिरो भूत्वाऽद्य पाण्डवं।
इत्युक्तो वासुदेवेन तथेत्युक्त्वा द्विजोत्तमः। विव्याध केशवं षष्ट्या नाराचैरर्ज्जुनं त्रिभिः।
तस्यार्ज्जुनः सुसंक्रुद्धस्त्रिभिर्ब्बाणैः शरासनं। चिच्छेद चान्यदादत्त द्रौणिर्घोरतरं धनुः। १३०
सज्यं कृत्वा निमेषाच्च विव्याधार्ज्जुनकेशवौ। त्रिभिः शतैर्व्वासुदेवं सहस्रेण च पाण्डवं।
ततः शरसहस्राणि प्रयुतान्यर्ब्बुदानि च। ससृजे द्रौणिरायत्तः संस्तभ्य च रणेऽर्ज्जुनं।
इषुधेर्धनुषश्चैव ज्यायाश्चैवाथ मारिष। बाह्वोः कराभ्यामुरसो वदनघ्राणनेत्रतः।
कर्णाभ्यां शिरसोऽङ्गेभ्यो लोमवर्त्मभ्य एव च। रथध्वजेभ्यश्च शरा निष्पेतुर्ब्रह्मवादिनः।
शरजालेन महता विद्ध्वा माधवपाण्डवौ। ननाद मुदितो द्रौणिर्महामेघौघनिःस्वनं। १३५
तस्य तं निनदं श्रुत्वा पाण्डवोऽच्युतमब्रवीत्। पश्य माधव दौरात्म्यं गुरुपुत्रस्य मां प्रति।
वधं प्राप्तौ मन्यते नौ प्रवेश्य शरवेश्मनि। एषोऽस्मि हन्मि सङ्कल्पं शिक्षया च बलेन च।
अश्वत्थाम्नः शरानस्तान् छित्त्वैकैकं त्रिधा त्रिधा। व्यधमद्भरतश्रेष्ठो नीहारमिव मारुतः।
ततः संशप्तकान् भूयः साश्वसूतरथद्विपान्। ध्वजपत्तिगणानुग्रैर्ब्बाणैर्व्विव्याध पाण्डवः।
ये ये ददृशिरे तत्र यद्यद्रूपास्तदा जनाः। ते ते तत्र शरैर्व्याप्तं मेनिरेत्मानमात्मना। १४०
ते गाण्डीवप्रमुक्तास्तु नानारूपाः पतत्रिणः। क्रोशे साग्रे स्थितान् घ्नन्ति द्विपांश्च पुरुषान्रणे।
भल्लैश्छिन्नाः कराः पेतुः करिणां मदवर्षिणां। यथा वने परशुभिर्निकृत्ताः सुमहाद्रुमाः।
पश्चात्तु शैलवत् पेतुस्ते गजाः सह सादिभिः। वज्रिवज्रप्रमथिता यथैवाद्रिचयास्तथा।
गन्धर्व्वनगराकारान् रथांश्चैव सुकल्पितान्। विनीतैर्ज्जवनैर्युक्तानास्थितान् युद्धदुर्म्मदः।
शरैर्व्विशकलीकुर्व्वन्नमित्रानभ्यवीवृषत्। स्वलङ्कृतानश्वारोहान् पत्तींश्चाहन् धनञ्जयः। १४५
धनञ्जययुगान्तार्कः संशप्तकमहार्णवं। व्यशोषयत दुःशोषं तीव्रैः शरगभस्तिभिः।
पुनर्द्रौणिर्म्महाशैलं नाराचैर्व्वज्रसन्निभैः। निर्व्विभेद महावेगैस्त्वरन् वज्रीव पर्व्वतं।

तमाचार्य्यसुतः क्रुद्धः साश्वयन्तारमाशुगैः । युद्धमुरगमध्योद्धुं पार्थस्तानच्छिनच्छरान् ।
ततः परमसंक्रुद्धः पाण्डवेऽस्त्राण्यवासृजत् । अश्वत्थामाभिरूपाय गृहानतिथये यथा ।
अथ संशप्तकांस्त्यक्त्वा पाण्डवो द्रौणिमभ्यगात् । अपांक्तेयानिव त्यक्त्वा दाता पाङ्क्तेयमर्थिनं । ६६०
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि अश्वत्थामार्ज्जुनयुद्धे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः समभवद्युद्धं शुक्राङ्गिरसवर्च्चसोः । नक्षत्रमभितो व्योम्नि शुक्राङ्गिरसयोरिव ।
सन्तापयन्तावन्योन्यं दीप्तैः शरगभस्तिभिः । लोकत्रासकरावास्तां विमार्गस्थौ ग्रहाविव ।
ततोऽविध्यद्भ्रुवोर्म्मध्ये नाराचेनार्ज्जुनो भृशं । स तेन विबभौ द्रौणिरूर्द्ध्वरश्मिर्यथा रविः ।
अथ कृष्णौ शरशतैरश्वत्थाम्नार्द्दितौ भृशं । स्वरश्मिजालविकचौ युगान्तार्काविवासतुः ।
ततोऽर्ज्जुनः सर्व्वतोधारमस्त्रमवासृजद्वासुदेवेऽभिभूते । द्रौणायनिञ्चाभ्यहनत् पृषत्कैर्वज्राग्निवैवस्वतदण्डकल्पैः । ६६५
स केशवञ्चार्ज्जुनञ्चातितेजा विव्याध सर्म्मस्वतिरौद्रकर्म्मा । वाणैः सुयुक्तैरतितीव्रवेगैर्य्यैराहतो मृत्युरपि व्यथेत ।
द्रौणेरिषूनर्ज्जुनः सन्निवार्य्य व्यायच्छतस्तद्द्विगुणैः सुपुङ्खैः । तं साश्वसूतध्वजमेकवीरमावृत्य संशप्तकसैन्यमार्च्छत् ।
धनूंषि वाणानिषुधीर्धनुर्ज्यां पाणीन् भुजान् पाणिगतञ्च शस्त्रं । छत्राणि केतूंस्तुरगान् रथेषां वस्त्राणि माल्यान्यथ भूषणानि ।
सुकल्पिताः स्यन्दनवाजिनागाः समास्थिता यत्नकृतैर्नृवीरैः । पार्थेरितैर्व्वाणशतैर्निरस्तास्तैरेव सार्द्धं नृवरा निपेतुः ।
पद्मार्कपूर्णेन्दुनिभाननानि किरीटमाल्याभरणोज्ज्वलानि । भल्लार्द्धचन्द्रक्षुरकर्त्तितानि प्रपेतुरुर्व्व्यां नृशिरांस्यजस्रं । ६७०
अथ द्विपैर्द्देवरिपुद्विपाभैर्द्देवारिदर्पापहमत्युदग्रं । कलिङ्गवङ्गाङ्गनिषादवीरा जिघांसवः पाण्डवमभ्यधावन् ।
तेषां द्विपानां निचकर्त्त पार्थो वर्म्माणि चर्म्माणि करान्नियन्तॄन् । ध्वजान् पताकाश्च ततः प्रपेतुर्वज्राहतानीव गिरेः शिरांसि ।
तेषु प्रभग्नेषु गुरोस्तनूजं वाणैः किरीटी नवसूर्य्यवर्णैः । प्रच्छादयामास महाभ्रजालैर्व्वायुः समुद्यन्तमिवांशुमन्तं ।
ततोऽर्ज्जुनेषूनिषुभिर्निरस्य द्रौणिः शितैरर्ज्जुनवासुदेवौ । प्रच्छादयित्वा दिवि चन्द्रसूर्य्यौ ननाद साम्भोद इवातपान्ते ।
तमर्ज्जुनस्तांश्च पुनस्त्वदीयानभ्यर्द्दितस्तैरभिसृत्य शस्त्रैः । वाणान्धकारं सहसैव कृत्वा विव्याध सर्व्वानिषुभिः सुपुङ्खैः । ६७५
नाप्याददत् सन्दधन्नैव मुञ्चन् वाणान् रथे दृश्यत सव्यसाची । रथांश्च नागांस्तुरगान् पदातीन् संस्यूतदेहान्ददृशुर्हतांश्च ।
सन्धाय नाराचवरान्दशाशु द्रौणिस्त्वरन्नेकमिवोत्ससर्ज्ज । तेषाञ्च पञ्चार्ज्जुनमभ्यविध्यन् पञ्चाच्युतं निर्व्विभिदुः सुपुङ्खाः ।
तैराहतौ सर्व्वमनुष्यमुख्यावसृक् स्रवन्तौ धनदेन्द्रकल्पौ । समाप्तविद्येन तथाभिभूतौ हतौ रणे ताविति मेनिरेऽन्ये ।
अथार्ज्जुनं प्राह दशार्हनाथः प्रमाद्यसे किं जहि योधमेतं । कुर्य्याद्धि दोषं समुपेक्षितोऽयं कष्टो भवेद्व्याधिरिवाक्रियावान् ।
तथेति चोक्त्वाऽच्युतमप्रमादी द्रौणिं प्रयत्नादिषुभिस्ततक्ष । भुजौ वरौ चन्दनसारदिग्धौ वक्षः शिरोऽथाप्रतिमौ तथोरू । ६८०
गाण्डीवमुक्तैः कुपितो विकर्णैर्द्रौणिं शरैः संयति निर्व्विभेद । छित्त्वा तु रश्मींस्तुरगानविध्यत्ते तं रणाद्दूरमूहुरतीव रूपं ।
स तैर्हृतो वातजवैस्तुरङ्गैर्द्रौणिर्दृढं पार्थशराभिभूतः । इयेष नावृत्य पुनस्तु योद्धुं पार्थेन सार्द्धं मतिमान् विमृश्य ।
जानन् जयं नियतं वृष्णिवीरे धनञ्जये चाङ्गिरसां वरिष्ठः । विवेश कर्णस्य बलं तरस्वी क्षीणोत्साहः क्षीणवाणास्त्रयोगः ।
नियम्य स हयान् द्रौणिः समाश्वास्य च मारिष । रथाश्वनरसम्बाधं कर्णस्य प्राविशद्बलं ।

प्रतीपकारिणि रणादश्वत्थाम्नि हृते हयैः। मन्त्रौषधिक्रियायोगैर्व्याधौ देहादिवाहृते। ६८५
संशप्तकानभिमुखौ प्रयातौ केशवार्ज्जुनौ। वातोद्धूतपताकेन स्यन्दनेनौघनादिना।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वण्यश्वत्थामपराजये सप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥

॥ सञ्जय उवाच॥ अथोत्तरेण पाण्डूनां सेनायां ध्वनिरुत्थितः। रथनागाश्वपत्तीनां दण्डधारेण वध्यतां।
निवर्त्तयित्वा तु रथं केशवोऽर्ज्जुनमब्रवीत्। वाहयन्नेव तुरगान् गरुडानिलरंहसः।
माधवोऽप्यतिविक्रान्तो द्विरदेन प्रमाथिना। भगदत्तादनवरः शिक्षया च बलेन च।
एनं हत्वा निहन्तासि पुनः संशप्तकानिति। वाक्यान्ते प्रापयत् पार्थं दण्डधारान्तिकं प्रति।
स मागधानां प्रवरोऽङ्कुशग्रहे ग्रहे प्रसह्यो विकचो यथा ग्रहः। सपत्नसेनां प्रममाथ दारुणो महीं समग्रां विकचो यथा ग्रहः। ६९०
सुकल्पितं दानवनागसन्निभं महाभ्रनिर्ह्रादममित्रमर्द्दनं। रथाश्वमातङ्गगणान् सहस्रशः समास्थितो हन्ति शरैर्नरानपि।
रथानधिष्ठाय सवाजिसारथीन्रथांश्च पादैर्द्विरदो व्यपोथयत्। द्विपांश्च पद्भ्यां ममर्द्द करेण द्विपोत्तमो हन्ति च कालचक्रवत्।
नरांस्तु कार्ष्णायसवर्म्मभूषणान् निपात्य साश्वानपि पत्तिभिः सह। व्यपोथयद्दन्तिवरेण शुष्मिणा सशब्दवत् स्थूलनलं यथा तथा।
अथार्ज्जुनं ज्यातलनेमिनिःस्वने मृदङ्गभेरीबहुशङ्खनादिते। रथाश्वमातङ्गसहस्रसङ्कुले रथोत्तमेनाभ्यपतद्द्विपोत्तमं।
ततोऽर्ज्जुनं द्वादशभिः शरोत्तमैर्ज्जनार्द्दनं षोडशभिः समार्पयत्। स दण्डधारस्तुरगांस्त्रिभिस्त्रिभिस्ततो ननाद प्रजहास चाऽसकृत्। ६९५
ततोऽस्य पार्थः सगुणेषुकार्म्मुकं चकर्त्त भल्लैर्ध्वजमप्यलङ्कृतं। पुनर्नियन्तॄन् सह पादगोप्तॄन् ततः स चुक्रोध गिरिव्रजेश्वरः।
ततोऽर्ज्जुनं भिन्नकटेन दन्तिना घनाघनेनानिलतुल्यवर्च्चसा। अतीव चुक्षोभयिषुर्ज्जनार्द्दनं धनञ्जयञ्चाभिजघान तोमरैः।
अथाऽस्य बाहू द्विपहस्तसन्निभौ शिरश्च पूर्णेन्दुनिभाननं त्रिभिः। क्षुरैः प्रचिच्छेद सहैव पाण्डवस्ततो द्विपं बाणशतैः समार्पयत्।
स पार्थबाणैस्तपनीयभूषणैः समाचितः काञ्चनवर्म्मभृद्द्विपः। तथा चकाशे निशि पर्व्वतो यथा दावाग्निना प्रज्वलितौषधिद्रुमः।
स वेदनार्त्तोऽम्बुदनिःस्वनो नदंश्चरन् भ्रमन् प्रस्खलितान्तरो द्रवन्। पपात रुग्णः सनियन्तृकस्तथा यथा गिरिर्व्वज्रनिदारितस्तथा। ७००
हिमावदातेन सुवर्णमालिना हिमाद्रिकूटप्रतिमेन दन्तिना। हते रणे भ्रातरि दण्ड आव्रजज्जिघांसुरिन्द्रावरजं धनञ्जयं।
स तोमरैरर्क्ककरप्रभैस्त्रिभिर्ज्जनार्द्दनं पञ्चभिरर्ज्जुनं शितैः। समर्पयित्वा विननाद मर्द्दयंस्ततोऽस्य बाहू विचकर्त्त पाण्डवः।
क्षुरप्रकृत्तौ सुभृशं सुतोमरौ शुभाङ्गदौ चन्दनरूषितौ भुजौ। गजात् पतन्तौ युगपद्विरेजतुर्यथाऽद्रिशृङ्गात्पतितौ महोरगौ।
तथाऽर्द्धचन्द्रेण हृतं किरीटिना पपात दण्डस्य शिरः क्षितिं द्विपात्। स शोणिताद्रं निपतद्विरेजे दिवाकरोऽस्तादिव पश्चिमां दिशं।

अथ द्विपं श्वेतनगाग्रसन्निभं दिवाकरांशुप्रतिमैः शरोत्तमैः । बिभेद पार्थः स पपात नादयन् हिमाद्रिकूटं कुलिशाहतं यथा । ७०५

ततोऽपरे तत्प्रतिमा गजोत्तमा जिगीषवः संयति सव्यसाचिना । तथा हतास्ते च तथैव तौ द्विपौ ततः प्रभग्नं सुमहद्द्विषोर्बलं ।

गजा रथाश्वाः पुरुषाश्च संघशः परस्परघ्नाः परिपेतुराहवे । परस्परं प्रस्खलिताः समाहता भृशं निपेतुर्बहुभाषिणो हताः ।

अथार्ज्जुनं स्वे परिवार्य सैनिकाः पुरन्दरं देवगणा इवाब्रुवन् । अभैष्म यस्मान्मरणादिव प्रजाः स वीर दिष्ट्या निहतस्त्वया रिपुः ।

न चेदरक्षिष्य इमं जनं भयाद्द्विषद्भिरेवं बलिभिः प्रपीडितं । तथाऽभविष्यद्द्विषतां प्रमोदनं तथा हतेष्वेष्विह नोऽरिसूदन ।

इतीव भूयश्च सुहृद्भिरीरिता निशम्य वाचः सुमनास्ततोऽर्ज्जुनः । यथाऽनुरूपं प्रतिपूज्य तं जनं जगाम संशप्तकसंघहा पुनः । ७१०

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि दण्डवधेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ प्रत्यागत्य पुनर्ज्जिष्णुर्जघ्ने संशप्तकान् बहून् । वक्रातिवक्रगमनादङ्गारक इव ग्रहः ।

पार्थबाणहता राजन्नराश्वरथकुञ्जराः । विचेलुर्ब्बभ्रमुर्नेदुः पेतुर्म्मम्लुश्च भारत ।

धूर्य्यान् धूर्य्यगतान् सूतान् ध्वजांश्चापांश्च सायकान् । पाणीन् पाणिगतं शस्त्रं बाहूनपि शिरांसि च ।

भल्लैः क्षुरैरर्द्धचन्द्रैर्वत्सदन्तैश्च पाण्डवः । चिच्छेदामित्रवीराणां समरे प्रतियुध्यतां ।

वासितार्थे युयुत्सन्तो वृषभा वृषभं यथा । निपतन्त्यर्ज्जुनं शूराः शतशोऽथ सहस्रशः । ७१५

तेषां तस्य च तद्युद्धमभवल्लोमहर्षणं । त्रैलोक्यविजये यादृग्दैत्यानां सह वज्रिणा ।

तमविध्यत्त्रिभिर्ब्बाणैर्द्दन्दशूकैरिवाहिभिः । उग्रायुधसुतस्तस्य शिरः कायादपाहरत् ।

तेऽर्ज्जुनं सर्व्वतः क्रुद्धा नानाशस्त्रैरवीवृषन् । मरुद्भिः प्रेरिता मेघा हिमवन्तमिवोष्णगे ।

अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य्य द्विषतां सर्व्वतोऽर्ज्जुनः । सम्यगस्तैः शरैः सर्व्वानहितानहनद्बहून् ।

छिन्नत्रिवेणुसङ्घातान् हताश्वपार्ष्णिसारथीन् । विस्रस्तहस्ततूणीरान् विचक्ररथकेतनान् । ७२०

संछिन्नरश्मियोक्त्राक्षान् व्यनुकर्षयुगान् रथान् । विध्वस्तसर्व्वसन्नाहान् बाणैश्चक्रेऽर्ज्जुनस्तदा ।

ते रथास्तत्र विध्वस्ताः परार्द्ध्या भान्त्यनेकशः । धनिनामिव वेश्मानि हतान्यग्न्यनिलाम्बुभिः ।

द्विपाः संभिन्नवर्म्माणो वज्राशनिसमैः शरैः । पेतुर्गिर्य्यग्रवेश्मानि वज्रपाताग्निभिर्यथा ।

सारोहास्तुरगाः पेतुर्ब्बहवो जनताडिताः । निर्जिह्वान्त्राः क्षितौ क्षीणा रुधिरार्द्राः सुदुर्दृशः ।

नराश्वनागनाराचैः संस्यूताः सव्यसाचिना । बभ्रमुश्चस्खलुः पेतुर्नेदुर्म्मम्लुश्च मारिष । ७२५

अनेकैश्च शिलाधौतैर्वज्राशनिविषोपमैः । शरैर्निजघ्निवान् पार्थो महेन्द्र इव दानवान् ।

महार्हवर्म्माभरणा नानारूपा बरायुधाः । सरथाः सध्वजा वीरा हताः पार्थेन शेरते ।

विजिताः पुण्यकर्म्माणो विशिष्टाभिजनश्रुताः । गताः शरीरैर्व्वसुधामूर्ज्जितैः कर्म्मभिर्द्दिवं ।

अथार्ज्जुनं रथवरं त्वदीयाः सर्व्वभिद्रवन् । नानाजनपदाध्यक्षाः सगणा जातमन्यवः ।
उह्यमाना रथाश्वैभिः पत्तयश्च जिघांसवः । समभ्यधावन्नस्यन्तो विविधं क्षिप्रमायुधं ।
तदायुधमहावर्षं युक्तं योधमहाम्बुदैः । व्यधमन्निशितैर्बाणैः क्षिप्रमर्ज्जुनमारुतः ।
साश्वपत्तिद्विपरथं महाशस्त्रौघसंकुलं । सहसा सन्तितीर्षन्तं पार्थशस्त्रास्त्रसेतुना ।
अथाब्रवीद्वासुदेवः पार्थ किं क्रीडसेऽनघ । संशप्तकान् प्रमथ्यैनांस्ततः कर्णवधे त्वर ।
तथेत्युक्काऽर्ज्जुनः क्षिप्रं शिष्टान् संशप्तकांस्तदा । आक्षिप्य शस्त्रेण बलाद्दैत्यानिन्द्र इवावधीत् ।
आददत् सन्दधन्नेषून् दृष्टः कैश्चिद्रणेऽर्ज्जुनः । विमुञ्चन् वा शरान् शीघ्रं दृश्यतेऽवहितैरपि ।
आश्चर्य्यमिति गोविन्दः समसंन्यत भारत । हंसांशगौरास्ते सेनां हंसाः सर इवाविशन् ।
ततः संग्रामभूमिञ्च वर्त्तमाने जनक्षये । अवेक्षमाणो गोविन्दः सव्यसाचिनमब्रवीत् ।
एष पार्थ महारौद्रो वर्त्तते भरतक्षयः । पृथिव्यां पार्थिवानां वै दुर्य्योधनकृते महान् ।
पश्य भारत चापानि रुक्मपृष्ठानि धन्विनां । महतां चापविद्धानि कलापानिषुधींस्तथा ।
जातरूपमयैः पुङ्खैः शरांश्च नतपर्व्वणः । तैलधौतांश्च नाराचान् विमुक्तानिव पन्नगान् ।
आकीर्णांस्तोमरांश्चापि विचित्रान् हेमभूषितान् । वर्म्माणि चापविद्धानि रुक्मपृष्ठानि भारत ।
सुवर्णविकृतान् प्रासान् शक्तीः कनकभूषिताः । जाम्बूनदमयैः पट्टैर्बद्धाश्च विपुला गदाः ।
जातरूपमयीश्चर्ष्टीः पट्टिशान् हेमभूषितान् । दण्डैः कनकचित्रैश्च विप्रविद्धान् परश्वधान् ।
परिघान् भिन्दिपालांश्च भुशुण्डीः कणपायिनः । अयस्कुन्तांश्च पतितान् मुषलानि गुरूणि च ।
नानाविधानि शस्त्राणि प्रगृह्य जयगृद्धिनः । जीवन्त इव दृश्यन्ते गतसत्त्वास्तरस्विनः ।
गदाविमथितैर्गात्रैर्मुषलैर्भिन्नमस्तकान् । गजवाजिरथैः क्षुण्णान् पश्य योधान् सहस्रशः ।
मनुष्यगजवाजीनां शरशक्त्यृष्टितोमरैः । निस्त्रिंशैः पट्टिशैः प्रासैर्नखरैर्लगुडैरपि ।
शरीरैर्बहुधा छिन्नैः शोणितौघपरिप्लुतैः । गतासुभिरमित्रघ्न संवृता रणभूमयः ।
बाहुभिश्चन्दनादिग्धैः साङ्गदैः शुभभूषणैः । सतलत्रैः सकेयूरैर्भाति भारत मेदिनी ।
साङ्गुलित्रैर्भुजाग्रैश्च विप्रविद्धैरलङ्कृतैः । हस्तिहस्तोपमैश्छिन्नैरूरुभिश्च तरस्विनां ।
बद्धचूडामणिवरैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः । रथांश्च बहुधा भग्नान् हेमकिङ्किणिनः शुभान् ।
अश्वांश्च बहुधा पश्य शोणितेन परिप्लुतान् । अनुकर्षानुपासङ्गान् पताका विविधान् ध्वजान् ।
योधानाञ्च महाशङ्खान् पाण्डुरांश्च प्रकीर्णकान् । निरस्तजिह्वान्मातङ्गान् शयानान् पर्व्वतोपमान् ।
वैजयन्तीर्व्विचित्राश्च हतांश्च गजयोधिनः । वराणानां परिस्तोमान् सुयुक्तानिव कम्बलान् ।
विपाटिता विचित्राश्च रूपचित्राः कुथास्तथा । भिन्नाश्च बहुधा घण्टाः पतद्भिश्चूर्णिता गजैः ।
वैदूर्य्यमणिदण्डांश्च पतितांश्चाङ्कुशान् भुवि । अश्वानाञ्च युगापीडान् रत्नचित्रानुरश्छदान् ।
विद्धाः सादिध्वजाग्रेषु सुवर्णविकृताः कुथाः । विचित्रान्मणिचित्रांश्च जातरूपपरिष्कृतान् ।
अश्वास्तरपरिस्तोमान् राङ्कवान् पतितान् भुवि । चूडामणीन्नरेन्द्राणां विचित्राः काञ्चनस्रजः ।

छत्राणि चापविद्धानि चामरव्यजनानि च । चन्द्रमंचत्रभासैश्च वदनैश्चारुकुण्डलैः ।
कृप्तश्मश्रुभिराकीर्णा पूर्णचन्द्रनिभैर्मही । कुमुदोत्पलपद्मानां खण्डैः फुल्लं यथा सरः । ७६०
तथा महीभृतां वक्त्रैः कुमुदोत्पलसन्निभैः । तारागणविचित्रस्य निर्मलेन्दुद्युतित्विषः ।
पश्येमां नभसस्तुल्यां शरन्नक्षत्रमालिनीं । एतत्तवैवानुरूपं कर्मार्जुन महाहवे ।
दिवि वा देवराजस्य त्वया यत्कृतमाहवे । एवं तां दर्शयन् कृष्णो युद्धभूमिं किरीटिने ।
गच्छन्नेवाशृणोच्छब्दं दुर्योधनबले महत् । शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषं भेरीपणवनिःस्वनं ।
रथाश्वगजनादांश्च शस्त्रशब्दांश्च दारुणान् । प्रविश्य तद्बलं कृष्णस्तुरगैर्वातवेगितैः । ७६५
पाण्ड्येनाभ्यर्द्दितं सैन्यं त्वदीयं वीक्ष्य विस्मितः । स हि नानाविधैर्बाणैरिष्वस्त्रप्रवरो युधि ।
न्यहनद्द्विषतां पूगान् गतासूनन्तको यथा । गजवाजिमनुष्याणां शरीराणि शितैः शरैः ।
भित्त्वा प्रहरतां श्रेष्ठो विदेहासूनपातयत् । शत्रुप्रवीरैरस्त्राणि नानाशस्त्राणि सायकैः ।
छित्त्वा तानवधीच्छत्रून् पाण्ड्यः शक्र इवासुरान् ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ प्रोक्तस्त्वया पूर्व्वमेव प्रवीरो लोकविश्रुतः । न त्वस्य कर्म्म सङ्ग्रामे त्वया सञ्जय कीर्त्तितं । ७७०
तस्य विस्तरशो ब्रूहि प्रवीरस्याद्य विक्रमं । शिक्षां प्रभावं वीर्य्यञ्च प्रमाणं दर्पमेव च ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ भीष्मद्रोणकृपद्रौणिकर्णार्ज्जुनजनार्द्दनान् । समाप्तविद्यान् धनुषि श्रेष्ठान् यान्मन्यसे रथान् ।
यो ह्याक्षिपति वीर्य्येण सर्व्वानेतान्महारथान् । न मेने चात्मना तुल्यं कञ्चिदेव जनेश्वरं ।
तुल्यतां द्रोणभीष्माभ्यामात्मनो यो न मृष्यते । वासुदेवार्ज्जुनाभ्याञ्च न्यूनतां नैच्छतात्मनि ।
स पाण्ड्यो नृपतिश्रेष्ठः सर्व्वशस्त्रभृताम्वरः । कर्णस्यानीकमहनत् पराभूत इवान्तकः । ७७५
तदुदीर्णरथाश्वञ्च पत्तिप्रवरसङ्कुलं । कुलालचक्रवद्भ्रान्तं पाण्ड्येनाभ्याहतं बलात् ।
व्यश्वसूतध्वजरथान् विप्रविद्धायुधद्विपान् । सम्यगस्तैः शरैः पाण्ड्यो वायुर्मेघानिवाक्षिपत् ।
द्विरदान् द्विरदारोहान् विपाताकायुधध्वजान् । स पादरक्षानहनद्वज्रेणाद्रीनिवाद्रिहा ।
सशक्तिप्रासतूणीरानश्वारोहान् हयानपि । पुलिन्दखसवाह्लीकनिषादान्ध्रककुन्तलान् ।
दाक्षिणात्यांश्च भोजांश्च शूरान् सङ्ग्रामकर्कशान् । विशस्त्रकवचान् बाणैः कृत्वा चैवाकरोद्गतासून् । ७८०
चतुरङ्गबलं बाणैर्भिन्नं पाण्ड्यमाहवे । दृष्ट्वा द्रौणिरसंभ्रान्तमसम्भ्रान्ततरोऽभ्ययात् ।
आभाष्य चैनं मधुरमभीतस्तमभीतवत् । प्राह प्रहरतां श्रेष्ठः स्मितपूर्व्वं समाह्वयन् ।
राजन् कमलपत्राक्ष विशिष्टाभिजनश्रुत । वज्रसंहननप्रख्य प्रख्यातबलपौरुष ।
मुष्टिश्लिष्टायतज्याभ्यां व्यायताभ्यां महद्धनुः । दोर्भ्यां विस्फारयन् भासि महाजलदवद्भृशं ।
शरवर्षैर्महावेगैरमित्रानभिवर्षतः । मदन्यन्नानुपश्यामि प्रतिवीरं तवाहवे । ७८५
रथद्विरदपत्त्यश्वानेकः प्रमथसे बहून् । मृगसङ्घानिवारण्ये विभीर्भीमबलो हरिः ।
महता रथघोषेण दिवं भूमिञ्च नादयन् । वर्षान्ते सस्यहा मेघो भासि ह्लादीव पार्थिव ।

संस्पृशानः शरांस्तीक्ष्णांस्तूणादाशीविषोपमान्। मयैवैकेन गुध्यस्व त्यक्तकेनान्धको यथा।
एवमुक्तस्तथेत्युक्ता प्रहरेति च ताडितः। कर्णिना द्रोणतनयं विव्याध मलयध्वजः।
मर्म्मभेदिभिरत्युग्रैर्व्वाणैरग्निशिखोपमैः। स्मयन्नभ्यहनत् द्रौणिः पाण्ड्यमाचार्य्यसत्तमः। ७९०
ततोऽपरान् सुतीक्ष्णाग्रान्नाराचान्मर्म्मभेदिनः। गत्या दशम्या संयुक्तानश्वत्थामाऽप्यवासृजत्।
तान् शरानच्छिनत् पाण्ड्यो नवभिर्निशितैः शरैः। चतुर्भिरर्द्दयच्चाश्वानाशु ते व्यसवोऽभवन्।
अथ द्रोणसुतस्येषूंस्तांश्छित्त्वा निशितैः शरैः। धनुर्ज्ज्यां विततां पाण्ड्यश्छिच्छेदादित्यतेजसः।
दिव्यं धनुरथाधिज्यं कृत्वा द्रौणिरमित्रहा। प्रेक्ष्य चाशु रथे युक्तान् शरैरन्यान् हयोत्तमान्।
ततः शरसहस्राणि प्रेषयामास वै द्विजः। इषुसम्बाधमाकाशमकरोद्दिश एव च। ७९५
ततस्तानस्यतः सर्व्वान् द्रौणेर्व्वाणान्महात्मनः। जानानोऽप्यक्षयान् पाण्ड्योऽनाशयत् पुरुषर्षभः।
प्रयुक्तांस्तान् प्रयत्नेन छित्त्वा द्रौणेरिषूनरिः। चक्ररक्षौ रणे तस्य प्राणुदन्निशितैः शरैः। १०
अथारेर्लाघवं दृष्ट्वा मण्डलीकृतकार्म्मुकः। प्रास्य द्रोणसुतो बाणान् वृष्टिं पूषात्मजो यथा।
अष्टावष्टगवान्यूहुः शकटानि यदायुधं। अह्नस्तदष्टभागेन द्रौणिश्चिक्षेप मारिष।
तमन्तकमिव क्रुद्धमन्तकस्यान्तकोपमं। ये ये ददृशिरे तत्र विसंज्ञाः प्रायशोऽभवन्। ८००
पर्ज्जन्य इव घर्म्मान्ते वृष्ट्या साद्रिद्रुमां महीं। आचार्य्यपुत्रस्तां सेनां बाणवृष्ट्या व्यवीवृषत
द्रौणिपर्ज्जन्यमुक्तान्तां बाणवृष्टिं सुदुःसहां। वायव्यास्त्रेण सञ्छिन्द्य मुदा पाण्ड्यानिलोऽनुदत्
तस्य नानदतः केतुं चन्दनागुरुभूषितं। मलयप्रतिमं द्रौणिश्छित्त्वाऽश्वांश्चतुरो हयान्।
सूतमेकेषुणा हत्वा महाजलदनिःस्वनं। धनुश्छित्त्वाऽर्द्धचन्द्रेण तिलशो व्यधमद्रथं।
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य्य छित्त्वा सर्व्वायुधानि च। प्राप्तमप्यहितं द्रौणिर्न जघान रणेप्सया। ८०५
एतस्मिन्नन्तरे कर्णो गजानीकमुपाद्रवत्। द्रावयामास स तदा पाण्डवानां महद्बलं।
विरथान् रथिनश्चक्रे गजान् वाजिन एव च। गजान् बहुभिराजौ च शरैः सन्नतपर्व्वभिः।
अथ द्रौणिर्महेष्वासः पाण्ड्यं शत्रुनिवर्हणं। विरथं रथिनां श्रेष्ठं नाहनद्युद्धकाङ्क्षया।
तं वारणं वारणयुद्धकोविदो द्विपोत्तम पर्व्वतमानुसन्निभं। समाभ्यतिष्ठन्मलयध्वजस्त्वरन् यथाद्रिशृङ्गं हरिरुन्नदंस्तथा।
हतेश्वरो दन्तिवरः सुकल्पितस्त्वराऽभिसृष्टः प्रतिशत्रुगो बली। तमाद्रवद्द्रौणिशराहतस्त्वरन् जवेन हत्वा प्रतिहस्ति गर्ज्जितं। ८१०
स तोमरं भास्कररश्मिवर्च्चसं बलास्त्रसर्गोत्तमयत्नमन्युभिः। ससर्ज्ज शीघ्रं परिपीडयन् गजं गुरोः सुतायाद्रिपतीश्वरो नदन्।
मणिप्रवेकोत्तमवज्रहाटकैरलङ्कृतं चांशुकमाल्यमौक्तिकैः। हतो हतोऽसीत्यसकृन्मुदा नदन् पराहनद्द्रौणिवराङ्गभूषणं।
तदर्कचन्द्रग्रहपावकत्विषं भृशाभिपातात्पतितं विचूर्णितं। महेन्द्रवज्राभिहतं महास्वनं यथाद्रिशृङ्गं धरणीतले तथा।
ततः प्रजज्वाल परेण मन्युना पदाहतो नागपतिर्यथा तथा। समाददे चान्तकदण्डसन्निभानिषूनमित्रान्तिकरांश्चतुर्द्दश।

द्विपस्य पादाग्रकरान् स पञ्चभिर्नृपस्य बाहू च शिरोऽथ च त्रिभिः। जघान षड्भिः षडनुत्तमद्विषः स पाण्ड्यराजानुचरांश्च
चारयान्। ८१५
सुदीर्घवृत्तौ वरचन्दनोक्षितौ सुवर्णमुक्तामणिवज्रभूषणौ। भुजौ धरायां पतितौ नृपस्य तौ विचेष्टतुस्तार्क्ष्यहताविवोरगौ।
शिरश्च तत् पूर्णशशिप्रभाननं सरोषताम्रायतनेत्रमुन्नसं। क्षितावपि भ्राजति तत् सकुण्डलं विशाखयोर्मध्यगतः शशी यथा।
स तु द्विपः पञ्चभिरुत्तमेषुभिः हतः षडंशश्चतुरो नृपस्त्रिभिः। हतो दशांशः कलिशेन युध्यता यथा हविस्तद्दशदैवतं यथा।
स पादशो राक्षसभोजनान् बहून् प्रदाय पाण्ड्योऽश्वमनुष्यकुञ्जरान्। स्वधामिवाप्य ज्वलनः पितृप्रियस्ततः प्रशान्तः सलिल
प्रहारतः।
समाप्तविद्यन्तु गुरोः सुतं नृपः समाप्तकर्म्माणमुपेत्य ते सुतः। सुहृद्वृतोऽत्यर्थमपूजयन्मुदा जिते बलौ विष्णुमिवामरेश्वरः। ८२०

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि पाण्ड्यवधे विंशोऽध्यायः॥ २० ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच॥ पाण्ड्ये हते किमकरोदर्ज्जुनो युधि सञ्जय। एकवीरेण कर्णेन द्रावितेषु परेषु च।
समाप्तविद्यो बलवान् युक्तो वीरः सपाण्डवः। सर्व्वभूतेष्वनुज्ञातः शङ्करेण महात्मना।
तस्मान्महद्भयं तीव्रममित्रघ्नाद्धनञ्जयात्। स यत्तत्राकरोत्पार्थस्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय।
॥ सञ्जय उवाच ॥ हते पाण्ड्येऽर्ज्जुनं कृष्णस्त्वरन्नाह वचो हितं। पश्यामि नाहं राजानमपयातांश्च पाण्डवान्।
निवृत्तैश्च पुनः पार्थैर्भग्नशत्रुबलं महत्। अश्वत्थाम्नश्च सङ्कल्पात् हताः कर्णेन सृञ्जयाः। ८२५
तथाश्वरथनागानां कृतश्च कदनं महत्। सर्व्वमाख्यातवान् वीरो वासुदेवः किरीटिने।
एतच्छ्रुत्वा च दृष्ट्वा च भ्रातुर्घोरं महद्भयं। वाहयाश्वान् हृषीकेश क्षिप्रमित्याह पाण्डवः।
ततः प्रायात् हृषीकेशो रथेनाप्रतियोधिना। दारुणश्च पुनस्तत्र प्रादुरासीत् समागमः।
ततः पुनः समाजग्मुरभीताः कुरुपाण्डवाः। भीमसेनमुखाः पार्थाः सूतपुत्रमुखा वयं।
ततः प्रववृते भूयः संग्रामो राजसत्तम। कर्णस्य पाण्डवानाञ्च यमराष्ट्रविवर्द्धनः। ८३०
धनूंषि बाणान् परिघानसिपट्टिशतोमरान्। मुषलानि भुशुण्डीश्च शक्तीरृष्टीः परश्वधान् ।
गदाः प्रासान् शितान् कुन्तान् भिन्दिपालान् [illegible] परस्परजिघांसया।
बाणज्यातलशब्देन द्यां दिशः प्रदिशो वियत्। पृथिवीं नेमिघोषेण नादयन्तोऽभ्ययुः परान्।
तेन शब्देन महता संहृष्टाश्चक्रुराहवं। वीरा वीरैर्महाघोरं कलहान्तं तितीर्षवः।
ज्यातलत्रधनुःशब्दः कुञ्जराणाञ्च बृंहतां। पादातानाञ्च पततां नृणां नादो महानभूत्। ८३५
तालशब्दांश्च विविधान् शूराणाञ्चाभिगर्ज्जतां। श्रुत्वा तत्र भृशं चेमुः पेतुर्म्लम्लुश्च सैनिकाः।
तेषां निनदतां चैव शस्त्रवर्षञ्च मुञ्चतां। बहूनाधिरथिर्वीरः प्रममाथेषुभिः परान्।
पञ्च पाञ्चालवीराणां रथान्दश च पञ्च च। साश्वसूतध्वजान् कर्णः शरैर्निन्ये यमक्षयं।
योधमुख्या महावीर्य्याः पाण्डूनां कर्णमाहवे। शीघ्रास्त्रा दिवमावृत्य परिवव्रुः समन्ततः।
ततः कर्णो द्विषत्सेनां शरवर्षैर्विलोडयन्। विजगाहाण्डजाकीर्णां पद्मिनीमिव यूथपः। ८४०

विषमस्थमवस्कन्द्य राधेयो धनुरुत्तमं । विधुन्वानः शितैर्बाणैः शिरांस्युन्मथ्य पातयन् ।
चर्म्मवर्म्माणि संछिन्नान्यपतन् भुवि देहिनां । विशेषमास्य संस्पर्शं द्वितीयस्य पतत्रिणः ।
वर्म्मदेहासुमथनैर्धनुषः प्रच्युतैः शरैः । मौर्व्या तलत्रेण्वहनत् कशया वाजिनो यथा ।
पाण्डुसृञ्जयपाञ्चालान् शरगोचरमागतान् । ममर्द्द तरसा कर्णः सिंहो मृगगणानिव ।
ततः पाञ्चालराजश्च द्रौपदेयाश्च मारिष । यमौ च युयुधानश्च सहिताः कर्णमभ्ययुः । ८४५
तेषु व्यायच्छमानेषु कुरुपाञ्चालपाण्डुषु । प्रियानसून् रणे त्यक्त्वा योधा जग्मुः परस्परं ।
सुसन्नद्धाः कवचिनः सशिरस्त्राणभूषणाः । गदाभिर्मुषलैश्चान्यैः परिघैश्च महाबलाः ।
समभ्यधावन्त भृशं कालदण्डैरिवोद्यतैः । नर्दन्तश्चाह्वयन्तश्च प्रवल्गन्तश्च मारिष ।
ततो निर्जघ्नुरन्योन्यं पेतुश्चान्योन्यताडिताः । वमन्तो रुधिरं गात्रैर्विमस्तिष्केक्षणायुधाः ।
दन्तपूर्णैः सरुधिरैर्वक्त्रैर्दाडिमसन्निभैः । जीवन्त इव चाप्येके तस्थुः शस्त्रोपबृंहिताः । ८५०
परस्परञ्चाप्यपरे पट्टिशैरसिभिस्तथा । शक्तिभिर्भिन्दिपालैश्च नखरप्रासतोमरैः ।
ततक्षुश्चिच्छिदुश्चान्ये बिभिदुश्चिक्षिपुस्तथा । सञ्चकर्त्तुश्च जघ्नुश्च क्रुद्धा रणमहार्णवे ।
पेतुरन्योन्यनिहता व्यसवो रुधिरोक्षिताः । क्षरन्तः स्वरसं रक्तं प्रकृत्ताश्चन्दना इव ।
रथैरथा विनिहता हस्तिभिश्चापि हस्तिनः । नरैर्नरा हताः पेतुरश्वैरश्वाः सहस्रशः ।
ध्वजाः शिरांसि छत्राणि द्विपहस्ता नृणां भुजाः । क्षुरैर्भल्लार्द्धचन्द्रैश्च छिन्नाः पेतुर्महीतले । ८५५
नरांश्च नागान् सरथान् हयानमृद्नन् गजाहवे । अश्वारोहैर्हताः शूराश्छिन्नहस्ताश्च दन्तिनः ।
सपताका ध्वजाः पेतुर्विशीर्णा इव पर्व्वताः । पत्तिभिश्च समाप्लुत्य द्विरदाः स्यन्दनास्तथा ।
हताश्च हन्यमानाश्च पातिताश्चैव सर्व्वशः । अश्वारोहाः समासाद्य त्वरिताः पत्तिभिर्हताः ।
सादिभिः पत्तिसङ्घाश्च [illegible] भारत । गजाम् [illegible] मृदितानीव पद्मानि प्रम्लाना इव च स्रजः ।
हतानां वदनान्यासन् [illegible] शशिसन्निवर्णं । विरथं रथिनां [illegible] नानि द्विरदाश्वनृणां नृप । ८६०
समुन्नानीव वस्त्राणि ययुर्दुर्द्दशतां परां ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ हस्तिभिस्तु महामात्रास्तव पुत्त्रेण चोदिताः । धृष्टद्युम्नं जिघांसन्तः क्रुद्धाः पार्षतमभ्ययुः ।
प्राच्याश्च दाक्षिणात्याश्च प्रवरा गजयोधिनः । अङ्गा वङ्गाश्च पुण्ड्राश्च मागधास्ताम्रलिप्तकाः ।
मेकलाः कोशला मद्रा दशार्णा निषधास्तथा । गजयुद्धेषु कुशलाः कलिङ्गैः सह भारत ।
शरतोमरनाराचैर्वृष्टिमन्त इवाम्बुदाः । सिषिचुस्ते ततः सर्व्वे पाञ्चालबलमाहवे । ८६५
तान् सिमर्द्दयिषून्नागान् पार्ष्ण्यङ्गुष्ठाङ्कुशैर्भृशं । चोदितान् पार्षतो बाणैर्नाराचैरभ्यवीवृषत् ।
एकैकं दशभिः षड्भिरष्टाभिरपि भारत । द्विरदानभिविव्याध क्षिप्तैर्गिरिनिभान् शरैः ।
प्रच्छाद्यमानं द्विरदैर्मेघैरिव दिवाकरं । प्रययुः पाण्डुपाञ्चाला नदन्तो निशितायुधाः ।
तान्नागानभिवर्षन्तो ज्यातन्त्रीतलनादितैः । वीरनृत्यं प्रनृत्यन्तः शङ्खतालसमाहितैः ।

नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः । सात्यकिश्च शिखण्डी च चेकितानश्च वीर्यवान् । ८७०
समन्तात् सिषिचुर्व्वीरा मेघास्तोयैरिवाचलान् । ते म्लेच्छैः प्रेषिता नागा नरानश्वान् रथानपि ।
हस्तैराक्षिप्य ममृदुः पद्भिश्चाप्यतिमन्यवः । बिभिदुश्च विषाणाग्रैः समाक्षिप्य च चिक्षिपुः ।
विषाणलग्नाश्चाप्यन्ये परिपेतुर्व्विभीषणाः । प्रमुखे वर्त्तमानन्तु द्विपमङ्गस्य सात्यकिः ।
नाराचेनोग्रवेगेन भित्त्वा मर्म्माण्यपातयत् । तस्यावर्ज्जितकायस्य द्विरदादुत्पतिष्यतः ।
नाराचेनाहनद्वक्षः सात्यकिः सोऽपतद्भुवि । पुण्ड्रस्यापततो नागं चलन्तमिव पर्व्वतं । ८७५
सहदेवः प्रयत्नास्तैर्नाराचैरहनत्त्रिभिः । विपताकं वियन्तारं विवर्म्मध्वजजीवितं ।
तं कृत्वा द्विरदं भूयः सहदेवोऽङ्गमभ्ययात् । सहदेवन्तु नकुलो वारयित्वाङ्गमार्द्दयत् ।
नाराचैर्यमदण्डाभैस्त्रिभिर्नागं शतेन च । दिवाकरकरप्रख्यानङ्गश्चिक्षेप तोमरान् ।
नकुलाय शतान्यष्टौ त्रिधैकैकन्तु सोऽच्छिनत् । तथार्द्धचन्द्रेण शिरस्तस्य चिच्छेद पाण्डवः ।
स पपात हतो म्लेच्छस्तेनैव सह दन्तिना । अथाङ्गपुत्रे निहते हस्तिशिक्षाविशारदे । ८८०
अङ्गाः क्रुद्धा महामात्रा नागैर्नकुलमभ्ययुः । चलत्पताकैः सुमुखैर्हेमकक्षातनुच्छदैः ।
मिमर्द्दिषन्तस्त्वरिताः प्रदीप्तैरिव पर्व्वतैः । मेकलोत्कलकालिङ्गा निषधास्ताम्रलिप्तकाः ।
शरतोमरवर्षाणि विमुञ्चन्तो जिघांसवः । तैश्छाद्यमानं नकुलं दिवाकरमिवाम्बुदैः ।
परिपेतुः सुसंरब्धाः पाण्डुपाञ्चालसोमकाः । ततस्तदभवद्युद्धं रथिनां हस्तिभिः सह ।
सृजतां शरवर्षाणि तोमरांश्च सहस्रशः । नागानां प्रास्फुटन् कुम्भा मर्म्माणि विविधानि च । ८८५
दन्ताश्चैवातिविद्धानां नाराचैर्भूषणानि च । तेषामष्टौ महानागांश्चतुःषष्ट्या सुतेजनैः ।
सहदेवो जघानाशु तेऽपतन् सह सादिभिः । अञ्जोगतिभिरायम्य प्रयत्नाद्धनुरुत्तमं ।
नाराचैरहनन्नागान् नकुलः कुलनन्दनः । ततः पाञ्चालशैनेयौ द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ।
शिखण्डी च महानागान् सिषिचुः शरवृष्टिभिः । ते पाण्डुयोधाम्बुधरैः शत्रुद्विरदपर्व्वताः ।
बाणवर्षैर्हताः पेतुर्व्वज्रवर्षैरिवाचलाः । एवं हत्वा तव गजांस्ते पाण्डुरथकुञ्जराः । ८९०
द्रुतं सेनामवैक्षन्त भिन्नकूलामिवापगां । तां ते सेनां समालोड्य पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः ।
विक्षोभयित्वा च पुनः कर्णं समभिदुद्रुवुः ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ सहदेवं तथा क्रुद्धं दहन्तं तव वाहिनीं । दुःशासनो महाराज भ्राता भ्रातरमभ्ययात् ।
तौ समेतौ महायुद्धे दृष्ट्वा तत्र महारथाः । सिंहनादरवांश्चक्रुर्व्वासांस्यादुधुवुश्च ह ।
ततो भारत क्रुद्धेन तव पुत्रेण धन्विना । पाण्डुपुत्रस्त्रिभिर्ब्बाणैर्व्वक्षस्यभिहतो बली । ८९५
सहदेवस्ततो राजन् नाराचेन तवात्मजं । विद्ध्वा विव्याध सप्तत्या सारथिञ्च त्रिभिः शरैः ।
दुःशासनस्ततश्चापं छित्त्वा राजन्महाहवे । सहदेवं त्रिसप्तत्या बाह्वोरुरसि चार्पयत् ।
सहदेवस्तु संक्रुद्धः खड्गं गृह्य महाहवे । आविध्य प्राक्षिपत्तूर्णं तव पुत्ररथं प्रति ।

समार्गणगुणं चापं छित्त्वा तस्य महासिना। निपपात ततो भूमौ च्युतः सर्प्प इवाम्बरात्।
अथान्यत्कार्मुकमादाय सहदेवः प्रतापवान्। दुःशासनाय चिक्षेप बाणमन्तकरं ततः।
तमापतन्तं विशिखं यमदण्डोपमत्विषं। खड्गेन शितधारेण द्विधा चिच्छेद कौरवः।
ततस्तं निशितं खड्गमाविध्य युधि सत्वरः। धनुश्चान्यत् समादाय शरं जग्राह वीर्य्यवान्।
तमापतन्तं सहसा निस्त्रिंशं निशितैः शरैः। पातयामास समरे सहदेवो हसन्निव।
ततो बाणांश्चतुःषष्टिं तव पुत्त्रो महारणे। सहदेवरथं तूर्णं प्रेषयामास भारत।
तान् शरान् समरे राजन् वेगेनापततो बहून्। एकैकं पञ्चभिर्ब्बाणैः सहदेवो न्यकृन्तत।
संनिवार्य्य महाबाणांस्तव पुत्त्रेण प्रेषितान्। अथास्मै सुबहून् बाणान् प्रेषयामास संयुगे।
तान् बाणांस्तव पुत्त्रोऽपि छित्त्वैकैकं त्रिभिः शरैः। ननाद सुमहानादं दारयाणो वसुन्धरां।
ततो दुःशासनो राजन् विद्ध्वा पाण्डुसुतं रणे। सारथिं नवभिर्ब्बाणैर्माद्रेयस्य समार्पयत्।
ततः क्रुद्धो महाराज सहदेवः प्रतापवान्। समाधत्त शरं घोरं मृत्युकालान्तकोपमं।
विकृष्य बलवच्चापं तव पुत्त्राय सोऽसृजत्। स तं निर्भिद्य वेगेन भित्त्वा च कवचं महत्।
प्राविशद्धरणीं राजन्वल्मीकमिव पन्नगः। ततः संमुमुहे राजंस्तव पुत्त्रो महारथः।
मूढञ्चैनं समालोक्य सारथिस्त्वरितो रथं। अपोवाह भृशं त्रस्तो बध्यमानः शितैः शरैः।
पराजित्य रणे तन्तु कौरव्यं पाण्डुनन्दनः। दुर्य्योधनबलं दृष्ट्वा प्रममाथ समन्ततः।
पिपीलिकपुटं राजन् यथा मृद्नन्नरो रुषा। तथा सा कौरवी सेना मृदिता तेन भारत।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सहदेवदुःशासनयुद्धे त्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ नकुलं रभसं युद्धे द्रावयन्तं वरूथिनीं। कर्णो वैकर्त्तनो राजन् वारयामास वै रुषा।
नकुलस्तु ततः कर्णं प्रहसन्निदमब्रवीत्। चिरस्य वत दृष्टोऽहं दैवतैः सौम्यचक्षुषा।
पश्य मां त्वं रणे पाप चक्षुर्व्विषयमागतं। त्वं हि मूलमनर्थानां वैरस्य कलहस्य च।
त्वद्दोषात् कुरवः क्षीणाः समासाद्य परस्परं। त्वामद्य समरे हत्वा कृतकृत्योऽस्मि विज्वरः।
एवमुक्तः प्रत्युवाच नकुलं सूतनन्दनः। सदृशं राजपुत्त्रस्य धन्विनश्च विशेषतः।
प्रहरस्व च मे वीर पश्यामस्तव पौरुषं। कर्म्म कृत्वा रणे शूर ततः कत्थितुमर्हसि।
अनुक्त्वा समरे तात शूरा युध्यन्ति शक्तितः। प्रयुध्यस्व मया शक्त्या हनिष्ये दर्पमेव ते।
इत्युक्त्वा प्राहरत्तूर्णं पाण्डुपुत्त्राय सूतजः। विव्याध चैनं समरे त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः।
नकुलस्तु ततो विद्धः सूतपुत्त्रेण भारत। अशीत्याशीविषप्रख्यैः सूतपुत्रमविध्यत।
तस्य कर्णो धनुश्छित्त्वा स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः। त्रिंशता परमेष्वासः शरैः पाण्डवमर्द्दयत्।
ते तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे। आशीविषा यथा नागा भित्त्वा गां सलिलं पपुः।
अथान्यत्कार्मुकमादाय हेमपृष्ठं दुरासदं। कर्णं विव्याध विंशत्या सारथिञ्च त्रिभिः शरैः।
ततः क्रुद्धो महाराज नकुलः परवीरहा। क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन कर्णस्य धनुराच्छिनत्

अथेमं छिन्नधन्वानं सायकानां शतैस्त्रिभिः। आजघ्ने प्रहसन् वीरः सर्व्वलोकमहारथं ।
कर्णमभ्यर्द्दितं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रेण मारिष। विस्मयं परमं जग्मू रथिनः सह दैवतः ।
अथान्यद्धनुरादाय कर्णो वैकर्त्तनस्तदा । नकुलं पञ्चभिर्व्वाणैर्जत्रुदेशे समार्पयत् ।
तत्रस्थैरथ तैर्व्वाणैर्माद्रीपुत्रो व्यरोचयत् । स्वरश्मिभिरिवादित्यो भुवने विसृजन् प्रभां ।
नकुलस्तु ततः कर्णं विद्ध्वा सप्तभिरायसैः । अथास्य धनुषः कोटिं पुनश्चिच्छेद मारिष ।
सोऽन्यत् कार्म्मुकमादाय समरे वेगवत्तरं । नकुलस्य ततो बाणैः समन्ताच्छादयन्दिशः ।
सञ्छाद्यमानः सहसा कर्णचापच्युतैः शरैः । चिच्छेद च शरांस्तूर्णं शरैरेव महारथः ।
ततो वाणमयं जालं विततं व्योम्नि दृश्यते । खद्योतानामिव व्रातैः सम्पतद्भिर्यथा नभः ।
तैर्व्विमुक्तैः शरव्रातैश्छादितं गगनं तदा । शलभानां यथा व्रातैस्तद्वदासीद्विशाम्पते । ९३५
ते शरा हेमविकृताः सम्पतन्तो मुहुर्म्मुहुः । श्रेणीकृता व्यकाशन्त क्रौञ्चाः श्रेणीकृता इव ।
वाणजालावृते व्योम्नि छादिते च दिवाकरे । न स्म सम्पतते भूयां किञ्चिदप्यन्तरीक्षगं ।
निरुद्धे तत्र मार्गे च शरसङ्घैः समन्ततः । व्यरोचेतां महात्मानौ कालसूर्य्याविवोदितौ ।
कर्णचापच्युतैर्व्वाणैर्वध्यमानास्तु सोमकाः । अवालीयन्त राजेन्द्र वेदनार्त्ता भृशार्द्दिताः ।
नकुलस्य तथा वाणैर्वध्यमाना चमूस्तव । व्यशीर्य्यत दिशो राजन् वातनुन्ना इवाम्बुदाः । ९४०
ते सेने हन्यमाने तु ताभ्यां दिव्यैर्म्महाशरैः । शरपातमपाक्रम्य तस्थतुः प्रेक्षिके तदा ।
प्रोत्सारितजने तस्मिन् कर्णपाण्डवयोः शरैः । अविध्येतां महात्मानावन्योन्यं शरवृष्टिभिः ।
विदर्शयन्तौ दिव्यानि शस्त्राणि रणमूर्द्धनि । छादयन्तौ च सहसा परस्परवधैषिणौ ।
नकुलेन शरा मुक्ताः कङ्कवर्हिणवाससः । सूतपुत्रमवच्छाद्य व्यतिष्ठन्त यथाम्बरे ।
तथैव सूतपुत्रेण प्रेषिताः परमाहवे । पाण्डुपुत्रमवच्छाद्य व्यतिष्ठन्ताम्बरे शराः । ९४५
शरवेश्मप्रविष्टौ तौ ददृशाते न केनचन । सूर्य्याचन्द्रमसौ राजन् छाद्यमानौ घनैरिव ।
ततः क्रुद्धो रणे कर्णः कृत्वा घोरतरं वपुः । पाण्डवं छादयामास समन्ताच्छरवृष्टिभिः ।
सोऽतिच्छन्नो महाराज सूतपुत्रेण पाण्डवः । न चकार व्यथां राजन् भास्करो जलदैर्यथा ।
ततः प्रहस्याधिरथिः शरजालानि मारिष । प्रेषयामास समरे शतशोऽथ सहस्रशः ।
एकच्छायमभूत् सर्व्वं तस्य वाणैर्म्महात्मनः । अभ्रच्छायेव सञ्जज्ञे सम्पतद्भिः शरोत्तमैः । ९५०
ततः कर्णो महाराज धनुश्छित्त्वा महात्मनः । सारथिं पातयामास रथनीडाद्धसन्निव ।
ततोऽश्वांश्चतुरश्चास्य चतुर्भिर्न्निशितैः शरैः । यमस्य भवनं तूर्णं प्रेषयामास भारत ।
अथास्य तं रथं दिव्यं तिलशो व्यधमच्छरैः । पताकाञ्चक्ररक्षांश्च गदां खड्गञ्च मारिष ।
शतचन्द्रञ्च तच्चर्म्म सर्व्वोपकरणानि च । हताश्वो विरथश्चैव विवर्म्मा च विशाम्पते ।
अवतीर्य्य रथात्तूर्णं परिघं गृह्य धिष्ठितः । तमुद्यन्तं महाघोरं परिघं तस्य सूतजः । ९५५
व्यहनत् सायकै राजन् सुतीक्ष्णैर्भारसाधनैः । व्यायुधञ्चैनमालक्ष्य शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।

अर्द्दयद्बहुभिः कर्णो न चैनं समपीडयत्। स हन्यमानः समरे कृतास्त्रेण बलीयसा।
प्राद्रवत् सहसा राजन्नकल्पो व्याकुलेन्द्रियः। तमभिद्रुत्य राधेयः प्रहसन् वै पुनः पुनः।
सज्यमस्य धनुः कण्ठे व्यवासृजत भारत। ततः स शुशुभे राजन् कण्ठासक्तमहाधनुः।
परिवेषमनुप्राप्तो यथा व्योम्नि चन्द्रमाः। यथैव चाश्रितो मेघः शक्रचापेन शोभितः।
तमब्रवीत्ततः कर्णो व्यर्थं व्याहृतवानसि। वदेदानीं पुनर्हृष्टो बध्यमानः पुनः पुनः।
मा योत्सीः कुरुभिः सार्द्धं बलवद्भिश्च पाण्डव। सदृशैस्तात युध्यस्व व्रीडां मा कुरु पाण्डव।
स्वगृहे वा गच्छ माद्रेय यत्र वा कृष्णफाल्गुनौ। एवमुक्त्वा महाराज व्यसर्ज्जयत तं तदा।
वधप्राप्तन्तु तं शूरो नाहनद्धर्म्मवित्तदा। स्मृत्वा कुन्त्या वचो राजंस्तत एनं व्यसर्ज्जयत्।
विसृष्टः पाण्डवो राजन् सूतपुत्त्रेण धन्विना। व्रीडन्निव जगामाथ युधिष्ठिररथं प्रति।
आरुरोह रथञ्चापि सूतपुत्त्रप्रतापितः। निःश्वसन् दुःखसन्तप्तः कुम्भस्थ इव पन्नगः।
तं विजित्याऽथ कर्णोऽपि पाञ्चालांस्त्वरितो ययौ। रथेनातिपताकेन चन्द्रवर्णहयेन च।
तत्राक्रन्दो महानासीत् पाण्डवानां विशाम्पते। दृष्ट्वा सेनापतिं यान्तं पाञ्चालानां रथव्रजान्।
तत्राकरोन्महाराज कदनं सूतनन्दनः। मध्यं प्राप्ते दिनकरे चक्रवद्विचरन् प्रभुः।
भग्नचक्ररथैः कांश्चित् छिन्नध्वजपताकिभिः। हताश्वैर्हतसूतैश्च प्रभग्नाक्षैश्च मारिष।
ह्रियमाणानपश्याम पाञ्चालानां रथव्रजान्। तत्र तत्र च सम्भ्रान्ता विचेरू रथकुञ्जराः।
दावाग्निपरिदग्धाङ्गा यथैव स्युर्महावने। भिन्नकुम्भार्द्ररुधिराश्छिन्नहस्ताश्च वारणाः।
छिन्नगात्रावराश्चैव छिन्नवालधयोऽपरे। छिन्नाभ्राणीव सम्पेतुर्हन्यमाना महात्मना।
अपरे त्रासिता नागा नाराचशततोमरैः। तमेवाभिमुखं जग्मुः शलभा इव पावकम्।
अपरे निष्टनन्तश्च व्यदृश्यन्त महाद्विपाः। क्षरन्तः शोणितं गात्रैर्नागा इव जलस्रवाः।
उरश्छदैर्विमुक्ताश्च वालबन्धैश्च वाजिनः। राजतैश्च तथा कांस्यैः सौवर्णैश्चैव भूषणैः।
हीनांश्चाभरणैश्चैव खलीनैश्च विवर्ज्जितान्। चामरैश्च कुथाभिश्च तूणीरैः पतितैरपि।
निहतैः सादिभिश्चैव शूरैराहवशोभिभिः। अपश्याम रणे तत्र भ्राम्यमाणान् हयोत्तमान्।
प्रासैः खड्गैश्च संस्यूतानृष्टिभिश्चापि भारत। हयसादीनपश्याम कञ्चुकोष्णीषधारिणः।
निहतान् बध्यमानांश्च वेपमानांश्च भारत। नानाङ्गावयवैर्हीनांस्तत्र तत्रैव भारत।
रथान् हेमपरिष्कारान् संयुक्तान् जवनैर्हयैः। भ्राम्यमाणानपश्याम हतेषु रथिषु द्रुतं।
भग्नाक्षकूबरान् कांश्चिद्भग्नचक्रांश्च भारत। विपताकध्वजांश्चान्यान् छिन्नेषादण्डबन्धुरान्।
विहतान् रथिनस्तत्र धावमानांस्ततस्ततः। सूतपुत्त्रशरैस्तीक्ष्णैर्हन्यमानान् विशाम्पते।
विशस्त्रांश्च तथैवान्यान् सशस्त्रांश्च हतान् बहून्। तारकाजालसञ्छन्नान् वरघण्टाविशोभितान्।
नानावर्णविचित्राभिः पताकाभिरलङ्कृतान्। वारणाननुपश्यामो धावमानान् समन्ततः।
शिरांसि बाहूनूरूंश्च छिन्नानन्यांस्तथैव च। कर्णचापच्युतैर्बाणैरपश्याम समन्ततः।

महान् व्यतिकरो रौद्रो योधानामभ्यपद्यत। कर्णसायकनुन्नानां युध्यतां च शितैः शरैः।
ते बध्यमानाः समरे सूतपुत्रेण सृञ्जयाः। तमेवाभिमुखं यान्ति पतङ्गा इव पावकं।
तं दहन्तमनीकानि तत्र तत्र महारथं। क्षत्रिया वर्जयामासुर्युगान्ताग्निमिवोल्वणं।
हतशेषास्तु ये वीराः पाञ्चालानां महारथाः। तान् प्रभग्नान् द्रुतान्वीरः पृष्ठतो विकिरञ्छरैः। ९९०
अभ्यधावत तेजस्वी विशीर्णकवचध्वजान्। पातयामास तान् वाणैः सूतपुत्रो महाबलः।
मध्यन्दिनमनुप्राप्तो भूतानीव तमोनुदः।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णयुद्धे चतुर्व्विंशतितमोऽध्यायः॥ २४ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ युयुत्सुं तव पुत्रस्य द्रावयन्तं बलं महत्। उलूको न्यपतत्तूर्णं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत्।
युयुत्सुश्च ततो राजन् शितधारेण पत्रिणा। उलूकं ताडयामास वज्रेणेव महाबलं।
उलूकस्तु ततः क्रुद्धस्तव पुत्रस्य संयुगे। क्षुरप्रेण धनुश्छित्त्वा ताडयामास कर्णिना। ९९५
तदपास्य धनुश्छिन्नं युयुत्सुर्व्वेगवत्तरं। अन्यदादत्त सुमहच्चापं संरक्तलोचनः।
शाकुनिस्तु ततः षष्ट्या विव्याध भरतर्षभ। सारथिं त्रिभिरानर्च्छत्तञ्च भूयो व्यविध्यत।
उलूकस्तन्तु विंशत्या विद्ध्वा स्वर्णविभूषितैः। अथास्य समरे क्रुद्धो ध्वजञ्चिच्छेद काञ्चनं।
स च्छिन्नयष्टिः सुमहान् शीर्य्यमाणो महाध्वजः। पपात प्रमुखे राजन् युयुत्सोः काञ्चनध्वजः।
ध्वजमुन्मथितं दृष्ट्वा युयुत्सुः क्रोधमूर्च्छितः। उलूकं पञ्चभिर्व्वाणैराजघान स्तनान्तरे १०००
उलूकस्तस्य समरे तैलधौतेन मारिष। शिरश्चिच्छेद भल्लेन यन्तुर्भरतसत्तम।
तच्छिन्नमपतद्भूमौ युयुत्सोः सारथेस्तदा। ताराहृपं यथा चित्रं निपपात महीतले।
जघान चतुरोऽश्वांश्च तञ्च विव्याध सप्तभिः। सोऽतिविद्धो बलवता प्रत्यपायाद्रथान्तरं।
तं निर्जित्य रणे राजन्नुलूकस्त्वरितो ययौ। पाञ्चालान् सृञ्जयांश्चैव विनिघ्नन्निशितैः शरैः।
शतानीकं महाराज श्रुतकर्म्मा सुतस्तव। व्यश्वसूतरथञ्चक्रे निमेषार्द्धादसम्भ्रमः। १००५
हताश्वे तु रथे तिष्ठन् शतानीको महारथः। गदां चिक्षेप संक्रुद्धस्तव पुत्रस्य मारिष।
सा कृत्वा स्यन्दनं भस्म हयांश्चैव ससारथीन्। पपात धरणीं तूर्णं दारयन्तीव भारत।
तावुभौ विरथौ वीरौ कुरूणां कीर्त्तिवर्द्धनौ। अपाक्रमेतां युद्धात्तु प्रेक्षमाणौ परस्परं।
पुत्रस्तु तव सम्भ्रान्तो विविंशो रथमारुहत्। शतानीकोऽपि त्वरितः प्रतिविन्ध्यरथं गतः।
सुतसोमस्तु शकुनिं विद्ध्वा तु निशितैः शरैः। नाकम्पयत् सुसंक्रुद्धो वार्य्योघ इव पर्व्वतं। १०१०
सुतसोमस्तु तं दृष्ट्वा पितुरत्यन्तवैरिणं। शरैरनेकसाहस्रैश्छादयामास भारत।
तान् शरान् शकुनिस्तूर्णं चिच्छेदान्यैः पतत्रिभिः। लघ्वस्त्रश्चित्रयोधी च जितकाशी च संयुगे।
निवार्य्य समरे चापि शरांस्ताञ्छितैः शरैः। आजघान सुसंक्रुद्धः सुतसोमं त्रिभिः शरैः।
तस्याश्वान् केतनं सूतं तिलशो व्यधमच्छरैः। श्यालस्तव महाराज तत उच्चुक्रुशुर्ज्जनाः।
हताश्वो विरथश्चैव छिन्नकेतुश्च मारिष। धन्वी धनुर्व्वरं गृह्य रथाद्भूमावतिष्ठत। १०१५

व्यसृजत् सायकांश्चैव स्वर्णपुङ्खान् शिलाशितान् । छादयामास समरे नव शृगालस्य तं रथं ।
शलभानामिव व्रातान् शरव्रातान्महारथः । रथोपगान् समीक्ष्यैव विव्यथे नैव सौबलः ।
प्रममाथ शरांस्तस्य शरव्रातैर्महायशाः । तत्रातुष्यन्त योधाश्च सिद्धाश्चापि दिवि स्थिताः
सुतसोमस्य तत् कर्म्म दृष्ट्वा श्रद्धेयमद्भुतं । रथस्थं शकुनिं यच्च पदातिः समयोधयत् ।
तस्य तीक्ष्णैर्महावेगैर्भल्लैः सन्नतपर्व्वभिः । व्यहनत् कार्म्मुकं राजंस्तूणीरांश्चैव सर्व्वशः ।
स च्छिन्नधन्वा विरथः खड्गमुद्यम्य चानदत् । वैदूर्य्योत्पलवर्णाभं दन्तिदन्तमयत्सरुं ।
भ्राम्यमाणं ततस्तन्तु विमलाम्बरवर्च्चसं । कालदण्डोपमं मेने सुतसोमस्य धीमतः ।
सोऽचरत् सहसा खड्गी मण्डलानि सहस्रशः । चतुर्द्दश महाराज शिक्षाबलसमन्वितः ।
भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं विप्लुतं सृतं । सम्पातं समुदीर्णञ्च दर्शयामास संयुगे ।
सौबलस्तु ततस्तस्य शरांश्चिक्षेप वीर्य्यवान् । तानापतत एवाशु चिच्छेद परमासिना ।
ततः क्रुद्धो महाराज सौबलः पुनरेव च । प्राहिणोत् सुतसोमाय शरानाशीविषोपमान् ।
चिच्छेद तांस्तु खड्गेन शिक्षया च बलेन च । दर्शयन् लाघवं युद्धे तार्क्ष्यतुल्यपराक्रमः ।
तस्य सञ्चरतो राजन्मण्डलावर्त्तने तदा । क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन खड्गं चिच्छेद सुप्रभं ।
स च्छिन्नः सहसा भूमौ निपपात महानसिः । अर्द्धमस्य स्थितं हस्ते त्सरुरोस्तत्र भारत ।
छिन्नमाज्ञाय निस्त्रिंशमवसृत्य पदानि षट् । प्राविध्यत ततः शेषं सुतसोमो महारथः ।
स छित्त्वा सगुणञ्चापं रणे तस्य महात्मनः । पपात धरणीं तूर्णं स्वर्णवज्रविभूषितं ।
सुतसोमस्ततोऽगच्छच्छ्रुतकीर्त्तेर्महारथं । सौबलोऽपि धनुर्गृह्य घोरमन्यत् सुदुर्ज्जयं ।
अभ्ययात् पाण्डवानीकं निघ्नन् शत्रुगणान् बहून् । तत्र नादो महानासीत् पाण्डवानां विशाम्पते ।
सौबलं समरे दृष्ट्वा विचरन्तमभीतवत् । तान्यनीकानि दृप्तानि शस्त्रवन्ति महान्ति च ।
द्राव्यमाणान्यदृश्यन्त सौबलेन महात्मना । यथा दैत्यचमूं राजन् देवराजो ममर्द्द ह
तथैव पाण्डवीं सेनां सौबलेयो व्यनाशयत् ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सुतसोमसौबलयुद्धे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ धृष्टद्युम्नं कृपो राजन् वारयामास संयुगे । यथा दृष्ट्वा वने सिंहं शरभो वारयेद्युधि ।
निरुद्धः पार्षतस्तेन गौतमेन बलीयसा । पदात्पदं विचलितुं नाशकत्तत्र भारत ।
गौतमस्य रथं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नरथं प्रति । वित्रेसुः सर्व्वभूतानि क्षयं प्राप्तञ्च मेनिरे ।
तत्रावोचन् विमनसो रथिनः सादिनस्तथा । द्रोणस्य निधनान्नूनं संक्रुद्धो द्विपदाम्बरः ।
शारद्वतो महातेजा दिव्यास्त्रविदुदारधीः । अपि स्वस्ति भवेदद्य धृष्टद्युम्नस्य गौतमात् ।
अपीयं वाहिनी कृत्स्ना मुच्येत महतो भयात् । अप्ययं ब्राह्मणः सर्व्वान्न नो हन्यात् समागतान् ।
यादृशं दृश्यते रूपमन्तकप्रतिमं भृशं । गमिष्यत्यद्य पदवीं भारद्वाजस्य गौतमः ।

आचार्य्यः शिप्रहस्तश्च विजयी च सदा युधि । अस्त्रवान् वीर्य्यसम्पन्नः क्रोधेन च समन्वितः ।
पार्षतस्य महायुद्धे विमुखोऽद्याभिलक्ष्यते । इत्येवं विविधा वाचस्तावकानां परैः सह ।
व्यश्रूयन्त महाराज तयोस्तत्र समागमे । विनिःश्वस्य ततः क्रोधात् कृपः शारद्वतो नृप ।
पार्षतञ्चार्द्दयामास निश्चेष्टं सर्व्वमर्म्मसु । स हन्यमानः समरे गौतमेन महात्मना ।
कर्त्तव्यं न स्म जानाति मोहेन महता वृतः । तमब्रवीत्ततो यन्ता कच्चित् क्षेमन्तु पार्षत
ईदृशं व्यसनं युद्धे न ते दृष्टं मया क्वचित् । दैवयोगात्तु ते बाणा न्यपतन्मर्म्मभेदिनः ।
प्रेषिता द्विजमुख्येन मर्म्माण्युद्दिश्य सर्व्वतः । व्यावर्त्तये रथं तूर्णं नदीवेगमिवार्णवात् ।
अबध्यं ब्राह्मणं मन्ये येन ते विक्रमो हतः । धृष्टद्युम्नस्ततो राजन् शनकैरब्रवीद्वचः ।
मुह्यते मे मनस्तात गात्रस्वेदश्च जायते । वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ।
वर्ज्जयन् ब्राह्मणं युद्धे शनैर्य्याहि यतोऽर्ज्जुनः । अर्ज्जुनं भीमसेनं वा समरे प्राप्य सारथे ।
क्षेममद्य भवेदेवमेषा मे नैष्ठिकी मतिः । ततः प्रायान्महाराज सारथिस्त्वरयन् हयान् ।
यतो भीमो महेष्वासो युयुधे तव सैनिकैः । प्रद्रुतञ्च रथं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नस्य मारिष ।
किरन् शरशतान्येव गौतमोऽनुययौ तदा । शङ्खञ्च पूरयामास मुहुर्म्मुहुररिन्दमः ।
पार्षतं त्रासयामास महेन्द्रो नमुचिं यथा । शिखण्डिनन्तु समरे भीष्ममृत्युं दुरासदं ।
हार्द्दिक्यो वारयामास स्मयन्निव मुहुर्म्मुहुः । शिखण्डी तु समासाद्य हृदिकानां महारथं ।
पञ्चभिर्न्निशितैर्भल्लैर्जत्रुदेशे समाहनत् । कृतवर्म्मा तु संक्रुद्धो भित्त्वा षष्ट्या पतत्त्रिभिः ।
धनुरेकेन चिच्छेद हसन् राजन्महारथः । अथान्यद्धनुरादाय द्रुपदस्यात्मजो बली ।
तिष्ठतिष्ठेति संक्रुद्धो हार्द्दिक्यं प्रत्यभाषत । ततोऽस्य नवतिं बाणान् रुक्मपुङ्खान् सुतेजनान् ।
प्रेषयामास राजेन्द्र तेऽस्याभ्रश्यन्त वर्म्मणः । वितथांस्तान् समालक्ष्य पतितांश्च महीतले ।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन कार्म्मुकं चिच्छिदे भृशं । अथैनं छिन्नधन्वानं भग्नशृङ्गमिवर्षभं ।
अशीत्या मार्गणैः क्रुद्धो बाह्वोरुरसि चार्पयत् । कृतवर्म्मा तु संक्रुद्धो मार्गणैः कृतविक्षतः ।
ववाम रुधिरं गात्रैः कुम्भवक्त्रादिवोदकं । रुधिरेण परिक्लिन्नः कृतवर्म्मा व्यराजत ।
वर्षेण क्लेदितो राजन् यथा गैरिकपर्व्वतः । अथान्यद्धनुरादाय समार्गणगुणं प्रभुः ।
शिखण्डिनं बाणगणैः स्कन्धदेशे व्यताडयत् । स्कन्धदेशे स्थितैर्ब्बाणैः शिखण्डी तु व्यराजत ।
शाखाप्रशाखाविपुलः सुमहान् पादपो यथा । तावन्योन्यं भृशं विद्ध्वा रुधिरेण समुक्षितौ ।
अन्योन्यशृङ्गाभिहतौ रेजतुर्वृषभाविव । अन्योन्यस्य वधे यत्नं कुर्व्वाणौ तौ महारथौ ।
रथाभ्यां चेरतुस्तत्र मण्डलानि सहस्रशः । कृतवर्म्मा महाराज पार्षतं निशितैः शरैः ।
रणे विव्याध सप्तत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः । ततोऽस्य समरे बाणं भोजः प्रहरतां वरः ।
जीवितान्तकरं घोरं व्यसृजत्त्वरयाऽन्वितः । स तेनाभिहतो राजन् मूर्च्छामाशु समाविशत् ।

ध्वजयष्टिञ्च सहसा शिश्रिये कश्मलावृतः। अपोवाह रणात्तूर्णं सारथी रथिनाम्वरं।
हार्द्दिक्यं शरसन्तप्तं निःश्वसन्तं पुनः पुनः। पराजिते ततः शूरे हृदिकस्यात्मजे प्रभो।
अद्रवत् पाण्डवीसेना वध्यमाना समन्ततः। १०७५
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे षड्विंशोऽध्यायः॥ २६ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ सेनाम्बोऽथ महाराज व्यधमन्तावकं बलं। यथा वायुः समासाद्य तूलराशिं समन्ततः।
प्रत्युद्ययुस्त्रिगर्त्तास्तं शिवयः कौरवैः सह। शाल्वाः संशप्तकाश्चैव नारायणबलञ्च यत्।
सत्यसेनश्चन्द्रदेवो मित्रदेवः सुतञ्जयः। सौश्रुतिश्चित्रसेनश्च मित्रवर्म्मा च भारत।
सुशर्म्मा वसुधर्म्मा च सुवर्म्मा चैव भारत। त्रिगर्त्तराजः समरे भ्रातृभिः परिवारितः।
पुत्रैश्चैव महेष्वासैर्नानाशस्त्रविशारदैः। व्यसृजन्त शरव्रातान् किरन्तोऽर्ज्जुनमाहवे। १०८०
अभ्यवर्त्तन्त सहसा वार्य्योघा इव सागरं। ते त्वर्ज्जुनं समासाद्य योधाः शतसहस्रशः।
अगच्छन् विलयं सर्व्वे तार्क्ष्यं दृष्ट्वेव पन्नगाः। ते हन्यमानाः समरे नाजहुः पाण्डवं रणे।
हन्यमाना महाराज शलभा इव पावकं। सत्यसेनस्त्रिभिर्व्वाणैर्व्विव्याध युधि पाण्डवं।
मित्रदेवस्त्रिषष्ट्या तु चन्द्रसेनस्तु सप्तभिः। मित्रवर्म्मा त्रिसप्तत्या सौश्रुतिश्चापि सप्तभिः।
शत्रुञ्जयस्तु विंशत्या सुशर्म्मा नवभिः शरैः। स विद्धो बहुभिः संख्ये प्रतिविव्याध तान्नृपान्। १०८५
सौश्रुतिं सप्तभिर्व्विद्ध्वा सत्यसेनं त्रिभिः शरैः। शत्रुञ्जयञ्च विंशत्या चन्द्रदेवं तथाऽष्टभिः।
मित्रदेवं शतेनैव श्रुतसेनं त्रिभिः शरैः। नवभिर्म्मित्रवर्म्माणं सुशर्म्माणं तथाऽष्टभिः।
शत्रुञ्जयञ्च राजानं हत्वा तत्र शिलाशितैः। सौश्रुतेः सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत्।
त्वरितश्चन्द्रदेवञ्च शरैर्न्निन्ये यमक्षयं। तथेतरान्महाराज यतमानान्महारथान्।
पञ्चभिः पञ्चभिर्व्वाणैरेकैकं प्रत्यवारयत्। सत्यसेनस्तु संक्रुद्धस्तोमरं व्यसृजन्महत्। १०९०
समुद्दिश्य रणे कृष्णं सिंहनादं ननाद च। स निर्भिद्य भुजं सव्यं माधवस्य महात्मनः।
अयस्मयो हेमदण्डो जगाम धरणीं तदा। माधवस्य तु विद्धस्य तोमरेण महारणे।
प्रतोदः प्रापतद्धस्ताद्रश्मयश्च विशाम्पते। वासुदेवं विभिन्नाङ्गं दृष्ट्वा पार्थो धनञ्जयः।
क्रोधमाहारयत्तीव्रं कृष्णञ्चेदमुवाच ह। प्रापयाश्वान्महाबाहो सत्यसेनं प्रति प्रभो।
यावदेनं शरैस्तीक्ष्णैर्नयामि यमसादनं। प्रतोदं गृह्य सोऽन्यन्तु रश्मीनपि यथा पुरा। १०९५
वाहयामास तानश्वान् सत्यसेनरथं प्रति। विष्वक्सेनन्तु निर्भिन्नं दृष्ट्वा पार्थो धनञ्जयः।
सत्यसेनं शरैस्तीक्ष्णैर्व्वारयित्वा महारथः। ततः सुनिशितैर्भल्लै राज्ञस्तस्य महच्छिरः।
कुण्डलोपचितं कायाच्चकर्त्त पृतनान्तरे। तं निहत्य शितैर्व्वाणैर्म्मित्रवर्म्माणमाक्षिपत्।
वत्सदन्तेन तीक्ष्णेन सारथिञ्चास्य मारिष। ततः शरशतैर्भूयः संशप्तकगणान् बली।
पातयामास संक्रुद्धः शतशोऽथ सहस्रशः। ततो रजतपुङ्खेन राजन् शीर्षं महात्मनः। ११००
मित्रसेनस्य चिच्छेद क्षुरप्रेण महारथः। सुशर्म्माणं सुसंक्रुद्धो जत्रुदेशे समाहनत्।

ततः संशप्तकाः सर्व्वे परिवार्य्य धनञ्जयं । शस्त्रौघैर्म्मम्रदुः क्रुद्धा नादयन्तो दिशो दश ।
अभ्यर्द्दितस्तु तैर्जिष्णुः शक्रतुल्यपराक्रमः । ऐन्द्रमस्त्रममेयात्मा प्रादुश्चक्रे महारथः ।
ततः शरसहस्राणि प्रादुरासन् विशाम्पते । ध्वजानां छिद्यमानानां कार्म्मुकाणाञ्च मारिष ।
रथानां सपताकानां तूणीराणां युगैः सह । अक्षाणामथ चक्राणां योक्त्राणां रश्मिभिः सह ।
कूवराणां वरूथानां पृषत्कानाञ्च संयुगे । अश्वानां पततां चापि प्रासानामृष्टिभिः सह ।
गदानां परिघाणाञ्च शक्तितोमरपट्टिशैः । शतघ्नीनां सचक्राणां भुजाणाञ्चोरुभिः सह ।
कण्ठसूत्राङ्गदानाञ्च केयूराणाञ्च मारिष । हाराणामथ निष्काणां तनुत्राणाञ्च भारत ।
छत्राणां व्यजनानाञ्च शिरसां मुकुटैः सह । अश्रूयत महाशब्दस्तत्र तत्र विशाम्पते ।
सकुण्डलानि स्वक्षाणि पूर्णचन्द्रनिभानि च । शिरांस्युर्व्व्यामदृश्यन्त ताराजालमिवाम्बरे ।
सुस्रग्वीणि सुवासांसि चन्दनेनोक्षितानि च । शरीराणि व्यदृश्यन्त निहतानां महीतले ।
गन्धर्व्वनगराकारं घोरमायोधनं तदा । निहतै राजपुत्रैश्च क्षत्रियैश्च महाबलैः ।
हस्तिभिः पतितैश्चैव तुरङ्गैश्चाभवन्मही । अगम्यरूपा समरे विशीर्णैरिव पर्व्वतैः ।
नासीच्चक्रपथस्तत्र पाण्डवस्य महात्मनः । निघ्नतः शात्रवान् भल्लैर्हस्त्यश्वं चाप्यतो महत् ।
आतङ्कादिव सीदन्ति रथचक्राणि मारिष । चरतस्तस्य संग्रामे तस्मिन् लोहितकर्द्दमे ।
सीदमानानि चक्राणि समूहुस्तुरगा भृशं । श्रमेण महता युक्ता मनोमारुतरंहसः ।
वध्यमानन्तु तत् सैन्यं पाण्डुपुत्रेण धन्विना । प्रायशो विमुखं सर्व्वं नावतिष्ठत भारत ।
तान् जित्वा समरे जिष्णुः संशप्तकगणान् बहून् । विरराज तदा पार्थो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संशप्तकजये सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ युधिष्ठिरं महाराज विसृजन्तं शरान् बहून् । स्वयं दुर्य्योधनो राजा प्रत्यगृह्णादभीतवत् ।
तमापतन्तं सहसा तव पुत्रं महारथं । धर्म्मराजो द्रुतं विद्ध्वा तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ।
स तु तं प्रतिविव्याध नवभिर्निशितैः शरैः । सारथिञ्चास्य भल्लेन भृशं क्रुद्धोऽभ्यताडयत ।
ततो युधिष्ठिरो राजन् स्वर्णपुङ्खान् शिलीमुखान् । दुर्य्योधनाय चिक्षेप त्रयोदश शिलाशितान् ।
चतुर्भिश्चतुरो वाहांस्तस्य हत्वा महारथः । पञ्चमेन शिरः कायात् सारथेश्च समाक्षिपत् ।
षष्ठेन तु ध्वजं राज्ञः सप्तमेन तु कार्म्मुकं । अष्टमेन तथा खड्गं पातयामास भूतले ।
पञ्चभिर्नृपतिञ्चापि धर्म्मराजोऽर्द्दयद्भृशं । हताश्वात्तु रथात्तस्मादवप्लुत्य सुतस्तव ।
उत्तमं व्यसनं प्राप्तो भूमावेवावतिष्ठत । तन्तु कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कर्णद्रौणिकृपादयः ।
अभ्यवर्त्तन्त सहसा परीप्सन्तो नराधिपं । अथ पाण्डुसुताः सर्व्वे परिवार्य्य युधिष्ठिरं ।
अभ्ययुः समरे राजंस्ततो युद्धमवर्त्तत । ततस्तूर्य्यसहस्राणि प्रावाद्यन्त महामृधे ।
ततः किलकिलाशब्दः प्रादुरासीन्महीपते । यत्राभ्यगच्छन् समरे पाञ्चालाः कौरवैः सह ।
नरा नरैः समाजग्मुर्व्वारणा वरवारणैः । रथाश्च रथिभिः सार्द्धं हयाश्च हयसादिभिः ।

द्वन्द्वान्यासन्महाराज प्रेक्षणीयानि संयुगे । विविधान्यप्यचिन्त्यानि शस्त्रवन्त्युत्तमानि च ।
ते शूराः समरे सर्व्वे चित्रं लघु च सुष्ठु च । अयुध्यन्त महावेगाः परस्परवधैषिणः ।
अन्योन्यं समरे जघ्नुर्योधव्रतमनुष्ठिताः । न हि ते समरं चक्रुः पृष्ठतो वै कथञ्चन ।
मुहूर्त्तमिव तद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनं । तत उन्मत्तवद्राजन्निर्मर्य्यादमवर्त्तत ।
रथी नागं समासाद्य दारयन्निशितैः शरैः । प्रेषयामास कालाय शरैः सन्नतपर्व्वभिः । ११३५
नागा हयान् समासाद्य विक्षिपन्तो बहूनणे । दारयामासुरत्युग्रं तत्र तत्र तदा तदा ।
हयारोहाश्च बहवः परिवार्य्य हयोत्तमान् । तलशब्दरवांश्चक्रुः सम्पतन्तस्ततस्ततः ।
धावमानांस्ततस्तांस्तु द्रवमाणान्महागजान् । पार्श्वतः पृष्ठतश्चैव निजघ्नुर्हयसादिनः ।
विद्राव्य च बहूनश्वान्नागा राजन्मदोत्कटाः । विषाणैश्चापरे जघ्नुर्ममृदुश्चापरे भृशं ।
साश्वारोहांश्च तुरगान् विषाणैर्व्विविधुर्बला । अपरे चिक्षिपुर्व्वेगात् प्रगृह्यातिबलास्तदा । ११४०
पादातैराहता नागा विवरेषु समन्ततः । चक्रुरार्त्तस्वरं घोरं दुद्रुवुश्च दिशो दश ।
पदातीनान्तु सहसा प्रद्रुतानां महाहवे । उत्सृज्याभरणं तूर्णमवप्लुत्य रणाजिरे ।
निमित्तं मन्यमानास्तु परिणम्य महागजाः । जगृहुर्ब्बिभिदुश्चैव चित्राण्याभरणानि च ।
तांस्तु तत्र प्रसक्तान् वै परिवार्य्य पदातयः । हस्त्यारोहान्निजघ्नुस्ते महावेगा बलोत्कटाः ।
अपरे हस्तिभिर्हस्तैः खे विक्षिप्ता महाहवे । निपतन्तो विषाणाग्रैर्भृशं विद्धाः सुशिक्षितैः । ११४५
अपरे सहसा गृह्य विषाणैरेव सूदिताः । सेनान्तरं समासाद्य केचित्तत्र महागजैः ।
क्षुण्णगात्रा महाराज विक्षिप्य च पुनः पुनः । अपरे व्यजनानीव विभ्राम्य निहता मृधे ।
पुरःसराश्च नागानामपरेषां विशाम्पते । शरीराण्यतिविद्धानि तत्र तत्र रणाजिरे ।
प्रतिमानेषु कुम्भेषु दन्तवेष्टेषु चापरे । निगृहीता भृशं नागाः प्रासतोमरशक्तिभिः ।
निगृह्य च गजाः केचित् पार्श्वस्थैर्भृशदारुणैः । रथाश्वसादिभिस्तत्र संछिन्ना न्यपतन् भुवि । ११५०
सहयाः सादिनस्तत्र तोमरेण महामृधे । भूमावमृद्नन् वेगेन सवर्म्माणं पदातिनं ।
तथा सावरणान् कांश्चित्तत्र तत्र विशाम्पते । रथान्नागाः समासाद्य परिगृह्य च मारिष ।
व्याक्षिपन् सहसा तत्र घोररूपे भयानके । नाराचैर्निहताश्चापि गजाः पेतुर्महाबलाः ।
पर्व्वतस्येव शिखरं वज्रभग्नं महीतले । योधा योधान् समासाद्य मुष्टिभिर्व्यहनन् युधि ।
केशेष्वन्योन्यमाक्षिप्य चिक्षिपुर्ब्बिभिदुश्च ह । उद्यम्य च भुजानन्ये निःक्षिप्य च महीतले । ११५५
पदा चोरः समाक्रम्य स्फुरतोऽपाहरच्छिरः । पततश्चापरो राजन् विजहारासिना शिरः ।
जीवतश्च तथैवान्यः शस्त्रं काये न्यमज्जयत् । मुष्टियुद्धं महच्चासीत् योधानां तत्र भारत ।
तथा केशग्रहश्चोग्रो बाहुयुद्धश्च भैरवं । समासक्तस्य चान्येन अविज्ञातस्तथा परः ।
जहार समरे प्राणान्नानाशस्त्रैरनेकधा । संसक्तेषु च योधेषु वर्त्तमाने च सङ्कुले ।
कबन्धान्युत्थितानि स्युः शतशोऽथ सहस्रशः । शोणितैः सिच्यमानानि शस्त्राणि कवचानि च ११६०

महारागानुरक्तानि वस्त्राणीव चकाशिरे । एवमेतन्महद्युद्धं दारुणं शस्त्रसङ्कुलं ।
उन्मत्तगङ्गप्रतिमं शब्देनापूरयज्जगत् । नैव स्वे न परे राजन् विज्ञायन्ते शरातुराः ।
योद्धव्यमिति युध्यन्ते राजानो जयगृद्धिनः । स्वान् स्वे जघ्नुर्महाराज परांश्चैव समागतान् ।
उभयोः सेनयोर्वीरैर्व्याकुलं समपद्यत । रथैर्भग्नैर्महाराज वारणैश्च निपातितैः ।
हयैश्च पतितैस्तत्र नरैश्च विनिपातितैः । अगम्यरूपा पृथिवी क्षणेन समपद्यत । ११६५
क्षणेनासीन्महीपाल क्षतजौघप्रवर्त्तिनी । पाञ्चालानहनत्कर्णस्त्रिगर्त्तांश्च धनञ्जयः ।
भीमसेनः कुरून् राजन् हस्त्यनीकञ्च सर्व्वशः । एवमेष क्षयो वृत्तः कुरुपाण्डवसेनयोः ।
अपराह्णे गते सूर्य्ये काङ्क्षतां विपुलं यशः ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अतितीव्राणि दुःखानि दुःसहानि बहूनि च । त्वत्तोऽहं सञ्जयाश्रौषं पुत्राणाञ्चैव सङ्क्षयं ।
यथा त्वं मे कथयसे यथा युद्धमवर्त्तत । न सन्ति सूत कौरव्या इति मे निश्चिता मतिः । ११७०
दुर्य्योधनश्च विरथः कृतस्तत्र महारथः । धर्म्मपुत्रः कथञ्चक्रे तस्य वा नृपतिः कथं ।
अपराह्णे कथं युद्धमभवल्लोमहर्षणं । तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन कुशलो ह्यसि सञ्जय ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ संसक्तेषु तु सैन्येषु बध्यमानेषु भागशः । रथमन्यं समास्थाय पुत्रस्तव विशाम्पते ।
क्रोधेन महता युक्तः सविषो भुजगो यथा । दुर्य्योधनः समालक्ष्य धर्म्मराजं युधिष्ठिरं ।
प्रोवाच सूतं त्वरितो याहि याहीति भारत । तत्र मां प्रापय क्षिप्रं सारथे यत्र पाण्डवः । ११७५
ध्रियमाणातपत्रेण राजा राजति दंशितः । स सूतश्चोदितो राज्ञा राज्ञः स्यन्दनमुत्तमं ।
युधिष्ठिरस्याभिमुखं प्रेषयामास संयुगे । ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
सारथिञ्चोदयामास याहि यत्र सुयोधनः । तौ समाजग्मतुर्वीरौ भ्रातरौ रथसत्तमौ ।
समेत्य च महावीरौ संरब्धौ युद्धदुर्म्मदौ । ववर्षतुर्महेष्वासौ शरैरन्योन्यमाहवे ।
ततो दुर्य्योधनो राजा धर्म्मशीलस्य मारिष । शिलाशितेन भल्लेन धनुश्चिच्छेद संयुगे । ११८०
तन्नामृष्यत संक्रुद्धो ह्यवमानं युधिष्ठिरः । अपविध्य धनुश्छिन्नं क्रोधसंरक्तलोचनः ।
अन्यत्कार्म्मुकमादाय धर्म्मपुत्रश्चमूमुखे । दुर्य्योधनस्य चिच्छेद ध्वजं कार्म्मुकमेव च ।
अथान्यद्धनुरादाय प्रत्यविध्य च युधिष्ठिरं । तावन्योन्यं सुसंक्रुद्धौ शस्त्रवर्षाण्यमुञ्चतां ।
सिंहाविव सुसंरब्धौ परस्परजिगीषया । जघ्नतुस्तौ रणेऽन्योन्यं नर्द्दमानौ वृषाविव ।
अन्तरं मार्गमाणौ च चेरतुस्तौ महारथौ । ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैस्तौ तु कृतव्रणौ । ११८५
विरेजतुर्महाराज किंशुकाविव पुष्पितौ । ततो राजन् विमुञ्चन्तौ सिंहनादान् मुहुर्मुहुः ।
तलयोश्च तथा शब्दान् धनुषश्च महाहवे । शङ्खशब्दवरांश्चैव चक्रतुस्तौ नरेश्वरौ ।
अन्योन्यं तौ महाराज पीडयाञ्चक्रतुर्भृशं । ततो युधिष्ठिरो राजा पुत्रं तव शरैस्त्रिभिः ।
आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रवेगैर्दुरासदैः । प्रतिविव्याध तं तूर्णं तव पुत्रो महीपतिः ।

पञ्चभिर्न्निशितैर्व्वाणैः स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः । ततो दुर्य्योधनो राजा शक्तिं चिक्षेप भारत । ११८०
सर्व्वपारसवीं तीक्ष्णां महोल्काप्रतिमां तदा । तामापतन्तीं सहसा धर्म्मराजः शितैः शरैः ।
त्रिभिश्चिच्छेद सहसा तञ्च विव्याध पञ्चभिः । निपपात ततः साऽथ स्वर्णदण्डा महास्वना ।
निपतन्ती महोल्केव व्यराजच्छिखिसन्निभा । शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा पुत्त्रस्तव विशाम्पते ।
नवभिर्न्निशितैर्भल्लैर्न्निजघान युधिष्ठिरं । सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः ।
दुर्य्योधनं समुद्दिश्य बाणं जग्राह सत्वरः । समाधत्त च तं बाणं धनुर्म्मध्ये महाबलः । ११८५
चिक्षेप च महाराज ततः क्रुद्धः पराक्रमी । स तु बाणः समासाद्य तव पुत्त्रं महारथं ।
व्यामोहयत राजानं धरणीञ्च जगाम ह । ततो दुर्य्योधनः क्रुद्धो गदामुद्यम्य वेगितः ।
विधित्सुः कलहस्यान्तं धर्म्मराजमुपाद्रवत् । तमुद्यतगदं दृष्ट्वा दण्डहस्तमिवान्तकं ।
धर्म्मराजो महाशक्तिं प्राहिणोत्तव सूनवे । दीप्यमानां महावेगां महोल्कां ज्वलितामिव ।
रथस्थः स तया विद्धो वर्म्म भित्त्वा स्तनान्तरे । भृशं संविग्नहृदयः पपात च मुमोह च । ११९०
भीमस्तमाह च ततः प्रतिज्ञामनुचिन्तयन् । नायं वध्यस्तव नृप इत्युक्तः संन्यवर्त्तत ।
ततस्त्वरितमागम्य कृतवर्म्मा तवात्मजं । प्रत्यपद्यत राजानं निमग्नं व्यसनार्णवे ।
गदामादाय भीमो हि हेमपट्टपरिष्कृतां । अभिदुद्राव वेगेन कृतवर्म्माणमाहवे ।
एवन्तदभवद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह । अपराह्णे महाराज काङ्क्षतां विजयं युधि ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः कर्णं पुरस्कृत्य त्वदीया युद्धदुर्म्मदाः । पुनरावृत्य सङ्ग्रामं चक्रुर्द्देवासुरोपमं । ११९५
द्विरदनररथाश्वशङ्खशब्दैः परिहृषिता विविधैश्च शस्त्रपातैः । द्विरदरथपदातिसादिसङ्घाः परिकुपिताभिमुखाः प्रजघ्निरे ते ।
शितपरश्वधसासिपट्टिशैरिषुभिरनेकविधैश्च सूदिताः । द्विरदरथहया महाहवे वरपुरुषैः पुरुषाश्च वाहनैः ।
कमलदिनकरेन्दुसन्निभैः शितदशनैः सुमुखाक्षिनासिकैः । रुचिरमुकुटकुण्डलैर्म्मही पुरुषशिरोभिरास्तृता बभौ ।
परिघमुषलशक्तितोमरैर्न्नखरभुशुण्डिगदाशतैर्हताः । द्विरदनरहयाः सहस्रशो रुधिरनदीप्रवहास्तदाऽभवन् ।
प्रहतरथनराश्वकुञ्जरं प्रतिभयदर्शनमुल्बणव्रणं । तदहितहतमाबभौ बलं पितृपतिराष्ट्रमिव प्रजाक्षये । १२००
अथ तव नरदेव सैनिकास्तव च सुताः सुरसूनुसन्निभाः । अमितबलपुरःसरा रणे कुरुवृषभाः शिनिपुत्त्रमभ्ययुः ।
तदतिरुचिरभीममाबभौ पुरुषवराश्वरथद्विपाकुलं । लवणजलसमुद्धतस्वनं बलमसुराधिपसैन्यसप्रभं ।
सुरपतिसमविक्रमस्ततस्त्रिदशवरावरजोपमं युधि । दिनकरकिरणप्रभैः पृषत्कै रवितनयोऽभ्यहनच्छिनिप्रवीरं ।
तमपि सरथवाजिसारथिं शिनिवृषभो विविधैः शरैस्त्वरन् । भुजगविषसमप्रभं रणे पुरुषवरं समवास्तृणोत्तदा ।
शिनिवृषभशरपीडितास्तव सुहृदो वसुषेणमभ्ययुः । त्वरितमतिरथा रथर्षभं द्विरदरथाश्वपदातिभिः सह । १२०५
तदुदधिनिभमाद्रवद्बलं त्वरिततरैः समभिद्रुतं परैः । द्रुपदसुतमुखैस्तदाभवत् पुरुषरथाश्वगजक्षयो महान् ।
अथ पुरुषवरौ कृताह्निकौ भवमभिपूज्य यथाविधि प्रभुं । अरिवधकृतनिश्चयौ द्रुतं तव बलमर्ज्जुनकेशवौ सृतौ ।

जलदनिनदनिःस्वनं रथं पवनविधूतपताककेतनं । सितहयमुपयान्तमन्तिकं हतमनसो ददृशुस्तदाऽरयः ।
अथ विस्फार्य्य गाण्डीवं रथे नृत्यन्निवार्जुनः । शरसम्बाधमकरोत् खं दिशः प्रदिशस्तथा ।
रथान् विमानप्रतिमान् मज्जयन् सायुधध्वजान् । ससारथींस्तदा वाणैरभ्राणीवानिलोऽवधीत् । १२२०
गजान् गजप्रणेतॄंश्च वैजयन्त्यायुधध्वजान् । सादिनोऽश्वांश्च पत्तींश्च शरैर्निन्ये यमक्षयं ।
तमन्तकमिव क्रुद्धमनिवार्य्यं महारथं । दुर्य्योधनोऽभ्ययादेको निघ्नन् वाणैरजिह्मगैः ।
तस्यार्ज्जुनो धनुः सूतमश्वान् केतुञ्च सायकैः । हत्वा सप्तभिरेकेन छत्रं चिच्छेद पत्रिणा ।
नवमञ्च समाधाय व्यसृजत् प्राणघातिनं । दुर्य्योधनायेषुवरं तं द्रौणिः सप्तधाऽच्छिनत् ।
ततो द्रौणेर्धनुश्छित्त्वा हत्वा चाश्वरथान् शरैः । कृपस्यापि तदत्युग्रं धनुश्चिच्छेद पाण्डवः । १२२५
हार्द्दिक्यस्य धनुश्छित्त्वा ध्वजञ्चाश्वांस्तदाऽवधीत् । दुःशासनस्येष्वसनं छित्त्वा राधेयमभ्ययात् ।
अथ सात्यकिमुत्सृज्य त्वरन् कर्णोऽर्ज्जुनं त्रिभिः । विद्ध्वा विव्याध विंशत्या कृष्णं पार्थं पुनः पुनः ।
न ग्लानिरासीत् कर्णस्य क्षिपतः सायकान् बहून् । रणे विनिघ्नतः शत्रून् क्रुद्धस्येव शतक्रतोः ।
अथ सात्यकिरागत्य कर्णं विद्ध्वा शितैः शरैः । नवत्या नवभिश्चोग्रैः शतेन पुनरार्पयत् ।
ततः प्रवीराः पार्थानां सर्व्वे कर्णमपीडयन् । युधामन्युः शिखण्डी च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः । १२३०
उत्तमौजा युयुत्सुश्च यमौ पार्षत एव च । चेदिकारूषमत्स्यानां केकयानाञ्च यद्बलं ।
चेकितानश्च बलवान् धर्म्मराजश्च सुव्रतः । एते रथाश्वद्विरदैः पत्तिभिश्चोग्रविक्रमैः ।
परिवार्य्य रणे कर्णं नानाशस्त्रैरवाकिरन् । भाषन्तो वाग्भिरुग्राभिः सर्व्वे कर्णबधे धृताः ।
तां शस्त्रवृष्टिं बहुधा कर्णश्छित्त्वा शितैः शरैः । अपोवाहास्त्रवीर्य्येण द्रुमं भंक्त्वेव मारुतः ।
रथिनः समहामात्रान् गजानश्वान् ससादिनः । पत्तिव्रातांश्च संक्रुद्धो निघ्नन् कर्णो व्यदृश्यत । १२३५
तद्वध्यमानं पाण्डूनां बलं कर्णास्त्रतेजसा । विशस्त्रयन्त्रदेहासुं प्राय आसीत् पराङ्मुखं ।
अथ कर्णास्त्रमस्त्रेण प्रतिहत्यार्ज्जुनः स्मयन् । दिशः खञ्चैव भूमिञ्च प्रावृणोच्छरवृष्टिभिः ।
मुषलानीव संपेतुः परिघा इव चेषवः । शतघ्न्य इव चाप्यन्ये वज्राण्युग्राणि चापरे ।
तैर्व्वध्यमानं तत् सैन्यं सपत्त्यश्वरथद्विपं । निमीलिताक्षमत्यर्थं बभ्राम च ननाद च ।
निष्कैवल्यं तदा युद्धं प्रापुरश्वनरद्विपाः । हन्यमानाः शरैरार्त्तास्तदा भीताः प्रदुद्रुवुः । १२४०
त्वदीयानां तदा युद्धे संसक्तानां जयैषिणां । गिरिमस्तं समासाद्य प्रत्यपद्यत भानुमान् ।
तमसा च महाराज रजसा च विशेषतः । न किञ्चित् प्रत्यपश्याम शुभं वा यदि वाऽशुभं ।
ते त्रस्यन्तो महेष्वासा रात्रियुद्धस्य भारत । अपयानं ततः क्रुद्धः सहिता सर्व्वयोधिभिः ।
कौरवेष्वपयातेषु तदा राजन् दिनक्षये । जयं सुमनसः प्राप्य पार्थाः स्वशिविरं ययुः ।
वादित्रशब्दैर्विविधैः सिंहनादैः सगर्जितैः । परानुपहसन्तश्च स्तुवन्तश्चाच्युतार्ज्जुनौ । १२४५
कृते ऽवहारे तैर्वीरैः सैनिकाः सर्व्व एव ते । आशीर्व्वाचः पाण्डवेषु प्रायुञ्जन्त नरेश्वराः ।

ततः कृतेऽवहारे च प्रहृष्टास्तत्र पाण्डवाः। निशायां शिविरं गत्वा न्यवसन्त नरेश्वराः।
ततो रक्षःपिशाचाश्च श्वापदाश्चैव संघशः। जग्मुरायोधनं घोरं रुद्रस्याक्रीडसन्निभं।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि प्रथमयुद्धदिवसे त्रिंशोऽध्यायः॥ ३०॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच॥ स्वेन च्छन्देन नः सर्व्वानवधीद्व्यक्तमर्ज्जुनः। न ह्यस्य समरे मुच्येदन्तकोऽप्याततायिनः।
पार्थश्चैकोऽहरद्भद्रामेकश्चाग्निमतर्पयत्। एकश्चेमां महीं जित्वा चक्रे बलिभृतो नृपान्। ११५०
एको निवातकवचानहनद्दिव्यकार्म्मुकः। एकः किरातरूपेण स्थितं शर्व्वमयोधयत्।
एको ह्यरक्षद्भरतानेको भवमतोषयत्। तेनैकेन जिताः सर्व्वे महीपा ह्युग्रतेजसा।
ततोऽनिन्द्याः प्रशस्यास्ते यत्ते चक्रुर्ब्रवीहि तत्। ततो दुर्य्योधनः सूत पश्चात् किमकरोत्तदा।
॥ सञ्जय उवाच॥ हतप्रहतविध्वस्तविवर्म्मायुधवाहनाः। दीनस्वरा दूयमाना मानिनः शत्रुनिर्ज्जिताः।
शिविरस्थाः पुनर्म्मन्त्रं मन्त्रयन्ति स्म कौरवाः। भग्नदंष्ट्रा हतविषाः पादाक्रान्ता इवोरगाः। ११५५
तानब्रवीत्ततः कर्णः क्रुद्धः सर्प इव श्वसन्। करं करेण निष्पीड्य प्रेक्षमाणस्तवात्मजं।
यत्तो दृढश्च दक्षश्च धृतिमानर्ज्जुनः सदा। सम्बोधयति चाप्येनं यथाकालमधोक्षजः।
सहसाऽस्त्रविसर्गेण वयन्तेनाद्य वञ्चिताः। श्वस्त्वहन्तस्य सङ्कल्पं सर्व्वं हन्ता महीपते।
एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा सोऽनुजज्ञे नृपोत्तमान्। तेऽनुज्ञाता नृपाः सर्व्वे स्वानि वेश्मानि भेजिरे।
सुखोषितास्तां रजनीं हृष्टा युद्धाय निर्य्ययुः। तेऽपश्यन् विहितं व्यूहं धर्म्मराजेन दुर्ज्जयं। ११६०
प्रयत्नात् कुरुमुख्येन बृहस्पत्युशनोमतं। अथ प्रतीपकर्त्तारं प्रवीरं परवीरहा।
संस्मरन् वृषभस्कन्धं कर्णं दुर्य्योधनस्तदा। पुरन्दरसमं युद्धे मरुद्गणसमं बले।
कार्त्तवीर्य्यसमं वीर्य्ये कर्णं राज्ञोऽगमन्मनः। सर्व्वेषाञ्चैव सैन्यानां कर्णमेवागमन्मनः।
सूतपुत्रं महेष्वासं बन्धुमात्ययिकेष्विव।
॥ धृतराष्ट्र उवाच॥ ततो दुर्य्योधनः सूत पश्चात् किमकरोत्तदा। यद्वोऽगमन् मनो मन्दाः कर्णं वैकर्त्तनं प्रति। ११६५
अप्यपश्यत राधेयं शीतार्त्ता इव भास्करं। कृतेऽवहारे सैन्यानां प्रवृत्ते च रणे पुनः।
कथं वैकर्त्तनः कर्णस्तत्रायुध्यत सञ्जय। कथं वा पाण्डवाः सर्व्वे युयुधुस्तत्र सूतजं।
कर्णो ह्येको महाबाहुर्हन्यात् पार्थान् ससृञ्जयान्। कर्णस्य भुजयोर्वीर्य्यं शक्रविष्णुसमं युधि।
तस्य शस्त्राणि घोराणि विक्रमश्च महात्मनः। कर्णमाश्रित्य संग्रामे मत्तो दुर्य्योधनो नृप।
दुर्य्योधनं तदा दृष्ट्वा पाण्डवेन भृशार्द्दितं। पराक्रान्तान् पाण्डुसुतान् दृष्ट्वा चापि महारथः। ११७०
कर्णमाश्रित्य संग्रामे मन्दो दुर्य्योधनः पुनः। जेतुमुत्सहते पार्थान् सपुत्रान् सह केशवान्।
अहो बत महद्दुःखं यत्र पाण्डुसुतान् रणे। नातरद्रभसः कर्णो दैवं नूनं परायणं।
अहो द्यूतस्य निष्ठेयं घोरा संप्रति वर्त्तते। अहो तीव्राणि दुःखानि दुर्य्योधनकृतान्यहं।
प्रसह्यामि सुघोराणि शल्यभूतानि सञ्जय। सौबलञ्च तथा तात नीतिमानिति मन्यते।
कर्णश्च रभसो नित्यं राजा तञ्चाप्यनुव्रतः। यदेवं वर्त्तमानेषु महायुद्धेषु सञ्जय। ११७५

अशोच्यं निहतान् पुत्रान्नित्यमेव च निर्ज्जितान्। न पाण्डवानां समरे कश्चिदस्ति निवारकः।
स्त्रीमध्यमिव गाहन्ते दैवन्तु बलवत्तरं।
॥ सञ्जय उवाच ॥ राजन् पूर्व्वनिमित्तानि धर्म्मिष्ठानि विचिन्तय। अतिक्रान्तं हि यत् कार्य्यं पश्चात् चिन्तयते नरः।
तच्चास्य न भवेत् कार्य्यं चिन्तया च विनश्यति। तदिदं तव कार्य्यन्तु दूरप्राप्तं विजानता।
न कृतं यत्त्वया पूर्व्वं प्राप्ताप्राप्तविचारणं। उक्तोऽसि बहुधा राजन् मा युध्यस्वेति पाण्डवैः। १२८०
गृह्णीषे न च तन्मोहाद्वचनञ्च विशाम्पते। त्वया पापानि घोराणि समाचीर्णानि पाण्डुषु।
त्वत्कृते वर्त्तते घोरः पार्थिवानां जनक्षयः। तत्त्विदानीमतिक्रान्तं मा शुचो भरतर्षभ।
शृणु सर्व्वं यथा वृत्तं घोरं वैशसमच्युत। प्रभातायां रजन्यान्तु कर्णो राजानमभ्ययात्।
समेत्य च महाबाहुर्दुर्य्योधनमथाब्रवीत्।
॥ कर्ण उवाच ॥ अद्य राजन् समेष्यामि पाण्डवेन यशस्विना। निहनिष्यामि तं वीरं स वा मां निहनिष्यति। १२८५
बहुत्वान्मम कार्य्याणां तथा पार्थस्य भारत। नाभूत् समागमो राजन् मम चैवार्ज्जुनस्य च।
इदन्तु मे यथाप्रज्ञं शृणु वाक्यं विशाम्पते। अनिहत्य रणे पार्थं नाहमेष्यामि भारत।
हतप्रवीरे सैन्येऽस्मिन् मयि चावस्थिते युधि। अभियास्यति मां पार्थः शक्रशक्तिविनाकृतं।
ततः श्रेयस्करं यच्च तं निबोध जनेश्वर। आयुधानाञ्च मे वीर्य्यं दिव्यानामर्ज्जुनस्य च।
कार्य्यस्य महतो भेदे लाघवे दूरपातने। सौष्ठवे चास्त्रपाते च सव्यसाची न मत्समः। १२९०
प्राणे शौर्य्येऽथ विज्ञाने विक्रमे चापि भारत। निमित्तज्ञानयोगे च सव्यसाची न मत्समः।
सर्व्वायुधमहामात्रं विजयं नाम तद्धनुः। इन्द्रार्थं प्रियकामेन निर्म्मितं विश्वकर्म्मणा।
येन दैत्यगणान् राजन् जितवान् वै शतक्रतुः। यस्य घोषेण दैत्यानां व्यामुह्यन्त दिशो दश।
तद्भार्गवाय प्रायच्छच्छक्रः परमसम्मतं। तद्दिव्यं भार्गवो मह्यमददद्धनुरुत्तमं।
तेन योत्स्ये महाबाहुमर्ज्जुनं जयताम्बरं। यथेन्द्रः समरे सर्व्वान् दैतेयान् वै समागतान्। १२९५
धनुर्घोरं रामदत्तं गाण्डीवात्तद्विशिष्यते। त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी धनुषा येन निर्ज्जिता।
धनुषो यस्य कर्म्माणि दिव्यानि प्राह भार्गवः। तद्रामो ह्यददन्मह्यं येन योत्स्यामि पाण्डवं।
अद्य दुर्य्योधनाहं त्वां नन्दयिष्ये सबान्धवं। निहत्य समरे वीरमर्ज्जुनं जयताम्बरं।
सपर्व्वतवनद्वीपा हतवीरा ससागरा। पुत्त्रपौत्त्रप्रतिष्ठा ते भविष्यत्यद्य पार्थिव।
नाशक्यं विद्यते मेऽद्य त्वत्प्रियार्थं विशेषतः। सम्यग्धर्म्मानुरक्तस्य सिद्धिरात्मवतो यथा। १३००
न हि मां समरे सोढुं स शक्तोऽग्निं तरुर्यथा। अवश्यं हि मया वाच्यं येन हीनोऽस्मि फाल्गुनात्।
ज्या तस्य धनुषो दिव्या तथाऽक्षय्ये महेषुधी। सारथिस्तस्य गोविन्दो मम तादृङ्न विद्यते।
तस्य दिव्यं धनुः श्रेष्ठं गाण्डीवमजितं युधि। विजयञ्च महद्दिव्यं ममापि धनुरुत्तमं।
तत्राहमधिकः पार्थाद्धनुषा तेन पार्थिव। येन चाप्यधिको वीरः पाण्डवस्तं निबोध मे।
रश्मिग्राहश्च दाशार्हः सर्व्वलोकनमस्कृतः। अग्निदत्तश्च वै दिव्यो रथः काञ्चनभूषणः १३०५

अच्छेद्यः सर्व्वथा वीर वाजिनश्च मनोजवाः । ध्वजश्च दिव्यो द्युतिमान् वानरो विस्मयङ्करः ।
कृष्णश्च स्रष्टा जगतो रथं तमभिरक्षति । एतैर्द्रव्यैरहं हीनो योद्धुमिच्छामि पाण्डवं ।
अयन्तु सदृशः शौरेः शल्यः समितिशोभनः । सारथ्यं यदि मे कुर्य्यात् ध्रुवस्ते विजयो भवेत् ।
तस्य मे सारथिः शल्यो भवत्वसुकरः परैः । नाराचान् गार्द्धपत्रांश्च शकटानि वहन्तु मे ।
रथाश्च मुख्या राजेन्द्र युक्ता वाजिभिरुत्तमैः । आयान्तु पश्चात् सततं मामेव भरतर्षभ । १२१०
एवमभ्यधिकः पार्थाद्भविष्यामि गुणैरहं । शल्योऽप्यभ्यधिकः कृष्णादर्ज्जुनादपि चाप्यहं ।
यथाऽश्वहृदयं वेद दाशार्हः परवीरहा । तथा शल्योऽपि जानीते हयज्ञानं महारथः ।
बाहुवीर्य्ये समो नास्ति मद्रराजस्य कश्चन । तथाऽस्त्रैर्मत्समो नास्ति कश्चिदेव धनुर्धरः ।
तथा शल्यसमो नास्ति हयज्ञाने हि कश्चन । सोऽयमभ्यधिकः कृष्णाद्भविष्यति रथो मम ।
एवं कृते रथस्थोऽहं गुणैरभ्यधिकोऽर्ज्जुनात् । भवे युधि जयेयञ्च फाल्गुनं कुरुसत्तम । १२१५
समुद्यातुं न शक्ष्यन्ति देवा अपि सवासवाः । एतत्कृतं महाराज त्वयेच्छामि परन्तप ।
क्रियतामेष कामो मे मा वः कालोऽत्यगादयं । एवं कृते कृतं मह्यं सर्व्वकामैर्भविष्यति ।
ततो द्रक्ष्यसि संग्रामे यत्करिष्यामि भारत । सर्व्वथा पाण्डवान् संख्ये विजेष्ये वै समागतान् ।
न हि मे समरे शक्ताः समुद्यातुं सुरासुराः । किमु पाण्डुसुता राजन् रणे मानुषयोनयः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमुक्तस्तव सुतः कर्णेनाहवशोभिना । सम्पूज्य संप्रहृष्टात्मा ततो राधेयमब्रवीत् । १२२०
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ एवमेतत् करिष्यामि यथा त्वं कर्ण मन्यसे । सोपासङ्गा रथाः साश्वाः स्वनुयास्यन्ति संयुगे ।
नाराचान् गार्द्धपत्रांश्च शकटानि वहन्तु ते । अनुयास्याम कर्ण त्वां वयं सर्व्वे च पार्थिवाः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमुक्त्वा महाराज तव पुत्रः प्रतापवान् । अभिगम्याब्रवीद्राजा मद्रराजमिदं वचः ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णदुर्य्योधनसंवादे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ पुत्रस्तव महाराज मद्रराजं महारथं । विनयेनोपसङ्गम्य प्रणयाद्वाक्यमब्रवीत् ।
सत्यव्रत महाभाग द्विषतां तापवर्द्धन । मद्रेश्वर रणे शूर परसैन्यभयङ्कर । १२२५
श्रुतवानसि कर्णस्य ब्रुवतो वदतां वर । यथा नृपतिसिंहानां मध्ये त्वां वरये स्वयं ।
तत्त्वामप्रतिवीर्य्याद्य शत्रुपक्षक्षयाय ह । मद्रेश्वर प्रयाचेऽहं शिरसा विनयेन च ।
तस्मात् पार्थविनाशार्थं हितार्थं मम चैव हि । सारथ्यं रथिनां श्रेष्ठ प्रणयात् कर्त्तुमर्हसि ।
त्वयि यन्तरि राधेयो विद्विषो मे विजेष्यते । अभीषूणां हि कर्णस्य ग्रहीताऽन्यो न विद्यते ।
ऋते हि त्वां महाभाग वासुदेवसमं युधि । स पाहि सर्व्वथा कर्णं यथा ब्रह्मा महेश्वरं । १२३०
यथा च सर्व्वथापत्सु वार्ष्णेयः पाति पाण्डवं । तथा मद्रेश्वराद्य त्वं राधेयं प्रतिपालय ।
भीष्मो द्रोणः कृपः कर्णो भवान् भोजश्च वीर्य्यवान् । शकुनिः सौबलो द्रौणिरहमेव च नो बलं ।
एवमेष कृतो भागो नवधा पृथिवीपते । न च भागोऽत्र भीष्मस्य द्रोणस्य च महात्मनः ।
ताभ्यामतीत्य तौ भागौ निहता मम शत्रवः । वृद्धौ हि तौ महेष्वासौ छलेन निहतौ युधि ।

कृत्वा न सुकरं कर्म्म गतौ स्वर्गमितोऽनघ। तथाऽन्ये पुरुषव्याघ्राः परैर्व्विनिहता युधि।
अस्मदीयाश्च बहवः स्वर्गायोपगता रणे। त्यक्त्वा प्राणान् यथाशक्ति चेष्टां कृत्वा च पुष्कलां।
तदिदं हतभूयिष्ठं बलं मम नराधिप। पूर्व्वमप्यल्पकैः पार्थैर्हतं किमुत सांप्रतं।
बलवन्तो महात्मानः कौन्तेयाः सत्यविक्रमाः। बलं शेषं न हन्युर्म्मे यथा तत् कुरु पार्थिव।
हतवीरमिदं सैन्यं पाण्डवैः समरे विभो। कर्णोऽह्येको महाबाहुरस्मत्प्रियहिते रतः।
भवांश्च पुरुषव्याघ्र सर्व्वलोकमहारथः। शल्य कर्णोऽर्ज्जुनेनाद्य योद्धुमिच्छति संयुगे।
तस्मिन् जयाशा विपुला मद्रराज नराधिप। तस्याभीषुग्रहवरो नान्योऽस्ति भुवि कश्चन।
पार्थस्य समरे कृष्णो यथाऽभीषुग्रहो वरः। तथा त्वमपि कर्णस्य रथेऽभीषुग्रहो भव।
तेन युक्तो रणे पार्थो रक्ष्यमाणश्च पार्थिव। यानि कर्म्माणि कुरुते प्रत्यक्षाणि तथैव तत्।
पूर्व्वं नः समरे ह्येवंमवधीदर्ज्जुनो रिपून्। इदानीं विक्रमो ह्यस्य कृष्णेन सहितस्य च।
कृष्णेन सहितः पार्थो धार्त्तराष्ट्रीं महाचमूं। अहन्यहनि मद्रेश द्रावयन् दृश्यते युधि।
भागोऽवशिष्टः कर्णस्य तव चैव महाद्युते। तं भागं सह कर्णेन युगपन्नाशयाद्य हि।
अरुणेन यथा सार्द्धं तमः सूर्य्यो व्यपोहति। तथा कर्णेन सहितो जहि पार्थं महाहवे।
उद्यन्तौ च यथा सूर्य्यौ बालसूर्य्यसमप्रभौ। कर्णशल्यौ रणे दृष्ट्वा विद्रवन्तु महारथाः।
सूर्य्यारुणौ यथा दृष्ट्वा तमो नश्यति मारिष। तथा नश्यन्तु कौन्तेयाः सपाञ्चालाःससृञ्जयाः।
रथिनां प्रवरः कर्णो यन्तॄणां प्रवरो भवान्। संयोगो युवयोर्लोके नाभून्न च भविष्यति।
यथा सर्व्वास्ववस्थासु वार्ष्णेयः पाति पाण्डवं। तथा भवान् परित्रातु कर्णं वैकर्त्तनं रणे।
त्वया सारथिना ह्येष अप्रधृष्यो भविष्यति। देवतानामपि रणे सशक्राणां महीपते।
किं पुनः पाण्डवेयानां माविशङ्कीर्व्वचो मम।
॥ सञ्जय उवाच॥ दुर्य्योधनवचः श्रुत्वा शल्यः क्रोधसमन्वितः। त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा धुन्वन् हस्तौ पुनः पुनः।
क्रोधरक्ते महानेत्रे परिवृत्य महाभुजः। कुलैश्वर्य्यश्रुतबलैर्दृप्तः शल्योऽब्रवीदिदं।
॥ शल्य उवाच॥ अवमन्यसि गान्धारे ध्रुवञ्च परिशङ्कसे। यन्मां ब्रवीषि विस्रब्धं सारथ्यं क्रियतामिति।
अस्मत्तोऽभ्यधिकं कर्णं मन्यमानः प्रशंससि। न चाहं युधि राधेयं गणये तुल्यमात्मनः।
आदिश्यतामभ्यधिको ममांशः पृथिवीपते। तमहं समरे जित्वा गमिष्यामि यथागतं।
अथवा प्येक एवाहं योत्स्यामि कुरुनन्दन। पश्य वीर्य्यं ममाद्य त्वं संग्रामे दहतो रिपून्।
यथाऽभिमानं कौरव्य निधाय हृदये पुमान्। अस्मद्विधः प्रवर्त्तेत मा मां त्वमभिशङ्किथाः।
युधि चाप्यवमानो मे न कर्त्तव्यः कथञ्चन। पश्य पीनौ मम भुजौ वज्रसंहननोपमौ।
धनुः पश्य च मे चित्रं शरांश्चाशीविषोपमान्। रथं पश्य च मे कॢप्तं सदश्वैर्वातवेगितैः।
गदाञ्च पश्य गान्धारे हेमपट्टविभूषितां। दारयेयं महीं कृत्स्नां विकिरेयञ्च पर्व्वतान्।
शोषयेयं समुद्रांश्च तेजसा स्वेन पार्थिव। तं मामेवंविधं राजन् समर्थमरिनिग्रहे।

कस्माद्युनक्षि सारथ्ये नीचस्याधिरथे रणे । न मामधुरि राजेन्द्र नियोक्तुं त्वमिहार्हसि । १२६५
न हि पापीयसः श्रेयान् भूत्वा प्रेष्यत्वमुत्सहे । यो ह्यभ्युपगतं प्रीत्या गरीयांसं वशे स्थित ।
वशे पापीयसो धत्ते तत्पापमधरोत्तरं । ब्रह्मणा ब्राह्मणाः सृष्टा मुखात् क्षत्रञ्च बाहुतः ।
ऊरुभ्यामसृजद्वैश्यान् शूद्रान् पद्भ्यामिति श्रुतिः । तेभ्यो वर्णविशेषाश्च प्रतिलोमानुलोमजाः ।
अथाऽन्योन्यस्य संयोगाच्चातुर्व्वर्ण्यस्य भारत । गोप्तारः संग्रहीतारो दातारः क्षत्रियाः स्मृताः ।
याजनाध्यापनैर्व्विप्रा विशुद्धैश्च प्रतिग्रहैः । लोकस्यानुग्रहार्थाय स्थापिता ब्राह्मणा भुवि । १२७०
कृषिश्च पाशुपाल्यञ्च विशां दानञ्च धर्म्मतः । ब्रह्मक्षत्रविशां शूद्रा विहिताः परिचारकाः ।
ब्रह्मक्षत्रस्य विहिताः सूता वै परिचारकाः । न क्षत्रियो वै सूतानां शृणुयाच्च कथञ्चन ।
अहं मूर्द्धाभिषिक्तो हि राजर्षिकुलजो नृप । महारथः समाख्यातः सेव्यः स्तुत्यश्च वन्दिनां ।
सोऽहमेतादृशो भूत्वा नेहारिबलसूदन । सूतपुत्रस्य संग्रामे सारथ्यं कर्त्तुमुत्सहे ।
अवमानमहं प्राप्य न योत्स्यामि कथञ्चन । आपृच्छे त्वाऽद्य गान्धारे गमिष्यामि गृहाय वै । १२७५
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमुक्त्वा महाराज शल्यः समितिशोभनः । उत्थाय प्रययौ तूर्णं राजमध्यादमर्षितः ।
प्रणयाद्बहुमानाच्च तं निगृह्य सुतस्तव । अब्रवीन्मधुरं वाक्यं साम्ना सर्व्वार्थसाधकं ।
यथा शल्य विजानीषे एवमेतदसंशयं । अभिप्रायस्तु मे कश्चित् तन्निबोध जनेश्वर ।
न कर्णोऽभ्यधिकस्त्वत्तो न शङ्के त्वाञ्च पार्थिव । न हि मद्रेश्वरो राजा कुर्य्याद्यदनृतं भवेत् ।
ऋतमेव हि पूर्व्वास्ते वदन्ति पुरुषोत्तमाः । तस्मादार्त्तायनिः प्रोक्तो भवानिति मतिर्मम । १२८०
शल्यभूतस्तु शत्रूणां यस्मात्त्वं युधि मानद । तस्माच्छल्यो हि ते नाम कथ्यते पृथिवीतले ।
यदेतद्व्याहृतं पूर्व्वं भवता भूरिदक्षिण । तदेव कुरु धर्म्मज्ञ मदर्थं यद्यदुच्यसे ।
न च त्वत्तो हि राधेयो न चाहमपि वीर्य्यवान् । वृणेऽहं त्वां हयाग्र्याणां यन्तारमिह संयुगे ।
मन्ये चाभ्यधिकं शल्य गुणैः कर्णं धनञ्जयात् । भवन्तं वासुदेवाच्च लोकोऽयमिति मन्यते ।
कर्णो ह्यभ्यधिकः पार्थादस्त्रैरेव नरर्षभ । भवानभ्यधिकः कृष्णादश्वज्ञाने बले तथा । १२८५
यथाऽश्वहृदयं वेद वासुदेवो महामनाः । द्विगुणन्त्वं तथा वेत्सि मद्रराजेश्वरात्मज ।
॥ शल्य उवाच ॥ यन्मां ब्रवीषि गान्धारे मध्ये सैन्यस्य कौरव । विशिष्टं देवकीपुत्रात् प्रीतिमानस्म्यहं त्वयि ।
एष सारथ्यमातिष्ठे राधेयस्य यशस्विनः । युध्यतः पाण्डवाग्र्येण यथा त्वं वीर मन्यसे ।
समयश्च हि मे वीर कश्चिद्वैकर्त्तनं प्रति । उत्सृजेयं यथाश्रद्धमहं वाचोऽस्य सन्निधौ ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ तथेति राजन् पुत्रस्ते सह कर्णेन भारत । अब्रवीन्मद्रराजस्य मतं भरतसत्तम । १२९०
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि शल्यसारथ्ये द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ भूय एव तु मद्रेश यत्ते वक्ष्यामि तच्छृणु । यथा पुरा वृत्तमिदं युद्धे देवासुरे विभो ।
यदुक्तवान् पितुर्म्मह्यं मार्कण्डेयो महानृषिः । तदशेषेण ब्रुवतो मम राजर्षिसत्तम ।
निबोध मनसा चात्र न ते कार्य्या विचारणा । देवानामसुराणाञ्च परस्परजिगीषया ।

बभूव प्रथमो राजन् संग्रामस्तारकामयः । निर्ज्जिताश्च ततो दैत्या दैवतैरिति नः श्रुतिः ।
निर्ज्जितेषु च दैत्येषु तारकस्य सुतास्त्रयः । ताराक्षः कमलाक्षश्च विद्युन्माली च पार्थिव । १३९५
तप उग्रं समास्थाय नियमे परमे स्थिताः । तपसा कर्षयामासुर्देहान् स्वान् शत्रुतापन ।
दमेन तपसा चैव नियमेन समाधिना । तेषां पितामहः प्रीतो वरदः प्रददौ वरं ।
अवध्यत्वं च ते राजन् सर्व्वभूतस्य सर्व्वदा । सहिता वरयामासुः सर्व्वलोकपितामहं ।
तानब्रवीत्तदा देवो लोकानां प्रभुरीश्वरः । नास्ति सर्व्वामरत्वं वै निवर्त्तध्वमितोऽसुराः ।
अन्यं वरं वृणुध्वं वै यादृशं सम्प्ररोचते । ततस्ते सहिता राजन् सम्प्रधार्य्यासकृत्प्रभुं । १४००
सर्व्वलोकेश्वरं वाक्यं प्रणम्येदमथाब्रुवन् । अस्मभ्यं त्वं वरं देव संप्रयच्छ पितामह ।
वयं पुराणि त्रीण्येव समास्थाय महीमिमां । विचरिष्याम लोकेऽस्मिन् त्वत्प्रसादात् पुरस्कृताः ।
ततो वर्षसहस्रे तु समेष्यामः परस्परं । एकीभावं गमिष्यन्ति पुराण्येतानि चानघ ।
समागतानि चैतानि यो हन्याद्भगवंस्तदा । एकेषुणा देववरः स नो मृत्युर्भविष्यति ।
एवमस्त्विति तान् देवः प्रत्युक्त्वा प्राविशद्दिवं । ते तु लब्धवराः प्रीताः संप्रधार्य्य परस्परं । १४०५
पुरत्रयविसृष्ट्यर्थं मयं वव्रुर्महासुरं । विश्वकर्म्माणमजरं दैत्यदानवपूजितं ।
ततो मयः स्वतपसा चक्रे धीमान् पुराणि च । त्रीणि काञ्चनमेकं वै रौप्यं कार्ष्णायसन्तथा ।
काञ्चनं दिवि तत्रासीदन्तरीक्षे च राजतं । आयसञ्चाभवद्भौमं चक्रस्थं पृथिवीपते ।
एकैकं योजनशतं विस्तारायामतः समं । गृहाट्टालकसंयुक्तं बृहत्प्राकारतोरणं ।
गृहप्रवरसम्बाधं असम्बाधमहापथं । प्रासादैर्व्विविधैश्चापि द्वारैश्चैवोपशोभितं । १४१०
पुरेषु चाभवन्राजन् राजानो वै पृथक् पृथक् । काञ्चनं तारकाक्षस्य चित्रमासीन्महात्मनः ।
राजतं कमलाक्षस्य विद्युन्मालिन आयसं । त्रयस्ते दैत्यराजानस्त्रीँल्लोकानस्त्रतेजसा ।
आक्रम्य तस्थुरूचुश्च कश्च नाम प्रजापतिः । तेषां दानवमुख्यानां प्रयुतान्यर्व्वुदानि च ।
कोट्यश्चाप्रतिवीराणां समाजग्मुस्ततस्ततः । मांसाशिनः सुदृप्ताश्च सुरैर्व्विनिकृताः पुरा ।
महदैश्वर्य्यमिच्छन्तस्त्रिपुरं दुर्गमाश्रिताः । सर्व्वेषाञ्च पुनस्तेषां सर्व्वयोगवहो मयः । १४१५
तमाश्रित्य हि ते सर्व्वे वर्त्तयन्तेऽकुतोभयाः । यो हि यन्मनसा कामं दध्यौ त्रिपुरसंश्रयः ।
तस्मै कामं मयस्तन्तं विदधे मायया तदा । तारकाक्षसुतो वीरो हरिर्नाम महाबलः ।
तपस्तेपे परमकं येनातुष्यत् पितामहः । सन्तुष्टमवृणोद्देवं वापी भवतु नः पुरे ।
शस्त्रैर्व्विनिहता यत्र क्षिप्ताः स्युर्ब्बलवत्तराः । स तु लब्ध्वा वरं वीरस्तारकाक्षसुतो हरिः ।
ससृजे तत्र वापीं तां मृतानां जीवनीं प्रभो । येन रूपेण दैत्यस्तु येन वेशेन चैव हि । १४२०
मृतस्तस्यां परिक्षिप्तस्तादृशेनैव जज्ञिवान् । तां प्राप्य ते पुनस्तांस्तु लोकान् सर्व्वान् बबाधिरे ।
महता तपसा सिद्धाः सुराणां भयवर्द्धनाः । न तेषामभवद्राजन् क्षयो युद्धे कदाचन ।
ततस्ते लोभमोहाभ्यामभिभूता विचेतसः । निर्ह्रीकाः संस्थिताः सर्व्वे स्थापिताः समलूलुपन् ।

विद्राव्य सगणान् देवांस्तत्र तत्र तदा तदा। विचेरुः स्वेन कामेन वरदानेन दर्पिताः।
देवोद्यानानि सर्व्वाणि प्रियाणि च दिवौकसां। ऋषीणामाश्रमान् पुण्यान् रम्यान् जनपदांस्तथा। १४१५
व्यनाशयन्त मर्य्यादां दानवा दुष्टचारिणः। पीड्यमानेषु लोकेषु ततः शक्रो मरुद्वृतः।
पुराण्यायोधयाञ्चक्रे वज्रपातैः समन्ततः। नाशकत्तान्यभेद्यानि यदा भेत्तुं पुरन्दरः।
पुराणि वरदत्तानि धात्रा तेन नराधिप। तदा भीतः सुरपतिर्मुक्त्वा तानि पुराण्यथ।
तैरेव विबुधैः सार्द्धं पितामहमरिन्दमः। जगामाथ तदाख्यातुं विप्रकारं सुरेतरैः।
ते तत्त्वं सर्व्वमाख्याय शिरोभिः संप्रणम्य च। वधोपायमपृच्छन्त भगवन्तं पितामहं। १४२०
श्रुत्वा तद्भगवान् देवो देवानिदमुवाच ह। ममापि सोऽपराध्नोति यो युष्माकमसौम्यकृत्।
असुरा हि दुरात्मानः सर्व्वे एव सुरद्विषः। अपराध्यन्ति सततं ये युष्मान् पीडयन्त्युत।
अहं हि तुल्यः सर्व्वेषां भूतानां नात्र संशयः। अधार्म्मिकास्तु हन्तव्या इति मे व्रतमाहितं।
एकेषुणा विभेद्यानि तानि दुर्गाणि नान्यथा। न च स्थाणुमृते शक्तो भेत्तुमेकेषुणा परः।
ते यूयं स्थाणुमीशानं जिष्णुमक्लिष्टकारिणं। योद्धारं वृणुतादित्याः स तान् हन्ताऽसुरेतरान्। १४२५
इति तस्य वचः श्रुत्वा देवाः शक्रपुरोगमाः। ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा वृषाङ्कं शरणं ययुः।
तपोनियममास्थाय गृणन्तो ब्रह्म शाश्वतं। ऋषिभिः सह धर्म्मज्ञा भवं सर्व्वात्मना गताः।
तुष्टुवुर्व्वाग्भिरुग्राभिर्भयेष्वभयदं नृप। सर्व्वात्मानं महात्मानं येनाप्तं सर्व्वमात्मना।
तपोविशेषैर्व्विविधैर्य्योगं यो वेद चात्मनः। यः सांख्यमात्मनो वेत्ति यस्य चात्मा वशे सदा।
ते ते ददृशुरीशानं तेजोराशिमुमापतिं। अनन्यसदृशं लोके भगवन्तमकल्मषं। १४३०
एकञ्च भगवन्तन्ते नानारूपमकल्पयन्। आत्मनः प्रतिरूपाणि रूपाण्यथ महात्मनि।
परस्परस्य चापश्यन् सर्व्वे परमविस्मिताः। सर्व्वभूतमयं दृष्ट्वा तमजं जगतः पतिं।
देवा ब्रह्मर्षयश्चैव शिरोभिर्धरणीं गताः। तान् स्वस्तिवादेनाभ्यर्च्य समुत्थाप्य च शङ्करः।
ब्रूत ब्रूतेति भगवान् स्मयमानोऽभ्यभाषत। त्र्यम्बकेनाभ्यनुज्ञाता स्ततस्ते स्वस्थचेतसः।
नमो नमो नमस्तेऽस्तु प्रभो इत्यब्रुवन् वचः। नमो देवाधिदेवाय धन्विने वनमालिने। १४३५
प्रजापतिमखघ्नाय प्रजापतिभिरीड्यते। नमः स्तुताय स्तुत्याय स्तूयमानाय शम्भवे।
विलोहिताय रुद्राय नीलग्रीवाय शूलिने। अमोघाय मृगाक्षाय प्रवरायुधयोधिने।
अर्हाय चैव शुद्धाय क्षयाय क्रथनाय च। दुर्व्वारणाय काथाय ब्रह्मणे ब्रह्मचारिणे।
ईशानाय प्रमेयाय नियन्त्रे चर्म्मवाससे। तपोरताय पिङ्गाय व्रतिने कृत्तिवाससे।
कुमारपित्रे त्र्यक्षाय प्रवरायुधपाणिने। प्रपन्नार्त्तिविनाशाय ब्रह्मद्विट्संघघातिने। १४४०
वनस्पतीनां पतये नराणां पतये नमः। गवाञ्च पतये नित्यं यज्ञानां पतये नमः।
नमोऽस्तु ते ससैन्याय त्र्यम्बकायामितौजसे। मनो वाक्कर्म्मभिर्देव त्वां प्रपन्नान् भजस्व नः।

ततः प्रसन्नो भगवान् स्वागतेनाभिनन्द्य च । प्रोवाच व्येतु वस्त्रासो ब्रूत किं करवाणि वः ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि त्रिपुराख्याने त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥
दुर्य्योधन उवाच ॥ पितृदेवर्षिसङ्घेभ्योऽभये दत्ते महात्मना । सत्कृत्य शङ्करं प्राह ब्रह्मा लोकहितं वचः ।
त्वत्तोनिसर्गाद्देवेश प्राजापत्यमिदं पदं । मयाऽधितिष्ठता दत्तो दानवेभ्यो महान् वरः । १४४५
तामतिक्रान्तमर्य्यादान् नान्यः संहर्त्तुमर्हति । त्वामृते भूतभव्येश त्वं ह्येषां प्रत्यरिर्व्वधे ।
स त्वं देव प्रपन्नानां याचताञ्च दिवौकसां । कुरु प्रसादं देवेश दानवान् जहि शङ्कर ।
त्वत्प्रसादाज्जगत् सर्व्वं सुखमाप्नोतु मानद । शरण्यस्त्वं हि लोकेश ते वयं शरणं गताः ।
॥ स्थाणुरुवाच ॥ हन्तव्याः शत्रवः सर्व्वे युष्माकमिति मे मतिः । न त्वेक उत्सहे हन्तुं बलस्था हि सुरद्विषः ।
ते यूयं संहताः सर्व्वे मदीयेनार्द्धतेजसा । जयध्वं युधि तान् शत्रून् सङ्घातो हि महाबलः । १४५०
॥ देवा ऊचुः ॥ अस्मत्तेजो बलं यावत्तावद्द्विगुणमाहवे । तेषामिति हि मन्यामो दृष्टतेजोबला हि ते ।
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ बध्यास्ते सर्व्वतः पापा ये युष्मास्वपराधिनः । मम तेजोबलार्द्धेन सर्व्वान् निघ्नत शात्रवान् ।
॥ देवा ऊचुः ॥ बिभर्त्तुं तव तेजोऽर्द्धं न शक्ष्यामो महेश्वर । सर्व्वेषां नो बलार्द्धेन त्वमेव जहि शात्रवान् ।
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यदि शक्तिर्न वः काचित् बिभर्त्तुं मामकं बलं । अहमेतान् हनिष्यामि युष्मत्तेजोऽर्द्धबृंहितः ।
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ ततस्तथेति देवेशस्तैरुक्तो राजसत्तम । अर्द्धमादाय सर्व्वेषां तेजसाऽभ्यधिकोऽभवत् । १४५५
स तु देवो बलेनासीत् सर्व्वेभ्यो बलवत्तरः । महादेव इति ख्यातस्ततः प्रभृति शङ्करः ।
ततोऽब्रवीन्महादेवो धनुर्व्वाणधरो ह्यहं । हनिष्यामि रथेनाजौ तान्रिपून् वो दिवौकसः ।
ते यूयं मे रथञ्चैव धनुर्व्वाणं तथैव च । पश्यध्वं यावदद्यैतान् पातयामि महीतले ।
॥ देवा ऊचुः ॥ मूर्त्तीः सर्व्वाः समाधाय त्रैलोक्यस्य ततस्ततः । रथं ते कल्पयिष्यामो देवेश्वर सुवर्च्चसं ।
तथैव बुद्ध्या विहितं विश्वकर्म्मकृतं शुभं । ततो विबुधशार्द्दूलास्तं रथं समकल्पयन् । १४६०
विष्णुं सोमं हुताशञ्च तस्येषुं समकल्पयन् । शृङ्गमग्निर्बभूवास्य भल्लः सोमो विशाम्पते ।
कुड्मलश्चाभवद्विष्णुस्तस्मिंस्त्रिपुवरे तदा । रथं वसुन्धरां देवीं विशालपुरमालिनीं ।
सपर्व्वतवनद्वीपां चक्रुर्भूतधरान्तदा । मन्दरः पर्व्वतश्चाक्षो जङ्घा तस्य महानदी ।
दिशश्च प्रदिशश्चैव परिवारो रथस्य तु । ईषा नक्षत्रवंशाश्च युगः कृतयुगोऽभवत् ।
कूबरश्च रथस्यासीद्वासुकिर्भुजगोत्तमः । अपस्करमधिष्ठाने हिमवान् विन्ध्यपर्व्वतः । १४६५
उदयास्तावधिष्ठाने गिरी चक्रुः सुरोत्तमाः । समुद्रमक्षमसृजन् दानवालयमुत्तमं ।
सप्तर्षिमण्डलञ्चैव रथस्यासीत् परिष्करः । गङ्गा सरस्वती सिन्धुर्धुरमाकाशमेव च ।
उपस्कारो रथस्यासन्नापः सर्व्वाश्च निम्नगाः । अहोरात्राः कलाश्चैव काष्ठाश्च ऋतवस्तथा ।
अनुकर्षं ग्रहा दीप्ता वरूथञ्चापि तारकाः । धर्म्मार्थकामसंयुक्तं त्रिवेणुं चापि बन्धुरं ।
ओषधीर्व्वीरुधश्चैव घण्टाः पुष्पफलोपगाः । सूर्य्याचन्द्रमसौ कृत्वा चक्रे रथवरोत्तमे । १४७०

पत्नी पूर्व्वापरौ तत्र कृते रात्र्यहनी शुभे । इषां नागपतीमीषां धृतराष्ट्रमुखांस्तदा ।
योक्त्राणि चक्रुर्नागांश्च निःश्वसन्तो महोरगान् । द्यां युगं युगचर्म्माणि संवर्त्तकबलाहकान् ।
कालपृष्ठोऽथ नहुषः कर्क्कोटकधनञ्जयौ । इतरे चाभवन्नागा हयानां बालबन्धनाः ।
दिशश्च प्रदिशश्चैव रश्मयो रथवाजिनां । सन्ध्यां धृतिञ्च मेधाञ्च स्थितिं सन्नतिमेव च ।
ग्रहनक्षत्रताराभिश्चर्म्म चित्रं नभस्तलं । सुराम्बुप्रेतवित्तानां पतीन् लोकेश्वरान् हयान् ।
सिनीवालीमनुमतिं कुहूं राकाञ्च सुव्रतां । योक्त्राणि चक्रुर्व्वाहानां रोहकांस्तत्र कण्टकान् ।
धर्म्मः सत्यं तपोऽर्थश्च विहितास्तत्र रश्मयः । अधिष्ठानं मनस्त्वासीत् परिरथ्या सरस्वती ।
नानावर्णाश्च चित्राश्च पताकाः पवनेरिताः । विद्युदिन्द्रधनुर्नद्धं रथं दिव्यं व्यदीपयन् ।
वषट्कारः प्रतोदोऽभूद्गायत्री शीर्षबन्धना । यो यज्ञे विहितः पूर्व्वमीशानस्य महात्मनः ।
संवत्सरो धनुस्तद्वै सावित्री ज्या महास्वना । दिव्यञ्च वर्म्म विहितं महार्हं रत्नभूषितं ।
अभेद्यं विरजस्कं वै कालचक्रबहिष्कृतं । ध्वजयष्टिरभून्मेरुः श्रीमान् मैनाकपर्व्वतः ।
पताकास्त्वाभवन्मेघास्तडिद्भिः समलङ्कृताः । रेजुरध्वर्य्युमध्यस्था ज्वलन्त इव पावकाः ।
कृप्तं तु तं रथं दृष्ट्वा विस्मिता देवताऽभवन् । सर्व्वलोकस्य तेजांसि दृष्ट्वैकस्थानि मारिष ।
युक्तं निवेदयामासुर्देवास्तस्मै महात्मने । एवं तस्मिन्महाराज कल्पिते रथसत्तमे ।
देवैर्मनुजशार्दूल द्विषतामभिमर्द्दने । स्वान्यायुधानि मुख्यानि न्यदधाच्छङ्करो रथे ।
ध्वजयष्टिं वियत्कृत्वा स्थापयामास गोवृषं । ब्रह्मदण्डः कालदण्डो रुद्रदण्डस्तथा ज्वरः ।
परिस्कन्दा रथस्यासन् सर्व्वतोदिशमुद्यताः । अथर्व्वाङ्गिरसावास्तां चक्ररक्षौ महात्मनः ।
ऋग्वेदः सामवेदश्च पुराणञ्च पुरःसराः । इतिहासयजुर्व्वेदौ पृष्ठरक्षौ बभूवतुः ।
दिव्या वाचश्च विद्याश्च परिपार्श्वचराः स्थिताः । स्तोत्रादयश्च राजेन्द्र वषट्कारस्तथैव च ।
ओंकारश्च मुखे राजन्नतिशोभाकरोऽभवत् । विचित्रमृतुभिः षड्भिः कृत्वा संवत्सरं धनुः ।
छायामेवात्मनश्चक्रे धनुर्ज्यामक्षयां रणे । कालो हि भगवान् रुद्रस्तस्य संवत्सरो धनुः ।
तस्माद्रौद्री कालरात्री ज्या कृता धनुषोऽजरा । इषुश्चाप्यभवद्विष्णुर्ज्वलनः सोम एव च ।
अग्नीषोमं जगत् कृत्स्नं वैष्णवं चोच्यते जगत् । विष्णुश्चात्मा भगवतो भवस्यामिततेजसः ।
तस्माद्धनुर्ज्यासंस्पर्शं न विषेहुर्हरस्य ते । तस्मिन् शरे तिग्ममन्युं मुमोचासह्यमीश्वरः ।
भृग्वङ्गिरो मन्युभवं क्रोधाग्निमतिदुःसहं । स नीललोहितो धूम्रः कृत्तिवासा भयङ्करः ।
आदित्यायुतसङ्काशस्तेजोज्वालावृतो ज्वलन् । दुश्च्यावच्यावनो जेता हन्ता ब्रह्मद्विषां हरः ।
नित्यं त्राता च हन्ता च धर्म्माधर्म्माश्रिताञ्जनान् । प्रमाथिभिर्भीमबलैर्भीमरूपैर्मनोजवैः ।
विभाति भगवान् स्थाणुस्तैरेवात्मगुणैर्वृतः । तस्याङ्गानि समाश्रित्य स्थितं विश्वमिदं जगत् ।
जङ्गमाजङ्गमं राजन् शुशुभेऽद्भुतदर्शनं । दृष्ट्वा तु तं रथं युक्तं कवची सशरासनी ।
बाणमादाय तं दिव्यं सोमविष्ण्वग्निसम्भवं । तस्य राजंस्तदा देवाः कल्पयाञ्चक्रिरे प्रभो ।

पुण्यगन्धवहं राजन् श्वसनं देवसत्तमं । तमास्थाय महादेवस्त्रासयन् दैवतान्यपि ।
आरुरोह तदा यत्तः कम्पयन्निव मेदिनीं । तमारुरुक्षुं देवेशं तुष्टुवुः परमर्षयः ।
गन्धर्व्वा देवसंघाश्च तथैवाप्सरसां गणाः । ब्रह्मर्षिभिः स्तूयमानो वन्द्यमानश्च वन्दिभिः ।
तथैवाप्सरसां वृन्दैर्नृत्याङ्गैर्नृत्यकोविदैः । स शोभमानो वरदः खड्गी बाणी शरासनी ।
हसन्निवाब्रवीद्देवः सारथिः को भविष्यति । तामब्रुवन् देवगणा यं भवान् संनियोक्ष्यते । १५१५
स भविष्यति देवेश सारथिस्ते न संशयः । तानब्रवीत् पुनर्देवो मत्तः श्रेष्ठतरो हि यः ।
तं सारथिं कुरुध्वं मे स्वयं सञ्चिन्त्य मा चिरं । एतच्छ्रुत्वा ततो देवा वाक्यमुक्तं महात्मना ।
गत्वा पितामहं देवाः प्रसाद्येदं वचोऽब्रुवन् । यथा त्वत्कथितं देव त्रिदशारिविनिग्रहे ।
तथा च कृतमस्माभिः प्रसन्नो वृषभध्वजः । रथश्च विहितोऽस्माभिर्विचित्रायुधसंवृतः ।
सारथिस्तु न जानीमः कः स्यात्तस्मिन् रथोत्तमे । तस्माद्विधीयतां कश्चित् सारथिर्देवसत्तमः । १५२०
सफलां तां गिरं देव कर्त्तुमर्हसि नो विभो । एवमस्मासु हि पुरा भगवन्नुक्तवानसि ।
हितं कर्त्ताऽस्मि भवतामिति तत्कर्त्तुमर्हसि ।
स देवयुक्तो रथसत्तमो नो दुराधरो द्रावणः शात्रवाणां । पिनाकपाणिर्विहितोऽत्र योद्धा विभीषयन् दानवानुद्यतोऽसौ ।
तथैव वेदाश्चतुरो हयाग्र्या धरा सशैला च रथो महात्मनः । नक्षत्रवंशानुगतो वरूथी हरो योद्धा सारथिर्नाभिलक्ष्यः ।
तत्र सारथिरेष्टव्यः सर्व्वैरेतैर्विशेषवान् । तत्प्रतिष्ठो रथो देव हया योद्धा तथैव च । १५२५
कवचानि सशस्त्राणि कार्म्मुकञ्च पितामह । त्वामृते सारथिं तत्र नान्यं पश्यामहे वयं ।
त्वं हि सर्व्वगुणैर्युक्तो दैवतेभ्योऽधिकः प्रभो । स रथं तूर्णमारुह्य संयच्छ परमान् हयान् ।
जयाय त्रिदिवेशानां बधाय त्रिदशद्विषां । इति ते शिरसा गत्वा त्रिलोकेशं पितामहं ।
देवाः प्रसादयामासुः सारथ्यायेति नः श्रुतं ।
॥ पितामह उवाच ॥ नात्र किञ्चिन्मृषा वाक्यं यदुक्तं त्रिदिवौकसः । संयच्छामि हयानेष युध्यतो वै कपर्द्दिनः । १५३०
ततः स भगवान् देवो लोकस्रष्टा पितामहः । सारथ्ये कल्पितो देवैरीशानस्य महात्मनः ।
तस्मिन्नारोहति क्षिप्रं स्यन्दने लोकपूजिते । शिरोभिरगमन् भूमिं ते हया वातरंहसः ।
आरुह्य भगवान् देवो दीप्यमानः स्वतेजसा । अभीषून् हि प्रतोदञ्च संजग्राह पितामहः ।
तत उत्थाप्य भगवांस्तान् हयाननिलोपमान् । बभाषे च तदा स्थाणुमारोहेति सुरोत्तमः ।
ततस्तमिषुमादाय विष्णुसोमाग्निसम्भवं । आरुरोह तदा स्थाणुर्धनुषा कम्पयन् परान् । १५३५
तमारूढन्तु देवेशं तुष्टुवुः परमर्षयः । गन्धर्व्वा देवसंघाश्च तथैवाप्सरसां गणाः ।
स शोभमानो वरदः खड्गी बाणी शरासनी । प्रदीपयन्नथे तस्थौ त्रीन् लोकान् स्वेन तेजसा ।
ततो भूयोऽब्रवीद्देवो देवानिन्द्रपुरोगमान् । न हन्यादिति कर्त्तव्यो न शोको वः कथञ्चन ।
हतानित्येव जानीत बाणेनानेन चासुरान् । ते देवाः सत्यमित्याहुर्निहता इति चाब्रुवन् ।
न च तद्वचनं मिथ्या यदाह भगवान् प्रभुः । इति सञ्चिन्त्य वै देवाः परां तुष्टिमवाप्नुवन् । १५४०

ततः प्रयातो देवेशः सर्व्वैर्देवगणैर्वृतः । रथेन महता राजन्नुपमा नास्ति यस्य च ।
स्वैश्च पारिषदैर्देवः पूज्यमानो महायशाः । नृत्यद्भिरपरैश्चैव मांसभक्षैर्दुरासदैः ।
धावमानैः समन्ताच्च तर्ज्जमानैः परस्परं । ऋषयश्च महाभागास्तपोयुक्ता महागुणाः ।
आशंसुर्व्विजयं देवा महादेवस्य सर्व्वशः । एवं प्रयाते देवेशे लोकानामभयङ्करे ।
तुष्टमासीज्जगत् सर्व्वं देवताश्च नरोत्तम । ऋषयस्तत्र देवेशं स्तुवन्तो बहुभिः स्तवैः । १५४५
तेजश्चास्मै वर्द्धयन्तो राजन्नासन् पुनः पुनः । गन्धर्व्वाणां सहस्राणि प्रयुतान्यर्व्वुदानि च ।
वादयन्ति प्रयाणेऽस्य वाद्यानि विविधानि च । ततोऽधिरूढे वरदे प्रयाते चासुरान् प्रति ।
साधु साध्विति विश्वेशः स्मयमानोऽभ्यभाषत । याहि देव यतो दैत्याश्चोदयाश्वानतन्द्रितः ।
पश्य बाह्वोर्ब्बलं मेऽद्य निघ्नतः शात्रवान् रणे । ततोऽश्वांश्चोदयामास मनोमारुतरंहसः ।
येन तत्त्रिपुरं राजन् दैत्यदानवरक्षितं । पिवद्भिरिव चाकाशं तैर्हयैर्लोकपूजितैः । १५५०
जगाम भगवान् क्षिप्रं जयाय त्रिदिवौकसां । प्रयाते रथमास्थाय त्रिपुराभिमुखे भवे ।
ननाद सुमहानादं वृषभः पूरयन् दिशः । वृषभस्यास्य निनदं श्रुत्वा भयकरं महत् ।
विनाशमगमंस्तत्र तारकाः सुरशत्रवः । अपरेऽवस्थितास्तत्र युद्धायाभिमुखास्तदा ।
ततः स्थाणुर्महाराज शूलधृक् क्रोधमूर्च्छितः । त्रस्तानि सर्व्वभूतानि त्रैलोक्यं भूः प्रकम्पते ।
निमित्तानि च घोराणि तत्र सन्दधतः शरं । तस्मिन् सोमाग्निविष्णूनां क्षोभेन ब्रह्मरुद्रयोः । १५५५
सरथो धनुषः क्षोभादतीव ह्यवसीदति । ततो नारायणस्तस्माच्छरभागाद्विनिःसृतः ।
वृषरूपं समास्थाय उज्जहार महारथं । सीदमाने रथे चैव नर्द्दमानेषु शत्रुषु ।
स सम्भ्रमात्तु भगवान्नादञ्चक्रे महाबलः । वृषभस्य स्थितो मूर्ध्नि हयपृष्ठे च मानद ।
तदा स भगवान् रुद्रो निरैक्षद्दानवं पुरं । वृषभस्य स्थितो रुद्रो हयस्य च नरोत्तम ।
स्तनांस्तदा पातयत खुरांश्चैव द्विधाकरोत् । ततः प्रभृति भद्रन्ते गवां द्वैधीकृताः खुराः । १५६०
हयानाञ्च स्तना राजंस्तदा प्रभृति नाभवन् । पीडितानां बलवता रुद्रेणाद्भुतकर्म्मणा ।
तथाऽधिज्यं पुनः कृत्वा शर्व्वः सन्धाय तं शरं । युक्त्वा पाशुपतास्त्रेण त्रिपुरं समचिन्तयत् ।
तस्मिन् स्थिते महाराज रुद्रे विधृतकार्म्मुके । पुराणि तानि कालेन जग्मुरेकत्वतां तदा ।
एकीभावं गते चैव त्रिपुरत्वमुपागते । बभूव तुमुलो हर्षो देवतानां महात्मनां ।
ततो देवगणाः सर्व्वे सिद्धाश्च परमर्षयः । जयेति वाचो मुमुचुः संस्तुवन्तो महेश्वरं । १५६५
ततोऽग्रतः प्रादुरभूत्त्रिपुरं निघ्नतोऽसुरान् । अनिर्द्देश्योग्रवपुषो देवस्यासह्यतेजसः ।
स तद्विकृष्य भगवान् दिव्यं लोकेश्वरो धनुः । त्रैलोक्यसारं तमिषुं मुमोच त्रिपुरं प्रति ।
उत्सृष्टे वै महाभाग तस्मिंस्त्रिपुरे तदा । महानार्त्तस्वरो ह्यासीत् पुराणां पततां भुवि ।
तान् सोऽसुरगणान् दग्ध्वा प्राक्षिपत् पश्चिमार्णवे । एवन्तु त्रिपुरं दग्धं दानवाश्चाप्यशेषतः ।
महेश्वरेण क्रुद्धेन त्रैलोक्यस्य हितैषिणा । स चात्मक्रोधजो वह्निर्हाहेत्युक्त्वा निवारितः । १५७०

माकार्षीर्भस्मसाल्लोकानिति त्र्यक्षोऽब्रवीच्च तं । ततः प्रकृतिमापन्ना देवा लोकास्तथर्षयः ।
तुष्टुवुर्वाग्भिरुग्राभिः स्थाणुमप्रतिमौजसं । तेऽनुज्ञाता भगवता जग्मुः सर्व्वे यथागतं ।
कृतकामाः प्रयत्नेन प्रजापतिमुखाः सुराः । एवं स भगवान् देव लोकस्रष्टा महेश्वरः ।
देवासुरगणाध्यक्षो लोकानां विदधे शिवं । यथैव भगवान् ब्रह्मा लोकधाता पितामहः ।
सारथ्यमकरोत्तत्र रुद्रस्य परमोऽव्ययः । तथा भवानपि क्षिप्रं रुद्रस्येव पितामहः । १५७५
संयच्छतु हयानस्य राधेयस्य महात्मनः । त्वं हि कृष्णाच्च कर्णाच्च फाल्गुनाच्च विशेषतः ।
विशिष्टो राजशार्दूल नास्ति तत्र विचारणा । युद्धे ह्ययं रुद्रकल्पस्त्वञ्च ब्रह्मसमो नये ।
तस्माच्छक्तो भवान् जेतुं मच्छत्रूंस्तानिवासुरान् । यथा शल्याद्य कर्णोऽयं श्वेताश्वं कृष्णसारथिं ।
प्रमथ्य हन्यात् कौन्तेयं तथा शीघ्रं विधीयतां । त्वयि मद्रेश राज्याशा जीविताशा तथैव च ।
विजयश्च तथैवाद्य कर्णसाचिव्यकारितः । त्वयि कर्णश्च राज्यञ्च वयञ्चैव प्रतिष्ठिताः । १५८०
विजयश्चैव संग्रामे संयच्छाद्य हयोत्तमान् । इदञ्चाप्यपरं भूय इतिहासं निबोध मे ।
पितुर्म्मम सकाशे यद्ब्राह्मणः प्राह धर्म्मवित् । श्रुत्वा चैतद्वचश्चित्रं हेतुकार्य्यार्थसंहितं ।
कुरु शल्य विनिश्चित्य माभूदत्र विचारणा । भार्गवाणां कुले जातो यमदग्निर्महायशाः ।
तस्य रामेति विख्यातः पुत्रस्तेजोगुणान्वितः । स तीव्रं तप आस्थाय प्रसादयितवान् भवं ।
अस्त्रहेतोः प्रसन्नात्मा नियतः संयतेन्द्रियः । तस्य तुष्टो महादेवो भक्त्या च प्रशमेन च । १५८५
हृद्गतञ्चास्य विज्ञाय दर्शयामास शङ्करः ।
॥ महेश्वर उवाच ॥ राम तुष्टोऽस्मि भद्रन्ते विदितं मे तवेप्सितं । कुरुष्व पूतमात्मानं सर्व्वमेतदवाप्स्यसि ।
दास्यामि ते तदाऽस्त्राणि यदा पूतो भविष्यसि । अपात्रमसमर्थञ्च दहन्त्यस्त्राणि भार्गव ।
इत्युक्तो जामदग्न्यस्तु देवदेवेन शूलिना । प्रत्युवाच महात्मानं शिरसाऽवनतः प्रभुं ।
यदा जानासि देवेश पात्रं मामस्त्रधारणे । तदा शुश्रूषवेऽस्त्राणि भवान्मे दातुमर्हति । १५९०
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ ततः स तपसा चैव दमेन नियमेन च । पूजोपहारबलिभिर्होममन्त्रपुरस्कृतैः ।
आराधयितवान् शर्व्वं बहून् वर्षगणांस्तदा । प्रसन्नश्च महादेवो भार्गवस्य महात्मनः ।
अब्रवीत्तस्य बहुशो गुणान् देव्याः समीपतः । भक्तिमानेष सततं मयि रामो दृढव्रतः ।
एवं तस्य गुणान् प्रीतो बहुशोऽकथयत् प्रभुः । देवतानां पितॄणाञ्च समक्षमरिसूदन ।
एतस्मिन्नेव काले तु दैत्या आसन् महाबलाः । तैस्तदा दर्पमोहान्धैरबाध्यन्त दिवौकसः । १५९५
ततः सम्भूय विबुधास्तान् हन्तुं कृतनिश्चयाः । चक्रुः शत्रुवधे यत्नं न शेकुर्जेतुमेव तान् ।
अभिगम्य ततो देवा महेश्वरमुमापतिं । प्रासादयंस्तदा भक्त्या जहि शत्रुगणानिति ।
प्रतिज्ञाय ततो देवो देवतानां रिपुक्षयं । रामं भार्गवमाहूय सोऽभ्यभाषत शङ्करः ।
रिपून् भार्गव देवानां जहि सर्व्वान् समागतान् । लोकानां हितकामार्थं मत्प्रीत्यर्थं तथैव च ।
एवमुक्तः प्रत्युवाच त्र्यम्बकं वरदं प्रभुं । १६००

॥ राम उवाच ॥ का शक्तिर्मम देवेश अकृतास्त्रस्य संयुगे । निहन्तुं दानवान् सर्व्वान् कृतास्त्रान् युद्धदुर्म्मदान् ।
॥ महेश्वर उवाच ॥ गच्छ त्वं मदनुज्ञातो निहनिष्यसि दानवान् । विजित्य च रिपून् सर्व्वान् गुणान् प्राप्स्यसि पुष्कलान् ।
एतत् श्रुत्वा तु वचनं प्रतिगृह्य च सर्व्वशः । रामः कृतस्वस्त्ययनः प्रययौ दानवान् प्रति ।
अब्रवीद्देवशत्रूंस्तान् मदद्दर्पबलान्वितान् । मम युद्धं प्रयच्छध्वं दैत्या युद्धमदोत्कटाः ।
प्रेषितो देवदेवेन वो विजेतुं महासुराः । इत्युक्ता भार्गवेनाथ दैत्या युद्धं प्रचक्रमुः । १४०५
स तान्निहत्य समरे दैत्यान् भार्गवनन्दनः । वज्राशनिसमस्पर्शैः प्रहारैरेव भार्गवः ।
स दानवैः क्षततनुर्जामदग्न्यो द्विजोत्तमः । संस्पृष्टः स्थाणुना सद्यो निर्व्रणः समजायत ।
प्रीतश्च भगवान् देवः कर्म्मणा तेन तस्य वै । वरान् प्रादाद्बहुविधान् भार्गवाय महात्मने ।
उक्तश्च देवदेवेन प्रीतियुक्तेन शूलिना । निपातात्तव शस्त्राणां शरीरे याऽभवद्रुजा ।
तया ते मानुषं कर्म्म व्यपोढं भृगुनन्दन । गृहाणास्त्राणि दिव्यानि मत्सकाशाद्यथेप्सितं । १४१०
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ ततोऽस्त्राणि समस्तानि वरांश्च मनसेप्सितान् । लब्ध्वा बहुविधान् रामः प्रणम्य शिरसा भवं ।
अनुज्ञां प्राप्य देवेशाज्जगाम स महातपाः । एवमेतत् पुरावृत्तं तदा कथितवानृषिः ।
भार्गवोऽपि ददौ दिव्यं धनुर्व्वेदं महात्मने । कर्णाय पुरुषव्याघ्र सुप्रीतेनान्तरात्मना ।
वृजिनं हि भवेत् किञ्चिद्यदि कर्णस्य पार्थिव । नास्मै ह्यस्त्राणि दिव्यानि प्रादास्यद्भृगुनन्दनः ।
नापि सूतकुले जातं कर्णं मन्ये कथञ्चन । देवपुत्त्रमहं मन्ये क्षत्त्रियाणां कुलोद्भवं । १४१५
विसृष्टं महतो गोत्रादिति मे नैष्ठिकी मतिः । सर्व्वथा न ह्ययं शल्य कर्णः सूतकुलोद्भवः ।
सकुण्डलं सकवचं दीर्घबाहुं महारथं । कथमादित्यसदृशं मृगी व्याघ्रं जनिष्यति ।
यथा ह्यस्य भुजौ पीनौ नागराजकरोपमौ । वक्षः पश्य विशालञ्च सर्व्वशत्रुनिवर्हणं ।
न त्वेषः प्राकृतः कश्चित् कर्णो वैकर्त्तनो वृषः । महात्मा ह्येष राजेन्द्र रामशिष्यः प्रतापवान् ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि त्रिपुरवधोपाख्याने चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ एवं स भगवान् देवः सर्व्वलोकपितामहः । सारथ्यमकरोत्तत्र यत्र रुद्रोऽभवद्रथी । १४२०
रथिनोऽभ्यधिको वीरः कर्त्तव्यो रथसारथिः । तस्मात्त्वं पुरुषव्याघ्र नियच्छ तुरगान् युधि ।
यथा देवगणैस्तत्र वृतो यत्नात् पितामहः । तथाऽस्माभिर्भवान् यत्नात् कर्णादभ्यधिको वृतः ।
यथा देवैर्म्महाराज ईश्वरादधिको वृतः । तथाभवानपि क्षिप्रं रुद्रस्येव पितामहः ।
नियच्छ तुरगान् युद्धे राधेयस्य महाद्युते ।
॥ शल्य उवाच ॥ मयाऽप्येतन्नरश्रेष्ठ बहुशो नरसिंहयोः । कथ्यमानं श्रुतं दिव्यमाख्यानमतिमानुषं । १४२५
यथा च चक्रे सारथ्यं भवस्य प्रपितामहः । यथाऽसुराश्च निहता इषुणैकेन भारत ।
कृष्णस्य चापि विदितं सर्व्वमेतत् पुरा ह्यभूत् । यथा पितामहो जज्ञे भगवान् सारथिस्तदा ।
अनागतमतिक्रान्तं वेद कृष्णोऽपि तत्त्वतः । एतदर्थं विदित्वाऽपि सारथ्यमुपजग्मिवान् ।

स्वयम्भूरिव रुद्रस्य कृष्णः पार्थस्य भारत । यदि हन्याच्च कौन्तेयं सूतपुत्त्रः कथञ्चन ।
दृष्ट्वा पार्थं हि निहतं स्वयं योत्स्यति केशवः । शङ्खचक्रगदापाणिर्धक्ष्यते तव वाहिनीं । १६३०
न चापि तस्य क्रुद्धस्य वार्ष्णेयस्य महात्मनः । स्थास्यते प्रत्यनीकेषु कश्चिदत्र नृपस्तव ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ तं तथाभाषमाणन्तु मद्रराजमरिन्दमः । प्रत्युवाच महाबाहुरदीनात्मा सुतस्तव ।
माऽवमंस्था महाबाहो कर्णं वैकर्त्तनं रणे । सर्व्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं सर्व्वशस्त्रास्त्रपारगं ।
यस्य ज्यातलनिर्घोषं श्रुत्वा भयकरं महत् । पाण्डवेयानि सैन्यानि विद्रवन्ति दिशो दश ।
प्रत्यचन्ते महाबाहो यथा रात्रौ घटोत्कचः । मायाशतानि कुर्व्वाणो हतो मायापुरस्कृतः । १६३५
न चातिष्ठत बीभत्सुः प्रत्यनीके कथञ्चन । एतांश्च दिवसान् सर्व्वान् भयेन महता वृतः ।
भीमसेनश्च बलवान् धनुष्कोट्याऽभिचोदितः । उक्तश्च संज्ञया राजन् मूढ औदरिको यथा ।
माद्रीपुत्त्रौ तथा शूरौ येन जित्वा महारणे । कमप्यर्थं पुरस्कृत्य न हतौ युधि मारिष ।
येन वृष्णिप्रवीरस्तु सात्यकिः सात्वताम्बरः । निर्जित्य समरे वीरो विरथश्च बलात् कृतः ।
सृञ्जयाश्चेतरे सर्व्वे धृष्टद्युम्नपुरोगमाः । असकृन्निर्ज्जिताः संख्ये स्मयमानेन संयुगे । १६४०
तं कथं पाण्डवा युद्धे विजेष्यन्ति महारथं । यो हन्यात् समरे क्रुद्धो वज्रहस्तं पुरन्दरं ।
त्वञ्च सर्व्वास्त्रविद्वीरः सर्व्वविद्यास्त्रपारगः । बाहुवीर्य्येण तत्तुल्यः पृथिव्यां नास्ति कश्चन ।
त्वं शल्यभूतः शत्रूणामविषह्यः पराक्रमे । ततस्त्वमुच्यसे राजन् शल्य इत्यरिसूदन ।
तव बाहुबलं प्राप्य न शेकुः सर्व्वसात्वताः । तव बाहुबलाद्राजन् किन्नु कृष्णो बलाधिकः ।
यथा हि कृष्णेन बलं धार्य्यं वै फाल्गुने हते । तथा कर्णात्ययीभावे त्वया धार्य्यं महद्बलं । १६४५
किमर्थं समरे सैन्यं वासुदेवो न्यवारयेत् । किमर्थञ्च भवान् सैन्यं न हनिष्यति मारिष ।
त्वत्कृते पदवीं गन्तुमिच्छेयं युधि मारिष । सोदराणाञ्च वीराणां सर्व्वेषाञ्च महीक्षितां ।
॥ शल्य उवाच ॥ यन्मां ब्रवीषि गान्धारे अग्रे सैन्यस्य मानद । विशिष्टं देवकीपुत्त्रात् प्रीतिमानस्म्यहं त्वयि ।
एष सारथ्यमातिष्ठे राधेयस्य यशस्विनः । युध्यतः पाण्डवाग्र्येण यथा त्वं वीर मन्यसे ।
समयश्च हि मे वीर कश्चिद्वैकर्त्तनं प्रति । उत्सृजेयं यथाश्रद्धमहं वाचोऽस्य सन्निधौ । १६५०
॥ सञ्जय उवाच ॥ तथेति राजन् पुत्त्रस्ते सह कर्णेन मारिष । अब्रवीन्मद्रराजानं सर्व्वक्षत्त्रस्य सन्निधौ ।
सारथ्यस्याभ्युपगमाच्छल्येनाश्वासितस्तदा । दुर्य्योधनस्तदा हृष्टः कर्णं तमभिषस्वजे ।
अब्रवीच्च पुनः कर्णं स्तूयमानः सुतस्तव । जहि पार्थान् रणे सर्व्वान् महेन्द्रो दानवानिव ।
स शल्येनाभ्युपगते हयानां सन्नियच्छने । कर्णो हृष्टमना भूयो दुर्य्योधनमभाषत ।
नातिहृष्टमना ह्येष मद्रराजोऽभिभाषते । राजन्मधुरया वाचा पुनरेनं ब्रवीहि वै । १६५५
ततो राजा महाप्राज्ञः सर्व्वास्त्रकुशलो बली । दुर्य्योधनोऽब्रवीच्छल्यं मद्रराजं महीपतिं ।
पूरयन्निव घोषेण मेघगम्भीरया गिरा । शल्य कर्णोऽर्ज्जुनेनाद्य योद्धव्यमिति मन्यते ।

तस्य त्वं पुरुषव्याघ्र नियच्छ तुरगान् युधि। कर्णो हत्वेतरान् सर्व्वान् फाल्गुनं हन्तुमिच्छति
तस्याभीषुग्रहे राजन् प्रसादे त्वां पुनः पुनः। पार्थस्य सचिवः कृष्णो यथाऽभीषुग्रहो वरः।
तथा त्वमपि राधेयं सर्व्वतः परिपालय। १५१०
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः शल्यः परिष्वज्य सुतं ते वाक्यमब्रवीत्। दुर्य्योधनममित्रघ्नं प्रीतो मद्राधिपस्तदा।
॥ शल्य उवाच ॥ एवं चेन्मन्यसे राजन् गान्धारे प्रियदर्शन। तस्मात्ते यत् प्रियं किञ्चित्तत् सर्व्वं करवाण्यहं।
यत्रास्मि भरतश्रेष्ठ योग्यः कर्म्मणि कर्हिचित्। तत्र सर्व्वात्मना युक्तो वक्ष्ये कार्य्यधुरं तव।
यत्तु कर्णमहं ब्रूयां हितकामः प्रियाप्रिये। मम तत् क्षमतां सर्व्वं भवान् कर्णश्च सर्व्वशः।
॥ कर्ण उवाच ॥ ईशानस्य यथा ब्रह्मा यथा पार्थस्य केशवः। तथा नित्यं हिते युक्तो मद्रराज भवस्व नः। १५१५
॥ शल्य उवाच ॥ आत्मनिन्दात्मपूजा च परनिन्दा परस्तवः। अनाचरितमार्य्याणां वृत्तमेतच्चतुर्व्विधं।
यत्तु विद्वन् प्रवक्ष्यामि प्रत्ययार्थमहन्तव। आत्मनस्तव संयुक्तं तन्निबोध यथातथं।
अहं शक्रस्य सारथ्ये योग्यो मातलिवत् प्रभो। अप्रमादप्रयोगाच्च ज्ञानविद्याचिकित्सितैः।
ततः पार्थेन संग्रामे युध्यमानस्य तेऽनघ। वाहयिष्यामि तुरगान् विज्वरो भव सूतज।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि शल्यसारथ्यस्वीकारे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ अयन्ते कर्ण सारथ्यं मद्रराजः करिष्यति। कृष्णादभ्यधिको यन्ता देवेशस्येव मातलिः। १५२०
यथा हरिहयैर्युक्तं संगृह्णाति स मातलिः। शल्यस्तथा तवाद्यायं संयन्ता रथवाजिनां।
योधे त्वयि रथस्थे च मद्रराजे च सारथौ। रथश्रेष्ठो ध्रुवं संख्ये पार्थानभिभविष्यति।
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततो दुर्य्योधनो भूयो मद्रराजं तरस्विनं। उवाच राजन् संग्रामेऽभ्युषिते प्र्युपस्थिते।
कर्णस्य यच्छ संग्रामे मद्रराज हयोत्तमान्। त्वयाऽभिगुप्तो राधेयो विजेष्यति धनञ्जयं।
इत्युक्तो रथमास्थाय तथेति प्राह भारत। शल्येऽभ्युपगते कर्णः सारथिं सुमनाऽब्रवीत्। १५२५
त्वं सूत स्यन्दनं मह्यं कल्पयेत्यसकृत्त्वरन्। ततो जैत्रं रथवरं गन्धर्व्वनगरोपमं।
विधिवत् कल्पितं भद्रं जयेत्युक्त्वा न्यवेदयत्। तं रथं रथिनां श्रेष्ठः कर्णोऽभ्यर्च्य यथाविधि।
सम्पादितं ब्रह्मविदा पूर्व्वमेव पुरोधसा। कृत्वा प्रदक्षिणं यत्नादुपस्थाय च भास्करं।
समीपस्थं मद्रराजमारोह त्वमथाब्रवीत्। ततः कर्णस्य दुर्द्धर्षं स्यन्दनप्रवरं महत्।
आरुरोह महातेजाः शल्यः सिंह इवाचलं। ततः शल्यास्थितं दृष्ट्वा कर्णः स रथमुत्तमं। १५३०
अध्यतिष्ठद्यथाऽम्भोदं विद्युत्वन्तं दिवाकरः। तावेकरथमारूढावादित्याग्निसमत्विषौ।
अभ्राजेतां यथा मेघं सूर्य्याग्नी सहितौ दिवि। संस्तूयमानौ तौ वीरौ तदास्तां द्युतिमत्तमौ।
ऋत्विक्सदस्यैरिन्द्राग्नी स्तूयमानाविवाध्वरे। स शल्यसंगृहीताश्वे रथे कर्णः स्थितो बभौ।
धनुर्व्विस्फारयन् घोरं परिवेषीव भास्करः। आस्थितः स रथश्रेष्ठं कर्णः शरगभस्तिमान्।
प्रबभौ पुरुषव्याघ्रो मन्दरस्थ इवांशुमान्। तं रथस्थं महाबाहुं युद्धायामिततेजसं। १५३५
दुर्य्योधनस्तु राधेयमिदं वचनमब्रवीत्। अकृतं द्रोणभीष्माभ्यां दुष्करं कर्म्म संयुगे।

कुरुष्वाधिरथे वीर मिषतां सर्व्वधन्विनां । मनोगतं मम ह्यासीद्भीष्मद्रोणौ महारथौ ।
अर्ज्जुनं भीमसेनञ्च निहन्ताराविति ध्रुवं । ताभ्यां यदकृतं वीर वीरकर्म्म महामृधे ।
तत् कर्म्म कुरु राधेय वज्रपाणिरिवापरः । गृहाण धर्म्मराजं वा जहि वा त्वं धनञ्जयं ।
भीमसेनञ्च राधेय माद्रीपुत्रौ यमावपि । जयश्च तेऽस्तु भद्रन्ते प्रयाहि भरतर्षभ । ९९०
पाण्डुपुत्रस्य सैन्यानि कुरु सर्व्वाणि भस्मसात् । ततस्तूर्य्यसहस्राणि भेरीणामयुतानि च ।
वाद्यमानान्यरोचन्त मेघशब्दा यथा दिवि । प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं रथस्थो रथसत्तमः ।
अभ्यभाषत राधेयः शल्यं युद्धविशारदं । चोदयाश्वान्महाबाहो यावद्धन्मि धनञ्जयं ।
भीमसेनं यमौ चोभौ राजानञ्च युधिष्ठिरं । अद्य पश्यतु मे शल्य बाहुवीर्य्यं धनञ्जयः ।
अस्यतः कङ्कपत्राणां सहस्राणि शतानि च । अद्य क्षेप्स्याम्यहं शल्य शरान् परमतेजनान् । ९९५
पाण्डवानां विनाशाय दुर्य्योधनजयाय च ।
॥ शल्य उवाच ॥ सूतपुत्र कथं नु त्वं पाण्डवानवमन्यसे । सर्व्वास्त्रज्ञान् महेष्वासान् सर्व्वानेव महाबलान् ।
अनिवर्त्तिनो महाभागानजय्यान् सत्यविक्रमान् । अपि सञ्जनयेयुर्ये भयं साक्षाच्छतक्रतोः ।
यदा श्रोष्यसि निर्घोषं विस्फूर्जितमिवाशनेः । राधेय गाण्डिवस्याजौ तदा नैवं वदिष्यसि ।
यदा द्रक्ष्यसि भीमेन कुञ्जरानीकमाहवे । विशीर्णदन्तं निहतं तदा नैवं वदिष्यसि । १०००
यदा द्रक्ष्यसि संग्रामे धर्म्मपुत्रं यमौ तथा । शितैः पृषत्कैः कुर्व्वाणमभ्रच्छायामिवाम्बरे ।
अस्यतः क्षिप्रहस्तांश्च लघुहस्तान् दुरासदान् । पार्थिवानपि चान्यांस्त्वं तदा नैवं वदिष्यसि ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ अनादृत्य तु तद्वाक्यं मद्रराजेन भाषितं । याहीत्येवाब्रवीद्वाक्यं मद्रराजं तरस्विनं ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णशल्यसंवादे षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ दृष्ट्वा कर्णं महेष्वासं युयुत्सुं समवस्थितं । चुक्रुशुः कुरवः सर्व्वे हृष्टरूपाः समन्ततः ।
ततो दुन्दुभिनिर्घोषैर्भेरीणां निनदेन च । बाणशब्दैश्च विविधैर्गर्ज्जितैश्च तरस्विनां । १००५
निर्य्ययुस्तावका युद्धे मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं । प्रयाते तु ततः कर्णे योधेषु मुदितेषु च ।
चचाल पृथिवी राजन् ररास च सुविस्तरं । निःसरन्तो व्यदृश्यन्त सूर्य्यात् सप्त महाग्रहाः ।
उल्कापाताश्च सञ्जज्ञुर्दिशां दाहास्तथैव च । शुष्काशन्यश्च सम्पेतुर्व्ववुर्व्वाताश्च भैरवाः ।
मृगपक्षिगणाश्चैव पृतनां बहुशस्तव । अपसव्यं तदा चक्रुर्व्वेदयन्तो महाभयं ।
प्रस्थितस्य च कर्णस्य निपेतुस्तुरगा भुवि । अस्थिवर्षञ्च पतितमन्तरीक्षाद्भयानकं । १०१०
जज्वलुश्चैव शस्त्राणि ध्वजाश्चैव चकम्पिरे । अश्रूणि च व्यमुञ्चन्त वाहनानि विशाम्पते ।
एते चान्ये च बहव उत्पातास्तत्र दारुणाः । समुत्पेतुर्व्विनाशाय कौरवाणां सुदारुणाः ।
न च तान् गणयामासुः सर्व्वे दैवेन मोहिताः । प्रस्थितं सूतपुत्रञ्च जयेत्यूचुर्नराधिपाः ।
निर्ज्जितान् पाण्डवांश्चैव मेनिरे तत्र कौरवाः ।
ततो रथस्थः परवीरहन्ता भीष्मद्रोणावतिवीर्य्यौ समीक्ष्य । समुज्ज्वलद्भास्करपावकाभो वैकर्त्तनोऽसौ रथकुञ्जरो नृप । १०१५

स शल्यमाभाष्य जगाद वाक्यं पार्थस्य कर्म्मातिशयं विचिन्त्य। मानेन दर्प्पेण विदह्यमानः क्रोधेन दीप्यन्निव निश्वसंश्च।

नाहं महेन्द्रादपि वज्रपाणेः क्रुद्धाद्बिभेम्यायुधवान्रथस्थः। दृष्ट्वा हि भीष्मप्रमुखान् शयानानतीव मां ह्यस्थिरता जहाति।

महेन्द्रविष्णुप्रतिमावनिन्दितौ रथाश्वनागप्रवरप्रमाथिनौ। अवध्यकल्पौ निहतौ यदा परैस्ततो न मेऽद्यास्ति रणेऽद्य साध्वसं। १०२०

समीक्ष्य संख्येऽतिबलान्नराधिपान् ससूतमातङ्गरथान् परैर्हतान्। कथं न सर्व्वानहितान् रणेऽवधीन्महास्त्रविद्ब्राह्मणपुङ्गवो गुरुः।

स संस्मरन् द्रोणमहं महाहवे ब्रवीमि सत्यं कुरवो निबोधत। न वो मदन्यः प्रसहेद्रणेऽर्ज्जुनं समागतं मृत्युमिवोग्ररूपिणं।

शिक्षा प्रमादश्च बलं धृतिश्च द्रोणे महास्त्राणि च सन्नतिश्च। स चेदगान्मृत्युवशं महात्मा सर्व्वानन्यानातुरानद्य मन्ये।

नेह ध्रुवं किञ्चिदपि प्रचिन्तयन् विद्यां लोके कर्म्मणो दैवयोगात्। सूर्य्योदये को हि विमुक्तसंशयो भावं कुर्व्वीताद्य गुरौ निपातिते।

न नूनमस्त्राणि बलं पराक्रमः क्रिया सुनीतं परमायुधानि वा। अलं मनुष्यस्य सुखाय वर्त्तितुं तथा हि युद्धे निहतः परैर्गुरुः। १०२५

हुताशनादित्यसमानतेजसं पराक्रमे विष्णुपुरन्दरोपमं। नये बृहस्पत्युशनोः सदा समं न चैनमस्त्रं तदुपास्त दुःसहं।

सम्प्राक्रुष्टे रुदिते स्त्रीकुमारे पराभूते पौरुषे धार्त्तराष्ट्रे। मया कृत्यमिति जानामि शल्य प्रयाहि तस्माद्द्विषतामनीकं।

यत्र राजा पाण्डवः सत्यसन्धो व्यवस्थितौ भीमसेनार्ज्जुनौ च। वासुदेवः सात्यकिः सृञ्जयाश्च यमौ च कस्तान् विषहेन्मदन्यः।

तस्मात् क्षिप्रं मद्रपते प्रयाहि रणे पाञ्चालान् पाण्डवान् सृञ्जयांश्च। तान् वा हनिष्यामि समेत्य संख्ये यास्यामि वा द्रोणपथा यमाय।

न त्वेवाहं न गमिष्यामि मध्ये तेषां शूराणामिति मां शल्य विद्धि। मित्रद्रोहो मर्षणीयो न मेऽयं त्यक्त्वा प्राणाननुयास्यामि द्रोणं। १०३०

प्राज्ञस्य मूढस्य च जीवितान्ते नास्ति प्रमोक्षोऽन्तकसत्कृतस्य। अतो विद्वन्नभियास्यामि पार्थान् दिष्टं न शक्यं व्यतिवर्त्तितुं वै।

कल्याणवृत्तः सततं हि राजा वैचित्रवीर्य्यस्य सुतो ममासीत्। तस्यार्थसिद्ध्यर्थमहं त्यजामि प्रियान् भोगान् दुस्त्यजं जीवितञ्च।

वैयाघ्रचर्म्माणमकूजनाक्षं हैमत्रिकोशं रजतत्रिवेणुं। रथप्रबर्हं तुरगप्रबर्हैर्युक्तं प्रादान्मह्यमिमं हि रामः।

धनूंषि चित्राणि निरीक्ष्य शल्य ध्वजान् गदाः सायकांश्चोग्ररूपान्। असिञ्च दीप्तं परमायुधञ्च शङ्खञ्च शुभ्रं स्वनवन्तमुग्रं

पताकिनं वज्रनिपातनिःस्वनं सिताश्वयुक्तं शुभतूणशोभितं। इमं समास्थाय रथं रथर्षभं रणे हनिष्याम्यहमर्ज्जुनं बलात्। १०३५

तञ्चेन्मृत्युः सर्व्वहरोऽभिरक्षेत् सदा प्रमत्तः समरे पाण्डुपुत्त्रं। तं वा हनिष्यामि रणे समेत्य यास्यामि वा भीष्ममुखो यमाय।

यमवरुणकुवेरवासवा वा यदि युगपत् सगणा महाहवे। जुगुपिषव इहाद्य पाण्डवं किं बहुना सह तैर्जयामि तं।

॥ सञ्जय उवाच ॥ इति रणरभसस्य कत्थतस्तदुपनिशम्य वचः स मद्रराट्। अवहसदवमन्य वीर्य्यवान् प्रतिषिषिधे च जगाद चोत्तरं।

॥ शल्य उवाच ॥ विरम विरम कर्ण कत्थनादतिरभसोऽप्यतिवाचमुक्तवान्। क्व च हि नरवरो धनञ्जयः क्व पुनरहो पुरुषाधमो भवान्।

यदुसदनमुपेन्द्रपालितं त्रिदिवमिवामरराजरक्षितं। प्रसभमतिविलोड्य को हरेत् पुरुषवरावरजामृतेऽर्ज्जुनात्। १०४०

त्रिभुवनविभुमीश्वरेश्वरं क इह पुमान् भवमाह्वयेद्युधि। मृगवधकलहे ऋतेऽर्ज्जुनात् सुरपतिवीर्य्यसमप्रभावतः।

असुरसुरमहोरगान्नरान् गरुडपिशाचसयक्षराक्षसान् । इषुभिरजयदग्निगौरवात् स्वभिलषितञ्च हविर्ददौ जयः ।
स्मरसि ननु यदा परैर्हृतः स च धृतराष्ट्रसुतोऽपि मोचितः । दिनकरसदृशैः शरोत्तमैर्युधि कुरुषु बहून् विनिहत्य तानरीन् ।
प्रथममपि पलायिते त्वयि प्रियकलहा धृतराष्ट्रसूनवः । स्मरसि ननु यदा प्रमोचिताः खचरगणानवजित्य पाण्डवैः ।
समुदितबलवाहनाः पुनः पुरुषवरेण जिताः स्थ गोग्रहे । सगुरुगुरुसुताः सभीष्मकाः किमुत जितः स तदा त्वयाऽर्जुनः । १७४५
इदमपरमुपस्थितं पुनस्तव निधनाय सुयुद्धमद्य वै । यदि न रिपुभयात् पलायसे समरगतोऽद्य हतोऽसि सूतज ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ इति बहुपरुषं प्रभाषति प्रमनसि मद्रपतौ रिपुस्तवं । भृशमभिरुषितः परन्तपः कुरुपृतनापतिराह मद्रपं ।
॥ कर्ण उवाच ॥ भवतु भवतु किं विकत्थसे ननु मम तस्य हि युद्धमुद्यतं । यदि स जयति मामिहाहवे तत इदमस्तु सुकत्थितं तव ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमस्त्विति मद्रेश उक्त्वा नोत्तरमुक्तवान् । याहि शल्येति चाप्येनं कर्णः प्राह युयुत्सया ।
स रथः प्रययौ शत्रून् श्वेताश्वः शल्यसारथिः । निघ्नन्नमित्रान् समरे तमो घ्नन् सविता यथा । १७५०
ततः प्रायात् प्रीतिमान् वै रथेन वैयाघ्रेण श्वेतयुजाऽथ कर्णः । स चालोक्य ध्वजिनीं पाण्डवानां धनञ्जयं त्वरया पर्य्यपृच्छत् ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णशल्यसंवादे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ प्रयाणे च ततः कर्णो हर्षयन् वाहिनीं तव । एकैकं समरे दृष्ट्वा पाण्डवान् पर्य्यपृच्छत ।
यो ममाद्य महात्मानं दर्शयेच्छ्वेतवाहनं । तस्मै दद्यामभिप्रेतधनं यन्मनसेच्छति ।
न चेत्तदभिमन्येत तस्मै दद्यामहं पुनः । शकटं रत्नसंपूर्णं यो मे ब्रूयाद्धनञ्जयं । १७५५
न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् । शतं दद्यां गवां तस्मै नैत्यकं कांस्यदोहनं ।
शतं ग्रामवरांश्चैव दद्यामर्जुनदर्शिने । तथा तस्मै पुनर्दद्यां श्वेतमश्वतरीरथं ।
युक्तमञ्जनकेशीभिर्यो मे ब्रूयाद्धनञ्जयं । न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।
अन्यं तस्मै पुनर्दद्यां सौवर्णं हस्तिषड्गवं । तथाऽप्यस्मै पुनर्दद्यां स्त्रीणां शतमलङ्कृतं ।
श्यामानां निष्ककण्ठीनां गीतवाद्यविपश्चितां । न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् । १७६०
तस्मै दद्यां शतं नागान् शतं ग्रामान् शतं रथान् । सुवर्णस्य च मुख्यस्य हयाग्र्याणां शतं शतान् ।
ऋद्ध्या गुणैः सुदन्तांश्च धूर्य्यवाहान् सुशिक्षितान् । तथा सुवर्णशृङ्गीनां गोधेनूनां चतुःशतं ।
दद्यां तस्मै सुवत्सानां यो मे ब्रूयाद्धनञ्जयं । न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।
अन्यदस्मै वरं दद्यां श्वेतान् पञ्चशतान् हयान् । हेमभाण्डपरिच्छन्नान् सुमृष्टमणिभूषणान् ।
सुदान्तानपि चैवाहं दद्यामष्टादशापरान् । रथञ्च शुभ्रं सौवर्णं दद्यान्तस्मै स्वलङ्कृतं । १७६५
युक्तं परमकाम्बोजैर्यो मे ब्रूयाद्धनञ्जयं । न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।
अन्यदस्मै वरं दद्यां कुञ्जराणां शतानि षट् । काञ्चनैर्व्विविधैर्भाण्डैराच्छन्नान् हेममालिनः ।
उत्पन्नानपरान्तेषु विनीतान् हस्तिशिक्षकैः । न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान्
अन्यं तस्मै वरं दद्यां वैश्यग्रामांश्चतुर्द्दश । सुस्फीतान् धनसंयुक्तान् प्रत्यासन्नवनोदकान् ।
अकुतोभयान् सुसम्पन्नान् राजभोज्यांश्चतुर्द्दश । दासीनां निष्ककण्ठीनां मागधीनां शतन्तथा । १७७०

प्रत्यग्रवयसां दद्यां यो मे ब्रूयाद्धनञ्जयं । न चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्ज्जुनदर्शिवान् ।
अन्यं तस्मै वरं दद्यां यमसौ कामयेत् स्वयं । पुत्त्रदारान् विहारांश्च यदन्यद्वित्तमस्ति मे ।
तच्च तस्मै पुनर्दद्यां यद्यच्च मनसेच्छति । हत्वा च सहितौ कृष्णौ तयोर्वित्तानि सर्व्वशः ।
तस्मै दद्यामहं यो मे प्रब्रूयात् केशवार्ज्जुनौ । एता वाचः सुबहुशः कर्ण उच्चारयन् युधि ।
दध्मौ सागरसम्भूतं सुस्वरं शङ्खमुत्तमं । ता वाचः सूतपुत्त्रस्य तथा युक्ता निशम्य तु । १७०५
दुर्य्योधनो महाराज संहृष्टः सानुगोऽभवत् । ततो दुन्दुभिनिर्घोषो मृदङ्गानाञ्च सर्व्वशः ।
सिंहनादः सवादित्रः कुञ्जराणाञ्च निःस्वनः । प्रादुरासीत्तदा राजन् त्वत्सैन्ये पुरुषर्षभ ।
योधानां सम्प्रहृष्टानां तथा समभवत् स्वनः । तथा प्रहृष्टे सैन्ये तु प्लवमानं महारथं ।
विकत्थमानञ्च तदा राधेयमरिकर्षणं । मद्रराजः प्रहस्येदं वचनं प्रत्यभाषत ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णावलेपे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ १७१०
॥ शल्य उवाच ॥ मा सूतपुत्त्र दानेन सौवर्णं हस्तिषड्गवं । प्रयच्छ पुरुषायाद्य द्रक्ष्यसि त्वं धनञ्जयं ।
बाल्यादिह त्वं त्यजसि वसु वैश्रवणो यथा । अयत्नेनैव राधेय द्रष्टास्यद्य धनञ्जयं ।
परासृजसि यद्वित्तं किञ्चित्त्वं बहु मूढवत् । अपात्रदाने ये दोषास्तान्मोहान्नावबुध्यसे ।
यत्त्वं प्रेरयसे वित्तं बहु तेन खलु त्वया । शक्यं बहुविधैर्यज्ञैर्यष्टुं सूत यजस्व तैः ।
यच्च प्रार्थयसे हन्तुं कृष्णौ मोहाद्वृथैव तत् । न हि शुश्रुम सम्मर्द्दे क्रोष्ट्रा सिंहौ निपातितौ । १७१५
अप्रार्थितं प्रार्थयसे सुहृदो न हि सन्ति ते । ये त्वां निवारयन्त्याशु प्रपतन्तं हुताशने ।
कार्य्याकार्य्यं न जानीषे कालपक्वोऽस्यसंशयं । बह्वबद्धमकर्णीयं को हि ब्रूयाज्जिजीविषुः ।
समुद्रतरणं दोर्भ्यां कण्ठे बद्ध्वा यथा शिलां । गिर्य्यग्राद्वा निपतनं तादृक् तव चिकीर्षितं ।
सहितः सर्व्वयोधैस्त्वं व्यूढानीकैः सुरक्षितः । धनञ्जयेन युध्यस्व श्रेयश्चेत् प्राप्तुमिच्छसि ।
हितार्थं धार्त्तराष्ट्रस्य ब्रवीमि त्वां न हिंसया । श्रद्धत्स्वैवं मया प्रोक्तं यदि तेऽस्ति जिजीविषा । १७२०
॥ कर्ण उवाच ॥ स्वबाहुवीर्य्यमाश्रित्य प्रार्थयाम्यर्ज्जुनं रणे । त्वन्तु मित्रमुखः शत्रुर्म्मां भीषयितुमिच्छसि ।
न मामस्मादभिप्रायात् कश्चिदद्य निवर्त्तयेत् । अपीन्द्रो वज्रमुद्यम्य किन्नु मर्त्त्यः कथञ्चन ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ इति कर्णस्य वाक्यान्ते शल्यः प्राहोत्तरं वचः । चुकोपयिषुरत्यर्थं कर्णं मद्रेश्वरः पुनः ।
यदा वै त्वां फाल्गुनवेगयुक्ता ज्याचोदिता हस्तवता विसृष्टाः । अन्वेतारः कङ्कपत्राः शिताग्रास्तदा तप्स्यस्यर्ज्जुनस्याभियोगात् ।
यदा दिव्यं धनुरादाय पार्थः प्रतापयन् पृतनां सव्यसाची । त्वां मर्द्दयिष्यन्निशितैः पृषत्कैस्तदा पश्चात्तप्स्यसे सूतपुत्त्र । १७२५
बालश्चन्द्रं मातुरङ्के शयानो यथा कश्चित् प्रार्थयतेऽपहर्त्तुं । तद्वन्मोहाद् द्योतमानं रथस्थं स प्रार्थयस्यर्ज्जुनं जेतुमद्य ।
त्रिशूलमाश्रित्य सुतीक्ष्णधारं सर्व्वाणि गात्राणि निघर्षसि त्वं । सुतीक्ष्णधारोपमकर्म्मणा त्वं युयुत्ससे योऽर्ज्जुनेनाद्य कर्ण ।
क्रुद्धं सिंहं केशरिणं बृहन्तं बालो मूढः क्षुद्रमृगस्तरस्वी । समाह्वयेत्तद्वदेतत्तवाद्य समाह्वानं सूतपुत्त्रार्ज्जुनस्य ।
मा सूतपुत्त्राह्वय राजपुत्त्रं महावीर्य्यं केशरिणं यथैव । वने सृगालः पिशितेन तृप्तो मा पार्थमासाद्य विनङ्क्ष्यसि त्वं ।
ईषादन्तं महानागं प्रभिन्नकरटामुखं । शशको ह्वयसे युद्धे कर्ण पार्थं धनञ्जयं । १७३०

विलयं कृष्णसर्पं त्वं बाल्यात् काष्ठेन विध्यसि । महाविषं पूर्णकोपं यत् पार्थं योद्धुमिच्छसि ।
सिंहं केसरिणं क्रुद्धमतिक्रम्याभिनर्द्दसि । शृगाल इव मूढस्त्वं नृसिंहं कर्ण पाण्डवं ।
सुपर्णं पतगश्रेष्ठं वैनतेयं तरस्विनं । भोगीवाह्वयसे पाते कर्ण पार्थं धनञ्जयं ।
सर्व्वाम्भसां निधिं भीमं मूर्त्तिमन्तं झषायुतं । चन्द्रोदये विवर्द्धन्तमप्लवः सन् तितीर्षसि ।
ऋषभं दुन्दुभिग्रीवं तीक्ष्णशृङ्गप्रहारिणं । वत्स आह्वयसे युद्धे कर्ण पार्थं धनञ्जयं । १८०५
महामेघं महाघोरं दर्दुरः प्रतिनर्द्दति । कामतोयप्रदं लोके नरपर्जन्यमर्ज्जुनं ।
यथा च स्वगृहस्थःश्वा व्याघ्रं वनगतं भषेत् । तथा त्वं भषसे कर्ण नरव्याघ्रं धनञ्जयं ।
शृगालोऽपि वने कर्ण शशैः परिवृतो वसन् । मन्यते सिंहमात्मानं यावत् सिंहं न पश्यति ।
तथा त्वमपि राधेय सिंहमात्मानमिच्छसि । अपश्यन् शत्रुदमनं नरव्याघ्रं धनञ्जयं ।
व्याघ्रं त्वं मन्यसेऽत्मानं यावत् कृष्णौ न पश्यसि । समास्थितावेकरथे सूर्य्याचन्द्रमसाविव । १८१०
यावद्गाण्डीवघोषं त्वं न शृणोषि महाहवे । तावदेव त्वया कर्ण शक्यं वक्तुं यथेच्छसि ।
रथशब्दधनुःशब्दैर्नादयन्तं दिशो दश । नर्द्दन्तमिव शार्दूलं दृष्ट्वा क्रोष्टा भविष्यसि ।
नित्यमेव शृगालस्त्वं नित्यं सिंहो धनञ्जयः । वीरप्रद्वेषणान्मूढ तस्मात् क्रोष्टेव लक्ष्यसे ।
यथाखुः स्याद्बिडालश्च श्वा व्याघ्रश्च बलाबले । यथा शृगालः सिंहश्च यथा शशककुञ्जरौ ।
यथाऽनृतञ्च सत्यञ्च यथा चापि विषामृते । तथा त्वमपि पार्थश्च प्रख्यातावात्मकर्म्मभिः । १८१५
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णाधिक्षेपे ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ अधिक्षिप्तस्तु राधेयः शल्येनामिततेजसा । शल्यमाह सुसंक्रुद्धो वाक्शल्यमवधारयन् ।
॥ कर्ण उवाच ॥ गुणान् गुणवतां शल्य गुणवान् वेत्ति नागुणः । त्वन्तु शल्य गुणैर्हीनः किं ज्ञास्यसि गुणागुणं ।
अर्ज्जुनस्य महास्त्राणि क्रोधं वीर्य्यं धनुः शरान् । अहं शल्याभिजानामि विक्रमञ्च महात्मनः ।
तथा कृष्णस्य माहात्म्यं ऋषभस्य महीक्षितां । यथाऽहं शल्य जानामि न त्वं जानासि तत्तथा ।
एवमेवात्मनो वीर्य्यमहं वीर्य्यञ्च पाण्डवे । जानन्नेवाह्वये युद्धे शल्य गाण्डीवधारिणं । १८२०
अस्ति चायमिषुः शल्य सुपुङ्खो रक्तभोजनः । एकतूणीशयः पत्री सुधौतः समलङ्कृतः ।
शेते चन्दनचूर्णेषु पूजितो बहुलाः समाः । आहेयो विषवानुग्रो नराश्वद्विपसङ्घहा ।
घोररूपो महारौद्रस्तनुत्रास्थिविदारणः । निर्भिन्द्यां येन रुष्टोऽहमपि मेरुं महागिरिं ।
तमहं जातु नास्येयमन्यस्मिन् फाल्गुनादृते । कृष्णाद्वा देवकीपुत्रात् सत्यञ्चापि शृणुष्व मे ।
तेनाहमिषुणा शल्य वासुदेवधनञ्जयौ । योत्स्ये परमसंक्रुद्धस्तत्कर्म्म सदृशं मम । १८२५
सर्व्वेषां वृष्णिवीराणां कृष्णे लक्ष्मीः प्रतिष्ठिता । सर्व्वेषां पाण्डुपुत्राणां जयः पार्थे प्रतिष्ठितः ।
उभयन्तु समासाद्य को निवर्त्तितुमर्हति । तावेतौ पुरुषव्याघ्रौ समेतौ स्यन्दने स्थितौ ।
मामेकमभिसंयातौ सुजातं पश्य शल्य मे । पितृष्वसामातुलजौ भ्रातरावपराजितौ ।
मणी सूत्र इव प्रोतौ द्रष्टासि निहतौ मया । अर्ज्जुने गाण्डिवं कृष्णे चक्रं तार्क्ष्यकपिध्वजौ ।

भीरूणां त्रासजननं शल्य हर्षकरं मम । त्वन्तु दुष्प्रकृतिर्मूढो महायुद्धेष्वकोविदः । १८३०
भयावदीर्णः संत्रासादबद्धं बहु भाषसे । संस्तौषि तौ नु केनापि हेतुना त्वं कुदेशज ।
तौ हत्वा समरे हन्ता त्वामद्य सहबान्धवं । पापदेशज दुर्बुद्धे क्षुद्र क्षत्रियपांसन ।
सुहृद्भूत्वा रिपुः किं मां कृष्णाभ्यां भीषयिष्यसि । तौ वा मामद्य हन्तारौ हनिष्ये वाऽपि तावहं ।
नाहं बिभेमि कृष्णाभ्यां विजानन्नात्मनो बलं । वासुदेवसहस्रं वा फाल्गुनानां शतानि वा ।
अहमेको हनिष्यामि जोषमास्स्व कुदेशज । स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च प्रायः क्रीडागता जनाः । १८३५
या गाथाः सम्प्रगायन्ति कुर्व्वन्तोऽध्ययनं यथा । ता गाथाः शृणु मे शल्य मद्रकेषु दुरात्मसु ।
ब्राह्मणैः कथिताः पूर्व्वं यथावद्राजसन्निधौ । श्रुत्वा चैकमना मूढ क्षम वा ब्रूहि चोत्तरं ।
मित्रध्रुङ्मद्रको नित्यं यो नो द्वेष्टि स मद्रकः । मद्रके सङ्गतं नास्ति क्षुद्रवाक्ये नराधमे ।
दुरात्मा मद्रको नित्यं नित्यमानृतिकोऽनृजुः । यावदन्तं हि दौरात्म्यं मद्रकेष्विति नः श्रुतं ।
पिता पुत्रश्च माता च श्वश्रूश्वशुरमातुलाः । जामाता दुहिता भ्राता नप्तान्ये ते च बान्धवाः । १८४०
वयस्याभ्यागताश्चान्ये दासीदासञ्च सङ्गतं । पुंभिर्व्विमिश्रा नार्य्यश्च ज्ञाताज्ञाताः स्वयेच्छया ।
येषां गृहेष्वशिष्टानां सक्तुमत्स्याशिनां तथा । पीत्वा सीधु सगोमांसं क्रन्दन्ति च हसन्ति च ।
गायन्ति चाप्यबद्धानि प्रवर्त्तन्ते च कामतः । कामप्रलापिनोऽन्योन्यं तेषु धर्म्मः कथम्भवेत ।
मद्रकेष्ववलिप्तेषु प्रख्याताशुभकर्म्मसु । नापि वैरं न सौहार्द्दं मद्रकेण समाचरेत् ।
मद्रके सङ्गतं नास्ति मद्रको हि सदा मलः । मद्रकेषु च संसृष्टं शौचं गान्धारकेषु च । १८४५
राजयाजकयाज्ये च नष्टं दत्तं हविर्भवेत् । शूद्रसंस्कारको विप्रो यथा याति पराभवं ।
यथा ब्रह्मद्विषो नित्यं गच्छन्तीह पराभवं । तथैव सङ्गतं कृत्वा नरः पतति मद्रकैः ।
मद्रके सङ्गतं नास्ति हतं वृश्चिक ते विषं । आथर्व्वणेन मन्त्रेण यथा शान्तिः कृता मया ।
इति वृश्चिकदष्टस्य विषवेगहतस्य च । कुर्व्वन्ति भेषजं प्राज्ञाः सत्यं तच्चापि दृश्यते ।
एवं विद्वन् जोषमास्स्व शृणु चात्रोत्तरं वचः । वासांस्युत्सृज्य नृत्यन्ति स्त्रियो या मद्यमोहिताः । १८५०
मैथुनेऽसंयताश्चापि यथाकामवराश्च ताः । तासां पुत्त्रः कथं धर्म्मं मद्रको वक्तुमर्हति ।
यास्तिष्ठन्त्यः प्रमेहन्ति यथैवोष्ट्रदशेरकाः । तासां विभ्रष्टधर्म्माणां निर्लज्जानां ततस्ततः ।
त्वं पुत्त्रस्तादृशीनां हि धर्म्मं वक्तुमिहेच्छसि । सुवीरकं याच्यमाना मद्रिका कर्षति स्फिचौ ।
अदातुकामा वचनमिदं वदति दारुणं । मा मां सुवीरकं कश्चिद्याचतां दयितं मम ।
पुत्त्रं दद्यां पतिं दद्यां न तु दद्यां सुवीरकं । गौर्य्यो बृहत्यो निर्ह्रीका मद्रिकाः कम्बलावृताः । १८५५
घस्मरा नष्टशौचाश्च प्राय इत्यनुशुश्रुम । एवमादि मयाऽन्यैर्व्वा शक्यं वक्तुं भवेद्बहु ।
आकेशाग्रनखाग्राच्च वक्तव्येषु कुकर्म्मसु । मद्रकाः सिन्धुसौवीरा धर्म्मं विद्युः कथन्त्विह ।
पापदेशोद्भवा म्लेच्छा धर्म्माणामविचक्षणाः । एष मुख्यतमो धर्म्मः क्षत्रियस्येति नः श्रुतं ।
यदाजौ निहतः शेते सद्भिः समभिपूजितः । आयुधानां साम्पराये यन्मुच्येयमहं ततः ।

ममैष: प्रथम: कल्पो निधने स्वर्गमिच्छत: । सोऽयं प्रिय: सखा चास्मि धार्त्तराष्ट्रस्य धीमत: । १८६०
तदर्थे हि मम प्राणा यच्च मे विद्यते वसु । व्यक्तं त्वमप्युपहित: पाण्डवै: पापदेशज ।
यथा चामित्रवत् सर्व्वं त्वमस्मासु प्रवर्त्तसे । कामं न खलु शक्योऽहं त्वद्विधानां शतैरपि ।
सङ्ग्रामाद्विमुख: कर्त्तुं धर्म्मज्ञ इव नास्तिकै: । सारङ्ग इव घर्म्मार्त्त: कामं विलप शुष्य च ।
नाहं भीषयितुं शक्य: क्षत्रवृत्ते व्यवस्थित: । तनुत्यजां नृसिंहानामाहवेष्वनिवर्त्तिनां ।
या गतिर्गुरुणा प्रोक्ता पुरा रामेण तां स्मरे । तेषां त्राणार्थमुद्युक्तं वधार्थं द्विषतामपि । १८६५
विद्धि मामास्थितं वृत्तं पौरूरवसमुत्तमं । न तद्भूतं प्रपश्यामि त्रिषु लोकेषु मद्रप ।
यो मामस्मादभिप्रायाद्वारयेदिति मे मति: । एवं विद्वन् जोषमास्स्व त्रासात् किं बहु भाषसे ।
न त्वां हत्वा प्रदास्यामि क्रव्याद्भ्यो मद्रकाधम । मित्रप्रतीक्षया शल्य धृतराष्ट्रस्य चोभयो: ।
अपवादतितिक्षाभिस्त्रिभिरेतैर्हि जीवसि । पुनश्चेदीदृशं वाक्यं मद्रराज वदिष्यसि ।
शिरस्ते पातयिष्यामि गदया वज्रकल्पया । श्रोतारस्त्विदमद्येह द्रष्टारो वा कदेशज । १८७०
कर्णं वा जघ्नतु: कृष्णौ कर्णो वा निजघान तौ । एवमुक्त्वा तु राधेय: पुनरेव विशाम्पते ।
अब्रवीन्मद्रराजानं याहि याहीत्यसम्भ्रमं ।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णमद्राधिपसंवादे चत्वारिंशोऽध्याय: ॥ ४० ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ मारिषाधिरथे: श्रुत्वा वाचो युद्धाभिनन्दिन: । शल्योऽब्रवीत् पुन: कर्णं निदर्शनमिदं वच: ।
जातोऽहं यज्वनां वंशे संग्रामेष्वनिवर्त्तिनां । राज्ञां मूर्द्धाभिषिक्तानां स्वयं धर्म्मपरायण: ।
यथैव मत्तो मद्येन त्वं तथा लक्ष्यसे वृष । अथाद्य त्वां प्रमाद्यन्तं चिकित्सेयं सुहृत्तया । १८७५
इमां काकोपमां कर्ण प्रोच्यमानां निबोध मे । श्रुत्वा यथेष्टं कुर्य्यास्त्वं निहीन कुलपांसन ।
नाहमात्मनि किञ्चिद्वै किल्बिषं कर्ण संस्मरे । येन मां त्वं महाबाहो हन्तुमिच्छस्यनागसं ।
अवश्यन्तु मया वाच्यं बुध्यतां तद्धिताहितं । विशेषतो रथस्थेन राज्ञश्चैव हितैषिणा ।
समञ्च विषमञ्चैव रथिनश्च बलाबलं । श्रम: खेदश्च सततं हयानां रथिना सह ।
आयुधस्य परिज्ञानं रुतञ्च मृगपक्षिणां । भारश्चाप्यतिभारश्च शल्यानाञ्च प्रतिक्रिया । १८८०
अस्त्रयोगश्च युद्धञ्च निमित्तानि तथैव च । सर्वमेतन्मया ज्ञेयं रथस्यास्य कुटुम्बिना ।
अतस्त्वां कथये कर्ण निदर्शनमिदं पुन: । वैश्य: किल समुद्रान्ते प्रभूतधनधान्यवान् ।
यज्वा दानपति: क्षान्त: स्वकर्म्मस्थोऽभवच्छुचि: । बहुपुत्र: प्रियापत्य: सर्व्वभूतानुकम्पक: ।
राज्ञो धर्म्मप्रधानस्य राष्ट्रे वसति निर्भय: । पुत्राणां तस्य बालानां कुमाराणां यशस्विनां ।
काको बहूनामभवदुच्छिष्टकृतभोजन: । तस्मै सदा प्रयच्छन्ति वैश्यपुत्रा: कुमारका: । १८८५
मांसोदनं दधि क्षीरं पायसं मधुसर्पिषी । स चोच्छिष्टभृत: काको वैश्यपुत्रै: कुमारकै: ।
सदृशान्पक्षिणो दृप्त: श्रेयसश्चाधिचिक्षिपे । अथ हंसा: समुद्रान्ते कदाचिदतिपातिन: ।
गरुडस्य गतौ तुल्याश्चक्राङ्गा हृष्टचेतस: । कुमारकास्तदा हंसान् दृष्ट्वा काकमथाब्रुवन् ।

भवानेव विशिष्टो हि पतत्रिभ्यो विहङ्गम । प्रतार्य्यमाणस्तैः सर्व्वैरल्पबुद्धिभिरण्डजः ।
तद्वचः सत्यमित्येव मौर्ख्याद्दर्पाच्च मन्यते । तान् सोऽभिपत्य जिज्ञासुः क एषां श्रेष्ठभागिति । १८९०
उच्छिष्टदर्पितः काको बहूनां दूरपातिनां । तेषां यं प्रवरं मेने हंसानां दूरपातिनां ।
तमाह्वयत दुर्ब्बुद्धिः पताम इति पक्षिणं । तच्छ्रुत्वा प्राहसन् हंसा ये तत्रासन् समागताः ।
भाषतो बहु काकस्य बलिनः पततांवराः । इदमूचुः स्म चक्राङ्गा वचः काकं विहङ्गमाः ।
॥ हंसा ऊचुः ॥ वयं हंसाश्चरामेमां पृथिवीं मानसौकसः । पक्षिणाञ्च वयं नित्यं दूरपातेन पूजिताः ।
कथं नु हंसं बलिनं चक्राङ्गं दूरपातिनं । काको भूत्वा निपतने समाह्वयसि दुर्म्मते । १८९५
कथं त्वं पतिता काक सहास्माभिर्ब्रवीहि तत् । अथ हंसवचो मूढः कुत्सयित्वा पुनः पुनः ।
प्रजगादोत्तरं काकः कत्थनो जातिलाघवात् ।
॥ काक उवाच ॥ शतमेकञ्च पातानां पतिताऽस्मि न संशयः । शतयोजनमेकैकं विचित्रं विविधं तथा ।
उड्डीनमवडीनञ्च प्रडीनं डीनमेव च । निडीनमथ संडीनं तिर्य्यग्डीनगतानि च ।
विडीनं परिडीनञ्च पराडीनं सुडीनकं । अतिडीनं महाडीनं रुडीनपरिडीनकं । १९००
अवडीनं प्रडीनञ्च संडीनं डीनडीनकं । सडीनं डीनडीनञ्च पुनर्डीनं विडीनकं ।
सम्पातं समुदीषञ्च ततोऽन्यद्व्यतिरिक्तकं । गतागतं प्रतिगतं बह्वीश्च निकुलीनिकाः ।
कर्त्ताऽस्मि मिषतां वोऽद्य ततो द्रक्ष्यथ मे बलं । तेषामन्यतमेनाहं पतिष्यामि विहायसं ।
प्रदिशध्वं यथान्यायं केन हंसाः पताम्यहं । ते वै ध्रुवं विनिश्चित्य पतध्वं न मया सह ।
पातैरेभिः खलु खगाः पतितुं खे निराश्रये । एवमुक्ते तु काकेन प्रहस्यैको विहङ्गमः । १९०५
उवाच काकं राधेय वचनं तं निबोध मे ।
॥ हंस उवाच ॥ शतमेकञ्च पातानां त्वं काक पतिता ध्रुवं । एकमेव तु यं पातं विदुः सर्व्वे विहङ्गमाः ।
तमहं पतिता काक नान्यं जानामि कञ्चन । पत त्वमपि ताम्राक्ष येन पातेन मन्यसे ।
अथ काकाः प्रजहसुर्ये तत्रासन् समागताः । कथमेकेन पातेन हंसः पातशतं जयेत् ।
एकेनैव शतस्यैव पातेनाभिपतिष्यति । हंसस्य पतितं काको बलवानाशुविक्रमः । १९१०
प्रपेततुः स्पर्द्धया च ततस्तौ हंसवायसौ । एकपाती च चक्राङ्गः काकः पातशतेन च ।
पतिता वाऽथ चक्राङ्गः पतिता वाऽथ वायसः । विसिस्मापयिषुः पातैराचक्षाणोऽऽत्मनः क्रियाः ।
अथ काकस्य चित्राणि पतितानि मुहुर्मुहुः । दृष्ट्वा प्रमुदिताः काका विनेदुरधिकैः स्वरैः ।
हंसाश्चावहसन्ति स्म प्रावदन्नप्रियाणि च । उत्पत्योत्पत्य च मुहुर्मुहूर्त्तमिति चेति च ।
वृक्षाग्रेभ्यः स्थलेभ्यश्च निपतन्त्युत्पतन्ति च । कुर्व्वाणा विविधान् रावानाशंसन्तो जयन्तदा । १९१५
हंसस्तु मृदुनैकेन विक्रान्तुमुपचक्रमे । प्रत्यहीयत काकाच्च मुहूर्त्तमिव मारिष ।
अवमन्य च हंसांस्तानिदं वचनमब्रुवन् । योऽसावुत्पतितो हंसः सोऽसावेवं प्रहीयते ।
अथ हंसः स तच्छ्रुत्वा प्रापतत् पश्चिमां दिशं । उपर्य्युपरि वेगेन सागरं मकरालयं ।

ततो भीः प्राविशत् काकं तदा तत्र विचेतसं। द्वीपद्रुमानपश्यन्तं निपातार्थे श्रमान्वितं।
निपतेयं क नु श्रान्त इति तस्मिन् जलार्णवे। अविसह्यः समुद्रो हि बहुसत्त्वगणालयः। १९२०
महासत्त्वशतोद्भासी नभसोऽपि विशिष्यते। गाम्भीर्याद्धि समुद्रस्य न विशेषं हि सूतज।
दिगम्बराम्भसां कर्ण समुद्रस्य विदुर्जनाः। विदूरपातात्तोयस्य किं पुनः कर्ण वायसः।
अथ हंसोऽप्यतिक्रम्य मुहूर्त्तमिति चेति च। अवेक्षमाणस्तं काकं नाशक्नुपसर्पितुं।
अतिक्रम्य च चक्राङ्गः काकं तं समुदैक्षत। यावद्गत्वा पतत्येष काको मामिति चिन्तयन्।
ततः काको भृशं श्रान्तो हंसमभ्यागमत्तदा। तन्तथा हीयमानन्तु हंसो दृष्ट्वाऽब्रवीदिदं। १९२५
उज्जिहीर्षुर्निमज्जन्तं स्मरन् सत्पुरुषव्रतं।
॥ हंस उवाच॥ बहूनि पतितानि त्वमाचक्षाणो मुहुर्मुहुः। पातस्याव्याहरंश्चेदं न नो गुह्यं प्रभाषसे।
किंनाम पतनं काक यत्त्वं पतसि साम्प्रतं। जलं स्पृशसि पक्षाभ्यां तुण्डेन च पुनः पुनः।
प्रब्रूहि कतमे तत्र पाते वर्त्तसि वायस। एह्येहि काक शीघ्रं त्वमेष त्वां प्रतिपालये।
॥ शल्य उवाच ॥ स पक्षाभ्यां स्पृशन्नार्त्तस्तुण्डेन च जलं तदा। दृष्टो हंसेन दुष्टात्मन्निदं हंसं ततोऽब्रवीत्। १९३०
अपश्यन्नम्भसः पारं निपतंश्च श्रमान्वितः। पातवेगप्रमथितो हंसं काकोऽब्रवीदिदं।
वयं काकास्ततो नाम चरामः काकवाश्यया। हंस प्राणैः प्रपद्ये त्वामुदकान्तं नयस्व मां।
स पक्षाभ्यां स्पृशन्नार्त्तस्तुण्डेन च महार्णवं। काको दृढपरिश्रान्तः सहसा निपपात ह।
सागराम्भसि तं दृष्ट्वा पतितं दीनचेतसं। म्रियमाणमिदं काकं हंसो वाक्यमुवाच ह।
शतमेकञ्च पातानां पताम्यहमनुस्मर। श्लाघमानस्त्वमात्मानं काक भाषितवानसि। १९३५
स त्वमेकशतं पातं पतन्नभ्यधिको मया। कथमेवं परिश्रान्तः पतितोऽसि महार्णवे।
प्रत्युवाच ततः काकः सीदमान इदं वचः। उपरिष्टात्तदा हंसमभिवीक्ष्य प्रसादयन्।
॥ काक उवाच ॥ उच्छिष्टदर्पितो हंस मन्येऽत्मानं सुपर्णवत्। अवमन्ये बहूंश्चाहं काकानन्यांश्च पक्षिणः।
प्राणैर्हंस प्रपद्ये त्वां द्वीपान्तं प्रापयस्व मां। यद्यहं स्वस्तिमान् हंस स्वदेशं प्राप्नुयां विभो।
न किञ्चिदवमन्येऽहमापदो मां समुद्धर। तमेवं वादिनं दीनं विलपन्तमचेतनं। १९४०
काककाकेति वाशन्तं निमज्जन्तं महार्णवे। क्षिप्रमादाय हंसस्तं जलक्लिन्नं सुदुर्दृशं।
पद्भ्यामुत्क्षिप्य वेगेन पृष्ठमारोपयच्छनैः। आरोप्य पृष्ठे हंसस्तं काकं तूर्णं विचेतनं
आजगाम पुनर्द्वीपं स्पर्द्धया पेततुर्यतः। संस्थाप्य तञ्चापि पुनः समाश्वास्य च खेचरं।
गतो यथेप्सितं देशं हंसो मन इवाशुगः। एवमुच्छिष्टपुष्टः स काको हंसपराजितः।
बलं वीर्य्यं महत् कर्ण त्यक्त्वा क्षान्तिमुपागतः। उच्छिष्टभोजनः काको यथा वैश्यकुले पुरा। १९४५
एवं त्वमुच्छिष्टभृतो धार्त्तराष्ट्रैर्न संशयः। सदृशान् श्रेयसश्चापि सर्व्वान् कर्णावमन्यसे।
द्रोणद्रौणिकृपैर्गुप्तो भीष्मेणान्यैश्च कौरवैः। विराटनगरे पार्थमेकं किं नावधीस्तदा।
यत्र व्यस्ताः समस्ताश्च निर्जिताः स्थ किरीटिना। सृगाला इव सिंहेन क्व ते वीर्य्यमभूत्तदा।

भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा समरे सव्यसाचिना । पश्यतां कुरुवीराणां प्रथमं त्वं पलायितः ।
तथा द्वैतवने कर्ण गन्धर्व्वैः समभिद्रुतः । कुरून् समग्रानुत्सृज्य प्रथमं त्वं पलायितः । १९५०
हत्वा जित्वा च गन्धर्व्वांश्चित्रसेनमुखान् रणे । कर्ण दुर्य्योधनं पार्थः सभार्य्यं सममोचयत ।
पुनः प्रभावः पार्थस्य पौराणः केशवस्य च । कथितः कर्ण रामेण सभायां राजसंसदि ।
सततञ्च त्वमश्रौषीर्व्वचनं द्रोणभीष्मयोः । अवध्यौ वदतः कृष्णौ सन्निधौ च महीक्षितां ।
कियन्तं तत् प्रवक्ष्यामि येन येन धनञ्जयः । त्वत्तोऽतिरिक्तः सर्व्वेभ्यो भूतेभ्यो ब्राह्मणो यथा ।
इदानीमेव द्रष्टासि प्रधाने स्यन्दने स्थितौ । पुत्रञ्च वसुदेवस्य कुन्तीपुत्रञ्च पाण्डवं । १९५५
यथाश्रयत चक्राङ्गं वायसो बुद्धिमास्थितः । तथाश्रयस्व वार्ष्णेयं पाण्डवञ्च धनञ्जयं ।
यदा त्वं युधि विक्रान्तौ वासुदेवधनञ्जयौ । द्रष्टास्येकरथे कर्ण तदा नैवं वदिष्यसि ।
यदा शरशतैः पार्थो दर्पं तव वधिष्यति । तदा त्वमन्तरं द्रष्टा आत्मनश्चार्ज्जुनस्य च ।
देवासुरमनुष्येषु प्रख्यातौ यौ नरोत्तमौ । तौ मावमंस्था मौर्ख्यात्त्वं खद्योत इव रोचनौ ।
सूर्य्याचन्द्रमसौ यद्वत्तद्वदर्ज्जुनकेशवौ । प्रकाशेनाभिविख्यातौ त्वन्तु खद्योतवन्नृषु । १९६०
एवं विद्वन्माऽवमंस्थाः सूतपुत्राच्युतार्ज्जुनौ । नृसिंहौ तौ महात्मानौ जोषमास्स्व विकत्थने ।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि हंसकाकीयोपाख्याने एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

॥सञ्जय उवाच॥ मद्राधिपस्याधिरथिर्म्महात्मा वचो निशम्याप्रियमप्रतीतः । उवाच शल्यं विदितं ममैतद्यथाविधावर्ज्जुनवासुदेवौ ।
शौरे रथं वाहयतेऽर्ज्जुनस्य बलं महास्त्राणि च पाण्डवस्य । अहं विजानामि यथावदद्य परोक्षभूतं तव तत्तु शल्य ।
तौ चाप्यहं शस्त्रभृतां वरिष्ठौ व्यपेतभीर्योधयिष्यामि कृष्णौ । सन्तापयत्यभ्यधिकन्तु रामाच्छापोऽद्य मां ब्राह्मणसत्तमाच्च ।
अवसं वै ब्राह्मणच्छद्मनाऽहं रामे पुरा दिव्यमस्त्रं चिकीर्षुः । तत्रापि मे देवराजेन विघ्नो हितार्थिना फाल्गुनस्यैव शल्य । १९६५
कृतो विभेदेन ममोरुमेत्य प्रविश्य कीटस्य तनुं विरूपां । ममोरुमेत्य प्रबिभेद कीटः सुप्ते गुरौ तत्र शिरो निधाय ।
ऊरुप्रभेदाच्च महान् बभूव शरीरतो मे घनशोणितौघः । गुरोर्भयाच्चापि न चेलिवानहं ततो विबुद्धो ददृशे स विप्रः ।
स धैर्य्ययुक्तं प्रसमीक्ष्य मां वै न त्वं विप्रः कोऽसि सत्यं वदेति । तस्मै तदात्मानमहं यथावदाख्यातवान् सूतवदेत्य शल्य ।
स मां निशम्याथ महातपस्वी संशप्तवान् रोषपरीतचेताः । सूतोपधावाप्तमिदं तवास्त्रं न कर्म्मकाले प्रतिभास्यति त्वां ।
अन्यत्र तस्मात्तव मृत्युकालादब्राह्मणे ब्रह्म न हि ध्रुवं स्यात् । तदद्य पर्य्याप्तमतीव चास्त्रमस्मिन् संग्रामे तुमुलेऽतीव भीमे ॥१९७०
योऽयं शल्य भरतेषूपपन्नः प्रकर्षणः सर्व्वहरोऽतिभीमः । सोऽभिमन्ये क्षत्रियाणां प्रवीरान् प्रतापिता बलवान् वै विमर्द्दः ।
शल्योग्रधन्वानमहं वरिष्ठं तरस्विनं भीममसह्यवीर्य्यं । सत्यप्रतिज्ञं युधि पाण्डवेयं धनञ्जयं मृत्युमुखं नयिष्ये ।
अस्त्रं हि मे तत् प्रतिपन्नमद्य येन क्षेप्स्ये समरे शत्रुपूगान् । प्रतापिनं बलवन्तं कृतास्त्रं तमुग्रधन्वानममितौजसञ्च ।
क्रूरं शूरं रौद्रममित्रसाहं धनञ्जयं संयुगेऽहं हनिष्ये । अपाम्पतिर्व्वेगवानप्रमेयो निमज्जयिष्यन् बहुलाः प्रजाश्च ।
महावेगं संकुरुते समुद्रो वेला चैनं धारयत्यप्रमेयं । प्रमुञ्चन्तं बाणसंघानमेयान् मर्म्मच्छिदो वीरहणः सुपत्रान् । १९७५
कुन्तीपुत्रं तत्र योत्स्यामि युद्धे ज्याकर्षतामुत्तममद्य लोके । एवं बलेनातिबलं महास्त्रं समुद्रकल्पं सुदुरापमुग्रं ।
शरौघिणं पार्थिवान् मज्जयन्तं वेलेव पार्थमिषुभिः संसहिष्ये । अद्याहवे यस्य न तुल्यमन्यं मन्ये मनुष्यं धनुराददानं ।

सुरासुरान् युधि वै यो जयेत तेनाद्य मे पश्य युद्धं सुघोरं । अतीव मानी पाण्डवो युद्धकामो ह्यमानुषैरेष्यति मे महास्त्रैः ।
तस्यास्त्रमस्त्रैः प्रतिहत्य संख्ये वाणोत्तमैः पातयिष्यामि पार्थं । सहस्ररश्मिप्रतिमं ज्वलन्तं दिशश्च सर्व्वाः प्रपतन्तमुग्रं ।
तमोनुदं मेघ इवातिमात्रं धनञ्जयं छादयिष्यामि वाणैः । वैश्वानरं धूमशिखं ज्वलन्तं तेजस्विनं लोकमिमं दहन्तं । १९८०
पर्ज्जन्यभूतः शरवर्षैर्यथाऽग्निं तथा पार्थं शमयिष्यामि युद्धे । आशीविषं दुर्द्धरमप्रमेयं सुतीक्ष्णदंष्ट्रं ज्वलनप्रभावं ।
क्रोधप्रदीप्तं त्वहितं महान्तं कुन्तीपुत्त्रं शमयिष्यामि भल्लैः । प्रमाथिनं बलवन्तं प्रहारिणं प्रभञ्जनं मातरिश्वानमुग्रं ।
युद्धे सहिष्ये हिमवानिवाचलो धनञ्जयं क्रुद्धममृष्यमाणं । विशारदं रथमार्गेषु शक्तं धुर्य्यं नित्यं संमरेषु प्रवीरं ।
लोके वरं सर्व्वधनुर्धराणां धनञ्जयं संयुगे संसहिष्ये । अद्याहवे यस्य न तुल्यमन्यं मन्ये मनुष्यं धनुराददानं ।
सर्व्वामिमां यः पृथिवीं विजिग्ये तेन प्रयोद्धाऽस्मि समेत्य संख्ये । यः सर्व्वभूतानि सदेवकानि प्रस्थेऽजयत् खाण्डवे सव्यसाची । १९८५
को जीवितं रक्षमाणो हि तेन युयुत्सेद्वै मामृते मानुषोऽन्यः । मानी कृतास्त्रः कृतहस्तयोगो दिव्यास्त्रविच्छ्वेतहयः प्रमाथी ।
तस्याहमद्यातिरथस्य कायाच्छिरो हरिष्यामि शितैः पृषत्कैः । योत्स्याम्येनं शल्य धनञ्जयं वै मृत्युं पुरस्कृत्य रणे जयं वा ।
अन्यो हि न ह्येकरथेन मर्त्त्यो युध्येत यः पाण्डवमिन्द्रकल्पं । तस्याहवे पौरुषं पाण्डवस्य ब्रूयां हृष्टः समितौ क्षत्त्रियाणां ।
किं त्वं मूर्खः प्रसभं मूढचेता ममावोचः पौरुषं फाल्गुनस्य । अप्रियो यः परुषो निष्ठुरो हि क्षुद्रः क्षेप्ता क्षमिणश्चाक्षमावान् ।
हन्यामहं त्वादृशानां शतानि क्षमाम्यहं क्षमया कालयोगात् । अवोचस्त्वं पाण्डवार्थे प्रियाणि प्रधर्षयन्मां मूढवत्पापकर्म्मन् । १९९०
मय्यार्ज्जवे जिह्मगतिर्हतस्त्वं मित्रद्रोही साप्तपदं हि मैत्रं । कालस्त्वयं प्रत्युपयाति दारुणो दुर्य्योधनो युद्धमुपागमद्यत् ।
तस्यार्थसिद्धिं त्वभिकाङ्क्षमाणस्तमन्वयमे यत्र नैकान्त्यमस्ति । मित्रं मिन्देर्नन्दतेः प्रीयतेर्व्वा सन्त्रायतेर्म्मिनुतेर्म्मोदतेर्व्वा ।
ब्रवीमि ते सर्व्वमिदं ममास्ति तच्चापि सर्व्वं समवैत्ति राजा । शत्रुः शदेः शासतेर्व्वा श्यतेर्व्वा शृणातेर्व्वा श्वसतेः सीदतेर्व्वा ।
उपसर्गाद्बहुधा सूदतेश्च प्रायेण सर्व्वं त्वयि तच्च सन्तं । दुर्य्योधनार्थे तव च प्रियार्थं यशोऽर्थमात्मार्थमपीश्वरार्थं ।
तस्मादहं पाण्डववासुदेवौ योत्स्ये यत्नात् कर्म्म तत् पश्य मेऽद्य । अस्त्राणि पश्याद्य ममोत्तमानि ब्राह्म्याणि दिव्यान्यथ मानुषाणि । १९९५
आसादयिष्याम्यहमुग्रवीर्य्यं द्विपो द्विपं मत्तमिवातिमत्तः । अस्त्रं ब्राह्म्यं मनसा यद्ध्यजय्यं क्षेप्स्ये पार्थायाप्रमेयं जयाय ।
तेनापि मे नैव मुच्येत युद्धे न चेत् पतेद्विषमे मेऽद्य चक्रं ।
वैवस्वतात् दण्डहस्तादरुणाद्वाऽपि पाशिनः । सगदाद्वा धनपतेः सवज्राद्वाऽपि वासवात् ।
अन्यस्मादपि कस्माच्चिदमित्रादाततायिनः । इति शल्य विजानीहि यथा नाहं बिभेम्यतः ।
तस्मान्न मे भयं पार्थान्नापि चैव जनार्द्दनात् । सह युद्धं हि मे ताभ्यां साम्पराये भविष्यति । २०००
कदाचिद्विजयस्याहमस्त्रहेतोरटन्नृप । अज्ञानाद्धि क्षिपन् वाणान् घोररूपान् भयानकान् ।
होमधेन्वा वत्समस्य प्रमत्त इषुणाऽहनं । चरन्तं विजने शल्य ततोऽनुव्याजहार मां ।
यस्मात्त्वया प्रमत्तेन होमधेन्वा हतः सुतः । श्वभ्रे ते पततां चक्रमिति मां ब्राह्मणोऽब्रवीत् ।

युध्यमानस्य सङ्ग्रामे प्राप्तस्यैकायनं भयं। तस्माद्बिभेमि बलवद्ब्राह्मणव्याहृतादहं।
एते हि सोमराजान ईश्वराः सुखदुःखयोः। अदां तस्मै गोसहस्रं बलीवर्द्दांश्च षट्शतान्। १००५
प्रसादं न लेभे शल्य ब्राह्मणान्मद्रकेश्वर। ईषादन्तान् सप्तशतान् दासीदासशतानि च।
ददतो द्विजमुख्यो मे प्रसादं न चकार सः। कृष्णानां श्वेतवत्सानां सहस्राणि चतुर्द्दश।
आहरन्न लभे तस्मात् प्रसादं द्विजसत्तमात्। ऋद्धं गृहं सर्व्वकामैर्यच्च मे वसु किञ्चन।
तत् सर्व्वमस्मै सत्कृत्य प्रयच्छामि न चेच्छति। ततोऽब्रवीन्मां याचन्तमपराधं प्रयत्नतः।
व्याहृतं यन्मया सूत तत्तथा न तदन्यथा। अनृतोक्तं प्रजां हन्यात्ततः पापमवाप्नुयां। १०१०
तस्माद्धर्माभिरक्षार्थं नानृतं वक्तुमुत्सहे। मा त्वं ब्रह्मगतिं हिंस्याः प्रायश्चित्तं कृतं त्वया।
मद्वाक्यं नानृतं लोके कश्चित् कुर्य्यात् समाप्नुहि। इत्येतत्ते मया प्रोक्तं क्षिप्तेनापि सुहृत्तया।
जानामि त्वां विक्षिपन्तं जोषमास्स्वोत्तरं शृणु।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णशल्यसंवादे द्वाचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः पुनर्म्महाराज मद्रराजमरिन्दमः। अभ्यभाषत राधेयः सन्निवार्य्योत्तरं वचः।
यत्त्वं निदर्शनार्थं मां शल्य जल्पितवानसि। नाहं शक्यस्त्वया वाचा विभीषयितुमाहवे। १०१५
यदि मां देवताः सर्व्वा योधयेयुः सवासवाः। तथापि मे भयं न स्यात् किमु पार्थात् सकेशवात्।
नाहं भीषयितुं शक्यो वाङ्मात्रेण कथञ्चन। अन्यं जानीहि यः शक्यस्त्वया भीषयितुं रणे।
नीचस्य बलमेतावत् पारुष्यं यत्त्वमात्थ मां। अशक्तो मद्गुणान् वक्तुं वल्गसे बहु दुर्म्मते।
न हि कर्णः समुद्भूतो भयार्थमिह मद्रक। विक्रमार्थमहं जातो यशोऽर्थञ्च तथात्मनः।
सखिभावेन सौहार्द्दान्मित्रभावेन चैव हि। कारणैस्त्रिभिरेतैस्त्वं शल्य जीवसि साम्प्रतं। १०२०
राज्ञश्च धार्त्तराष्ट्रस्य कार्य्यं सुमहदुद्यतं। मयि तच्चाहितं शल्य तेन जीवसि मे क्षणं।
कृतश्च समयः पूर्व्वं क्षन्तव्यं विप्रियं तव। ऋते शल्यसहस्रेण विजयेयमहं परान्।
मित्रद्रोहस्तु पापीयानिति जीवसि साम्प्रतं।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णशल्यसंवादे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४३ ॥
॥ शल्य उवाच ॥ मम प्रलापाः कर्णैते न ब्रवीषि परान् प्रति। ऋते कर्णसहस्रेण शक्यां जेतुं परान् युधि।
॥ सञ्जय उवाच॥ तथा ब्रुवन्तं परुषं कर्णो मद्राधिपन्तथा। परुषं द्विगुणं भूयः प्रोवाचाप्रियदर्शनं। १०२५
॥ कर्ण उवाच ॥ इदन्तु मे त्वमेकाग्रः शृणु मद्रजनाधिप। सन्निधौ धृतराष्ट्रस्य प्रोच्यमानं मया श्रुतं।
देशांश्च विविधांश्चित्रान् पूर्व्वदत्तांश्च पार्थिवान्। ब्राह्मणाः कथयन्ति स्म धृतराष्ट्रनिवेशने।
तत्र वृद्धः पुरावृत्ताः कथाः कश्चिद्द्विजोत्तमः। वाहीकदेशान् मद्रांश्च कुत्सयन् वाक्यमब्रवीत्।
बहिष्कृता हिमवता गङ्गया च बहिष्कृताः। सरस्वत्या यमुनया कुरुक्षेत्रेण चापि ये।
पञ्चानां सिन्धुषष्ठानां नदीनां येऽन्तराश्रिताः। तान् धर्म्मबाह्यानशुचीन् वाहीकान् परिवर्जयेत्। १०३०
गोवर्द्धनो नाम वटः सुभद्रं नाम चत्वरं। एतद्राजकुलद्वारमाकुमारात् स्मराम्यहं।

कार्य्येणात्यर्थगूढेन वाहीकेषूषितं मया। तत एषां समाचारः संवासाद्विदितो मया।
शाकलं नाम नगरमापगा नाम निम्नगा। जर्त्तिका नाम वाहीकास्तेषां वृत्तं सुनिन्दितं।
धाना गौड्यासवं पीत्वा गोमांसं लशुनैः सह। अपूपमांसमद्यानामाशिनः शीलवर्जिताः।
गायन्त्यथ च नृत्यन्ति स्त्रियो मत्ता विवाससः। नगरागारवप्रेषु वहिर्माल्यानुलेपनाः। २०३५
मत्तावगीतैर्विविधैः खरोष्ट्रनिनदोपमैः। अनावृता मैथुने ताः कामचाराश्च सर्व्वशः।
आहुरन्योन्यसूक्तानि प्रब्रुवाणा मदोत्कटाः। हे हते हे हतेत्येवं स्वामिभर्तृहतेति च।
आक्रोशन्त्यः प्रनृत्यन्ति व्रात्याः पर्व्वस्वसंयताः। तासां किलावलिप्तानां निवसन् कुरुजाङ्गले।
कश्चिद्वाहीकदुष्टानां नातिहृष्टमना जगौ। सा नूनं वृहती गौरी सूक्ष्मकम्बलवासिनी।
मामनुस्मरती शेते वाहीकं कुरुजाङ्गले। शतद्रुकामहं तीर्त्वा ताञ्च रम्यामिरावतीं। २०४०
गत्वा स्वदेशं द्रक्ष्यामि स्थूलशङ्खाः शुभाः स्त्रियः। मनःशिलोज्ज्वलापाङ्गा गौर्य्यस्त्रीककुदोऽञ्जनाः।
कम्बलाजिनसंवीताः क्रन्दन्त्यः प्रियदर्शनाः। मृदङ्गानकशङ्खानां मर्द्दलानाञ्च निःस्वनैः।
खरोष्ट्राश्वतरैश्चैव मत्ता यास्यामहे सुखं। शमीपीलुकरीराणां वनेषु सुखवर्त्मसु।
अपूपान् सक्तुपिण्डांश्च प्राश्नन्तो मथिताम्वितान्। पथि सुप्रबला भूत्वा कदा सम्पततोऽध्वगान्।
चेलापहारं कुर्व्वाणास्ताडयिष्याम भूयशः। एवंशीलेषु व्रात्येषु वाहीकेषु दुरात्मसु। २०४५
कश्चेतयानो निवसेत् मुहूर्त्तमपि मानवः। ईदृशा ब्राह्मणेनोक्ता वाहीका मोघचारिणः।
येषां षड्भागहर्त्ता त्वमुभयोः शुभपापयोः। इत्युक्त्वा ब्राह्मणः साधुरुत्तरं पुनरुक्तवान्।
वाहीकेष्वविनीतेषु प्रोच्यमानं निबोध तत्। तत्र स्म राक्षसी गौति सदा कृष्णचतुर्द्दशीं।
नगरे शाकले स्फीते आहत्य निशि दुन्दुभिं। कदा वाहेयिका गाथाः पुनर्गास्यामि शाकले।
गव्यस्य तृप्ता मांसस्य पीत्वा गौडं सुरासवं। गौरीभिः सह नारीभिर्वृहतीभिः स्वलङ्कृता। २०५०
पलाण्डुगण्डूषयुतान् खादन्ती चैडकान् बहून्। वाराहं कौक्कुटं मांसं गव्यं गार्द्दभमौष्ट्रकं।
ऐडञ्च ये न खादन्ति तेषां जन्म निरर्थकं। इति गायन्ति ये मत्ताः सीधुना शाकलाश्च ये।
सबालवृद्धाः क्रन्दन्तस्तेषु धर्म्मः कथम्भवेत्। इति शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते।
यदन्योऽप्युक्तवानस्मान् ब्राह्मणः कुरुसंसदि। पञ्च नद्यो वहन्त्येता यत्र पीलुवनान्युत।
शतद्रुश्च विपाशा च तृतीयैरावती तथा। चन्द्रभागा वितस्ता च सिन्धुषष्ठा वहिर्गिरेः। २०५५
आरट्टा नाम ते देशा नष्टधर्म्मा न तान् व्रजेत्। व्रात्यानां दाससीयानां वाहीकानामयज्वनां।
न देवाः प्रतिगृह्णन्ति पितरो ब्राह्मणास्तथा। तेषां प्रनष्टधर्म्माणां वाहीकानामिति श्रुतिः।
ब्राह्मणेन तथा प्रोक्तं विदुषा साधुसंसदि। काष्ठकुण्डेषु वाहीका मृण्मयेषु च भुञ्जते।
सक्तुमद्यावलिप्तेषु श्वावलीढेषु निर्घृणाः। आविकञ्चौष्ट्रिकञ्चैव क्षीरं गार्द्दभमेव च।
तद्विकारांश्च वाहीकाः खादन्ति च पिबन्ति च। पुत्त्रसङ्करिणो जाल्माः सर्व्वान्नक्षीरभोजनाः। २०६०
आरट्टा नाम वाहीका वर्ज्जनीया विपश्चिता। हन्त शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते।

यदन्योऽप्युक्तवान् सत्यं ब्राह्मणः कुरुसंसदि । युगन्धरे पयः पीत्वा प्रोष्य चाप्यच्युतस्थले ।
तद्वद्भूतिलये स्नात्वा कथं स्वर्गं गमिष्यति । पञ्च नद्यो वहन्त्येता यत्र निःसृत्य पर्व्वतात् ।
आरट्टा नाम वाहीका न तेष्वार्य्यो द्व्यहं वसेत् । वहिश्च नाम हीकश्च विपाशायां पिशाचकौ ।
तयोरपत्यं वाहीका नैषा सृष्टिः प्रजापतेः । ते कथं विविधान् धर्म्मान् ज्ञास्यन्ते हीनयोनयः ।
कारस्करान् माहिषकान् कालिङ्गान् केरलांस्तथा । कर्कोटकान् वीरकांश्च दुर्द्धर्म्मांश्च विवर्ज्जयेत् ।
इति तीर्थानुसर्त्तारं राक्षसी काचिदब्रवीत् । एकरात्रशयी गेहे महोलूखलमेखला ।
आरट्टा नाम ते देशा वाहीकं नाम तज्जलं । ब्राह्मणापसदा यत्र तुल्यकालाः प्रजापतेः ।
वेदा न तेषां वेद्यञ्च यज्ञा यजनमेव च । व्रात्यानां दासमीयानामन्नं देवा न भुञ्जते ।
प्रस्थला मद्रगान्धारा आरट्टा नामतः खशाः । वसातिसिन्धुसौवीरा इति प्रायोऽतिकुत्सिताः ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णशल्यसंवादे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

॥ कर्ण उवाच ॥ हन्त शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते । उच्यमानं मया सम्यक् त्वमेकाग्रमनाः शृणु ।
ब्राह्मणः किल नो गेहमध्यवसत् पुराऽतिथिः । आचारं तत्र सम्प्रेक्ष्य प्रीतो वचनमब्रवीत् ।
मया हिमवतः शृङ्गमेकेनाध्युषितं चिरं । दृष्टाश्च बहवो देशा नानाधर्म्मसमाकुलाः ।
न केनचिद्धर्म्मेण विरुध्यन्ते प्रजा इमाः । सर्व्वं हि तेऽब्रुवन् धर्म्मं यदुक्तं वेदपारगैः ।
अटता तु ततो देशान् नानाधर्म्मसमाकुलान् । आगच्छता महाराज वाहीकेषु निशामितं ।
तत्र वै ब्राह्मणो भूत्वा ततो भवति क्षत्रियः । वैश्यः शूद्रश्च वाहीकस्ततो भवति नापितः ।
नापितश्च ततो भूत्वा पुनर्भवति ब्राह्मणः । द्विजो भूत्वा च तत्रैव पुनर्दासोऽभिजायते ।
भवत्येकः कुले विप्रः प्रसृष्टाः कामचारिणः । गान्धारमद्रकाश्चैव वाहीकाश्चाल्पचेतसः ।
एतन्मया श्रुतं तत्र धर्म्मसङ्करकारकं । कृत्स्नामटित्वा पृथिवीं वाहीकेषु विपर्य्ययः ।
हन्त शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते । यदप्यन्योऽब्रवीद्वाक्यं वाहीकानाञ्च कुत्सितं ।
सती पुरा हृता काचिदारट्टात् किल दस्युभिः । अधर्म्मतश्चोपयाता सा तानभ्यशपत्ततः ।
बालां बन्धुमतीं यन्मामधर्म्मेणोपगच्छत । तस्मान्नार्य्यो भविष्यन्ति बन्धक्यो वै कुलस्य च ।
न चैवास्मात् प्रमोक्ष्यध्वं घोरात् पापान्नराधमाः । तस्मात्तेषां भागहरा भागिनेया न सूनवः ।
कुरवः सहपाञ्चालाः शाल्वा मत्स्याः सनैमिषाः । कोशलाः काशपौण्ड्राश्च कालिङ्गा मागधास्तथा ।
चेदयश्च महाभागा धर्म्मं जानन्ति शाश्वतं । नानादेशेष्वसन्तश्च प्रायो वाह्यालयादृते ।
आमत्स्येभ्यः कुरुपाञ्चालदेश्या आनैमिषाच्चेदयो ये विशिष्टाः । धर्म्मं पुराणमुपजीवन्ति सन्तो मद्रानृते पाञ्चनदांश्च जिह्मान् ।
एवं विद्वान् धर्म्मकथासु राजंस्तूष्णींभूतो जडवच्छल्य भूपः । त्वं तस्य गोप्ता च जनस्य राजा षड्भागहर्त्ता शुभदुष्कृतस्य ।
अथवा दुष्कृतस्य त्वं हर्त्ता तेषामरक्षिता । रक्षिता पुण्यभाग्राजा प्रजानां त्वं त्वपुण्यभाक् ।
पूज्यमाने पुरा धर्म्मे सर्व्वदेशेषु शाश्वते । धर्म्मं पाञ्चनदं दृष्ट्वा धिगित्याह पितामहः ।

आत्यानां दाससीयानां कृतेऽप्यशुभकर्म्मणां । ब्रह्मणा निन्दिते धर्म्मे स त्वं लोके किमब्रवीः । २०९०

इति पाञ्चनदं धर्म्ममवमेने पितामहः । स्वधर्म्मस्थेषु वर्णेषु सोऽप्येतान्नाभ्यपूजयत् ।

हन्त शल्य विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते । कल्माषपादः सरसि निमज्जन् राक्षसोऽब्रवीत् ।

क्षत्रियस्य मलं भैक्ष्यं ब्राह्मणस्यानृतं मलं । मलं पृथिव्या वाहीकाः स्त्रीणां मद्रस्त्रियो मलं ।

निमज्जमानमुद्धृत्य कश्चिद्राजा निशाचरं । अपृच्छत्तेन चाख्यातं प्रोक्तवांस्तन्निबोध मे ।

मानुषाणां मलं म्लेच्छा म्लेच्छानामौष्टिका मलं । औष्टिकानां मलं षण्डाः षण्डानां राजयाजकाः । २०९५

राजयाजकयाज्यानां मद्रकाणाञ्च यन्मलं । तद्भवेदै तव मलं यद्यस्मान्न विमुञ्चसि ।

इति रक्षोपसृष्टेषु विषवीर्य्यहतेषु च । राक्षसं भेषजं प्रोक्तं संसिद्धवचनोत्तरं ।

ब्राह्मं पाञ्चालाः कौरवेयास्तु धर्म्म्यं सत्यं मत्स्याः शूरसेनाश्च यज्ञं । प्राच्या दासा वृषला दाक्षिणात्यास्तेना वाहीकाः सङ्करा वै सुराष्ट्राः ।

कृतघ्नता परवित्तापहारो मद्यपानं गुरुदारावमर्द्दः । वाक्पारुष्यं गोवधो रात्रिचर्य्या बहिर्गेहं परवस्त्रोपभोगः ।

येषां धर्म्मस्तान् प्रति नास्त्यधर्म्म आरट्टानां पञ्चनदान् धिगस्तु । आपाञ्चालेभ्यः कुरवो नैमिषाश्च मत्स्याश्चैतेऽप्यथ जानन्ति धर्म्मं । २१००

अथोदीच्याश्चाङ्गका मागधाश्च शिष्टान् धर्म्मानुपजीवन्ति वृद्धाः ।

प्राचीं दिशं श्रिता देवा जातवेदःपुरोगमाः । दक्षिणां पितरो गुप्तां यमेन शुभकर्म्मणा ।

प्रतीचीं वरुणः पाति पालयन् सुरान् बली । उदीचीं भगवान् सोमो ब्राह्मणैः सह रक्षति ।

तथा रक्षःपिशाचाश्च हिमवन्तं नगोत्तमं । गुह्यकाश्च महाराज पर्व्वतं गन्धमादनं ।

ध्रुवः सर्व्वाणि भूतानि विष्णुः पाति जनार्द्दनः । इङ्गितज्ञाश्च मगधाः प्रेक्षितज्ञाश्च कोशलाः । २१०५

अर्द्धोक्ताः कुरुपाञ्चालाः शाल्वाः कृत्स्नानुशासनाः । पार्व्वतीयाश्च विषमा यथैव शिवयस्तथा ।

सर्व्वज्ञा यवना राजन् शूराश्चैव विशेषतः । म्लेच्छाः स्वसंज्ञानियता नानुक्तमितरे जनाः ।

प्रतिबद्धास्तु वाहीका न च केचन मद्रकाः । स त्वमेतादृशः शल्य नोत्तरं वक्तुमर्हसि ।

पृथिव्यां सर्व्वदेशानां मद्रको मलमुच्यते ।

सौधीः पानं गुरुतल्पावमर्द्दो भ्रूणहत्या परवित्तापहारः । येषां धर्म्मस्तान् प्रति नास्त्यधर्म्म आरट्टजान् पञ्चनदान् धिगस्तु । २११०

एतज्ज्ञात्वा जोषमास्स्व प्रतीपं मा स्म वै कृथाः । मा त्वां पूर्व्वमहं हत्वा हनिष्ये केशवार्ज्जुनौ ।

॥ शल्य उवाच ॥ आतुराणां परित्यागः स्वदारसुतविक्रयः । अङ्गे प्रवर्त्तते कर्ण येषामधिपतिर्भवान् ।

रथातिरथसंख्यायां यत्त्वां भीष्मस्तदाऽब्रवीत् । तान् विदित्वात्मनो दोषान् निर्म्मन्युर्भव मा क्रुधः ।

सर्व्वत्र ब्राह्मणाः सन्ति सन्ति सर्व्वत्र क्षत्रियाः । वैश्याः शूद्रास्तथा कर्ण स्त्रियः साध्व्यश्च सुव्रताः

रमन्ते चोपहासेन पुरुषाः पुरुषैः सह । अन्योन्यमवरक्षन्तो देशे देशे समैथुनाः । २११५

परवाच्येषु निपुणः सर्व्वो भवति सर्व्वदा । आत्मवाच्यं न जानीते जानन्नपि च मुह्यति ।

सर्व्वत्र सन्ति राजानः स्वं स्वं धर्म्ममनुव्रताः । दुर्म्मनुष्यान्निगृह्णन्ति सन्ति सर्व्वत्र धार्म्मिकाः ।

न कर्ण देशसामान्यात् सर्व्वः पापं निषेवते । यादृशाः स्वस्वभावेन देवा अपि न तादृशाः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततो दुर्य्योधनो राजा कर्णशल्याववारयत् । सखिभावेन राधेयं शल्यं साम्ना त्वकेन च ।
ततो निवारितः कर्णो धार्त्तराष्ट्रेण मारिष । कर्णोऽपि नोत्तरं प्राह शल्योऽप्यभिमुखः परान् । २१२०
ततः प्रहस्य राधेयः पुनर्य्यातेत्यचोदयत् ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णशल्यसंवादे पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः परानीकसहं व्यूहमप्रतिमं कृतं । समीक्ष्य कर्णः पार्थानां धृष्टद्युम्नाभिरक्षितं ।
प्रययौ रथघोषेण सिंहनादरवेण च । वादित्राणाञ्च निनदैः कम्पयन्निव मेदिनीं ।
वेपमान इव क्रोधाद्युद्धशौण्डः परन्तपः । प्रतिव्यूह्य महातेजा यथावद्भरतर्षभ ।
व्यधमत् पाण्डवीं सेनामासुरीं मघवानिव । युधिष्ठिरञ्चाप्यहनदपसव्यञ्चकार ह । २१२५
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ कथं सञ्जय राधेयः प्रत्यव्यूहत पाण्डवान् । धृष्टद्युम्नमुखान् सर्व्वान् भीमसेनाभिरक्षितान् ।
सर्व्वानेव महेष्वासानजय्यानमरैरपि । के च प्रपक्षौ पक्षौ वा मम सैन्यस्य सञ्जय ।
प्रविभज्य यथान्यायं कथं वा समवस्थिताः । कथं पाण्डुसुताश्चापि प्रत्यव्यूहत मामकान् ।
कथञ्चैव महद्युद्धं प्रावर्त्तत सुदारुणं । क्व च बीभत्सुरभवत् यत् कर्णोऽयाद्युधिष्ठिरं ।
को ह्यर्ज्जुनस्य सान्निध्ये शक्तोऽभ्येतुं युधिष्ठिरं । सर्व्वभूतानि यो ह्येकः खाण्डवे जितवान् पुरा । २१३०
कस्तमन्यस्तु राधेयात् प्रतियुध्येज्जिजीविषुः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ शृणु व्यूहस्य रचनामर्ज्जुनश्च यथा गतः । परिवार्य्य नृपं स्वं स्वं सङ्ग्रामश्चाभवद्यथा ।
कृपः शारद्वतो राजन् मागधाश्च तरस्विनः । सात्वतः कृतवर्म्मा च दक्षिणं पक्षमाश्रिताः ।
तेषां प्रपक्षे शकुनिरुलूकश्च महारथः । सादिभिर्व्विमलप्रासैस्तवानीकमरक्षतां ।
गान्धारिभिरसम्भ्रान्तैः पार्व्वतीयैश्च दुर्ज्जयैः । शलभानामिव व्रातैः पिशाचैरिव दुर्दृशैः । २१३५
चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि रथानामनिवर्त्तिनां । संशप्तका युद्धशौण्डा वामं पार्श्वमपालयन् ।
समन्वितास्तव सुतैः कृष्णार्ज्जुनजिघांसवः । तेषां प्रपक्षाः काम्बोजाः शकाश्च यवनैः सह ।
निदेशात् सूतपुत्रस्य सरथाः साश्वपत्तयः । आह्वयन्तोऽर्ज्जुनं तस्थुः केशवञ्च महाबलं ।
मध्ये सेनामुखे कर्णोऽप्यवतिष्ठत दंशितः । चित्रवर्म्माङ्गदः स्रग्वी पालयन् वाहिनीमुखं ।
रक्ष्यमाणः सुसंरब्धैः पुत्रैः शस्त्रभृताम्वरः । वाहिनीप्रमुखे वीरः सम्प्रकर्षन्नशोभत । २१४०
अभ्यवर्त्तन्महाबाहुः सूर्य्यवैश्वानरप्रभः । महाद्विपस्कन्धगतः पिङ्गाक्षः प्रियदर्शनः ।
दुःशासनो वृतः सैन्यैः स्थितो व्यूहस्य पृष्ठतः । तमन्वयान्महाराज स्वयं दुर्य्योधनो नृपः ।
चित्राश्वैश्चित्रसन्नाहैः सोदर्य्यैरभिरक्षितः । रक्ष्यमाणो महावीर्य्यैः सहितैर्म्मद्रकेकयैः ।
अशोभत महाराज देवैरिव शतक्रतुः । अश्वत्थामा कुरूणाञ्च ये प्रवीरा महारथाः ।
नित्यं मत्ताश्च मातङ्गाः शूरैर्म्लेच्छैः समन्विताः । अन्वयुस्तद्रथानीकं वर्षन्त इव तोयदाः । २१४५
ते ध्वजैर्व्वैजयन्तीभिर्ज्ज्वलद्भिः परमायुधैः । सादिभिश्चास्थिता रेजुर्द्रुमवन्त इवाचलाः ।

तेषां पदातिनागानां पादरक्षाः सहस्रशः । पट्टिशासिधराः शूरा बभूवुरनिवर्त्तिनः ।
सादिभिः स्यन्दनैर्नागैरधिकं समलङ्कृतैः । स व्यूहराजो विबभौ देवासुरचमूपमः ।
वार्हस्पत्यः सुविहितो नायकेन विपश्चिता । नृत्यतीव महाव्यूहः परेषां भयमादधत् ।
तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पतन्ति युयुत्सवः । हत्यश्वरथमातङ्गाः प्रावृषीव बलाहकाः । ११५०
ततः सेनामुखे कर्णं दृष्ट्वा राजा युधिष्ठिरः । धनञ्जयममित्रघ्नमेकवीरमुवाच ह ।
पश्यार्ज्जुन महाव्यूहं कर्णेन विहितं रणे । युक्तं पक्षैः प्रपक्षैश्च परानीकं प्रकाशते ।
तदेतद्वै समालोक्य प्रत्यमित्रं महद्बलं । यथा नाभिभवत्यस्मांस्तथा नीतिर्व्विधीयतां ।
एवमुक्तोऽर्ज्जुनो राज्ञा प्राञ्जलिर्नृपमब्रवीत् । यथा भवानाह तथा तत्सर्व्वं न तदन्यथा ।
यस्त्वस्य विहितो घातस्तं करिष्यामि भारत । प्रधानवध एवास्य विनाशस्तं करोम्यहं । ११५५
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ तस्मात्त्वमेव राधेयं भीमसेनः सुयोधनं । वृषसेनञ्च नकुलः सहदेवोऽपि शौबलं ।
दुःशासनं शतानीको हार्द्दिक्यं शिनिपुङ्गवः । पाण्ड्यो द्रोणसुतं यान्तु स्वयं योत्स्याम्यहं कृपं ।
द्रौपदेया धार्त्तराष्ट्रान् शिष्टान् सह शिखण्डिना । ते ते च तांस्तान् सहितानस्माकं घ्नन्तु मामकाः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ इत्युक्तो धर्म्मराजेन तथेत्युक्त्वा धनञ्जयः । व्यादिदेश स्वसैन्यानि स्वयञ्चागाच्चमूमुखं ।
अग्निर्व्वैश्वानरः पूर्व्वो ब्रह्मेन्दुः सवितां गतः । तस्माद्यः प्रथमं जातस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः । ११६०
ब्रह्मेशानेन्द्रवरुणान् क्रमशो योऽवहत् पुरा । तमाद्यं रथमास्थाय प्रयातौ केशवार्ज्जुनौ ।
अथ तं रथमायान्तं दृष्ट्वा ह्यद्भुतदर्शनं । उवाचाधिरथिं शल्यः पुनस्तं युद्धदुर्म्मदं ।
अयं स रथ आयातः श्वेताश्वः कृष्णसारथिः । दुर्व्वारः सर्व्वसैन्यानां विपाकः कर्म्मणामिव ।
निघ्नन्नमित्रान् कौन्तेयो यं कर्ण परिपृच्छसि । श्रूयते तुमुलः शब्दो यथा मेघस्वनो महान् ।
ध्रुवमेतौ महात्मानौ वासुदेवधनञ्जयौ । एष रेणुः समुद्भूतो दिवमावृत्य तिष्ठति । ११६५
चक्रनेमिप्रणुन्नेव कम्पते कर्ण मेदिनी । प्रवात्येष महावायुरभितस्तव वाहिनीं ।
क्रव्यादा व्याहरन्त्येते मृगाः क्रन्दन्ति भैरवं । पश्य कर्ण महाघोरं भयदं लोमहर्षणं ।
कबन्धं मेघसङ्काशं भानुमावृत्य संस्थितं । पश्य यूथैर्ब्बहुविधैर्मृगाणां सर्व्वतो दिशं ।
बलिभिः कर्ण शार्दूलैरादित्योऽभिनिरीक्ष्यते । पश्य कङ्कांश्च गृध्रांश्च समवेतान् सहस्रशः ।
स्थितानभिमुखान् घोरानन्योन्यमभिभाषतः । रञ्जिताश्चामरा युक्तास्तव कर्ण महारथे । ११७०
प्रबराः प्रज्वलन्त्येते ध्वजश्चैव प्रकम्पते । सवेपथून् हयान् पश्य महाकायान्महाजवान् ।
प्लवमानान् दर्शनीयानाकाशे गरुडानिव । ध्रुवमेषु निमित्तेषु भूमिमाश्रित्य पार्थिवाः ।
स्वप्स्यन्ति निहताः कर्ण शतशोऽथ सहस्रशः । शङ्खानां तुमुलः शब्दः श्रूयते लोमहर्षणः ।
आनकानाञ्च राधेय मृदङ्गानाञ्च सर्व्वशः । बाणशब्दान् बहुविधान् नराश्वगजवाजिनां ।
ज्यातलत्रेषुशब्दांश्च शृणु कर्ण महात्मनः । हेमरूप्यप्रमृष्टानां वाससां शिल्पिनिर्म्मिताः । ११७५
नानावर्णा रथे भान्ति श्वसनेन प्रकम्पिताः । सहेमचन्द्रताराङ्काः पताकाः किङ्किणीयुताः ।

पश्य कर्णार्ज्जुनस्यैताः सौदामिन्य इवाम्बुदे । ध्वजाः कणकणायन्ते वातेनाभिसमीरिताः ।
विभ्राजन्ति रणे कर्ण विमाने दैवते यथा । सपताका रथाश्चैते पाञ्चालानां महात्मनां ।
पश्य कुन्तीसुतं वीरं बीभत्सुमपराजितं । प्रधर्षयितुमायान्तं कपिप्रवरकेतनं ।
एष ध्वजाग्रे पार्थस्य प्रेक्षणीयः समन्ततः । दृश्यते वानरो भीमो द्विषतामघवर्द्धनः । ११८०
एतच्चक्रं गदा शार्ङ्गं शङ्खं कृष्णस्य धीमतः । अत्यर्थं भ्राजते कृष्णे कौस्तुभस्तु मणिस्ततः ।
एष शार्ङ्गगदापाणिर्व्वासुदेवोऽतिवीर्य्यवान् । वाहयन्नेति तुरगान् पाण्डुरान् वातरंहसः ।
एतत् कूजति गाण्डीवं विकृष्टं सव्यसाचिना । एते हस्तवता मुक्ता घ्नन्त्यमित्रान् शिताः शराः ।
विशाला यत्र ताम्राक्षैः पूर्णचन्द्रनिभाननैः । एषा भूः कीर्य्यते राज्ञां शिरोभिरपलायिनां ।
एते सुपरिघाकाराः पुण्यगन्धानुलेपनाः । उद्यतायुधशौण्डानां पात्यन्ते सायुधा भुजाः । ११८५
निरस्तनेत्रजिह्वाश्च वाजिनः सह सादिभिः । पतिताः पात्यमानाश्च क्षितौ क्षीणाश्च शेरते ।
एते पर्व्वतशृङ्गाणां तुल्यरूपा हता द्विपाः । संछिन्नभिन्नाः पार्थेन प्रपतन्त्यद्रयो यथा ।
गन्धर्व्वनगराकारा रथा हतनरेश्वराः । विमानानीव पुण्यान्ते स्वर्गिणां निपतन्त्यमी ।
व्याकुलीकृतमत्यर्थं पश्य सैन्यं किरीटिना । नानामृगसहस्राणां यूथं केशरिणा यथा ।
घ्नन्त्येते पार्थिवान् वीराः पाण्डवाः समभिद्रुताः । नागाश्वरथपत्त्यौघांस्तावकान् समभिघ्नतः । ११९०
एष सूर्य्य इवाम्भोदैश्छन्नः पार्थो न दृश्यते । ध्वजाग्रं दृश्यते त्वस्य ज्याशब्दश्चापि श्रूयते ।
अद्य द्रक्ष्यसि तं वीरं श्वेताश्वं कृष्णसारथिं । निघ्नन्तं शात्रवान् संख्ये यं कर्ण परिपृच्छसि ।
अद्य तौ पुरुषव्याघ्रौ लोहिताक्षौ परन्तपौ । वासुदेवार्ज्जुनौ कर्ण द्रष्टास्येकरथे स्थितौ ।
सारथिर्य्यस्य वार्ष्णेयो गाण्डीवं यस्य कार्म्मुकं । तञ्चेद्धन्तासि राधेय त्वन्नो राजा भविष्यसि ।
एष संशप्तकाहूतस्तानेवाभिमुखो गतः । करोति कदनञ्चैषां संग्रामे द्विषतां बली । ११९५
इति ब्रुवाणं मद्रेशं कर्णः प्राहातिमन्युना । पश्य संशप्तकैः क्रुद्धैः सर्व्वतः समभिद्रुतः ।
एष सूर्य्य इवाम्भोदैश्छन्नः पार्थो न दृश्यते । एतदन्तोऽर्ज्जुनः शल्य निमग्नो योधसागरे ।
॥ शल्य उवाच ॥ वरुणं कोऽम्भसा हन्यादिन्धनेन च पावकं । को वाऽनिलं निगृह्णीयात् पिबेद्वा को महार्णवं ।
ईदृग्रूपमहं मन्ये पार्थस्य युधि निग्रहं । नहि शक्योऽर्ज्जुनो जेतुं युधि सेन्द्रैः सुरासुरैः ।
अथवा परितोषस्ते वाचोक्ता सुमना भव । न स शक्यो युधा जेतुमन्यं कुरु मनोरथं । १२००
बाहुभ्यामुद्धरेद्भूमिं दहेत्क्रुद्ध इमाः प्रजाः । पातयेत्त्रिदिवाद्देवान् योऽर्ज्जुनं समरे जयेत् ।
पश्य कुन्तीसुतं वीरं भीममक्लिष्टकारिणं । प्रभासन्तं महाबाहुं स्थितं मेरुमिवापरं ।
अमर्षी नित्यसंरब्धश्चिरं वैरमनुस्मरन् । एष भीमो जयं प्रेप्सुर्युधि तिष्ठति वीर्य्यवान् ।
एष धर्म्मभृतां श्रेष्ठो धर्म्मराजो युधिष्ठिरः । तिष्ठत्यसुकरः संख्ये परैः परपुरञ्जयः ।
एतौ च पुरुषव्याघ्रावश्विनाविव सोदरौ । नकुलः सहदेवश्च तिष्ठतो युधि दुर्जयौ । १२०५
अमी स्थिता द्रौपदेयाः पञ्च पञ्चाचला इव । व्यवस्थिता योद्धुकामाः सर्व्वेऽर्ज्जुनसमा युधि ।

एते द्रुपदपुत्राश्च धृष्टद्युम्नपुरोगमाः । स्फीताः सत्यजितो वीरास्तिष्ठन्ति परमौजसः ।
असाविन्द्र इवासह्यः सात्यकिः सात्वताम्बरः । युयुत्सुरुपयात्यस्मान् क्रुद्धोऽन्तकसमः पुरा ।
इति संवदतोरेव तयोः पुरुषसिंहयोः । ते सेने समसज्जेतां गङ्गायमुनवद्भृशं ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णशल्यसंवादे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तथा व्यूढेष्वनीकेषु संसक्तेषु च सञ्जय । संशप्तकान् कथं पार्थो गतः कर्णश्च पाण्डवान् । २२१०
एतद्विस्तरशो युद्धं प्रब्रूहि कुशलो ह्यसि । न हि तृप्यामि वीराणां शृण्वानो विक्रमान्रणे ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ तदास्थितमवज्ञाय प्रत्यमित्रबलं महत् । अव्यूहतार्जुनो व्यूहं पुत्रस्य तव दुर्नये ।
तत्सादिनागकलिलं पदातिरथसङ्कुलं । धृष्टद्युम्नमुखं व्यूहमशोभत महद्बलं ।
पारावतसवर्णाश्वश्चन्द्रादित्यसमद्युतिः । पार्षतः प्रबभौ धन्वी कालो विग्रहवानिव ।
पार्षतं जुगुपुः सर्व्वे द्रौपदेया युयुत्सवः । दिव्यवर्म्मायुधधराः शार्दूलसमविक्रमाः । २२१५
सानुगा दीप्तवपुषश्चन्द्रं तारागणा इव । अथ व्यूढेष्वनीकेषु प्रेक्ष्य संशप्तकान्रणे ।
क्रुद्धोऽर्जुनोऽभिदुद्राव व्याक्षिपन् गाण्डिवं धनुः । अथ संशप्तकाः पार्थमभ्यधावन् वधैषिणः ।
विजये धृतसङ्कल्पा मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं । तन्नराश्वौघबहुलं मत्तनागरथाकुलं ।
पत्तिमच्छूरवीरौघं द्रुतमर्ज्जुनमार्द्दयत् । स सम्प्रहारस्तुमुलस्तेषामासीत् किरीटिना ।
तस्यैव नः श्रुतो यादृक् निवातकवचैः सह । रथानश्वान् ध्वजान्नागान् पत्तीन्रणगतानपि । २२२०
इषून् धनूंषि खड्गांश्च चक्राणि च परश्वधान् । सायुधानुद्यतान् बाहून् विविधान्यायुधानि च ।
चिच्छेद द्विषतां पार्थः शिरांसि च सहस्रशः । तस्मिन् सैन्यमहावर्त्ते पातालतलसन्निभे ।
निमग्नन्तं रथं मत्वा नेदुः संशप्तकास्तदा । स पुनस्तानरीन् हत्वा पुनरुत्तरतोऽवधीत् ।
दक्षिणेन च पश्चाच्च क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव । अथ पाञ्चालचेदीनां सृञ्जयानाञ्च मारिष ।
त्वदीयैः सह संग्राम आसीत् परमदारुणः । कृपश्च कृतवर्म्मा च शकुनिश्चापि सौबलः । २२२५
हृष्टसेनाः सुसंरब्धा रथानीकप्रहारिणः । कोशलैः काश्यमत्स्यैश्च कारूषैः कैकयैरपि ।
शूरसेनैः शूरवरैर्युयुधुर्युद्धदुर्म्मदाः । तेषामन्तकरं युद्धं देहपाप्मासुनाशनं ।
क्षत्रविट्शूद्रवीराणां धर्म्म्यं स्वर्ग्यं यशस्करं । दुर्य्योधनोऽथ सहितो भ्रातृभिर्भरतर्षभ ।
गुप्तः कुरुप्रवीरैश्च मद्राणाञ्च महारथैः । पाण्डवैः सह पाञ्चालैश्चेदिभिः सात्यकेन च ।
युध्यमानं रणे कर्णं कुरुवीरोऽभ्यपालयत् । कर्णोऽपि निशितैर्ब्बाणैर्व्विनिहत्य महाचमूं । २२३०
प्रमृद्य च रथश्रेष्ठान् युधिष्ठिरमपीडयत् । विवस्त्ररथदेहासून् कृत्वा शत्रून् सहस्रशः ।
युक्त्वा स्वर्गयशोभ्याञ्च स्वेभ्यो मुदमुदावहत् । एवं मारिष संग्रामो नरवाजिगजक्षयः ।
कुरूणां सृञ्जयानाञ्च देवासुरसमोऽभवत् ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यत्तत् प्रविश्य पार्थानां सैन्यं कुर्व्वन् जनक्षयं । कर्णो राजानमभ्येत्य तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ।

के च प्रवीराः पार्थानां युधि कर्णमवारयन् । कांश्च प्रमथ्याधिरथिर्युधिष्ठिरमपीडयत् ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ धृष्टद्युम्नमुखान् पार्थान् दृष्ट्वा कर्णो व्यवस्थितान् । समभ्यधावत्त्वरितः पाञ्चालान् शत्रुकर्षणः ।
तन्तूर्णमभिधावन्तं पाञ्चाला जितकाशिनः । प्रत्युद्ययुर्महात्मानं हंसा इव महार्णवं ।
ततः शङ्खसहस्राणां निस्वनो हृदयङ्गमः । प्रादुरासीदुभयतो भेरीशब्दाश्च दारुणाः ।
नानावाणनिपाताश्च द्विपाश्वरथनिस्वनः । सिंहनादश्च वीराणामभवद्दारुणस्तदा ।
साद्रिद्रुमार्णवा भूमिः सवाताम्बुदमम्बरं । सार्केन्दुग्रहनक्षत्रा द्यौश्च व्यक्तं विघूर्णिता ।
इति भूतानि तं शब्दं मेनिरे ते च विव्यथुः । यानि चाप्यल्पसत्त्वानि प्रायस्तानि मृतानि च ।
अथ कर्णो भृशं क्रुद्धः शीघ्रमस्त्रमुदीरयन् । जघान पाण्डवीं सेनामासुरीं मघवानिव ।
स पाण्डवबलं कर्णः प्रविश्य विसृजञ्छरान् । प्रभद्रकाणां प्रवरानहनत् सप्तसप्ततिं ।
ततः सुपुङ्खैर्निशितै रथश्रेष्ठो रथेषुभिः । अवधीत् पञ्चविंशत्या पाञ्चालान् पञ्चविंशतिं ।
सुवर्णपुङ्खैर्नाराचैः परकायविदारणैः । चेदिकानवधीद्वीरः शतशोऽथ सहस्रशः ।
तं तथा समरे कर्म्म कुर्व्वाणमतिमानुषं । परिवव्रुर्महाराज पाञ्चालानां रथव्रजाः ।
ततः सन्धाय विशिखान् पञ्च भारत दुःसहान् । पाञ्चालानवधीत् पञ्च कर्णो वैकर्त्तनो वृषः ।
भानुदेवं चित्रसेनं सेनाविन्दुञ्च भारत । तपनं शूरसेनञ्च पाञ्चालानहनद्रणे ।
पाञ्चालेषु च शूरेषु वध्यमानेषु सायकैः । हाहाकारो महानासीत् पाञ्चालानां महाहवे ।
परिवव्रुर्महाराज पाञ्चालानां रथा दश । पुनरेव च तान् कर्णो जघानाशु पतत्रिभिः ।
चक्ररक्षौ तु कर्णस्य पुत्रौ मारिष दुर्जयौ । सुषेणः सत्यसेनश्च त्यक्त्वा प्राणानयुध्यतां ।
पृष्ठगोप्ता तु कर्णस्य ज्येष्ठः पुत्रो महारथः । वृषसेनः स्वयं कर्णं पृष्ठतः पर्य्यपालयत् ।
धृष्टद्युम्नः सात्यकिश्च द्रौपदेया वृकोदरः । जनमेजयः शिखण्डी च प्रवीराश्च प्रभद्रकाः ।
चेदिकैकेयपाञ्चाला यमौ मत्स्याश्च दंशिताः । समभ्यधावन्राधेयं जिघांसन्तः प्रहारिणं
त एनं विविधैः शस्त्रैः शरधाराभिरेव च । अभ्यवर्षन् विमर्द्दन्तं प्रावृषीवाम्बुदा गिरिं ।
पितरन्तु परीप्सन्तः कर्णपुत्राः प्रहारिणः । त्वदीयाश्चापरे राजन् वीरा वीरानवारयन् ।
सुषेणो भीमसेनस्य छित्त्वा भल्लेन कार्म्मुकं । नाराचैः सप्तभिर्व्विद्ध्वा हृदि भीमं ननाद ह ।
अथान्यद्धनुरादाय सुदृढं भीमविक्रमः । सज्यं वृकोदरः कृत्वा सुषेणस्याच्छिनद्धनुः ।
विव्याध चैनं दशभिः क्रुद्धो नृत्यन्निवेषुभिः । कर्णञ्च तूर्णं विव्याध त्रिसप्तत्या शितैः शरैः ।
भानुसेनञ्च दशभिः साश्वसूतायुधध्वजं । पश्यतां सुहृदां मध्ये कर्णपुत्रमपातयत् ।
क्षुरप्रणुन्नं तत्तस्य शिरश्चन्द्रनिभाननं । शुभदर्शनमेवासीन्नालभ्रष्टमिवाम्बुजं ।
हत्वा कर्णसुतं भीमस्तावकान् पुनरार्द्दयत् । कृपहार्द्दिक्ययोश्छित्त्वा चापौ तावप्यथार्द्दयत् ।
दुःशासनं त्रिभिर्व्विद्ध्वा शकुनिं षड्भिरायसैः । उलूकञ्च पतत्रिञ्च चकार विरथावुभौ ।
हा सुषेण हतोऽसीति ब्रुवन्नादत्त सायकं । तमस्य कर्णश्चिच्छेद त्रिभिश्चैनमताडयत् ।

अथान्यं परिजग्राह सुपर्व्वाणं सुतेजनं। सुषेणायासृजद्भीमस्तमप्यस्याच्छिनद्‌वृषः।
पुनः कर्णस्त्रिसप्तत्या भीमसेनमथेषुभिः। पुत्त्रं परीप्सन् विव्याध क्रूरं क्रूरैर्जिघांसया।
सुषेणस्तु धनुर्गृह्य भारसाधनमुत्तमं। नकुलं पञ्चभिर्व्वाणैर्व्वाह्वोरुरसि चार्प्पयत्।
नकुलस्तन्तु विंशत्या विद्ध्वा भारसहैर्दृढैः। ननाद बलवन्नादं कर्णस्य भयमादधत्।
तं सुषेणो महाराज विद्ध्वा दशभिराशुगैः। चिच्छेद च धनुः शीघ्रं क्षुरप्रेण महारथः।
अथान्यद्धनुरादाय नकुलः क्रोधमूर्च्छितः। सुषेणं नवभिर्व्वाणैर्व्वारयामास संयुगे।
स तु वाणैर्द्दिशो राजन्नाच्छाद्य परवीरहा। आजघ्ने सारथिञ्चास्य सुषेणञ्च ततस्त्रिभिः।
चिच्छेद चास्य सुदृढं धनुर्भल्लैस्त्रिभिस्त्रिधा। अथान्यद्धनुरादाय सुषेणः क्रोधमूर्च्छितः।
आविध्य नकुलं षष्ट्या सहदेवञ्च सप्तभिः। तद्युद्धं सुमहद्घोरमासीद्देवासुरोपमं।
निघ्नतां सायकैस्तूर्णमन्योन्यस्य बधं प्रति। सात्यकिर्वृषसेनस्य सूतं हत्वा त्रिभिः शरैः।
धनुश्चिच्छेद भल्लेन जघानाश्वांश्च सप्तभिः। ध्वजमेकेषुणोन्मथ्य त्रिभिस्तं हृद्यताडयत्।
अथावसन्नः स रथे मुहूर्त्तात् पुनरुत्थितः। स रणे युयुधानेन विसूताश्वरथध्वजः।
कृतो जिघांसुः शैनेयं खड्गचर्म्मधृगभ्ययात्। तस्य चाप्लवतः शीघ्रं वृषसेनस्य सात्यकिः।
वराहकर्णैर्द्दशभिरविध्यदसिचर्म्मणी। दुःशासनस्तु तं दृष्ट्वा विरथं व्यायुधं कृतं।
आरोप्य स्वरथं तूर्णमपोवाह रथान्तरं। अथान्यं रथमास्थाय वृषसेनो महारथः।
द्रौपदेयांस्त्रिसप्तत्या युयुधानञ्च पञ्चभिः। भीमसेनञ्चतुःषष्ट्या सहदेवञ्च पञ्चभिः।
नकुलं त्रिंशता वाणैः शतानीकञ्च सप्तभिः। शिखण्डिनञ्च दशभिर्धर्म्मराजं शतेन च।
एतांश्चान्यांश्च राजेन्द्र प्रवीरान् जयगृद्धिनः। अभ्यर्द्दयन्महेष्वासः कर्णपुत्त्रो विशाम्पते।
कर्णस्य युधि दुर्द्धर्षस्ततः पृष्ठमपालयत्। दुःशासनञ्च शैनेयो विद्ध्वा नवभिरायसैः।
विसूताश्वरथं कृत्वा ललाटे त्रिभिरार्प्पयत्। स त्वन्यं रथमास्थाय विधिवत् कल्पितं पुनः।
युयुधे पाण्डुभिः सार्द्धं कर्णस्याप्याययन् बलं। धृष्टद्युम्नस्ततः कर्णमविध्यद्दशभिः शरैः।
द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या युयुधानस्तु सप्तभिः। भीमसेनश्चतुःषष्ट्या सहदेवस्तु सप्तभिः।
शिखण्डी दशभिर्वीरो धर्म्मराजः शतेन च। एते चान्ये च राजेन्द्र प्रवीरा जयगृद्धिनः।
अभ्यर्द्दयन्महेष्वासं सूतपुत्त्रं महामृधे। तान् सूतपुत्त्रो विशिखैर्द्दशभिर्द्दशभिः शरैः।
रथेनानुचरन् वीरः प्रत्यविध्यदरिन्दमः। तत्रास्त्रवीर्य्यं कर्णस्य लाघवञ्च महात्मनः।
अपश्याम महाभाग तदद्भुतमिवाभवत्। न ह्याददानं ददृशुः सन्दधानञ्च सायकान्।
विमुञ्चन्तञ्च संरम्भादपश्यन्त हतानरीन्। द्यौर्व्वियद्भूर्द्दिशश्चैव प्रपूर्णा निशितैः शरैः।
अरुणाभ्रावृताकारं तस्मिन्देशे बभौ वियत्। नृत्यन्निव हि राधेयश्चापहस्तः प्रतापवान्।
यैर्व्विद्धः प्रत्यविध्यत्तानेकैकं त्रिगुणैः शरैः। शतैश्च दशभिश्चैतान् पुनर्व्विद्ध्वा ननाद च।
साश्वसूतरथच्छत्रास्ततस्ते विवरं ददुः। तान् प्रमथ्य महेष्वासान् राधेयः शरवृष्टिभिः।

गजानीकमसंबाधं प्राविशच्छत्रुकर्षणः । स रथांस्त्रिशतं हत्वा चेदीनामनिवर्त्तिनां । २२९५
राधेयो निशितैर्बाणैस्ततोऽभ्यर्च्छद्युधिष्ठिरं । ततस्ते पाण्डवा राजञ्छिखण्डी च ससात्यकिः ।
राधेयात् परिरक्षन्तो राजानं पर्य्यवारयन् । तथैव तावकाः सर्व्वे कर्णं दुर्व्वारणं रणे ।
यत्ताः शूरा महेष्वासाः पर्य्यरक्षन्त सर्व्वशः । नानावादित्रघोषाश्च प्रादुरासन् विशाम्पते ।
सिंहनादश्च संजज्ञे शूराणामभिगर्ज्जतां । ततः पुनः समाजग्मुरभीताः कुरुपाण्डवाः ।
युधिष्ठिरमुखाः पार्थाः सूतपुत्रमुखा वयं । २३००

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ विदार्य्य कर्णस्तां सेनां युधिष्ठिरमथाद्रवत् । रथहस्त्यश्वपत्तीनां सहस्रैः परिवारितः ।
नानायुधसहस्राणि प्रेरितान्यरिभिर्वृषः । छित्त्वा बाणशतैरुग्रैस्तानविध्यदसम्भ्रमात् ।
निचकर्त्त शिरांस्येषां बाहूनूरूंश्च सूतजः । ते हता वसुधां पेतुर्भग्नाश्चान्ये प्रदुद्रुवुः ।
द्राविडास्तु निषादास्तु पुनः सात्यकिचोदिताः । अभ्यद्रवन् जिघांसन्तः पत्तयः कर्णमाहवे ।
ते विबाहुशिरस्त्राणाः प्रहताः कर्णसायकैः । पेतुः पृथिव्यां युगपच्छिन्नं शालवनं यथा । २३०५
एवं योधशतान्याजौ सहस्राण्ययुतानि च । हतानीयुर्महीं देहैर्यशसा पूरयन् दिशः ।
अथ वैकर्त्तनं कर्णं रणे क्रुद्धमिवान्तकं । रुरुधुः पाण्डुपाञ्चाला व्याधिं मन्त्रौषधैरिव ।
स तान् प्रमृद्याभ्यपतत् पुनरेव युधिष्ठिरं । मन्त्रौषधिक्रियाऽतीतो व्याधिरत्युल्बणो यथा ।
स राजगृद्धिभी रुद्धः पाण्डुपाञ्चालकेकयैः । नाशकत्तानतिक्रान्तुं मृत्युर्ब्रह्मविदो यथा ।
ततो युधिष्ठिरः कर्णमदूरस्थं निवारितं । अब्रवीत् परवीरघ्नं क्रोधसंरक्तलोचनः । २३१०
कर्ण कर्ण वृथा दृष्टे सूतपुत्र वचः शृणु । सदा स्पर्धसि संग्रामे फाल्गुनेन तरस्विना ।
तथाऽस्मान् बाधसे नित्यं धार्त्तराष्ट्रमते स्थितः । यद्बलं यच्च ते वीर्य्यं प्रद्वेषो यश्च पाण्डुषु ।
तत् सर्व्वं दर्शयस्वाद्य पौरुषं महदास्थितः । युद्धश्रद्धाञ्च तेऽद्याहं विनेष्यामि महाहवे ।
एवमुक्त्वा महाराज कर्णं पाण्डुसुतस्तदा । सुवर्णपुङ्खैर्दशभिर्विव्याधायस्मयैः शरैः ।
तं सूतपुत्त्रो दशभिः प्रत्यविध्यदरिन्दमः । वत्सदन्तैर्महेष्वासः प्रहसन्निव भारत । २३१५
सोऽवज्ञाय तु निर्व्विद्धः सूतपुत्त्रेण मारिष । प्रजज्वाल ततः क्रोधाद्धविषेव हुताशनः ।
ज्वालामालापरिक्षिप्तो राज्ञो देहो व्यदृश्यत । युगान्ते दग्धुकामस्य संवर्त्ताग्नेरिवापरः
ते प्रदीप्तायुधधरा दीप्तवस्त्राम्बरस्रजः । सैनिकास्तत्र राजेन्द्र व्यद्रवन्त दिशो दश ।
ततो विस्फार्य्य सुमहच्चापं हेमपरिष्कृतं । समाधत्त शितं बाणं गिरीणामपि दारणं ।
ततः पूर्णायतोत्कृष्टं यमदण्डनिभं शरं । मुमोच त्वरितो राजा सूतपुत्रजिघांसया । २३२०
स तु वेगवता मुक्तो बाणो वज्राशनिस्वनः । विवेश सहसा कर्णं सव्ये पार्श्वे महारथं ।
स तु तेन प्रहारेण पीडितः प्रमुमोह वै । स्रस्तगात्रो महाबाहुर्धनुरुत्सृज्य स्यन्दने ।
ततो हाहाकृतं सैन्यं धार्त्तराष्ट्रबलं महत् । विवर्णमुखभूयिष्ठं कर्णं दृष्ट्वा तथागतं ।

सिंहनादश्च सञ्जज्ञे क्ष्वेलाः किलकिलास्तथा । पाण्डवानां महाराज दृष्ट्वा राज्ञः पराक्रमं ।
प्रतिलभ्य तु राधेयः संज्ञां नातिचिरादिव । दध्रे राजविनाशाय मनः क्रूरपराक्रमः । २२२५
स हेमविकृतं चापं विस्फार्य्य विजयं महत् । अवाकिरदमेयात्मा पाण्डवं निशितैः शरैः ।
ततः क्षुराभ्यां पाञ्चाल्यौ चक्ररक्षौ महात्मनः । जघान चन्द्रदेवञ्च दण्डधारञ्च संयुगे ।
तावुभौ धर्म्मराजस्य प्रवीरौ परिपार्श्वतः । रथाभ्याशे चकाशेते चन्द्रस्येव पुनर्व्वसू ।
युधिष्ठिरः पुनः कर्णमविध्यन्निशितैः शरैः । सुषेणं सत्यसेनञ्च त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ।
शल्यं नवत्या विव्याध त्रिसप्तत्या च सूतजं । तांस्तस्य गोप्तॄन् विव्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः । २२३०
ततः प्रहस्याधिरथिर्व्विधुन्वानः स कार्म्मुकं । छित्त्वा भल्लेन राजानं विद्ध्वा षष्ट्याऽनदत्तदा ।
ततः प्रवीराः पाण्डूनामभ्यधावन्नमर्षिताः । युधिष्ठिरं परीप्सन्तः कर्णमभ्यर्द्दयञ्छरैः ।
सात्यकिश्चेकितानश्च युयुत्सुः पाण्ड्य एव च । धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ।
यमौ च भीमसेनश्च शिशुपालस्य चात्मजः । कारूषा मत्स्यशेषाश्च कैकेयाः काशिकोशलाः ।
एते च त्वरिता वीरा वसुषेणमताडयन् । जनमेजयश्च पाञ्चाल्यः कर्णं विव्याध सायकैः । २२३५
वराहकर्णनाराचैर्न्नालीकैर्न्निशितैः शरैः । वत्सदन्तैर्व्विपाठैश्च क्षुरप्रैश्चटकामुखैः ।
नानाप्रहरणैश्चोग्रै रथहस्त्यश्वसादिभिः । सर्व्वतोऽभ्यद्रवन् कर्णं परिवार्य्य जिघांसया ।
स पाण्डवानां प्रवरैः सर्व्वतः समभिद्रुतः । उदीरयन् ब्राह्ममस्त्रं शरैरापूरयन् दिशः ।
ततः शरमहाज्वालो वीर्य्योष्मा कर्णपावकः । निर्द्दहन् पाण्डववनं वीरः पर्य्यचरद्रणे ।
स सन्धाय महास्त्राणि महेष्वासो महामनाः । प्रहस्य पुरुषेन्द्रस्य शरैश्चिच्छेद कार्म्मुकं । २२४०
ततः सन्धाय नवतिं निमेषान्नतपर्व्वणः । बिभेद कवचं राज्ञो रणे कर्णः शितैः शरैः ।
तद्वर्म्म हेमविकृतं रत्नचित्रं बभौ पतत् । सविद्युदभ्रं सवितुः श्लिष्टं वातहतं यथा ।
तदङ्गात् पुरुषेन्द्रस्य भ्रष्टं वर्म्म व्यरोचत । रत्नैरलङ्कृतं दिव्यैर्व्यभ्रं निशि यथा नभः ।
छिन्नवर्म्मा शरैः पार्थो रुधिरेण समुक्षितः । ततः सर्व्वायसीं शक्तिं चिक्षेपाधिरथिं प्रति ।
तां ज्वलन्तीमिवाकाशे शरैश्चिच्छेद सप्तभिः । सा छिन्ना भूमिमगमन्महेष्वासस्य सायकैः । २२४५
ततो बाह्वोर्ल्ललाटे च हृदि चैव युधिष्ठिरः । चतुर्भिस्तोमरैः कर्णं ताडयित्वाऽनदन्मुदा ।
उद्भिन्नरुधिरः कर्णः क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् । ध्वजं चिच्छेद भल्लेन त्रिभिर्व्विव्याध पाण्डवं ।
इषुधी चास्य चिच्छेद रथञ्च तिलशोऽच्छिनत् । कालवालास्तु ये पार्थं दन्तवर्णा वहन् हयाः ।
तैर्युक्तं रथमास्थाय प्रायाद्राजा पराङ्मुखः । एवं पार्थोऽभ्युपायात्स निहतः पार्ष्णिसारथिः ।
अशक्नुवन् प्रमुखतः स्थातुं कर्णस्य दुर्म्मनाः । अभिद्रुत्य तु राधेयः पाण्डुपुत्रं युधिष्ठिरं । २२५०
वज्रच्छत्राङ्कुशैर्म्मत्स्यैर्ध्वजकूर्म्माम्बुजादिभिः । लक्षणैरुपपन्नेन पाण्डुना पाण्डुनन्दनं ।
पवित्रीकर्त्तुमात्मानं स्कन्धे संस्पृश्य पाणिना । ग्रहीतुमिच्छन् स बलात् कुन्तीवाक्यञ्च सोऽस्मरत् ।
तं शल्यः प्राह मा कर्ण गृह्णीथाः पार्थिवोत्तमं । गृहीतमात्रो हत्वा त्वां मा करिष्यति भस्मसात् ।

अब्रवीत् प्रहसन् राजन् कुत्सयन्निव पाण्डवं । कथं नाम कुले जातः क्षत्त्रधर्म्मव्यवस्थितः ।
प्रजह्यात् समरं भीतः प्राणान् रक्षन् महाहवे । न भवान् क्षत्त्रधर्म्मेषु कुशलोऽसीति मे मतिः । २९५५
ब्राह्मे बले भवान् युक्तः स्वाध्याये यज्ञकर्म्मणि । मा स्म युध्यस्व कौन्तेय मा स्म वीरान् समासदः ।
मा चैतानप्रियं ब्रूहि मा वै व्रज महारणं । एवमुक्त्वा ततः पार्थं विसृज्य च महाबलः ।
न्यहनत् पाण्डवीं सेनां वज्रहस्त इवासुरीं । ततोऽपायाद्द्रुतं राजन् व्रीडन्निव नरेश्वरः ।
अथापयातं राजानं मत्वाऽन्वीयुस्तमच्युतं । चेदिपाण्डवपाञ्चालाः सात्यकिश्च महारथः ।
द्रौपदेयास्तथा शूरा माद्रीपुत्त्रौ च पाण्डवौ । ततो युधिष्ठिरानीकं दृष्ट्वा कर्णः पराङ्मुखं । २९६०
कुरुभिः सहितो वीरः प्रहृष्टः पृष्ठतोऽन्वगात् । भेरीशङ्खमृदङ्गानां कार्म्मुकाणाञ्च निस्वनः ।
बभूव धार्त्तराष्ट्राणां सिंहनादरवस्तथा । युधिष्ठिरस्तु कौरव्य रथमारुह्य सत्वरं ।
श्रुतकीर्त्तेर्म्महाराज दृष्टवान् कर्णविक्रमं । काल्यमानं बलं दृष्ट्वा धर्म्मराजो युधिष्ठिरः ।
स्वान् योधानब्रवीत् क्रुद्धो निघ्नतैतान् किमासत । ते च राज्ञाऽभ्यनुज्ञाताः पाण्डवानां महारथाः ।
भीमसेनमुखाः सर्व्वे पुत्त्रांस्ते प्रत्युपाद्रवन् । अभवत्तुमुलः शब्दो योधानां तत्र भारत । २९६५
रथहस्त्यश्वपत्तीनां शस्त्राणाञ्च ततस्ततः । उत्तिष्ठत प्रहरत प्रैताभिपततेति च ।
इति ब्रुवाणा अन्योऽन्यं जघ्नुर्योधा महारणे । अभ्रच्छायेव तत्रासीच्छरवृष्टिभिरम्बरे ।
समावृतैर्न्नरवरैर्न्निघ्नद्भिरितरेतरं । विपताकध्वजच्छत्रा व्यश्वसूतायुधा रणे ।
व्यङ्गाङ्गावयवाः पेतुः क्षितौ क्षीणाः क्षितीश्वराः । प्रवणादिव शैलानां शिखराणि द्विपोत्तमाः ।
सारोहा निहताः पेतुर्व्वज्रभिन्ना इवाद्रयः । छिन्नभिन्नविपर्य्यस्तैर्व्वर्म्मालङ्कारभूषणैः । २९७०
प्रतिवीरैश्च संमर्द्दे पत्तिसङ्घाः सहस्रशः । विशालायतताम्राक्षैः पद्मेन्दुसदृशाननैः ।
शिरोभिर्युद्धशौण्डानां सर्व्वतः संस्तृता मही । यथा भुवि तथा व्योम्नि निस्वनं शुश्रुवुर्ज्जनाः ।
विमानैरप्सरःसङ्घैर्गीतवादित्रनिस्वनैः । हतानभिमुखान् वीरान् वीरैः शतसहस्रशः ।
आरोप्यारोप्य गच्छन्ति विमानेष्वप्सरोगणाः । तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्य्यं प्रत्यक्षं स्वर्गलिप्सया ।
प्रहृष्टमनसः शूराः क्षिप्रं जघ्नुः परस्परं । रथिनो रथिभिः सार्द्धं चित्रं युयुधुराहवे । २९७५
पत्तयः पत्तिभिर्न्नागाः सह नागैर्हयैर्हयाः । एवं प्रवृत्ते सङ्ग्रामे गजवाजिनरक्षये ।
सैन्येन रजसा वृत्ते स्वे स्वान् जघ्नुः परे परान् । कचाकचि युद्धमासीद्दन्तादन्ति नखानखि ।
मुष्टियुद्धं नियुद्धञ्च देहपाप्मासुनाशनं । तथा वर्त्तति सङ्ग्रामे गजवाजिनरक्षये ।
नराश्वनागदेहेभ्यः प्रसृता लोहितापगा । गजाश्वनरदेहान् सा व्युवाह पतितान् बहून् ।
नराश्वगजसम्बाधे नराश्वगजसादिनां । लोहितोदा महाघोरा मांसशोणितकर्द्दमा । २९८०
नराश्वगजदेहानां वहन्ती भीरुभीषणा । तस्याः पारमपारञ्च व्रजन्ति विजयैषिणः ।
गाधेन चाप्लवन्तश्च निमज्ज्योन्मज्ज्य चापरे । ते तु लोहितदिग्धाङ्गा रक्तवर्म्मायुधाम्बराः ।
सस्नुस्तस्यां पपुश्चास्यां मम्लुश्च भरतर्षभ । रथानश्वान्नरान्नागानायुधाभरणानि च ।

वमनान्यथ वर्म्माणि बध्यमानान् हतानपि । भूमिं खं द्याञ्चिदिशश्चैव प्रायः पश्याम लोहितां ।
लोहितस्य तु गन्धेन स्पर्शेन च रसेन च । रूपेण चातिरिक्तेन शब्देन च विसर्पता । २२८५
विषादः सुमहानासीत् प्रायः सैन्यस्य भारत । तत्तु विप्रहतं सैन्यं भीमसेनमुखास्तदा ।
भूयः समाद्रवन् वीराः सात्यकिप्रमुखास्तदा । तेषामापततां वेगमविषह्यं महात्मनां ।
पुत्त्राणां ते महासैन्यमासीद्राजन् पराङ्मुखं । तत्प्रकीर्णरथाश्वेभं नरवाजिसमाकुलं ।
विध्वस्तचर्म्मकवचं प्रविद्धायुधकार्म्मुकं । व्यद्रवत्तावकं सैन्यं लोड्यमानं समन्ततः ।
सिंहार्द्दितमिवारण्ये यथा गजकुलं तथा । २२९०

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे ऊनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ तानभिद्रवतो दृष्ट्वा पाण्डवांस्तावकं बलं । दुर्य्योधनो महाराज वारयामास सर्व्वशः ।
योधांश्च स्वबलञ्चैव समन्ताद्भरतर्षभ । क्रोशतस्तव पुत्त्रस्य न स्म राजन् न्यवर्त्तत ।
ततः पक्षः प्रपक्षश्च शकुनिश्चापि सौबलः । तदा सशस्त्राः कुरवो भीममभ्यद्रवन् रणे ।
कर्णोऽपि दृष्ट्वा द्रवतो धार्त्तराष्ट्रान् सराजकान् । मद्रराजमुवाचेदं याहि भीमरथम्प्रति ।
एवमुक्तस्तु कर्णेन शल्यो मद्राधिपस्तदा । हंसवर्णान् हयानग्र्यान् प्रैषीद्यत्र वृकोदरः । २२९५
ते प्रेरिता महाराज शल्येनाहवशोभिना । भीमसेनरथं प्राप्य समसज्जन्त वाजिनः ।
दृष्ट्वा कर्णं समायान्तं भीमः क्रोधसमन्वितः । मतिञ्चक्रे विनाशाय कर्णस्य भरतर्षभ ।
सोऽब्रवीत् सात्यकिं वीरं धृष्टद्युम्नञ्च पार्षतं । यूयं रक्षत राजानं धर्म्मात्मानं युधिष्ठिरं ।
संशयान्महतो मुक्तं कथञ्चित् प्रेक्षतो मम । अग्रतो मे कृतो राजा छिन्नसर्व्वपरिच्छदः ।
दुर्य्योधनस्य प्रीत्यर्थं राधेयेन दुरात्मना । अन्तमद्य गमिष्यामि तस्य दुःखस्य पार्षत । २३००
हन्ताऽस्म्यद्य रणे कर्णं स वा मां निहनिष्यति । संग्रामेण सुघोरेण सत्यमेतत् ब्रवीमि ते ।
राजानमद्य भवतां न्यासभूतं ददानि वै । तस्य संरक्षणे सर्व्वे यतध्वं विगतज्वराः ।
एवमुक्त्वा महाबाहुः प्रायादाधिरथिं प्रति । सिंहनादेन महता सर्व्वाः सन्नादयन् दिशः ।
दृष्ट्वा त्वरितमायान्तं भीमं युद्धाभिनन्दिनं । सूतपुत्त्रमथोवाच मद्राणामीश्वरो विभुः ।
॥ शल्य उवाच ॥ पश्य कर्ण महाबाहुं सङ्क्रुद्धं पाण्डुनन्दनं । दीर्घकालार्ज्जितं क्रोधं मोक्तुकामं त्वयि ध्रुवं । २३०५
ईदृशं नास्य रूपं मे दृष्टपूर्व्वं कदाचन । अभिमन्यौ हते कर्ण राक्षसे च घटोत्कचे ।
त्रैलोक्यस्य समस्तस्य शक्तः क्रुद्धो निवारणे । बिभर्त्ति सदृशं रूपं युगान्ताग्निसमप्रभं ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ इति ब्रुवति राधेयं मद्राणामीश्वरे नृप । अभ्यवर्त्तत वै कर्णं क्रोधदीप्तो वृकोदरः ।
अथागतन्तु सम्प्रेक्ष्य भीमं युद्धाभिनन्दिनं । अब्रवीद्वचनं शल्यं राधेयः प्रहसन्निव ।
यदुक्तं वचनं मेऽद्य त्वया मद्रजनेश्वर । भीमसेनं प्रति विभो तत् सत्यं नात्र संशयः । २३१०
एष शूरश्च वीरश्च क्रोधनश्च वृकोदरः । निरपेक्षः शरीरे च प्राणतश्च बलाधिकः ।
अज्ञातवासं वसता विराटनगरे तदा । द्रौपद्याः प्रियकामेन केवलं बाहुसंश्रयात् ।

गूढभावं समाश्रित्य कीचकः सगणो हतः । सोऽद्य संग्रामशिरसि संनद्धः क्रोधमूर्च्छितः ।
किङ्करोद्यतदण्डेन मृत्युनाऽपि व्रजेद्रणं । चिरकालाभिलषितो ममायन्तु मनोरथः ।
अर्ज्जुनं समरे हन्यां मां वा हन्याद्धनञ्जयः । स मे कदाचिदद्यैव भवेद्भीमसमागमात् । २५१५
निहते भीमसेने वा यदि वा विरथीकृते । अभियास्यति मां पार्थस्तन्मे साधु भविष्यति ।
अत्र यन्मन्यसे प्राप्तं तच्छीघ्रं सम्प्रधारय । एतच्छ्रुत्वा तु वचनं राधेयस्यामितौजसः ।
उवाच वचनं शल्यः सूतपुत्रं तथागतं । अभियाहि महाबाहो भीमसेनं महाबलं ।
निरस्य भीमसेनन्तु ततः प्राप्स्यसि फाल्गुनं । यस्ते कामोऽभिलषितश्चिरात् प्रभृति सूतज ।
स वै संपत्स्यते कर्ण सत्यमेतत् ब्रवीमि ते । एवमुक्ते ततः कर्णः शल्यं पुनरभाषत । २५२०
हन्ताऽहमर्ज्जुनं संख्ये मां वा हन्याद्धनञ्जयः । युद्धे मनः समाधाय याहि यत्र वृकोदरः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः प्रायाद्रथेनाशु शल्यस्तत्र विशाम्पते । यत्र भीमो महेष्वासो व्यद्रावयत वाहिनीं ।
ततस्तूर्य्यनिनादश्च भेरीणाञ्च महास्वनः । उदतिष्ठच्च राजेन्द्र कर्णभीमसमागमे ।
भीमसेनोऽथ संक्रुद्धस्तव सैन्यं दुरासदं । नाराचैर्विमलैस्तीक्ष्णैर्दिशः प्राद्रावयद्बली ।
स सन्निपातस्तुमुलो घोररूपो विशाम्पते । आसीद्रौद्रो महाराज कर्णपाण्डवयोर्मृधे । २५२५
ततो मुहूर्त्ताद्राजेन्द्र पाण्डवः कर्णमाद्रवत् । समागतन्तं सम्प्रेक्ष्य कर्णो वैकर्त्तनो वृषः ।
आजघान सुसंक्रुद्धो नाराचेन स्तनान्तरे । पुनश्चैनममेयात्मा शरवर्षैरवाकिरत् ।
स विद्धः सूतपुत्रेण छादयामास पत्रिभिः । विव्याध निशितैः कर्णं नवभिर्नतपर्व्वभिः ।
तस्य कर्णो धनुर्म्मध्ये द्विधा चिच्छेद पत्रिभिः । अथैनं छिन्नधन्वानं प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे ।
नाराचेन सुतीक्ष्णेन सर्व्वावरणभेदिना । सोऽन्यत् कार्म्मुकमादाय सूतपुत्रं वृकोदरः । २५३०
राजन् मर्म्मसु मर्म्मज्ञो विव्याध निशितैः शरैः । ननाद बलवन्नादं कम्पयन्निव रोदसी ।
तं कर्णः पञ्चविंशत्या नाराचेन समार्पयत् । मदोत्कटं वने दृप्तमुल्काभिरिव कुञ्जरं ।
ततः सायकभिन्नाङ्गः पाण्डवः क्रोधमूर्च्छितः । संरम्भामर्षताम्राक्षः सूतपुत्रवधेप्सया ।
स कार्म्मुके महावेगं भारसाधनमुत्तमं । गिरीणामपि भेत्तारं सायकं समयोजयत् ।
विकृष्य बलवच्चापमाकर्णादतिमारुतिः । तं मुमोच महेष्वासः क्रुद्धः कर्णजिघांसया । २५३५
स विसृष्टो बलवता वाणो वज्राशनिस्वनः । अदारयद्रणे कर्णं वज्रवेगो यथाऽचलं ।
भीमसेनेनाभिहतः सूतपुत्रः कुरूद्वह । निषसाद रथोपस्थे विसंज्ञः पृतनापतिः ।
ततो मद्राधिपो दृष्ट्वा विसंज्ञं सूतनन्दनं । अपोवाह रथेनाजौ कर्णमाहवशोभिनं ।
ततः पराजिते कर्णे धार्त्तराष्ट्रीं महाचमूं । व्यद्रावयद्भीमसेनो यथेन्द्रो दानवान् पुरा ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णापयाने पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सुदुष्करमिदं कर्म्म कृतं भीमेन सञ्जय । येन कर्णो महाबाहू रथोपस्थे निपातितः । २५४०
कर्णो ह्येको रणे हन्ता पाण्डवान् सृञ्जयैः सह । इति दुर्य्योधनः सूत प्राब्रवीन्मां मुहुर्मुहुः ।

पराजितन्तु राधेयं दृष्ट्वा भीमेन संयुगे। ततः परं किमकरोत् पुत्त्रो दुर्य्योधनो मम।
॥ सञ्जय उवाच ॥ विमुखं प्रेक्ष्य राधेयं सूतपुत्त्रं महाहवे। पुत्त्रस्तव महाराज सोदर्य्यान् समभाषत।
शीघ्रं गच्छत भद्रं वो राधेयं परिरक्षत। भीमसेनभयागाधे मज्जन्तं व्यसनार्णवे।
ते तु राज्ञा समादिष्टा भीमसेनं जिघांसवः। अभ्यवर्त्तन्त संक्रुद्धाः पतङ्गाः पावकं यथा। २३४५
श्रुतवान् दुर्द्धरः क्राथो विवित्सुर्व्विकटः समः। निषङ्गी कवची पाशी तथा नन्दोपनन्दकौ।
दुष्प्रधर्षः सुबाहुश्च वातवेगसुवर्चसौ। धनुर्ग्राहो दुर्म्मदश्च जलसन्धः शलः सहः।
एतै रथैः परिवृता वीर्य्यवन्तो महाबलाः। भीमसेनं समासाद्य समन्तात् पर्य्यवारयन्।
ते व्यमुञ्चञ्छरव्रातान्नानालिङ्गान् समन्ततः। स तैरभ्यर्द्यमानस्तु भीमसेनो महाबलः।
तेषामापततां क्षिप्रं सुतानां ते जनाधिप। रथैः पञ्चदशैः सार्द्धं पञ्चाशदहनद्रथान्। २३५०
विवित्सोस्तु ततः क्रुद्धो भल्लेनापाहरच्छिरः। भीमसेनो महाराज तत् पपात हतं भुवि।
सकुण्डलशिरस्त्राणं पूर्णचन्द्रोपमं तथा। तं दृष्ट्वा निहतं शूरं भ्रातरः सर्व्वतः प्रभो।
अभ्यद्रवन्त समरे भीमं भीमपराक्रमं। ततोऽपराभ्यां भल्लाभ्यां पुत्त्रयोस्ते महाहवे।
जहार समरे प्राणान् भीमो भीमपराक्रमः। तौ धरामन्वपद्येतां वातरुग्णाविव द्रुमौ।
विकटश्च समश्चोभौ देवपुत्त्रसमौ नृप। ततस्तु त्वरितो भीमः क्राथं निन्ये यमक्षयं। २३५५
नाराचेन सुतीक्ष्णेन स हतो न्यपतद्भुवि। हाहाकारस्ततस्तीव्रः संबभूव जनेश्वर।
वध्यमानेषु वीरेषु तव पुत्त्रेषु धन्विषु। तेषां संलुलिते सैन्ये पुनर्भीमो महाबलः।
नन्दोपनन्दौ समरे प्रेषयद्यमसादनं। ततस्ते प्राद्रवन् भीताः पुत्त्रास्ते विह्वलीकृताः।
भीमसेनं रणे दृष्ट्वा कालान्तकयमोपमं। पुत्त्रांस्ते निहतान् दृष्ट्वा सूतपुत्त्रः सुदुर्म्मनाः।
हंसवर्णान् हयान् भूयः प्रैषयद्यत्र पाण्डवः। ते प्रेषिता महाराज मद्रराजेन वाजिनः। २३६०
भीमसेनरथम्प्राप्य समसज्जन्त वेगिताः। स सन्निपातस्तुमुलो घोररूपो विशाम्पते।
आसीद्रौद्रो महाराज कर्णपाण्डवयोर्म्मृधे। दृष्ट्वा मम महाराज तौ समेतौ महारथौ।
आसीद्बुद्धिः कथं युद्धमेतदद्य भविष्यति। ततो भीमो रणश्लाघी छादयामास पत्त्रिभिः।
कर्णं रणे महाराज पुत्त्राणां तव पश्यतां। ततः कर्णो भृशं क्रुद्धो भीमं नवभिरायसैः।
विव्याध परमास्त्रज्ञो भल्लैः सन्नतपर्व्वभिः। आहतः स महाबाहुर्भीमो भीमपराक्रमः। २३६५
आकर्णपूर्णैर्व्विशिखैः कर्णं विव्याध सप्तभिः। ततः कर्णो महाराज आशीविष इव श्वसन्।
शरवर्षेण महता च्छादयामास पाण्डवं। भीमोऽपि तं शरव्रातैश्छादयित्वा महारथं।
पश्यतां कौरवेयाणां विननर्द्द महाबलः। ततः कर्णो भृशं क्रुद्धो दृढमादाय कार्म्मुकं।
भीमं विव्याध दशभिः कङ्कपत्त्रैः शिलाशितैः। कार्म्मुकञ्चास्य चिच्छेद भल्लेन निशितेन च।
ततो भीमो महाबाहुर्हेमपट्टविभूषितं। परिघं घोरमादाय मृत्युदण्डमिवापरं। २३७०
कर्णस्य निधनाकाङ्क्षी चिक्षेपातिबलो नदन्। तमापतन्तं परिघं वज्राशनिसमस्वनं।

चिच्छेद बहुधा कर्णः शरैराशीविषोपमैः। ततः कार्म्मुकमादाय भीमो दृढतरं तदा।
छादयामास विशिखैः कर्णं परबलार्द्दनं। ततो युद्धमभूद्घोरं कर्णपाण्डवयोर्मृधे।
हरीन्द्रयोरिव मुक्तः परस्परवधैषिणोः। ततः कर्णो महाराज भीमसेनं त्रिभिः शरैः।
आकर्णमूलं विव्याध दृढमायम्य कार्म्मुकं। सोऽतिविद्धो महेष्वासः कर्णेन बलिनाम्वरः।
घोरमादत्त विशिखं कर्णकायावदारणं। तस्य भित्त्वा तनुत्राणं भित्त्वा कायञ्च सायकः।
प्राविशद्धरणीं राजन् वल्मीकमिव पन्नगः। स तेनातिप्रहारेण व्यथितो विह्वलन्निव।
सञ्चचाल रथे कर्णः क्षितिकम्पे यथाऽचलः। ततः कर्णो महाराज रोषामर्षसमन्वितः।
पाण्डवं पञ्चविंशत्या नाराचानां समार्पयत्। आजघ्ने बहुभिर्बाणैर्ध्वजमेकेषुणाऽहनत्।
सारथिञ्चास्य भल्लेन प्रेषयामास मृत्यवे। छित्त्वा च कार्म्मुकं तूर्णं पाण्डवस्याशु पत्रिणा।
ततो मुहूर्त्ताद्राजेन्द्र नातिकृच्छ्राद्धसन्निव। विरथं भीमकर्म्माणं भीमं कर्णश्चकार ह।
विरथो भरतश्रेष्ठ प्रहसन्ननिलोपमः। गदां गृह्य महाबाहुरपतत्स्यन्दनोत्तमात्।
अवप्लुत्य च वेगेन तव सैन्यं विशाम्पते। व्यधमद्गदया भीमः शरन्मेघानिवानिलः।
नागान् सप्तशतान्राजन्नीषादन्तान् प्रहारिणः। व्यधमत्सहसा भीमः क्रुद्धरूपः परन्तपः।
दन्तवेष्टेषु नेत्रेषु कुम्भेषु च कटेषु च। मर्म्मस्वपि च मर्म्मज्ञस्तान्नागानवधीद्बली।
ततस्ते प्राद्रवन् भीताः प्रतीपं प्रहिताः पुनः। महामात्रैस्तमावव्रुर्मेघा इव दिवाकरं।
तान् स सप्तशतान्नागान् सारोहायुधकेतनान्। भूमिष्ठो गदया जघ्ने वज्रेणेन्द्र इवाचलान्।
ततः सुबलपुत्रस्य नागानतिबलान् पुनः। पोथयामास कौन्तेयो द्विपञ्चाशदरिन्दमः।
तथा रथशतं साग्रं पत्तींश्च शतशोऽपरान्। न्यहनत् पाण्डवो युद्धे तापयंस्तव वाहिनीं।
प्रताप्यमानं सूर्येण भीमेन च महात्मना। तव सैन्यं सञ्चुकोच चर्म्माग्नावाहितं यथा।
ते भीमभयसन्त्रस्तास्तावका भरतर्षभ। विहाय समरे भीमं दुद्रुवुर्वै दिशो दश।
रथाः पञ्चशतास्त्वन्ये ह्रादिनश्चर्म्मवर्म्मिणः। भीममभ्यद्रवन् घ्नन्तः शरपूगैः समन्ततः।
तान् स सप्तशतान् वीरान् सपताकध्वजायुधान्। पोथयामास गदया भीमो विष्णुरिवासुरान्।
ततः शकुनिनिर्द्दिष्टाः सादिनः शूरसम्मताः। त्रिसाहस्रा ययुर्भीमं शक्त्यृष्टिप्रासपाणयः।
प्रत्युद्गम्य जवेनाशु साश्वारोहांस्तदाऽरिहा। विविधान् विचरन् मार्गान् गदया समपोथयत्।
तेषामासीन्महाशब्दस्ताडितानाञ्च सर्व्वशः। अश्मभिर्वध्यमानानां नागानामिव भारत।
एवं सुबलपुत्रस्य त्रिसाहस्रान् हयोत्तमान्। हत्वाऽन्यं रथमास्थाय क्रुद्धो राधेयमभ्ययात्।
कर्णोऽपि समरे राजन् धर्म्मपुत्रमरिन्दमं। स शरैश्छादयामास सारथिञ्चाप्यपातयत्।
ततः स प्रद्रुतः संख्ये रथं दृष्ट्वा महारथः। अन्वधावत् किरन् बाणैः कङ्कपत्रैरजिह्मगैः।
राजानमभिधावन्तं शरैरावृत्य रोदसी। क्रुद्धः प्रच्छादयामास शरजालेन मारुतिः।
सन्निवृत्तस्ततस्तूर्णं राधेयः शत्रुकर्षणः। भीमं प्रच्छादयामास समन्तान्निशितैः शरैः।

भीमसेनरथं प्राप्तं कर्णं भारत सात्यकिः । अभ्यर्द्दयदमेयात्मा पार्ष्णिग्रहणकारणात् ।
अभ्यवर्त्तत कर्णस्तमर्द्दितोऽपि शरैर्भृशं । तावन्योन्यं समासाद्य वृषभौ सर्व्वधन्विनां ।
विसृजन्तौ शरान् दीप्तान् विभ्राजेतां मनस्विनौ । ताभ्यां वियति राजेन्द्र वितनं भीमदर्शनं ।
क्रौञ्चपृष्ठारुणं रौद्रं वाणजालं व्यदृश्यत । नैव सूर्य्यप्रभा राजन् न दिशः प्रदिशस्तथा । २५०५
प्राज्ञासिष्म वयन्ते वा शरैर्मुक्तैः सहस्रशः । मध्याह्ने तपतो राजन भास्करस्य महाप्रभाः ।
हृताः सर्व्वाः शरौघैस्तैः कर्णपाण्डवयोस्तथा । सौवलं कृतवर्म्माणं द्रौणिमाधिरथिं कृपं ।
संसक्तान् पाण्डवैर्दृष्ट्वा निवृत्ताः कुरवः पुनः । तेषामापततां शब्दस्तीव्र आसीद्विशाम्पते ।
उद्वृत्तानां यथा वृष्ट्या सागराणां भयावहः । ते सेने भृशसंसक्ते दृष्ट्वाऽन्योन्यं महाहवे ।
हर्षेण महता युक्ते परिगृह्य परस्परं । ततः प्रववृते युद्धं मध्यं प्राप्ते दिवाकरे । २५१०
यादृशं न कदाचिद्धि दृष्टपूर्व्वं न च श्रुतं । बलौघस्तु समासाद्य बलौघं सहसा रणे ।
उपासर्पत वेगेन वार्य्योघ इव सागरं । आसीन्निनादः सुमहान् वाणौघानां परस्परं ।
एकीभावमनुप्राप्ते सद्याविव समागमे । ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं विशाम्पते ।
कुरूणां पाण्डवानाञ्च लिप्सतां सुमहद्यशः । शूराणां गर्ज्जतां तत्र ह्यविच्छेदकृता गिरः ।
श्रूयन्ते विविधा राजन् नामान्युद्दिश्य भारत । यस्य यद्धि रणे व्यङ्गं पितृतो मातृतोऽपि वा । २५१५
कर्म्मतः शीलतो वाऽपि स तच्छ्रावयते युधि । तान् दृष्ट्वा समरे शूरांस्तर्जमानान् परस्परं ।
अभवन्मे मती राजन् नैषामस्तीति जीवितं । तेषां दृष्ट्वा तु क्रुद्धानां वपूंष्यमिततेजसां ।
अभवन्मे भयं तीव्रं कथमेतद्भविष्यति । ततस्ते पाण्डवा राजन् कौरवाश्च महारथाः ।
ततक्षुः सायकैस्तीक्ष्णैर्निघ्नन्तो हि परस्परं ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ क्षत्रियास्ते महाराज परस्परवधैषिणः । अन्योन्यं समरे जघ्नुः कृतवैराः परस्परं । २५२०
रथौघाश्च हयौघाश्च नरौघाश्च समन्ततः । गजौघाश्च महाराज संसक्ताश्च परस्परं ।
गदानां परिघाणाञ्च कुणपानाञ्च क्षिप्यतां । प्रासानां भिन्दिपालानां भुशुण्डीनाञ्च सर्व्वशः ।
सम्पातञ्चानुपश्यामः सङ्ग्रामे भृशदारुणे । शलभा इव सम्पेतुः शरवृष्ट्यः समन्ततः ।
नागा नागान् समासाद्य व्यधमन्त परस्परं । हया हयांश्च समरे रथिनो रथिनस्तथा ।
पत्तयः पत्तिसङ्घांश्च हयसङ्घांश्च पत्तयः । पत्तयो रथमातङ्गान्रथहस्त्यश्वमेव च । २५२५
नागाश्च समरे त्र्यङ्गं ममृदुः शीघ्रगा नृप । बध्यतां तत्र शूराणां क्रोशताञ्च परस्परं ।
घोरमायोधनं जज्ञे पशूनां वैशसं यथा । रुधिरेण समास्तीर्णा भाति भारत मेदिनी ।
शक्रगोपगणाकीर्णा प्रावृषीव यथा धरा । यथा वा वाससी शुक्ले महारजनरञ्जिते ।
बिभृयाद्युवती श्यामा तद्वदासीद्वसुन्धरा । मांसशोणितचित्रेव शातकुम्भमयीव च ।
भिन्नानाञ्चोत्तमाङ्गानां बाहूनां चोरुभिः सह । कुण्डलानां प्रवृद्धानां भूषणानाञ्च भारत । २५३०

निष्काणामथ शूराणां शरीराणाञ्च धन्विनां । चर्म्मणां सपताकानां सङ्घास्तत्रापतन् भुवि ।
गजा गजान् समासाद्य विषाणैरार्द्दयन्नृप । विषाणाभिहतास्तत्र भ्राजन्ते द्विरदास्तथा ।
रुधिरेणावसिक्ताङ्गा गैरिकप्रस्रवा इव । यथा भ्राजन्ति स्यन्दन्तः पर्व्वता धातुमण्डिताः ।
तोमरान् भुजनिर्म्मुक्तान् प्रतीपानास्थितान् बहून् । हस्तैर्व्विचेरुस्ते नागा बभञ्जुश्चापरे तथा ।
नाराचैश्छिन्नवर्म्माणो भ्राजन्ति स्म गजोत्तमाः । हिमागमे यथा राजन् व्यभ्रा इव महीधराः ।
शरैः कनकपुङ्खैश्च चित्रा रेजुर्गजोत्तमाः । उल्काभिः सम्प्रदीप्ताग्राः पर्व्वता इव भारत ।
केचिदभ्याहता नागैर्नागा नगनिभोपमाः । विनेशुः समरे तस्मिन् पक्षवन्त इवाद्रयः ।
अपरे प्राद्रवन्नागाः शल्यार्त्ता व्रणपीडिताः । प्रतिमानैश्च कुम्भैश्च पेतुरुर्व्यां महाहवे ।
विनेदुः सिंहवच्चान्ये नदन्तो भैरवान् रवान् । बभ्रमुर्व्वहवो राजंश्चुकुशुश्चापरे गजाः ।
हयाश्च निहता बाणैर्हेमभाण्डविभूषिताः । निषेदुश्चैव मम्लुश्च बभ्रमुश्च दिशो दश ।
अपरे कृष्यमाणाश्च विचेष्टन्तो महीतले । भावान् बहुविधांश्चक्रुस्ताडिताः शरतोमरैः ।
नरास्तु निहता भूमौ कूजन्तस्तत्र मारिष । दृष्ट्वा च बान्धवानन्ये पितॄनन्ये पितामहान् ।
धावमानान् परांश्चान्ये दृष्ट्वाऽन्ये तत्र भारत । गोत्रनामानि ख्यातानि शशंसुरितरेतरं ।
तेषां छिन्ना महाराज भुजाः कनकभूषणाः । उद्वेष्टन्ते विवेष्टन्ते पतन्ते चोत्पतन्ति च ।
निपतन्ति तथैवान्ये स्फुरन्ति च सहस्रशः । वेगांश्चान्ये रणे चक्रुः पञ्चास्या इव पन्नगाः ।
ते भुजा भोगिभोगाभाश्चन्दनाक्ता विशाम्पते । लोहितार्द्रा भृशं रेजुस्तपनीयध्वजा इव ।
वर्त्तमाने तथा घोरे सङ्कुले सर्व्वतो दिशं । अविज्ञाताः स्म युध्यन्ते विनिघ्नन्तः परस्परं ।
भौमेन रजसा कीर्णे शस्त्रसम्पातसंकुले । नैव स्वे न परे राजन् व्यज्ञायन्त तमोवृताः ।
तथा तदभवद्युद्धं घोररूपं भयानकं । लोहितोदा महानद्यः प्रसस्रुस्तत्र चासकृत् ।
शीर्षपाषाणसंछन्नाः केशशैवालशाद्वलाः । अस्थिमीनसमाकीर्णा धनुःशरगदोडुपाः ।
मांसशोणितपङ्किन्यो घोररूपाः सुदारुणाः । नदीः प्रवर्त्तयामासुः शोणितौघविवर्द्धिनीः ।
भीरुवित्रासकारिण्यः शूराणां हर्षवर्द्धनाः । ता नद्यो घोररूपास्तु नयन्त्यो यमसादनं ।
अवगाढान्मज्जयन्त्यः क्षत्रस्याजनयन् भयं । क्रव्यादानां नरव्याघ्र नर्द्दतां तत्र तत्र ह ।
घोरमायोधनं जज्ञे प्रेतराजपुरोपमं । उत्थितान्यगणेयानि कबन्धानि समन्ततः ।
नृत्यन्ति वै भूतगणाः सुतृप्ता मांसशोणितैः । पीत्वा च शोणितं तत्र वसां पीत्वा च भारत ।
मेदोमज्जावसामत्तास्तृप्ता मांसस्य चैव ह । धावमानाः स्म दृश्यन्ते काकगृध्रबकास्तथा ।
शूरास्तु समरे राजन् भयं त्यक्त्वा सुदुस्त्यजं । योधव्रतं समाख्यातास्चक्रुः कर्म्माण्यभीतवत् ।
शरशक्तिसमाकीर्णे क्रव्यादगणसङ्कुले । व्यचरन्त रणे शूराः ख्यापयन्तः स्वपौरुषं ।
अन्योन्यं श्रावयन्ति स्म नामगोत्राणि भारत । पितृनामानि च रणे गोत्रनामानि वा विभो ।
श्रावयाणाश्च बहवस्तत्र योधा विशाम्पते । इतस्ततश्च बहवस्तत्र योधा विशाम्पते ।

अन्योन्यमवमृद्नन्तः शक्तितोमरपट्टिशैः । वर्त्तमाने तथा युद्धे घोररूपे सुदारुणे ।
व्यभीद्यत कौरवी सेना भिन्ना नौरिव सागरे ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ वर्त्तमाने महायुद्धे क्षत्रियाणां निमज्जने । गाण्डीवस्य महाघोषः श्रूयते युधि मारिष ।
संशप्तकानां कदनमकरोद्यत्र पाण्डवः । कोशलानां तथा राजन्नारायणबलस्य च ।
संशप्तकास्तु समरे शरवृष्टीः समन्ततः । अपातयन्पार्थमूर्द्ध्नि जयगृद्ध्राः समन्यवः । २५६५
ता वृष्टीः सहसा राजंस्तरसा धारयन् प्रभुः । व्यगाहत रणे पार्थो विनिघ्नन्रथिनाम्वरान् ।
विगाह्य तद्रथानीकं कङ्कपत्रैः शिलाशितैः । आससाद ततः पार्थः सुशर्म्माणं वरायुधं ।
स तस्य शरवर्षाणि ववर्ष रथिनाम्वरः । तथा संशप्तकाश्चैव पार्थं वाणैः समार्पयन् ।
सुशर्म्मा तु ततः पार्थं विद्धा दशभिराशुगैः । जनार्द्दनं त्रिभिर्व्वाणैरहनद्दक्षिणे भुजे ।
ततोऽपरेण भल्लेन केतुं विव्याध मारिष । स वानरवरो राजन् विश्वकर्म्मकृतो महान् । २५७०
ननाद सुमहानादं भीषयाणो जगर्ज च । कपेस्तु निनदं श्रुत्वा सन्त्रस्ता तव वाहिनी ।
भयं विपुलमाधाय निश्चेष्टा समपद्यत । ततः सा शुशुभे सेना निश्चेष्टाऽवस्थिता नृप ।
नानापुष्पसमाकीर्णं यथा चैत्ररथं वनं । प्रतिलभ्य ततः संज्ञां योधास्ते कुरुसत्तम ।
अर्ज्जुनं सिषिचुर्व्वाणैः पर्व्वतं जलदा इव । परिवव्रुस्ततः सर्व्वे पाण्डवस्य महारथं ।
निगृह्य तं प्रचुक्रुशुर्वध्यमानाः शितैः शरैः । ते हयान्रथचक्रे च रथेषाश्चापि मारिष । २५७५
निग्रहीतुमुपाक्रामन् क्रोधाविष्टाः समन्ततः । निगृह्य तं रथं तस्य योधास्तेषु सहस्रशः ।
निगृह्य बलवत्सर्व्वे सिंहनादमथानदन् । अपरे जगृहुश्चैव केशवस्य महाभुजौ ।
पार्थमन्ये महाराज रथस्थं जगृहुर्मुदा । केशवस्तु ततो बाहू विधुन्वन्रणमूर्द्धनि ।
पातयामास तान् सर्व्वान् दुष्टहस्तीव हस्तिपान् । ततः क्रुद्धो रणे पार्थः संवृतस्तैर्महारथैः ।
निगृहीतं रथं दृष्ट्वा केशवञ्चाप्यभिद्रुतं । रथारूढांस्तु सुबहून् पदातींश्चाप्यपातयत् । २५८०
आसन्नांश्च ततो योधाञ्छरैरासन्नयोधिभिः । छादयामास समरे केशवञ्चेदमब्रवीन् ।
पश्य कृष्ण महाबाहो संशप्तकगणान् बहून् । कुर्व्वाणान् दारुणं कर्म्म वध्यमानान् सहस्रशः ।
रथबन्धमिमं घोरं पृथिव्यां नास्ति कश्चन । यः सहेत पुमाल्लोके मदन्यो यदुपुङ्गव ।
इत्येवमुक्त्वा बीभत्सुर्देवदत्तमथाधमत् । पाञ्चजन्यञ्च कृष्णोऽपि पूरयन्निव रोदसी ।
तन्तु शङ्खस्वनं श्रुत्वा संशप्तकवरूथिनी । सञ्चचाल महाराज वित्रस्ता चाद्रवद्भृशं । २५८५
पादबन्धन्ततश्चक्रे पाण्डवः परवीरहा । नागमस्त्रं महाराज सम्प्रकीर्य्य मुहुर्मुहुः ।
ते बद्धाः पादबन्धेन पाण्डवेन महात्मना । निश्चेष्टा चाभवन्राजन्नश्मसारमया इव ।
निश्चेष्टांस्तु ततो योधानवधीत् पाण्डुनन्दनः । यथेन्द्रः समरे दैत्यांस्तारकस्य वधे पुरा ।
ते वध्यमानाः समरे मुमुचुस्तं रथोत्तमं । आयुधानि च सर्व्वाणि विस्रष्टुमुपचक्रमुः ।

ते बद्धाः पादबन्धेन न शेकुश्चेष्टितुं नृप । ततस्तानवधीत् पार्थः शरैः सन्नतपर्ब्बभिः । २५८०
सर्ब्बयोधा हि समरे भुजगैर्वेष्टिता भवन् । यानुद्दिश्य रणे पार्थे पादबन्धं चकार ह ।
ततः सुशर्म्मा राजेन्द्र गृहीतां वीक्ष्य वाहिनीं । सौपर्णमस्त्रं त्वरितः प्रादुश्चक्रे महारथः ।
ततः सुपर्णाः सम्पेतुर्भक्षयन्तो भुजङ्गमान् । ते वै विदुद्रुवुर्नागा दृष्ट्वा तान् खेचरान्नृप ।
बभौ बलं तद्विमुक्तं पादबन्धाद्विशाम्पते । मेघवृन्दाद्यथा मुक्तो भास्करस्तापयन् प्रजाः ।
विप्रमुक्तास्तु ते योधाः फाल्गुनस्य रथम्प्रति । ससृजुर्ब्बाणसङ्घांश्च शस्त्रसङ्घांश्च मारिष । २५८५
विविधानि च शस्त्राणि प्रत्यविध्यन्त सर्ब्बशः । तां महास्त्रमयीं वृष्टिं सञ्छिद्य शरवृष्टिभिः ।
न्यवधीच्च ततो योधान् वासविः परवीरहा । सुशर्म्मा तु ततो राजन् बाणेनानतपर्ब्बणा ।
अर्ज्जुनं हृदये विद्ध्वा विव्याधान्यैस्त्रिभिः शरैः । स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् ।
तत उच्चुक्रुशुः सर्ब्बे हतः पार्थ इति स्म ह । ततः शङ्खनिनादश्च भेरीशब्दाश्च पुष्कलाः ।
नानावादित्रनिनदाः सिंहनादाश्च जज्ञिरे । प्रतिलभ्य ततः संज्ञां श्वेताश्वः कृष्णसारथिः । २५९०
ऐन्द्रमस्त्रममेयात्मा प्रादुश्चक्रे त्वरान्वितः । ततो बाणसहस्राणि समुत्पन्नानि मारिष ।
सर्ब्बदिक्षु व्यदृश्यन्त निघ्नन्ति तव वाहिनीं । हयाश्चरथांश्च समरे शस्त्रैः शतसहस्रशः ।
बध्यमाने ततः सैन्ये भयं सुमहदाविशत् । संशप्तकगणानाञ्च गोपालानाञ्च भारत ।
न हि तत्र पुमान् कश्चिद्योऽर्ज्जुनं प्रत्यविध्यत । पश्यतां तत्र वीराणामहन्यत बलं तव ।
हन्यमानमपश्यंश्च निश्चेष्टं स्म पराक्रमे । अयुतं तत्र योधानां हत्वा पाण्डुसुतो रणे । २५९५
व्यभ्राजत महाराज विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् । चतुर्द्दशसहस्राणि यानि दृष्टानि भारत ।
रथानामयुतञ्चैव त्रिसाहस्राश्च दन्तिनः । ततः संशप्तका भूयः परिवव्रुर्धनञ्जयं ।
मर्त्तव्यमिति निश्चित्य जयं वाऽप्यनिवर्त्तनं । तत्र युद्धं महच्चासीत्तावकानां विशाम्पते ।
शूरेण बलिना सार्द्धं पाण्डवेन किरीटिना ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्ब्बणि संकुलयुद्धे त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ कृतवर्म्मा कृपो द्रौणिः सूतपुत्रश्च मारिष । उलूकः सौबलश्चैव राजा च सह सोदरैः । २६००
सीदमानाञ्चमूं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रभयार्द्दितां । समुज्जह्रुः स्म वेगेन भिन्नां नावमिवार्णवे ।
ततो युद्धमतीवासीत् मुहूर्त्तमिव भारत । भीरूणां त्रासजननं शूराणां हर्षवर्द्धनं ।
कृपेण शरवर्षाणि प्रतिमुक्तानि संयुगे । सृञ्जयांश्छादयामासुः शलभानां व्रजा इव ।
शिखण्डी च ततः क्रुद्धो गौतमं त्वरितो ययौ । ववर्ष शरवर्षाणि समन्तात् द्विजपुङ्गवे ।
कृपस्तु शरवर्षन्तद्विनिहत्य महास्त्रवित् । शिखण्डिनं रणे क्रुद्धो विव्याध दशभिः शरैः । २६०५
ततः शिखण्डी कुपितः शरैः सप्तभिराहवे । कृपं विव्याध कुपितं कङ्कपत्रैरजिह्मगैः ।
ततः कृपः शरैस्तीक्ष्णैः सोऽतिविद्धो महारथः । व्यश्वसूतरथश्चक्रे शिखण्डिनमथो द्विजः ।
हताश्वात्तु ततो यानादवप्लुत्य महारथः । खड्गं चर्म्म तथा गृह्य सत्वरं ब्राह्मणं ययौ ।

तमापतन्तं सहसा शरैः सन्नतपर्व्वभिः। छादयामास समरे तदद्भुतमिवाभवत्।
तत्राद्भुतमपश्याम शिलानां प्लवनं यथा। निश्चेष्टस्तु रणे राजञ्छिखण्डी समतिष्ठत। २२२०
कृपेण च्छादितं दृष्ट्वा नृपोत्तम शिखण्डिनं। प्रत्युद्ययौ कृपं तूर्णं धृष्टद्युम्नो महारथः।
धृष्टद्युम्नं ततो यान्तं शारद्वतरथं प्रति। प्रतिजग्राह वेगेन कृतवर्म्मा महारथः।
युधिष्ठिरमथायान्तं शारद्वतरथं प्रति। सपुत्त्रं सहसैन्यञ्च द्रोणपुत्त्रो न्यवारयत्।
नकुलं सहदेवञ्च त्वरमाणौ महारथौ। प्रतिजग्राह ते पुत्त्रः शरवर्षेण वारयन्।
भीमसेनं करूषांश्च केकयान् सह सृञ्जयैः। कर्णो वैकर्त्तनो युद्धे वारयामास भारत। २२२५
शिखण्डिनस्ततो वाणान् कृपः शारद्वतो युधि। प्राहिणोत्त्वरया युक्तो दिधक्षुरिव मारिष।
ताञ्छरान् प्रेषितांस्तेन समन्तात् स्वर्णभूषितान्। चिच्छेद खड्गमाविध्य भ्रामयंश्च पुनः पुनः।
शतचन्द्रञ्च तच्चर्म्म गौतमस्तस्य भारत। व्यधमत् सायकैस्तूर्णं तत उच्चुक्रुशुर्जनाः।
स विचर्म्मा महाराज खड्गपाणिरुपाद्रवत्। कृपस्य वशमापन्नो मृत्योरास्यमिवातुरः।
शारद्वतशरैर्ग्रस्तं क्लिश्यमानं महाबलः। चित्रकेतुसुतो राजन् सुकेतुस्त्वरितो ययौ। २२३०
विकिरन् ब्राह्मणं युद्धे बहुभिर्निशितैः शरैः। अभ्यापतदमेयात्मा गौतमस्य रथं प्रति।
दृष्ट्वा च युक्तं तं युद्धे ब्राह्मणञ्चरितव्रतं। अपयातस्ततस्तूर्णं शिखण्डी राजसत्तमः।
सुकेतुस्तु ततो राजन् गौतमं नवभिः शरैः। विद्धा विव्याध सप्तत्या पुनश्चैनं त्रिभिः शरैः।
अथास्य सशरञ्चापं पुनश्चिच्छेद मारिष। सारथिञ्च शरेणास्य भृशं मर्म्मस्वताडयत्।
गौतमस्तु ततः क्रुद्धो धनुर्गृह्य नवं दृढं। सुकेतुं त्रिंशता वाणैः सर्व्वमर्म्मस्वताडयत्। २२३५
स विह्वलितसर्व्वाङ्गः प्रचचाल रथोत्तमे। भूमिकम्पे यथा वृक्षश्चचाल कम्पितो भृशं।
चलतस्तस्य कायात्तु शिरो ज्वलितकुण्डलं। सोष्णीषं सशिरस्त्राणं क्षुरप्रेण न्यपातयत्।
तच्छिरः प्रापतद्भूमौ श्येनाहृतमिवामिषं। ततोऽस्य कायो वसुधां पश्चात् प्रापतदच्युतं।
तस्मिन् हते महाराज सस्तास्तस्य पुरोगमाः। गौतमं समरे त्यक्त्वा दुद्रुवुस्ते दिशो दश।
धृष्टद्युम्नन्तु समरे सन्निवार्य्य महारथः। कृतवर्म्माऽब्रवीद्धृष्टस्तिष्ठ तिष्ठेति भारत। २२४०
तदभूत्तुमुलं युद्धं वृष्णिपार्षतयो रणे। आमिषार्थे यथा युद्धं श्येनयोः क्रुद्धयोर्नृप।
धृष्टद्युम्नस्तु समरे हार्द्दिक्यं नवभिः शरैः। आजघानोरसि क्रुद्धः पीडयन् हृदिकात्मजं।
कृतवर्म्मा तु समरे पार्षतेन दृढाहतः। पार्षतं सरथं साश्वं छादयामास सायकैः।
स रथश्छादितो राजन् धृष्टद्युम्नो न दृश्यते। मेघैरिव परिच्छन्नो भास्करो जलधारिभिः।
विधूय तं वाणगणं शरैः कनकभूषणैः। व्यरोचत रणे राजन् धृष्टद्युम्नः कृतव्रणः। २२४५
ततस्तु पार्षतः क्रुद्धः शस्त्रवृष्टिं सुदारुणां। कृतवर्म्माणमासाद्य व्यसृजत् पृतनापतिः।
तामापतन्तीं सहसा शस्त्रवृष्टिं सुदारुणां। शरैरनेकसाहस्रैर्हार्द्दिक्यो व्यधमद्युधि।
दृष्ट्वा तु वारितां युद्धे शरवृष्टिं दुरासदां। कृतवर्म्माणमासाद्य वारयामास पार्षतः।

सारथिश्चास्य तरसा प्राहिणोद्यमसादनं। भल्लेन शितधारेण स हतः प्रापतद्रथात्।
धृष्टद्युम्नस्तु बलवान् जित्वा शत्रुं महाबलं। कौरवान् समरे तूर्णं वारयामास सायकैः।
ततस्ते तावका योधा धृष्टद्युम्नमुपाद्रवन्। सिंहनादरवं कृत्वा ततो युद्धमवर्त्तत।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ द्रौणिर्युधिष्ठिरं दृष्ट्वा शैनेयेनाभिरक्षितं। द्रौपदेयैस्तथा शूरैरभ्यवर्त्तत हृष्टवत्।
किरन्निषुगणान् घोरान् स्वर्णपुङ्खान् शिलाशितान्। दर्शयन् विविधान् मार्गान् शिक्षाश्च लघुहस्तवत्।
ततः खं पूरयामास शरैर्दिव्यास्त्रमन्त्रितैः। युधिष्ठिरञ्च समरे परिवार्य्य महास्त्रवित्।
द्रौणायनिशरच्छन्नं न प्राज्ञायत किञ्चन। बाणभूतमभूत्सर्व्वमायोधनशिरो महत्।
बाणजालं दिवि च्छन्नं स्वर्णजालविभूषितं। शुशुभे भरतश्रेष्ठ वितानमिव धिष्ठितं।
तेन च्छन्नं नभो राजन् बाणजालेन भास्वता। अभ्रच्छायेव संजज्ञे बाणरुद्धे नभस्तले।
तत्राश्चर्य्यमपश्याम बाणभूते तथाविधे। न स्म संपतते भूतं किञ्चिदेवान्तरीक्षगं।
सात्यकिर्यतमानस्तु धर्म्मराजश्च पाण्डवः। तथेतराणि सैन्यानि न स्म चक्रुः पराक्रमं।
लाघवं द्रौणपुत्त्रस्य दृष्ट्वा तत्र महारथाः। व्यस्मयन्त महाराज न चैनं प्रत्युदीक्षितुं।
शेकुस्ते सर्व्वराजानस्तपन्तमिव भास्करं। बध्यमाने ततः सैन्ये द्रौपदेया महारथाः।
सात्यकिर्धर्म्मराजश्च पञ्चालाश्चापि संगताः। त्यक्त्वा मृत्युभयं घोरं द्रौणायनिमुपाद्रवन्।
सात्यकिः सप्तविंशत्या द्रौणिं विद्ध्वा शिलीमुखैः। पुनर्व्विव्याध नाराचैः सप्तभिः स्वर्णभूषितैः।
युधिष्ठिरस्त्रिसप्तत्या प्रतिविन्ध्यश्च सप्तभिः। श्रुतकर्म्मा त्रिभिर्ब्बाणैः श्रुतकीर्त्तिश्च सप्तभिः।
सुतसोमस्तु नवभिः शतानीकश्च सप्तभिः। अन्ये च बहवः शूरा विविधुस्तं समन्ततः।
स तु क्रुद्धस्ततो राजन्नाशीविष इव श्वसन्। सात्यकिं पञ्चविंशत्या प्राविध्यत शिलीमुखैः।
श्रुतकीर्त्तिञ्च नवभिः सुतसोमञ्च पञ्चभिः। अष्टाभिः श्रुतकर्म्माणं प्रतिविन्ध्यं त्रिभिः शरैः।
शतानीकञ्च नवभिर्धर्म्मपुत्त्रञ्च पञ्चभिः। तथेतरांस्ततः शूरान् द्वाभ्यां द्वाभ्यामताडयत्।
श्रुतकीर्त्तेस्तथा चापं चिच्छेद निशितैः शरैः। अथान्यद्धनुरादाय श्रुतकीर्त्तिर्महारथः।
द्रौणायनिं त्रिभिर्व्विद्ध्वा विव्याधान्यैः शितैः शरैः। ततो द्रौणिर्म्महाराज शरवर्षेण मारिष।
छादयामास तत्सैन्यं समन्ताद्भरतर्षभ। ततः पुनरमेयात्मा धर्म्मराजस्य कार्म्मुकं।
द्रौणिश्चिच्छेद विहसन् विव्याध च शरैस्त्रिभिः। ततो धर्म्मसुतो राजन् प्रगृह्यान्यन्महद्धनुः।
द्रौणिं विव्याध सप्तत्या बाह्वोरुरसि चार्पयत्। सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो द्रौणेः प्रहरतो रणे।
अर्द्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन धनुश्छित्वाऽनदद्भृशं। छिन्नधन्वा ततो द्रौणिः शक्त्या शक्तिमतांवरः।
सारथिं पातयामास शैनेयस्य रथाद्द्रुतं। अथान्यद्धनुरादाय द्रोणपुत्त्रः प्रतापवान्।
शैनेयं शरवर्षेण च्छादयामास भारत। तस्याश्वाः प्रद्रुताः संख्ये पतिते रथसारथौ।
तत्र तत्रैव धावन्तः समदृश्यन्त भारत। युधिष्ठिरपुरोगास्तु द्रौणिं शस्त्रभृतांवरं।

अभ्यवर्षन्त वेगेन विसृजन्तः शिताञ्छरान्। आगच्छमानांस्तान् दृष्ट्वा क्रुद्धरूपान परन्तपः।
प्रहसन् प्रतिजग्राह द्रोणपुत्त्रो महारणे। ततः शरशतज्वालः सेनाकक्षं महारथः।
द्रौणिर्ददाह समरे कक्षमग्निर्यथा वने। तद्बलं पाण्डुपुत्त्रस्य द्रोणपुत्त्रः प्रतापितं। २९८०
चुक्षुभे भरतश्रेष्ठ तिमिनेव नदीमुखं। दृष्ट्वा चैव महाराज द्रोणपुत्त्रपराक्रमं।
निहतान् मेनिरे सर्व्वान् पाण्डून् द्रोणसुतेन वै। युधिष्ठिरस्तु त्वरितो द्रोणशिष्यो महारथः।
अब्रवीद्द्रोणपुत्त्राय रोषामर्षसमन्वितः। नैव नाम तव प्रीतिर्नैव नाम कृतज्ञता।
यतस्त्वं पुरुषव्याघ्र मामेवाद्य जिघांससि। ब्राह्मणेन तपः कार्य्यं दानमध्ययनन्तथा।
क्षत्त्रियेण धनुर्नाम्यं स भवान् ब्राह्मणब्रुवः। मिषतस्ते महाबाहो युधि जेष्यामि कौरवान्। २९८५
कुरुष्व समरे कर्म्म ब्रह्मबन्धुरसि ध्रुवं। एवमुक्तो महाराज द्रोणपुत्त्रः स्मयन्निव।
युक्तं तत्त्वञ्च सञ्चिन्त्य नोत्तरं किञ्चिदब्रवीत्। अनुक्त्वा च ततः किञ्चिच्छरवर्षेण पाण्डवं।
छादयामास समरे क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः। स च्छाद्यमानस्तु तदा द्रोणपुत्त्रेण मारिष।
पार्थोऽपयातः शीघ्रं वै विहाय महतीं चमूं। अपयाते ततस्तस्मिन् धर्म्मपुत्त्रे युधिष्ठिरे।
द्रोणपुत्त्रस्ततो राजन् प्रत्यगात् स महामनाः। ततो युधिष्ठिरो राजंस्त्यक्त्वा द्रौणिं महाहवे। २९९०
प्रययौ तावकं सैन्यं युक्तः क्रूराय कर्म्मणे।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि पार्थापयाने पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः॥ ५५ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ भीमसेनञ्च पाञ्चाल्यं चेदिकैकेयसंवृतं। वैकर्त्तनः स्वयं रुद्धा वारयामास सायकैः।
ततस्तु चेदिकारूषान् सृञ्जयांश्च महारथान्। कर्णो जघान समरे भीमसेनस्य पश्यतः।
भीमसेनस्ततः कर्णं विहाय रथसत्तमं। प्रययौ कौरवं सैन्यं कक्षमग्निरिव ज्वलन्।
सूतपुत्त्रोऽपि समरे पाञ्चालान् कैकयांस्तथा। सृञ्जयांश्च महेष्वासान्निजघान सहस्रशः। २९९५
संसप्तकेषु पार्थश्च कौरवेषु वृकोदरः। पाञ्चालेषु तथा कर्णः क्षयञ्चक्रुर्महारथाः।
ते क्षत्त्रिया दह्यमानास्त्रिभिस्तैः पावकोपमैः। जग्मुर्व्विनाशं समरे राजन् दुर्म्मन्त्रिते तव।
ततो दुर्य्योधनः क्रुद्धो नकुलं नवभिः शरैः। विव्याध भरतश्रेष्ठ चतुरश्चास्य वाजिनः।
ततः पुनरमेयात्मा तव पुत्त्रो जनाधिप। क्षुरेण सहदेवस्य ध्वजञ्चिच्छेद काञ्चनं।
नकुलस्तु ततः क्रुद्धस्तव पुत्त्रञ्च सप्तभिः। जघान समरे राजन् सहदेवश्च पञ्चभिः। ३०००
तावुभौ भरतश्रेष्ठौ श्रेष्ठौ सर्व्वधनुष्मतां। विव्याधोरसि संक्रुद्धः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः।
ततोऽपराभ्यां भल्लाभ्यां धनुषी समकृन्तत। यमयोः सहसा राजन् विव्याध च त्रिसप्तभिः।
तावन्ये धनुषी श्रेष्ठे शक्रचापनिभे शुभे। प्रगृह्य रेजतुः शूरौ देवपुत्त्रसमौ युधि।
ततस्तौ रभसौ युद्धे भ्रातरौ भ्रातरं युधि। शरैर्व्ववृषतुर्घोरैर्महामेघौ यथाऽचलं।
ततः क्रुद्धो महाराज तव पुत्त्रो महारथः। पाण्डुपुत्त्रौ महेष्वासौ वारयामास पत्रिभिः। ३००५
धनुर्म्मण्डलमेवास्य दृश्यते युधि भारत। सायकाश्चैव दृश्यन्ते निश्चरन्तः समन्ततः।

आच्छादयन् दिशः सर्व्वाः सूर्य्यस्येवांशवो यथा। बाणभूते ततस्तस्मिन् सञ्छन्ने च नभस्तले।
यमयोर्ददृशे रूपं कालान्तकयमोपमं। पराक्रमन्तु तं दृष्ट्वा तव सूनोर्महारथाः।
मृत्योरुपान्तिकं प्राप्तौ माद्रीपुत्रौ स्म मेनिरे। ततः सेनापती राजन् पाण्डवस्य महारथः।
पार्षतः प्रययौ तत्र यत्र राजा सुयोधनः। माद्रीपुत्रौ ततः शूरौ व्यतिक्रम्य महारथौ।
धृष्टद्युम्नस्तव सुतं वारयामास सायकैः। तमविध्यदमेयात्मा तव पुत्रो ह्यमर्षणः।
पाञ्चाल्यं पञ्चविंशत्या प्रहस्य पुरुषर्षभः। ततः पुनरमेयात्मा तव पुत्रो ह्यमर्षणः।
विद्ध्वा ननाद पाञ्चाल्यं षष्ट्या पञ्चभिरेव च। तथाऽस्य सशरं चापं हस्तावापञ्च मारिष।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन राजा चिच्छेद संयुगे। तदपास्य धनुश्छिन्नं पाञ्चाल्यः शत्रुकर्षणः।
अन्यदादत्त वेगेन धनुर्भारसहं नवं। प्रज्वलन्निव वेगेन संरम्भाद्रुधिरेक्षणः।
अशोभत महेष्वासो धृष्टद्युम्नः क्षतव्रणः। स पञ्चदश नाराचान् श्वसतः पन्नगानिव।
जिघांसुर्भरतश्रेष्ठं धृष्टद्युम्नो व्यपासृजत्। ते वर्म्म हेमविकृतं भित्त्वा राज्ञः शिलाशिताः।
विविशुर्व्वसुधां वेगात् कङ्कबर्हिणवाससः। सोऽतिविद्धो महाराज पुत्रस्तेऽतिव्यराजत।
वसन्तकाले सुमहान् प्रफुल्ल इव किंशुकः। सच्छिन्नवर्म्मा नाराचप्रहारैर्जर्जरीकृतः।
धृष्टद्युम्नस्य भल्लेन क्रुद्धश्चिच्छेद कार्म्मुकं। अथैनं छिन्नधन्वानं त्वरमाणो महीपतिः।
सायकैर्दशभी राजन् भ्रुवोर्म्मध्ये समार्पयत्। तस्य तेऽशोभयन् वक्त्रं कर्म्मारपरिमार्ज्जिताः।
प्रफुल्लपङ्कजं यद्वद्भ्रमरा मधुलिप्सवः। तदपास्य धनुश्छिन्नं धृष्टद्युम्नो महामनाः।
अन्यदादत्त वेगेन धनुर्भल्लांश्च षोडश। ततो दुर्य्योधनस्याश्वान् हत्वा सूतञ्च पञ्चभिः।
धनुश्चिच्छेद भल्लेन जातरूपपरिष्कृतं। रथं सोपस्करं छत्रं शक्तिं खड्गं गदां ध्वजं।
भल्लैश्चिच्छेद दशभिः पुत्रस्य तव पार्षतः। तपनीयाङ्गदं चित्रं नागं मणिमयं शुभं।
ध्वजं कुरुपतेश्छिन्नं ददृशुः सर्व्वपार्थिवाः। दुर्य्योधनन्तु विरथं छिन्नवर्म्मायुधं रणे।
भ्रातरः पर्य्यरक्षन्त सोदरा भरतर्षभ। तमारोप्य रथे राजन् दण्डधारो जनाधिपः।
अपाहरदसम्भ्रान्तो धृष्टद्युम्नस्य पश्यतः। कर्णस्तु सात्यकिं जित्वा राजगृद्धी महाबलः।
द्रोणहन्तारमुग्रेषुं ससाराभिमुखो रणे। तं पृष्ठतोऽभ्ययात्तूर्णं शैनेयो वितुदञ्छरैः।
वारणं जघनोपान्ते विषाणाभ्यामिव द्विपः। स भारत महानासीद्योधानां सुमहात्मनां।
कर्णपार्षतयोर्म्मध्ये त्वदीयानां महारणः। न पाण्डवानां नास्माकं योधः कश्चित् पराङ्मुखः।
प्रत्यदृश्यत्ततः कर्णः पाञ्चालांस्त्वरितो ययौ। तस्मिन् क्षणे नरश्रेष्ठ गजवाजिजनक्षयः।
प्रादुरासीदुभयतो राजन्मध्यं गतेऽहनि। पाञ्चालास्तु महाराज त्वरिता विजिगीषवः।
ते सर्व्वेऽभ्यद्रवन् कर्णं पतत्त्रिण इव द्रुमं। तांस्तथाधिरथिः क्रुद्धो यतमानान्मनस्विनः।
विचिन्वन्निव बाणाग्रैः समासादयदग्रतः। व्याघ्रकेतुं सुशर्म्माणं चित्रं चोग्रायुधं जयं।
शुक्लञ्च रोचमानञ्च सिंहसेनञ्च दुर्जयं। ते वीरा रथमार्गेण परिवव्रुर्नरोत्तमं।

सृजन्तं सायकान् क्रुद्धं कर्णमाहवशोभिनं । युध्यमानांस्तु तान् शूरान् मनुजेन्द्रः प्रतापवान् ।
अष्टाभिरष्टौ राधेयोऽभ्यर्द्दयन्निशितैः शरैः । अथापरान्महाराज सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
जघान बहुसाहस्रान् योधान् युद्धविशारदान् । जिष्णुञ्च जिष्णुकर्म्माणं देवापिं भद्रमेव च ।
दण्डञ्च राजन् समरे चित्रं चित्रायुधं हरिं । सिंहकेतुं रोचमानं शलभञ्च महारथं । २०४०
निजघान सुसंक्रुद्धश्चेदीनाञ्च महारथान् । तेषामाददतः प्राणानासीद् धिरथेर्व्वपुः ।
शोणिताभ्युक्षिताङ्गस्य रुद्रस्येवोर्ज्जितं महत् । तत्र भारत कर्णेन मातङ्गास्ताडिताः शरैः ।
सर्व्वतोऽभ्यद्रवन् भीताः कुर्व्वन्तो महदाकुलं । निपेतुरुर्व्व्यां समरे कर्णसायकताडिताः ।
कुर्व्वन्तो विविधान्नादान् वज्रनुन्ना इवाचलाः । गजवाजिमनुष्यैश्च निपतद्भिः समन्ततः ।
रथैश्चाधिरथेर्म्मार्गे समास्तीर्य्यत मेदिनी । नैव भीष्मो न च द्रोणो नाप्यन्ये युधि तावकाः । २०४५
चक्रुः स्म तादृशं कर्म्म यादृशं वै कृतं रणे । सूतपुत्रेण नागेषु हयेषु च रथेषु च ।
नरेषु च महाराज कृतं स्म कदनं महत् । मृगमध्ये यथा सिंहो दृश्यते निर्भयश्चरन् ।
पाञ्चालानां तथा मध्ये कर्णोऽचरदभीतवत् । यथा मृगगणांस्त्रस्तान् सिंहो द्रावयते दिशः ।
पाञ्चालानां रथव्रातान् कर्णो व्यद्रावयत्तथा । सिंहास्यञ्च यथा प्राप्य न जीवन्ति मृगाः क्वचित् ।
तथा कर्णमनुप्राप्य न जिजीवुर्महारथाः । वैश्वानरं यथा प्राप्य प्रतिदह्यन्ति वै जनाः । २०५०
कर्णाग्निना वने तद्वद्दग्धा भारत सृञ्जयाः । कर्णेन चेदिकैकेयपाञ्चालेषु च भारत ।
विश्राव्य नाम निहता बहवः शूरसंमताः । मम चासीन्मतो राजन् दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमं ।
नैकोऽप्याधिरथेर्जीवन् पाञ्चाल्यो मोक्ष्यते युधि । पाञ्चालान् व्यधमत्संख्ये सूतपुत्रः पुनः पुनः ।
पाञ्चालानथ निघ्नन्तं कर्णं दृष्ट्वा महारथे । अभ्यधावत्सुसंक्रुद्धो धर्म्मराजो युधिष्ठिरः ।
धृष्टद्युम्नश्च राधेयं द्रौपदेयाश्च मारिष । परिवव्रुरमित्रघ्नं शतशश्चापरे जनाः । २०५५
शिखण्डी सहदेवश्च नकुलो नाकुलिस्तथा । जनमेजयः शिनेर्नप्ता बहवश्च प्रभद्रकाः ।
एते पुरोगमा भूत्वा धृष्टद्युम्नस्य संयुगे । कर्णमस्यन्तमिष्वस्त्रैर्व्विचेरुरमितौजसः ।
तांस्तत्राधिरथिः संख्ये चेदिपाञ्चालपाण्डवान् । एको बहूनभ्यपतत् गरुत्मान् पन्नगानिव ।
तः कर्णस्याभवद्युद्धं घोररूपं विशाम्पते । तादृग्यादृक् पुरा वृत्तं देवानां दानवैः सह ।
तान् समेतान् महेष्वासान् शरवर्षौघवर्षिणः । एको व्यभवदव्यग्रस्तमांसीव दिवाकरः । २०६०
भीमसेनस्तु संसक्ते राधेये पाण्डवैः सह । सर्व्वतोऽभ्यहनत् क्रुद्धो यमदण्डनिभैः शरैः ।
वाह्लीकान् कैकयान् मत्स्यान् वासात्यान् मद्रसैन्धवान् । एकः संख्ये महेष्वासो योधयन् बह्वशोभत ।
तत्र मर्म्मसु भीमेन नाराचैस्ताडिता गजाः । प्रपतन्तो हतारोहाः कम्पयन्ति स्म मेदिनीं ।
वाजिनश्च हतारोहाः पत्तयश्च गतासवः । शेरते युधि निर्भिन्ना वमन्तो रुधिरं बहु ।
सहस्रशश्च रथिनः पतिताः पतितायुधाः । ते हताः समदृश्यन्त भीमभीता गतासवः । २०६५
रथिभिः सादिभिः सूतैः पादातैर्व्वाजिभिर्गजैः । भीमसेनशरैश्छिन्नैराच्छन्ना वसुधाऽभवत् ।

ततस्तम्भितमिवातिष्ठद्भीमसेनभयार्द्दितं । दुर्य्योधनबलं सर्व्वं निरुत्साहं हतश्रयं ।
निश्चेष्टन्तु बलं दीनं बभौ तस्मिन् महारणे । प्रसन्नसलिले काले यथा स्यात् सागरो नृप ।
तद्बलस्तव बलं तदै निश्चलं समवस्थितं । मन्युवीर्य्यबलोपेतं दर्पात् प्रत्यवरोपितं ।
अभवत्तव पुत्त्रस्य तत्सैन्यं विप्रभं तदा । तद्बलं भरतश्रेष्ठ बध्यमानं परस्परं ।
रुधिरौघपरिक्लिन्नं रुधिरार्द्रं बभूव ह । जगाम भरतश्रेष्ठ बध्यमानं परस्परं ।
सूतपुत्त्रो रणे क्रुद्धः पाण्डवानामनीकिनीं । भीमसेनः कुरूंश्चापि द्रावयन्तौ विरेजतुः ।
वर्त्तमाने तथा रौद्रे संग्रामेऽद्भुतदर्शने । निहत्य पृतनामध्ये संशप्तकगणान् बहून् ।
अर्ज्जुनो जयतां श्रेष्ठो वासुदेवमथाब्रवीत् । प्रभग्नं बलमेतद्धि योत्स्यमानं जनार्द्दन ।
एते द्रवन्ति सगणाः संशप्तकमहारथाः । अवारयन्तो मद्बाणान् सिंहशब्दं मृगा इव ।
दीर्य्यते च महत्सैन्यं सृञ्जयानां महारणे । हस्तिकक्षो ह्यसौ कृष्ण केतुः कर्णस्य धीमतः ।
दृश्यते राजसैन्यस्य मध्ये विचरतो मुदा । न च कर्णं रणे शक्ता जेतुमन्ये महारथाः ।
जानीते हि भवान् कर्णं वीर्य्यवन्तं पराक्रमे । तत्र याहि यतः कर्णो द्रावयत्येष नो बलं ।
वर्जयित्वा रणे याहि सूतपुत्त्रं महारथं । एष मे रोचते कृष्ण यथा वा तव रोचते ।
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य गोविन्दः प्रहसन्निव । अब्रवीदर्जुनं तूर्णं कौरवान् जहि पाण्डव ।
ततस्तव महासैन्यं गोविन्दप्रेरिता हयाः । हंसवर्णाः प्रविविशुर्व्वहन्तः कृष्णपाण्डवौ ।
केशवप्रेरितैरश्वैः श्वेतैः काञ्चनभूषणैः । प्रविशद्भिस्तव बलं चतुर्द्दिशमभिद्यत ।
मेघस्तनितनिर्ह्रादः स रथो वानरध्वजः । चलत्पताकस्तां सेनां विमानं द्यामिवाविशत् ।
तौ विदार्य्य महासेनां प्रविष्टौ केशवार्ज्जुनौ । क्रुद्धौ संरम्भरक्ताक्षौ व्यभ्राजेतां महाद्युती ।
युद्धशौण्डौ समाहूतावागतौ तौ रणाध्वरं । यज्वभिर्व्विधिना हूतौ मखे देवाविवाश्विनौ ।
क्रुद्धौ तौ तु नरव्याघ्रौ वेगवन्तौ बभूवतुः । तलशब्देन रुषितौ यथा नागौ महावने ।
विगाह्य तु रथानीकमश्वसङ्घांश्च फाल्गुनः । व्यचरत् पृतनामध्ये पाशहस्त इवान्तकः ।
तं दृष्ट्वा युधि विक्रान्तं सेनायां तव भारत । संशप्तकगणान् भूयः पुत्त्रस्ते समचूचुदत् ।
ततो रथसहस्रेण द्विरदानां त्रिभिः शतैः । चतुर्द्दशसहस्रैस्तु तुरगाणां महाहवे ।
द्वाभ्यां शतसहस्राभ्यां पदातीनाञ्च धन्विनां । शूराणां लब्धलक्षाणां विदितानां समन्ततः ।
अभ्यवर्त्तन्त कौन्तेयं छादयन्तो महारथाः । शरवर्षैर्म्महाराज सर्व्वतः पाण्डुनन्दनं ।
स छाद्यमानः समरे शरैः परबलार्द्दनः । दर्शयन् रौद्रमात्मानं पाशहस्त इवान्तकः ।
निघ्नन् संशप्तकान् पार्थः प्रेक्षणीयतरोऽभवत् । ततो विद्युत्प्रभैर्ब्बाणैः कार्त्तस्वरविभूषितैः ।
निरन्तरमिवाकाशमासीच्छन्नं किरीटिना । किरीटिभुजनिर्मुक्तैः सम्पतद्भिर्म्महाशरैः ।
समाच्छन्नं बभौ सर्व्वं काद्रवेयैरिव प्रभो । रुक्मपुङ्खान् प्रसन्नाग्रान् शरान् सन्नतपर्व्वणः ।
अवासृजदमेयात्मा दिक्षु सर्व्वासु पाण्डव । महो वियद्दिशः सर्व्वाः समुद्रा गिरयोऽपि वा ।

स्फुरन्तीति जनाः जज्ञुः पार्थस्य तलनिःस्वनात्। हत्वा दशसहस्राणि पार्थिवानां महारथः।
संशप्तकानां कौन्तेयः प्रत्यञ्चं त्वरितोऽभ्ययात्। प्रत्यञ्चञ्च समासाद्य पार्थः काम्बोजरक्षितं।
प्रममाथ बलाद्बाणैर्द्दानवानिव वासवः। प्रचिच्छेदाशु भल्लेन द्विषतामाततायिनां।
शस्त्रपाणिं तथा बाहुं तथाऽपि च शिरांस्युत। अङ्गाङ्गावयवैश्छिन्नैर्व्यायुधास्तेऽपतन् भुवि। २८००
विष्वग्वाताभिसम्भग्ना बहुशाखा इव द्रुमाः। हस्त्यश्वरथपत्तीनां व्रातान्निघ्नन्तमर्जुनं।
सुदक्षिणादवरजः शरवृष्ट्याऽभ्यवीवृषत्। तस्यास्यतोऽर्द्धचन्द्राभ्यां बाहू परिघसन्निभौ।
पूर्णचन्द्राभवक्त्रञ्च क्षुरेणाभ्यहरच्छिरः। स पपात ततो वाहात् सुलोहितपरिस्रवः।
मनःशिलागिरेः शृङ्गं वज्रेणेवावदारितं। सुदक्षिणादवरजं काम्बोजं ददृशुर्हतं।
प्रांशुं कमलपत्राक्षमत्यर्थं प्रियदर्शनं। काञ्चनस्तम्भसदृशं भिन्नं हेमगिरिं यथा। २८०५
ततोऽभवत् पुनर्युद्धं घोरमत्यर्थमद्भुतं। नानावस्थाश्च योधानां बभूवुस्तत्र युध्यतां।
एकेषुनिहतैरश्वैः काम्बोजैर्यवनैः शकैः। शोणिताक्तैस्तदा रक्तं सर्व्वमासीद्विशाम्पते।
रथैर्हताश्वसूतैश्च हतारोहैश्च वाजिभिः। द्विरदैश्च हतारोहैर्महामात्रैर्हतद्विपैः।
अन्योन्येन महाराज कृतो घोरो जनक्षयः। तस्मिन् प्रपक्षे पक्षे च निहते सव्यसाचिना।
अर्ज्जुनं जयतां श्रेष्ठं त्वरितो द्रौणिरभ्ययात्। विधुन्वानो महच्चापं कार्त्तस्वरविभूषितं। २८१०
आददानः शरान् घोरान् स्वरश्मीनिव भास्करः। क्रोधामर्षविवृत्तास्यो लोहिताक्षो बभौ बली।
अन्तकाले यथा क्रुद्धो मृत्युः किङ्करदण्डभृत्। ततः प्रास्रजदुग्राणि शरवर्षाणि सङ्घशः।
तैर्व्विसृष्टैर्महाराज व्यद्रवत् पाण्डवी चमूः। स दृष्ट्वैव तु दाशार्हं स्यन्दनस्थं विशाम्पते।
पुनः प्रास्रजदुग्राणि शरवर्षाणि मारिष। तैः पतद्भिर्महाराज द्रौणिमुक्तैः समन्ततः।
सञ्छादितौ रथस्थौ तावुभौ कृष्णधनञ्जयौ। ततः शरशतैस्तीक्ष्णैरश्वत्थामा प्रतापवान्। २८१५
निश्चेष्टौ तावुभौ युद्धे कृत्वा माधवपाण्डवौ। हाहाकृतमभूत् सर्व्वं स्थावरं जङ्गमं तथा।
चराचरस्य गोप्तारौ दृष्ट्वा सञ्छादितौ शरैः। सिद्धचारणसङ्घाश्च सम्पेतुस्ते समन्ततः।
चिन्तयन्तो भवेदद्य लोकानां स्वस्त्यपीति च। न मया तादृशो राजन् दृष्टपूर्व्वः पराक्रमः।
संग्रामो यादृशो द्रौणेः कृष्णौ सञ्छादयिष्यतः। द्रौणेस्तु धनुषः शब्दमहितत्रासनं रणे।
अश्रौषं बहुशो राजन् सिंहस्य निनदो यथा। ज्या चास्य चरतो युद्धे सव्यदक्षिणमस्यतः। २८२०
विद्युदम्बुदमध्यस्था भ्राजमानेव साऽभवत्। स तथा क्षिप्रकारी च दृढहस्तश्च पाण्डवः।
प्रमोहं परमं गत्वा प्रेक्ष्य तं द्रौणजं ततः। विक्रमं विहृतं मेने आत्मनः स महायशाः।
तस्यास्य समरं राजन् वपुरासीत् सुदुर्दृशं। द्रौणिपाण्डवयोरेवं वर्त्तमाने महारणे।
वर्द्धमाने च राजेन्द्र द्रोणपुत्त्रे महाबले। हीयमाने च कौन्तेये कृष्णं रोषः समाविशत्।
स रोषान्निःश्वसन् राजन् निर्द्दहन्निव चक्षुषा। द्रौणिं ह्यपश्यत् संग्रामे फाल्गुनञ्च मुहुर्मुहुः। २८२५
ततः क्रुद्धोऽब्रवीत् कृष्णः पार्थं सप्रणयं तदा। अत्यद्भुतमिदं पार्थ तव पश्यामि संयुगे।

अतिरेको हि यत्र त्वां द्रोणपुत्रोऽद्य भारत। कच्चिद्वीर्य्यं यथा पूर्व्वं भुजयोर्व्वा बलं तव।
कच्चित्ते गाण्डिवं हस्ते रथे तिष्ठति चार्ज्जुन। कच्चित् कुशलिनौ बाहू मुष्टिर्व्वा न व्यशीर्य्यत।
उदीर्य्यमाणं हि रणे पश्यामि द्रौणिमाहवे। गुरुपुत्त्र इति ह्येनं मानयन् भरतर्षभ।
उपेक्षां कुरु मा पार्थ नायं काल उपेक्षितुं। एवमुक्तस्तु कृष्णेन गृह्य भल्लांश्चतुर्द्दश। २८१०
त्वरमाणस्त्वराकाले द्रौणेर्धनुरथाच्छिनत्। ध्वजं छत्त्रं पताकाश्च रथं शक्तिं गदां तथा।
जत्रुदेशे च सुभृशं वत्सदन्तैरताडयत्। स मूर्च्छां परमां गत्वा ध्वजयष्टिं समाश्रितः।
तं विसंज्ञं महाराज शत्रुणा भृशपीडितं। अपोवाह रथात् सूतो रक्षमाणो धनञ्जयात्।
एतस्मिन्नेव काले च विजयः शत्रुतापनः। न्यहनत्तावकं सैन्यं शतशोऽथ सहस्रशः।
पश्यतस्तस्य वीरस्य तव पुत्त्रस्य भारत। एवमेष क्षयो वृत्तस्तावकानां परैः सह। २८१५
क्रूरो विशसनो घोरो राजन् दुर्म्मन्त्रिते तव। संशप्तकांश्च कौन्तेयः कुरूंश्चापि वृकोदरः।
वसुषेणश्च पाञ्चालान् कृत्स्नान् व्यधमदाहवे। वर्त्तमाने तथा रौद्रे राजन् वीरवरक्षये।
उत्थितान्यगणेयानि कबन्धानि समन्ततः। युधिष्ठिरोऽपि संग्रामे प्रहारैर्गाढवेदनः।
क्रोशमात्रमपक्रम्य तस्थौ भरतसत्तम।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे षट्पञ्चाशोऽध्यायः॥ ५६ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ दुर्य्योधनस्ततः कर्णमुपेत्य भरतर्षभ। अब्रवीन्मद्रराजञ्च तथैवान्यांश्च पार्थिवान्। २८२०
यदृच्छयैतत्संप्राप्तं स्वर्गद्वारमपावृतं। सुखिनः क्षत्रियाः कर्ण लभन्ते युद्धमीदृशं।
सदृशैः क्षत्रियैः शूरैः शूराणां युध्यतां युधि। इष्टं भवति राधेय तदिदं समुपस्थितं।
हत्वा च पाण्डवान् युद्धे स्फीतामुर्व्वीमवाप्स्यथ। निहता वा परैर्युद्धे वीरलोकमवाप्स्यथ।
दुर्य्योधनस्य तच्छ्रुत्वा वचनं क्षत्रियर्षभाः। हृष्टा नादानुदक्रोशन् वादित्राणि च सर्व्वशः।
ततः प्रमुदिते तस्मिन् दुर्य्योधनबले तदा। हर्षयंस्तावकान् योधान् द्रौणिर्व्वचनमब्रवीत्। २८२५
प्रत्यक्षं सर्व्वसैन्यानां भवताञ्चापि पश्यतां। न्यस्तशस्त्रो मम पिता धृष्टद्युम्नेन पातितः।
स तेनाहममर्षेण मित्रार्थे चापि पार्थिवाः। सत्यं वः प्रतिजानामि तद्वाक्यं मे निबोधत।
धृष्टद्युम्नमहत्वाऽहं न विमोक्ष्यामि दंशनं। अनृतायां प्रतिज्ञायां नाहं स्वर्गमवाप्नुयां।
अर्ज्जुनो भीमसेनश्च योधो यो रक्षिता रणे। धृष्टद्युम्नस्य तं संख्ये निहनिष्यामि सायकैः।
एवमुक्ते ततः सर्व्वा सहिता भारती चमूः। अभ्यद्रवत कौन्तेयांस्तथा ते चापि पाण्डवाः। २८३०
स सन्निपातो रथयूथपानां बभूव राजन्नतिभीमरूपः। जनक्षयः कालयुगान्तकल्पः प्रावर्त्तताग्रे कुरुसृञ्जयानां।
ततः प्रवृत्ते युधि संप्रहारे भूतानि सर्व्वाणि सदैवतानि। आसन् समेतानि सहाप्सरोभिर्दिदृक्षमाणानि नरप्रवीरान्।
दिव्यैश्च माल्यैर्व्विविधैश्च गन्धैर्द्दिव्यैश्च रत्नैर्व्विविधैर्नराग्र्यान्। रणे स्वकर्म्मोद्वहतः प्रवीरानवाकिरन्नप्सरसः प्रहृष्टाः।
समीरणस्तांश्च निषेव्य गन्धान् सिषेच सर्व्वानपि योधमुख्यान्। निषेव्यमाणास्त्वनिलेन योधाः परस्परघ्ना धरणीं निपेतुः।
सा दिव्यमाल्यैरवकीर्य्यमाणा सुवर्णपुङ्खैश्च शरैर्व्विचित्रैः। नक्षत्रसंघैरिव चित्रिता द्यौः क्षितिर्व्वभौ योधवरैर्व्विचित्रा। २८३५

ततोऽन्तरीक्षादपि साधुवादैर्वादित्रघोषैः समुदीर्य्यमाणः। ज्याघोषनेमिस्वननादचित्रः समाकुलः सोऽभवत्सम्प्रहारः।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि अश्वत्थामप्रतिज्ञायां सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमेष महानासीत्संग्रामः पृथिवीक्षितां। क्रुद्धेऽर्ज्जुने तथा कर्णे भीमसेने च पाण्डवे।

द्रोणपुत्रं परित्यज्य जित्वा चान्यान्महारथान्। अब्रवीदर्ज्जुनो राजन् वासुदेवमिदं वचः।

पश्य कृष्ण महाबाहो द्रवन्तीं पाण्डवीं चमूं। कर्णं पश्य च संग्रामे कालयन्तं महारथान्।

न च पश्यामि दाशार्ह धर्म्मराजं युधिष्ठिरं। नापि केतुर्युधां श्रेष्ठ धर्म्मराजस्य दृश्यते। २८००

त्रिभागश्चावशिष्टोऽयं दिवसस्य जनार्द्दन। न च मां धार्त्तराष्ट्रेषु कश्चिद्युध्यति संयुगे।

तस्मात्त्वं मत्प्रियं कुर्व्वन् याहि यत्र युधिष्ठिरः। दृष्ट्वा कुशलिनं युद्धे धर्म्मपुत्रं सहानुजं।

पुनर्योद्धाऽस्मि वार्ष्णेय शत्रुभिः सह संयुगे। ततः प्रायाद्रथेनाशु बीभत्सोर्व्वचनाद्धरिः।

ततो युधिष्ठिरो राजा सृञ्जयाश्च महारथाः। अयुध्यंस्तावकैः सार्द्धं मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं।

ततः संग्रामभूमिं तां वर्त्तमाने जनक्षये। अवेक्षमाणो गोविन्दः सव्यसाचिनमब्रवीत्। २८०५

पश्य पार्थ महारौद्रो वर्त्तते भरतक्षयः। पृथिव्यां क्षत्रियाणां वै दुर्य्योधनकृते महान्।

पश्य भारत चापानि रुक्मपृष्ठानि धन्विनां। हतानामपविद्धानि कलापांश्च महाधनान्।

जातरूपमयैः पुङ्खैः शरांश्चानतपर्व्वणः। तैलधौतांश्च नाराचान्निर्मुक्तान् पन्नगानिव।

हस्तिदन्तत्सरून् खड्गान् जातरूपपरिष्कृतान्। चर्म्माणि चापविद्धानि रुक्मगर्भाणि भारत।

सुवर्णविकृतान् प्रासान् शक्तीः कनकभूषणाः। जाम्बूनदमयैः पट्टैर्बद्धाश्च विपुला गदाः। २८१०

जातरूपमयीश्चर्ष्टीः पट्टिशान् हेमभूषणान्। दण्डैः कनकचित्रैश्च विप्रविद्धान् परश्वधान्।

अयःकुन्तांश्च पतितान् मुषलानि गुरूणि च। शतघ्नीः पश्य चित्राश्च विपुलान् परिघांस्तथा।

चक्राणि चापविद्धानि तोमरांश्च महारणे। नानाविधानि शस्त्राणि प्रगृह्य जयगृद्धिनः।

जीवन्त इव दृश्यन्ते गतसत्त्वास्तरस्विनः। गदाविमथितैर्गात्रैर्मुषलैर्भिन्नमस्तकान्।

गजवाजिरथक्षुण्णान् पश्य योधान् सहस्रशः। मनुष्यहयनागानां हयशक्त्यृष्टिपट्टिशैः। २८१५

परिघैरायसैर्घोरैरयःकुन्तैः परश्वधैः। शरीरैर्बहुभिश्छिन्नैः शोणितौघपरिप्लुतैः।

गतासुभिरमित्रघ्नसंवृता रणभूमयः। बाहुभिश्चन्दनादिग्धैः साङ्गदैर्हेमभूषितैः।

सतलत्रैः सकेयूरैर्भाति भारत मेदिनी। साङ्गुलित्रैर्भुजाग्रैश्च विप्रविद्धैरलङ्कृतैः।

हस्तिहस्तोपमैश्छिन्नैरूरुभिश्च तरस्विनां। बद्धचूडामणिवरैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः।

पतितैर्वृषभाक्षाणां विराजति वसुन्धरा। कबन्धैः शोणितादिग्धैश्छिन्नगात्रशिरोधरैः। २८२०

भूर्भाति भरतश्रेष्ठ शान्तार्च्चिभिरिवाग्निभिः। रथांश्च बहुधा भग्नान् हेमकिङ्किणिनः शुभान्।

वाजिनश्च हतान् पश्य निष्कीर्णान्त्रान् शराहतान्। अनुकर्षानुपासङ्गान् पताका विविधध्वजान्।

रथिनाञ्च महाशङ्खान् पाण्डुरांश्च प्रकीर्णकान्। निरस्तजिह्वान् मातङ्गान् शयानान् पर्व्वतोपमान्।

वैजयन्तीविचित्रांश्च हतांश्च गजवाजिनः। वारणानां परिस्तोमांस्तथैवाजिनकम्बलान्।

विपाटितैर्विचित्रांश्च रुक्मचित्रान् सहाङ्कुशान् । भिन्नाश्च बहुधा घण्टा महद्भिः पतितैर्गजैः । २८८५
वैदूर्य्यदण्डांश्च शुभान् पतितानङ्कुशान् भुवि । बद्धाः सादिभुजाग्रेषु सुवर्णविकृताः कशाः ।
विचित्रमणिचित्रांश्च जातरूपपरिष्कृतान् । अश्वास्तरपरिस्तोमान् राङ्कवान् पतितान् भुवि ।
चूडामणीन्नरेन्द्राणां विचित्राः काञ्चनस्रजः । छत्राणि चापविद्धानि चामरव्यजनानि च ।
चन्द्रनक्षत्रभासैश्च वदनैश्चारुकुण्डलैः । कॢप्तश्मश्रुभिरत्यर्थं वीराणां समलङ्कृतैः ।
वदनैः पश्य सञ्छन्नां महीं शोणितकर्द्दमां । सजीवांश्चापरान् पश्य कूजमानान् समन्ततः । २८९०
उपास्यमानान् बहुशो न्यस्तशस्त्रैर्व्विशाम्पते । ज्ञातिभिः सहितांस्तत्र रोदमानैर्मुहुर्मुहुः ।
उत्क्रान्तानपरान् योधांश्छादयित्वा तरस्विनः । पुनर्युद्धाय गच्छन्ति जयगृद्धाः समन्यवः ।
अपरे तत्र तत्रैव परिधावन्ति मानवाः । ज्ञातिभिः पतितैः शूरैर्य्याच्यमानास्तथोदकं ।
जलार्थञ्च गताः केचिन्निष्प्राणा बहवोऽर्ज्जुन । सन्निवृत्ताश्च ते शूरास्तान् वै दृष्ट्वा विचेतसः ।
जलं त्यक्त्वा प्रधावन्ति क्रोशमानाः परस्परं । जलं पीत्वा मृतान् पश्य पिबन्तोऽन्यांश्च मारिष । २८९५
परित्यज्य प्रियानन्ये बान्धवान् बान्धवप्रियाः । व्युत्क्रान्ताः समदृश्यन्त तत्र तत्र महारणे ।
तथा पराम्नरश्रेष्ठ सन्दष्टौष्ठपुटान् पुनः । भ्रुकुटीकुटिलैर्व्वक्त्रैः प्रेक्षमाणान् समन्ततः ।
एवं ब्रुवंस्तदा कृष्णो ययौ यत्र युधिष्ठिरः । अर्ज्जुनश्चापि नृपतेर्द्दर्शनार्थं महारणे ।
याहि याहीति गोविन्दं मुहुर्मुहुरचोदयत् । तां युद्धभूमिं पार्थस्य दर्शयित्वा च माधवः ।
त्वरमाणस्ततः कृष्णः पार्थमाह शनैरिदं । पश्य पाण्डव राजानमुपयातांश्च पार्थिवान् । २९००
कर्णं पश्य महारङ्गे ज्वलन्तमिव पावकं । असौ भीमो महेष्वासः सन्निवृत्तो रणं प्रति ।
तमेते विनिवर्त्तन्ते धृष्टद्युम्नपुरोगमाः । पाञ्चालसृञ्जयानाञ्च पाण्डवानाञ्च यो मुखं ।
निवृत्तैश्च पुनः पार्थैर्भग्नं शत्रुबलं महत् । कौरवान् द्रवतो ह्येष कर्णो रोधयतेऽर्ज्जुन ।
अन्तकप्रतिमो वेगे शक्रतुल्यपराक्रमः । असौ गच्छति कौरव्य द्रौणिः शस्त्रभृताम्बरः ।
तमेव प्रद्रुतं संख्ये धृष्टद्युम्नो महारथः । अनुप्रयाति सङ्ग्रामे हतान् पश्य च सृञ्जयान् । २९०५
सर्व्वमाह सुदुर्द्धर्षो वासुदेवः किरीटिने । ततो राजन्महाघोरः प्रादुरासीन्महारणः ।
सिंहनादरवाश्चैव प्रादुरासन् समागमे । उभयोः सेनयो राजन् मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं ।
एवमेष तयो वृत्तः पृथिव्यां पृथिवीपते । तावकानां परेषाञ्च राजन् दुर्म्मन्त्रिते तव ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि वासुदेववाक्ये अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः पुनः समाजग्मुरभीताः कुरुसृञ्जयाः । युधिष्ठिरमुखाः पार्थाः सूतपुत्रमुखा वयं ।
ततः प्रववृते भीमः सङ्ग्रामो लोमहर्षणः । कर्णस्य पाण्डवानाञ्च यमराष्ट्रविवर्द्धनः । २९१०
तस्मिन् प्रवृत्ते संग्रामे तुमुले शोणितोदके । संशप्तकेषु शूरेषु किञ्चिच्छिष्टेषु भारत ।
धृष्टद्युम्नो महाराज सहितः सर्व्वराजभिः । कर्णमेवाभिदुद्राव पाण्डवाश्च महारथाः ।
आगच्छमानांस्तान् संख्ये प्रहृष्टान् विजयैषिणः । दधारैको रणे कर्णो जलौघानिव पर्व्वतः ।

समासाद्य तु ते कर्णं व्यशीर्य्यन्त महारथाः । यथाऽचलं समासाद्य वार्य्योघाः सर्व्वतोदिशं ।
तयोरासीन्महाराज संग्रामो लोमहर्षणः । धृष्टद्युम्नस्तु राधेयं शरेणानतपर्व्वणा । १९१५
ताडयामास समरे तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् । विजयस्य धनुः श्रेष्ठं विधुन्वानो महारथः ।
पार्षतस्य धनुश्छित्त्वा शरांश्चाशीविषोपमान् । ताडयामास संक्रुद्धः पार्षतं नवभिः शरैः ।
ते वर्म्म हेमविकृतं भित्त्वा तस्य महात्मनः । शोणिताक्ता व्यराजन्त शक्रगोपा इवानघ ।
तदपास्य धनुश्छिन्नं धृष्टद्युम्नो महारथः । अथान्यद्धनुरादाय शरांश्चाशीविषोपमान् ।
कर्णं विव्याध सप्तत्या शरैः सन्नतपर्व्वभिः । तथैव राजन् कर्णोऽपि पार्षतं शत्रुतापनं । १९२०
छादयामास समरे शरैराशीविषोपमैः । द्रोणशत्रुर्म्महेष्वासो विव्याध निशितैः शरैः ।
तस्य कर्णो महाराज शरं कनकभूषणं । प्रेषयामास संक्रुद्धो मृत्युदण्डमिवापरं ।
तमापतन्तं सहसा घोररूपं विशाम्पते । चिच्छेद सहसा राजन् शैनेयः कृतहस्तवत् ।
दृष्ट्वा विनिहतं बाणं शरैः कर्णो विशाम्पते । सात्यकिं शरवर्षेण समन्तात् पर्य्यवारयत् ।
विव्याध चैनं समरे नाराचैस्तत्र सप्तभिः । तं प्रत्यविध्यच्छैनेयः शरैर्हेमपरिष्कृतैः । १९२५
ततो युद्धं महाराज चक्षुःश्रोत्रभयानकं । आसीद्घोरञ्च चित्रञ्च प्रेक्षणीयं समन्ततः ।
सर्व्वेषां तत्र भूतानां लोमहर्षोऽभ्यजायत । तद्दृष्ट्वा समरे कर्म्म कर्णशैनेययोर्नृप ।
एतस्मिन्नन्तरे द्रौणिरभ्ययात् सुमहाबलं । पार्षतं शत्रुदमनं शत्रुवीर्य्यासुनाशनं ।
अभ्यभाषत संक्रुद्धो द्रौणिः परपुरञ्जयः । तिष्ठ तिष्ठाद्य ब्रह्मघ्न न मे जीवन् विमोक्ष्यसे ।
इत्युक्त्वा सुभृशं वीरं शीघ्रकृन्निशितैः शरैः । पार्षतं छादयामास घोररूपैः सुतेजनैः । १९३०
यतमानं परं शक्त्या यतमानो महारथः । यथा हि समरे द्रोणः पार्षतं वीक्ष्य मारिष ।
तथा द्रौणिं रणे दृष्ट्वा पार्षतः परवीरहा । नातिहृष्टमना भूत्वा मन्यते मृत्युमात्मनः ।
स ज्ञात्वा समरेऽत्मानं शस्त्रेणावध्यमेव तु । जवेनाभ्याययौ द्रौणिं कालः कालमिव क्षये ।
द्रौणिस्तु दृष्ट्वा राजेन्द्र धृष्टद्युम्नमवस्थितं । क्रोधेन निःश्वसन् वीरः पार्षतं समुपाद्रवत् ।
तावन्योन्यन्तु दृष्ट्वैव संरम्भं जग्मतुः परं । अथाब्रवीन्महाराज द्रोणपुत्रः प्रतापवान् । १९३५
धृष्टद्युम्नं समीपस्थं त्वरमाणो विशाम्पते । पाञ्चालापसदाद्य त्वां प्रेषयिष्यामि मृत्यवे ।
पापं हि यत्त्वया कर्म्म घ्नता द्रोणं पुरा कृतं । अद्य त्वां तप्स्यते तद्वै यथा न कुशलं तथा ।
अरक्ष्यमाणः पार्थेन यदि तिष्ठसि संयुगे । नापक्रामसि वा मूढ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
एवमुक्तः प्रत्युवाच धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् । प्रतिवाक्यं स एवासिर्म्मामको दास्यते तव ।
येनैव ते पितुर्द्दत्तं यतमानस्य संयुगे । यदि तावन्मया द्रोणो निहतो ब्राह्मणब्रुवः । १९४०
त्वामिदानीं कथं युद्धे न हनिष्यामि विक्रमात् । एवमुक्त्वा महाराज सेनापतिरमर्षणः ।
निशितेनातिबाणेन द्रौणिं विव्याध पार्षतः । ततो द्रौणिः सुसंक्रुद्धः शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।
आच्छादयद्दिशो राजन् धृष्टद्युम्नस्य संयुगे । नैवान्तरीक्षं न दिशो नापि योधाः समन्ततः ।

दृश्यन्ते वै महाराज शरैश्छन्नाः सहस्रशः । तथैव पार्षतो राजन् द्रौणिमाहवशोभिनं ।
शरैः संछादयामास सूतपुत्रस्य पश्यतः । राधेयोऽपि महाराज पाञ्चालान् सह पाण्डवैः । २८४५
द्रौपदेयान् युधामन्युं सात्यकिञ्च महारथं । एकः संवारयामास प्रेक्षणीयः समन्ततः ।
धृष्टद्युम्नस्तु समरे द्रौणेश्चिच्छेद कार्म्मुकं । तदपास्य धनुर्द्रौणिरन्यदादाय कार्म्मुकं ।
वेगवान् समरे घोरं शरांश्चाशीविषोपमान् । स पार्षतस्य राजेन्द्र धनुः शक्तिं गदां ध्वजं ।
हयान् सूतं रथञ्चैव निमेषाद्ध्वंसयच्छरैः । स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
खड्गमादत्त विपुलं शतचन्द्रञ्च भानुमत् । द्रौणिस्तदपि राजेन्द्र भल्लैः क्षिप्रं महारथः । २८५०
चिच्छेद समरे वीरः क्षिप्रहस्तो दृढायुधः । रथादनवरूढस्य तदद्भुतमिवाभवत् ।
धृष्टद्युम्नं हि विरथं हताश्वं छिन्नकार्म्मुकं । शरैश्च बहुधा विद्धमस्त्रैश्च शकलीकृतं ।
नाशकद्भरतश्रेष्ठ यतमानो महारथः । तस्यान्तमिषुभी राजन् यदा द्रौणिर्न जग्मिवान् ।
अथ त्यक्त्वा धनुर्व्वीरः पार्षतं त्वरितोऽभ्यगात् । आसीदाद्रवतो वेगस्तस्य राजन्महात्मनः ।
गरुडस्येव पततो जिघृक्षोः पन्नगोत्तमं । एतस्मिन्नेव काले तु माधवोऽर्ज्जुनमब्रवीत् । २८५५
पश्य पार्थ यथा द्रौणिः पार्षतस्य बधं प्रति । यत्नं करोति विपुलं हन्याच्चैनं न संशयः ।
तं मोचय महाबाहो पार्षतं शत्रुकर्षण । द्रौणेरास्यमनुप्राप्तं मृत्योरास्यगतं यथा ।
एवमुक्त्वा महाराज वासुदेवः प्रतापवान् । प्रैषयत्तुरगांस्तत्र यत्र द्रौणिर्व्यवस्थितः ।
ते हयाश्चन्द्रसङ्काशाः केशवेन प्रचोदिताः । आपिबन्त इव व्योम जग्मुर्द्रौणिरथं प्रति ।
दृष्ट्वा यान्तौ महावीर्य्यावुभौ कृष्णधनञ्जयौ । धृष्टद्युम्नबधे यत्नं चक्रे राजन् महाबलः । २८६०
विकृष्यमाणं दृष्ट्वैव धृष्टद्युम्नं नरेश्वर । शरांश्चिक्षेप वै पार्थः द्रौणिं प्रति महाबलः ।
ते शरा हेमविकृता गाण्डीवप्रेषिता भृशं । द्रौणिमासाद्य विविशुर्व्वल्मीकमिव पन्नगाः ।
स विद्धस्तैः शरैर्घोरैर्द्रोणपुत्रः प्रतापवान् । उत्सृज्य समरे राजन् पाञ्चाल्यममितौजसं ।
रथमारुरुहे वीरो धनञ्जयशरार्द्दितः । प्रगृह्य च धनुः श्रेष्ठं पार्थं विव्याध सायकैः ।
एतस्मिन्नन्तरे वीरः सहदेवो जनाधिप । अपोवाह रथेनाजौ पार्षतं शत्रुतापनं । २८६५
अर्ज्जुनोऽपि महाराज द्रौणिं विव्याध पत्रिभिः । तं द्रोणपुत्रः संक्रुद्धो बाह्वोरुरसि चार्पयत् ।
क्रोधितस्तु रणे पार्थो नाराचं कालसम्मितं । द्रोणपुत्राय चिक्षेप कालदण्डमिवापरं ।
ब्राह्मणस्यांसदेशे स निपपात महाद्युतिः । स विह्वलो महाराज शरवेगेन संयुगे ।
निषसाद रथोपस्थे वैक्लव्यञ्च परं ययौ । ततः कर्णो महाराज व्याक्षिपद्विजयं धनुः ।
अर्ज्जुनं समरे क्रुद्धः प्रेक्षमाणो मुहुर्मुहुः । द्वैरथञ्चापि पार्थेन कामयानो महारणे । २८७०
विह्वलं तन्तु वीक्ष्याथ द्रोणपुत्रस्य सारथिः । अपोवाह रथेनाजौ त्वरमाणो रणाजिरात् ।
अथोत्क्रुष्टं महाराज पाञ्चालैर्जितकाशिभिः । मोक्षितं पार्षतं दृष्ट्वा द्रोणपुत्रञ्च पीड़ितं ।
वादित्राणि च दिव्यानि प्रावाद्यन्त सहस्रशः । सिंहनादांश्च चक्रुस्ते दृष्ट्वा संख्ये तदद्भुतं ।

एवं कृत्वाऽब्रवीत्पार्थो वासुदेवं धनञ्जयः । याहि संशप्तकान् कृष्ण कार्य्यमेतत् परं मम ।
ततः प्रयातो दाशार्हः श्रुत्वा पाण्डवभाषितं । रथेनातिपताकेन मनोमारुतरंहसा । २८७५
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि द्रौण्यपयाने ऊनषष्टोऽध्यायः ॥ ५९ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे कृष्णः पार्थं वचनमब्रवीत् । दर्शयन्निव कौन्तेयं धर्म्मराजं युधिष्ठिरं ।
एष पाण्डव ते भ्राता धार्त्तराष्ट्रैर्म्महाबलैः । जिघांसुभिर्म्महेष्वासैर्द्रुतं पार्थोऽनुसार्य्यते ।
तथानुयान्ति संरब्धाः पाञ्चाला युद्धदुर्म्मदाः । युधिष्ठिरं महात्मानं परीप्सन्तो महाबलाः ।
एष दुर्य्योधनः पार्थ रथानीकेन दंशितः । राजा सर्व्वस्य लोकस्य राजानमनुधावति । २८८०
जिघांसुः पुरुषव्याघ्र भ्रातृभिः सहितो बली । आशीविषसमस्पर्शैः सर्व्वयुद्धविशारदैः ।
एते जिघृक्षवो यान्ति द्विपाश्वरथपत्तयः । युधिष्ठिरं धार्त्तराष्ट्रा रत्नोत्तममिवार्थिनः ।
पश्य सात्वतभीमाभ्यां निरुद्धा धिष्ठिताः पुनः । जिहीर्षवोऽमृतं दैत्याः शक्राग्निभ्यामिवासकृत् ।
एते बहुत्वात्त्वरिताः पुनर्गच्छन्ति पाण्डवं । समुद्रमिव वार्य्योघाः प्रावृट्काले महारथाः ।
नदन्तः सिंहनादांश्च धमन्तश्चापि वारिजान् । बलवन्तो महेष्वासा विधुन्वन्तो धनूंषि च । २८८५
मृत्योर्म्मुखगतं मन्ये कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरं । हुतमग्नौ च कौन्तेयं दुर्य्योधनवशं गतं ।
यथाविधमनीकन्तु धार्त्तराष्ट्रस्य पाण्डव । नास्य शक्रोऽपि मुच्येत सम्प्राप्तो बाणगोचरं ।
दुर्य्योधनस्य वीरस्य शरौघान् शीघ्रमस्यतः । संक्रुद्धस्यान्तकस्येव को वेगं संसहेद्रणे ।
दुर्य्योधनस्य वीरस्य द्रौणेः शारद्वतस्य च । कर्णस्य चेषुवेगो वै पर्व्वतानपि शातयेत् ।
कर्णेन च कृतो राजा विमुखः शत्रुतापनः । बलवान् लघुहस्तश्च कृती युद्धविशारदः । २८९०
राधेयः पाण्डवश्रेष्ठं शक्तः पीडयितुं रणे । सहितो धृतराष्ट्रस्य पुत्रैः शूरैर्म्महाबलैः ।
तस्यैभिर्युध्यमानस्य सङ्ग्रामे संशितात्मनः । अन्यैरपि च पार्थस्य कृतं कर्म्म महारथैः ।
उपवासकृतो राजा भृशं भरतसत्तम । ब्राह्मे बले स्थितो ह्येष न क्षात्त्रे हि बले विभुः ।
कर्णेन चाभियुक्तोऽयं भूपतिः शत्रुतापनः । संशयं समनुप्राप्तः पाण्डवो वै युधिष्ठिरः ।
न जीवति महाराजो मन्ये पार्थ युधिष्ठिरः । यद्भीमसेनः सहते सिंहनादममर्षणः । २८९५
नर्द्दतां धार्त्तराष्ट्राणां पुनः पुनररिन्दम । धमताञ्च महाशङ्खान् सङ्ग्रामे जितकाशिनां ।
युधिष्ठिरं पाण्डवेयं हतेति भरतर्षभ । सञ्चोदयत्यसौ कर्णो धार्त्तराष्ट्रान् महाबलान् ।
स्थूणाकर्णेन्द्रजालेन पार्थपाशुपतेन च । प्रच्छादयन्ति राजानं शस्त्रजालैर्म्महारथाः ।
आतुरो हि कृतो राजा सन्निरुद्धश्च भारत । यथैनमनुवर्त्तन्ते पाञ्चालाः सह पाण्डवैः ।
त्वरमाणास्त्वराकाले सर्व्वशस्त्रभृतां वराः । मज्जन्तमिव पाताले बलिनोऽप्युज्जिहीर्षवः । ३०००
न केतुर्दृश्यते राज्ञः कर्णेन निहतः शरैः । पश्यतोर्य्यमयोः पार्थ सात्यकेश्च शिखण्डिनः ।
धृष्टद्युम्नस्य भीमस्य शतानीकस्य वा विभो । पाञ्चालानाञ्च सर्व्वेषां चेदीनाञ्चैव भारत ।
एष कर्णो रणे पार्थ पाण्डवानामनीकिनीं । शरैर्व्विध्वंसयति वै नलिनीमिव कुञ्जरः ।

एते द्रवन्ति रथिनस्त्वदीयाः पाण्डुनन्दन। पश्य पश्य यथा पार्थ गच्छन्त्येते महारथाः।
एते भारत मातङ्गाः कर्णेनाभिहताः शरैः। आर्त्तनादान् विमुञ्चाणा विद्रवन्ति दिशो दश।
रथानां द्रवते वृन्दमेतच्चैव समन्ततः। द्राव्यमाणं रणे पार्थ कर्णेनामित्रकर्षिणा।
हस्तिकक्षां रणे पश्य चरन्तीं तत्र तत्र ह। रथस्थं सूतपुत्रस्य केतुं केतुमतां वर।
असौ धावति राधेयो भीमसेनरथं प्रति। किरन् शरशतान्येव विनिघ्नंस्तव वाहिनीं।
एतान् पश्य च पाञ्चालान् द्राव्यमाणान् महारथान्। शक्रेणेव यथा दैत्यान् हन्यमानान् महाहवे।
एष कर्णो रणे जित्वा पाञ्चालान् पाण्डुसृञ्जयान्। दिशो विप्रेक्षते सर्व्वास्त्वदर्थमिति मे मतिः।
तथा पार्थ धनुः श्रेष्ठं विकर्षन् साधु शोभते। शत्रुं जित्वा यथा शक्रो देवसंघैः समावृतः।
एते नर्द्दन्ति कौरव्या दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमं। त्रासयन्तो रणे पाण्डून् सृञ्जयांश्च समन्ततः।
एष सर्व्वात्मना पाण्डून् त्रासयित्वा महारणे। अभिभाषति राधेयः सर्व्वसैन्यानि मानद।
अभिद्रवत भद्रं वो द्रुतं द्रवत कौरवाः। यथा जीवन्न वः कश्चिन्मुच्येत युधि सृञ्जयाः।
तथा कुरुत सम्यत्ता वयं यास्याम पृष्ठतः। एवमुक्त्वा गतो ह्येष पृष्ठतो विकिरञ्छरान्।
पश्य कर्णं रणे पार्थ श्वेतच्छत्रविराजितं। उदयं पर्व्वतं यद्वच्छशाङ्केनाभिशोभितं।
पूर्णचन्द्रनिकाशेन मूर्द्ध्नि छत्रेण भारत। ध्रियमाणेन समरे श्रीमच्छतशलाकिना।
एष त्वां प्रेक्षते कर्णः सकटाक्षं विशाम्पते। उत्तमं जवमास्थाय ध्रुवमेष्यति संयुगे।
पश्य ह्येनं महाबाहो विधुन्वानं महद्धनुः। शरांश्चाशीविषाकारान् विसृजन्तं महारणे।
असौ निवृत्तो राधेयो दृष्ट्वा ते वानरध्वजं। प्रार्थयन् समरे पार्थ त्वया सह परन्तपः।
वधाय चात्मनोऽभ्येति दीपास्यं शलभो यथा। कर्णमेकाकिनं दृष्ट्वा रथानीकेन भारत।
रिरक्षिषुः सुसंवृत्तो धार्त्तराष्ट्रो निवर्त्तते। सर्व्वैः सहैभिर्दुष्टात्मा वध्यताञ्च प्रयत्नतः।
त्वया यशश्च राज्यञ्च सुखञ्चोत्तममिच्छता। अदीनयोर्विश्रुतयोर्युवयोर्योत्स्यमानयोः।
देवासुरे पार्थ मृधे देवदानवयोरिव। त्वाञ्च दृष्ट्वाऽतिसंरब्धं कर्णञ्च भरतर्षभ।
असौ दुर्य्योधनः क्रुद्धो नोत्तरं प्रतिपद्यते। आत्मानञ्च कृतात्मानं समीक्ष्य भरतर्षभ।
कृतागसञ्च राधेयं धर्म्मात्मनि युधिष्ठिरे। प्रतिपद्यस्व कौन्तेय प्राप्तकालमनन्तरं।
आर्य्यां युद्धे मतिं कृत्वा प्रत्येहि रथयूथपं। पञ्च ह्येतानि मुख्यानि रथानां रथसत्तम।
शतान्यायान्ति समरे बलिनामित्मतेजसां। पञ्च नागसहस्राणि द्विगुणा वाजिनस्तथा।
अभिसंहत्य कौन्तेय पदातिप्रयुतानि च। अन्योन्यरक्षितं वीरबलं त्वामभिवर्त्तते।
सूतपुत्रं महेष्वासं दर्शयात्मानमात्मना। उत्तमं जवमास्थाय प्रत्येहि भरतर्षभ।
असौ कर्णः सुसंरब्धः पाञ्चालानभिधावति। केतुमस्य हि पश्यामि धृष्टद्युम्नरथं प्रति।
समुपैष्यति पाञ्चालानिति मन्ये परन्तप। आचचक्षे प्रियं पार्थ तवेदं भरतर्षभ।
राजाऽसौ कुशली श्रीमान् धर्म्मपुत्रो युधिष्ठिरः। असौ भीमो महाबाहुः संनिवृत्तश्चमूमुखे।

वृतः सृञ्जयसैन्येन शैनेयेन च भारत। बध्यन्त एते समरे कौरवा निशितैः शरैः।
भीमसेनेन कौन्तेय पाञ्चालैश्च महात्मभिः। सेना हि धार्त्तराष्ट्रस्य विमुखा प्राद्रवद्रणे।
विप्रधावति वेगेन भीमस्याभिहता शरैः। विपन्नशस्येव मही रुधिरेण समुक्षिता।
भारती भरतश्रेष्ठ सेना कृपणदर्शना। निवृत्तं पश्य कौन्तेय भीमसेनं युधां पतिं।
आशीविषमिव क्रुद्धं द्रावयन्तं वरूथिनीं। पीतरक्तासितसिताः तारा चन्द्रार्कमण्डिताः।
पताका विप्रकीर्य्यन्ते छत्राण्येतानि चार्जुन। सौवर्णा राजताश्चैव तैजसाश्च पृथग्विधाः।
केतवोऽभिनिपात्यन्ते हस्त्यश्वञ्च प्रकीर्य्यते। रथेभ्यः प्रपतन्त्येते रथिनो विगतासवः।
नानावर्णैर्हता वाणैः पाञ्चालैरपलायिभिः। निर्म्मनुष्यान् गजानश्वान् रथांश्चैव धनञ्जय।
समाद्रवन्ति पाञ्चाला धार्त्तराष्ट्रांस्तरस्विनः। विमृद्नन्ति नरव्याघ्रा भीमसेनबलाश्रयात्।
बलं परेषां दुर्द्धर्षास्त्यक्ता प्राणानरिन्दम। एते नर्द्दन्ति पाञ्चाला ध्मापयन्ति च वारिजान्।
अभिद्रवन्ति च रणे मृद्नन्तः सायकैः परान्। पश्यस्वैषाञ्च माहात्म्यं पाञ्चाला हि पराक्रमात्।
धार्त्तराष्ट्रान् विनिघ्नन्ति क्रुद्धाः सिंहा इव द्विपान्। शस्त्रमाक्षिप्य शत्रूणां सायुधाना निरायुधाः।
ते चैवैतान् घातांश्चिघ्नन्ति च नदन्ति च। शिरांस्येतानि पात्यन्ते शत्रूणां बाहवोऽपि च।
रथनागहया वीरा यशस्याः सम्य एव च। सर्वतश्चाभिपन्नैषा धार्त्तराष्ट्री महाचमूः।
पाञ्चालैर्भीमसमादेत्य हंसैर्गङ्गेव वेगितैः। सुमहश्च पराक्रान्ताः पाञ्चालानां निवारणे।
कृपकर्णादयो वीरा वृषभाणामिवर्षभाः। भीमास्त्रेण सुनिर्भग्नान् धार्त्तराष्ट्रान्महारथान्।
धृष्टद्युम्नमुखा वीरा घ्नन्ति शत्रून् सहस्रशः। पाञ्चालेष्वभिभूतेषु द्विषद्भिरपभीर्नदन्।
शत्रुपक्षमवस्कन्द्य शरानस्यति मारुतिः। विषण्णभूयिष्ठतरा धार्त्तराष्ट्री महाचमूः।
रथाश्चैते सुवित्रस्ता भीमसेनभयार्द्दिताः। पश्य भीमेन नाराचैर्भिन्ना नागाः पतन्त्यमी।
वज्रिवज्राहतानीव शिखराणि धराभृतां। भीमसेनस्य निर्व्विद्धा वाणैः सन्नतपर्व्वभिः।
स्वान्यनीकानि मृद्नन्तो द्रवन्त्येते महागजाः। अभिजानीहि भीमस्य सिंहनादं सुदुःसहं।
नदतोऽर्ज्जुन संग्रामे वीरस्य जितकाशिनः। एष नैषादिरभ्येति द्विपमुख्येन पाण्डव।
जिघांसुस्तोमरैः क्रुद्धो दण्डपाणिरिवान्तकः। सतोमरावस्य भुजौ छिन्नौ भीमेन गर्ज्जतः।
तीक्ष्णैरग्निरविप्रख्यैर्नाराचैर्द्दशभिर्हतः। हत्वैनं पुनरायाति नागानन्यान् प्रहारिणः।
पश्य नीलाम्बुदनिभान् महामात्रैरधिष्ठितान्। शक्तितोमरसंघातैर्व्विनिघ्नन्तं वृकोदरं।
सप्त सप्त च नागांस्तान् वैजयन्तीश्च सध्वजाः। निहत्य निशितैर्व्वाणैश्छिन्नाः पार्थाग्रजेन ते।
दशभिर्द्दशभिश्चैको नाराचैर्निहतो गजः। न चासौ धार्त्तराष्ट्राणां श्रूयते निनदस्तथा।
पुरन्दरसमे क्रुद्धे निवृत्ते भरतर्षभ। अक्षौहिण्यस्तथा तिस्रो धार्त्तराष्ट्रस्य संहताः।
क्रुद्धेन भीमसेनेन नरसिंहेन वारिताः।
॥ सञ्जय उवाच ॥ भीमसेनेन तत् कर्म्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करं। अर्ज्जुनो व्यधमच्छिष्टानहितान्निशितैः शरैः।

ते वध्यमानाः समरे संशप्तकगणाः प्रभो। प्रभग्नाः समरे भीता दिशो दश महाबलाः।
शक्रस्यातिथितां गत्वा विशोका ह्यभवंस्तदा। पार्थश्च पुरुषव्याघ्र शरैः सन्नतपर्व्वभिः। १०६५
जघान धार्त्तराष्ट्रस्य चतुर्व्विधबलां चमूं।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे षष्टितमोऽध्यायः॥ ६०॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ निवृत्ते भीमसेने च पाण्डवे च युधिष्ठिरे। वध्यमाने बले चापि मामके पाण्डुसृञ्जयैः।
द्रवमाणे बलौघे च निरानन्दे मुहुर्मुहुः। किमकुर्व्वन्त कुरवस्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय।
॥ सञ्जय उवाच ॥ दृष्ट्वा भीमं महाबाहुं सूतपुत्त्रः प्रतापवान्। क्रोधरक्तेक्षणो राजन् भीमसेनमुपाद्रवत्।
तावकन्तु बलं दृष्ट्वा भीमसेनात् पराङ्मुखं। यत्नेन महता राजन् पर्य्यवस्थापयद्बली। १०७०
व्यवस्थाप्य महाबाहुस्तव पुत्त्रस्य वाहिनीं। प्रत्युद्ययौ तदा कर्णः पाण्डवान् युद्धदुर्म्मदान्।
प्रत्युद्ययुस्तु राधेयं पाण्डवानां महारथाः। धुन्वानाः कार्म्मुकाण्याशु विक्षिपन्तश्च सायकान्।
भीमसेनः शिनेर्नप्ता शिखण्डी जनमेजयः। धृष्टद्युम्नश्च बलवान् सर्व्वे चापि प्रभद्रकाः।
जिघांसन्तो नरव्याघ्राः समन्तात्तव वाहिनीं। अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धाः समरे जितकाशिनः।
तथैव तावका राजन् पाण्डवानामनीकिनीं। अभ्यद्रवन्त त्वरिता जिघांसन्तो महारथाः। १०७५
रथनागाश्वकलिलं पत्तिध्वजसमाकुलं। बभूव पुरुषव्याघ्र सैन्यमद्भुतदर्शनं।
शिखण्डी च ययौ कर्णं धृष्टद्युम्नः सुतं तव। दुःशासनं महाराज महत्या सेनया वृतं।
नकुलो वृषसेनन्तु चित्रसेनं युधिष्ठिरः। उलूकं समरे राजन् सहदेवः समभ्ययात्।
सात्यकिः शकुनिञ्चापि द्रौपदेयाश्च कौरवान्। अर्ज्जुनश्च रणे यत्तो द्रोणपुत्त्रो महारथः।
युधामन्युं महेष्वासं गौतमोऽभ्यपतद्रणे। कृतवर्म्मा च बलवानुत्तमौजसमाद्रवत्। १०८०
भीमसेनः कुरून् सर्व्वान् पुत्त्रांश्च तव मारिष। सहानीकान्महाबाहुरेक एव न्यवारयत्।
शिखण्डी तु ततः कर्णं विचरन्तमभीतवत्। भीष्महन्ता महाराज वारयामास पत्रिभिः।
प्रतिरुद्धस्ततः कर्णो रोषात् प्रस्फुरिताधरः। शिखण्डिनं त्रिभिर्व्वाणैर्भ्रुवोर्मध्येऽभ्यताडयत्।
धारयंस्तु स तान् वाणान् शिखण्डी बह्वशोभत। राजतः पर्व्वतो यद्वत्त्रिभिः शृङ्गैरिवोत्थितैः।
सोऽतिविद्धो महेष्वासः सूतपुत्त्रेण संयुगे। कर्णं विव्याध समरे नवत्या निशितैः शरैः। १०८५
तस्य कर्णो हयान् हत्वा सारथिञ्च त्रिभिः शरैः। उन्ममाथ ध्वजञ्चास्य क्षुरप्रेण महारथः।
हताश्वात्तु ततो यानादवप्लुत्य महारथः। शक्तिञ्चिक्षेप कर्णाय संक्रुद्धः शत्रुतापनः।
तां छित्त्वा समरे कर्णस्त्रिभिर्भारत सायकैः। शिखण्डिनमथाविध्यन्नवभिर्निशितैः शरैः।
कर्णचापच्युतान् वाणान् वर्ज्जयंस्तु नरोत्तम। अपयातस्ततस्तूर्णं शिखण्डी भृशविक्षतः।
ततः कर्णो महाराज पाण्डुसैन्यान्यशातयत्। तूलराशिं समासाद्य यथा वायुर्म्महाबलः। १०९०
धृष्टद्युम्नो महाराज तव पुत्त्रेण पीडितः। दुःशासनं त्रिभिर्व्वाणैः प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे।
तस्य दुःशासनो बाहुं सव्यं विव्याध मारिष। स तेन रुक्मपुङ्खेन भल्लेनानतपर्व्वणा।

धृष्टद्युम्नस्तु निर्व्विद्धः शरं घोरममर्षणः । दुःशासनाय संक्रुद्धः प्रेषयामास भारत ।
आपतन्तं महावेगं धृष्टद्युम्नसमीरितं । शरैश्चिच्छेद पुत्त्रस्ते त्रिभिरेव विशाम्पते
अथापरैः सप्तदशैर्भल्लैः कनकभूषणैः । धृष्टद्युम्नं समासाद्य बाह्वोरुरसि चार्पयत् । १०९५
ततः स पार्षतः क्रुद्धो धनुश्चिच्छेद मारिष । क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन तत उच्चुक्रुशुर्जनाः ।
अथान्यद्धनुरादाय पुत्त्रस्ते प्रहसन्निव । धृष्टद्युम्नं शरव्रातैः समन्तात् पर्य्यवारयत् ।
तव पुत्त्रस्य ते दृष्ट्वा विक्रमं सुमहात्मनः । व्यस्मयन्त रणे योधाः सिद्धाश्चाप्सरसस्तथा ।
धृष्टद्युम्नं न पश्याम घटमानं महाबलं । दुःशासनेन संरुद्धं सिंहेनेव महागजं ।
ततः सरथनागाश्वाः पाञ्चालाः पाण्डुपूर्व्वज । सेनापतिं परीप्सन्तो रुरुधुस्तनयं तव । ११००
ततः प्रववृते युद्धं तावकानां परैः सह । घोरं प्राणभृतां काले भीमरूपं परन्तप ।
नकुलं वृषसेनस्तु भित्त्वा पञ्चभिरायसैः । पितुः समीपे तिष्ठन् वै त्रिभिरन्यैरविध्यत ।
नकुलस्तु ततः शूरो वृषसेनं हसन्निव । नाराचेन सुतीक्ष्णेन विव्याध हृदये भृशं ।
सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुकर्षणः । शत्रुं विव्याध विंशत्या स च तं पञ्चभिः शरैः ।
ततः शरसहस्रेण तावुभौ पुरुषर्षभौ । अन्योन्यमाच्छादयतामथोऽभज्यत वाहिनी । ११०५
स दृष्ट्वा प्रद्रुतां सेनां धार्त्तराष्ट्रस्य सूतजः । निवारयामास बलादनुसृत्य विशाम्पते ।
निवृत्ते तु ततः कर्णे नकुलः कौरवान् ययौ । कर्णपुत्त्रस्तु समरे हित्वा नकुलमेव तु ।
जुगोप चक्रं त्वरितो राधेयस्यैव मारिष । उलूकस्तु रणे क्रुद्धः सहदेवेन वारितः ।
तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सहदेवः प्रतापवान् । सारथिं प्रेषयामास यमस्य सदनं प्रति ।
उलूकस्तु ततो यानादवप्लुत्य विशाम्पते । त्रिगर्त्तानां बलं तूर्णं जगाम पितृनन्दनः । १११०
सात्यकिः शकुनिं विद्ध्वा विंशत्या निशितैः शरैः । ध्वजं चिच्छेद भल्लेन सौबलस्य हसन्निव ।
सौबलस्तस्य समरे क्रुद्धो राजा प्रतापवान् । विदार्य्य कवचं भूयो ध्वजञ्चिच्छेद काञ्चनं ।
अथैनं निशितैर्बाणैः सात्यकिः प्रत्यविध्यत । सारथिञ्च महाराज त्रिभिरेव समार्पयत् ।
अथास्य वाहांस्त्वरितः शरैर्निन्ये यमक्षयं । ततोऽवप्लुत्य सहसा शकुनिर्भरतर्षभ ।
आरुरोह रथं तूर्णमुलूकस्य महात्मनः । अपोवाहाथ शीघ्रं स शैनेयाद्युद्धशालिनः । १११५
सात्यकिस्तु रणे राजंस्तावकानामनीकिनीं । अभिदुद्राव वेगेन ततोऽनीकमभज्यत ।
शैनेयशरसंछन्नं तव सैन्यं विशाम्पते । भेजे दश दिशस्तूर्णं न्यपतच्च गतासुवत् ।
भीमसेनं तव सुतो वारयामास संयुगे । तन्तु भीमो मुहूर्त्तेन व्यश्वसूतरथध्वजं ।
चक्रे लोकेश्वरं तत्र तेनातुष्यन्त वै जनाः । ततोऽपायान्नृपस्तत्र भीमसेनस्य गोचरात् ।
कुरुसैन्यं ततः सर्व्वं भीमसेनमुपाद्रवत् । तत्र नादो महानासीत् भीमसेनं जिघांसतां । ११२०
युधामन्युः कृपं विद्ध्वा धनुरस्याशु चिच्छिदे । अथान्यद्धनुरादाय कृपः शस्त्रभृताम्वरः ।
युधामन्योर्ध्वजं सूतं छत्रञ्चापातयत् क्षितौ । ततोऽपायाद्रथेनैव युधामन्युर्महारथः ।

उग्रमौजास्र हार्द्दिक्यं भीमं भीमपराक्रमं । छादयामास सहसा मेघो वृष्ट्येव पर्व्वतं ।
तद्युद्धमासीत् सुमहत् घोररूपं परन्तप । यादृशं न मया युद्धं दृष्टपूर्व्वं विशाम्पते ।
कृतवर्म्मा ततो राजन्नुग्रमौजस्तमाहवे । हृदि विव्याध सहसा रथोपस्थ उपाविशत् । ३१२५
सारथिस्तमपोवाह रथेन रथिनाम्बरं । कुरुसैन्य ततः सर्व्वं भीमसेनमुपाद्रवत् ।
दुःशासनः सौबलश्च गजानीकेन पाण्डवं । महता परिवार्य्यैव क्षुद्रकैरभ्यताडयत् ।
ततो भीमः शरशतैर्दुर्य्योधनममर्षणं । विमुखीकृत्य तरसा गजानीकमुपाद्रवत् ।
तमापतन्तं सहसा गजानीकं वृकोदरः । दृष्ट्वैव सुभृशं क्रुद्धो दिव्यमस्त्रमुदैरयत् ।
शरैर्गजानभ्यहनद्वज्रेणेन्द्र इवासुरान् । ततोऽन्तरीक्षं बाणौघैः शलभैरिव पावकं । ३१३०
छादयामास समरे गजान्निघ्नन् वृकोदरः । ततः कुञ्जरयूथानि समेतानि सहस्रशः ।
व्यधमत्तरसा भीमो मेघसङ्घानिवानिलः । सुवर्णजालपिहिता मणिजालैश्च कुञ्जराः ।
रेजुरभ्यधिकं संख्ये विद्युत्वन्त इवाम्बुदाः । ते बध्यमाना भीमेन गजा राजन् विदुद्रुवुः ।
केचिद्विभिन्नहृदयाः कुञ्जरा न्यपतन् भुवि । पतितैर्निपतद्भिश्च गजैर्हेमविभूषितैः ।
अशोभत मही तत्र विशीर्णैरिव पर्व्वतैः । दीप्ताभिरत्नवद्भिश्च पतितैर्गजयोधिभिः । ३१३५
रराज भूमिः पतितैः क्षीणपुण्यैरिव ग्रहैः । ततो भिन्नकटा नागा भिन्नकुम्भकरास्तथा ।
दुद्रुवुः शतशः संख्ये भीमसेनशराहताः । केचिद्वमन्तो रुधिरं भयार्त्ताः पर्व्वतोपमाः ।
व्यद्रवञ्छरविद्धाङ्गा धातुचित्रा इवाचलाः । महाभुजगसङ्काशौ चन्दनागुरुरूषितौ ।
अपश्यं भीमसेनस्य धनुर्व्विक्षिपतौ भुजौ । तस्य ज्यातलनिर्घोषं श्रुत्वाऽशनिसमस्वनं ।
विमुञ्चन्तो शकृन्मूत्रं गजाः प्राद्रुद्रुवुर्भृशं । भीमसेनस्य तत् कर्म्म राजन्नेकस्य धीमतः । ३१४०
निघ्नतः सर्व्वभूतानि रुद्रस्येव च निर्व्वभौ ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे एकषष्टोऽध्यायः ॥ ६१ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः श्वेताश्वसंयुक्ते नारायणसमास्थिते । तिष्ठन् रथवरे श्रीमानर्ज्जुनः समपद्यत ।
तद्बलं नृपतिश्रेष्ठ तावकं विजयो रणे । व्यक्षोभयद्दुरीर्णांसं महोदधिमिवानिलः ।
दुर्य्योधनस्तव सुतः प्रमत्ते श्वेतवाहने । अभ्येत्य सहसा क्रुद्धः सैन्यार्द्धेनाभिसंवृतः ।
पर्य्यवारयदायान्तं युधिष्ठिरममर्षणं । त्रिसप्तत्या क्षुरप्राणां ततोऽविध्यत पाण्डवं । ३१४५
अक्रुध्यत भृशं तत्र कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । स भल्लांस्त्रिंशतं तूर्णं तव पुत्रे न्यवेशयत ।
ततोऽधावन्त कौरव्या जिघृक्षन्तो युधिष्ठिरं । दुष्टभावान् परान् ज्ञात्वा समवेता महारथाः ।
आजग्मुस्तं परीप्सन्तः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरं । नकुलः सहदेवश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
अक्षौहिण्या परिवृतास्तेऽभ्यधावन् युधिष्ठिरं । भीमसेनश्च समरे मृद्नंस्तव महारथान् ।
अभ्यधावदभिप्रेप्सू राजानं शत्रुभिर्वृतं । तांस्तु सर्व्वान् महेष्वासान् कर्णो वैकर्त्तनो नृपः । ३१५०
शरवर्षेण महता प्रत्यवारयदागतान् । शरौघान् विसृजन्तस्ते प्रेरयन्तश्च तोमरान् ।

न शेकुर्यतमानाेऽपि राधेयं प्रतिवीक्षितुं । तांश्च सर्व्वान् महेष्वासान् सर्व्वशस्त्रास्त्रपारगान् ।
महता शरवर्षेण राधेयः प्रत्यवारयत् । दुर्य्योधनश्च विंशत्या भीमसेनमुदीरयन् ।
अविध्यत्तूर्णमभ्येत्य सहदेवः प्रतापवान् । स विद्धः सहदेवेन रराजाचलसन्निभः ।
प्रभिन्न इव मातङ्गो रुधिरेण परिप्लुतः । दृष्ट्वा तव सुतं तत्र गाढविद्धं सुतेजनैः ।
अभ्यधावद्द्रुतं क्रुद्धो राधेयो रथिनाम्वरः । दुर्य्योधनं तदा दृष्ट्वा भीमसेनमुदीर्य्य सः ।
तेन यौधिष्ठिरं सैन्यमवधीत् पार्षतं तथा । ततो यौधिष्ठिरं सैन्यं बध्यमानं महात्मना ।
सहसा प्राद्रवद्राजन् सूतपुत्रशरार्द्दितं । विविधा विशिखास्तत्र सम्पतन्तः परस्परं ।
फलैः पुङ्खान् समाजघ्नुः सूतपुत्रधनुश्च्युताः । अन्तरीक्षे शरौघाणां पततां च परस्परं ।
सङ्घर्षेण महाराज पावकः समजायत । ततो दश दिशः कर्णः शलभैरिव पातिभिः ।
अभ्यघ्नंस्तरसा राजन् शरैः परशरीरगैः । रक्तचन्दनसन्दिग्धौ मणिहेमविभूषितौ ।
बाहू व्यत्यक्षिपत् कर्णः परमास्त्रं विदर्शयन् । ततः सर्व्वा दिशो राजन् सायकैर्व्विप्रमोहयन् ।
अपीडयद्भृशं कर्णो धर्म्मराजं युधिष्ठिरं । ततः क्रुद्धो महाराज धर्म्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
निशितैरिषुभिः कर्णं पञ्चाशद्भिः समार्पयत् । बाणान्धकारमभवत्तद्युद्धं घोरदर्शनं ।
हाहाकारो महानासीत्तावकानां विशाम्पते । बध्यमाने तदा सैन्ये धर्म्मपुत्रेण मारिष ।
सायकैर्व्विविधैस्तीक्ष्णैः कङ्कपत्रैः शिलाशितैः । भल्लैरनेकैर्व्विविधैः शक्तिऋष्टिमुषलैरपि ।
यत्र यत्र स धर्म्मात्मा दुष्टां दृष्टिं व्यसर्ज्जयत । तत्र तत्र व्यशीर्य्यन्त तावका भरतर्षभ ।
कर्णोऽपि भृशसंक्रुद्धो धर्म्मराजं युधिष्ठिरं । नाराचैरर्द्धचन्द्रैश्च वत्सदन्तैश्च संयुगे ।
अमर्षी क्रोधनश्चैव रोषप्रस्फुरिताननः । सायकैरप्रमेयात्मा युधिष्ठिरमभिद्रवत् ।
युधिष्ठिरश्चापि सूतं स्वर्णपुङ्खैः शितैः शरैः । प्रहसन्निव तं कर्णः कङ्कपत्रैः शिलाशितैः ।
उरस्यविध्यद्राजानं त्रिभिर्भल्लैश्च पाण्डवं । स पीडितो भृशं तेन धर्म्मराजो युधिष्ठिरः ।
उपविश्य रथोपस्थे सूतं याहीत्यचोदयत् । प्राक्रोशन्त ततः सर्व्वे धार्त्तराष्ट्राः सराजकाः ।
गृह्णीध्वमिति राजानमभ्यधावन्त सर्व्वशः । ततः शताः सप्तदश केकयानां प्रहारिणां ।
पाञ्चालैः सहिता राजन् धार्त्तराष्ट्रान् न्यवारयन् । तस्मिन् सुतुमुले युद्धे वर्त्तमाने जनक्षये ।
दुर्य्योधनश्च भीमश्च समेयातां महाबलौ ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे द्विषष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ कर्णोऽपि शरजालेन केकयानां महारथान् । व्यधमत् परमेष्वासानग्रतः पर्य्यवस्थितान् ।
तेषां प्रयतमानानां राधेयस्य निवारणे । रथान् पञ्चशतान् कर्णः प्राहिणोद्यमसादनं ।
अविषह्यं ततो दृष्ट्वा राधेयं युधि योधिनः । भीमसेनमुपागच्छन् कर्णबाणप्रपीडिताः ।
रथानीकं विदार्य्यैव शरजालैरनेकधा । कर्ण एकरथेनैव युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ।
सेनानिवेशमार्च्छन्तं मार्गणैः क्षतविक्षतं । यमयोर्म्मध्यगं वीरं शनैर्यान्तं विचेतसं ।

समासाद्य तु राजानं दुर्य्योधनहितेप्सया । सूतपुत्रस्त्रिभिस्तीक्ष्णैर्विव्याध परमेषुभिः ।
तथैव राजा राधेयं प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे । शरैस्त्रिभिश्च यन्तारं चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
चक्ररक्षौ तु पार्थस्य माद्रीपुत्रौ परन्तपौ । तावप्यधावतां कर्णं राजानं मा वधीरिति ।
तौ पृथक् शरवर्षाभ्यां राधेयमभ्यवर्षतां । नकुलः सहदेवश्च परमं यत्नमास्थितौ ।
तथैव तौ प्रत्यविध्यत् सूतपुत्रः प्रतापवान् । भल्लाभ्यां शितधाराभ्यां महात्मानावरिन्दमौ ।
दन्तवर्णांस्तु राधेयो निजघान मनोजवान् । युधिष्ठिरस्य सङ्ग्रामे कालवालान् हयोत्तमान् ।
ततोऽपरेण भल्लेन शिरस्त्राणमपातयत् । कौन्तेयस्य महेष्वासः प्रहसन्निव सूतजः ।
तथैव नकुलस्यापि हयान् हत्वा प्रतापवान् । ईषां धनुश्च चिच्छेद माद्रीपुत्रस्य धीमतः ।
तौ हताश्वौ हतरथौ पाण्डवौ भृशविक्षतौ । भ्रातरावारुरुहतुः सहदेवरथं तदा ।
तौ दृष्ट्वा मातुलस्तत्र विरथौ परवीरहा । अभ्यभाषत राधेयं मद्रराजोऽनुकम्पया ।
योद्धव्यमद्य पार्थेन फाल्गुनेन त्वया सह । किमर्थं धर्म्मराजेन युध्यसे भृशरोषितः ।
क्षीणशस्त्रास्त्रकवचः क्षीणबाणो विबाणधिः । श्रान्तसारथिवाहश्च छन्नोऽस्त्रैररिभिस्तथा ।
पार्थमासाद्य राधेय उपहास्यो भविष्यसि । एवमुक्तोऽपि कर्णस्तु मद्रराजेन संयुगे ।
तथैव कर्णः संरब्धो युधिष्ठिरमताडयत् । शरैस्तीक्ष्णैः परा विध्यन् माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
प्रहस्य समरे कर्णश्चकार विमुखं शरैः । ततः शल्यः प्रहस्येदं कर्णं पुनरुवाच ह ।
रथस्थमतिसंरब्धं युधिष्ठिरवधे भृशं । यदर्थं धार्त्तराष्ट्रेण सततं मानितो भवान् ।
तं पार्थं जहि राधेय किन्ते हत्वा युधिष्ठिरं । शङ्खयोर्ध्मातयोः शब्दः सुमहानेष कृष्णयोः ।
श्रूयते चापघोषोऽयं प्रावृषीवाम्बुदस्य ह । असौ निघ्नन् रथोदारानर्ज्जुनः शरवृष्टिभिः ।
सर्व्वां ग्रसति नः सेनां कर्ण पश्यैनमाहवे । पृष्ठरक्षौ तु शूरस्य युधामन्यूत्तमौजसौ ।
उत्तरञ्चास्य वै शूरश्चक्रं रक्षति सात्यकिः । धृष्टद्युम्नस्तथा चास्य चक्रं रक्षति दक्षिणं ।
भीमसेनश्च वै राज्ञा धार्त्तराष्ट्रेण युध्यते । यथा न हन्यात्तं भीमः सर्व्वेषां नोऽद्य पश्यतां ।
तथा राधेय क्रियतां राजा मुच्येत नो यथा । पश्यैनं भीमसेनेन ग्रस्तमाहवशोभिनं ।
यदि त्वामाद्य मुच्येत विस्मयः सुमहानभूत् । परित्राणमभ्येत्य संशयं परमं गतं ।
किन्नु माद्रीसुतौ हत्वा राजानञ्च युधिष्ठिरं । इति शल्यवचः श्रुत्वा राधेयः पृथिवीपते ।
दृष्ट्वा दुर्य्योधनञ्चैव भीमग्रस्तं महाहवे । राजगृद्धी भृशञ्चैव शल्यवाक्यप्रचोदितः ।
अजातशत्रुमुत्सृज्य माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । तव पुत्रं परित्रातुमभ्यधावत वीर्य्यवान् ।
मद्रराजप्रणुदितैरश्वैराकाशगैरिव । गते कर्णे तु कौन्तेयः पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।
अपायाज्जवनैरश्वैः सहदेवश्च मारिष । ताभ्यां स सहितस्तूर्णं व्रीडन्निव नरेश्वरः ।
प्राप्य सेनानिवेशञ्च मार्गणैः क्षतविक्षतः । अवतीर्णो रथात्तूर्णमाविशच्छयनं शुभं ।
अपनीतशल्यः सुभृशं हृच्छल्याभिनिपीडितः । सोऽब्रवीद्भ्रातरौ राजा माद्रीपुत्रौ महारथौ ।

अनीकं भीमसेनस्य पाण्डवावाभ्रु गच्छतां। जीमूत इव नर्द्दंस्तु युध्यते स वृकोदरः।
ततोऽन्यं रथमास्थाय नकुलो रथपुङ्गवः। सहदेवश्च तेजस्वी भ्रातरौ शत्रुकर्षणौ।
तुरगैर्व्वातरंहोभिर्यात्वा भीमस्य शुष्मिणौ। पश्यन्तौ विविधान् योधान् पातितान् युधिविक्रमात्।
अनीकैः सहितौ तत्र भ्रातरौ समवस्थितौ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे द्विषष्टोऽध्यायः॥ ६२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ द्रौणिस्तु रथवंशेन महता परिवारितः। अपतत् सहसा राजन् यत्र पार्थो व्यवस्थितः। ३३१५
तमापतन्तं सहसा शूरः शौरिसहायवान्। दधार सहसा पार्थो वेलेव मकरालयं।
ततः क्रुद्धो महाराज द्रोणपुत्रः प्रतापवान्। अर्ज्जुनं वासुदेवञ्च छादयामास सायकैः।
अवच्छन्नौ ततः कृष्णौ दृष्ट्वा तत्र महारथाः। विस्मयं परमं गत्वा प्रैक्षन्त कुरवस्तदा।
अर्ज्जुनस्तु ततो दिव्यमस्त्रं चक्रे हसन्निव। तदस्त्रं वारयामास ब्राह्मणो युधि भारत।
यद्यद्धि व्याक्षिपद्युद्धे पाण्डवोऽस्त्रं जिघांसया। तत्तदस्त्रं महेष्वासो द्रोणपुत्रो व्यशातयत्। ३३२०
अस्त्रयुद्धे ततो राजन् वर्त्तमाने महाभये। अपश्याम रणे द्रौणिं व्यात्ताननमिवान्तकं।
स दिशः प्रदिशश्चैव छादयित्वा ह्यजिह्मगैः। वासुदेवं त्रिभिर्व्बाणैरविध्यद्दक्षिणे भुजे।
ततोऽर्ज्जुनो हयान् हत्वा सर्व्वांस्तस्य महात्मनः। चकार समरे भूमिं शोणितौघतरङ्गिणीं।
सर्व्वलोकवहां रौद्रां परलोकवहां नदीं। सरथान् रथिनः सर्व्वान् पार्थचापच्युतैः शरैः।
द्रौणेरपहृतान् संख्ये ददृशुः स च तां तथा। प्रावर्त्तयन्महाघोरां नदीं परवहां तथा। ३३२५
तयोस्तु व्याकुले युद्धे द्रौणेः पार्थस्य दारुणे। अमर्य्यादं योधयन्तः पर्य्यधावन्त पृष्ठतः।
रथैर्हताश्वसूतैश्च हतारोहैश्च वाजिभिः। द्विरदैश्च हतारोहैर्महामात्रैर्हतद्विपैः।
पार्थेन समरे राजन् कृतो घोरो जनक्षयः। निहता रथिनः पेतुः पार्थचापच्युतैः शरैः।
हयाश्च पर्य्यधावन्त मुक्तयोक्त्रास्ततस्ततः। तद्दृष्ट्वा कर्म्म पार्थस्य द्रौणिराहवशोभिनः।
अर्ज्जुनं जयतां श्रेष्ठं त्वरितोऽभ्येत्य वीर्य्यवान्। विधुन्वानो महच्चापं कार्त्तस्वरविभूषितं। ३३३०
अवाकिरत्ततो द्रौणिः समन्तान्निशितैः शरैः। भूयोऽर्ज्जुनं महाराज द्रौणिरायम्य पत्रिणा।
वक्षोदेशे भृशं पार्थं ताडयामास निर्द्दयं। सोऽतिविद्धो रणे तेन द्रोणपुत्रेण भारत।
गाण्डीवधन्वा प्रसभं शरवर्षैरुदारधीः। सञ्छाद्य समरे द्रौणिं चिच्छेद चास्य कार्म्मुकं।
स छिन्नधन्वा परिघं वज्रस्पर्शसमं युधि। आदाय चिक्षेप तदा द्रोणपुत्रः किरीटिनं।
तमापतन्तं परिघं जाम्बूनदपरिष्कृतं। चिच्छेद सहसा राजन् प्रहसन्निव पाण्डवः। ३३३५
स पपात तदा भूमौ निकृत्तः पार्थसायकैः। विकीर्णः पर्व्वतो राजन् यथा वज्रेण ताडितः।
ततः क्रुद्धो महाराज द्रोणपुत्रो महारथः। रौद्रेण चास्त्रवेगेन बीभत्सुं समवाकिरत्।
तस्यैन्द्रजालावततं समीक्ष्य पार्थो राजन् गाण्डीवमाददे सः। ऐन्द्रं जालं प्रत्यहनत्तरस्वी वरास्त्रमादाय महेन्द्रसृष्टं।
विदार्य्य तज्जालमथैन्द्रयुक्तं पार्थस्ततो द्रौणिरथं क्षणेन। प्रच्छादयामास ततोऽभ्युपेत्य द्रौणिस्तदा पार्थशराभिभूतः।

विगाह्य तां पाण्डववाणवृष्टिं शरैः परं नाम ततः प्रकाश्य । शतेन कृष्णं सहसाऽभ्यविध्यत्त्रिभिः शतैरर्ज्जुनं क्षुद्रकाणां । २८५०
ततोऽर्ज्जुनः सायकानां शतेन गुरोः सुतं मर्म्मसु निर्ब्बिभेद । अश्वांश्च सूतञ्च तथा धनुर्ज्यामवाकिरत् पश्यतां तावकानां ।
स विद्ध्वा मर्म्मसु द्रौणिं पाण्डवः परवीरहा । सारथिञ्चास्य भल्लेन रथनीडादपातयत् ।
स संगृह्य स्वयं वाहान् कृष्णौ प्राच्छादयच्छरैः । तत्राद्भुतमपश्याम द्रौणेराशु पराक्रमं ।
प्रायच्छत्तुरगान् यच्च फाल्गुनञ्चाप्ययोधयत् । तदस्य समरे राजन् सर्व्वे योधाः प्रपूजयन् ।
ततः प्रहस्य बीभत्सुर्द्रौणपुत्त्रस्य संयुगे । क्षिप्रं रश्मीनथाश्वानां क्षुरप्रैश्चिच्छिदे जयः । २८५५
प्राद्रवंस्तुरगास्ते तु शरवेगप्रपीडिताः । ततोऽभून्निनदो घोरस्तत्र सैन्यस्य भारत ।
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा तव सैन्यं समाद्रवन् । समन्तान्निशितान् वाणान् विमुञ्चन्तो जयैषिणः ।
पाण्डवैस्तु महाराज धार्त्तराष्ट्री महाचमूः । पुनः पुनरथो वीरैः संयुगे जितकाशिभिः ।
पश्यतां ते महाराज पुत्त्राणाञ्चित्रयोधिनां । शकुनेः सौबलेयस्य कर्णस्य च विशाम्पते ।
वार्य्यमाणा महासेना पुत्त्रैस्तव जनेश्वर । न चातिष्ठत संग्रामे पीड्यमाना समन्ततः । २८६०
अभवद्व्याकुलं भीतं पुत्त्राणां ते महद्बलं । तिष्ठ तिष्ठेति च ततः सूतपुत्त्रस्य जल्पतः ।
नावतिष्ठति सा सेना वध्यमाना महात्मभिः । अथोत्क्रुष्टं महाराज पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।
धार्त्तराष्ट्रबलं दृष्ट्वा विद्रुतं वै समन्ततः । ततो दुर्य्योधनः कर्णमब्रवीत् प्रणयादिव ।
पश्य कर्ण महासेना पाञ्चालैरर्द्दिता भृशं । त्वयि तिष्ठति सन्त्रासात् पलायनपरायणा ।
एतज्ज्ञात्वा महाबाहो कालप्राप्तमरिन्दम । सहस्राणि च योधानां त्वामेव पुरुषोत्तम । २८६५
क्रोशन्ति समरे वीर द्राव्यमाणानि पाण्डवैः । एतत् श्रुत्वा तु राधेयो दुर्य्योधनवचो महत् ।
मद्रराजमिदं वाक्यमब्रवीत् प्रहसन्निव । पश्य मे भुजयोर्वीर्य्यमस्त्राणाञ्च जनेश्वर ।
अद्य हन्मि रणे सर्व्वान् पाञ्चालान् पाण्डुभिः सह । वाहयाश्वान्नरव्याघ्र भद्रेणैव न संशयः ।
एवमुक्त्वा महाराज सूतपुत्त्रः प्रतापवान् । प्रगृह्य विजयं वीरो धनुः श्रेष्ठं पुरातनं ।
सज्यं कृत्वा महाराज संमृज्य च पुनः पुनः । सन्निवार्य्य च योधान् स सत्येन शपथेन च । २८७०
प्रायोजयदमेयात्मा भार्गवास्त्रं महाबलः । ततो राजन् सहस्राणि प्रयुतान्यर्ब्बुदानि च ।
कोटिशश्च शरास्तीक्ष्णा निरगच्छन्महामृधे । ज्वलितैस्तैः शरैर्घोरैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ।
संछन्ना पाण्डवी सेना न प्राज्ञायत किञ्चन । हाहाकारो महानासीत्पाञ्चालानां विशाम्पते ।
पीडितानां बलवता भार्गवास्त्रेण संयुगे । निपतद्भिर्गजैराजन्नश्वैश्चापि सहस्रशः ।
रथैश्चापि नरव्याघ्र नरैश्चापि समन्ततः । प्राकम्पत मही राजन्निहतैस्तैः समन्ततः । २८७५
व्याकुलं सर्व्वमभवत् पाण्डवानां महद्बलं । कर्णस्त्वेको युधां श्रेष्ठो विधूम इव पावकः ।
दहन् शत्रून्नरव्याघ्र शुशुभे स परन्तप । ते वध्यमानाः कर्णेन पाञ्चालाश्चेदिभिः सह ।
तत्र तत्र व्यमुह्यन्त वनदाहे यथा द्विपाः । चुक्रुशुश्च नरव्याघ्र यथा व्याघ्रा नरोत्तमाः ।
तेषान्तु क्रोशतामासीद्भीतानां रणमूर्द्धनि । धावताञ्च ततो राजंस्त्रस्तानाञ्च समन्ततः ।

आर्त्तनादो महांस्तत्र भूतानामिव संप्लवे । वध्यमानांस्तु तान् दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मारिष । ११७०
वित्रेसुः सर्व्वभूतानि तिर्य्यग्योनिगतान्यपि । ते वध्यमानाः समरे सूतपुत्रेण सृञ्जयाः ।
अर्ज्जुनं वासुदेवञ्च क्रोशन्ति च मुहुर्मुहुः । प्रेतराजपुरे यद्वत्प्रेतराजं विचेतसः ।
श्रुत्वा तु निनदं तेषां वध्यतां कर्णसायकैः । अथाब्रवीद्वासुदेवं कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
भार्गवास्त्रं महाघोरं दृष्ट्वा तत्र समीरितं । पश्य कृष्ण महाबाहो भार्गवास्त्रस्य विक्रमं ।
नैतदस्त्रं हि समरे शक्यं हन्तुं कथञ्चन । सूतपुत्रञ्च संरब्धं पश्य कृष्ण महारणे । ११७५
अन्तकप्रतिमं वीर्य्ये कुर्व्वाणं कर्म्म दारुणं । अभीक्ष्णञ्चोदयन्नश्वान् प्रेक्षते मां मुहुर्मुहुः ।
न च पश्यामि समरे कर्णस्य प्रपलायितुं । जीवन् प्राप्नोति पुरुषः संख्ये जयपराजयौ ।
मृतस्य तु हृषीकेश भङ्ग एव कुतो जयः । एवमुक्तस्तु पार्थेन कृष्णो मतिमतां वरः ।
धनञ्जयमुवाचेदं प्राप्तकालमरिन्दम । कर्णेन हि दृढं राजा कुन्तीपुत्रः परिक्षतः ।
तं दृष्ट्वाश्वास्य च पुनः कर्णं पार्थ वधिष्यसि । एवमुक्त्वा पुनः प्रायात् द्रष्टुमिच्छन् युधिष्ठिरं । ११८०
श्रमेण ग्राहयिष्यंश्च युद्धे कर्णं विशाम्पते । ततो धनञ्जयो द्रष्टुं राजानं बाणपीडितं ।
रथेन प्रययौ क्षिप्रं संग्रामात् केशवाज्ञया । गच्छन्नेव तु कौन्तेयो धर्म्मराजदिदृक्षया ।
सैन्यमालोकयामास नापश्यत्तत्र चाग्रजं । युद्धं कृत्वा तु कौन्तेयो द्रोणपुत्रेण भारत ।
दुःसहं वज्रिणा संख्ये पराजित्य गुरोः सुतं ।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ द्रौणिं परित्यज्य ततोऽग्रधन्वा कृत्वा महद्दुष्करं शूरकर्म्म । आलोकयामास ततः स्वसैन्यं धनञ्जयः शत्रुभिरप्रधृष्यः । ११८५
अयुध्यमानान् पृतनामुखस्थान् शूरान् शूरो हर्षयन् सव्यसाची । पूर्व्वप्रहारैर्ग्रथितान् प्रशंसन् स्थितान्महात्मा स्वरथाननेकान् ।
अपश्यमानस्तु किरीटमाली युधिष्ठिरं भ्रातरमाजमीढं । उवाच भीमं तरसाऽभ्युपेत्य राज्ञः प्रवृत्तिं त्विह कुत्र राजा ।
॥ भीमसेन उवाच ॥ अपयात इतो राजा धर्म्मपुत्रो युधिष्ठिरः । कर्णबाणाभितप्ताङ्गो यदि जीवेत् कथञ्चन ।
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ तस्माद्भवान् शीघ्रमितः प्रयातु राज्ञः प्रवृत्त्यै कुरुसत्तमस्य । नूनं स विद्धोऽतिभृशं पृषत्कैः कर्णेन राजा शिविरं गतोऽसौ ।
यः सम्प्रहारे निशितैः पृषत्कैर्द्रौणेन विद्धोऽतिभृशं तरस्वी । तस्थौ स तत्रापि जयप्रतीक्षो द्रोणोऽपि यावन्न हतः किलासीत् । ११९०
स संशयं गमितः पाण्डवाग्र्यः संख्येऽद्य कर्णेन महानुभावः । ज्ञातुं प्रयाह्याशु तमद्य भीम स्थास्याम्यहं शत्रुगणान्निरुध्य ।
॥ भीमसेन उवाच ॥ त्वमेव जानीहि महानुभाव राज्ञः प्रवृत्तिं भरतर्षभस्य । अहं हि यद्यर्ज्जुन यास्यमित्रा वदन्ति मां भीत इति प्रवीराः ।
ततोऽब्रवीदर्ज्जुनो भीमसेनं संशप्तकाः प्रत्यनीकस्थिता मे । एतानहत्वाऽद्य मया न शक्यमितोऽपयातुं रिपुसङ्घगोष्ठात् ।
अथाब्रवीदर्ज्जुनं भीमसेनः स वीर्य्यमासाद्य कुरुप्रवीर । संशप्तकान् प्रतियोत्स्यामि संख्ये सर्व्वानहं याहि धनञ्जय त्वं ।
तद्भीमसेनस्य वचो निशम्य सुदुष्करं भ्रातुरमित्रमध्ये । संशप्तकानीकमसह्यमेकः सुदुष्करं धारयामीति पार्थः । ११९५

उवाच नारायणमप्रमेयं कपिध्वजः सत्यपराक्रमश्च । श्रुत्वा वचो भ्रातुरदीनसत्त्वस्तदा हवे सत्यवचो महात्मा ।

द्रष्टुं कुरुश्रेष्ठमभिप्रयास्यन् प्रोवाच वृष्णिप्रवरं महात्मा ।

॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ चोदयाश्वान् हृषीकेश विगाह्यैतद्बलार्णवं । अजातशत्रुं राजानं द्रष्टुमिच्छामि केशव ।

॥ सञ्जय उवाच ॥ ततो हयान् सर्व्वदाशार्हमुख्यः प्रचोदयन् भीममुवाच चेदं । नैतच्चित्रं तव कर्म्माद्य भीम यास्याम्यहं जहि

पार्थारिसङ्घान् ।

ततो ययौ हृषीकेशो यत्र राजा युधिष्ठिरः । शीघ्राच्छीघ्रतरं राजन् वाजिभिर्गरुडोपमैः । ३३००

प्रत्यनीके व्यवस्थाप्य भीमसेनमरिन्दमं । संदिश्य चैनं राजेन्द्र युद्धं प्रति वृकोदरं ।

ततस्तु गत्वा पुरुषप्रवीरौ राजानमासाद्य शयानमेकं । रथादुभौ प्रत्यवरुह्य तस्मादवन्दतां धर्म्मराजस्य पादौ ।

तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रं क्षेमिणं पुरुषर्षभं । मुदाऽभ्युपगतौ कृष्णावश्विनाविव वासवं ।

तावभ्यनन्दद्राजाऽपि विवस्वानश्विनाविव । हते महासुरे जम्भे शक्रविष्णू यथा गुरुः ।

मन्यमानो हतं कर्णं धर्म्मराजो युधिष्ठिरः । हर्षगद्गदया वाचा प्रीतः प्राह परन्तपः । ३३०५

॥ सञ्जय उवाच ॥ अथोपयातौ पृथुलोहिताक्षौ शराचिताङ्गौ रुधिरप्रदिग्धौ । समीक्ष्य सेनाग्रनरप्रवीरौ युधिष्ठिरो वाक्यमि

दं बभाषे ।

महासत्त्वौ हि तौ दृष्ट्वा सहितौ केशवार्ज्जुनौ । हतमाधिरथिं मेने संख्ये गाण्डीवधन्वना ।

तावभ्यनन्दत् कौन्तेयः साम्ना परमवल्गुना । स्मितपूर्व्वममित्रघ्नं पूजयन् भरतर्षभ ।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे पञ्चषष्टोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ स्वागतं देवकीमातः स्वागतन्ते धनञ्जय । प्रियं मे दर्शनं गाढं युवयोरच्युतार्ज्जुनौ ।

अक्षताभ्यामरिष्टाभ्यां हतः कर्णो महारथः । आशीविषसमं युद्धे सर्व्वशस्त्रविशारदं । ३३१०

अग्रगं धार्त्तराष्ट्राणां सर्व्वेषां शर्म्म वर्म्म च । रक्षितं वृषसेनेन सुषेणेन च धन्विना ।

अनुज्ञातं महावीर्य्यं रामेणास्त्रे सुदुर्ज्जयं । अग्र्यं सर्व्वस्य लोकस्य रथिनं लोकविश्रुतं ।

त्रातारं धार्त्तराष्ट्राणां गन्तारं वाहिनीमुखे । हन्तारं परसैन्यानाममित्रगणमर्द्दनं ।

दुर्य्योधनहिते युक्तमस्मद्दुःखाय चोद्यतं । अप्रधृष्यं महायुद्धे देवैरपि सवासवैः ।

अनलानिलयोस्तुल्यं तेजसा च बलेन च । पातालमिव गम्भीरं सुहृदां नन्दिवर्द्धनं । ३३१५

अन्तकं मम मित्राणां हत्वा कर्णं महामृधे । दिष्ट्या युवामनुप्राप्तौ जित्वाऽसुरमिवामरौ ।

घोरं युद्धमदीनेन मया ह्यस्याच्युतार्ज्जुनौ । हतं तेनान्तकेनेव प्रजाः सर्व्वजिघांसता ।

तेन केतुश्च मे छिन्नो हतौ च पार्ष्णिसारथी । हतवाहस्ततश्चास्मि युयुधानस्य पश्यतः ।

धृष्टद्युम्नस्य यमयोर्व्वीरस्य च शिखण्डिनः । पश्यतां द्रौपदेयानां पाञ्चालानाञ्च सर्व्वशः ।

एतान् जित्वा महावीर्य्यः कर्णः शत्रुगणान् बहून् । जितवानस्मि महाबाहो यतमानो महारणे । ३३२०

अभिसृत्य च मां युद्धे परुषाण्युक्तवान् बहून् । तत्र तत्र युधां श्रेष्ठ परिभूय न संशयः ।

भीमसेनप्रभावात्तु यज्जीवामि धनञ्जय । बहुनाऽत्र किमुक्तेन न हि तत् सोढुमुत्सहे ।

त्रयोदशाहं वर्षाणि यस्माद्भीतो धनञ्जय । न स्म निद्रां लभे रात्रौ न चाहनि सुखं क्वचित् ।
तस्य द्वेषेण संयुक्तः परिदह्ये धनञ्जय । आत्मनो मरणं यातो वाध्रीणस इव द्विजः ।
तस्यायमगमत् कालश्चिन्तयानस्य मे चिरं । कथं कर्णो मया शक्यो युद्धे क्षययितुं भवेत् । ११२५
जाग्रत्स्वपंश्च कौन्तेय कर्णमेव सदा ह्यहं । पश्यामि तत्र तत्रैव कर्णभूतमिदं जगत् ।
यत्र यत्र हि गच्छामि कर्णाद्भीतो धनञ्जय । तत्र तत्र हि पश्यामि कर्णमेवाग्रतः स्थितं ।
सोऽहमेनैव वीरेण समरेष्वपलायिना । सहयः सरथः पार्थ जित्वा जीवन् विसर्ज्जितः ।
को नु मे जीवितेनार्थो राज्येनार्थो भवेत् पुनः । ममैवं धिक्कृतस्याद्य कर्णेनाहवशोभिना ।
न प्राप्तपूर्व्वं यद्भीष्मात् कृपाद्द्रोणाच्च संयुगे । तत्प्राप्तमद्य मे युद्धे सूतपुत्रान्महारथात् । ११३०
स त्वां पृच्छामि कौन्तेय यथाऽद्य कुशलं तथा । तन्ममाचक्ष्व कार्त्स्न्येन यथा कर्णो हतस्त्वया ।
शक्रतुल्यबलो युद्धे यमतुल्यः पराक्रमे । रामतुल्यस्तथाऽस्त्रेण स कथं वै निसूदितः ।
महारथः समाख्यातः सर्व्वयुद्धविशारदः । धनुर्द्धराणां प्रवरः सर्व्वेषामेकपूरुषः ।
पूजितो धृतराष्ट्रेण सपुत्रेण विशाम्पते । त्वदर्थमेव राधेयः स कथं निहतस्त्वया ।
धार्त्तराष्ट्रो हि योधेषु सर्व्वेष्वेव महाऽर्ज्जुन । तव मृत्युं रणे कर्णं मन्यते पुरुषर्षभ । ११३५
स त्वया पुरुषव्याघ्र कथं युद्धे निसूदितः । तन्ममाचक्ष्व कौन्तेय यथा कर्णो हतस्त्वया ।
युध्यमानस्य च शिरः पश्यतां सुहृदां हृतं । त्वया पुरुषशार्दूल सिंहेनेव यथा रुरोः ।
यः पर्य्युपासीत् प्रदिशो दिशश्च त्वां सूतपुत्रः समरे परीप्सन् । दित्सुः कर्णः समरे हस्तिषट्कं यः स ह्यीदानीं कङ्कपत्रैः सुतीक्ष्णैः ।
त्वया रणे निहतः सूतपुत्रः कच्चिच्छेते भूमितले दुरात्मा । प्रियस्य मे परमो वै कृतोऽयं त्वया रणे सूतपुत्रं निहत्य ।
यः सर्व्वतः पर्य्यपतत्त्वदर्थे मदाऽर्च्चितो गर्व्वितः सूतपुत्रः । स शूरमानी समरे समेत्य कच्चित्त्वया निहतः संयुगेऽसौ । ११४०
रौक्मं वरं हस्तिगवाश्वयुक्तं रथं प्रदित्सुर्यः परेभ्यस्त्वदर्थे । सदा रणे स्पर्द्धते यः स पापः कच्चित्त्वया निहतस्तात युद्धे ।
योऽसौ सदा शूरमदेन मत्तो विकत्थते संसदि कौरवाणां । प्रियोऽत्यर्थं तस्य सुयोधनस्य कच्चित् स पापो निहतस्त्वयाऽद्य ।
कच्चित् समागम्य धनुः प्रयुक्तैस्त्वत्प्रेषितैर्लोहिताङ्गैर्व्विहङ्गैः । शेते पापः सुविभिन्नगात्रः कच्चिद्भग्नौ धार्त्तराष्ट्रस्य बाहू ।
योऽसौ सदा श्लाघते राजमध्ये दुर्य्योधनं हर्षयन् दर्पपूर्णः । अहं हन्ता फाल्गुनस्येति मोहात् कच्चिद्वचस्तस्य न वै तथा तत् ।
नाहं पादौ धावयिष्ये कदाचिद्यावत् स्थितः पार्थ इत्यल्पबुद्धिः । व्रतं तस्यैतत् सर्व्वदा शक्रसूनो कच्चित्त्वया निहतः सोऽद्य कर्णः । ११४५
योऽसौ कृष्णामब्रवीद्दुष्टबुद्धिः कर्णः सभायां कुरुवीरमध्ये । किं पाण्डवांस्त्वं न जहासि कृष्णे सुदुर्ब्बलान् पतितान् हीनसत्त्वान् ।
योऽसौ कर्णः प्रत्यजानात्त्वदर्थे नाहत्वा सह कृष्णेन पार्थं । इहोपयातेति स पापबुद्धिः कच्चिच्छेते शरसंभिन्नगात्रः ।
कच्चित् संग्रामो विदितो वै तवायं समागमे सृञ्जयकौरवाणां । यत्रावस्थामीदृशीं प्रापितोऽहं कच्चित्त्वया सोऽद्य हतो दुरात्मा ।

कच्चित्त्वया तस्य सुमन्दबुद्धेर्गाण्डीवमुक्तैर्विशिखैर्ज्वलद्भिः । सकुण्डलं भानुमदुत्तमाङ्गं कायात्प्रकृत्तं युधि सव्यसाचिन् ।
यत्तन्मया बाणसमर्पितेन ध्यातोऽसि कर्णस्य बधाय वीर । तन्मे त्वया कच्चिदमोघमद्य ध्यानं कृतं कर्णनिपातनेन । ३३५०
यद्दर्पपूर्णः स सुयोधनोऽस्मानुदीक्षते कर्णसमाश्रयेण । कच्चित्त्वया सोऽद्य समाश्रयोऽस्य भग्नः पराक्रम्य सुयोधनस्य ।
यो नः पुरा षण्ढतिलानवोचत् सभामध्ये कौरवाणां समक्षं । स दुर्मतिः कच्चिदुपेत्य संख्ये त्वया हतः सूतपुत्रो ह्यमर्षी ।
यः सूतपुत्रः प्रहसन् दुरात्मा पुराऽब्रवीन्निर्जितां सौबलेन । स्वयं प्रसह्यानय याज्ञसेनीमपीह कच्चित् स हतस्त्वयाऽद्य ।
यः शस्त्रभृच्छ्रेष्ठतमं पृथिव्यां पितामहं व्याक्षिपदल्पचेताः । संख्यायमानोऽर्द्धरथः स कच्चित्त्वया हतोऽद्याधिरथिर्महात्मन् ।
अमर्षजं निकृतिसमीरणेरितं हृदि स्थितं ज्वलनमिमं सदा मम । हतो मया सोऽद्य समेत्य कर्ण इति ब्रुवन् प्रशमय मेऽद्य
फाल्गुन । ३३५५
ब्रवीहि मे दुर्लभमेतदद्य कथं त्वया निहतः सूतपुत्रः । अनुध्याये त्वां सततं प्रवीर वृत्रे हतेऽसौ भगवानिवेन्द्रः ।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि युधिष्ठिरवाक्ये षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ तद्धर्मशीलस्य वचो निशम्य राज्ञः क्रुद्धस्यातिरथो महात्मा । उवाच दुर्द्धर्षमदीनसत्त्वं युधिष्ठिरं जिष्णुरनन्तवीर्य्यः ।

॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ संशप्तकैर्युध्यमानस्य मेऽद्य सेनाग्रयायी कुरुसैन्येषु राजन् । आशीविषाभान् खगमान् प्रमुञ्चन् द्रौणिः पुरस्तात् सहसाऽभ्यतिष्ठत् ।
दृष्ट्वा रथं मेघरवं ममैव समस्तसेनावरणेऽभ्यतिष्ठत् । तेषामहं पञ्चशतानि हत्वा तथा द्रौणिमगमं पार्थिवाग्र्य ।
स मां समासाद्य नरेन्द्र यत्तः समाभ्ययात् सिंहमिव द्विपेन्द्रः । अकार्षीच्च रथिनामुज्जिहीर्षां महाराज बध्यतां कौरवाणां । ३३६०
ततो रणे भारत दुष्प्रकम्प्य आचार्य्यपुत्रः प्रवरः कुरूणां । मामर्द्दयामास शितैः पृषत्कैर्जनार्द्दनञ्चैव विषाग्निकल्पैः ।
अष्टागवान्यष्ट शतानि बाणान् मया प्रयुद्धस्य वहन्ति तस्य । तांस्तेन मुक्तानहमस्य बाणैर्व्यनाशयं वायुरिवाऽभ्रजालं ।
ततोऽपरान् बाणसङ्घाननेकानाकर्णपूर्णायतविप्रमुक्तान् । ससर्ज्ज शिक्षास्त्रबलप्रयत्नैस्तथा यथा प्रावृषि कालमेघः ।
नैवाददानं न च सन्दधानं जानीमहे कतरेणास्यतीति । वामेन वा यदि वा दक्षिणेन स द्रोणपुत्रः समरे पर्य्यवर्त्तत् ।
तस्याततं मण्डलमेव संख्ये प्रदृश्यते कार्म्मुकं द्रोणसूनोः । सोऽविध्यन्मां पञ्चभिर्द्रोणपुत्रः शितैः शरैः पञ्चभिर्व्वासुदेवं । ३३६५
अहं च तं त्रिंशता वज्रकल्पैः समार्द्दयन्निमिषस्यान्तरेण । क्षणात् श्वावित् समरूपो बभूव समार्पितो मद्विसृष्टैः
पृषत्कैः ।
स विक्षरन् रुधिरं सर्व्वगात्रैरथानीकं सूतसूनोर्व्विवेश । मयाऽभिभूतान् सैनिकानां प्रबर्हानसौ प्रपश्यन् रुधिरप्रदिग्धान् ।
ततोऽभिभूतं युधि वीक्ष्य सैन्यं वित्रस्तयोधं द्रुतवाजिनागं । पञ्चाशता रथमुख्यैः समेत्य कर्णस्त्वरन् मामुपायात् प्रमाथी ।
तान् सूदयित्वाऽहमपास्य कर्णं द्रष्टुं भवन्तं त्वरयाऽभियातः । सर्व्वे पाञ्चालाः ह्युद्विजन्ते स्म कर्णाद्दृष्ट्वा गावः केसरिणं यथैव ।
मृत्योरास्यं व्यात्तमिवाभ्यपद्यन् प्रभद्रकाः कर्णमासाद्य राजन् । रथांस्तु तान् सप्तशतान्निमग्नांस्तदा कर्णः प्राहिणोन्मृ
त्युसद्म । ३३७०
स चाप्यभूत् क्लान्तमनाः स राजन् यावन्नास्मान् दृष्टवान् सूतपुत्रः । श्रुत्वा तु त्वां तेन दृष्टं समेतमश्वत्थाम्ना पूर्व्वमत्र
क्षतञ्च ।

मन्ये कालमपयामस्य राजन् क्रूरात्कर्णात्तेऽहमचिन्त्यकर्मन्। मया कर्णस्यास्त्रमिदं पुरस्ताद्युद्धे दृष्टं पाण्डव चित्ररूपं।
न ह्यस्यान्यो विद्यते सृञ्जयानां महारथं योऽद्य सहेत कर्णं। शैनेयो मे सात्यकिश्चक्ररक्षौ धृष्टद्युम्नश्चापि तथैव राजन्।
युधामन्युश्चोत्तमौजाश्च शूरौ पृष्ठतो मां रक्षतां राजपुत्रौ। रथप्रवीरेण महानुभाव द्विषत्सैन्ये वर्त्तता दुस्तरेण।
समेत्याहं सूतपुत्रेण संख्ये वृत्रेण वज्रीव नरेन्द्रमुख्य। योत्स्याम्यहं भारत सूतपुत्रमस्मिन् संग्रामे यदि वै दृश्यतेऽद्य। ११७५
आयाहि पश्याद्य युयुत्समानं मां सूतपुत्रश्च रणे जयाय। महर्षभस्येव मुखं प्रपन्नाः प्रभद्रकाः कर्णमभिद्रवन्ति।
बद्धा हता भारत राजपुत्राः स्वर्गाय लोकाय रणे निमग्नाः। कर्णं न चेदद्य निहन्मि राजन् सबान्धवं युध्यमानं
प्रसह्य।
प्रतिश्रुत्याऽकुर्व्वतो वै गतिर्य्या कष्टा याता तामहं राजसिंह। आमन्त्रये त्वां ब्रूहि जयं रणे मे पुरा भीमं धार्त्तराष्ट्रा ग्रसन्ते।
सौतिं हनिष्यामि नरेन्द्रसिंह सैन्यन्तथा शत्रुगणांश्च सर्व्वान्।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि अर्ज्जुनप्रतिज्ञायां सप्तषष्टोऽध्यायः ॥ ६७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ श्रुत्वा कर्णं कल्यमुदारवीर्य्यं क्रुद्धः पार्थः फाल्गुनस्यामितौजाः। धनञ्जयं वाक्यमुवाच चेदं युधिष्ठिरः
कर्णशराभितप्तः। ११८०
विप्रद्रुता तात चमूस्त्वदीया तिरस्कृता चाद्य यथा न साधु। भीतो भीमं त्यज्य चायास्तथा त्वं यन्नाशकः कर्णमयो
निहन्तुं।
स्नेहस्त्वया पार्थ कृतः पृथाया गर्भं समाविश्य यथा न साधु। त्यक्त्वा रणे यदपायाः स भीमं यन्नाशकः सूतपुत्रं
निहन्तुं।
यत्तद्वाक्यं द्वैतवने त्वयोक्तं कर्णं हन्ताऽस्म्येकरथेन सत्यं। त्यक्त्वा तद्वै कथमद्यापयातः कर्णाद्भीतो भीमसेनं विहाय।
इदं यदि द्वैतवनेऽप्यवक्ष्यः कर्णं योद्धुं न प्रशक्ष्ये नृपेति। वयन्ततः प्राप्तकालञ्च सर्व्वं कृत्यान्युपैष्याम तथैव पार्थ।
मयि प्रतिश्रुत्य वधं हि तस्य न वै कृतं तच्च तथैव वीर। आनीय नः शत्रुमध्यं स कस्मात् समुत्क्षिप्य स्थण्डिले प्रत्य
पिष्टाः। ११८५
अथाशिषम त्वमर्ज्जुन त्वयि प्रियाषवो बहु कल्याणमिष्टं। तन्नः सर्व्वं विफलं राजपुत्र फलार्थिनामफल इवातिपुष्पः।
प्रच्छादितं वडिशमिवामिषेण सञ्छादितं गरलमिवाशनेन। अनर्थकं मे दर्शितवानसि त्वं राज्यार्थिनो राज्यरूपं
विनाशं।
त्रयोदशेमा हि समाः सदा वयं त्वामन्वजीविष्म धनञ्जयाशया। काले वर्षं देवमिवोप्तबीजं तन्नः सर्व्वान्नरके त्वं न्यमज्जः।
यत्तत्पृथावागुवाचान्तरीक्षे सप्ताहजाते त्वयि मन्दबुद्धौ। जातः पुत्रो वासवविक्रमोऽयं सर्व्वान् शूरान् शात्रवान् जेष्य
तीति।
अयं जेता खाण्डवे देवसंघान् सर्व्वाणि भूतान्यपि चोत्तमौजाः। अयं जेता मद्रकलिङ्गकेकयानयं कुरूनाजमध्ये
निहन्ता। ११९०
अस्मात् परो नो भविता धनुर्धरो नैनं भूतं किञ्चन जातु जेता। इच्छन्नयं सर्व्वभूतानि कुर्य्याद्वशे वशी सर्व्वसमाप्तविद्यः।
कान्त्या शशाङ्कस्य जवेन वायोः स्थैर्य्येण मेरोः क्षमया पृथिव्याः। सूर्य्यस्य भासा धनदस्य लक्ष्म्या शौर्य्येण शक्रस्य बलेन विष्णोः।

तुल्यो महात्मा तव कुन्ति पुत्रो जातो दिवीन्द्रविष्णुरिवारिहन्ता । स्वेषां जयाय द्विषतां वधाय ख्यातोऽमितौजाः कुल
तन्तुकर्त्ता ।
इत्यन्तरीक्षे शतशृङ्गमूर्द्ध्नि तपस्विनां शृण्वतां वागुवाच । एवंविधं तच्च नाभूत्तथा च देवापि नूनमनृतं वदन्ति ।
तथा परेषामपि सत्तमानां श्रुत्वा गिरः पूजयतां सदा त्वां । न सन्नतिं प्रैमि सुयोधनस्य न त्वां जानाम्याधिरथेर्भयार्त्तं । ३३९५
त्वष्ट्रा कृतं वाहमकूजनाक्षं शुभं समास्थाय कपिध्वजन्त्वं । खड्गं गृहीत्वा हेमपट्टावनद्धं धनुश्चेदं गाण्डिवं तालमात्रं ।
स केशवेनोह्यमानः कथं त्वं कर्णाद्भीतो व्यपयातोऽसि पार्थ । धनुश्च तत् केशवाय प्रयच्छ यन्ता भविष्यस्त्वं रणे केशवस्य ।
तदाऽहनिष्यत् केशवः कर्णमुग्रं मरुत्पतिर्वृत्रमिवात्तवज्रः । राधेयमेतं यदि नाद्य शक्तश्चरन्तमुग्रं प्रतिबाधनाय ।
प्रयच्छान्यस्मै गाण्डिवमेतदद्य त्वत्तो योऽस्त्रैरभ्यधिको नरेन्द्रः । अस्मानेवं पुत्रदारैर्विहीनान् सुखाद्भ्रष्टान्राज्यनाशाच्च भूयः ।
द्रष्टा लोकः पतितानप्यगाधे पापैर्जुष्टे नरके पाण्डवेय । मासेऽपतिष्यः पञ्चमे त्वं सुकष्टे न वा गर्भेऽप्यभविष्यः पृथायाः । ३४००
तत्ते श्रेयो राजपुत्राभविष्यन्न चेत् संग्रामादपयातं दुरात्मन् । धिग्गाण्डीवं धिक् च ते बाहुवीर्य्यमसंख्येयान् बाणगणांश्च
धिक् ते ।
धिक् ते केतुं केशरिणः सुतस्य कृशानुदत्तञ्च रथञ्च धिक् ते ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि युधिष्ठिरवाक्ये अष्टषष्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ युधिष्ठिरेणैवमुक्तः कौन्तेयः श्वेतवाहनः । असिं जग्राह संक्रुद्धो जिघांसुर्भरतर्षभ ।
तस्य कोपं समुद्वीक्ष्य चित्तज्ञः केशवस्तदा । उवाच किमिदं पार्थ गृहीतः खड्ग इत्युत ।
न हि पश्यामि योद्धव्यं तव किञ्चिद्धनञ्जय । ते ग्रस्ता धार्त्तराष्ट्रा हि भीमसेनेन धीमता । ३४०५
अपयातोऽसि कौन्तेय राजा द्रष्टव्य इत्यपि । स राजा भवता दृष्टः कुशली च युधिष्ठिरः ।
स दृष्ट्वा नृपशार्दूलं शार्दूलसमविक्रमं । हर्षकाले च संप्राप्ते किमिदं मोहकारितं ।
न तं पश्यामि कौन्तेय यस्ते वध्यो भविष्यति । प्रहर्त्तुमिच्छसे कस्मात् किं वा ते चित्तविभ्रमः ।
कस्मात्भवान् महाखड्गं परिगृह्णाति सत्वरः । तत्त्वा पृच्छामि कौन्तेय किमिदन्ते चिकीर्षितं ।
परामृषसि यत् क्रुद्धः खड्गमद्भुतविक्रमः । एवमुक्तस्तु कृष्णेन प्रेक्षमाणो युधिष्ठिरं । ३४१०
अर्ज्जुनः प्राह गोविन्दं क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् । अन्यस्मै देहि गाण्डीवमिति मां योऽभिचोदयेत् ।
भिन्द्यामहं तस्य शिर इत्युपांशुव्रतं मम । तदुक्तं मम चानेन राज्ञाऽमितपराक्रम ।
समक्षं तव गोविन्द न तत् क्षन्तुमिहोत्सहे । तस्मादेनं वधिष्यामि राजानं धर्मभीरुकं ।
प्रतिज्ञां पालयिष्यामि हत्वेनं नरसत्तमं । एतदर्थं मया खड्गो गृहीतो यदुनन्दन ।
सोऽहं युधिष्ठिरं हत्वा सत्यस्यानृण्यतां गतः । विशोको विज्वरश्चापि भविष्यामि जनार्द्दन । ३४१५
किं वा त्वं मन्यसे प्राप्तमस्मिन् काल उपस्थिते । त्वमस्य जगतस्तात वेत्थ सर्व्वं गतागतं ।
तत्तथा प्रकरिष्यामि यथा मां वक्ष्यते भवान् ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ धिग्धिगित्येव गोविन्दः पार्थमुक्त्वाऽब्रवीत्पुनः ।
॥ कृष्ण उवाच ॥ इदानीं पार्थ जानामि न वृद्धाः सेवितास्त्वया । कालेन पुरुषव्याघ्र संरम्भं यद्भवानगात् ।

न हि धर्म्मविभागज्ञः कुर्य्यादेवं धनञ्जय । तथा त्वं पाण्डवाद्येह धर्म्मभीरुरपण्डितः । ३४३०
अकार्य्याणां क्रियाणाञ्च संयोगं यः करोति वै । कार्य्याणामक्रियाणाञ्च स पार्थ पुरुषाधमः ।
अनुसृत्य तु यं धर्म्मं कवयः समुपस्थिताः । समासविस्तरविदां न तेषां वेत्सि निश्चयं ।
अनिश्चयज्ञो हि नरः कार्य्याकार्य्यविनिश्चये । अवशो मुह्यते पार्थ यथा त्वं मूढ एव तु ।
न हि कार्य्यमकार्य्यं वा सुखं ज्ञातुं कथञ्चन । श्रुतेन ज्ञायते सर्व्वं तच्च त्वं नावबुध्यसे ।
अविज्ञानाद्भवान् यच्च धर्म्मं रक्षति धर्म्मवित् । प्राणिनां त्वं बधं पार्थ धार्म्मिको नावबुध्यसे । ३४३५
प्राणिनामबधस्तात सर्व्वज्यायान्मतो मम । अनृतं वा वदेद्वाचं न तु हिंस्यात् कथञ्चन ।
स कथं भ्रातरं ज्येष्ठं राजानं धर्म्मकोविदं । हन्याद्भवान्नरश्रेष्ठ प्राकृतोऽन्यः पुमानिव ।
अयुध्यमानस्य बधस्तथा शत्रोश्च मानद । पराङ्मुखस्य द्रवतः शरणञ्चापि गच्छतः ।
कृताञ्जलेः प्रपन्नस्य प्रमत्तस्य तथैव च । न बधः पूज्यते सद्भिस्तच्च सर्व्वं गुरौ तव ।
त्वया चैव व्रतं पार्थ बालेनेव कृतं पुरा । तस्मादधर्म्मसंयुक्तं मौर्ख्यात् कर्म्म व्यवस्यसि । ३४४०
स गुरुं पार्थ कस्मात्त्वं हन्तुकामोऽभिधावसि । असंप्रधार्य्य धर्म्माणां गतिं सूक्ष्मां दुरत्ययां ।
इदं धर्म्मरहस्यञ्च तव वक्ष्यामि पाण्डव । यद्ब्रूयात्तव भीष्मो हि पाण्डवो वा युधिष्ठिरः ।
विदुरो वा तथा क्षत्ता कुन्ती वाऽपि यशस्विनी । तत्ते वक्ष्यामि तत्त्वेन निबोधैतं धनञ्जय ।
सत्यस्य वदिता साधुर्न सत्याद्विद्यते परं । तत्त्वेनैव सुदुर्ज्ञेयं पश्य सत्यमनुष्ठितं ।
सत्यमेव तु वक्तव्यं वक्तव्यमनृतं भवेत् । यत्रानृतं भवेत् सत्यं सत्यञ्चाप्यनृतं भवेत् । ३४४५
विवाहकाले रतिसंप्रयोगे प्राणात्यये सर्व्वधनापहारे । विप्रस्य चार्थे ह्यनृतं वदेत पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ।
तादृशं मन्यते बालो यस्य सत्यमनुष्ठितं । सत्यानृते विनिश्चित्य ततो भवति धर्म्मवित् ।
किमाश्चर्य्यं कृतप्रज्ञः पुरुषोऽपि सुदारुणः । सुमहत्प्राप्नुयात् पुण्यं बलाकोऽन्धबधादिव ।
किमाश्चर्य्यं पुनर्मूढो धर्म्मकामो ह्यपण्डितः । सुमहत्प्राप्नुयात्पापमापगास्विव कौशिकः ।
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ आचक्ष्व भगवन्नेतद्यथा विन्द्याम्यहं तथा । बलाकस्यानुसम्बन्धं नदीनां कौशिकस्य च । ३४५०
॥ वासुदेव उवाच ॥ पुरा व्याधोऽभवत् कश्चिद्बलाको नाम भारत । यात्रार्थं पुत्रदारस्य मृगान् हन्ति न कामतः ।
वृद्धौ च मातापितरौ बिभर्त्त्यन्यांश्च संश्रितान् । स्वधर्म्मनिरतो नित्यं सत्यवागनसूयकः ।
स कदाचिन्मृगं लिप्सुर्नाभ्यविन्दन् मृगं क्वचित् । अपः पिबन्तं ददृशे श्वापदं घ्राणचक्षुषं ।
अदृष्टपूर्व्वमपि तत् सत्त्वं तेन हतं तदा । अन्धे हते ततो व्योम्नः पुष्पवर्षं पपात च ।
अप्सरोगीतवादित्रैर्नादितञ्च मनोरमं । विमानमागमत् स्वर्गान्मृगव्याधनिनीषया । ३४५५
तद्भूतं सर्व्वभूतानामभावाय किलार्ज्जुन । तपस्तप्त्वा वरं प्राप्तं कृतमन्धं स्वयम्भुवा ।
तद्धत्वा सर्व्वभूतानामभावकृतनिश्चयं । ततो बलाकः स्वरगादेवं धर्म्मः सुदुर्व्विदः ।
कौशिकोऽप्यभवद्विप्रस्तपस्वी नो बहुश्रुतः । नदीनां सङ्गमे ग्रामाददूरात् स किलावसत् ।
सत्यं मया सदा वाच्यमिति तस्याभवद्व्रतं । सत्यवादीति विख्यातः स तदासीद्धनञ्जय

अथ दस्युभयात् केचित्तदा तद्वनमाविशन् । तत्रापि दस्यवः क्रुद्धास्तानमार्गन्त यत्नतः ।
अथ कौशिकमभ्येत्य प्राहुस्ते सत्यवादिनं । कतमेन पथा याता भगवन् बहवो जनाः ।
सत्येन पृष्टः प्रब्रूहि यदि तान् वेत्थ शंस नः । स पृष्टः कौशिकः सत्यं वचनं तानुवाच ह ।
बहुवृक्षलतागुल्ममेतद्वनमुपाश्रिताः । इति तान् ख्यापयामास तेभ्यस्तत्त्वं स कौशिकः ।
ततस्ते तान् समासाद्य क्रूरा जघ्नुरिति श्रुतिः । तेनाधर्म्मेण महता वाग्दुरुक्तेन कौशिकः ।
गतः स कष्टं नरकं सूक्ष्मधर्म्मेष्वकोविदः । यथा चाल्पश्रुतो मूढो धर्म्माणामविभागवित् ।
वृद्धानपृष्ट्वा सन्देहं महत् श्वभ्रमितोऽर्हति । तत्र ते लक्षणोद्देशः कश्चिदेवं भविष्यति ।
दुष्करं परमं ज्ञानं तर्केणानुव्यवस्यति । श्रुतेर्द्धर्म्म इति ह्येके वदन्ति बहवो जनाः ।
तत्ते न प्रत्यसूयामि न च सर्व्वं विधीयते । प्रभवार्थाय भूतानां धर्म्मप्रवचनं कृतं ।
यत् स्यादहिंसासंयुक्तं स धर्म्म इति निश्चयः । अहिंसार्थाय हिंस्राणां धर्म्मप्रवचनं कृतं ।
धारणाद्धर्म्ममित्याहुर्द्धर्म्मो धारयते प्रजाः । यस्माद्धारणसंयुक्तः स धर्म्म इति निश्चयः ।
ये न्यायेन जिहीर्षन्तो धर्म्ममिच्छन्ति कर्हिचित् । अकूजनेन मोक्षो वा नानुकूजेत् कथञ्चन ।
अवश्यं कूजितव्ये वा शङ्केरन्वाप्यकूजनात् । श्रेयस्तत्रानृतं वक्तुं तत्सत्यमविचारितं ।
यः कार्य्येभ्यो व्रतं कृत्वा कर्म्मणा नोपपादयेत् । न तत् फलमवाप्नोति एवमाहुर्म्मनीषिणः ।
प्राणात्यये विवाहे वा सर्व्वज्ञातिधनात्यये । कर्म्मण्यभिप्रवृत्ते वा न च प्रोक्तं मृषा भवेत् ।
अधर्म्मं नात्र पश्यन्ति धर्म्मतत्त्वार्थदर्शिनः । यः स्तेनैः सह सम्बन्धान् मुच्यते शपथैरपि ।
श्रेयस्तत्रानृतं वक्तुं तत्सत्यमविचारितं । न च तेभ्यो धनं देयं शक्ये सति कथञ्चन ।
पापेभ्योऽपि धनं दत्तं दातारमपि पीडयेत् । तस्माद्धर्म्मार्थमनृतमुक्त्वा नानृतभाग्भवेत् ।
एष ते लक्षणोद्देशो मया दिष्टो यथाविधि । यथाधर्म्मं यथाबुद्धि मयाऽद्य वै हितार्थिना ।
एतत् श्रुत्वा ब्रूहि पार्थ यदि वध्यो युधिष्ठिरः ।
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ यथा ब्रूयान्महाप्राज्ञो यथा ब्रूयान्महामतिः । हितञ्चैव यथाऽस्माकं तथैतद्वचनं तव ।
भवान् मातृसमोऽस्माकं तथा पितृसमोऽपि च । गतिश्च परमा कृष्ण त्वमेव च परायणं ।
न हि ते त्रिषु लोकेषु विद्यतेऽविदितं क्वचित् । तस्माद्भवान् परं धर्म्मं वेद सर्व्वं यथातथं ।
अवध्यं पाण्डवं मन्ये धर्म्मराजं युधिष्ठिरं । अस्मिंस्तु मम सङ्कल्पे ब्रूहि किञ्चिदनुग्रहं ।
इदं चापरमत्रैव शृणु हृतस्थं विवक्षितं ।
जानासि दाशार्ह मम व्रतं त्वं यो मां ब्रूयात् कश्चन मानुषेषु । अन्यस्मै त्वं गाण्डिवं देहि पार्थ त्वत्तोऽस्त्रैर्वा वीर्य्यतो वा विशिष्टः ।
हन्यामहं केशव तं प्रसह्य भीमो हन्यात्तूवरकेति चोक्तः । तन्मे राजा प्रोक्तवांस्ते समक्षं धनुर्देहीत्यसकृत् वृष्णिवीर ।
तं हन्याञ्चेत् केशव जीवलोके स्थाता नाहं कालमप्यल्पमात्रं । ध्यात्वा नूनं प्रतिमया चापि मुक्ता वधं राज्ञो भ्रष्टवीर्य्योऽभिचिन्तनाः ।
यथा प्रतिज्ञा मम लोकबुद्धौ भवेत्सत्या धर्म्मभृतां वरिष्ठ । यथा जीवेत् पाण्डवोऽहञ्च कृष्ण तथा बुद्धिं दातुमर्हसि त्वं ।

॥ वासुदेव उवाच ॥ राजा श्रान्तो विक्षतो दुःखितश्च कर्णेन संख्ये निशितैर्बाणसंघैः । यश्चानिशं सूतपुत्त्रेण वीर शरैर्भृशं ताडितो युध्यमानः ।

अतस्त्वमेतेन सरोषमुक्तो दुःखान्वितेनेदमयुक्तरूपं । आकोपितो ह्येष यदि स्म संख्ये कर्णं निहन्यादिति चाब्रवीत् सः । ३४८०

जानाति तं पाण्डव एष चापि पापं लोके कर्णमसह्यमन्यैः । अतस्त्वमुक्तो भृशरूक्षितेन राज्ञा समं त्वं परुषाणि पार्थ ।

नित्योद्युक्ते सततञ्चाप्रमत्ते कर्णे द्यूतं ह्यद्य रणे निबद्धं । तस्मिन् हते कुरवो निर्ज्जिताः स्युरेवं बुद्धिः पार्थिवे धर्म्मपुत्त्रे ।

ततो वधं नार्हति धर्म्मपुत्त्रस्त्वया प्रतिज्ञाऽर्ज्जुन पालनीया । जीवन्नयं येन मृतो भवेद्धि तन्मे निबोधेह तवानुरूपं ।

यदा मानं लभते माननार्हस्तदा स वै जीवति जीवलोके । यदाऽवमानं लभते महान्तं तदा जीवन्मृत इत्युच्यते सः ।

संमानितः पार्थिवोऽयं सदैव त्वया च भीमेन तथा यमाभ्यां । वृद्धैश्च लोके पुरुषैश्च शूरैस्तस्यापमानं कलया प्रयुङ्क्ष्व । ३४८५

त्वमित्यत्र भवन्तं हि ब्रूहि पार्थ युधिष्ठिरं । त्वमित्युक्तो हि निहतो गुरुर्भवति भारत ।

एवमाचर कौन्तेय धर्म्मराजे युधिष्ठिरे । अधर्म्मयुक्तं संयोगं कुरुष्वैनं कुरूद्वह ।

अथर्व्वाङ्गिरसी ह्येषा श्रुतीनामुत्तमा श्रुतिः । अविचार्य्यैव कार्य्यैषा श्रेयस्कामैर्नरैः सदा ।

अवधेन वधः प्रोक्तो यद्गुरुस्त्वमिति प्रभुः । तद्ब्रूहि त्वं यन्मयोक्तं धर्म्मराजस्य धर्म्मवित् ।

वधं ह्ययं पाण्डव धर्म्मराजस्त्वत्तो युक्तं वेत्स्यते चैवमेषः । ततोऽस्य पादावभिवाद्य पश्चात् समं ब्रूयाः सान्त्वयित्वा च पार्थं । ३४९०

भ्राता प्राज्ञस्तव कोपं न जातु कुर्य्याद्राजा धर्म्ममवेक्ष्य चापि । मुक्तोऽनृताद्भ्रातृवधाच्च पार्थ हृष्टः कर्णं त्वं जहि सूतपुत्त्रं ।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कृष्णार्ज्जुनसंवादे ऊनसप्ततोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ इत्येवमुक्तस्तु जनार्द्दनेन पार्थः प्रशस्याथ सुहृद्वचस्तत् । ततोऽब्रवीदर्ज्जुनो धर्म्मराजमनुक्तपूर्व्वं परुषं प्रसह्य ।

॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ मा त्वं राजन् व्याहर व्याहरस्व यस्तिष्ठसे क्रोशमात्रे रणार्द्धे । भीमस्तु मामर्हति गर्हणाय यो युध्यते सर्व्वलोकप्रवीरैः ।

काले हि शत्रून् परिपीड्य संख्ये हत्वा च शूरान् पृथिवीपतींस्तान् । रथप्रधानोत्तमनागमुख्यान् सादिप्रवेकानमितांश्च वीरान् ।

यः कुञ्जराणामधिकं सहस्रं हत्वा नदंस्तुमुलं सिंहनादं । काम्बोजानामयुतं पार्व्वतीयान् मृगान् सिंहो विनिहत्येव चाजौ । ३४९५

सुदुष्करं कर्म्म करोति वीरः कर्त्तुं यथा नार्हसि त्वं कदाचित् । रथादवप्लुत्य गदां परामृषंस्तया निहत्याश्वरथद्विपान्रणे ।

वरासिना वाजिरथाश्वकुञ्जरांस्तथा रथाङ्गैर्धनुषाऽदहत्परान् । प्रमृद्य पद्भ्यामहितान् निहन्ति पुनश्च दोर्भ्यां शतमन्युविक्रमः ।

महाबलो वैश्रवणान्तकोपमः प्रसह्य हन्ता द्विषतामनीकिनीं । स भीमसेनोऽर्हति गर्हणां मे न त्वं नित्यं रक्ष्यसे यः सुहृद्भिः ।

महारथान्नागवरान् हयांश्च पदातिमुख्यानपि च प्रमथ्य । एको भीमो धार्त्तराष्ट्रेषु मग्नः स मामुपालब्धुमरिन्दमोऽर्हति ।

कलिङ्गवङ्गाङ्गनिषादमागधान् सदा मदाम्भोदबलाहकोपमान्। निहन्ति यः शत्रुगणाननेकान् स मामुपालब्धुमरिन्द
मोऽर्हति। ३४५०

स युक्तमास्थाय रथं हि काले धनुर्व्विधुन्वन् शरपूर्णमुष्टिः। सृजत्यसौ शरवर्षाणि वीरो महाहवे मेघ इवाम्बुधाराः।

शतान्यष्टौ वारणानामवध्य विषाणितैः कुम्भकराग्रहस्तैः। भीमेनाजौ निहतान्यद्य बाणैः स मां क्रूरं वक्तुमर्हत्यरिघ्नः।

बलन्तु वाचि द्विजसत्तमानां क्षात्रं बुधा बाहुबलं वदन्ति। त्वं वाग्बलो भारत निष्ठुरश्च त्वमेव मां वेत्थ यथाबलोऽहं।

यते हि नित्यं तव कर्त्तुमिष्टं दारैः सुतैर्जीवितेनात्मना च। एवं यन्मां वाग्विशिखेन हंसि त्वत्तः सुखं न वयं विद्म
किञ्चित्।

मा माऽवमंस्था द्रौपदीतल्पसंस्थो महारथान् प्रतिहन्मि त्वदर्थे। तेनाभिशङ्की भारत निष्ठुरोऽसि त्वत्तः सुखं नाभिजानामि
किञ्चित्। ३४५५

प्रोक्तः स्वयं सत्यसन्धेन मृत्युस्तव प्रियार्थं नरदेव युद्धे। वीरः शिखण्डी द्रौपदोऽसौ महात्मा मयाऽभिगुप्तेन हतश्च तेन।

न चाभिनन्दामि तवाधिराज्यं यतस्त्वमक्षेष्वहिताय सक्तः। स्वयं कृत्वा पापमनार्य्यजुष्टमस्माभिर्वा तर्त्तुमिच्छस्यरींस्त्वं।

अक्षेषु दोषा बहवो विधर्म्माः श्रुतास्त्वया सहदेवोऽब्रवीद्यान्। तान्नैषि त्वं त्यक्तुमसाधुजुष्टांस्तेन स्म सर्व्वे निरयं प्रपन्नाः।

सुखं त्वत्तो नाभिजानीम किञ्चिद्यतस्त्वमक्षैर्देविनु सम्प्रमत्तः। स्वयं कृत्वा व्यसनं पाण्डव त्वमस्मांस्तीव्राः श्रावयस्यद्य वाचः।

शेतेऽस्माभिर्निहता शत्रुसेना छिन्नैर्गात्रैर्भूमितले नदन्ती। त्वया हि तत् कर्म्म कृतं नृशंसं यस्माद्दोषः कौरवाणां वधश्च। ३४६०

हता उदीच्या निहताः प्रतीच्या नष्टाः प्राच्या दाक्षिणात्या विशस्ताः। कृतं कर्म्माप्रतिरूपं महद्भिस्तेषां योधैरस्मदीयैश्च
युद्धे।

त्वं देविता त्वत्कृते राज्यनाशस्त्वत्सम्भवं नो व्यसनं नरेन्द्र। माऽस्मान् क्रूरैर्वाक्प्रतोदैस्तुद त्वं भूयो राजन् कोपयेस्त्वल्पभाग्यः।

॥ सञ्जय उवाच ॥ एता वाचः परुषाः सव्यसाची स्थिरप्रज्ञः श्रावयित्वा तु रूक्षाः। बभूवासौ विमना धर्म्मभीरुः कृत्वा प्राज्ञः
पातकं किञ्चिदेवं।

तदाऽनुतेपे सुरराजपुत्रो विनिःश्वसंश्चासिमथोद्ववर्ह। तमाह कृष्णः किमिदं पुनर्भवान् विकोशमाकाशनिभं करोत्यसिं।

ब्रवीहि मां त्वं पुनरुत्तरं वचस्तथा प्रवक्ष्याम्यहमर्थसिद्धये। इत्येवमुक्तः पुरुषोत्तमेन सुदुःखितः केशवमर्ज्जुनोऽब्रवीत्। ३४६५
अहं हनिष्ये स्वशरीरमेव प्रसह्य येनाहितमाचरं वै। निशम्य तत्पार्थवचोऽब्रवीदिदं धनञ्जयं धर्म्मभृतां वरिष्ठः।

राजानमेनं त्वमितीदमुक्त्वा किं कश्मलं प्राविशः पार्थ घोरं। त्वञ्चात्मानं हन्तुमिच्छस्यरिघ्न नेदं सद्भिः सेवितं वै किरीटिन्।

धर्म्मात्मानं भ्रातरं ज्येष्ठमद्य खड्गेन चेनं यदि हन्या नृवीर। धर्म्माद्भीतस्तत्कथं नाम ते स्यात् किञ्चोत्तरं वाक्करिष्यस्त्वमेव।

सूक्ष्मो धर्म्मो दुर्व्विदश्चापि पार्थ विशेषतोऽज्ञैः प्रोच्यमानं निबोध। हत्वात्मानमात्मना प्राप्नुयास्त्वं वधाद्भ्रातुर्नरकं चातिघोरं।

ब्रवीहि वाचाद्य गुणानिहात्मनस्तथा हतात्मा भवितासि पार्थ। तथाऽस्तु कृष्णेत्यभिनन्द्य तद्वचो धनञ्जयः प्राह धनुर्व्वि
नाम्य। ३४७०

युधिष्ठिरं धर्म्मभृतां वरिष्ठं शृणुष्व राजन्निति शक्रसूनुः। न मादृशोऽन्यो नरदेव विद्यते धनुर्धरो देवमृते पिनाकिनं।

अहं हि तेनानुमतो महात्मना क्षणेन हन्यां सचराचरं जगत्। मया हि राजन् सदिगीश्वरा दिशो विजित्य सर्व्वा भवतः कृता
वशे।

स राजसूयश्च समाप्तदक्षिणः सभा च दिव्या भवतो ममौजसा । पाणौ पृषत्का निशिता ममैव धनुश्च सज्यं विततं सबाणं । पादौ च मे सरथौ सध्वजौ च न मादृशं युद्धगतं जयन्ति । हता उदीच्या निहताः प्रतीच्याः प्राच्या निरस्ता दाक्षिणात्या विशस्ताः ।

संशप्तकानां किञ्चिदेवास्ति शिष्टं सर्व्वस्य सैन्यस्य हतं मयाऽर्द्धं । शेते मया निहता भारतीयं चमू राजन् देवचमूप्रकाशा । ये चास्त्रज्ञास्तानहं हन्मि चास्त्रैस्तस्माल्लोकानेष करोमि भस्म । जैत्रं रथं भीममास्थाय कृष्ण याव: शीघ्रं सूतपुत्रं निहन्तुं । राजा भवत्वद्य सुनिर्वृतोऽयं कर्णं रणे नाशयिताऽस्मि बाणैः । इत्येवमुक्त्वा पुनराह पार्थो युधिष्ठिरं धर्म्मभृतां वरिष्ठं । अद्यापुत्रा सूतमाता भवित्री कुन्ती हते वा मयि चावकृष्णा । सत्यं वदाम्यत्र न कर्णमाजौ शरैरहत्वा कवचं विमोक्ष्ये । ॥ सञ्जय उवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा पुनरेव पार्थो युधिष्ठिरं धर्म्मभृतां वरिष्ठं । विमुच्य शस्त्राणि धनुर्व्विसृज्य कोशे च खड्गं विनिधाय तूर्णं ।

स व्रीडया नम्रशिराः किरीटी युधिष्ठिरं प्राञ्जलिरभ्युवाच । प्रसीद राजन् क्षमयन् मयोक्तं काले भवान् वेत्स्यति तन्नमस्ते ।

प्रसाद्य राजानममित्रसाहं स्थितोऽब्रवीच्चैव पुनः प्रवीरः । नेदं चिरात् क्षिप्रमिदं भविष्यत्यावर्त्ततेऽसावभियामि चैनं । यास्येष भीमं समरात् प्रमोक्तुं सर्व्वात्मना सूतपुत्रञ्च हन्तुं । तव प्रियार्थं मम जीवितं हि ब्रवीमि सत्यं तदवेहि राजन् । इति प्रयास्यन्नुपगृह्य पादौ समुत्थितो दीप्ततेजाः किरीटी । एतत् श्रुत्वा पाण्डवो धर्म्मराजो भ्रातुर्व्वाक्यं परुषं फाल्गुनस्य ।

उत्थाय तस्माच्छयनादुवाच पार्थं ततो दुःखपरीतचेताः । कृतं मया पार्थ यथा न साधु येन प्राप्तं व्यसनं वः सुघोरं । तस्माच्छिरश्छिन्धि ममेदमद्य कुलान्तकस्याधमपूरुषस्य । पापस्य पापव्यसनान्वितस्य विमूढबुद्धेरलसस्य भीरोः । वृद्धावमन्तुः परुषस्य चैव किन्ते प्रियं मे ह्यनुसृत्य रूक्षं । गच्छाम्यहं वनमेवाद्य पापः सुखं भवान् वर्त्ततां मद्विहीनः । योग्यो राजा भीमसेनो महात्मा क्लीवस्य वा मम किं राज्यकृत्यं । न चापि शक्तः परुषाणि सोढुं पुनस्तवेमानि रुषान्वितस्य ।

भीमस्तु राजा मम जीवितेन न कार्य्यमद्यावमतस्य वीर । इत्येवमुक्त्वा सहसोत्पपात राजा ततस्तच्छयनं विहाय ।

इयेष निर्गन्तुमथो वनाय तं वासुदेवः प्रणतोऽभ्युवाच ।

राजन् विदितमेतद्धि यथा गाण्डीवधन्वनः । प्रतिज्ञा सत्यसन्धस्य गाण्डीवं प्रति विश्रुता ।

ब्रूयाद्य एवं गाण्डीवमन्यस्मै देयमित्युत । बध्योऽस्य स पुमांल्लोके त्वया चोक्तोऽयमीदृशं ।

ततः सत्यं प्रतिज्ञां तां पार्थेन प्रतिरक्षता । मच्छन्दादवमानोऽयं कृतस्तव महीपते ।

गुरूणामवमानो हि बध इत्यभिधीयते । तस्मात्त्वं वै महाबाहो मम पार्थस्य चोभयोः ।

व्यतिक्रममिमं राजन् सत्यसंरक्षणं प्रति । शरणं त्वां महाराज प्रपन्नौ स्व उभावपि ।

क्षन्तुमर्हसि मे राजन् प्रणतस्याभियाचतः । राधेयस्याद्य पापस्य भूमिः पास्यति शोणितं ।

सत्यं ते प्रतिजानामि हतं विद्ध्यद्य सूतजं । यस्येच्छसि बधं तस्य गतमप्यस्य जीवितं ।

इति कृष्णवचः श्रुत्वा धर्म्मराजो युधिष्ठिरः । ससम्भ्रमं हृषीकेशमुत्थाप्य प्रणतं तदा ।

कृताञ्जलिस्ततो वाक्यमुवाचानन्तरं वचः। एवमेव यथात्थ त्वमस्त्येषोऽतिक्रमो मम।
अनुनीतोऽस्मि गोविन्द तारितश्चास्मि माधव। मोचिता व्यसनाद्घोराद्वयमद्य त्वयाऽच्युत।
भवन्तं नाथमासाद्य ह्यावां व्यसनसागरात्। घोरादद्य समुत्तीर्णावुभावज्ञानमोहितौ। ३४५०
त्वद्बुद्धिप्लवमासाद्य दुःखशोकार्णवाद्वयं। समुत्तीर्णाः सहामात्याः सनाथाः स्म त्वयाऽच्युत।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि युधिष्ठिरप्रबोधने सप्ततितमोऽध्यायः॥ ७०॥
॥ सञ्जय उवाच॥ धर्म्मराजस्य तच्छ्रुत्वा प्रीतियुक्तं वचस्ततः। पार्थं प्रोवाच धर्म्मात्मा गोविन्दो यदुनन्दनः।
इति स्म कृष्णवचनात् प्रत्युच्यार्थ्ये युधिष्ठिरं। बभूव विमनाः पार्थः किञ्चित्कृत्वेव पातकं।
ततोऽब्रवीद्वासुदेवः प्रहसन्निव पाण्डवं। कथं नाम भवेदेतद्यदि त्वं पार्थ धर्म्मजं।
असिना तीक्ष्णधारेण हन्या धर्म्मे व्यवस्थितं। त्वमित्युक्त्वाऽथ राजानमेवं कश्मलमाविशः। ३४५५
हत्वा तु नृपतिं पार्थ अकरिष्यः किमुत्तरं। एवं हि दुर्व्विदो धर्म्मो मन्दप्रज्ञैर्व्विशेषतः।
स भवान् धर्म्मभीरुत्वाद्ध्रुवमेष्यत्युत्तमः। नरकं घोररूपञ्च भ्रातुर्ज्येष्ठस्य वै बधात्।
स त्वं धर्म्मभृतां श्रेष्ठं राजानं धर्म्मसंहितं। प्रसादय कुरुश्रेष्ठमेतदत्र मतं मम।
प्रसाद्य भक्त्या राजानं प्रीते चैव युधिष्ठिरे। प्रयावस्त्वरितौ योद्धुं सूतपुत्ररथं प्रति।
हत्वा तु समरे कर्णं त्वमद्य निशितैः शरैः। विपुलां प्रीतिमाधत्स्व धर्म्मपुत्रस्य मानद। ३४६०
एतदत्र महाबाहो प्राप्तकालं मतं मम। एवं कृते कृतञ्चैव तव कार्य्यं भविष्यति।
ततोऽर्ज्जुनो महाराज लज्जया वै समन्वितः। धर्म्मराजस्य चरणौ प्रपद्य शिरसा नतः।
उवाच भरतश्रेष्ठं प्रसीदेति पुनः पुनः। क्षमस्व राजन् यत्प्रोक्तं धर्म्मकामेन भीरुणा।
दृष्ट्वा तु पतितं पद्भ्यां धर्म्मराजो युधिष्ठिरः। धनञ्जयममित्रघ्नं रुदन्तं भरतर्षभ।
उत्थाप्य भ्रातरं राजा धर्म्मराजो धनञ्जयं। समाश्लिष्य च सस्नेहं प्ररुरोद महीपतिः। ३४६५
रुदित्वा सुचिरं कालं भ्रातरौ सुमहाद्युती। कृतशौचौ महाराज प्रीतिमन्तौ बभूवतुः।
तत आश्लिष्य तं प्रेम्णा मूर्द्ध्नि चाघ्राय पाण्डवः। प्रीत्या परमया युक्तो विस्मयंश्च पुनः पुनः।
अब्रवीत्तं महेष्वासं धर्म्मराजो धनञ्जयं। कर्णेन मे महाबाहो सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः।
कवचञ्च ध्वजश्चैव धनुः शक्तिर्हयाः शराः। शरैः कृत्ता महेष्वास यतमानस्य संयुगे।
सोऽहं ज्ञात्वा रणे तस्य कर्म्म दृष्ट्वा च फाल्गुन। व्यवसीदामि दुःखेन न च मे जीवितं प्रियं। ३४७०
न चेदद्य हि तं वीरं निहनिष्यसि संयुगे। प्राणानेव परित्यक्ष्ये जीवितार्थो हि को मम।
एवमुक्तः प्रत्युवाच विजयो भरतर्षभ। सत्येन ते शपे राजन् प्रसादेन तथैव च।
भीमेन च नरश्रेष्ठ यमाभ्याञ्च महीपते। यथाऽद्य समरे कर्णं हनिष्यामि हतोऽपि वा।
महीतले पतिष्यामि सत्येनायुधमालभे। एवमाभाष्य राजानमब्रवीन्माधवं वचः।
अद्य कर्णं रणे कृष्ण सूदयिष्ये न संशयः। तव बुद्ध्या हि भद्रं ते बधस्तस्य दुरात्मनः। ३४७५
एवमुक्तोऽब्रवीत्पार्थं केशवो राजसत्तम। शक्तोऽसि भरतश्रेष्ठ हन्तुं कर्णं महाबलं।

स राजसूयश्च समाप्तदक्षिणः सभा च दिव्या भवतो ममौजसा। पाणौ पृषत्का निशिता ममैव धनुश्च सज्यं विततं सबाणं।
पादौ च मे सरथौ सध्वजौ च न मादृशं युद्धगतं जयन्ति। हता उदीच्या निहताः प्रतीच्याः प्राच्या निरस्ता दाक्षिणात्या विशस्ताः।
संशप्तकानां किञ्चिदेवास्ति शिष्टं सर्व्वस्य सैन्यस्य हतं मयाऽर्द्धं। शेते मया निहता भारतीयं चमू राजन् देवचमूप्रकाशा। १५२५
ये चास्त्रज्ञास्तानहं हन्मि चास्त्रैस्तस्मान्नेमांल्लोकानेष करोमि भस्म। जैत्रं रथं भीममास्थाय कृष्ण याव: शीघ्रं सूतपुत्रं निहन्तुं।
राजा भवत्वद्य सुनिर्वृतोऽयं कर्णं रणे नाशयिताऽस्मि बाणैः। इत्येवमुक्त्वा पुनराह पार्थो युधिष्ठिरं धर्म्मभृतां वरिष्ठं।
अद्यापुत्रा सूतमाता भविता कुन्ती हते वा मयि चापवत्या। सत्यं वदाम्यत्र न कर्णमाजौ शरैरहत्वा कवचं विमोक्ष्ये।
॥ सञ्जय उवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा पुनरेव पार्थो युधिष्ठिरं धर्म्मभृतां वरिष्ठं। विमुच्य शस्त्राणि धनुर्व्विसृज्य कोषे च खड्गं विनिधाय तूर्णं।
स व्रीडया नम्रशिराः किरीटी युधिष्ठिरं प्राञ्जलिरभ्युवाच। प्रसीद राजन् क्षमयन् मयोक्तं काले भवान् वेत्स्यति तन्नमस्ते। १५३०
प्रसाद्य राजानममित्रसाहं स्थितोऽब्रवीच्चैव पुनः प्रवीरः। नेदं चिरात् क्षिप्रमिदं भविष्यत्यावर्त्ततेऽसावभियामि चैनं।
याम्येष भीमं समरात् प्रमोक्तुं सर्व्वात्मना सूतपुत्रञ्च हन्तुं। तव प्रियार्थं मम जीवितं हि ब्रवीमि सत्यं तदवेहि राजन्।
इति प्रयास्यन्नुपगृह्य पादौ समुत्थितो दीप्ततेजाः किरीटी। एतत् श्रुत्वा पाण्डवो धर्म्मराजो भ्रातुर्व्वाक्यं परुषं फाल्गुनस्य।
उत्थाय तस्माच्छयनादुवाच पार्थं ततो दुःखपरीतचेताः। कृतं मया पार्थ यथा न साधु येन प्राप्तं व्यसनं वः सुघोरं।
तस्माच्छिरश्छिन्धि ममेदमद्य कुलान्तकस्याधमपूरुषस्य। पापस्य पापव्यसनान्वितस्य विमूढबुद्धेरलसस्य भीरोः। १५३५
वृद्धावमन्तुः परुषस्य चैव किन्ते प्रियं मे ह्यनुसृत्य रूक्षं। गच्छाम्यहं वनमेवाद्य पापः सुखं भवान् वर्त्ततां मद्विहीनः।
योग्यो राजा भीमसेनो महात्मा क्लीवस्य वा मम किं राज्यकृत्यं। न चापि शक्तः परुषाणि सोढुं पुनस्तवेमानि रुषान्वितस्य।
भीमस्तु राजा मम जीवितेन न कार्य्यमद्यावमतस्य वीर। इत्येवमुक्त्वा सहसोत्पपात राजा ततस्तच्छयनं विहाय।
इयेष निर्गन्तुमथो वनाय तं वासुदेवः प्रणतोऽभ्युवाच।
राजन् विदितमेतद्वै यथा गाण्डीवधन्वनः। प्रतिज्ञा सत्यसन्धस्य गाण्डीवं प्रति विश्रुता। १५४०
ब्रूयाद्य एवं गाण्डीवमन्यस्मै देयमित्युत। वध्योऽस्य स पुमाँल्लोके त्वया चोक्तोऽयमीदृशं।
ततः सत्यं प्रतिज्ञां तां पार्थेन प्रतिरक्षता। मच्छन्दादवमानोऽयं कृतस्तव महीपते।
गुरूणामवमानो हि वध इत्यभिधीयते। तस्मात्त्वं वै महाबाहो मम पार्थस्य चोभयोः।
व्यतिक्रममिमं राजन् सत्यसंरक्षणं प्रति। शरणं त्वां महाराज प्रपन्नौ स्व उभावपि।
क्षन्तुमर्हसि मे राजन् प्रणतस्याभियाचतः। राधेयस्याद्य पापस्य भूमिः पास्यति शोणितं। १५४५
सत्यं ते प्रतिजानामि हतं विद्ध्यद्य सूतजं। यस्येच्छसि वधं तस्य गतमेवाद्य जीवितं।
इति कृष्णवचः श्रुत्वा धर्म्मराजो युधिष्ठिरः। ससम्भ्रमं हृषीकेशमुत्थाप्य प्रणतं तदा।

कृताञ्जलिस्ततो वाक्यमुवाचानन्तरं वचः। एवमेव यथात्थ त्वमस्त्वेषोऽतिक्रमो मम।
अनुनीतोऽस्मि गोविन्द तारितश्चास्मि माधव। मोचिता व्यसनाद्घोराद्वयमद्य त्वयाऽच्युत।
भवन्तं नाथमासाद्य ह्यावां व्यसनसागरात्। घोराद्द्य समुत्तीर्णावुभावज्ञानमोहितौ। ३५४०
त्वद्बुद्धिप्लवमासाद्य दुःखशोकार्णवाद्वयं। समुत्तीर्णाः सहामात्याः सनाथाः स्म त्वयाऽच्युत।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि युधिष्ठिरप्रबोधने सप्ततितमोऽध्यायः॥ ७० ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ धर्म्मराजस्य तच्छ्रुत्वा प्रीतियुक्तं वचस्ततः। पार्थं प्रोवाच धर्म्मात्मा गोविन्दो यदुनन्दनः।
इति स्म कृष्णवचनात् प्रत्युचार्य्य युधिष्ठिरं। बभूव विमनाः पार्थः किञ्चित्कृत्वेव पातकं।
ततोऽब्रवीद्वासुदेवः प्रहसन्निव पाण्डवं। कथं नाम भवेदेतद्यदि त्वं पार्थ धर्म्मजं।
असिना तीक्ष्णधारेण हन्या धर्म्मे व्यवस्थितं। त्वमित्युक्त्वाऽथ राजानमेवं कश्मलमाविशः। ३५४५
हत्वा तु नृपतिं पार्थ अकरिष्यः किमुत्तरं। एवं हि दुर्व्विदो धर्म्मो मन्दप्रज्ञैर्व्विशेषतः।
स भवान् धर्म्मभीरुत्वाद्ध्रुवमैष्यन्महत्तमः। नरकं घोररूपञ्च भ्रातुर्ज्येष्ठस्य वै बधात्।
स त्वं धर्म्मभृतां श्रेष्ठं राजानं धर्म्मसंहितं। प्रसादय कुरुश्रेष्ठमेतदत्र मतं मम।
प्रसाद्य भक्त्या राजानं प्रीते चैव युधिष्ठिरे। प्रयावस्त्वरितौ योद्धुं सूतपुत्ररथं प्रति।
हत्वा तु समरे कर्णं त्वमद्य निशितैः शरैः। विपुलां प्रीतिमाधत्स्व धर्म्मपुत्रस्य मानद। ३५५०
एतदत्र महाबाहो प्राप्तकालं मतं मम। एवं कृते कृतञ्चैव तव कार्य्यं भविष्यति।
ततोऽर्ज्जुनो महाराज लज्जया वै समन्वितः। धर्म्मराजस्य चरणौ प्रपद्य शिरसा ततः।
उवाच भरतश्रेष्ठं प्रसीदेति पुनः पुनः। क्षमस्व राजन् यत्प्रोक्तं धर्म्मकामेन भीरुणा।
दृष्ट्वा तु पतितं पद्भ्यां धर्म्मराजो युधिष्ठिरः। धनञ्जयममित्रघ्नं रुदन्तं भरतर्षभ।
उत्थाप्य भ्रातरं राजा धर्म्मराजो धनञ्जयं। समाश्लिष्य च सस्नेहं प्ररुरोद महीपतिः। ३५५५
रुदित्वा सुचिरं कालं भ्रातरौ सुमहाद्युती। कृतशौचौ महाराज प्रीतिमन्तौ बभूवतुः।
तत आश्लिष्य तं प्रेम्णा मूर्द्ध्नि चाघ्राय पाण्डवः। प्रीत्या परमया युक्तो विस्मयंश्च पुनः पुनः।
अब्रवीत्तं महेष्वासं धर्म्मराजो धनञ्जयं। कर्णेन मे महाबाहो सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः।
कवचञ्च ध्वजश्चैव धनुः शक्तिर्हयाः शराः। शरैः कृत्ता महेष्वास यतमानस्य संयुगे।
सोऽहं ज्ञात्वा रणे तस्य कर्म्म दृष्ट्वा च फाल्गुन। व्यवसीदामि दुःखेन न च मे जीवितं प्रियं। ३५६०
न चेदद्य हि तं वीरं निहनिष्यसि संयुगे। प्राणानेव परित्यक्ष्ये जीवितार्थो हि को मम।
एवमुक्तः प्रत्युवाच विजयो भरतर्षभ। सत्येन ते शपे राजन् प्रसादेन तथैव च।
भीमेन च नरश्रेष्ठ यमाभ्याञ्च महीपते। यथाऽद्य समरे कर्णं हनिष्यामि हतोऽपि वा।
महीतले पतिष्यामि सत्येनायुधमालभे। एवमाभाष्य राजानमब्रवीन्माधवं वचः।
अद्य कर्णं रणे कृष्ण सूदयिष्ये न संशयः। तव बुद्ध्या हि भद्रं ते बधस्तस्य दुरात्मनः। ३५६५
एवमुक्तोऽब्रवीत्पार्थं केशवो राजसत्तम। शक्तोऽसि भरतश्रेष्ठ हन्तुं कर्णं महाबलं।

एष चापि हि मे कामो नित्यमेव महारथ । कथं भवान्रणे कर्णं निहन्यादिति सत्तम ।
भूयश्चोवाच मतिमान् माधवो धर्म्मनन्दनं । युधिष्ठिरेमं बीभत्सुं त्वं सान्त्वयितुमर्हसि ।
अनुज्ञातुश्च कर्णस्य बधायाद्य दुरात्मनः । श्रुत्वा ह्ययमयञ्चैव त्वां कर्णशरपीडितं ।
प्रवृत्तिं ज्ञातुमायाताविहावां पाण्डुनन्दन । दिष्ट्याऽसि राजन्न हतो दिष्ट्या न ग्रहणं गतः । १५८०
परिसान्त्वय बीभत्सुं जयमाशाधि चानघ ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एह्येहि पार्थ बीभत्सो मां परिष्वज पाण्डव । वक्तव्यमुक्तोऽस्मि हितं त्वया क्षान्तञ्च तन्मया ।
अहं त्वामनुजानामि जहि कर्णं धनञ्जय । मन्युञ्च मा कृथाः पार्थ यन्मयोक्तोऽसि दारुणं ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततो धनञ्जयो राजन् शिरसा प्रणतस्तदा । पादौ जग्राह पाणिभ्यां भ्रातुर्ज्येष्ठस्य मारिष ।
तमुत्थाप्य ततो राजा परिष्वज्य च पीडितं । मूर्द्ध्न्युपाघ्राय चैवैनमिदं पुनरुवाच ह । १५८५
धनञ्जय महाबाहो मानितोऽस्मि दृढं त्वया । माहात्म्यं विजयञ्चैव भूयः प्राप्नुहि शाश्वतं ।
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ अद्य तं पापकर्म्माणं सानुबन्धं रणे शरैः । नयाम्यन्तं समासाद्य राधेयं बलगर्व्वितं ।
येन त्वं पीडितो बाणैर्दृढमायम्य कार्म्मुकं । तस्याद्य कर्म्मणः कर्णः फलमाप्स्यति दारुणं ।
अद्य त्वामनुपश्यामि कर्णं हत्वा महीपते । सभाजयितुमाक्रन्दादिति सत्यं ब्रवीमि ते ।
नाहत्वा विनिवर्त्तिष्ये कर्णमद्य रणाजिरात् । इति सत्येन ते पादौ स्पृशामि जगतीपते । १५९०
॥ सञ्जय उवाच ॥ इति ब्रुवाणं सुमनाः किरीटिनं युधिष्ठिरः प्राह वचो बृहत्तरं । यशोऽक्षयं जीवितमीप्सितन्ते जयं सदा वीर्य्यमरिक्षयं तदा ।
प्रयाहि वृद्धिञ्च दिशन्तु देवता यथाऽहमिच्छामि तवास्तु तत्तथा । प्रयाहि शीघ्रं जहि कर्णमाहवे पुरन्दरो वृत्रमिवात्मवृद्धये ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि युधिष्ठिरार्ज्जुनसंवादे एकसप्ततोऽध्यायः ॥ ७१ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ प्रसाद्य धर्म्मराजानं प्रहृष्टेनान्तरात्मना । पार्थः प्रोवाच गोविन्दं सूतपुत्रवधोद्यतः ।
कल्प्यतां मे रथो भूयो युज्यन्ताञ्च हयोत्तमाः । आयुधानि च सर्व्वाणि सज्यन्तां मे महारथे ।
उपावृत्ताश्च तुरगाः शिक्षिताश्चाश्वसादिभिः । रथोपकरणैः सज्जा उपायान्तु त्वरान्विताः । १५९५
प्रयाहि शीघ्रं गोविन्द सूतपुत्रजिघांसया । एवमुक्ते महाराज फाल्गुनेन महात्मना ।
उवाच दारुकं कृष्णः कुरु सर्व्वं यथाऽब्रवीत् । अर्ज्जुनो भरतश्रेष्ठः श्रेष्ठः सर्व्वधनुष्मतां ।
आज्ञप्तस्त्वथ कृष्णेन दारुको राजसत्तम । योजयामास स रथं वैयाघ्रं शत्रुतापनं ।
सर्व्वं निवेदयामास पाण्डवस्य महात्मनः । युक्तन्तु तं रथं दृष्ट्वा दारुकेण महात्मना ।
आपृच्छ्य धर्म्मराजानं ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्य च । सुमङ्गलं स्वस्त्ययनमारुरोह रथोत्तमं । १६००
तस्य राजा महाप्राज्ञो धर्म्मराजो युधिष्ठिरः । आशिषोऽयुङ्क्त स ततः प्रायात् कर्णरथं प्रति ।
तमायान्तं महेष्वासं दृष्ट्वा भूतानि भारत । निहतं मेनिरे कर्णं पाण्डवेन महात्मना ।
बभूवुर्व्विमलाः सर्व्वा दिशो राजन् समन्ततः । चाषाश्च शतपत्राश्च क्रौञ्चाश्चैव जनेश्वर ।
प्रदक्षिणमकुर्व्वन्त तदा वै पाण्डुनन्दनं । बहवः पक्षिणो राजन् पुन्नामानः शुभाः शिवाः ।

त्वरयन्तोऽर्जुनं युद्धे हृष्टरूपा ववाशिरे। कङ्का गृध्रा बकाः श्येना वायसाश्च विशाम्पते।
अग्रतस्तस्य गच्छन्ति मांसहेतोर्भयानकाः। निमित्तानि च धन्यानि पाण्डवस्य शशंसिरे।
विनाशमरिसैन्यानां कर्णस्य च वधं प्रति। प्रयातस्याथ पार्थस्य महान् स्वेदो व्यजायत।
चिन्ता च विपुला जज्ञे कथमेतद्भविष्यति। ततो गाण्डीवधन्वानमब्रवीन्मधुसूदनः।
दृष्ट्वा पार्थं तदा यान्तं चिन्तापरिगतं तदा।
वासुदेव उवाच॥ गाण्डीवधन्वन् संग्रामे ये त्वया धनुषा जिताः। न तेषां मानुषो जेता त्वदन्य इह विद्यते।
दृष्टा हि बहवः शूराः शक्रतुल्यपराक्रमाः। त्वां प्राप्य समरे शूरा ये गताः परमां गतिं।
को हि द्रोणञ्च भीष्मञ्च भगदत्तञ्च मारिष। विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्बोजञ्च सुदक्षिणं।
श्रुतायुधं महावीर्य्यमच्युतायुषमेव च। प्रत्युद्गम्य भवेत् क्षेमी यो न स्यात्त्वमिव प्रभो।
तव ह्यस्त्राणि दिव्यानि लाघवं बलमेव च। असंमोहश्च युद्धेषु विज्ञानस्य च सन्नतिः।
वेधः पातश्च लक्ष्येषु योगश्चैव तवार्ज्जुन। भवान् देवान् सगन्धर्व्वान् हन्यात् सह चराचरान्।
पृथिव्यान्तु रणे पार्थ न योद्धा त्वत्समः पुमान्। धनुर्ग्रहा हि ये केचित् क्षत्रिया युद्धदुर्म्मदाः।
आदेवात्त्वत्समन्तेषां न पश्यामि शृणोमि च। ब्रह्मणा च प्रजाः सृष्टा गाण्डीवञ्च महद्धनुः।
येन त्वं युध्यसे पार्थ तस्मान्नास्ति त्वया समः। अवश्यन्तु मया वाच्यं यत् पथ्यं तव पाण्डव।
माऽवमंस्था महाबाहो कर्णमाहवशोभिनं। कर्णो हि बलवान् दृप्तः कृतास्त्रश्च महारथः।
कृती च चित्रयोधी च देशकालस्य कोविदः। बहुनात्र किमुक्तेन सङ्क्षेपात् शृणु पाण्डव।
त्वत्समं त्वद्विशिष्टं वा कर्णं मन्ये महारथं। परमं यत्नमास्थाय त्वया वध्यो महाहवे।
तेजसा वह्निसदृशो वायुवेगसमो जवे। अन्तकप्रतिमः क्रोधे सिंहसंहननो बली।
अष्टरत्निर्म्महाबाहुर्व्यूढोरस्कः सुदुर्जयः। अभिमानी च शूरश्च प्रवीरः प्रियदर्शनः।
सर्व्वैर्योधगणैर्युक्तो मित्राणामभयङ्करः। सततं पाण्डवद्वेषी धार्त्तराष्ट्रहिते रतः।
सर्व्वैरवध्यो राधेयो देवैरपि सवासवैः। ऋते त्वामिति मे बुद्धिस्तदद्य जहि सूतजं।
देवैरपि हि संयत्तैर्ब्बिभ्रद्भिर्म्मांसशोणितं। अशक्यः स रथो जेतुं सर्व्वैरपि युयुत्सुभिः।
दुरात्मानं पापवृत्तं नृशंसं दुष्टप्रज्ञं पाण्डवेयेषु नित्यं। हीनस्वार्थं पाण्डवेयैर्व्विरोधे हत्वा कर्णं निश्चितार्थो भवाद्य।
तं सूतपुत्रं रथिनाम्वरिष्ठं निष्कालिकं कालवशं नयाद्य। तं सूतपुत्रं रथिनाम्वरिष्ठं हत्वा प्रीतिं धर्म्मराजे कुरुष्व।
जानामि ते पार्थ वीर्य्यं यथावद्दुर्व्वारणीयञ्च सुरासुरैश्च। सदाऽवजानाति हि पाण्डुपुत्रानसौ दर्पात् सूतपुत्रो दुरात्मा।
आत्मानं मन्यते वीरं येन पापः सुयोधनः। तमद्य मूलं पापानां जहि सौतिं धनञ्जय।
खड्गजिह्वं धनुरास्यं शरदंष्ट्रं तरस्विनं। दृप्तं पुरुषशार्दूलं जहि कर्णं धनञ्जय।
अहं त्वामनुजानामि वीर्य्येण च बलेन च। जहि कर्णं रणे शूरं मातङ्गमिव केशरी।
यस्य वीर्य्येण वीर्य्यन्ते धार्त्तराष्ट्रोऽवमन्यते। तमद्य पार्थ संग्रामे कर्णं वैकर्त्तनं जहि।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कृष्णार्जुनसंवादे द्विसप्ततोऽध्यायः॥ ७२॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः पुनरमेयात्मा केशवोऽर्ज्जुनमब्रवीत् । कृतसङ्कल्पमायान्तं वधे कर्णस्य भारत ।
अद्य सप्तदशाहानि वर्त्तमानस्य भारत । विनाशस्यातिघोरस्य नरवारणवाजिनां । २६३५
भूत्वा हि विपुला सेना तावकानां परैः सह । अन्योन्यं समरं प्राप्य किञ्चिच्छेषा विशाम्पते ।
भूत्वा वै कौरवाः पार्थ प्रभूतगजवाजिनः । त्वां वै शत्रुं समासाद्य विनष्टा रणमूर्द्धनि ।
एते ते पृथिवीपालाः सृञ्जयाश्च समागताः । त्वां समासाद्य दुर्द्धर्षं पाण्डवाश्च व्यवस्थिताः ।
पाञ्चालैः पाण्डवैर्मत्स्यैः कारूषैश्चेदिभिः सह । त्वया गुप्तैरमित्रघ्नैः कृतः शत्रुगणक्षयः ।
को हि शक्तो रणे जेतुं कौरवांस्तात संयुगे । अन्यत्र पाण्डवायुद्धे त्वया गुप्तान्महारथात् । २६४०
शक्तस्त्वं हि रणे जेतुं ससुरासुरमानुषान् । त्रीँल्लोकान् समरे युक्तान् किं पुनः कौरवं बलं ।
भगदत्तञ्च राजानं कोऽन्यः शक्तस्त्वया विना । जेतुं पुरुषशार्दूल योऽपि स्याद्वासवोपमः ।
तथेमां विपुलां सेनां गुप्तां पार्थ त्वयाऽनघ । न शेकुः पार्थिवाः सर्व्वे चक्षुर्भिरपि वीक्षितुं ।
तथैव सततं पार्थ रक्षिताभ्यां त्वया रणे । धृष्टद्युम्नशिखण्डिभ्यां भीष्मद्रोणौ निपातितौ ।
को हि शक्तो रणे पार्थ भारतानां महारथौ । भीष्मद्रोणौ युधा जेतुं शक्रतुल्यपराक्रमौ । २६४५
को हि शान्तनवं भीष्मं द्रोणं वैकर्त्तनं कृपं । द्रौणिञ्च सौमदत्तिञ्च कृतवर्म्माणमेव च ।
सैन्धवं मद्रराजानं राजानञ्च सुयोधनं । वीरान् कृतास्त्रान् समरे सर्व्वानेवानिवर्त्तिनः ।
अक्षौहिणीपतीनुग्रान् संहतान् युद्धदुर्म्मदान् । त्वामृते पुरुषव्याघ्र जेतुं शक्तः पुमानिह ।
श्रेण्यश्च बहुलाः क्षीणाः प्रदीर्णाश्च रथद्विपाः । नानाजनपदाश्चोग्राः क्षत्रियाणाममर्षिणां ।
गोवासदासमीयानां वशातीनाञ्च भारत । प्राच्यानां वाटधानानां भोजानाञ्चाभिमानिनां । २६५०
उदीर्णाश्वगजा सेना सर्व्वक्षत्रस्य भारत । त्वां समासाद्य निधनं गता भीमञ्च भारत ।
उग्राश्च भीमकर्म्माणस्तुषारा यवनाः खशाः । दार्व्वाभिसारा दरदाः शका रामठकौङ्कणाः ।
अन्ध्रकाश्च पुलिन्दाश्च किरातश्चोग्रविक्रमाः । म्लेच्छाश्च पार्व्वतीयाश्च सागरानूपवासिनः ।
संरम्भिणो युद्धशौण्डा बलिनो दण्डपाणयः । एते सुयोधनस्यार्थे संरब्धाः कुरुभिः सह ।
न शक्या युधि निर्ज्जेतुं त्वदन्येन परन्तप । धार्त्तराष्ट्रमुदग्रं हि व्यूढं दृष्ट्वा महाबलं । २६५५
यत्र त्वं न भवेस्त्राता प्रतीयात् को नु मानवः । तत्सागरमिवोद्धूतं रजसा संवृतं बलं ।
विदार्य्य पाण्डवैः क्रुद्धैस्त्वया गुप्तैर्हतं विभो । मागधानामधिपतिर्जयत्सेनो महाबलः ।
अद्य सप्तैव चाहानि हतः संख्येऽभिमन्युना । ततो दशसहस्राणि गजानां भीमकर्म्मणां ।
जघान गदया भीमस्तस्य राज्ञः परिच्छदं । ततोऽन्येऽभिहता नागा रथाश्च शतशो बलात् ।
तदेवं समरे पार्थ वर्त्तमाने महाभये । भीमसेनं समासाद्य त्वाञ्च पाण्डव कौरवाः । २६६०
सवाजिरथमातङ्गा मृत्युलोकमितो गताः । तथा सेनामुखे तत्र निहते पार्थ पाण्डवैः ।
भीष्मः प्रासृजदुग्राणि शरजालानि मारिष । स चेदिकाशिपाञ्चालान् करूषान्मत्स्यकेकयान् ।
शरैः प्रच्छाद्य निधनमनयत् परमास्त्रवित् । तस्य चापच्युतैर्बाणैः परदेहविदारणैः ।

पूर्णमाकाशमभवद्रुक्मपुङ्खैरजिह्मगैः । अन्याश्च्यतसहस्राणि एकैकेनैव मुष्टिना ।
अन्यं नरद्विपान् हत्वा समेतान् स महाबलान् । गत्या दृश्यन्या ते गत्वा आनुपूर्व्वाजिरथद्विपान् ।
हित्वा नरगतीर्दृष्टाः स बाणानाहवे त्यजन् । दिनानि दश भीष्मेण निघ्नता तावकं बलं ।
शून्याः कृता रथोपस्था हताश्च गजवाजिनः । दर्शयित्वात्मनो रूपं रुद्रोपेन्द्रसमं युधि ।
पाण्डवानामनीकानि निगृह्यासौ व्यशातयत् । विनिघ्नन् पृथिवीपालांश्चेदिपाञ्चालकैकयान् ।
अदहत् पाण्डवीं सेनां रथाश्वगजसंकुलां । मज्जन्तमप्लवे मन्दमुज्जिहीर्षुः सुयोधनं ।
तथा चरन्तं समरे तपन्तमिव भास्करं । पदातिकोटिसाहस्राः प्रवरायुधपाणयः ।
न शेकुः सृञ्जया द्रष्टुं तथैवान्ये महीक्षितः । विचरन्तं तथा तन्तु संग्रामे जितकाशिनं ।
सर्व्वोद्यमेन महता पाण्डवान् समभिद्रवत् । स तु विद्राव्य समरे पाण्डवान् सृञ्जयानपि ।
एक एव रणे भीष्म एकवीरत्वमागतः । तं शिखण्डी समासाद्य त्वया गुप्तो महाव्रतं ।
जघान पुरुषव्याघ्रं शरैः सन्नतपर्व्वभिः । स एष पतितः शेते शरतल्पे पितामहः ।
त्वां प्राप्य पुरुषव्याघ्रं गृध्रः प्राप्येव वायसं । द्रोणः पञ्चदिनान्युग्रो विधम्य रिपुवाहिनीं ।
कृत्वा व्यूहमभेद्यञ्च पातयित्वा महारथान् । जयद्रथस्य समरे कृत्वा रक्षां महारथः ।
अन्तकप्रतिमश्चोग्रो रात्रियुद्धेऽदहत्प्रजाः । दग्ध्वा योधाञ्छरैर्वीरो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
धृष्टद्युम्नं समासाद्य स गतः परमां गतिं । यदि चाद्य भवान् युद्धे सूतपुत्रमुखान् रथान् ।
न वारयिष्यन् संग्रामे न स्म द्रोणो व्यनङ्क्ष्यत । भवता तु बलं सर्व्वं धार्त्तराष्ट्रस्य वारितं ।
ततो द्रोणो हतो युद्धे पार्षतेन धनञ्जय । एवं वा को रणे कुर्य्यात्त्वदन्यः क्षत्रियो युधि ।
यादृशन्ते कृतं पार्थ जयद्रथवधं प्रति । निवार्य्य सेनां महतीं हत्वा शूरांश्च पार्थिवान् ।
निहतः सैन्धवो राजा त्वयाऽस्त्रबलतेजसा । आश्चर्य्यं सिन्धुराजस्य वधं जानन्ति पार्थिवाः ।
अनाश्चर्य्यं हि तत्त्वत्तस्त्वं हि पार्थ महारथः । त्वां हि प्राप्य रणे क्षत्रमेकाहादिति भारत ।
नश्यमानमहं युक्तं मन्येयमिति मे मतिः । सेयं पार्थ चमूर्घोरा धार्त्तराष्ट्रस्य संयुगे ।
हतसर्व्वस्ववीरा हि भीष्मद्रोणौ यदा हतौ । शीर्णप्रवरयोधाऽद्य हतवाजिरथद्विपा ।
हीना सूर्य्येन्दुनक्षत्रैर्द्यौरिवाभाति भारती । विध्वस्ता हि रणे पार्थ सैन्यं भीमविक्रम ।
आसुरीव पुरा सेना शक्रस्येव पराक्रमैः । तेषां हतावशिष्टास्तु सन्ति पञ्च महारथाः ।
अश्वत्थामा कृतवर्म्मा कर्णो मद्राधिपः कृपः । तांस्त्वमद्य नरव्याघ्र हत्वा पञ्च महारथान् ।
हतामित्रः प्रयच्छोर्व्वीं राज्ञे सद्वीपपत्तनां । साकाशजलपातालां सपर्व्वतमहावनां ।
प्राप्नोत्वमितवीर्य्यश्रीरद्य पार्थो वसुन्धरां । एनां पुरा विष्णुरिव हत्वा दैतेयदानवान् ।
प्रयच्छ मेदिनीं राज्ञे शक्रायेव हरिर्यथा । अद्य मोदन्तु पाञ्चाला निहतेष्वरिषु त्वया ।
विष्णुना निहतेष्वेव दानवेयेषु देवताः । यदि वा द्विपदां श्रेष्ठ द्रोणं मानयतो गुरुं ।
अश्वत्थाम्नि कृपा तेऽस्ति कृपे चाचार्य्यगौरवात् । अत्यन्तापचितान् बन्धून्मानयन् मातृबान्धवान् ।

कृतवर्म्माणमासाद्य न नेष्यसि यमक्षयं । भ्रातरं मातुराशाद्य शल्यं मद्रजनाधिपं ।
यदि त्वमरविन्दाक्ष दयावान्न जिघांससि । इमं पापमतिं क्षुद्रमत्यन्तं पाण्डवान् प्रति ।
कर्णमद्य नरश्रेष्ठ जह्याशु निशितैः शरैः । एतत्ते सुकृतं कर्म नात्र किञ्चन युज्यते ।
वयमप्यनुजानीमो नात्र दोषोऽस्ति कश्चन । दहने यत् सपुत्रायाः निशि मातुस्तवानघ ।
द्यूतार्थे यच्च युष्मासु प्रावर्त्तत सुयोधनः । तस्य सर्व्वस्य दुष्टात्मा कर्णो वै मूलमित्युत ।
कर्णाद्धि मन्यते त्राणं नित्यमेव सुयोधनः । ततो मामपि संरब्धो निग्रहीतुं प्रचक्रमे ।
स्थिरा बुद्धिर्नरेन्द्रस्य धार्त्तराष्ट्रस्य मानद । कर्णः पार्थान् रणे सर्व्वान् विजेष्यति न संशयः ।
कर्णमाश्रित्य कौन्तेय धार्त्तराष्ट्रेण विग्रहः । रोचितो भवता सार्द्धं जानताऽपि बलं तव ।
कर्णोऽपि भाषते नित्यमहं पार्थान् समागतान् । वासुदेवञ्च दाशार्हं विजेष्यामि महारथं ।
प्रोत्साहयन् दुरात्मानं धार्त्तराष्ट्रं सुदुर्म्मतिं । समितौ गर्जते कर्णस्तमद्य जहि भारत ।
यच्च युष्मासु पापं वै धार्त्तराष्ट्रः प्रयुक्तवान् । तत्र सर्व्वत्र दुष्टात्मा कर्णः पापमतिर्मुखं ।
यच्च तद्धार्त्तराष्ट्रस्य क्रूरैः षड्भिर्महारथैः । अपश्यं निहतं वीरं सौभद्रमृषभेक्षणं ।
द्रोणद्रौणिकृपान् वीरान् कम्पयन्तं नरर्षभान् । निर्म्मनुष्यांश्च मातङ्गान् विरथांश्च महारथान् ।
व्यश्वारोहांश्च तुरगान् पत्तीन् व्यायुधजीविनः । कुर्व्वन्तमृषभस्कन्धं कुरुवृष्णियशस्करं ।
विधमन्तमनीकानि व्यथयन्तं महारथान् । मनुष्यवाजिमातङ्गान् प्राहिण्वन्तं यमक्षयं ।
शरैः सौभद्रमायान्तं दहन्तमिव वाहिनीं । तन्मे दहति गात्राणि सखे सत्येन ते शपे ।
यत्तत्रापि च दुष्टात्मा कर्णोऽभ्यद्रुह्यत प्रभो । अशक्नुवंश्चाभिमन्योः कर्णः स्थातुं रणेऽग्रतः ।
सौभद्रशरनिर्भिन्नो विसंज्ञः शोणितोक्षितः । निःश्वसन् क्रोधसन्दीप्तो विमुखः सायकार्द्दितः ।
अपयानकृतोत्साहो निराशश्चापि जीविते । तस्थौ सुविह्वलः संख्ये प्रहारजनितश्रमः ।
अथ द्रोणस्य समरे तत्कालसदृशं तदा । श्रुत्वा कर्णो वचः क्रूरं ततश्चिच्छेद कार्म्मुकं ।
ततश्छिन्नायुधं तेन रणे पञ्च महारथाः । तच्चैव निकृतिप्रज्ञाः प्राहरञ्छरवृष्टिभिः ।
तस्मिन् विनिहते वीरे सर्व्वेषां दुःखमाविशत् । प्राहसत् स तु दुष्टात्मा कर्णः स च सुयोधनः ।
यच्च कर्णोऽब्रवीत् कृष्णां सभायां परुषं वचः । प्रमुखे पाण्डवेयानां कुरूणाञ्च नृशंसवत् ।
विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णे शाश्वतं नरकं गताः । पतिमन्यं पृथुश्रोणि वृणीष्व मृदुभाषिणि ।
एषा त्वं धृतराष्ट्रस्य दासीभूता निवेशनं । प्रविशाशु न सन्ति पतयस्तव ।
इत्युक्तवानधर्म्मज्ञस्तदा परमदुर्म्मतिः । पापः पापं वचः कर्णः शृण्वतस्तव भारत ।
अद्य पापस्य तद्वाक्यं सुवर्णविकृताः शराः । शमयन्तु शिलाधौतास्त्वयाऽस्ता जीवितच्छिदः ।
यानि चान्यानि दुष्टात्मा पापानि कृतवांस्त्वयि । तान्यद्य जीवितञ्चास्य शमयन्तु शरास्तव ।
गाण्डीवप्रहितान् घोरानद्य गात्रैः स्पृशञ्छरान् । कर्णः स्मरतु दुष्टात्मा वचनं द्रोणभीष्मयोः ।
सुवर्णपुङ्खा नाराचाः शत्रुघ्ना वैद्युतप्रभाः । त्वयाऽस्तास्तस्य वर्म्माणि भित्त्वा पास्यन्ति शोणितं ।

भयात्त्वद्भुजनिर्मुक्ता सर्व्वे भित्त्वा महाशराः। अद्य कर्णं महावेगाः प्रेषयन्तु यमक्षयं।
अद्य हाहाकृता दीना विषण्णास्त्वच्छराहिताः। प्रपतन्तं रथात् कर्णं पश्यन्तु वसुधाधिपाः। ३३२५
अद्य शोणितसंमग्नं शयानं पतितं भुवि। अपविद्धायुधं कर्णं दीनाः पश्यन्तु बान्धवाः।
हस्तिकक्षो महानस्य भल्लेनोन्मथितस्त्वया। प्रकम्पमानः पततु भूमावाधिरथेर्ध्वजः।
त्वया शरशतैश्छिन्नं रथं हेमविभूषितं। हतयोद्धारमुत्सृज्य भीतः शल्यः पलायतां।
ततः सुयोधनो दृष्ट्वा हतमाधिरथिं त्वया। निराशो जीविते त्वद्य राज्ये चैव भवत्वरिः।
एते द्रवन्ति पाञ्चाला वध्यमानाः शितैः शरैः। कर्णेन भरतश्रेष्ठ पाण्डवानुज्जिहीर्षवः। ३३३०
पाञ्चालान् द्रौपदेयांश्च धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ। धृष्टद्युम्नतनूजांश्च शतानीकञ्च नाकुलिं।
नकुलं सहदेवञ्च दुर्म्मुखं जनमेजयं। सुधर्म्माणं सात्यकिञ्च विद्धि कर्णवशङ्गतान्।
अभ्याहतानां कर्णेन पाञ्चालानामसौ रणे। श्रूयते निनदो घोरस्त्वद्बन्धूनां परन्तप।
न त्वेव भीताः पाञ्चाला भीष्मान्नासन् पराङ्मुखाः। न हि मृत्युं महेष्वासा गणयन्ति महारणे।
य एकः पाण्डवीं सेनां शरौघैः समवेष्टयत्। तं समासाद्य पाञ्चाला भीष्मान्नासन् पराङ्मुखाः। ३३३५
तथा ज्वलन्तमस्त्राग्निं गुरुं सर्व्वधनुष्मतां। निर्द्दहन्तञ्च समरे दुर्द्धर्षं द्रोणमोजसा।
ते नित्यमुदिता जेतुं मृधे शत्रुमरिन्दम। न जात्वाधिरथेर्भीताः पाञ्चालाः स्युः पराङ्मुखाः।
तेषामापततां शूरः पाञ्चालानां तरस्विनां। आदत्तासून् शरैः कर्णः पतङ्गानामिवानलः।
तांस्तथाऽभिमुखान् वीरान् मित्रार्थे त्यक्तजीवितान्। क्षयं नयति राधेयः पाञ्चालान् शतशो रणे।
तद्भारत महेष्वासानगाधे मज्जतोऽप्लवे। कर्णार्णवे प्लवो भूत्वा पाञ्चालांस्त्रातुमर्हसि। ३३४०
अस्त्रं हि रामात् कर्णेन भार्गवादृषिसत्तमात्। यदुपात्तं महाघोरं तस्य रूपमुदीर्य्यते।
तापनं सर्व्वसैन्यानां घोररूपं सुदारुणं। समावृत्य महासेनां ज्वलन्तं स्वेन तेजसा।
एते चरन्ति संग्रामे कर्णचापच्युताः शराः। भ्रमराणामिव व्रातास्तापयन्ति स्म तावकान्।
एते द्रवन्ति पाञ्चाला दिक्षु सर्व्वासु भारत। कर्णास्त्रं समरे प्राप्य दुर्न्निवार्य्यमनात्मभिः।
एष भीमो दृढक्रोधो वृतः पार्थ समन्ततः। सृञ्जयैर्योधयन् कर्णं पीड्यते निशितैः शरैः। ३३४५
पाण्डवान् सृञ्जयांश्चैव पाञ्चालांश्चैव भारत। हन्यादुपेक्षितः कर्णो रोगो देहमिवागतः।
नान्यं त्वत्तो हि पश्यामि योधं यौधिष्ठिरे बले। यः समासाद्य राधेयं स्वस्तिमानाव्रजेद्गृहं।
तमद्य निशितैर्ब्बाणैर्व्विनिहत्य नरर्षभ। यथाप्रतिज्ञं पार्थ त्वं कृत्वा कीर्त्तिमवाप्नुहि।
त्वं हि शक्तो रणे जेतुं सकर्णानपि कौरवान्। नान्यो युधि युधां श्रेष्ठ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते।
एतत् कृत्वा महत् कर्म्म हत्वा कर्णं महारथं। कृतार्थः सफलः पार्थ सुखी भव नरोत्तम। ३३५०
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि अर्जुनोपदेशे त्रिसप्ततोऽध्यायः॥ ७३॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ स केशवस्य बीभत्सुः श्रुत्वा भारत भाषितं। विशोकः सम्प्रहृष्टश्च क्षणेन समपद्यत।
ततो ज्यामभिमृज्याशु व्याक्षिपद्गाण्डिवं धनुः। दध्रे कर्णविनाशाय केशवञ्चाभ्यभाषत।

त्वया नाथेन गोविन्द ध्रुव एव जयो मम । प्रसन्नो यस्य मेऽद्य त्वं लोके भूतभविष्यकृत् ।
त्वत्सहायो ह्यहं कृष्ण त्रीन् लोकान् वै समागतान् । प्रापयेयं परं लोकं किमु कर्णं महाहवे ।
पश्यामि द्रवतीं सेनां पाञ्चालानां जनार्द्दन । पश्यामि कर्णं समरे विचरन्तमभीतवत् । ३०५५
भार्गवास्त्रञ्च पश्यामि ज्वलन्तं कृष्ण सर्व्वशः । सृष्टं कर्णेन वार्ष्णेय शक्रेणेव यथाऽशनिं ।
अयं खलु स सङ्ग्रामो यत्र कर्णं मया हतं । कथयिष्यन्ति भूतानि यावद्भूमिर्धरिष्यति ।
अद्य कृष्ण विकर्णा मे कर्णं नेष्यन्ति मृत्यवे । गाण्डीवमुक्ताः क्षिपन्तो मम हस्तप्रचोदिताः ।
अद्य राजा धृतराष्ट्रः स्वां बुद्धिमवमंस्यते । दुर्य्योधनमराज्यार्हं यया राज्येऽभ्यषिञ्चयत् ।
अद्य राज्यात् सुखाच्चैव श्रियो राष्ट्रात्तथा पुरात् । पुत्त्रेभ्यश्च महाबाहो धृतराष्ट्रो विमोक्ष्यति । ३०६०
अद्य दुर्य्योधनो राज्याज्जीविताच्च निराशकः । भविष्यति हते कर्णे कृष्ण सत्यं ब्रवीमि ते ।
अद्य दृष्ट्वा मया कर्णं शरैर्व्विशकलीकृतं । स्मरतां तव वाक्यानि शमं प्रति जनेश्वरः ।
अद्यासौ सौबलः कृष्ण ग्लहान् जानातु वै शरान् । दुरोदरञ्च गाण्डीवं मण्डलञ्च रथं मम ।
अद्य कुन्तीसुतस्याहं दृढं राज्ञः प्रजागरं । व्यपनेष्यामि गोविन्द हत्वा कर्णं शितैः शरैः ।
अद्य कुन्तीसुतो राजा हते सूतसुते मया । सुप्रहृष्टमनाः प्रीतश्चिरं सुखमवाप्स्यति । ३०६५
अद्य चाहमनाधृष्यं केशवाप्रतिमं शरं । उत्स्रक्ष्यामीह यः कर्णं जीविताद्भ्रंशयिष्यति ।
यस्य चैतद्व्रतं मह्यं वधे किल दुरात्मनः । पादौ न धावये तावद्यावद्धन्या न फाल्गुनं ।
मृषा कृत्वा व्रतं तस्य पापस्य मधुसूदन । पातयिष्ये रथात् कायं शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।
योऽसौ रणे नरं नान्यं पृथिव्यामनुमन्यते । तस्याद्य सूतपुत्त्रस्य भूमिः पास्यति शोणितं ।
अपतिर्ह्यसि कृष्णेति सूतपुत्त्रो यदब्रवीत् । धृतराष्ट्रमते कर्णः श्लाघमानः स्वकान् गुणान् । ३०७०
अनृतं तत्करिष्यन्ति मामका निशिताः शराः । आशीविषा इव क्रुद्धास्तस्य पास्यन्ति शोणितं ।
मया हस्तवता मुक्ता नाराचा वैद्युतत्विषः । गाण्डीवसृष्टा दास्यन्ति कर्णस्य परमां गतिं ।
अद्य तप्स्यति राधेयः पाञ्चालीं यत्तदाऽब्रवीत् । सभामध्ये वचः क्रूरं कुत्सयन् पाण्डवान् प्रति ।
ये वै षण्डतिलास्तत्र भवितारोऽद्य ते तिलाः । हते वैकर्त्तने कर्णे सूतपुत्त्रे दुरात्मनि ।
अहं वः पाण्डुपुत्त्रेभ्यस्त्रास्यामीति यदब्रवीत् । धृतराष्ट्रसुतान् कर्णः श्लाघमानोऽऽत्मनो गुणान् । ३०७५
अनृतं तत् करिष्यन्ति मामका निशिताः शराः । हन्ताऽहं पाण्डवान् सर्व्वान् सपुत्त्रानिति योऽब्रवीत् ।
तमद्य कर्णं हन्ताऽस्मि मिषतां सर्व्वधन्विनां । यस्य वीर्य्यं समाश्रित्य धार्त्तराष्ट्रो महामनाः ।
अवामन्यत दुर्बुद्धिर्नित्यमस्मान् दुरात्मवान् । अद्य कर्णे हते कृष्ण धार्त्तराष्ट्राः सराजकाः ।
विद्रवन्तु दिशो भीताः सिंहत्रस्ताः मृगा इव । अद्य दुर्य्योधनो राजा आत्मानमनुशोचतां ।
हते कर्णे मया संख्ये सपुत्त्रे ससुहृज्जने । अद्य कर्णं हतं दृष्ट्वा धार्त्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः । ३०८०
जानातु मां रणे कृष्ण प्रवरं सर्व्वधन्विनां । सपुत्त्रपौत्त्रं सामात्यं सभृत्यञ्च निराश्रयं ।
अद्य राज्ये करिष्यामि धृतराष्ट्रं जनेश्वरं । अद्य कर्णस्य चक्राङ्गाः क्रव्यादाश्च पृथग्विधाः ।

शरैस्छिन्नानि गात्राणि विचरिष्यन्ति केशव। अद्य राधासुतस्याहं संग्रामे मधुसूदन।
शिरश्छेत्स्यामि कर्णस्य मिषतां सर्व्वधन्विनां। अद्य तीक्ष्णैर्विपाठैश्च क्षुरैश्च मधुसूदन।
रणे छेत्स्यामि गात्राणि राधेयस्य दुरात्मनः। अद्य राजा महत् कृच्छ्रं सन्त्यक्ष्यति युधिष्ठिरः। ३०८५
सन्तापं मानसं वीरश्चिरसंभृतमात्मनः। अद्य केशव राधेयमहं हत्वा सबान्धवं।
नन्दयिष्यामि राजानं धर्म्मपुत्रं युधिष्ठिरं। अद्याहमनुगान् कृष्ण कर्णस्य कृपणान् युधि।
हन्ता ज्वलनसङ्काशैः शरैः सर्पविषोपमैः। अद्याहं हेमविकचैर्गार्द्ध्रपत्रैरजिह्मगैः।
संस्तरिष्यामि गोविन्द वसुधां वसुधाधिपैः। अद्याभिमन्योः शत्रूणां सर्व्वेषां मधुसूदन।
प्रमथिष्यामि गात्राणि शिरांसि च शितैः शरैः। अद्य निर्धार्त्तराष्ट्राञ्च भ्रात्रे दास्यामि मेदिनीं। ३०९०
निरर्ज्जुनां वा पृथिवीं केशवानुचरिष्यसि। अद्याहमनृणः कृष्ण भविष्यामि धनुर्भृतां।
कोपस्य च कुरूणाञ्च शराणां गाण्डिवस्य च। अद्य दुःखमहं मोक्ष्ये त्रयोदशसमार्ज्जितं।
हत्वा कर्णं रणे कृष्ण शम्बरं मघवानिव। अद्य कर्णे हते युद्धे सोमकानां महारथाः।
कृतं कार्य्यञ्च मन्यन्तां मित्रकार्य्येप्सवो युधि। मम चैव कथं प्रीतिः शैनेयस्याद्य माधव।
भविष्यति हते कर्णे मयि चापि जयाधिके। अहं हत्वा रणे कर्णं पुत्रञ्चास्य महारथं। ३०९५
प्रीतिं दास्यामि भीमस्य यमयोः सात्यकस्य च। धृष्टद्युम्नशिखण्डिभ्यां पाञ्चालानाञ्च माधव।
अद्यानृण्यं गमिष्यामि हत्वा कर्णं महाहवे। अद्य पश्यन्तु संग्रामे धनञ्जयममर्षणं।
युध्यन्तं कौरवान् संख्ये पातयन्तञ्च सूतजं। भवत्सकाशे वक्ष्ये च पुनरेवात्मसंस्तवं।
धनुर्व्वेदे मत्समो नास्ति लोके पराक्रमे वा मम कोऽस्ति तुल्यः। को वाऽप्यन्यो मत्समोऽस्ति क्षमावांस्तथा क्रोधे सदृशोऽन्यो न मेऽस्ति।
अहं धनुष्मानसुरान् सुरांश्च सर्व्वाणि भूतानि च सङ्गतानि। स्वबाहुवीर्य्याद्गमये पराभवं मत्पौरुषं विद्धि परं परेभ्यः। ३१००
शरार्च्चिषा गाण्डिवेनाहमेकः सर्व्वान् कुरून् बाह्लिकांश्चाभिहत्य। हिमात्यये कक्षगतो यथाऽग्निस्तथा दहेयं सगणान् प्रसह्य।
पाणौ पृषत्का लिखिता ममैते धनुश्च सव्ये निहितं सबाणं। पादौ च मे सरथौ सध्वजौ च न मादृशं युद्धगतं जयन्ति।
इत्येवमुक्त्वाऽर्ज्जुन एकवीरः क्षिप्रं रिपुघ्नः क्षतजोपमाक्षः। भीमं मुमुक्षुः समरे प्रयातः कर्णस्य कायाच्च शिरो जिहीर्षुः।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि अर्ज्जुनवाक्ये चतुःसप्ततोऽध्यायः॥ ७४ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ समागमे पाण्डवसृञ्जयानां महाभये मामकानामगाधे। धनञ्जये तात रणाय याते कर्णेन तद्युद्धमतोऽभ्य कीदृक्।

॥ सञ्जय उवाच ॥ तेषामनीकानि बृहद्ध्वजानि रणे समृद्धानि समागतानि। गर्ज्जन्ति भेरीनिनदोन्मुखानि मेघैर्यथा मेघगणास्तपान्ते। ३१०५
महागजाभ्राकुलमस्त्रतोयं वादित्रनेमीतलशब्दवच्च। हिरण्यचित्रायुधविद्युतञ्च शराभिधाराश्चमहास्त्रधारं।
तद्भीमवेगं रुधिरौघवाहि खड्गाकुलं क्षत्रियजीवघाति। अनार्त्तवं क्रूरमनिष्टवर्षं बभूव तत् संहरणं प्रजानां।
एकं रथं सम्परिवार्य्य मृत्युं नयन्त्यनेके च रथाः समेताः। एकस्तथैकं रथिनं रथाग्र्यस्तथा रथश्चापि रथाननेकान्।

रथं ससूतं सहयञ्च कश्चित्कश्चिद्रथी मृत्युवशं निनाय। निनाय चाप्येकगजेन कश्चिद्रथान् बहून्मृत्युवशे तथाऽश्वान्।
रथान् ससूतान् सहयान् गजांश्च सर्व्वानरीन्मृत्युवशं शरौघैः। निन्ये हयांश्चैव तथा ससादीन् पदातिसङ्घांश्च तथैव पार्थः। ३८१०

कृपः शिखण्डी च रणे समेतौ दुर्य्योधनं सात्यकिरभ्यगच्छत्। श्रुतश्रवा द्रोणपुत्रेण सार्द्धं युधामन्युश्चित्रसेनेन सार्द्धं।
कर्णस्य पुत्रन्तु रथी सुषेणं समागतं सृञ्जयश्चोत्तमौजाः। गान्धारराजं सहदेवः क्षुधार्त्तो महर्षभं सिंह इवाभ्यधावत्।
शतानीको नाकुलिः कर्णपुत्रं युयुधानो वृषसेनं शरौघैः। समार्पयत् कर्णपुत्रस्य शूरः पाञ्चालेयं शरवर्षैरनेकैः।
रथर्षभः कृतवर्म्माणमार्च्छन्माद्रीपुत्रो नकुलश्चित्रयोधी। पाञ्चालानामधिपो याज्ञसेनिः सेनापतिः कर्णमार्च्छत्ससैन्यं।
दुःशासनो भारत भारतीव संशप्तकानां पृतना समृद्धा। भीमं रणे शस्त्रभृतां वरिष्ठं समासदत्तूर्णतरं भीमवेगं। ३८१५
कर्णात्मजं तत्र जघान वीरस्तथा च्छिन्नश्चोत्तमौजाः प्रसह्य। तस्योत्तमाङ्गं निपपात भूमौ निनादयन् गां निनदेन खञ्च।
सुषेणशीर्षं पतितं पृथिव्यां विलोक्य कर्णोऽथ तदार्त्तरूपः। क्रोधाद्धयांस्तस्य रथं ध्वजञ्च वाणैः सुधारैर्निशितैरकृन्तत।
स तूत्तमौजा निशितैः पृषत्कैर्व्विव्याध खड्गेन च भास्वरेण। पार्ष्णिग्रहांश्चैव कृपस्य हत्वा शिखण्डिवाहं स ततोऽभ्यरोहत्।
कृपन्तु दृष्ट्वा विरथं रथस्थो नैच्छच्छरैस्ताडयितुं शिखण्डी। तं द्रौणिरावार्य्य रथं कृपस्य समुज्जहे पङ्कगतां यथा गां।
हिरण्यवर्म्मा निशितैः पृषत्कैस्तवात्मजानामनिलात्मजो वै। अपातयत् सैन्यमतीव भीमः काले शुचौ मध्यगतो यथाऽर्कः। ३८२०
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे पञ्चसप्ततोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ अथ त्विदानीं तुमुले विमर्द्दे द्विषद्भिरेको बहुभिः समावृतः। महारणे सारथिमित्युवाच भीमश्च मां वाहय धार्त्तराष्ट्रीं।
त्वं सारथे याहि जवेन वाहैर्नयाम्येतान् धार्त्तराष्ट्रान् यमाय। सञ्चोदितो भीमसेनेन चैव स सारथिः पुत्रबलं त्वदीयं।
प्रायात्ततः सत्वरमुग्रवेगो यतो भीमस्तद्बलं गन्तुमैच्छत्। ततोऽपरे नागरथाश्वपत्तिभिः प्रत्युद्ययुस्तं कुरवः समन्तात्।
भीमस्य वाहाग्र्यमुदारवेगं समन्ततो वाणगणैर्निजघ्नुः। ततः शरानापततो महात्मा चिच्छेद वाणैस्तपनीयपुङ्खैः।
ते वै निपेतुस्तपनीयपुङ्खा द्विधा त्रिधा भीमशरैर्निकृत्ताः। ततो राजन्नागरथाश्वयूनां भीमाहतानां वरराजमध्ये। ३८२५
घोरो निनादः प्रबभौ नरेन्द्र वज्राहतानामिव पर्व्वतानां। ते वध्यमानाश्च नरेन्द्रमुख्या निर्भिद्यन्तो भीमशरप्रवेगैः।
भीमं समन्तात् समरेऽभ्यरोहन वृक्षं शकुन्ता इव पुष्पहेतोः। ततोऽभियाते तव सैन्ये सभीमः प्रादुश्चक्रे वेगमनन्तवेगः।
यथाऽन्तकाले क्षपयन् दिधक्षुर्भूतान्तकृत् काल इवात्तदण्डः। तस्यातिवेगस्य रणेऽतिवेगं नाशक्नुवन् धारयितुं त्वदीयाः।
व्यात्ताननस्यापततो यथैव कालस्य काले हरतः प्रजा वै। ततो बलं भारत भारतानां प्रदह्यमानं समरे महात्मा।
भीतं दिशोऽकीर्य्यत भीमनुन्नं महानिलेनाभ्रगणा यथैव। ततो धीमान् सारथिमब्रवीद्बली स भीमसेनः पुनरेव हृष्टः। ३८३०
सूताभिजानीहि स्वकान् परान् वा रथान् ध्वजांश्चापततः समेतान्। युध्यन् ह्यहं नाभिजानामि किञ्चिन्मा सैन्यं स्वञ्छादयिष्ये पृषत्कैः।
अरीन् विशोकाभिनिरीक्ष्य सर्व्वतो रथो ध्वजाग्राणि धुनोति मे मनः। राजातुरो नागमयत् किरीटी बहूनि दुःखान्यभियातोऽस्मि सूत।

एतद्दुःखं सारथे धर्म्मराजो यन्मां हित्वा यातवान् शत्रुमध्ये । नैनं जीवन्नाद्य जानाम्यजीवन् बीभत्सुं वा तन्ममाद्यातिदुःखं ।

सोऽहं द्विषत्सैन्यमुदग्रकल्पं विनाशयिष्ये परमप्रतीतः । एतन्निहत्याजिमध्ये समेतं प्रीतो भविष्यामि सह त्वयाऽद्य ।

सर्व्वांस्तूणान् सायकानामवेक्ष्य किं शिष्टं स्यात् सायकानां रथे मे । का वा जातिः किं प्रमाणञ्च तेषां ज्ञात्वा व्यक्तं तत्समाचक्ष्व सूत । ३८३५

॥ विशोक उवाच ॥ षण्मार्गणानामयुतानि वीर क्षुराश्च भल्लाश्च तथायुताख्याः । नाराचानां द्वे सहस्रे च वीर त्रीण्येव च प्रदराणां स्म पार्थ ।

अस्त्यायुधं पाण्डवेयावशिष्टं न यद्वहेच्छकटं षड्गवीयं । एतद्विद्वन् मुञ्च सहस्रशोऽपि गदाऽसिबाहुद्रविणञ्च तेऽस्ति ।

प्रासाश्च मुद्गराः शक्तयस्तोमराश्च मा भैषीस्त्वं संक्षयादायुधानां ।

॥ भीमसेन उवाच ॥ सूताद्येनं पश्य भीमप्रयुक्तैः संभिन्दद्भिः पार्थिवानां सुवेगैः । छन्नं वाणैराहवं घोररूपं नष्टादित्यं मृत्युलोकेन तुल्यं ।

अद्यैतद्वै विदितं पार्थिवानां भविष्यति ह्याकुमारञ्च सूत । निमग्नो वा समरे भीमसेन एकः कुरून् वा समरे व्यजैषीत् । ३८४०

सर्व्वे संख्ये कुरवो निष्पतन्तु मां वा लोकाः कीर्त्तयन्त्वाकुमारं । सर्व्वानेकस्तानहं पातयिष्ये ते वा सर्व्वे भीमसेनं तुदन्तु ।

आशास्तारः कर्म्म चाप्युत्तमं ये तन्मे देवाः केवलं साधयन्तु । आयात्विहाद्यार्ज्जुनः शत्रुघाती शक्रस्तूर्णं यज्ञ इवोपहूतः ।

ईक्षस्वैतां भारतीं दीर्य्यमाणामेते कस्माद्विद्रवन्ते नरेन्द्राः । व्यक्तं धीमान् सव्यसाची नराग्र्यः सैन्यं ह्येतच्छादयत्याशु वाणैः ।

पश्य ध्वजांश्च द्रवतो विशोक नागान् हयान् पत्तिसंघांश्च संख्ये । रथान् विकीर्णान् शरशक्तिताडितान् पश्यस्वैतान् रथिनश्चैव सूत ।

आपूर्य्यते कौरवी चाप्यभीक्ष्णं सेना ह्यसौ सुभृशं हन्यमाना । धनञ्जयस्याशनितुल्यवेगैर्ग्रस्ता शरैः काञ्चनवर्हिवाजैः । ३८४५

एते द्रवन्ति स्म रथाश्वनागाः पदातिसंघानतिमर्द्दयन्तः । संमुह्यमानाः कौरवाः सर्व्व एव द्रवन्ति नागा इव दावभीताः ।

हाहाकृताश्चैव रणे विशोक मुञ्चन्ति नादान् विपुलान् गजेन्द्राः ।

॥ विशोक उवाच ॥ किं भीम नैनं त्वमिहाश्रृणोषि विस्फारितं गाण्डिवस्यातिघोरं । क्रुद्धेन पार्थेन विकृष्यतोऽद्य कच्चिन्नेमौ तव कर्णौ विनष्टौ ।

सर्व्वे कामाः पाण्डव ते समृद्धाः कपिर्ह्यसौ दृश्यते हस्तिसैन्ये । नीलाद्घनाद्विद्युतमुच्चरन्तीं तथा पश्य विस्फुरन्तीं धनुर्ज्यां ।

कपिर्ह्यसौ वीक्ष्यते सर्व्वतो वै ध्वजाग्रमारुह्य धनञ्जयस्य । वित्रासयन् द्विषत्संघान् विमर्द्दे बिभेम्यस्मादात्मनैवाभिवीक्ष्य । ३८५०

विभ्राजते चातिमात्रं किरीटं विचित्रमेतच्च धनञ्जयस्य । दिवाकराभो मणिरेष दिव्यो विभ्राजते चैव किरीटसंस्थः ।

पार्श्वे भीमं पाण्डुराभ्रप्रकाशं पश्यस्व शङ्खं देवदत्तं सुघोषं । अभीषुहस्तस्य जनार्द्दनस्य विगाहमानस्य चमूं परेषां ।

रविप्रभं वज्रनाभं क्षुरान्तं पार्श्वे स्थितं पश्य जनार्द्दनस्य । चक्रं यशोवर्द्धनं केशवस्य सदाऽर्च्चितं यदुभिः पश्य वीर ।

महाद्विपानां सरलद्रुमोपमाः करा निकृत्ताः प्रपतन्त्यमी क्षुरैः । किरीटिना तेन पुनः ससादिनः शरैर्निकृत्ताः कुलिशैरिवाद्रयः ।

तथैव कृष्णस्य च पाञ्चजन्यं महार्हमेतद्द्विजराजवर्णं । कौन्तेय पश्योरसि कौस्तुभञ्च जाज्वल्यमानं विजयां स्रजञ्च । ३८५५

धुवं रथाग्र्यः समुपैति पार्थो विद्रावयन् सैन्यमिदं परेषां । सिताभ्रवर्णैरसितप्रयुक्तैर्दृश्यन्ति देहा रथिनामरिष्ठः ।
रथान् हयान् पत्तिगणांश्च सायकैर्विदारितान् पश्य पतन्त्यमी यथा । तवानुजेनामरराजतेजसा महावनानीव सुपर्णवायुना ।
चतुःशतान् पश्य रथानिमान् हतान् सवाजिसूतान् समरे किरीटिना । महेषुभिः सप्तशतानि दन्तिनां पदातिसादींश्च रथा
नमेकशः ।
अयं समभ्येति तवान्तिकं बली निघ्नन् कुरूंश्चित्र इव ग्रहोऽर्ज्जुनः । समृद्धकामोऽसि हतास्तवाहिता बलं तवायुश्च चिराय व
र्द्धतां ।
॥ भीमसेन उवाच ॥ ददानि ते ग्रामवरांश्चतुर्द्दश प्रियाख्याने सारथे सुप्रसन्नः । दासीशतञ्चापि रथांश्च विंशतिं यदर्ज्जुनं वेद
यसे विशोक । १८६०
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि भीमसेनविशोकसंवादे षट्सप्ततोऽध्यायः ॥ ७६ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ श्रुत्वा तु रथनिर्घोषं सिंहनादञ्च संयुगे । अर्ज्जुनः प्राह गोविन्दं शीघ्रं नोदय वाजिनः ।
अर्ज्जुनस्य वचः श्रुत्वा गोविन्दोऽर्ज्जुनमब्रवीत् । एष गच्छामि सुक्षिप्रं यत्र भीमो व्यवस्थितः ।
तं यान्तमश्वैर्हिमशङ्खवर्णैः सुवर्णमुक्तामणिजालनद्धैः । जम्भं जिघांसुं प्रगृहीतवज्रं जयाय देवेन्द्रमिवोग्रमन्युं ।
रथाश्वमातङ्गपदातिसंघा बाणस्वनैर्नेमिखुरस्वनैश्च । सन्नादयन्तो वसुधां दिशश्च क्रुद्धा नृसिंहा जयमभ्युदीयुः ।
तेषाञ्च पार्थस्य समागमोऽभूत् देहासुपापक्षपणं सुयुद्धं । त्रैलोक्यहेतोरसुरैर्यथासीद्देवस्य विष्णोर्ज्जयतां वरस्य । १८६५
तैरस्तमुच्चावचमायुधन्तमेकः प्रचिच्छेद किरीटमाली । क्षुरार्द्धचन्द्रैर्निशितैश्च भल्लैः शिरांसि तेषां बहुधा च बाहून् ।
छत्राणि वालव्यजनानि केतूनश्वान् रथान् पत्तिगणान् द्विपांश्च । ते पेतुरुर्व्यां बहुधा विरूपा वातप्रणुन्नानि यथा वनानि ।
सुवर्णजालावतता महागजाः सवैजयन्ती ध्वजयोधकल्पिताः । सुवर्णपुङ्खैरिषुभिः समाचितास्चकाशिरे प्रज्वलिता यथाऽचलाः ।
विदार्य्य नागाश्वरथान्धनञ्जयः शरोत्तमैर्व्वासववज्रसन्निभैः । द्रुतं ययौ कर्णजिघांसया तथा यथा मरुत्वान् बलभेदने
पुरा ।
ततः स पुरुषव्याघ्रस्तव सैन्यमरिन्दमः । प्रविवेश महाबाहुर्म्मकरः सागरं यथा । १८७०
तं दृष्ट्वा तावका राजन्रथपत्तिसमन्विताः । गजाश्वसादिबहुलाः पाण्डवं समुपाद्रवन् ।
तेषामापततां पार्थमारावः सुमहानभूत् । सागरस्येव क्षुब्धस्य यथा स्यात् सलिलस्वनः ।
ते तु तं पुरुषव्याघ्रं व्याघ्रा इव महारथाः । अभ्यद्रवन्त संग्रामे त्यक्त्वा प्राणकृतं भयं ।
तेषामापततां तत्र शरवर्षाणि मुञ्चतां । अर्ज्जुनो व्यधमत् सैन्यं महावातो घनानिव ।
तेऽर्ज्जुनं सहिता भूत्वा रथवंशैः प्रहारिणः । अभियाय महेष्वासा विव्यधुर्निशितैः शरैः । १८७५
ततोऽर्ज्जुनः सहस्राणि रथवारणवाजिनां । प्रेषयामास विशिखैर्यमस्य सदनं प्रति ।
ते बध्यमानाः समरे पार्थचापच्युतैः शरैः । तत्र तत्र स्म लीयन्ते भये जाते महारथाः ।
तेषाञ्चतुःशतान् वीरान् यतमानान्महारथान् । अर्ज्जुनो निशितैर्ब्बाणैरनयद्यमसादनं ।
ते बध्यमानाः समरे नानालिङ्गैः शितैः शरैः । अर्ज्जुनं समभित्यज्य दुद्रुवुर्व्वै दिशो दश ।
तेषां शब्दो महानासीद्द्रवतां वाहिनीमुखे । महौघस्येव जलधेर्गिरिमासाद्य दीर्य्यतः । १८८०

तान्तु सेनां भृशं विद्धा द्रावयित्वाऽर्ज्जुनः शरैः । प्रायादभिमुखः पार्थः सूतानीकं हि मारिष ।
तस्य शब्दो महानासीत् परानभिमुखस्य वै । गरुडस्येव पततः पन्नगार्थे यथा पुरा ।
तन्तु शब्दमभिश्रुत्य भीमसेनो महाबलः । बभूव परमप्रीतः पार्थदर्शनलालसः ।
श्रुत्वैव पार्थमायान्तं भीमसेनः प्रतापवान् । त्यक्त्वा प्राणान्महाराज सेनां तव ममर्द्द ह ।
स वायुवीर्य्यप्रतिमो वायुवेगसमो जवे । वायुवद्व्यचरद्भीमो वायुपुत्त्रः प्रतापवान् । ३८८५
तेनार्द्यमाना राजेन्द्र सेना तव विशाम्पते । व्यभ्रश्यत महाराज भिन्ना नौरिव सागरे ।
तान्तु सेनां तदा भीमो दर्शयन् पाणिलाघवं । शरैरवचकर्त्तोग्रैः प्रेषयिष्यन् यमक्षयं ।
तत्र भारत भीमस्य बलं दृष्ट्वाऽतिमानुषं । व्यभ्रमन्त रणे योधाः कालस्येव युगक्षये ।
तथाऽर्द्दितान् भीमबलान् भीमसेनेन भारत । दृष्ट्वा दुर्य्योधनो राजा इदं वचनमब्रवीत् ।
सैनिकांश्च महेष्वासान् योधांश्च भरतर्षभ । समादिशद्रणे सर्व्वान् हत भीममिति स्म ह । ३८९०
तस्मिन् हते हतं मन्ये पाण्डुसैन्यमशेषतः । प्रतिगृह्य च तामाज्ञां तव पुत्त्रस्य पार्थिवाः ।
भीमं प्रच्छादयामासुः शरवर्षैः समन्ततः । गजाश्च बहुला राजन् नराश्च जयगृद्धिनः ।
रथे स्थिताश्च राजेन्द्र परिवव्रुर्वृकोदरं । स तैः परिवृतः शूरैः शूरो राजन् समन्ततः ।
शुशुभे भरतश्रेष्ठो नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः । परिवेषी यथा सोमः परिपूर्णो विराजते ।
स रराज तथा संख्ये दर्शनीयो नरोत्तमः । निर्व्विशेषो महाराज यथा हि विजयस्तथा । ३८९५
तस्य ते पार्थिवाः सर्व्वे शरवृष्टिं समासृजन् । क्रोधरक्तेक्षणाः शूरा हन्तुकामा वृकोदरं ।
तां विदार्य्य महासेनां शरैः सन्नतपर्व्वभिः । निश्चक्राम रणाद्भीमो मत्स्यो जालादिवाम्भसि ।
हत्वा दशसहस्राणि गजानामनिवर्त्तिनां । नृणां शतसहस्रे द्वे द्वे शते चैव भारत ।
पञ्च चाश्वसहस्राणि रथानां शतमेव च । हत्वा प्रास्यन्दयत् भीमो नदीं शोणितवाहिनीं ।
शोणितोदां रथावर्त्तां हस्तिग्राहसमाकुलां । नरमीनाश्वनक्राढ्यां केशशैवालशाद्वलां । ३९००
सञ्छिन्नभुजनागेन्द्रां बहुरत्नापहारिणीं । ऊरुग्राहां मज्जपङ्कां शीर्षोपलसमावृतां ।
धनुःकाशां शरावापां गदापरिघकेतनां । हंसच्छत्रध्वजोपेतामुष्णीषवरफेनिलां ।
हारपद्माकराञ्चैव भूमिरेणूर्म्मिमालिनीं । आर्य्यवृत्तवतां संख्ये सुतरां भीरुदुस्तरां ।
योधग्राहवतीं संख्ये वहन्तीं पितृसादनं । क्षणेन पुरुषव्याघ्रः प्रावर्त्तयत निम्नगां ।
यथा वैतरणीमुग्रां दुस्तरामकृतात्मभिः । तथा दुस्तरणीं घोरां भीरूणां भयवर्द्धिनीं । ३९०५
यतो यतः पाण्डवेयः प्रविष्टो रथसत्तमः । ततस्ततोऽघातयत योधाञ्छतसहस्रशः ।
एवं दृष्ट्वा कृतं कर्म्म भीमसेनेन संयुगे । दुर्य्योधनो महाराज शकुनिं वाक्यमब्रवीत् ।
जय मातुल सङ्ग्रामे भीमसेनं महाबलं । अस्मिन् जिते जितं मन्ये पाण्डवेयं महाबलं ।
ततः प्रायान्महाराज सौबलेयः प्रतापवान् । रणाय महते युक्तो भ्रातृभिः परिवारितः ।
स समासाद्य सङ्ग्रामे भीमं भीमपराक्रमं । वारयामास तं वीरो वेलेव मकरालयं । ३९१०

सन्यवर्त्तत तं भीमो वार्य्यमाणः शितैः शरैः । शकुनिस्तस्य राजेन्द्र वामपार्श्वे स्तनान्तरे ।
प्रेषयामास नाराचान् रुक्मपुङ्खान् शिलाशितान् । वर्म्म भित्त्वा तु ते घोराः पाण्डवस्य महात्मनः ।
न्यमज्जन्त महाराज कङ्कबर्हिणवाससः । सोऽतिविद्धो रणे भीमः शरं रुक्मविभूषितं ।
प्रेषयामास स रुषा सौबलं प्रति भारत । तमायान्तं शरं घोरं शकुनिः शत्रुतापनः ।
चिच्छेद सप्तधा राजन् कृतहस्तो महाबलः । तस्मिन्निपतिते भूमौ भीमः क्रुद्धो विशाम्पते । ३९१५
धनुश्चिच्छेद भल्लेन सौबलस्य हसन्निव । तदपास्य धनुश्छिन्नं सौबलेयः प्रतापवान् ।
अन्यदादाय वेगेन धनुर्भल्लांश्च षोडश । तैस्तस्य तु महाराज भल्लैः सन्नतपर्व्वभिः ।
द्वाभ्यां स सारथिं ह्यार्च्छद्भीमं सप्तभिरेव च । ध्वजमेकेन चिच्छेद द्वाभ्यां छत्रं विशाम्पते ।
चतुर्भिश्चतुरो वाहान् विव्याध सुबलात्मजः । ततः क्रुद्धो महाराज भीमसेनः प्रतापवान् ।
शक्तिं चिक्षेप समरे रुक्मदण्डामयस्मयीं । सा भीमभुजनिर्म्मुक्ता नागजिह्वेव चञ्चला । ३९२०
निपपात रणे तूर्णं सौबलस्य महात्मनः । ततस्तामेव संगृह्य शक्तिं कनकभूषणां ।
भीमसेनाय चिक्षेप क्रुद्धरूपो विशाम्पते । सा निर्भिद्य भुजं सव्यं पाण्डवस्य महात्मनः ।
निपपात तदा भूमौ यथा विद्युन्नभश्च्युता । अथोत्क्रुष्टं महाराज धार्त्तराष्ट्रैः समन्ततः ।
न तु तं मम्रुषे भीमः सिंहनादं तरस्विनां । अन्यद्गृह्य धनुः सज्यं त्वरमाणो महाबलः ।
मुहूर्त्तादिव राजेन्द्र च्छादयामास सायकैः । सौबलस्य बलं संख्ये त्यक्त्वात्मानं महाबलः । ३९२५
तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सूतञ्चैव विशाम्पते । ध्वजञ्चिच्छेद भल्लेन त्वरमाणः पराक्रमी ।
हताश्वं रथमुत्सृज्य त्वरमाणो नरोत्तमः । तस्थौ विस्फारयंश्चापं क्रोधरक्तेक्षणः श्वसन् ।
शरैश्च बहुधा राजन् भीममार्च्छत्समन्ततः । प्रतिहत्य तु वेगेन भीमसेनः प्रतापवान् ।
धनुश्चिच्छेद संक्रुद्धो विव्याध च शितैः शरैः । सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुकर्षणः ।
निपपात तदा भूमौ किञ्चित्प्राणो नराधिप । ततस्तं विह्वलं ज्ञात्वा पुत्त्रस्तव विशाम्पते । ३९३०
अपोवाह रथेनाजौ भीमसेनस्य पश्यतः । रथस्थे तु नरव्याघ्रे धार्त्तराष्ट्राः पराङ्मुखाः ।
प्रदुद्रुवुर्दिशो भीता भीमाज्जाते महाभये । सौबले निर्ज्जिते राजन् भीमसेनेन धन्विना ।
भयेन महताविष्टः पुत्त्रो दुर्य्योधनस्तव । अपायाज्जवनैरश्वैः सापेक्षो मातुलं प्रति ।
पराङ्मुखन्तु राजानं दृष्ट्वा सैन्यानि भारत । विप्रजग्मुः समुत्सृज्य द्वैरथानि समन्ततः ।
तान् दृष्ट्वा विद्रुतान् सर्व्वान् धार्त्तराष्ट्रान् पराङ्मुखान् । जवेनाभ्यापतद्भीमः किरन् शरशतान् बहून् । ३९३५
ते वध्यमाना भीमेन धार्त्तराष्ट्राः पराङ्मुखाः । कर्णमासाद्य समरे स्थिता राजन् समन्ततः ।
स हि तेषां महावीर्य्यो द्वीपोऽभूत् सुमहाबलः । भिन्ननौका यथा राजन् द्वीपमासाद्य निर्वृताः ।
भवन्ति पुरुषव्याघ्र नाविकाः कालपर्य्यये । तथा कर्णं समासाद्य तावकाः पुरुषर्षभ ।
समाश्वस्ताः स्थिता राजन् सम्प्रहृष्टाः परस्परं । समाजग्मुश्च युद्धाय मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि सौबलेयपराजये सप्तसप्ततोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ततो भग्नेषु सैन्येषु भीमसेनेन संयुगे। दुर्य्योधनोऽब्रवीत् किन्नु सौबलो वाऽपि सञ्जय। ३९४०
कर्णो वा जयतां श्रेष्ठो योधा वा मामका युधि। कृपो वा कृतवर्म्मा च द्रौणिर्दुःशासनोऽपि वा।
अत्यद्भुतमहं मन्ये पाण्डवेयस्य विक्रमं। यदेकः समरे सर्व्वान् योधयामास मामकान्।
यथाप्रतिज्ञं योधानां राधेयः कृतवानपि। कुरूणामथ सर्व्वेषां कर्णः शत्रुनिसूदनः।
शर्म्म वर्म्म प्रतिष्ठा च जीविताशा च सञ्जय। तत् प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा कौन्तेयेनामितौजसा।
राधेयो वाऽप्याधिरथिः कर्णः किमकरोद्युधि। पुत्त्रा वा मम दुर्द्धर्षा राजानो वा महारथाः। ३९४५
॥ सञ्जय उवाच ॥ अपराह्णे महाराज सूतपुत्त्रः प्रतापवान्। जघान सोमकान् सर्व्वान् भीमसेनस्य पश्यतः।
भीमोऽप्यतिबलं सैन्यं धार्त्तराष्ट्रं व्यपोथयत। अथ कर्णोऽब्रवीच्छल्यं पाञ्चालान् प्रापयस्व मां।
द्राव्यमाणं बलं दृष्ट्वा भीमसेनेन धीमता। यन्तारमब्रवीत् कर्णः पाञ्चालानेव मां वह।
मद्रराजस्ततः शल्यः श्वेतानश्वान्महाजवान्। प्राहिणोच्चेदिपाञ्चालान् करूषांश्च महाबलः।
प्रविश्य च स तत्सैन्यं शल्यः परबलार्द्दनः। न्ययच्छत्तुरगान् हृष्टो यत्र यत्रैच्छदग्रणीः। ३९५०
तं रथं मेघसङ्काशं वैयाघ्रपरिवारणं। संदृश्य पाण्डुपाञ्चालास्त्रस्ता आसन् विशाम्पते।
ततो रथस्य निनदः प्रादुरासीन्महारणे। पर्ज्जन्यसमनिर्घोषः पर्व्वतस्येव दीर्य्यतः।
ततः शरशतैस्तीक्ष्णैराकर्णसमनिःसृतैः। जघान पाण्डवबलं शतशोऽथ सहस्रशः।
तत्तथा समरे कर्म्म कुर्व्वाणमपराजितं। परिवव्रुर्महेष्वासाः पाण्डवानां महारथाः।
तं शिखण्डी च भीमश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः। नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाश्च सात्यकिः। ३९५५
परिवव्रुर्जिघांसन्तो राधेयं शरवृष्टिभिः। सात्यकिस्तु तदा कर्णं विंशत्या निशितैः शरैः।
अताडयद्रणे शूरो जत्रुदेशे नरोत्तमः। शिखण्डी पञ्चविंशत्या धृष्टद्युम्नश्च सप्तभिः।
द्रौपदेयाश्चतुःषष्ट्या सहदेवश्च सप्तभिः। नकुलश्च शतेनाजौ कर्णं विव्याध सायकैः।
भीमसेनस्तु राधेयं नवत्या नतपर्व्वणां। विव्याध समरे क्रुद्धो जत्रुदेशे महाबलः।
अथ प्रहस्याधिरथिर्व्विक्षिपन् धनुरुत्तमं। मुमोच निशितान् बाणान् पीडयन् सुमहाबलः। ३९६०
तान् प्रत्यविध्यद्राधेयः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः। सात्यकेस्तु धनुश्छित्त्वा ध्वजञ्च भरतर्षभ।
तन्तथा नवभिर्ब्बाणैराजघान स्तनान्तरे। भीमसेनं ततः क्रुद्धो विव्याध त्रिंशता शरैः।
सहदेवस्य भल्लेन ध्वजञ्चिच्छेद मारिष। सारथिञ्च त्रिभिर्ब्बाणैराजघान परन्तपः।
विरथान्द्रौपदेयांश्च चकार भरतर्षभ। अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण तदद्भुतमिवाभवत्।
विमुखीकृत्य तान् सर्व्वान् शरैः सन्नतपर्व्वभिः। पाञ्चालानहनच्छूरांश्चेदीनाञ्च महारथान्। ३९६५
ते बध्यमानाः समरे चेदिमत्स्या विशाम्पते। कर्णमेकमभिद्रुत्य शरसङ्घैः समार्पयन्।
तान् जघान शितैर्ब्बाणैः सूतपुत्त्रो महारथः। एतदत्यद्भुतं कर्म्म दृष्टवानस्मि भारत।
यदेकः समरे शूरान् सूतपुत्त्रः प्रतापवान्। यतमानान् परं शक्त्या योधयामास धन्विनः।
पाण्डवेयान्महाराज शरैर्व्वारितवान् रणे। तत्र भारत कर्णस्य लाघवेन महात्मनः।

तुष्टुवुर्देवताः सर्व्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः । अपूजयन्महेष्वासा धार्त्तराष्ट्रा नरोत्तमं । १९७०
कर्णं रथवरश्रेष्ठं श्रेष्ठं सर्व्वधनुष्मतां । ततः कर्णो महाराज ददाह रिपुवाहिनीं ।
कक्षमिद्धो यथा वह्निर्निदाघे ज्वलितो महान् । ते बध्यमानाः कर्णेन पाण्डवेयास्ततस्ततः ।
प्राद्रवन्त रणे भीताः कर्णं दृष्ट्वा महारथं । तत्राक्रन्दो महानासीत् पाञ्चालानां महारणे ।
बध्यतां सायकैस्तीक्ष्णैः कर्णचापवरच्युतैः । तेन शब्देन वित्रस्ता पाण्डवानां महाचमूः ।
कर्णमेकं रणे योधं मेनिरे तत्र शात्रवाः । तत्राद्भुतं पुनश्चक्रे राधेयः शत्रुकर्षणः । १९७५
यदेनं पाण्डवाः सर्व्वे न शेकुरभिवीक्षितुं । यथौघः पर्व्वतश्रेष्ठमासाद्याभिप्रदीर्य्यते ।
तथा तत् पाण्डवं सैन्यं कर्णमासाद्य दीर्य्यते । कर्णोऽपि समरे राजन् विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ।
दहन् तस्थौ महाबाहुः पाण्डवानां महाचमूं । शिरांसि च महाराज कर्णांश्चैव सकुण्डलान् ।
बाहूंश्च वीरो वीराणां चिच्छेद लघु चेषुभिः । हस्तिदन्तत्सरून् खड्गान् ध्वजाञ्छक्तीर्हयान् गजान् ।
रथांश्च विविधान् राजन् पताका व्यजनानि च । अक्षश्च युगयोक्त्राणि चक्राणि विविधानि च । १९८०
चिच्छेद बहुधा कर्णो योधव्रतमनुष्ठितः । तत्र भारत कर्णेन निहतैर्गजवाजिभिः ।
अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्द्दमा । विषमञ्च समञ्चैव हतैरश्वपदातिभिः ।
रथैश्च कुञ्जरैश्चैव न प्राज्ञायत किञ्चन । नापि स्वे न परे योधाः प्राज्ञायन्त परस्परं ।
घोरे शरान्धकारे तु कर्णास्त्रे च विजृम्भिते । राधेयचापनिर्म्मुक्तैः शरैः काञ्चनभूषणैः ।
संछादिता महाराज पाण्डवानां महारथाः । ते पाण्डवेयाः समरे राधेयेन पुनः पुनः । १९८५
अभज्यन्त महाराज यतमाना महारथाः । मृगसङ्घान् यथा क्रुद्धः सिंहो द्रावयते वने ।
पाञ्चालानां रथश्रेष्ठान् द्रावयन् शात्रवांस्तथा । कर्णस्तु समरे योधांस्त्रासयन् सुमहायशाः ।
कालयामास तत् सैन्यं यथा पशुगणान् वृकः । दृष्ट्वा तु पाण्डवीं सेनां धार्त्तराष्ट्राः पराङ्मुखीं ।
तत्र जग्मुर्महेष्वासा रुवन्तो भैरवान् रवान् । दुर्य्योधनो हि राजेन्द्र मुदा परमया युतः ।
वादयामास संहृष्टो नानावाद्यानि सर्व्वशः । पाञ्चालापि महेष्वासा भग्नास्तत्र नरोत्तमाः । १९९०
न्यवर्त्तन्त यथा शूरं मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं । तान्निवृत्तान् रणे शूरान् राधेयः शत्रुतापनः ।
अनेकशो महाराज बभञ्ज पुरुषर्षभः । तत्र भारत कर्णेन पाञ्चाला विंशती रथाः ।
निहताः सायकैः क्रोधाच्चेदयश्च परःशताः । कृत्वा शून्यान् रथोपस्थान् वाजिपृष्ठांश्च भारत ।
निर्म्मनुष्यान् गजस्कन्धान् पदातींश्चैव विद्रुतान् । आदित्य इव मध्याह्ने दुर्निरीक्ष्यः परन्तपः ।
कालान्तकवपुः शूरः सूतपुत्रोऽभ्यराजत । एवमेतन्महाराज नरवाजिरथद्विपान् । १९९५
हत्वा तस्थौ महेष्वासः कर्णोऽरिगणसूदनः । यथा भूतगणान् हत्वा कालस्तिष्ठेन्महाबलः ।
तथा स सोमकान् हत्वा तस्थावेको महारथः । तत्राद्भुतमपश्याम पाञ्चालानां पराक्रमं ।
बध्यमानापि यत् कर्णं नाजह्रू रणमूर्द्धनि । राजा दुःशासनश्चैव कृपः शारद्वतस्तथा ।
अश्वत्थामा कृतवर्म्मा शकुनिश्च महाबलः । न्यहनन् पाण्डवीं सेनां शतशोऽथ सहस्रशः ।

कर्णपुत्रौ तु राजेन्द्र भ्रातरौ सत्यविक्रमौ। निजघ्नाते बलं क्रुद्धौ पाण्डवानामितस्ततः। ४०००
तत्र युद्धं महच्चासीत् क्रूरं विशसनं महत्। तथैव पाण्डवाः शूरा धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ।
द्रौपदेयाश्च संक्रुद्धा अभ्यघ्नंस्तावकं बलं। एवमेष क्षयो वृत्तः पाण्डवानां ततस्ततः।
तावकानामपि रणे भीमं प्राप्य महाबलं।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे अष्टसप्ततोऽध्यायः ॥ ७८ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ अर्ज्जुनस्तु महाराज हत्वा सैन्यञ्चतुर्व्विधं। सूतपुत्रञ्च संक्रुद्धं दृष्ट्वा चैव महारणे।
शोणितोदां महीं कृत्वा मांसमज्जास्थिपङ्किलां। मनुष्यशीर्षपाषाणां हस्त्यश्वकृतरोधसं। ४००५
शूरास्थिचयसङ्कीर्णां काककङ्कानुनादितां। छत्रहंसप्लवोपेतां वीरवृक्षापहारिणीं।
हारपद्माकरवतीमुष्णीषवरफेनिलां। धनुःशरध्वजोपेतां नरक्षुद्रकपालिनीं।
चर्म्मवर्म्मभ्रमोपेतां रथोडुपसमाकुलां। जयैषिणाञ्च सुतरां भीरूणाञ्च सुदुस्तरां।
नदीं प्रावर्त्तयित्वा च बीभत्सुः परवीरहा। वासुदेवमिदं वाक्यमब्रवीत् पुरुषर्षभः।
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ एष केतू रणे कृष्ण सूतपुत्रस्य दृश्यते। भीमसेनादयश्चैते योधयन्ति महारथं। ४०१०
एते द्रवन्ति पाञ्चालाः कर्णत्रस्ता जनार्द्दन। एष दुर्य्योधनो राजा श्वेतच्छत्रेण राजते।
कर्णेन भग्नान् पाञ्चालान् द्रावयन् बहु शोभते। कृपश्च कृतवर्म्मा च द्रौणिश्चैव महारथः।
एते रक्षन्ति राजानं सूतपुत्रेण रक्षिताः। अबध्यमानास्तेऽस्माभिर्घातयिष्यन्ति सोमकान्।
एष शल्यो रथोपस्थे रश्मिसञ्चारकोविदः। सूतपुत्ररथं कृष्ण वाहयन् बहु शोभते।
तत्र मे बुद्धिरुत्पन्ना वाहयात्र महारथं। नाहत्वा समरे कर्णं निवर्त्तिष्ये कथञ्चन। ४०१५
राधेयो ह्यन्यथा पार्थान् सृञ्जयांश्च महारथान्। निःशेषान् समरे कुर्य्यात् पश्यतां नो जनार्द्दन।
ततः प्रायाद्रथेनाशु केशवस्तव वाहिनीं। कर्णं प्रति महेष्वासं द्वैरथे सव्यसाचिना।
प्रयातश्च महाबाहुः पाण्डवानुज्ञया हरिः। आश्वासयन् रथेनैव पाण्डुसैन्यानि सर्व्वशः।
रथघोषः स संग्रामे पाण्डवेयस्य सम्बभौ। वासवाशनितुल्यस्य महौघस्येव मारिष।
महता रथघोषेण पाण्डवः सत्यविक्रमः। अभ्ययादप्रमेयात्मा निर्जयंस्तव वाहिनीं। ४०२०
तमायान्तं समीक्ष्यैव श्वेताश्वं कृष्णसारथिं। मद्रराजोऽब्रवीत् कर्णं केतुं दृष्ट्वा महात्मनः।
अयं स रथ आयाति श्वेताश्वः कृष्णसारथिः। निघ्नन्नमित्रान् समरे यं कर्ण परिपृच्छसि।
एष तिष्ठति कौन्तेयः संस्पृशन् गाण्डिवं धनुः। तं हनिष्यसि चेदद्य तन्नः श्रेयो भविष्यति।
त्वामभिप्रेप्सुरायाति कर्ण निघ्नन् वरान् वरान्। असज्जमानो राधेय तं याहि प्रति भारत।
एषा विदार्य्यते सेना धार्त्तराष्ट्री समन्ततः। अर्ज्जुनस्य भयात्तूर्णं निघ्नतः शात्रवान् बहून्। ४०२५
वर्ज्जयन् सर्व्वसैन्यानि त्वरते हि धनञ्जयः। त्वदर्थमिति मन्येऽहं यथाऽस्योदीर्य्यते वपुः।
न ह्यवस्थाप्यते पार्थो युयुत्सुः केनचित् सह। त्वामृते क्रोधदीप्तो हि पीड्यमाने वृकोदरे।
विरथं धर्म्मराजन्तु दृष्ट्वा सुदृढविक्षतं। शिखण्डिनं सात्यकिञ्च धृष्टद्युम्नञ्च पार्षतं।

द्रौपदेयान् युधामन्युमुत्तमौजसमेव च। नकुलं सहदेवञ्च भ्रातरौ द्वौ समीक्ष्य च।
सहसैकरथः पार्थस्त्वामभ्येति परन्तपः। क्रोधरक्तेक्षणः क्रुद्धो जिघांसुः सर्व्वपार्थिवान्। ४०२०
त्वरितोऽभिपतत्यस्मांस्त्यक्त्वा सैन्यान्यसंशयं। त्वं कर्ण प्रतियाह्येनं नास्त्यन्यो हि धनुर्द्धरः।
न तं पश्यामि लोकेऽस्मिंस्त्वत्तो ह्यन्यं धनुर्द्धरं। अर्ज्जुनं समरे क्रुद्धं यो वेलामिव धारयेत्।
न चास्य रक्षां पश्यामि पार्श्वतो न च पृष्ठतः। एक एवाभियाति त्वां पश्य साफल्यमात्मनः।
त्वं हि कृष्णौ रणे शक्तः संसाधयितुमाहवे। तवैव भारो राधेय प्रत्युद्याहि धनञ्जयं।
समानो ह्यसि भीष्मेण द्रोणद्रौणिकृपेण च। सव्यसाचिनमायान्तं निवारय महारणे। ४०२५
लेलिहानं यथा सर्पं गर्जन्तमृषभं यथा। वनस्थितं यथा व्याघ्रं जहि कर्ण धनञ्जयं।
एते द्रवन्ति समरे धार्त्तराष्ट्रा महारथाः। अर्जुनस्य भयात्तूर्णं निरपेक्षा जनाधिपाः।
द्रवतामथ तेषान्तु नान्योऽस्ति युधि मानवः। भयहा यो भवेद्वीरस्त्वामृते सूतनन्दन।
एते त्वां कुरवः सर्व्वे द्वीपमासाद्य संयुगे। धिष्ठिता पुरुषव्याघ्र त्वत्तः शरणकाङ्क्षिणः।
वैदेहाम्बष्ठकाम्बोजास्तथा नग्नजितास्त्वया। गान्धाराश्च यथा धृत्या जिताः संख्ये सुदुर्जयाः। ४०३०
तां धृतिं कुरु राधेय ततः प्रत्येहि पाण्डवं। वासुदेवञ्च वार्ष्णेयं प्रीयमाणं किरीटिना।
प्रत्युद्याहि महाबाहो पौरुषे महति स्थितः।
॥ कर्ण उवाच ॥ प्रकृतिस्थोऽसि मे शल्य इदानीं सम्मतस्तथा। प्रतिभासि महाबाहो माभैषीस्त्वं धनञ्जयात्।
पश्य बाह्वोर्ब्बलं मेऽद्य शिक्षितस्य च पश्य मे। एकोऽद्य निहनिष्यामि पाण्डवानां महाचमूं।
कृष्णौ च पुरुषव्याघ्रौ ततः सत्यं ब्रवीमि ते। नाहत्वा युधि तौ वीरौ व्यपयास्ये कथञ्चन। ४०४५
शिष्ये वा निहतस्ताभ्यामनित्यो हि रणे जयः। कृतार्थोऽद्य भविष्यामि हत्वा वाऽप्यथ वा हतः।
॥ शल्य उवाच ॥ अजय्यमेनं प्रवदन्ति युद्धे महारथाः कर्ण रथप्रवीरं। एकाकिनं किमु कृष्णाभिगुप्तं विजेतुमेनं क इहोत्सहेत।
॥ कर्ण उवाच ॥ नैतादृशो जातु बभूव लोके रथोत्तमो यावदुपश्रुतं नः। तमीदृशं प्रतियोत्स्यामि पार्थं महाहवे पश्य च पौरुषं मे।
रणे चरत्येष रथप्रवीरः सितैर्हयैः कौरवराजपुत्त्रः। स वाऽद्य मां नेष्यति कृच्छ्रमेतत्कर्णस्यान्तादेतदन्तास्तु सर्व्वे।
अस्वेदिनौ राजपुत्त्रस्य हस्ताववेपमानौ जातकिणौ बृहन्तौ। दृढायुधः कृतिमान् क्षिप्रहस्तो न पाण्डवेयेन समोऽस्ति योधः। ४०५०
गृह्णात्यनेकानपि कङ्कपत्रानेकं यथा तान् प्रतियोज्य चाशु। ते क्रोशमात्रे निपतन्त्यमोघाः कस्तेन योधोऽस्ति समः पृथिव्यां।
अतोषयत् खाण्डवे यो हुताशं कृष्णद्वितीयोऽतिरथस्तरस्वी। लेभे चक्रं यत्र कृष्णो महात्मा धनुर्गाण्डीवं पाण्डवः सव्यसाची।
श्वेताश्वयुक्तञ्च सुघोषमुग्रं रथं महाबाहुरदीनसत्त्वः। महेषुधी चाक्षयदिव्यरूपे शस्त्राणि दिव्यानि च हव्यवाहात्।
तथेन्द्रलोके निजघान दैत्यानसंख्येयान् कालकेयांश्च सर्व्वान्। लेभे शङ्खं देवदत्तं स्म तत्र को नाम तेनाभ्यधिकः पृथिव्यां।

महादेवं तोषयामास योऽस्त्रैः साक्षात् सुयुद्धेन महानुभावः । लेभे ततः पाशुपतं सुघोरं त्रैलोक्यसंहारकरं महास्त्रं । ४०५५

पृथक् पृथक् लोकपालाः समेता ददुर्महास्त्राण्यप्रमेयाणि संख्ये । यैस्तान् जघानाशु रणे नृसिंहः सकालकेयानसुरान् समेतान् ।

तथा विराटस्य पुरे समेतान् सर्व्वानस्मानेकरथेन जित्वा । जहार तद्गोधनमाजिमध्ये वस्त्राणि चादत्त महारथेभ्यः ।

तमीदृशं वीर्य्यगुणोपपन्नं कृष्णद्वितीयं परमं नृपाणां । तमाह्वयन् साहसमुत्तमं वै जाने स्वयं सर्व्वलोकस्य शल्य ।

अनन्तवीर्य्येण च केशवेन नारायणेनाप्रतिमेन गुप्तः । वर्षायुतैर्यस्य गुणा न शक्या वक्तुं समेतैरपि सर्व्वलोकैः ।

महात्मनः शङ्खचक्रासिपाणेर्व्विष्णोर्जिष्णोर्व्वसुदेवात्मजस्य । भयञ्च मे जायतेऽसाध्वसञ्च दृष्ट्वा कृष्णावेकरथे समेतौ । ४०६०

अतीव पार्थो युधि कार्म्मुकेभ्यो नारायणश्चाप्रतिमश्च युद्धे । एवंविधौ पाण्डववासुदेवौ चलेत्स्वदेशाद्धिमवान्न कृष्णौ ।

उभौ हि शूरौ बलिनौ दृढायुधौ महारथौ संहननोपपन्नौ । एतादृशौ फाल्गुनवासुदेवौ कोऽन्यः प्रतीयान्मदृते तु शल्य ।

मनोरथो यस्तु ममाद्य तस्य मद्रेश युद्धं प्रति पाण्डवस्य । नैवं चिरादाशु भविष्यतीदमत्यद्भुतं चित्रमतुल्यरूपं ।

एतौ च हत्वा युधि पातयिष्ये मां वाऽपि कृष्णौ निहनिष्यतोऽद्य । इति ब्रुवन् शल्यममित्रहन्ता कर्णो रणे मेघ इवोन्ननाद ।

अभ्येत्य पुत्रेण तवाभिनन्दितः समेत्य चोवाच कुरुप्रवीरं । कृपञ्च भोजञ्च महानुभावं तथैव गान्धारपतिं सहानुजं । ४०६५

गुरोः सुतञ्चावरजं तथात्मनः पदातिनोऽथ द्विपसादिनश्च तान् । निरुन्धताभिद्रवताच्युतार्ज्जुनौ श्रमेण संयोजयताशु सर्व्वशः ।

यथा भवद्भिर्भृशविक्षताबुभौ सुखेन हन्यामहमद्य भूमिपाः । तथेति चोक्त्वा त्वरिताः स्म तेऽर्ज्जुनं जिघांसवो वीरतराः समाययुः ।

शरैश्च जघ्नुर्युधि तं महारथा धनञ्जयं कर्णनिदेशकारिणः । नदीनदं भूरिजलं महार्णवो यथा तथा तान् समरेऽर्ज्जुनोऽग्रसत् ।

स सन्दधानो न तथा शरोत्तमान् प्रमुञ्चमानो रिपुभिः प्रदृश्यते । धनञ्जयास्त्रैस्तु शरैर्व्विदारिता हता निपेतुर्नरवाजिकुञ्जराः ।

शरार्च्चिषं गाण्डिवचारुमण्डलं युगान्तसूर्य्यप्रतिमानतेजसं । न कौरवाः शेकुरुदीक्षितुं जयं यथा रविं व्याधितचक्षुषो जनाः । ४०७०

शरोत्तमान् स प्रहितान् महारथैश्चिच्छेद पार्थः प्रहसञ्छरौघैः । भूयश्च तानहनद्बाणसङ्घान् गाण्डीवधन्वायतपूर्णमण्डलं ।

यथोग्ररश्मिः शुचिशुक्रमध्यगो सुखं विवस्वान् हरते जलौघान् । तथाऽर्ज्जुनो बाणगणान्निरस्य ददाह सेनां तव पार्थिवेन्द्र ।

तमभ्यधावद्विसृजन् कृपः शरांस्तथैव भोजस्तव चात्मजः स्वयं । महारथो द्रोणसुतश्च सायकैरवाकिरंस्तोयधरा यथाऽचलं ।

जिघांसुभिस्तान् कुशलः शरोत्तमान् महाहवे सम्प्रहितान् प्रयत्नतः । शरैः प्रचिच्छेद स पाण्डवस्त्वरन् पराभिनद्वक्षसि चेषुभिस्त्रिभिः ।

स गाण्डिवव्यायतपूर्णमण्डलस्तपन्रिपूनर्ज्जुनभास्करो बभौ । शरोग्ररश्मिः शुचिशुक्रमध्यगो यथैव सूर्य्यः परिवेषवांस्तथा । ४०७५

अथाग्र्यबाणैर्दशभिर्धनञ्जयं पराभिनद्द्रोणसुतोऽच्युतं त्रिभिः । चतुर्भिरश्वांश्चतुरः कपिन्ततः शरैश्च नाराचवरैरवाकिरत् ।

तथाऽपि तं प्रस्फुरदात्तकार्म्मुकं त्रिभिः शरैर्यन्तृशिरः क्षुरेण । हयांश्चतुर्भिश्च पुनस्त्रिभिर्ध्वजं धनञ्जयो द्रौणिरथादपातयत् ।

स रोषपूर्णो मणिवज्रहाटकैरलङ्कृतं तक्षकभोगवर्चसं। महाधनं कार्म्मुकमन्यदाददे यथा महाहिप्रवरं गिरेस्तटात्।
स्वमायुधं चोपनिकीर्य्य भूतले धनुश्च कृत्वा सगुणं गुणाधिकः। समाह्वयत्तावजितौ नरोत्तमौ शरोत्तमैर्द्रौणिरविध्यदन्तिकात्।
कृपस्य भोजस्य तवात्मजस्य ते शरैरनेकैर्युधि पाण्डवर्षभं। महारथाः संयुगमूर्द्धनि स्थितास्तमोनुदं वारिधरा इवापतन्। ४०८०
कृपस्य पार्थः सशरं शरासनं हयान् ध्वजान् सारथिमेव पत्तिभिः। समार्प्पयद्बाहुसहस्रविक्रमस्तथा यथा वज्रधरः पुरा बलेः।
स पार्थबाणैर्व्विनिपातितायुधो ध्वजावमर्द्दे च कृते महाहवे। कृतः कृपो बाणसहस्रयन्त्रितो यथापगेयः प्रथमं किरीटिना।
शरैः प्रचिच्छेद तवात्मजस्य ध्वजं धनुश्च प्रचकर्त्त नर्द्दतः। जघान चाश्वान् कृतवर्म्मणः शुभान् ध्वजञ्च चिच्छेद ततः प्रतापवान्।
सवाजिसूतेष्वसनान् सकेतनान् जघान नागाश्वरथांस्त्वरंश्च सः। ततः प्रकीर्णं सुमहद्बलं तव प्रदारितं सेतुरिवाम्भसो यथा।
ततोऽर्ज्जुनस्याशु रथेन केशवश्चकार शत्रूनपसव्यमातुरान्। ततः प्रयान्तं त्वरितं धनञ्जयं शतक्रतुं वृत्रनिजघ्नुषं यथा। ४०८५
समन्वधावन् पुनरुच्छ्रितैर्ध्वजैरथैः सुयुक्तैरपरे युयुत्सवः। अथाभिसृत्य प्रतिवार्य्य तानरीन् धनञ्जयस्याभिमुखं महारथाः।
शिखण्डिशैनेययमाः शितैः शरैर्व्विदारयन्तो व्यनदन् सुभैरवं। ततोऽभिजघ्नुः कुपिताः परस्परं शरैस्तदाऽञ्जोगतिभिः सुतेजनैः।
कुरुप्रवीराः सह सृञ्जयैर्यथाऽसुराः पुरा देवगणैर्यथाहवे। जयेप्सवः स्वर्गमनाय चोत्सुकाः पतन्ति नागाश्वरथाः परन्तप।
जगर्ज्जुरुच्चैर्बलवच्च विव्यधुः शरैः सुमुक्तैरितरेतरं पृथक्। शरान्धकारे तु महात्मभिः कृते महामृधे योधवरैः परस्परं।
चतुर्द्दिशो वै विदिशश्च पार्थिव प्रभा च सूर्य्यस्य तमोवृतोऽभवत्। ४०९०

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे ऊनाशीतितमोऽध्यायः॥ ७९ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ राजन् कुरूणां प्रवरैर्बलैर्भीममभिद्रुतं। मज्जन्तमिव कौन्तेयमुज्जिहीर्षुर्धनञ्जयः।
विमृद्य सूतपुत्रस्य सेनां भारत सायकैः। प्राहिणोन्मृत्युलोकाय परवीरान् धनञ्जयः।
ततोऽस्याम्बरमास्थित्य शरजालानि भागशः। अदृश्यन्त तथाऽन्ये च निजघ्नुस्तव वाहिनीं।
सपक्षिसङ्घाचरितमाकाशं पूरयन् शरैः। धनञ्जयो महाबाहुः कुरूणामन्तकोऽभवत्।
ततो भल्लैः क्षुरप्रैश्च नाराचैर्व्विमलैरपि। गात्राणि प्राच्छिनत् पार्थः शिरांसि च चकर्त्त ह। ४०९५
छिन्नगात्रैर्व्विकवचैर्व्विशिरस्कैः समन्ततः। पतितैश्च पतद्भिश्च योधैरासीत्समावृता।
धनञ्जयशराभ्यस्तैः स्यन्दनाश्वरथद्विपैः। सञ्छिन्नभिन्नविध्वस्तैर्व्यङ्गाङ्गावयवैस्तथा।
सुदुर्गमा सुविषमा घोराऽत्यर्थं सुदुर्द्दृशा। रणभूमिरभूद्राजन् महावैतरणी यथा।
ईषाचक्राक्षभग्नैश्च व्यश्वैः साश्वैश्च युध्यतां। ससूतैर्हतसूतैश्च रथैस्तीर्णाऽभवन्मही।
सुवर्णवर्णसन्नाहैर्योधैः कनकभूषणैः। आस्थिता कृतवर्म्माणो भद्रा नित्यमदा द्विपाः। ४१००
क्रुद्धाः क्रूरैर्महामात्रैः पार्ष्ण्यङ्गुष्ठप्रचोदिताः। चतुःशताः शरवरैर्हताः पेतुः किरीटिना।

पर्य्यस्तानीव शृङ्गाणि सम्बद्धानि महागिरेः। धनञ्जयशराभ्यस्तैस्तीर्णा भूर्व्वरवारणैः।
समन्ताज्जलदप्रख्यान् वारणान् मदवर्षिणः। अभिपेदेऽर्जुनरथो घनान् भिन्दन्निवांशुमान्।
हतैर्गजमनुष्याश्वैर्भिन्नैश्च बहुधा रथैः। विशस्त्रयन्त्रकवचैर्युद्धशौण्डैर्गतासुभिः।
अपविद्धायुधैर्म्मार्गस्तीर्णोऽभूत्फाल्गुनेन वै। विस्फारयन् वै गाण्डीवं सुमहद्भैरवं रवं। ४२०५
घोरवज्रविनिष्पेषस्तनयित्नोरिवाम्बरे। ततः प्रादीर्य्यत चमूर्धनञ्जयशराहता।
महावातसमाविद्धा महानौरिव सागरे। नानारूपाः प्राणहराः शरा गाण्डीवचोदिताः
अलातोल्काशनिप्रख्यास्तव सैन्यं विनिर्द्दहन्। महागिरौ वेणुवनं निशि प्रज्वलितं यथा।
तथा तव महासैन्यं प्रास्फुरच्छरपीडितं। सम्पिष्टदग्धविध्वस्तं तव सैन्यं किरीटिना।
हतं प्रविहतं वाणैः सर्व्वतः प्रद्रुतं दिशः। महावने मृगगणा दावाग्नित्रासिता यथा। ४२१०
कुरवः पर्य्यवर्त्तन्त निर्द्दग्धाः सव्यसाचिना। उत्सृज्य च महाबाहुं भीमसेनं तथा रणे।
बलं कुरूणामुद्विग्नं सर्व्वमासीत् पराङ्मुखं। ततः कुरुषु भग्नेषु बीभत्सुरपराजितः।
भीमसेनं समासाद्य मुहूर्त्तं सोऽभ्यवर्त्तत। समागम्य च भीमेन मन्त्रयित्वा च फाल्गुनः।
विशल्यमरुजञ्चास्मै कथयित्वा युधिष्ठिरं। भीमसेनाभ्यनुज्ञातस्ततः प्रायाद्धनञ्जयः।
नादयन् रथघोषेण पृथिवीं द्याञ्च भारत। ततः परिवृतो वीरैर्द्दशभिर्योधपुङ्गवैः। ४२१५
दुःशासनादवरजैस्तव पुत्त्रैर्धनञ्जयः। ते तमभ्यर्द्दयन् वाणैरुल्काभिरिव कुञ्जरं।
आततेष्वासनाः शूरा नृत्यन्त इव भारत। अपसव्यांस्तु तांश्चक्रे रथेन मधुसूदनः।
नियुक्तान् हि स तान् मेने यमायाशु किरीटिना। ततस्ते प्राद्रवन् शूराः पराङ्मुखरथेऽर्ज्जुने।
तेषामापततां केतून् अश्वांश्चापानि सायकान्। नाराचैरर्द्धचन्द्रैश्च क्षिप्रं पार्थो न्यपातयत्।
अथान्यैर्द्दशभिर्भल्लैः शिरांस्येषामपातयत्। रोषसंरक्तनेत्राणि सन्दष्टौष्ठानि भूतले। ४२२०
तानि वक्त्राणि विबभुः कमलानीव भूरिशः। तांस्तु भल्लैर्महावेगैर्द्दशभिर्द्दश कौरवान्।
रुक्माङ्गदान् रुक्मपुङ्खैर्हत्वा प्रायादमित्रहा।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे अशीतितमोऽध्यायः॥ ८०॥

॥ सञ्जय उवाच॥ तं प्रयातं महावेगैरश्वैः कपिवरध्वजं। युद्धायाभ्यद्रवन् वीराः कुरूणां नवतीरथाः।
कृत्वा संशप्तका घोरं शपथं पारलौकिकं। परिवव्रुर्नरव्याघ्रा नरव्याघ्रं रणेऽर्ज्जुनं।
कृष्णः श्वेतान्महावेगानश्वान् काञ्चनभूषणान्। मुक्ताजालप्रतिच्छन्नान् प्रैषीत्कर्णरथं प्रति। ४२२५
ततः कर्णरथं यान्तमरिघ्नन्तं धनञ्जयं। वाणवर्षैरभिघ्नन्तः संशप्तकरथा ययुः।
त्वरमाणांस्तु तान् सर्व्वान् ससूतेष्वासनध्वजान्। जघान नवतिं वीरानर्ज्जुनो निशितैः शरैः।
तेऽपतन्त हता वाणैर्नानारूपैः किरीटिना। सविमाना यथा सिद्धाः स्वर्गात् पुण्यक्षये तथा।
ततः सरथनागाश्वाः कुरवः कुरुसत्तमं। निर्भया भरतश्रेष्ठमभ्यवर्त्तन्त फाल्गुनं।
तदायस्तमनुष्याश्वमुदीर्णवरवारणं। पुत्त्राणां ते महासैन्यं समरौत्सीद्धनञ्जयं। ४२३०

शक्त्यृष्टितोमरप्रासैर्गदानिस्त्रिंशसायकैः । प्राच्छादयन्महेष्वासाः कुरवः कुरुनन्दनं ।
तामन्तरीक्षे विततां शस्त्रवृष्टिं समन्ततः । व्यधमत् पाण्डवो बाणैस्तमः सूर्य्य इवांशुभिः
ततो म्लेच्छाः स्थिता मत्तैस्त्रयोदशशतैर्गजैः । पार्श्वतो व्यहनत्पार्थं तव पुत्त्रस्य शासनात् ।
कर्णिनालीकनाराचैस्तोमरप्रासशक्तिभिः । मुषलैर्भिन्दिपालैश्च रथस्थं पार्थमार्द्दयन् ।
तां शस्त्रवृष्टिमतुलां द्विपहस्तैः प्रवेरितां । चिच्छेद निशितैर्भल्लैरर्द्धचन्द्रैश्च फाल्गुनः । ४१३५
अथ तान् द्विरदान् सर्व्वान् नानालिङ्गैः शरोत्तमैः । सपताकध्वजारोहान् गिरीन् वज्रैरिवाहनत् ।
ते हेमपुङ्खैरिषुभिरर्द्दिता हेममालिनः । हताः पेतुर्म्महानागाः साग्निज्वाला इवाद्रयः ।
ततो गाण्डीवनिर्घोषो महानासीद्विशाम्पते । स्तनतां कूजताञ्चैव मनुष्यगजवाजिनां ।
कुञ्जराश्च हता राजन् दुद्रुवुस्ते समन्ततः । अश्वाश्च पर्य्यधावन्त हतारोहा दिशो दश ।
रथा हीना महाराज रथिभिर्व्वाजिभिस्तथा । गन्धर्व्वनगराकारा दृश्यन्ते स्म सहस्रशः । ४१४०
अश्वारोहा महाराज धावमाना इतस्ततः । तत्र तत्रैव दृश्यन्ते निहताः पार्थसायकैः ।
तस्मिन् क्षणे पाण्डवस्य बाह्वोर्ब्बलमदृश्यत । यत् सादिनो वारणांश्च रथांश्चैकोऽजयद्युधि ।
ततस्त्र्यङ्गेण महता बलेन भरतर्षभ । दृष्ट्वा परिवृतं राजन् भीमसेनः किरीटिनं ।
हतावशेषानुत्सृज्य त्वदीयान् कतिचिद्रथान् । जवेनाभ्यद्रवद्राजन् धनञ्जयरथं प्रति ।
ततस्तत्प्राद्रवत् सैन्यं हतभूयिष्ठमातुरं । दृष्ट्वाऽर्ज्जुनं तदा भीमो जगाम भ्रातरं प्रति । ४१४५
हतावशिष्टांस्तुरगानर्ज्जुनेन महाबलान् । भीमो व्यधमदश्रान्तो गदापाणिर्म्महाहवे ।
कालरात्रिमिवात्युग्रां नरनागाश्वभोजनां । प्राकाराट्टपुरद्वारदारणीमतिदारुणां ।
ततो गदां नृनागाश्वेष्वाशु भीमो व्यवासृजत् । स जघान बहूनश्वानश्वारोहांश्च मारिष ।
कार्ष्णायसतनुत्राणान्नरानश्वांश्च पाण्डव । पोथयामास गदया सशब्दं तेऽपतन् हताः ।
दन्तैर्दशन्तो वसुधां शेरते क्षतजोक्षिताः । भग्नमूर्द्धास्थिचरणाः क्रव्यादगणभोजनाः । ४१५०
असृङ्मांसवसाभिश्च तृप्तिमभ्यागता गदा । अस्थीन्यप्यश्नती तस्थौ कालरात्रीव दुर्द्दृशा ।
सहस्राणि दशाश्वानां हत्वा पत्तींश्च भूयशः । भीमोऽभ्यधावत् संक्रुद्धो गदापाणिरितस्ततः ।
गदापाणिं ततो भीमं दृष्ट्वा भारत तावकाः । मेनिरे समनुप्राप्तं कालदण्डोद्यतं यमं ।
स मत्त इव मातङ्गः संक्रुद्धः पाण्डुनन्दनः । प्रविवेश गजानीकं मकरः सागरं यथा ।
विगाह्य च गजानीकं प्रगृह्य महतीं गदां । क्षणेन भीमः संक्रुद्धस्तन्निन्ये यमसादनं । ४१५५
गजान् सकङ्कटान् मत्तान् सारोहान् सपताकिनः । पततः समपश्याम सपक्षान् पर्व्वतानिव ।
हत्वा तु तद्गजानीकं भीमसेनो महाबलः । पुनः स रथमास्थाय पृष्ठतोऽर्ज्जुनमभ्ययात् ।
हतं पराङ्मुखप्रायं निरुत्साहं परं बलं । व्यलम्बत महाराज प्रायशः शस्त्रवेष्टितं ।
विलम्बमानं तत् सैन्यमप्रगल्भमवस्थितं । दृष्ट्वा प्राच्छादयद्बाणैरर्ज्जुनः प्राणतापनैः ।
नराश्वरथमातङ्गा युधि गाण्डीवधन्वना । शरव्रातैश्चिता रेजुः कदम्बा इव केशरैः । ४१६०

ततः कुरूणामभवदार्त्तनादो महान्नृप । नराश्वमातङ्गसहस्रैर्व्वध्यतामर्ज्जुनेषुभिः ।
हाहाकृतं भृशं त्रस्तं लीयमानं परस्परं । अलातचक्रवत् सैन्यं तदाभ्रमत तावकं ।
ततस्तद्युद्धमभवत् कुरूणां सुमहद्धनैः । न ह्यत्रासीदनिर्भिन्नो रथः सादी हयो गजः ।
आदीप्तमिव तत्सैन्यं शरैश्छिन्नतनुच्छदं । आसीत् स्वशोणितक्लिन्नं फुल्लाशोकवनं यथा ।
तं दृष्ट्वा कुरवस्तत्र विक्रान्तं सव्यसाचिनं । निराशाः समपद्यन्त सर्व्वे कर्णस्य जीविते । ४१६५
अविषह्यन्तु पार्थस्य शरसम्पातमाहवे । मत्वा न्यवर्त्तन् कुरवो जिता गाण्डीवधन्वना ।
ते हित्वा समरे कर्णं वध्यमानाश्च सायकैः । प्रदुद्रुवुर्दिशो भीताश्चुक्रुशुश्चापि सूतजं ।
अभ्यद्रवत तान् पार्थः किरन् शरशतान् बहून् । हर्षयन् पाण्डवान् योधान् भीमसेनपुरोगमान् ।
पुत्रास्तु ते महाराज जग्मुः कर्णरथं प्रति । अगाधे मज्जतां तेषां द्वीपः कर्णोऽभवत्तदा ।
कुरवो हि महाराज निर्व्विषाः पन्नगा इव । कर्णमेवोपलीयन्त भयाद्गाण्डीवधन्वनः । ४१७०
यथा सर्व्वाणि भूतानि मृत्योर्भीतानि मारिष । धर्म्ममेवोपलीयन्ते कर्म्मवन्ति हि यानि च ।
तथा कर्णं महेष्वासं पुत्रास्तव नराधिप । उपालीयन्त सन्त्रासात् पाण्डवस्य महात्मनः ।
ताञ्छोणितपरिक्लिन्नान् विषमस्थाञ्छरातुरान् । माभैष्टेत्यब्रवीत् कर्णो ह्यभितो मामितेति च ।
सम्भग्नं हि बलं दृष्ट्वा बलात् पार्थेन तावकं । धनुर्व्विस्फारयन् कर्णस्तस्थौ शत्रुजिघांसया ।
तान् प्रद्रुतान् कुरून् दृष्ट्वा कर्णः शस्त्रभृताम्वरः । सञ्चिन्तयित्वा पार्थस्य बधे दध्रे मनः श्वसन् । ४१७५
विस्फार्य्य सुमहच्चापं ततश्चाधिरथिर्वृषः । पाञ्चालान् पुनराधावत् पश्यतः सव्यसाचिनः ।
ततः क्षणेन क्षितिपाः क्षतजप्रतिमेक्षणाः । कर्णं ववृषुर्वाणौघैर्यथा मेघा महीधरं ।
ततः शरसहस्राणि कर्णमुक्तानि मारिष । व्ययोजयन्त पाञ्चालान् प्राणैः प्राणभृताम्वर ।
अत्र शब्दो महानासीत् पाञ्चालानां महामते । वध्यतां सूतपुत्रेण मित्रार्थे मित्रगृद्धिना ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि संकुलयुद्धे एकाशीतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः कर्णः कुरुषु प्रद्रुतेषु वरूथिना श्वेतहयेन राजन् । पाञ्चालपुत्रान् व्यधमत् सूतपुत्रो महेषुभि
र्व्वात इवाभ्रसङ्घान् । ४१८०
सूतं रथादञ्जलिकैर्निपात्य जघान चाश्वान् जनमेजयस्य । शतानीकं सुतसोमञ्च भल्लैरवाकिरद्धनुषी चाप्यकृन्तत् ।
धृष्टद्युम्नं निर्व्विभेदाथ षड्भिर्जघानाश्वांस्तरसा तस्य संख्ये । हत्वा चाश्वान् सात्यकेः सूतपुत्रः कैकेयपुत्रं न्यवधीद्विशोकं ।
तमभ्यधावन्निहते कुमारे कैकेयसेनापतिरुग्रकर्म्मा । शरैर्व्विधुन्वन् भृशमुग्रवेगैः कर्णात्मजञ्चाप्यहनत प्रसेनं ।
तस्यार्द्धचन्द्रैस्त्रिभिरुग्रकर्म्मा प्रहस्य बाहू च शिरश्च कर्णः । स स्यन्दनाद्गामगमद्गतासुः परश्वधैः शाल इवावरुग्णः ।
हताश्वमञ्जोगतिभिः प्रसेनः शिनिप्रवीरं निशितैः पृषत्कैः । प्रच्छाद्य नृत्यन्निव कर्णपुत्रः शैनेयवाणाभिहतः पपात । ४१८५
पुत्रे हते क्रोधपरीतचेताः कर्णः शिनीनामृषभं जिघांसुः । हतोऽसि शैनेय इति ब्रुवन् स व्यवासृजद्वाणममित्रसाहं ।
तमस्य चिच्छेद शरं शिखण्डी त्रिभिस्त्रिभिश्च प्रतुतोद कर्णं । शिखण्डिनः कार्म्मुकञ्च ध्वजञ्च छित्त्वा क्षुराभ्यां न्यपत
त्सुतेजाः ।

शिखण्डिनं षड्भिरविध्यदुग्रो धार्ष्टद्युम्निः स शिरश्चोग्रकर्मा । तथाऽभिनत्सुतसोमं शरेण सुसंशितेनाधिरथिर्महात्मा ।
अथाक्रन्दे तुमुले वर्त्तमाने धार्ष्टद्युम्ने निहते तत्र कृष्णः । अपाञ्चाल्यं क्रियते याहि पार्थ कर्णं जहीत्यब्रवीद्राजसिंह ।
ततः प्रहस्याशु नरप्रवीरो रथं रथेनाधिरथेर्जगाम । भये तेषां त्राणमिच्छन् सुबाहुरभ्याहतानां रथयूथपेन । ४१९०
विस्फार्य्य गाण्डीवमथोग्रघोषं ज्यया समाहत्य तले भृशञ्च । वाणान्धकारं सहसैव कृत्वा जघान नागाश्वरथध्वजांश्च ।
प्रतिश्रुतः प्राचरन्नन्तरीक्षे गुहा गिरीणामपतन् वयांसि । यन्मण्डलज्येन विजृम्भमाणो रौद्रे मुहूर्त्तेऽभ्यपतत् किरीटी ।
तं भीमसेनोऽनुययौ रथेन पृष्ठे रक्षन् पाण्डवमेकवीरः । तौ राजपुत्रौ त्वरितौ रथाभ्यां कर्णाय यातावरिभिर्व्विषक्तौ ।
तत्रान्तरे सुमहान् राजपुत्रश्चक्रे युद्धं सोमकान् संप्रमृद्य । रथाश्वमातङ्गगणान् जघान प्रच्छादयामास शरैर्द्दिशश्च ।
तमुत्तमौजा जनमेजयश्च क्रुद्धौ युधामन्युशिखण्डिनौ च । कर्णं विभेदुः सहिताः पृषत्कैः संमर्द्दमानाः सह पार्षतेन । ४१९५
ते पञ्च पञ्चालरथप्रवीरा वैकर्त्तनं कर्णमभिद्रवन्तः । तस्माद्रथाच्च्यावयितुं न शेकुर्द्धैर्य्यात्कृतात्मानमिवेन्द्रियार्थाः ।
तेषां धनूंषि ध्वजवाजिसूतांस्तूणं पताकाश्च निकृत्य वाणैः । तान् पञ्चभिस्त्वभ्यहनत् पृषत्कैः कर्णस्ततः सिंह इवोन्ननाद ।
तस्यास्यतस्तानभिनिघ्नतश्च ज्यावाणहस्तस्य धनुःस्वनेन । साद्रिद्रुमा स्यात् पृथिवी विशीर्णेत्यतीव मत्वा जनता व्यषीदत् ।
स शक्रचापप्रतिमेन धन्वना भृशायतेनाधिरथिः शरान् सृजन् । बभौ रणे दीप्तमरीचिमण्डलो यथांशुमाली परिवेशवांस्तथा ।
शिखण्डिनं द्वादशभिः पराभिनच्छितैः शरैः षड्भिरथोत्तमौजसं । त्रिभिर्युधामन्युमविध्यदाशुगैस्त्रिभिस्त्रिभिः सोमकपार्षतात्मजौ । ४२००
पराजिताः पञ्च महारथास्तु ते महाहवे सूतसुतेन मारिष । निरुद्यमास्तस्थुरमित्रनन्दना यथेन्द्रियार्थात्मवता पराजिताः ।
निमज्जतस्तानथ कर्णसागरे विपन्ननावो वणिजो यथाऽर्णवे । उद्दध्रिरे नौभिरिवार्णवाद्रथैः सुकल्पितैर्द्रौपदिजाः स्वमातुलान् ।
ततः शिनीनामृषभः शितैः शरैर्निकृत्य कर्णप्रहितानिषून् बहून् । विदार्य्य कर्णं निशितैरयस्मयैस्तवात्मजं ज्येष्ठमविध्यदष्टभिः ।
कृपोऽथ भोजश्च तवात्मजस्तथा स्वयञ्च कर्णो निशितैरताडयत् । स तैश्चतुर्भिर्युयुधे यदूत्तमो दिगीश्वरैर्द्दैत्यपतिर्यथा तथा ।
समाततेन श्वसनेन कूजता भृशायतेनामितवाणवर्षिणा । बभूव दुर्द्धर्षतरः स सात्यकिः शरन्नभोमध्यगतो यथा रविः । ४२०५
पुनः समास्थाय रथान् सुदंशिताः शिनिप्रवीरं जुगुपुः परन्तपाः । समेत्य पाञ्चालमहारथा रणे मरुद्गणाः शक्रमिवारिनिग्रहे ।
ततोऽभवद्युद्धमतीव दारुणं तवाहितानां तव सैनिकैः सह । रथाश्वमातङ्गविनाशनं तथा यथा सुराणामसुरैः पुराऽभवत् ।
रथद्विपा वाजिपदातयस्तथा भवन्ति नानाविधशस्त्रवेष्टिताः । परस्परेणाभिहताश्च चस्खलुर्व्विनेदुरार्त्ता व्यसवोऽपतंस्तथा ।
तथा गतं भीममभीस्तवात्मजः ससार राजावरजः किरञ्छरैः । तमभ्यधावत्त्वरितो वृकोदरो महारुरुं सिंह इवाभिपेदिवान् ।
ततस्तयोर्युद्धमतीव दारुणं प्रदीव्यतोः प्राणदुरोदरं द्वयोः । परस्परेणाभिनिविष्टरोषयोरुदग्रयोः शम्बरशक्रयोर्यथा । ४२१०
शरैः शरीरार्त्तिकरैः सुतेजनैर्निजघ्नतुस्तावितरेतरं भृशं । सकृत्प्रभिन्नाविव वाशितान्तरे महागजौ मन्मथसक्तचेतसौ ।

तवात्मजस्याथ वृकोदरस्त्वरन्धनुःक्षुराभ्यां ध्वजमेव चाच्छिनत्। ललाटमप्यस्य बिभेद पत्रिणा शिरश्च कायात्प्रजहार सारथेः ।
स राजपुत्रोऽन्यदवाप्य कार्म्मुकं वृकोदरं द्वादशभिः पराभिनत्। स्वयं नियच्छंस्तुरगानजिह्मगैः शरैश्च भीमं पुनरप्यवीवृषत्।
ततः शरं सूर्य्यमरीचिसप्रभं सुवर्णवज्रोत्तमरत्नभूषितं। महेन्द्रवज्राशनिपातदुःसहं मुमोच भीमाङ्गविदारणक्षमं।
स तेन निर्भिन्नतनुर्वृकोदरो निपातितः स्रस्ततनुर्गतासुवत्। प्रसार्य्य बाहू रथवर्य्यमाश्रितः पुनः स संज्ञामुपलभ्य चानदत्। ४२१५

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि दुःशासनभीमसेनयुद्धे द्व्यशीतोऽध्यायः॥ ८२ ॥

॥ सञ्जय उवाच॥ तत्राकरोत् दुष्करं राजपुत्रो दुःशासनस्तुमुलं युध्यमानः। चिच्छेद भीमस्य धनुः शरेण षड्भिः शरैः सारथिमप्यविध्यत्।
स तत् कृत्वा राजपुत्रस्तरस्वी विव्याध भीमं नवभिः पृषत्कैः। ततोऽभिनद्बहुभिः क्षिप्रमेव वरेषुभिर्भीमसेनं महात्मा।
ततः क्रुद्धो भीमसेनस्तरस्वी शक्तिं घोरां प्राहिणोत्ते सुताय। तामापतन्तीं सहसाऽतिघोरां दृष्ट्वा सुतस्ते ज्वलितामिवोल्कां।
आकर्णपूर्णैरिषुभिर्महात्मा चिच्छेद पुत्रो दशभिः पृषत्कैः। दृष्ट्वा तु तत् कर्म्म कृतं सुदुष्करं प्रापूजयन् सर्व्वयोधाः प्रहृष्टाः।
अथाशु भीमञ्च शरेण भूयो गाढं स विव्याध सुतस्त्वदीयः। चुक्रोध भीमः पुनराशु तस्मै भृशं प्रजज्वाल रुषाऽभिवीक्ष्य। ४२२०
विद्धोऽस्मि वीराशु भृशं त्वयाऽद्य सहस्व भूयोऽपि गदाप्रहारं। उक्त्वैवमुच्चैः कुपितोऽथ भीमो जग्राह तां भीमगदां वधाय।
उवाच चाद्याहमहं दुरात्मन् पास्यामि ते शोणितमाजिमध्ये। अथैवमुक्तस्तनयस्तवोग्रां शक्तिं वेगात् प्राहिणोन्मृत्युरूपां।
आविध्य भीमोऽपि गदां सुघोरां विचिक्षिपे रोषपरीतमूर्त्तिः। सा तस्य शक्तिं सहसा विरुज्य पुत्रं तवाजौ ताडयामास मूर्द्ध्नि।
स विस्रवन्नाग इव प्रभिन्नो गदामस्मै तुमुले प्राहिणोद्वै। तयाऽहरद्दशधन्वन्तराणि दुःशासनं भीमसेनः प्रसह्य।
तया हतः पतितो वेपमानो दुःशासनो गदया वेगवत्या। हयाः ससूता निहता नरेन्द्र चूर्णीकृतश्चास्य रथः पतन्त्या। ४२२५
विध्वस्तवर्म्माभरणाम्बरस्रक् विचेष्टमानो भृशवेदनातुरः। दुःशासनं पाण्डवाः प्रेक्ष्य सर्व्वे हृष्टाः पाञ्चालाः सिंहनादान् मुञ्चन्।
तं पातयित्वाऽथ वृकोदरोऽथ जगर्ज हर्षेण विनादयन् दिशः। नादेन तेनाखिलपार्श्ववर्त्तिनो मूर्च्छाकुलाः पतिताश्चाजमीढ।
भीमोऽपि वेगादवतीर्य्य यानाद्दुःशासनं वेगवानभ्यधावत्। ततः स्मृत्वा भीमसेनस्तरस्वी सापत्नकं यत् प्रयुक्तं सुतैस्ते।
तस्मिन् घोरे तुमुले वर्त्तमाने प्रधानभूयिष्ठतरैः समन्तात्। दुःशासनं तत्र समीक्ष्य राजन् भीमो महाबाहुरचिन्त्यकर्म्मा।
स्मृत्वाऽथ केशग्रहणञ्च देव्या वस्त्रापहारञ्च रजस्वलायाः। अनागसो भर्त्तृपराङ्मुखाया दुःखानि दत्तान्यपि विप्रचिन्त्य। ४२३०
जज्वाल क्रोधादथ भीमसेन आज्यप्रसिक्तो हि यथा हुताशः। तत्राह कर्णञ्च सुयोधनञ्च कृपं द्रौणिं कृतवर्म्माणमेव।
निहन्मि दुःशासनमद्य पापं संरक्ष्यतामद्य समस्तयोधाः। इत्येवमुक्त्वा सहसाऽभ्यधावन्निहन्तुकामोऽतिबलस्तरस्वी।
तथा तु विक्रम्य रणे वृकोदरो महागजं केशरी यद्वदेव। निगृह्य दुःशासनमेकवीरः सुयोधनस्याधिरथेः समक्षं।
रथादवप्लुत्य गतः स भूमौ यत्नेन तस्मिन् प्रणिधाय चक्षुः। असिं समुद्यम्य शितं सुधारं कण्ठे पदाक्रम्य च वेपमानं।
उत्कृत्य वक्षः पतितस्य भूमावथापिबच्छोणितमस्य कोष्णं। ततो निपात्यास्य शिरोऽपहृत्य तेनासिना तव पुत्रस्य राजन्। ४२३५

सत्यां चिकीर्षुर्मतिमान् प्रतिज्ञां भीमोऽपिबच्छोणितमस्य कोष्णं । आस्वाद्य चास्वाद्य च वीक्षमाणः क्रुद्धो हि चैनं निजगाद वाक्यं ।
स्तन्यस्य मातुर्मधुसर्पिषोर्व्वा माध्वीकपानस्य च सत्कृतस्य । दिव्यस्य वा तोयरसस्य पानात्पयोदधिभ्यां मथिताच्च मुख्यात् ।
अन्यानि पानानि च यानि लोके सुधामृतस्वादुरसानि तेभ्यः । सर्व्वेभ्य एवाभ्यधिको रसोऽयं ममाद्य चास्याहितलोहितस्य ।
अथाह भीमः पुनरुग्रकर्म्मा दुःशासनं क्रोधपरीतचेताः । गतासुमालोक्य विहस्य सुस्वरं किं वा कुर्य्यां मृत्युना रक्षितोऽसि ।
एवं ब्रुवाणं पुनराद्रवन्तमास्वाद्यमानं तमतिप्रहृष्टं । ये भीमसेनं ददृशुस्तदानीं भयेन तेऽपि व्यथिता निपेतुः । ४२४०
ये चापि नासन् व्यथिता मनुष्यास्तेषां करेभ्यः पतितं हि शस्त्रं । भयाच्च सञ्चुक्रुशुरस्वरैस्ते निमीलिताक्षा ददृशुः समन्ततः ।
ये तत्र भीमं ददृशुः समन्ताद्दुःशासनं तद्रुधिरं पिबन्तं । सर्व्वेऽपलायन्त भयाभिपन्ना न वै मनुष्योऽयमिति ब्रुवाणाः ।
तस्मिन् कृते भीमसेनेन रूपे दृष्ट्वा जनाः शोणितपीयमानं । सम्प्राद्रवंश्चित्रसेनेन सार्द्धं भीमं रक्षोभाषमाणा भयार्त्ताः ।
युधामन्युः प्रद्रुतं चित्रसेनं सहानीकस्त्वभ्ययाद्राजपुत्त्रः । विव्याध चैनं निशितैः पृषत्कैर्व्यपेतभीः सप्तभिराशुमुक्तैः ।
संक्रान्तभोग इव लेलिहानो महोरगः क्रोधविषं सिसृक्षुः । निवृत्य पाञ्चालजमभ्यविध्यत्त्रिभिः शरैः सारथिमस्य षड्भिः । ४२४५
ततः सुपुङ्खेन सुयन्त्रितेन सुसंशितायेन शरेण शूरः । आकर्णमुक्तेन समाहितेन युधामन्युस्तस्य शिरो जहार ।
तस्मिन् हते भ्रातरि चित्रसेने क्रुद्धः कर्णः पौरुषं दर्शयानः । प्राद्रावयत् पाण्डवानामनीकं प्रत्युद्यातो नकुलेनामितौजाः ।

भीमोऽपि हत्वा तत्रैव दुःशासनममर्षणं । पूरयित्वाऽञ्जलिं भूयो रुधिरस्योग्रनिस्वनः ।
शृण्वतां लोकवीराणामिदं वचनमब्रवीत् । एष ते रुधिरं कण्ठात्पिबामि पुरुषाधम ।
ब्रूहीदानीन्तु संहृष्टः पुनर्गौरिति गौरिति । ये तदाऽस्मान् प्रनृत्यन्ति पुनर्गौरिति गौरिति । ४२५०
तान् वयं प्रतिनृत्यामः पुनर्गौरिति गौरिति । प्रमाणकोट्यां शयनं कालकूटस्य भोजनं ।
दंशनञ्चाहिभिः कृष्णैर्दाहञ्च जतुवेश्मनि । द्यूतेन राज्यहरणमरण्ये वसतिश्च या ।
द्रौपद्याः केशपक्षस्य ग्रहणञ्च सुदारुणं । इष्वस्त्राणि च संग्रामेष्वसुखानि च वेश्मनि ।
विराटभवने यश्च क्लेशोऽस्माकं पृथग्विधः । शकुनेर्धार्त्तराष्ट्रस्य राधेयस्य च मन्त्रिते ।
अनुभूतानि दुःखानि तेषां हेतुस्त्वमेव हि । दुःखान्येतानि जानीमो न सुखानि कदाचन । ४२५५
धृतराष्ट्रस्य दौरात्म्यात् सपुत्त्रस्य सदा वयं । इत्युक्त्वा वचनं राजन् जयं प्राप्य वृकोदरः ।
पुनराह महाराज स्मयंस्तौ केशवार्जुनौ ।

असृग्दिग्धो विस्रवल्लोहितास्यः क्रुद्धोऽत्यर्थं भीमसेनस्तरस्वी । दुःशासने यद्रणे संश्रुतं मे तद्वै सत्यं कृतमद्येह वीरौ ।
अत्रैव दास्याम्यपरं द्वितीयं दुर्य्योधनं यज्ञपशुं विशस्य । शिरो मृदित्वा च पदा दुरात्मनः शान्तिं लप्स्ये कौरवाणां समक्षं ।
एतावदुक्त्वा वचनं प्रहृष्टो ननाद चोच्चै रुधिरार्द्रगात्रः । ननर्द्द चैवातिबलो महात्मा वृत्रं निहत्येव सहस्रनेत्रः । ४२६०

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि दुःशासनवधे त्र्यशीतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ दुःशासने तु निहते तव पुत्त्रा महारथाः । महाक्रोधविषा वीराः समरेष्वपलायिनः ।
दश राजन्महावीर्य्यं भीमं प्राच्छादयञ्छरैः । निषङ्गी कवची पाशी दण्डधारो धनुर्धरः ।
अलोलुपः सहः षण्ढो वातवेगसुवर्च्चसौ । एते समेत्य सहिता भ्रातृव्यसनकर्षिताः ।

भीमसेनं महाबाहुं मार्गणैः समवारयन्। स वार्य्यमाणो विशिखैः समन्तात्तैर्महारथैः।
भीमः क्रोधाग्निरक्ताक्षः क्रुद्धः काल इवाबभौ। तांस्तु भल्लैर्महावेगैर्दशभिर्दश भारतान्। ४१२५
रुक्माङ्गदान् रुक्मपुङ्खैः पार्थो निन्ये यमक्षयं। हतेषु तेषु वीरेषु प्रदुद्राव बलं तव।
पश्यतः सूतपुत्रस्य पाण्डवस्य भयार्द्दितं। ततः कर्णो महाराज प्रविवेश महद्भयं।
दृष्ट्वा भीमस्य विक्रान्तमन्तकस्य प्रजास्विव। तस्य त्वाकारभावज्ञः शल्यः समितिशोभनः।
उवाच वचनं कर्णं प्राप्तकालमरिन्दमं। मा व्यथां कुरु राधेय नैवं त्वय्युपपद्यते।
एते द्रवन्ति राजानो भीमसेनभयार्द्दिताः। दुर्य्योधनश्च संमूढो भ्रातृव्यसनकर्षितः। ४१३०
दुःशासनस्य रुधिरे पीयमाने महात्मना। व्यापन्नचेतसश्चैव शोकोपहतचेतसः।
दुर्य्योधनमुपासन्ते परिवार्य्य समन्ततः। कृपप्रभृतयश्चैते हतशेषाः सहोदराः।
पाण्डवा लब्धलक्षाश्च धनञ्जयपुरोगमाः। त्वामेवाभिमुखाः शूरा युद्धाय समुपस्थिताः।
स त्वं पुरुषशार्दूल पौरुषेण समास्थितः। क्षत्रधर्म्मं पुरस्कृत्य प्रत्युद्याहि धनञ्जयं।
भारो हि धार्त्तराष्ट्रेण त्वयि सर्व्वः समाहितः। तमुद्वह महाबाहो यथाशक्ति यथाबलं। ४१३५
जये स्याद्विपुला कीर्त्तिर्ध्रुवः स्वर्गः पराजये। वृषसेनश्च राधेय संक्रुद्धस्तनयस्तव।
त्वयि मोहं समापन्ने पाण्डवानभिधावति। एतत् श्रुत्वा तु वचनं शल्यस्यामिततेजसः।
हृदि चावश्यकं भावं चक्रे युद्धाय सुस्थिरं।
ततः क्रुद्धो वृषसेनोऽभ्यधावदवस्थितं प्रमुखे पाण्डवं तं। वृकोदरं कालमिवात्तदण्डं गदाहस्तं योधयन्तं त्वदीयान्।
तमभ्यधावन्नकुलः प्रवीरो रोषादमित्रं प्रतुदन् पृषत्कैः। कर्णस्य पुत्रं समरे प्रहृष्टं पुरा जिघांसुर्म्मघवेव जम्भं। ४१४०
ततो ध्वजं स्फाटिकविचित्रकम्बुकं चिच्छेद वीरो नकुलः क्षुरेण। कर्णात्मजस्येष्वसनञ्च चित्रं भल्लेन जाम्बूनदचित्रनद्धं।
अथान्यदादाय धनुः स शीघ्रं कर्णात्मजः पाण्डवमभ्यविध्यत्। दिव्यैर्महास्त्रैर्नकुलं कृतास्त्रो दुःशासनस्यापचितिं यियासुः।
ततः क्रुद्धो नकुलस्तं महात्मा शरैर्महोल्काप्रतिमैरविध्यत्। दिव्यैरस्त्रैरभ्यविध्यच्च सोऽपि कर्णस्य पुत्रो नकुलं कृतास्त्रः।
शराभिघाताच्च रुषा च राजन् स्वया च भासास्त्रसमीरणाच्च। जज्वाल कर्णस्य सुतोऽतिमात्रमिद्धो यथाज्याहुतिभिर्हुताशः।
कर्णस्य पुत्रो नकुलस्य राजन् सर्व्वानश्वानवधीदुत्तमाश्वैः। वनायुजान् वै नकुलस्य शुभ्रानुदग्रगान् हेमजालावनद्धान्। ४१४५
ततो हताश्वादवरुह्य यानादादाय चर्म्मामलरुक्मचन्द्रं। आकाशसङ्काशमसिं प्रगृह्य दोधूयमानः खगवच्चचार।
ततोऽन्तरीक्षे च रथाश्वनागं चिच्छेद तूर्णं नकुलश्चित्रयोधी। ते प्रापतन्नसिनाङ्गा विशस्ता यथाऽश्वमेधे पशवः शमित्रा।
द्विसाहस्राः पतिता युद्धशौण्डा नानादेश्याः सुभृताः सत्यसन्धाः। एकेन संख्ये नकुलेन कृत्ता जयेप्सुनाऽनुत्तमचन्दनाङ्गाः।
तमापतन्तं नकुलं सोऽभिपत्य समन्ततः सायकैः प्रत्यविध्यत्। स तुद्यमानो नकुलः पृषत्कैर्विव्याध वीरं सुषुकोप विद्धः।
महाभये रक्ष्यमाणो महात्मा भ्रात्रा भीमेनाकरोत्तत्र भीमं। तं कर्णपुत्रो व्यधमत् समेतं नराश्वमातङ्गरथाननेकान्। ४१५०
क्रीडन्नमष्टादशभिः पृषत्कैर्विव्याध वीरं नकुलं सरोषः। स तेन विद्धोऽतिभृशं तरस्वी महाहवे वृषसेनेन राजन्।
क्रुद्धेन धावन् समरे जिघांसुः कर्णात्मजं पाण्डुसुतो नृवीरः। वितत्य पक्षौ सहसा पतन्तं श्येनं यथैवामिषलुब्धमाजौ।
अवाकिरद्वृषसेनस्ततस्तं शितैः शरैर्नकुलमुदारवीर्य्यं। स तान् मोघांस्तस्य कुर्व्वञ्छरौघान् चचार मार्गान्नकुलश्चित्ररूपान्।

अथास्य तूर्णञ्चरतो नरेन्द्र खड्गेन चित्रं नकुलस्य तस्य। महेषुभिर्व्यधमत् कर्णपुत्त्रो महाहवे चर्म्म सहस्रतारं।
तच्चायसं निशितं तीक्ष्णधारं विकोषमुग्रं गुरुभारसाहं। द्विषच्छरीरान्तकरं सुघोरमाधुन्वतः सर्पमिवोग्ररूपं। ४२९५
क्षिप्रं शरैः षड्भिरमित्रसाहश्चकर्त्त खड्गं निशितैः सुवेगैः। पुनश्च दीप्तैर्निशितैः पृषत्कैस्स्तनान्तरे गाढमथाभ्यविध्यत्।
कृत्वा तु तद्दुष्करमार्य्यजुष्टमन्यैर्नरैः कर्म्म रणे महात्मा। ययौ रथं भीमसेनस्य राजन् शराभितप्तो नकुलस्त्वरावान्।
स भीमसेनस्य रथं हताश्वो माद्रीसुतः कर्णशराभितप्तः। आपुप्लुवे सिंह इवाचलाग्रं सम्प्रेक्ष्यमाणस्य धनञ्जयस्य।
ततः क्रुद्धो वृषसेनो महात्मा ववर्ष ताविषुजालेन वीरः। महारथावेकरथे समेतौ शरैः प्रभिन्दन्निव पाण्डवेयौ।
तस्मिन् रथे निहते पाण्डवस्य क्षिप्रञ्च खड्गे विशिखैर्व्विकृत्ते। अन्ये च संहत्य कुरुप्रवीरास्ततो निघ्नन्त्शरवर्षैरुपेत्य। ४३००
तौ पाण्डवेयौ परितः समन्तात् संक्षयमानाविव हव्यवाहौ। भीमार्ज्जुनौ वृषसेनाय क्रुद्धौ ववर्षतुः शरवर्षं सुघोरं।
अथाब्रवीन्मारुतिः फाल्गुनञ्च पश्यस्वैनं नकुलं पीड्यमानं। अयञ्च नो बाधते कर्णपुत्त्रस्तस्माद्भवान् प्रत्युपयातु कार्णिं।
स तन्निशम्यैव वचः किरीटी रथं समासाद्य वृकोदरस्य। अथाब्रवीन्नकुलो वीक्ष्य वीरमुपागतं शातय शीघ्रमेतं।
इत्येवमुक्तः सहसा किरीटी भ्रात्रा समक्षं नकुलेन संख्ये। कपिध्वजं केशवसंगृहीतं प्रैषीद्‌द्रुतो वृषसेनस्य वाहं।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि वृषसेनयुद्धे नकुलपराजये चतुरशीतोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ नकुलमथ विदित्वा च्छिन्नवाणासनासिं विरथमरिशरार्त्तं कर्णपुत्त्रास्त्रभग्नं। पवनधुतपताकाह्रादिनो वल्गिताश्वा वरपुरुषनियुक्तास्ते रथैः शीघ्रमीयुः। ४३०५
द्रुपदसुतवरिष्ठाः पञ्च शैनेयषष्ठा द्रुपददुहितृपुत्त्राः पञ्च चामित्रसाहाः। द्विरदरथनराश्वान् सूदयन्तस्त्वदीयान् भुजगपतिनिकाशैर्म्मार्गणैरात्तशस्त्राः।
अथ तव रथमुख्यास्तान् प्रतीयुस्त्वरन्तः कृपहृदिकसुतौ च द्रौणिदुर्य्योधनौ च। शकुनिसुतवृकौ च क्राथदेवावृधौ च द्विरदजलदघोषैः स्यन्दनैः कार्म्मुकैश्च।
तव नृप रथिवीरास्ते दशैकञ्च वीरा नृवरशरवराग्रैस्ताडयन्तोऽभ्यरुन्धन्। नवजलदसवर्णैर्हस्तिभिस्तानुदीयुर्गिरिशिखरनिकाशैर्भीमवेगैः कुलिन्दाः।
सुकल्पिता हैमवता मदोत्कटा रणाभिकामैः कृतिभिः समास्थिताः। सुवर्णजालैर्व्वितता बभुर्गजास्तथा यथा खे जलदाः सविद्युतः।
कुलिन्दपुत्त्रो दशभिर्म्महायसैः कृपं ससूताश्वमपीडयद्भृशं। ततः शरद्वत्सुतसायकैर्हतः सहैव नागेन पपात भूतले। ४३१०
कुलिन्दपुत्त्रावरजस्तु तोमरैर्द्दिवाकरांशुप्रतिमैरयस्मयैः। रथञ्च विक्षिप्य ननाद नर्द्दतस्ततोऽस्य गान्धारपतिः शिरोऽहरत्।
ततः कुलिन्देषु हतेषु तेष्वथ प्रहृष्टरूपास्तव ते महारथाः। भृशं प्रदध्मुर्ल्लवणाम्बुसम्भवान् परांश्च बाणासनपाणयोऽभ्ययुः।
अथाभवद्युद्धमतीव दारुणं पुनः कुरूणां सह पाण्डुसृञ्जयैः। शरासिशक्त्यृष्टिगदापरश्वधैर्नराश्वनागासुहरं भृशाकुलं।
रथाश्वमातङ्गपदातिभिस्ततः परस्परं विप्रहताः पतन् क्षितौ। यथा सविद्युत्स्तनिता बलाहकाः समाहता दिग्भ्य इवोग्रमारुतैः।
ततः शतानीकहतान् महागजांस्तथा रथान् पत्तिगणांश्च तान् बहून्। जघान भोजस्तु हयानथापतन् क्षणाद्विशस्ताः कृतवर्म्मणः शरैः। ४३१५
अथापरे द्रौणिहता महाद्विपास्त्रयः ससर्व्वायुधयोधकेतनाः। निपेतुरुर्व्व्यां व्यसवो निपातितास्तथा यथा वज्रहता महाऽचलाः।

कुलिन्दराजावरजादनन्तरस्तनान्तरे पत्रिवरैरताडयत् । तवात्मजं तस्य तवात्मजः शरैः शितैः शरीरं व्यहनद्द्विपञ्च तं ।
स नागराजः सह राजसूनुना पपात रक्तं बहु सर्व्वतः क्षरन् । महेन्द्रवज्रप्रहतोऽम्बुदागमे यथा जलं गैरिकपर्व्वतस्तथा ।
कुलिन्दपुत्त्रप्रहितोऽपरो द्विपः क्राथं ससूताश्वरथं व्यपोथयत् । ततोऽपतत् क्राथशराभिघातितः सहेश्वरो वज्रहतो यथा
गिरिः ।
रथी द्विपस्थेन हतोऽपतच्छरैः क्राथाधिपः पर्व्वतजेन दुर्ज्जयः । सवाजिसूतेष्वसनध्वजस्तथा यथा महावातहतो महा
द्रुमः । ४२२०
वृकं द्विपस्थं गिरिराजवासिनं भृशं शरैर्द्वादशभिः पराभिनत् । ततो वृकं साश्वरथं महाद्विपो द्रुतं चतुर्भिश्चरणैर्व्यपोथयत् ।
स नागराजः सनियन्तृकोऽपतत् शराहतो बभ्रुसुतेषुभिर्भृशं । स चापि देवावृधसूनुरर्द्दितः पपात नुन्नः सहदेवसूनुना ।
विषाणगात्रावरयोधपातिना गजेन हन्तुं शकुनिं कुलिन्दजः । जगाम वेगेन भृशार्द्दयंश्च तं ततोऽस्य गान्धारपतिः शिरोऽहरत् ।
ततः कुलिन्देषु हतेषु तेषु प्रहृष्टरूपास्तव ते महारथाः । भृशं प्रदध्मुर्लवणाम्बुसम्भवान् परांश्च बाणासनपाणयोऽभ्ययुः ।
अथाभवद्युद्धमतीव दारुणं पुनः कुरूणां सह पाण्डुसृञ्जयैः । शरासिशक्त्यृष्टिगदापरश्वधैर्नराश्वनागासुहरं भृशाकुलं । ४२२५
रथाश्वमातङ्गपदातयस्ततः परस्परं विप्रहताः पतन् क्षितौ । यथा सविद्युत्स्तनिता बलाहकाः समाहता दिग्भ्य इवोग्रमारुतैः ।
ततः शतानीकहता महागजा हया रथाः पत्तिगणाश्च तावकाः । सुपर्णवातप्रहता यथोरगास्तथा गता गां विवशा विचूर्णिताः ।
ततोऽभ्यविध्यद्बहुभिः शितैः शरैः कुलिन्दपुत्त्रो नकुलात्मजं स्मयन् । ततोऽस्य कायाद्विचकर्त्त नाकुलिः शिरः क्षुरेणाम्बुजस
न्निभाननं ।
ततः शतानीकमविध्यदायसैस्त्रिभिः शरैः कर्णसुतोऽर्ज्जुनं त्रिभिः । त्रिभिश्च भीमं नकुलञ्च सप्तभिर्जनार्द्दनं द्वादशभिश्च
सायकैः ।
तदस्य कर्म्मातिमनुष्यकर्म्मणः समीक्ष्य हृष्टाः कुरवोऽभ्यपूजयन् । पराक्रमज्ञास्तु धनञ्जयस्य ये हुतोऽयमग्नाविति ते तु
मेनिरे । ४२३०
ततः किरीटी परवीरघाती हताश्वमालोक्य नरप्रवीरः । माद्रीसुतं नकुलं लोकमध्ये समीक्ष्य कृष्णं भृशविक्षतञ्च ।
समभ्यधावद्वृषसेनमाहवे स सूतजस्य प्रमुखे स्थितस्तदा । तमापतन्तं नरवीरमुग्रं महाहवे बाणसहस्रधारिणं ।
अभ्यापतत्कर्णसुतो महारथं यथा महेन्द्रं नमुचिः पुरा तथा । ततो द्रुतोऽनेकशरेण पार्थं शितेन विद्ध्वा युधि कर्णपुत्त्रः ।
ननाद नादं सुमहानुभावो विद्ध्वेव शक्रं नमुचिः स वीरः । पुनः स पार्थं वृषसेन उग्रैर्बाणैरविध्यद्भुजमूल तु सव्ये ।
तथैव कृष्णं नवभिः समार्द्दयत् पुनश्च पार्थं दशभिर्जघान । पूर्व्वं यथा वृषसेनप्रयुक्तैरभ्याहतः श्वेतहयः शरैस्तैः । ४२३५
संरम्भमीषद्गमितो बधाय कर्णात्मजस्याथ मनः प्रदध्रे । ततः किरीटी रणमूर्ध्नि कोपात् कृत्वा त्रिशाखां भृकुटीं ललाटे ।
मुमोच तूर्णं विशिखान् महात्मा बधे धृतः कर्णसुतस्य संख्ये । आरक्तनेत्रान्तकशत्रुहन्ता उवाच कर्णं भृशमुत्स्मयंस्तदा ।
दुर्य्योधनं द्रौणिमुखांश्च सर्व्वानहं रणे वृषसेनं तमुग्रं । सम्पश्यतः कर्ण तवाद्य संख्ये नयामि लोकं निशितैः पृषत्कैः ।
एवञ्च तावद्धि जना वदन्ति सर्व्वैर्भवद्भिर्मम सूनुर्हतोऽसौ । एको रथो मद्विहीनस्तरस्वी अहं हनिष्ये भवतां समक्षं ।
संरक्ष्यतां रथसंस्थः सुतोऽयं अहं हनिष्ये वृषसेनमुग्रं । पश्चाद्बधिष्ये त्वामपि संप्रमूढ अहं हनिष्येऽर्ज्जुन आजिमध्ये । ४२४०
त्वामद्य मूलं कलहस्य संख्ये दुर्य्योधनापाश्रयजातदर्पं । त्वामद्य हन्ताऽस्मि रणे प्रसह्य अस्यैव हन्ता युधि भीमसेनः ।

अथास्य तूर्णञ्चरतो नरेन्द्र खड्गेन चित्रं नकुलस्य तस्य। महेषुभिर्व्यधमत् कर्णपुत्त्रो महाहवे चर्म्म सहस्रतारं।
तच्चायसं निशितं तीक्ष्णधारं विकोषमुग्रं गुरुभारसाहं। द्विषच्छरीरान्तकरं सुघोरमाधुन्वतः सर्पमिवोग्ररूपं। ४१९५
क्षिप्रं शरैः षड्भिरमित्रसाहश्चकर्त्त खड्गं निशितैः सुवेगैः। पुनश्च दीप्तैर्निशितैः पृषत्कैः स्तनान्तरे गाढमथाभ्यविध्यत्।
कृत्वा तु तद्दुष्करमार्य्यजुष्टमन्यैर्नरैः कर्म्म रणे महात्मा। ययौ रथं भीमसेनस्य राजन् शराभितप्तो नकुलस्त्वरावान्।
स भीमसेनस्य रथं हताश्वो माद्रीसुतः कर्णशराभितप्तः। आपुप्लुवे सिंह इवाचलाग्रं सम्प्रेक्ष्यमाणस्य धनञ्जयस्य।
ततः क्रुद्धो वृषसेनो महात्मा ववर्ष ताविषुजालेन वीरः। महारथावेकरथे समेतौ शरैः प्रभिन्दन्निव पाण्डवेयौ।
तस्मिन् रथे निहते पाण्डवस्य क्षिप्रञ्च खड्गे विशिखैर्व्विकृत्ते। अन्ये च संहत्य कुरुप्रवीरास्ततो निषङ्गवर्षैरुपेत्य। ४२००
तौ पाण्डवेयौ परितः समन्तात् संक्षयमानाविव हव्यवाहौ। भीमार्ज्जुनौ वृषसेनाय क्रुद्धौ ववर्षतुः शरवर्षं सुघोरं।
अथाब्रवीन्मारुतिः फाल्गुनञ्च पश्यस्वैनं नकुलं पीड्यमानं। अयञ्च नो बाधते कर्णपुत्त्रस्तस्माद्भवान् प्रत्युपयातु कार्ष्णिं।

स तन्निशम्यैव वचः किरीटी रथं समासाद्य वृकोदरस्य। अथाब्रवीन्नकुलो वीक्ष्य वीरमुपागतं शातय शीघ्रमेतं।

इत्येवमुक्तः सहसा किरीटी भ्रात्रा समक्षं नकुलेन संख्ये। कपिध्वजं केशवसंगृहीतं प्रैषीदुदग्रो वृषसेनस्य वाहं।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि वृषसेनयुद्धे नकुलपराजये चतुरशीतोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ नकुलमथ विदित्वा छिन्नवाणासनासिं विरथमरिशरार्त्तं कर्णपुत्त्रास्त्रभग्नं। पवनधुतपताकाह्रादिनो वल्गिताश्वा वरपुरुषनियुक्तास्ते रथैः शीघ्रमीयुः। ४२०५
द्रुपदसुतवरिष्ठाः पञ्च शैनेयषष्ठा द्रुपददुहितृपुत्त्राः पञ्च चामित्रसाहाः। द्विरदरथनराश्वान् सूदयन्तस्त्वदीयान् भुजगपतिनिकाशैर्म्मार्गणैरात्तशस्त्राः।
अथ तव रथमुख्यास्तान् प्रतीयुस्त्वरन्तः कृपहृदिकसुतौ च द्रौणिदुर्य्योधनौ च। शकुनिसुतवृकौ च क्राथदेवावृधौ च द्विरदजलदघोषैः स्यन्दनैः कार्म्मुकैश्च।
तव नृप रथिवीरास्ते दशैकञ्च वीरा नृवरशरवराग्रैस्ताडयन्तोऽभ्यरुन्धन्। नवजलदसवर्णैर्हस्तिभिस्तानुदीयुर्गिरिशिखरनिकाशैर्भीमवेगैः कुलिन्दाः।
सुकल्पिता हैमवता मदोत्कटा रणाभिकामैः कृतिभिः समास्थिताः। सुवर्णजालैर्व्वितता बभुर्गजास्तथा यथा खे जलदाः सविद्युतः।
कुलिन्दपुत्त्रो दशभिर्म्महायसैः कृपं ससूताश्वमपीडयद्भृशं। ततः शरद्वत्सुतसायकैर्हतः सहैव नागेन पपात भूतले। ४२१०
कुलिन्दपुत्त्रावरजस्तु तोमरैर्द्दिवाकरांशुप्रतिमैरयस्मयैः। रथञ्च चिक्षेप ननाद नर्द्दतस्ततोऽस्य गान्धारपतिः शिरोऽहरत्।
ततः कुलिन्देषु हतेषु तेष्वथ प्रहृष्टरूपास्तव ते महारथाः। भृशं प्रदध्मुर्ल्लवणाम्बुसम्भवान् परांश्च बाणासनपाणयोऽभ्ययुः।
अथाभवद्युद्धमतीव दारुणं पुनः कुरूणां सह पाण्डुसृञ्जयैः। शरासिशक्त्यृष्टिगदापरश्वधैर्नराश्वनागासुहरं भृशाकुलं।
रथाश्वमातङ्गपदातिभिस्ततः परस्परं विप्रहताः पतन् क्षितौ। यथा सविद्युत्स्तनिता वलाहकाः समाहता दिग्भ्य इवोग्रमारुतैः।
ततः शतानीकहतान् महागजांस्तथा रथान् पत्तिगणांश्च तान् बहून्। जघान भोजस्तु हयानथापतन् क्षणाद्विशस्ताः कृतवर्म्मणः शरैः। ४२१५
अथापरे द्रौणिहता महाद्विपास्त्रयः ससर्व्वायुधयोधकेतनाः। निपेतुरुर्व्व्यां व्यसवो निपातितास्तथा यथा वज्रहता महाऽचलाः।

कुलिन्दराजावरजादनन्तरस्तनान्तरे पत्रिवरैरताडयत्। तवात्मजं तस्य तवात्मजः शरैः शितैः शरीरं व्यहनद्द्विपञ्च तं।
स नागराजः सह राजसूनुना पपात रक्तं बहु सर्व्वतः क्षरन्। महेन्द्रवज्रप्रहतोऽम्बुदागमे यथा जलं गैरिकपर्व्वतस्तथा।
कुलिन्दपुत्रप्रहितोऽपरो द्विपः क्राथं ससूताश्वरथं व्यपोथयत्। ततोऽपतत् क्राथशराभिघातितः सहेश्वरो वज्रहतो यथा गिरिः।
रथी द्विपस्थेन हतोऽपतच्छरैः क्राथाधिपः पर्व्वतजेन दुर्ज्जयः। सवाजिसूतेष्वसनध्वजस्तथा यथा महावातहतो महा द्रुमः। ४२२०
वृकः द्विपस्थं गिरिराजवासिनं भृशं शरैर्द्वादशभिः पराभिनत्। ततो वृकं साश्वरथं महाद्विपो द्रुतश्चतुर्भिश्चरणैर्व्यपोथयत्।
स नागराजः सनियन्तृकोऽपतत् शराहतो बभ्रुसुतेषुभिर्भृशं। स चापि देवावृधसूनुरर्द्दितः पपात नुन्नः सहदेवसूनुना।
विषाणगात्रावरयोधपातिना गजेन हन्तुं शकुनिं कुलिन्दजः। जगाम वेगेन भृशार्द्दयंश्च तं ततोऽस्य गान्धारपतिः शिरोऽहरत्।
ततः कुलिन्देषु हतेषु तेषु प्रहृष्टरूपास्तव ते महारथाः। भृशं प्रदध्मुर्लवणाम्बुसम्भवान् परांश्च बाणासनपाणयोऽभ्ययुः।
अथाभवद्युद्धमतीव दारुणं पुनः कुरूणां सह पाण्डुसृञ्जयैः। शरासिशक्त्यृष्टिगदापरश्वधैर्नराश्वनागासुहरं भृशाकुलं। ४२२५
रथाश्वमातङ्गपदातयस्ततः परस्परं विप्रहताः पतन् क्षितौ। यथा सविद्युत्स्तनिता बलाहकाः समाहता दिग्भ्य इवोग्रमारुतैः।
ततः शतानीकहता महागजा हया रथाः पत्तिगणाश्च तावकाः। सुपर्णवातप्रहता यथोरगास्तथा गता गां विवशा विचूर्णिताः।
ततोऽभ्यविध्यद्बहुभिः शितैः शरैः कुलिन्दपुत्रो नकुलात्मजं स्मयन्। ततोऽस्य कायाद्विचकर्त्त नाकुलिः शिरः क्षुरेणाम्बुजसन्निभाननं।
ततः शतानीकमविध्यदाशुगैस्त्रिभिः शरैः कर्णसुतोऽर्ज्जुनं त्रिभिः। त्रिभिश्च भीमं नकुलञ्च सप्तभिर्जनार्द्दनं द्वादशभिश्च सायकैः।
तदस्य कर्म्मातिमनुष्यकर्म्मणः समीक्ष्य हृष्टाः कुरवोऽभ्यपूजयन्। पराक्रमज्ञास्तु धनञ्जयस्य ये हुतोऽयमग्नाविति ते तु मेनिरे। ४२३०
ततः किरीटी परवीरघाती हताश्वमालोक्य नरप्रवीरः। माद्रीसुतं नकुलं लोकमध्ये समीक्ष्य कृष्णं भृशविक्षतञ्च।
समभ्यधावद्वृषसेनमाहवे स सूतजस्य प्रमुखे स्थितस्तदा। तमापतन्तं नरवीरमुग्रं महाहवे बाणसहस्रधारिणं।
अभ्यापतत्कर्णसुतो महारथं यथा महेन्द्रं नमुचिः पुरा तथा। ततो द्रुतोऽनेकशरेण पार्थं शितेन विद्ध्वा युधि कर्णपुत्रः।
ननाद नादं सुमहानुभावो विद्ध्वेव शक्रं नमुचिः स वीरः। पुनः स पार्थं वृषसेन उग्रैर्बाणैरविध्यद्भुजमूल तु सव्ये।
तथैव कृष्णं नवभिः समार्द्दयत् पुनश्च पार्थं दशभिर्जघान। पूर्व्वं यथा वृषसेनप्रयुक्तैरभ्याहतः श्वेतहयः शरैस्तैः। ४२३५
संरम्भमीषद्गमितो बधाय कर्णात्मजस्याथ मनः प्रदध्रे। ततः किरीटी रणमूर्द्ध्नि कोपात् कृत्वा त्रिशाखां भृकुटीं ललाटे।
मुमोच तूर्णं विशिखान् महात्मा बधे धृतः कर्णसुतस्य संख्ये। आरक्तनेत्रान्तकशत्रुहन्ता उवाच कर्णं भृशमुत्स्मयंस्तदा।
दुर्य्योधनं द्रौणिमुखांश्च सर्व्वानहं रणे वृषसेनं तमुग्रं। सम्पश्यतः कर्ण तवाद्य संख्ये नयामि लोकं निशितैः पृषत्कैः।
एवञ्च तावद्धि जना वदन्ति सर्व्वैर्भवद्भिर्म्मम सूनुर्हतोऽसौ। एको रथो मद्विहीनस्तरस्वी अहं हनिष्ये भवतां समक्षं।
संरक्ष्यतां रथसंस्थः सुतोऽयं अहं हनिष्ये वृषसेनमुग्रं। पश्चाद्बधिष्ये त्वामपि संप्रमूढ अहं हनिष्येऽर्ज्जुन आजिमध्ये। ४२४०
त्वामद्य मूलं कलहस्य संख्ये दुर्य्योधनापाश्रयजातदर्पं। त्वामद्य हन्ताऽस्मि रणे प्रसह्य अस्यैव हन्ता युधि भीमसेनः।

दुर्य्योधनस्याधमपूरुषस्य यस्यानयादेव महान् क्षयोऽभूत्। स एवमुक्त्वा विनिमृज्य चापं लक्ष्यं हि कृत्वा वृषसेनमाजौ।
ससर्ज्ज वाणान्निशितान्महात्मा वधाय राजन् कर्णसुतस्य संख्ये। विव्याध चैनं दशभिः पृषत्कैर्मर्म्मस्वशङ्कं प्रहसन् किरीटी।
चिच्छेद चास्येष्वसनं भुजौ च क्षुरैश्चतुर्भिर्निशितैः शिरश्च। स पार्थवाणाभिहतः पपात रथाद्विबाहुर्व्विशिरा धरायां।
सुपुष्पितो वृक्षवरोऽतिकायो वातेरितः शाल इवाद्रिशृङ्गात्। संप्रेक्ष्य वाणाभिहतं पतन्तं रथात् सुतं सूतजः क्षिप्रकारी।
रथं रथेनाशु जगाम रोषात् किरीटिनः पुत्त्रवधाभितप्तः। ततः समक्षं स्वसुतं विलोक्य कर्णो हतं श्वेतहयेन संख्ये।
संरम्भमागम्य परं महात्मा कृष्णार्ज्जुनौ सहसैवाभ्यधावत्।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि वृषसेनवधे पञ्चाशीतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ तमायान्तमभिप्रेक्ष्य वेलोद्वृत्तमिवार्णवं। गर्ज्जन्तं सुमहाकायं दुर्न्निवारं सुरैरपि।
अर्ज्जुनं प्राह दाशार्हः प्रहस्य पुरुषर्षभः। अयं स रथ आयाति श्वेताश्वः शल्यसारथिः।
येन ते सह योद्धव्यं स्थिरो भव धनञ्जय। पश्य चैनं समायुक्तं रथं कर्णस्य पाण्डव।
श्वेतवाजिसमायुक्तं युक्तं राधासुतेन च। नानापताककलिलं किङ्किणीजालमालिनं।
उह्यमानमिवाकाशे विमानं पाण्डुरैर्हयैः। ध्वजञ्च पश्य कर्णस्य नागकक्षं महात्मनः।
आखण्डलधनुःप्रख्यमुल्लिखन्तमिवाम्बरं। पश्य कर्णं समायान्तं धार्त्तराष्ट्रप्रियैषिणं।
शरधारा विमुञ्चन्तं धारासारमिवाम्बुदं। एष मद्रेश्वरो राजा रथाग्रे पर्य्यवस्थितः।
नियच्छति हयानस्य राधेयस्यामितौजसः। शृणु दुन्दुभिनिर्घोषं शङ्खशब्दञ्च दारुणं।
सिंहनादांश्च विविधान् शृणु पाण्डव सर्व्वतः। अन्तर्द्धाय महाशब्दान् कर्णेनामिततेजसा।
दोधूयमानस्य भृशं धनुषः शृणु निःस्वनं। एते दीर्य्यन्ति सगणाः पाञ्चालानां महारथाः।
दृष्ट्वा केशरिणं क्रुद्धं मृगा इव महावने। सर्व्वयत्नेन कौन्तेय हन्तुमर्हसि सूतजं।
न हि कर्णशरानन्यः सोढुमुत्सहते नरः। सदेवासुरगन्धर्व्वांस्त्रीँल्लोकान् सचराचरान्।
त्वं हि जेतुं रणे शक्तस्तथैव विदितं मम। भीममुग्रं महात्मानं त्र्यक्षं शर्व्वं कपर्द्दिनं।
न शक्ता द्रष्टुमीशानं किं पुनर्योधितुं प्रभुं। त्वया साक्षान्महादेवः सर्व्वभूतशिवः शिवः।
युद्धेनाराधितः स्थाणुर्देवाश्च वरदास्तव। तस्य पार्थ प्रसादेन देवदेवस्य शूलिनः।
जहि कर्णं महाबाहो नमुचिं वृत्रहा यथा। श्रेयस्तेऽस्तु सदा पार्थ युद्धे जयमवाप्नुहि।
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ ध्रुव एव जयः कृष्ण मम नास्त्यत्र संशयः। सर्व्वलोकगुरुर्यस्त्वं तुष्टोऽसि मधुसूदन।
चोदयाश्वान् हृषीकेश रथं मम महारथ। नाहत्वा समरे कर्णं निवर्त्तिष्यति फाल्गुनः।
अद्य कर्णं हतं पश्य मच्छरैः शकलीकृतं। मां वा द्रक्ष्यसि गोविन्द कर्णेन निहतं शरैः।
उपस्थितमिदं घोरं युद्धं त्रैलोक्यमोहनं। यज्जनाः कथयिष्यन्ति यावद्भूमिर्धरिष्यति।
एवं ब्रुवंस्तदा पार्थः कृष्णमक्लिष्टकारिणं। प्रत्युद्ययौ रथेनाशु गजं प्रतिगजो यथा।
पुनरप्याह तेजस्वी पार्थः कृष्णमरिन्दमं। चोदयाश्वान् हृषीकेश कालोऽयमतिवर्त्तते।
एवमुक्तस्तदा तेन पाण्डवेन महात्मना।

जयेन सम्पूज्य स पाण्डवं तदा प्रचोदयामास हयान् मनोजवान्। स पाण्डुपुत्रस्य रथो मनोजवः क्षणेन कर्णस्य रथाग्रतोऽभवत्।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णार्ज्जुनद्वैरथे षडशीतोऽध्यायः॥ ८६ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ वृषसेनं हतं दृष्ट्वा शोकामर्षसमन्वितः। पुत्रशोकोद्भवं वारि नेत्राभ्यां समवासृजत्।
रथेन कर्णस्तेजस्वी जगामाभिमुखो रिपुं। युद्धायामर्षताम्राक्षः समाहूय धनञ्जयं।
तौ रथौ सूर्य्यसङ्काशौ वैयाघ्रपरिवारितौ। समेतौ ददृशुस्तत्र द्वाविवार्कौ समुद्गतौ।
श्वेताश्वौ पुरुषौ दिव्यावास्थितावरिमर्द्दनौ। शुशुभाते महात्मानौ चन्द्रादित्यौ यथा दिवि। ४१७५
तौ दृष्ट्वा विस्मयं जग्मुः सर्व्वसैन्यानि मारिष। त्रैलोक्यविजये यत्ताविन्द्रवैरोचनाविव।
रथज्यातलनिर्ह्रादैर्व्वाणसिंहरवैस्तथा। तौ रथावभ्यधावन्तौ समालोक्य महीक्षितां।
ध्वजौ च दृष्ट्वा संसक्तौ विस्मयः समपद्यत। हस्तिकक्षञ्च कर्णस्य वानरञ्च किरीटिनः।
तौ रथौ संप्रसक्तौ तु दृष्ट्वा भारत पार्थिवाः। सिंहनादरवांश्चक्रुः साधुवादांश्च पुष्कलान्।
दृष्ट्वा च द्वैरथं ताभ्यां तत्र योधाः सहस्रशः। चक्रुर्बाहुस्वनांश्चैव तथा चैलावधूननं। ४१८०
आजघ्नुः कुरवस्तत्र वादित्राणि समन्ततः। कर्णं प्रहर्षयिष्यन्तः शङ्खान् दध्मुश्च सर्व्वशः।
तथैव पाण्डवाः सर्व्वे हर्षयन्तो धनञ्जयं। तूर्य्यशङ्खनिनादेन दिशः सर्व्वाभ्यनादयन्।
क्ष्वेडितास्फोटितोत्क्रुष्टैस्तुमुलं सर्व्वतोऽभवत्। बाहुशब्दैश्च शूराणां कर्णार्ज्जुनसमागमे।
तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ रथस्थौ रथिनाम्वरौ। प्रगृहीतमहाचापौ शरशक्तिध्वजायुतौ।
वर्म्मिणौ बद्धनिस्त्रिंशौ श्वेताश्वौ शङ्खशोभितौ। तूणीरवरसम्पन्नौ द्वावप्येतौ सुदर्शनौ। ४१८५
रक्तचन्दनदिग्धाङ्गौ समदौ गोवृषाविव। चापविद्युद्ध्वजोपेतौ शस्त्रसम्पत्तियोधिनौ।
चामरव्यजनोपेतौ श्वेतच्छत्रोपशोभितौ। कृष्णशल्यरथोपेतौ तुल्यरूपौ महारथौ।
सिंहस्कन्धौ दीर्घभुजौ रक्ताक्षौ हेममालिनौ। सिंहस्कन्धप्रतीकाशौ व्यूढोरस्कौ महाबलौ।
अन्योन्यवधमिच्छन्तावन्योन्यजयकाङ्क्षिणौ। अन्योन्यमभिधावन्तौ गोष्ठे गोवृषभाविव।
प्रभिन्नाविव मातङ्गौ सुसंरब्धाविवाचलौ। आशीविषशिशुप्रख्यौ यमकालान्तकोपमौ। ४१९०
इन्द्रवृत्राविव क्रुद्धौ सूर्य्याचन्द्रमसप्रभौ। महाग्रहाविव क्रुद्धौ युगान्ताय समुत्थितौ।
देवगर्भौ देवबलौ देवतुल्यौ च रूपतः। यदृच्छया समायातौ सूर्य्याचन्द्रमसौ यथा।
बलिनौ समरे दृप्तौ नानाशस्त्रधरौ युधि। तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ शार्दूलाविव धिष्ठितौ।
बभूव परमो हर्षस्तावकानां विशाम्पते। संशयः सर्व्वभूतानां विजये समपद्यत।
समेतौ पुरुषव्याघ्रौ प्रेक्ष्य कर्णधनञ्जयौ। उभौ वरायुधधरावुभौ रणकृतश्रमौ। ४१९५
उभौ च बाहुशब्देन नादयन्तौ नभस्तलं। उभौ विश्रुतकर्म्माणौ पौरुषेण बलेन च।
उभौ च सदृशौ युद्धे सम्बरामरराजयोः। कार्त्तवीर्य्यसमौ चोभौ तथा दाशरथेः समौ।
विष्णुवीर्य्यसमौ चोभौ तथा भवसमौ युधि। उभौ श्वेतहयौ राजन् रथप्रवरवाहिनौ।

सारथिप्रवरौ चैव तयोरास्तां महारणे । ततो दृष्ट्वा महाराज राजमानौ महारथौ ।
सिद्धचारणसङ्घानां विस्मयः समपद्यत । तव पुत्त्रास्ततः कर्णं सबला भरतर्षभ ।
परिवव्रुर्महात्मानं क्षिप्रमाहवशोभिनं । तथैव पाण्डवा हृष्टा धृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
परिवव्रुर्महात्मानं पार्थमप्रतिमं युधि । तावकानां रणे कर्णो ग्लहो ह्यासीद्विशाम्पते ।
तथैव पाण्डवेयानां ग्लहः पार्थोऽभवत्तदा । त एव सभ्यास्तत्रासन् प्रेक्षकाश्चाभवन् स्म ते ।
तत्रैषां ग्लहमानानां ध्रुवौ जयपराजयौ । ताभ्यां द्यूतं समासक्तं विजयायेतराय वा ।
अस्माकं पाण्डवानाञ्च स्थितानां रणमूर्द्धनि । तौ तु स्थितौ महाराज समरे युद्धशालिनौ । ४४०५
अन्योन्यं प्रतिसंरब्धावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ । तावुभौ प्रजिहीर्षन्ताविन्द्रवृत्राविव प्रभो ।
भीमरूपधरावास्तां महाधूमाविव ग्रहौ । ततोऽन्तरीक्षे साक्षेपा विवादा भरतर्षभ ।
मिथो भेदाश्च भूतानामासन् कर्णार्ज्जुनान्तरे । व्यश्रूयन्त मिथो भिन्नाः सर्व्वलोकास्तु मारिष ।
देवदानवगन्धर्व्वाः पिशाचोरगराक्षसाः । प्रतिपक्षग्रहं चक्रुः कर्णार्ज्जुनसमागमे ।
द्यौरासीत् सूतपुत्त्रस्य पक्षे मातेव धिष्ठिता । भूमिर्द्धनञ्जयस्यासीत् मातेव जयकाङ्क्षिणी । ४४१०
गिरयः सागराश्चैव नद्यश्च सजलास्तथा । वृक्षाश्चौषधयश्चैव व्याश्रयन्त परस्परं ।
असुरा यातुधानाश्च गुह्यकाश्च परन्तप । ते कर्णं समपद्यन्त हृष्टरूपाः समन्ततः ।
मुनयश्चारणाः सिद्धा वैनतेया वयांसि च । रत्नानि निधयः सर्व्वे वेदाश्चाख्यानपञ्चमाः ।
सोपवेदोपनिषदः सरहस्याः ससंग्रहाः । वासुकिश्चित्रसेनश्च तक्षको मणिकस्तथा ।
सर्पाश्चैव तथा सर्व्वे काद्रवेयाश्च सान्वयाः । विषवन्तो महाराज नागाश्चार्ज्जुनतोऽभवन् । ४४१५
ऐरावताः सौरभेया वैशालेयाश्च भोगिनः । एतेऽभवन्नर्ज्जुनतः क्षुद्रसर्पाश्च कर्णतः ।
ईहामृगा व्याघ्रमृगा माङ्गल्याश्च मृगद्विजाः । पार्थस्य विजये राजन् सर्व्व एवाभिसंश्रिताः ।
वसवो मरुतः साध्या रुद्रा विश्वेऽश्विनौ तथा । अग्निरिन्द्रश्च सोमश्च पवनोऽथ दिशो दश ।
धनञ्जयस्य ते पक्षे आदित्याः कर्णतोऽभवन् । विशः शूद्राश्च सूताश्च ये च सङ्करजातयः ।
सर्व्वशस्ते महाराज राधेयमभजंस्तथा । देवास्तु पितृभिः सार्द्धं सगणाः सपदानुगाः । ४४२०
यमो वैश्रवणश्चैव वरुणश्च यतोऽर्ज्जुनः । ब्रह्मक्षत्त्रञ्च यज्ञाश्च दक्षिणाश्चार्ज्जुनं श्रिताः ।
प्रेताश्चैव पिशाचाश्च क्रव्यादाश्च मृगाण्डजाः । राक्षसाः सह यादोभिः श्वशृगालाश्च कर्णतः ।
देवब्रह्मनृपर्षीणां गणाः पाण्डवतोऽभवन् । तुम्बुरुप्रमुखा राजन् गन्धर्व्वाश्च यतोऽर्ज्जुनः ।
प्राधेयाः सह मौनेया गन्धर्व्वाप्सरसां गणाः । ईहामृगाः पक्षिगणाः द्विपाश्च रथपत्तिभिः ।
उह्यमानास्तथा मेघैर्व्वायुना च मनीषिणः । दिदृक्षवः समाजग्मुः कर्णार्ज्जुनसमागमं । ४४२५
देवदानवगन्धर्व्वा नागयक्षाः पतत्त्रिणः । महर्षयो वेदविदः पितरश्च स्वधाभुजः ।
तपो विद्यास्तथौषध्यो नानारूपबलान्विताः । अन्तरीक्षे महाराज विनदन्तोऽवतस्थिरे ।
ब्रह्मा ब्रह्मर्षिभिः सार्द्धं प्रजापतिभिरेव च । भवश्चैव स्थितो याने दिव्यं तं देशमागमत् ।

समेतौ तौ महात्मानौ दृष्ट्वा कर्णधनञ्जयौ। अर्ज्जुनो जयतां कर्णमिति शक्रोऽब्रवीत्तदा।
जयतामर्ज्जुनं कर्ण इति सूर्य्योऽभ्यभाषत। हत्वाऽर्ज्जुनं मम सुतः कर्णो जयतु संयुगे।
हत्वा कर्णं जयत्वद्य मम पुत्रो धनञ्जयः। इति सूर्य्यस्य चैवासीद्विवादो वासवस्य च।
पक्षसंस्थितयोस्तत्र तयोर्व्विबुधसिंहयोः। द्वैपक्षमासीद्देवानामसुराणाञ्च भारत।
समेतौ तौ महात्मानौ दृष्ट्वा कर्णधनञ्जयौ। अकम्पन्त त्रयो लोकाः सहदेवर्षिचारणाः।
सर्व्वे देवगणाश्चैव सर्व्वभूतानि यानि च। यतः पार्थस्ततो देवा यतः कर्णस्ततोऽसुराः।
रथयूथपयोः पक्षौ कुरुपाण्डववीरयोः। दृष्ट्वा प्रजापतिं देवाः स्वयम्भुवमचोदयन्।
कोऽनयोर्व्विजयी देव कुरुपाण्डवयोधयोः। समोऽस्तु विजयो देव एतयोर्नरसिंहयोः।
कर्णार्ज्जुनविवादेन सर्व्वं संशयितं जगत्। स्वयम्भो ब्रूहि नस्तथ्यमेनयोर्व्विजयं प्रभो।
स्वयम्भो ब्रूहि तद्वाक्यं समोऽस्तु विजयोऽनयोः। तदुपश्रुत्य मघवा प्रणिपत्य पितामहं।
विज्ञापयत् देवेशमिदं मतिमतास्वरं। पूर्व्वं भगवता प्रोक्तं कृष्णयोर्व्विजयो ध्रुवः।
तत्तथाऽस्तु नमस्तेऽस्तु प्रसीद भगवन्मम। ब्रह्मेशानावथो वाक्यमूचतुस्त्रिदशेश्वरं।
विजयो ध्रुव एवास्य विजयस्य महात्मनः। खाण्डवे येन हुतभुक् तोषितः सव्यसाचिना।
स्वर्गञ्च समनुप्राप्य साहाय्यं शक्र ते कृतं। कर्णश्च दानवः पक्ष अतः कार्य्यः पराजयः।
एवं कृते भवेत् कार्य्यं देवानामेव निश्चितं। आत्मकार्य्यञ्च सर्व्वेषां गरीयस्त्रिदशेश्वर।
महात्मा फाल्गुनश्चापि सत्यधर्म्मरतः सदा। विजयस्तस्य नियतं जायते नात्र संशयः।
तोषितो भगवान् येन महात्मा वृषभध्वजः। कथं वा तस्य न जयो जायते शतलोचन।
यस्य चक्रे स्वयं विष्णुः सारथ्यं जगतः प्रभुः। मनस्वी बलवाञ्छूरः कृतास्त्रोऽथ तपोधनः।
बिभर्त्ति च महातेजा धनुर्व्वेदमशेषतः। पार्थः सर्व्वगुणोपेतो देवकार्य्यमिदं यतः।
क्लिश्यन्ते पाण्डवा नित्यं वनवासादिभिर्भृशं। सम्पन्नस्तपसा चैव पर्य्याप्तः पुरुषर्षभः।
अतिक्रमेण महतादिष्टमर्थस्य पर्य्ययं। अतिक्रान्ते च लोकानामभावो नियतं भवेत्।
न विद्यते व्यवस्थानं क्रुद्धयोः कृष्णयोः क्वचित्। स्रष्टारौ जगतश्चैव सततं पुरुषर्षभौ।
नरनारायणावेतौ पुराणावृषिसत्तमौ। अनियम्यौ नियन्तारावेतौ तस्मात् परन्तपौ।
नैतयोस्तु समः कश्चित् दिवि वा मानुषेषु वा। अनुगम्य त्रयो लोकाः सह देवर्षिचारणैः।
सर्व्वे देवगणाश्चापि सर्व्वभूतानि यानि च। अनयोस्तु प्रभावेण वर्त्तते निखिलं जगत्।
कर्णो लोकानयं मुख्यानाप्नोतु पुरुषर्षभः। कर्णो वैकर्त्तनः शूरो विजयस्त्वस्तु कृष्णयोः।
वसूनां सलोकत्वं मरुतां वा समाप्नुयात्। सहितो द्रोणभीष्माभ्यां नाकलोकमवाप्नुयात्।
इत्युक्तो देवदेवाभ्यां सहस्राक्षोऽब्रवीद्वचः। आमन्त्र्य सर्व्वभूतानि ब्रह्मेशानानुशासनं।
श्रुतं भवद्भिर्यत्प्रोक्तं भगवद्भ्यां जगद्धितं। तत्तथा नान्यथा तद्धि तिष्ठध्वं विगतज्वराः।
इति श्रुत्वेन्द्रवचनं सर्व्वभूतानि मारिष। विस्मितान्यभवन्राजन् पूजयाञ्चक्रिरे तदा।

व्यसृजंश्च सुगन्धीनि पुष्पवर्षाणि हर्षिताः। नानारूपाणि विबुधा देवतूर्य्याण्यवादयन्।
दिदृक्षवस्त्वप्रतिमं द्वैरथं नरसिंहयोः। देवदानवगन्धर्व्वाः सर्व्व एवावतस्थिरे। ४४६०
रथौ तयोः श्वेतहयौ दिव्यौ युक्तौ महात्मनोः। यौ तौ कर्णार्ज्जुनौ राजन् प्रहृष्टौ व्यवतिष्ठतां।
समागता लोकवीराः शङ्खान् दध्मुः पृथक् पृथक्। वासुदेवार्ज्जुनौ वीरौ कर्णशल्यौ च भारत।
तद्भीरुसंत्रासकरं युद्धं समभवत्तदा। अन्योन्यस्पर्द्धिनोरुग्रं शक्रशम्बरयोरिव।
तयोर्ध्वजौ वीतमलौ शुशुभाते रथे स्थितौ। राहुकेतू यथाकाशे उदितौ जगतः क्षये।
कर्णस्याशीविषनिभा रत्नसारमयी दृढा। पुरन्दरधनुःप्रख्या हस्तिकक्षा विराजते। ४४६५
कपिश्रेष्ठस्तु पार्थस्य व्यादितास्य इवान्तकः। दंष्ट्राभिर्भीषयन् भाभिर्दुर्निरीक्षो रविर्यथा।
युद्धाभिलाषुको भूत्वा ध्वजो गाण्डीवधन्वनः। कर्णध्वजमुपातिष्ठत् स्वस्थानाद्वेगवान् कपिः।
उत्पपात महावेगः कक्षामभ्यहनत्तदा। नखैश्च दशनैश्चैव गरुडः पन्नगं यथा।
सा किङ्किणीकाभरणा कालपाशोपमायसी। अभ्यद्रवत् सुसंरब्धा हस्तिकक्षाऽथ तं कपिं।
तयोर्घोरतरे युद्धे द्वैरथे द्यूत आहिते। प्राकुर्व्वतां ध्वजौ युद्धं पूर्व्वं पूर्व्वतरं तदा। ४४७०
हया हयानभ्यहेषन् स्पर्द्धमानाः परस्परं। अविध्यत् पुण्डरीकाक्षः शल्यं नयनसायकैः।
शल्यश्च पुण्डरीकाक्षं तथैवाभिसमैक्षत। तत्राजयद्वासुदेवः शल्यं नयनसायकैः।
कर्णश्चाप्यजयद्दृष्ट्या कुन्तीपुत्त्रो धनञ्जयः। अथाब्रवीत् सूतपुत्त्रः शल्यमाभाष्य सस्मितं।
यदि पार्थो रणे हन्यादद्य मामिह कर्हिचित्। किं करिष्यसि सङ्ग्रामे शल्य सत्यमथोच्यतां।
॥ शल्य उवाच ॥ यदि कर्ण रणे हन्यादद्य त्वां श्वेतवाहनः। उभावेकरथेनाहं हन्यां माधवपाण्डवौ। ४४७५
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमेव तु गोविन्दमर्ज्जुनः प्रत्यभाषत। तं प्रहस्याब्रवीत् कृष्णः सत्यं पार्थमिदं वचः।
पतेद्दिवाकरः स्थानाच्छुष्येदपि महोदधिः। शैत्यमग्निरियान्न त्वां हन्यात् कर्णो धनञ्जय।
यदि चैतत् कथञ्चित् स्यात् लोकपर्य्यासनं भवेत्। हन्यां कर्णं तथा शल्यं बाहुभ्यामेव संयुगे।
इति कृष्णवचः श्रुत्वा प्रहसन् कपिकेतनः। अर्ज्जुनः प्रत्युवाचेदं कृष्णमक्लिष्टकारिणं।
मम तावदपर्य्याप्तौ कर्णशल्यौ जनार्द्दन। सपताकध्वजं कर्णं सशल्यरथवाजिनं। ४४८०
सच्छत्रकवचञ्चैव सशक्तिशरकार्म्मुकं। द्रष्टाऽस्यद्य रणे कृष्ण शरैश्छिन्नमनेकधा।
अद्यैनं सरथं साश्वं सशक्तिकवचायुधं। सञ्चूर्णितमिवारण्ये पादपं दन्तिना यथा।
अद्य राधेयभार्य्याणां वैधव्यं समुपस्थितं। ध्रुवं स्वप्नेष्वनिष्टानि ताभिर्दृष्टानि माधव।
द्रष्टाऽसि ध्रुवमद्यैव विधवाः कर्णयोषितः। न हि मे शाम्यते मन्युर्यदनेन पुरा कृतं।
कृष्णां सभागतां दृष्ट्वा मूढेनादीर्घदर्शिना। अस्मांस्तथाऽवहसता क्षिपता च पुनः पुनः। ४४८५
अद्य द्रष्टाऽसि गोविन्द कर्णमुन्मथितं मया। वारणेनेव मत्तेन पुष्पितं जगतीरुहं।
अद्य ता मधुरा वाचः श्रोताऽसि मधुसूदन। दिष्ट्या जयसि वार्ष्णेय इति कर्णे निपातिते।
अद्याभिमन्युजननीं प्रहृष्टः सान्त्वयिष्यसि। कुन्तीं पितृष्वसारञ्च प्रहृष्टः सन् जनार्द्दन।

अद्य वाष्पमुखीं कृष्णां सान्त्वयिष्यसि माधव। वाग्भिश्चामृतकल्पाभिर्धर्मराजञ्च पाण्डवं।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णार्ज्जुनद्वैरथे सप्ताशीतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ तद्देवनागासुरसिद्धयक्षैर्गन्धर्व्वरक्षोऽप्सरसाञ्च सङ्घैः। ब्रह्मर्षिराजर्षिसुपर्णयुष्टं बभौ वियद्विस्मयनीय
रूपं। ४४५०

नानद्यमानं निनदैर्मनोज्ञैर्व्वादित्रगीतस्तुतिनृत्यहासैः। सर्व्वेऽन्तरीक्षं ददृशुर्मनुष्याः खस्थाश्च तद्विस्मयनीयरूपं।
ततः प्रहृष्टाः कुरुपाण्डुयोधा वादित्रशङ्खस्वनसिंहनादैः। विनादयन्तो वसुधां दिशश्च स्वनेन सर्व्वान् द्विषतो निजघ्नुः।
नराश्वमातङ्गरथैः समाकुलं शराभिवर्षोष्टिनिपातदुःसहं। अभीरुजुष्टं हतदेहसङ्कुलं रणाजिरं लोहितमाबभौ तदा।
बभूव युद्धं कुरुपाण्डवानां यथा सुराणामसुरैः सहाभवत्। तथा प्रवृत्ते तुमुले सुदारुणे धनञ्जयस्याधिरथेश्च सायकैः।
दिशश्च सैन्यञ्च शितैरजिह्मगैः परस्परं प्रावृणुतां सुदंशितैः। ततस्त्वदीयाश्च परे च सायकैः कृतेऽन्धकारे ददृशुर्न
किञ्चन। ४४५५

भयातुरा एकरथौ समाश्रयं स्ततोऽभवत्सद्भुतमेव सर्व्वतः। ततोऽस्त्रमस्त्रेण परस्परन्तौ विधूयमानाविव पूर्व्वपश्चिमौ।
घनान्धकारे वितते तमोनुदौ यथोदितौ तद्वदतीव रेजतुः। न चाभिमर्त्तव्यमिति प्रचोदिताः परे त्वदीयाश्च तयाऽवतस्थिरे।
महारथौ तौ परिवार्य्य सर्व्वतः सुरासुरा वासवशम्बराविव। मृदङ्गभेरीपणवानकस्वनैः स सिंहनादैर्विबभुर्नरोत्तमौ।
शशाङ्कसूर्य्याविव मेघनिःस्वनैर्व्विरेजतुस्तौ पुरुषर्षभौ तदा। महाधनुर्म्मण्डलमध्यगावुभौ सुवर्च्चसौ बाणसहस्रदीधिती।
दिधक्षमाणौ सचराचरं जगद्युगान्तसूर्य्याविव दुःसहौ रणे। उभावजेयावहितान्तकावुभावुभौ जिघांसू कृतिनौ पर
स्परं। ४५००

महाहवे वीतभयौ समीयतुर्महेन्द्रजम्भाविव कर्णपाण्डवौ। ततो महास्त्राणि महाधनुर्द्धरौ विमुञ्चमानाविषुभिर्भयानकैः।
नराश्वनागानमितान्निजघ्नतुः परस्परञ्चापि महारथौ नृप। ततो विसस्रुः पुनरर्द्दिता नरा नरोत्तमाभ्यां कुरुपाण्डवाश्रयाः।
सनागपत्त्यश्वरथा दिशो दश तथा यथा सिंहहता वनौकसः। ततस्तु दुर्य्योधनभोजसौबलाः कृपेण शारद्वतसूनुना सह।
महारथाः पञ्च धनञ्जयाच्युतौ शरैः शरीरार्त्तिकरैरताडयन्। धनूंषि तेषामिषुधीन् ध्वजान् हयान् रथांश्च सूतांश्च धन
ञ्जयः शरैः।

समं प्रमथ्याशु परान् समन्ततः शरोत्तमैर्द्वादशभिश्च सूतजं। अथाभ्यधावंस्त्वरिताः शतं रथाः शतञ्च नागार्ज्जुनमाततायिनः। ४५०५

शकास्तुषारा यवनाश्च सादिनः सहैव काम्बोजवरैर्जिघांसवः। वरायुधान् पाणिगतैः शरैः सह क्षुरैर्न्यकृन्तन्त्वरिताः शिरांसि च।
हयांश्च नागांश्च रथांश्च युध्यतां धनञ्जयः शत्रुगणान् क्षितौ क्षिणोत्। ततोऽन्तरीक्षे सुरतूर्य्यनिःस्वनाः ससाधुवादा हृषितैः
समीरिताः।

निपेतुरप्युत्तमपुष्पवृष्टयः सुगन्धिगन्धाः पवनेरिताः शुभाः। तदद्भुतं देवमनुष्यसाक्षिकं समीक्ष्य भूतानि विसिस्मियुस्तदा।
तवात्मजः सूतसुतश्च न व्यथां न विस्मयं जग्मतुरेकनिश्चयौ। अथाब्रवीद्द्रोणसुतस्तवात्मजं करं करेण प्रतिपीड्य सान्त्वयन्।
प्रसीद दुर्य्योधन शाम्य पाण्डवैरलं विरोधेन धिगस्तु विग्रहं। हतो गुरुर्ब्रह्मसमो महास्त्रवित्तथैव भीष्मप्रमुखा महा
रथाः। ४५१०

अहत्स्ववध्यो मम चापि मातुलः प्रशाधि राज्यं सह पाण्डवैश्चिरं। धनञ्जयः शाम्यति वारितो मया जनार्द्दनो नैव विरोध
मिच्छति।
युधिष्ठिरो भूतहिते रतः सदा वृकोदरोऽस्मद्वशगस्तथा यमौ। त्वया तु पार्थैश्च कृते च सम्विदे प्रजाः शिवं प्राप्नुयुरि
च्छया तव।
व्रजन्तु शेषाः स्वपुराणि बान्धवा निवृत्तयुद्धाश्च भवन्तु सैनिकाः। न चेद्वचः श्रोष्यसि मे नराधिप ध्रुवं प्रतप्तोऽसि हतोऽ
रिभिर्युधि।
इदञ्च दृष्टं जगता सह त्वया कृतं यदेकेन किरीटमालिना। यथा न कुर्य्याद्बलभिन्न चान्तको न चापि धाता भगवाञ्च
यक्षराट्।
अतोऽपि भूयान् स्वगुणैर्धनञ्जयो न चातिवर्त्तिष्यति मे वचोऽखिलं। तवानुयायाञ्च सदा करिष्यति प्रसीद राजेन्द्र शमं
त्वमाप्नुहि। ४५१५
ममापि मानः परमः सदा त्वयि ब्रवीम्यतस्त्वां परमाच्च सौहृदात्। निवारयिष्यामि च कर्णमप्यहं यदा भवान् सप्रणयो
भविष्यति।
वदन्ति मित्रं सहजं विचक्षणास्तथैव साम्ना च धनेन चार्ज्जितं। प्रतापतश्चोपनतञ्चतुर्व्विधं तदस्ति सर्व्वं तव पाण्डवेषु।
निसर्गतस्ते तव वीर बान्धवाः पुनश्च साम्ना समवाप्नुहि प्रभो। त्वयि प्रसन्ने यदि मित्रतां गता हितं कृतं स्याज्जगत
स्त्वयाऽतुलं।
स एवमुक्तः सुहृदा वचो हितं विचिन्त्य निश्वस्य च दुर्म्मनाऽब्रवीत्। यथा भवानाह सखे तथैव तन्ममापि विज्ञापयतो
वचः शृणु।
निहत्य दुःशासनमुक्तवान् वचः प्रसह्य शार्द्दूलवदेष दुर्म्मतिः। वृकोदरस्तद्धृदये मम स्थितं न तत्परोक्षं भवतः कुतः
शमं। ४५२०
न चापि कर्णं प्रसहेद्रणेऽर्ज्जुनो महागिरिं मेरुमिवोग्रमारुतः। न चाश्वसिष्यन्ति पृथात्मजा मयि प्रसह्य वैरं बहुशो
विचिन्त्य।
न चापि कर्णं गुरुपुत्र संयुगादुपारमेत्यर्हसि वक्तुमच्युत। श्रमेण युक्तो महताऽद्य फाल्गुनस्तमेष कर्णः प्रसभं हनिष्यति।
तमेवमुक्त्वाऽप्यनुनीय चासकृत् तवात्मजः स्वाननुशास्ति सैनिकान्। समाहिताभिद्रवताहिताम्मम सबाणहस्ताः किमु
जोषमासत।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि अश्वत्थामवाक्ये अष्टाशीतोऽध्यायः॥ ८८॥
॥ सञ्जय उवाच॥ तौ शङ्खभेरीनिनदे समृद्धे समीयतुः श्वेतहयौ नराग्र्यौ। वैकर्त्तनः सूतपुत्रोऽर्ज्जुनश्च दुर्म्मन्त्रिते तव
पुत्रस्य राजन्।
यथा गजौ हैमवतौ प्रभिन्नौ प्रवृद्धदन्ताविव वाशितार्थे। तथा समाजग्मतुरुग्रवीर्य्यौ धनञ्जयश्चाधिरथिश्च वीरौ। ४५२५
बलाहकेनेव महाबलाहको यदृच्छया वा गिरिणा यथा गिरिः। तथा धनुर्ज्यातलनेमिनिःस्वनैः समीयतुस्ताविषुवर्ष
वर्षिणौ।

प्रहृष्टपुच्छध्वजभीमवीरधीवधी प्रहृष्टनानाविधनिर्घोषकौ । यथाऽचलावाचलितौ महाबलौ तथा महास्त्रैरितरेतरं हतः ।
स सन्निपातस्तु तयोर्महानभूत् सुरेशवैरोचनयोर्यथा पुरा । शरैर्व्विभुन्नाङ्गनियन्तृवाहयोः सुदुःसहोऽन्यैः कटुशोणितोदकः ।
प्रभूतपद्मोत्पलमत्स्यकच्छपौ महाह्रदौ पक्षिगणैरिवावृतौ । सुसन्निकृष्टावनिलोद्धुतौ यथा तथा रथौ तौ ध्वजिनौ
समीयतुः ।
उभौ महेन्द्रस्य समानविक्रमावुभौ महेन्द्रप्रतिमौ महारथौ । महेन्द्रवज्रप्रतिमैस्तु सायकैर्महेन्द्रवृत्राविव सम्प्रजघ्नतुः । ४४१०
सनागपत्त्यश्वरथे शुभे बले विचित्रवर्म्माभरणाम्बरायुधे । चकम्पतुर्व्विस्मयनीयरूपे वियद्गताश्चार्ज्जुनकर्णसंयुगे ।
भुजाः सवस्त्राङ्गुलयः समुच्छ्रिताः ससिंहनादैर्हृषितैर्दिदृक्षुभिः । यदर्ज्जुनो मत्त इव द्विपो द्विपं समभ्ययादाधिरथिं जिघांसया ।
उदक्रोशन् सोमकास्तत्र पार्थं पुरःसरयाऽर्ज्जुन भिन्धि कर्णं । छिन्ध्यस्य मूर्द्धानमलंचिरेण श्रद्धाञ्च राज्याद्धृतराष्ट्रसूनोः ।
तथाऽस्माकं बहवस्तत्र योधाः कर्णं तथा याहि याहीत्यवोचन् । जह्यर्ज्जुनं कर्ण शरैः सुतीक्ष्णैः पुनर्व्वनं यान्तु चिराय
पार्थाः ।
ततः कर्णः प्रथमं तत्र पार्थं महेषुभिर्द्दशभिः प्रत्यविध्यत् । तमर्ज्जुनः प्रत्यविध्यच्छिताग्रैः कक्षान्तरे दशभिः संप्रहस्य । ४४१५
परस्परं तौ विशिखैः सुपुङ्खैस्ततक्षतुः सूतपुत्त्रोऽर्ज्जुनश्च । परस्परं तौ विभिदुर्व्विमर्द्दे सुभीममभ्यापततुश्च हृष्टौ ।
ततोऽर्ज्जुनः प्रामृजदुग्रधन्वा भुजावुभौ गाण्डिवं चानुमृज्य । नाराचनालीकवराहकर्णान् क्षुरांस्तथा साञ्जलिकार्द्धचन्द्रान् ।
ते सर्व्वतः समकीर्य्यन्त राजन् पार्थेषवः कर्णरथं विशन्तः । अवाङ्मुखाः पक्षिगणा दिनान्ते विशन्ति केतार्थमिवाशु वृक्षं ।
यानर्ज्जुनः सभ्रुकुटीकटाक्षं कर्णाय राजन्नसृजज्जितारिः । तान् सायकैर्ग्रसते सूतपुत्त्रः क्षिप्तान् क्षिप्तान् पाण्डवस्येषुसङ्घान् ।
ततोऽस्त्रमाग्नेयममित्रसाधनं मुमोच कर्णाय महेन्द्रसूनुः । भूम्यन्तरीक्षे च दिशोऽर्कमार्गं प्रावृत्य देहोऽस्य बभूव दीप्तः । ४४२०
योधाश्च सर्व्वे ज्वलिताम्बरा भृशं प्रदुद्रुवुस्तत्र विदग्धवस्त्राः । शब्दश्च घोरोऽतिबभूव तत्र यथा वने वेणुवनस्य दह्यतः ।
तदीक्ष्य कर्णो ज्वलनास्त्रमच्युतं स वारुणं तत्प्रशमाय सूतजः । समुत्सृजन् सूतसुतः प्रतापवान् स तेन वह्निं शमयाम्बभूव ।
बलाहकौघश्च दिशस्तरस्वी चकार सर्व्वास्तिमिरेण संवृताः । ततो धरित्रीधरतुल्यरोधसः समन्ततो वै परिवार्य्य वारिणा ।
तैश्चापि रोषात्स तयाविधोऽपि नीतः शमं वह्निरतिप्रचण्डः । बलाहकैश्चैव दिगन्तराणि व्याप्तानि सर्व्वाणि तथा नभश्च ।
तथा च सर्व्वास्तिमिरेण वै दिशो मेघैर्वृता न प्रदृश्येत किञ्चित् । अथापोवाहास्त्रसंघांस्ततस्तान् वायव्यास्त्रेण ततः स
कर्णात् । ४४२५
ततोऽप्यस्त्रं दयितं देवराजः प्रादुश्चक्रे वज्रप्रतिमप्रभावं । गाण्डीवं ज्यां विशिखांश्चानुमन्त्र्य धनञ्जयः शत्रुभिरप्रधृष्यः ।
ततः क्षुरप्राञ्जलिकार्द्धचन्द्रा नालीकनाराचवराहकर्णाः । गाण्डीवतः प्रादुरासन् सुतीक्ष्णाः सहस्रशो वज्रसमानवेगाः ।
ते कर्णमासाद्य महाप्रभावाः सुतेजना गार्द्धपत्राः सुवेगाः । गात्रेषु सर्व्वेषु हयेषु चापि शरासने युगचक्रे ध्वजे च ।
निर्भिद्य तूर्णं विविशुः सुतीक्ष्णास्तार्क्ष्यत्रस्ता भूमिमिवोरगास्ते । शराचिताङ्गो रुधिरार्द्रगात्रः कर्णस्तदा रोषविवृत्तनेत्रः ।
दृढज्यमानम्य समुद्रघोषं प्रादुश्चक्रे भार्गवास्त्रं महात्मा । महेन्द्रशस्त्राभिमुखान् विमुक्तान् छित्त्वा कर्णः पाण्डवस्येषु
सङ्घान् । ४४३०
तस्यास्त्रमस्त्रेण निहत्य सोऽथ जघान संख्ये रथनागपत्तीन् । अमृष्यमाणश्च महेन्द्रकर्म्मा महारणे भार्गवास्त्रप्रतापात् ।

पाञ्चालानां प्रवरांश्चापि योधान् क्रोधाविष्टः सूतपुत्त्रस्तरस्वी । बाणैर्व्विव्याधाशु ते सुप्रमुक्तैः शिलाशितैरुक्मपुङ्खैः प्रगाढ़ं ।
तत्पाञ्चालाः सोमकाश्चापि राजन् कर्णेनाजौ पीड्यमानाः शरौघैः । क्रोधाविष्टा विव्यधुस्तं समन्तात्तीक्ष्णैर्ब्बाणैः सूतपुत्त्रं समेताः ।
तान् सूतपुत्त्रो निजघान बाणैः पाञ्चालानां रथनागाश्वसंघान् । अभ्यर्द्दयद्बाणगणैः प्रसह्य विद्धा हर्षात् सङ्गरे सूतपुत्त्रः ।
ते भिन्नदेहा व्यसवो निपेतुः कर्णेषुभिर्भूमितले समन्तात् । क्रुद्धेन सिंहेन यथेभयूथा महावने भीमबलेन तद्वत् । ४५५५
पाञ्चालानां प्रवरान् मन्निहत्य प्रसह्य योधानमित्र सदीनः । ततः स राजन् विरराज कर्णो यथाऽम्बरे भास्कर उग्ररश्मिः ।
कर्णस्य मत्वा तु जयं त्वदीयाः परां मुदं सिंहनादांश्च चक्रुः । सर्व्वे ह्यमन्यन्त भृशाहतौ च कर्णेन कृष्णाविति कौरवेन्द्र ।
तत्तादृशं प्रेक्ष्य महारथस्य कर्णस्य वीर्य्यञ्च परैरसह्यं । दृष्ट्वा च कर्णेन धनञ्जयस्य तथाजिमध्ये निहतं तदस्त्रं ।
ततस्त्वमर्षी क्रोधसंरक्तनेत्रो वातात्मजः पाणिना पाणिमार्च्छत् । भीमोऽब्रवीदर्ज्जुनं सत्यसन्धममर्षितो निःश्वसन् जातमन्युः ।
कथं नु पापोऽयमपेतधर्म्मः सुतात्मजः समरेऽद्य प्रसह्य । पाञ्चालानां योधमुख्याननेकान्निजघ्निवांस्तव जिष्णो समक्षं । ४५६०
पूर्व्वं देवैरजितं कालकेयैः साक्षात् स्थाणोर्ब्बाहुसंस्पर्शमेत्य । कथं नु त्वां सूतपुत्त्रः किरीटिन्नयेषुभिर्द्दशभिः प्रागविध्यत् ।
त्वया क्षिप्तांश्चागमद्बाणसङ्घान्नाश्चर्य्यमेतत्प्रतिभाति मेऽद्य । कृष्णापरिक्लेशमनुस्मर त्वं यथाऽब्रवीत् षण्ढतिलान् स्म वाचः ।
रूक्षाः सुतीक्ष्णाश्च हि पापबुद्धिः सूतात्मजोऽयं गतभीर्दुरात्मा । संस्मृत्य सर्व्वं तदिहाद्य पापं जह्याशु कर्णं युधि सव्यसाचिन् ।
कस्मादुपेक्षां कुरुषे किरीटिन्नुपेक्षितुं नायमिहाद्य कालः । यया धृत्या सर्व्वभूतान्यजैषीर्ग्रासं ददत् खाण्डवे पावकाय ।
तया धृत्या सूतपुत्त्रं जहि त्वं अहञ्चैनं गदया पोथयिष्ये । अथाब्रवीद्वासुदेवोऽपि पार्थं दृष्ट्वा रथेषून् प्रतिहन्यमानान् । ४५६५
असीमृदत् सर्व्वथा तेऽद्य कर्णो ह्यस्त्रैरस्त्रं किमिदं भोः किरीटिन् । स वीर किं मुह्यसि नावधत्से नदन्त्येते कुरवः सम्प्रहृष्टाः ।
कर्णं पुरस्कृत्य विदुर्हि सर्व्वे तवास्त्रमस्त्रैर्व्विनिपात्यमानं । यया धृत्या निहतास्तामसाश्च युगे युगे राक्षसाश्चापि घोराः ।
दम्भोद्भवाश्चासुराश्चाहवेषु तया धृत्या जहि कर्णं त्वमद्य । अनेन चास्य क्षुरनेमिनाऽद्य संछिन्धि मूर्द्धानमरेः प्रसह्य ।
मया विसृष्टेन सुदर्शनेन वज्रेण शक्रो नमुचेरिवारेः । किरातरूपी भगवान् सुधृत्या त्वया महात्मा परितोषितोऽभूत् ।
तां त्वं पुनर्व्वीर धृतिं गृहीत्वा सहानुबन्धं जहि सूतपुत्त्रं । ततो महीं सागरमेखलां त्वं सपत्तनां ग्रामवतीं समृद्धां । ४५७०
प्रयच्छ राज्ञे निहतारिसङ्घां यशश्च पार्थातुलमाप्नुहि त्वं । स एवमुक्तोऽतिबलो महात्मा चकार बुद्धिं हि वधाय सौतेः ।
स चोदितो भीमजनार्द्दनाभ्यां स्मृत्वा तथात्मानमवेक्ष्य सर्व्वं । इहात्मनश्चागमने विदित्वा प्रयोजनं केशवमित्युवाच ।
प्रादुष्करोम्येष महास्त्रमुग्रं शिवाय लोकस्य वधाय सौतेः । तन्मेऽनुजानातु भवान् सुराश्च ब्रह्मा भवो वेदविदश्च सर्व्वे ।
इत्युच्य देवं स तु सव्यसाची नमस्कृत्वा ब्रह्मणे सोऽमितात्मा । तदुत्तमं ब्राह्म्यमसह्यमस्त्रं प्रादुश्चक्रे मनसा यद्विधेयं ।
तदस्य हत्वा विरराज कर्णो मुक्त्वा शरान्मेघ इवाम्बुधाराः । समीक्ष्य कर्णेन किरीटिनस्तु तथाजिमध्ये निहतं तदस्त्रं । ४५७५
ततोऽमर्षी बलवान् क्रोधदीप्तो भीमोऽब्रवीदर्जुनं सत्यसन्धं । ननु त्वाहुर्व्वेदितारं महास्त्रं ब्राह्मं विधेयं परमं जनास्तत् ।
तस्मादन्यद्योजय सव्यसाचिन्निति सोक्तोऽयोजयत् सव्यसाची । ततो दिशः प्रदिशश्चापि सर्व्वाः समावृणोत् सायकैर्भूरितेजाः ।

गाण्डीवमुक्तैर्भुजगैरिवोग्रैर्दिवाकरांशुप्रतिमैर्ज्वलद्भिः। सृष्टास्तु वाणा भरतर्षभेण शतं शतानीव सुवर्णपुङ्खाः।
प्राच्छादयत् कर्णरथं क्षणेन युगान्तवह्न्यर्ककरप्रकाशाः। ततश्च शूलानि परश्वधानि चक्राणि नाराचशतानि चैव।
निश्चक्रमुर्घोरतराणि योधास्ततो व्यहन्यन्त समन्ततोऽपि। छिन्नं शिरः कस्यचिदाजिमध्ये पपात योधस्य परस्य कायात्। ४५८०
भयेन सोऽप्याशु पपात भूमावन्यः प्रनष्टः पतितं विलोक्य। अन्यस्य सासिर्निपपात कृत्तो योधस्य बाहुः करिहस्ततुल्यः।
अन्यस्य सव्यः सह चर्म्मणा च क्षुरप्रकृत्तः पतितो धरण्यां। एवं समस्तानपि योधमुख्यान् विध्वंसयामास किरीटमाली।
शरैः शरीरान्तकरैः सुघोरैर्दौर्य्योधनं सैन्यमशेषमेव। वैकर्त्तनेनापि तथाजिमध्ये सहस्रशो वाणगणा विसृष्टाः।
ते घोषिणः पाण्डवमभ्युपेयुः पर्ज्जन्यमुक्ता इव वारिधाराः। ततः सकृष्णञ्च किरीटिनञ्च वृकोदरञ्चाप्रतिमप्रभावः।
त्रिभिस्त्रिभिर्भीमबलो निहत्य ननाद घोरं महता स्वरेण। स कर्णवाणाभिहतः किरीटी भीमं तथा प्रेक्ष्य जनार्द्दनञ्च। ४५८५
अमृष्यमाणः पुनरेव पार्थः शरान् दशाष्टौ च समुद्बवर्ह। स केतुमेकेन शरेण विद्धा शल्यञ्चतुर्भिस्त्रिभिरेव कर्णं।
ततः सुमुक्तैर्दशभिर्जघान सभापतिं काञ्चनवर्म्मनद्धं। स राजपुत्रो विशिरा विबाहुर्व्विवाजिसूतो विधनुर्व्विकेतुः।
हतो रथाग्रादपतत् स रुग्णः परश्वधैः शाल इवावकृत्तः। पुनश्च कर्णं त्रिभिरष्टभिश्च द्वाभ्याञ्चतुर्भिर्दशभिश्च विद्धा।
चतुःशतान् द्विरदान् सायुधान् वै हत्वा रथानष्टशतान् जघान। सहस्रशोऽश्वांश्च पुनः स सादीनष्टौ सहस्राणि च पत्ति
वीरान्।
कर्णं ससूतं सरथं सकेतुमदृश्यमञ्जोगतिभिः प्रचक्रे। अथाक्रोशन् कुरवो बध्यमाना धनञ्जयेनाधिरथिं समन्तात्। ४५९०
मुञ्चाभिविध्यार्ज्जुनमाशु कर्ण वाणैः पुरा हन्ति कुरून् समग्रान्। स चोदितः सर्व्वयत्नेन कर्णो मुमोच वाणान् सुबहूनभीक्ष्णं।
ते पाण्डुपाञ्चालगणान्निजघ्नुर्म्मर्म्मच्छिदः शोणितपांशुदिग्धाः। तावुत्तमौ सर्व्वधनुर्द्धराणां महाबलौ सर्व्वसपत्नसाहौ।
निजघ्नतुश्चाहितसैन्यमुग्रमन्योन्यमप्यस्त्रविदौ महास्त्रैः। अथोपयातस्त्वरितो दिदृक्षुर्मन्त्रौषधीभिर्व्विरुजो विशल्यः।
नासत्यदस्रात्मसुतोऽङ्गनाथैः श्लाघ्यैर्व्विशालैरुदहद्भिः। आबद्धपट्टप्रणवश्च चेता यथा सुरेशो दितिजैः क्षताङ्गः।
ततः सुहृद्भिर्भिषजाभिरिष्टैर्युधिष्ठिरस्तत्र सुवर्णवर्म्मा। तथोपयातं युधि धर्म्मराजं दृष्ट्वा मुदा सर्व्वभूतान्यनन्दन्। ४५९५
राहोर्व्विमुक्तं विमलं समग्रं चन्द्रं यथैवाभ्युदितं तथैव। दृष्ट्वा तु मुख्यावथ युध्यमानौ दिदृक्षवः शूरवरावरिघ्नौ।
कर्णञ्च पार्थञ्च विलोकयन्तः स्वःस्था महीस्थाश्च जनावतस्थुः। स कार्म्मुकज्यातलसन्निपातः सुसंक्रवाणस्तुमुलो बभूव।
धनञ्जयस्याधिरथेश्च तत्र। ततो धनुर्ज्या सहसाऽतिकृष्टा सुघोषमच्छिद्यत पाण्डवस्य।
तस्मिन् क्षणे पाण्डवं सूतपुत्रः समाचिनोत् क्षुद्रकाणां शतेन। निर्म्मुक्तसर्पप्रतिमैरभीक्ष्णं तैलप्रधौतैः खगपत्रवाजैः।
षष्ट्या बिभेदाशु च वासुदेवमनन्तरं फाल्गुनमष्टभिश्च। पूषात्मजो मर्म्मसु निर्व्बिभेद मरुत्सुतं चायुतशः शराग्र्यैः। ४६००
कृष्णञ्च पार्थञ्च तथा ध्वजञ्च पार्थानुगान् सोमकान् पातयंश्च। प्राच्छादयंस्ते निशितैः पृषत्कैर्जीमूतसङ्घा नभसीव सूर्य्यं।
आगच्छतस्तान् विशिखैरनेकैर्व्यष्टम्भयत् सूतपुत्रः कृतास्त्रः। तैरस्त्रमस्त्रैर्व्विनिहत्य सर्व्वं जघान तेषां रथवाजिनागान्।
तथा तु सैन्यप्रवरांश्च राजन्नभ्यर्द्दयन्मार्गणैः सूतपुत्रः। ते भिन्नदेहा व्यसवो निपेतुः कर्णेषुभिर्भूमितले स्वनन्तः।
क्रुद्धेन सिंहेन यथा मृगौघा महाबला भीमबलेन तद्वत्। पुनश्च पाञ्चालवरास्तथाऽन्ये तदन्तरे कर्णधनञ्जययोः।
प्रस्कन्दतो बलिना साधुमुक्तैः कर्णेन वाणैर्निहताः प्रसह्य। जयं मत्वा विपुलं वै त्वदीयास्तलान्निजघ्नुः सिंहनादांश्च
नेदुः। ४६०५

सर्व्वे समन्यन्त वधं हतौ तौ कर्णेन कृष्णाविति ते विमर्द्दे । ततो धनञ्जयमवनाम्य शीघ्रं शरानस्तामाधिरथेर्व्विधम्य ।
सुसंरब्धः कर्णशरक्षताङ्गो रणे पार्थः कौरवान् प्रत्यगृह्णात् । ज्यास्थानुमृज्याभ्यहनत्तलत्रे वाणान्धकारं महसा च चक्रे ।
कर्णञ्च शल्यञ्च कुरूंश्च सर्व्वान् वाणैरविध्यत् प्रसभं किरीटी । न पत्त्रिणो बभ्रमुरन्तरीक्षे तदा महास्त्रेण कृतान्धकारे ।
वायुर्व्वियत्यैरिरितो भृतमत्तैरवाह दिव्यः सुरभिस्तदानीं । शल्यञ्च पार्थो दशभिः पृषत्कैर्भृशं तनुत्रे प्रहसन्निविध्यत् ।
ततः कर्णं द्वादशभिः सुमुक्तैर्व्विद्धा पुनः सप्तभिरभ्यविध्यत् । स पार्थवाणासनवेगमुक्तैर्दृढाहतः पत्त्रिभिरुग्रवेगैः । ४६१०
विभिन्नगात्रः क्षतजोक्षिताङ्गः कर्णो बभौ रुद्र इवाततेषुः । प्रक्रीडमानोऽथ श्मशानमध्ये रौद्रे मुहूर्त्ते रुधिरार्द्रगात्रः ।
ततस्त्रिभिस्तं त्रिदशाधिपोपमं शरैर्व्विभेदाधिरथिर्द्धनञ्जयं । शरांश्च पञ्च ज्वलितानिवोरगान् प्रवेशयामास जिघांसयाऽच्युतं ।
ते वर्म्म भित्त्वा पुरुषोत्तमस्य सुवर्णचित्रा न्यपतन् सुयुक्ताः । वेगेन गामाविविशुः सुवेगाः स्नात्वाच कर्णाभिमुखाः प्रतीयुः ।
तान् पञ्च भल्लैर्द्दशभिः सुमुक्तैस्त्रिधा त्रिधैकैकमथोच्चकर्त्त । धनञ्जयस्ते न्यपतन् पृथिव्यां महाहयस्तक्षकपुत्त्रपक्षाः ।
ततः प्रजज्वाल किरीटमाली क्रोधेन कक्षं प्रदहन्निवाग्निः । तथा विनुन्नाङ्गमवेक्ष्य कृष्णं सर्पेषुभिः कर्णभुजप्रसृष्टैः । ४६१५
स कर्णमाकर्णविकृष्टसृष्टैः शरैः शरीरान्तकरैर्ज्ज्वलद्भिः । मर्म्मस्वविध्यत् स चचाल दुःखाद्देवादवातिष्ठत धैर्य्यबुद्धिः ।
ततः शरौघैः प्रदिशो दिशश्च रवेः प्रभाः कर्णरथश्च राजन् । अदृश्यमासीत् कुपिते धनञ्जये तुषारनीहारवृतं यथा नभः ।
सचक्ररक्षानथपादरक्षान् पुरःसरान् पृष्ठगोपांश्च सर्व्वान् । दुर्य्योधनेनानुमतानरिघ्नः समुच्चिनान् सरथान् सारभूतान् ।
द्विसाहस्रान् समरे सव्यसाची कुरुप्रवीरानृषभः कुरूणां । क्षणेन सर्व्वान् सरथाश्वसूतान् निनाय राजन् क्षयमेकवीरः ।
ततः पलायन्त विहाय कर्णं तवात्मजाः कुरवो ये च शिष्टाः । हतानपाकीर्य्य शरक्षतांश्च लालप्यमानांस्तनयान् पितॄंश्च । ४६२०
स सर्व्वतः प्रेक्ष्य दिशो विशून्या भयावदीर्णैः कुरुभिर्व्विहीनः । न विव्यथे भारत तत्र कर्णः प्रहृष्ट एवार्ज्जुनमभ्यधावत् ।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णार्ज्जुनयुद्धे ऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः प्रयाताः शरपातमात्रमवस्थिताः कुरवो भिन्नसेनाः । विद्युत्प्रकाशं ददृशुः समन्ताद्धनञ्जयास्त्रं समुदीर्य्यमाणं ।
तदर्ज्जुनास्त्रं ग्रसति स्म कर्णो वियद्गतैर्घोरतरैः शरैस्ततः । क्रुद्धेन पार्थेन भृशाभिसृष्टं वधाय कर्णस्य महाविमर्द्दे ।
उदीर्य्यमाणं स्म कुरून् दहन्तं सुवर्णपुङ्खैर्व्विशिखैर्व्विममर्द्द । कर्णस्त्वमोघेष्वसनं दृढज्यं विस्फारयित्वा विसृजञ्छरौघान् ।
रामादुपात्तेन महामहिम्ना ह्याथर्व्वणेनारिविनाशनेन । तदर्ज्जुनास्त्रं व्यधमद्दहन्तं कर्णस्तु वाणैर्न्निशितैर्म्महात्मा । ४६२५
ततो विमर्द्दः सुमहान् बभूव तत्रार्ज्जुनस्याधिरथेश्च राजन् । अन्योन्यमासादयतोः पृषत्कैर्व्विषाणघातैर्द्द्विपयोरिवोग्रैः ।
तत्रास्त्रसङ्घातसमावृतं तदा बभूव राजन् तुमुलं स्म सर्व्वतः । तत्कर्णपार्थौ शरवृष्टिसङ्घैर्निरन्तरं चक्रतुरम्बरं तदा ।
ततो जालं वाणमयं महान्तं सर्व्वेऽद्राक्षुः कुरवः सोमकाश्च । नान्यच्च भूतं ददृशुस्तदा ते वाणान्धकारे तुमुलेऽथ किञ्चित् ।
तौ सन्दधानावनिशञ्च राजन् समस्यन्तौ चापि शराननेकान् । सन्दर्शयेतां युधि मार्गान् विचित्रान् धनुर्द्धरौ तौ विविधैः कृतास्त्रैः ।
तयोरेवं युध्यतोराजिमध्ये सूतात्मजोऽभूदधिकः कदाचित् । पार्थः कदाचित्त्वधिकः किरीटी वीर्य्यास्त्रमायाबलपौरुषेण । ४६३०
दृष्ट्वा तयोस्तं युधि सम्प्रहारं परस्परस्यान्तरमीक्षमाणयोः । घोरं तयोर्द्दुर्व्विषहं रणेऽन्ये योधाः सर्व्वे विस्मयमभ्यगच्छन् ।

ततो भूतान्यन्तरीक्षस्थितानि तौ कर्णपार्थौ प्रशशंसुर्नरेन्द्र । भोः कर्ण साध्वर्जुन साधु चेति वियत्सु वाणी श्रूयते सर्व्वतोऽपि ।
तस्मिन् विमर्द्दे रथवाजिनागैस्तदाऽभिघातैर्द्दलिते भूतले च । ततस्तु पातालतले शयानो नागोऽश्वसेनः कृतवैरोऽर्जुनेन ।
राजंस्तदा खाण्डवदाहमुक्तो विवेश कोपादसुधातले यः । सनागवीरोऽथ समुत्थितोऽयतो मातुर्व्वधं संस्मरंश्च स वैरं ।
अथोर्द्ध्वयातोर्द्ध्वगतिर्जवेन संदृश्य कर्णार्ज्जुनयोर्व्विमर्द्दं । अयं हि कालोऽस्य दुरात्मनो वै पार्थस्य वैरप्रतियातनाय । ४९३५
सञ्चिन्त्य तूर्णं प्रविवेश चैव कर्णस्य राजन् शररूपधारी । ततोऽस्त्रसङ्घातसमाकुलं तदा बभूव जालं विततांशुजालं ।
तौ कर्णपार्थौ शरसङ्घवृष्टिभिर्न्निरन्तरं चक्रतुरम्बरं तदा । तद्बाणजालैकमयं महास्त्रं सर्व्वेऽत्रसन् कुरवः सोमकाश्च ।

नान्यत् किञ्चिद्ददृशुः सम्पतद्वै बाणान्धकारे तुमुलेऽतिमात्रं ।
ततस्तौ पुरुषव्याघ्रौ सर्व्वलोकधनुर्द्धरौ । त्यक्तप्राणौ रणे वीरौ युद्धश्रममुपागतौ ।
समुत्क्षेपैर्व्वीज्यमानौ सिक्तौ चन्दनवारिणा । सबालव्यजनैर्द्दिव्यैर्द्दिविस्थैरप्सरोगणैः । ४९४०
शक्रसूर्य्यकराब्जाभ्यां प्रमार्ज्जितमुखावुभौ ।

कर्णोऽथ पार्थं न विशेषयेद्यदा भृशञ्च पार्थेन शराभितप्तः । ततस्तु वीरः शरविक्षताङ्गो दध्रे मनो ह्येकशयस्य तस्य ।
ततो रिपुघ्नं समधत्त कर्णः सुसंश्रितं सर्पमुखं ज्वलन्तं । रौद्रं शरं सन्नतमुग्रधौतं पार्थार्थमत्यर्थचिराभिगुप्तं ।
सदाऽर्च्चितं चन्दनचूर्णशायिनं सुवर्णतूणीरशयं महार्च्चिषं । आकर्णपूर्णञ्च विकृष्य कर्णः पार्थोन्मुखः सन्दधे चोत्तमौजाः ।
प्रदीप्तमैरावतवंशसम्भवं शिरो जिहीर्षुर्युधि सव्यसाचिनः । ततः प्रजज्वाल दिशो नभश्च उल्काश्च घोराः शतशः प्रपेतुः । ४९४५
तस्मिंस्तु नागे धनुषि प्रयुक्ते हाहाकृता लोकपालाः सशक्राः । न चापि तं बुबुधे सूतपुत्त्रो बाणे प्रविष्टं योगबलेन नागं ।
दशशतनयनोऽहिं दृश्य बाणे प्रविष्टं निहत इति सुतो मे स्रस्तगात्रो बभूव । जलजकुसुमयोनिः श्रेष्ठभावो जितात्मा त्रिद
शपतिमवोचत् मा व्यथिष्ठा जयेश्रीः ।

ततोऽब्रवीन्मद्रराजो महात्मा दृष्ट्वा कर्णं प्रहितेषुं तमुग्रं । न कर्ण ग्रीवामिषुरेष लप्स्यते समीक्ष्य सन्धत्स्व शरं शिरोघ्नं ।
अथाब्रवीत् क्रोधसंरक्तनेत्रो मद्राधिपं सूतपुत्त्रस्तरस्वी । न सन्धत्ते द्विःशरं शल्य कर्णो न मादृशा जिह्मयुद्धा भवन्ति ।
इतीदमुक्त्वा विससर्ज्ज तं शरं प्रयत्नतो वर्षगणाभिपूजितं । हतोऽसि वै फाल्गुन इत्युवाच त्वरन् स राजन् विजयार्थमुद्यतः । ४९५०
स सायकः कर्णभुजप्रसृष्टो हुताशनार्कप्रतिमः सुघोरः । गुणच्युतः कर्णधनुःप्रमुक्तो वियद्गतः प्राज्वलदन्तरीक्षे ।
तं प्रेक्ष्य दीप्तं युधि माधवस्तु त्वरान्वितः सत्वरयैव लीलया । पदा विनिष्पिष्य रथोत्तमं स प्रावेशयत्पृथिवीं किञ्चिदेव ।

क्षितिं गता जानुभिस्तेऽथ वाहा हेमच्छन्नाश्चन्द्रमरीचिवर्णाः ।
सन्धीयमानं भुजगं दृष्ट्वा कर्णेन माधवः । आक्रमत्स्यन्दनं पद्भ्यां बलेन बलिनाम्बरः ।
अवगाढे रथे भूमौ जानुभ्यामगमन् हयाः । ४९५५

ततोऽन्तरीक्षे सुमहान्निनादः सम्पूजनार्थं मधुसूदनस्य । दिव्याश्च वाचः सहसा बभूवुर्द्दिव्यानि पुष्पाण्यथ सिंहनादाः ।
तस्मिंस्तथा वै धरणीं निमग्ने रथे प्रयत्नान्मधुसूदनस्य । ततः शरः सोऽभ्यहनत् किरीटं तस्येन्द्रदत्तं सुदृढञ्च धीमतः ।
अथार्ज्जुनस्योत्तमगात्रभूषणं धरावियद्द्योसलिलेषु विश्रुतं । व्यालास्त्रसर्गोत्तमयत्नमन्युभिः शरेण मूर्द्ध्नः प्रजहार सूतजः ।
दिवाकरेन्दुज्वलनप्रभत्विषं सुवर्णमुक्तामणिवज्रभूषितं । पुरन्दरार्थं तपसा प्रयत्नतः स्वयंकृतं यद्विभुना स्वयम्भुवा ।
महार्हरूपं द्विषतां भयङ्करं बिभर्त्तुरत्यर्थसुखं सुगन्धिनं । जिघांसते देवरिपून् सुरेश्वरः स्वयं ददौ यत् सुमनाः किरीटिने । ४९६०

हरान्सुपाखण्डलवित्तगोप्तृभिः पिनाकपाशाशनिसायकोत्तमैः । सुरोत्तमैरप्यविषह्यमर्हितं प्रसह्य नागेन जहार यद्वृषः ।
स दृष्टभावो वितथप्रतिज्ञः किरीटमत्यद्भुतमर्ज्जुनस्य । नागो महार्हं तपनीयचित्रं पार्थोत्तमाङ्गात्प्रहरत्तरस्वी ।
तद्धेमजालावततं सुघोरं जाज्वल्यमानं निपपात भूमौ । तदुत्तमेषून्मथितं विषाग्निना प्रदीप्तमर्च्चिष्मदयोऽजितौ प्रियं ।
पपात पार्थस्य किरीटमुत्तमं दिवाकरोऽस्तादिव रक्तमण्डलः । स वै किरीटं बहुरत्नभूषितं जहार नागोऽर्ज्जुनमूर्द्धतो बलात् ।
गिरेः सुजाताङ्कुरपुष्पितद्रुमं महेन्द्रवज्रः शिखरोत्तमं यथा । महीवियद्द्यौः सलिलञ्च वायुना प्रसह्यमुग्रं विनिचूर्णितं
यथा । ४६६५
अतीव शब्दो भुवनेषु वै तदा जनाश्च वव्यथन् व्यथिताश्च चस्खलुः । विना किरीटं शुशुभे स पार्थः श्यामो युवा नील इवोच्चशृङ्गः ।
ततः समुद्ग्रथ्य सितेन वाससा स मूर्द्धजानव्यथितस्तदाऽर्ज्जुनः । विभासितः सूर्य्यमरीचिना दृढं शिरोगतेनोदयपर्व्वतो यथा ।
गोकर्णा सुमुखीकृतेन इषुणा गोपुत्त्रसंप्रेषिता गोशब्दात्मजभूषणं सुविहितं सुव्यक्तगोसुप्रभं ।
दृष्ट्वा गोगतकं जहार मुकुटं गोशब्दगोपूरि वै गोकर्णासनमर्द्दनश्च न ययावप्राप्य मृत्योर्व्वशं ।
स सायकः कर्णभुजप्रसृष्टो हुताशनार्कप्रतिमो महार्हः । महोरगः कृतवैरोऽर्ज्जुनेन किरीटमाहत्य ततो व्यतीयात् । ४६७०
तस्यापि दग्ध्वा तपनीयचित्रं किरीटमाकृष्य तदर्ज्जुनस्य । इयेष गन्तुं पुनरेव तूर्णं दृष्टश्च कर्णेन ततोऽब्रवीत्तं ।
मुक्तस्त्वयाऽहं त्वसमीक्ष्य कर्ण शिरो हृतं यत्र मयाऽर्ज्जुनस्य । समीक्ष्य मां मुञ्च रणे त्वमाशु हन्ताऽस्मि शत्रुं तव चात्मनश्च ।
स एवमुक्तो युधि सूतपुत्त्रस्तमब्रवीत् को भवानुग्ररूपः । नागोऽब्रवीद्विद्धि कृतागसं मां पार्थेन मातुर्व्वधजातवैरं ।
यदि स्वयं वज्रधरोऽस्य गोप्ता तथाऽपि याता पितृराजवेश्मनि ।
॥ कर्ण उवाच ॥ न नाग कर्णोऽद्य रणे परस्य बलं समास्थाय जयं बुभूषेत् । न सन्दध्यां द्विः शरञ्चैव नाग यद्यर्ज्जुना
नां शतमेव हन्यां । ४६७५
तमाह कर्णः पुनरेव नागं तदाजिमध्ये रविसूनुसत्तमः । व्यालास्त्रसर्गोत्तमयत्नमन्युभिर्हन्ताऽस्मि पार्थं सुमुखो व्रज त्वं ।
इत्येवमुक्तो युधि नागराजः कर्णेन रोषादसहंस्तस्य वाक्यं । स्वयं प्रायात् पार्थवधाय राजन् कृत्वेषुरूपं विजिघांसुरुग्रः ।
ततः कृष्णः पार्थमुवाच संख्ये महोरगं कृतवैरं जहि त्वं । स एवमुक्तो मधुसूदनेन गाण्डीवधन्वा रिपुवीर्य्यसाहः ।
उवाच को ह्येष ममाद्य नागः स्वयं य आयाद्गरुडस्य वक्त्रं ।
॥ कृष्ण उवाच ॥ योऽसौ त्वया खाण्डवे चित्रभानुं सन्तर्पयानेन धनुर्धरेण । वियद्गतो जननीगुप्तदेहो मत्वैकरूपं निहताऽस्य
माता । ४६८०
स एष तद्वैरमनुस्मरन् वै त्वां प्रार्थयत्यात्मवधाय नूनं । नभश्च्युतां प्रज्वलितामिवोल्कां पश्यैनमायान्तममित्रसाह ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः स जिष्णुः परिवृत्य रोषात् चिच्छेद षड्भिर्निशितैः सुधारैः । नागं वियत्तिर्य्यगिवोत्पतन्तं संछिन्नगा
त्रो निपपात भूमौ ।
हते च तस्मिन् भुजगे किरीटिना स्वयं विभुः पार्थिव भूतलादथ । समुज्जहाराशु महाभुजः स तं रथं भुजाभ्यां पुरुषोत्तमस्ततः ।
अस्मिन् मुहूर्त्ते दशभिः पृषत्कैः शिलाशितैर्ब्बर्हिणवर्हवाजितैः । विव्याध कर्णः पुरुषप्रवीरो धनञ्जयं तिर्य्यगवेक्ष्यमाणः ।
ततोऽर्ज्जुनो द्वादशभिः सुमुक्तैर्व्वराहकर्णैर्निशितैः समर्प्य । नाराचमाशीविषतुल्यवेगमाकर्णपूर्णायतमुत्ससर्ज । ४६८५
स चित्रवर्म्मेषुवरो विदार्य्य प्राणान्निरस्यन्निव साधुमुक्तः । कर्णस्य पीत्वा रुधिरं विवेश वसुन्धरां शोणितदिग्धवाजः ।

ततो वृषो वाणनिपातकोपितो महोरगो दण्डविघट्टितो यथा। तदाशुकारी व्यसृजच्छरोत्तमान् महाविषः सर्प इवोत्तमं विषं।
जनार्द्दनं द्वादशभिः पराभिनत् नवैर्नवत्या च शरैस्तथाऽर्ज्जुनं। शरेण घोरेण पुनश्च पाण्डवं विदार्य्य कर्णो व्यनदज्जहास च।
तमस्य हर्षं ममृषे न पाण्डवो बिभेद मर्म्माणि ततोऽस्य मर्म्मवित्। परःशतैः पत्रिभिरिन्द्रविक्रमस्तथा यथेन्द्रो बलमोजसा रणे।
ततः शराणां नवतिं तदाऽर्ज्जुनः ससर्ज्ज कर्णेऽन्तकदण्डसन्निभां। तैः पत्रिभिर्व्विद्धतनुः स विव्यथे तथा यथा वज्रविदारितोऽचलः।
मणिप्रवेकोत्तमवज्रहाटकैरलंकृतं चास्य वराङ्गभूषणं। प्रविद्धमुर्व्व्यां निपपात पत्रिभिर्द्धनञ्जयेनोत्तमकुण्डलेऽपि च।
महाधनं शिल्पिवरैः प्रयत्नतः कृतं तदस्योत्तमवर्म्म भास्वरं। सुदीर्घकालेन ततोऽस्य पाण्डवः क्षणेन वाणैर्ब्बहुधा व्यशातयत्।
स तं विवर्म्माणमथोत्तमेषुभिः शितैश्चतुर्भिः कुपितः पराभिनत्। स विव्यथेऽत्यर्थमरिप्रताडितो यथातुरः पित्तकफानिलज्वरैः।
महाधनुर्म्मण्डलनिःसृतैः शितैः क्रियाप्रयत्नप्रहितैर्ब्बलेन च। ततक्ष कर्णं बहुभिः शरोत्तमैर्ब्बिभेद मर्म्मस्वपि चार्ज्जुनस्त्वरन्।
दृढाहतः पत्रिभिरुग्रवेगैः पार्थेन कर्णो विविधैः शिताग्रैः। बभौ गिरिर्गैरिकधातुरक्तः क्षरन् प्रपातैरिव रक्तमम्भः।
ततोऽर्ज्जुनः कर्णमवक्रगैर्न्नवैः सुवर्णपुङ्खैः सुदृढैरयस्मयैः। यमाग्निदण्डप्रतिमैस्स्तनान्तरे पराभिनत् क्रौञ्चमिवाद्रिमग्निजः।
ततः शरावापमपास्य सूतजो धनुश्च तच्छक्रशरासनोपमं। ततो रथस्थः स मुमोह च स्खलन् प्रशीर्णमुष्टिः सुभृशाहतः प्रभो।
स चार्ज्जुनस्तं व्यसने तदैषिवान्निहन्तुमार्य्यः पुरुषव्रते स्थितः। ततस्तमिन्द्रावरजः ससम्भ्रमादुवाच किं पाण्डव हे प्रमाद्यसे।
नैवाहितानां सततं विपश्चितः क्षणं प्रतीक्षन्त्यपि दुर्ब्बलीयसां। विशेषतोऽरीन् व्यसनेषु पण्डितो निहत्य धर्म्मञ्च यशश्च विन्दते।
तदेकवीरं तव चाहितं सदा त्वरस्व कर्णं सहसाऽभिमर्द्दितुं। पुरा समर्थः समुपैति सूतजो बिन्ध त्वमेनं नमुचिं यथा हरिः।
ततस्तथेत्येवमभिपूज्य सत्वरं जनार्द्दनं कर्णमविध्यदर्ज्जुनः। शरोत्तमैः सर्व्वकुरूत्तमस्त्वरन् तथा यथा शम्बरहा पुरा बलिं।
साश्वन्तु कर्णं सरथं किरीटी समाचिनोद्भारत वत्सदन्तैः। प्रच्छादयामास दिशश्च वाणैः सर्व्वप्रयत्नात्तपनीयपुङ्खैः।
स वत्सदन्तैः पृथुपीनवक्षाः समाचितः सोऽधिरथिर्व्विभाति। सुपुष्पिताशोकपलाशशाल्मलिर्यथाऽचलश्चन्दनकाननायुतः।
शरैः शरीरे बहुभिः समर्पितैर्व्विभाति कर्णः समरे विशाम्पते। महीरुहैराचितसानुकन्दरो यथा गिरीन्द्रः स्फुटकर्णिकारवान्।
स वाणसंघान् बहुधा व्यवासृजन् विभाति कर्णः शरजालरश्मिवान्। सलोहितो रक्तगभस्तिमण्डलो दिवाकरोऽस्ताभिमुखो यथा तथा।
बाह्वन्तरादाधिरथेर्व्विमुक्तान् वाणान्महाहीनिव दीप्यमानान्। व्यध्वंसयन्नर्ज्जुनबाहुमुक्ताः शराः समासाद्य दिशः शिताग्राः।
ततः स कर्णः समवाप्य धैर्य्यं वाणान् विमुञ्चन् कुपिताहिकल्पान्। विव्याध पार्थं दशभिः पृषत्कैः कृष्णञ्च षड्भिः कुपिताहिकल्पैः।
ततः किरीटी भृशमुग्रनिःस्वनं महाशरं सर्पविषानलोपमं। अयस्मयं रौद्रमहास्त्रसम्भृतं महाहवे क्षेप्तुमना महामतिः।

कालो ह्यदृश्यो नृप विप्रकोपाद्दिदर्शयन् कर्णवधं ब्रुवाणः। भूमिस्तु चक्रं ग्रसतीत्यवोचत् कर्णस्य तस्मिन् बधकाल आगते।
ततस्तदस्त्रं मनसः प्रनष्टं यद्भार्गवोऽस्मै प्रददौ महात्मा। वामं चक्रं ग्रसते मेदिनी स्म प्राप्ते तस्मिन् बधकाले नृवीर।
ततो रथो घूर्णितवान्नरेन्द्र शापात्तदा ब्राह्मणसत्तमस्य। ततश्चक्रमपतत्तस्य भूमौ स विह्वलः समरे सूतपुत्त्रः।
सवेदिकश्चैत्य इवातिमात्रः सुपुष्पितो भूमितले निमग्नः। घूर्णे रथे ब्राह्मणस्याभिशापाद्रामादुपात्ते त्वविभाति चास्त्रे।
छिन्ने शरे सर्पमुखे च घोरे पार्थेन तस्मिन् विषसाद कर्णः। अमृष्यमाणो व्यसनानि तानि हस्तौ विधुन्वन् स विगर्हमाणः।
धर्म्मप्रधानं किल पाति धर्म्म इत्यब्रुवन् धर्म्मविदः सदैव। वयञ्च धर्म्मे प्रयताम नित्यं यथाबलं शक्तियथा श्रुतञ्च।
स चापि निघ्नाति न पाति भक्तान् मन्ये न नित्यं परिपाति धर्म्मः। एवं ब्रुवन् प्रस्खलिताश्वसूतो विचाल्यमानोऽर्ज्जुनवाणपातैः।
मर्म्माभिघाताच्छिथिलः क्रियासु पुनः पुनर्धर्म्ममसौ जगर्ह।
ततः शरैर्भीमतरैरविध्यत्त्रिभिराहवे। हस्ते कृष्णं तथा पार्थमभ्यविध्यच्च सप्तभिः।
ततोऽर्ज्जुनः सप्तदश तीग्मवेगानजिह्मगान्। इन्द्राशनिसमान् घोरानसृजत् पावकोपमान्।
निर्भिद्य ते भीमवेगा ह्यपतन् पृथिवीतले। कम्पितात्मा ततः कर्णः शक्त्या चेष्टामदर्शयत्।
बलेनाथ स संस्तभ्य ब्रह्मास्त्रं समुदैरयत्। ऐन्द्रं ततोऽर्ज्जुनश्चापि तं दृष्ट्वाऽभ्युपमन्त्रयत्।
गाण्डीवं ज्याञ्च वाणांश्च सोऽनुमन्त्र्य परन्तपः। व्यसृजच्छरवर्षाणि वर्षाणीव पुरन्दरः।
ततस्तेजोमया वाणा रथात् पार्थस्य निःसृताः। प्रादुरासन्महावीर्य्याः कर्णस्य रथमन्तिकात्।
तान् कर्णस्त्वग्रतो न्यस्तान् मोघांश्चक्रे महारथः। ततोऽब्रवीद्वृष्णिवीरस्तस्मिन्नस्त्रे विनाशिते।
विसृजास्त्रं परं पार्थ राधेयो ग्रसते शरान्। ततो ब्रह्मास्त्रमत्युग्रं संमन्त्र्य समयोजयत्।
छादयित्वा ततो वाणैः कर्णं प्रत्यस्यदर्ज्जुनः। ततः कर्णः शितैर्बाणैर्ज्यां चिच्छेद सुतेजनैः।
द्वितीयाञ्च तृतीयाञ्च चतुर्थीं पञ्चमीन्तथा। षष्ठीमथास्य चिच्छेद सप्तमीञ्च तथाऽष्टमीं।
नवमीं दशमीञ्चास्य तथैवैकादशीं वृषः। ज्याशतं शतसन्धानः स कर्णो नावबुध्यते।
ततो ज्यां विनिधायान्यामभिमन्त्र्य च पाण्डवः। शरैरवाकिरत् कर्णं दीप्यमानैरिवाहिभिः।
तस्य ज्याच्छेदनं कर्णो ज्यावधानञ्च संयुगे। नान्वबुध्यत शीघ्रत्वात्तदद्भुतमिवाभवत्।
अस्त्रैरस्त्राणि राधेयः प्रत्यहनत् सव्यसाचिनः। चक्रे चाप्यधिकं पार्थात् स्ववीर्य्यमतिदर्शयन्।
ततः कृष्णोऽर्ज्जुनं दृष्ट्वा कर्णास्त्रेण च पीडितं। अभ्यसेत्यब्रवीत् पार्थमातिष्ठास्त्रं व्रजेति च।
ततोऽग्निसदृशं घोरं शरं सर्पविषोपमं। अश्मसारमयं दिव्यमभिमन्त्र्य परन्तपः।
रौद्रमस्त्रं समाधाय क्षेप्तुकामः किरीटवान्। ततोऽग्रसन्मही चक्रं राधेयस्य तदा नृप।
ततोऽवतीर्य्य राधेयो रथादाशु समुद्यतः। चक्रं भुजाभ्यामालम्ब्य समुत्क्षेप्तुमियेष सः।
सप्तद्वीपा वसुमती सशैलवनकानना। गीर्णचक्रा समुत्क्षिप्ता कर्णेन चतुरङ्गुलं।
ग्रस्तचक्रस्तु राधेयः क्रोधादश्रूण्यवर्त्तयत्। अर्ज्जुनं वीक्ष्य संरब्धमिदं वचनमब्रवीत्।
भो भो पार्थ महेष्वास मुहूर्त्तं परिपालय। यावच्चक्रमिदं ग्रस्तमुद्धरामि महीतलात्।

सव्यचक्रं महीग्रस्तं दृष्ट्वा दैवादिदं मम। पार्थ कापुरुषाचीर्णमभिसन्धिं विसर्ज्जय।
न त्वं कापुरुषाचीर्णं मार्गमास्थातुमर्हसि। ख्यातस्त्वमसि कौन्तेय विशिष्टो रणकर्म्मसु।
विशिष्टतरमेव त्वं कर्त्तुमर्हसि पाण्डव। प्रकीर्णकेशे विमुखे ब्राह्मणेऽथ कृताञ्जलौ। ४०४०
शरणागते न्यस्तशस्त्रे याचमाने तथाऽर्जुन। अवाणे भ्रष्टकवचे भ्रष्टभग्नायुधे तथा।
न विमुञ्चन्ति शस्त्राणि शूराः साधुव्रते स्थिताः। त्वञ्च शूरतमो लोके साधुवृत्तश्च पाण्डव।
अभिज्ञो युद्धधर्म्माणां वेदान्तावभृथाप्लुतः। दिव्यास्त्रविदमेयात्मा कार्त्तवीर्य्यसमो युधि।
यावच्चक्रमिदं ग्रस्तमुद्धरामि महाभुज। न मां रथस्थो भूमिष्ठं विकलं हन्तुमर्हसि।
न वासुदेवात्त्वत्तो वा पाण्डवेय बिभेम्यहं। त्वं हि क्षत्रियदायादो महाकुलविवर्द्धनः। ४०४५
अतस्त्वां प्रब्रवीम्येष मुहूर्त्तं क्षम पाण्डव।
पराभवो मातृगुरुद्विजेश्वरैः समुद्रपर्य्यङ्कधरा महाद्रिभिः। कृतो ममायं नहि नस्त्वया कृतो मतेऽभिमानं भविता च नो पुर्वं।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णरथचक्रग्रसने नवतितमोऽध्यायः॥ ९० ॥
॥ सञ्जय उवाच॥ तमब्रवीद्वासुदेवो रथस्थो राधेय दिष्ट्या स्मरसीह धर्म्मं। प्रायेण नीचा व्यसनेषु मग्ना निन्दन्ति दैवं
कुकृतं न तु स्वं।
यद्द्रौपदीमेकवस्त्रां सभायामानाययेस्त्वञ्च सुयोधनश्च। दुःशासनः शकुनिः सौबलश्च नत्वां कर्ण प्रत्ययात्तत्र धर्म्मः।
यदा सभायां राजानमनक्षज्ञं युधिष्ठिरं। अजैषीच्छकुनिर्ज्ञानात् क्व ते धर्म्मस्तदा गतः। ४०५०
वनवासे व्यतीते च कर्ण वर्षे त्रयोदशे। न प्रयच्छसि यद्राज्यं क्व ते धर्म्मस्तदा गतः।
यद्भीमसेनं सर्पैश्च विषयुक्तैश्च भोजनैः। आचरत्त्वन्मते राजा क्व ते धर्म्मस्तदा ग :
यद्वारणावते पार्थान् सुप्तान् जतुगृहे तदा। आदीपयस्त्वं राधेय क्व ते धर्म्मस्तदा गतः।
यदा रजस्वलां कृष्णां दुःशासनवशे स्थितां। सभायां प्राहसः कर्ण क्व ते धर्म्मस्तदा गतः।
यदनार्य्यैः पुरा कृष्णां क्लिश्यमानामनागसं। उपप्रेक्षसि राधेय क्व ते धर्म्मस्तदा गतः। ४०५५
विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णे शाश्वतं नरकं गताः। पतिमन्यं वृणीष्वेति वदंस्त्वं गजगामिनीं।
उपप्रेक्षसि राधेय क्व ते धर्म्मस्तदा गतः। राज्यलुब्धः पुनः कर्ण समाह्वयसि पाण्डवान्।
यदा शकुनिमाश्रित्य क्व ते धर्म्मस्तदा गतः। यदाऽभिमन्युं बहवो युद्धे जघ्नुर्महारथाः।
परिवार्य्य रणे बालं क्व ते धर्म्मस्तदा गतः।
यद्येष धर्म्मस्तत्र न विद्यते हि किं सर्व्वथा तालुविशोषणेन। अद्येह धर्म्याणि विधत्स्व सूत तथाऽपि जीवन्न विमोक्ष्यसे हि। ४०६०
नलो ह्यक्षैर्निर्जितः पुष्करेण पुनर्यशो राज्यमवाप वीर्य्यात्। प्राप्तास्तथा पाण्डवा बाहुवीर्य्यात् सर्व्वे समस्ताः परिवृत्तलोभाः।
निहत्य शत्रून् समरे प्रवृद्धान् ससोमकाः राज्यमवाप्नुयुस्ते। तथा गता धार्त्तराष्ट्रा विनाशं धर्म्माभिगुप्तैः सततं नृसिंहैः।
॥ सञ्जय उवाच॥ एवमुक्तस्तदा कर्णो वासुदेवेन भारत। लज्जयाऽवनतो भूत्वा नोत्तरं किञ्चिदुक्तवान्।
क्रोधात् प्रस्फुरमाणोष्ठो धनुरुद्यम्य भारत। योधयामास वै पार्थं महावेगपराक्रमः।
ततोऽब्रवीद्वासुदेवः फाल्गुनं पुरुषर्षभं। दिव्यास्त्रेणैव निर्भिद्य पातयस्व महाबल। ४०६५

एवमुक्तस्तु देवेन क्रोधमागात्तदाऽर्ज्जुनः । मन्युमभ्याविशद्घोरं स्मृत्वा तत्तु धनञ्जयः ।
तस्य क्रुद्धस्य सर्व्वेभ्यः स्रोतोभ्यस्तेजसोऽर्च्चिषः । प्रादुरासंस्तदा राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ।
तत्समीक्ष्य ततः कर्णो ब्रह्मास्त्रेण धनञ्जयं । अभ्यवर्षत् पुनर्यत्नमकरोद्रथमज्जने ।
ब्रह्मास्त्रेणैव तं पार्थो ववर्ष शरवृष्टिभिः । तदस्त्रमस्त्रेणावार्य्य प्रजहार च पाण्डवः ।
ततोऽन्यदस्त्रं कौन्तेयो दयितं जातवेदसः । मुमोच कर्णमुद्दिश्य तत्प्रजज्वाल तेजसा । ४७७०
वारुणेन ततः कर्णः शमयामास पावकं । जीमूतैश्च दिशः सर्व्वाश्चक्रे तिमिरदुर्द्दिनाः ।
पाण्डवेयस्त्वसंभ्रान्तो वायव्यास्त्रेण वीर्य्यवान् । अपोवाह तदाऽभ्राणि राधेयस्य प्रपश्यतः ।
ततः शरं महाघोरं ज्वलन्तमिव पावकं । आददे पाण्डुपुत्रस्य सूतपुत्रो जिघांसया ।
योज्यमाने ततस्तस्मिन् वाणे धनुषि पूजिते । चचाल पृथिवी राजन् सशैलवनकानना ।
ववौ सशर्करो वायुर्द्दिशश्च रजसावृताः । हाहाकारश्च संजज्ञे सुराणां दिवि भारत । ४७७५
तमिषुं सन्धितं दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मारिष । विषादं परमं जग्मुः पाण्डवा दीनचेतसः ।
स सायकः कर्णभुजप्रमुक्तः शक्राशनिप्रख्यरुचिः शिताग्रः । भुजान्तरं प्राप्य धनञ्जयस्य विवेश वल्मीकमिवोरगोत्तमः ।
स गाढविद्धः समरे महात्मा विघूर्णमानः श्लथहस्तगाण्डिवः । चचाल बीभत्सुरमित्रमर्द्दनः क्षितेः प्रकम्पे च यथाऽचलोत्तमः ।
तदन्तरं प्राप्य वृषो महारथो रथाङ्गमुर्व्वीगतमुज्जिहीर्षुः । रथादवप्लुत्य निगृह्य दोर्भ्यां शशाक दैवान्न महाबलोऽपि ।
ततः किरीटी प्रतिलभ्य संज्ञां जग्राह वाणं यमदण्डकल्पं । ततोऽर्ज्जुनः प्राञ्जलिकं महात्मा ततोऽब्रवीद्वासुदेवोऽपि पार्थं । ४७८०
छिन्ध्यस्य मूर्द्धानमरेः शरेण न यावदारोहति वै रथं वृषः । तथैव संपूज्य स तद्वचः प्रभोस्ततः क्षुरं प्रज्वलितं प्रगृह्य ।
जघान कक्षामसलार्कवर्णां महारथे रथचक्रे विमग्ने । तं हस्तिकक्षाप्रवरञ्च केतुं सुवर्णमुक्तामणिवज्रपृष्ठं ।
ज्ञानप्रकर्षोत्तमशिल्पियुक्तैः कृतं सुरूपं तपनीयचित्रं । जयास्पदन्तव सैन्यस्य नित्यममित्रवित्रासनमीड्यरूपं ।
विख्यातमादित्यसमस्य लोके त्विषा समं पावकभानुचन्द्रैः । ततः क्षुरप्रेण सुसंशितेन सुवर्णपुङ्खेन हुताग्निवर्चसा ।
श्रिया ज्वलन्तं ध्वजमुन्ममाथ महारथस्याधिरथेः किरीटी । यशश्च दर्पश्च तदा प्रियाणि सर्व्वाणि कार्य्याणि च तेन केतुना । ४७८५
साकं कुरूणां हृदयानि चापतद्बभूव हाहेति च निःस्वनो महान् । दृष्ट्वा ध्वजं पातितमाशुकारिणा कुरुप्रवीरेण निकृत्तमाहवे ।
नाशंसिरे सूतपुत्रस्य सर्व्वे जयं तदा भारत ये त्वदीयाः । अथ त्वरन् कर्णवधाय पार्थो महेन्द्रवज्रानलदण्डसन्निभं ।
आदत्त पार्थोऽञ्जलिकं निषङ्गात् सहस्ररश्मेरिव रश्मिमुत्तमं । मर्म्मच्छिदं शोणितमांसदिग्धं वैश्वानरार्कप्रतिमं महार्हं ।
नराश्वनागासुरहन्तारमेकं षड्वाजमञ्जोगतिमुग्रवेगं । सहस्रनेत्राशनितुल्यवीर्य्यं कालाननं व्यात्तमिवातिघोरं ।
पिनाकनारायणचक्रसन्निभं भयङ्करं प्राणभृतां विनाशनं । जग्राह पार्थः स शरं प्रहृष्टो यो देवसङ्घैरपि दुर्न्निवार्य्यः । ४७९०
संपूजितो यः सततं महात्मा देवासुरान् यो विजयेन्महेषुः । तं वै प्रमृष्टं प्रसमीक्ष्य युद्धे चचाल सर्व्वं सचराचरं जगत् ।
स्वस्ति जगत्स्यादृषयः प्रचक्रुरुद्यतमुद्यतं प्रेक्ष्य महाहवेषु । ततस्तु तं वै शरमप्रमेयं गाण्डीवधन्वा धनुषि व्ययोजयत् ।
युक्त्वा महास्त्रेण परेण चापं विकृष्य गाण्डीवमुवाच सत्वरं । अयं महास्त्रप्रहितो महाशरः शरीरहृच्चासुहरश्च दुर्हृदः ।
तपोऽस्ति तप्तं गुरवश्च तोषिता मया यदीष्टं सुहृदां श्रुतं तथा । अनेन सत्येन निहन्त्वयं शरः सुसंशितं कर्णमरिं ममोर्जितं ।

इत्यूचिवांस्तं प्रमुमोच वाणं धनञ्जयः कर्णवधाय घोरं । कृत्यामथर्व्वाङ्गिरसीमिवोग्रां दीप्तामसह्यां युधि मृत्युनाऽपि । ४७९५
ब्रुवन् किरीटी तमतिप्रहृष्टो ह्ययं शरो मे विजयावहोऽस्तु । जिघांसुरर्केन्दुसमप्रभावः कर्णं मयाऽस्तो नयतां यमाय ।
तेनेषुवीर्य्येण किरीटमाली प्रहृष्टरूपो विजयावहेन । जिघांसुरर्केन्दुसमप्रभेण चक्रे विषक्तं रिपुमाततायी ।
तथा विमुक्तो बलिनाऽर्कतेजाः प्रज्वालयामास दिशो नभश्च । ततोऽर्ज्जुनस्तस्य शिरो जहार वृत्रस्य वज्रेण यथा महेन्द्रः ।
शरोत्तमेनाञ्जलिकेन राजन् तदा महास्त्रप्रतिमन्त्रितेन । पार्थोऽपराह्णे शिर उच्चकर्त्त वैकर्त्तनस्याथ महेन्द्रसूनुः ।
तत्राञ्जलिकेन छिन्नमथास्य कायो निपपात पश्चात् । तदुद्यतादित्यसमानतेजसं शरन्नभोमध्यगभास्करोपमं । ४८००
वराङ्गमुर्व्व्यामपतच्चमूमुखे दिवाकरोऽस्तादिव रक्तमण्डलः । ततोऽस्य देहं सततं सुखोचितं सुरूपमत्यर्थमुदारकर्म्मणः ।
परेण कृच्छ्रेण शिरः समत्यजद्गृहं महर्द्धीव ससङ्गमीश्वरः । शरैर्व्विभिन्नं व्यसु तत् सुवर्च्चसः पपात कर्णस्य शरीरमुच्छ्रितं ।
स्रवद्व्रणं गैरिकतोयविस्रवं गिरेर्यथा वज्रहतं महाशिरः । देहात्तु कर्णस्य निपातितस्य तेजः सूर्य्यं खं वितत्याविवेश ।
तदद्भुतं सर्व्वमनुष्ययोधाः संदृष्टवन्तो निहते स्म कर्णे । ततः शङ्खान् पाण्डवा दध्मुरुच्चैर्दृष्ट्वा कर्णं पातितं फाल्गुनेन ।
तथैव कृष्णश्च धनञ्जयश्च हृष्टौ यमौ दध्मतुर्व्वारिजातौ । तं सोमकाः प्रेक्ष्य हतं शयानं सैन्यैः सार्द्धं सिंहनादान् प्रचक्रुः । ४८०५
तूर्य्याणि संजघ्नुरतीव हृष्टा वासांसि चैवादुधुवुर्भुजांश्च । संवर्द्धयन्तश्च नरेन्द्रयोधाः पार्थं समाजग्मुरतीव हृष्टाः ।
बलान्वितास्त्वापरे ह्यप्रनृत्यन्नन्योन्यमाश्लिष्य नदन्त ऊचुः । दृष्ट्वा तु कर्णं भुवि चाविपन्नं कृत्तं रथात् सायकैरर्ज्जुनस्य ।
महानिलेनाद्रिमिवापविद्धं यज्ञावसानेऽग्निमिव प्रशान्तं । रराज कर्णस्य शिरो निकृत्तमस्तं गतं भास्करस्येव बिम्बं ।
प्रताप्य सेनां स तु पाण्डवीं रणे शरांशुभिर्भास्करतुल्यदीधितिः । किरीटिकालेन सुवर्णभास्करोऽप्यनीयतास्तं दिवसावसाने ।

शरैराचितसर्व्वाङ्गः शोणितौघपरिप्लुतः । विभाति देहः कर्णस्य स्वरश्मिभिरिवांशुमान् । ४८१०

प्रताप्य सेनामामित्रीं दीप्तैः शरगभस्तिभिः । बलिनाऽर्ज्जुनकालेन नीतोऽस्तं कर्णभास्करः ।

अस्तं गच्छन् यथादित्यः प्रभामादाय गच्छति । तथा जीवितमादाय कर्णस्येषुर्जगाम सः ।

अपराह्णेऽपराह्णस्य सूतपुत्त्रस्य मारिष । छिन्नमञ्जलिकेनाजौ सोत्सेधमपतच्छिरः ।

उपर्य्युपरि सैन्यानामस्य शत्रोस्तदाऽञ्जसा । शिरः कर्णस्य सोत्सेधमिषुः सोऽप्यहरत् द्रुतं ।

कर्णन्तु शूरं पतितं पृथिव्यां शराचितं शोणितदिग्धगात्रं । दृष्ट्वा शयानं भुवि मद्रराजश्छिन्नध्वजेनाथ ययौ रथेन । ४८१५
हते कर्णे कुरवः प्राद्रवन्त भयार्द्दिता गाढविद्धाश्च संख्ये । अवेक्षमाणा मुहुरर्ज्जुनस्य ध्वजं महान्तं वपुषा ज्वलन्तं ।
सहस्रनेत्रप्रतिमानकर्म्मणः सहस्रनेत्रप्रतिमाननं शुभं । सहस्ररश्मिर्द्दिनसङ्क्षये यथा तथाऽपतत्कर्णशिरो वसुन्धरां ।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णवधे एकनवतोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ शल्यस्तु कर्णे निहते किरीटिना भग्नं बलं प्रसमीक्ष्याक्तकपं । ययौ हते चाधिरथौ पदानुगे रथेन सञ्छिन्न
सपरिच्छदेन ।
शल्यस्तु कर्णार्ज्जुनयोर्व्विमर्द्दे बलानि दृष्ट्वा मृदितानि वाणैः । ययौ परीतो भृशमन्युनाऽसौ रथेन संछिन्नपरिच्छदेन ।
निपातितस्यन्दनवाजिनागं बलञ्च दृष्ट्वा हतसूतपुत्त्रं । दुर्य्योधनोऽश्रुपरिपूर्णनेत्रो दीनो मुहुर्न्यश्वसदार्त्तरूपः । ४८२०
कर्णन्तु शूरं पतितं पृथिव्यां शराचितं शोणितदिग्धगात्रं । यदृच्छया सूर्य्य इवावनिस्थं दिदृक्षवः संपरिवार्य्य तस्थुः ।
प्रहृष्टवित्रस्तविषण्णविस्मितास्तथाऽपरे शोकहता इवाभवन् । परे त्वदीयाश्च परस्परेण यथा यथैषां प्रकृतिस्तथाऽभवन् ।

प्रविद्धवर्म्माभरणाम्बरायुधं धनञ्जयेनाभिहतं महौजसं । निशम्य कर्णं कुरवः प्रदुद्रुवुर्हतर्षभा गाव इवाजने वने ।
भीमश्च भीमेन तदा स्वनेन नादं कृत्वा रोदसी कम्पयानः । आस्फोटयन् वल्गते नृत्यते च हते कर्णे त्रासयन् धार्त्तराष्ट्रान् ।
तथैव राजन् सोमकाः सृञ्जयाश्च शङ्खान् दध्मुः सस्वजुश्चापि सर्व्वे । परस्परं क्षत्रिया हृष्टरूपाः सूतात्मजे वै निहते तदानीं । ४८२५

कृत्वा विमर्द्दं महदर्ज्जुनेन कर्णो हतः केशरिणेव नागः । तीर्णा प्रतिज्ञा पुरुषर्षभेण वैरस्यान्तं गतवांश्चापि पार्थः ।
मद्राधिपश्चापि विमूढचेतास्तूर्णं रथेनापहृतध्वजेन । दुर्य्योधनस्यान्तिकमेत्य राजन् सवाष्पदुःखाद्वचनं बभाषे ।
विशीर्णनागाश्वरथप्रवीरं बलं त्वदीयं यमराष्ट्रकल्पं । अन्योन्यमासाद्य हतं महद्भिर्नराश्वनागैर्गिरिकूटकल्पैः ।
नैतादृशं भारत युद्धमासीद्यथा तु कर्णार्ज्जुनयोर्ब्बभूव । ग्रस्तौ हि कर्णेन समेत्य कृष्णावन्ये च सर्व्वे तव शत्रवो ये ।
दैवं ध्रुवं पार्थवशात् प्रवृत्तं यत् पाण्डवान् पाति हिनस्ति चास्मान् । तवार्थसिद्ध्यर्थकरास्तु सर्व्वे प्रसह्य वीरा निहता द्विषद्भिः । ४८३०

कुवेरवैवस्वतवासवानां तुल्यप्रभावा नृपते सुवीराः । वीर्य्येण शौर्य्येण बलेन तेजसा तैस्तैश्च युक्ता विविधैर्गुणौघैः ।
अवध्यकल्पा निहता नरेन्द्रास्तवार्थकामा युधि पाण्डवेयैः । तन्मा शुचो भारत दिष्टमेतत् पर्य्याश्वस त्वं न सदाऽस्ति सिद्धिः ।
एतद्वचो मद्रपतेर्निशम्य स्वं चापनीतं मनसा निरीक्ष्य । दुर्य्योधनो दीनमना विसंज्ञः पुनः पुनर्न्यश्वसदार्त्तरूपः ।

इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कर्णवधे द्वानवतोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तस्मिंस्तु कर्णार्ज्जुनयोर्विमर्द्दे दग्धस्य रौद्रेऽहनि विद्रुतस्य । बभूव रूपं कुरुसृञ्जयानां बलस्य वाणोन्मथितस्य कीदृक् ।

॥ सञ्जय उवाच ॥ शृणु राजन्नवहितो यथा वृत्तो महाक्षयः । घोरो मनुष्यदेहानामाजौ नरवरक्षयः । ४८३५
यत्तत्कर्णे हते पार्थः सिंहनादमथाकरोत् । तदा तव सुतान् राजन्नाविवेश महद्भयं ।
न सन्धातुमनीकानि नचैवाशुपराक्रमे । आसीद्बुद्धिर्हते कर्णे तव योधस्य कर्हिचित् ।
वणिजो नावि भिन्नायामगाधे विप्लवे यथा । अपारे पारमिच्छन्तो हते द्वीपे किरीटिना ।
सूतपुत्रे हते राजन् वित्रस्ताः शस्त्रविक्षताः । अनाथा नाथमिच्छन्तो मृगाः सिंहैरिवार्द्दिताः ।
भग्नशृङ्गा वृषा यद्वद्भग्नदंष्ट्रा इवोरगाः । प्रत्यपायाम सायाह्ने निर्ज्जिताः सव्यसाचिना । ४८४०
हतप्रवीरा विध्वस्ता निकृत्ता निशितैः शरैः । सूतपुत्रे हते राजन् पुत्रास्ते दुद्रुवुर्भयात् ।
विस्रस्तयन्त्रकवचाः कान्दिग्भूता विचेतसः । अन्योन्यमवमृद्नन्तो वीक्ष्यमाणा भयार्द्दिताः ।
मामेव नूनं बीभत्सुर्म्मामेव च वृकोदरः । अभियातीति मन्वानाः पेतुर्म्मम्लुश्च सम्भ्रमात् ।
हयानन्ये गजानन्ये रथानन्ये महारथाः । आरुह्य जवसम्पन्नाः पदातीन् प्रजहुर्भयात् ।
कुञ्जरैः स्यन्दनाः भग्नाः सादिनश्च महारथैः । पदातिसंघाश्चाश्वौघैः पलायद्भिर्भयार्द्दितैः । ४८४५
व्यालतस्करसङ्कीर्णे सार्थहीना यथा वने । सूतपुत्रे हते राजंस्तव योधास्तथाऽभवन् ।
हतारोहा यथा नागाश्छिन्नहस्ता यथा नराः । सर्व्वे पार्थमयं लोकं सम्पश्यन्तो भयार्द्दिताः ।
सम्प्रेक्ष्य द्रवतः सर्व्वान् भीमसेनभयार्द्दितान् । तान् दृष्ट्वा विद्रुतान् सर्व्वान् योधांस्तव सहस्रशः ।

दुर्य्योधनोऽथ सूतं स्वं हाहा कृत्वेदमब्रवीत्। नातिक्रमिष्यते पार्थो धनुष्पाणिमवस्थितं।
जघान सर्व्वसैन्यानि शनैरश्वान् प्रचोदय। युध्यमानं हि कौन्तेयं हनिष्यामि न संशयः।
नोत्सहेत मामतिक्रान्तुं वेलामिव महोदधिः। अद्यार्ज्जुनं सगोविन्दं मानिनञ्च वृकोदरं।
हन्यां शिष्टांस्तथा शत्रून् कर्णस्यानृण्यमाप्नुयां। तच्छ्रुत्वा कुरुराजस्य शूरार्य्यसदृशं वचः।
सूतो हेमपरिच्छन्नाञ्छनैरश्वानचोदयत्। रथाश्वनागहीनास्तु पादातास्तव मारिष।
पञ्चविंशतिसाहस्राः युद्धायैव व्यवस्थिताः। तान् भीमसेनः संक्रुद्धो धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः।
बलेन चतुरङ्गेण संवृत्याजघ्नतुः शरैः। प्रत्ययुध्यन्त समरे भीमसेनं सपार्षतं।
पार्थपार्षतयोश्चान्ये जग्टहुस्तत्र नामनी। अक्रुध्यत रणे भीमस्तैस्तदा पर्य्यवस्थितैः।
सोऽवतीर्य्य रथात्तूर्णं गदापाणिरयुध्यत। न तान् रथस्थो भूमिष्ठान् धर्म्मापेक्षी वृकोदरः।
योधयामास कौन्तेयो भुजवीर्य्यव्यपाश्रयः। जातरूपपरिच्छन्नां प्रगृह्य महतीं गदां।
अवधीत्तावकान् सर्व्वान् दण्डपाणिरिवान्तकः। पदातिनोऽपि संत्यक्त्वा प्रियं जीवितमात्मनः।
भीममभ्यद्रवन् संख्ये पतङ्गा ज्वलनं यथा। आसाद्य भीमसेनन्तु संरब्धा युद्धदुर्म्मदाः।
विनेशुः सहसा दृष्ट्वा भूतग्रामा इवान्तकं। श्येनवद्विचरन् भीमो गदाहस्तो महाबलः।
पञ्चविंशतिसाहस्रांस्तावकानवपोथयत्। हत्वा तत् पुरुषानीकं भीमः सत्यपराक्रमः।
धृष्टद्युम्नं पुरस्कृत्य तस्थौ तत्र महाबलः। धनञ्जयो रथानीकमभ्यवर्त्तत वीर्य्यवान्।
माद्रीपुत्त्रौ तु शकुनिं सात्यकिस्तु महारथः। जवेनाभ्यपतन् हृष्टा घ्नन्तो दौर्य्योधनं बलं।
तस्याश्वसादीन् सुबहूंस्ते निहत्य शितैः शरैः। समभ्यधावंस्त्वरितास्तत्र युद्धमभू[illegible]हत्।
धनञ्जयोऽपि चाभ्येत्य रथानीकं तव प्रभो। विश्रुतं त्रिषु लोकेषु गाण्डीवं विक्षिपन् धनुः।
कृष्णसारथिमायान्तं दृष्ट्वा श्वेतहयं रथं। अर्ज्जुनञ्चापि योद्धारं त्वदीयाः प्राद्रवन् भयात्।
विप्रहीनरथाश्चैव शरैश्च परिकर्षिताः। पञ्चविंशतिसाहस्राः कालमार्च्छन् पदातयः।
हत्वा तान् पुरुषव्याघ्रः पाञ्चालानां महारथः। पुत्त्रः पाञ्चालराजस्य धृष्टद्युम्नो महामनाः।
भीमसेनं पुरस्कृत्य न चिरात् प्रत्यदृश्यत। महाधनुर्धरः श्रीमानमित्रगणतापनः।
पारावतसवर्णाश्वं कोविदारमयध्वजं। धृष्टद्युम्नं रणे दृष्ट्वा त्वदीयाः प्राद्रवन् भयात्।
गान्धारराजं शीघ्रास्त्रमनुसृत्य यशस्विनौ। न चिरात् प्रत्यदृश्येतां माद्रीपुत्त्रौ ससात्यकी।
चेकितानः शिखण्डी च द्रौपदेयाश्च मारिष। हत्वा त्वदीयं सुमहत् सैन्यं शङ्खांस्तथाऽधमन्।
ते सर्व्वे तावकान् प्रेक्ष्य द्रवतोऽपि पराङ्मुखान्। अभ्यवर्त्तन्त संरब्धान् वृषान् जित्वा यथा वृषः।
सेनावशेषं तं दृष्ट्वा तव सैन्यस्य पाण्डवः। व्यवस्थितं सव्यसाची चुक्रोध बलवान्नृप।
धनञ्जयो रथानीकमभ्यवर्त्तत वीर्य्यवान्। विश्रुतं त्रिषु लोकेषु व्याक्षिपद्गाण्डिवं धनुः।
तत एनं शरव्रातैः सहसा समवाकिरत्। तमसा संवृतेनाथ न स्म किञ्चिददृश्यत।
अन्धकारीकृते लोके रजोभूते महीतले। योधाः सर्व्वे महाराज तावकाः प्राद्रवन् भयात्।

संभज्यमाने सैन्ये तु कुरुराजो विशाम्पते। परानभिमुखांश्चैव सुतस्ते समुपाद्रवत्।
ततो दुर्य्योधनः सर्व्वानाजुहावाथ पाण्डवान्। युद्धाय भरतश्रेष्ठ देवानिव पुरा बलिः। ४८८०
त एनमभिगर्जन्तः सहिताः समुपाद्रवन्। नानाशस्त्रभृतः क्रुद्धा भर्त्सयन्तो मुहुर्म्मुहुः।
दुर्य्योधनोऽप्यसम्भ्रान्तस्तान् रणे निशितैः शरैः। तत्रावधीत्ततः क्रुद्धः शतशोऽथ सहस्रशः।
तत् सैन्यं पाण्डवेयानां योधयामास सर्व्वतः। तत्राद्भुतमपश्याम तव पुत्त्रस्य पौरुषं।
यदेकः सहितान् सर्व्वान् रणेऽयुध्यत पाण्डवान्। ततोऽपश्यन्महात्मा सः स्वसैन्यं भृशदुःखितं।
ततोऽवस्थाप्य राजेन्द्र कृतबुद्धिस्तवात्मजः। हर्षयन्निव तान् योधानिदं वचनमब्रवीत्। ४८८५
न तं देशं प्रपश्यामि यत्र याता भयार्द्दिताः। गतानां यत्र वै मोक्षः पाण्डवात् किं गतेन वः।
अल्पञ्च बलमेतेषां कृष्णौ च भृशविक्षतौ। अद्य सर्व्वान् हनिष्यामि ध्रुवो हि विजयो भवेत्।
विप्रयातांस्ततो भिन्नान् पाण्डवाः कृतकिल्विषान्। अनुसृत्य वधिष्यन्ति श्रेयान्नः समरे वधः।
सुखं सांग्रामिको मृत्युः क्षत्रधर्म्मेण युध्यतां। मृतो दुःखं न जानीते प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते।
शृणुध्वं क्षत्त्रियाः सर्व्वे यावन्तः स्थ समागताः। यदा शूरञ्च भीरुञ्च मारयत्यन्तकोपमः। ४८९०
को नु मूढो न युध्येत मादृशः क्षत्त्रियव्रतः। द्विषतो भीमसेनस्य क्रुद्धस्य वशमेष्यथ।
पितामहैराचरितं न धर्म्मं हातुमर्हथ। न स्वधर्म्मोऽस्ति पापीयान् क्षत्त्रियस्य पलायतः।
न युद्धधर्म्मात् श्रेयो हि पन्थाः स्वर्गस्य कौरवाः। अचिरेण हता लोकान् सद्यो योधाः समश्नुत।
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवं ब्रुवति पुत्त्रे ते सैनिका भृशविक्षताः। अनवेक्ष्यैव तद्वाक्यं प्राद्रवन् सर्व्वतो दिशः।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कौरवसैन्यपलायने त्रिनवतोऽध्यायः॥ ९३ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ दृष्ट्वा तु सैन्यं परिवर्त्तमानं पुत्त्रेण ते मद्रपतिस्तदानीं। संत्रस्तरूपः परिमूढचेता दुर्य्योधनं वाक्यमिदं बभाषे। ४८९५
॥ शल्य उवाच ॥ पश्येदमुग्रं नरवाजिनागैरायोधनं वीरहतैः सुपूर्णं। महीधराभैः पतितैश्च नागैः सकृत्प्रभिन्नैः शरभिन्नदेहैः।
संविह्वलद्भिश्च गतासुभिश्च प्रध्वस्तवर्म्मायुधचर्म्मखड्गैः। वज्रापविद्धैरिव चाचलोत्तमैर्व्विभिन्नपाषाणमहाद्रुमौषधैः।
प्रवृद्धघण्टाङ्कुशतोमरध्वजैः सहेमजालै रुधिरौघसंप्लुतैः। शरावभिन्नैः पतितैस्तुरङ्गमैः श्वसद्भिरार्त्तैः क्षतजं वमद्भिः।
दीनं स्तनद्भिः परिवृत्तनेत्रैर्म्महीं दशद्भिः कृपणं नदद्भिः। तथापविद्धैर्गजवाजियोधैर्म्मन्दासुभिश्चैव रथवीरसद्भिः।
मन्दासुभिश्चैव मही महाहवे न्यूनं यथा वैतरणीव भाति। गजैर्निकृत्तैर्वरहस्तगात्रैरुद्वेपमानैः पतितैः पृथिव्यां। ४९००
विशीर्णदन्तैः क्षतजं वमद्भिः स्फुरद्भिरार्त्तैः करुणं नदद्भिः। निकृत्तचक्रेषुयुगैः सयोक्त्रभिः प्रवृद्धतूणीरपताककेतुभिः।
सुवर्णजालावततैर्भृशाहतैर्म्महारथौघैर्जलदैरिवावृता। यशस्विभिर्नागरथाश्वयोधिभिः पदातिभिश्चाभिमुखैर्हतैः परैः।
विशीर्णवर्म्माभरणाम्बरायुधैर्वृता प्रशान्तैरिव पावकैर्म्मही। शरप्रहाराभिहतैर्म्महाबलैरवेक्ष्यमाणैः पतितैः सहस्रशः।
दिवश्च्युतैर्भूरतिदीप्तिमद्भिर्नक्तं ग्रहैर्द्यौरमलप्रदीप्तैः। प्रनष्टसंज्ञैः पुनरुच्छ्वसद्भिर्म्मही बभूवानुगतैरिवार्च्चिभिः।
कर्णार्ज्जुनाभ्यां शरभिन्नगात्रैर्हतैः प्रवीरैः कुरुसृञ्जयानां। शरास्तु कर्णार्ज्जुनबाहुमुक्ता विदार्य्य नागाश्वमनुष्यदेहान्। ४९०५
प्राणान्निरस्याशु महीं प्रतीयुर्म्महोरगा वासमिवाभिनम्राः। हतैर्म्मनुष्याश्वगजैश्च सङ्ख्ये शरापविद्धैश्च नरैर्नरेन्द्र।

धनञ्जयस्याधिरथेश्च मार्गैरगम्यरूपा वसुधा बभूव। रथैर्नरेन्द्रोन्मथितैः सुकल्पैः सयोधयन्त्रैश्च वराय्रधैश्च।
विशीर्णयोक्त्रैर्विनिकृत्तबन्धनैर्निकृत्तचक्राक्षयुगत्रिवेणुभिः। विमुक्तशस्त्रैश्च तथा व्युपस्करैर्हतानुकर्षैर्विनिकृत्तबन्धनैः।
प्रभग्ननीडैर्मणिहेमभूषितैस्तृता मही द्यौरिव शारदैर्घनैः। विकृष्यमाणैर्जवनैस्तुरङ्गमैर्हतेश्वरैराजरथैः सुकल्पितैः।
मनुष्यमातङ्गरथाश्वराशिभिर्द्रुतं व्रजन्तो बहुधा विचूर्णिताः। सहेमपट्टाः परिघाः परश्वधाः शिताश्च शूलानि मुषलानि ४८१०
मुद्गराः।
पेतुश्च खड्गा विमला विकोशा गदाश्च जाम्बूनदपट्टनद्धाः। चापानि रुक्माङ्गदभूषणानि शराश्च कार्त्तस्वरचित्रपुङ्खाः।
ऋष्टयश्च पीता विमला विकोषाः प्रासाश्च दण्डैः कनकावभासैः। छत्राणि बालव्यजनानि शङ्खाश्छिन्नापविद्धाश्च स्रजो
विचित्राः।
कुथाः पताकाम्बरभूषणानि किरीटमालामुकुटाश्च शुभ्राः। प्रकी... ...णावध... तव पुत्राणां अ... ...तिर्य्यक्ज्वलनार्कवर्णाः ... ...महार्णवाः ...श्च हाराः।
आपीतकेयूरवराङ्गदानि ग्रैवेयनिष्काः सुसुवर्ण...वारितः। हतमाधि...रस्य ...त्मा ...यावचमङ्गलानि।
गात्राणि चात्यन्तसुखोचितानि...राजभोगानीकेन भारत। ...र्णाश्च भोगांश्च परिच्छदांश्च त्यक्त्वा मनोज्ञानि सुखानि ४८१५
चैव।
स्वधर्म्मनिष्ठां महतीमवाप्य व्याप्याशु लोकान् यशसा गतास्ते। निवर्त्त दुर्य्योधन यान्तु सैनिका व्रजस्व राजन् शिविराय
मानद।
दिवाकरोऽप्येष विलम्बते प्रभो पुनस्त्वमेवात्र नरेन्द्र कारणं। इत्येवमुक्त्वा विरराम शल्यो दुर्य्योधनं शोकपरीतचेताः।
हा कर्ण हा कर्ण इति ब्रुवाणमार्त्तं विसंज्ञं भृशमश्रुनेत्रं। तं द्रोणपुत्त्रप्रमुखा नरेन्द्राः सर्व्वे समाश्वास्य मुहुः प्रयान्ति।
निरीक्षमाणा मुहुरर्ज्जुनस्य ध्वजं महान्तं यशसा ज्वलन्तं। नराश्वमातङ्गशरीरजेन रक्तेन सिक्तां च तथैव भूमिं।
रक्ताम्बरस्रक्तपनीययोगान्नारीं प्रकाशामिव सर्व्वगम्यां। प्रच्छन्नरूपां रुधिरेण राजन् रौद्रे मुहूर्त्तेऽतिविराजमाने। ४८२०
नैवावतस्थुः कुरवः समीक्ष्य प्रव्रजिता देवलोकाय सर्व्वे। वधेन कर्णस्य तु दुःखितास्ते हा कर्ण हा कर्ण इति ब्रुवाणाः।
द्रुतं प्रयाताः शिविराणि राजन् दिवाकरं रक्तमवेक्षमाणाः। गाण्डीवमुक्तैश्च सुवर्णपुङ्खैः शिलाशितैः शोणितदिग्धवाजैः।
शरैश्चिताङ्गो युधि भाति कर्णो हतोऽपि सन् सूर्य्य इवांशुमाली। कर्णस्य देहं रुधिरावसिक्तं भक्तानुकम्पी भगवान् विवस्वान्।
स्पृष्ट्वांऽशुभिर्लोहितरक्तरूपः सिस्नासुरभ्येति परं समुद्रं। इतीव सञ्चिन्त्य सुरर्षिसंघाः संप्रस्थिता यान्ति यथानिकेतनं।
संचिन्तयित्वा जनता विसस्रुर्यथासुखं खञ्च महीतलञ्च। तदद्भुतं प्राणभृतां भयङ्करं निशम्य युद्धं कुरुवीरमुख्ययोः। ४८२५
धनञ्जयस्याधिरथेश्च विस्मिताः प्रशंसमानाः प्रययुस्तदा जनाः।
शरसंकृत्तवर्म्माणं रुधिरोक्षितवाससं। गतासुमपि राधेयं नैव लक्ष्मीर्व्विमुञ्चति।
तप्तजाम्बूनदनिभं ज्वलनार्कसमप्रभं। जीवन्तमिव तं शूरं सर्व्वभूतानि मेनिरे।
हतस्यापि महाराज सूतपुत्त्रस्य संयुगे। वित्रेसुः सर्व्वतो योधाः सिंहस्येवेतरे मृगाः।
हतोऽपि पुरुषव्या... ...वन्मु... ...लक्ष्यते। नाभवद्विकृतिः काचिद्धतस्यापि महात्मनः। ४८३०
चारुवेशधरं वी... ...ऽसमलो...राधरं। तन्मुखं सूतपुत्त्रस्य पूर्णचन्द्रसमद्युति।
नानाभरणवान् राज...जाम्बूनदाङ्गदः। हतो वैकर्त्तनः शेते पादपोऽङ्कुरवानिव।

कनकोत्तमसङ्काशो ज्वलन्निव विभावसुः । स शान्तः पुरुषव्याघ्रः पार्थसायकवारिणा ।
यथा हि ज्वलनो दीप्तो जलमासाद्य शाम्यति । कर्णाग्निः समरे तद्वत् पार्थमेघेन शामितः ।
आहृत्य च यशो दीप्तं सुयुद्धेनात्मनो भुवि । विसृज्य शरवर्षाणि प्रताप्य च दिशो दश । ४९३५
सपुत्त्रः समरे कर्णः स शान्तः पार्थतेजसा । प्रताप्य पाण्डवान् सर्व्वान् पाञ्चालांस्त्व तेजसा ।
वर्षित्वा शरवर्षेण प्रताप्य रिपुवाहिनीं । श्रीमानिव सहस्रांशुर्जगत् सर्व्वं प्रताप्य च ।
हतो वैकर्त्तनः कर्णः सपुत्त्रः सहवाहनः । अर्थिनां पक्षिसंघस्य कल्पवृक्षो निपातितः ।
ददातीत्येव यो वाचं न नास्तीत्यर्थितोऽर्थिभिः । सद्भिः सदा सत्पुरुषः स हतो द्वैरथे वृषः ।
यस्य ब्राह्मणसात् सर्व्वं वित्तमासीन्महात्मनः । नादेयं ब्राह्मणेष्वासीद्यस्य स्वमपि जीवितं । ४९४०
सदा स्त्रीणां प्रियो नित्यं दाता चैव महारथः । स वै पार्थास्त्रनिर्द्दग्धो गतः परमिकां गतिं ।
यमाश्रित्याकरोद्वैरं पुत्त्रस्ते स गतो दिवं । आदाय तव पुत्त्राणां जयाशां शर्म्म वर्म्म च ।
हते कर्णे सरितो न प्रसस्रुर्जगाम चास्तं सविता दिवाकरः । ग्रहश्च तिर्य्यक्ज्वलनार्कवर्णः सोमस्य पुत्त्रोऽभ्युदियाय तिर्य्यक् ।
नभः पफालेव ननाद चोर्व्वी ववुश्च वाताः परुषाः सुघोराः । दिशो बभूवुर्ज्वलिताः सधूमा ... स्तनुश्चुक्षुभुश्च ।
सकाननाश्चाद्रिचयाश्चकम्पिरे प्रविव्यथुर्भूतगणाश्च सर्व्वे । बृहस्पतिः संपरिवार्य्य रोहिणीं बभूव चन्द्रार्कसमो विशाम्पते । ४९४५
हते तु कर्णे विदिशोऽपि जज्वलुस्तमोवृता द्यौर्व्विचचाल भूमिः । पपात चोल्का ज्वलनप्रकाशा निशाचराश्चाप्यभवन् प्रहृष्टाः ।
शशिप्रकाशाननमर्ज्जुनो यदा क्षुरेण कर्णस्य शिरो न्यपातयत् । तदाऽन्तरीक्षे सहसैव शब्दो बभूव हाहेति सुरैर्व्विमुक्तः ।
स देवगन्धर्व्वमनुष्यपूजितं निहत्य कर्णं रिपुमाहवेऽर्ज्जुनः । रराज राजन् परमेण वर्च्चसा यथा पुरा वृत्रवधे शतक्रतुः ।
ततो रथेनाम्बुदवृन्दनादिना शरन्नभोमध्यदिवाकरार्च्चिषा । पताकिना भीमनिनादकेतुना हिमेन्दुशङ्खस्फटिकावभासिना ।
महेन्द्रवाहप्रतिमेन तावुभौ महेन्द्रवीर्य्यप्रतिमानपौरुषौ । सुवर्णमुक्तामणिवज्रविद्रुमैरलङ्कृतावप्रतिमेन रंहसा । ४९५०
नरोत्तमौ केशवपाण्डुनन्दनौ तदाहितावग्निदिवाकराविव । रणाजिरे वीतभयौ विरेजतुः समानयानाविव विष्णुवासवौ ।
ततो धनुर्ज्यातलवाणनिःस्वनैः प्रसह्य कृत्वा च रिपून् हतप्रभान् । ससादयित्वा तु कुरून् शरोत्तमैः कपिध्वजः पक्षिवरध्वजश्च ।
हृष्टौ ततस्तावमितप्रभावौ मनांस्यरीणामवदारयन्तौ । सुवर्णजालावततौ महास्वनौ हिमावदातौ परिगृह्य पाणिभिः ।
चुचुम्बतुः शङ्खवरौ नृणाम्बरौ वराननाभ्यां युगपच्च दध्मतुः ।
पाञ्चजन्यस्य निर्घोषो देवदत्तस्य चोभयोः । पृथिवीञ्चान्तरीक्षञ्च दिशश्चैवानुनादयन् । ४९५५
वित्रस्ताश्चाभवन् सर्व्वे कौरवा राजसत्तम । शङ्खशब्देन तेनाथ माधवस्यार्ज्जुनस्य च ।
तौ शङ्खशब्देन निनादयन्तौ वनानि शैलान् सरितो गुहाश्च । वित्रासयन्तौ तव पुत्त्रसेनां युधिष्ठिरं नन्दयतां वरिष्ठौ ।
ततः प्रयाताः कुरवो जवेन श्रुत्वैव शङ्खस्वनमीर्य्यमाणं । विहाय मद्राधिपतिं पतिञ्च दुर्य्योधनं भारत भारतानां ।
महाहवे तं बहु रोचमानं धनञ्जयं भूतगणाः समेताः । तदान्वमोदन्त जनार्द्दनञ्च दिवाकरावभ्युदितौ यथैव ।
समाचितौ कर्णशरैः परन्तपावुभौ व्यभातां समरेऽच्युतार्ज्जुनौ । तमो निहत्याभ्युदितौ यथामलौ शशाङ्कसूर्य्यौ दिवि रश्मिमालिनौ । ४९६०

निहाय तान् बाणगणानयागतौ सुहृद्वृतावप्रतिमानविक्रमौ । सुखं प्रविष्टौ शिविरं स्वमीश्वरौ सदस्यहूताविव विष्णुवासवौ ।
तौ देवगन्धर्व्वमनुष्यचारणैर्महर्षिभिर्यक्षमहोरगैरपि । जयाभिवृद्ध्या परयाऽभिपूजितौ हते तु कर्णे परमाहवे तदा ।
यथाऽनुरूपं प्रतिपूजितावुभौ प्रशस्यमानौ स्वकृतैर्गुणौघैः । ननन्दतुस्तौ ससुहृद्गणौ तदा हते बलिं नियम्येव सुरेशकेशवौ ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि शिविरगमने चतुर्नवतोऽध्यायः ॥ ९४ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ हते वैकर्त्तने राजन् कुरवो भयपीडिताः । वीक्षमाणा दिशः सर्व्वाः पर्य्यपेतुः सहस्रशः ।
कर्णन्तु निहतं दृष्ट्वा शत्रुभिः परमाहवे । भीता दिशोऽन्वकीर्य्यन्त तावकाः क्षतविक्षताः । ४८९५
ततोऽवहारं चक्रुस्ते योधाः सर्व्वे समन्ततः । निवार्य्यमाणास्ते दिशस्तावका भृशदुःखिताः ।
तेषां तन्मतमाज्ञाय पुत्त्रो दुर्य्योधनस्तव । अवहारं ततश्चक्रे शल्यस्यानुमते नृप ।
कृतवर्म्मा रथैस्तूर्णं वृतो भारत तावकैः । नारायणावशेषैश्च शिविरायैव दुद्रुवे ।
गान्धाराणां सहस्रेण शकुनिः परिवारितः । हतमाधिरथिं दृष्ट्वा शिविरायैव दुद्रुवे ।
कृपः शारद्वतो राजन्नागानीकेन भारत । महामेघनिभेनाशु शिविरायैव दुद्रुवे । ४९००
अश्वत्थामा ततः शूरो विनिश्वस्य पुनः पुनः । पाण्डवानां जयं दृष्ट्वा शिविरायैव दुद्रुवे ।
संशप्तकावशिष्टेन बलेन महता वृतः । सुशर्म्माऽपि ययौ राजन् वीक्षमाणो भयार्द्दितः ।
दुर्य्योधनोऽपि नृपतिर्हतसर्व्वस्वबान्धवः । ययौ शोकसमाविष्टश्चिन्तयन् विमना भृशं ।
छिन्नध्वजेन शल्यस्तु रथेन रथिनाम्वरः । प्रययौ शिविरायैव वीक्षमाणो दिशो दश ।
ततोऽपरे सुबहवो भारतानां महारथाः । प्राद्रवन्त भयत्रस्ता ह्रिया युक्ता विचेतसः । ४९०५
असृक् क्षरन्तः उद्विग्ना वेपमानास्तथातुराः । कुरवो दुद्रुवुः सर्व्वे दृष्ट्वा कर्णं निपातितं ।
प्रशंसन्तोऽर्ज्जुनं केचित् केचित्कर्णं महारथाः । व्यद्रवन्त दिशो भीताः कुरवः कुरुसत्तम ।
तेषां योधसहस्राणां तावकानां महामृधे । नासीत्तत्र पुमान् कश्चिद्यो युद्धाय मनो दधे ।
हते कर्णे महाराज निराशाः कुरवोऽभवन् । जीवितेऽपि च राज्येषु दारेषु च धनेषु च ।
तान् समानीय पुत्त्रस्ते यत्नेन महता विभुः । निवेशाय मनो दध्रे दुःखशोकसमन्वितः । ४९१०
तस्याज्ञां शिरसा योधाः परिगृह्य विशाम्पते । विवर्णवदना राजन् न्यविशन्त महारथाः ।
इति श्रीमहाभारते कर्णपर्व्वणि कौरवपलायने पञ्चनवतोऽध्यायः ॥ ९५ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ तथा निपातिते कर्णे परसैन्ये च विद्रुते । आश्लिष्य पार्थं दाशार्हो हर्षादवचनमब्रवीत् ।
हतो वज्रभृता वृत्रस्त्वया कर्णो धनञ्जय । वृत्रकर्णवधं घोरं कथयिष्यन्ति मानवाः ।
वज्रेण निहतो वृत्रः संयुगे भूरितेजसा । त्वया तु निहतः कर्णो धनुषा निशितैः शरैः ।
तमिमं विक्रमं लोके प्रथितं ते यशस्करं । निवेदयावः कौन्तेय कुरुराजस्य धीमतः । ४९१५
वधं कर्णस्य सङ्ग्रामे दीर्घकालचिकीर्षितं । निवेद्य धर्म्मराजाय त्वमानृण्यं गमिष्यसि ।
वर्त्तमाने महायुद्धे तव कर्णस्य चोभयोः । द्रष्टुमायोधनं पूर्व्वमागतो धर्म्मनन्दनः ।
भृशन्तु गाढविद्धत्वान्नाशकत् स्थातुमाहवे । ततः स शिविरं गत्वा स्थितवान् पुरुषर्षभः ।

तथेत्युक्तः केशवस्तु पार्थेन यदुपुङ्गवः। पर्य्यवर्त्तयदव्यग्रो रथं रथवरस्य तं।
एवमुक्त्वार्ज्जुनं कृष्णः सैनिकानिदमब्रवीत्। परानभिमुखा यत्तास्तिष्ठध्वं भद्रमस्तु वः। ४९९०
धृष्टद्युम्नं युधामन्युं माद्रीपुत्रौ वृकोदरं। युयुधानञ्च गोविन्द इदं वचनमब्रवीत्।
यावदावेद्यते राज्ञे हतः कर्णोऽर्ज्जुनेन वै। तावद्भवद्भिर्यत्तैस्तु भवितव्यं नराधिपैः।
स तैः शूरैरनुज्ञातो ययौ राजनिवेशनं। पार्थमादाय गोविन्दो ददर्श च युधिष्ठिरं।
शयानं राजशार्दूलं काञ्चने शयनोत्तमे। अगृह्णीताञ्च मुदितौ चरणौ पार्थिवस्य तौ।
तयोः प्रहर्षमालक्ष्य हर्षादश्रूण्यवर्त्तयत्। राधेयं निहतं मत्वा समुत्तस्थौ युधिष्ठिरः। ४९९५
उवाच च महाबाहुः पुनः पुनररिन्दमः। वासुदेवार्ज्जुनौ प्रेम्णा तावुभौ परिषस्वजे।
तस्मै यथायथा वृत्तं वासुदेवः सहार्जुनः। कथयामास कर्णस्य निधनं यदुपुङ्गवः।
ईषदुत्स्मयमानस्तु कृष्णो राजानमब्रवीत्। युधिष्ठिरं हतामित्रं कृताञ्जलिरथाच्युतः।
दिष्ट्या गाण्डीवधन्वा च पाण्डवश्च वृकोदरः। त्वञ्चापि कुशली राजन् माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ।
मुक्ता वीरक्षयादस्मात् सङ्ग्रामाल्लोमहर्षणात्। क्षिप्रमुत्तरकालानि कुरु कार्य्याणि पाण्डव। ५०००
हतो वैकर्त्तनो राजन् सूतपुत्रो महारथः। दिष्ट्या जयसि राजेन्द्र दिष्ट्या वर्द्धसि भारत।
यस्तु द्यूतजितां कृष्णां प्राहसत्पुरुषाधमः। तस्याद्य सूतपुत्रस्य भूमिः पिबति शोणितं।
शेतेऽसौ शरपूर्णाङ्गः शत्रुस्ते कुरुपुङ्गव। तं पश्य पुरुषव्याघ्र विभिन्नं बहुभिः शरैः।
हतामित्रामिमामुर्व्वीमनुशाधि महाभुज। यत्तो भूत्वा सहास्माभिर्भुङ्क्ष्व भोगांश्च पुष्कलान्।
॥ सञ्जय उवाच ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य केशवस्य महात्मनः। धर्म्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा दाशार्हं वाक्यमब्रवीत्। ५००५
दिष्ट्या दिष्ट्येति राजेन्द्र वाक्यञ्चेदमुवाच ह। नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि देवकिनन्दन।
त्वया सारथिना पार्थो यत्नवानहनच्च तं। न तच्चित्रं महाबाहो युष्मद्बुद्धिप्रसादजं।
प्रगृह्य च कुरुश्रेष्ठ साङ्गदं दक्षिणं भुजं। उवाच धर्म्मभृत्पार्थ उभौ तौ केशवार्ज्जुनौ।
नरनारायणौ देवौ कथितौ नारदेन मे। धर्म्मात्मानौ महात्मानौ पुराणावृषिसत्तमौ।
असकृच्चापि मेधावी कृष्णद्वैपायनो मम। कथामेतां महाभागां कथयामास तत्त्ववित्। ५०१०
तव कृष्ण प्रभावेन पाण्डवो हि धनञ्जयः। जिगायाभिमुखः शत्रून् न चासीद्विमुखः क्वचित्।
जयश्चैव ध्रुवोऽस्माकं न त्वस्माकं पराजयः। यदा त्वं युधि पार्थस्य सारथ्यमुपजग्मिवान्।
भीष्मो द्रोणश्च कर्णश्च महात्मा गौतमः कृपः। अन्ये च बहवः शूरा ये च तेषां पदानुगाः।
त्वद्बुद्ध्या निहते कर्णे हता गोविन्द सर्व्वथा। इत्युक्त्वा धर्म्मराजस्तु रथं हेमविभूषितं।
श्वेतवर्णैर्हयैर्युक्तं कालवालैर्मनोजवैः। आस्थाय पुरुषव्याघ्रः स्वबलेनाभिसंवृतः। ५०१५
प्रययौ स महाबाहुर्द्रष्टुमायोधनं तदा। कृष्णार्ज्जुनाभ्यां वीराभ्यामनुमन्त्र्य ततः प्रियं।
आभाषमाणस्तौ वीरावुभौ माधवफाल्गुनौ। स ददर्श रणे कर्णं शयानं पुरुषर्षभं।
यथा कदम्बकुसुमं केशरैः सर्व्वतो वृतं। चितं शरशतैः कर्णं धर्म्मराजो ददर्श सः।

गन्धतैलावसिक्ताभिः काञ्चनीभिः सहस्रशः। दीपिकाभिः कृतोद्योतं पश्यन्ते वै वृषं तदा।
सच्छिन्नभिन्नकवचं बाणैश्च विदलीकृतं। सपुत्त्रं निहतं दृष्ट्वा कर्णं राजा युधिष्ठिरः।
सञ्जातप्रत्ययोऽतीव वीक्ष्य चैवं पुनः पुनः। प्रशशंस नरव्याघ्रावुभौ माधवपाण्डवौ।
अद्य राजाऽस्मि गोविन्द पृथिव्यां भ्रातृभिः सह। त्वया नाथेन वीरेण विदुषा परिपालितः।
हतं श्रुत्वा नरव्याघ्रं राधेयमतिमानिनं। निराशोऽद्य हते कर्णे धार्त्तराष्ट्रो भविष्यति।
जीविते चैव राज्ये च हते राधात्मजे रणे। त्वत्प्रसादाद्वयञ्चैव कृतार्थाः पुरुषर्षभ।
दिष्ट्या जयसि गोविन्द दिष्ट्या शत्रुर्निपातितः। दिष्ट्या गाण्डीवधन्वा च विजयी पाण्डुनन्दनः।
त्रयोदश समास्तीर्णा जागरेण सुदुःखिताः। स्वप्स्यामोऽद्य सुखं रात्रौ त्वत्प्रसादान्महाभुज।
एवं स बहुशो राजा प्रशशंस जनार्द्दनं। अर्जुनञ्च कुरुश्रेष्ठं धर्म्मराजो युधिष्ठिरः।
॥ सञ्जय उवाच ॥ दृष्ट्वा च निहतं कर्णं सपुत्त्रं पार्थसायकैः। पुनर्जातमिवात्मानं मेने च स महीपतिः।
समेत्य च महाराज कुन्तीपुत्त्रं युधिष्ठिरं। हर्षयन्ति स्म राजानं हर्षयुक्ता महारथाः।
नकुलः सहदेवश्च पाण्डवश्च वृकोदरः। सात्यकिश्च महाराज वृष्णीनां प्रवरो रथः।
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च पाण्डुपाञ्चालसृञ्जयाः। पूजयन्ति स्म कौन्तेयं निहते सूतनन्दने।
ते वर्द्धयित्वा नृपतिं धर्म्मात्मानं युधिष्ठिरं। जितकाशिनो लब्धलक्ष्या युद्धशौण्डाः प्रहारिणः।
स्तुवन्तः स्तवयुक्ताभिर्व्वाग्भिः कृष्णौ परन्तपौ। जग्मुः स्वशिविरायैव मुदा युक्ता महारथाः।
एवमेष क्षयो वृत्तः सुमहाँल्लोमहर्षणः। तव दुर्म्मन्त्रिते राजन् किमर्थमनुशोचसि।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वैतदप्रियं राजा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः। पपात भूमौ निश्चेष्टश्छिन्नमूल इव द्रुमः।
तथा सा पतिता देवी गान्धारी दीर्घदर्शिनी। शुशोच बहुलालापैः कर्णस्य निधनं युधि।
तां पर्य्यगृह्णाद्विदुरो नृपतिं सञ्जयस्तथा। पर्य्याश्वासयताञ्चैव तावुभावेव भूमिपं।
तथैवोत्थापयामासुर्गान्धारीं कुरुयोषितः। स दैवं परमं मत्वा भवितव्यञ्च पार्थिवः।
परां पीडां समाश्रित्य नष्टचित्तो महातपाः। चिन्ताशोकपरीतात्मा न जज्ञे मोहपीडितः।
स समाश्वासितो राजा तूष्णीमासीद्विचेतनः।

इदं महायुद्धमखं महात्मनोर्द्धनञ्जयस्याधिरथेश्च यः पठेत्। स सम्यगिष्टस्य मखस्य यत्फलं तदाप्नुयात् संश्रवणाच्च भारत।
मखो हि विष्णुर्भगवान् सनातनो वदन्ति तच्चाग्न्यनिलेन्दुभानवः। अतो ऽनसूयुः शृणुयात् पठेच्च यः स सर्व्वलोकानुचरः सुखी भवेत्।

तां सर्व्वदा भक्तिमुपागता नराः पठन्ति पुण्यां वरसंहितामिमां। धनेन धान्येन यशसा च मानुषा नन्दन्ति ते नाऽत्र विचारणाऽस्ति।

अतोऽनसूयुः शृणुयात् सदा तु वै नरः स सर्व्वाणि सुखानि चाप्नुयात्। विष्णुः स्वयम्भूर्भगवान् भवश्च तुष्यन्ति ते तस्य नरोत्तमस्य।

वेदावाप्तिर्ब्राह्मणस्यैव दृष्टा रणे बलं क्षत्रियाणां जयो युधि । धनज्येष्ठाश्चापि भवन्ति वैश्याः शूद्रा आरोग्यं प्राप्नुवन्तीह सर्व्वे ।
तथैव विष्णुर्भगवान् सनातनः स चाऽत्र देवः परिकीर्त्यते यतः । ततः स कामान् लभते सुखी नरो महामुनेस्तस्य वचोऽर्चितं
यथा । ५०७५

कपिलानां सवत्सानां वर्षमेकं निरन्तरं । यो दद्यात् सुकृतं तद्धि श्रवणात् कर्णपर्व्वणः ।

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां कर्णपर्व्वणि युधिष्ठिरहर्षे सप्तनवतोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

॥ समाप्तञ्चेदं कर्णपर्व्व ॥

श्रीमहाभारतं

॥ शल्यपर्व्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ एवं निपातिते कर्णे समरे सव्यसाचिना । अल्पावशिष्टाः कुरवः किमकुर्व्वत वै द्विज ।
उदीर्य्यमाणञ्च बलं स्वकं दृष्ट्वा सुयोधनः । पाण्डवैः प्राप्तकालञ्च किं प्रापद्यत कौरवः ।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तदाचक्ष्व द्विजोत्तम । नहि तृप्यामि पूर्व्वेषां शृण्वानश्चरितं मुने ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कर्णे हते राजन् धार्त्तराष्ट्रः सुयोधनः । भृशं शोकार्णवे मग्नो निराशः सर्व्वतोऽभवत् ।
हा कर्ण हा कर्ण इति शोचमानः पुनः पुनः । कृच्छ्रात् स्वशिविरं प्रायाद्धतशेषैर्नृपैः सह ।
स समाश्वास्यमानोऽपि हेतुभिः शास्त्रनिश्चितैः । राजभिर्नालभच्छर्म्म सूतपुत्त्रवधं स्मरन् ।
स दैवं बलवन्मत्वा भवितव्यञ्च पार्थिवः । सङ्ग्रामे निश्चयं कृत्वा पुनर्युद्धाय निर्ययौ ।
शल्यं सेनापतिं कृत्वा विधिवद्राजपुङ्गवः । रणाय निर्ययौ राजन् हतशेषैर्नृपैः सह ।
ततः सुतुमुलं युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः । अभवद्भरतश्रेष्ठ देवासुररणोपमं ।
ततः शल्यो महाराज कृत्वा कदनमाहवे । हतसैन्योऽथ मध्याह्ने धर्म्मराजेन पातितः ।
ततो दुर्य्योधनो राजा हतबन्धूरणाजिरात् । अपसृत्य ह्रदं घोरं विवेश रिपुजाद्भयात् ।
अथापराह्णे तस्याह्नः परिवार्य्य महारथैः । ह्रदादाहूय वेगेन भीमसेनेन पातितः ।
तस्मिन् हते महेष्वासे हतशिष्टास्त्रयो रथाः । संरब्धान्निशि राजेन्द्र जघ्नुः पाञ्चालसैनिकान् ।
ततः पूर्व्वाह्णसमये शिविरादेत्य सञ्जयः । प्रविवेश पुरं दीनो दुःखशोकसमन्वितः ।
प्रविश्य च पुरं सूतो भुजावुच्छ्रित्य दुःखितः । वेपमानस्ततो राज्ञः प्रविवेश निवेशनं । १५
रुरोद स नरव्याघ्र हा राजन्निति दुःखितः । अहो बत विनष्टाः स्मो निधनेन महात्मनः ।
अहो सुबलवान् कालो गतिश्च विषमा तथा । शक्रतुल्यबलाः सर्व्वे यत्रावध्यन्त पाण्डवैः ।
दृष्ट्वैव तु पुरो राजन् जनः सर्व्वः ससञ्जयं । क्लेशेन महता युक्तं सर्व्वतो राजसत्तम ।
प्ररुरोद भृशोद्विग्नो हा राजन्निति सस्वरं । आकुमारं नरव्याघ्र तत् पुरं वै समन्ततः ।

आर्त्तनादं ततश्चक्रे श्रुत्वा विनिहतं नृपं। धावतश्चाप्यपश्याम तत्र स्त्रीपुरुषांस्तदा। २०
नष्टचित्तानिवोन्मत्तान् शोकेन भृशपीडितान्। तथा स विक्लवः सूतः प्रविश्य नृपतिक्षयं।
ददर्श नृपतिश्रेष्ठं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरं। तथा चासीनमनघं समन्तात् परिवारितं।
स्नुषाभिर्भरतश्रेष्ठ गान्धार्य्या विदुरेण च। तथाऽन्यैश्च सुहृद्भिश्च ज्ञातिभिश्च हितैः सदा।
तमेव चार्थं ध्यायन्तं कर्णस्य निधनं प्रति। रुदन्नेवाब्रवीद्वाक्यं राजानं जनमेजय।
नातिहृष्टमनाः सूतो वाष्पसन्दिग्धया गिरा। सञ्जयोऽहं नरव्याघ्र नमस्ते भरतर्षभ। २५
मद्राधिपो हतः शल्यः शकुनिः सौबलस्तथा। उलूकः पुरुषव्याघ्र कैतव्यो दृढविक्रमः।
संशप्तका हताः सर्व्वे काम्बोजाश्च शकैः सह। म्लेच्छाश्च पार्व्वतीयाश्च यवनाश्च निपातिताः।
प्राच्या हता महाराज दाक्षिणात्याश्च सर्व्वशः। उदीच्या निहताः सर्व्वे प्रतीच्याश्च नराधिप।
राजानो राजपुत्राश्च सर्व्वशो निहता नृप। दुर्य्योधनो हतो राजा यथोक्तं पाण्डवेन ह।
भग्नसक्थो महाराज शेते पांशुषु रूषितः। धृष्टद्युम्नो हतो राजन् शिखण्डी चापराजितः। ३०
उत्तमौजा युधामन्युस्तथा राजन् प्रभद्रकाः। पञ्चालाश्च नरव्याघ्र चेदयश्च निसूदिताः।
तव पुत्रा हताः सर्व्वे द्रौपदेयाश्च भारत। कर्णपुत्रो हतः शूरो वृषसेनो महाबलः।
नरा विनिहताः सर्व्वे गजाश्च विनिसूदिताः। रथिनश्च नरव्याघ्र हयाश्च पतिता युधि।
किञ्चिच्छेषञ्च शिविरं तावकानां कृतं विभो। पाण्डवानां कुरूणाञ्च समासाद्य परस्परं।
प्रायः स्त्रीशेषमभवत् जगत् कालेन मोहितं। सप्त पाण्डवतः शेषा धार्त्तराष्ट्रास्तथा त्रयः। ३५
ते चैव भ्रातरः पञ्च वासुदेवश्च सात्यकिः। कृपश्च कृतवर्म्मा च द्रौणिश्च जयतां वरः।
तवाप्येते नरव्याघ्र रथिनो नृपसत्तम। अक्षौहिणीनां सर्व्वासां समेतानां जनेश्वर।
एते शेषा महाराज सर्व्वेऽन्ये निधनं गताः। कालेन निहतं सर्व्वं जगद्वै भरतर्षभ।
दुर्य्योधनं वै पुरतः कृत्वा वैरञ्च भारत।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचः क्रूरं धृतराष्ट्रो जनेश्वरः। निपपात महाराज गतसत्त्वो महीतले।
तस्मिन्निपतिते भूमौ विदुरोऽपि महायशाः। निपपात महाराज शोकव्यसनकर्षितः।
गान्धारी च नृपश्रेष्ठ सर्व्वाश्च कुरुयोषितः। पतिताः सहसा भूमौ श्रुत्वा क्रूरं वचश्च ताः।
निःसंज्ञं पतितं भूमौ तदासीद्राजमण्डलं। प्रलापयुक्तं महति चित्रन्यस्तं पटे यथा।
कृच्छ्रेण तु ततो राजा धृतराष्ट्रो महीपतिः। शनैरलभत प्राणान् पुत्रव्यसनकर्षितः।
लब्ध्वा तु स नृपः संज्ञां वेपमानः सुदुःखितः। उदीक्ष्य च दिशः सर्व्वाः क्षत्तारं वाक्यमब्रवीत्। ४५
विद्वन् क्षत्तर्म्महाप्राज्ञ त्वं गतिर्भरतर्षभ। ममानाथस्य सुभृशं पुत्रैर्हीनस्य सर्व्वशः।
एवमुक्त्वा ततो भूयो विसंज्ञो निपपात ह। तं तथा पतितं दृष्ट्वा बान्धवा येऽस्य केचन।
शीतैस्ते सिषिचुस्तोयैर्विव्यजुर्व्यजनैरपि। स तु दीर्घेण कालेन प्रत्याश्वस्तो महीपतिः।
तूष्णीं दध्यौ महीपाल पुत्रव्यसनकर्षितः। निःश्वसन् पन्नग इव कुम्भक्षिप्तो विशाम्पते।

सञ्जयोऽप्यरुदत्तत्र दृष्ट्वा राजानमातुरं । तथा सर्व्वाः स्त्रियश्चैव गान्धारी च यशस्विनी । ४०
ततो दीर्घेण कालेन विदुरं वाक्यमब्रवीत् । धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठ मुह्यमानो मुहुर्म्मुहुः ।
गच्छन्तु योषितः सर्व्वा गान्धारी च यशस्विनी । तथेमे सुहृदः सर्व्वे भ्रश्यते मे मनो भृशं ।
एवमुक्तस्ततः क्षत्ता ताः स्त्रियो भरतर्षभ । विसर्ज्जयामास शनैर्व्वेपमानाः पुनः पुनः ।
निश्चक्रमुस्ततः सर्व्वास्ताः स्त्रियो भरतर्षभ । सुहृदश्च ततः सर्व्वे दृष्ट्वा राजानमातुरं ।
ततो नरपतिं तन्तु लब्धसंज्ञं परन्तप । अवैक्षत् सञ्जयो दीनो रोदमानं भृशातुरं । ४५
प्राञ्जलिर्निश्वसन्तञ्च तं नरेन्द्रं मुहुर्म्मुहुः । समाश्वासयत क्षत्ता वचसा मधुरेण च ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि धृतराष्ट्रप्रमोहे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विसृष्टास्वथ नारीषु धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः । विललाप महाराज दुःखाद्दुःखतरं गतः ।
सधूममिव निश्वस्य करौ धुन्वन् पुनः पुनः । विचिन्त्य च महाराज ततो वचनमब्रवीत् ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अहो वत महद्दुःखं यदहं पाण्डवान् रणे । क्षेमिणश्चाव्ययांश्चैव त्वत्तः सूत शृणोमि वै ।
वज्रसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम । यच्छ्रुत्वा निहतान् पुत्त्रान् दीर्य्यते न सहस्रधा । १०
चिन्तयित्वा वयस्तेषां बालक्रीडां च सञ्जय । अद्य श्रुत्वा हतान्पुत्त्रान् भृशं मे दीर्य्यते मनः ।
अन्धत्वाद्यदि तेषान्तु न मे रूपनिदर्शनं । पुत्त्रस्नेहकृता प्रीतिर्नित्यमेतेषु धारिता ।
बालभावमतिक्रान्तान् यौवनस्थांश्च तानहं । मध्यप्राप्तांस्तथा श्रुत्वा हृष्ट आसं तदाऽनघ ।
तानद्य निहतान् श्रुत्वा हतैश्वर्य्यान् हतौजसः । न लभे वै क्वचिच्छान्तिं पुत्त्राधिभिरभिप्लुतः ।
एह्येहि पुत्त्र राजेन्द्र ममानाथस्य साम्प्रतं । त्वया हीनो महाबाहो कां नु यास्याम्यहं गतिं । १५
कथं त्वं पृथिवीपालांस्त्यक्त्वा तात समागतान् । शेषे विनिहतो भूमौ प्राकृतः कुनृपो यथा ।
गतिर्भूत्वा महाराज ज्ञातीनां सुहृदां तथा । अन्धं वृद्धञ्च मां वीर विहाय क्वाभिगच्छसि ।
सा कृपा सा च ते प्रीतिः सा च राजन् सुमानिता । कथं विनिहतः पार्थैः संयुगेष्वपराजितः ।
को नु मामुत्थितं काले तात तातेति वक्ष्यति । महाराजेति सततं लोकनाथेति चासकृत् ।
परिष्वज्य च मां कण्ठे स्नेहेनाक्लिन्नलोचनः । अनुशाधीति कौरव्य तत्साधु वद मे वचः । २०
ननु नामाहमश्रौषं वचनं तव पुत्त्रक । भूयसी मम पृथ्वीयं यथा पार्थस्य नो तथा ।
भगदत्तः कृपः शल्य आवन्त्योऽथ जयद्रथः । भूरिश्रवाः शलश्चैव सोमदत्तोऽथ वाह्लिकः ।
अश्वत्थामा च भोजश्च मागधश्च महाबलः । बृहद्बलश्च काशीशः शकुनिश्चापि सौबलः ।
म्लेच्छाश्च शतसाहस्राः शकाश्च यवनैः सह । सुदक्षिणश्च काम्बोजस्त्रिगर्त्ताधिपतिस्तथा ।
भीष्मः पितामहश्चैव भारद्वाजोऽथ गौतमः । श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च शतायुश्चैव वीर्य्यवान् । २५
जलसन्धोऽथार्ष्यशृङ्गी राक्षसश्चाप्यलायुधः । अलम्बुषो महाबाहुः सुबाहुश्च महारथः ।
एते चान्ये च बहवो राजानो राजसत्तम । मदर्थमुद्यताः सर्व्वे प्राणांस्त्यक्त्वा महारणे ।
तेषां मध्ये स्थितो युद्धे भ्रातृभिः परिवारितः । योधयिष्याम्यहं पार्थान् पाञ्चालांश्चैव सर्व्वशः ।

चेदींश्च नृपशार्दूल द्रौपदेयांश्च संयुगे। सात्यकिं कुन्तिभोजञ्च राक्षसञ्च घटोत्कचं।
एकोऽप्येषां महाराज समर्थः सन्निवारणे। समरे पाण्डवेयाणां संक्रुद्धोऽप्यभिधावतां। ८०
किं पुनः सहिता वीराः कृतवैराश्च पाण्डवैः। अथवा सर्व्व एवैते पाण्डवस्यानुयायिभिः।
योत्स्यन्ते सह राजेन्द्र हनिष्यन्ति च तान्मृधे। कर्णस्त्वेको मया सार्द्धं निहनिष्यति पाण्डवान्।
ततो नृपतयो वीराः स्थास्यन्ति मम शासने। यश्च तेषां प्रणेता वै वासुदेवो महाबलः।
न स सन्नह्यते राजन्निति मामब्रवीद्वचः। तस्याहं वदतः सूत बहुशो मम सन्निधौ।
शक्तितो ह्यनुपश्यामि निहतान् पाण्डवान् मृधे। तेषां मध्ये स्थिता यत्र हन्यन्ते मम पुत्रकाः। ८५
व्यायच्छमानाः समरे किमन्यद्भागधेयतः। भीष्मश्च निहतो यत्र लोकनाथः प्रतापवान्।
शिखण्डिनं समासाद्य मृगेन्द्र इव जम्बुकं। द्रोणश्च ब्राह्मणो यत्र सर्व्वशस्त्रास्त्रपारगः।
निहतः पाण्डवैः संख्ये किमन्यद्भागधेयतः। भूरिश्रवा हतो यत्र सोमदत्तश्च संयुगे।
वाह्लीकश्च महाराजः किमन्यद्भागधेयतः। भगदत्तो हतो यत्र गजयुद्धविशारदः।
जयद्रथश्च निहतः किमन्यद्भागधेयतः। सुदक्षिणो हतो यत्र जलसन्धश्च पौरवः। ९०
श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च किमन्यद्भागधेयतः। महाबलस्तथा पाण्ड्यः सर्व्वशस्त्रभृताम्बरः।
निहतः पाण्डवैः संख्ये किमन्यद्भागधेयतः। वृहद्बलो हतो यत्र मागधश्च महाबलः।
उग्रायुधश्च विक्रान्तः प्रतिमानं धनुष्मतां। आवन्त्यौ निहतौ यत्र त्रैगर्त्तश्च नराधिपः।
संशप्तकाश्च बहवः किमन्यद्भागधेयतः। अलम्बुषस्तथा राजा राक्षसश्चाप्यलायुधः।
आर्ष्यशृङ्गिश्च निहतः किमन्यद्भागधेयतः। नारायणा हता यत्र गोपाला युद्धदुर्म्मदाः। ९५
म्लेच्छाश्च बहुसाहस्राः किमन्यद्भागधेयतः। शकुनिः सौबलो यत्र कैतव्यश्च महाबलः।
निहतः सबलो वीरः किमन्यद्भागधेयतः। यत्र शूरा महात्मानः सर्व्वशस्त्रास्त्रपारगाः।
बहवो निहताः सूत महेन्द्रसमविक्रमाः। नानादेशसमावृत्ताः क्षत्रिया यत्र सञ्जय।
निहताः समरे सर्व्वे किमन्यद्भागधेयतः। पुत्राश्च मे विनिहताः पौत्राश्चैव महाबलाः।
वयस्या भ्रातरश्चैव किमन्यद्भागधेयतः। भागधेयसमायुक्तो ध्रुवमुत्पद्यते नरः। १००
यस्तु भाग्यसमायुक्तः स शुभं प्राप्नुयान्नरः। अहं वियुक्तः स्वैर्भाग्यैः पुत्रैश्चैवेह सञ्जय।
कथमद्य भविष्यामि वृद्धः शत्रुवशङ्गतः। नान्यदत्र परम्मन्ये वनवासादृते प्रभो।
सोऽहं वनं गमिष्यामि निर्बन्धुर्ज्ञातिसंक्षये। न हि मेऽन्यद्भवेच्छ्रेयो वनाय गमनादृते।
इमामवस्थां प्राप्तस्य लूनपक्षस्य सञ्जय। दुर्य्योधनो हतो यत्र शल्यश्च निहतो युधि।
दुःशासनो विशस्तश्च विकर्णश्च महाबलः। कथं हि भीमसेनस्य श्रोष्येऽहं शब्दमुत्तमं। १०५
एकेन समरे येन हतं पुत्रशतं मम। असकृद्वदतस्तस्य दुर्य्योधनवधेन च।
दुःखशोकाभिसन्तप्तो न श्रोष्ये परुषा गिरः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स शोकसन्तप्तः पार्थिवो हतबान्धवः। मुहुर्म्मुहुर्म्मुह्यमानः पुत्राधिभिरभिप्लुतः।

विलप्य सुचिरं कालं धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः। दीर्घमुष्णञ्च निश्वस्य चिन्तयित्वा पराभवं।
शोकेन महताविष्टः सन्तप्तो भरतर्षभ। पुनर्गावल्गणिं सूतं पर्य्यपृच्छद्यथातथं। ११०
॥ धृतराष्ट्र उवाच॥ भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा सूतपुत्रञ्च पातितं। सेनापतिं प्रणेतारं कमकुर्व्वत मामकाः।
यं यं सेनाप्रणेतारं युधि कुर्व्वन्ति मामकाः। अचिरेणैव कालेन तं तं निघ्नन्ति पाण्डवाः।
रणमूर्द्ध्नि हतो भीष्मः पश्यतां वः किरीटिना। एवमेव हतो द्रोणः सर्व्वेषामेव पश्यतां।
एवमेव हतः कर्णः सूतपुत्रः प्रतापवान्। सराजकानां सर्व्वेषां पश्यतां वः किरीटिना।
पूर्व्वमेवाहमुक्तो वै विदुरेण महात्मना। दुर्य्योधनापराधेन प्रजेयं विनशिष्यति। ११५
केचिन्न सम्यक् पश्यन्ति मूढाः सम्यगवेक्ष्य च। तदिदं मम मूढस्य तथाभूतं वचस्तु तत्।
यदब्रवीत्स धर्म्मात्मा विदुरः सर्व्वधर्म्मवित्। तत्तथा समनुप्राप्तं वचनं सत्यमीरितं।
दैवोपहतचित्तेन यन्मया न कृतं पुरा। अनयस्य फलं तस्य ब्रूहि गावल्गणे पुनः।
को वै मुखमनीकानामासीत्कर्णे निपातिते। अर्ज्जुनं वासुदेवञ्च को वा प्रत्युद्ययौ रथी।
केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रं मद्रराजस्य संयुगे। वामं वा योद्धुकामस्य के वा वीरस्य पृष्ठतः। १२०
कथञ्च वः समेतानां मद्रराजो महाबलः। निहतः पाण्डवैः संख्ये पुत्रो वा मम सञ्जय।
ब्रूहि सर्व्वं यथा तत्त्वं भरतानां महाक्षयं। यथा च निहतः संख्ये पुत्रो दुर्य्योधनो मम।
पाञ्चालाश्च तथा सर्व्वे निहताः सपदानुगाः। धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः।
पाण्डवाश्च यथा मुक्तास्तथोभौ सात्वतौ युधि। कृपश्च कृतवर्म्मा च भारद्वाजस्य चात्मजः।
यद्यथा यादृशञ्च युद्धं वृत्तमभूत्ततः। अखिलं श्रोतुमिच्छामि कुशलो ह्यसि सञ्जय। १२५
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि धृतराष्ट्रविलापे द्वितीयोऽध्यायः॥ २ ॥
॥ सञ्जय उवाच॥ शृणु राजन्नवहितो यथा वृत्तो जनक्षयः। कुरूणां पाण्डवानाञ्च समासाद्य परस्परं।
निहते सूतपुत्रे तु पाण्डवेन महात्मना। विद्रुतेषु च सैन्येषु समानीतेषु चासकृत्।
घोरे मनुष्यदेहानामाजौ नरवरक्षये। यत्तत्कर्णे हते पार्थः सिंहनादमथाकरोत्।
तदा तव सुतान् राजन् तत्कृतं प्राविशद्भयं। न सन्धातुमनीकानि न चैवाथ पराक्रमे।
आसीद्बुद्धिर्हते कर्णे तव योधस्य कस्यचित्। वणिजो नावि भग्नाय।मगाधे विप्लवा इव। १३०
अपारे पारमिच्छन्तो हते द्वीपे किरीटिना। सूतपुत्रे हते राजन् वित्रस्ताः शस्त्रविक्षताः।
अनाथा नाथमिच्छन्तो मृगाः सिंहार्द्दिता इव। भग्नशृङ्गा इव वृषाः शीर्णदंष्ट्रा इवोरगाः।
प्रत्युपायाम सायाह्ने निर्ज्जिताः सव्यसाचिना। हतप्रवीरा विध्वस्ता निकृत्ता निशितैः शरैः।
सूतपुत्रे हते राजन् पुत्रास्ते प्राद्रवन् भयात्। विशस्तकवचाः सर्व्वे कान्दिशीका विचेतसः।
अन्योन्यमभिनिघ्नन्तो वीक्ष्यमाणा भयार्दिताः। मामेव नूनं बीभत्सुर्मामेव च वृकोदरः। १३५
अभियातीति मन्वानाः पेतुर्मम्लुश्च भारत। हयानन्ये रथानन्ये गजानन्ये महारथाः।
आरुह्य जवसम्पन्नान् पादातानजहुर्भयात्। कुञ्जरैः स्यन्दना भग्नाः सादिनश्च महारथैः।

पदातिमङ्घाश्चाश्वैः पलायन्ति भृशं हताः। व्यालतस्करसङ्कीर्णे सार्थहीना यथा वने।
तथा त्वदीया निहते सूतपुत्रे तदाऽभवन्। हतारोहास्तदा नागाश्छिन्नहस्तास्तथाऽपरे।
सर्व्वं पार्थमयं लोकमपश्यन् वै भयातुराः। तान्प्रेक्ष्य द्रवतः सर्व्वान् भीमसेनभयार्द्दितान्। १४०
दुर्य्योधनोऽथ स्वं सूतं हाहा कृत्वेदमब्रवीत्। नातिक्रमिष्यते पार्थो धनुष्पाणिमवस्थितं।
जघने वर्त्तमानं मां तूर्णमश्वान् प्रचोदय। समरे युध्यमानं हि कौन्तेयो मां धनञ्जयः।
नोत्सहेदभ्यतिक्रान्तुं वेलामिव महार्णवः। अद्यार्ज्जुनं सगोविन्दं मानिनञ्च वृकोदरं।
निहत्य शिष्टान् शत्रूंश्च कर्णस्यानृण्यमाप्नुयां। तच्छ्रुत्वा कुरुराजस्य शूरार्य्यसदृशं वचः।
सूतो हेमपरिच्छन्नाञ्छनैरश्वानचोदयत्। गजाश्वरथहीनाश्च पादाताश्चैव मारिष। १४५
पञ्चविंशतिसाहस्राः प्राद्रवञ्छनकैरिव। तान् भीमसेनः संक्रुद्धो धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः।
बलेन चतुरङ्गेण परिक्षिप्याहनच्छरैः। प्रत्ययुध्यन्त ते सर्व्वे भीमसेनं सपार्षतं।
पार्थपार्षतयोश्चान्ये जगृहुस्तत्र नामनी। अक्रुध्यत रणे भीमस्तैर्मृधे पर्य्यवस्थितैः।
सोऽवतीर्य्य रथात्तूर्णं गदापाणिरयुध्यत। न तान्रथस्थो भूमिष्ठान् धर्म्मापेक्षी वृकोदरः।
योधयामास कौन्तेयो भुजवीर्य्यं समाश्रितः। जातरूपपरिच्छन्नां प्रगृह्य महतीं गदां। १५०
न्यवधीत्तावकान्सर्व्वान् दण्डपाणिरिवान्तकः। पदातयोऽतिसंरब्धास्त्यक्त्वा जीवितबान्धवाः।
भीममभ्यद्रवन् सर्व्वे पतङ्गा ज्वलनं यथा। आसाद्य भीमसेनं ते संरब्धा युद्धदुर्म्मदाः।
विनेशुः सहसा दृष्ट्वा भूतग्रामा इवान्तकं। श्येनवद्विचरन्भीमः खड्गेन गदया तथा।
पञ्चविंशतिसाहस्रांस्तावकानामपोथयत्। हत्वा तत्पुरुषानीकं भीमः सत्यपराक्रमः।
धृष्टद्युम्नं पुरस्कृत्य पुनस्तस्थौ महाबलः। धनञ्जयो रथानीकमन्वपद्यत वीर्य्यवान्। १५५
माद्रीपुत्त्रौ तु शकुनिं सात्यकिश्च महारथः। जवेनाभ्यपतन् हृष्टा घ्नन्तो सौबलं बलात्।
तस्याश्ववाहान् सुबहूंस्ते निहत्य शितैः शरैः। तमन्वधावंस्त्वरितास्तत्र युद्धमभून्महत्।
ततो धनञ्जयो राजन् रथानीकमगाहत। विश्रुतं त्रिषु लोकेषु गाण्डीवं प्राक्षिपन्धनुः।
कृष्णसारथिमायान्तं दृष्ट्वा श्वेतहयं रथं। अर्ज्जुनं चापि योद्धारं त्वदीयाः पर्य्यवारयन्।
विप्रहीनरथाश्चाश्च शरैश्च परिवारिताः। पञ्चविंशतिसाहस्राः पार्थमार्च्छन्पदातयः। १६०
हत्वा तत्पुरुषानीकं पञ्चालानां महारथाः। भीमसेनं पुरस्कृत्य न चिरात्प्रत्यपद्यत।
महाधनुर्द्धरः श्रीमानमित्रगणसूदनः। पुत्त्रः पञ्चालराजस्य धृष्टद्युम्नो महायशाः।
पारावतसवर्णाश्वं कोविदारवरध्वजं। धृष्टद्युम्नं रणे दृष्ट्वा त्वदीयाः प्राद्रवन् भयात्।
गान्धारराजं शीघ्रास्त्रमनुसृत्य यशस्विना। न चिरात्प्रत्यदृश्येतां माद्रीपुत्त्रौ ससात्यकी।
चेकितानः शिखण्डी च द्रौपदेयाश्च मारिष। हत्वा त्वदीयं सुमहत्सैन्यं शङ्खानथाधमन्। १६५
ते सर्व्वांस्तावकान् प्रेक्ष्य द्रवतो वै पराङ्मुखान्। अभ्यधावन्त निघ्नन्तो वृषं जित्वा यथा वृषाः।
सेनावशेषं तं दृष्ट्वा तव पुत्त्रस्य पाण्डवः। अवस्थितं सव्यसाची चुक्रोध बलवान्नृप।

तत एनं शरैराजन् सहसा समवाकिरत्। रजसा चोद्धतेनाथ न स्म किञ्चन दृश्यते।
अन्धकारीकृते लोके शरभूते महीतले। दिशः सर्व्वा महाराज तावकाः प्राद्रवन् भयात्।
भज्यमानेषु सैन्येषु कुरुराजो विशाम्पते। परेषामात्मनश्चैव समन्तात्समुपाद्रवत्। १७०
ततो दुर्य्योधनः सर्व्वानाजुहावाथ पाण्डवान्। युद्धाय भरतश्रेष्ठो देवानिव पुरा बलिः।
त एनमभिगर्जन्तं सहिताः समुपाद्रवन्। नानाशस्त्रसृजः क्रुद्धा भर्त्सयन्तो मुहुर्म्मुहुः।
दुर्य्योधनोऽप्यसम्भ्रान्तस्तानरीन् व्यधमच्छरैः। तत्राद्भुतमपश्याम तव पुत्रस्य पौरुषं।
यदेनं पाण्डवाः सर्व्वे न शेकुरभिवर्त्तितुं। नातिदूरापयातञ्च कृतबुद्धिं पलायने।
दुर्य्योधनः स्वकं सैन्यमपश्यद्भृशविक्षतं। ततोऽवस्थाप्य राजेन्द्र कृतबुद्धिस्तवात्मजः। १७५
हर्षयन्निव तान् योधानिदं वचनमब्रवीत्। न तं देशं प्रपश्यामि पृथिव्यां पर्व्वतेषु च।
यत्र यातान्न वो हन्युः पाण्डवाः किं सृतेन वः। स्वल्पं चापि बलं तेषां कृष्णौ च भृशविक्षतौ।
यदि सर्व्वेऽत्र तिष्ठामो ध्रुवो नो विजयो भवेत्। विप्रयातांस्तु वो भिन्नान् पाण्डवाः कृतकिल्विषाः।
अनुसृत्य हनिष्यन्ति श्रेयो नः समरे बधः। सुखः सांग्रामिको मृत्युः क्षत्रधर्म्मेण युध्यतः।
मृतो दुःखं न जानीते प्रेत्य चानन्त्यमश्नुते। शृण्वन्तु क्षत्रियाः सर्व्वे यावन्तो वै समागताः। १८०
द्विषतो भीमसेनस्य क्रुद्धस्य वशमेष्यथ। पितामहैराचरितं न धर्म्मं हातुमर्हथ।
न च कर्म्मास्ति पापीयः क्षत्रियस्य पलायनात्। न युद्धधर्म्मात् श्रेयान् हि पन्थाः स्वर्गस्य कौरवाः।
सुचिरेणार्जितान् लोकान् सद्यो योधः समश्नुते। तस्य तद्वचनं राज्ञः पूजयित्वा महारथाः।
पुनरेवाभ्यवर्त्तन्त क्षत्रियाः पाण्डवान्प्रति। पराजयमसृष्यन्तः कृतचित्ताश्च विक्रमे।
ततः प्रववृते युद्धं पुनरेव सुदारुणं। तावकानां परेषाञ्च देवासुररणोपमं। १८५
युधिष्ठिरपुरोगांश्च सर्व्वसैन्येन पाण्डवान्। अन्वधावन्महाराज पुत्रो दुर्य्योधनस्तव।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि कौरवसैन्यापयाने तृतीयोऽध्यायः॥ ३ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ पतितान् रथनीडांश्च रथांश्चापि महात्मनां। रणे विनिहतान्दृष्ट्वा नागान्पत्तींश्च मारिष।
आयोधनं चातिघोरं रुद्रस्याक्रीडसन्निभं। अप्रख्यातिं गतानाञ्च राज्ञां शतसहस्रशः।
विमुखे तव पुत्रे तु शोकोपहतचेतसि। भृशोद्विग्नेषु सैन्येषु दृष्ट्वा पार्थस्य विक्रमं।
ध्यायमानेषु सैन्येषु दुःखं प्राप्तेषु भारत। बलानां मथ्यमानानां श्रुत्वा निनदमुत्तमं। १९०
अभिज्ञानं नरेन्द्राणां विकृतं प्रेक्ष्य संयुगे। कृपाविष्टः कृपो राजन् वयःशीलसमन्वितः।
अब्रवीत्तत्र तेजस्वी सोऽभिसृत्य जनाधिपं। दुर्य्योधनं मन्युवशाद्वचनं वचनक्षमः।
दुर्य्योधन निबोधेदं यत्त्वां वक्ष्यामि भारत। श्रुत्वा कुरु महाराज यदि ते रोचतेऽनघ।
न युद्धधर्म्माच्छ्रेयान् वै पन्था राजेन्द्र विद्यते। यं समाश्रित्य युध्यन्ते क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ।
पुत्रो माता पिता चैव स्वस्रीयो मातुलस्तथा। सम्बन्धिबान्धवाश्चैव योध्या वै क्षत्रजीविना। १९५
बधे चैव परो धर्म्मस्तथाऽधर्म्मः पलायने। तस्माद्घोरां समापन्ना जीविकां जीवितार्थिनः।

तत्र त्वां प्रतिवक्ष्यामि किञ्चिदेव हितं वचः। हते भीष्मे च द्रोणे च कर्णे चैव महारथे।
जयद्रथे च निहते तव भ्रातृषु चानघ। लक्ष्मणे तव पुत्रे च किं शेषं पर्य्युपास्महे।
येषु भारं समासाद्य राज्ये मतिमकुर्म्महि। ते सन्त्यज्य तनूर्याताः शूरा ब्रह्मविदां गतिं।
वयं त्विह विना भूता गुणवद्भिर्महारथैः। कृपणं वर्त्तयिष्यामः पातयित्वा नृपान्बहून्।
सर्व्वैरपि च जीवद्भिर्व्वीभत्सुरपराजितः। कृष्णनेत्रो महाबाहुर्देवैरपि दुरासदः।
इन्द्रकार्म्मुकवज्राभमिन्द्रकेतुमिवोच्छ्रितं। वानरं केतुमासाद्य सञ्चचाल महाचमूः।
सिंहनादं ... पाञ्चजन्यस्वनेन च। गाण्डीवस्य च निर्घोषात्संहृष्यन्ति मनांसि नः।
चरन्ती महाविद्युन्मुष्णन्ती नयनप्रभां। अलातमिव चाविद्धं गाण्डीवं समदृश्यत।
जाम्बूनद चित्रश्च धूयमानं महद्धनुः। दृश्यते दिक्षु सर्व्वासु विद्युदभ्रघनेष्विव।
श्वेताश्चैवगसव ...ाः शशिकाशसमप्रभाः। पिवन्त इव चाकाशं रथे युक्तास्तु वाजिनः।
उह्यमानाश्च कृष्णेन वायुनेव बलाहकाः। जाम्बूनदविचित्राङ्गा वहन्ते चार्ज्जुनं रणे।
...कं तद्बलं राजन्नर्ज्जुनोऽस्त्रविदाम्बरः। गहनं शिशिरे कक्षं ददाहाग्निरिवोत्थितः।
गाहमानमनीकानि महेन्द्रसदृशप्रभं। धनञ्जयमपश्याम चतुर्द्दंष्ट्रमिव द्विपं।
विक्षोभयन्तं सेनान्ते त्रासयन्तञ्च पार्थिवान्। धनञ्जयमपश्याम नलिनीमिव कुञ्जरं।
त्रासयन्तं तथा योधान् धनुर्घोषेण पाण्डवं। भूय एनमपश्याम सिंहं मृगगणा इव।
सर्व्वलोकमहेष्वासौ वृषभौ सर्व्वधन्विनां। आमुक्तकवचौ कृष्णौ लोकमध्ये व्यराजतां।
अद्य सप्तदशाहानि वर्त्तमानानिभारत। सङ्ग्रामस्यातिघोरस्य वध्यतां चाभितो युधि।
वायुनेव विधूतानि तवानीकानि सर्व्वशः। शरदम्भोदजालानि व्यशीर्य्यन्त समन्ततः।
नावमिव पर्य्यस्तां वातभ्रान्तामिवार्णवे। तव सेना महाराज सव्यसाची व्यकम्पयत्।
क नु ते सूतपुत्रोऽभूत् क नु द्रोणः सहानुगः। अहं क च क चात्मा ते हार्द्दिक्यश्च तथा क नु।
दुःशासनश्च भ्राता ते भ्रातृभिः सहितः क नु। वाणगोचरसम्प्राप्तं प्रेक्ष्य चैव जयद्रथं।
सम्बन्धिनस्तथा भ्रातॄन् सहायान्मातुलांस्तथा। सर्व्वान् विक्रम्य मिषतो लोकं चाक्रम्य मूर्द्धनि।
जयद्रथो हतो राजा किन्नु शेषमुपास्महे। को वेह स पुमानस्ति यो विजेष्यति पाण्डवं।
तस्य चास्त्राणि दिव्यानि विविधानि महात्मनः। गाण्डीवस्य च निर्घोषो वीर्य्याणि हरते हि नः।
नष्टचन्द्रा यथा रात्रिः सेनेयं हतनायका। नागभग्नद्रुमा शुष्का नदीवाकुलतां गता।
ध्वजिन्यां हतनेत्रायां यथेष्टं श्वेतवाहनः। चरिष्यति महाबाहुः कक्षेऽग्निरिव संज्वलन्।
सात्यकेश्चैव यो वेगो भीमसेनस्य चाभयोः। दारयेत गिरीन् सर्व्वान् शोषयेत च सागरान्।
उवाच वाक्यं यद्भीमः सभामध्ये विशाम्पते। कृतञ्च सकलं तेन भूयश्चैव करिष्यति।
प्रमुखस्थे तदा कर्णे बलं पाण्डवरक्षितं। दुरासदं तथा गुप्तं दृढं गाण्डीवधन्वना।
युष्माभिस्तानि चीर्णानि यान्यसाधूनि साधुषु। अकारणकृतान्येव तेषां वः फलमागतं।

आत्मनोऽर्थे त्वया लोको यत्नतः सर्व्व आहृतः। स ते संशयितस्तात आत्मा च भरतर्षभ।
रक्ष दुर्य्योधनात्मानमात्मा सर्व्वस्य भाजनं। भिन्ने हि भाजने तात दिशो गच्छति तद्गतं।
हीयमानेन वै सन्धिः पर्य्येष्टव्यः समेन च। विग्रहो वर्द्धमानेन नीतिरेषा बृहस्पतेः।
ते वयं पाण्डुपुत्त्रेभ्यो हीनाः स्वबलशक्तितः। तदत्र पाण्डवैः सार्द्धं सन्धिं मन्ये क्षमं विभो। २१०
न जानीते हि यः श्रेयः श्रेयसश्चावमन्यते। स क्षिप्रं भ्रश्यते राज्यान्न च श्रेयोऽनुविन्दति।
प्रणिपत्य हि राजानं राज्यं यदि लभेमहि। श्रेयः स्यान्न तु मौढ्येन राजन् गन्तुं पराभवं।
वैचित्रवीर्य्यवचनात् कृपाशीलो युधिष्ठिरः। विनियुञ्जीत राज्ये त्वां गोविन्दवचनेन हि।
यद्ब्रूयाद्धि हृषीकेशो राजानमपराजितं। अर्ज्जुनं भीमसेनञ्च सर्व्वं कुर्य्युरसंशयं।
नातिक्रमिष्यते कृष्णो वचनं कौरवस्य ह। धृतराष्ट्रस्य मन्ये ऽहं नापि कृष्णस्य पाण्डवः। २१५
एतत् क्षेममहं मन्ये तव पार्थैर्न विग्रहं। न त्वां ब्रवीमि कार्पण्यान्न प्राणपरिरक्षणात्।
पथ्यं राजन् ब्रवीमि त्वां तत्परासुः स्मरिष्यसि। इति वृद्धो विलप्यैतत् कृपः शारद्वतो वचः।
दीर्घमुष्णञ्च निश्वासं मुमोच च मुमोह च।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि दुर्य्योधनप्रबोधने चतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥

॥ सञ्जय उवाच॥ एवमुक्तस्ततो राजा गौतमेन यशस्विना। निश्वस्य दीर्घमुष्णञ्च तूष्णीमासीद्विशाम्पते।
ततो मुहूर्त्तं स ध्यात्वा धार्त्तराष्ट्रो महामनाः। कृपं शारद्वतं वाक्यमित्युवाच परन्तपः। २२०
यत्किञ्चित् सुहृदा वाच्यं तत्सर्व्वं श्रावितो ह्यहं। कृतं च भवता सर्व्वं प्राणान् सन्त्यज्य युध्यता।
गाहमानमनीकानि युध्यमानं महारथैः। पाण्डवैरतितेजोभिर्लोकस्त्वामनुदृष्टवान्।
सुहृदा यदिदं वाक्यं भवता श्रावितो ह्यहं। न मां प्रीणाति तत्सर्व्वं मुमूर्षोरिव भेषजं।
हेतुकारणसंयुक्तं हितं वचनमुत्तमं। उच्यमानं महाबाहो न मे विप्राग्र्य रोचते।
राज्याद्विनिकृतोऽस्माभिः कथं सोऽस्मासु विश्वसेत्। अक्षद्यूतेन नृपतिर्ज्जितोऽस्माभिर्महाधनः। २२५
स कथं मम वाक्यानि श्रद्दध्याद्भूय एव तु। तथा दौत्येन सम्प्राप्तः कृष्णः पार्थहिते रतः।
विप्रलब्धो हृषीकेशस्तच्च कर्म्माविचारितं। स च मे वचनं ब्रह्मन् कथमेवाभिपद्यते।
विललाप हि यत् कृष्णा सभामध्ये समेयुषी। तन्न मर्षयते कृष्णो न राज्यहरणं तथा।
एकप्राणावुभौ कृष्णावन्योन्यप्रतिसंहतौ। पुरा यच्छ्रुतमेवासीदद्य पश्यामि तत्प्रभो।
स्वस्रीयञ्च हतं श्रुत्वा दुःखं स्वपिति केशवः। कृतागसो वयं तस्य स मदर्थं कथं क्षमेत्। २३०
अभिमन्योर्व्विनाशेन न शर्म्म लभतेऽर्ज्जुनः। स कथं मद्धिते यत्नं प्रकरिष्यति याचितः।
मध्यमः पाण्डवस्तीक्ष्णो भीमसेनो महाबलः। प्रतिज्ञातञ्च तेनोग्रं भज्येतापि न संनमेत्।
उभौ तौ बद्धनिस्त्रिंशावुभौ चाबद्धकङ्कटौ। कृतवैरावुभौ वीरौ यमावपि यमोपमौ।
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च कृतवैरौ मया सह। तौ कथं मद्धिते यत्नं प्रकुर्य्यातां द्विजोत्तम।
दुःशासनेन यत् कृष्णा एकवस्त्रा रजस्वला। परिक्लिष्टा सभामध्ये सर्व्वलोकस्य पश्यतः। २३५

तथा विवसनां दीनां स्मरन्त्यद्यापि पाण्डवाः। न निवारयितुं शक्याः संग्रामात्ते परन्तपाः।
यदा च द्रौपदी क्लिष्टा मद्विनाशाय दुःखिता। उग्रं तेपे तपः कृष्णा भर्तृणामर्थसिद्धये।
स्थण्डिले नित्यदा शेते यावद्वैरस्य यातनं। निक्षिप्य मानं दर्पञ्च वासुदेवसहोदरा।
कृष्णायाः प्रेष्यवद्भूत्वा शुश्रूषां कुरुते सदा। इति सर्व्वं समुन्नद्धं न निर्व्वाति कथञ्चन।
अभिमन्योर्विनाशेन स सन्धेयः कथं मया। कथञ्च नाम भुक्त्वेमां पृथिवीं सागराम्बरां।
पाण्डवानां प्रसादेन भोक्ष्ये राज्यमहं कथं। उपर्य्युपरि वै राज्ञां ज्वलितो भास्करो यथा।
युधिष्ठिरं कथं पश्चादनुयास्यामि दासवत्। कथं भुक्त्वा स्वयं भोगान् दत्त्वा दायांश्च पुष्कलान्।
कृपणं वर्त्तयिष्यामि कृपणैः सह जीविकां। नाभ्यसूयामि ते वाक्यमुक्तं स्निग्धं हितं त्वया।
न तु सन्धिमहं मन्ये प्राप्तकालं कथञ्चन। सुनीतमनुपश्यामि सुयुद्धेन परन्तप।
नायं क्लीवयितुं कालः संयोद्धुं काल एव नः। इष्टं मे बहुभिर्यज्ञैर्दत्ता विप्रेषु दक्षिणाः।
प्राप्ताः कामाः श्रुता वेदाः शत्रूणां मूर्द्ध्नि च स्थितं। भृत्या मे सुभृतास्तात दीनाश्चाभ्युद्धृता जनाः।
नोत्सहेऽद्य द्विजश्रेष्ठ पाण्डवान् वक्तुमीदृशं। जितानि परराष्ट्राणि स्वराष्ट्रमनुपालितं।
भुक्ताश्च विविधा भोगास्त्रिवर्गः सेवितो मया। पितॄणां गतमानृण्यं क्षत्त्रधर्म्मस्य चोभयोः।
न सुखं ध्रुवमस्तीह कुतो राज्यं कुतो यशः। इह कीर्त्तिर्विधातव्या सा च युद्धेन नान्यथा।
गृहे यत्क्षत्त्रियस्यापि निधनं तद्विगर्हितं। अधर्म्मः सुमहानेष यच्छय्यामरणं गृहे।
अरण्ये यो विमुञ्चेत संग्रामे वा तनुं नरः। क्रतूनाहृत्य महतो महिमानं स गच्छति।
कृपणं विलपन्नार्त्तो जरया ऽभिपरिप्लुतः। म्रियते रुदतां मध्ये ज्ञातीनां न स पूरुषः।
त्यक्त्वा तु विविधान् भोगान् गतानां परमां गतिं। अपीदानीं सुयुद्धेन गच्छेयं शक्रलोकतां।
शूराणामार्य्यवृत्तानां संग्रामेष्वनिवर्त्तिनां। धीमतां सत्यसन्धानां सर्व्वेषां क्रतुयाजिनां।
शस्त्रावभृथपूतानां ध्रुवं वासस्त्रिविष्टपे। मुदा नूनं प्रपश्यन्ति युद्धे ह्यप्सरसां गणाः।
पश्यन्ति नूनं पितरः पूजितान् सुरसंसदि। अप्सरोभिः परिवृतान् मोदमानांस्त्रिविष्टपे।
पन्थानममरैर्य्यातं शूरैश्चैवानिवर्त्तिभिः। अपि तैः संगतं मार्गं वयमप्यारुहेमहि।
पितामहेन वृद्धेन तथा चार्य्येण धीमता। जयद्रथेन कर्णेन तथा दुःशासनेन च।
घटमाना मदर्थे ऽस्मिन् हताः शूरा नराधिपाः। शेरते लोहिताक्ताङ्गाः पृथिव्यां शरविक्षताः।
उत्तमास्त्रविदः शूरा यथोक्तक्रतुयाजिनः। त्यक्त्वा प्राणान् यथान्यायमिन्द्रसद्मस्वधिष्ठिताः।
तैस्त्वयं रचितः पन्था दुर्गमो हि पुनर्भवेत्। सम्पतद्भिर्म्महावेगैर्यास्यद्भिरिह सद्गतिं।
ये मदर्थे हताः शूरास्तेषां कृतमनुस्मरन्। ऋणं प्रतिप्रयुञ्जानो न राज्ये मन आदधे।
पातयित्वा वयस्यांश्च भ्रातॄनथ पितामहान्। जीवितं यदि रक्षेयं लोको मां गर्हयेद्ध्रुवं।
कीदृशं तद्भवेद्राज्यं मम हीनस्य बन्धुभिः। सखिभिश्च सुहृद्भिश्च प्रणिपत्य च पाण्डवं।
सो ऽहमेतादृशं कृत्वा जगतोऽस्य पराभवं। सुयुद्धेन ततः स्वर्गं प्राप्स्यामि न तदन्यथा।

एवं दुर्य्योधनेनोक्ताः सर्व्वे सम्पूज्य तद्वचः। साधु साध्विति राजानं क्षत्त्रियाः सम्बभाषिरे।
पराजयमशोचन्तः कृतचित्ताश्च विक्रमे। सर्व्वे विनिश्चिता योद्धुमुदग्रमनसो ऽभवन्।
ततो वाहान् समाश्वास्य सर्व्वे युद्धाभिनन्दिनः। ऊने द्वियोजने गत्वा प्रत्यतिष्ठन्त कौरवाः।
आकाशे विद्रुमे पुण्ये प्रस्थे हिमवतः शुभे। अरुणां सरस्वतीं प्राप्य पपुः सस्नुश्च तज्जलं।
तव पुत्त्रकृतोत्साहाः पर्य्यवर्त्तन्त ते ततः। पर्य्यवस्थाप्य चात्मानमन्योन्येन पुनस्तदा। १९०
सर्व्वे राजन्न्यवर्त्तन्त क्षत्त्रियाः कालचोदिताः।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि दुर्य्योधनवाक्ये पञ्चमोऽध्यायः॥ ५ ॥
॥ सञ्जय उवाच॥ अथ हैमवते प्रस्थे स्थित्वा युद्धाभिनन्दिनः। सर्व्व एव महाराज योधास्तत्र समागताः।
शल्यश्च चित्रसेनश्च शकुनिश्च महारथः। अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्म्मा च सात्वतः।
सुषेणोऽरिष्टसेनश्च धृतसेनश्च वीर्य्यवान्। जयत्सेनश्च राजानस्ते रात्रिमुषितास्ततः।
रणे कर्णे हते वीरे त्रासिता जितकाशिभिः। नालभन् शर्म्म ते पुत्त्रा हिमवन्तमृते गिरिं। १९५
तेऽब्रुवन् सहितास्तत्र राजानं शल्यसन्निधौ। कृतयत्ना रणे राजन् सम्पूज्य विधिवत्तदा।
कृत्वा सेनाप्रणेतारं परांस्त्वं योद्धुमर्हसि। येनाभिगुप्ताः सङ्ग्रामे जयेमासुहृदो वयं।
ततो दुर्य्योधनः स्थित्वा रथे रथवरोत्तमं। सर्व्वयुद्धविभावज्ञमन्तकप्रतिमं युधि।
स्वङ्गं प्रच्छन्नशिरसं कम्बुग्रीवं प्रियम्वदं। व्याकोशपद्मपत्राक्षं व्याघ्रास्यं मेरुगौरवं।
स्थाणोर्वृषस्य सदृशं स्कन्धनेत्रगतिस्वरैः। पुष्टश्लिष्टायतभुजं सुविस्तीर्णघनोरसं। २००
जवे बले च सदृशमरुणानुजवातयोः। आदित्यस्यार्च्चिषा तुल्यं बुद्ध्या चोशनसा समं।
कान्तिरूपमुखैश्वर्य्यैस्त्रिभिश्चन्द्रमसा समं। काञ्चनोत्पलसङ्घातैः सदृशं श्लिष्टसन्धिकं।
सुवृत्तोरुकटीजङ्घं सुपादं स्वङ्गुलीनखं। स्मृत्वा स्मृत्वैव तु गुणान् धात्रा यत्नाद्विनिर्म्मितं।
सर्व्वलक्षणसम्पन्नं निपुणं श्रुतिसागरं। जेतारं तरसाऽरीणामजेयं शत्रुभिर्ब्बलात्।
दशाङ्गं यश्चतुष्पादमिष्वस्त्रं वेद तत्त्वतः। साङ्गांश्च चतुरो वेदान् सम्यगाख्यानपञ्चमान्। २०५
आराध्य त्र्यम्बकं यत्नाद्व्रतैरुग्रैर्महातपाः। अयोनिजायामुत्पन्नो द्रोणेनायोनिजेन यः।
तमप्रतिमकर्म्माणं रूपेणासदृशं भुवि। पारगं सर्व्वविद्यानां गुणार्णवमरिन्दमं।
तमभ्येत्यात्मजस्तूर्णमश्वत्थामानमब्रवीत्। यं पुरस्कृत्य सहिता युधि जेष्याम पाण्डवान्।
गुरुपुत्त्रोऽद्य सर्व्वेषामस्माकं परमा गतिः। भवांस्तस्मान्नियोगात्ते कोऽस्तु सेनापतिर्मम।
॥ द्रौणिरुवाच॥ अयं कुलेन वीर्य्येण तेजसा यशसा श्रिया। सर्व्वैर्गुणैः समुदितः शल्यो नोऽस्तु चमूपतिः। २१०
भागिनेयान्निजांस्त्यक्त्वा कृतज्ञोऽस्मानुपागतः। महासेनो महाबाहुर्म्महासेन इवापरः।
एनं सेनापतिं कृत्वा नृपतिं नृपसत्तमाः। शक्यः प्राप्तुं जयोऽस्माभिर्देवैः स्कन्दमिवाजितं।
तथोक्ते द्रोणपुत्त्रेण सर्व्व एव महारथाः। परिवार्य्य स्थिताः शल्यं जयशब्दांश्च चक्रिरे।
युद्धाय च मतिं चक्रुरावेशञ्च परं ययुः। ततो दुर्य्योधनः शल्यं भूमौ स्थित्वा रथे स्थितं।

उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा द्रोणभीष्मसमं रणे । अयं स कालः सम्प्राप्तो मित्राणां मित्रवत्सल । ११५
यत्र मित्रममित्रं वा परीक्षन्ते बुधा जनाः । स भवानस्तु नः शूरः प्रणेता वाहिनीमुखे ।
रणं याते च भवति पाण्डवा मन्दचेतसः । भविष्यन्ति सहामात्याः पाञ्चालाश्च निरुद्यमाः ।
॥ शल्य उवाच ॥ यत्त्वं मां मन्यसे राजन् कुरुराज करोमि तत् । त्वत्प्रियार्थं हि मे सर्व्वं प्राणा राज्यं धनानि च ।
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ सैनापत्येन वरये त्वामहं मातुलातुलं । सोऽस्मान् पाहि युधां श्रेष्ठ स्कन्दो देवानिवाहवे ।
अभिषिच्यस्व राजेन्द्र देवानामिव पावकिः । जहि शत्रून् रणे वीर महेन्द्रो दानवानिव । १२०
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि दुर्य्योधनवाक्ये षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञो मद्रराजः प्रतापवान् । दुर्य्योधनं तदा राजन् वाक्यमेतदुवाच ह ।
दुर्य्योधन महाबाहो शृणु वाक्यविदाम्बर । यावेतौ मन्यसे कृष्णौ रथस्थौ रथिनाम्वरौ ।
न मे तुल्यावुभावेतौ बाहुवीर्य्ये कथञ्चन । उद्यतां पृथिवीं सर्व्वां ससुरासुरमानवां ।
योधयेयं रणमुखे संक्रुद्धः किमु पाण्डवान् । विजेष्ये च रणे पार्थान् सोमकांश्च समागतान् ।
अहं सेनाप्रणेता ते भविष्यामि न संशयः । तञ्च व्यूहं विधास्यामि न तरिष्यन्ति यं परे । १२५
इति सत्यं ब्रवीम्येष दुर्य्योधन न संशयः । एवमुक्तस्ततो राजा मद्राधिपतिमञ्जसा ।
अभ्यषिञ्चत सेनायां मध्ये भरतसत्तम । विधिना शास्त्रदृष्टेन हृष्टरूपो विशाम्पते ।
अभिषिक्ते ततस्तस्मिन् सिंहनादो महानभूत् । तव सैन्येष्ववाद्यन्त वादित्राणि च भारत ।
हृष्टाश्चासंस्ततो योधा मद्रकाश्च महारथाः । तुष्टुवुश्चापि राजानं शल्यमाहवशोभिनं ।
जय राजंश्चिरं जीव जहि शत्रून् समागतान् । तव बाहुबलं प्राप्य धार्त्तराष्ट्रा महाबलाः । १३०
निखिलां पृथिवीं सर्व्वां प्रशासन्तु हतद्विषः । त्वं हि शक्तो रणे जेतुं ससुरासुरमानवान् ।
मर्त्यधर्म्माण इह तु किमु सोमकसृञ्जयान् । एवं संस्तूयमानस्तु मद्राणामधिपो बली ।
हर्षं प्राप तदा वीरो दुरापमकृतात्मभिः । अद्य चाहं रणे सर्व्वान् पाञ्चालान् सह पाण्डवैः ।
निहनिष्यामि राजेन्द्र स्वर्गं यास्यामि वा हतः । अद्य पश्यन्तु मां लोका विचरन्तमभीतवत् ।
अद्य पाण्डुसुताः सर्व्वे वासुदेवः ससात्यकिः । पाञ्चालाश्चेदयश्चैव द्रौपदेयाश्च सर्व्वशः । १३५
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सर्व्वे चापि प्रभद्रकाः । विक्रमं मम पश्यन्तु धनुषश्च महद्बलं ।
लाघवञ्चास्त्रवीर्य्यञ्च भुजयोश्च बलं युधि । अद्य पश्यन्तु मे पार्थाः सिद्धाश्च सह चारणैः ।
यादृशं मे बलं बाह्वोः सम्पदस्त्रेषु या च मे । अद्य मे विक्रमं दृष्ट्वा पाण्डवानां महारथाः ।
प्रतीकारपरा भूत्वा चेष्टन्तां विविधाः क्रियाः । अद्य सैन्यानि पाण्डूनां द्रावयिष्ये समन्ततः ।
द्रोणभीष्मावति विभो सूतपुत्रञ्च संयुगे । विचरिष्ये रणे युध्यन् प्रियार्थं तव कौरव । १४०
॥ सञ्जय उवाच ॥ अभिषिक्ते तदा शल्ये तव सैन्येषु मानद । न कर्णव्यसनं केचिन्मेनिरे भरतर्षभ ।
हृष्टाः सुमनसश्चैव बभूवुस्तत्र सैनिकाः । मेनिरे निहतान् पार्थान् मद्रराजवशङ्गतान् ।
प्रहर्षं प्राप्य सेना तु तावकी भरतर्षभ । तां रात्रिं सुखिनो सुप्ता सुस्थचित्ता च साऽभवत् ।

सैन्यस्य तव तं शब्दं श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः। वार्ष्णेयमब्रवीद्वाक्यं सर्व्वक्षत्रस्य पश्यतः।
मद्रराजः कृतः शल्यो धार्त्तराष्ट्रेण माधव। सेनापतिर्महेष्वासः सर्व्वसैन्येषु पूजितः। ३४५
एतज्ज्ञात्वा यथाभूतं कुरु माधव यत्क्षमं। भवान्नेता च गोप्ता च विधत्स्व यदनन्तरं।
तमब्रवीन्महाराज वासुदेवो जनाधिपं। आर्त्तायनिमहं जाने तत्त्वेन भरतर्षभ।
वीर्य्यवांश्च महातेजा महात्मा च विशेषतः। कृती च चित्रयोधी च संयुक्तो लाघवेन च।
यादृग्भीष्मो यथा द्रोणो यादृक्कर्णश्च संयुगे। तादृशस्तद्विशिष्टो वा मद्रराजो मतो मम।
युध्यमानस्य तस्याजौ चिन्तयन्निव भारत। योद्धारं नाधिगच्छामि तुल्यरूपं जनाधिप। ३५०
शिखण्ड्यर्ज्जुनभीमानां सात्वतस्य च भारत। धृष्टद्युम्नस्य च तथा बलेनाभ्यधिको रणे।
मद्रराजो महाराज सिंहद्विरदविक्रमः। विचरिष्यत्यभीः काले कालः क्रुद्धः प्रजास्विव।
तस्याद्य न प्रपश्यामि प्रतियोद्धारमाहवे। त्वामृते पुरुषव्याघ्र शार्दूलसमविक्रमं।
सदेवलोके कृत्स्नेऽस्मिन्नान्यस्त्वत्तः पुमानिह। मद्रराजं रणे क्रुद्धं यो हन्यात्कुरुनन्दन।
अहन्यहनि युध्यन्तं क्षोभयन्तं बलं तव। तस्माज्जहि रणे शल्यं मघवानिव शम्बरं। ३५५
अजेयश्चाप्यसौ वीरो धार्त्तराष्ट्रेण सत्कृतः। तवैव विजयो नूनं हते मद्रेश्वरे युधि।
तस्मिन् हते हतं सर्व्वं धार्त्तराष्ट्रबलं महत्। एतच्छ्रुत्वा महाराज वचनं मम साम्प्रतं।
प्रत्युद्याहि रणे पार्थ मद्रराजं महारथं। जहि चैनं महाबाहो वासवो नमुचिं यथा।
न चैवात्र दया कार्य्या मातुलोऽयं ममेति वै। क्षत्रधर्म्मं पुरस्कृत्य जहि मद्रजनेश्वरं।
भीष्मद्रोणार्णवं तीर्त्त्वा कर्णपातालसम्भवं। मा निमज्जस्व सगणः शल्यमासाद्य गोष्पदं। ३६०
यच्च ते तपसो वीर्य्यं यच्च क्षात्रबलं तव। तद्दर्शय रणे सर्व्वं जहि चैनं महारथं।
एतावदुक्त्वा वचनं केशवः परवीरहा। जगाम शिविरं सायं पूज्यमानोऽथ पाण्डवैः।
केशवे तु तदा याते धर्म्मराजो युधिष्ठिरः। विसृज्य सर्व्वान् भ्रातॄंश्च पाञ्चालानथ सोमकान्।
सुष्वाप रजनीं तान्तु विशल्य इव कुञ्जरः। ते च सर्व्वे महेष्वासाः पाञ्चालाः पाण्डवास्तथा।
कर्णस्य निधने हृष्टाः सुषुपुस्तां निशां तदा। गतज्वरं महेष्वासं तीर्णपारं महारथं। ३६५
बभूव पाण्डवेयानां सैन्यं प्रमुदितं निशि। सूतपुत्रस्य निधने जयं लब्ध्वा च मारिष।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि शल्यसैनापत्ये सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ व्यतीतायां रजन्यान्तु राजा दुर्य्योधनस्तदा। अब्रवीत्तावकान् सर्व्वान् सन्नह्यन्तां महारथाः।
राज्ञस्तु मतमाज्ञाय समनह्यत सा चमूः। अयोजयन् रथांस्तूर्णं पर्य्यधावंस्तथा परे।
अकल्पन्त च मातङ्गाः समनह्यन्त पत्तयः। रथानास्तरणोपेतांश्चक्रुरन्ये सहस्रशः।
वादित्राणाञ्च निनदः प्रादुरासीद्विशाम्पते। योधनार्थं हि सैन्यानां योधानां चाप्युदीर्य्यतां। ३७०
ततो बलानि सर्व्वाणि सेनाशिष्टानि भारत। सन्नद्धान्येव ददृशुर्मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं।
शल्यं सेनापतिं कृत्वा मद्रराजं महारथाः। प्रविभज्य बलं सर्व्वमनीकेषु व्यवस्थिताः।

ततः सर्व्वे समागम्य पुत्त्रेण तव सैनिकाः। कृपश्च कृतवर्म्मा च द्रौणिः शल्योऽथ सौबलः।
अन्ये च पार्थिवाः शेषाः समयञ्चक्रिरे तदा। न तु एकेन योद्धव्यं कदाचिदपि पाण्डवैः।
यो ह्येकः पाण्डवैर्युध्येद्यो वा युध्यन्तमुत्सृजेत्। स पञ्चभिर्भवेद्युक्तः पातकैश्चोपपातकैः। ३७५
अन्योन्यं परिरक्षद्भिर्योद्धव्यं सहितैश्च नः। एवं ते समयं कृत्वा सर्व्वे तत्र महारथाः।
मद्रराजं पुरस्कृत्य तूर्णमभ्यद्रवन्परान्। तथैव पाण्डवाः सर्व्वे व्यूह्य सैन्यं महारणे।
अभ्ययुः कौरवान् राजन् योत्स्यमानाः समन्ततः। तद्बलं भरतश्रेष्ठ क्षुब्धार्णवसमस्वनं।
समुद्धूतार्णवाकारमुद्धूतरथकुञ्जरं।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ द्रोणस्य चैव भीष्मस्य राधेयस्य मया श्रुतं। पातनं शंस मे भूयः शल्यस्याथ सुतस्य मे। ३८०
कथं रणे हतः शल्यो धर्म्मराजेन सञ्जय। भीमसेनेन बलिना पुत्त्रो दुर्य्योधनो मम।
॥ सञ्जय उवाच ॥ क्षयं मनुष्यदेहानां तथा नागाश्वसङ्क्षयं। शृणु राजन् स्थिरो भूत्वा सङ्ग्रामं शंसतो मम।
आशा बलवती राजन् पुत्त्राणां तेऽभवत्तदा। हते द्रोणे च भीष्मे च सूतपुत्त्रे च पातिते।
शल्यः पार्थान् रणे सर्व्वान्निहनिष्यति मारिष। तामाशां हृदये कृत्वा समाश्वास्य च भारत।
मद्रराजं च समरे समाश्रित्य महारथं। नाथवन्तं तदात्मानममन्यत सुतस्तव। ३८५
यदा कर्णे हते पार्थाः सिंहनादं प्रचक्रिरे। तदा राजन् धार्त्तराष्ट्रानाविवेश महद्भयं।
तान् समाश्वास्य च तदा मद्रराजः प्रतापवान्। व्यूह्य व्यूहं महाराज सर्व्वतोभद्रमृद्धिमत्।
प्रत्युद्ययौ रणे पार्थान् मद्रराजः प्रतापवान्। विधुन्वन् कार्म्मुकं चित्रं भारघ्नं वेगवत्तरं।
रथप्रवरमास्थाय सैन्धवाश्वं महारथः। तस्य सूतो महाराज रथस्थोऽशोभयद्रथं।
स तेन संवृतो वीरो रथेनामित्रकर्षणः। तस्थौ शूरो महाराज पुत्त्राणां ते भयप्रणुत्। ३९०
प्रयाणे मद्रराजोऽभून्मुखं व्यूहस्य दंशितः। मद्रकैः सहितो वीरैः कर्णपुत्त्रैश्च दुर्जयैः।
दुर्य्योधनोऽभवन्मध्ये रक्षितः कुरुपुङ्गवैः। सव्येऽभूत्कृतवर्म्मा च त्रिगर्तैः परिवारितः।
गौतमो दक्षिणे पार्श्वे शकैश्च यवनैः सह। अश्वत्थामा पृष्ठतोऽभूत्काम्बोजैः परिवारितः।
हयानीकेन महता सौबलश्चापि संवृतः। प्रययौ सर्व्वसैन्येन कैतव्यश्च महारथः।
पाण्डवाश्च महेष्वासा व्यूह्य सैन्यमरिन्दमाः। त्रिधा भूत्वा महाराज तव सैन्यमुपाद्रवन्। ३९५
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सात्यकिश्च महारथः। शल्यस्य वाहिनीं तूर्णमभिदुद्रुवुराहवे।
ततो युधिष्ठिरो राजा स्वेनानीकेन संवृतः। शल्यमेवाभिदुद्राव जिघांसुर्भरतर्षभ।
हार्द्दिक्यं तु महेष्वासमर्ज्जुनः शत्रुपूगहा। संशप्तकगणांश्चैव वेगितोऽभिप्रदुद्रुवे।
गौतमं भीमसेनो वै सोमकाश्च महारथाः। अभ्यद्रवन्त राजेन्द्र जिघांसन्तः परान् युधि।
माद्रीपुत्त्रौ तु शकुनिमुलूकञ्च महारथं। ससैन्यौ सहसेनौ तावुपतस्थतुराहवे। ४००
तथैवायुतशो योधास्तावकाः पाण्डवान् रणे। अभ्यवर्त्तन्त संक्रुद्धा विविधायुधपाणयः।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ हते भीष्मे महेष्वासे द्रोणे कर्णे महारथे। कुरुष्वल्पावशिष्टेषु पाण्डवेयेषु संयुगे।

सुसंरब्धेषु पार्थेषु पराक्रान्तेषु सञ्जय। मामकानां परेषाञ्च किं शिष्टमभवद्बलं।
॥ सञ्जय उवाच ॥ यथा वयं परे राजन् युद्धाय समवस्थिताः। यावच्चासीद्बलं शिष्टं सङ्ग्रामे तन्निबोध मे।
एकादशसहस्राणि रथानां भरतर्षभ। दश दन्तिसहस्राणि सप्त चैव शतानि च। ४०५
पूर्णे शतसहस्रे द्वे हयानां भरतर्षभ। नरकोट्यस्तथा तिस्रो बलमेतत्तवाभवत्।
रथानां षट्सहस्राणि षट्सहस्राश्च कुञ्जराः। दश चाश्वसहस्राणि पत्तिकोटी च भारत।
एतद्बलं पाण्डवानामभवच्छेषमाहवे। एत एव समाजग्मुर्युद्धाय भरतर्षभ।
एवं विभज्य राजेन्द्र मद्रराजमते स्थिताः। पाण्डवान् प्रत्युदीयाम जयगृद्धाः प्रमन्यवः।
तथैव पाण्डवाः शूराः सङ्ग्रामे जितकाशिनः। उपायाता नरव्याघ्राः पाञ्चालाश्च यशस्विनः। ४१०
एवमेते महाराज परस्परवधैषिणः। उपयाता नरव्याघ्राः पूर्व्वां सन्ध्यां प्रति प्रभो।
ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं भयानकं। तावकानां परेषाञ्च निघ्नतामितरेतरं।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि व्यूहनिर्म्माणे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः प्रववृते युद्धं कुरूणां भयवर्द्धनं। सृञ्जयैः सह राजेन्द्र घोरं देवासुरोपमं।
नरा रथा गजौघाश्च सादिनश्च सहस्रशः। वाजिनश्च पराक्रान्ताः समाजग्मुः परस्परं।
नागानां भीमरूपाणां द्रवतां निःस्वनो महान्। अश्रूयत यथा काले जलदानां नभस्तले। ४१५
नागैरभ्याहताः केचित् सरथा रथिनोऽपतन्। व्यद्रवन्त रणे वीरा द्राव्यमाणा मदोत्कटैः।
हयौघान् पादरक्षांश्च रथिनस्तत्र शिक्षिताः। शरैः सम्प्रेषयामासुः परलोकाय भारत।
सादिनः शिक्षिता राजन् परिवार्य्य महारथान्। विचरन्तो रणेऽभ्यघ्नन् प्रासशक्त्यृष्टिभिस्तथा
धन्विनः पुरुषाः केचित् परिवार्य्य महारथान्। एकं बहव आसाद्य प्रेषयेयुर्य्यमक्षयं।
नागं रथवराश्चान्ये परिवार्य्य महारथाः। सोत्तरा युधि तञ्जघ्नुर्द्रवमाणं महारथं। ४२०
तथा च रथिनं क्रुद्धं विकिरन्तं शरान् बहून्। नागा जघ्नुर्महाराज परिवार्य्य समन्ततः।
नागो नागमतिद्रुत्य रथी च रथिनं रणे। शक्तितोमरनाराचैर्निजघ्ने तत्र भारत।
पादातानवमृद्नन्तो रथवारणवाजिनः। रणमध्ये व्यदृश्यन्त कुर्व्वन्तो महदाकुलं।
हयाश्च पर्य्यधावन्त चामरैरुपशोभिताः। हंसा हिमवतः प्रस्थे पिबन्त इव मेदिनीं।
तेषान्तु वाजिनां भूमिः खुरैश्छिन्ना विशाम्पते। अशोभत यथा नारी करजैः क्षतविक्षता। ४२५
वाजिनां खुरशब्देन रथनेमिस्वनेन च। पत्तीनां चापि शब्देन नागानां बृंहितेन च।
वादित्राणाञ्च घोषेण शङ्खानां निःस्वनेन च। अभवन्नादिता भूमिर्निर्घातैरिव भारत।
धनुषां कूजमानानां निस्त्रिंशानाञ्च दीप्यतां। कवचानां प्रभाभिश्च न प्राज्ञायत किञ्चन।
बहवो बाहवश्छिन्ना नागराजकरोपमाः। उद्वेष्टन्तो विचेष्टन्तो वेगं कुर्व्वन्ति दारुणं।
शिरसाञ्च महाराज पततां वसुधातले। च्युतानामिव तालेभ्यः फलानां श्रूयते स्वनः। ४३०
शिरोभिः पतितैर्भाति रुधिरार्द्रैर्वसुन्धरा। तपनीयनिभैः काले नलिनैरिव भारत।

उद्वृत्तनयनैस्तैस्तु गतसत्त्वैः सुविवर्त्तैः । व्यभ्राजत मही राजन् पुण्डरीकैरिवावृता ।
बाहुभिश्चन्दनादिग्धैः सकेयूरैर्महाधनैः । पतितैर्भाति वसुधा यथा शक्रध्वजैस्तथा ।
ऊरुभिश्च नरेन्द्राणां विनिकृत्तैर्महाहवे । हस्तिहस्तोपमैरन्यैः संवृतं तद्रणाङ्गनं ।
कबन्धशतसङ्कीर्णं छत्रचामरसङ्कुलं । सेनावनन्तच्छुशुभे वनं पुष्पाचितं यथा । ४३५
तत्र योधा महाराज विचरन्तो ह्यभीतवत् । दृश्यन्ते रुधिराक्ताङ्गाः पुष्पिता इव किंशुकाः ।
मातङ्गाश्चाप्यदृश्यन्त शरतोमरपीडिताः । पतन्तस्तत्र तत्रैव छिन्नाभ्रसदृशा रणे ।
गजानीकं महाराज वध्यमानं महात्मभिः । व्यदीर्य्यन्त दिशः सर्व्वा वातनुन्ना घना इव ।
ते गजा मेघसङ्काशाः पेतुरुर्व्व्यां समन्ततः । वज्ररुग्णा इव विभो पर्व्वता युगसङ्क्षये ।
हयानां सादिभिः सार्द्धं पतितानां महीतले । राशयः स्म प्रदृश्यन्त गिरिमात्रास्ततस्ततः । ४४०
संजज्ञे रणभूमौ तु परलोकवहा नदी । शोणितोदा रथावर्त्ता ध्वजवृक्षास्थिशर्करा ।
भुजनक्रा धनुःस्रोता हस्तिशैला हयोपला । मेदोमज्जाकर्द्दमिनी छत्रहंसा गदोडुपा ।
कवचोष्णीषसम्पन्ना पताकारुचिरद्रुमा । चक्रचक्रावलीजुष्टा त्रिवेणुदण्डकावृता ।
शूराणां हर्षजननी भीरूणां भयवर्द्धनी । प्रावर्त्तत नदी रौद्रा कुरुसृञ्जयसङ्कुला ।
तां नदीं पितृलोकाय वहन्तीमतिभैरवां । तेरुर्वाहननौभिस्ते शूराः परिघबाहवः । ४४५
वर्त्तमाने तथा युद्धे निर्म्मर्य्यादे विशाम्पते । चतुरङ्गक्षये घोरे पूर्व्वं देवासुरोपमे ।
व्यक्रोशन् बान्धवांस्त्वन्ये तत्र तत्र परन्तप । क्रोशद्भिर्बान्धवैश्चान्ये भयार्त्तानि ववर्त्तिरे ।
निर्म्मर्य्यादे तथा युद्धे वर्त्तमाने भयानके । अर्ज्जुनो भीमसेनश्च मोहयाञ्चक्रतुः परान् ।
सा वध्यमाना महती सेना तव जनाधिप । अमुह्यत्तत्र तत्रैव योषिन्मदवशादिव ।
मोहयित्वा च तां सेनां भीमसेनधनञ्जयौ । दध्मतुर्व्वारिजौ तत्र सिंहनादांश्च नेदतुः । ४५०
श्रुत्वैव तु महानादं धृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ । धर्म्मराजं पुरस्कृत्य मद्रराजमभिद्रुतौ ।
तत्राश्चर्य्यमपश्याम घोररूपं विशाम्पते । शल्येन सङ्गताः शूरा यदयुध्यन्त भागशः ।
माद्रीपुत्रौ तु रभसौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्म्मदौ । अभ्ययातां त्वरायुक्तौ जिगीषन्तौ बलन्तव ।
ततो व्यवर्त्तत बलं तावकं भरतर्षभ । शरैः प्रणुन्नं बहुधा पाण्डवैर्ज्जितकाशिभिः ।
वध्यमाना चमूः सा तु पुत्राणां प्रेक्षतान्तव । भेजे दिशो महाराज प्रणुन्ना शरवृष्टिभिः । ४५५
हाहाकारो महान् जज्ञे योधानां तव भारत । तिष्ठतिष्ठेति चाप्यासीत् पाण्डवानां महात्मनां ।
क्षत्रियाणां तदाऽन्योन्यं संयुगे जयमिच्छतां । प्राद्रवन्नेव भग्नास्ते पाण्डवैस्तव सैनिकाः ।
त्यक्त्वा युद्धे प्रियान् पुत्रान् भ्रातॄनथ पितामहान् । मातुलान् भागिनेयांश्च तथा सम्बन्धिबान्धवान् ।
हयान् द्विपांस्त्वरयन्तो योधा जग्मुः समन्ततः । आत्मत्राणकृतोत्साहास्तावका भरतर्षभ ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ तत्प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा मद्रराजः प्रतापवान् । उवाच सारथिं तूर्णं चोदयाश्वान्मनोजवान् । ४६०

एष तिष्ठति वै राजा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः। छत्रेण ध्रियमाणेन पाण्डुरेण विराजता।
अत्र प्रापय मां क्षिप्रं पश्य मे सारथे बलं। न समर्था हि मे पार्थाः स्थातुमद्य पुरो युधि।
एवमुक्तस्ततः प्रायान्मद्रराजस्य सारथिः। यत्र राजा सत्यसन्धो धर्म्मराजो युधिष्ठिरः।
आपतच्च सहसा पाण्डवानां महद्बलं। दधारैको रणे शल्यो वेलोद्धूतमिवार्णवं।
पाण्डवानां बलौघस्तु शल्यमासाद्य मारिष। व्यतिष्ठत तदा युद्धे सिन्धोर्व्वेग इवाचलं।
मद्रराजन्तु समरे दृष्ट्वा युद्धाय धिष्ठितं। कुरवः संन्यवर्त्तन्त मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं।
तेषु राजन्निवृत्तेषु व्यूढानीकेषु भागशः। प्रावर्त्तत महारौद्रः सङ्ग्रामः शोणितोदकः।
समार्च्छच्चित्रसेनन्तु नकुलो युद्धदुर्म्मदः। तौ परस्परमासाद्य चित्रकार्म्मुकधारिणौ।
मेघाविव यथोद्वृत्तौ दक्षिणोत्तरवर्षिणौ। शरतोयैः सिषिचतुस्तौ परस्परमाहवे।
नान्तरं तत्र पश्यामि पाण्डवस्येतरस्य वा। उभौ कृतास्त्रौ बलिनौ रथचर्य्याविशारदौ।
परस्परवधे यत्तौ छिद्रान्वेषणतत्परौ। चित्रसेनस्तु भल्लेन पीतेन निशितेन च।
नकुलस्य महाराज मुष्टिदेशेऽच्छिनद्धनुः। अथैनं छिन्नधन्वानं रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः।
त्रिभिः शरैरसंभ्रान्तो ललाटे वै समार्पयत्। हयांश्चास्य शरैस्तीक्ष्णैः प्रेषयामास मृत्यवे
तथा ध्वजं सारथिञ्च त्रिभिस्त्रिभिरपातयत्। स शत्रुभुजनिर्मुक्तैर्ल्ललाटस्थैस्त्रिभिः शरैः।
नकुलः शुशुभे राजंस्त्रिशृङ्ग इव पर्व्वतः। स छिन्नधन्वा विरथः खड्गमादाय चर्म्म च।
रथादवातरद्वीरः शैलाग्रादिव केशरी। पद्भ्यामापततस्तस्य शरवृष्टिं समासृजत्।
नकुलोऽप्यग्रसत्तां वै चर्म्मणा लघुविक्रमः। चित्रसेनरथं प्राप्य चित्रयोधी जितश्रमः।
आरुरोह महाबाहुः सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः। सकुण्डलं समुकुटं सुनसं स्वायतेक्षणं।
चित्रसेनशिरः कायादपाहरत पाण्डवः। स पपात रथोपस्थे दिवाकरसमप्रभः।
चित्रसेनं विशस्तन्तु दृष्ट्वा तत्र महारथाः। साधुवादस्वनांश्चक्रुः सिंहनादांश्च पुष्कलान्।
विशस्तं भ्रातरं दृष्ट्वा कर्णपुत्रौ महारथौ। सुषेणः सत्यसेनश्च मुञ्चन्तौ विविधान् शरान्।
ततोऽभ्यधावतां तूर्णं पाण्डवं रथिनाम्वरौ। जिघांसन्तौ यथा नागं व्याघ्रौ राजन्महावने।
तावभ्यवर्षतां तीक्ष्णैर्व्वयेनं महारथं। शरौघान् सम्यगस्यन्तौ जीमूतौ सलिलं यथा।
स शरैः सर्व्वतो विद्धः प्रहृष्ट इव पाण्डवः। अन्यत् कार्म्मुकमादाय रथमारुह्य वीर्य्यवान्।
अतिष्ठत रणे वीरः क्रुद्धरूप इवान्तकः। तस्य तौ भ्रातरौ राजन् शरैः सन्नतपर्व्वभिः।
रथं विशकलीकर्त्तुं समारब्धौ विशाम्पते। ततः प्रहस्य नकुलश्चतुर्भिश्चतुरो रणे।
जघान निशितैर्व्वाणैः सत्यसेनस्य वाजिनः। ततः सन्धाय नाराचं रुक्मपुङ्खं शिलाशितं।
धनुश्चिच्छेद राजेन्द्र सत्यसेनस्य पाण्डवः। अथान्यं रथमास्थाय धनुरादाय चापरं।
सत्यसेनः सुषेणश्च पाण्डवं पर्य्यधावतां। अविध्यत्तावसंभ्रान्तो माद्रीपुत्त्रः प्रतापवान्।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां महाराज शराभ्यां रणमूर्द्धनि। सुषेणस्तु ततः क्रुद्धः पाण्डवस्य महद्धनुः।

चिच्छेद प्रहसन् युद्धे क्षुरप्रेण महारथः। अथान्यद्धनुरादाय नकुलः क्रोधमूर्च्छितः।
सुषेणं पञ्चभिर्विद्ध्वा ध्वजमेकेन चिच्छिदे। सत्यसेनस्य च धनुर्हस्तावापञ्च मारिष।
चिच्छेद तरसा युद्धे तत उच्चुक्रुशुर्जनाः। अथान्यद्धनुरादाय शत्रुघ्नं भारसाधनं।
शरैः सञ्छादयामास समन्तात् पाण्डुनन्दनं। सन्निवार्य्य तु तान् बाणान्नकुलः परवीरहा।
सत्यसेनं सुषेणञ्च द्वाभ्यां द्वाभ्यामविध्यत। तावेनं प्रत्यविध्येतां पृथक् पृथगजिह्मगैः। ४९५
सारथिञ्चास्य राजेन्द्र शितैर्विविधतुः शरैः। सत्यसेनो रथेषान्तु नकुलस्य धनुस्तथा।
पृथक् शराभ्यां चिच्छेद कृतहस्तः प्रतापवान्। स रथेऽतिरथस्तिष्ठन् रथशक्तिं परामृशत्।
स्वर्णदण्डामकुण्ठाग्रां तैलधौतां सुनिर्म्मलां। लेलिहानामिव विभो नागकन्यां महाविषां।
समुद्यम्य च चिक्षेप सत्यसेनस्य संयुगे। सा तस्य हृदयं संख्ये बिभेद शतधा नृप।
स पपात रथाद्भूमिं गतसत्त्वोऽल्पचेतनः। भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा सुषेणः क्रोधमूर्च्छितः। ५००
अभ्यवर्षच्छरैस्तूर्णं पादातं पाण्डुनन्दनं। चतुर्भिश्चतुरो वाहान् ध्वजं छित्त्वा तु पञ्चभिः।
त्रिभिर्वै सारथिं हत्वा कर्णपुत्रो ननाद ह। नकुलं विरथं दृष्ट्वा द्रौपदेयो महारथः।
सुतसोमोऽभिदुद्राव परीप्सन् पितरं रणे। ततोऽधिरुह्य नकुलः सुतसोमस्य तं रथं।
शुशुभे भरतश्रेष्ठो गिरिस्थ इव केशरी। सोऽन्यत् कार्म्मुकमादाय सुषेणं समयोधयत्।
तावुभौ शरवर्षाभ्यां समासाद्य परस्परं। परस्परवधे यत्नञ्चक्रतुः सुमहारथौ। ५०५
सुषेणस्तु ततः क्रुद्धः पाण्डवं विशिखैस्त्रिभिः। सुतसोमञ्च विंशत्या बाह्वोरुरसि चार्पयत्।
ततः क्रुद्धो महाराज नकुलः परवीरहा। शरैस्तस्य दिशः सर्व्वाश्छादयामास वेगवान्।
ततो गृहीत्वा तीक्ष्णाग्रमर्द्धचन्द्रं सुतेजनं। स वेगयुक्तं चिक्षेप कर्णपुत्राय संयुगे।
तस्य तेन शिरः कायाज्जहार नृपसत्तम। पश्यतां सर्व्वसैन्यानां तदद्भुतमिवाभवत्।
स हतः प्रापतद्राजन्नकुलेन महात्मना। नदीवेगादिवारुग्णस्तीरजः पादपो महान्। ५१०
कर्णपुत्रवधं दृष्ट्वा नकुलस्य च विक्रमं। प्रदुद्राव भयात्सेना तावकी भरतर्षभ।
तान्तु सेनां महाराज मद्रराजः प्रतापवान्। अपालयद्रणे शूरः सेनापतिररिन्दमः।
अभीस्तस्थौ महाराज व्यवस्थाप्य च वाहिनीं। सिंहनादं भृशं कृत्वा धनुःशब्दं च दारुणं।
तावकाः समरे राजन् रक्षिता दृढधन्वना। प्रत्युद्ययुररातींस्ते समन्ताद्विगतव्यथाः।
मद्रराजं महेष्वासं परिवार्य्य समन्ततः। स्थिता राजन्महात्मानो योद्धुकामाः समन्ततः। ५१५
सात्यकिर्भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ। युधिष्ठिरं पुरस्कृत्य ह्रीनिषेवमरिन्दमं।
परिवार्य्य रणे वीराः सिंहनादं प्रचक्रिरे। बाणशब्दरवांश्चोग्रान् क्ष्वेडांश्च विविधान्मुदः।
तथैव तावकाः सर्व्वे मद्राधिपतिमन्तिका। परिवार्य्य सुसंरब्धाः पुनर्युद्धमरोचयन्।
ततः प्रववृते युद्धं भीरूणां भयवर्द्धनं। तावकानां परेषाञ्च मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं।
यथा देवासुरं युद्धं पूर्व्वमासीद्विशाम्पते। अभीतानां तथा राजन् यमराष्ट्रविवर्द्धनं। ५२०

ततः कपिध्वजो राजन् हत्वा संशप्तकान् रणे। अभ्यद्रवत तां सेनां कौरवीं पाण्डुनन्दनः।
तथैव पाण्डवाः सर्व्वे धृष्टद्युम्नपुरोगमाः। अभ्यधावन्त तां सेनां विसृजन्तः शितान् शरान्।
पाण्डवैरवकीर्णानां संमोहः समजायत। न च जज्ञुरनीकानि दिशो वा विदिशस्तथा।
आपूर्य्यमाणा निशितैः शरैः पाण्डवचोदितैः। हतप्रवीरा विध्वस्ता कीर्य्यमाणा समन्ततः।
कौरव्यवध्यत चमूः पाण्डुपुत्त्रैर्म्महारथैः। तथैव पाण्डवी सेना शरै राजन् समन्ततः। ॥२५
रणेऽहन्यत पुत्त्रैस्ते शतशोऽथ सहस्रशः। ते सेने भृशसन्तप्ते वध्यमाने परस्परं।
व्याकुले समपद्येतां वर्षासु सरिताविव। आविवेश ततस्तीव्रं तावकानां महद्भयं।
पाण्डवानाञ्च राजेन्द्र तथाभूते महाहवे।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे दशमोऽध्यायः॥ १० ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ तस्मिन् विलुलिते सैन्ये वध्यमाने परस्परं। द्रवमाणेषु योधेषु निनदत्सु च दन्तिषु।
कूजतां स्तनतां चैव पदातीनां महाहवे। विद्रुतेषु महाराज हयेषु बहुधा तदा। ॥३०
प्रक्षये दारुणे जाते संहारे सर्व्वदेहिनां। नानाशस्त्रसमावाये व्यतिषक्तरथद्विपे।
हर्षणे युद्धशौण्डानां भीरूणां भयवर्द्धने। गाहमानेषु योधेषु परस्परवधैषिषु।
प्राणादाने महाघोरे वर्त्तमाने दुरोदरे। संग्रामे घोररूपे तु यमराष्ट्रविवर्द्धने।
पाण्डवास्तावकं सैन्यं व्यधमन्त शितैः शरैः। तथैव तावका योधा जघ्नुः पाण्डवसैनिकान्।
तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने युद्धे भीरुभयावहे। पूर्व्वाह्णे चैव संप्राप्ते भास्करोदयनं प्रति। ॥३५
लब्धलक्ष्याः परे राजन् रक्षिताश्च महात्मना। अयोधयंस्तव बलं मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं।
बलिभिः पाण्डवैर्दृप्तैर्लब्धलक्ष्यैः प्रहारिभिः। कौरव्यसीदत् पृतना मृगीवाग्निसमाकुला।
तां दृष्ट्वा सीदतीं सेनां पङ्के गामिव दुर्व्वलां। उज्जिहीर्षुस्तदा शल्यः प्रायात् पाण्डुचमूं प्रति।
मद्रराजस्तु संक्रुद्धो गृहीत्वा धनुरुत्तमं। अभ्यद्रवत संग्रामे पाण्डवानाततायिनः।
पाण्डवापि महाराज समरे जितकाशिनः। मद्रराजं समासाद्य विव्यधुर्निशितैः शरैः। ॥४०
ततः शरशतैस्तीक्ष्णैर्म्मद्रराजो महारथः। अर्द्दयामास तां सेनां धर्म्मराजस्य पश्यतः।
प्रादुरासंस्ततो राजन्दुर्निमित्तान्यनेकशः। चचाल शब्दं कुर्व्वाणा मही चापि सपर्व्वता।
सदण्डशूला दीप्ताग्रा दीर्य्यमाणाः समन्ततः। उल्का भूमिं दिवः पेतुराहत्य रविमण्डलं।
मृगाश्च महिषाश्चापि पक्षिणश्च विशाम्पते। अपसव्यं तदा चक्रुः सेनां ते बहुशो नृप।
भृगुसूनुधरापुत्त्रौ शशिजेन समन्वितौ। चरमं पाण्डुपुत्त्राणां पुरस्तात्सर्व्वभूभुजां। ॥४५
शस्त्राग्रेष्वभवज्ज्वाला नेत्राण्याहत्य वर्षती। शिरःस्वलीयत भृशं काकोलूकाश्च केतुषु।
ततस्तद्युद्धमत्युग्रमभवत्सङ्गचारिणां। ततः सर्व्वाण्यनीकानि सन्निपत्य जनाधिप।
अभ्ययुः कौरवा राजन् पाण्डवानामनीकिनीं। शल्यस्तु शरवर्षेण वर्षन्निव सहस्रदृक्।
अभ्यवर्षददीनात्मा कुन्तीपुत्त्रं युधिष्ठिरं। भीमसेनं शरैश्चापि रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः।

द्रौपदेयांस्तथा सर्व्वान्माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । धृष्टद्युम्नं च शैनेयं शिखण्डिनमथापि च ।
एकैकं दशभिर्व्वाणैर्व्विव्याध स महाबलः । ततोऽसृजद्बाणवर्षं घर्म्मान्ते मघवानिव ।
ततः प्रभद्रका राजन् सोमकाश्च सहस्रशः । पतिताः पात्यमानाश्च दृश्यन्ते शल्यसायकैः ।
भ्रमराणामिव व्राताः शलभानामिव व्रजाः । ह्रादिन्य इव मेघेभ्यः शल्यस्य न्यपतञ्छराः ।
द्विरदास्तुरगाश्चार्त्ताः पत्तयो रथिनस्तथा । शल्यस्य वाणैर्न्यपतन् बभ्रमन् व्यनदंस्तथा ।
आविष्ट इव मद्रेशो मन्युना पौरुषेण च । प्राच्छादयदरीन् संख्ये कालसृष्ट इवान्तकः ।
विनर्द्दमानो मद्रेशो मेघह्रादो महाबलः । सा वध्यमाना शल्येन पाण्डवानामनीकिनी ।
अजातशत्रुं कौन्तेयमभ्यधावद्युधिष्ठिरं । तां समर्थ्य ततः संख्ये लघुहस्तः शितैः शरैः ।
शरवर्षेण महता युधिष्ठिरमपीडयत् । तमापतन्तं पत्त्यश्वैः क्रुद्धो राजा युधिष्ठिरः ।
अवारयच्छरैस्तीक्ष्णैर्म्मत्तं द्विपमिवांकुशैः । तस्य शल्यः शरं घोरं मुमोचाशीविषोपमं ।
स निर्भिद्य महात्मानं वेगेन न्यपतच्च गां । ततो वृकोदरः क्रुद्धः शल्यं विव्याध सप्तभिः ।
पञ्चभिः सहदेवस्तु नकुलो दशभिः शरैः । द्रौपदेयाश्च शत्रुघ्नं शूरमार्त्तायनिं शरैः ।
अभ्यवर्षन्महावेगं मेघा इव महीधरं । ततो दृष्ट्वा तुद्यमानं शल्यं पार्थैः समन्ततः ।
कृतवर्म्मा कृपश्चैव क्रुद्धावभ्यधावतां । उलूकश्च महावीर्य्यः शकुनिश्चापि सौबलः ।
समागम्याथ शनकैरश्वत्थामा महाबलः । तव पुत्त्राश्च कार्त्स्न्येन जुगुपुः शल्यमाहवे ।
भीमसेनं त्रिभिर्व्विद्ध्वा कृतवर्म्मा शिलीमुखैः । वाणवर्षेण महता क्रुद्धरूपमवारयत् ।
धृष्टद्युम्नं ततः क्रुद्धो वाणवर्षैरपीडयत् । द्रौपदेयांश्च शकुनिर्यमौ च द्रौणिरभ्ययात् ।
दुर्य्योधनो युधां श्रेष्ठ आहवे केशवार्ज्जुनौ । समभ्ययादुग्रतेजाः शरैश्चाप्यहनद्बली ।
एवं द्वन्द्वशतान्यासंस्त्वदीयानां परैः सह । घोररूपाणि चित्राणि तत्र तत्र विशाम्पते ।
ऋक्षवर्णान् जघानाश्वान् भोजो भीमस्य संयुगे । सोऽवतीर्य्य रथोपस्थाद्धताश्वः पाण्डुनन्दनः ।
कालो दण्डमिवोद्यम्य गदापाणिरयुध्यत । प्रमुखे सहदेवस्य जघानाश्वांश्च मद्रराट् ।
ततः शल्यस्य तनयं सहदेवोऽसिनाऽवधीत् । गौतमः पुनराचार्य्यो धृष्टद्युम्नमयोधयत् ।
असम्भ्रान्तमसम्भ्रान्तो यत्नवान् यत्नवत्तरं । द्रौपदेयांस्तथा वीरानेकैकं दशभिः शरैः ।
अविध्यदाचार्य्यसुतो नातिक्रुद्धः स्मयन्निव । पुनश्च भीमसेनस्य जघानाश्वांस्तदाहवे ।
सोऽवतीर्य्य रथात्तूर्णं हताश्वः पाण्डुनन्दनः । कालो दण्डमिवोद्यम्य गदां क्रुद्धो महाबलः ।
पोथयामास तुरगान् रथञ्च कृतवर्म्मणः । कृतवर्म्मा त्ववप्लुत्य रथात्तस्मादपाक्रमत् ।
शल्योऽपि राजन् संक्रुद्धो निघ्नन् सोमकपाण्डवान् । पुनरेव शितैर्व्वाणैर्युधिष्ठिरमपीडयत् ।
तस्य क्रुद्धो रणे भीमः सन्दष्टदशनच्छदः । विनाशायाभिसन्धाय गदामादत्त वीर्य्यवान् ।
यमदण्डप्रतीकाशां कालरात्रिमिवोद्यतां । गजवाजिमनुष्याणां प्राणान्तकरणीमति ।
हेमपट्टपरिक्षिप्तामुल्कां प्रज्वलितामिव । शैक्यां व्यालीमिवात्युग्रां वज्रकल्पामयोमयीं ।

चन्दनागुरुपङ्काक्तां प्रमदामीप्सितामिव। वसामेदोसृगादिग्धाङ्गीं जिह्वां वैवस्वतीमिव। १८०
पटुघण्टाशतरवां वासवीमशनीमिव। निर्मुक्ताशीविषाकारां पृक्तां गजमदैरिव।
त्रासनीं रिपुसैन्यानां स्वसैन्यपरिहर्षणीं। मनुष्यलोके विख्यातां गिरिशृङ्गविदारिणीं।
यया कैलासभवने महेश्वरसखं बली। आह्वयामास कौन्तेयः संक्रुद्धमलकाधिपम्।
यया मायामयान् दृप्तान् सुबहून् गन्धमादने। जघान गुह्यकान् क्रुद्धो मन्दरार्थे महाबलः।
वार्य्यमाणोऽपि बहुभिर्द्रौपद्याः प्रियमास्थितः। तां वज्रमणिरत्नाढ्यामष्टाश्रिं वज्रगौरवाम्। १८५
समुद्यम्य महाबाहुः शल्यमभ्यद्रवद्रणे। गदया युद्धकुशलस्तया दारुणनादया।
पोथयामास शल्यस्य चतुरोऽश्वान्मनोजवान्। ततः शल्यो रणे क्रुद्धः पीने वक्षसि तोमरं।
निचखान नदन्वीरो वर्म्म भित्त्वाऽस्य सोऽभ्यगात्। वृकोदरस्त्वसम्भ्रान्तस्तमेवोद्धृत्य तोमरं।
यन्तारं मद्रराजस्य निर्बिभेद ततो हृदि। स भिन्नमर्म्मा रुधिरं वमन् वित्रस्तमानसः।
पपाताभिमुखो दीनो मद्रराजस्त्वपाक्रमत्। कृतप्रतिकृतं दृष्ट्वा शल्यो विस्मितमानसः। १९०
गदामाश्रित्य धीरात्मा प्रत्यमित्रमवैक्षत। ततः सुमनसः पार्था भीमसेनमपूजयन्।
तद्दृष्ट्वा कर्म्म सङ्ग्रामे घोरमक्लिष्टकर्म्मणः।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे एकादशोऽध्यायः॥ ११ ॥
॥ सञ्जय उवाच॥ पतितं प्रेक्ष्य यन्तारं शल्यः सर्व्वायसीं गदां। आदाय तरसा राजंस्तस्थौ गिरिरिवाचलः।
तं दीप्तमिव कालाग्निं पाशहस्तमिवान्तकं। सशृङ्गमिव कैलासं सवज्रमिव वासवं।
सशूलमिव हर्य्यक्षं वने मत्तमिव द्विपं। जवेनाभ्यागमद्भीमः प्रगृह्य महतीं गदां। १९५
ततः शङ्खप्रणादस्तु तूर्य्याणाञ्च सहस्रशः। सिंहनादश्च सञ्जज्ञे शूराणां हर्षवर्द्धनः।
प्रेक्षन्तः सर्व्वतस्तौ हि योधा योधमहाद्विपौ। तावकाश्च परे चैव साधु साध्वित्यपूजयन्।
न हि मद्राधिपादन्यो रामाद्वा यदुनन्दनात्। सोढुमुत्सहते वेगं भीमसेनस्य संयुगे।
तथा मद्राधिपस्यापि गदावेगं महात्मनः। सोढुमुत्सहते नान्यो युधि योधो वृकोदरात्।
तौ वृषाविव नर्दन्तौ मण्डलानि विचेरतुः। आवल्गितौ गदाहस्तौ मद्रराजवृकोदरौ। २००
मण्डलावर्त्तमार्गेषु गदाविहरणेषु च। निर्व्विशेषमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः।
तप्तहेममयैः शुभ्रैर्ब्बभूव भयवर्द्धनी। अग्निज्वालैरिवाविद्धा पट्टैः शल्यस्य सा गदा।
तथैव चरतो मार्गान्मण्डलेषु महात्मनः। विद्युदभ्रप्रतीकाशा भीमस्य शुशुभे गदा।
ताडिता मद्रराजेन भीमस्य गदया गदा। दह्यमानेव खे राजन् ससृजे पावकार्च्चिषः।
तथा भीमेन शल्यस्य ताडिता गदया गदा। अङ्गारवर्षं मुञ्चन्ती तदद्भुतमिवाभवत्। २०५
दन्तैरिव महानागौ शृङ्गैरिव महर्षभौ। तौ तोत्त्रैरिव तदाऽन्योन्यं गदाग्राभ्यां निजघ्नतुः।
तौ गदानिहतैर्गात्रैः क्षणेन रुधिरोक्षितौ। प्रेक्षणीयतरावास्तां पुष्पिताविव किंशुकौ।
गदया मद्रराजेन सव्यदक्षिणमाहतः। भीमसेनो महाबाहुर्न चचालाचलोपमः।

तथा भीमगदावेगैस्ताड्यमानो मुहुर्मुहुः । शल्यो न विव्यथे राजन् दन्तिनेव महागिरिः ।
शुश्रुवे दिक्षु सर्व्वासु तयोः पुरुषसिंहयोः । गदानिपातसंह्रादो वज्रयोरिव निःस्वनः ।
निवृत्य तु महावीर्य्यौ समुत्क्षिप्तगदावुभौ । पुनरन्तरमार्गस्थौ मण्डलानि विचेरतुः ।
अथाभ्येत्य पदान्यष्टौ सन्निपातोऽभवत्तयोः । उद्यम्य लोहदण्डाभ्यामतिमानुषकर्म्मणोः ।
प्रार्थयानौ तदाऽन्योन्यं मण्डलानि विचेरतुः । क्रियाविशेषं कृतिनौ दर्शयामासतुस्तदा ।
अथोद्यम्य गदे घोरे सशृङ्गाविव पर्व्वतौ । तावाजघ्नतुरन्योन्यं यथा भूमिचलेऽचलौ ।
तौ परस्परसंरम्भाद्गदाभ्यां भृशविक्षतौ । युगपत्पेततुर्व्वीरावुभाविन्द्रध्वजाविव ।
उभयोः सेनयोर्व्वीरास्तदा हाहाकृतोऽभवन् । भृशमर्म्मण्यभिहतावुभावास्तां सुविह्वलौ ।
ततः स्वरथमारोप्य मद्राणां वृषभं बली । अपोवाह कृपः शल्यं तूर्णमायोधनादथ ।
क्षीववत् विह्वलत्वात्तु निमेषात् पुनरुत्थितः । भीमसेनो गदापाणिः समाह्वयत मद्रपं ।
ततस्तु तावकाः शूरा नानाशस्त्रसमायुताः । नानावादित्रशब्देन पाण्डुसेनामयोधयन् ।
भुजावुच्छ्रित्य शस्त्रञ्च शब्देन महता ततः । अभ्यद्रवन्महाराज दुर्य्योधनपुरोगमाः ।
तदनीकमभिप्रेक्ष्य ततस्ते पाण्डुनन्दनाः । प्रययुः सिंहनादेन दुर्य्योधनपुरोगमान् ।
तेषामापततां तूर्णं पुत्त्रस्ते भरतर्षभ । प्रासेन चेकितानं वै विव्याध हृदये भृशं ।
स पपात रथोपस्थे तव पुत्त्रेण ताडितः । रुधिरौघपरिक्लिन्नः प्रविश्य विपुलं तमः ।
चेकितानं हतं दृष्ट्वा पाण्डवानां महारथाः । असक्तमभ्यवर्षन्त शरवर्षाणि भागशः ।
तावकानामनीकेषु पाण्डवा जितकाशिनः । व्यचरन्त महाराज प्रेक्षणीयाः समन्ततः ।
कृपश्च कृतवर्म्मा च सौबलश्च महाबलः । अयोधयन् धर्म्मराजं मद्रराजपुरस्कृताः ।
भारद्वाजस्य हन्तारं भूरिवीर्य्यपराक्रमं । दुर्य्योधनो महाराज धृष्टद्युम्नमयोधयत् ।
त्रिसाहस्रा रथा राजंस्तव पुत्त्रेण चोदिताः । अयोधयन्त विजयं द्रोणपुत्त्रपुरस्कृताः ।
विजये धृतसङ्कल्पाः समरे त्यक्तजीविताः । प्राविशंस्तावका राजन् हंसा इव महत्सरः ।
ततो युद्धमभूद्घोरं परस्परवधैषिणां । अन्योन्यवधसंयुक्तमन्योन्यप्रीतिवर्द्धनं ।
तस्मिन् प्रवृत्ते संग्रामे राजन्वीरवरक्षये । अनिलेनेरितं घोरमुत्तस्थौ पार्थिवं रजः ।
श्रवणान्नामधेयानां पाण्डवानां च कीर्त्तनात् । परस्परं विजानीमो यदयुध्यन्नभीतवत् ।
तद्रजः पुरुषव्याघ्र शोणितेन प्रशामितं । दिशश्च विमला जग्मुस्तस्मिंस्तमसि शामिते ।
तथा प्रवृत्ते संग्रामे घोरे भीरुभयानके । तावकानां परेषाञ्च नासीत् कश्चित् पराङ्मुखः ।
ब्रह्मलोकपरा भूत्वा प्रार्थयन्तो जयं युधि । सुयुद्धेन पराक्रान्ता नराः स्वर्गमभीप्सव. ।
भर्त्तृपिण्डविमोक्षार्थं भर्त्तृकार्य्ये विनिश्चिताः । स्वर्गसंसक्तमनसो योधा युयुधिरे तदा ।
नानारूपाणि शस्त्राणि विसृजन्तो महारथाः । अन्योन्यमभिगर्जन्तः प्रहरन्तः परस्परं ।
हत विध्यत गृह्णीत प्रहरध्वं निकृन्तत । इति स्म वाचः श्रूयन्ते तव तेषाञ्च वै बले ।

ततः शल्यो महाराज धर्म्मराजं युधिष्ठिरं। विव्याध निशितैर्वाणैर्हन्तुकामो महारथं।
तस्य पार्थो महाराज नाराचान् वै चतुर्द्दश। मर्म्माण्युद्दिश्य मर्म्मज्ञो निचखान हसन्निव।
आवार्य्य पाण्डवं वाणैर्हन्तुकामो महायशाः। विव्याध समरे क्रुद्धो बहुभिः कङ्कपत्रिभिः।
अथ भूयो महाराज शरेणानतपर्व्वणा। युधिष्ठिरं समाजघ्ने सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः।
धर्म्मराजोऽपि संक्रुद्धो मद्रराजं महायशाः। विव्याध निशितैर्वाणैः कङ्कबर्हिणवाजितैः।
चन्द्रसेनं च सप्तत्या सूतञ्च नवभिः शरैः। द्रुमसेनञ्चतुःषष्ट्या निजघान महारथः।
चक्ररक्षे हते शल्यः पाण्डवेन महात्मना। निजघान ततो राजंश्चेदीन् वै पञ्चविंशतिं।
सात्यकिं पञ्चविंशत्या भीमसेनं च सप्तभिः। माद्रीपुत्रौ शतेनाजौ विव्याध निशितैः शरैः।
एवं विचरतस्तस्य संग्रामे राजसत्तम। संप्रैषयच्छितान्पार्थः शरानाशीविषोपमान्।
ध्वजाग्रञ्चास्य समरे कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः। प्रमुखे वर्त्तमानस्य भल्लेनापाहरद्रथात्।
पाण्डुपुत्त्रेण वै तस्य केतुश्छिन्नो महाहवे। निपतन्तमपश्याम गिरिशृङ्गमिवाहतं।
ध्वजं निपतितं दृष्ट्वा पाण्डवञ्च व्यवस्थितं। संक्रुद्धो मद्रराजोऽभूत् शरवर्षं मुमोच ह।
शल्यः सायकवर्षेण पर्ज्जन्य इव वृष्टिमान्। अभ्यवर्षदमेयात्मा क्षत्रियान् क्षत्रियर्षभः।
सात्यकिं भीमसेनञ्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ। एकैकं पञ्चभिर्व्विद्धा युधिष्ठिरमपीडयत्।
ततो वाणमयं जालं विततं पाण्डवोरसि। अथापश्याम महाराज मेघजालमिवोद्गतं।
तस्य शल्यो रणे क्रुद्धो वाणैः सन्नतपर्व्वभिः। प्रच्छादयामास दिशः प्रदिशश्च महारथः।
ततो युधिष्ठिरो राजा वाणजालेन पीडितः। बभूव हतविक्रान्तो जम्भो वृत्रहणा यथा।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे द्वादशोऽध्यायः॥ १२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ पीडिते धर्म्मराजे तु मद्रराजेन मारिष। सात्यकिर्भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ।
परिवार्य्य रथैः शल्यं पीडयामासुराहवे। तमेकं बहुभिर्दृष्ट्वा पीड्यमानं महारथैः।
साधुवादो महान् जज्ञे सिद्धाश्चासन् प्रहर्षिताः। आश्चर्य्यमित्यभाषन्त मुनयश्चापि सङ्गताः।
भीमसेनो रणे शल्यं शल्यभूतं पराक्रमे। एकेन विद्धा वाणेन पुनर्व्विव्याध सप्तभिः।
सात्यकिश्च शतेनैव धर्म्मपुत्त्रपरीप्सया। मद्रेश्वरमथाकीर्य्य सिंहनादमथानदत्।
नकुलः पञ्चभिश्चैनं सहदेवश्च सप्तभिः। विद्धा तन्तु ततस्तूर्णं पुनर्व्विव्याध पञ्चभिः।
स तु शूरो रणे यत्तः पीडितस्तैर्महारथैः। विकृष्य कार्म्मुकं घोरं वेगघ्नं भारसाधनं।
सात्यकिं पञ्चविंशत्या शल्यो विव्याध मारिष। भीमसेनं त्रिसप्तत्या नकुलं सप्तभिस्तथा।
ततः सविशिखं चापं सहदेवस्य धन्विनः। छित्त्वा भल्लेन समरे विद्धा चैनं त्रिसप्तभिः।
सहदेवस्तु समरे मातुलं भूरिवर्च्चसं। सज्यमन्यद्धनुः कृत्वा पञ्चभिः समताडयत्।
शरैराशीविषाकारैर्ज्ज्वलज्ज्वलनसन्निभैः। सारथिञ्चास्य समरे शरेणानतपर्व्वणा।
विव्याध भृशसंक्रुद्धस्तञ्च भूयस्त्रिभिः शरैः। भीमसेनस्तु सप्तत्या सात्यकिर्न्नवभिः शरैः।

धर्म्मराजस्तथा षष्ट्या गात्रे शल्यं समार्पयत्। ततः शल्यो महाराज निर्व्विद्धस्तैर्म्महारथैः।
सुस्राव रुधिरं गात्रैर्गैरिकं पर्व्वतो यथा। तांश्च सर्व्वान् महेष्वासान् पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः।
विव्याध तरसा राजंस्तदद्भुतमिवाभवत्। ततोऽपरेण भल्लेन धर्म्मपुत्त्रस्य मारिष।
धनुश्चिच्छेद समरे सज्यं स तु महारथः। अथान्यद्धनुरादाय धर्म्मपुत्त्रो महारथः।
साश्वसूतध्वजरथं शल्यं प्राच्छादयच्छरैः। स च्छाद्यमानः समरे धर्म्मपुत्त्रस्य सायकैः।
युधिष्ठिरमथाविध्यद्दशभिर्न्निशितैः शरैः। सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो धर्म्मपुत्त्रे शरार्द्दिते।
मद्राणामधिपं शूरं शरौघैः समवारयत्। स सात्यकेः प्रचिच्छेद क्षुरप्रेण महद्धनुः।
भीमसेनमुखांस्तांश्च त्रिभिस्त्रिभिरताडयत्। तस्य क्रुद्धो महाराज सात्यकिः सत्यविक्रमः।
तोमरं प्रेषयामास स्वर्णदण्डं महाधनं। भीमसेनोऽथ नाराचं ज्वलन्तमिव पन्नगं।
नकुलः समरे शक्तिं सहदेवो गदां शुभां। धर्म्मराजः शतघ्नीञ्च जिघांसुः शल्यमाहवे।
तानापतत एवाशु पञ्चानां वै भुजच्युतान्। वारयामास समरे शस्त्रसङ्घान् स मद्रराट्।
सात्यकिप्रहितं शल्यो भल्लैश्चिच्छेद तोमरं। भीमेन प्रहितं चापि शरं कनकभूषणं।
द्विधा चिच्छेद समरे कृतहस्तः प्रतापवान्। नकुलप्रेरितां शक्तिं हेमदण्डां भयावहां।
गदाञ्च सहदेवेन शरौघैः समवारयत्। शराभ्याञ्च शतघ्नीन्तां राज्ञश्चिच्छेद भारत।
पश्यतां पाण्डुपुत्त्राणां सिंहनादं ननाद च। नामृष्यत्तत्र शैनेयः शत्रोर्व्विजयमाहवे।
अथान्यद्धनुरादाय सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः। द्वाभ्यां मद्रेश्वरं विद्धा सारथिञ्च त्रिभिः शरैः।
ततः शल्यो महाराज सर्व्वांस्तान् दशभिः शरैः। विव्याध सुभृशं क्रुद्धस्तोत्त्रैरिव महाद्विपान्।
ते वार्य्यमाणाः समरे मद्रराज्ञा महारथाः। न शेकुः प्रमुखे स्थातुं तस्य शत्रुनिषूदनाः।
ततो दुर्य्योधनो राजा दृष्ट्वा शल्यस्य विक्रमं। निहतान् पाण्डवान्मेने पाञ्चालानथ सृञ्जयान्।
ततो राजन्महाबाहुर्भीमसेनः प्रतापवान्। सन्त्यज्य मनसा प्राणान्मद्राधिपमयोधयत्।
नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महाबलः। परिवार्य्य ततः शल्यं समन्ताद्व्यकिरञ्छरैः।
स चतुर्भिर्म्महेष्वासैः पाण्डवानां महारथैः। वृतस्तान् योधयामास मद्रराजः प्रतापवान्।
तस्य धर्मसुतो राजन् क्षुरप्रेण महाहवे। चक्ररक्षं जघानाशु मद्रराजस्य पार्थिवः।
तस्मिंस्तु निहते शूरे चक्ररक्षे महारथे। मद्रराजोऽतिबलवान् सैनिकांस्त्वकिरञ्छरैः।
समाच्छन्नांस्ततस्तांस्तु राजन् वीक्ष्य स सैनिकान्। चिन्तयामास समरे धर्म्मराजो युधिष्ठिरः।
कथं नूनं भवेत्सत्यं तन्माधववचो महत्। न हि क्रुद्धो रणे राजन् क्षपयेत बलं मम।
ततः सरथनागाश्वाः पाण्डवाः पाण्डुपूर्व्वज। मद्रेश्वरं समासेदुः पीडयन्तः समन्ततः।
नानाशस्त्रौघबहुलां शरवृष्टिं समुत्थितां। व्यधमत्समरे राजा महाभ्राणीव मारुतः।
ततः कनकपुङ्खान्तां शल्यक्षिप्तां वियद्गतां। शरवृष्टिमपश्याम शलभानामिवायतिं।
ते शरा मद्रराजेन प्रेषिता रणमूर्द्धनि। सम्पतन्तः स्म दृश्यन्ते शकुनानां व्रजा इव।

मद्रराजधनुर्मुक्तैः शरैः कनकभूषणैः। निरन्तरमिवाकाशं सम्बभूव जनाधिप।
न पाण्डवानां नास्माकं तत्र कश्चिददृश्यत। बाणान्धकारे महति कृते तत्र महाहवे।
मद्रराजेन बलिना लाघवाच्छरवृष्टिभिः। लोड्यमानं तथा दृष्ट्वा पाण्डवानां बलार्णवं। ६००
विस्मयं परमं जग्मुर्देवगन्धर्व्वदानवाः। स तु तान् सर्व्वतो यत्तान् शरैः सम्पीड्य मारिष।
धर्म्मराजमवच्छाद्य सिंहवन्नदत्मुहुः। ते च्छन्नाः समरे तेन पाण्डवानां महारथाः।
न शेकुस्ते तदा युद्धे प्रत्युद्यातुं महारथं। धर्म्मराजपुरोगास्तु भीमसेनमुखा रथाः।
न जहुः समरे शूरं शल्यमाहवशोभिनं।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि शल्ययुद्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ अर्ज्जुनो द्रौणिना विद्धो युद्धे बहुभिरायसैः। तस्य चानुचरैः शूरैस्त्रिगर्त्तानां महारथैः। ६०५
द्रौणिं विव्याध समरे त्रिभिरेव शिलीमुखैः। तथेतरान्महेष्वासान् द्वाभ्यां द्वाभ्यां धनञ्जयः।
भूयश्चैव महाराज शरवर्षैरवाकिरत्। शरकण्टकितास्ते तु तावका भरतर्षभ।
न जहुः पार्थमासाद्य ताड्यमानाः शितैः शरैः। अर्ज्जुनं रथवंशेन द्रोणपुत्रपुरोगमाः।
अयोधयन्तः समरे परिवार्य्य महारथाः। तैस्तु क्षिप्ताः शरा राजन् कार्त्तस्वरविभूषिताः।
अर्ज्जुनस्य रथोपस्थं पूरयामासुरञ्जसा। तथा कृष्णौ महेष्वासौ वृषभौ सर्व्वधन्विनां। ६१०
शरैर्वीक्ष्य वितुन्नाङ्गौ प्रहृष्टा युद्धदुर्म्मदाः। कूबरं रथचक्राणि ईषायोक्त्राणि वै विभो।
युगञ्चैवानुकर्षञ्च शरभूतमभूत्तदा। नैतादृशं दृष्टपूर्व्वं राजन्नैव च न श्रुतं।
यादृशं तत्र पार्थस्य तावकाः सम्प्रचक्रिरे। सरथः सर्व्वतो भाति चित्रपुङ्खैः शितैः शरैः।
उल्काशतैः सम्प्रदीप्तं विमानमिव भूतले। ततोऽर्ज्जुनो महाराज शरैः सन्नतपर्व्वभिः।
अवाकिरत्तां पृतनां मेघो वृष्ट्या यथाऽचलं। ते वध्यमानाः समरे पार्थनामाङ्कितैः शरैः। ६१५
पार्थभूतममन्यन्त प्रेक्ष्यमाणास्तथाविधं। कोपोद्भूतशरज्वालो धनुःशब्दानिलो महान्।
सैन्येन्धनं ददाहाशु तावकं पार्थपावकः। चक्राणां पततां चाऽपि युगानाञ्च धरातले।
तूणीराणां पताकानां ध्वजानाञ्च रथैः सह। ईषाणामनुकर्षाणां त्रिवेणूनाञ्च भारत।
अक्षाणामथ योक्त्राणां प्रतोदानाञ्च सर्व्वशः। शिरसां पततां चापि कुण्डलोष्णीषधारिणां।
भुजानाञ्च महाभाग स्कन्धानाञ्च समन्ततः। छत्राणां व्यजनैः सार्द्धं मुकुटानाञ्च राशयः। ६२०
समदृश्यन्त पार्थस्य रथमार्गेषु भारत। ततः क्रुद्धस्य पार्थस्य रथमार्गे विशाम्पते।
अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्द्दमा। बभूव भरतश्रेष्ठ रुद्रस्याक्रीडनं यथा।
भीरूणां त्रासजननं शूराणां हर्षवर्द्धनं। हत्वा तु समरे पार्थः सहस्रे द्वे परन्तपः।
रथानां सवरूथानां विधूमोऽग्निरिवोज्ज्वलन्। यथा हि भगवानग्निर्जगद्दग्ध्वा चराचरं।
विधूमो दृश्यते राजंस्तथा पार्थो धनञ्जयः। द्रौणिस्तु समरे दृष्ट्वा पाण्डवस्य पराक्रमं। ६२५
रथेनातिपताकेन पाण्डवं प्रत्यवारयत्। तावुभौ पुरुषव्याघ्रौ तावुभौ धन्विनाम्वरौ।

समीयतुस्तदाऽन्योन्यं परस्परवधैषिणौ । तयोरासीन्महाराज बाणवर्षः सुदारुणः ।
जीमूतयोर्यथा वृष्टिस्तपान्ते भरतर्षभ । अन्योन्यस्पर्द्धिनौ तौ तु शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।
ततक्षतुस्तदाऽन्योन्यं शृङ्गाभ्यां वृषभाविव । तयोर्युद्धं महाराज चिरं सममिवाभवत् ।
अस्त्राणां सङ्गमश्चैव घोरस्तत्राभवत्पुनः । ततोऽर्ज्जुनं द्वादशभी रुक्मपुङ्खैः सुतेजनैः । ७३०
वासुदेवञ्च दशभिर्व्विव्याध भरतर्षभ । ततः प्रहस्य बीभत्सुर्व्याक्षिपद्गाण्डिवं धनुः ।
मानयित्वा मुहूर्त्तन्तु गुरुपुत्रं महाहवे । व्यश्वसूतरथञ्चक्रे सव्यसाची परन्तपः ।
मृदुपूर्व्वं ततश्चैनं पुनःपुनरताडयत् । हताश्वे तु रथे तिष्ठन् द्रोणपुत्रस्तदाऽऽयसम् ।
मुषलं पाण्डुपुत्राय चिक्षेप परिघोपमं । तमापतन्तं सहसा हेमपट्टविभूषितं ।
चिच्छेद सप्तधा वीरः पार्थः शत्रुनिवर्हणः । स छिन्नं मुषलं दृष्ट्वा द्रौणिः परमकोपनः । ७३५
आददे परिघं घोरं नगेन्द्रशिखरोपमं । चिक्षेप चैव पार्थाय द्रौणिर्युद्धविशारदः ।
तमन्तकमिव क्रुद्धं परिघं प्रेक्ष्य पाण्डवः । अर्ज्जुनस्त्वरितो जघ्ने पञ्चभिः सायकोत्तमैः ।
स छिन्नः पतितो भूमौ पार्थवाणैर्महाहवे । दारयन् पृथिवीन्द्राणां मनःसीव च भारत ।
ततोऽपरैस्त्रिभिर्भल्लैर्द्रौणिं विव्याध पाण्डवः । सोऽतिविद्धो बलवता पार्थेन सुमहात्मना ।
नाकम्पत ततो द्रौणिः पौरुषे स्वे व्यवस्थितः । सुरथन्तु ततो राजन् भारद्वाजो महारथः । ७४०
अवाकिरच्छरव्रातैः सर्व्वक्षत्रस्य पश्यतः । ततस्तु सुरथो ह्यजौ पाञ्चालानां महारथः ।
रथेन मेघघोषेण द्रौणिमेवाभ्यधावत । विकर्षन् वै धनुः श्रेष्ठं सर्व्वभारसहं दृढं ।
ज्वलनाशीविषनिभैः शरैश्चैनमवाकिरत् । सुरथं वीक्ष्य संक्रुद्धमापतन्तं महारथं ।
चुकोप समरे द्रौणिर्द्दण्डाहत इवोरगः । त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा सृक्कणी परिसंलिहन् ।
उद्वीक्ष्य सुरथं कोपाद्धनुर्ज्यामवमृज्य च । मुमोच तीक्ष्णं नाराचं यमदण्डोपमद्युतिं । ७४५
स तस्य हृदयं भित्त्वा प्रविवेशातिवेगितः । शक्राशनिरिवोत्सृष्टो विदार्य्य धरणीतलं ।
ततः स पतितो भूमौ नाराचेन समाहतः । वज्रेण च यथा शृङ्गं पर्व्वतस्येव दीर्य्यतः ।
तस्मिन् विनिहते वीरे द्रोणपुत्रः प्रतापवान् । आरुरोह रथं तूर्णं तमेव रथिनाम्बरः ।
ततः सज्जो महाराज द्रौणिराहवदुर्म्मदः । अर्ज्जुनं योधयामास संशप्तकवृतो रणे ।
तत्र युद्धं महच्चासीदर्ज्जुनस्य परैः सह । मध्यन्दिनगते सूर्य्ये यमराष्ट्रविवर्द्धनं । ७५०
तत्राश्चर्य्यमपश्याम दृष्ट्वा तेषां पराक्रमं । यदेको युगपद्वीरान् समयोधयदर्ज्जुनः ।
विमर्द्दः सुमहानासीदेकस्य बहुभिः सह । शतक्रतोर्यथा पूर्व्वं महत्या दैत्यसेनया ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि संकुलयुद्धे चतुर्द्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ दुर्य्योधनो महाराज धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः । चक्रतुः सुमहद्युद्धं शरशक्तिसमाकुलं ।
तयोरासीन्महाराज शरधाराः सहस्रशः । अम्बुदानां यथा काले जलधाराः समन्ततः ।
राजा च पार्षतं विद्ध्वा शरैः पञ्चभिराशुगैः । द्रोणहन्तारमुग्रेषुं पुनर्व्विव्याध सप्तभिः । ७५५

धृष्टद्युम्नस्तु समरे बलवान् दृढविक्रमः । सप्तत्या विशिखानां वै दुर्य्योधनमपीडयत् ।
पीडितं वीक्ष्य राजानं सोदर्य्या भरतर्षभ । महत्या सेनया सार्द्धं परिवव्रुः स्म पार्षतं ।
स तैः परिवृतः शूरः सर्व्वतोऽतिरथैर्भृशं । व्यचरत् समरे राजन् दर्शयन्नस्त्रलाघवं ।
शिखण्डी कृतवर्म्माणं गौतमञ्च महारथं । प्रभद्रकैः समायुक्तो योधयामास धन्विनौ ।
तत्रापि सुमहद्युद्धं घोररूपं विशाम्पते । प्राणान् सन्त्यजतां युद्धे प्राणद्यूताभिदेवने ।
शल्यः सायकवर्षाणि विमुञ्चन् सर्व्वतो दिशं । पाण्डवान् पीडयामास ससात्यकिवृकोदरान् ।
तथा तौ च यमौ युद्धे यमतुल्यपराक्रमौ । योधयामास राजेन्द्र वीर्य्येणास्त्रबलेन च ।
शल्यसायकनुन्नानां पाण्डवानां महामृधे । त्रातारं नाध्यगच्छन्त केचित्तत्र महारथाः ।
ततस्तु नकुलः शूरो धर्म्मराजे प्रपीडिते । अभिदुद्राव वेगेन मातुलं माद्रिनन्दनः ।
सञ्छाद्य समरे वीरं नकुलः परवीरहा । विव्याध चैनं दशभिः स्मयमानः स्तनान्तरे ।
सर्व्वपारशवैर्व्वाणैः कर्म्मारपरिमार्ज्जितैः । स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैर्धनुर्यन्त्रप्रचोदितैः ।
शल्यस्तु पीडितस्तेन स्वस्रीयेण महात्मना । नकुलं पीडयामास पत्रिभिर्नतपर्व्वभिः ।
ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनोऽथ सात्यकिः । सहदेवश्च माद्रेयो मद्रराजमुपाद्रवन् ।
तानापतत एवाशु पूरयाणान् रथस्वनैः । दिशश्च प्रदिशश्चैव कम्पयानांश्च मेदिनीं ।
प्रतिजग्राह समरे सेनापतिरमित्रजित् । युधिष्ठिरं त्रिभिर्व्विद्धा भीमसेनञ्च पञ्चभिः ।
सात्यकिञ्च शतेनाजौ सहदेवं त्रिभिः शरैः । ततस्तु सशरञ्चापं नकुलस्य महात्मनः ।
मद्रेश्वरः क्षुरप्रेण तदा चिच्छेद मारिष । तदशीर्य्यत विच्छिन्नं धनुः शल्यस्य सायकैः ।
अथान्यद्धनुरादाय माद्रीपुत्रो महारथः । मद्रराजरथं तूर्णं पूरयामास पत्रिभिः ।
युधिष्ठिरस्तु मद्रेशं सहदेवश्च मारिष । दशभिर्दशभिर्व्वाणैरुरस्येनमविध्यतां ।
भीमसेनस्तु तं षष्ट्या सात्यकिर्दशभिः शरैः । मद्रराजमभिद्रुत्य जघ्नतुः कङ्कपत्रिभिः ।
मद्रराजस्ततः क्रुद्धः सात्यकिं नवभिः शरैः । विव्याध भूयः सप्तत्या शराणां नतपर्व्वणां ।
अथास्य सशरञ्चापं मुष्टौ चिच्छेद मारिष । हयांश्च चतुरः संख्ये प्रेषयामास मृत्यवे ।
विरथं सात्यकिं दृष्ट्वा मद्रराजो महारथः । विशिखानां शतेनैनमाजघान समन्ततः ।
माद्रीपुत्रौ च संरब्धौ भीमसेनञ्च पाण्डवं । युधिष्ठिरञ्च कौरव्यो विव्याध दशभिः शरैः ।
तत्राद्भुतमपश्याम मद्रराजस्य पौरुषं । यदेनं सहिताः पार्था नाभ्यवर्त्तन्त संयुगे ।
अथान्यं रथमास्थाय सात्यकिः सत्यविक्रमः । पीडितान् पाण्डवान् दृष्ट्वा मद्रराजवशङ्गतान् ।
अभिदुद्राव वेगेन मद्राणामधिपं बली । आपतन्तं रथन्तस्य शल्यः समितिशोभनः ।
प्रत्युद्ययौ रथेनैव मत्तो मत्तमिव द्विपं । ससन्निपातस्तुमुलो बभूवाद्भुतदर्शनः ।
सात्यकेश्चैव शूरस्य मद्राणामधिपस्य च । यादृशो वै पुरा वृत्तः शम्बरामरराजयोः ।
सात्यकिः प्रेक्ष्य समरे मद्रराजमवस्थितं । विव्याध दशभिर्व्वाणैस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।

मद्रराजस्तु सुभृशं विद्धस्तेन महात्मना। सात्यकिं प्रतिविव्याध चित्रपुङ्खैः शितैः शरैः।
ततः पार्था महेष्वासाः सात्वताभिसृतं नृपं। अभ्यद्रवन् रथैस्तूर्णं मातुलं वधकाङ्क्षया।
तत आसीत् परामर्द्दस्तुमुलः शोणितोदकः। शूराणां युध्यमानानां सिंहानामिव नर्द्दतां।
तेषामासीन्महाराज व्यतिक्षेपः परस्परं। सिंहानामामिषेप्सूनां कूजतामिव संयुगे।
तेषां वाणसहस्रौघैराकीर्णा वसुधाऽभवत्। अन्तरीक्षञ्च सहसा वाणभूतमभूत्तदा।
वाणान्धकारे बहुधा कृते तेन समन्ततः। अभ्रच्छायेव संजज्ञे शरैर्मुक्तैर्महात्मभिः।
तत्र राजन् शरैर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगैः। स्वर्णपुङ्खैः प्रकाशद्भिर्व्यरोचन्त दिशस्तदा।
तत्राद्भुतं परञ्चक्रे शल्यः शत्रुनिवर्हणः। यदेकः समरे शूरो योधयामास वै बहून्।
मद्रराजभुजोत्सृष्टैः कङ्कवर्हिणवाजितैः। संपतद्भिः शरैः घोरैरवाकीर्यत मेदिनी।
तत्र शल्यरथं राजन् विचरन्तं महाहवे। अपश्याम यथा पूर्व्वं शक्रस्यासुरसंक्षये।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि संकुलयुद्धे पञ्चदशोऽध्यायः॥ १५॥

॥ सञ्जय उवाच॥ ततः सैन्यास्तव विभो मद्रराजपुरस्कृताः। पुनरभ्यद्रवन् पार्थान् वेगेन महता रणे।
पीडितास्तावकाः सर्व्वे प्रधावन्तो रणोत्कटाः। क्षणेनैव च पार्थांस्ते बहुत्वात्समलोडयन्।
ते वध्यमानाः कुरुभिः पाण्डवा नावतस्थिरे। निवार्य्यमाणा भीमेन पश्यतोः कृष्णपार्थयोः।
ततो धनञ्जयः क्रुद्धः कृपं सह पदानुगैः। अवाकिरच्छरौघेण कृतवर्म्माणमेव च।
शकुनिं सहदेवस्तु सहसैन्यमवाकिरत्। नकुलः पार्श्वतः स्थित्वा मद्रराजमवैक्षत।
द्रौपदेया नरेन्द्रांश्च भूयिष्ठान् समवारयन्। द्रोणपुत्रञ्च पाञ्चाल्यः शिखण्डी समवारयत्।
भीमसेनस्तु राजानं गदापाणिरवारयत्। शल्यञ्च सह सैन्येन कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः।
ततः समभवद्युद्धं संसक्तं तत्र तत्र ह। तावकानां परेषाञ्च संग्रामेष्वनिवर्त्तिनां।
तत्र पश्याम्यहं कर्म्म शल्यस्यातिमहद्रणे। यदेकः सर्व्वसैन्यानि पाण्डवानामयुध्यत।
व्यदृश्यत तदा शल्यो युधिष्ठिरसमीपतः। रणे चन्द्रमसोऽभ्याशे शनैश्चर इव ग्रहः।
पीडयित्वा तु राजानं शरैराशीविषोपमैः। अभ्यधावत्पुनर्भीमं शरवर्षैरवाकिरत।
तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा तथैव च कृतास्त्रतां। अपूजयन्ननीकानि परेषां तावकानि च।
पीड्यमानास्तु शल्येन पाण्डवा भृशपीडिताः। प्राद्रवन्त रणं हित्वा क्रोशमाने युधिष्ठिरे।
वध्यमानेष्वनीकेषु मद्रराजेन पाण्डवः। अमर्षवशमापन्नो धर्म्मराजो युधिष्ठिरः।
ततः पौरुषमास्थाय मद्रराजमताडयत्। जयो वाऽस्तु वधो वाऽस्तु कृतबुद्धिर्म्महारथः।
समाहूयाब्रवीत्सर्व्वान् भ्रातॄन् कृष्णञ्च माधवं। भीष्मो द्रोणश्च कर्णश्च ये चान्ये पृथिवीक्षितः।
कौरवार्थे पराक्रान्ताः संग्रामे निधनङ्गताः। यथाभागं यथोत्साहं भवन्तः कृतपौरुषाः।
भागोऽवशिष्ट एकोऽयं मम शल्यो महारथः। सोऽहमद्य युधा जेतुमाशंसे मद्रकाधिपं।
तत्र यन्मानसं मह्यं तत्सर्व्वं निगदामि वः। चक्ररक्षाविमौ वीरौ मम माद्रवतीसुतौ।

अजेयौ वासवेनापि समरे शूरसत्तमौ। साध्विमौ मातुलं युद्धे क्षत्रधर्म्मपुरस्कृतौ। ८१५
मदर्थे प्रतियुध्येतां मानार्हौ सत्यसङ्गरौ। मां वा शल्यो रणे हन्ता तं वाऽहं भद्रमस्तु वः।
इति सत्यामिमां वाणीं लोकवीरा निबोधत। योत्स्येऽहं मातुलेनाद्य क्षत्रधर्म्मेण पार्थिवाः।
स्वयं समभिसन्धाय विजयायेतराय च। तस्य मेऽप्यधिकं शस्त्रं सर्व्वोपकरणानि च।
संयुज्यन्तु रथे क्षिप्रं शास्त्रवद्रथयोजकाः। शैनेयो दक्षिणं चक्रं धृष्टद्युम्नस्तथोत्तरं।
पृष्ठगोपो भवत्वद्य मम पार्थो धनञ्जयः। पुरःसरो ममाद्यास्तु भीमः शस्त्रभृताम्वरः। ८२०
एवमभ्यधिकः शल्याद्भविष्यामि महामृधे। एवमुक्तास्तथा चक्रुस्तदा राज्ञः प्रियैषिणः।
ततः प्रहर्षः सैन्यानां पुनरासीत्तदा मृधे। पाञ्चालानां सोमकानां मत्स्यानाञ्च विशेषतः।
प्रतिज्ञां तां तदा राजा कृत्वा मद्रेशमभ्ययात्। ततः शङ्खांश्च भेरीश्च शतशश्चैव पुष्कलान्।
अवादयन्त पाञ्चालाः सिंहनादांश्च नेदिरे। तेऽभ्यधावन्त संरब्धा मद्रराजं तरस्विनं।
महता हर्षजेनाथ नादेन कुरुपुङ्गवाः। ह्रादेन गजघण्टानां शङ्खानां निनदेन च। ८२५
तूर्य्यशब्देन महता नादयन्तश्च मेदिनीं। तान् प्रत्यगृह्णात् पुत्रस्ते मद्रराजश्च वीर्य्यवान्।
महामेघानिव बहून् शैलावस्तोदयाविव। शल्यस्तु समरश्लाघी धर्म्मराजमरिन्दमं।
ववर्ष शरवर्षेण वर्षेण मघवानिव। तथैव कुरुराजोऽपि प्रगृह्य रुचिरं धनुः।
द्रोणोपदेशान् विविधान् दर्शयानो महामनाः। ववर्ष शरवर्षाणि चित्रं लघु च सुष्ठु च।
न चास्य विवरं कश्चिद्ददर्श चरतो रणे। तावुभौ विविधैर्ब्बाणैस्ततक्षाते परस्परं। ८३०
शार्दूलावामिषप्रेप्सू पराक्रान्ताविवाहवे। भीमस्तु तव पुत्रेण युद्धशौण्डेन सङ्गतः।
पाञ्चाल्यः सात्यकिश्चैव माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ। शकुनिप्रमुखान् वीरान् प्रत्यगृह्णन् समन्ततः।
तदासीत्तुमुलं युद्धं पुनरेव जयैषिणां। तावकानां परेषाञ्च राजन् दुर्म्मन्त्रिते तव।
दुर्य्योधनस्तु भीमस्य शरेणानतपर्व्वणा। चिच्छेदादिश्य सङ्ग्रामे ध्वजं हेमपरिष्कृतं।
सकिङ्किणीकजालेन महता चारुदर्शनः। पपात रुचिरः सङ्ख्ये भीमसेनस्य पश्यतः। ८३५
पुनश्चास्य धनुश्चित्रं गजराजकरोपमं। क्षुरेण शितधारेण प्रचकर्त्त नराधिपः।
स छिन्नधन्वा तेजस्वी रथशक्त्या सुतन्तव। बिभेदोरसि विक्रम्य स रथोपस्थ आविशत्।
तस्मिन्मोहमनुप्राप्ते पुनरेव वृकोदरः। यन्तुरेव शिरः कायात् क्षुरप्रेणाहरत्तदा।
हतसूता हयास्तस्य रथमादाय भारत। व्यद्रवन्त दिशो राजन् हाहाकारस्तदाऽभवत्।
तमभ्यधावत्त्राणार्थं द्रोणपुत्रो महारथः। कृपश्च कृतवर्म्मा च पुत्रं तव परीप्सवः। ८४०
तस्मिन् विलुलिते सैन्ये त्रस्तास्तस्य पदानुगाः। गाण्डीवधन्वा विस्फार्य्य धनुस्तानहनच्छरैः।
युधिष्ठिरस्तु मद्रेशमभ्यधावदमर्षितः। स्वयं सञ्चोदयन्नश्वान् दन्तवर्णान्मनोजवान्।
तत्राश्चर्य्यमपश्याम कुन्तीपुत्रे युधिष्ठिरे। पुरा भूत्वा मृदुर्दान्तो यत्तदा दारुणोऽभवत्।
विवृत्ताक्षस्तु कौन्तेयो वेपमानश्च मन्युना। चिच्छेद योधान्निशितैर्भल्लैः शतसहस्रशः।

यां यां प्रत्युद्ययौ सेनां तां तां ज्येष्ठः स पाण्डवः। शरैरपातयद्राजन् गिरीन् वज्रैरिवोत्तमैः। ८४५
साश्वसूतध्वजरथान् रथिनः पातयन् बहून्। आक्रीडदेको बलवान् पवनस्तोयदानिव।
साश्वारोहांश्च तुरगान् पत्तींश्चैव सहस्रधा। व्यपोथयत सङ्ग्रामे क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव।
शून्यमायोधनं कृत्वा शरवर्षैः समन्ततः। अभ्यद्रवत मद्रेशं तिष्ठ शल्येति चाब्रवीत्।
तस्य तच्चरितं दृष्ट्वा सङ्ग्रामे भीमकर्म्मणः। वित्रेसुस्तावकाः सर्व्वे शल्यस्त्वेनं समभ्ययात्।
ततस्तौ भृशसंक्रुद्धौ प्रध्माप्य सलिलोद्भवौ। समाहूय तदाऽन्योन्यं भर्त्सयन्तौ समीयतुः। ८५०
शल्यस्तु शरवर्षेण पीडयामास पाण्डवं। मद्रराजन्तु कौन्तेयः शरवर्षैरवाकिरत्।
अदृश्येतां तदा राजन् कङ्कपत्रिभिराचितौ। उद्भिन्नरुधिरौ शूरौ मद्रराजयुधिष्ठिरौ।
पुष्पितौ शुशुभाते वै वसन्ते किंशुकौ यथा। दीप्यमानौ महात्मानौ प्राणद्यूतेन दुर्म्मदौ।
दृष्ट्वा सर्व्वाणि सैन्यानि नाध्यवस्यंस्तयोर्जयं। हत्वा मद्राधिपं पार्थो भोक्ष्यतेऽद्य वसुन्धरां।
शल्यो वा पाण्डवं हत्वा दद्याद्दुर्य्योधनाय गां। इतीव निश्चयो नाभूद्योधानां तत्र भारत। ८५५
प्रदक्षिणमभूत् सर्व्वं धर्म्मराजस्य युध्यतः। ततः शरशतं शल्यो मुमोचाथ युधिष्ठिरे।
धनुश्चास्य शिताग्रेण क्षुरेण निरकृन्तत। सोऽन्यत् कार्म्मुकमादाय शल्यं शरशतैस्त्रिभिः।
अविध्यत् कार्म्मुकञ्चास्य क्षुरेण निरकृन्तत। अथास्य निजघानाश्वांश्चतुरो नतपर्व्वभिः।
द्वाभ्यामथ शिताग्राभ्यामुभौ तु पार्ष्णिसारथी। ततोऽस्य दीप्यमानेन पीतेन निशितेन च।
प्रमुखे वर्त्तमानस्य भल्लेनापाहरद्ध्वजं। ततः प्रभग्नं तत्सैन्यं दौर्य्योधनमरिन्दम। ८६०
ततो मद्राधिपं द्रौणिरभ्यधावत्तथाकृतं। आरोप्य चैनं स्वरथे त्वरमाणः प्रदुद्रुवे।
मुहूर्त्तमिव तौ गत्वा नर्द्दमाने युधिष्ठिरे। स्थित्वा ततो मद्रपतिरन्यंस्यन्दनमास्थितः।
विधिवत्कल्पितं शुभ्रं महाम्बुदनिनादितं। सज्जयन्त्रोपकरणं द्विषतां लोमहर्षणं।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि शल्ययुधिष्ठिरयुद्धे षोडशोऽध्यायः॥ १६॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ अथान्यद्धनुरादाय बलवान् वेगवत्तरं। युधिष्ठिरं मद्रपतिर्भित्त्वा सिंह इवानदत्।
ततः स शरवर्षेण पर्ज्जन्य इव वृष्टिमान्। अभ्यवर्षदमेयात्मा क्षत्त्रियान् क्षत्त्रियर्षभः। ८६५
सात्यकिं दशभिर्व्विद्ध्वा भीमसेनं त्रिभिः शरैः। सहदेवं त्रिभिर्व्विद्ध्वा युधिष्ठिरमपीडयत्।
तांस्तानन्यान्महेष्वासान् साश्वान् सरथकुञ्जरान्। अर्द्दयामास विशिखैरुल्काभिरिव कुञ्जरान्
कुञ्जरान् कुञ्जरारोहानश्वानश्वप्रयायिनः। रथांश्च रथिभिः सार्द्धं जघान रथिनाम्बरः।
बाहूंश्चिच्छेद तरसा सायुधान् केतनानि च। चकार वै महीं योधैः स्तीर्णां वेदीं कुशैरिव।
तथा तमरिसैन्यानि घ्नन्तं मृत्युमिवान्तकं। परिवव्रुर्भृशं क्रुद्धाः पाण्डुपाञ्चालसोमकाः। ८७०
तं भीमसेनश्च शिनेश्च नप्ता माद्र्याश्च पुत्रौ पुरुषप्रवीरौ। समागतं भीमबलेन राज्ञा पर्य्यापुरन्योन्यमथाह्वयन्त।
ततस्तु शूराः समरे नरेन्द्र नरेश्वरं प्राप्य युधां वरिष्ठं। आवार्य्य चैनं समरे नृवीरं जघ्नुः शरैः पत्त्रिभिरुग्रवेगैः।
संरक्षितो भीमसेनेन राजा माद्रीसुताभ्यामथ माधवेन। मद्राधिपं पत्त्रिभिरुग्रवेगैः स्तनान्तरे धर्म्मसुतो निजघ्ने।

ततो रणे तावकानां रथौघाः समीक्ष्य मद्राधिपतिं शरार्त्तं। पर्य्यावव्रुः प्रवरास्ते सुसज्जा दुर्य्योधनस्यानुमते पुरस्तात्।
ततोऽद्भुतं मद्रजनाधिपो रणे युधिष्ठिरं सप्तभिरभ्यविध्यत्। तञ्चापि पार्थो नवभिः पृषत्कैर्व्विव्याध राजंस्तुमुले महात्मा।
आकर्णपूर्णायतसम्प्रयुक्तैः शरैस्तदा संयति तैलधौतैः। अन्योन्यमाच्छादयतां महारथौ मद्राधिपश्चापि युधिष्ठिरश्च।
ततस्तु तूर्णं समरे महारथौ परस्परस्यान्तरमीक्षमाणौ। शरैर्भृशं विव्यधतुर्नृपोत्तमौ महाबलौ शत्रुभिरप्रधृष्यौ।
तयोर्धनुर्ज्यातलनिःस्वनो महान् महेन्द्रवज्राशनितुल्यनिःस्वनः। परस्परं बाणगणैर्महात्मनोः प्रकिरतोर्मद्रपपाण्डुवीर्य्ययोः।
तौ चेरतुर्व्याघ्रशिशुप्रकाशौ महावनेष्वामिषगृद्धिनाविव। विषाणिनौ नागवराविवोभौ ततक्षतुः संयुगजातदर्पौ।
ततस्तु मद्राधिपतिर्महात्मा युधिष्ठिरं भीमबलं प्रसह्य। विव्याध वीरं हृदयेऽतिवेगं शरेण सूर्य्याग्निसमप्रभेण।
ततोऽतिविद्धोऽथ युधिष्ठिरोऽपि सुसंप्रयुक्तेन शरेण राजन्। जघान मद्राधिपतिं महात्मा मुदञ्च लेभे वृषभः कुरूणां।
ततो मुहूर्त्तादिव पार्थिवेन्द्रो लब्ध्वा संज्ञां क्रोधसंरक्तनेत्रः। शतेन पार्थं त्वरितो जघान सहस्रनेत्रप्रतिमप्रभावः।
त्वरंस्ततो धर्म्मसुतो महात्मा शल्यस्य कोपान्नवभिः पृषत्कैः। भित्त्वा चोरस्तापनीयञ्च वर्म्म जघान षड्भिस्त्वपरैः पृषत्कैः।
ततस्तु मद्राधिपतिः प्रहृष्टो धनुर्व्विकृष्य व्यसृजत् पृषत्कान्। द्वाभ्यां शराभ्याञ्च तथैव राज्ञश्चिच्छेद चापं कुरुपुङ्गवस्य।
नवं ततोऽन्यत् समरे प्रगृह्य राजा धनुर्घोरतरं महात्मा। शल्यं हि विव्याध शरैः समन्तात् यथा महेन्द्रो नमुचिं शिताग्रैः।
ततस्तु शल्यो नवभिः पृषत्कैर्भीमस्य राज्ञश्च युधिष्ठिरस्य। निकृत्य रौक्मे पटुवर्म्मणी तयोर्व्विदारयामास भुजौ महात्मा।
ततोऽपरेण ज्वलनार्कतेजसा क्षुरेण राज्ञो धनुरुन्ममाथ। कृपश्च तस्यैव जघान सूतं षड्भिः शरैः सोऽभिमुखं पपात।
मद्राधिपश्चापि युधिष्ठिरस्य शरैश्चतुर्भिर्निजघान वाहान्। वाहांश्च हत्वा व्यकरोन्महात्मा योधक्षयं धर्म्मसुतस्य राज्ञः।
तथा कृते राजनि भीमसेनो मद्राधिपस्याशु ततो महात्मा। छित्त्वा धनुर्व्वेगवता शरेण द्वाभ्यामविध्यत् सुभृशं नरेन्द्रं।
तथा परेणास्य जहार यन्तुः कायाच्छिरः सन्नहनीयमध्यात्। जघान चाश्वांश्चतुरः सुशीघ्रं तथा भृशं कुपितो भीमसेनः।
तमग्रणीः सर्व्वधनुर्द्धराणामेकञ्चरन्तं समरेऽतिवेगं। भीमः शतेन व्यकिरच्छराणां माद्रीपुत्रः सहदेवस्तथैव।
तैः सायकैर्म्मोहितं वीक्ष्य शल्यं भीमः शरैरस्य चकर्त्त वर्म्म। स भीमसेनेन निकृत्तवर्म्मा मद्राधिपश्चर्म्म सहस्रतारं।
प्रगृह्य खड्गञ्च रथान्महात्मा प्रस्कन्द्य कुन्तीसुतमभ्यधावत्। छित्त्वा रथेषां नकुलस्य सोऽथ युधिष्ठिरं भीमबलोऽभ्यधावत्।
तञ्चापि राजानमथोत्पतन्तं क्रुद्धं यथैवान्तकमापतन्तं। धृष्टद्युम्नो द्रौपदेयाः शिखण्डी शिनेश्च नप्ता सहसा परीयुः।
अथास्य चर्म्माप्रतिमं न्यकृन्तद्भीमो महात्मा नवभिः पृषत्कैः। खड्गञ्च भल्लैर्निचकर्त्त मुष्टौ नदन् प्रहृष्टस्तव सैन्यमध्ये।
तत् कर्म्म भीमस्य समीक्ष्य हृष्टास्ते पाण्डवानां प्रवरा रथौघाः। नादञ्च चक्रुर्भृशमुत्स्मयन्तः शङ्खांश्च दध्मुः शशिसन्निकाशान्।
तेनाथ शब्देन विभीषणेन तवाभितप्तं बलमप्रधृष्यं। कान्दिग्भूतं रुधिरेणोक्षिताङ्गं विसंज्ञकल्पञ्च तदा विषण्णं।
स मद्रराजः सहसाऽवकीर्णो भीमाग्रगैः पाण्डवयोधमुख्यैः। युधिष्ठिरस्याभिमुखं जवेन सिंहो यथा मृगहेतोः प्रयातः।
स धर्म्मराजो निहताश्वसूतः क्रोधेन दीप्तो ज्वलनप्रकाशः। दृष्ट्वा तु मद्राधिपतिञ्च तूर्णं समभ्यधावत्तमरिं बलेन।
गोविन्दवाक्यं त्वरितं विचिन्त्य दध्रे मतिं शल्यविनाशनाय। स धर्म्मराजो निहताश्वसूतो रथे तिष्ठन् शक्तिमेवाभ्यकाङ्क्षत्।

तथापि शल्यस्य निशम्य कर्म्म महात्मनो भागमथावशिष्टं । स्मृत्वा मनः शल्यवधे महात्मा यथोक्तमिन्द्रावरजस्य चक्रे ।
स धर्म्मराजो मणिहेमदण्डां जग्राह शक्तिं कनकप्रकाशां । नेत्रे च दीप्ते सहसा विवृत्य मद्राधिपं क्रुद्धमना निरैक्षत् ।
निरीक्षितो ऽसौ नरदेवराज्ञा पूतात्मना निर्हृतकल्मषेण । आसीन्न यद्भस्मसान्मद्रराजस्तदद्भुतं मे प्रतिभाति राजन् ।
ततस्तु शक्तिं रुचिरोग्रदण्डां मणिप्रवेकोज्ज्वलितां प्रदीप्तां । चिक्षेप वेगात्सुभृशं महात्मा मद्राधिपाय प्रवरः कुरूणां ।
दीप्तामथैनां महता बलेन सविस्फुलिङ्गां सहसा पतन्तीं । प्रैक्षन्त सर्व्वे कुरवः समेता दिवो युगान्ते महतीमिवोल्कां । ९०५
तां कालरात्रीमिव पाशहस्तां यमस्य धात्रीमिव घोररूपां । स ब्रह्मदण्डप्रतिमाममोघां ससर्ज्ज यत्तो युधि धर्म्मराजः ।
गन्धस्रगग्र्यासनपानभोजनैरभ्यर्च्चितां पाण्डुसुतैः प्रयत्नात् । संवर्त्तकाग्निप्रतिमां ज्वलन्तीं कृत्यामथर्व्वाङ्गिरसीमिवोग्रां ।
ईशानहेतोः प्रतिनिर्म्मितां तां त्वष्ट्रा रिपूणामसुदेहभक्षां । भूम्यन्तरीक्षादिजलाशयानि प्रसह्य भूतानि निहन्तुमीशां ।
घण्टापताकामणिवज्रनालां वैदूर्य्यचित्रां तपनीयदण्डां । त्वष्ट्रा प्रयत्नान्नियमेन क्लृप्तां ब्रह्मद्विषामन्तकरीममोघां ।
बलप्रयत्नादधिरूढवेगां मन्त्रैश्च घोरैरभिमन्त्र्य यत्नात् । ससर्ज्ज मार्गेण च तां वरेण वधाय मद्राधिपतेस्तदानीं । ९१०
हतो ऽसि पापेत्यभिगर्ज्जमानो रुद्रो ऽन्धकायान्तकरं यथेषुं । प्रसार्य्य बाहुं सुदृढं सुपाणिं क्रोधेन नृत्यन्निव धर्म्मराजः ।
तां सर्व्वशक्त्या प्रहितां सुशक्तिं युधिष्ठिरेणाप्रतिवार्य्यवीर्य्यां । प्रतिग्रहायाभिननर्द्द शल्यः सम्यग्घुतामग्निरिवाज्यधारां ।
॥ तस्य मर्म्माणि विदार्य्य शुभ्रमुरो विशालञ्च तथैव भित्त्वा । विवेश गां तोयमिवाप्रसक्ता यशो विशालं नृपतेर्द्दहन्ती ।
नासाक्षिकर्णास्यविनिःसृतेन प्रस्यन्दता च व्रणसम्भवेन । संसिक्तगात्रो रुधिरेण सो ऽभूत् क्रौञ्चो यथा स्कन्दहतो महाद्रिः ।
प्रसार्य्य बाहू च रथाद्गतो गां सञ्छिन्नवर्म्मा कुरुनन्दनेन । महेन्द्रवाहप्रतिमो महात्मा वज्राहतं शृङ्गमिवाचलस्य । ९१५
बाहू प्रसार्य्याभिमुखं धर्म्मराजस्य मद्रराट् । ततो निपतितो भूमाविन्द्रध्वज इवोच्छ्रितः ।
स तया भिन्नसर्व्वाङ्गो रुधिरेण समुक्षितः । प्रत्युद्गत इव प्रेम्णा भूम्यां स नरपुङ्गवः ।
प्रियया कान्तया कान्तः पतमान इवोरसि । चिरं भुक्त्वा वसुमतीं प्रियां कान्तामिव प्रभुः ।
सर्व्वैरङ्गैः समाश्लिष्य प्रसुप्त इव चाभवत् । धर्म्ये धर्म्मात्मना युद्धे निहतो धर्म्मसूनुना ।
सम्यग्घुत इव स्विष्टः प्रशान्तो ऽग्निरिवाध्वरे । शक्त्या विभिन्नहृदयं विप्रविद्धायुधध्वजं । ९२०
प्रशान्तमपि मद्रेशं लक्ष्मीर्नैव विमुञ्चति । ततो युधिष्ठिरश्चापमादायेन्द्रधनुःप्रभं ।
व्यधमद्द्विषतः संख्ये खगराडिव पन्नगान् । देहासून्निशितैर्भल्लैरिपूणां नाशयत् क्षणात् ।
ततः पार्थस्य बाणौघैरावृताः सैनिकास्तव । निमीलिताक्षाः क्षिण्वन्तो भृशमन्योन्यमर्द्दिताः ।
क्षरन्तो रुधिरं देहैर्व्विपन्नायुधजीविताः । ततः शल्ये निपतिते मद्रराजानुजो युवा ।
भ्रातुस्तुल्यगुणैः सर्व्वैरथी पाण्डवमभ्ययात् । विव्याध च नरश्रेष्ठो नाराचैर्ब्बहुभिस्त्वरन् । ९२५
हतस्यापचितिं भ्रातुश्चिकीर्षुर्युद्धदुर्म्मदः । तं विव्याधाशुगैः षड्भिर्धर्म्मराजस्त्वरन्निव ।
कार्म्मुकञ्चास्य चिच्छेद क्षुराभ्यां ध्वजमेव च । ततो ऽस्य दीप्यमानेन सुदृढेन शितेन च ।
प्रमुखे वर्त्तमानस्य भल्लेनापाहरच्छिरः । सकुण्डलं तद्ददृशे पतमानं शिरो रथात् ।
पुण्यक्षयमनुप्राप्य पतन् स्वर्गादिव च्युतः । तस्यापकृष्टशीर्षन्तु शरीरं पतितं रथात् ।

रुधिरेण च सिक्ताङ्गं दृष्ट्वा सैन्यमभज्यत । विचित्रकवचे तस्मिन् हते मद्रनृपानुजे । ८१०
हाहाकारं प्रकुर्व्वाणाः कुरवो विप्रदुद्रुवुः । शल्यानुजं हतं दृष्ट्वा तावकास्त्यक्तजीविताः ।
वित्रेसुः पाण्डवभयाद्रजोध्वस्तास्तदा भृशं । तांस्तथा भज्यमानांस्तु कौरवान् भरतर्षभ ।
शिनेर्नप्ता किरन् वाणैरभ्यवर्त्तत सात्यकिः । तमायान्तं महेष्वासमप्रधृष्यं दुरासदं ।
हार्द्दिक्यस्त्वरितो राजन् प्रत्यगृह्णादभीतवत् । तौ समेतौ महात्मानौ वार्ष्णेयावपराजितौ ।
हार्द्दिक्यः सात्यकिश्चैव सिंहाविव बलोत्कटौ । इषुभिर्व्विमलाभासैश्छादयन्तौ परस्परं । ८१५
अर्च्चिर्भिरिव सूर्य्यस्य दिवाकरसमप्रभौ । चापमार्गबलोद्धूतान् मार्गणान् वृष्णिसिंहयोः ।
आकाशगानपश्याम पतङ्गानिव शीघ्रगान् । सात्यकिं दशभिर्व्विद्ध्वा हयांश्चास्य त्रिभिः शरैः ।
चापमेकेन चिच्छेद हार्द्दिक्यो नतपर्व्वणा । तं निकृत्तं धनुःश्रेष्ठमपास्य शिनिपुङ्गवः ।
अन्यदादत्त वेगेन वेगवत्तरमायुधं । तदादाय धनुःश्रेष्ठं वरिष्ठः सर्व्वधन्विनां ।
हार्द्दिक्यं दशभिर्व्वाणैः प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे । ततो रथं युगेषाञ्च छित्त्वा भल्लैः सुसंयतैः । ८२०
अश्वांस्तस्यावधीत्तूर्णमुभौ च पार्ष्णिसारथी । ततस्तं विरथं दृष्ट्वा कृपः शारद्वतः प्रभो ।
अपोवाह ततः क्षिप्रं रथमारोप्य वीर्य्यवान् । मद्रराजे हते राजन् विरथे कृतवर्म्मणि ।
दुर्य्योधनबलं सर्व्वं पुनरासीत् पराङ्मुखं । तत्परे नान्वबुध्यन्त सैन्ये च रजसा वृते ।
बलञ्च हतभूयिष्ठं तत्तदासीत् पराङ्मुखं । ततो मुहूर्त्तात्तेऽपश्यन्रजो भौमं समुत्थितं ।
विविधैः शोणितस्रावैः प्रसिक्तं पुरुषर्षभ । ततो दुर्य्योधनो दृष्ट्वा भग्नञ्च बलमन्तिकात् । ८२५
जवेनापततः पार्थानेकः सर्व्वानवारयत् । पाण्डवान् सरथान्दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नञ्च पार्षतं ।
आनर्त्तञ्च दुराधर्षं शितैर्व्वाणैरवारयत् । तं परे नाभ्यवर्त्तन्त मर्त्या मृत्युमिवागतं ।
अथान्यं रथमास्थाय हार्द्दिक्योऽपि न्यवर्त्तत । ततो युधिष्ठिरो राजा त्वरमाणो महारथः ।
चतुर्भिर्निजघानाश्वान् पत्रिभिः कृतवर्म्मणः । विव्याध गौतमञ्चापि षड्भिर्भल्लैः सुतेजनैः ।
अश्वत्थामा तथा राज्ञा हताश्वं विरथीकृतं । तमपोवाह हार्द्दिक्यं स्वरथेन युधिष्ठिरात् । ८३०
ततः शारद्वतः षड्भिः प्रत्यविध्यद्युधिष्ठिरं । विव्याध चाश्वान्निशितैस्तथाऽष्टाभिः शिलीमुखैः ।
एवमेतन्महाराज युद्धशेषमवर्त्तत । तव दुर्म्मन्त्रिते राजन् सहपुत्रस्य भारत ।
तस्मिन् महेष्वासवरे विशस्ते सङ्ग्राममध्ये कुरुपुङ्गवेन । पार्थाः समेताः परमप्रहृष्टाः शङ्खान् प्रदध्मुर्हतमीक्ष्य शल्यं ।
युधिष्ठिरञ्च प्रशशंसुराजौ पुरा सुरा वृत्रवधे यथेन्द्रं । चक्रुश्च नानाविधवाद्यशब्दान् निनादयन्तो वसुधां समन्तात् ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि शल्यवधे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ शल्येऽथ निहते राजन् मद्रराजपदानुगाः । रथाः सप्तशता वीरा निर्य्ययुर्म्महतो बलात् । ८३५
दुर्य्योधनस्तु द्विरदमारुह्याचलसन्निभं । छत्रेण ध्रियमाणेन वीज्यमानश्च चामरैः ।
न गन्तव्यं न गन्तव्यमिति मद्रानवारयत् । दुर्य्योधनेन ते वीरा वार्य्यमाणाः पुनः पुनः ।
युधिष्ठिरं जिघांसन्तः पाण्डूनां प्राविशद्बलं । ते तु शूरा महाराज कृतचित्ताश्च योधने ।

धनुःशब्दं महत् श्रुत्वा सहायुध्यन्त पाण्डवैः । श्रुत्वा च निहतं शल्यं शल्यपुत्त्रञ्च पीडितं ।
मद्रराजप्रिये युक्तैर्म्मद्रकाणां महारथैः । आजगाम ततः पार्थो गाण्डीवं विक्षिपन् धनुः । ९६०
पूरयन् रथघोषेण दिशः सर्व्वा महारथः । ततोऽर्ज्जुनश्च भीमश्च माद्रीपुत्त्रौ च पाण्डवौ ।
सात्यकिश्च नरव्याघ्रो द्रौपदेयाश्च सर्व्वशः । धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च पाञ्चालाः सह सोमकैः ।
युधिष्ठिरं परीप्सन्तः समन्तात् पर्य्यवारयन् । ते समन्तात् परिवृताः पाण्डवाः पुरुषर्षभाः ।
क्षोभयन्ति स्म सेनां तां मकराः सागरं यथा । वृक्षानिव महावाताः कम्पयन्ति स्म तावकान् ।
पुरोवातेन गङ्गेव क्षोभमाणा महानदी । अक्षोभ्यत तदा राजन् पाण्डूनां ध्वजिनी पुनः । ९६५
प्रस्कन्द्य सेनां महतीं महात्मानो महारथाः । बहवश्चुक्रुशुस्तत्र क स राजा युधिष्ठिरः ।
भ्रातरो वाऽस्य ते शूरा दृश्यन्ते नेह केचन । धृष्टद्युम्नोऽथ शैनेयो द्रौपदेयाश्च सर्व्वशः ।
पाञ्चालाश्च महावीर्य्याः शिखण्डी च महारथः । एवं तान् वादिनः शूरान् द्रौपदेया महारथाः ।
अभ्यघ्नन् युयुधानश्च मद्रराजपदानुगान् । चक्रैर्व्विमथिताः केचित् केचिच्छिन्ना महाध्वजैः ।
प्रत्यदृश्यन्त समरे तावका निहताः परैः । आलोक्य पाण्डवान् युद्धे योधान् राजन् समन्ततः । ९७०
वार्य्यमाणा ययुर्व्वेगात् पुत्त्रेण तव भारत । दुर्य्योधनस्तु तान् वीरान् वारयामास सान्त्वयन् ।
न चास्य शासनं केचित् तत्र चक्रुर्म्महारथाः । ततो गान्धारराजस्य पुत्त्रः शकुनिरब्रवीत् ।
दुर्य्योधनं महाराज वचनं वचनक्षमः । किं नः सम्प्रेक्षमाणानां मद्राणां हन्यते बलं ।
न युक्तमेतत् समरे त्वयि तिष्ठति भारत । सहितैश्चापि योद्धव्यमित्येष समयः कृतः ।
अथ कस्मात् परानेव घ्नतो मर्षयतेऽनघ । ९७५
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ वार्य्यमाणा मया पूर्व्वं नैते चक्रुर्व्वचो मम । एते विनिहताः सर्व्वे प्रस्कन्नाः पाण्डुवाहिनीं ।
॥ शकुनिरुवाच ॥ न भर्त्तुः शासनं वीरा रणे कुर्व्वन्त्यमर्षिताः । अलं क्रोद्धुं न चैतेषां नायं काल उपेक्षितुं ।
यामः सर्व्वे च सम्भूय सवाजिरथकुञ्जराः । परित्रातुं महेष्वासान्मद्रराजपदानुगान् ।
अन्योन्यं परिरक्षाम यत्नेन महता नृप । एवं सर्व्वे तु सञ्चिन्त्य प्रययुर्यत्र सैनिकाः ।
एवमुक्तस्ततो राजा बलेन महता वृतः । प्रययौ सिंहनादेन कम्पयन्निव मेदिनीं । ९८०
हत विध्यत गृह्णीत प्रहरध्वं निकृन्तत । इत्यासीत्तुमुलः शब्दस्तव सैन्यस्य भारत ।
पाण्डवास्तु रणे दृष्ट्वा मद्रराजपदानुगान् । सहितानभ्यवर्त्तन्त गुल्ममास्थाय मध्यमं ।
ते मुहूर्त्ताद्रणे वीरा हस्ताहस्ति विशाम्पते । निहताः प्रत्यदृश्यन्त मद्रराजपदानुगाः ।
ततो नः संप्रयातानां हतमद्रास्तरस्विनः । हृष्टाः किलकिलाशब्दमकुर्व्वन् सहिताः परे ।
उत्थितानि कबन्धानि समदृश्यन्त सर्व्वशः । पपात महती चोल्का मध्येनादित्यमण्डलात् । ९८५
रथैर्भग्नैर्युगाक्षैश्च निहतैश्च महारथैः । अश्वैर्निपतितैश्चैव सञ्छन्नाभूद्वसुन्धरा ।
वातायमानैस्तुरगैर्युगासक्तैस्ततस्ततः । अदृश्यन्त महाराज योधास्तत्र रणाजिरे ।
भग्नचक्रान् रथान् केचिदवहंस्तुरगा रणे । रथार्द्धं केचिदादाय दिशो दश विबभ्रमुः ।

तत्र तत्र व्यदृश्यन्त योधैः श्लिष्टाः सवाजिनः । रथिनः पतमानाश्च दृश्यन्ते स्म नरोत्तम ।
गगनात् प्रच्युताः सिद्धाः पुण्यानामिव संक्षये । निहतेषु च शूरेषु मद्रराजानुगेषु वै । ९९०
अस्मानापततश्चापि दृष्ट्वा पार्था महारथाः । अभ्यवर्त्तन्त वेगेन जयगृध्नाः प्रहारिणः ।
बाणशब्दरवान् कृत्वा विमिश्राञ् शङ्खनिःस्वनैः । अस्मांस्तु पुनरासाद्य लब्धलक्ष्याः प्रहारिणः ।
शरासनानि धुन्वानाः सिंहनादान् प्रचुक्रुशुः । ततो हतमभिप्रेक्ष्य मद्रराजबलं महत् ।
मद्रराजञ्च समरे दृष्ट्वा शूरं निपातितं । दुर्य्योधनबलं सर्व्वं पुनरासीत्पराङ्मुखं ।
वध्यमानं महाराज पाण्डवैर्जितकाशिभिः । दिशो भेजेऽथ सम्भ्रान्तं त्रासितं दृढधन्विभिः । ९९५
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ पातिते युधि दुर्द्धर्षे मद्रराजे महारथे । तावकास्तव पुत्राश्च प्रायशो विमुखाऽभवन् ।
वणिजो नावि भिन्नायां यथाऽगाधेऽप्लवेऽर्णवे । अपारे पारमिच्छन्तो हते शूरे महात्मना ।
मद्रराजे महाराज वित्रस्ताः शरविक्षताः । अनाथा नाथमिच्छन्तो मृगाः सिंहार्द्दिता इव ।
वृषा यथा भग्नशृङ्गाः शीर्णदन्ता यथा गजाः । मध्याह्ने प्रत्यपायाम निर्ज्जिताऽजातशत्रुणा ।
न सन्धातुमनीकानि न च राजन् पराक्रमे । आसीद्बुद्धिर्हते शल्ये भूयो योधस्य कस्यचित् । १०००
भीष्मे द्रोणे च निहते सूतपुत्रे च भारत । यद्दुःखं तव योधानां भयञ्चासीद्विशाम्पते ।
तद्भयं स च नः शोको भूय एवाभ्यवर्त्तत । निराशाश्च जये तस्मिन् हते शल्ये महारथे ।
हतप्रवीरा विध्वस्ता निकृत्ताश्च शितैः शरैः । मद्रराजे हते राजन् योधास्ते प्राद्रवन् भयात् ।
अश्वानन्ये गजानन्ये रथानन्ये महारथाः । आरुह्य जवसम्पन्नाः पादाताः प्राद्रवंस्तथा ।
द्विसाहस्राश्च मातङ्गा गिरिरूपाः प्रहारिणः । सम्प्राद्रवन् हते शल्ये अङ्कुशाङ्गुष्ठनोदिताः । १००५
ते रणाद्भरतश्रेष्ठ तावकाः प्राद्रवन् दिशः । धावन्तश्चाप्यपश्याम श्वसमानान् शराहतान् ।
तान् प्रभग्नान् द्रुतान्दृष्ट्वा हतोत्साहान् पराजितान् । अभ्यद्रवन्त पाञ्चालाः पाण्डवाश्च जयैषिणः ।
बाणशब्दरवाश्चैव सिंहनादाश्च पुष्कलाः । शङ्खशब्दश्च शूराणां दारुणः समपद्यत ।
दृष्ट्वा तु कौरवं सैन्यं भयत्रस्तं प्रविद्रुतं । अन्योन्यं समभाषन्त पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ।
अद्य राजा सत्यधृतिर्निहतामित्रो युधिष्ठिरः । अद्य दुर्य्योधनो हीनो दीप्तया नृपतिश्रिया । १०१०
अद्य श्रुत्वा हतं पुत्रं धृतराष्ट्रो जनेश्वरः । विह्वलः पतितो भूमौ किल्बिषं प्रतिपद्यतां ।
अद्य जानातु कौन्तेयं समर्थं सर्व्वधन्विनां । अद्यात्मानञ्च दुर्म्मेधा गर्हयिष्यति पापकृत् ।
अद्य क्षत्तुर्व्वचः सत्यं विजानातु महीपतिः । अद्यप्रभृति पार्थांश्च प्रेष्यभूत उपाचरन् ।
विजानातु नृपो दुःखं यत् प्राप्तं पाण्डुनन्दनैः । अद्य कृष्णस्य माहात्म्यं जानातु स महीपतिः ।
अद्यार्ज्जुनधनुर्घोषं घोरं जानातु संयुगे । अस्त्राणाञ्च बलं सर्व्वं बाह्वोश्च बलमाहवे । १०१५
अद्य ज्ञास्यन्ति भीमस्य बलं घोरं महात्मनः । हते दुर्य्योधने युद्धे शक्रेणेवासुरे बले ।
यत्कृतं भीमसेनेन दुःशासनवधे तदा । नान्यः कर्त्ताऽस्ति लोकेऽस्मिन् ऋते भीमान्महाबलात् ।

अद्य ज्येष्ठस्य जानीतां पाण्डवस्य पराक्रमं। मद्रराजं हतं श्रुत्वा देवैरपि सुदुःसहं।
अद्य ज्ञास्यति सङ्ग्रामे माद्रीपुत्रौ सुदुःसहौ। निहते सौबले वीरे गान्धारेषु च सर्व्वशः।
कथं जयो न तेषां स्याद्येषां योद्धा धनञ्जयः। सात्यकिर्भीमसेनश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः।
द्रौपद्यास्तनयाः पञ्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ। शिखण्डी च महेष्वासो राजा चैव युधिष्ठिरः।
येषाञ्च जगतो नाथो नाथः कृष्णो जनार्द्दनः। कथं तेषां जयो न स्याद्येषां धर्म्मो व्यपाश्रयः।
भीष्मं द्रोणञ्च कर्णञ्च मद्रराजानमेव च। अथान्यान् नृपतीन् वीरान् शतशोऽथ सहस्रशः।
कोऽन्यः शक्तो रणे जेतुमृते पार्थाद्युधिष्ठिरात्। यस्य नाथो हृषीकेशः सदा सत्ययशोनिधिः।
इत्येवं वदमानास्ते हर्षेण महता युताः। प्रभग्नांस्तावकान् योधान् प्रहृष्टाः पृष्ठतोऽन्वयुः।
धनञ्जयो रथानीकमभ्यवर्त्तत वीर्य्यवान्। माद्रीपुत्रौ च शकुनिं सात्यकिश्च महारथः।
तान् प्रेक्ष्य द्रवतः सर्व्वान् भीमसेनभयार्द्दितान्। दुर्य्योधनस्तदा सूतमब्रवीद्विस्मयन्निव।
मामतिक्रमते पार्थो धनुष्पाणिरवस्थितः। जघने सर्व्वसैन्यानां ममाश्वान् प्रतिपादय।
जघने युध्यमानं हि कौन्तेयो मां धनञ्जयः। नोत्सहेदभ्यतिक्रान्तुं वेलामिव महोदधिः।
पश्य सैन्यं महत् सूत पाण्डवैः समभिद्रुतं। सैन्यरेणुं समुद्धूतं पश्यस्वैनं समन्ततः।
सिंहनादांश्च बहुशः शृणु घोरान्महाभयान्। तस्माद्याहि शनैः सूत जघनं परिपालयन्।
मयि स्थिते च समरे निरुद्धेषु च पाण्डुषु। पुनरावर्त्तते तूर्णं मामकं बलमोजसा।
तत् श्रुत्वा तव पुत्रस्य शूरार्य्यसदृशं वचः। सारथिर्हेमसञ्छन्नान् शनैरश्वानचोदयत्।
गजाश्वरथिभिर्हीनास्त्यक्तात्मानं पदातयः। एकविंशतिसाहस्राः संयुगायावतस्थिरे।
नानादेशसमुद्भूता नानानगरवासिनः। अवस्थितास्तदा योधाः प्रार्थयन्तो महद्यशः।
तेषामापततां तत्र संहृष्टानां परस्परं। सम्मर्द्दः सुमहान् जज्ञे घोररूपो भयानकः।
भीमसेनस्तदा राजन् धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः। बलेन चतुरङ्गेण नानादेश्यानवारयत्।
भीममेवाभ्यवर्त्तन्त रणेऽन्ये तु पदातयः। प्रक्ष्वेडास्फोटसंहृष्टा वीरलोकं यियासवः।
आसाद्य भीमसेनन्तु संरब्धा युद्धदुर्म्मदाः। धार्त्तराष्ट्रा विनेदुर्हि नान्यामकथयन् कथां।
परिवार्य्य रणे भीमं निजघ्नुस्ते समन्ततः। स बध्यमानः समरे पदातिगणसंवृतः।
न चचाल ततः स्थानान्मैनाक इव पर्व्वतः। ते तु क्रुद्धा महाराज पाण्डवानां महारथं।
निग्रहीतुं प्रवृत्ता हि योधांश्चान्यानवारयन्। अकुध्यत रणे भीमस्तैस्तदा पर्य्यवस्थितैः।
सोऽवतीर्य्य रथात्तूर्णं पदातिः समवस्थितः। जातरूपपरिच्छन्नां प्रगृह्य महतीं गदां।
अवधीत्तावकान् योधान्दण्डपाणिरिवान्तकः। विप्रहीनरथाश्वांस्तानवधीत् पुरुषर्षभः।
एकविंशतिसाहस्रान् पदातीन् समपोथयत्। हत्वा तत् पुरुषानीकं भीमः सत्यपराक्रमः।
धृष्टद्युम्नं पुरस्कृत्य न चिरात्प्रत्यदृश्यत। पादाता निहता भूमौ शिश्यिरे रुधिरोक्षिताः।
सम्भग्ना इव वातेन कर्णिकाराः सुपुष्पिताः। नानाशस्त्रसमायुक्ता नानाकुण्डलधारिणः।

नानाजात्या हतास्तत्र नानादेशसमागताः । पताकाध्वजसम्पन्नं पदातीनां महद्बलं ।
निकृत्तं विबभौ रौद्रं घोररूपं भयावहं । युधिष्ठिरपुरोगाश्च सहसैन्या महारथाः ।
अभ्यधावंस्तदात्मानं पुत्त्रं दुर्य्योधनं तव । ते सर्व्वे तावकान् दृष्ट्वा महेष्वासान् पराङ्मुखान् । १०१०
नात्यवर्त्तन्त ते पुत्त्रं वेलेव मकरालयं । तदद्भुतमपश्याम तव पुत्त्रस्य पौरुषं ।
यदेकं सहिताः पार्था न शेकुरतिवर्त्तितुं । नातिदूरापयातन्तु कृतबुद्धिं पलायने ।
दुर्य्योधनः स्वकं सैन्यमब्रवीद्भृशविक्षतं । न तं देशं प्रपश्यामि पृथिव्यां पर्व्वतेषु वा ।
यत्र यातान्न वो हन्युः पाण्डवाः किं सृतेन वः । स्वल्पञ्च बलमेतेषां कृष्णौ च भृशविक्षतौ ।
यदि सर्व्वेऽत्र तिष्ठामो ध्रुवं नो विजयो भवेत् । विप्रयातांस्तु वो भिन्नान् पाण्डवाः कृतविप्रियाः । १०१५
अनुसृत्य हनिष्यन्ति श्रेयान्नः समरे बधः । शृणुध्वन्तु क्षत्रियाः सर्व्वे यावन्तोऽत्र समागताः ।
यदा शूरञ्च भीरुञ्च मारयत्यन्तकः सदा । को नु मूढो न युध्येत पुरुषः क्षत्रियो ध्रुवं ।
श्रेयो नो भीमसेनस्य क्रुद्धस्याभिमुखे स्थितं । सुखः साङ्ग्रामिको मृत्युः क्षत्त्रधर्म्मेण युध्यतां ।
मर्त्त्येनावश्यमर्त्तव्यं गृहेष्वपि कदाचन । युध्यतः क्षत्त्रधर्म्मेण मृत्युरेष सनातनः ।
जित्वेह सुखमाप्नोति हतः प्रेत्य महत् फलं । न युद्धधर्म्मात् श्रेयान् वै पन्थाः स्वर्गस्य कौरवाः । १०२०
अचिरेणार्जितान् लोकान् हतो युद्धे समश्नुते । श्रुत्वा तद्वचनं तस्य पूजयित्वा च पार्थिवाः ।
पुनरेवाभ्यवर्त्तन्त पाण्डवानाततायिनः । तानापतत एवाशु व्यूढानीकाः प्रहारिणः ।
प्रत्युद्ययुस्तदा पार्था जयगृद्धाः प्रमन्यवः । धनञ्जयो रथेनाजावभ्यवर्त्तत वीर्य्यवान् ।
विश्रुतं त्रिषु लोकेषु व्याक्षिपन् गाण्डिवं धनुः । माद्रीपुत्त्रौ च शकुनिं सात्यकिश्च महाबलः ।
जवेनाभ्यपतन् हृष्टा यतो वै तावकं बलं । १०२५
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि संकुलयुद्धे ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ सन्निवृत्ते जनौघे तु शाल्वो म्लेच्छगणाधिपः । अभ्यवर्त्तत संक्रुद्धः पाण्डवानां महद्बलं ।
आस्थाय सुमहानागं प्रभिन्नं पर्व्वतोपमं । दृप्तमैरावतप्रख्यममित्रगणमर्द्दनं ।
योऽसौ महान् भद्रकुले प्रसूतः सम्पूजितो धार्त्तराष्ट्रेण नित्यं । सुकल्पितः शास्त्रविनिश्चयज्ञैः सदोपवाह्यः समरेषु राजन् ।
तमास्थितो राजवरो बभूव यथोदयस्थः सविता क्षपान्ते । स तेन नागप्रवरेण राजन्नभ्युद्ययौ पाण्डुसुतान् समेतान् ।
शितैः पृषत्कैर्व्विददार वेगैर्म्महेन्द्रवज्रप्रतिमैः सुघोरैः । ततः शरान् वै विसृजन् महारणे योधांश्च राजन्नयतो यमाय । १०३०
नास्यान्तरं ददृशुः स्वे परे वा यथा पुरा वज्रधरस्य दैत्याः । ऐरावणस्थस्य चमूर्व्विमर्द्दे दैत्याः पुरा वासवस्येव राजन् ।
ते पाण्डवाः सोमकाः सृञ्जयाश्च तमेकनागं ददृशुः समन्तात् । सहस्रशो वै विचरन्तमेकं यथा महेन्द्रस्य गजं समीपे ।
स द्राव्यमाणन्तु बलं परेषां परीतकल्पं विबभौ समन्तात् । न चावतस्थे समरे भृशं भयाद्विमर्द्दमानन्तु परस्परं तदा ।
ततः प्रभग्ना सहसा महाचमूः सा पाण्डवी तेन नराधिपेन । दिशश्चतस्रः सहसा प्रधाविता गजेन्द्रवेगं तमपारयन्ती ।
दृष्ट्वा च तां वेगवतीं प्रभग्नां सर्व्वे त्वदीया युधि योधमुख्याः । सम्पूजयंस्ते तु नराधिपं तं दध्मुश्च शङ्खान् शशिसन्नि-
काशान् । १०३५

श्रुत्वा निनादं त्वथ कौरवाणां हर्षाद्विमुक्तं सह शङ्खशब्दैः। सेनापतिः पाण्डवसृञ्जयानां पाञ्चालपुत्रो ममृषे न भाषितं।
ततस्तु तं वै द्विरदं महात्मा प्रत्युद्ययौ त्वरमाणो जयाय। जम्भो यथा शक्रसमागमाद्वै नागेन्द्रमैरावणमिन्द्रवाह्यं।
तमापतन्तं सहसा तु दृष्ट्वा पाञ्चालपुत्रं युधि राजसिंहः। तं वै द्विपं प्रेषयामास तूर्णं वधाय राजन् द्रुपदात्मजस्य।
स तं द्विपेन्द्रं सहसापतन्तमविध्यदग्निप्रतिमैः पृषत्कैः। कर्म्मारधौतैर्निशितैर्ज्वलद्भिर्नाराचमुख्यैस्त्रिभिरुग्रवेगैः।
ततोऽपरान् पञ्च शितान्महात्मा नाराचमुख्यान् विससर्ज्ज कुम्भे। स तैस्तु विद्धः परमद्विपो रणे तदा परावृत्य भृशं
प्रदुद्रुवे। १०८०
तं नागराजं सहसा प्रणुन्नं विद्राव्यमाणं विनिवर्त्य शाल्वः। तोत्राङ्कुशैः प्रेषयामास तूर्णं पाञ्चालराजस्य सुतं प्रदिश्य।
दृष्ट्वापतन्तं सहसा तु नागं धृष्टद्युम्नः स्वरथाच्छीघ्रमेव। गदां प्रगृह्योग्रजवेन वीरो भूमिं प्रपन्नो भयविह्वलाङ्गः।
स तं रथं हेमविभूषिताङ्गं साश्वं ससूतं सहसा विमृद्य। उत्क्षिप्य हस्तेन नदन्महाद्विपो विपोथयामास वसुन्धरातले।
पाञ्चालराजस्य सुतञ्च दृष्ट्वा तदाऽर्द्दितं नागवरेण तेन। तमभ्यधावत्सहसा जवेन भीमः शिखण्डी च शिनेश्च नप्ता।
शरैश्च वेगं सहसा निगृह्य तस्याभितो ह्यापततो गजस्य। स संगृहीतो रथिभिर्गजो वै चचाल तैर्व्वार्य्यमाणश्च संख्ये। १०८५
ततः पृषत्कान् प्रववर्ष राजा सूर्य्यो यथा रश्मिजालान् समन्तात्। तैराशुगैर्व्वध्यमाना रथौघाः प्रदुद्रुवुः सहितास्तत्र तत्र।
तत्कर्म्म शाल्वस्य समीक्ष्य सर्व्वे पाञ्चालमत्स्या नृप सृञ्जयाश्च। हाहाकारैर्न्नादयन्तश्च सर्व्वे द्विपं समन्तात् रुरुधुर्नराग्र्याः।
पाञ्चालपुत्रस्त्वरितस्तु शूरो गदां प्रगृह्याचलशृङ्गकल्पां। ससम्भ्रमं भारत शत्रुघाती जवेन वीरोऽनुससार नागं।
ततस्तु नागं धरणीधराभं मदं स्रवन्तं जलदप्रकाशं। गदां समाविध्य भृशं जघान पाञ्चालराजस्य सुतस्तरस्वी।
स भिन्नकुम्भः सहसा विनद्य मुखात्प्रभूतं क्षतजं विमुञ्चन्। पपात नागो धरणीधराभः क्षितिप्रकम्पाच्चलितो यथाऽद्रिः। १०९०
निपात्यमाने तु तदा गजेन्द्रे हाहाकृते तव पुत्रस्य सैन्ये। स शाल्वराजस्य शिनिप्रवीरो जहार भल्लेन शिरः शितेन।
हृतोत्तमाङ्गो युधि सात्वतेन पपात भूमौ सह नागराज्ञा। यथाऽद्रिशृङ्गं सुमहत् प्रणुन्नं वज्रेण देवाधिपचोदितेन।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि शाल्ववधे विंशतितमोऽध्यायः॥ २०॥

॥ सञ्जय उवाच॥ तस्मिंस्तु निहते शूरे शाल्वे समितिशोभने। तवाभज्यद्बलं वेगाद्वातेनेव महाद्रुमः।
तत् प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा कृतवर्म्मा महारथः। दधार समरे शूरः शत्रुसैन्यं महाबलः।
सन्निवृत्तास्तु ते शूरा दृष्ट्वा सात्वतमाहवे। शैलोपमं स्थितं राजन् कीर्य्यमाणं शरैर्युधि। १०९५
ततः प्रववृते युद्धं कुरूणां पाण्डवैः सह। निवृत्तानां महाराज मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं।
तत्राश्चर्य्यमभूद्युद्धं सात्वतस्य परैः सह। यदेको वारयामास पाण्डुसेनां दुरासदां।
तेषामन्योन्यसुहृदां कृते कर्म्मणि दुष्करे। सिंहनादः प्रहृष्टानां दिवस्पृक् सुमहानभूत्।
तेन शब्देन वित्रस्ताः पाञ्चाला भरतर्षभ। शिनेर्न्नप्ता महाबाहुरन्वपद्यत सात्यकिः।
स समासाद्य राजानं क्षेमकीर्त्तिं महाबलं। सप्तभिर्निशितैर्ब्बाणैरनयद्यमसादनं। ११००
तमायान्तं महाबाहुं प्रवपन्तं शितान् शरान्। जवेनाभ्यपतद्धीमान् हार्द्दिक्यः शिनिपुङ्गवं।
सात्वतौ तौ महावीर्य्यौ धन्विनौ रथिनां वरौ। अन्योन्यमभिधावेतां शस्त्रप्रवरधारिणौ।
पाण्डवाः सह पाञ्चालैर्योधाश्चान्ये नृपोत्तमाः। प्रेक्षकाः समपद्यन्त तयोर्घोरे समागमे।

नाराचैर्व्वत्सदन्तैश्च वृष्ण्यन्धकमहारथौ । अभिजघ्नतुरन्योन्यं प्रहृष्टाविव कुञ्जरौ ।
चरन्तौ विविधान् मार्गान् हार्द्दिक्यशिनिपुङ्गवौ । मुहुरन्तर्हितावेतौ वाणवृष्ट्या परस्परं । ११०५
चापवेगबलोद्भूतान् मार्गणान् वृष्णिसिंहयोः । आकाशे समपश्याम पतङ्गानिव शीघ्रगान् ।
तमेकं सत्यकर्म्माणमासाद्य हृदिकात्मजः । अविध्यन्निशितैर्व्वाणैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
स दीर्घबाहुः संक्रुद्धस्तोत्त्रार्द्दित इव द्विपः । अष्टाभिः कृतवर्म्माणमविध्यत् परमेषुभिः ।
ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः कृतवर्म्मा शिलाशितैः । सात्यकिं त्रिभिराहत्य धनुरेकेन चिच्छिदे ।
निकृत्तं तद्धनुःश्रेष्ठमपास्य शिनिपुङ्गवः । अन्यदादत्त वेगेन शैनेयः सशरं धनुः । १११०
तदादाय धनुःश्रेष्ठं वरिष्ठः सर्व्वधन्विनां । आरोप्य च महावीर्य्यो महाबुद्धिर्म्महाबलः ।
अमृष्यमाणो धनुषश्छेदनं कृतवर्म्मणः । ततो राजन् महेष्वासः कृतवर्म्माणमभ्ययात् ।
ततस्तु निशितैर्व्वाणैर्द्दशभिः शिनिपुङ्गवः । जघान सूतमश्वांश्च ध्वजञ्च कृतवर्म्मणः ।
ततो राजन्महेष्वासः कृतवर्म्मा महारथः । हताश्वसूतं संप्रेक्ष्य रथं हेमपरिष्कृतं ।
रोषेण महताविष्टः शूलमुद्यम्य मारिष । चिक्षेप भुजवेगेन जिघांसुः शिनिपुङ्गवं । १११५
तच्छूलं सात्वतो ह्याजौ निर्भिद्य निशितैः शरैः । चूर्णितं पातयामास मोहयन्निव माधवं ।
ततोऽपरेण भल्लेन हृद्येनं समताडयत् । स युद्धे युयुधानेन हताश्वो हतसारथिः ।
कृतवर्म्मा कृतास्त्रेण धरणीमन्वपद्यत । तस्मिन् सात्यकिना वीरे द्वैरथे विरथीकृते ।
समपद्यत सर्व्वेषां सैन्यानां सुमहद्भयं । पुत्त्रस्य तव चात्यर्थं विषादः समजायत ।
हतसूते हताश्वे तु विरथे कृतवर्म्मणि । हताश्वञ्च समालक्ष्य हतसूतमरिन्दम । ११२०
अभ्यधावत् कृपो राजन् जिघांसुः शिनिपुङ्गवं । तमारोप्य रथोपस्थे मिषतां सर्व्वधन्विनां ।
अपोवाह महाबाहुं तूर्णमायोधनादपि । शैनेयाधिष्ठिते राजन् विरथे कृतवर्म्मणि ।
दुर्य्योधनबलं सर्व्वं पुनरासीत्पराङ्मुखं । तत्परे नावबुध्यन्त सैन्येन रजसा वृताः ।
तावकाः प्रद्रुता राजन् दुर्य्योधनमृते नृपं । दुर्य्योधनस्तु सम्प्रेक्ष्य भग्नं स्वबलमन्तिकात् ।
जवेनाभ्यपतत्तूर्णं सर्व्वांश्चैको न्यवारयत् । पाण्डूंश्च सर्व्वान् संक्रुद्धो धृष्टद्युम्नं स पार्षतं । ११२५
शिखण्डिनं द्रौपदेयान् पाञ्चालानाञ्च ये गणाः । कैकेयान् सोमकांश्चैव सृञ्जयानाञ्च मारिष ।
असम्भ्रमं दुराधर्षः शितैर्व्वाणैरवारयत् । अतिष्ठदाहवे यत्तः पुत्त्रस्तव महाबलः ।
यथा यज्ञे महानग्निर्म्मन्त्रपूतः प्रतापवान् । तथा दुर्य्योधनो राजा सङ्ग्रामे सर्व्वतोऽभवत् ।
तं परे नाभ्यवर्त्तन्त मर्त्त्या मृत्युमिवाहवे । अथान्यं रथमास्थाय हार्द्दिक्यः समपद्यत ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि कौरवसैन्यापयाने एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ पुत्त्रस्तु ते महाराज रथस्थो रथिनाम्वरः । दुरुत्सहो बभौ युद्धे यथा रुद्रः प्रतापवान् । ११३०
तस्य वाणसहस्रैस्तु प्रच्छन्ना ह्यभवन्मही । परांश्च सिषिचे वाणैर्धाराभिरिव पर्व्वतान् ।
न च सोऽस्ति पुमान् कश्चित्पाण्डवानां बलार्णवे । हयो गजो रथो वाऽपि योऽस्य वाणैरविक्षतः ।

यं यं हि समरे योधं प्रपश्याम विशाम्पते। स स वाणैश्चितो ऽभूद्वै पुत्त्रेण तव भारत ।
यथा सैन्येन रजसा समुद्भूतेन वाहिनी । प्रत्यदृश्यत सञ्छन्ना तथा वाणैर्महात्मनः।
वाणभूतामपश्याम पृथिवीं पृथिवीपते। दुर्य्योधनेन प्रकृतां क्षिप्रहस्तेन धन्विना । ११३५
तेषु योधसहस्रेषु तावकेषु परेषु च । एको दुर्य्योधनो ह्यासीत् स पुमानिति मे मतिः ।
तत्राद्भुतमपश्याम तव पुत्त्रस्य विक्रमं । यदेनं सहिताः पार्था नाभ्यवर्त्तन्त भारत ।
युधिष्ठिरं शतेनाजौ विव्याध भरतर्षभ । भीमसेनञ्च सप्तत्या सहदेवञ्च सप्तभिः ।
नकुलञ्च चतुःषष्ट्या धृष्टद्युम्नञ्च सप्तभिः । सप्तभिर्द्रौपदेयांश्च त्रिभिर्व्विव्याध सात्यकिं ।
धनुश्चिच्छेद भल्लेन सहदेवस्य मारिष । तदपास्य धनुश्छिन्नं माद्रीपुत्त्रः प्रतापवान्। ११४०
अभ्यद्रवत राजानं प्रगृह्यान्यन्महद्धनुः । ततो दुर्य्योधनं संख्ये विव्याध दशभिः शरैः ।
नकुलश्च ततो वीरो राजानं नवभिः शरैः । घोररूपैर्म्महावाणैर्व्विव्याध च ननाद च ।
सात्यकिश्चैव राजानं शरेणानतपर्व्वणा । द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या धर्म्मराजश्च पञ्चभिः ।
अशीत्या भीमसेनश्च शरै राजानमार्द्दयत् । समन्तात् कीर्य्यमाणस्तु वाणसंघैर्म्महात्मभिः ।
न चचाल महाराज सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः । लाघवं सौष्ठवञ्चापि वीर्य्यञ्चापि महात्मनः । ११४५
अतिसर्व्वाणि भूतानि ददृशुः सर्व्वमानवाः । धार्त्तराष्ट्रा हि राजेन्द्र योधास्तु स्वल्पमन्तरं ।
अपश्यमाना राजानं पर्य्यवर्त्तन्त दंशिताः । तेषामापततां घोरस्तुमुलः समपद्यत ।
क्षुब्धस्य हि समुद्रस्य प्रावृट्काले यथा स्वनः । समासाद्य रणे ते तु राजानमपराजितं ।
प्रत्युद्ययुर्म्महेष्वासाः पाण्डवानाततायिनः । भीमसेनं रणे क्रुद्धं द्रोणपुत्त्रो न्यवारयत् ।
नानावाणैर्म्महाराज प्रमुक्तैः सर्व्वतो दिशं । प्राज्ञायन्त रणे वीरा न दिशः प्रदिशस्तथा । ११५०
तावुभौ क्रूरकर्म्माणावुभौ भारत दुःसहौ । घोररूपमयुध्येतां कृतप्रतिकृतैषिणौ ।
त्रासयन्तौ दिशः सर्व्वा ज्याक्षेपकठिनत्वचौ । शकुनिस्तु रणे वीरो युधिष्ठिरमपीडयत् ।
तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सुबलस्य सुतो बली । नादञ्चकार बलवत् सर्व्वसैन्यानि कम्पयन् ।
एतस्मिन्नन्तरे वीरं राजानमपराजितं । अपोवाह रथेनाजौ सहदेवः प्रतापवान् ।
अथान्यं रथमास्थाय धर्म्मपुत्त्रो युधिष्ठिरः । शकुनिं नवभिर्व्विद्ध्वा पुनर्व्विव्याध पञ्चभिः । ११५५
ननाद च महानादं प्रवरः सर्व्वधन्विनां । तद्युद्धमभवच्चित्रं घोररूपञ्च मारिष ।
प्रेक्षतां हर्षजननं सिद्धचारणसेवितं । उलूकस्तु महेष्वासं नकुलं युद्धदुर्म्मदं ।
अभ्यद्रवदमेयात्मा शरवर्षैः समन्ततः । तथैव नकुलः शूरः सौबलस्य सुतं रणे ।
शरवर्षेण महता समन्तात् पर्य्यवारयत् । तौ तत्र समरे वीरौ कुलपुत्रौ महारथौ ।
योधयन्तावपश्येतां कृतप्रतिकृतैषिणौ । तथैव कृतवर्म्माणं शैनेयः शत्रुतापनः । ११६०
योधयन् शुशुभे राजन् वलिं शक्र इवाहवे । दुर्य्योधनो धनुश्छित्वा धृष्टद्युम्नस्य संयुगे ।
अथैनं छिन्नधन्वानं विव्याध निशितैः शरैः । धृष्टद्युम्नोऽपि समरे प्रगृह्य परमायुधं ।

राजानं योधयामास पश्यतां सर्व्वधन्विनां । तयोर्युद्धं महच्चासीत् संग्रामे भरतर्षभ।
प्रभिन्नयोर्यथासक्तं मत्तयोर्व्वनहस्तिनोः। गौतमस्तु रणे क्रुद्धो द्रौपदेयान्महाबलान्।
विव्याध बहुभिः शूरः शरैः सन्नतपर्व्वभिः। तस्य तैरभवद्युद्धमिन्द्रियैरिव देहिनः। ११६५
घोररूपमसंहार्य्यं निर्म्मर्य्यादमवर्त्तत। ते च सम्पीडयामासुरिन्द्रियाणीव बालिशं।
स च तान् प्रतिसंरब्धः प्रत्ययोधयदाहवे। एवञ्चित्रमभूद्युद्धं तस्य तैः सह भारत।
उत्थायोत्थाय हि यथा देहिनामिन्द्रियैर्व्विभो। नराश्चैव नरैः सार्द्धं दन्तिनो दन्तिभिस्तथा।
हया हयैः समासक्ता रथिनो रथिभिः सह। संकुलञ्चाभवद्भूयो घोररूपं विशाम्पते।
इदञ्चित्रमिदं घोरमिदं रौद्रमिति प्रभो। युद्धान्यासन् महाराज घोराणि च बहूनि च। ११७०
ते समासाद्य समरे परस्परमरिन्दमाः। विव्यधुश्चैव जघ्नुश्च समासाद्य महाहवे।
तेषां शस्त्रसमुद्भूतं रजस्तीव्रमवर्त्तत। वातेन चोद्धतं राजन् धावद्भिश्चाश्वसादिभिः।
रथनेमिसमुद्भूतं निश्वासैश्चापि दन्तिनां। रजः सन्ध्याभ्रकपिलं दिवाकरपथं ययौ।
रजसा तेन संपृक्तो भास्करो निष्प्रभः कृतः। सञ्छादिताऽभवद्भूमिस्ते च शूरा महारथाः।
मुहूर्त्तादिव संवृत्तं नीरजस्कं समन्ततः। वीरशोणितसिक्तायां भूमौ भरतसत्तम। ११७५
उपाशाम्य ततस्तीव्रं तद्रजो घोरदर्शनं। ततोऽपश्यमहं भूयो द्वन्द्वयुद्धानि भारत।
यथाप्राणं यथाश्रेष्ठं मध्याह्ने वै सुदारुणं। वर्म्मणां तत्र राजेन्द्र व्यदृश्यन्तोज्ज्वलाः प्रभाः।
शब्दश्च तुमुलः सङ्ख्ये शराणां पततामभूत्। महावेणुवनस्येव दह्यमानस्य पर्व्वते।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि संकुलयुद्धे द्वाविंशोऽध्यायः॥ २२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ वर्त्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयानके। अभज्यत बलं तत्र तव पुत्रस्य पाण्डवैः।
तांस्तु यत्नेन महता सन्निवार्य्य महारथान्। पुत्रस्ते योधयामास पाण्डवानामनीकिनीं। ११८०
निवृत्ताः सहसा योधास्तव पुत्रजयैषिणः। सन्निवृत्तेषु तेष्वेव युद्धमासीत् सुदारुणं।
तावकानां परेषाञ्च देवासुररणोपमं। परेषां तव सैन्ये वा नासीत् कश्चित्पराङ्मुखः।
अनुमानेन युध्यन्ते संज्ञाभिश्च परस्परं। तेषां क्षयो महानासीद्युध्यतामितरेतरं।
ततो युधिष्ठिरो राजा क्रोधेन महता युतः। जिगीषमाणः संग्रामे धार्त्तराष्ट्रान् सराजकान्।
त्रिभिः शारद्वतं विद्ध्वा रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः। चतुर्भिर्निजघानाश्वानाराचैः कृतवर्म्मणः। ११८५
अश्वत्थामा तु हार्द्दिक्यमपोवाह यशस्विनं। अथ शारद्वतोऽष्टाभिः प्रत्यविध्यद्युधिष्ठिरं।
ततो दुर्य्योधनो राजा रथान् सप्तशतान् रणे। प्रैषयद्यत्र राजाऽसौ धर्म्मपुत्रो युधिष्ठिरः।
ते रथा रथिभिर्युक्ता मनोमारुतरंहसः। अभ्यद्रवन्त संग्रामे कौन्तेयस्य रथं प्रति।
ते समन्तान्महाराज परिवार्य्य युधिष्ठिरं। अदृश्यं सायकैश्चक्रुर्म्मेघा इव दिवाकरं।
ते दृष्ट्वा धर्म्मराजानं कौरवेयैस्तथा कृतं। नामृष्यन्त सुसंरब्धाः शिखण्डिप्रमुखा रथाः। ११९०
रथैरश्ववरैर्युक्ताः किङ्किणीजालसंवृतैः। आजग्मुरभिरक्षन्तः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरं।

ततः प्रववृते रौद्रः सङ्ग्रामः शोणितोदकः । पाण्डवानां कुरूणाञ्च यमराष्ट्रविवर्द्धनः ।
रथान् सप्तशतान् हत्वा कुरूणामाततायिनां । पाण्डवाः सह पाञ्चालैः पुनरेवाभ्यवर्त्तयन्
तत्र युद्धं महच्चासीत्तव पुत्रस्य पाण्डवैः । न च नस्तादृशं दृष्टं नैव चापि परिश्रुतं ।
वर्त्तमाने महायुद्धे निर्म्मर्य्यादे समन्ततः । बध्यमानेषु योधेषु तावकेष्वितरेषु च ।
विनदत्सु च योधेषु शङ्खवर्य्यैश्च पूरितैः । उत्क्रुष्टैः सिंहनादैश्च गर्ज्जितेन च धन्विनां ।
अतिप्रवृद्धे युद्धे च छिद्यमानेषु मर्म्मसु । धावमानेषु योधेषु जयगृद्धिषु मारिष ।
संहारे सर्व्वतो याते पृथिव्यां शोकसम्भवे । बह्वीनामुत्तमस्त्रीणां सीमन्तोद्धरणे तदा ।
निर्म्मर्य्यादे ततो युद्धे वर्त्तमाने सुदारुणे । प्रादुरासंस्तदोत्पाता दिवि भूमौ सुदारुणाः ।
चचाल शब्दं कुर्व्वाणा सपर्व्वतवना मही । सदण्डाः सोल्मुका राजन् कीर्य्यमाणाः समन्ततः ।
उल्काः पेतुर्दिवो भूमावाहत्य रविमण्डलं । विष्वग्वाताः प्रादुरासन् नीचैः शर्करवर्षिणः ।
अश्रूणि मुमुचुर्नागा वेपथुञ्चास्पृशन् भृशं । एतान् घोराननादृत्य समुत्पातान् सुदारुणान् ।
पुनर्युद्धाय संमन्त्र्य क्षत्रियास्तस्थुरव्यथाः । रमणीये कुरुक्षेत्रे पुण्ये स्वर्गं यियासवः ।
ततो गान्धारराजस्य पुत्त्रः शकुनिरब्रवीत् । युध्यध्वमग्रतो योधाः पृष्ठतो हन्मि पाण्डवान् ।
ततो नः सम्प्रयातानां मद्रयोधास्तरस्विनः । हृष्टाः किलकिलाशब्दमकुर्व्वन्नापरे तथा ।
अस्कन्दन् पुनरागत्य [illegible] दुरासदाः । शरासनानि धुन्वन्तः शरवर्षैरवाकिरन् ।
ततो हतं परै राजन् मद्रराजबलं तदा । दुर्य्योधनबलं दृष्ट्वा पुनरासीत् पराङ्मुखं ।
गान्धारराजस्तु पुनर्व्वाक्यमाह ततो बली । निवर्त्तध्वमधर्म्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वः ।
अनीकं दशसाहस्रमश्वानां भरतर्षभ । आसीद्गान्धारराजस्य विशालप्रासयोधिनां ।
बलेन तेन विक्रम्य वर्त्तमाने जनक्षये । पृष्ठतः पाण्डवानीकमभ्यघ्नन्निशितैः शरैः ।
तदभ्रमिव वातेन क्षिप्यमाणं समन्ततः । अभज्यत महाराज पाण्डूनां सुमहद्बलं ।
ततो युधिष्ठिरः प्रेक्ष्य भग्नं स्वबलमन्तिकात् । अभ्यचोदयदव्यग्रः सहदेवं महाबलं ।
असौ सुबलपुत्त्रो नो जघनं पीड्य दंशितः । सैन्यानि सूदयत्येष पश्य पाण्डव दुर्म्मतिं ।
गच्छ त्वं द्रौपदेयैश्च शकुनिं सौबलं जहि । रथानीकमहं धक्ष्ये पाञ्चालसहितोऽनघ ।
गच्छन्तु कुञ्जराः सर्व्वे वाजिनश्च सह त्वया । पादाताश्च त्रिसाहस्राः शकुनिं तैर्वृतो जहि ।
ततो गजाः सप्तशताश्चापपाणिभिरावृताः । पञ्च चाश्वसहस्राणि सहदेवश्च वीर्य्यवान् ।
पादाताश्च त्रिसाहस्रा द्रौपदेयाश्च सर्व्वशः । रणे ह्यभ्यद्रवंस्ते तु शकुनिं युद्धदुर्म्मदं ।
ततस्तु सौबलं राजन्नभ्यतिक्रम्य पाण्डवः । जघान पृष्ठतः सेनां जयगृद्धुः प्रतापवान् ।
अश्वारोहास्तु संरब्धाः पाण्डवानां तरस्विनां । प्राविशन् सौबलानीकमभ्यतिक्रम्य तान्रथान् ।
ते तत्र सादिनः शूराः सौबलस्य महद्बलं रणमध्ये व्यतिष्ठन्त शरवर्षैरवाकिरन् ।
तदुद्यतगदाप्रासमकापुरुषसेवितं । प्रावर्त्तत महद्युद्धं राजन् दुर्म्मन्त्रिते तव ।

उपारमन्त ज्याशब्दाः प्रेक्षका रथिनोऽभवन् । न हि स्वेषां परेषां वा विशेषः प्रत्यदृश्यत ।
शूरबाहुविसृष्टानां शक्तीनां भरतर्षभ । ज्योतिषामिव सम्पातमपश्यन् कुरुपाण्डवाः ।
ऋष्टिभिर्व्विमलाभिश्च तत्र तत्र विशाम्पते । सम्पतन्तीभिराकाशमावृतं बह्वशोभत ।
प्रासानां पततां राजन् रूपमासीत् समन्ततः । शलभानामिवाकाशे तदा भरतसत्तम । १२१५
रुधिरोक्षितसर्व्वाङ्गा विप्रविद्धाश्च पत्तिभिः । हयाः परिपतन्ति स्म शतशोऽथ सहस्रशः ।
अन्योन्यं परिपिष्टाश्च समासाद्य परस्परं । अविक्षताः स्म दृश्यन्ते वमन्तो रुधिरं मुखैः ।
ततोऽभवत्तमो घोरं सैन्येन रजसा वृते । तानपक्रमतोऽद्राक्षं तस्माद्देशादरिन्दम ।
अश्वान् राजन् मनुष्यांश्च रजसा संवृते सति । भूमौ निपतिताश्चान्ये वमन्तो रुधिरं बहु ।
केशाकेशि समालग्ना न शेकुश्चेष्टितुं नराः । अन्योन्यमश्वपृष्ठेभ्यो विकर्षन्तो महाबलाः । १२२०
मल्ला इव समासाद्य निजघ्नुरितरेतरं । अश्वैश्च व्यपकृष्यन्त बहवोऽत्र गतासवः ।
भूमौ निपतिताश्चान्ये बहवो विजयैषिणः । तत्र तत्र व्यदृश्यन्त पुरुषाः शूरमानिनः ।
रक्तोक्षितैश्छिन्नभुजैरपकृष्टशिरोरुहैः । व्यदृश्यत मही कीर्णा शतशोऽथ सहस्रशः ।
दूरं न शक्यं तत्रासीद्गन्तुमश्वेन केनचित् । साश्वारोहैर्हतैरश्वैरावृते वसुधातले ।
रुधिरोक्षितसन्नाहैरात्तशस्त्रैरुदायुधैः । नानाप्रहरणैर्घोरैः परस्परवधैषिभिः । १२२५
सुसन्निकृष्टैः सङ्ग्रामे हतभूयिष्ठसैनिकैः । स मुहूर्त्तं ततो युद्ध्वा सौबलोऽथ विशाम्पते ।
षट्साहस्रैर्हयैः शिष्टैरपयाच्छकुनिस्ततः ।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि संकुलयुद्धे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ तथैव पाण्डवानीकं रुधिरेण समुक्षितं । षट्साहस्रैर्हयैः शिष्टैरपायाच्छ्रान्तवाहनं ।
अश्वारोहाश्च पाण्डूनामब्रुवन् रुधिरोक्षिताः । सुसन्निकृष्टे सङ्ग्रामे भूयिष्ठे त्यक्तजीविताः ।
नेह शक्यं रथैर्योद्धुं कुत एव महागजैः । रथानेव रथा यान्तु कुञ्जराः कुञ्जरानपि । १२४०
प्रतियातो हि शकुनिः स्वमनीकमवस्थितः । न पुनः सौबलो राजन् युद्धमभ्यागमिष्यति ।
ततस्तु द्रौपदेयाश्च ते च मत्ता महाद्विपाः । प्रययुर्यत्र पाञ्चाल्यो धृष्टद्युम्नो महारथः ।
सहदेवोऽपि कौरव्य रजोमेघे समुत्थिते । एकाकी प्रययौ तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ।
ततस्तेषु प्रयातेषु शकुनिः सौबलः पुनः । पार्श्वतोऽभ्यहनत् क्रुद्धो धृष्टद्युम्नस्य वाहिनीं ।
तत् पुनस्तुमुलं युद्धं प्राणांस्त्यक्त्वाऽभ्यवर्त्तत । तावकानां परेषाञ्च परस्परवधैषिणां । १२४५
ते ह्यन्योन्यमवैक्षन्त तस्मिन् वीरसमागमे । योधाः पर्य्यपतन् राजन् शतशोऽथ सहस्रशः ।
असिभिश्छिद्यमानानां शिरसां लोकसङ्क्षये । प्रादुरासीन्महाशब्दस्तालानां पततामिव ।
विमुक्तानां शरीराणां छिन्नानां पततां भुवि । सायुधानाञ्च बाहूनामूरूणाञ्च विशाम्पते ।
आसीच्चटचटाशब्दस्तुमुलो लोमहर्षणः । निघ्नन्तो निशितैः शस्त्रैर्भ्रातॄन् पुत्रान् पितॄनपि ।
योधाः परिपतन्ति स्म यथामिषकृते खगाः । अन्योन्यं प्रतिसंरब्धाः समासाद्य परस्परं । १२५०

अहं पूर्व्वमहं पूर्व्वमिति न्यघ्नन् सहस्रशः । सङ्घर्षणामनाक्रुष्टैरश्वारोहैर्गतासुभिः ।
हयाः परिपतन्ति स्म शतशोऽथ सहस्रशः । स्फुरतां प्रतिपिष्टानामश्वानां शीघ्रगामिनां ।
स्तनताञ्च मनुष्याणां सन्नद्धानां विशाम्पते । शक्त्यृष्टिपाशशब्दस्तु तुमुलः समपद्यत ।
भिन्दतां परमर्म्माणि राजन्दुर्म्मन्त्रिते तव । श्रमाभिभूताः संरब्धाः श्रान्तवाहाः पिपासवः ।
विक्षताश्च शितैः शस्त्रैरभ्यवर्त्तन्त तावकाः । मत्ता रुधिरगन्धेन बहवोऽत्र विचेतसः । १२५५
जघ्नुः परान् स्वकांश्चैव प्राप्तान् प्राप्ताननन्तरान् । बहवश्च गतप्राणाः क्षत्रिया जयगृद्धिनः ।
भूमावभ्यपतन्राजन् शरवृष्टिभिरावृताः । वृकगृध्रशृगालानां तुमुले मोदनेऽहनि ।
आसीद्बलक्षयो घोरस्तव पुत्त्रस्य पश्यतः । नराश्वकायैः सञ्छन्ना भूमिरासीद्विशाम्पते ।
रुधिरोदकचित्रा च भीरूणां भयवर्द्धिनी । असिभिः पट्टिशैः शूलैस्तक्षमाणाः पुनः पुनः ।
तावकाः पाण्डवेयाश्च न न्यवर्त्तन्त भारत । प्रहरन्तो यथाशक्ति यावत् प्राणस्य धारणं । १२६०
योधाः परिपतन्ति स्म वमन्तो रुधिरं व्रणैः । शिरो गृहीत्वा केशेषु कबन्धश्च व्यदृश्यत ।
उद्यम्य च शितं खड्गं रुधिरेण समुक्षितं । अथोत्थितेषु बहुषु कबन्धेषु नराधिप ।
तथा रुधिरगन्धेन योधाः कश्मलमाविशन् । मन्दीभूते ततः शब्दे पाण्डवानां महद्बलं ।
अल्पावशिष्टैस्तुरगैरभ्यवर्त्तत सौबलः । ततोऽभ्यधावंस्त्वरिताः पाण्डवा जयगृद्धिनः ।
पदातयश्च नागाश्च सादिनश्चोद्यतायुधाः । कोष्ठकीकृत्य चाप्येनं परिक्षिप्य च सर्व्वशः । १२६५
शस्त्रैर्नानाविधैर्जघ्नुर्युद्धपारं तितीर्षवः । त्वदीयांस्तांस्तु सम्प्रेक्ष्य सर्व्वतः समभिद्रुतान् ।
रथाश्वपत्तिद्विरदाः पाण्डवानभिदुद्रुवुः । केचित् पदातिनः पद्भिर्मुष्टिभिश्च परस्परं ।
निजघ्नुः समरे शूराः क्षीणशस्त्रास्ततोऽपतन् । रथेभ्यो रथिनः पेतुर्द्विपेभ्यो हस्तिसादिनः ।
विमानेभ्यो दिवो भ्रष्टाः सिद्धाः पुण्यक्षयादिव । एवमन्योन्यमासाद्य योधा जघ्नुर्महाहवे ।
पितॄन् भ्रातॄन् वयस्यांश्च पुत्त्रानपि तथा परे । एवमासीदमर्य्यादं युद्धं भरतसत्तम । १२७०
प्रासासिबाणकलिले वर्त्तमाने सुदारुणे ।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे चतुर्व्विंशतोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ तस्मिन् शब्दे मृदौ जाते पाण्डवैर्निहते बले । अश्वैः सप्तशतैः शिष्टैरुपावर्त्तत सौबलः
स यात्वा वाहिनीं तूर्णमब्रवीत्त्वरन् युधि । युध्यध्वमिति संहृष्टाः पुनः पुनररिन्दमाः ।
अपृच्छत् क्षत्रियांस्तत्र क्व नु राजा महारथः । शकुनेस्तु वचः श्रुत्वा त ऊचुर्भरतर्षभ ।
असौ तिष्ठति कौरव्यो रणमध्ये महारथ । यत्रैतत् सुमहच्छत्रं पूर्णचन्द्रसमप्रभं । १२७५
यत्रैते सतनुत्राणा रथास्तिष्ठन्ति दंशिताः । यत्रैष तुमुलः शब्दः पर्ज्जन्यनिनदोपमः ।
तत्र गच्छ द्रुतं राजन् ततो द्रक्ष्यसि कौरवं । एवमुक्तस्ततो योधैः शकुनिः सौबलस्तथा ।
प्रययौ तत्र यत्रासौ पुत्त्रस्तव नराधिप । संवृतः सर्व्वतो वीरैः समरे चित्रयोधिभिः ।
ततो दुर्य्योधनं दृष्ट्वा रथानीकैर्व्यवस्थितं । सरथांस्तावकान् सर्व्वान् हर्षयन् शकुनिस्ततः ।

दुर्य्योधनमिदं वाक्यं हृष्टरूपो विशाम्पते । कृतकार्य्यमिवात्मानं मन्यमानोऽब्रवीन्नृपं ।
अद्य राजन्नथानीकमन्याः सर्व्वे जिता मया । नात्यक्ता जीवितं सङ्ख्ये शक्यो भेत्तुं युधिष्ठिरः ।
हते तस्मिन्नथानीके पाण्डवेनाभिपालिते । गजानेतान् हनिष्याम पदातींश्चेतरांस्तथा ।
श्रुत्वा तु वचनं तस्य तावका जयगर्द्धिनः । रथेनाभ्यपतन् हृष्टाः पाण्डवानामनीकिनीं ।
सर्व्वे विधून्वतूणीराः प्रगृहीतशरासनाः । शरासनानि धुन्वानाः सिंहनादान् प्रचक्रिरे ।
ततो ज्यातलनिर्घोषः पुनरासीद्विशाम्पते । प्रादुरासीच्छराणाञ्च सुमुक्तानां सुदारुणः ।
तान् समीपगतान् दृष्ट्वा जवेनोद्यतकार्म्मुकान् । उवाच देवकीपुत्रं कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
चोदयाश्वानसम्भ्रान्तः प्रविशैनं बलार्णवं । अन्तमद्य गमिष्यामि शत्रूणां निशितैः शरैः ।
अष्टादश दिनान्यद्य युद्धस्यास्य जनार्द्दन । वर्त्तमानस्य महतः समासाद्य परस्परं ।
अनन्तकल्पा ध्वजिनी भूत्वा ह्येषां महात्मनां । क्षयमद्य गता युद्धे पश्य दैवं यथाविधं ।
समुद्रकल्पञ्च बलं धार्त्तराष्ट्रस्य माधव । अस्मानासाद्य संजातं गोष्पदोपममच्युत ।
हते भीष्मे तु सन्दध्याच्छिवं स्यादिह माधव । न च तत् कृतवान् मूढो धार्त्तराष्ट्रः सुबालिशः ।
उक्तं भीष्मेण यद्वाक्यं हितं पथ्यञ्च माधव । तथाऽपि नाऽसौ कृतवान् वीतबुद्धिः सुयोधनः ।
तस्मिंस्तु तुमुले भीष्मे प्रच्युते धरणीतले । न जाने कारणं किन्तु येन युद्धमवर्त्तत ।
मूढांस्तु सर्व्वथा मन्ये धार्त्तराष्ट्रान् सुबालिशान् । पतिते शान्तनोः पुत्रे येऽकार्षुः सङ्गरं पुनः ।
अनन्तरञ्च निहते द्रोणे ब्रह्मविदाम्बरे । राधेये च विकर्णे च नैवाशाम्यत वैशसं ।
अल्पावशिष्टे सैन्येऽस्मिन् सूतपुत्रे च पातिते । सपुत्रे च नरव्याघ्रे नैवाशाम्यत वैशसं ।
श्रुतायुषि हते वीरे जलसन्धे च पौरवे । श्रुतायुधे च नृपतौ नैवाशाम्यत वैशसं ।
भूरिश्रवसि शल्ये च शाल्वे चैव जनार्द्दन । आवन्त्येषु च वीरेषु नैवाशाम्यत वैशसं ।
जयद्रथे च निहते राक्षसे चाप्यलायुधे । वाह्लिके सोमदत्ते च नैवाशाम्यत वैशसं ।
भगदत्ते हते शूरे काम्बोजे च सुदक्षिणे । दुःशासने च निहते नैवाशाम्यत वैशसं ।
दृष्ट्वा च निहतान् शूरान् पृथङ्माण्डलिकान्नृपान् । बलिनश्च रणे कृष्ण नैवाशाम्यत वैशसं ।
अक्षौहिणीपतीन् दृष्ट्वा भीमसेनेन पातितान् । मोहाद्वा यदि वा लोभान्नैवाशाम्यत वैशसं ।
को नु राजा कुले जातः कौरवेयो विशेषतः । निरर्थकं महद्वैरं कुर्य्यादन्यः सुयोधनात् ।
गुणतोऽभ्यधिकं ज्ञात्वा बलतः शौर्य्यतोऽपि वा । अमूढः को नु युध्येत जानन् प्राज्ञो हिताहितं ।
यन्न तस्य मनो ह्यासीत्त्वयोक्तस्य हितं वचः । प्रशमे पाण्डवैः सार्द्धं सोऽन्यस्य शृणुयात् कथं ।
येन शान्तनवो वीरो द्रोणो विदुर एव च । प्रत्याख्याताः शमस्यार्थे किन्नु तस्याद्य भेषजं ।
मौर्ख्याद्येन पिता वृद्धः प्रत्याख्यातो जनार्द्दन । तथा माता हितं वाक्यं भाषमाणा हितैषिणी ।
प्रत्याख्याता ह्यसत्कृत्य स कस्माद्रोचयेद्वचः । कुलान्तकरणो व्यक्तं जात एष जनार्द्दन ।
तथाऽस्य दृश्यते चेष्टा नीतिश्चैव विशाम्पते । नैव दास्यति नो राज्यमिति मे मतिरच्युत ।

उक्तोऽहं बहुशस्तात विदुरेण महात्मना । न जीवन्दास्यते भागं धार्त्तराष्ट्रस्तु मानद ।
यावत् प्राणा धरिष्यन्ति धार्त्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः । तावद्युष्मास्वपापेषु प्रचरिष्यति पातकं ।
न च युक्तोऽन्यथा जेतुमृते युद्धेन माधव । इत्यब्रवीत् सदा मां हि विदुरः सत्यदर्शनः ।
तत् सर्व्वमद्य जानामि व्यवसायं दुरात्मनः । यदुक्तं वचनं तेन विदुरेण महात्मना ।
यो हि श्रुत्वा वचः पथ्यं जामदग्न्याद्यथातथं । अवामन्यत दुर्ब्बुद्धिर्ध्रुवं नाशमुपस्थितं ।
उक्तं हि बहुशः सिद्धैर्जातमात्रे सुयोधने । एनं प्राप्य दुरात्मानं चयं चत्रं गमिष्यति ।
तदिदं वचनं तेषां निरुक्तं वै जनार्द्दन । चयं गता हि राजानो दुर्य्योधनकृते भृशं ।
सोऽद्य सर्व्वाणि योधान्निहनिष्यामि माधव । चत्रियेषु हतेष्वाशु शून्ये च शिविरे कृते ।
बधाय चात्मनोऽस्माभिः संयुगं रोचयिष्यति । तदन्तं हि भवेद्वैरमनुमानेन माधव ।
एवं पश्यामि वार्ष्णेय चिन्तयन् प्रज्ञया स्वया । विदुरस्य च वाक्येन चेष्टया च दुरात्मनः ।
तस्माद्याहि चमूं वीर यावद्धन्मि शितैः शरैः । दुर्य्योधनं महाबाहो वाहिनीञ्चास्य संयुगे ।
क्षेममद्य करिष्यामि धर्म्मराजस्य माधव । हत्वैतद्दुर्ब्बलं सैन्यं धार्त्तराष्ट्रस्य पश्यतः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ अभीषुहस्तो दाशार्हस्तथोक्तः सव्यसाचिना । तद्बलौघममित्राणामभीतः प्राविशद्बलात् ।
गदासवज्रशरैर्घोरं शक्तिकण्टकसङ्कुलं । गदापरिघपन्थानं रथनागमहाद्रुमं ।
हयपत्तिलताकीर्णं गाहमानो महायशाः । व्यचरत्तत्र गोविन्दो रथेनातिपताकिना ।
ते हयाः पाण्डुरा राजन् वहन्तोऽर्ज्जुनमाहवे । दिक्षु सर्व्वास्वदृश्यन्त दाशार्हेण प्रचोदिताः ।
ततः प्रायाद्रथेनाजौ सव्यसाची परन्तपः । किरन् शरशतांस्तीक्ष्णान् वारिधारा घनो यथा ।
प्रादुरासीन्महाशब्दः शराणां नतपर्व्वणां । इषुभिश्छाद्यमानानां समरे सव्यसाचिना ।
असज्जन्तस्तनुत्रेषु शरौघाः प्रापतन् भुवि । इन्द्राशनिसमस्पर्शा गाण्डीवप्रेषिताः शराः ।
नरान्नागान् समाहत्य हयांश्चापि विशाम्पते । अपतन्त रणे वाणाः पतङ्गा इव घोषिणः ।
आसीत् सर्व्वमवच्छन्नं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः । न प्राज्ञायन्त समरे दिशो वा प्रदिशोऽपि वा ।
सर्व्वमासीज्जगत् पूर्णं पार्थनामाङ्कितैः शरैः । रुक्मपुङ्खैस्तैलधौतैः कर्म्मारपरिमार्ज्जितैः ।
ते दह्यमानाः पार्थेन पावकेनेव कुञ्जराः । पार्थं न प्रजहुर्घोरा बध्यमानाः शितैः शरैः ।
शरचापधरः पार्थः प्रज्वलन्निव भास्करः । ददाह समरे योधान् कक्षमग्निरिव ज्वलन् ।
यथा वनान्ते वनगैर्व्विसृष्टः कक्षं दहेत् कृष्णगतिः सुघोषः । भूरिद्रुमं शुष्कलतावितानं भृशं समृद्धो ज्वलनः प्रतापी ।
एवं स नाराचगणप्रतापी शरार्च्चिरुच्चावचतिग्मतेजाः । ददाह सर्व्वान्तव पुत्त्रसेनाममृष्यमाणस्तरसा तरस्वी ।
तस्येषवः प्राणहराः सुमुक्ता नासज्जन् वै वर्म्मसु रुक्मपुङ्खाः । न स द्वितीयं प्रमुमोच वाणं नरे हये वा परमद्विपे वा ।
अनेकरूपाकृतिभिर्हि वाणैर्म्महारथानीकमनुप्रविश्य । स एव एकस्तव पुत्त्रसेनां जघान दैत्यानिव वज्रपाणिः ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ अस्यतां यतमानानां शूराणामनिवर्त्तिनां । सङ्कल्पमकरोन्मोघं गाण्डीवेन धनञ्जयः ।

इन्द्राशनिसमस्पर्शानविषह्यान्महौजसः । विसृजन् दृश्यते बाणान् धारा मुञ्चन्निवाम्बुदः ।
तत् सैन्यं भरतश्रेष्ठ वध्यमानं किरीटिना । सम्प्रदुद्राव संग्रामात्तव पुत्त्रस्य पश्यतः । ११५०
पितॄन् भ्रातॄन् परित्यज्य वयस्यानपि चापरे । हतधुर्य्या रथाः केचिद्धतसूतास्तथाऽपरे ।
भग्नाक्षयुगचक्रेषाः केचिदासन् विशाम्पते । अन्येषां सायकाः क्षीणास्तथाऽन्ये बाणपीड़िताः ।
अक्षता युगपत् केचित् प्राद्रवन् भयपीड़िताः । केचित् पुत्त्रानुपादाय हतभूयिष्ठबान्धवाः ।
विचुक्रुशुः पितॄनन्ये सहायानपरे पुनः । बान्धवांश्च नरव्याघ्र भ्रातॄन् सम्बन्धिनस्तथा ।
दुद्रुवुः केचिदुत्सृज्य तत्र तत्र विशाम्पते । बहवोऽत्र भृशं विद्धा मुह्यमाना महारथाः । ११५५
निश्वसन्तः स्म दृश्यन्ते पार्थबाणहता नराः । तानन्ये रथमारोप्य आश्वास्य मुहूर्त्तकं ।
विश्रान्ताश्च वितृष्णाश्च पुनर्युद्धाय जग्मिरे । तानपास्य गताः केचित् पुनरेव युयुत्सवः ।
कुर्व्वन्तस्तव पुत्त्रस्य शासनं युद्धदुर्म्मदाः । पानीयमपरे पीत्वा पर्य्याश्वास्य च वाहनं ।
वर्म्माणि च समारोप्य केचिद्भरतसत्तम । समाश्वास्यापरे भ्रातॄन् निक्षिप्य शिविरे स्वके ।
पुत्त्रानन्ये पितॄनन्ये पुनर्युद्धमरोचयन् । सज्जयित्वा रथान् केचित् यथामुख्यं विशाम्पते । ११६०
आप्लुत्य पाण्डवानीकं पुनर्युद्धमरोचयन् । ते शूराः किङ्किणीजालैः समाच्छन्ना बभासिरे ।
त्रैलोक्यविजये युक्ता यथा दैतेयदानवाः । आगम्य सहसा केचित् रथैः स्वर्णविभूषितैः ।
पाण्डवानामनीकेषु धृष्टद्युम्नमयोधयन् । धृष्टद्युम्नोऽपि पाञ्चाल्यः शिखण्डी च महारथः ।
नाकुलिश्च शतानीको रथानीकमयोधयन् । पाञ्चाल्यस्तु ततः क्रुद्धः सैन्येन महता वृतः ।
अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धस्तावकान् हन्तुमुद्यतः । ततस्त्वापततस्तस्य तव पुत्त्रो जनाधिप । ११६५
बाणसङ्घाननेकान् वै प्रेषयामास भारत । धृष्टद्युम्नस्ततो राजंस्तव पुत्त्रेण धन्विना ।
नाराचैरर्द्धनाराचैर्ब्बहुभिः क्षिप्रकारिभिः । वत्सदन्तैश्च बाणैश्च कर्म्मारपरिमार्ज्जितैः ।
अश्वांश्च चतुरो हत्वा बाह्वोरुरसि चार्पयत् । सोऽतिविद्धो महेष्वासस्तोत्त्रार्द्दित इव द्विपः ।
तस्याश्वांश्चतुरो बाणैः प्रेषयामास मृत्यवे । सारथेश्चापि बाणेन शिरः कायादपाहरत् ।
ततो दुर्य्योधनो राजा पृष्ठमारुह्य वाजिनः । अपाक्रमद्धतरथो नातिदूरमरिन्दमः । ११७०
दृष्ट्वा तु हतविक्रान्तं स्वमनीकं महाबलः । तव पुत्त्रो महाराज प्रययौ यत्र सौबलः ।
ततो रथेषु भग्नेषु त्रिसाहस्रा महाद्विपाः । पाण्डवान् रथिनः पञ्च समन्तात् पर्य्यवारयन् ।
ते वृताः समरे पञ्च गजानीकेन भारत । अशोभन्त महाराज ग्रहा व्याप्ता घनैरिव ।
ततोऽर्ज्जुनो महाराज लब्धलक्षो महाभुजः । विनिर्य्ययौ रथेनैव श्वेताश्वः कृष्णसारथिः ।
स समन्तात् परिवृतः कुञ्जरैः पर्व्वतोपमैः । नाराचैर्व्विमलैस्तीक्ष्णैर्गजानीकमपोथयत् । ११७५
तत्रैकबाणनिहतानपश्याम महागजान् । पतितान् पात्यमानांश्च निर्भिन्नान् सव्यसाचिना ।
भीमसेनस्तु तान्दृष्ट्वा नागान्मत्तगजोपमः । करेणादाय महतीं गदामभ्यपतद्बली ।
अथाप्लुत्य रथात्तूर्णं दण्डपाणिरिवान्तकः । समुद्यतगदं दृष्ट्वा पाण्डवानां महारथं ।

विनेशुस्तावकाः सैन्याः शकृन्मूत्रे प्रसुस्रुवुः । आविग्नञ्च बलं सर्व्वं गदाहस्ते वृकोदरे ।
गदया भीमसेनेन भिन्नकुम्भानजस्रवलान् । धावमानानपश्याम कुञ्जरान् पर्व्वतोपमान् ।
प्राद्रवन् कुञ्जरास्ते तु भीमसेनगदाहताः । पेतुरार्त्तस्वरं कृत्वा च्छिन्नपक्षा इवाद्रयः ।
प्रभिन्नकुम्भान् सुबहून् द्रवमाणानितस्ततः । पतमानांश्च संप्रेक्ष्य विनेशुस्तव सैनिकाः ।
युधिष्ठिरोऽपि संक्रुद्धो माद्रीपुत्त्रौ च पाण्डवौ । गार्द्धपत्रैः शितैर्ब्बाणैर्निन्युर्व्वै यमसादनं ।
धृष्टद्युम्नस्तु समरे पराजित्य नराधिपं । अपक्रान्ते तव सुते हयपृष्ठं समाश्रिते ।
दृष्ट्वा च पाण्डवान् सर्व्वान् कुञ्जरैः परिवारितान् । धृष्टद्युम्नो महाराज सहसा समुपाद्रवत् ।
पुत्त्रः पाञ्चालराजस्य जिघांसुः कुञ्जरान् ययौ । अदृष्ट्वा तु रथानीके दुर्य्योधनमरिन्दमं ।
अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्म्मा च सात्त्वतः । अपृच्छन् क्षत्त्रियास्तत्र क्व नु दुर्य्योधनो गतः ।
तेऽपश्यमाना राजानं वर्त्तमाने जनक्षये । मन्वाना निहतं तत्र तव पुत्त्रं महारथाः ।
विवर्णवदना भूत्वा पर्य्यपृच्छन्त ते सुतं । आहुः केचिद्धते सूते प्रयातो यत्र सौबलः ।
अपरे त्वब्रुवंस्तत्र क्षत्त्रिया भृशविक्षताः । दुर्य्योधनेन किं कार्य्यं द्रक्ष्यध्वं यदि जीवति ।
युध्यध्वं सहिताः सर्व्वे किं वो राजा करिष्यति । ते क्षत्त्रियाः क्षतैर्गात्रैर्हतभूयिष्ठवाहनाः ।
शरैः सम्पीड्यमानास्तु नातिव्यक्तमथाब्रुवन् । इदं सर्व्वं बलं हन्मो येन स्म परिवारिताः ।
एते सर्व्वे गजान् हत्वा उपायान्ति स्म पाण्डवाः । श्रुत्वा तु वचनं तेषामश्वत्थामा महाबलः ।
हत्वा पाञ्चालराजस्य तदनीकं दुरुत्सहं । कृपश्च कृतवर्म्मा च प्रययुर्य्यत्र सौबलः ।
रथानीकं परित्यज्य शूराः सुदृढधन्विनः । ततस्तेषु प्रयातेषु धृष्टद्युम्नपुरस्कृताः ।
आययुः पाण्डवा राजन् विनिघ्नन्तः स्म तावकान् । दृष्ट्वा तु तानापततः सम्प्रहृष्टान्महारथान् ।
पराक्रान्तांस्तथा वीरान्निराशा जीविते तदा । विवर्णमुखभूयिष्ठमभवत्तावकं बलं ।
परिक्षीणायुधान्दृष्ट्वा तानहं परिवारितान् । राजन् बलेन द्व्यङ्गेन त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ।
आत्मना पञ्चमोऽयुध्यं पाञ्चालस्य बलेन ह । तस्मिन्देशे व्यवस्थाप्य यत्र शारद्वतः स्थितः ।
संप्रद्रुता वयं पञ्च किरीटिशरपीडिताः । धृष्टद्युम्नं महारौद्रं तत्र नोऽभूद्रणो महान् ।
जितास्तेन वयं सर्व्वे व्यपयाम रणात्ततः । अथापश्यं सात्यकिं तमुपायान्तं महारथं ।
रथैश्चतुःशतैर्व्वीरो मामभ्यद्रवदाहवे । धृष्टद्युम्नादहं मुक्तः कथञ्चिच्छ्रान्तवाहनात् ।
पतितो माधवानीकं दुष्कृती नरकं यथा । तत्र युद्धमभूद्घोरं मुहूर्त्तमतिदारुणं ।
सात्यकिस्तु महाबाहुर्म्मम हत्वा परिच्छदं । जीवग्राहमगृह्णान्मां मूर्च्छितं पतितं भुवि ।
ततो मुहूर्त्तादिव तद्गजानीकमवध्यत । गदया भीमसेनेन नाराचैरर्ज्जुनेन च ।
ते प्रवृद्धा महानागाः समन्तात् पर्व्वतोपमाः । नातिप्रसिद्धेव गतिः पाण्डवानामजायत ।
रथमार्गांस्तथा चक्रे भीमसेनो महाबलः । पाण्डवानां महाराज व्यपाकर्षन्महागजान् ।
अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्म्मा च सात्त्वतः । अपश्यन्तो रथानीके दुर्य्योधनमरिन्दमं ।

राजानं मृगयामासुस्तव पुत्रं महारथं। परित्यज्य च पाञ्चाल्यं प्रयाता यत्र सौबलः।
राज्ञो दर्शनसंविग्ना वर्त्तमाने जनक्षये। १४००
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि दुर्य्योधनापयाने षड्विंशोऽध्यायः॥ २६ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ गजानीके हते तस्मिन् पाण्डुपुत्रेण भारत। वध्यमाने बले चैव भीमसेनेन संयुगे।
चरन्तञ्च तथा दृष्ट्वा भीमसेनमरिन्दमं। दण्डहस्तं यथा क्रुद्धमन्तकं प्राणहारिणं।
समेत्य समरे राजन् हतशेषाः सुतास्तव। अदृश्यमाने कौरव्ये पुत्रे दुर्य्योधने तव।
सोदर्य्याः सहिता भूत्वा भीमसेनमुपाद्रवन्। दुर्म्मर्षणः श्रुतान्तश्च जैत्रो भूरिबलो रविः।
जयत्सेनः सुजातश्च तथा दुर्व्विषहोऽरिहा। दुर्व्विमोचननामा च दुष्प्रधर्षस्तथैव च। १४०५
श्रुतर्व्वा च महाबाहुः सर्व्वे युद्धविशारदाः। इत्येते सहिता भूत्वा तव पुत्राः समन्ततः।
भीमसेनमभिद्रुत्य रुरुधुः सर्व्वतो दिशं। ततो भीमो महाराज स्वरथं पुनरास्थितः।
मुमोच निशितान् बाणान् पुत्राणान्तव मर्म्मसु। ते कीर्य्यमाणा भीमेन पुत्रास्तव महारणे।
भीमसेनमुपासेदुः प्रवणादिव कुञ्जरं। ततः क्रुद्धो रणे भीमः शिरो दुर्म्मर्षणस्य ह।
क्षुरप्रेण प्रमथ्याशु पातयामास भूतले। ततोऽपरेण भल्लेन सर्व्वावरणभेदिना। १४१०
श्रुतान्तमवधीद्भीमस्तव पुत्रं महारथं। जयत्सेनं तथा विद्ध्वा नाराचेन हसन्निव।
पातयामास कौरव्यं रथोपस्थादरिन्दमः। स पपात रथाद्भूमौ राजंस्तूर्णं ममार च।
श्रुतर्व्वा तु ततो भीमं क्रुद्धो विव्याध मारिष। शतेन गृध्रवाजानां शराणां नतपर्व्वणां।
ततः क्रुद्धो रणे भीमो जैत्रं भूरिबलं रविं। त्रीनेतांस्त्रिभिरानर्च्छद्विषाग्निप्रतिमैः शरैः।
ते हता न्यपतन्भूमौ स्यन्दनेभ्यो महारथाः। वसन्ते पुष्पशबला निकृत्ता इव किंशुकाः। १४१५
ततोऽपरेण भल्लेन तीक्ष्णेन च परन्तपः। दुर्व्विमोचनमाहत्य प्रेषयामास मृत्यवे।
स हतः प्रापतद्भूमौ स्वरथाद्रथिनाम्वरः। गिरेस्तु कूटजो भग्नो मारुतेनेव पादपः।
दुष्प्रधर्षं ततश्चैव सुजातञ्च सुतन्तव। एकैकं न्यवधीत् संख्ये द्वाभ्यां द्वाभ्यां चमूमुखे।
तौ शिलीमुखविद्धाङ्गौ पेततू रथसत्तमौ। ततः पतन्तं समरे अभिवीक्ष्य सुतन्तव।
भल्लेन पातयामास भीमो दुर्व्विषहं रणे। स पपात ततो वाहात् पश्यतां सर्व्वधन्विनां। १४२०
दृष्ट्वा तु निहतान् भ्रातॄन् बहूनेकेन संयुगे। अमर्षवशमापन्नः श्रुतर्व्वा भीममभ्ययात्।
विक्षिपन् सुमहच्चापं कार्त्तस्वरविभूषितं। विसृजन् सायकांश्चैव विषाग्निप्रतिमान् बहून्।
स तु राजन् धनुश्छित्वा पाण्डवस्य महामृधे। अथैनं छिन्नधन्वानं विंशत्या समवाकिरत्।
ततोऽन्यद्धनुरादाय भीमसेनो महाबलः। अवाकिरत्तव सुतं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत्।
महदासीत्तयोर्युद्धं चित्ररूपं भयानकं। यादृशं समरे पूर्व्वं जम्भवासवयोरभूत्। १४२५
तयोस्तत्र शितैर्मुक्तैर्यमदण्डनिभैः शरैः। समाच्छन्ना धरा सर्व्वा खं दिशो विदिशस्तथा।
ततः श्रुतर्व्वा संक्रुद्धो धनुरादाय सायकैः। भीमसेनं रणे राजन् बाह्वोरुरसि चार्पयत्।

सोऽतिविद्धो महाराज तव पुत्रेण धन्विना । भीमः सञ्चुक्षुभे क्रुद्धः पर्व्वणीव महोदधिः ।
ततो भीमो रुषाविष्टः पुत्रस्य तव मारिष । सारथिञ्चतुरश्वांश्च शरैर्निन्ये यमक्षयं ।
विरथं तं समालक्ष्य विशिखैर्लोमवाहिभिः । अवाकिरदमेयात्मा दर्शयन् पाणिलाघवं । १४३०
श्रुतर्व्वा विरथो राजन्नाददे खड्गचर्म्मणी । अथास्याददतः खड्गं शतचन्द्रञ्च भानुमत् ।
क्षुरप्रेण शिरः कायात् पातयामास पाण्डवः । छिन्नोत्तमाङ्गस्य ततः क्षुरप्रेण महात्मना ।
पपात कायः स रथाद्वसुधामनुनादयन् । तस्मिन्निपतिते वीरे तावका भयमोहिताः ।
अभ्यद्रवन्त संग्रामे भीमसेनं युयुत्सवः । तानापतत एवाशु हतशेषाद्बलार्णवात् ।
दंशिताम् प्रतिजग्राह भीमसेनः प्रतापवान् । ते तु तं वै समासाद्य परिवव्रुः समन्ततः । १४३५
ततस्तु संवृतो भीमस्तावकैर्निशितैः शरैः । पीडयामास तान् सर्व्वान् सहस्राक्ष इवासुरान् ।
ततः पञ्चशतान् हत्वा सवरूथान्महारथान् । जघान कुञ्जरानीकं पुनः सप्तशतं युधि ।
हत्वा शतसहस्राणि पत्तीनां परमेषुभिः । वाजिनाञ्च शतान्यष्टौ पाण्डवः स विराजते ।
भीमसेनस्तु कौन्तेयो हत्वा युद्धे सुतांस्तव । मेने कृतार्थमात्मानं सफलं जन्म च प्रभो ।
तन्तथा युध्यमानं वै विनिघ्नन्तञ्च तावकान् । ईक्षितुं नोत्सहन्ते स्म तव सैन्या नराधिप । १४४०
विद्राव्य च कुरून् सर्व्वांस्तांश्च हत्वा पदानुगान् । दोर्भ्यां शब्दं ततश्चक्रे त्रासयानो महाद्विपान् ।
हतभूयिष्ठयोधा तु तव सेना विशाम्पते । किञ्चिच्छेषा महाराज कृपणा समपद्यत ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि संकुलयुद्धे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ दुर्य्योधनो महाराज दुर्द्धर्षश्चापि ते सुतः । हतशेषौ तदा संख्ये वाजिमध्ये व्यवस्थितौ ।
ततो दुर्य्योधनं दृष्ट्वा वाजिमध्ये व्यवस्थितं । उवाच देवकीपुत्रः कुन्तीपुत्रं धनञ्जयं ।
शत्रवो हतभूयिष्ठा ज्ञातयः परिवारिताः । गृहीत्वा सञ्जयञ्चासौ निवृत्तः शिनिपुङ्गवः । १४४५
परिश्रान्तश्च नकुलः सहदेवश्च भारत । योधयित्वा रणे योधान् धार्त्तराष्ट्रान् सहानुगान् ।
दुर्य्योधनमभित्यज्य त्रय एव व्यवस्थिताः । कृपश्च कृतवर्म्मा च द्रौणिश्चैव महारथः ।
असौ तिष्ठति पाञ्चाल्यः श्रिया परमया युतः । दुर्य्योधनबलं हत्वा सह सर्व्वैः प्रभद्रकैः ।
असौ दुर्य्योधनः पार्थ वाजिमध्ये व्यवस्थितः । छत्रेण ध्रियमाणेन प्रेक्षमाणो मुहुर्म्मुहुः ।
प्रतिव्यूह्य बलं सर्व्वं रणमध्ये व्यवस्थितः । एनं हत्वा शितैर्ब्बाणैः कृतकृत्यो भविष्यसि । १४५०
गजानीकं हतं दृष्ट्वा त्वाञ्च प्राप्तमरिन्दमं । यावन्न विद्रवन्त्येते तावज्जहि सुयोधनं ।
यातु कश्चित्तु पाञ्चाल्यं क्षिप्रमागम्यतामिति । परिश्रान्तबलस्तावत् नैष मुच्येत किल्बिषी ।
हत्वा तव बलं सर्व्वं सङ्ग्रामे धृतराष्ट्रजः । जितान् पाण्डुसुतान् मत्वा रूपं धारयते महत् ।
निहतं स्वबलं दृष्ट्वा पीडितञ्चापि पाण्डवैः । ध्रुवमेष्यति संग्रामे बधायैवात्मनो नृपः ।
एवमुक्तः फाल्गुनस्तु कृष्णं वचनमब्रवीत् । धार्त्तराष्ट्रसुताः सर्व्वे हता भीमेन माधव । १४५५
यावेतावाश्रितौ कृष्ण तावद्य न भविष्यतः । हतो भीष्मो हतो द्रोणः कर्णो वैकर्त्तनो हतः ।

मद्रराजो हतः शल्यो हतः कृष्ण जयद्रथः। हयाः पञ्चशताः शिष्टाः शकुनेः सौबलस्य च।
रथानान्तु शते शिष्टे द्वे एव तु जनार्द्दन। दन्तिनाञ्च शतं साग्रं त्रिसाहस्राः पदातयः।
अश्वत्थामा कृपश्चैव त्रिगर्त्ताधिपतिस्तथा। उलूकः शकुनिश्चैव कृतवर्म्मा च सात्वतः।
एतद्बलमभूच्छेषं धार्त्तराष्ट्रस्य माधव। मोक्षो न नूनं कालात्तु विद्यते भुवि कस्यचित्।
तथा विनिहते सैन्ये पश्य दुर्य्योधनं स्थितं। अद्याहनि महाराजो हतामित्रो भविष्यति।
न हि मे मोक्ष्यते कश्चित् परेषामिह चिन्तये। ये त्वद्य समरं कृष्ण न हास्यन्ति मदोत्कटाः।
तान् वै सर्व्वान हनिष्यामि यद्यपि स्युर्न मानुषाः। अद्य युद्धेषु संक्रुद्धो दीर्घं राज्ञः प्रजागरं।
अपनेष्यामि गान्धारं घातयित्वा शितैः शरैः। निकृत्या वै दुराचारो यानि रत्नानि सौबलः।
सभायामहरद्द्यूते पुनस्तान्याहराम्यहं। अद्य ता अपि वेत्स्यन्ति सर्व्वा नागपुरे स्त्रियः।
श्रुत्वा पतींश्च पुत्त्रांश्च पाण्डवैर्निहतान् युधि। समाप्तमद्य वै कर्म्म सर्व्वं कृष्ण भविष्यति।
अद्य दुर्य्योधनो दीप्तां श्रियं प्राणांश्च मोक्ष्यति। नापयाति भयात् कृष्ण संग्रामाद्यदि चेन्मम।
निहतं विद्धि वार्ष्णेय धार्त्तराष्ट्रं सुबालिशं। मम ह्येतदशक्तं वै वाजिवृन्दमरिन्दम।
सोढुं ज्यातलनिर्घोषं याहि यावन्निहन्म्यहं। एवमुक्तस्तु दाशार्हः पाण्डवेन यशस्विना।
अचोदयद्धयान् राजन् दुर्य्योधनबलं प्रति। तदनीकमभिप्रेक्ष्य त्रयः सज्जा महारथाः।
भीमसेनोऽर्ज्जुनश्चैव सहदेवश्च मारिष। प्रययुः सिंहनादेन दुर्य्योधनजिघांसया।
तान् प्रेक्ष्य सहितान् सर्व्वान् जवेनोद्यतकार्म्मुकान्। सौबलोऽभ्यद्रवद्युद्धे पाण्डवानाततायिनः।
सुदर्शनस्तव सुतो भीमसेनं समभ्ययात्। सुशर्म्मा शकुनिश्चैव युयुधाते किरीटिना।
सहदेवं तव सुतो हयपृष्ठगतोऽभ्ययात्। ततो हि यत्नतः क्षिप्रं तव पुत्त्रो जनाधिप।
प्रासेन सहदेवस्य शिरसि प्राहरद्भृशं। सोऽपाविशद्रथोपस्थे तव पुत्त्रेण ताड़ितः।
रुधिराप्लुतसर्व्वाङ्ग आशीविष इव श्वसन्। प्रतिलभ्य ततः संज्ञां सहदेवो विशाम्पते।
दुर्य्योधनं शरैस्तीक्ष्णैः संक्रुद्धः समवाकिरत्। पार्थोऽपि युधि विक्रम्य कुन्तीपुत्त्रो धनञ्जयः।
शूराणामश्वपृष्ठेभ्यः शिरांसि निचकर्त्त ह। तदनीकं तदा पार्थो व्यधमद्बहुभिः शरैः।
पातयित्वा हयान् सर्व्वांस्त्रिगर्त्तानां रथान् ययौ। ततस्ते सहिता भूत्वा त्रिगर्त्तानां महारथाः।
अर्ज्जुनं वासुदेवञ्च शरवर्षैरवाकिरन्। सत्यकर्म्माणमाक्षिप्य क्षुरप्रेण महायशाः।
ततोऽस्य स्यन्दनस्येषां चिच्छेद पाण्डुनन्दनः। शिलाशितेन च विभो क्षुरप्रेण महायशाः।
शिरश्चिच्छेद सहसा तप्तकुण्डलभूषणं। स वै पतन्मृधे राजन् योधानां मिषतान्तव।
यथा सिंहो वने राजन् मृगं परिबुभुक्षितः। तं निहत्य ततः पार्थः सुशर्म्माणं त्रिभिः शरैः।
विद्ध्वा तानहनत् सर्व्वान् रथान् रुक्मविभूषितान्। ततः प्रायात्त्वरन् पार्थो दीर्घकालं सुसंवृतं।
मुञ्चन् क्रोधविषं तीक्ष्णं प्रस्थलाधिपतिं प्रति। तमर्ज्जुनः पृषत्कानां शतेन भरतर्षभ।
पूरयित्वा ततो वाहान् प्राहरत्तस्य धन्विनः। ततः शरं समाधाय यमदण्डोपमं तदा।

सुशर्म्माणं समुद्दिश्य चिक्षेपाशु हसन्निव । स शरः प्रेषितस्तेन क्रोधदीप्तेन धन्विना ।
सुशर्म्माणं समासाद्य बिभेद हृदयं रणे । स गतासुर्महाराज पपात धरणीतले ।
नन्दयन् पाण्डवान् सर्व्वान् व्यथयंश्चापि तावकान् । सुशर्म्माणं रणे हत्वा पुत्त्रानस्य महारथान् ।
सप्त चाष्टौ च त्रिंशच्च सायकैरनयत् क्षयं । ततोऽस्य निशितैर्व्बाणैः सर्व्वान् हत्वा पदानुगान् । १४९०
अभ्यगाद्भारतीं सेनां हतशेषां महारथः । भीमस्तु समरे क्रुद्धः पुत्त्रं तव जनाधिप ।
सुदर्शनमदृश्यन्तं शरैश्चक्रे हसन्निव । ततोऽस्य प्रहसन् क्रुद्धः शिरः कायादपाहरत् ।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन स हतः प्रापतद्भुवि । तस्मिंस्तु निहते वीरे ततस्तस्य पदानुगाः ।
परिवव्रूरणे भीमं किरन्तो विविधान् शरान् । ततस्तु निशितैर्व्बाणैस्तदानीकं वृकोदरः ।
इन्द्राशनिसमस्पर्शैः समन्तात् पर्य्यवाकिरत् । ततः क्षणेन तद्भीमो न्यहनद्भरतर्षभ । १४९५
तेषु तु च्छिद्यमानेषु सेनाध्यक्षा महारथाः । भीमसेनं समासाद्य ततोऽयुध्यन्त भारत ।
स तान् सर्व्वान् शरैर्घोरैरवाकिरत पाण्डवः । तथैव तावकान् राजन् पाण्डवेयान् महारथान् ।
शरवर्षेण महता समन्तात् पर्य्यवारयन् । व्याकुलं तदभूत् सर्व्वं पाण्डवानां परैः सह ।
तावकानाञ्च समरे पाण्डवेयैर्युयुत्सतां । तत्र योधास्तदा पेतुः परस्परसमाहताः ।
उभयोः सेनयोराजन् संशोचन्तः स्वबान्धवान् । १५००
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि सुशर्म्मवधे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ तस्मिन् प्रवृत्ते संग्रामे गजवाजिनरक्षये । शकुनिः सौबलो राजन् सहदेवं समभ्ययात् ।
ततोऽस्यापततस्तूर्णं सहदेवः प्रतापवान् । शरौघान् प्रेषयामास पतङ्गानिव शीघ्रगान् ।
उलूकश्च रणे भीमं विव्याध दशभिः शरैः । सायकानां नवत्या वै सहदेवमवाकिरत् ।
ते शूराः समरे राजन् समासाद्य परस्परं । विविधुर्न्निशितैर्व्बाणैः कङ्कबर्हिणवाजितैः ।
स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैराकर्णात् प्रहितैः शरैः । तेषां चापभुजोत्सृष्टा शरवृष्टिर्व्विशाम्पते । १५०५
आच्छादयद्दिशः सर्व्वा धारा इव पयोमुचः । ततः क्रुद्धो रणे भीमः सहदेवश्च भारत ।
चेरतुः कदनं सङ्ख्ये कुर्व्वन्तौ सुमहाबलौ । ताभ्यां शरशतैश्छन्नं तद्बलं तव भारत ।
अन्धकारमिवाकाशमभवत्तच तत्र ह । अश्वैर्व्विपरिधावद्भिः शरच्छन्नैर्व्विशाम्पते ।
तत्र तत्र वृतो मार्गो विकर्षद्भिर्हतान् बहून् । निहतानां हयानाञ्च सहैव हयसादिभिः ।
वर्म्मभिर्व्विनिकृत्तैश्च प्रासैश्छिन्नैश्च मारिष । ऋष्टिभिः शक्तिभिश्चैव सासिप्रासपरश्वधैः । १५१०
सञ्छन्ना पृथिवी जज्ञे कुसुमैः शबला इव । योधास्तत्र महाराज समासाद्य परस्परं ।
उद्वृत्तनयनै रोषात् सन्दष्टौष्ठपुटैर्मुखैः । सकुण्डलैर्म्मही च्छन्ना पद्मकिञ्जल्कसन्निभैः ।
भुजैश्छिन्नैर्म्महाराज नागराजकरोपमैः । साङ्गदैः सतनुत्रैश्च सासिप्रासपरश्वधैः ।
कबन्धैरुत्थितैश्छिन्नैर्न्नृत्यद्भिश्चापरैर्युधि । क्रव्यादगणसङ्कीर्णा घोराऽभूत् पृथिवीपते ।
अल्पावशिष्टे सैन्ये तु कौरवेयान्महाहवे । प्रहृष्टाः पाण्डवा भूत्वा निन्यिरे यमसादनं । १५१५

एतस्मिन्नन्तरे शूरः सौबलेयः प्रतापवान् । प्रासेन सहदेवस्य शिरसि प्राहरद्भृशं ।
सविह्वलो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् । सहदेवं तथा दृष्ट्वा भीमसेनः प्रतापवान् ।
सर्व्वसैन्यानि संक्रुद्धो वारयामास भारत । निर्ब्बिभेद च नाराचैः शतशोऽथ सहस्रशः ।
विनिर्भिद्याकरोच्चैव सिंहनादमरिन्दमः । तेन शब्देन वित्रस्ताः सर्व्वे सहयवारणाः ।
प्राद्रवन् सहसा भीताः शकुनेश्च पदानुगाः । प्रभग्नानथ तान् दृष्ट्वा राजा दुर्य्योधनोऽब्रवीत् । १५१०
'निवर्त्तध्वमधर्म्मज्ञा युध्यध्वं किं सृतेन वः । इह कीर्त्तिं समाधाय प्रेत्य लोकान् समश्नुते ।
प्राणान् जहाति यो वीरो युद्धे पृष्ठमदर्शयन् । एवमुक्तास्तु ते राज्ञा सौबलस्य पदानुगाः ।
पाण्डवानभ्यवर्त्तन्त मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनं । द्रवद्भिस्तत्र राजेन्द्र कृतः शब्दोऽतिदारुणः ।
क्षुब्धसागरसङ्काशः क्षुभितः सर्व्वतोऽभवत् । तांस्ततः पुरतो दृष्ट्वा सौबलस्य पदानुगान् ।
प्रत्युद्ययुर्महाराज पाण्डवा विजयोद्यताः । प्रत्याश्वस्य च दुर्द्धर्षः सहदेवो विशाम्पते । १५१५
शकुनिं दशभिर्व्विद्ध्वा हयांश्चास्य त्रिभिः शरैः । धनुश्चिच्छेद च शरैः सौबलस्य हसन्निव ।
अथान्यद्धनुरादाय शकुनिर्युद्धदुर्म्मदः । विव्याध नकुलं षष्ट्या भीमसेनञ्च सप्तभिः ।
उलूकोऽपि महाराज भीमं विव्याध सप्तभिः । सहदेवन्तु सप्तत्या परीप्सन् पितरं रणे ।
तं भीमसेनः समरे विव्याध नवभिः शरैः । शकुनिञ्च चतुःषष्ट्या पार्श्वस्थांश्च त्रिभिस्त्रिभिः ।
ते हन्यमाना भीमेन नाराचैस्तैलपायितैः । सहदेवं रणे क्रुद्धाश्छादयन् शरवृष्टिभिः । १५२०
पर्व्वतं वारिधाराभिः सविद्युत इवाम्बुदाः । ततोऽस्यापततः शूरः सहदेवः प्रतापवान् ।
उलूकस्य महाराज भल्लेनापाहरच्छिरः । स जगाम रथाद्भूमिं सहदेवेन पातितः ।
रुधिराप्लुतसर्व्वाङ्गो नन्दयन् पाण्डवान् युधि । पुत्त्रन्तु निहतं दृष्ट्वा शकुनिस्तत्र भारत ।
साश्रुकण्ठो विनिश्वस्य क्षत्तुर्व्वाक्यमनुस्मरन् । चिन्तयित्वा मुहूर्त्तं स वाष्पपूर्णेक्षणः श्वसन् ।
सहदेवं समासाद्य त्रिभिर्व्विव्याध सायकैः । तानपास्य शरान्मुक्तान् शरसङ्घैः प्रतापवान् । १५२५
सहदेवो महाराज धनुश्चिच्छेद संयुगे । छिन्ने धनुषि राजेन्द्र शकुनिः सौबलस्तदा ।
प्रगृह्य विपुलं खड्गं सहदेवाय प्राहिणोत् । तमापतन्तं सहसा घोररूपं विशाम्पते ।
द्विधा चिच्छेद समरे सौबलस्य हसन्निव । असिं दृष्ट्वा तथा छिन्नं प्रगृह्य महतीं गदां ।
प्राहिणोत् सहदेवाय सा मोघा न्यपतद्भुवि । ततः शक्तिं महाघोरां कालरात्रिमिवोद्यतां ।
प्रेषयामास संक्रुद्धः पाण्डवं प्रति सौबलः । तामापतन्तीं सहसा शरैः कनकभूषणैः । १५३०
त्रिधा चिच्छेद समरे सहदेवो हसन्निव । सा पपात त्रिधा छिन्ना भूमौ कनकभूषणा ।
शीर्य्यमाणा यथा दीप्ता गगनाद्वै शतह्रदा । शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा सौबलञ्च भयार्द्दितं ।
दुद्रुवुस्तावकाः सर्व्वे भये जाते ससौबलाः । अथोत्क्रुष्टं सहसा तैः पाण्डवैर्जितकाशिभिः ।
धार्त्तराष्ट्रास्ततः सर्व्वे प्रायशो विमुखाऽभवन् । तान् वै विमनसो दृष्ट्वा माद्रीपुत्त्रः प्रतापवान् ।
शरैरनेकसाहस्रैर्व्वारयामास संयुगे । ततो गान्धारकैर्गुप्तं पृष्ठैरश्वैर्जये धृतं । १५३५

आससाद रणे यान्तं सहदेवोऽथ सौबलं । स्वरथं समवतिष्ठन्तं संस्मृत्य शकुनिं नृप ।
रथेन काञ्चनाङ्गेन सहदेवः समभ्ययात् । अधिज्यं बलवत् कृत्वा व्याक्षिपत् सुमहद्धनुः ।
स सौबलमभिद्रुत्य गार्द्ध्रपत्रैः शिलाशितैः । भृशमभ्यहनत् क्रुद्धस्तोत्रैरिव महाद्विपं ।
उवाच चैनं मेधावी निगृह्य स्मारयन्निव । क्षत्रधर्मे स्थिरो भूत्वा युध्यस्व पुरुषो भव ।
यत्तदा हृष्यसे मूढ ग्लहन्नक्षैः सभातले । फलमद्य प्रपश्यस्व कर्म्मणस्तस्य दुर्म्मते । १५५०
निहतास्ते दुरात्मानो येऽस्मानवहसन् पुरा । दुर्य्योधनः कुलाङ्गारः शिष्टस्त्वञ्चास्य मातुलः ।
अद्य ते निहनिष्यामि क्षुरेणोन्मथितं शिरः । वृक्षात् फलमिवाविद्धं लगुडेन प्रमाथिना ।
एवमुक्त्वा महाराज सहदेवो महाबलः । संक्रुद्धो रणशार्दूलो वेगेनाभिजघान तं ।
अभिगम्य सुदुर्द्धर्षः सहदेवो युधां पतिः । विकृष्य बलवच्चापं क्रोधेन प्रज्वलन्निव ।
शकुनिं दशभिर्व्विद्ध्वा चतुर्भिश्चास्य वाजिनः । छत्रं ध्वजं धनुश्चास्य छित्त्वा सिंह इवानदत् । १५५५
छिन्नध्वजधनुश्छत्रः सहदेवेन सौबलः । ततोऽतिविद्धो बहुभिः सर्व्वमर्म्मसु सायकैः ।
ततो भूयो महाराज सहदेवः प्रतापवान् । शकुनेः प्रेषयामास शरवृष्टिं दुरासदां ।
ततस्तु क्रुद्धः सुबलस्य पुत्रो माद्रीसुतं सहदेवं विमर्द्दे । प्रासेन जाम्बूनदभूषणेन जिघांसुरेकोऽभिपपात शीघ्रं ।
माद्रीसुतस्तस्य समुद्यतं तं प्रासं सुवृत्तौ च भुजौ रणाग्रे । भल्लैस्त्रिभिर्युगपत् सञ्चकर्त्त ननाद चोच्चैस्तरसाजिमध्ये ।
तस्याशुकारी सुसमाहितेन सुवर्णपुङ्खेन दृढायसेन । भल्लेन सर्व्वावरणातिगेन शिरः शरीरात् प्रममाथ भूयः । १५६०
शरेण कार्त्तस्वरभूषणेन दिवाकराभेन सुसंहितेन । हृतोत्तमाङ्गो युधि पाण्डवेन पपात भूमौ सुबलस्य पुत्रः ।
स तच्छिरो वेगवता शरेण सुवर्णपुङ्खेन शिलाशितेन । प्रावेरयत् कुपितः पाण्डुपुत्रो यत्तत् कुरूणामनयस्य मूलं ।
हृतोत्तमाङ्गं शकुनिं समीक्ष्य भूमौ शयानं रुधिरार्द्रगात्रं । योधास्त्वदीया भयनष्टसत्त्वा दिशः प्रजग्मुः प्रगृहीतशस्त्राः ।
विप्रद्रुताः शुष्कमुखा विसंज्ञा गाण्डीवघोषेण समाहताश्च । भयार्द्दिता भग्नरथाश्च नागाः पदातयश्चैव सधार्त्तराष्ट्राः ।
ततो रथाच्छकुनिं पातयित्वा मुदान्विता भारत पाण्डवेयाः । शङ्खान् प्रदध्मुः समरेऽतिहृष्टाः सकेशवान् सैनिकान् हर्षयन्तः ।
तञ्चापि सर्व्वे प्रतिपूजयन्तो हृष्टा ब्रुवाणाः सहदेवमाजौ । दिष्ट्या हतो नैकृतिको दुरात्मा सहात्मजो वीर रणे त्वयेति । १५६५

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि शकुन्युलूकवधे ऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

॥ अथ ह्रदप्रवेशपर्व्व ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः क्रुद्धा महाराज सौबलस्य पदानुगाः । त्यक्त्वा जीवितमाक्रन्दे पाण्डवान् पर्य्यवारयन् ।
तानर्ज्जुनः प्रत्यगृह्णात् सहदेवजये धृतः । भीमसेनश्च तेजस्वी क्रुद्धाशीविषदर्शनः ।
शक्त्यृष्टिप्रासहस्तानां सहदेवं जिघांसतां । सङ्कल्पमकरोन्मोघं गाण्डीवेन धनञ्जयः ।
संगृहीतायुधान् बाहून् योधानामभिधावतां । भल्लैश्चिच्छेद बीभत्सुः शिरांस्यपि हयानपि । १५७०
ते हताः प्रत्यपद्यन्त वसुधां विगतासवः । चरता लोकवीरेण प्रहताः सव्यसाचिना ।
ततो दुर्य्योधनो राजा दृष्ट्वा स्वबलसङ्क्षयं । हतशेषान् समानीय क्रुद्धो रथगणान् बहून् ।

कुञ्जरांश्च हयांश्चैव पादातांश्च समन्ततः। उवाच सहितान् सर्व्वान् धार्त्तराष्ट्र इदं वचः।
समासाद्य रणे सर्व्वान् पाण्डवान् ससुहृद्गणान्। पाञ्चालञ्चापि सबलं हत्वा शीघ्रं निवर्त्तत।
तस्य ते शिरसा गृह्य वचनं युद्धदुर्म्मदाः। अभ्युद्ययूरणे पार्थान् तव पुत्त्रस्य शासनात्। १५७५
तानभ्यापततः शीघ्र हतशेषान् महारणे। शरैराशीविषाकारैः पाण्डवाः समवाकिरन्।
तत् सैन्यं भरतश्रेष्ठ मुहूर्त्तेन महात्मभिः। अवध्यत रणं प्राप्य त्रातारं नाभ्यविन्दत।
प्रतिष्ठमानन्तु भयान्नावतिष्ठति दंशितं। अश्वैर्विपरिधावद्भिः सैन्येन रजसा वृतैः।
न प्राज्ञायन्त समरे दिशश्च प्रदिशस्तथा। ततस्तु पाण्डवानीकान्निःसृत्य बहवो जनाः।
अभ्यघ्नंस्तावकान् युद्धे मुहूर्त्तादिव भारत। ततो निःशेषमभवत्तत् सैन्यं तव भारत। १५८०
अक्षौहिण्यः समेतास्तु तव पुत्त्रस्य भारत। एकादश हता युद्धे ताः प्रभो पाण्डुसृञ्जयैः।
तेषु राजसहस्रेषु तावकेषु महात्मसु। एको दुर्य्योधनो राजन्नदृश्यत भृशं क्षतः।
ततो वीक्ष्य दिशः सर्व्वा दृष्ट्वा शून्याञ्च मेदिनीं। विहीनः सर्व्वयोधैश्च पाण्डवान् वीक्ष्य संयुगे।
मुदितान् सर्व्वतः सिद्धान् नर्द्दमानान् समन्ततः। बाणशब्दरवांश्चैव श्रुत्वा तेषां महात्मनां।
दुर्य्योधनो महाराज कश्मलेनाभिसंवृतः। अपयाने मनश्चक्रे विहीनबलवाहनः। १५८५
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ निहते मामके सैन्ये निःशेषे शिविरे कृते। पाण्डवानां बले सूत किन्नु शेषमभूत्तदा।
एतन्मे पृच्छतो ब्रूहि कुशलो ह्यसि सञ्जय। यच्च दुर्य्योधनो मन्दः कृतवांस्तनयो मम।
बलक्षयं तदा दृष्ट्वा स एकः पृथिवीपतिः।
॥ सञ्जय उवाच ॥ रथानां द्वे सहस्रे तु सप्त नागशतानि च। पञ्च चाश्वसहस्राणि पत्तीनाञ्च शतं शताः। १५९०
एतच्छेषमभूद्राजन् पाण्डवानां महद्बलं। परिगृह्य हि यद्युद्धे धृष्टद्युम्नो व्यवस्थितः।
एकाकी भरतश्रेष्ठ ततो दुर्य्योधनो नृपः। नापश्यत् समरे कञ्चित् सहायं रथिनाम्बरः।
नर्द्दमानान् परान्दृष्ट्वा स्वबलस्य च सङ्क्षयं। तथा दृष्ट्वा महाराज स एकः पृथिवीपतिः।
हतं स्वहयमुत्सृज्य प्राङ्मुखः प्राद्रवद्भयात्। एकादशचमूभर्त्ता पुत्त्रो दुर्य्योधनस्तव।
गदामादाय तेजस्वी पदातिः प्रस्थितो ह्रदं। नातिदूरं ततो गत्वा पद्भ्यामेव नराधिप। १५९५
सस्मार वचनं क्षत्तुर्धर्म्मशीलस्य धीमतः। इदं नूनं महाप्राज्ञो विदुरो दृष्टवान् पुरा।
महद्वैशसमस्माकं क्षत्त्रियाणाञ्च संयुगे। एवं विचिन्तयानस्तु प्रविविक्षुर्ह्रदं नृपः।
दुःखसन्तप्तहृदयो दृष्ट्वा राजन् बलक्षयं। पाण्डवास्तु महाराज धृष्टद्युम्नपुरोगमाः।
अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धास्तव राजन् बलं प्रति। शक्त्यृष्टिप्रासहस्तानां बलानामभिगर्ज्जतां।
सङ्कल्पमकरोन्मोघं गाण्डीवेन धनञ्जयः। तान् हत्वा निशितैर्व्वाणैः सामात्यान् सह बन्धुभिः।
रथे श्वेतहये तिष्ठन्नर्ज्जुनो बह्वशोभत। सुबलस्य हते पुत्त्रे सवाजिरथकुञ्जरे। १६००
महावनमिव च्छिन्नमभवत्तावकं बलं। अनेकशतसाहस्रे बले दुर्य्योधनस्य ह।
नान्यो महारथो राजन् जीवमानो व्यदृश्यत। द्रोणपुत्त्रादृते वीरात्तथैव कृतवर्म्मणः।

कृपाच्च गौतमाद्राजन् पार्थिवाच्च तवात्मजात् । धृष्टद्युम्नस्तु मां दृष्ट्वा सह सात्यकिनाऽब्रवीत् ।
किमनेन गृहीतेन नानेनार्थोऽस्ति जीवता । धृष्टद्युम्नवचः श्रुत्वा शिनेर्नप्ता महारथः ।
उद्यम्य निशितं खड्गं हन्तुं मामुद्यतस्तदा । तमागम्य महाप्राज्ञः कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ।
मुच्यतां सञ्जयो जीवन् न हन्तव्यः कथञ्चन । द्वैपायनवचः श्रुत्वा शिनेर्नप्ता कृताञ्जलिः ।
ततो मामब्रवीन्मुक्त्वा स्वस्ति सञ्जय साधय । अनुज्ञातस्त्वहं तेन न्यस्तवर्म्मा निरायुधः ।
प्रातिष्ठं येन नगरं सायाह्ने रुधिरोक्षितः । क्रोशमात्रमपक्रान्तं गदापाणिमवस्थितं ।
एकं दुर्य्योधनं राजन्नपश्यं भृशविक्षतं । स तु मामश्रुपूर्णाक्षो नाशक्नोदभिवीक्षितुं ।
उपप्रैक्षत मां दृष्ट्वा तथा दीनमवस्थितं । तञ्चाहमपि शोचन्तं दृष्ट्वैकाकिनमाहवे ।
मुहूर्त्तं नाशकं वक्तुमतिदुःखपरिप्लुतं । ततोऽस्मै तदहं सर्व्वमुक्तवान् ग्रहणं तदा ।
द्वैपायनप्रसादाच्च जीवतो मोक्षमात्मनः । स मुहूर्त्तमिव ध्यात्वा प्रतिलभ्य च चेतनां ।
भ्रातॄंश्च सर्व्वसैन्यानि पर्य्यपृच्छत मां ततः । तस्मै तदहमाचक्षे सर्व्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
भ्रातॄंश्च निहतान् सर्व्वान् सैन्यञ्च विनिपातितं । त्रयः किल रथाः शिष्टास्तावकानां नराधिप ।
इति प्रस्थानकाले मां कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् । स दीर्घमिव निश्वस्य प्रत्यवेक्ष्य पुनः पुनः ।
असौ मां पाणिना स्पृष्ट्वा पुत्त्रस्ते पर्य्यभाषत । त्वदन्यो नेह सङ्ग्रामे कश्चिज्जीवति सञ्जय ।
द्वितीयं नेह पश्यामि ससहायाश्च पाण्डवाः । ब्रूयाः सञ्जय राजानं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरं ।
दुर्य्योधनस्तव सुतः प्रविष्टो ह्रद इत्युत । सुहृद्भिस्तादृशैर्हीनः पुत्त्रैर्भ्रातृभिरेव च ।
पाण्डवैश्च हृते राज्ये को नु जीवेत मादृशः । आचक्षीथाः सर्व्वमिदं माञ्च मुक्तं महाहवात् ।
तस्मिंस्तोयह्रदे गुप्तं जीवन्तं भृशविक्षतं । एवमुक्त्वा महाराज प्राविशत्तं महाह्रदं ।
अस्तम्भयत तोयञ्च मायया मनुजाधिपः । तस्मिन् ह्रदे प्रविष्टे तु त्रीन् रथान् श्रान्तवाहनान् ।
अपश्यं सहितानेकस्तं देशं समुपेयुषः । कृपं शारद्वतं वीरं द्रौणिञ्च रथिनाम्वरं ।
भोजञ्च कृतवर्म्माणं सहितान् शरविक्षतान् । ते सर्व्वे मामभिप्रेक्ष्य तूर्णमश्वानचोदयन् ।
उपयाय च मामूचुर्दिष्ट्या जीवसि सञ्जय । अपृच्छंश्चैव मां सर्व्वे पुत्त्रं तव जनाधिपं ।
कच्चिद्दुर्य्योधनो राजा स नो जीवति सञ्जय । आख्यातवानहं तेभ्यस्तदा कुशलिनं नृपं ।
तथैव सर्व्वमाचख्यौ यन्मां दुर्य्योधनोऽब्रवीत् । ह्रदञ्चैवाहमाचख्ये यं प्रविष्टो नराधिपः ।
अश्वत्थामा तु तद्राजन् निशम्य वचनं मम । तं ह्रदं विपुलं प्रेक्ष्य करुणं पर्य्यदेवयत् ।
अहो धिङ्न स जानाति जीवतोऽस्मान्नराधिपः । पर्य्याप्ता हि वयं तेन सह योधयितुं परान् ।
ते तु तत्र चिरं कालं विलप्य तु महारथाः । प्राद्रवन् रथिनां श्रेष्ठा दृष्ट्वा पाण्डुसुतान् रणे ।
ते तु मां रथमारोप्य कृपस्य सुपरिष्कृतं । सेनानिवेशमाजग्मुर्हतशेषास्त्रयो रथाः ।
तत्र गुल्माः परित्रस्ताः सूर्य्ये चास्तमिते सति । सर्व्वे विचुक्रुशुः श्रुत्वा पुत्त्राणां तव सङ्क्षयं ।
ततो वृद्धा महाराज योषितां रक्षिणो नराः । राजदारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति ।

तत्र विक्रोशमानानां रुदतीनाञ्च सर्व्वशः । प्रादुरासीन्महाशब्दः श्रुत्वा तद्दुजनक्षयं ।
ततस्ता योषितो राजन् रुदन्त्यो वै मुहुर्मुहुः । कुरर्य्य इव शब्देन नादयन्त्यो महीतलं ।
आजघ्नुः करजैश्चापि पाणिभिश्च शिरांस्युत । लुलुवुश्च तदा केशान् क्रोशन्त्यस्तत्र तत्र ह ।
हाहाकारविनादिन्यो विनिघ्नन्त्य उरांसि च । शोचन्त्यस्तत्र रुरुदुः क्रन्दमाना विशाम्पते ।
ततो दुर्य्योधनामात्याः साश्रुकण्ठा भयातुराः । राजदारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति ।
वेत्रव्यासक्तहस्ताश्च दाराध्यक्षा विशाम्पते । शयनीयानि शुभ्राणि स्पर्द्ध्यास्तरणवन्ति च ।
समादाय पुनस्तूर्णं नगरं जनरक्षणं । आस्थायाश्वतरीयुक्तान् स्यन्दनानपरे पुनः ।
स्वान् स्वान् दारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति । अदृष्टपूर्व्वा या नार्य्यो भास्करेणापि वेश्मसु ।
ददृशुस्ता महाराज जना याता पुरं प्रति । तास्त्रियो भरतश्रेष्ठ सौकुमार्य्यसमन्विताः ।
प्रययुर्नगरं तूर्णं हतस्वजनबान्धवाः । आगोपाला विपालेभ्यो द्रवन्तो नगरं प्रति ।
ययुर्मनुष्याः सम्भ्रान्ता भीमसेनभयार्द्दिताः । अपि चैषां भयं तीव्रं पार्थेभ्योऽभूत् सुदारुणं ।
प्रेक्षमाणास्तदाऽन्योन्यमधावन्नगरं प्रति । तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने विद्रवे भृशदारुणे ।
युयुत्सुः शोकसंमूढः प्राप्तकालमचिन्तयत् । जितो दुर्य्योधनः संख्ये पाण्डवैर्भीमविक्रमैः ।
एकादशचमूभर्त्ता भ्रातरश्चास्य सूदिताः । हताश्च कुरवः संख्ये भीष्मद्रोणपुरःसराः ।
अहमेको विमुक्तस्तु भाग्ययोगाद्यदृच्छया । विद्रुतानि च सर्व्वाणि शिबिराणि समन्ततः ।
इतस्ततः पलायन्ते हतनाथा हतौजसः । अदृष्टपूर्व्वा दुःखार्त्ता भयव्याकुललोचनाः ।
हरिणा इव वित्रस्ता वीक्षमाणा दिशो दश । दुर्य्योधनस्य सचिवा ये केचिदवशेषिताः ।
राजदारानुपादाय प्रययुर्नगरं प्रति । प्राप्तकालमहं मन्ये प्रवेशन्तैः सह प्रभो ।
युधिष्ठिरमनुज्ञाप्य भीमसेनं तथैव च । एतदर्थं महाबाहुरुभयोः संन्यवेदयत् ।
तस्य प्रीतोऽभवद्राजा नित्यं करुणवेदिता । परिष्वज्य महाबाहुर्वैश्यापुत्रं व्यसर्ज्जयत् ।
ततः स रथमास्थाय द्रुतमश्वानचोदयत् । संवाहयितवांश्चापि राजदारान् पुरं प्रति ।
तैश्चैव सहितः क्षिप्रमस्तं गच्छति भास्करे । प्रविष्टो हास्तिनपुरं वाष्पकण्ठोऽश्रुलोचनः ।
अपश्यत महाप्राज्ञं विदुरं साश्रुलोचनं । राज्ञः समीपान्निष्क्रान्तं शोकोपहतचेतसं ।
तमब्रवीत् सत्यधृतिः प्रणतं त्वग्रतः स्थितं । दिष्ट्या कुरुक्षये वृत्ते अस्मिंस्त्वं पुत्र जीवसि ।
विना राज्ञः प्रवेशाद्वै किमसि त्वमिहागतः । एतद्दै कारणं सर्व्वं विस्तरेण निवेदय ।
॥ युयुत्सुरुवाच ॥ निहते शकुनौ तत्र सज्ञातिसुतबान्धवे । हतशेषपरीवारो राजा दुर्य्योधनस्ततः ।
स्वकं स हयमुत्सृज्य प्राङ्मुखः प्राद्रवद्भयात् । अपक्रान्ते तु नृपतौ स्कन्धावारनिवेशनात् ।
भयव्याकुलितं सर्व्वं प्राद्रवन्नगरं प्रति । ततो राज्ञः कलत्राणि भ्रातॄणां चास्य सर्व्वशः ।
वाहनेषु समारोप्य स्त्र्यध्यक्षाः प्राद्रवन् भयात् । ततोऽहं समनुज्ञाप्य राजानं सहकेशवं ।
प्रविष्टो हास्तिनपुरं रक्षन् लोकान् प्रधावितान् । एतच्छ्रुत्वा तु वचनं वैश्यापुत्रेण भाषितं ।

प्राप्तकालमिदं सर्व्वं विदुरः सर्व्वधर्म्मवित् । अपूजयदमेयात्मा युयुत्सुं वाक्यमब्रवीत् ।
प्राप्तकालमिदं सर्व्वं भवतो भरतक्षये । रक्षितः कुलधर्म्मश्च सानुक्रोशतया त्वया ।
दिष्ट्या त्वामिह संग्रामादस्माद्वीरक्षयात् पुरं । समागतमपश्याम अंशुमन्तमिव प्रजाः । १६६५
अन्धस्य नृपतेर्यष्टिर्लुब्धस्यादीर्घदर्शिनः । बहुशो याच्यमानस्य दैवोपहतचेतसः ।
त्वमेको व्यसनार्त्तस्य जीवसे पुत्र सर्व्वशः । अद्य त्वमिह विश्रान्तः श्वोऽभिगन्ता युधिष्ठिरं ।
एतावदुक्त्वा वचनं विदुरः साश्रुलोचनः । युयुत्सुं समनुप्राप्य प्रविवेश नृपक्षयं ।
पौरजानपदैर्दुःखाद्धाहेति भृशनादितं । निरानन्दं गतश्रीकं हतारामामिव क्षयं ।
शून्यरूपमपध्वस्तं दुःखाद्दुःखतरोऽभवत् । विदुरः सर्व्वधर्म्मज्ञो विक्लवेनान्तरात्मना । १६७०
विवेश नगरं राजन् निश्वसंश्च शनैः शनैः । युयुत्सुरपि तां रात्रिं स्वगृहे न्यवसत्तदा ।
वन्द्यमानः स्वकैश्चापि नाभ्यनन्दत् सुदुःखितः । चिन्तयानः क्षयं तीव्रं भारतानां परस्परं ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि ह्रदप्रवेशपर्व्वणि युयुत्सुगमने त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ हतेषु सर्व्वसैन्येषु पाण्डुपुत्त्रैरणाजिरे । मम सैन्यावशिष्टास्ते किमकुर्व्वत सञ्जय ।
कृतवर्म्मा कृपश्चैव द्रोणपुत्त्रश्च वीर्य्यवान् । दुर्य्योधनश्च मन्दात्मा राजा किमकरोत्तदा ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ सम्प्राद्रवत्सु दारेषु क्षत्त्रियाणां महात्मनां । विद्रुते शिविरे शून्ये भृशोद्विग्नास्त्रयो रथाः । १६७५
निशम्य पाण्डुपुत्त्राणां तदा वै जयिनां स्वनं । विद्रुतं शिविरं दृष्ट्वा सायाह्ने राजगृद्धिनः ।
स्थानं नारोचयंस्तत्र ततस्ते ह्रदमभ्ययुः । युधिष्ठिरोऽपि धर्म्मात्मा भ्रातृभिः सहितो रणे ।
हृष्टः पर्य्यचरद्राजन् दुर्य्योधनवधेप्सया । मार्गमाणास्तु तं क्रुद्धास्तव पुत्त्रं जयैषिणः ।
यत्नतोऽन्वेषमाणास्ते नैवापश्यन् जनाधिपं । स हि तीव्रेण वेगेन गदापाणिरपाक्रमत् ।
तं ह्रदं प्राविशच्चापि विष्टभ्यापः स्वमायया । यदा तु पाण्डवाः सर्व्वे सुपरिश्रान्तवाहनाः । १६८०
ततः स्वशिविरं प्राप्य व्यतिष्ठन्त ससैनिकाः । ततः कृपश्च द्रौणिश्च कृतवर्म्मा च सात्वतः ।
सन्निविष्टेषु पार्थेषु प्रयातास्तं ह्रदं शनैः । ते तं ह्रदं समासाद्य यत्र शेते जनाधिपः ।
अभ्यभाषन्त दुर्द्धर्षं राजानं सुप्तमम्भसि । राजन्नुत्तिष्ठ युध्यस्व सहास्माभिर्युधिष्ठिरं ।
जित्वा वा पृथिवीं भुङ्क्ष्व हतो वा स्वर्गमाप्नुहि । तेषामपि बलं सर्व्वं हतं दुर्य्योधन त्वया ।
प्रतिविद्धाश्च भूयिष्ठं ये शिष्टास्तत्र सैनिकाः । न ते वेगं विषहितुं शक्तास्तव विशाम्पते । १६८५
अस्माभिरभिगुप्तस्य तस्मादुत्तिष्ठ भारत ।
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ दिष्ट्या पश्यामि वो मुक्तानीदृशात् पुरुषक्षयात् । पाण्डुकौरवसंमर्द्दाज्जीवमानान्नरर्षभान् ।
विजेष्यामो वयं सर्व्वे विश्रान्ता विगतक्लमाः । भवन्तश्च परिश्रान्ता वयञ्च भृशविक्षताः ।
उदीर्णं च बलं तेषां तेन युद्धं न रोचये । न त्वेतदद्भुतं वीरा यद्वो महदिदं मनः ।
अस्मासु च परा भक्तिर्न्न तु कालः पराक्रमे । विश्रम्यैकां निशामद्य भवद्भिः सहितो रणे । १६९०
प्रतियोत्स्याम्यहं शत्रून् श्वो न मेऽस्त्यत्र संशयः ।

॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमुक्तोऽब्रवीद्द्रौणी राजानं युद्धदुर्मदं । उत्तिष्ठ राजन् भद्रन्ते विजेष्यामो वयं परान् ।
इष्टापूर्त्तेन दानेन सत्येन च जपेन च । शपे राजन् यथा ह्यद्य निहनिष्यामि सोमकान् ।
मा स्म यज्ञकृतां प्रीतिमाप्नुयां सज्जनोचितां । यदीमां रजनीं व्युष्टां न हि हन्मि परान् रणे ।
नाहत्वा सर्व्वपाञ्चालान् विमोक्ष्ये कवचं विभो । इति सत्यं ब्रवीम्येतत्तन्मे शृणु जनाधिप । ९९५
तेषु सम्भाषमाणेषु व्याधास्तं देशमाययुः । मांसभारपरिश्रान्ताः पानीयार्थं यदृच्छया ।
ते हि नित्यं महाराज भीमसेनस्य लुब्धकाः । मांसभारानुपाजह्रुर्भक्त्या परमया विभो ।
ते तत्राधिष्ठितास्तेषां सर्व्वं तद्वचनं रहः । दुर्य्योधनवचश्चैव शुश्रुवुः सङ्गता मिथः ।
तेऽपि सर्व्वे महेष्वासा अयुद्धार्थिनि कौरवे । निर्ब्बन्धं परमं चक्रुस्तदा वै युद्धकाङ्क्षिणः ।
तांस्तथा समुदीक्ष्याथ कौरवाणां महारथान् । अयुद्धमनसञ्चैव राजानं स्थितमम्भसि । १०००
तेषां श्रुत्वा च संवादं राज्ञश्च सलिले सतः । व्याधाऽभ्यजानन् राजेन्द्र सलिलस्थं सुयोधनं ।
ते पूर्व्वं पाण्डुपुत्रेण पृष्टा ह्यासन् सुतन्तव । यदृच्छोपगतास्तत्र राजानं परिमार्गता ।
ततस्ते पाण्डुपुत्रस्य स्मृत्वा तद्भाषितं तदा । अन्योन्यमब्रुवन् राजन्मृगव्याधाः शनैरिदं ।
दुर्य्योधनं ख्यापयामो धनं दास्यति पाण्डवः । सुव्यक्तमिह नः ख्यातो ह्रदे दुर्य्योधनो नृपः ।
तस्माद्गच्छामहे सर्व्वे यत्र राजा युधिष्ठिरः । आख्यातुं सलिले सुप्तं दुर्य्योधनममर्षणं । १००५
धृतराष्ट्रात्मजं तस्मै भीमसेनाय धीमते । शयानं सलिले सर्व्वे कथयामो धनुर्भृते ।
स नो दास्यति सुप्रीतो धनानि बहुलान्युत । किं नो मांसेन शुष्केण परिक्लिष्टेन शोषिणा ।
एवमुक्त्वा तु ते व्याधाः सम्प्रहृष्टा धनार्थिनः । मांसभारानुपादाय प्रययुः शिबिरं प्रति ।
पाण्डवापि महाराज लब्धलक्षाः प्रहारिणः । अपश्यमानाः समरे दुर्य्योधनमवस्थितं ।
निकृतेस्तस्य पापस्य ते पारं गमनेप्सवः । चारान् सम्प्रेषयामासुः समन्तात्तद्रणाजिरे । १०१०
आगम्य तु ततः सर्व्वे नष्टं दुर्य्योधनं नृपं । न्यवेदयन्त सहिता धर्म्मराजस्य सैनिकाः ।
तेषां तद्वचनं श्रुत्वा चाराणां भरतर्षभ । चिन्तामभ्यगमत्तीव्रां निशश्वास च पार्थिवः ।
अथ स्थितानां पाण्डूनां दीनानां भरतर्षभ । तस्माद्देशादपक्रम्य त्वरिता लुब्धका विभो ।
आजग्मुः शिबिरं हृष्टा दृष्ट्वा दुर्य्योधनं नृपं । वार्य्यमाणाः प्रविष्टाश्च भीमसेनस्य पश्यतः ।
ते तु पाण्डवमासाद्य भीमसेनं महाबलं । तस्मै तत् सर्व्वमाचख्युर्यद्वृत्तं यच्च वै श्रुतं । १०१५
ततो वृकोदरो राजन् दत्त्वा तेषां धनं बहु । धर्म्मराजाय तत् सर्व्वमाचचक्षे परन्तपः ।
असौ दुर्य्योधनो राजन् विज्ञातो मम लुब्धकैः । संस्तभ्य सलिलं शेते यस्यार्थे परितप्यसे ।
तद्वचो भीमसेनस्य प्रियं श्रुत्वा विशाम्पते । अजातशत्रुः कौन्तेयो हृष्टोऽभूत् सह सोदरैः ।
तञ्च श्रुत्वा महेष्वासं प्रविष्टं सलिले ह्रदं । क्षिप्रमेव ततोऽगच्छत् पुरस्कृत्य जनार्द्दनं ।
ततः किलकिलाशब्दः प्रादुरासीद्विशाम्पते । पाण्डवानां प्रहृष्टानां पाञ्चालानाञ्च सर्व्वशः । १०२०
सिंहनादांस्ततश्चक्रुः क्ष्वेडांश्च भरतर्षभ । त्वरिताः क्षत्रिया राजन् जग्मुर्द्वैपायनं ह्रदं ।

गतः पापो धार्त्तराष्ट्रो दृष्टस्त्वेत्यसकृद्रणे । प्राक्रोशन् सोमकास्तत्र हृष्टरूपाः समन्ततः ।
तेषामाशु प्रयातानां रथानां तत्र वेगिनां । बभूव तुमुलः शब्दो दिवस्पृक् पृथिवीपते ।
दुर्य्योधनं परीप्सन्तस्तत्र युधिष्ठिरं । अन्वयुस्त्वरितास्ते वै राजानं श्रान्तवाहनाः ।
अर्ज्जुनो भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । धृष्टद्युम्नश्च पाञ्चाल्यः शिखण्डी चापराजितः । १३२५
उत्तमौजा युधामन्युः सात्यकिश्च महारथः । पाञ्चालानाञ्च ये शिष्टा द्रौपदेयाश्च भारत ।
हयाश्च सर्व्वे नागाश्च शतशश्च पदातयः । ततः प्राप्तो महाराज धर्म्मराजः प्रतापवान् ।
द्वैपायनह्रदं घोरं यत्र दुर्य्योधनोऽभवत् । शीतामलजलं हृद्यं द्वितीयमिव सागरं ।
मायया सलिलं स्तभ्य यत्राभूत्ते स्थितः सुतः । अत्यद्भुतेन विधिना दैवयोगेन भारत ।
सलिलान्तर्गतः शेते दुर्द्दर्शः कस्यचित् प्रभो । मानुषस्य मनुष्येन्द्र गदाहस्तो जनाधिपः । १३३०
ततो दुर्य्योधनो राजा सलिलान्तर्गतो वसन् । शुश्रुवे तुमुलं शब्दं जलदोपमनिस्वनं ।
युधिष्ठिरस्तु राजेन्द्र तं ह्रदं सह सोदरैः । आजगाम महाराज तव पुत्रवधाय वै ।
महता शङ्खनादेन रथनेमिस्वनेन च । ऊर्द्ध्वं धुन्वन् महारेणुं कम्पयंश्चापि मेदिनीं ।
यौधिष्ठिरस्य सैन्यस्य श्रुत्वा शब्दं महारथाः । कृतवर्म्मा कृपो द्रौणी राजानमिदमब्रुवन् ।
इमे ह्यायान्ति संहृष्टाः पाण्डवा जितकाशिनः । अपयास्यामहे तावदनुजानातु नो भवान् । १३३५
दुर्य्योधनस्तु तच्छ्रुत्वा तेषां तत्र तरस्विनां । तथेत्युक्त्वा ह्रदं तं वै मायया ऽस्तम्भयत्प्रभो ।
ते त्वनुज्ञाप्य राजानं भृशं शोकपरायणाः । जग्मुर्दूरे महाराज कृपप्रभृतयो रथाः ।
ते गत्वा दूरमध्वानं न्यग्रोधं प्रेक्ष्य मारिष । न्यविशन्त भृशं श्रान्ताश्चिन्तयन्तो नृपं प्रति ।
विष्टभ्य सलिलं सुप्तो धार्त्तराष्ट्रो महाबलः । पाण्डवाश्चापि संप्राप्तास्तं देशं युद्धमीप्सवः ।
कथं नु युद्धं भविता कथं राजा भविष्यति । कथं नु पाण्डवा राजन् प्रतिपत्स्यन्ति कौरवं । १३४०
इत्येवञ्चिन्तयानास्तु रथेभ्योऽश्वान् विमुच्य ते । तत्रासाञ्चक्रिरे राजन् कृपप्रभृतयो रथाः ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि ह्रदप्रवेशपर्व्वणि दुर्य्योधनान्वेषणे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततस्तेष्वपयातेषु रथेषु त्रिषु पाण्डवाः । तं ह्रदं प्रत्यपद्यन्त यत्र दुर्य्योधनोऽभवत् ।
आसाद्य च कुरुश्रेष्ठ तदा द्वैपायनं ह्रदं । स्तम्भितं धार्त्तराष्ट्रेण दृष्ट्वा तं सलिलाशयं ।
वासुदेवमिदं वाक्यमब्रवीत् कुरुनन्दनः । पश्येमां धार्त्तराष्ट्रेण मायामप्सु प्रयोजितां ।
विष्टभ्य सलिलं शेते नास्य मानुषतो भयं । दैवीं मायामिमां कृत्वा सलिलान्तर्गतो ह्ययं । १३४५
निकृत्या निकृतिप्रज्ञो न मे जीवन् विमोक्ष्यते । यद्यस्य समरे साह्यं कुरुते वज्रभृत्स्वयं ।
तथाऽप्येनं हतं युद्धे लोका द्रक्ष्यन्ति माधव ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ मायाविन इमां मायां मायया जहि भारत । मायावी मायया वध्यः सत्यमेतद्युधिष्ठिर ।
क्रियाभ्युपायैर्ब्बहुभिर्मायामप्सु प्रयोज्य च । जहि त्वं भरतश्रेष्ठ मायात्मानं सुयोधनं ।
क्रियाभ्युपायैरिन्द्रेण निहता दैत्यदानवाः । क्रियाभ्युपायैर्ब्बहुभिर्ब्बलिर्ब्बद्धो महात्मना । १३५०

क्रियाभ्युपायैर्व्वहुभिर्हिरण्याक्षो महासुरः । हिरण्यकशिपुश्चैव क्रिययैव निसूदितौ ।
वृत्रश्च निहतो राजन् क्रिययैव न संशयः । तथा पौलस्त्यतनयो रावणो नाम राक्षसः ।
रामेण निहतो राजन् सानुबन्धः सहानुगः । क्रियया योगमास्थाय तथा त्वमपि विक्रम ।
क्रियाभ्युपायैर्निहतौ मया राजन् पुरातनौ । तारकश्च महादैत्यो विप्रचित्तिश्च वीर्य्यवान् ।
वातापिरिल्वलश्चैव त्रिशिराश्च तथा विभो । सुन्दोपसुन्दावसुरौ क्रिययैव निसूदितौ । १०५५
क्रियाभ्युपायैरिन्द्रेण त्रिदिवं भुज्यते विभो । क्रिया बलवती राजन्नान्यत् किञ्चिद्युधिष्ठिर ।
दैत्याश्च दानवाश्चैव राक्षसाः पार्थिवास्तथा । क्रियाभ्युपायैर्निहताः क्रियास्तस्मात् समाचर ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ इत्युक्तो वासुदेवेन पाण्डवः संशितव्रतः । जलस्थं तं महाराज तव पुत्रं महाबलं ।
अभ्यभाषत कौन्तेयः प्रहसन्निव भारत । सुयोधन किमर्थोऽयमारम्भोऽप्सु कृतस्त्वया ।
सर्व्वं क्षत्रं घातयित्वा स्वकुलञ्च विशाम्पते । जलाशयं प्रविष्टोऽद्य वाञ्छन् जीवितमात्मनः । १०६०
उत्तिष्ठ राजन् युध्यस्व सहास्माभिः सुयोधन । स ते दर्पो नरश्रेष्ठ स च मानः क्व ते गतः ।
यस्त्वं संस्तभ्य सलिलं भीतो राजन् व्यवस्थितः । सर्व्वे त्वां शूर इत्येवं जना जल्पन्ति संसदि ।
व्यर्थं तद्भवतो मन्ये शौर्य्यं सलिलशायिनः । उत्तिष्ठ राजन् युध्यस्व क्षत्रियोऽसि कुलोद्भवः ।
कौरवेयो विशेषेण कुलं जन्म च संस्मर । स कथं कौरवे वंशे प्रशंसन् जन्म चात्मनः ।
युद्धाद्भीतस्ततस्तोयं प्रविश्य प्रतितिष्ठसि । अयुद्धमव्यवस्थानं नैष धर्म्मः सनातनः । १०६५
अनार्य्यजुष्टमस्वर्ग्यं रणे राजन् पलायनं । कथं पारमगत्वा हि युद्धे त्वं वै जिजीविषुः ।
इमान्निपतितान्दृष्ट्वा पुत्रान् भ्रातॄन् पितॄंस्तथा । सम्बन्धिनो वयस्यांश्च मातुलान् बान्धवांस्तथा ।
घातयित्वा कथं तात ह्रदे तिष्ठसि साम्प्रतं । शूरमानी न शूरस्त्वं मृषा वदसि भारत ।
शूरोऽहमिति दुर्ब्बुद्धे सर्व्वलोकस्य शृण्वतः । न हि शूराः पलायन्ते शत्रून्दृष्ट्वा कथञ्चन ।
ब्रूहि वा त्वं यया धृत्या दूरं त्यजसि सङ्गरं । स त्वमुत्तिष्ठ युध्यस्व विनीय भयमात्मनः । १०७०
घातयित्वा सर्व्वसैन्यं भ्रातॄंश्चैव सुयोधन । नेदानीं जीविते बुद्धिः कार्य्या धर्म्मचिकीर्षया ।
क्षत्रधर्म्ममपाश्रित्य त्वद्विधेन सुयोधन । यत्तु कर्णमपाश्रित्य शकुनिञ्चापि सौबलं ।
अमर्त्य इव संमोहात् त्वमात्मानं न बुद्धवान् । तत्पापं सुमहत् कृत्वा प्रतियुध्यस्व भारत ।
कथं हि त्वद्विधो मोहाद्रोचयेत पलायनं । क्व ते तत् पौरुषं यातं क्व च मानः सुयोधन ।
क्व च विक्रान्तता याता क्व च विस्फूर्जितं महत् । क्व ते कृतास्त्रता याता किञ्च शेषे जलाशये । १०७५
स त्वमुत्तिष्ठ युध्यस्व क्षत्रधर्म्मेण भारत । अस्मांस्तु वा पराजित्य प्रशाधि पृथिवीमिमां ।
अथ वा निहतोऽस्माभिर्भूमौ स्वप्स्यसि भारत । एष ते परमो धर्म्मः सृष्टो धात्रा महात्मना ।
तं कुरुष्व यथातथ्यं राजा भव महारथ ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमुक्तो महाराज धर्म्मपुत्रेण धीमता । सलिलस्थस्तव सुत इदं वचनमब्रवीत् ।
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ नैतच्चित्रं महाराज यद्भीः प्राणिनमाविशेत् । न च प्राणभयाद्भीतो व्यपयातोऽस्मि भारत । १०८०

अश्वत्थामा निकृती च निहतः पार्थिसारथिः। एकस्याप्यगणः संख्ये प्रत्याशाममरोचयं।
न प्राणहेतोर्न भयान्न विषादाद्विशाम्पते। इदमम्भः प्रविष्टोऽस्मि श्रमात्त्विदमनुष्ठितं।
त्वञ्चाश्वसिहि कौन्तेय ये चाप्यनुगतास्तव। अहमुत्थाय वः सर्व्वान् प्रतियोत्स्यामि संयुगे।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आश्वस्ता एव सर्व्वे स्म चिरं त्वां मृगयामहे। तदिदानीं समुत्तिष्ठ युध्यस्वेह सुयोधन।
हत्वा वा समरे पार्थान् स्फीतं राज्यमवाप्नुहि। निहतो वा रणेऽस्माभिर्व्वीरलोकमवाप्स्यसि।
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ यदर्थं राज्यमिच्छामि कुरूणां कुरुनन्दन। त इमे निहताः सर्व्वे भ्रातरो मे जनेश्वर।
क्षीणरत्नाञ्च पृथिवीं हतक्षत्रियपुङ्गवां। न ह्युत्सहाम्यहं भोक्तुं विधवामिव योषितं।
अद्यापि त्वहमाशंसे त्वां विजेतुं युधिष्ठिर। भङ्क्त्वा पाञ्चालपाण्डूनामुत्साहं भरतर्षभ।
न त्विदानीमहं मन्ये कार्य्यं युद्धेन कर्हिचित्। द्रोणे कर्णे च संशान्ते निहते च पितामहे।
अस्त्विदानीमियं राजन् केवला पृथिवी तव। असहायो हि को राजा राज्यमिच्छेत् प्रशासितुं।
सुहृदस्तादृशान् हत्वा पुत्त्रान् भ्रातॄन् पितॄनपि। भवद्भिश्च हृते राज्ये को नु जीवेत मादृशः।
अहं वनं गमिष्यामि ह्यजिनैः प्रतिवासितः। रतिर्हि नास्ति मे राज्ये हतपक्षस्य भारत।
हतबान्धवभूयिष्ठा हताश्वा हतकुञ्जरा। एषा ते पृथिवी राजन् भुङ्क्ष्वैनां विगतज्वरः।
वनमेव गमिष्यामि वसानो मृगचर्म्मणी। नहि मे निर्जनस्यास्ति जीवितेऽद्य स्पृहा विभो।
गच्छ त्वं भुङ्क्ष्व राजेन्द्र पृथिवीं निहतेश्वरां। हतयोधां नष्टरत्नां क्षीणवप्रां यथासुखं।
॥ सञ्जय उवाच ॥ दुर्य्योधनं तव सुतं सलिलस्थं महायशाः। श्रुत्वा तु करुणं वाक्यमभाषत युधिष्ठिरः।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ आर्त्तप्रलापान्मा तात सलिलस्थः प्रभाषिथाः। नैतन्मनसि मे राजन् वाशितं शकुनेरिव।
यदि वाऽपि समर्थः स्यास्त्वं दानाय सुयोधन। नाहमिच्छेयमवनिं त्वया दत्तां प्रशासितुं।
अधर्म्मेण न गृह्णीयां त्वया दत्तां महीमिमां। न हि धर्म्मः स्मृतो राजन् क्षत्त्रियस्य प्रतिग्रहः।
त्वया दत्तां न चेच्छेयं पृथिवीमखिलामहं। त्वान्तु युद्धे विनिर्जित्य भोक्ताऽस्मि वसुधामिमां।
अनीश्वरश्च पृथिवीं कथं त्वं दातुमिच्छसि। त्वयेयं पृथिवी राजन् किं न दत्ता तदैव हि।
धर्म्मतो याचमानानां शमार्थञ्च कुलस्य च। वार्ष्णेयं प्रथमं राजन् प्रत्याख्याय महाबलं।
किमिदानीं ददासि त्वं को हि ते चित्तविभ्रमः। अभियुक्तस्तु को राजा दातुमिच्छेद्धि मेदिनीं।
न त्वमद्य महीं दातुमीशः कौरवनन्दन। आच्छेत्तुं वा बलाद्राजन् स कथं दातुमिच्छसि।
मान्तु निर्ज्जित्य संग्रामे पालयेमां वसुन्धरां। सूच्यग्रेणापि यद्भूमेरपि धीयेत भारत।
तन्मात्रमपि चेन्मह्यं न ददाति पुरा भवान्। स कथं पृथिवीमेतां प्रददासि विशाम्पते।
सूच्यग्रं नात्यजः पूर्व्वं स कथं त्यजसि क्षितिं। एवमैश्वर्य्यमासाद्य प्रशास्य पृथिवीमिमां।
को हि मूढो व्यवस्येत शत्रोर्दातुं वसुन्धरां। त्वन्तु केवलमौर्ख्येण विमूढो नावबुध्यसे।
पृथिवीं दातुकामोऽपि जीवितेन विमोक्ष्यसे। अस्मान् वा त्वं पराजित्य प्रशाधि पृथिवीमिमां।
अथ वा निहतोऽस्माभिर्व्रज लोकाननुत्तमान्। आवयोर्जीवतो राजन् मयि च त्वयि च ध्रुवं।

संशयः सर्व्वभूतानां विजये नो भविष्यति। जीवितं तव दुष्प्रज्ञ मयि सम्प्रति वर्त्तते।
जीवयेयमहं कामं न तु त्वं जीवितुं क्षमः। दहने हि कृतो यत्नस्त्वयाऽस्मासु विशेषतः।
आशीविषैर्व्विषैश्चापि जले चापि प्रवेशनैः। त्वया विनिकृता राजन् राज्यस्य हरणेन च।
अप्रियाणाञ्च वचनैर्द्रौपद्याः कर्षणेन च। एतस्मात् कारणात् पाप जीवितं ते न विद्यते।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ युध्यस्व युद्धे श्रेयो भविष्यति। एवन्तु विविधा वाचो जययुक्ताः पुनः पुनः। १८०५
कीर्त्तयन्ति स्म ते वीरास्तत्र तत्र जनाधिप।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि ह्रदप्रवेशपर्व्वणि दुर्य्योधनभर्त्सने द्वात्रिंशोऽध्यायः समाप्तञ्च ह्रदप्रवेशपर्व्व ॥ ३२ ॥

—•••◆•••—

॥ अथ गदायुद्धपर्व्व ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ एवं सन्तर्ज्यमानस्तु मम पुत्त्रो महीपतिः। प्रकृत्या मन्युमान् वीरः कथमासीत्परन्तपः।
नहि सन्तर्जना तेन श्रुतपूर्व्वा कथञ्चन। राजभावेन मान्यश्च सर्व्वलोकस्य सोऽभवत्।
यस्यातपत्रच्छायाऽपि स्वका भानोस्तथा प्रभा। खेदायैवाभिमानित्वात् सहेत्सैवं कथङ्गिरः।
इयञ्च पृथिवी सर्व्वा सम्लेच्छाटविका भृशं। प्रसादाद्ध्रियते यस्य प्रत्यक्षं तव सञ्जय। १८१०
स तथा तर्ज्यमानस्तु पाण्डुपुत्त्रैर्व्विशेषतः। विहीनश्च स्वकैर्भृत्यैर्निर्ज्जने चावृतो भृशं।
स श्रुत्वा कटुका वाचो जययुक्ताः पुनः पुनः। किमब्रवीत्पाण्डवेयांस्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय।
॥ सञ्जय उवाच ॥ तर्ज्यमानस्तदा राजन्नुदकस्थस्तवात्मजः। युधिष्ठिरेण राजेन्द्र भ्रातृभिः सहितेन च।
श्रुत्वा स कटुका वाचो विषमस्थो जनाधिपः। दीर्घमुष्णञ्च निःश्वस्य सलिलस्थः पुनः पुनः।
सलिलान्निर्गतो राजा धुन्वन् हस्तौ पुनः पुनः। मनश्चकार युद्धाय राजानञ्चाभ्यभाषत। १८१५
यूयंससुहृदः पार्थाः सर्व्वे सरथवाहनाः। अहमेकः परिद्यूनो विरथो हतवाहनः।
आत्तशस्त्रै रथोपेतैर्ब्बहुभिः परिवारितः। कथमेकः पदातिः सन्नशस्त्रो योद्धुमुत्सहे।
एकैकेन तु मां यूयं योधयध्वं युधिष्ठिर। न ह्येको बहुभिर्व्वीरैर्न्याय्यो योधयितुं युधि।
विशेषतो विकवचः श्रान्तश्चापत्समाश्रितः। भृशं विक्षतगात्रश्च श्रान्तवाहनसैनिकः।
न मे त्वत्तो भयं राजन्न च पार्थाद्वृकोदरात्। फाल्गुनाद्वासुदेवाद्वा पाञ्चालेभ्योऽथ वा पुनः। १८२०
यमाभ्यां युयुधानाद्वा येऽन्ये तव च सैनिकाः। एकः सर्व्वानहं क्रुद्धो वारयिष्ये युधि स्थितः।
धर्म्ममूला सतां कीर्त्तिर्म्मनुष्याणां नराधिप। धर्म्मञ्चैवेह कीर्त्तिञ्च पालयन् प्रब्रवीम्यहं।
अहमुत्थाय सर्व्वान् वै प्रतियोत्स्यामि संयुगे। अनुगम्यागतान् सर्व्वानृतून् संवत्सरो यथा।
अद्य वः सरथान् साश्वानशस्त्रो विरथोऽपि सन्। नक्षत्राणीव सर्व्वाणि सविता रात्रिसंक्षये।
तेजसा नाशयिष्यामि स्थिरीभवत पाण्डवाः। अद्यानृण्यं गमिष्यामि क्षत्त्रियाणां यशस्विनां। १८२५
वाह्लीकद्रोणभीष्माणां कर्णस्य च महात्मनः। जयद्रथस्य शूरस्य भगदत्तस्य चोभयोः।
मद्रराजस्य शल्यस्य भू[illegible]श्रवस एव च। पुत्त्रा[illegible]ां भरतश्रेष्ठ शकुने[illegible]सौबलस्य च।

मित्राणां सुहृदाञ्चैव बान्धवानां तथैव च । आनृण्यमद्य गच्छामि हत्वा त्वां भ्रातृभिः सह ।
एतावदुक्त्वा वचनं विरराम नराधिपः ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दिष्ट्या त्वमपि जानीषे क्षत्रधर्म्मं सुयोधन । दिष्ट्या ते वर्त्तते बुद्धिर्युद्धायैव महाभुज । १८३०
दिष्ट्या शूरोऽसि कौरव्य दिष्ट्या जानासि सङ्गरं । यस्त्वमेको हि नः सर्व्वान् संयुगे योद्धुमिच्छसि ।
एक एकेन सङ्गम्य यत्ते सम्मतमायुधं । तं त्वमादाय युध्यस्व प्रेक्षकास्ते वयं स्थिताः ।
अयमिष्टञ्च ते कामं वीर भूयो ददाम्यहं । हत्वैकं भवतो राज्यं हतो वा स्वर्गमाप्नुहि ।
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ एकश्चेद्योद्धुमाक्रन्दे शूरोऽद्य मम दीयतां । आयुधानामियञ्चापि वृता त्वत्सम्मते गदा ।
हत्वैकं भवतामेकः शक्यं मां योऽभिमन्यते । पदातिर्गदया संख्ये स युध्यतु मया सह । १८३५
वृत्तानि रथयुद्धानि विचित्राणि पदे पदे । इदमेकं गदायुद्धं भवत्वद्याद्भुतं महत् ।
अस्त्राणामपि पर्य्यायं कर्त्तुमिच्छन्ति मानवाः । युद्धानामपि पर्य्यायो भवत्वनुमते तव ।
गदया त्वां महाबाहो विजेष्यामि सहानुजं । पाञ्चालान् सृञ्जयांश्चैव ये चान्ये तत्र सैनिकाः ।
न हि मे सम्भ्रमो जातु शक्रादपि युधिष्ठिर ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गान्धारे मां योधय सुयोधन । एक एकेन सङ्गम्य संयुगे गदया बली । १८४०
पुरुषो भव गान्धारे युध्यस्व सुसमाहितः । अद्य ते जीवितं नास्ति यदीन्द्रोऽपि तवाश्रयः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ एतत् स नरशार्दूलो नामृष्यत तवात्मजः । सलिलान्तर्गतः श्वभ्रे महानाग इव श्वसन् ।
तथाऽसौ वाक्प्रतोदेन तुद्यमानः पुनः पुनः । वचो न ममृषे राजन्नुत्तमाश्वः कशामिव ।
सङ्क्षोभ्य सलिलं वेगाद्गदामादाय वीर्य्यवान् । अद्रिसारमयीं गुर्व्वीं काञ्चनाङ्गदभूषणां ।
अन्तर्ज्जलात् समुत्तस्थौ नागेन्द्र इव निश्वसन् । स भित्त्वा स्तम्भितं तोयं स्कन्धे कृत्वायसीं गदां । १८४५
उदतिष्ठत पुत्त्रस्ते प्रतपन् रश्मिमानिव । ततः शैक्यायसीं गुर्व्वीं जातरूपपरिष्कृतां ।
गदां परामृशद्धीमान् धार्त्तराष्ट्रो महाबलः । गदाहस्तन्तु तं दृष्ट्वा सशृङ्गमिव पर्व्वतं ।
प्रजानामिव संक्रुद्धं शूलपाणिमवस्थितं । सगदो भारतो भाति प्रतपन् भास्करो यथा ।
ददृशुः सर्व्वपाञ्चालाः पुत्त्रं तव जनाधिपं । तमुत्तीर्णन्तु सम्प्रेक्ष्य समहृष्यन्त सर्व्वशः ।
पाञ्चालाः पाण्डवेयाश्च तेऽन्योन्यस्य तलान् ददुः । अवहासन्तु तं मत्वा पुत्त्रो दुर्य्योधनस्तव । १८५०
उद्वृत्य नयने क्रुद्धो दिधक्षुरिव पाण्डवान् । त्रिशिखां भ्रुकुटीं कृत्वा सन्दष्टदशनच्छदः ।
प्रत्युवाच ततस्तान् वै पाण्डवान् सहकेशवान् ।
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ अस्यावहासस्य फलं प्रतिभोक्ष्यथ पाण्डवाः । गमिष्यथ हताः सद्यः सपाञ्चाला यमक्षयं ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ उत्थितस्तु जलात्तस्मात् पुत्त्रो दुर्य्योधनस्तव । अतिष्ठत गदापाणी रुधिरेण समुक्षितः ।
तस्य शोणितदिग्धस्य सलिलेन समुक्षितं । शरीरं स्म तदा भाति स्रवन्निव महीधरः । १८५५
तमुद्यतगदं वीरं मेनिरे तत्र पाण्डवाः । वैवस्वतमिव क्रुद्धं किङ्करोद्यतपाणिनं ।
स मेघनिनदो हर्षान्नर्दन्निव च गोवृषः । आजुहाव ततः पार्थान् गदया युधि वीर्य्यवान् ।

॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ एकैकेन च मां यूयमासीदत युधिष्ठिर। न ह्येको बहुभिर्न्याय्यो वीरो योधयितुं युधि।
न्यस्तवर्म्मा विशेषेण श्रान्तश्चाप्सु परिप्लुतः। भृशं विक्षतगात्रश्च हतवाहनसैनिकः।
अवश्यमेव योद्धव्यं सर्व्वैरेव मया सह। युक्तायुक्तमित्येतद्वेत्सि त्वञ्चैव सर्व्वदा। १८७०
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ माभूदियं तव प्रज्ञा कथमेवं सुयोधन। यदाऽभिमन्युं बहवो जघ्नुर्युधि महारथाः।
क्षत्त्रधर्म्मं भृशं क्रूरं निरपेक्षं सुनिर्घृणं। अन्यथा तु कथं हन्युरभिमन्युं तथागतं।
सर्व्वे भवन्तो धर्म्मज्ञाः सर्व्वे शूरास्तनुत्यजः। न्यायेन युध्यतां प्रोक्ता शक्रलोकगतिः पुरा।
यद्येकस्तु न हन्तव्यो बहुभिर्द्धर्म्म एव तु। तदाऽभिमन्युं बहवो निजघ्नुस्त्वन्मते कथं।
सर्व्वो विमृशते जन्तुः कृच्छ्रस्थो धर्म्मदर्शनं। पदस्थः पिहितं द्वारं परलोकस्य पश्यति। १८७५
आमुञ्च कवचं वीर मूर्द्धजान् यमयस्व च। यच्चान्यदपि ते नास्ति तदप्यादत्स्व भारत।
इममेकञ्च ते कामं वीर भूयो ददाम्यहं। पञ्चानां पाण्डवेयानां येन त्वं योद्धुमिच्छसि।
तं हत्वा वै भवान् राजा हतो वा स्वर्गमाप्नुहि। ऋते च जीविताद्वीर युद्धे किं कुर्म्म ते प्रियं।
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततस्तव सुतो राजन् वर्म्म जग्राह काञ्चनं। विचित्रञ्च शिरस्त्राणं जाम्बूनदपरिष्कृतं।
सोऽवबद्धशिरस्त्राणः शुभकाञ्चनवर्म्मभृत्। रराज राजन् पुत्रस्ते काञ्चनः शैलराडिव। १८८०
सन्नद्धः सगदो राजन् सज्जः संग्राममूर्द्धनि। अब्रवीत् पाण्डवान् सर्व्वान् पुत्रो दुर्य्योधनस्तव।
भ्रातॄणां भवतामेको युध्यतां गदया मया। सहदेवेन वा योत्स्ये भीमेन नकुलेन वा।
अथ वा फाल्गुनेनाद्य त्वया वा भरतर्षभ। योत्स्येऽहं सङ्गरं प्राप्य विजेष्ये च रणाजिरे।
अहमद्य गमिष्यामि वैरस्यान्तं सुदुर्गमं। गदया पुरुषव्याघ्र हेमपट्टनिबद्धया।
गदायुद्धे न मे कश्चित् सदृशोऽस्तीति चिन्तये। गदया वो हनिष्यामि सर्व्वानेव समागतान्। १८८५
न मे समर्थाः सर्व्वे वै योद्धुं न्यायेन केन च। न युक्तमात्मना वक्तुमेवं गर्व्वोद्धतं वचः।
अथ वा सफलं ह्येतत् करिष्ये भवतां पुरः। अस्मिन्मुहूर्त्ते सत्यं वा मिथ्या वैतद्भविष्यति।
गृह्णातु च गदां यो वै योत्स्यतेऽद्य मया सह।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि युधिष्ठिरदुर्य्योधनसंवादे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३३ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवं दुर्य्योधने राजन् गर्ज्जमाने मुहुर्मुहुः। युधिष्ठिरस्य संक्रुद्धो वासुदेवोऽब्रवीदिदं।
यदि नाम ह्ययं युद्धे वरयेत् त्वां युधिष्ठिर। अर्ज्जुनं नकुलञ्चैव सहदेवमथापि वा। १८९०
किमिदं साहसं राजंस्त्वया व्याहृतमीदृशं। एकमेव निहत्याजौ भव राजा कुरुष्विति।
न समर्थानहं मन्ये गदाहस्तस्य संयुगे। एतेन हि कृता योग्या वर्षाणीह त्रयोदश।
आयसे पुरुषे राजन् भीमसेनजिघांसया। कथं नाम भवेत् कार्य्यमस्माभिर्भरतर्षभ।
साहसं कृतवांस्त्वन्तु ह्यनुक्रोशान्नृपोत्तम। ऋते वृकोदरात् पार्थात् स च नातिकृतश्रमः।
तदिदं द्यूतमारब्धं पुनरेव यथा पुरा। विषमं शकुनेश्चैव तव चैव विशाम्पते। १८९५
बली भीमः समर्थश्च कृती राजा सुयोधनः। बलवान् वा कृती वेति कृती राजन् विशिष्यते।

सोऽयं राजंस्त्वया शत्रुः समे पथि निवेशितः । न्यस्तश्चात्मा सुविषमे कृच्छ्रमापादिता वयं ।
कोऽनु सर्व्वान् विनिर्जित्य शत्रूनेकेन वैरिणा । कृच्छ्रप्राप्तेन च तथा हारयेद्राज्यमागतं ।
न हि पश्यामि तं लोके योऽद्य दुर्य्योधनं रणे । गदाहस्तं विजेतुं वै शक्तः स्यादमरोऽपि हि ।
न त्वं भीमो न नकुलः सहदेवोऽथ फाल्गुनः । जेतुं न्यायेन शक्तो वै कृती राजा सुयोधनः । १८००
स कथं वदसे शत्रुम् युध्यस्व गदयेति हि । एकञ्च नो निहत्याजौ भव राजेति भारत ।
वृकोदरं समासाद्य संशयो वै जये हि नः । न्यायतो युध्यमानानां कृती ह्येष महाबलः ।
एकं वाऽस्मान्निहत्य त्वं भव राजेति वै पुनः । नूनं न राज्यभागेषा पाण्डोः कुन्त्याश्च सन्ततिः ।
अत्यन्तवनवासाय सृष्टा भैक्षाय वा पुनः ।
॥ भीमसेन उवाच ॥ मधुसूदन माकार्षीर्व्विषादं यदुनन्दन । अद्य पारं गमिष्यामि वैरस्य भृशदुर्गमं । १८०५
अहं सुयोधनं संख्ये हनिष्यामि न संशयः । विजयो वै ध्रुवः कृष्ण धर्म्मराजस्य दृश्यते ।
अध्यर्द्धेन गुणेनेयं गदा गुरुतरी मम । न तथा धार्त्तराष्ट्रस्य माकार्षीर्माधव व्यथां ।
अहमेनं हि गदया संयुगे योद्धुमुत्सहे । भवन्तः प्रेक्षकाः सर्व्वे मम सन्तु जनार्द्दन ।
सामरानपि लोकांस्त्रीन् नानाशस्त्रधरान् युधि । योधयेयं रणे कृष्ण किमुताद्य सुयोधनं ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ तथा सम्भाषमाणन्तु वासुदेवो वृकोदरं । हृष्टः सम्पूजयामास वचनञ्चेदमब्रवीत् । १८१०
त्वामाश्रित्य महाबाहो धर्म्मराजो युधिष्ठिरः । निहतारिः स्वकां दीप्तां श्रियं प्राप्तो न संशयः ।
त्वया विनिहताः सर्व्वे धार्त्तराष्ट्रा महारणे । राजानो राजपुत्राश्च नागाश्च विनिपातिताः ।
कलिङ्गा मागधाः प्राच्या गान्धाराः कुरवस्तथा । त्वामासाद्य महायुद्धे निहताः पाण्डुनन्दन ।
हत्वा दुर्य्योधनञ्चापि प्रयच्छोर्व्वीं ससागरां । धर्म्मराजाय कौन्तेय यथा विष्णुः शचीपतेः ।
त्वाञ्च प्राप्य रणे पापो धार्त्तराष्ट्रो विनङ्क्ष्यति । त्वमस्य सक्थिनी भङ्क्त्वा प्रतिज्ञां पालयिष्यसि । १८१५
यत्नेन तु सदा पार्थ योद्धव्यो धृतराष्ट्रजः । कृती च बलवांश्चैव युद्धशौण्डश्च नित्यदा ।
ततस्तु सात्यकी राजन् पूजयामास पाण्डवं । पाञ्चालाः पाण्डवेयाश्च धर्म्मराजपुरोगमाः ।
तद्वचो भीमसेनस्य सर्व्व एवाभ्यपूजयन् । ततो भीमबलो भीमो युधिष्ठिरमथाब्रवीत् ।
सृञ्जयैः सह तिष्ठन्तं तपन्तमिव भास्करं । अहमेतेन सङ्गम्य संयुगे योद्धुमुत्सहे ।
न हि शक्तो रणे जेतुं मामेष पुरुषाधमः । अद्य क्रोधं विमोक्ष्यामि निहितं हृदये भृशं । १८२०
सुयोधने धार्त्तराष्ट्रे खाण्डवेऽग्निमिवार्ज्जुनः । शल्यमद्योद्धरिष्यामि तव पाण्डव हृच्छयं ।
निहत्य गदया पापमद्य राजन् सुखी भव । अद्य कीर्त्तिमयीं मालां प्रतिमोक्ष्ये तवानघ ।
प्राणान् श्रियञ्च राज्यञ्च मोक्ष्यते ऽद्य सुयोधनं । राजा च धृतराष्ट्रोऽद्य श्रुत्वा पुत्रं मया हतं ।
स्मरिष्यत्यशुभं कर्म्म यत्तच्छकुनिबुद्धिजं । इत्युक्त्वा भरतश्रेष्ठो गदामुद्यम्य वीर्य्यवान् ।
उदतिष्ठत युद्धाय शक्रो वृत्रमिवाह्वयन् । तदाह्वानममृष्यन् वै तव पुत्रोऽतिवीर्य्यवान् । १८२५
प्रत्युपस्थित एवाशु मत्तो मत्तमिव द्विपं । गदाहस्तं तव सुतं युद्धाय समुपस्थितं ।

ददृशुः पाण्डवाः सर्व्वे कैलासमिव शृङ्गिणं । तमेकाकिनमासाद्य धार्त्तराष्ट्रं महाबलं ।
वियूथमिव मातङ्गं समहृष्यन्त पाण्डवाः । न सम्भ्रमो न च भयं न च ग्लानिर्न च व्यथा ।
आसीद्दुर्य्योधनस्यापि स्थितः सिंह इवाहवे । समुद्यतगदं दृष्ट्वा कैलासमिव शृङ्गिणं ।
भीमसेनस्तदा राजन् दुर्य्योधनमथाब्रवीत् । राज्ञाऽपि धृतराष्ट्रेण त्वया चास्मासु यत् कृतं । १९१०
स्मर तद्दुष्कृतं कर्म्म यद्वृत्तं वारणावते । द्रौपदी च परिक्लिष्टा सभामध्ये रजस्वला ।
द्यूते यद्विजितो राजा शकुनेर्बुद्धिनिश्चयात् । यानि चान्यानि दुष्टात्मन् पापानि कृतवानसि ।
अनागःसु च पार्थेषु तस्य पश्य महत् फलं । त्वत्कृते निहतः शेते शरतल्पे महायशाः ।
गाङ्गेयो भरतश्रेष्ठः सर्व्वेषां नः पितामहः । हतो द्रोणश्च कर्णश्च हतः शल्यः प्रतापवान् ।
वैरस्य चादिकर्त्ताऽसौ शकुनिर्निहतो रणे । भ्रातरस्ते हताः शूराः पुत्राश्च सहसैनिकाः । १९१५
राजानश्च हताः शूराः समरेष्वनिवर्त्तिनः । एते चान्ये च निहता बहवः क्षत्रियर्षभाः ।
प्रातिकामी तथा पापो द्रौपद्याः क्लेशकृद्धतः । अवशिष्टस्त्वमेवैकः कुलघ्नोऽधमपूरुषः ।
त्वामप्यद्य हनिष्यामि गदया नात्र संशयः । अद्य तेऽहं रणे दर्पं सर्व्वं नाशयिता नृप ।
राज्याशां विपुलां राजन् पाण्डवेषु च दुष्कृतं ।
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ किं कत्थितेन बहुना युध्यस्वाद्य मया सह । अद्य तेऽहं विनेष्यामि युद्धश्रद्धां वृकोदर । १९२०
किं न पश्यसि मां पाप गदायुद्धे व्यवस्थितं । हिमवच्छिखराकारां प्रगृह्य महतीं गदां ।
गदिनं कोऽद्य मां पाप हन्तुमुत्सहते पुनः । न्यायतो युध्यमानस्य देवेष्वपि पुरन्दरः ।
मा वृथा गर्ज्ज कौन्तेय शारदाभ्रमिवाजलं । दर्शयस्व बलं युद्धे यावत्तत्तेऽद्य विद्यते ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा पाण्डवाः सहसृञ्जयाः । सर्व्वे सम्पूजयामासुस्तद्वचो विजिगीषवः ।
उन्मत्तमिव मातङ्गं तलशब्देन मानवाः । भूयः संहर्षयामासू राजन् दुर्य्योधनं नृपं । १९२५
बृंहन्ति कुञ्जरास्तत्र हया हेषन्ति चासकृत । शस्त्राणि सम्प्रदीप्यन्ते पाण्डवानां जयैषिणां ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि भीमसेनदुर्य्योधनसंवादे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ तस्मिन् युद्धे महाराज सुसंवृत्ते सुदारुणे । उपविष्टेषु सर्व्वेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
ततस्तालध्वजो रामस्तयोर्युद्धे उपस्थिते । श्रुत्वा तच्छिष्ययोराजन्नाजगाम हलायुधः ।
तं दृष्ट्वा परमप्रीताः पाण्डवाः सहकेशवाः । उपगम्योपसंगृह्य विधिवत् प्रत्यपूजयन् ।
पूजयित्वा ततः पश्चादिदं वचनमब्रुवन् । शिष्ययोः कौशलं युद्धे पश्य रामेति पार्थिव । १९३०
अब्रवीच्च तदा रामो दृष्ट्वा कृष्णं सपाण्डवं । दुर्य्योधनञ्च कौरव्यं गदापाणिमवस्थितं ।
चत्वारिंशदहान्यद्य द्वे च मे निःसृतस्य वै । पुष्येण संप्रयातोऽस्मि श्रवणे पुनरागतः ।
शिष्ययोर्व्वै गदायुद्धं द्रष्टुकामोऽस्मि माधव । ततस्तदा गदाहस्तौ दुर्य्योधनवृकोदरौ ।
युद्धभूमिं गतौ वीरावुभावेव विरेजतुः । ततो युधिष्ठिरो राजा परिष्वज्य हलायुधं ।
स्वागतं कुशलञ्चास्मै पर्य्यपृच्छद्यथातथं । कृष्णौ चापि महेष्वासावभिवाद्य हलायुधं । १९३५

सस्वजाते परिप्रीतौ प्रीयमाणौ यशस्विनौ । माद्रीपुत्रौ तथा शूरौ द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः ।
अभिवाद्य स्थिता राजन् रौहिणेयं महाबलं । भीमसेनोऽथ बलवान् पुत्रस्तव जनाधिप ।
तथैव चोद्यतगदौ पूजयामासतुर्ब्बलं । स्वागतेन च ते तत्र प्रतिपूज्य समन्ततः ।
पश्य युद्धं महाबाहो इति ते राममब्रुवन् । एवमूचुर्म्महात्मानं रौहिणेयं नराधिपाः ।
परिष्वज्य तदा रामः पाण्डवान् सृञ्जयानपि । अपृच्छत् कुशलं सर्व्वान् पार्थिवांश्चामितौजसः ।
तथैव ते समासाद्य पप्रच्छुस्तमनामयं । प्रत्यभ्यर्च्य हली सर्व्वान् क्षत्रियांश्च महात्मनः ।
कृत्वा कुशलसंयुक्तां संविदञ्च यथावयः । जनार्द्दनं सात्यकिञ्च प्रेम्णा स परिषस्वजे ।
मूर्द्ध्नि चैतावुपाघ्राय कुशलं पर्य्यपृच्छत । तौ च तं विधिवद्राजन् पूजयामासतुर्गुरुं ।
ब्रह्माणमिव देवेशमिन्द्रोपेन्द्रौ मुदान्वितौ । ततोऽब्रवीद्धर्म्मसुतो रौहिणेयमरिन्दमं ।
इदं भ्रात्रोर्म्महायुद्धं पश्य रामेति भारत । तेषां मध्ये महाबाहुः श्रीमान् केशवपूर्व्वजः ।
न्यविशत् परमप्रीतः पूज्यमानो महारथैः । स बभौ राजमध्यस्थो नीलवासाः सितप्रभः ।
दिवीव नक्षत्रगणैः परिकीर्णो निशाकरः । ततस्तयोः सन्निपातस्तुमुलो लोमहर्षणः ।
आसीदन्तकरो राजन् वैरस्य तव पुत्रयोः ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवागमने पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ पूर्व्वमेव यदा रामस्तस्मिन् युद्ध उपस्थिते । आमन्त्र्य केशवं यातो वृष्णिभिः सहितः प्रभुः ।
साहाय्यं धार्त्तराष्ट्रस्य न च कर्त्तास्मि केशव । न चैव पाण्डुपुत्राणां गमिष्यामि यथागतं ।
एवमुक्त्वा तदा रामो यातः शत्रुनिबर्हणः । तस्य चागमनं भूयो ब्रह्मन् शंसितुमर्हसि ।
आख्याहि मे विस्तरतः कथं राम उपस्थितः । कथञ्च दृष्टवान् युद्धं कुशलो ह्यसि सत्तम ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उपप्लवे निविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु । प्रेषितो धृतराष्ट्रस्य समीपं मधुसूदनः ।
शमं प्रति महाबाहो हितार्थं सर्व्वदेहिनां । स गत्वा हास्तिनपुरं धृतराष्ट्रं समेत्य च ।
उक्तवान् वचनं तथ्यं हितञ्चैव विशेषतः । न च तत् कृतवान् राजा यथाख्यातं हि तत् पुरा ।
अनवाप्य शमं तत्र कृष्णः पुरुषसत्तमः । आगच्छत महाबाहुरुपप्लव्यं जनाधिप ।
ततः प्रत्यागतः कृष्णो धार्त्तराष्ट्रविसर्ज्जितः । अक्रियायां नरव्याघ्र पाण्डवानिदमब्रवीत् ।
न कुर्व्वन्ति वचो मह्यं कुरवः कालचोदिताः । निर्गच्छध्वं पाण्डवेयाः पुष्येण सहिता मया ।
ततो विभज्यमानेषु बलेषु बलिनाम्वरः । प्रोवाच भ्रातरं कृष्णं रौहिणेयो महामनाः ।
तेषामपि महाबाहो साहाय्यं मधुसूदन । क्रियतामिति तत् कृष्णो नास्य चक्रे वचस्तदा ।
ततो मन्युपरीतात्मा जगाम यदुनन्दनः । तीर्थयात्रां हलधरः सरस्वत्यां महायशाः ।
मैत्रनक्षत्रयोगेन सहितः सर्व्वयादवैः । आश्रयामास भोजस्तु दुर्य्योधनमरिन्दमः ।
युयुधानेन सहितो वासुदेवस्तु पाण्डवान् । रौहिणेये गते शूरे पुष्येण मधुसूदन ।
पाण्डवेयान् पुरस्कृत्य ययावभिमुखः कुरून् । गच्छन्नेव पथिस्थस्तु रामः प्रेष्यानुवाच ह ।

सम्भारांस्तीर्थयात्रायां सर्व्वोपकरणानि च । आनयध्वं द्वारकायामग्नीन् वै याजकांस्तथा । १९८५
सुवर्णं रजतञ्चैव धेनूर्व्वासांसि वाजिनः । कुञ्जरांश्च रथांश्चैव खरोष्ट्रवाहनानि च ।
क्षिप्रमानीयतां सर्व्वं तीर्थहेतोः परिच्छदं । इति स्रोतः सरस्वत्या गच्छध्वं शीघ्रगामिनः ।
ऋत्विजश्चानयध्वं वै शतशश्च द्विजर्षभान् । एवं सन्दिश्य तु प्रेष्यान् बलदेवो महाबलः ।
तीर्थयात्रां ययौ राजन् कुरूणां वैशसे तदा । सरस्वतीं प्रतिस्रोतः समन्तादभिजग्मिवान् ।
ऋत्विग्भिश्च सुहृद्भिश्च तथाऽन्यैर्द्विजसत्तमैः । रथैर्गजैस्तथाऽश्वैश्च प्रेष्यैश्च भरतर्षभ । १९९०
गोखरोष्ट्रप्रयुक्तैश्च यानैश्च बहुभिर्व्वृतः । श्रान्तानां क्लान्तवपुषां शिशूनां विपुलायुषां ।
देशे देशे तु देयानि दानानि विविधानि च । अर्च्चायै चार्थिनां राजन् क्लृप्तानि बहुशस्तथा ।
यो यो यत्र द्विजो भोज्यं भोक्तुं कामयते तदा । तस्य तस्य तु तत्रैवमुपजह्रुस्तदा नृप ।
तत्र तत्र स्थिता राजन् रौहिणेयस्य शासनात् । भक्ष्यपेयस्य कुर्व्वन्ति राशींस्तत्र समन्ततः ।
वासांसि च महार्हाणि पर्य्यङ्कास्तरणानि च । पूजार्थं तत्र क्लृप्तानि विप्राणां सुखमिच्छतां । १९९५
यत्र यः स्वपते विप्रः क्षत्त्रियो वाऽपि भारत । तत्र तत्र तु तस्यैव सर्व्वं क्लृप्तमदृश्यत ।
यथासुखं जनः सर्व्वो याति तिष्ठति वै तदा । यातुकामस्य यानानि पेयानि तृषितस्य च ।
बुभुक्षितस्य चान्नानि स्वादूनि भरतर्षभ । उपजह्रुर्नरास्तत्र वस्त्राण्याभरणानि च ।
स पन्थाः प्रबभौ राजन् सर्व्वस्यैव सुखावहः । स्वर्गोपमस्तदा वीर नराणां तत्र गच्छतां ।
नित्यप्रमुदितोपेतः स्वादुभक्ष्यः शुभान्वितः । विपण्यापणपण्यानां नानाजनशतैर्वृतः । २०००
नानाद्रुमलतोपेतो नानारत्नविभूषितः ।
ततो महात्मा नियमे स्थितात्मा पुण्येषु तीर्थेषु वसूनि राजन् । ददौ द्विजेभ्यः क्रतुदक्षिणाश्च यदुप्रवीरो हलभृत् प्रतीतः ।
दोग्ध्रीश्च धेनूश्च सहस्रशो वै सुवाससः काञ्चनबद्धशृङ्गाः । हयांश्च नानाविधदेशजातान् यानानि दासांश्च शुभान् द्विजेभ्यः ।
रत्नानि मुक्तामणिविद्रुमञ्चाप्यग्र्यं सुवर्णं रजतं सुशुद्धं । अयस्मयं ताम्रमयञ्च भाण्डं ददौ द्विजातिप्रवरेषु रामः ।
एवं स वित्तं प्रददौ महात्मा सरस्वतीतीर्थवरेषु भूरि । ययौ क्रमेणाप्रतिमप्रभावस्ततः कुरुक्षेत्रमुदारवृत्तिः । २००५
॥ जनमेजय उवाच ॥ सारस्वतानां तीर्थानां गुणोत्पत्तिं वदस्व मे । फलञ्च द्विपदां श्रेष्ठ कर्म्मनिर्वृत्तिमेव च ।
यथाक्रमेण भगवंस्तीर्थानामनुपूर्व्वशः । ब्रह्मन् ब्रह्मविदां श्रेष्ठ परं कौतूहलं हि मे ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तीर्थानां विस्तरं राजन् गुणोत्पत्तिञ्च सर्व्वशः । मयोच्यमानं वै पुण्यं शृणु राजेन्द्र कृत्स्नशः ।
पूर्व्वं महाराज यदुप्रवीर ऋत्विक्सुहृद्विप्रगणैश्च सार्द्धं । पुण्यं प्रभासं समुपाजगाम यत्रोडुराट् यक्ष्मणा क्लिश्यमानः ।
विमुक्तशापः पुनराप्य तेजः सर्व्वं जगद्भासयते नरेन्द्र । एवन्तु तीर्थप्रवरं पृथिव्यां प्रभासनात्तस्य ततः प्रभासः । २०१०
॥ जनमेजय उवाच ॥ कथञ्च भगवान् सोमो यक्ष्मणा समगृह्यत । कथञ्च तीर्थप्रवरे तस्मिंश्चन्द्रो न्यमज्जत ।
कथमाप्लुत्य तस्मिंस्तु पुनराप्यायितः शशी । एतन्मे सर्व्वमाचक्ष्व विस्तरेण महामुने ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दक्षस्य तनया यास्ताः प्रादुरासन् विशाम्पते । स सप्तविंशतिं कन्या दक्षः सोमाय वै ददौ ।
नक्षत्रयोगनिरताः संख्यानार्थञ्च ताऽभवन् । पत्न्यो वै तस्य राजेन्द्र सोमस्य शुभकर्म्मणः ।

तास्तु सर्व्वा विशालाक्ष्यो रूपेणाप्रतिमा भुवि। अत्यरिच्यत तासाञ्च रोहिणी रूपसम्पदा। २०१५
ततस्तस्यां स भगवान् प्रीतिञ्चक्रे निशाकरः। साऽस्य हृद्या बभूवाथ तस्मात्तां बुभुजे सदा।
पुरा हि सोमो राजेन्द्र रोहिण्यामवसच्चिरं। ततस्ताः कुपिताः सर्व्वा नक्षत्राख्या महात्मनः।
ता गत्वा पितरं प्राहुः प्रजापतिमतन्द्रिताः। सोमो वसति नास्मासु रोहिणीं भजते सदा।
ता वयं सहिताः सर्व्वास्त्वत्सकाशे प्रजेश्वर। वत्स्यामो नियताहारास्तपश्चरणतत्पराः।
श्रुत्वा तासान्तु वचनं दक्षः सोममथाब्रवीत्। समं वर्त्तस्व भार्य्यासु मा त्वाऽधर्म्मो महान् स्पृशेत्। २०२०
तास्तु सर्व्वाब्रवीद्दक्षो गच्छध्वं शशिनोऽन्तिकं। समं वत्स्यति सर्व्वासु चन्द्रमा मम शासनात्।
विसृष्टास्तास्तथा जग्मुः शीतांशुभवनं तदा। तथाऽपि सोमो भगवान् पुनरेव महीपते।
रोहिणीं निवसत्येव प्रीयमाणो मुहुर्मुहुः। ततस्ताः सहिताः सर्व्वा भूयः पितरमब्रुवन्।
तव शुश्रूषणे युक्ता वत्स्यामो हि तवान्तिके। सोमो वसति नास्मासु नाकरोद्वचनं तव।
तासां तद्वचनं श्रुत्वा दक्षः सोममथाब्रवीत्। समं वर्त्तस्व भार्य्यासु मा त्वां शप्स्ये विरोचन। २०२५
अनादृत्य तु तद्वाक्यं दक्षस्य भगवान् शशी। रोहिण्या सार्द्धमवसत् ततस्ताः कुपिताः पुनः।
गत्वा च पितरं प्राहुः प्रणम्य शिरसा तदा। सोमो वसति नास्मासु तस्मान्नः शरणं भव।
रोहिण्यामेव भगवान् सदा वसति चन्द्रमाः। न त्वद्वचो गणयति नास्मासु स्नेहमिच्छति।
तस्मान्नस्त्राहि सर्व्वा वै यथा नः सोम आविशेत्। तच्छ्रुत्वा भगवान् क्रुद्धो यक्ष्माणं पृथिवीपते।
ससर्ज्ज रोषात् सोमाय स चोडुपतिमाविशत्। स यक्ष्मणाऽभिभूतात्माऽक्षीयताहरहः शशी। २०३०
यत्नञ्चाप्यकरोद्राजन् मोक्षार्थं तस्य यक्ष्मणः। इष्टैरिष्टिभिर्म्महाराज विविधाभिर्निशाकरः।
न चामुच्यत शापाद्वै क्षयञ्चैवाभ्यगच्छत। क्षीयमाणे ततः सोमे ओषध्यो न प्रजज्ञिरे।
निरास्वादरसाः सर्व्वा हतवीर्य्याश्च सर्व्वतः। ओषधीनां क्षये जाते प्राणिनामपि संक्षयः।
कृशाश्चासन् प्रजाः सर्व्वाः क्षीयमाणे निशाकरे। ततो देवाः समागम्य सोममूचुर्म्महीपते।
किमिदं भवतो रूपमीदृशं न प्रकाशते। कारणं ब्रूहि नः सर्व्वं येनेदन्ते महद्भयं। २०४०
श्रुत्वा तु वचनं त्वत्तो विधास्यामस्ततो वयं। एवमुक्तः प्रत्युवाच सर्व्वांस्तान्शशलक्षणः।
शापस्य कारणं चैव यक्ष्माणञ्च तथात्मनः। देवास्तथा वचः श्रुत्वा गत्वा दक्षमथाब्रुवन्।
प्रसीद भगवन् सोमे शापोऽयं विनिवर्त्त्यतां। असौ हि चन्द्रमाः क्षीणः किञ्चिच्छेषो हि लक्ष्यते।
क्षयाच्चैवास्य देवेश प्रजाश्चैव गताः क्षयं। वीरुधौषधयश्चैव बीजानि विविधानि च।
तेषां क्षये क्षयोऽस्माकं विनाऽस्माभिर्जगच्च किं। इति ज्ञात्वा लोकगुरो प्रसादं कर्त्तुमर्हसि। २०४५
एवमुक्तस्ततो देवान् प्राह वाक्यं प्रजापतिः। नैतच्छक्यं मम वचो व्यावर्त्तयितुमन्यथा।
हेतुना तु महाभागा निवर्त्तिष्यति केनचित्। समं वर्त्ततु सर्व्वासु शशी भार्य्यासु नित्यशः।
सरस्वत्या वरे तीर्थे उन्मज्जञ्छशलक्षणः। पुनर्व्वर्द्धिष्यते देवास्तद्वै सत्यं वचो मम।
मासार्द्धञ्च क्षयं सोमो नित्यमेव गमिष्यति। मासार्द्धन्तु सदा वृद्धिं सत्यमेतद्वचो मम।

समुद्रं पश्चिमं गत्वा सरस्वत्यब्धिसङ्गमं। आराधयतु देवेशं ततः कान्तिमवाप्स्यति ।
सरस्वतीन्ततः सोमः स जगामर्षिशासनात् । प्रभासं प्रथमं तीर्थं सरस्वत्या जगाम ह।
अमावास्यां महातेजास्तत्रोन्मज्य महाद्युतिः । लोकान् प्रभासयामास शीतांशुत्वमवाप च ।
देवास्तु सर्व्वे राजेन्द्र प्रभासं प्राप्य पुष्कलं। सोमेन सहिता भूत्वा दक्षस्य प्रमुखेऽभवन्।
ततः प्रजापतिः सर्व्वा विससर्ज्जाथ देवताः। सोमञ्च भगवान् प्रीतो भूयो वचनमब्रवीत्।
माऽवमंस्थाः स्त्रियः पुत्त्र मा च विप्रान् कदाचन। गच्छ युक्तः सदा भूत्वा कुरु वै शासनं मम।
स विसृष्टो महाराज जगामाथ स्वमालयं। प्रजाश्च मुदिता भूत्वा पुनस्तस्थुर्यथा पुरा ।
एवन्ते सर्व्वमाख्यातं यथा शप्तो निशाकरः। प्रभासञ्च यथा तीर्थं तीर्थानां प्रवरं ह्यभूत्।
अमावास्यां महाराज नित्यशः शशलक्षणः। स्नात्वा ह्याप्यायते श्रीमान् प्रभासे तीर्थसत्तमे।
अतश्चैनं प्रजानन्ति प्रभासमिति भूमिप। प्रभां हि परमां लेभे तस्मिन्नुन्मज्य चन्द्रमाः।
ततस्तु चमसोद्भेदमच्युतस्त्वगमद्बली। चमसोद्भेद इत्येवं यं जनाः कथयन्त्युत।
तत्र दत्त्वा च दानानि विशिष्टानि हलायुधः। उषित्वा रजनीमेकां स्नात्वा च विधिवत्तदा।
उदपानमथागच्छत्त्वरावान् केशवाग्रजः। आद्यं स्वस्त्ययनञ्चैव यत्रावाप्य महत् फलं।
स्निग्धत्वादोषधीनाञ्च भूमेश्च जनमेजय। जानन्ति सिद्धा राजेन्द्र नष्टामपि सरस्वतीं।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां चन्द्रशापोपाख्याने षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मान्नदीगतञ्चापि ह्युदपानं यशस्विनः। त्रितस्य च महाराज जगामाथ हलायुधः ।
तत्र दत्त्वा बहुद्रव्यं पूजयित्वा तथा द्विजान्। उपस्पृश्य च तत्रैव प्रहृष्टो मुषलायुधः।
तत्र धर्म्मपरो ह्यासीत् त्रितः स सुमहातपाः। कूपे च वसता तेन सोमः पीतो महात्मना।
तत्र चैनं समुत्सृज्य भ्रातरौ जग्मतुर्गृहान्। ततस्तौ वै शशापाथ त्रितो ब्राह्मणसत्तमः।
॥ जनमेजय उवाच ॥ उदपानं कथं ब्रह्मन् कथञ्च सुमहातपाः। पतितः किञ्च सन्त्यक्तो भ्रातृभ्यां द्विजसत्तम।
कूपे कथञ्च हित्वैनं भ्रातरौ जग्मतुर्गृहान्। कथञ्च याजयामास पपौ सोमञ्च वै कथं।
एतदाचक्ष्व मे ब्रह्मन् श्रोतव्यं यदि मन्यसे ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आसन् पूर्व्वयुगे राजन् मुनयो भ्रातरस्त्रयः। एकतश्च द्वितश्चैव त्रितश्चादित्यसन्निभाः।
सर्व्वे प्रजापतिसमाः प्रजावन्तस्तथैव च। ब्रह्मलोकजितः सर्व्वे तपसा ब्रह्मवादिनः।
तेषाञ्च तपसा प्रीतो नियमेन दमेन च। अभवद्गौतमो नित्यं पिता धर्म्मरतः सदा।
स तु दीर्घेण कालेन तेषां प्रीतिमवाप्य च। जगाम भगवान् स्थानमनुरूपमिवात्मनः।
राजानस्तस्य ये ह्यासन् याज्या राजन् महात्मनः। ते सर्व्वे स्वर्गते तस्मिंस्तस्य पुत्त्रानपूजयन्।
तेषान्तु कर्म्मणा राजंस्तथा चाध्ययनेन च। त्रितः स श्रेष्ठतां प्राप यथैवास्य पिता तथा।
तथा सर्व्वे महाभागा मुनयः पुण्यलक्षणाः। अपूजयन्महाभागं यथाऽस्य पितरं पुरा।
कदाचिद्धि ततो राजन् भ्रातरावेकतद्वितौ। यज्ञार्थे चक्रतुश्चिन्तां तथा वित्तार्थमेव च।

तयोर्बुद्धिः समभवत् त्रितं हत्वा परन्तप । याज्यान् सर्व्वानुपादाय प्रतिगृह्य पशूंस्ततः ।
सोमं दास्यामहे हृष्टाः प्राप्य यज्ञं महाफलं । चक्रुश्चैवं तथा राजन् भ्रातरस्त्रय एव च । २०८०
तथा तु ते पराक्रम्य याज्यान् सर्व्वान् पशून् प्रति । याजयित्वा ततो याज्यान् लब्ध्वा तु सुबहून् पशून् ।
याज्येन कर्म्मणा तेन प्रतिगृह्य विधानतः । प्राचीं दिशं महात्मान आजग्मुस्ते महर्षयः ।
त्रितस्तेषां महाराज पुरस्ताद्याति हृष्टवत् । एकतश्च द्वितश्चैव पृष्ठतः कालयन् पशून् ।
तयोश्चिन्ता समभवत् दृष्ट्वा पशुगणं महत् । कथन्न स्युरिमा गाव आवाभ्यां हि विना त्रितं ।
तावन्योन्यं समाभाष्य एकतश्च द्वितश्च ह । यदूचतुर्म्मिथः पापौ तन्निबोध जनेश्वर । २०८५
त्रितो यज्ञेषु कुशलस्त्रितो वेदेषु निष्ठितः । अन्यास्तु बहुला गावस्त्रितः समुपलप्स्यते ।
तदा वां सहितौ भूत्वा गाः प्रकाल्य व्रजावहे । त्रितोऽपि गच्छतां काममावाभ्यां वै विनाकृतः ।
तेषामागच्छतां रात्रौ पथिस्थानां वृकोऽभवत । तत्र कूपो विदूरेऽभूत् सरस्वत्यास्तटे महान् ।
अथ त्रितो वृकं दृष्ट्वा पथि तिष्ठन्तमग्रतः । तद्भयादपसर्पन् वै तस्मिन् कूपे पपात ह ।
अगाधे सुमहाघोरे सर्व्वभूतभयङ्करे । त्रितस्ततो महाराज कूपस्थो मुनिसत्तमः । २०९०
आर्त्तनादन्ततश्चक्रे तौ तु शुश्रुवतुर्मुनी । तं ज्ञात्वा पतितं कूपे भ्रातरावेकतद्वितौ ।
वृकत्रासाच्च लोभाच्च समुत्सृज्य प्रजग्मतुः । भ्रातृभ्यां पशुलुब्धाभ्यामुत्सृष्टः स महातपाः ।
उदपाने तदा राजन् निर्जले पांशुसंवृते । त्रित आत्मानमालक्ष्य कूपे वीरुत्तृणावृते ।
निमग्नं भरतश्रेष्ठ नरके दुष्कृतो यथा । स बुद्ध्याऽगणयत्प्राज्ञो मृत्योर्भीतो ह्यसोमपः ।
सोमः कथन्नु पातव्य इहस्थेन मया भवेत् । स एवमभिनिश्चित्य तस्मिन् कूपे महातपाः । २०९५
ददर्श वीरुधं तत्र लम्बमानां यदृच्छया । पांशुग्रस्ते ततः कूपे विचिन्त्य सलिलं मुनिः ।
अग्नीन् संकल्पयामास होत्रे चात्मानमेव च । ततस्तां वीरुधं सोमं संकल्प्य सुमहातपाः ।
ऋचो यजूंषि सामानि मनसाऽचिन्तयन्मुनिः । ग्रावाणः शर्कराः कृत्वा प्रचक्रेऽभिषवं नृप ।
आज्यञ्च सलिलञ्चक्रे भागांश्च त्रिदिवौकसां । सोमस्याभिषवं कृत्वा चकार तुमुलं ध्वनिं ।
स चाविशद्दिवं राजन् पुनः शब्दस्त्रितस्य वै । समवाप्य च तद्यज्ञं यथोक्तं ब्रह्मवादिभिः । २१००
वर्त्तमाने तथा यज्ञे त्रितस्य सुमहात्मनः । आविग्नं त्रिदिवं सर्व्वं कारणञ्च न बुध्यते ।
ततः सुतुमुलं शब्दं शुश्रावाथ बृहस्पतिः । श्रुत्वा चैवाब्रवीत् सर्व्वान् देवान् देवपुरोहितः ।
त्रितस्य वर्त्तते यज्ञस्तत्र गच्छामहे सुराः । स हि क्रुद्धः सृजेदन्यान् देवानपि महातपाः ।
तच्छ्रुत्वा वचनन्तस्य सहिताः सर्व्वदेवताः । प्रययुस्तत्र यत्रासौ त्रितयज्ञः प्रवर्त्तते ।
ते तत्र गत्वा विबुधास्तं कूपं यत्र स द्विजः । ददृशुस्तं महात्मानं दीक्षितं यज्ञकर्म्मसु । २१०५
दृष्ट्वा चैनं महात्मानं श्रिया परमया युतं । ऊचुश्चाथ महाभागं प्राप्ता भागार्थिनो वयं ।
अथाब्रवीदृषिर्द्देवान् पश्यध्वं मां दिवौकसः । अस्मिन् प्रतिभये कूपे निमग्नं नष्टचेतसं ।
ततस्त्रितो महाराज भागांस्तेषां यथाविधि । मन्त्रयुक्तान् समददत्ते च प्रीतास्तदाऽभवन् ।

ततो यथाविधि प्राप्तान् भागान् प्राप्य दिवौकसः । प्रीतात्मानो ददुस्तस्मै वरान् यान् मनसेच्छति ।
स तु वव्रे वरान् देवांस्त्रातुमर्हथ मामितः । यश्चेहोपस्पृशेत् कूपे स सोमपगतिं लभेत् । २११०
तत्र चोर्म्मिमती राजन्नुत्पपात सरस्वती । तयोत्क्षिप्तः समुत्तस्थौ पूजयंस्त्रिदिवौकसः ।
तथेति चोक्ता विबुधा जग्मूराजन् यथागताः । त्रितश्चाभ्यागमत् प्रीतः स्वमेव निलयं तदा ।
क्रुद्धस्तु स समासाद्य तावृषी भ्रातरौ तदा । उवाच परुषं वाक्यं शशाप च महातपाः ।
पशुलुब्धौ युवां यस्मान्मामुत्सृज्य प्रधावितौ । तस्माद्वृकाकृती रौद्रौ दंष्ट्रिणावभितश्चरौ ।
भवितारौ मया शप्तौ पापेनानेन कर्म्मणा । प्रसवश्चैव युवयोर्गोलाङ्गूलर्क्षवानराः । २११५
इत्युक्ते तु तदा तेन क्षणादेव विशाम्पते । तथाभूतावदृश्येतां वचनात् सत्यवादिनः ।
तत्राप्यमितविक्रान्तः स्पृष्ट्वा तोयं हलायुधः । दत्त्वा च विविधान्दादान् पूजयित्वा च वै द्विजान् ।
उदपानञ्च तं वीक्ष्य प्रशस्य च पुनः पुनः । नदीगतमदीनात्मा प्राप्तो विनशनं तदा ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां तीर्थकथने सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो विनशनं राजन् जगामाथ हलायुधः । शूद्राभीरान् प्रति द्वेषाद्यत्र नष्टा सरस्वती ।
तस्मात्तु ऋषयो नित्यं प्राहुर्व्विनशनेति ह । तत्राप्युपस्पृश्य बलः सरस्वत्यां महाबलः । २१२०
सुभूमिकं ततोऽगच्छत् सरस्वत्यास्तटे वरे । तत्र चाप्सरसः शुभ्रा नित्यकालमतन्द्रिताः ।
क्रीडाभिर्व्विमलाभिश्च क्रीडन्ति विमलाननाः । तत्र देवाः सगन्धर्व्वा मासि मासि जनेश्वर ।
अभिगच्छन्ति तत्तीर्थं पुण्यं ब्राह्मणसेवितं । तत्रादृश्यन्त गन्धर्व्वास्तथैवाप्सरसाङ्गणाः ।
समेत्य सहिता राजन् यथाप्राप्तं यथासुखं । तत्र मोदन्ति देवाश्च पितरश्च सवीरुधः ।
पुण्यैः पुष्पैः सदा दिव्यैः कीर्य्यमाणाः पुनः पुनः । आक्रीडभूमिः सा राजन् तासामप्सरसां शुभा । २१२५
सुभूमिकेति विख्याता सरस्वत्यास्तटे वरे । तत्र स्नात्वा च दत्त्वा च वसु विप्राय माधवः ।
श्रुत्वा गीतञ्च तद्दिव्यं वादित्राणाञ्च निस्वनं । छायाश्च विपुला दृष्ट्वा देवगन्धर्व्वरक्षसां ।
गन्धर्व्वाणां ततस्तीर्थमागच्छद्रोहिणीसुतः । विश्वावसुमुखास्तत्र गन्धर्व्वास्तपसाऽन्विताः ।
नृत्यवादित्रगीतञ्च कुर्व्वन्ति सुमनोरमं । तत्र दत्त्वा हलधरो विप्रेभ्यो विविधं वसु ।
अजाविकं गोखरोष्ट्रं सुवर्णं रजतं तथा । भोजयित्वा द्विजान् कामैः सन्तर्प्य च महाधनैः । २१३०
प्रययौ सहितो विप्रैस्तूयमानश्च माधवः । तस्माद्गान्धर्व्वतीर्थाच्च महाबाहुररिन्दमः ।
गर्गस्रोतो महातीर्थमाजगामैककुण्डली । तत्र गर्गेण वृद्धेन तपसा भावितात्मना ।
कालज्ञानगतिश्चैव ज्योतिषाञ्च व्यतिक्रमः । उत्पाता दारुणाश्चैव शुभाश्च जनमेजय ।
सरस्वत्याः शुभे तीर्थे विहिता वै महात्मना । तस्य नाम्ना च तत्तीर्थं गर्गस्रोत इति स्मृतं ।
तत्र गर्गं महाभागमृषयः सुव्रता नृप । उपासाञ्चक्रिरे नित्यं कालज्ञानं प्रति प्रभो । २१३५
तत्र गत्वा महाराज बलः श्वेतानुलेपनः । विधिवद्धि धनं दत्त्वा मुनीनां भावितात्मनां ।
उच्चावचांस्तथा भक्ष्यान् विप्रेभ्यो विप्रदाय सः । नीलवासास्तदाऽगच्छच्छङ्खतीर्थं महायशाः ।

तत्रापश्यन्महाशङ्खं महामेरुमिवोच्छ्रितं । श्वेतपर्व्वतसङ्काशमृषिसङ्घैर्निषेवितं ।
सरस्वत्यास्तटे जातं नगं तालध्वजो बली । यक्षा विद्याधराश्चैव राक्षसाश्चामितौजसः ।
पिशाचाश्चामितबला यत्र सिद्धाः सहस्रशः । ते सर्व्वे ह्यशनं त्यक्ता फलन्तस्य वनस्पतेः । २१४०
व्रतैश्च नियमैश्चैव काले काले स्म भुञ्जते । प्राप्तैश्च नियमैस्तैस्तैर्व्विचरन्तः पृथक् पृथक् ।
अदृश्यमाना मनुजैर्व्यचरन् पुरुषर्षभ । एवं ख्यातो नरव्याघ्र लोकेऽस्मिन् स वनस्पतिः ।
ततस्तीर्थं सरस्वत्याः पावनं लोकविश्रुतं । तस्मिंश्च यदुशार्दूलो दत्त्वा तीर्थे पयस्विनीः ।
ताम्रायसानि भाण्डानि वस्त्राणि विविधानि च । पूजयित्वा द्विजांश्चैव पूजितश्च तपोधनैः ।
पुण्यं द्वैतवनं राजन्नाजगाम हलायुधः । तत्र गत्वा मुनीन् दृष्ट्वा नानावेशधरान् बलः । २१४५
आप्लुत्य सलिले चापि पूजयामास वै द्विजान् । तथैव दत्त्वा विप्रेभ्यः परिभोगान् सुपुष्कलान् ।
ततः प्रायाद्बलो राजन् दक्षिणेन सरस्वतीं । गत्वा चैवं महाबाहुर्नातिदूरे महायशाः ।
धर्म्मात्मा नागधन्वानं तीर्थमागमदच्युतः । यत्र पन्नगराजस्य वासुकेः सन्निवेशनं ।
महाद्युतेर्महाराज बहुभिः पन्नगैर्वृतं । ऋषीणां हि सहस्राणि तत्र नित्यं चतुर्द्दश ।
यत्र देवाः समागम्य वासुकिं पन्नगोत्तमं । सर्व्वे पन्नगराजानमभ्यषिञ्चन् यथाविधि । २१५०
पन्नगेभ्यो भयं तत्र विद्यते न स्म पौरव । तत्रापि विधिवद्दत्त्वा विप्रेभ्यो रत्नसञ्चयान् ।
प्रायात् प्राचीं दिशं तत्र तथा तीर्थान्यनेकशः । सहस्रशतसंख्यानि प्रथितानि पदे पदे ।
आप्लुत्य तेषु तीर्थेषु यथोक्तं तत्र चर्षिभिः । कृत्वोपवासनियमं दत्त्वा दानानि सर्व्वशः ।
अभिवाद्य मुनींस्तान् वै तत्र तीर्थनिवासिनः । उद्दिष्टमार्गः प्रययौ यत्र भूयः सरस्वती ।
प्राङ्मुखं वै निवर्त्तेत वृष्टिर्व्वातहता यथा । ऋषीणां नैमिषेयाणामवेक्षार्थं महात्मनां । २१५५
निवृत्तान्तां सरिच्छ्रेष्ठां तत्र दृष्ट्वा तु लाङ्गली । बभूव विस्मितो राजन् बलः श्वेतानुलेपनः ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ कस्मात् सरस्वती ब्रह्मन् निवृत्ता प्राङ्मुखी ततः । व्याख्यातुमेतदिच्छामि सर्व्वमध्वर्य्युसत्तम ।
कस्मिंश्चित् कारणे तत्र विस्मितो यदुनन्दनः । निवृत्ता हेतुना केन कथमेव सरिद्वरा ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पूर्व्वं कृतयुगे राजन् नैमिषेयास्तपस्विनः । वर्त्तमाने सुविपुले सत्रे द्वादशवार्षिके ।
ऋषयो बहवो राजन् तत् सत्रमभिपेदिरे । उषित्वा च महाभागास्तस्मिन् सत्रे यथाविधि । २१६०
निवृत्ते नैमिषीये वै सत्रे द्वादशवार्षिके । आजग्मुर्ऋषयस्तत्र बहवस्तीर्थकारणात् ।
ऋषीणां बहुलत्वात्तु सरस्वत्या विशाम्पते । तीर्थानि नगरायन्ते कूले वै दक्षिणे तदा ।
समन्तपञ्चकं यावत्तावत्ते द्विजसत्तमाः । तीर्थलोभान्नरव्याघ्र नद्यास्तीरं समाश्रिताः ।
जुह्वतां तत्र तेषां तु मुनीनां भावितात्मनां । स्वाध्यायेनातिमहता बभूवुः पूरिता दिशः ।
अग्निहोत्रैस्ततस्तेषां क्रियमाणैर्महात्मनां । अशोभत सरिच्छ्रेष्ठा दीप्यमानैः समन्ततः । २१६५
बालिखिल्या महाराज अश्मकुट्टाश्च तापसाः । दन्तोलूखलिनश्चान्ये प्रसंख्यानास्तथा परे ।
वायुभक्षा जलाहाराः पर्णभक्षाश्च तापसाः । नानानियमयुक्ताश्च तथा स्थण्डिलशायिनः ।

आसन् वै मुनयस्तत्र सरस्वत्याः समीपतः । शोभयन्तः सरिच्छ्रेष्ठां गङ्गामिव दिवौकसः ।
शतशश्च समापेतुर्ऋषयः सत्रयाजिनः । तेऽवकाशं न ददृशुः सरस्वत्या महाव्रताः ।
ततो यज्ञोपवीतैस्ते तत्तीर्थं निर्म्ममाय वै । जुहुवुश्चाग्निहोत्रांश्च चक्रुश्च विविधाः क्रियाः । २१७०
ततस्तमृषिसङ्घातं निराशं चिन्तयाऽन्वितं । दर्शयामास राजेन्द्र तेषामर्थे सरस्वती ।
ततः कुञ्जान् बहून् कृत्वा सन्निवृत्ता सरिद्वरा । ऋषीणां पुण्यतपसां कारुण्याज्जनमेजय ।
ततो निवृत्य राजेन्द्र तेषामर्थे सरस्वती । भूयः प्रतीच्यभिमुखी प्रसुस्राव सरिद्वरा ।
अमोघागमनं कृत्वा तेषां भूयो व्रजाम्यहं । इत्यद्भुतं महच्चक्रे तदा राजन्महानदी ।
एवं स कुञ्जो राजन् वै नैमिषीय इति स्मृतः । कुरुश्रेष्ठ कुरुक्षेत्रे कुरुष्व महतीं क्रियां । २१७५
तत्र कुञ्जान् बहून्दृष्ट्वा निवृत्तायां सरस्वतीं । बभूव विस्मयस्तत्र रामस्याथ महात्मनः ।
उपस्पृश्य तु तत्रापि विधिवद्यदुनन्दनः । दत्त्वा दायान् द्विजातिभ्यो भाण्डानि विविधानि च ।
भक्ष्यं भोज्यञ्च विविधं ब्राह्मणेभ्यः प्रदाय च । ततः प्रायाद्बलो राजन् पूज्यमानो द्विजातिभिः ।
सरस्वतीतीर्थवरं नानाद्विजगणायुतं । बदरेङ्गुदकाश्मर्य्यप्लक्षाश्वत्थविभीतकैः ।
कङ्कोलैश्च पलाशैश्च करीरैः पीलुभिस्तथा । सरस्वतीतीररुहैस्तरुभिर्व्विविधैस्तथा । २१८०
करूषकवरैश्चैव बिल्वैराम्रातकैस्तथा । अतिमुक्तकषण्डैश्च पारिजातैश्च शोभितं ।
कदलीवनभूयिष्ठं दृष्टिकान्तं मनोहरं । वाय्वम्बुफलपर्णादैर्दन्तोलूखलिकैरपि ।
तथाऽश्मकुट्टैर्व्वानेयैर्म्मुनिभिर्ब्बहुभिर्व्वृतं । स्वाध्यायघोषसंघुष्टं मृगयूथशताकुलं ।
अहिंस्रैर्धर्म्मपरमैर्नृभिरत्यर्थसेवितं । सप्त सारस्वतं तीर्थमाजगाम हलायुधः ।
यत्र मङ्कणकः सिद्धस्तपस्तेपे महामुनिः । २१८५
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ सप्त सारस्वतं कस्मात् कश्च मङ्कणको मुनिः । कथं सिद्धः स भगवान् कश्चास्य नियमोऽभवत् ।
कस्य वंशे समुत्पन्नः किञ्चाधीतं द्विजोत्तम । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विधिवद्द्विजसत्तम ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ राजन् सप्त सरस्वत्यो याभिर्व्याप्तमिदं जगत् । आहूता बलवद्भिर्हि तत्र तत्र सरस्वती ।
सुप्रभा काञ्चनाक्षी च विशाला च मनोरमा । सरस्वती चौघवती सुरेणुर्व्विमलोदका ।
पितामहस्य महतो वर्त्तमाने महामखे । वितते यज्ञवाटे च संसिद्धेषु द्विजातिषु । २१९०
पुण्याहघोषैर्व्विमलैर्व्वेदानां निनदैस्तथा । देवेषु चैव व्यग्रेषु तस्मिन् यज्ञविधौ तदा ।
तत्र चैव महाराज दीक्षिते प्रपितामहे । यजतस्तस्य सत्रेण सर्व्वकामसमृद्धिना ।
मनसा चिन्तिता ह्यर्था धर्म्मार्थकुशलैस्तदा । उपतिष्ठन्ति राजेन्द्र द्विजातींस्तत्र तत्र ह ।
जगुश्च तत्र गन्धर्व्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः । वादित्राणि च दिव्यानि वादयामासुरञ्जसा ।
तस्य यज्ञस्य सम्पत्त्या तुतुषुर्द्देवता अपि । विस्मयं परमं जग्मुः किमु मानुषयोनयः । २१९५
वर्त्तमाने तथा यज्ञे पुष्करस्थे पितामहे । अब्रुवन्नृषयो राजन्नायं यज्ञो महागुणः ।

न दृश्यते सरिच्छ्रेष्ठा यस्मादिह सरस्वती । तच्छ्रुत्वा भगवान् प्रीतः सस्माराथ सरस्वतीं ।
पितामहेन यजता आहूता पुष्करेषु वै । सुप्रभा नाम राजेन्द्र नाम्ना तत्र सरस्वती ।
तां दृष्ट्वा मुनयस्तुष्टास्त्वरायुक्ताः सरस्वतीं । पितामहं मानयन्तीं क्रतुन्ते बहु मेनिरे ।
एवमेषा सरिच्छ्रेष्ठा पुष्करेषु सरस्वती । पितामहार्थं सम्भूता तुष्ट्यर्थञ्च मनीषिणां ।
नैमिषे मुनयो राजन् समागम्य समासते । तत्र चित्राः कथा ह्यासन् वेदं प्रति जनेश्वर ।
यत्र ते मुनयो ह्यासन् नानास्वाध्यायवेदिनः । ते समागम्य मुनयः सस्मरुर्वै सरस्वतीं ।
सा तु ध्याता महाराज ऋषिभिः सत्रयाजिभिः । समागतानां राजेन्द्र सहायार्थं महात्मनां ।
आजगाम महाभागा तत्र पुण्या सरस्वती । नैमिषे काञ्चनाक्षी तु मुनीनां यत्र याजिनां ।
आगता सरितां श्रेष्ठा तत्र भारत पूजिता । गयस्य यजमानस्य गयेष्वेव महाक्रतुं ।
आहूता सरितां श्रेष्ठा गययज्ञे सरस्वती । विशालान्तु गयस्याहुरृषयः संशितव्रताः ।
सरित् सा हिमवत्पार्श्वात् प्रसुता शीघ्रगामिनी । औद्दालकेस्तथा यज्ञे यजतस्तस्य भारत ।
समेते सर्व्वतः स्फीते मुनीनां मण्डले तदा । उत्तरे कोशलाभागे पुण्ये राजन् महात्मनः ।
उद्दालकेन यजता पूर्व्वं ध्याता सरस्वती । आजगाम सरिच्छ्रेष्ठा तद्देशमृषिकारणात् ।
पूज्यमाना मुनिगणैर्व्वल्कलाजिनसंवृतैः । मनोरमेति विख्याता सा हि तैर्म्मनसा कृता ।
सुरेणुरृषभे द्वीपे पुण्ये राजर्षिसेविते । कुरोश्च यजमानस्य कुरुक्षेत्रे महात्मनः ।
आजगाम महाभागा सरिच्छ्रेष्ठा सरस्वती । ओघवत्यपि राजेन्द्र वशिष्ठेन महात्मना ।
समाहूता कुरुक्षेत्रे दिव्यतोया सरस्वती । दक्षेण यजता चापि गङ्गाद्वारे सरस्वती ।
सुरेणुरिति विख्याता प्रसुता शीघ्रगामिनी । विमलोदा भगवती ब्रह्मणा यजता पुनः ।
समाहूता ययौ तत्र पुण्ये हैमवते गिरौ । एकीभूतास्ततस्तास्तु तस्मिंस्तीर्थे समागताः ।
सप्तसारस्वतं तीर्थं ततस्तु प्रथितं भुवि । इति सप्त सरस्वत्यो नामतः परिकीर्त्तिताः ।
सप्तसारस्वतञ्चैव तीर्थं पुण्यं तथा स्मृतं । शृणु मङ्कणकस्यापि कौमारब्रह्मचारिणः ।
आपगामवगाढस्य राजन् प्रक्रीडितं महत् । दृष्ट्वा यदृच्छया तत्र स्त्रियमम्भसि भारत ।
स्नायन्तीं रुचिरापाङ्गीं दिग्वाससमनिन्दितां । सरस्वत्यां महाराज चस्कन्दे वीर्य्यमम्भसि ।
तद्रेतः स तु जग्राह कलसे वै महातपाः । सप्तधा प्रविभागन्तु कलसस्थं जगाम ह ।
तत्रर्षयः सप्त जाता जज्ञिरे मरुताङ्गणाः । वायुवेगो वायुबलो वायुहा वायुमण्डलः ।
वायुज्वालो वायुरेता वायुचक्रश्च वीर्य्यवान् । एवमेते समुत्पन्ना मरुतां जनयिष्णवः ।
इदमत्यद्भुतं राजन् शृणवाश्चर्य्यतरं भुवि । महर्षेश्चरितं यादृक् त्रिषु लोकेषु विश्रुतं ।
पुरा मङ्कणकः सिद्धः कुशाग्रेणेति विश्रुतं । क्षतः किल करे राजंस्तस्य शाकरसोऽस्रवत् ।
स वै शाकरसं दृष्ट्वा हर्षाविष्टः प्रनृत्तवान् । ततस्तस्मिन् प्रनृत्ते वै स्थावरं जङ्गमञ्च यत् ।
प्रनृत्तमभयं वीर तेजसा तस्य मोहितं । ब्रह्मादिभिः सुरै राजन् ऋषिभिश्च तपोधनैः ।

विज्ञप्तो वै महादेव ऋषेरर्थे नराधिप । नायं नृत्येद्यथा देव तथा त्वं कर्त्तुमर्हसि ।
ततो देवो मुनिं दृष्ट्वा हर्षाविष्टमतीव ह । सुराणां हितकामार्थं महादेवोऽभ्यभाषत ।
भो भो ब्राह्मण धर्म्मज्ञ किमर्थं नृत्यते भवान् । हर्षस्थानं किमर्थञ्च तवेदमधिकं मुने ।
तपस्विनो धर्म्मपथे स्थितस्य द्विजसत्तम । २२३०
॥ ऋषिरुवाच ॥ किन्न पश्यसि मे ब्रह्मन् कराच्छाकरसं स्रुतं । यं दृष्ट्वाहं प्रनृत्तो वै हर्षेण महता विभो ।
तं प्रहस्याब्रवीद्देवो मुनिं रागेण मोहितं । अहं न विस्मयं विप्र गच्छामीति प्रपश्य मां ।
एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठं महादेवेन धीमता । अङ्गुल्यग्रेण राजेन्द्र स्वाङ्गुष्ठस्ताडितोऽभवत् ।
ततो भस्म क्षताद्राजन् निर्गतं हिमसन्निभं । तद्दृष्ट्वा व्रीडितो राजन् स मुनिः पादयोर्गतः ।
मेने देवं महादेवमिदञ्चोवाच विस्मितः । नान्यं देवादहं मन्ये रुद्रात् परतरं महत् । २२३५
सुरासुरस्य जगतो गतिस्त्वमसि शूलधृक् । त्वया सृष्टमिदं विश्वं वदन्तीह मनीषिणः ।
त्वामेव सर्व्वं विशति पुनरेव युगक्षये । देवैरपि न शक्यस्त्वं परिज्ञातुं कुतो मया ।
त्वयि सर्व्वे स्म दृश्यन्ते भावा ये जगति स्थिताः । त्वामुपासन्त वरदं देवा ब्रह्मादयोऽनघ ।
सर्व्वस्त्वमसि देवानां कर्त्ता कारयिता च ह । त्वत्प्रसादात् सुराः सर्व्वे मोदन्तीहाकुतोभयाः ।
एवं स्तुत्वा महादेवं स ऋषिः प्रणतोऽभवत् । यदिदं चापलं देव कृतमेतत् स्मयादिकं । २२४०
ततः प्रसादयामि त्वां तपो मे न क्षरेदिति । ततो देवः प्रीतमनास्तमृषिं पुनरब्रवीत् ।
तपस्ते वर्द्धतां विप्र मत्प्रसादात् सहस्रधा । आश्रमे चेह वत्स्यामि त्वया सार्द्धमहं सदा ।
सप्तसारस्वते चास्मिन् यो मामर्च्चिष्यते नरः । न तस्य दुर्लभं किञ्चिद्भवितेह परत्र वा ।
सारस्वतञ्च ते लोकं गमिष्यन्ति न संशयः । एतन्मङ्कणकस्यापि चरितं भूरितेजसः ।
स हि पुत्त्रः सुकन्यायामुत्पन्नो मातरिश्वना । २२४५

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उषित्वा तत्र रामस्तु सम्पूज्याश्रमवासिनः । तथा मङ्कणके प्रीतिं शुभाञ्चक्रे हलायुधः ।
दत्त्वा दानं द्विजातिभ्यो रजनीं तामुपोष्य च । पूजितो मुनिमुख्यैश्च प्रातरुत्थाय लाङ्गली ।
अनुज्ञाप्य मुनीन् सर्व्वान् स्पृष्ट्वा तोयञ्च भारत । प्रययौ त्वरितो रामस्तीर्थहेतोर्म्महाबलः ।
ततस्त्वौशनसं तीर्थमाजगाम हलायुधः । कपालमोचनं नाम यत्र मुक्तो महामुनिः ।
महता शिरसा राजन् ग्रस्तजङ्घो महोदरः । राक्षसस्य महाराज रामक्षिप्तस्य वै पुरा । २२५०
तत्र पूर्व्वं तपस्तप्तं काव्येन सुमहात्मना । यत्रास्य नीतिरखिला प्रादुर्भूता महात्मनः ।
यत्रस्थश्चिन्तयामास दैत्यदानवविग्रहं । तत् प्राप्य च बली राजन् तीर्थप्रवरमुत्तमं ।
विधिवद्वै ददौ वित्तं ब्राह्मणानां महात्मनां ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ कपालमोचनं ब्रह्मन् कथं यत्र महामुनिः । मुक्तः कथञ्चास्य शिरो लग्नं केन च हेतुना ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुरा वै दण्डकारण्ये राघवेण महात्मना । वसता राजशार्दूल राक्षसान् शमयिष्यता । २२५५

अनस्थाने शिरश्छिन्नं राक्षसस्य दुरात्मनः। क्षुरेण शितधारेण तत्पपात महावने।
महोदरस्य तल्लग्नं जङ्घायां वै यदृच्छया। वने विचरतो राजन्नस्थि भित्त्वाऽस्फुरत्तदा।
स तेन लग्नेन तदा द्विजातिर्न शशाक ह। अभिगन्तुं महाप्राज्ञस्तीर्थान्यायतनानि च।
सपूतिना विस्रवता वेदनार्त्तो महामुनिः। जगाम सर्व्वतीर्थानि पृथिव्याश्चेति नः श्रुतं।
स गत्वा सरितः सर्व्वाः समुद्रांश्च महातपाः। कथयामास तत् सर्व्वं ऋषीणां भावितात्मनां। २२६०
आप्लुतः सर्व्वतीर्थेषु न च मोक्षमवाप्तवान्। स तु शुश्राव विप्रेन्द्रो मुनीनां वचनं महत्।
सरस्वत्यास्तीर्थवरं ख्यातमौशनसं तदा। सर्व्वपापप्रशमनं सिद्धिक्षेत्रमनुत्तमं।
स तु गत्वा ततस्तत्र तीर्थमौशनसं द्विजः। तत औशनसे तीर्थे तस्योपस्पृशतस्तदा।
तच्छिरश्चरणं मुक्त्वा पपातान्तर्ज्जले तदा। विमुक्तस्तेन शिरसा परं सुखमवाप ह।
स चाप्यन्तर्ज्जले मूर्द्धा जगामादर्शनं विभो। ततः स विशिरा राजन् पूतात्मा वीतकल्मषः। २२६५
आजगामाश्रमं प्रीतः कृतकृत्यो महोदरः। सोऽथ गत्वाश्रमं पुण्यं विप्रमुक्तो महातपाः।
कथयामास तत् सर्व्वं ऋषीणां भावितात्मनां। ते श्रुत्वा वचनं तस्य ततस्तीर्थस्य मानद।
कपालमोचनमिति नाम चक्रुः समागताः। स चापि तीर्थप्रवरं पुनर्गत्वा महानृषिः।
पीत्वा पयः सुविपुलं सिद्धिमायात्तदा मुनिः। तत्र दत्त्वा बहून् दायान् विप्रान् सम्पूज्य माधवः।
जगाम वृष्णिप्रवरो रुषङ्गोराश्रमं तदा। यत्र तप्तं तपो घोरमार्ष्टिषेणेन भारत। २२७०
ब्राह्मण्यं लब्धवांस्तत्र विश्वामित्रो महामुनिः। सर्व्वकामसमृद्धञ्च तदाश्रमपदं महत्।
मुनिभिर्ब्राह्मणैश्चैव सेवितं सर्व्वदा विभो। ततो हलधरः श्रीमान् ब्राह्मणैः परिवारितः।
जगाम तत्र राजेन्द्र रुषङ्गुस्तनुमत्यजत्। रुषङ्गुर्ब्राह्मणो वृद्धस्तपोनित्यश्च भारत।
देहन्यासे कृतमना विचिन्त्य बहुधा तदा। ततः सर्व्वानुपादाय तनयान् वै महातपाः।
रुषङ्गुरब्रवीत्तत्र नयध्वं मां पृथूदकं। विज्ञायातीतवयसं रुषङ्गुं ते तपोधनाः। २२७५
तञ्च तीर्थमुपानिन्युः सरस्वत्यास्तपोधनं। स तैः पुत्रैस्तदा धीमानानीतो वै सरस्वतीं।
पुण्यां तीर्थशतोपेतां विप्रसङ्घैर्निषेवितां। स तत्र विधिना राजन्नाप्लुत्य सुमहातपाः।
ज्ञात्वा तीर्थगुणांश्चैव प्राहेदमृषिसत्तमः। सुप्रीतः पुरुषव्याघ्र सर्व्वान् पुत्रानुपासतः।
सरस्वत्युत्तरे तीरे यस्त्यजेदात्मनस्तनुं। पृथूदके जप्यपरो नैनं श्वो मरणं तपेत्।
तत्राप्लुत्य स धर्म्मात्मा उपस्पृश्य हलायुधः। दत्त्वा चैव बहून् दायान् विप्राणां विप्रवत्सलः। २२८०
ससर्ज्ज यत्र भगवाल्लोकाल्लोकपितामहः। तत्रार्ष्टिषेणः कौरव्य ब्राह्मण्यं संशितव्रतः।
तपसा महता राजन् प्राप्तवानृषिसत्तमः। सिन्धुद्वीपश्च राजर्षिर्द्देवापिश्च महातपाः।
ब्राह्मण्यं लब्धवान् यत्र विश्वामित्रस्तथा मुनिः। महातपस्वी भगवानुग्रतेजा महातपाः।
तत्राजगाम बलवान् बलभद्रः प्रतापवान्।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथमार्ष्टिषेणो भगवान् विपुलं तप्तवांस्तपः । सिन्धुद्वीपः कथञ्चापि ब्राह्मण्यं लब्धवांस्तदा । २२८५
देवापिश्च कथं ब्रह्मन् विश्वामित्रश्च सत्तम । तन्ममाचक्ष्व भगवान् परं कौतूहलं हि मे ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुरा कृतयुगे राजन्नार्ष्टिषेणो द्विजोत्तमः । वसन् गुरुकुले नित्यं नित्यमध्ययने रतः ॥
तस्य राजन् गुरुकुले वसतो नित्यमेव च । समाप्तिं नागमद्विद्या नापि वेदा विशाम्पते ।
स निर्व्विण्णस्ततो राजंस्तपस्तेपे महातपाः । ततो वै तपसा तेन प्राप्य वेदाननुत्तमान् ।
स विद्वान् वेदयुक्तश्च सिद्धश्चाप्यृषिसत्तमः । तत्र तीर्थे वरान् प्रादात्त्रीनेव सुमहातपाः । २२९०
अस्मिंस्तीर्थे महानद्या अद्यप्रभृति मानवः । आप्लुतो वाजिमेधस्य फलं प्राप्स्यति पुष्कलं ।
अद्यप्रभृति नैवात्र भयं व्यालाद्भविष्यति । अपि चाल्पेन कालेन फलं प्राप्स्यति पुष्कलं ।
एवमुक्त्वा महातेजा जगाम त्रिदिवं मुनिः । एवं सिद्धः स भगवानार्ष्टिषेणः प्रतापवान् ।
तस्मिन्नेव तदा तीर्थे सिन्धुद्वीपः प्रतापवान् । देवापिश्च महाराज ब्राह्मण्यं प्रापतुर्म्महत् ।
तथा च कौशिकस्तात तपोनित्यो जितेन्द्रियः । तपसा वै सुतप्तेन ब्राह्मणत्वमवाप्तवान् । २२९५
गाधिर्नाम महानासीत् क्षत्रियः प्रथितो भुवि । तस्य पुत्रोऽभवद्राजन् विश्वामित्रः प्रतापवान् ।
स राजा कौशिकस्तात महायोग्यभवत् किल । स पुत्रमभिषिच्याथ विश्वामित्रं महातपाः ।
देहन्यासे मनश्चक्रे तमूचुः प्रणताः प्रजाः । न गन्तव्यं महाप्राज्ञ त्राहि चास्मान्महाभयात् ।
एवमुक्तः प्रत्युवाच ततो गाधिः प्रजास्ततः । विश्वस्य जगतो गोप्ता भविष्यति सुतो मम ।
इत्युक्त्वा तु ततो गाधिर्व्विश्वामित्रं निवेश्य च । जगाम त्रिदिवं राजन् विश्वामित्रोऽभवन्नृपः । २३००
न स शक्नोति पृथिवीं यत्नवानपि रक्षितुं । ततः शुश्राव राजा स राक्षसेभ्यो महाभयं ।
निर्य्ययौ नगराच्चापि चतुरङ्गबलान्वितः । स यात्वा दूरमध्वानं वशिष्ठाश्रममभ्ययात् ।
तस्य ते सैनिका राजंश्चक्रुस्तत्रालयान् बहून् । ततस्तु भगवान् विप्रो वशिष्ठो ब्रह्मणः सुतः ।
ददृशेऽथ ततः सर्व्वं भज्यमानं महावनं । तस्य क्रुद्धो महाराज वशिष्ठो मुनिसत्तमः ।
सृजस्व शवरान् घोरान् इति स्वां गामुवाच ह । तथोक्ता साऽसृजद्धेनुः पुरुषान् घोरदर्शनान् । २३०५
ते च तद्बलमासाद्य बभञ्जुः सर्व्वतो दिशं । तच्छ्रुत्वा विद्रुतं सैन्यं विश्वामित्रस्तु गाधिजः ।
तपः परं मन्यमानस्तपस्येव मनो दधे । सोऽस्मिंस्तीर्थवरे राजन् सरस्वत्याः समाहितः ।
नियमैश्चोपवासैश्च कर्षयन्देहमात्मनः । जलाहारो वायुभक्षः पर्णाहारश्च सोऽभवत् ।
तथा स्थण्डिलशायी च ये चान्ये नियमाः पृथक् । असकृत्तस्य देवास्तु व्रतविघ्नं प्रचक्रिरे ।
न चास्य नियमाद्बुद्धिरपयाति महात्मनः । ततः परेण यत्नेन तप्त्वा बहुविधं तपः । २३१०
तेजसा भास्कराकारो गाधिजः समपद्यत । तपसा तु तथा युक्तं विश्वामित्रं पितामहः ।
अमन्यत महातेजा वरदो वरमस्य तत् । स तु वव्रे वरं राजन् स्यामहं ब्राह्मणस्त्विति ।
तथेति चाब्रवीद्ब्रह्मा सर्व्वलोकपितामहः । स लब्ध्वा तपसोग्रेण ब्राह्मणत्वं महायशाः ।
विचचार महीं कृत्स्नां कृतकामः सुरोपमः । तस्मिंस्तीर्थवरे रामः प्रदाय विविधं वसु ।

पयस्विनीस्तथा धेनूर्यानानि शयनानि च । अथ वस्त्राण्यलङ्कारं भक्ष्यं पेयञ्च शोभनं । २३१५
अददन्मुदितो राजन् पूजयित्वा द्विजोत्तमान् । ययौ राजंस्ततो रामो वकस्याश्रममन्तिकात् ।
यत्र तेपे तपस्तीव्रं दाल्भ्यो वक इति श्रुतिः ।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने एकचत्वारिंशोऽध्यायः ‖ ४१ ‖

‖ वैशम्पायन उवाच ‖ ब्रह्मयोनेरवाकीर्णं जगाम यदुनन्दनः । यत्र दाल्भ्यो वको राजन्नाश्रमस्थो महातपाः ।
जुहाव धृतराष्ट्रस्य राष्ट्रं वैचित्रवीर्य्यिणः । तपसा घोररूपेण कर्षयन्देहमात्मनः ।
क्रोधेन महताविष्टो धर्म्मात्मा वै प्रतापवान् । पुरा हि नैमिषीयाणां सत्रे द्वादशवार्षिके । २३२०
वृत्ते विश्वजितोऽन्ते वै पाञ्चालानृषयोऽगमन् । तत्रेश्वरमयाचन्त दक्षिणार्थं मनीषिणः ।
बलान्वितान् वत्सतरान् निर्व्याधीनेकविंशतिं । तानब्रवीद्वको दाल्भ्यो विभजध्वं पशूनिति ।
पशूनेतानहं त्यक्त्वा भिक्षिष्ये राजसत्तमं । एवमुक्त्वा ततो राजन् ऋषीन् सर्व्वान् प्रतापवान् ।
जगाम धृतराष्ट्रस्य भवनं ब्राह्मणोत्तमः । स समोपगतो भूत्वा धृतराष्ट्रं जनेश्वरं ।
अयाचत पशून् दाल्भ्यः स चैनं रुषितोऽब्रवीत् । यदृच्छया मृता दृष्ट्वा गास्तदा नृपसत्तमः । २३२५
एतान् पशून्नय क्षिप्रं ब्रह्मबन्धो यदीच्छसि । ऋषिस्तथा वचः श्रुत्वा चिन्तयामास धर्म्मवित् ।
अहो वत नृशंसं वै वाक्यमुक्तोऽस्मि संसदि । चिन्तयित्वा मुहूर्त्तेन रोषाविष्टो द्विजोत्तमः ।
मतिञ्चक्रे विनाशाय धृतराष्ट्रस्य भूपतेः । स उत्कृत्य मृतानां वै मांसानि मुनिसत्तमः ।
जुहाव धृतराष्ट्रस्य राष्ट्रं नरपतेः पुरा । अवकीर्णे सरस्वत्यास्तीर्थे प्रज्वाल्य पावकं ।
वको दाल्भ्यो महाराज नियमं परमं स्थितः । स तैरेव जुहावास्य राष्ट्रं मांसैर्महातपाः । २३३०
तस्मिंस्तु विधिवत् सत्रे सम्प्रवृत्ते सुदारुणे । अक्षीयत ततो राष्ट्रं धृतराष्ट्रस्य पार्थिव ।
ततः प्रक्षीयमाणन्तद्राष्ट्रं तस्य महीपते । छिद्यमानं यथाऽनन्तं वनं परशुना विभो ।
बभूवापद्गतं तच्च व्यवकीर्णमचेतनं । दृष्ट्वा तथाऽवकीर्णन्तु राष्ट्रं स मनुजाधिपः ।
बभूव दुर्म्मना राजंश्चिन्तयामास च प्रभुः । मोक्षार्थमकरोद्यत्नं ब्राह्मणैः सहितः पुरा ।
न च श्रेयोऽध्यगच्छत्तु क्षीयते राष्ट्रमेव च । यदा स पार्थिवः खिन्नस्ते च विप्रास्तदाऽनघ । २३३५
यदा चापि न शक्नोति राष्ट्रं मोचयितुं नृप । अथ वै प्राश्निकांस्तत्र पप्रच्छ जनमेजय ।
ततो वै प्राश्निकाः प्राहुः पशुविप्रकृतस्त्वया । मांसैरभिजुहोतीति तव राष्ट्रं मुनिर्व्वकः ।
तेन ते क्षयमानस्य राष्ट्रस्यास्य चयो महान् । तस्यैतत्तपसः कर्म्म येन तेऽद्य चयो महान् ।
अपां कुञ्जे सरस्वत्यास्तं प्रसादय पार्थिव । सरस्वतीं ततो गत्वा स राजा वकमब्रवीत् ।
निपत्य शिरसा भूमौ प्राञ्जलिर्भरतर्षभ । प्रसादये त्वां भगवन्नपराधं क्षमस्व मे । २३४०
मम दीनस्य लुब्धस्य मौर्ख्येण हतचेतसः । त्वं गतिस्त्वञ्च मे नाथः प्रसादं कर्त्तुमर्हसि ।
तं तथा विलपन्तन्तु शोकोपहतचेतसं । दृष्ट्वा तस्य कृपा जज्ञे राष्ट्रं तच्च व्यमोचयत् ।
ऋषिः प्रसन्नस्तस्याभूत् संरम्भञ्च विहाय सः । मोक्षार्थं तस्य राष्ट्रस्य जुहाव पुनराहुतिं ।

मोक्षयित्वा ततो राष्ट्रं प्रतिगृह्य पशून् बहून्। हृष्टात्मा नैमिषारण्यं जगाम पुनरेव च।
धृतराष्ट्रोऽपि धर्म्मात्मा स्वस्थचेता महामनाः। स्वमेव नगरं राजा प्रतिपेदे महर्द्धिमत्।
तत्र तीर्थे महाराज वृहस्पतिरुदारधीः। असुराणामभावाय भवाय च दिवौकसां।
मांसैरभिजुहावेष्टिमक्षीयन्त ततोऽसुराः। दैवतैरपि सम्भग्ना जितकाशिभिराहवे।
तत्रापि विधिवद्दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यो महायशाः। वाजिनः कुञ्जरांश्चैव रथांश्चाश्वतरीयुतान्।
रत्नानि च महार्हाणि धनं धान्यञ्च पुष्कलं। ययौ तीर्थं महाबाहुर्यायातं पृथिवीपते।
तत्र यज्ञे ययातेश्च महाराज सरस्वती। सर्पिः पयश्च सुस्राव नाहुषस्य महात्मनः।
तत्रेष्ट्वा पुरुषव्याघ्रो ययातिः पृथिवीपतिः। आक्रामदूर्द्ध्वं मुदितो लेभे लोकांश्च पुष्कलान्।
पुनस्तत्र च राज्ञस्तु ययातेर्यजतः प्रभोः। औदार्य्यं परमं कृत्वा भक्तिञ्चात्मनि शाश्वतीं
ददौ कामान् ब्राह्मणेभ्यो यान् यान् यो मनसेच्छति। यो यत्र स्थित एवेह आहूतो यज्ञसंस्तरे।
तस्य तस्य सरिच्छ्रेष्ठा गृहादि शयनादिकं। षड्रसं भोजनञ्चैव दानं नानाविधन्तथा।
ते मन्यमाना राज्ञस्तु सम्प्रदानमनुत्तमं। राजानं तुष्टुवुः प्रीता ददुश्चैवाशिषः शुभाः।
तत्र देवाः सगन्धर्व्वाः प्रीता यज्ञस्य सम्पदा। विस्मिता मानुषाश्चासन् दृष्ट्वा तां यज्ञसम्पदं।
ततस्तालकेतुर्म्महाधर्म्मकेतुर्म्महात्मा कृतात्मा महादाननित्यः। वशिष्ठापवाहं महाभीमवेगं धृतात्मा जितात्मा समभ्याजगाम।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने द्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ वशिष्ठस्यापवाहोऽसौ भीमवेगः कथं नु सः। किमर्थञ्च सरिच्छ्रेष्ठा तमृषिं प्रत्यवाहयत्।
कथमस्याभवद्वैरं कारणं किञ्च तत् प्रभो। शंस पृष्टो महाप्राज्ञ न हि तृप्यामि कथ्यतां।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विश्वामित्रस्य विप्रर्षेर्व्वशिष्ठस्य च भारत। भृशं वैरमभूद्राजंस्तपःस्पर्द्धाकृतं महत्।
आश्रमो वै वशिष्ठस्य स्थाणुतीर्थेऽभवन्महान्। पूर्व्वतः पार्श्वतश्चासीद्विश्वामित्रस्य धीमतः।
यत्र स्थाणुर्म्महाराज तप्तवान् परमं तपः। यत्रास्य कर्म्म तद्घोरं प्रवदन्ति मनीषिणः।
यत्रेष्ट्वा भगवान् स्थाणुः पूजयित्वा सरस्वतीं। स्थापयामास तत्तीर्थं स्थाणुतीर्थमिति प्रभो।
तत्र तीर्थे सुराः स्कन्दमभ्यषिञ्चन्नराधिप। सैनापत्येन महता सुरारिविनिबर्हणं।
तस्मिन् सारस्वते तीर्थे विश्वामित्रो महामुनिः। वशिष्ठञ्चालयामास तपसोग्रेण तच्छृणु।
विश्वामित्रवशिष्ठौ तावहन्यहनि भारत। स्पर्द्धां तपःकृतां तीव्रां चक्रतुस्तौ तपोधनौ।
तत्राप्यधिकसन्तप्तो विश्वामित्रो महामुनिः। दृष्ट्वा तेजो वशिष्ठस्य चिन्तामभिजगाम ह।
तस्य बुद्धिरियं ह्यासीद्धर्म्मनित्यस्य भारत। इयं सरस्वती तूर्णं मत्समीपं तपोधनं।
आनयिष्यति वेगेन वशिष्ठं जपतांवरं। इहागतं द्विजश्रेष्ठं हनिष्यामि न संशयः।
एवं निश्चित्य भगवान् विश्वामित्रो महामुनिः। सस्मार सरितां श्रेष्ठां क्रोधसंरक्तलोचनः।
सा ध्याता मुनिना तेन व्याकुलत्वं जगाम ह। जज्ञे चैनं महावीर्य्यं महाकोपञ्च भाविनी।

तत एवं वेपमाना विवर्णा प्राञ्जलिस्तदा। उपतस्थे मुनिवरं विश्वामित्रं सरस्वती।
हतवीरा यथा नारी साऽभवद्दुःखिता भृशं। ब्रूहि किं करवाणीति प्रोवाच मुनिसत्तमं।
तामुवाच मुनिः क्रुद्धो वशिष्ठं शीघ्रमानय। यावदेनं निहन्म्यद्य तच्छ्रुत्वा व्यथिता नदी।
प्राञ्जलिन्तु ततः कृत्वा पुण्डरीकनिभेक्षणा। प्राकम्पत भृशं भीता वायुनेवाहता लता। २२७५
तथारूपान्तु तां दृष्ट्वा मुनिराह महानदीं। अविचारं वशिष्ठं त्वमानयस्वान्तिकं मम।
सा तस्य वचनं श्रुत्वा ज्ञात्वा पापचिकीर्षितं। वशिष्ठस्य प्रभावञ्च जानन्त्यप्रतिमं भुवि।
साऽभिगम्य वशिष्ठञ्च इममर्थमचोदयत्। यदुक्ता सरितां श्रेष्ठा विश्वामित्रेण धीमता।
उभयोः शापयोर्भीता वेपमाना पुनः पुनः। चिन्तयित्वा महाशापं ऋषिवित्रासिता भृशं।
तां कृशाञ्च विवर्णाञ्च दृष्ट्वा चिन्तासमन्वितां। उवाच राजन् धर्म्मात्मा वशिष्ठो द्विपदाम्वरः। २२८०
॥ वशिष्ठ उवाच ॥ पाह्यात्मानं सरिच्छ्रेष्ठे वह मां शीघ्रगामिनि। विश्वामित्रः शपेद्धि त्वां मा कृथास्त्वं विचारणां।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृपाशीलस्य सा सरित्। चिन्तयामास कौरव्य किं कृत्वा सुकृतं भवेत्।
तस्याश्चिन्ता समुत्पन्ना वशिष्ठो मय्यतीव हि। कृतवान् हि दयां नित्यं तस्य कार्य्यं हितं मया।
अथ कूले स्वके राजन् जपन्तमृषिसत्तमं। जुह्वानं कौशिकं प्रेक्ष्य सरस्वत्यभ्यचिन्तयत्।
इदमन्तरमित्येव ततः सा सरिताम्वरा। कूलापहारमकरोत् स्वेन वेगेन सा सरित्। २२८५
तेन कूलापहारेण मैत्रावरुणिरौह्यत। उह्यमानः स तुष्टाव तदा राजन् सरस्वतीं।
पितामहस्य सरसः प्रवृत्ताऽसि सरस्वति। व्याप्तञ्चेदं जगत् सर्व्वं तवैवाम्भोभिरुत्तमैः।
त्वमेवाकाशगा देवि मेघेषूत्सृजसे पयः। सर्व्वाश्चापस्त्वमेवेति त्वत्तो वयमधीमहि।
पुष्टिर्द्युतिस्तथा कीर्त्तिः सिद्धिर्बुद्धिरुमा तथा। त्वमेव वाणी स्वाहा त्वं तवायत्तमिदं जगत्।
त्वमेव सर्व्वभूतेषु वससीह चतुर्व्विधा। एवं सरस्वती राजंस्तूयमाना महर्षिणा। २२९०
वेगेनोवाह तं विप्रं विश्वामित्राश्रमं प्रति। न्यवेदयत चाभीक्ष्णं विश्वामित्राय तं मुनिं
तमानीतं सरस्वत्या दृष्ट्वा कोपसमन्वितः। अथान्विषत् प्रहरणं वशिष्ठान्तकरं तदा।
तन्तु क्रुद्धमभिप्रेक्ष्य ब्रह्मवध्याभयान्नदी। अपोवाह वशिष्ठन्तु प्राचीं दिशमतन्द्रिता।
उभयोः कुर्व्वती वाक्यं वञ्चयित्वा च गाधिजं। ततोऽपवाहितं दृष्ट्वा वशिष्ठमृषिसत्तमं।
अब्रवीद्दुःखसंक्रुद्धो विश्वामित्रो ह्यमर्षणः। यस्मान्मां त्वं सरिच्छ्रेष्ठे वञ्चयित्वा पुनर्गता। २२९५
शोणितं वह कल्याणि रक्षोग्रामणिसंयुतं। ततः सरस्वती शप्ता विश्वामित्रेण धीमता।
अवहच्छोणितोन्मिश्रं तोयं संवत्सरं तदा। अथर्षयश्च देवाश्च गन्धर्व्वाप्सरसस्तथा।
सरस्वतीं तथा दृष्ट्वा बभूवुर्भृशदुःखिताः। एवं वशिष्ठापवाहो लोके ख्यातो जनाधिप।
आगच्छच्च पुनर्मार्गं स्वमेव सरिताम्वरा।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सा शप्ता तेन क्रुद्धेन विश्वामित्रेण धीमता। तस्मिंस्तीर्थवरे शुभ्रे शोणितं समुपावहत्। २३००

अथाजग्मुस्ततो राजन् राक्षसास्तत्र भारत। तत्र ते शोणितं सर्व्वे पिबन्तः सुखमासते।
हृष्टाश्च सुभृशं तेन सुखिता विगतज्वराः। नृत्यन्तश्च हसन्तश्च यथा स्वर्गजितस्तथा।
कस्यचित्त्वथ कालस्य ऋषयः सुतपोधनाः। तीर्थयात्रां समाजग्मुः सरस्वत्यां महीपते।
ते तु सर्व्वेषु तीर्थेषु त्वाप्लुत्य मुनिपुङ्गवाः। प्राप्य प्रीतिं परान्चापि तपोलुब्धा विशारदाः।
प्रययुर्हि ततो राजन् येन तीर्थमसृग्वहं। अथागम्य महाभागास्तत्तीर्थं दारुणं तदा।
दृष्ट्वा तोयं सरस्वत्याः शोणितेन परिप्लुतं। पीयमानञ्च रक्षोभिर्ब्बहुभिर्नृपसत्तम।
तान् दृष्ट्वा राक्षसान्राजन् मुनयः संशितव्रताः। परित्राणे सरस्वत्याः परं यत्नं प्रचक्रिरे।
ते तु सर्व्वे महाभागाः समागम्य महाव्रताः। आहूय सरितां श्रेष्ठामिदं वचनमब्रुवन्।
कारणं ब्रूहि कल्याणि किमर्थं ते ह्रदो ह्ययं। एवमाकुलतां यातः श्रुत्वा ज्ञास्यामहे वयं।
ततः सा सर्व्वमाचष्ट यथा वृत्तं प्रवेपती। दुःखितामथ तां दृष्ट्वा ऊचुस्ते वै तपोधनाः।
कारणं श्रुतमस्माभिः शापश्चैव श्रुतोऽनघे। करिष्यामो वयं यत्नं सर्व्व एव तपोधनाः।
एवमुक्त्वा सरिच्छ्रेष्ठामूचुस्तेऽथ परस्परं। विमोचयामहे सर्व्वे शापादेतां सरस्वतीं।
ते सर्व्वे ब्राह्मणा राजंस्तपोभिर्नियमैस्तथा। उपवासैश्च विविधैर्यमैः कष्टव्रतैस्तथा।
आराध्य पशुभर्त्तारं महादेवं जगत्पतिं। मोक्षयामासुस्तां देवीं सरिच्छ्रेष्ठां सरस्वतीं।
तेषान्तु सा प्रभावेण प्रकृतिस्था सरस्वती। प्रसन्नसलिला जज्ञे यथा पूर्व्वं तथैव हि।
विमुक्ता च सरिच्छ्रेष्ठा विबभौ सा यथा पुरा। दृष्ट्वा तोयं सरस्वत्या मुनिभिस्तैस्तथा कृतं।
तानेव शरणं जग्मू राक्षसाः क्षुधितास्तथा। कृत्वाऽञ्जलिन्ततो राजन्राक्षसाः क्षुधयाऽर्द्दिताः।
ऊचुस्तान् वै मुनीन् सर्व्वान् कृपायुक्तान् पुनः पुनः। वयं हि क्षुधिताश्चैव धर्म्माद्धीनाश्च शाश्वतात्।
न च नः कामकारोऽयं यद्वयं पापकारिणः। युष्माकञ्च प्रसादेन दुष्कृतेन च कर्म्मणा।
यत् पापं वर्द्धतेऽस्माकं यतः स्मो ब्रह्मराक्षसाः। योषिताञ्चैव पापेन योनिदोषकृतेन च।
एवं हि वैश्यशूद्राणां क्षत्रियाणां तथैव च। ये ब्राह्मणान् प्रद्विषन्ति ते भवन्तीह राक्षसाः।
आचार्य्यमृत्विजञ्चैव गुरुं वृद्धजनं तथा। प्राणिनो येऽवमन्यन्ते ते भवन्तीह राक्षसाः।
तत् कुरुध्वमिहास्माकं तारणं द्विजसत्तमाः। शक्ता भवन्तः सर्व्वेषां लोकानामपि तारणे।
तेषान्तु मुनयः श्रुत्वा तुष्टुवुस्तां महानदीं। मोक्षार्थं रक्षसां तेषामूचुः प्रयतमानसाः।
क्षुतं कीटावपन्नञ्च यच्चोच्छिष्टाश्रितं भवेत्। सकेशमवधूतञ्च रुदितोपहतञ्च यत्।
एभिः संसृष्टमन्नञ्च भागोऽसौ रक्षसामिह। तस्माज्ज्ञात्वा सदा विद्वानेतान् यत्नाद्विवर्ज्जयेत्।
राक्षसान्नमसौ भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते ह्यन्नमीदृशं। शोधयित्वा ततस्तीर्थं ऋषयस्ते तपोधनाः।
मोक्षार्थं राक्षसानाञ्च नदीं तां प्रत्यचोदयत्। महर्षीणां मतं ज्ञात्वा ततः सा सरितांवरा।
अरुणामानयामास स्वां तनुं पुरुषर्षभ। तस्यां ते राक्षसाः स्नात्वा तनुं त्यक्त्वा दिवं गताः।

अरुणायां महाराज ब्रह्मवध्यापहा हि सा । एतमर्थमभिज्ञाय देवराजः शतक्रतुः । २४३०
तस्मिंस्तीर्थवरे स्नात्वा विमुक्तः पाप्मना किल ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं भगवान् शक्रो ब्रह्मवध्यामवाप्तवान । कथमस्मिंश्च तीर्थे वै आप्लुत्याकल्मषोऽभवत् ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वैतदुपाख्यानं यथा वृत्तं जनेश्वर । यथा बिभेद समयं नमुचेर्व्वासवः पुरा ।
नमुचिर्व्वासवाद्भीतः सूर्य्यरश्मिं समाविशत् । तेनेन्द्रः सख्यमकरोत् समयञ्चेदमब्रवीत् ।
न चार्द्रेण च शुष्केण न रात्रौ नापि चाहनि । वधिष्याम्यसुरश्रेष्ठ सखे सत्येन ते शपे । २४३५
एवं स कृत्वा समयं दृष्ट्वा नीहारमीश्वरः । चिच्छेदास्य शिरो राजन्नपां फेनेन वासवः ।
तच्छिरो नमुचेश्छिन्नं पृष्ठतः शक्रमन्वियात् । भो मित्रहन पापेति ब्रुवाणं शक्रमन्तिकात् ।
एवं स शिरसा तेन चोद्यमानः पुनः पुनः । पितामहाय सन्तप्त एतमर्थं न्यवेदयत् ।
तमब्रवील्लोकगुरुररुणायां यथाविधि । इष्ट्वोपस्पृश देवेन्द्र तीर्थे पापभयापहे ।
एषा पुण्यजला शक्र कृता मुनिभिरेव तु । [illegible]मभिहासीत् पूर्व्वमेव तु । २४४०
ततोऽभ्येत्यारुणां देवीं प्लावयामास वारिणा । सरस्वत्यारुणायाश्च पुण्योऽयं सङ्गमो महान् ।
इह त्वं यज देवेन्द्र दद दानान्यनेकशः । अत्राप्लुत्य सुघोरात् त्वं पातकाद्विप्रमोक्ष्यसे ।
इत्युक्तः स सरस्वत्याः कुञ्जे वै जनमेजय । इष्ट्वा यथावद्बलभिदरुणायामुपास्पृशत् ।
स मुक्तः पाप्मना तेन ब्रह्मवध्याकृतेन च । जगाम संहृष्टमनास्त्रिदिवं त्रिदशेश्वरः ।
शिरस्तच्चापि नमुचेस्तत्रैवाप्लुत्य भारत । लोकान् कामदुघान् प्राप्तमक्षयान्राजसत्तम । २४४५
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्राप्युपस्पृश्य बलो महात्मा दत्त्वा च दानानि पृथग्विधानि । अवाप्य धर्म्मं परमार्थकर्म्मा जगाम सोमस्य महत् सुतीर्थं ।
यत्रायजद्राजसूयेन सोमः साक्षात् पुरा विधिवत् पार्थिवेन्द्र । अत्रिर्धीमान् विप्रमुख्यो बभूव होता यस्मिन् क्रतुमुख्ये महात्मा ।
यस्यान्तेऽभूत् सुमहद्दानवानां दैतेयानां राक्षसानाञ्च देवैः । यस्मिन् युद्धं तारकाख्यं सुतीव्रं यत्र स्कन्दस्तारकाख्यं जघान ।
सैनापत्यं लब्धवान् देवतानां महासेनो यत्र दैत्यान्तकर्त्ता । साक्षाच्चैव न्यवसत् कार्त्तिकेयः सदा कुमारो यत्र स प्लक्षराजः ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ सरस्वत्याः प्रभावोऽयमुक्तस्ते द्विजसत्तम । कुमारस्याभिषेकन्तु ब्रह्मन् व्याख्यातुमर्हसि । १ ५०
यस्मिन् देशे च काले च यथा च वदताम्वर । यैश्चाभिषिक्तो भगवान् विधिना येन च प्रभुः ।
स्कन्दो यथा च दैत्यानामकरोत् कदनं महत् । तथा मे सर्व्वमाचक्ष्व परं कौतूहलं हि मे ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कुरुवंशस्य सदृशं कौतूहलमिदन्तव । हर्षमुत्पादयत्येव वचो मे जनमेजय ।
हन्त ते कथयिष्यामि शृण्वानस्य नराधिप । अभिषेकं कुमारस्य प्रभावञ्च महात्मनः ।

तेजो माहेश्वरं स्कन्नमग्नौ प्रपतितं पुरा । तत्सर्व्वभक्षो भगवान्नाशकद्दग्धुमक्षयं ।
तेनासीदतितेजस्वी दीप्तिमान् हव्यवाहनः । न चैव धारयामास गर्भं तेजोमयं तदा ।
स गङ्गामभिसङ्क्रम्य नियोगाद्ब्रह्मणः पुरा । गर्भमाहितवान् दिव्यं भास्करोपमतेजसं ।
अथ गङ्गाऽपि तं गर्भमसहन्ती विधारणे । उत्ससर्ज्ज गिरौ रम्ये हिमवत्यमरार्च्चिते ।
स तत्र ववृधे लोकानावृत्य ज्वलनात्मजः । ददृशुर्ज्वलनाकारं तं गर्भमथ कृत्तिकाः ।
शरस्तम्बे महात्मानमनलात्मजमीश्वरं । ममायमिति ताः सर्व्वाः पुत्त्रार्थिन्योऽभिचुक्रुशुः ।
तासां विदित्वा भावन्तं मातॄणां भगवान् प्रभुः । प्रस्नुतानां पयः षड्भिर्व्वदनैरपिबत्तदा ।
तं प्रभावं समालोक्य तस्य बालस्य कृत्तिकाः । परं विस्मयमापन्ना देव्यो दिव्यवपुर्द्धराः ।
यत्रोत्सृष्टः स भगवान् गङ्गया गिरिमूर्द्धनि । स शैलः काञ्चनः सर्व्वः स बभौ कुरुसत्तम ।
वर्द्धता चैव गर्भेण पृथिवी तेन रञ्जिता । अतश्च सर्व्वे संवृत्ता गिरयः काञ्चनाकराः ।
कुमारः सुमहावीर्य्यः कार्त्तिकेय इति स्मृतः । गाङ्गेयः पूर्व्वमभवन्महायोगबलान्वितः ।
शमेन तपसा चैव वीर्य्येण च समन्वितः । ववृधेऽतीव राजेन्द्र चन्द्रवत्प्रियदर्शनः ।
स तस्मिन् काञ्चने दिव्ये शरस्तम्बे श्रियावृतः । स्तूयमानः सदा शेते गन्धर्व्वैर्मुनिभिस्तथा ।
तथैनमन्वनृत्यन्त देवकन्याः सहस्रशः । दिव्यवादित्रनृत्यज्ञाः स्तुवन्त्यश्चारुदर्शनाः ।
अन्वास्ते च नदी देवं गङ्गा वै सरितांवरा । दधार पृथिवी चैनं बिभ्रती रूपमुत्तमं ।
जातकर्म्मादिकास्तत्र क्रियाश्चक्रे बृहस्पतिः । वेदश्चैनं चतुर्मूर्त्तिरुपतस्थे कृताञ्जलिः ।
धनुर्व्वेदश्चतुष्पादः शस्त्रग्रामः ससंग्रहः । तत्रैनं समुपातिष्ठत् साक्षात् वाणी च केवला ।
स ददर्श महावीर्य्यो देवदेवमुमापतिं । शैलपुत्त्र्या सहासीनं भूतसङ्घशतैर्वृतं ।
निकाया भूतसङ्घानां परमाद्भुतदर्शनाः । विकृता विकृताकारा विकृताभरणध्वजाः ।
व्याघ्रसिंहर्क्षवदना विडालमकराननाः । वृषदंशमुखाश्चान्ये गजोष्ट्रवदनास्तथा ।
उलूकवदनाः केचित् गृध्रगोमायुदर्शनाः । क्रौञ्चपारावतनिभैर्व्वदनै राङ्कवैरपि ।
श्वाविच्छल्यकगोधानामजैडकगवां तथा । सदृशानि वपूंष्यन्ये तत्र तत्र व्यधारयन् ।
केचिच्छैलाम्बुदप्रख्याश्चक्रोद्यतगदायुधाः । केचिदञ्जनपुञ्जाभाः केचिच्छ्वेताचलप्रभाः ।
सप्त मातृगणाश्चैव समाजग्मुर्व्विशाम्पते । साध्या विश्वेऽथ मरुतो वसवः पितरस्तथा ।
रुद्रादित्यास्तथा सिद्धा भुजङ्गा दानवाः खगाः । ब्रह्मा स्वयम्भुर्भगवान् सपुत्त्रः सह विष्णुना ।
शक्रस्तथाऽभ्ययाद्द्रष्टुं कुमारवरमच्युतं । नारदप्रमुखाश्चापि देवगन्धर्व्वसत्तमाः ।
देवर्षयश्च सिद्धाश्च बृहस्पतिपुरोगमाः । पितरो जगतः श्रेष्ठा देवानामपि देवताः ।
तेऽपि तत्र समाजग्मुर्यामा धामाश्च सर्व्वशः । स तु बालोऽपि बलवान् महायोगबलान्वितः ।
अभ्याजगाम देवेशं शूलहस्तं पिनाकिनं । तमाव्रजन्तमालक्ष्य शिवस्यासीन्मनोगतं ।
युगपच्छैलपुत्त्र्याश्च गङ्गायाः पावकस्य च । कन्नु पूर्व्वमयं बालो गौरवादभ्युपैष्यति ।

अपि मामिति सर्व्वेषां तेषामासीन्मनोगतं । तेषामेतमभिप्रायं चतुर्णामुपलक्ष्य सः ।
युगपद्योगमास्थाय ससर्ज्ज विविधास्तनूः । ततोऽभवच्चतुर्मूर्त्तिः क्षणेन भगवान् प्रभुः ।
तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठतः । एवं स कृत्वा ह्यात्मानं चतुर्द्धा भगवान् प्रभुः ।
यतो रुद्रस्ततःस्कन्दो जगामाद्भुतदर्शनः । विशाखस्तु ययौ येन देवी गिरिवरात्मजा ।
शाखो ययौ च भगवान् वायुमूर्त्तिर्विभावसुं । नैगमेयोऽगमद्गङ्गां कुमारः पावकप्रभः ।
सर्व्वे भासुरदेहास्ते चत्वारः समरूपिणः । तान् समभ्ययुरव्यग्रास्तदद्भुतमिवाभवत् ।
हाहाकारो महानासीद्देवदानवरक्षसां । तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्य्यमद्भुतं लोमहर्षणं ।
ततो रुद्रश्च देवी च पावकश्च पितामहं । गङ्गया सहिताः सर्व्वे प्रणिपेतुर्ज्जगत्पतिं ।
प्रणिपत्य ततस्ते तु विधिवद्राजपुङ्गव । इदमूचुर्व्वचो राजन् कार्त्तिकेयप्रियेप्सया ।
अस्य बालस्य भगवन्नाधिपत्यं यथेप्सितं । अस्मत्प्रियार्थं देवेश सदृशं दातुमर्हसि ।
ततः स भगवान् धीमान् सर्व्वलोकपितामहः । मनसा चिन्तयामास किमयं लभतामिति ।
ऐश्वर्य्याणि च सर्व्वाणि देवगन्धर्ब्बरक्षसां । भूतयक्षविहङ्गानां पन्नगानाञ्च सर्व्वशः ।
पूर्व्वमेवादिदेशासौ निकायेषु महात्मनां । समर्थञ्च तमैश्वर्य्ये महामतिरमन्यत ।
ततो मुहूर्त्तं स ध्यात्वा देवानां श्रेयसि स्थितः । सैनापत्यं ददौ तस्मै सर्व्वभूतेषु भारत ।
सर्व्वदेवनिकायानां ये राजानः परिश्रुताः । तान् सर्व्वान् व्यादिदेशासौ सर्व्वभूतपितामहः ।
ततः कुमारमादाय देवा ब्रह्मपुरोगमाः । अभिषेकार्थमाजग्मुः शैलेन्द्रं सहितास्ततः ।
पुण्यां हैमवतीं देवीं सरिच्छ्रेष्ठां सरस्वतीं । समन्तपञ्चके या वै त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।
तत्र तीरे सरस्वत्याः पुण्ये सर्व्वगुणान्विते । निषेदुर्द्देवगन्धर्ब्बाः सर्व्वे सम्पूर्णमानसाः ।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽभिषेकसम्भारान् सर्व्वान् सम्भृत्य शास्त्रतः । बृहस्पतिः समिद्धेऽग्नौ जुहावाग्निं यथाविधि ।
ततो हिमवता दत्ते मणिप्रवरशोभिते । दिव्यरत्नाचिते पुण्ये निषण्णं परमासने ।
सर्व्वमङ्गलसम्भारैर्व्विधिमन्त्रपुरस्कृतं । आभिषेचनिकं द्रव्यं गृहीत्वा देवतागणाः ।
इन्द्रविष्णू महावीर्य्यौ सूर्य्याचन्द्रमसौ तथा । धाता चैव विधाता च तथा चैवानिलानलौ ।
पूष्णा भगेनार्य्यम्णा च अंशेन च विवस्वता । रुद्रश्च सहितो धीमान्मित्रेण वरुणेन च ।
रुद्रैर्व्वसुभिरादित्यैरश्विभ्याञ्च वृतः प्रभुः । विश्वैर्द्देवैर्म्मरुद्भिश्च साध्यैश्च पितृभिः सह ।
गन्धर्व्वैरप्सरोभिश्च यक्षराक्षसपन्नगैः । देवर्षिभिरसंख्यातैस्तथा ब्रह्मर्षिभिस्तथा ।
वैखानसैर्व्वालखिल्यैर्व्वाय्वाहारैर्म्मरीचिपैः । भृगुभिश्चाङ्गिरोभिश्च यतिभिश्च महात्मभिः ।
सर्प्पैर्व्विद्याधरैः पुण्यैर्योगसिद्धैस्तथा वृतः । पितामहः पुलस्त्यश्च पुलहश्च महातपाः ।
अङ्गिराः कश्यपोऽत्रिश्च मरीचिर्भृगुरेव च । क्रतुर्हरः प्रचेताश्च मनुर्द्दक्षस्तथैव च ।
ऋतवश्च ग्रहाश्चैव ज्योतींषि च विशाम्पते । मूर्त्तिमत्यश्च सरितो वेदाश्चैव सनातनाः ।

समुद्राश्च ह्रदाश्चैव तीर्थानि विविधानि च। पृथिवी द्यौर्दिशश्चैव पादपाश्च जनाधिप।
अदितिर्देवमाता च ह्रीः श्रीः स्वाहा सरस्वती। उमा शची सिनीवाली तथा चानुमतिः कुहूः। २५१५
राका च धिषणा चैव पत्न्यश्चान्या दिवौकसां। हिमवांश्चैव विन्ध्यश्च मेरुश्चानेकशृङ्गवान्।
ऐरावतः सानुचरः कलाः काष्ठास्तथैव च। मासार्द्धमासा ऋतवस्तथा रात्र्यहनी नृप।
उच्चैःश्रवा हयश्रेष्ठो नागराजश्च वासुकिः। अरुणो गरुडश्चैव वृक्षाश्चौषधिभिः सह।
धर्म्मश्च भगवान्देवः समाजग्मुर्हि सङ्गताः। कालो यमश्च मृत्युश्च यमस्यानुचराश्च ये।
बहुलत्वाच्च नोक्ता ये विविधा देवतागणाः। ते कुमाराभिषेकार्थं समाजग्मुस्ततस्ततः। २५२०
जगृहुस्ते तदा राजन् सर्व्व एव दिवौकसः। आभिषेचनिकं भाण्डं मङ्गलानि च सर्व्वशः।
दिव्यसम्भारसंयुक्तैः कलसैः काञ्चनैर्नृप। सरस्वतीभिः पुण्याभिर्दिव्यतोयाभिरेव तु।
अभ्यषिञ्चन् कुमारान् वै सम्प्रहृष्टा दिवौकसः। सेनापतिं महात्मानमसुराणां भयङ्करं।
पुरा यथा महाराज वरुणं वै जलेश्वरं। तथाऽभ्यषिञ्चद्भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः।
कश्यपश्च महातेजा ये चान्ये लोककीर्त्तिताः। तस्मै ब्रह्मा ददौ प्रीतो बलिनो वातरंहसः। २५२५
कामवीर्य्यधरान् सिद्धान् महापारिषदान् प्रभुः। नन्दिसेनं लोहिताक्षं घण्टाकर्णञ्च सम्मतं।
चतुर्थमस्यानुचरं ख्यातं कुमुदमालिनं। ततः स्थाणुर्महातेजा महापारिषदं प्रभुः।
मायाशतधरं कामं कामवीर्य्यबलान्वितं। ददौ स्कन्दाय राजेन्द्र सुरारिविनिवर्हणं।
स हि देवासुरे युद्धे दैत्यानां भीमकर्म्मणां। जघान दोर्भ्यां संक्रुद्धः प्रयुतानि चतुर्द्दश।
तथा देवा ददुस्तस्मै सेनां नैर्ऋतसङ्कुलां। देवशत्रुक्षयकरीमजय्यां विष्णुरूपिणीं। २५३०
जयशब्दं तथा चक्रुर्देवाः सर्व्वे सवासवाः। गन्धर्व्वा यक्षरक्षांसि मुनयः पितरस्तथा।
ततः प्रादादनुचरौ यमः कालोपमावुभौ। उन्माथञ्च प्रमाथञ्च महावीर्य्यौ महाद्युती।
सुभ्राजो भास्वरश्चैव यौ तौ सूर्य्यानुयायिनौ। तौ सूर्य्यः कार्त्तिकेयाय ददौ प्रीतः प्रतापवान्।
कैलासशृङ्गसङ्काशौ श्वेतमाल्यानुलेपनौ। सोमोऽप्यनुचरौ प्रादान्मणिं सुमणिमेव च।
ज्वालाजिह्वं तथा ज्योतिरात्मजाय हुताशनः। ददावनुचरौ शूरौ परसैन्यप्रतापिनौ। २५३५
परिघञ्च वटञ्चैव भीमञ्च सुमहाबलं। दहतिं दहनञ्चैव प्रचण्डौ वीर्य्यसम्मतौ।
अंशोऽप्यनुचरान् पञ्च ददौ स्कन्दाय धीमते। उत्क्रोशं पञ्चकञ्चैव वज्रदण्डधरावुभौ।
ददावनलपुत्राय वासवः परवीरहा। तौ हि शत्रून् महेन्द्रस्य जघ्नतुः समरे बहून्।
चक्रं विक्रमकञ्चैव संक्रमञ्च महाबलं। स्कन्दाय त्रीननुचरान् ददौ विष्णुर्महायशाः।
वर्द्धनं नन्दनञ्चैव सर्व्वविद्याविशारदौ। स्कन्दाय ददतुः प्रीतावश्विनौ भिषजाम्वरौ। २५४०
कुन्दञ्च कुसुमञ्चैव कुमुदञ्च महायशाः। डम्बराडम्बरौ चैव ददौ धाता महात्मने।
चक्रानुचक्रौ बलिनौ मेषचक्रौ बलोत्कटौ। ददौ त्वष्टा महामायौ स्कन्दायानुचरावुभौ।
सुव्रतं सत्यसन्धञ्च ददौ मित्रो महात्मने। कुमाराय महात्मानौ तपोविद्याधरौ प्रभुः।

सुदर्शनीयौ वरदौ त्रिषु लोकेषु विश्रुतौ । सुव्रतञ्च महात्मानं शुभकर्माणमेव च ।
कार्त्तिकेयाय संप्रादाद्विधाता लोकविश्रुतौ । पाणीतकं पाणिकञ्च महामायाविमावुभौ । २५४५
पूषा च पार्षदौ प्रादात् कार्त्तिकेयाय भारत । बलञ्चातिबलञ्चैव महावक्त्रौ महाबलौ ।
प्रददौ कार्त्तिकेयाय वायुर्भरतसत्तम । यमञ्चातियमञ्चैव तिमिवक्त्रौ महाबलौ ।
प्रददौ कार्त्तिकेयाय वरुणः सत्यसङ्गरः । सुवर्चसं महात्मानं तथैवाप्यतिवर्चसं ।
हिमवान् प्रददौ राजन् हुताशनसुताय वै । काञ्चनञ्च महात्मानं मेघमालिनमेव च ।
ददावनुचरौ मेरुरग्निपुत्राय भारत । स्थिरञ्चातिस्थिरञ्चैव मेरुरेवापरौ ददौ । २५५०
महात्मा त्वग्निपुत्राय महाबलपराक्रमौ । उच्छृङ्गञ्चातिशृङ्गञ्च महापाषाणयोधिनौ ।
प्रददावग्निपुत्राय विन्ध्यः पारिषदावुभौ । संग्रहं विग्रहञ्चैव समुद्रोऽपि गदाधरौ ।
प्रददावग्निपुत्राय महापारिषदावुभौ । उन्मादं पुष्पदन्तञ्च शङ्कुकर्णं तथैव च ।
प्रददावग्निपुत्राय पार्वती शुभदर्शना । जयं महाजयञ्चैव नागौ ज्वलनसूनवे ।
प्रददौ पुरुषव्याघ्र वासुकिः पन्नगेश्वरः । एवं साध्याश्च रुद्राश्च वसवः पितरस्तथा । २५५५
सागराः सरितश्चैव गिरयश्च महाबलाः । ददुः सेनागणाध्यक्षान् शूलपट्टिशधारिणः ।
दिव्यप्रहरणोपेतान् नानावेशविभूषितान् । शृणु नामानि चाप्येषां येऽन्ये स्कन्दस्य सैनिकाः ।
विविधायुधसम्पन्नाश्चित्राभरणवर्म्मिणः । शङ्कुकर्णो निकुम्भश्च पद्मः कुमुद एव च ।
अनन्तो द्वादशभुजस्तथा कृष्णोपकृष्णकौ । घ्राणश्रवाः कपिस्कन्धः काञ्चनाक्षो जलन्धमः ।
अक्षः सन्तर्ज्जनो राजन् कुनदीकस्तमोऽन्तकृत् । एकाक्षो द्वादशाक्षश्च तथैवैकजटः प्रभुः । २५६०
सहस्रबाहुर्व्विकटो व्याघ्राक्षः क्षितिकम्पनः । पुण्यनामा सुनामा च सुचक्रः प्रियदर्शनः ।
परिश्रुतः कोकनदः प्रियमाल्यानुलेपनः । गजोदरो गजशिराः स्कन्धाक्षः शतलोचनः ।
ज्वालाजिह्वः करालाक्षः शितिकेशो जटी हरिः । परिश्रुतः कोकनदः कृष्णकेशो जटाधरः
चतुर्दंष्ट्रोऽष्टजिह्वश्च मेघनादः पृथुश्रवः । विद्युताक्षो धनुर्व्वक्त्रो जाठरो मारुताशनः ।
उदराक्षो रथाक्षश्च वज्रनाभो वसुप्रदः । समुद्रवेगो राजेन्द्र शैलकम्पी तथैव च । २५६५
वृषो मेषप्रवाहश्च तथा नन्दोपनन्दकौ । धूम्रः श्वेतः कलिङ्गश्च सिद्धार्थो वरदस्तथा ।
प्रियकश्चैव नन्दश्च गोनन्दश्च प्रतापवान् । आनन्दश्च प्रमोदश्च स्वस्तिको ध्रुवकस्तथा ।
क्षेमवाहः सुवाहश्च सिद्धपात्रश्च भारत । गोव्रजः कनकापीडो महापारिषदेश्वरः ।
गायनो हसनश्चैव बाणः खड्गश्च वीर्य्यवान् । वैताली गतितालौ च तथा कथकवातिकौ ।
हंसजः पङ्कदिग्धाङ्गः समुद्रोन्मादनश्च ह । रणोत्कटः प्रहासश्च श्वेतसिद्धश्च नन्दकः । २५७०
कालकण्ठः प्रभासश्च तथा कुम्भाण्डकोऽपरः । कालकाक्षः सितश्चैव भूतानां मथनस्तथा ।
यज्ञवाहः प्रवाहश्च देवयाजी च सोमपः । मज्जलश्च महातेजाः क्रथक्राथौ च भारत ।
तुहरश्च तुहारश्च चित्रदेवश्च वीर्य्यवान् । मधुरः सुप्रसादश्च किरीटी च महाबलः ।

वत्सलो मधुवर्णश्च कलशोदर एव च। धर्मदो मन्मथकरः सूचीवक्त्रश्च वीर्यवान्।
श्वेतवक्त्रः सुवक्त्रश्च चारुवक्त्रश्च पाण्डुरः। दण्डबाहुः सुबाहुश्च रजः कोकिलकस्तथा।
अचलः कनकाक्षश्च बालानामपि यः प्रभुः। सञ्चारकः कोकनदो गृध्रपत्रश्च जम्बुकः।
लोहाजवक्त्रो जवनः कुम्भवक्त्रश्च कुम्भकः। स्वर्णग्रीवश्च कृष्णौजा हंसवक्त्रश्च चन्द्रभः।
पाणिकूर्चा च शम्बूकः पञ्चवक्त्रश्च शिक्षकः। चाषवक्त्रश्च जम्बूकः शाकवक्त्रश्च कुण्डलः।
योगयुक्ता महात्मानः सततं ब्राह्मणप्रियाः। पैतामहा महात्मानो महापारिषदाश्च ये।
यौवनस्थाश्च बालाश्च वृद्धाश्च जनमेजय। सहस्रशः पारिषदाः कुमारमवतस्थिरे।
वक्त्रैर्नानाविधैर्ये तु शृणु तान् जनमेजय। कूर्मकुक्कुटवक्त्राश्च शशोलूकमुखास्तथा।
खरोष्ट्रवदनाश्चान्ये वराहवदनास्तथा। मार्जारदंशवक्त्राश्च दीर्घवक्त्राश्च भारत।
नकुलोलूकवक्त्राश्च काकवक्त्रास्तथाऽपरे। आखुबभ्रुकवक्त्राश्च मयूरवदनास्तथा।
मत्स्यमेषाननाश्चान्ये अजाविमहिषाननाः। ऋक्षशार्दूलवक्त्राश्च द्वीपिसिंहाननास्तथा।
भीमा गजाननाश्चैव तथा नक्रमुखाश्च ये। गरुडाननाः कङ्कमुखा वृककाकमुखास्तथा।
गोखरोष्ट्रमुखाश्चान्ये वृषदंशमुखास्तथा। महाजठरपादाङ्गास्तारकाक्षाश्च भारत।
पारावतमुखाश्चान्ये तथा वृषमुखाः परे। कोकिलाभमुखाश्चान्ये श्येनतित्तिरिकाननाः।
कृकलासमुखाश्चान्ये विरजोऽम्बरधारिणः। व्यालवक्त्राः शूलमुखाश्चण्डवक्त्राः शुभाननाः।
आशीविषाश्चीरधरा गोनासावदनास्तथा। स्थूलोदराः कृशाङ्गाश्च स्थूलाङ्गाश्च कृशोदराः।
ह्रस्वग्रीवा महाकर्णा नानाव्यालविभूषणाः। गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः।
स्कन्धे मुखा महाराज तथाऽप्युदरतो मुखाः। पृष्ठे मुखा हनुमुखास्तथा जङ्घामुखा अपि।
पार्श्वाननाश्च बहवो नानादेशमुखास्तथा। तथा कीटपतङ्गानां सदृशास्या गणेश्वराः।
नानाव्यालमुखाश्चान्ये बहुबाहुशिरोदराः। नानावृक्षभुजाः केचित् कटिशीर्षास्तथाऽपरे।
भुजङ्गभोगवदना नानागुल्मनिवासिनः। चीरसंवृतगात्राश्च नानाकनकवाससः।
नानावेशधराश्चैव नानामाल्यानुलेपनाः। नानावस्त्रधराश्चैव चर्मवासस एव च।
उष्णीषिणो मुकुटिनः सुग्रीवाश्च सुवर्चसः। किरीटिनः पञ्चशिखास्तथा काञ्चनमूर्द्धजाः।
त्रिशिखा द्विशिखाश्चैव तथा सप्तशिखाः परे। शिखण्डिनो मुकुटिनो मुण्डाश्च जटिलास्तथा।
चित्रमालाधराः केचित् केचिद्रोमाननास्तथा। विग्रहैकरसा नित्यमजेयाः सुरसत्तमैः।
कृष्णा निर्मांसवक्त्राश्च स्थूलपृष्ठास्तनूदराः। स्थूलपृष्ठा ह्रस्वपृष्ठाः प्रलम्बोदरमेहनाः।
महाभुजा ह्रस्वभुजा ह्रस्वगात्राश्च वामनाः। कुब्जाश्च ह्रस्वजङ्घाश्च हस्तिकर्णशिरोधराः।
हस्तिनासाः कूर्मनासा वृकनासास्तथा परे। दीर्घोच्छ्वासा दीर्घजङ्घा विकराला ह्यधोमुखाः।
महादंष्ट्रा ह्रस्वदंष्ट्राश्चतुर्दंष्ट्रास्तथाऽपरे। वारणेन्द्रनिभाश्चान्ये भीमा राजन् सहस्रशः।
सुविभक्तशरीराश्च दीप्तिमन्तः स्वलङ्कृताः। पिङ्गाक्षाः शङ्कुकर्णाश्च रक्तनासाश्च भारत।

पृथुदंष्ट्रा महादंष्ट्रा स्थूलोष्ठाः हरिमूर्द्धजाः । नानापादौष्ठदंष्ट्राश्च नानाहस्तशिरोधराः ।
नानाचर्म्मभिराच्छन्ना नानाभाषाश्च भारत । कुशला देशभाषासु जल्पन्तोऽन्योन्यमीश्वराः । २४०५
हृष्टाः परिपतन्ति स्म महापारिषदास्तथा । दीर्घग्रीवा दीर्घनखा दीर्घपादशिरोभुजाः ।
पिङ्गाक्षा नीलकण्ठाश्च लम्बकर्णाश्च भारत । वृकोदरनिभाश्चैव केचिदञ्जनसन्निभाः ।
श्वेताक्षा लोहितग्रीवाः पिङ्गाक्षाश्च तथाऽपरे । कल्माषा बहवो राजंश्चित्रवर्णाश्च भारत ।
चामरापीडकनिभाः श्वेतलोहितराजयः । नानावर्णाः सवर्णाश्च मयूरसदृशप्रभाः ।
पुनः प्रहरणान्येषां कीर्त्त्यमानानि मे शृणु । शेषैः कृतः पारिषदैरायुधानां परिग्रहः । २४१०
पाशोद्यतकराः केचित् व्यादितास्याः खराननाः । पृथ्वक्षा नीलकण्ठाश्च तथा परिघबाहवः ।
शतघ्नीचक्रहस्ताश्च तथा मुषलपाणयः । असिमुद्गरहस्ताश्च दण्डहस्ताश्च भारत ।
गदाभुशुण्डिहस्ताश्च तथा तोमरपाणयः । आयुधैर्व्विविधैर्घोरैर्म्महात्मानो महाजवाः ।
महाबला महावेगा महापारिषदास्तथा । अभिषेकं कुमारस्य दृष्ट्वा हृष्टा रणप्रियाः ।
घण्टाजालपिनद्धाङ्गा ननृतुस्ते महौजसः । एते चान्ये च बहवो महापारिषदा नृप । २४१५
उपतस्थुर्म्महात्मानं कार्त्तिकेयं यशस्विनं । दिव्याश्चाप्यन्तरीक्षाश्च पार्थिवाश्चानिलोपमाः ।
आदिष्टा दैवतैः शूराः स्कन्दस्यानुचराऽभवन् । तादृशानां सहस्राणि प्रयुतान्यर्ब्बुदानि च ।
अभिषिक्तं महात्मानं परिवार्य्योपतस्थिरे ।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु मातृगणान्राजन् कुमारानुचरानिमान् । कीर्त्त्यमानान् मया वीर सपत्नगणसूदनान् ।
यशस्विनीनां मातॄणां शृणु नामानि भारत । याभिर्व्याप्तास्त्रयो लोकाः कल्याणीभिश्च भागशः । २४२०
प्रभावती विशालाक्षी पालिता गोस्तनी तथा । श्रीमती बहुला चैव तथैव बहुपुत्रिका ।
अप्सुजाता च गोपाली बृहदम्बालिका तथा । जयावती मालतिका ध्रुवरत्ना भयङ्करी ।
वसुदामा सुदामा च विशोका नन्दिनी तथा । एकचूडा महाचूडा चक्रनेमिश्च भारत ।
उत्तेजनी जयत्सेना कमलाक्ष्यथ शोभना । शत्रुञ्जया तथा चैव क्रोधना शलभी खरी ।
माधवी शुभवक्त्रा च तीर्थनेमिश्च भारत । गीतप्रिया च कल्याणी रुद्ररोमाऽमिताशना । २४२५
मेघस्वना भोगवती सुभ्रूश्च कनकावती । अलाताक्षी वीर्य्यवती विद्युज्जिह्वा च भारत ।
पद्मावती सुनक्षत्रा कन्दरा बहुयोजना । सन्तानिका च कौरव्य कमला च महाबला ।
सुदामा बहुदामा च सुप्रभा च यशस्विनी । नृत्यप्रिया च राजेन्द्र शतोलूखलमेखला ।
शतघण्टा शतानन्दा भगनन्दा च भाविनी । वपुष्मती चन्द्रशिला भद्रकाली च भारत ।
ऋक्षाऽम्बिका निष्कुटिका वामा चत्वरवासिनी । सुमङ्गला स्वस्तिमती बुद्धिकामा जयप्रिया । २४३०
धनदा सुप्रसादा च भवदा च जनेश्वर । एडी भेडी समेडी च वेतालजननी तथा ।
कण्डूतिः कालिका चैव देवमित्रा च भारत । वसुश्रीः कोटिरा चैव चित्रसेना तथाऽचला ।

कुक्कुटिका शङ्कुलिका तथा शकुनिका नृप । कुण्डारिका कौकुलिका कुम्भिकाऽथ शतोदरी ।
उत्क्राथिनी जलेला च महावेगाऽथ कङ्कणा । महाजवा कण्टकिनी प्रघसा पूतना तथा ।
केशयन्त्री त्रुटिर्न्नामा क्रोशनाऽथ तडित्प्रभा । मन्दोदरी च मुण्डी च कोटरा मेघवाहिनी । २६३५
सुभगा लम्बिनी लम्बा ताम्रचूडा विकाशिनी । ऊर्द्ध्ववेणीधरा चैव पिङ्गाक्षी लोहमेखला ।
पृथुवक्त्रा मधुलिका मधुकुम्भा तथैव च । पक्षालिका मत्कुणिका जरायुर्ज्जर्ज्जराननां ।
ख्याता दहदहा चैव तथा धमधमा नृप । खण्डखण्डा च राजेन्द्र पूषणा मणिकुट्टिका ।
अमोघा चैव कौरव्य तथा लम्बपयोधरा । वेणुवीणाधरा चैव पिङ्गाक्षी लोहमेखला ।
शशोलूकमुखी कृष्णा खरजङ्घा महाजवा । शिशुमारमुखी श्वेता लोहिताक्षी विभीषणा । २६४०
जटालिका कामचरी दीर्घजिह्वा बलोत्कटा । कालेहिका वामनिका मुकुटा चैव भारत ।
लोहिताक्षी महाकायां.हरिपिण्डा च भूमिप । एकत्वचा सुकुसुमा कृष्णवर्णा च भारत ।
क्षुरकर्णी चतुष्कर्णी कर्णप्रावरणा तथा । चतुष्पथनिकेता च गोकर्णा महिषानना ।
खरकर्णी महाकर्णी भेरीस्वनमहास्वना । शङ्खकुम्भश्रवाश्चैव भगदा च महाबला ।
गणा च सुगणा चैव तथा भीष्वाथ कामदा । चतुष्पथरता चैव भूतितीर्थाऽन्यगोचरा । २६४५
पशुदा वित्तदा चैव सुखदा च महायशाः । पयोदा गोमहिषदा सुविशाला च भारत ।
प्रतिष्ठा सुप्रतिष्ठा च रोचमाना सुरोचना । नौकर्णी शिवकर्णी च वसुदा मन्थिनी तथा ।
एकवक्त्रा मेघरवा मेघमाला विरोचना । एताश्चान्याश्च बहवो मातरो भरतर्षभ ।
कार्त्तिकेयानुयायिन्यो नानारूपाः सहस्रशः । दीर्घनख्यो दीर्घदन्त्यो दीर्घतुण्डाश्च भारत ।
सबला मधुराश्चैव यौवनस्थाः स्वलङ्कृताः । माहात्म्येन च संयुक्ताः कामरूपधरास्तथा । २६५०
निर्म्मांसगात्राः श्वेताश्च तथा काञ्चनसन्निभाः । कृष्णमेघनिभाश्चान्या धूम्राश्च भरतर्षभ ।
अरुणाभा महाभाग दीर्घकेश्यः सिताम्बराः । ऊर्द्ध्ववेणीधराश्चैव पिङ्गाक्ष्यो लम्बमेखलाः ।
लम्बोदर्य्यो लम्बकर्णास्तथा लम्बपयोधराः । ताम्राक्ष्यस्ताम्रवर्णाश्च हर्य्यक्ष्यश्च तथाऽपराः ।
वरदाः कामचारिण्यो नित्यं प्रमुदितास्तथा । याम्या रौद्रास्तथा सौम्याः कौवेर्य्योऽथ महाबलाः ।
वारुण्योऽथ च माहेन्द्र्यस्तथाग्नेय्यः परन्तप । वायव्याश्चाऽथ कौमार्य्यो ब्राह्म्यश्च भरतर्षभ । २६५५
वैष्णव्यश्च तथा सौर्य्यो वाराह्यश्च महाबलाः । रूपेणाप्सरसान्तुल्या मनोहार्य्यो मनोरमाः ।
परपुष्टोपमा वाक्ये तथर्द्ध्या धनदोपमाः । शक्रवीर्य्योपमा युद्धे दीप्त्या वह्निसमास्तथा ।
शत्रूणां विग्रहे नित्यं भयदास्ता भवन्त्युत । कामरूपधराश्चैव जवे वायुसमास्तथा ।
अचिन्त्यबलवीर्य्याश्च तथाऽचिन्त्यपराक्रमाः । वृक्षचत्वरवासिन्यश्चतुष्पथनिकेतनाः ।
गुहाश्मशानवासिन्यः शैलप्रस्रवणालयाः । नानाभरणधारिण्यो नानामाल्याम्बरास्तथा । २६६०
नानाविचित्रवेशाश्च नानाभाषास्तथैव च । एते चान्ये च बहवो गणाः शत्रुभयङ्कराः ।
अनुजग्मुर्महात्मानं त्रिदशेन्द्रस्य सम्मते । ततः शक्त्यस्त्रमददद्भगवान् पाकशासनः ।

गुहाय राजशार्दूल विनाशाय सुरद्विषां । महास्वनां महाघण्टां द्योतमानां सितप्रभां ।
अरुणादित्यवर्णाञ्च पताकां भरतर्षभ । ददौ पशुपतिस्तस्मै सर्व्वभूतमहाचमूं ।
उग्रां नानाप्रहरणां तपोवीर्य्यबलान्वितां । अजेयां सुगणैर्युक्तां नाम्ना सेनां धनञ्जयां । २६६५
रुद्रतुल्यबलैर्युक्तां योधानामयुतैस्त्रिभिः । न सा विजानाति रणात् कदाचिद्विनिवर्त्तितुं ।
विष्णुर्ददौ वैजयन्तीं मालां बलविवर्द्धिनीं । उमा ददौ विरजसी वाससी रविसप्रभे ।
गङ्गा कमण्डलुं दिव्यममृतोद्भवमुत्तमं । ददौ प्रीत्या कुमाराय दण्डञ्चैव बृहस्पतिः ।
गरुडो दयितं पुत्त्रं मयूरञ्चित्रबर्हिणं । अरुणस्ताम्रचूडञ्च प्रददौ चरणायुधं ।
नागन्तु वरुणो राजा बलवीर्य्यसमन्वितं । कृष्णाजिनं ततो ब्रह्मा ब्रह्मण्याय ददौ प्रभुः । २६७०
समरेषु जयञ्चैव प्रददौ लोकभावनः । सैनापत्यमनुप्राप्य स्कन्दो देवगणस्य ह ।
शुशुभे ज्वलितोऽर्च्चिष्मान् द्वितीय इव पावकः । ततः पारिषदैश्चैव मातृभिश्च समन्वितः ।
ययौ दैत्यविनाशाय ह्लादयन् सुरपुङ्गवान् । सा सेना नैरृती भीमा सघण्टोच्छ्रितकेतना ।
सभेरीशङ्खमुरजा सायुधा सपताकिनी । शारदी द्यौरिवाभाति ज्योतिर्भिरिव शोभिता ।
ततो देवनिकायास्ते नानाभूतगणास्तथा । वादयामासुरव्यग्रा भेरीः शङ्खांश्च पुष्कलान् । २६७५
पटहान् झर्झरांश्चैव क्रकचान् गोविषाणिकान् । आडम्बरान् गोमुखांश्च डिण्डिमांश्च महास्वनान् ।
तुष्टुवुस्ते कुमारन्तु सर्व्वे देवाः सवासवाः । जगुश्च देवगन्धर्व्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
ततः प्रीतो महासेनस्त्रिदशेभ्यो वरं ददौ । रिपून् हन्ताऽस्मि समरे ये वो वधचिकीर्षवः ।
प्रतिगृह्य वरं देवास्तस्माद्विबुधसत्तमात् । प्रीतात्मानो महात्मानो मेनिरे निहतान् रिपून् ।
सर्व्वेषां भूतसङ्घानां हर्षान्नादः समुत्थितः । अपूरयत लोकांस्त्रीन् वरे दत्ते महात्मना । २६८०
स निर्ययौ महासेनो महत्या सेनया वृतः । बधाय युधि दैत्यानां रक्षार्थञ्च दिवौकसां ।
व्यवसायो जयो धर्म्मः सिद्धिर्लक्ष्मीर्धृतिः स्मृतिः । महासेनस्य सैन्यानामग्रे जग्मुर्नराधिप ।
स तया भीमया देवः शूलमुद्गरहस्तया । ज्वलितालातधारिण्या चित्राभरणवर्म्मया ।
गदामुषलनाराचशक्तितोमरहस्तया । दृप्तसिंहनिनादिन्या विनद्य प्रययौ गुहः ।
तं दृष्ट्वा सर्व्वदैतेया राक्षसा दानवास्तथा । व्यद्रवन्त दिशः सर्व्वा भयोद्विग्नाः समन्ततः । २६८५
अभ्यद्रवन्त देवास्तान् विविधायुधपाणयः । दृष्ट्वा च स ततः क्रुद्धः स्कन्दस्तेजोबलान्वितः ।
शक्त्यस्त्रं भगवान् भीमं पुनः पुनरवाकिरत् । आदधच्चात्मनस्तेजो हविषेद्ध इवानलः ।
अभ्यस्यमाने शक्त्यस्त्रे स्कन्देनामिततेजसा । उल्काज्वाला महाराज पपात वसुधातले ।
संह्रादयन्तश्च तथा निर्घाताश्चापतन् क्षितौ । यथाऽन्तकालसमये सुघोराः स्युस्तथा नृप ।
क्षिप्ता ह्येका यदा शक्तिः सुघोराऽनलसूनुना । ततः कोट्यो विनिष्पेतुः शक्तीनां भरतर्षभ । २६९०
ततः प्रीतो महासेनो जघान भगवान् प्रभुः । दैत्येन्द्रं तारकं नाम महाबलपराक्रमं ।
वृतं दैत्यायुतैर्वीरैर्बलिभिर्दशभिर्नृप । महिषञ्चाष्टभिः पद्मैर्वृतं संख्ये निजघ्निवान् ।

त्रिपादस्त्वयुतशतैर्जघान दशभिर्वृतं । हृदोदरं निखर्व्वैश्च वृतं दशभिरीश्वरः ।
जघानानुचरैः सार्द्धं विविधायुधपाणिभिः । तथा कुर्व्वन्ति विपुलं नादं बध्यत्सु शत्रुषु ।
कुमारानुचरा राजन् पूरयन्तो दिशो दश । ननृतुश्च ववल्गुश्च जहसुश्च मुदाऽन्विताः । २६९५
शक्तस्त्वस्य तु राजेन्द्र ततोऽर्च्चिर्भिः समन्ततः । त्रैलोक्यं त्रासितं सर्व्वं जृम्भमाणाभिरेव च ।
दग्धाः सहस्रशो दैत्या नादैः स्कन्दस्य चापरे । पताकयाऽवधूताश्च हताः केचित्सुरद्विषः ।
केचिद्घण्टारवत्रस्ता निषेदुर्व्वसुधातले । केचित् प्रहरणैश्छिन्ना विनिपेतुर्गतायुषः ।
एवं सुरद्विषोऽनेकान् बलवानाततायिनः । जघान समरे वीरः कार्त्तिकेयो महाबलः ।
बाणो नामाऽथ दैतेयो बलेः पुत्त्रो महाबलः । क्रौञ्चपर्व्वतमाश्रित्य देवसङ्घानबाधत । २७००
तमभ्ययान्महासेनः सुरशत्रुमुदारधीः । स कार्त्तिकेयस्य भयात् क्रौञ्चं शरणमीयिवान् ।
ततः क्रौञ्चं महामन्युः क्रौञ्चनादनिनादितं । शक्त्या बिभेद भगवान् कार्त्तिकेयोऽग्निदत्तया ।
स शालस्कन्धशबलं त्रस्तवानरवारणं । प्रोड्डीनोद्भ्रान्तविहगं विनिष्पतितपन्नगं ।
गोलाङ्गूलर्क्षसङ्घैश्च द्रवद्भिरनुनादितं । कुरङ्गगतिनिर्घोषविनादितवनान्तरं ।
विनिष्पतद्भिः शरभैः सिंहैश्च सहसा द्रुतैः । शोच्यामपि दशां प्राप्तो रराजैव स पर्व्वतः । २७०५
विद्याधराः समुत्पेतुस्तस्य शृङ्गनिवासिनः । किन्नराश्च समुद्विग्नाः शक्तिपातरवाकुलाः ।
ततो दैत्या विनिष्पेतुः शतशोऽथ सहस्रशः । प्रदीप्तात् पर्व्वतश्रेष्ठाद्विचित्राभरणस्रजः ।
तान्निजघ्नुरतिक्रम्य कुमारानुचरा मृधे । स चैव भगवान् क्रुद्धो दैत्येन्द्रस्य सुतं तदा ।
सहानुजं जघानाशु वृत्रं देवपतिर्यथा । बिभेद शक्त्या क्रौञ्चञ्च पावकिः परवीरहा ।
बहुधा चैकधा चैव कृत्वात्मानं महाबलः । शक्तिः क्षिप्ता रणे तस्य पाणिमेति पुनः पुनः । २७१०
एवं प्रभावो भगवांस्ततो भूयश्च पावकिः । शौर्य्यद्विगुणयोगेन तेजसा यशसा श्रिया ।
क्रौञ्चस्तेन विनिर्भिन्नो दैत्याश्च शतशो हताः । ततः स भगवान्देवो निहत्य विबुधद्विषः ।
सभाज्यमानो विबुधैः परं हर्षमवाप ह । ततो दुन्दुभयो राजन्नेदुः शङ्खाश्च भारत ।
मुमुचुर्देवयोषाश्च पुष्पवर्षमनुत्तमं । योगिनामीश्वरं देवं शतशोऽथ सहस्रशः ।
दिव्यगन्धमुपादाय ववौ पुण्यश्च मारुतः । गन्धर्व्वास्तुष्टुवुश्चैनं यज्वानश्च महर्षयः । २७१५
केचिदेनं व्यवस्यन्ति पितामहसुतं प्रभुं । सनत्कुमारं सर्व्वेषां ब्रह्मयोनिं तमग्रजं ।
केचिन्महेश्वरसुतं केचित् पुत्त्रं विभावसोः । उमायाः कृत्तिकानाञ्च गङ्गायाश्च वदन्त्युत ।
एकधा च द्विधा चैव चतुर्द्धा च महाबलं । योगिनामीश्वरं देवं शतशोऽथ सहस्रशः ।
एतत्ते कथितं राजन् कार्त्तिकेयाभिषेचनं । शृणु चैव सरस्वत्यास्तीर्थवर्य्यस्य पुण्यतां ।
बभूव तीर्थप्रवरं हतेषु सुरशत्रुषु । कुमारेण महाराज त्रिविष्टपमिवापरं । २७२०
ऐश्वर्य्याणि च तत्रस्थो ददावीशः पृथक् पृथक् । ददौ नैर्ऋतमुख्येभ्यस्त्रैलोक्यं पावकात्मजः ।
एवं स भगवांस्तस्मिंस्तीर्थे दैत्यकुलान्तकः । अभिषिक्तो महाराज देवसेनापतिः सुरैः ।

तैजसं नाम तत्तीर्थं यत्र तोयं अपाम्पतिः । अभिषिक्तः सुरगणैर्व्वरुणो भरतर्षभ ।
तस्मिंस्तीर्थवरे स्नात्वा स्कन्दञ्चाभ्यर्च्य लाङ्गली । ब्राह्मणेभ्यो ददौ रुक्मं वासांस्याभरणानि च ।
उषित्वा रजनीं तत्र माधवः परवीरहा । पूज्य तीर्थवरं तच्च स्पृष्ट्वा तोयञ्च लाङ्गली । २७६५
हृष्टः प्रीतमनाश्चैव ह्यभवन्माधवोत्तमः । एतत्ते सर्व्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
यथाऽभिषिक्तो भगवान् स्कन्दो देवैः समागतैः ।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन् श्रुतवानस्मि तत्त्वतः । अभिषेकं कुमारस्य विस्तरेण यथाविधि ।
यच्छ्रुत्वा पूतमात्मानं विजानामि तपोधन । प्रहृष्टानि च रोमाणि प्रसन्नञ्च मनो मम ।
अभिषेकं कुमारस्य दैत्यानाञ्च वधं तथा । श्रुत्वा मे परमा प्रीतिर्भूयः कौतूहलं हि मे । २७७०
अपाम्पतिः कथं ह्यस्मिन्नभिषिक्तः पुरा सुरैः । तन्मे ब्रूहि महाप्राज्ञ कुशलो ह्यसि सत्तम ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन्निदं चित्रं पूर्व्वकल्पे यथातथं । आदौ कृतयुगे राजन् वर्त्तमाने यथाविधि ।
वरुणं देवताः सर्व्वाः समेत्येदमथाब्रुवन् । यथाऽस्मान् सुरराट् शक्रो भयेभ्यः पाति सर्व्वदा ।
तथा त्वमपि सर्व्वासां सरितां वै पतिर्भव । वासश्च ते सदा देव सागरे मकरालये ।
समुद्रोऽयं तव वशे भविष्यति नदीपतिः । सोमेन सार्द्धञ्च तव हानिवृद्धी भविष्यतः । २७७५
एवमस्त्विति तान् देवान् वरुणो वाक्यमब्रवीत् । समागम्य ततः सर्व्वे वरुणं सागरालयं ।
अपाम्पतिं प्रचक्रुर्हि विधिदृष्टेन कर्म्मणा । अभिषिच्य ततो देवा वरुणं यादसाम्पतिं ।
जग्मुः स्वान्येव स्थानानि पूजयित्वा जलेश्वरं । अभिषिक्तस्ततो देवैर्व्वरुणोऽपि महायशाः ।
सरितः सागरांश्चैव नदांश्चापि सरांसि च । पालयामास विधिना यथा देवान् शतक्रतुः ।
ततस्तत्राप्युपस्पृश्य दत्त्वा च विविधं वसु । अग्नितीर्थं महाप्राज्ञो जगामाथ प्रलम्बहा । २७८०
नष्टो न दृश्यते यत्र शमीगर्भे हुताशनः । लोकालोकविनाशे च प्रादुर्भूते तदाऽनघे ।
उपतस्थुः सुरा यत्र सर्व्वलोकपितामहं । अग्निः प्रनष्टो भगवान् कारणञ्च न विद्महे ।
सर्व्वभूतक्षयो माभूत् सम्पादय विभोऽनलं ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं भगवानग्निः प्रनष्टो लोकभावनः । विज्ञातश्च कथं देवैस्तन्ममाचक्ष्व तत्त्वतः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भृगोः शापाद्भृशं भीतो जातवेदाः प्रतापवान् । शमीगर्भमथासाद्य ननाश भगवांस्ततः । २७८५
प्रनष्टे तु तदा वह्नौ देवाः सर्व्वे सवासवाः । अन्वेषन्त तदा नष्टं ज्वलनं भृशदुःखिताः ।
ततोऽग्नितीर्थमासाद्य शमीगर्भस्थमेव हि । ददृशुर्ज्वलनं तत्र वसमानं यथाविधि ।
देवाः सर्व्वे नरव्याघ्र बृहस्पतिपुरोगमाः । ज्वलनं तं समासाद्य प्रीताभूवन् सवासवाः ।
पुनर्यथागतं जग्मुः सर्व्वभक्ष्यश्च सोऽभवत् । भृगोः शापान्महीपाल यदुक्तं ब्रह्मवादिना ।
तत्राप्याप्लुत्य मतिमान् ब्रह्मयोनिं जगाम ह । ससर्ज्ज भगवान् यत्र सर्व्वलोकपितामहः । २७९०
तत्राप्लुत्य ततो ब्रह्मा सह देवैः प्रभुः पुरा । ससर्ज्ज तीर्थानि तथा देवतानां यथाविधि ।

तत्र स्नात्वा च दत्त्वा च वसूनि विविधानि च। कौवेरं प्रययौ तीर्थं तत्र तप्त्वा महत्तपः।
धनाधिपत्यं सम्प्राप्तो राजन्नैलविलः प्रभुः। तत्रस्थमेव तं राजन् धनानि निधयस्तथा।
उपतस्थुर्नरश्रेष्ठ तत्तीर्थं लाङ्गली ततः। गत्वा स्नात्वा च विधिवद्ब्राह्मणेभ्यो धनं ददौ।
ददृशे तत्र तत् स्थानं कौवेरे काननोत्तमे। पुरा यत्र तपस्तप्तं विपुलं सुमहात्मना। २७५५
यत्र राज्ञा कुवेरेण वरा लब्धाश्च पुष्कलाः। धनाधिपत्यं सख्यञ्च रुद्रेणामिततेजसा।
सुरत्वं लोकपालत्वं पुत्त्रञ्च नलकूवरं। यत्र लेभे महाबाहो धनाधिपतिरञ्जसा।
अभिषिक्तश्च तत्रैव समागम्य मरुद्गणैः। वाहनञ्चास्य तद्दत्तं हंसयुक्तं मनोजवं।
विमानं पुष्पकं दिव्यं नैर्ऋतैश्वर्य्यमेव च। तत्राप्लुत्य बलो राजन् दत्त्वा दायांश्च पुष्कलान्।
जगाम त्वरितो रामस्तीर्थं श्वेतानुलेपनं। निषेवितं सर्व्वसत्त्वैर्नाम्ना वदरपाचनं। २७६०
नानर्त्तुकफलोपेतं सदा पुष्पफलं महत्।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तीर्थवरं रामो ययौ वदरपाचनं। तपस्विसिद्धचरितं यत्र कन्या धृतव्रता।
भरद्वाजस्य दुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि। श्रुतावती नाम विभो कुमारी ब्रह्मचारिणी।
तपश्चचार सात्युग्रं नियमैर्ब्बहुभिर्वृता। भर्त्ता मे देवराजः स्यादिति निश्चित्य भाविनी।
समास्तस्या व्यतिक्रान्ताः शतं कुरुकुलोद्वह। चरन्त्या नियमांस्तांस्तान् स्त्रीभिस्तीव्रान् सुदुश्चरान्। २७६५
तस्यास्तु तेन वृत्तेन तपसा च विशाम्पते। भक्त्या च भगवान् प्रीतः परया पाकशासनः।
आजगामाश्रमं तस्यास्त्रिदशाधिपतिः प्रभुः। आस्थाय रूपं विप्रर्षेर्व्वशिष्ठस्य महात्मनः।
सा तं दृष्ट्वोग्रतपसं वशिष्ठं तपताम्वरं। आचारैर्मुनिभिर्दिष्टैः पूजयामास भारत।
उवाच नियमज्ञा च कल्याणी सा प्रियंवदा। भगवन्मुनिशार्दूल किमाज्ञापयसि प्रभो।
सर्व्वमद्य यथाशक्ति तव दास्यामि सुव्रत। शक्रभक्त्या च ते पाणिं न दास्यामि कथञ्चन। २७७०
व्रतैश्च नियमैश्चैव तपसा च तपोधन। शक्रस्तोषयितव्यो वै मया त्रिभुवनेश्वरः।
इत्युक्तो भगवान् देवः स्मयन्निव निरीक्ष्य तां। उवाच नियमं ज्ञात्वा सान्त्वयन्निव भारत।
उग्रं तपश्चरसि वै विदिता मेऽसि सुव्रते। यदर्थमयमारम्भस्तव कल्याणि हृद्गतः।
तच्च सर्व्वं यथाभूतं भविष्यति वरानने। तपसा लभ्यते सर्व्वं यथाभूतं भविष्यति।
यथास्थानानि दिव्यानि विबुधानां शुभानने। तपसा तानि प्राप्याणि तपोमूलं महत्सुखं। २७७५
इति कृत्वा तपो घोरं देहं सन्न्यस्य मानवाः। देवत्वं यान्ति कल्याणि शृणुष्वैकं वचो मम।
पञ्च चैतानि शुभगे वदराणि शुभव्रते। पचेत्युक्त्वा च भगवान् जगाम बलसूदनः।
आमन्त्र्य तान्तु कल्याणीं तत्र जप्यं जजाप सः। अविदूरे ततस्तस्मादाश्रमात्तीर्थमुत्तमं।
इन्द्रतीर्थेति विख्यातं त्रिषु लोकेषु मानद। तस्य जिज्ञासनार्थं स भगवान् पाकशासनः।
वदराणामपचनं चकार विबुधाधिपः। ततः प्रतप्ता सा राजन् वाग्यता विगतक्लमा। २७८०

तत्परा शुचिसंवीता पावके समधिश्रयत् । अथ तद्राजशार्दूल वदराणि महाव्रता ।
तस्याः पचन्त्याः सुमहान् कालोऽगात् पुरुषर्षभ । न च स्म तान्यपच्यन्त दिनञ्च क्षयमभ्यगात् ।
हुताशनेन दग्धश्च यस्तस्याः काष्ठसञ्चयः । अकाष्ठमग्निं सा दृष्ट्वा स्वशरीरमथादहत् ।
पादौ प्रक्षिप्य सा पूर्व्वं पावके चारुदर्शना । दग्धौ दग्धौ पुनः पादावुपावर्त्तयतानघा ।
चरणौ दह्यमानौ च नाचिन्तयदनिन्दिता । कुर्व्वाणा दुष्करं कर्म्म महर्षिप्रियकाम्यया । २७८५
न वैमनस्यं तस्यास्तु मुखभेदोऽथ वाऽभवत् । शरीरमग्निनादीप्य जलमध्येऽवहर्षिता ।
तच्चास्या वचनं नित्यमवर्त्तद्धृदि भारत । सर्व्वथा वदराण्येव पक्तव्यानीति कन्यका ।
सा तन्मनसि कृत्वैव महर्षेर्व्वचनं शुभा । अपचद्वदराण्येव न चापच्यन्त भारत ।
तस्यास्तु चरणौ वह्निर्ददाह भगवान् स्वयं । न च तस्या मनोदुःखं स्वल्पमप्यभवत्तदा ।
अथ तत्कर्म्म दृष्ट्वाऽस्याः प्रीतस्त्रिभुवनेश्वरः । ततः सन्दर्शयामास कन्यायै रूपमात्मनः । २७९०
उवाच च सुरश्रेष्ठस्तां कन्यां सुदृढव्रतां । प्रीतोऽस्मि ते शुभे भक्त्या तपसा नियमेन च ।
तस्माद्योऽभिमतः कामः स ते सम्पत्स्यते शुभे । देहं त्यक्त्वा महाभागे त्रिदिवे मयि वत्स्यसि ।
इदञ्च ते तीर्थवरं स्थिरं लोके भविष्यति । सर्व्वपापापहं सुभ्रु नाम्ना वदरपाचनं ।
विख्यातं त्रिषु लोकेषु ब्रह्मर्षिभिरभिष्टुतं । अस्मिन् खलु महाभागे शुभे तीर्थवरेऽनघे ।
त्यक्त्वा सप्तर्षयो जग्मुर्हिमवन्तमरुन्धतीं । ततस्ते वै महाभागा गत्वा तत्र सुसंशिताः । २७९५
वृत्त्यर्थं फलमूलानि समाहर्त्तुं ययुः किल । तेषां वृत्त्यर्थिनां तत्र वसतां हिमवद्वने ।
अनावृष्टिरनुप्राप्ता तदा द्वादशवार्षिकी । ते कृत्वा चाश्रमं तत्र न्यवसन्त तपस्विनः ।
अरुन्धत्यपि कल्याणी तपोनित्याऽभवत्तदा । अरुन्धतीं ततो दृष्ट्वा तीव्रं नियममास्थितां ।
अथागमत्त्रिनयनः सुप्रीतो वरदस्तदा । ब्राह्मं रूपं ततः कृत्वा महादेवो महायशाः ।
तामभ्येत्याब्रवीद्देवो भिक्षामिच्छाम्यहं शुभे । प्रत्युवाच ततः सा तं ब्राह्मणं चारुदर्शना । २८००
क्षीणोऽन्नसञ्चयो विप्र वदराणीह भक्षय । ततोऽब्रवीन्महादेवः पचस्वैतानि सुव्रते ।
इत्युक्ता साऽपचत्तानि ब्राह्मणप्रियकाम्यया । अधिश्रित्य समिद्धेऽग्नौ वदराणि यशस्विनी ।
दिव्या मनोरमाः पुण्याः कथाः शुश्राव सा तदा । अतीता सा त्वनावृष्टिर्घोरा द्वादशवार्षिकी ।
अनश्नन्त्याः पचन्त्याश्च शृण्वन्त्याश्च कथाः शुभाः । दिनोपमः स तस्याश्च कालो भूतः सुदारुणः ।
ततस्ते मुनयः प्राप्ताः फलान्यादाय पर्व्वतात् । ततः स भगवान् प्रीतः प्रोवाचारुन्धतीं ततः । २८०५
उपसर्पस्व धर्म्मज्ञे यथापूर्व्वमिमानृषीन् । प्रीतोऽस्मि तव धर्म्मज्ञे तपसा नियमेन च ।
ततः सन्दर्शयामास स्वरूपं भगवान् हरः । प्रीतोऽब्रवीत्तदा तेभ्यस्तस्याश्च चरितं महत् ।
भवद्भिर्हिमवत्पृष्ठे यत्तपः समुपार्ज्जितं । अस्याश्च यत्तपो विप्रा न समं तन्मतं मम ।
अनया हि तपस्विन्या तपस्तप्तं सुदुश्चरं । अनश्नन्त्या पचन्त्या च समा द्वादश पारिताः ।
ततः प्रोवाच भगवांस्तामेवारुन्धतीं पुनः । वरं वृणीष्व कल्याणि यत्तेऽभिलषितं हृदि । २८१०

माऽब्रवीत् पृथुताम्राक्षी देवं सप्तर्षिसंसदि । भगवान् यदि मे प्रीतस्तीर्थे स्यादिद मद्भुतं ।
सिद्धदेवर्षिदयितं नाम्ना बदरपाचनं । तथाऽस्मिन्देवदेवेश त्रिरात्रमुषितः शुचिः ।
प्राप्नुयादुपवासेन फलं द्वादशवार्षिकं । एवमस्त्विति तां देवः प्रत्युवाच तपस्विनीं ।
सप्तर्षिभिस्तुतो देवस्ततो नाकं ययौ तदा । ऋषयो विस्मयं जग्मुस्तं दृष्ट्वा चाप्यरुन्धतीं ।
अश्रान्तां चाविवर्णाञ्च क्षुत्पिपासासमायुतां । एवं सिद्धिः परा प्राप्ता अरुन्धत्या विशुद्धया । १८०५
यथा त्वया महाभागे मदर्थं संशितव्रते । विशेषो हि त्वया भद्रे व्रते ह्यस्मिन् समर्पितः ।
तथा चेदं ददाम्यद्य नियमेन सुतोषितः । विशेषं तव कल्याणि प्रयच्छामि वरं वरे ।
अरुन्धत्या वरस्तस्या यो दत्तो वै महात्मना । तस्य चाहं प्रभावेण तव कल्याणि तेजसा ।
प्रवक्ष्यामि परं भूयो वरमत्र यथाविधि । यस्त्वेकां रजनीं तीर्थे वत्स्यते सुसमाहितः ।
स स्नात्वा प्राप्स्यते लोकान् देहन्यासात्सुदुर्लभान् । इत्युक्त्वा भगवान् देवः सहस्राक्षः प्रतापवान् । १८१०
श्रुतावतीं ततः पुण्यां जगाम त्रिदिवं पुनः । गते वज्रधरे राजन् तत्र वर्षं पपात ह ।
पुष्पाणां भरतश्रेष्ठ दिव्यानां पुण्यगन्धिनां । देवदुन्दुभयश्चापि नेदुस्तत्र महास्वनाः ।
मारुतश्च ववौ पुण्यः पुण्यगन्धो विशाम्पते । उत्सृज्य तु शुभा देहं जगामास्य च भार्य्यतां ।
तपसोग्रेण तं लब्ध्वा तेन रेमे सहाच्युत ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ का तस्या भगवन्माता क्व संवृद्धा च शोभना । श्रोतुमिच्छाम्यहं विप्र परं कौतूहलं हि मे । १८१५
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भरद्वाजस्य विप्रर्षेः स्कन्नं रेतो महात्मनः । दृष्ट्वाऽप्सरसमायान्तीं घृताचीं पृथुलोचनां ।
स तु जग्राह तद्रेतः करेण जपतांवरः । तदाऽपतत्पर्णपुटे तत्र सा सम्भवत्सुता ।
तस्यास्तु जातकर्म्मादि कृत्वा सर्व्वं तपोधनः । नाम चास्याः स कृतवान् भरद्वाजो महामुनिः ।
श्रुतावतीति धर्म्मात्मा देवर्षिगणसंसदि । स्वे च तामाश्रमे न्यस्य जगाम हिमवद्वनं ।
तत्राप्युपस्पृश्य महानुभावो वसूनि दत्त्वा च महाद्विजेभ्यः । जगाम तीर्थं सुसमाहितात्मा शक्रस्य वृष्णिप्रवरस्तदानीं । १८२०
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने ऊनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इन्द्रतीर्थं ततो गत्वा यदूनां प्रवरो बलः । विप्रेभ्यो धनरत्नानि ददौ स्नात्वा यथाविधि ।
तत्र ह्यमरराजोऽसावीजे क्रतुशतेन च । बृहस्पतेश्च देवेशः प्रददौ विपुलं धनं ।
पूरयामास विधिवत् ततः ख्यातः शतक्रतुः । तस्य नाम्ना च तत्तीर्थं शिवं पुण्यं सनातनं ।
इन्द्रतीर्थमिति ख्यातं सर्व्वपापप्रमोचनं । उपस्पृश्य च तत्रापि विधिवन्मुसलायुधः ।
ब्राह्मणान् पूजयित्वा च सदाच्छादनभोजनैः । शुभं तीर्थवरं तस्माद्रामतीर्थं जगाम ह । १८२५
यत्र रामो महाभागो भार्गवः सुमहातपाः । असकृत् पृथिवीं जित्वा हतक्षत्रियपुङ्गवां ।
उपाध्यायं पुरस्कृत्य कश्यपं मुनिसत्तमं । अयजद्वाजिमेधेन सोऽश्वमेधशतेन च ।
प्रददौ दक्षिणाञ्चैव पृथिवीं वै ससागरां । दत्त्वा च दानं विविधं नानारत्नसमन्वितं ।
सगोहस्तिकदासीकं साजाविं गतवान् वनं । पुण्ये तीर्थवरे तत्र देवब्रह्मर्षिसेविते ।

मुनींश्चैवाभिवाद्याथ यमुनातीर्थमागमत् । यत्रानयामास तदा राजसूयं महीपते । १८४०
पुत्रोऽदितेर्महाभागो वरुणो वै सितप्रभः । तत्र निर्ज्जित्य संग्रामे मानुषान् दैवतांस्तथा ।
वरं क्रतुं समाजह्रे वरुणः परवीरहा । तस्मिन् क्रतुवरे वृत्ते संग्रामः समजायत ।
देवानां दानवानाञ्च त्रैलोक्यस्य भयावहः । राजसूये क्रतुश्रेष्ठे निवृत्ते जनमेजय ।
जायते सुमहाघोरः सङ्ग्रामः क्षत्रियान् प्रति । तत्रापि लाङ्गली देव ऋषीनभ्यर्च्च पूजया ।
इतरेभ्योऽप्यदाद्दानमर्थिभ्यः कामदो विभुः । वनमाली ततो हृष्टः स्तूयमानो महर्षिभिः । १८४५
तस्मादादित्यतीर्थञ्च जगाम कमलेक्षणः । यत्रेष्ट्वा भगवान् ज्योतिर्भास्करो राजसत्तमः ।
ज्योतिषामाधिपत्यञ्च प्रभावञ्चाप्यपद्यत । तस्या नद्यास्तु तीरे वै सर्व्वे देवाः सवासवाः ।
विश्वेदेवाः समरुतो गन्धर्व्वाऽप्सरसश्च ह । द्वैपायनः शुकश्चैव कृष्णश्च मधुसूदनः ।
यक्षाश्च राक्षसाश्चैव पिशाचाश्च विशाम्पते । एते चान्ये च बहवो योगसिद्धाः सहस्रशः ।
तस्मिंस्तीर्थे सरस्वत्याः शिवे पुण्ये परन्तप । तत्र हत्वा पुरा विष्णुरसुरौ मधुकैटभौ । १८५०
आप्लुत्य भरतश्रेष्ठ तीर्थप्रवर उत्तमे । द्वैपायनश्च धर्म्मात्मा तत्रैवाप्लुत्य भारत ।
सम्प्राप्य परमं योगं सिद्धिञ्च परमाङ्गतः । असितो देवलश्चैव तस्मिन्नेव महातपाः ।
परमं योगमास्थाय ऋषिर्योगमवाप्तवान् ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि सारस्वतोपाख्याने पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन्नेव तु धर्म्मात्मा वसति स्म तपोधनः । गार्हस्थ्यं धर्म्ममास्थाय ह्यसितो देवलः पुरा ।
धर्म्मनित्यः शुचिर्दान्तो न्यस्तदण्डो महातपाः । कर्म्मणा मनसा वाचा समः सर्व्वेषु जन्तुषु । १८५५
अक्रोधनो महाराज तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः । प्रियाप्रिये तुल्यवृत्तिर्यमवत् समदर्शनः ।
काञ्चने लोष्टभावे च समदर्शी महातपाः । देवानपूजयन्नित्यमतिथींश्च द्विजैः सह ।
ब्रह्मचर्य्यरतो नित्यं सदा धर्म्मपरायणः । ततोऽभ्येत्य महाभाग योगमास्थाय भिक्षुकः ।
जैगीषव्यो मुनिर्धीमांस्तस्मिंस्तीर्थे समाहितः । देवलस्याश्रमे राजन् न्यवसत् स महाद्युतिः ।
योगनित्यो महाराज सिद्धिं प्राप्तो महातपाः । तं तत्र वसमानन्तु जैगीषव्यं महामुनिं । १८६०
देवलो दर्शयन्नेव नैवायुञ्जत धर्म्मतः । एवं तयोर्महाराज दीर्घकालो व्यतिक्रमत् ।
जैगीषव्यं मुनिवरं न ददर्शाथ देवलः । आहारकाले मतिमान् परिव्राड्जनमेजय ।
उपातिष्ठत धर्म्मज्ञो भैक्षकाले स देवलं । स दृष्ट्वा भिक्षुरूपेण प्राप्तं तत्र महामुनिं ।
गौरवं परमञ्चक्रे प्रीतिञ्च विपुलान्तथा । देवलस्तु यथाशक्ति पूजयामास भारत ।
ऋषिदृष्टेन विधिना समा बह्वीः समाहितः । कदाचित्तस्य नृपते देवलस्य महात्मनः । १८६५
चिन्ता सुमहती जाता मुनिं दृष्ट्वा महाद्युतिं । समास्तु समतिक्रान्ता बह्वीः पूजयतो मम ।
नचायमलसो भिक्षुरभ्यभाषत किञ्चन । एवं विगणयन्नेव स जगाम महोदधिं ।
अन्तरीक्षचरः श्रीमान् कलसं गृह्य देवलः । गच्छन्नेव स धर्म्मात्मा समुद्रं सरितांपतिं ।

जैगीषव्यं ततोऽपश्यद्गतं प्रागेव भारत । ततः सविस्मयश्चिन्तां जगामाथामितप्रभः ।
कथं भिक्षुरयं प्राप्तः समुद्रे स्नात एव च । इत्येवं चिन्तयामास महर्षिरसितस्तदा ।
स्नात्वा समुद्रे विधिवच्छुचिर्जप्यं जजाप ह । कृतजप्याह्निकः श्रीमानाश्रमञ्च जगाम ह ।
कलसं जलपूर्णं वै गृहीत्वा जनमेजय । ततः स प्रविशन्नेव स्वमाश्रमपदं मुनिः ।
आसीनमाश्रमे तत्र जैगीषव्यमपश्यत । न व्याहरति चैवैनं जैगीषव्यः कथञ्चन ।
काष्ठभूताश्रमपदे वसति स्म महातपाः । तं दृष्ट्वा चाप्लुतं तोये सागरे सागरोपमं ।
प्रविष्टमाश्रमञ्चापि पूर्व्वमेव ददर्श सः । असितो देवलो राजंश्चिन्तयामास बुद्धिमान् ।
दृष्ट्वा प्रभावं तपसो जैगीषव्यस्य योगजं । चिन्तयामास राजेन्द्र तदा स मुनिसत्तमः ।
मया दृष्टः समुद्रे च आश्रमे च कथन्त्वयं । एवं विगणयन्नेव स मुनिर्मन्त्रपारगः ।
उत्पपाताश्रमात्तस्मादन्तरीक्षं विशाम्पते । जिज्ञासार्थं तदा भिक्षोर्जैगीषव्यस्य देवलः ।
सोऽन्तरीक्षचरान् सर्व्वान् सिद्धान् समपश्यत्समाहितान् । जैगीषव्यञ्च तैः सिद्धैः पूज्यमानमपश्यत ।
ततोऽसितः सुसंरब्धो व्यवसायी दृढव्रतः । अपश्यद्वै ततो यान्तं जैगीषव्यं स देवलः ।
तस्मात्तु पितृलोकं तं व्रजन्तं सोऽन्वपश्यत । पितृलोकाच्च तं यान्तं याम्यं लोकमपश्यत ।
तस्मादपि समुत्पत्य सोमलोकमभिप्लुतं । व्रजन्तमन्वपश्यत् स जैगीषव्यं महामुनिं ।
लोकान् समुत्पतन्तश्च शुभानेकान्तयाजिनां । ततोऽग्निहोत्रिणां लोकांस्ततश्चाप्युत्पपात ह ।
दर्शञ्च पौर्णमासञ्च ये यजन्ति तपोधनाः । तेभ्यः स ददृशे धीमान् लोकेभ्यः पशुयाजिनां ।
व्रजन्तं लोकममलमपश्यद्देवपूजितं । चातुर्म्मास्यैर्बहुविधैर्यजन्ते ये तपोधनाः ।
तेषां स्थानं ततो यान्तं तथाऽग्निष्टोमयाजिनां । अग्निष्टुतेन च तथा ये यजन्ति तपोधनाः ।
तत्स्थानमनुसम्प्राप्तमन्वपश्यत देवलः । वाजपेयं क्रतुवरं तथा बहुसुवर्णकं ।
आहरन्ति महाप्राज्ञास्तेषां लोकेष्वपश्यत । यजन्ते राजसूयेन पुण्डरीकेण चैव ये ।
तेषां लोकेष्वपश्यच्च जैगीषव्यं स देवलः । अश्वमेधं क्रतुवरं नरमेधन्तथैव च ।
आहरन्ति नरश्रेष्ठास्तेषां लोकेष्वपश्यत । सर्व्वमेधञ्च दुष्प्रापं तथा सौत्रामणिञ्च ये ।
तेषां लोकेष्वपश्यच्च जैगीषव्यं स देवलः । द्वादशाहैश्च सत्रैर्ये यजन्ति विविधैर्नृप ।
तेषां लोकेष्वपश्यच्च जैगीषव्यं स देवलः । मित्रावरुणयोर्लोकानादित्यानां तथैव च ।
सलोकतामनुप्राप्तमपश्यत ततोऽसितः । रुद्राणाञ्च वसूनाञ्च स्थानं यच्च बृहस्पतेः ।
तानि सर्व्वाण्यतीतानि समपश्यत्ततोऽसितः । आरुह्य च गवां लोकं प्रयातो ब्रह्मसत्रिणां ।
लोकानपश्यद्गच्छन्तं जैगीषव्यं ततोऽसितः । त्रीँल्लोकानपरान् विप्रमुत्पतन्तं स्वतेजसा ।
पतिव्रतानां लोकांश्च व्रजन्तं सोऽन्वपश्यत । ततो मुनिवरं भूयो जैगीषव्यमथासितः ।
नान्वपश्यत लोकस्थमन्तर्हितमरिन्दम । सोऽचिन्तयन्महाभागो जैगीषव्यस्य देवलः ।
प्रभावं सुव्रतत्वञ्च सिद्धिं योगस्य चातुलां । असितोऽपृच्छत तदा सिद्धान् लोकेषु सत्तमान् ।

प्रयतः प्राञ्जलिर्भूत्वा धीरस्तान् ब्रह्मसत्रिणः । जैगीषव्यं न पश्यामि तं शंसध्वं महौजसं ।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे । शृणु देवल भूतार्थं शंसतां नो दृढव्रत । २९००
जैगीषव्यः स वै लोकं शाश्वतं ब्रह्मणो गतः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स श्रुत्वा वचनं तेषां सिद्धानां ब्रह्मसत्रिणां । असितो देवलस्तूर्णमुत्पपात पपात च ।
ततः सिद्धास्तमूचुर्हि देवलं पुनरेव ह । न देवल गतिस्तत्र तव गन्तुं तपोधन ।
ब्रह्मणः सदने विप्र जैगीषव्यो यदाप्तवान् ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा सिद्धानां देवलः पुनः । आनुपूर्व्व्येण लोकांस्तान् सर्व्वानवततार ह । २९०५
स्वमाश्रमपदं पुण्यमाजगाम पतत्रिवत् । प्रविशन्नेव चापश्यज्जैगीषव्यं स देवलः ।
ततो बुद्ध्या व्यगणयद्देवलो धर्म्मयुक्तया । दृष्ट्वा प्रभावं तपसो जैगीषव्यस्य योगजं ।
ततोऽब्रवीन्महात्मानं जैगीषव्यं स देवलः । विनयावनतो राजन्नुपसर्प्य महामुनिं ।
मोक्षधर्म्मं समास्थातुमिच्छेयं भगवन्नहं । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा उपदेशञ्चकार सः ।
विधिञ्च योगस्य परं कार्य्याकार्य्यस्य शास्त्रतः । संन्यासकृतबुद्धिन्तं ततो दृष्ट्वा महातपाः । २९१०
सर्व्वाश्चास्य क्रियाश्चक्रे विधिदृष्टेन कर्म्मणा । संन्यासकृतबुद्धिन्तं भूतानि पितृभिः सह ।
ततो दृष्ट्वा प्ररुरुदुः कोऽस्मान् संविभजिष्यति । देवलस्तु वचः श्रुत्वा भूतानां करुणं तथा ।
दिशो दश व्याहरतां मोक्षं त्यक्तुं मनो दधे । ततस्तु फलमूलानि पवित्राणि च भारत ।
पुष्पाण्योषधयश्चैव रोरूयन्ति सहस्रशः । पुनर्नो देवलः क्षुद्रो नूनं छेत्स्यति दुर्म्मतिः ।
अभयं सर्व्वभूतेभ्यो यो दत्त्वा नावबुध्यते । ततो भूयो व्यगणयत् स्वबुद्ध्या मुनिसत्तमः । २९१५
मोक्षे गार्हस्थ्यधर्म्मे वा किन्नु श्रेयस्करं भवेत् । इति निश्चित्य मनसा देवलो राजसत्तम ।
त्यक्त्वा गार्हस्थ्यधर्म्मं स मोक्षधर्म्ममरोचयत् । एवमादीनि सञ्चिन्त्य देवलो निश्चयात्ततः ।
प्राप्तवान् परमां सिद्धिं परं योगञ्च भारत । ततो देवाः समागम्य बृहस्पतिपुरोगमाः ।
जैगीषव्यं तपश्चास्य प्रशंसन्ति तपस्विनः । अथाब्रवीदृषिवरो देवान् वै गालवस्तथा ।
जैगीषव्ये तपो नास्ति विस्मापयति यो जिनं । तमेवं वादिनं धीरं प्रत्यूचुस्ते दिवौकसः । २९२०
नैवमित्येव शंसन्तो जैगीषव्यं महामुनिं । नातः परतरं किञ्चित्तुल्यमस्ति प्रभावतः ।
तेजसस्तपसश्चास्य योगस्य च महात्मनः । एवंप्रभावो धर्म्मात्मा जैगीषव्यस्तथाऽसितः ।
तयोरिदं स्थानवरं तीर्थञ्चैव महात्मनोः ।
तत्राप्युपस्पृश्य ततो महात्मा दत्त्वा च वित्तं हलभृद्द्विजेभ्यः । अवाप्य धर्म्मं परमार्यकर्म्मा जगाम सोमस्य महत्सुतीर्थं ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यत्रेजिवानुडुपतीराजसूयेन भारत । तस्मिंस्तीर्थे महानासीत्संग्रामस्तारकामयः । २९२५
तत्राप्युपस्पृश्य बलो दत्त्वा दानानि चात्मवान् । सारस्वतस्य धर्म्मात्मा मुनेस्तीर्थं जगाम ह ।
तत्र द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां द्विजोत्तमान् । वेदानध्यापयामास पुरा सारस्वतो मुनिः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां तपोधन। ऋषीनध्यापयामास पुरा सारस्वतो मुनिः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आसीत् पूर्व्वं महाराज मुनिर्द्धीमान्महातपाः। दधीच इति विख्यातो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः।
तस्यातितपसः शक्रो बिभेति सततं प्रभो। न स लोभयितुं शक्यः फलैर्व्विविधैरपि।
प्रलोभनार्थं तस्याथ प्राहिणोत्पाकशासनः। दिव्यामप्सरसं पुण्यां दर्शनीयामलम्बुषां।
तस्य तर्पयतो देवान् सरस्वत्यां महात्मनः। समीपतो महाराज सोपातिष्ठत भाविनी।
तां दिव्यवपुषं दृष्ट्वा तस्यर्षेर्भावितात्मनः। रेतः स्कन्नं सरस्वत्यां तत्सा जग्राह निम्नगा।
कुक्षौ चाप्यदधद्दृष्ट्वा तद्रेतः पुरुषर्षभ। सा दधार च तं गर्भं पुत्त्रहेतोर्म्महानदी।
सुषुवे चापि समये पुत्त्रं सा सरितांवरा। जगाम पुत्त्रमादाय तमृषिं प्रति च प्रभो।
ऋषिं संसदि तं दृष्ट्वा सा नदी मुनिसत्तमं। ततः प्रोवाच राजेन्द्र ददती पुत्त्रमस्य तं।
ब्रह्मर्षे तव पुत्त्रोऽयं त्वद्भक्त्या धारितो मया। दृष्ट्वा तेऽप्सरसं रेतो यत् स्कन्नं प्रागलम्बुषां।
तत्कुक्षिणा वै ब्रह्मर्षे त्वद्भक्त्या धृतवत्यहं। न विनाशमिदं गच्छेत्त्वत्तेज इति निश्चयात्।
प्रतिगृह्णीष्व पुत्त्रं स्वं मया दत्तमनिन्दितं। इत्युक्तः प्रतिजग्राह प्रीतिञ्चावाप पुष्कलां।
स्वसुतञ्चाप्यजिघ्रत्तं मूर्द्ध्नि प्रेम्णा द्विजोत्तमः। परिष्वज्य चिरं कालं तदा भरतसत्तम।
सरस्वत्यै वरं प्रादात् प्रीयमाणो महामुनिः। विश्वेदेवाः सपितरो गन्धर्व्वाप्सरसाङ्गणाः।
तृप्तिं यास्यन्ति सुभगे तर्प्यमाणास्तवाम्भसा। इत्युक्त्वा स तु तुष्टाव वचोभिर्व्वै महानदीं।
प्रीतः परमहृष्टात्मा यथावच्छृणु पार्थिव। प्रसृतासि महाभागे सरसो ब्रह्मणः पुरा।
जानन्ति त्वां सरिच्छ्रेष्ठे मुनयः संशितव्रताः। मम प्रियकरी चापि सततं प्रियदर्शने।
तस्मात् सारस्वतः पुत्त्रो महांस्ते वरवर्णिनि। तवैव नाम्ना प्रथितः पुत्त्रस्ते लोकभावनः।
सारस्वत इति ख्यातो भविष्यति महातपाः। एष द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां द्विजर्षभान्।
सारस्वतो महाभागो वेदानध्यापयिष्यति। पुण्याभ्यश्च सरिद्भ्यस्त्वं सदा पुण्यतमा शुभे।
भविष्यसि महाभागे मत्प्रसादात्सरस्वति। एवं सा संस्तुता तेन वरं लब्ध्वा महानदी।
पुत्त्रमादाय मुदिता जगाम भरतर्षभ। एतस्मिन्नेव काले तु विरोधे देवदानवैः।
शक्रः प्रहरणान्वेषी लोकांस्त्रीन् विचचार ह। न चोपलेभे भगवान् शक्रः प्रहरणं तदा।
यद्वै तेषां भवेद्योग्यं वधाय विबुधद्विषां। ततोऽब्रवीत् सुराञ्छक्रो न मे शक्या महासुराः।
ऋतेऽस्थिभिर्द्दधीचस्य निहन्तुं त्रिदशद्विषः। तस्माद्गत्वा ऋषिश्रेष्ठो याच्यतां सुरसत्तमाः।
दधीचास्थीनि देहीति तैर्व्वधिष्यामहे रिपून्। स च तैर्याचितोऽस्थीनि यत्नादृषिवरस्तदा।
प्राणत्यागं कुरुश्रेष्ठ चकारैवाविचारयन्। स लोकानक्षयान् प्राप्तो देवप्रियकरस्तदा।
तस्यास्थिभिरथो शक्रः संप्रहृष्टमनास्तदा। कारयामास दिव्यानि नानाप्रहरणानि च।
वज्राणि चक्राणि गदा गुरून् दण्डांश्च पुष्कलान्। स हि तीव्रेण तपसा संभृतः परमर्षिणा।
प्रजापतिसुतेनाथ भृगुणा लोकभावनः। अतिकायः स तेजस्वी लोकसारो विनिर्म्मितः।

यत्र शैलगुरुः प्रांशुर्महिम्ना प्रथितः प्रभुः । नित्यमुद्विजते चास्य तेजसः पाकशासनः ।
तेन वज्रेण भगवान् मन्त्रयुक्तेन भारत । विद्युक्तेश विसृष्टेन महातेजोद्भवेन च ।
दैत्यदानववीराणां जघान नवतीर्नव । अथ काले व्यतिक्रान्ते महत्यतिभयङ्करे । २९६०
अनावृष्टिरनुप्राप्ता राजन् द्वादशवार्षिकी । तस्यां द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां महर्षयः ।
वृत्त्यर्थं प्राद्रवन्राजन् क्षुधार्त्ताः सर्व्वतो दिशं । दिग्भ्यस्तान् प्रद्रुतान्दृष्ट्वा मुनिः सारस्वतस्तदा ।
गमनाय मतिश्चक्रे तम्प्रोवाच सरस्वती । न गन्तव्यमितः पुत्त्र तवाहारमहं सदा ।
दास्यामि मत्स्यप्रवरानुष्यतामिह भारत । इत्युक्तस्तर्पयामास स पितॄन् देवतास्तथा ।
आहारमकरोन्नित्यं प्राणान् वेदांश्च धारयन् । अथ तस्यामनावृष्ट्यामतीतायां महर्षयः । २९६५
अन्योन्यं परिपप्रच्छुः पुनः स्वाध्यायकारणात् । तेषां क्षुधापरीतानां नष्टा वेदाऽभिधावतां ।
सर्व्वेषामेव राजेन्द्र न कश्चित्प्रतिभानवान् । अथ कश्चिदृषिस्तेषां सारस्वतमुपेयिवान् ।
कुर्व्वाणं शंसितात्मानं स्वाध्यायमृषिसत्तमं । स गत्वाचष्ट तेभ्यश्च सारस्वतमतिप्रभं ।
स्वाध्यायममरप्रख्यं कुर्व्वाणं विजने वने । ततः सर्व्वे समाजग्मुस्तत्र राजन् महर्षयः ।
सारस्वतं मुनिश्रेष्ठमिदमूचुः समागताः । अस्मानध्यापयस्वेति तानुवाच ततो मुनिः । २९७०
शिष्यत्वमुपगच्छध्वं विधिवद्धि ममेत्युत । तत्राब्रुवन्मुनिगणा बालस्त्वमसि पुत्त्रक ।
स तानाह न मे धर्म्मो नश्येदिति पुनर्म्मुनीन् । यो ह्यधर्म्मेण वै ब्रूयाद्गृह्णीयाद्योऽप्यधर्म्मतः ।
हीयेतां तावुभौ क्षिप्रं स्यातां वा वैरिणावुभौ । न हायनैर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः ।
ऋषयश्चक्रिरे धर्म्मं योऽनूचानः स नो महान् । एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य मुनयस्ते विधानतः ।
तस्माद्वेदाननुप्राप्य पुनर्द्धर्म्मं प्रचक्रिरे । षष्टिर्म्मुनिसहस्राणि शिष्यत्वं प्रतिपेदिरे । २९७५
सारस्वतस्य विप्रर्षेर्व्वेदस्वाध्यायकारणात् । मुष्टिं मुष्टिं ततः सर्व्वे दर्भाणान्ते ह्युपाहरन् ।
तस्यासनार्थं विप्रर्षेर्बालस्यापि वशे स्थिताः ।

तत्रापि दत्त्वा वसु रौहिणेयो महाबलः केशवपूर्व्वजोऽथ । जगाम तीर्थं मुदितः क्रमेण ख्यातं महद्वृद्धकन्या स्म यत्र ।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं कुमारी भगवन् तपोयुक्ता ह्यभूत्पुरा । किमर्थञ्च तपस्तेपे को वास्या नियमोऽभवत् ।
सुदुष्करमिदं ब्रह्मंस्त्वत्तः श्रुतमनुत्तमं । आख्याहि तत्त्वमखिलं यथा तपसि सा स्थिता । २९८०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ऋषिरासीन्महावीर्य्यः कुणिर्गर्गो महायशाः । स तप्त्वा विपुलं राजंस्तपो वै तपसाम्वरः ।
मनसाऽथ सुतां सुभ्रूं समुत्पादितवान् प्रभुः । ताञ्च दृष्ट्वा मुनिः प्रीतः कुणिर्गर्गो महायशाः ।
जगाम त्रिदिवं राजन् सन्त्यज्येह कलेवरं । सुभ्रूः सा ह्यथ कल्याणी पुण्डरीकनिभेक्षणा ।
महता तपसोग्रेण कृत्वाश्रममनिन्दिता । उपवासैः पूजयन्ती पितॄन् देवांश्च सा पुरा ।
तस्यास्तु तपसोग्रेण महान् कालोऽत्यगान्नृप । सा पित्रा दीयमानाऽपि तत्र नैच्छदनिन्दिता । २९८५
आत्मनः सदृशं सा तु भर्त्तारं नान्वपश्यत । ततः सा तपसोग्रेण पीडयित्वात्मनस्तनुं ।

पितृदेवार्च्चनरता बभूव विजने वने । आत्मानं मन्यमानाऽपि कृतकृत्यं श्रमान्विता ।
वार्द्धक्येन च राजेन्द्र तपसा चैव कर्षिता । सा नाशकद्यदा गन्तुं पदात् पदमपि स्वयं ।
चकार गमने बुद्धिं परलोकाय वै तदा । मोक्तुकामान्तु तां दृष्ट्वा शरीरं नारदोऽब्रवीत् ।
असंस्कृतायाः कन्यायाः कुतो लोकास्तवानघे । एवन्तु श्रुतमस्माभिर्द्देवलोके महाव्रते । ३९९०
तपः परमकं प्राप्तं न तु लोकास्त्वया जिताः । तन्नारदवचः श्रुत्वा साऽब्रवीदृषिसंसदि ।
तपसोऽर्द्धं प्रयच्छामि पाणिग्राहस्य सत्तम । इत्युक्ते चास्या जग्राह पाणिं गालवसम्भवः ।
ऋषिः प्राक्शृङ्गवान्नाम समयञ्चेदमब्रवीत् । समयेन तवाद्याहं पाणिं स्प्रक्ष्यामि शोभने ।
यद्येकरात्रं वस्तव्यं त्वया सह मयेति ह । तथेति सा प्रतिश्रुत्य तस्मै पाणिं ददौ तदा ।
यथादृष्टेन विधिना कृत्वा चाग्निं विधानतः । चक्रे च पाणिग्रहणं तस्योद्वाहञ्च गालविः । ३९९५
सा रात्रावभवद्राजन् तरुणी वरवर्णिनी । दिव्याभरणवस्त्रा च दिव्यगन्धानुलेपना ।
तां दृष्ट्वा गालविः प्रीतो दीपयन्तीमिव श्रिया । उवास च क्षपामेकां प्रभाते साऽब्रवीच्च तं ।
यस्त्वया समयो विप्र कृतो मे तपतांवर । तेनोषिताऽस्मि भद्रन्ते स्वस्ति तेऽस्तु व्रजाम्यहं ।
सा निर्गताऽब्रवीद्भूयो योऽस्मिंस्तीर्थे समाहितः । वसते रजनीमेकां तर्पयित्वा दिवौकसः ।
चत्वारिंशतमष्टौ च द्वे चाष्टौ सम्यगाचरेत् । यो ब्रह्मचर्य्यं वर्षाणि फलं तस्य लभेत सः । ४०००
एवमुक्त्वा ततः साध्वी देहं त्यक्त्वा दिवं गता । ऋषिरप्यभवद्दीनस्तस्या रूपं विचिन्तयन् ।
समयेन तपोऽर्द्धञ्च कृच्छ्रात्प्रतिगृहीतवान् । साधयित्वा तदात्मानं तस्याः स गतिमन्वियात् ।
दुःखितो भरतश्रेष्ठ तस्या रूपबलात्कृतः । एतत्ते वृद्धकन्याया व्याख्यातञ्चरितं महत् ।
तथैव ब्रह्मचर्य्यञ्च स्वर्गस्य च गतिः शुभा । तत्रस्थश्चापि शुश्राव हतं शल्यं हलायुधः ।
तत्रापि दत्त्वा दानानि द्विजातिभ्यः परन्तपः । शुशोच शल्यं संग्रामे निहतं पाण्डवैस्तदा । ४००५
समन्तपञ्चकद्वारात्ततो निष्क्रम्य माधवः । पप्रच्छर्षिगणान् रामः कुरुक्षेत्रस्य यत् फलं ।
ते पृष्टा यदुसिंहेन कुरुक्षेत्रफलं विभो । समाचख्युर्महात्मानस्तस्मै सर्व्वं यथातथं ।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

॥ ऋषय ऊचुः ॥ प्रजापतेरुत्तरवेदिरुच्यते सनातनी राम समन्तपञ्चकं । समीजिरे तत्र पुरा दिवौकसो वरेण सत्रेण महा वरप्रदाः ।
पुरा च राजर्षिवरेण धीमता बहूनि वर्षाण्यमितेन तेजसा । प्रकृष्टमेतत् कुरुणा महात्मना ततः कुरुक्षेत्रमितीह पप्रथे ।
॥ राम उवाच ॥ किमर्थं कुरुणा कृष्टं क्षेत्रमेतन्महात्मना । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कथ्यमानं तपोधनाः । ४०१०
॥ ऋषय ऊचुः ॥ पुरा किल कुरुं राम कर्षन्तं सततोत्थितं । अभ्येत्य शक्रस्त्रिदिवात् पर्य्यपृच्छत कारणं ।
॥ इन्द्र उवाच ॥ किमिदं वर्त्तते राजन् प्रयत्नेन परेण च । राजर्षे किमभिप्रेतं येनेयं कृष्यते क्षितिः ।
॥ कुरुरुवाच ॥ इह ये पुरुषाः क्षेत्रे मरिष्यन्ति शतक्रतो । ते गमिष्यन्ति सुकृतान् लोकान् पापविवर्ज्जितान् ।
अवहस्य ततः शक्रो जगाम त्रिदिवं पुनः । राजर्षिरप्यनिर्व्विण्णः कर्षत्येव वसुन्धरां ।

आगम्यागम्य चैवैनं भूयो भूयोऽवहस्य च । शतक्रतुरनिर्व्विण्णं पृष्ट्वा पृष्ट्वा जगाम ह । ३०१५
यदा तु तपसोग्रेण चकर्ष वसुधां नृपः । ततः शक्रोऽब्रवीद्देवान्राजर्षेर्यच्चिकीर्षितं ।
एतच्छ्रुत्वाऽब्रुवन्देवाः सहस्राक्षमिदं वचः । वरेण च्छन्द्यतां शक्र राजर्षिर्यदि शक्यते ।
यदि ह्यत्र प्रमीता वै स्वर्गं गच्छन्ति मानवाः । अस्माननिष्ट्वा क्रतुभिर्भागो नो न भविष्यति ।
आगम्य च ततः शक्रस्तदा राजर्षिमब्रवीत् । अलं खेदेन भवतः क्रियतां वचनं मम ।
मानवा ये निराहारा देहं त्यक्ष्यन्त्यतन्द्रिताः । युधि वा निहताः सम्यगपि तिर्य्यग्गता नृप । ३०२०
ते स्वर्गभाजो राजेन्द्र भविष्यन्ति महामते । तथाऽस्त्विति ततो राजा कुरुः शक्रमुवाच ह ।
ततस्तमभ्यनुज्ञाप्य प्रहृष्टेनान्तरात्मना । जगाम त्रिदिवं भूयः क्षिप्रं बलनिसूदनः ।
एवमेतद्यदुश्रेष्ठ कृष्टं राजर्षिणा पुरा । शक्रेण चाभ्यनुज्ञातं ब्रह्माद्यैश्च सुरैस्तथा ।
नातः परतरं पुण्यं भूमेः स्थानं भविष्यति । इह तप्स्यन्ति ये केचित् तपः परमकं नराः ।
देहत्यागेन ते सर्व्वे यास्यन्ति ब्रह्मणः क्षयं । ये पुनः पुण्यभाजो वै दानं दास्यन्ति मानवाः । ३०२५
तेषां सहस्रगुणितं भविष्यत्यचिरेण वै । ये चेह नित्यं मनुजा निवत्स्यन्ति शुभैषिणः ।
यमस्य विषयं ते तु न द्रक्ष्यन्ति कदाचन । यक्ष्यन्ति ये च क्रतुभिर्म्महद्भिर्म्मनुजेश्वराः ।
तेषां त्रिविष्टपे वासो यावद्भूमिर्धरिष्यति । अपि चात्र स्वयं शक्रो जगौ गाथां सुराधिपः ।
कुरुक्षेत्रनिबद्धां वै तां शृणुष्व हलायुध । पांशवोऽपि कुरुक्षेत्राद्वायुना समुदीरिताः ।
अपि दुष्कृतकर्म्माणं नयन्ति परमां गतिं । ३०३०
सुरर्षभा ब्राह्मणसत्तमाश्च तथा नृगाद्या नरदेवमुख्याः । इष्ट्वा महार्हैः क्रतुभिर्नृसिंह संत्यज्य देहान् सुगतिं प्रपन्नाः ।
तरन्तुकारन्तुकयोर्यदन्तरं रामह्रदानाञ्च मचक्रुकस्य । एतत् कुरुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं प्रजापतेरुत्तरवेदिरुच्यते ।
शिवं महापुण्यमिदं दिवौकसां सुसंमतं सर्व्वगुणैः समन्वितं । अतश्च सर्व्वे निहता नृपा रणे यास्यन्ति पुण्यां गतिमक्षयां सदा ।
इत्युवाच स्वयं शक्रः सह ब्रह्मादिभिस्तथा । तच्चानुमोदितं सर्व्वं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरैः ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कुरुक्षेत्रं ततो दृष्ट्वा दत्त्वा दायांश्च सात्वतः । आश्रमं सुमहद्दिव्यमगमज्जनमेजय । ३०३५
मधूकाम्रवनोपेतं प्लक्षन्यग्रोधसङ्कुलं । चिरविल्वयुतं पुण्यं पनसार्ज्जुनसङ्कुलं ।
तं दृष्ट्वा यादवश्रेष्ठः प्रवरं पुण्यलक्षणं । पप्रच्छ तानृषीन् सर्व्वान् कस्याश्रमवरस्त्वयं ।
ते तु सर्व्वे महात्मान ऊचू राजन् हलायुधं । शृणु विस्तरतो राम यस्यायं पूर्व्वमाश्रमः ।
अत्र विष्णुः पुरा देवस्तप्तवांस्तप उत्तमं । अत्रास्य विधिवद्यज्ञाः सर्व्वे वृत्ताः सनातनाः ।
अत्रैव ब्राह्मणी सिद्धा कौमारब्रह्मचारिणी । योगयुक्ता दिवं याता तपःसिद्धा तपस्विनी । ३०४०
बभूव श्रीमती राजन् शाण्डिल्यस्य महात्मनः । सुता धृतव्रता साध्वी नियता ब्रह्मचारिणी ।
सा तु तप्त्वा तपो घोरं दुश्चरं स्त्रीजनेन ह । गता स्वर्गं महाभागा देवब्राह्मणपूजिता ।
श्रुत्वा ऋषीणां वचनमाश्रमं तं जगाम ह । ऋषींस्तानभिवाद्याथ पार्श्वे हिमवतोऽच्युत ।

सन्ध्याकार्य्याणि सर्व्वाणि निर्व्वर्त्त्याहरहरे ऽचलं । नातिदूरं ततो गत्वा नगं तालध्वजो बली ।
पुण्यं तीर्थवरं दृष्ट्वा विस्मयम्परमङ्गतः । प्रभावश्च सरस्वत्याः प्लक्षप्रस्रवणं बलः ।
सम्प्राप्तः कारपवनं प्रवरं तीर्थमुत्तमं । हलायुधस्तत्र चापि दत्त्वा दानं महाबलः ।
आप्लुतः सलिले पुण्ये सुशीते विमले शुचौ । सन्तर्पयामास पितॄन्देवांश्च रणदुर्म्मदः ।
तत्रोष्यैकान्तु रजनीं यतिभिर्ब्राह्मणैः सह । मित्रावरुणयोः पुण्यं जगामाश्रममच्युतः ।
इन्द्रोऽग्निरर्य्यमा चैव यत्र प्राक् प्रीतिमाप्नुवन् । तं देशं कारपवनाद्यमुनायां जगाम ह ।
स्नात्वा च तत्र धर्म्मात्मा परां प्रीतिमवाप च । ऋषिभिश्चैव सिद्धैश्च सहितो वै महाबलः ।
उपविष्टः कथाः शुभ्राः शुश्राव यदुपुङ्गवः । तथा तु तिष्ठतां तेषां नारदो भगवानृषिः ।
आजगामाथ तं देशं यत्र रामो व्यवस्थितः । जटामण्डलसंवीतः स्वर्णचीरो महातपाः ।
हेमदण्डधरो राजन् कमण्डलुधरस्तथा । कच्छपीं सुखशब्दान्तां गृह्य वीणां मनोरमां ।
नृत्यगीते च कुशलो देवब्राह्मणपूजितः । प्रकर्त्ता कलहानाञ्च नित्यञ्च कलहप्रियः ।
तं देशमगमद्यत्र श्रीमान्रामो व्यवस्थितः । प्रत्युत्थाय तु तं सम्यक् पूजयित्वा यतव्रतं ।
देवर्षिं पर्य्यपृच्छत् स यथावृत्तं कुरून् प्रति । ततोऽस्याकथयद्राजन्नारदः सर्व्वधर्म्मवित् ।
सर्व्वमेतद्यथावृत्तमतीव कुरुसङ्क्षयं । ततोऽब्रवीद्रौहिणेयो नारदं दीनया गिरा ।
किमवस्थन्तु तत् क्षत्रं ये तु तत्राभवन्नृपाः । श्रुतमेतन्मया पूर्व्वं सर्व्वमेव तपोधन ।
विस्तरश्रवणे जातं कौतूहलमतीव मे ।
॥ नारद उवाच ॥ पूर्व्वमेव हतो भीष्मो द्रोणः सिन्धुपतिस्तथा । हतो वैकर्त्तनः कर्णः पुत्राश्चास्य महारथाः ।
भूरिश्रवा रौहिणेय मद्रराजश्च वीर्य्यवान् । एते चान्ये च बहवस्तत्र तत्र महाबलाः ।
प्रियान् प्राणान् परित्यज्य जयार्थं कौरवस्य वै । राजानो राजपुत्राश्च समरेष्वनिवर्त्तिनः ।
अहतांस्तु महाबाहो शृणु मे तत्र माधव । धार्त्तराष्ट्रबले शेषास्त्रयः समितिमर्द्दनाः ।
कृपश्च कृतवर्म्मा च द्रोणपुत्रश्च वीर्य्यवान् । तेऽपि वै विद्रुता राम दिशो दश भयात्तदा ।
दुर्य्योधनो हते शल्ये विद्रुतेषु कृपादिषु । ह्रदं द्वैपायनं नाम विवेश भृशदुःखितः ।
शयानं धार्त्तराष्ट्रन्तु स्तम्भिते सलिले तदा । पाण्डवाः सह कृष्णेन वाग्भिरुग्राभिरार्द्दयन् ।
स तुद्यमानो बलवान् वाग्भीराम समन्ततः । उत्थितः स ह्रदाद्वीरः प्रगृह्य महतीं गदां ।
स चाप्युपगतो योद्धुं भीमेन सह साम्प्रतं । भविष्यति तयोरद्य युद्धं राम सुदारुणं ।
यदि कौतूहलं तेऽस्ति व्रज माधव मा चिरं । पश्य युद्धं महाघोरं शिष्ययोर्यदि मन्यसे ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा तानभ्यर्च्य द्विजर्षभान् । सर्व्वान् विसर्ज्जयामास ये तेनाभ्यागताः सह ।
गम्यतां द्वारका चेति सोऽन्वशादनुयायिनः । सोऽवतीर्य्याचलश्रेष्ठात् प्लक्षप्रस्रवणात् शुभात् ।
ततः प्रीतमना रामः श्रुत्वा तीर्थफलं महत् । विप्राणां सन्निधौ श्लोकमगायदिममच्युतः ।
सरस्वतीवाससमा कुतो रतिः सरस्वतीवाससमाः कुतो गुणाः । सरस्वतीं प्राप्य दिवं गता जनाः सदा स्मरिष्यन्ति नदीं सरस्वतीं ।

सरस्वती सर्व्वनदीषु पुण्या सरस्वती लोकसुखावहा सदा । सरस्वतीं प्राप्य जनाः सुदुष्कृतं सदा न शोचन्ति परत्र चेह च ।
ततो मुकुन्दः प्रीत्या प्रेक्षमाणः सरस्वतीं । हयैर्युक्तं रथं शुभ्रमातिष्ठत परन्तपः । ३०६५
स शीघ्रगामिना तेन रथेन यदुपुङ्गवः । दिदृक्षुरभिसम्प्राप्तः शिष्ययुद्धमुपस्थितं ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवतीर्थयात्रायां सारस्वतोपाख्याने पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं तदभवद्युद्धं तुमुलं जनमेजय । यत्र दुःखान्वितो राजा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदं ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ रामं सन्निहितं दृष्ट्वा गदायुद्ध उपस्थिते । मम पुत्रः कथं भीमं प्रत्ययुध्यत सञ्जय ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ रामसान्निध्यमासाद्य पुत्रो दुर्य्योधनस्तव । युद्धकामो महाबाहुः समहृष्यत वीर्य्यवान् ।
दृष्ट्वा लाङ्गलिनं राजा प्रत्युत्थाय च भारत । प्रीत्या परमया युक्तः समभ्यर्च्च्य यथाविधि । ३०८०
आसनञ्च ददौ तस्मै पर्य्यपृच्छदनामयं । ततो युधिष्ठिरं रामो वाक्यमेतदुवाच ह ।
मधुरं धर्म्मसंयुक्तं शूराणां हितमेव च । मया श्रुतं कथयतां ऋषीणां राजसत्तम ।
कुरुक्षेत्रं परं पुण्यं पावनं स्वर्ग्यमेव च । दैवतैरृषिभिर्जुष्टं ब्राह्मणैश्च महात्मभिः ।
तत्र वै योत्स्यमाना ये देहं त्यक्ष्यन्ति मानवाः । तेषां स्वर्गे ध्रुवो वासः शक्रेण सह मारिष ।
तस्मात् समन्तपञ्चकमितो याम द्रुतं नृप । प्रथितोत्तरवेदी सा देवलोके प्रजापतेः । ३०८५
तस्मिन्महापुण्यतमे त्रैलोक्यस्य सनातने । संग्रामे निधनं प्राप्य ध्रुवं स्वर्गो भविष्यति ।
तथेत्युक्त्वा महाराज कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । समन्तपञ्चकं वीरः प्रायादभिमुखः प्रभुः ।
ततो दुर्य्योधनो राजा प्रगृह्य महतीं गदां । पद्भ्याममर्षाद्द्युतिमानगच्छत् पाण्डवैः सह ।
तमायान्तं गदाहस्तं वर्म्मणा चापि दंशितं । अन्तरीक्षचरा देवाः साधु साध्वित्यपूजयन् ।
वातिकाश्चारणा ये तु दृष्ट्वा ते हर्षमागताः । स पाण्डवैः परिवृतः कुरुराजस्तवात्मजः । ३०९०
मत्तस्येव गजेन्द्रस्य गतिमास्थाय सोऽव्रजत् । ततः शङ्खनिनादेन भेरीणाञ्च महास्वनैः ।
सिंहनादैश्च शूराणां दिशः सर्व्वाः प्रपूरिताः । ततस्ते तु कुरुक्षेत्रं प्राप्ता नरवरोत्तमाः ।
प्रतीच्यभिमुखं देशं यथोद्दिष्टं सुतेन ते । गत्वा हृतः परिक्षिप्तः समन्तात्सर्व्वतो दिशं ।
दक्षिणेन सरस्वत्याश्चापरं तीर्थमुत्तमं । तस्मिन् देशे त्वनिरिणे ते तु युद्धमरोचयन् ।
ततो भीमो महाकोटिं गदां गृह्याथ वर्म्मभृत् । विभ्रद्रूपं महाराज सदृशं हि गरुत्मतः । ३०९५
अवबद्धशिरस्त्राणः संख्ये काञ्चनवर्म्मभृत् । रराज राजन् पुत्रस्ते काञ्चनः शैलराडिव ।
वर्म्मभ्यां संवृतौ वीरौ भीमदुर्य्योधनावुभौ । संयुगे च प्रकाशेते संरब्धाविव कुञ्जरौ ।
रणमण्डलमध्यस्थौ भ्रातरौ तौ नरर्षभौ । अशोभेतां महाराज चन्द्रसूर्य्याविवोदितौ ।
तावन्योन्यं निरीक्षेतां क्रुद्धाविव महाद्विपौ । दहन्तौ लोचनैराजन् परस्परवधैषिणौ ।
संप्रहृष्टमना राजन् गदामादाय कौरवः । सृक्किणी संलिहन् राजन् क्रोधरक्तेक्षणः श्वसन् । ३१००
ततो दुर्य्योधनो राजा गदामादाय वीर्य्यवान् । भीमसेनमभिप्रेक्ष्य गजो गजमिवाह्वयत् ।
अद्रिसारमयीं भीमस्तथैवादाय वीर्य्यवान् । आह्वयामास नृपतिं सिंहः सिंहं यथा वने ।

तावुद्यतगदापाणी दुर्य्योधनवृकोदरौ। संयुगे च प्रकाशेतां गिरी सशिखराविव।
तावुभौ समतिक्रुद्धावुभौ भीमपराक्रमौ। उभौ शिष्यौ गदायुद्धे रौहिणेयस्य धीमतः।
उभौ सदृशकर्म्माणौ यमवासवयोरिव। तथा सदृशकर्म्माणौ वरुणस्य महाबलौ। ३१०५
वासुदेवस्य रामस्य तथा वैश्रवणस्य च। सदृशौ तौ महाराज मधुकैटभयोर्युधि।
उभौ सदृशकर्म्माणौ तथा सुन्दोपसुन्दयोः। रामरावणयोश्चैव वालिसुग्रीवयोस्तथा।
तथैव कालस्य समौ मृत्योश्चैव परन्तपौ। अन्योन्यमभिधावन्तौ मत्ताविव महाद्विपौ।
वाशितासङ्गमे दृप्तौ शरदीव मदोत्कटौ। मत्ताविव जिगीषन्तौ समरे भरतर्षभौ।
उभौ क्रोधविषं दीप्तं वमन्तावुरगाविव। अन्योन्यमभिसंरब्धौ प्रेक्षमाणावरिन्दमौ। ३११०
उभौ भरतशार्दूलौ विक्रमेण समन्वितौ। सिंहाविव दुराधर्षौ गदायुद्धविशारदौ।
नखदंष्ट्रायुधौ वीरौ व्याघ्राविव दुरुत्सहौ। प्रजासंहरणे क्षुब्धौ समुद्राविव दुस्तरौ।
लोहिताङ्गाविव क्रुद्धौ प्रतपन्तौ महारथौ। पूर्व्वपश्चिमजौ मेघौ वायुना क्षुभितौ यथा।
गर्ज्जमानौ सुविषमं क्षरन्तौ प्रावृषीव हि। रश्मियुक्तौ महात्मानौ दीप्तिमन्तौ महाबलौ।
ददृशाते कुरुश्रेष्ठौ कालसूर्य्याविवोदितौ। व्याघ्राविव सुसंरब्धौ गर्ज्जन्ताविव तोयदौ। ३११५
जहृषाते महाबाहू सिंहौ केशरिणाविव। गजाविव सुसंरब्धौ ज्वलिताविव पावकौ।
ददृशाते महात्मानौ सशृङ्गाविव पर्व्वतौ। रोषात् प्रस्फुरमाणोष्ठौ निरीक्षन्तौ परस्परं।
तौ समेतौ महात्मानौ गदाहस्तौ नरोत्तमौ। उभौ परमसंहृष्टौ उभौ परमसम्मतौ।
सदश्वाविव हेषन्तौ बृंहन्ताविव कुञ्जरौ। वृषभाविव गर्ज्जन्तौ दुर्य्योधनवृकोदरौ।
दैत्याविव बलोन्मत्तौ रेजतुस्तौ नरोत्तमौ। ततो दुर्य्योधनो राजन्निदमाह युधिष्ठिरं। ३१२०
भ्रातृभिः सहितश्चैव कृष्णेन च महात्मना। रामेणामिततेजसा वाक्यं शौटीर्य्यसम्मतं।
केकयैः सृञ्जयैर्दृप्तं पाञ्चालैश्च महात्मभिः। इदं व्यवसितं युद्धं मम भीमस्य चोभयोः।
उपोपविष्टाः पश्यध्वं सहितैर्नृपपुङ्गवैः। श्रुत्वा दुर्य्योधनवचः प्रत्यपद्यन्त तत्तथा।
ततः समुपविष्टन्तत् सुमहद्राजमण्डलं। विराजमानं ददृशे दिवीवादित्यमण्डलं।
तेषां मध्ये महाबाहुः श्रीमान् केशवपूर्व्वजः। उपविष्टो महाराज पूज्यमानः समन्ततः। ३१२५
शुशुभे राजमध्यस्थो नीलवासाः सितप्रभः। नक्षत्रैरिव सम्पूर्णो वृतो निशि निशाकरः।
तौ तथा तु महाराज गदाहस्तौ सुदुःसहौ। अन्योन्यं वाग्भिरुग्राभिस्तक्षमाणौ व्यवस्थितौ।
अप्रियाणि ततोऽन्योन्यमुक्त्वा तौ कुरुसत्तमौ। उदीक्षन्तौ स्थितौ तत्र वृत्रशक्रौ यथाहवे।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि गदायुद्धे षट्पञ्चाशोऽध्यायः॥ ५६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो वाग्युद्धमभवत्तुमुलं जनमेजय। यत्र दुःखान्वितो राजा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदं।
धिगस्तु खलु मानुष्यं यस्य निष्ठेयमीदृशी। एकादशचमूभर्त्ता यत्र पुत्रो ममानघ। ३१३०
आज्ञाप्य सर्व्वान्नृपतीन् भुक्त्वा चेमां वसुन्धरां। गदामादाय वेगेन पदातिः प्रस्थितो रणे।

भूत्वा हि जगतो नाथो ह्यनाथ इव मे सुतः । गदामुद्यम्य यो याति किमन्यद्भागधेयतः ।
अहो दुःखं महत् प्राप्तं पुत्त्रेण मम सञ्जय । एवमुक्त्वा सुदुःखार्त्तो विरराम जनाधिपः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ स मेघनिनदो हर्षाद्विनदन्निव गोवृषः । आजुहाव तदा पार्थं युद्धाय युधि वीर्य्यवान् ।
भीमसमाह्वयमाने तु कुरुराजे महात्मनि । प्रादुरासन् सुघोराणि रूपाणि विविधान्युत । ३१३५
ववुर्व्वाताः सनिर्घाताः पांशुवर्षं पपात च । बभूवुश्च दिशः सर्व्वास्तिमिरेण समावृताः ।
महास्वनाः सुनिर्घातास्तुमुला लोमहर्षणाः । पेतुस्तथोल्काः शतशः स्फोटयन्त्यो नभस्तलात् ।
राहुश्चाग्रसदादित्यमपर्व्वणि विशाम्पते । चकम्पे च महाकम्पं पृथिवी सवनद्रुमा ।
रूक्षाश्च वाताः प्रववुर्नीचैः शर्क्करकर्षिणः । गिरीणां शिखराण्येव न्यपतन्त महीतले ।
मृगा बहुविधाकाराः सम्पतन्ति दिशो दश । दीप्ताः शिवाश्चाप्यनदन् घोररूपाः सुदारुणाः । ३१४०
निर्घाताश्च महाघोरा बभूवुर्लोमहर्षणाः । दीप्तायां दिशि राजेन्द्र मृगाश्चाशुभवेदिनः ।
उदपानगताश्चापो व्यवर्द्धन्त समन्ततः । अशरीरा महानादाः श्रूयन्ते स्म तदा नृप ।
एवमादीनि दृष्ट्वाऽथ निमित्तानि वृकोदरः । उवाच भ्रातरं ज्येष्ठं धर्म्मराजं युधिष्ठिरं ।
नैष शक्तो रणे जेतुं मन्दात्मा मां सुयोधनः । अद्य क्रोधं विमोक्ष्यामि निगूढं हृदये चिरं ।
सुयोधने कौरवेन्द्रे खाण्डवे पावको यथा । शल्यमद्योद्धरिष्यामि तव पाण्डव हृच्छयं । ३१४५
निहत्य गदया पापमिमं कुरुकुलाधमं । अद्य कीर्त्तिमयीं मालां प्रतिमोक्ष्याम्यहं त्वयि ।
हत्वेमं पापकर्म्माणं गदया रणमूर्द्धनि । अद्यास्य शतधा देहं भिनद्मि गदयाऽनया ।
नायं प्रवेष्टा नगरं पुनर्व्वारणसाह्वयं । सर्पोत्सर्गस्य शयने विषदानस्य भोजने ।
प्रमाणकोट्यां पातस्य दाहस्य जतुवेश्मनि । सभायामवहासस्य सर्व्वस्वहरणस्य च ।
वर्षमज्ञातवासस्य वनवासस्य चानघ । अद्यान्तमेषां दुःखानां गन्ताऽहं भरतर्षभ । ३१५०
एकाह्ना विनिहत्येमं भविष्याम्यात्मनोऽनृणः । अद्यायुर्धार्त्तराष्ट्रस्य दुर्म्मतेरकृतात्मनः ।
समाप्तं भरतश्रेष्ठ मातापित्रोश्च दर्शनं । अद्य सौख्यन्तु राजेन्द्र कुरुराजस्य दुर्म्मतेः ।
समाप्तञ्च महाराज नारीणां दर्शनं पुनः । अद्यायं कुरुराजस्य शान्तनोः कुलपांशनः ।
प्राणान् श्रियञ्च राज्यञ्च त्यक्त्वा शेष्यति भूतले । राजा च धृतराष्ट्रोऽद्य श्रुत्वा पुत्त्रं निपातितं ।
स्मरिष्यत्यशुभं कर्म्म यत्तच्छकुनिबुद्धिजं । इत्युक्त्वा राजशार्द्दूल गदामादाय वीर्य्यवान् । ३१५५
अभितिष्ठत युद्धाय शक्रो वृत्रमिवाह्वयन् । तमुद्यतगदं दृष्ट्वा कैलासमिव शृङ्गिणं ।
भीमसेनः पुनः क्रुद्धो दुर्य्योधनमुवाच ह । राज्ञश्च धृतराष्ट्रस्य तथा त्वमपि चात्मनः ।
स्मर तद्दुष्कृतं कर्म्म यद्वृत्तं वारणावते । द्रौपदी च परिक्लिष्टा सभामध्ये रजस्वला ।
द्यूते च वञ्चितो राजा यत्त्वया सौबलेन च । वने दुःखञ्च यत्प्राप्तमस्माभिस्त्वत्कृतं महत् ।
विराटनगरे चैव योन्यन्तरगतैरिव । तत्सर्व्वं पातयाम्यद्य दिष्ट्या दृष्टोऽसि दुर्म्मते । ३१६०
त्वत्कृतेऽसौ हतः शेते शरतल्पे प्रतापवान् । गाङ्गेयो रथिनां श्रेष्ठो निहतो याज्ञसेनिना ।

हतो द्रोणश्च कर्णश्च तथा शल्यः प्रतापवान् । वैराग्नेरादिकर्त्ताऽसौ शकुनिः सौबलो हतः ।
प्रातिकामी ततः पापो द्रौपद्याः क्लेशकृद्धतः । भ्रातरस्ते हताः सर्व्वे शूरा विक्रान्तयोधिनः ।
एते चान्ये च बहवो निहतास्त्वत्कृते नृपाः । त्वामद्य निहनिष्यामि गदया नात्र संशयः ।
इत्येवमुच्चैराजेन्द्र भाषमाणं वृकोदरं । उवाच गतभीराजन् पुत्रस्ते सत्यविक्रमः ।
किं कत्थनेन बहुना युध्यस्व त्वं वृकोदर । अद्य तेऽहं विनेष्यामि युद्धश्रद्धां कुलाधम ।
न हि दुर्य्योधनः क्षुद्र केनचित्त्वद्विधेन वै । शक्यस्त्रासयितुं वाचा यथाऽन्यः प्राकृतो नरः ।
चिरकालेप्सितं दिष्ट्या हृदयस्थमिदं मम । त्वया सह गदायुद्धं त्रिदशैरुपपादितं ।
किं वाचा बहुनोक्तेन कत्थितेन च दुर्म्मते । वाणी सम्पाद्यतामेषा कर्म्मणा मा चिरं कृथाः ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्व्व एवाभ्यपूजयन् । राजानः सोमकाश्चैव ये तत्रासन् समागताः ।
ततः सम्पूजितः सर्व्वैः संप्रहृष्टतनूरुहः । भूयो धीरां मतिञ्चक्रे युद्धाय कुरुनन्दनः ।
उन्मत्तमिव मातङ्गं तलशब्दैर्नराधिपाः । भूयः संहर्षयाञ्चक्रुर्दुर्य्योधनममर्षणं ।
तं महात्मा महात्मानं गदामुद्यम्य पाण्डवः । अभिदुद्राव वेगेन धार्त्तराष्ट्रं वृकोदरः ।
बृंहन्ति कुञ्जरास्तत्र हया हेषन्ति चासकृत् । शस्त्राणि चाप्यदीप्यन्त पाण्डवानां जयैषिणां ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि गदायुद्धे सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततो दुर्य्योधनो दृष्ट्वा भीमसेनं तथागतं । प्रत्युद्ययावदीनात्मा वेगेन महता नदन् ।
समापेततुरन्योन्यं शृङ्गिणौ गोवृषाविव । महानिर्घातघोषश्च प्रहाराणामजायत ।
अभवच्च तयोर्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं । जिगीषतोर्युधाऽन्योन्यमिन्द्रप्रह्लादयोरि… ।
रुधिरोक्षितसर्व्वाङ्गौ गदाहस्तौ मनस्विनौ । ददृशाते महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ।
तथा तस्मिन्महायुद्धे वर्त्तमाने सुदारुणे । खद्योतसङ्घैरिव खं दर्शनीयं व्यरोचत ।
तथा तस्मिन् वर्तमाने सङ्कुले तुमुले भृशं । उभावपि परिश्रान्तौ युध्यमानावरिन्दमौ ।
तौ मुहूर्त्तं समाश्वस्य पुनरेव परन्तपौ । अभ्यहारयतान्योन्यं संप्रगृह्य गदे शुभे ।
तौ तु दृष्ट्वा महावीर्य्यौ समाश्वस्तौ नरर्षभौ । बलिनौ वारणौ यद्वद्वासितार्थे मदोत्कटौ ।
समानवीर्य्यौ सम्प्रेक्ष्य प्रगृहीतगदावुभौ । विस्मयं परमं जग्मुर्देवगन्धर्व्वमानवाः ।
प्रगृहीतगदौ दृष्ट्वा दुर्य्योधनवृकोदरौ । संशयः सर्व्वभूतानां विजये समपद्यत ।
समागम्य ततो भूयो भ्रातरौ बलिनाम्वरौ । अन्योन्यस्यान्तरं प्रेप्सू प्रचक्रातेऽन्तरं प्रति ।
यमदण्डोपमां गुर्व्वीमिन्द्राशनिमिवोद्यतां । ददृशुः प्रेक्षका राजन् रौद्रीं विशसनीं गदां ।
आविध्यतो गदां तस्य भीमसेनस्य संयुगे । शब्दः सुतुमुलो घोरो मुहूर्त्तं समपद्यत ।
आविध्यन्तमरिं प्रेक्ष्य धार्त्तराष्ट्रोऽथ पाण्डवं । गदामतुलवेगान्तां विस्मितः सम्बभूव ह ।
चरंश्च विविधान्मार्गान् मण्डलानि च भारत । अशोभत तदा वीरो भूय एव वृकोदरः ।
तौ परस्परमासाद्य यत्तावन्योन्यरक्षणे । मार्ज्जाराविव भक्षार्थे ततक्षाते मुहुर्म्मुहुः ।

अचरद्भीमसेनस्तु मार्गान् बहुविधांस्तथा । मण्डलानि विचित्राणि गतप्रत्यागतानि च ।
अस्त्रयन्त्राणि चित्राणि स्थानानि विविधानि च । परिमोक्षं प्रहाराणां वर्ज्जनं परिवारणं ।
अभिद्रवणमाक्षेपमवस्थानं सविग्रहं । परावर्त्तनसंवर्त्तमुपप्लुतमवप्लुतं ।
उपन्यस्तमपन्यस्तं गदायुद्धविशारदौ । एवं तौ विचरन्तौ तु न्यघ्नतां वै परस्परं ।
वञ्चयानौ पुनश्चैव चेरतुः कुरुसत्तमौ । विक्रीडन्तौ सुबलिनौ मण्डलानि विचेरतुः ।
तौ दर्शयन्तौ समरे युद्धक्रीडां समन्ततः । गदाभ्यां सहसाऽन्योन्यमाजघ्नतुररिन्दमौ ।
तौ परस्परमासाद्य दंष्ट्राभ्यां द्विरदौ यथा । अशोभेतां महाराज शोणितेन परिप्लुतौ ।
एवं तदभवद्युद्धं घोररूपमसंवृतं । परिवृत्तेऽहनि क्रूरं वृत्रवासवयोरिव ।
गदाहस्तौ ततस्तौ तु मण्डलावस्थितौ बली । दक्षिणं मण्डलं राजन् धार्त्तराष्ट्रोऽभ्यवर्त्तत ।
सव्यन्तु मण्डलन्तत्र भीमसेनोऽभ्यवर्त्तत । तथा तु चरतस्तस्य भीमस्य रणमूर्द्धनि ।
दुर्य्योधनो महाराज पार्श्वदेशेऽभ्यताडयत् । आहतस्तु ततो भीमः पुत्त्रेण तव भारत ।
आविध्यत गदां गुर्व्वीं प्रहारं तमचिन्तयत् । इन्द्राशनिसमां घोरां यमदण्डमिवोद्यतां ।
ददृशुस्ते महाराज भीमसेनस्य तां गदां । आविध्यन्तं गदां दृष्ट्वा भीमसेनं तवात्मजः ।
समुद्यम्य गदां घोरां प्रत्यविध्यत् परन्तपः । गदामारुतवेगेन तव पुत्त्रस्य भारत ।
शब्द आसीत् सुतुमुलस्तेजश्च समजायत । स चरन् विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भागशः ।
समशोभत तेजस्वी भूयो भीमात् सुयोधनः । आविद्धा सर्व्ववेगेन भीमेन महती गदा ।
सधूमं सार्च्चिषं साग्निं मुमोचोग्रमहास्वना । आधूतां भीमसेनेन गदां दृष्ट्वा सुयोधनः ।
अद्रिसारमयीं गुर्व्वीमाविध्य बह्वशोभत । गदामारुतवेगं हि दृष्ट्वा तस्य महात्मनः ।
भयं विवेश पाण्डूंस्तु सर्व्वानेव ससोमकान् । तौ दर्शयन्तौ समरे युद्धक्रीडां समन्ततः ।
गदाभ्यां सहसाऽन्योन्यमाजघ्नतुररिन्दमौ । तौ परस्परमासाद्य दंष्ट्राभ्यां द्विरदौ यथा ।
अशोभेतां महाराज शोणितेन परिप्लुतौ । एवं तदभवद्युद्धं घोररूपमसंवृतं ।
परिवृत्तेऽहनि क्रूरं वृत्रवासवयोरिव । दृष्ट्वा व्यवस्थितं भीमं तव पुत्त्रो महाबलः ।
चरंश्चित्रतरान् मार्गान् कौन्तेयमभिदुद्रुवे । तस्य भीमो महावेगां जाम्बूनदपरिष्कृतां ।
अभिक्रुद्धस्य क्रुद्धस्तु ताडयामास तां गदां । स विस्फुलिङ्गो निर्ह्रादस्तयोस्तत्राभिघातजः ।
प्रादुरासीन्महाराज सृष्टयोर्व्वज्रयोरिव । वेगवत्या तया तत्र भीमसेनप्रमुक्तया ।
निपतन्त्या महाराज पृथिवी समकम्पत । तन्नामृष्यत कौरव्यो गदां प्रतिहतां रणे ।
मत्तो द्विप इव क्रुद्धः प्रतिकुञ्जरदर्शनात् । स सव्यं मण्डलं राजा उद्भ्राम्य कृतनिश्चयः ।
आजघ्ने मूर्द्ध्नि कौन्तेयं गदया भीमवेगया । तया त्वभिहतो भीमः पुत्त्रेण तव पाण्डवः ।
नाकम्पत महाराज तदद्भुतमिवाभवत् । आश्चर्य्यञ्चापि तद्राजन् सर्व्वसैन्यान्यपूजयन् ।
यद्गदाभिहतो भीमो नाकम्पत पदात्पदं । ततो गुरुतरीं दीप्तां गदां हेमपरिष्कृतां ।

दुर्य्योधनाय व्यसृजद्भीमो भीमपराक्रमः। तं प्रहारमसंभ्रान्तो लाघवेन महाबलः।
मोघं दुर्य्योधनश्चक्रे तत्राभूद्विस्मयो महान्। सा तु मोघा गदा राजन् पतन्ती भीमचोदिता।
चालयामास पृथिवीं महानिर्घातनिस्वना। आस्थाय कौशिकान्मार्गानुत्पतन् स पुनः पुनः।
गदानिपातं प्रज्ञाय भीमसेनञ्च वञ्चितं। वञ्चयित्वा तथा भीमं गदया कुरुसत्तमः।
ताडयामास संक्रुद्धो वक्षोदेशे महाबलः। गदया निहतो भीमो मुह्यमानो महारणे। ११२५
नाभ्यमन्यत कर्त्तव्यं पुत्रेणाभ्याहतस्तव। तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने राजन् सोमकपाण्डवाः।
भृशोपहतसङ्कल्पा न हृष्टमनसोऽभवन्। स तु तेन प्रहारेण मातङ्ग इव रोषितः।
हस्तिवद्धस्तिसङ्काशमभिदुद्राव ते सुतं। ततस्तु तरसा भीमो गदया तनयन्तव।
अभिदुद्राव वेगेन सिंहो वनगजं यथा। उपसृत्य तु राजानं गदामोक्षविशारदः।
आविध्यत गदां राजन् समुद्दिश्य सुतन्तव। अताडयद्भीमसेनः पार्श्वे दुर्य्योधनं तदा। ११३०
स विह्वलः प्रहारेण जानुभ्यामगमन्महीं। तस्मिन् कुरुकुलश्रेष्ठे जानुभ्यामवनीं गते।
उदतिष्ठत्ततो नादः सृञ्जयानां जगत्पते। तेषान्तु निनदं श्रुत्वा सृञ्जयानां नरर्षभ।
अमर्षाद्भरतश्रेष्ठ पुत्रस्ते समकुप्यत। उत्थाय तु महाबाहुर्महानाग इव श्वसन्।
दिधक्षन्निव नेत्राभ्यां भीमसेनमवैक्षत। ततः स भरतश्रेष्ठो गदापाणिरभिद्रवन्।
प्रमथिष्यन्निव शिरो भीमसेनस्य संयुगे। स महात्मा महात्मानं भीमं भीमपराक्रमः। ११३५
अताडयच्छङ्खदेशे स चचालाचलोपमः। स भूयः शुशुभे पार्थस्ताडितो गदया रणे।
उद्भिन्नरुधिरो राजन् प्रभिन्न इव कुञ्जरः।
ततो गदां वीरहणीमयोमयीं प्रगृह्य वज्राशनितुल्यनिस्वनां। अताडयच्छत्रुममित्रकर्षणो बलेन विक्रम्य धनञ्जयाग्रजः।
स भीमसेनाभिहतस्तवात्मजः पपात सङ्कम्पितदेहबन्धनः। सुपुष्पितो मारुतवेगताडितो वने यथा शाल इवावघूर्णितः।
ततः प्रणेदुर्जहृषुश्च पाण्डवाः समीक्ष्य पुत्रं पतितं क्षितौ तव। ततः सुतस्ते प्रतिलभ्य चेतनां समुत्पपात द्विरदो यथा
ह्रदात्। ११४०
स पार्थिवो नित्यममर्षितस्तदा महारथः शिक्षितवत् परिभ्रमन्। अताडयत्पाण्डवमग्रतः स्थितं स विह्वलाङ्गो जगतीमुपा
स्पृशत्।
स सिंहनादं विननाद कौरवो निपात्य भूमौ युधि भीमसोजसा। बिभेद चैवाशनितुल्यतेजसा गदानिपातेन शरीररक्षणं।
ततोऽन्तरीक्षे निनदो महानभूद्दिवौकसामप्सरसाञ्च नेदुषां। पपात चोच्चैरमरप्रवेरितं विचित्रपुष्पोत्करवर्षमुत्तमं।
ततः परानाविशदुत्तमं भयं समीक्ष्य भूमौ पतितं नरोत्तमं। अहीयमानञ्च बलेन कौरवं निशम्य भेदं सुदृढस्य वर्म्मणः।
ततो मुहूर्त्तादुपलभ्य चेतनां प्रमृज्य वक्त्रं युधि मारुतात्मजः। धृतिं समालम्ब्य विवृत्य लोचने बलेन संस्तभ्य वृकोदरः
स्थितः। ११४५

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि गदायुद्धे अष्टपञ्चाशोऽध्यायः॥ ५८॥

॥ सञ्जय उवाच॥ समुदीर्णं ततो दृष्ट्वा संग्रामं कुरुमुख्ययोः। तथाऽब्रवीदर्ज्जुनस्तु वासुदेवं यशस्विनं।

अनयोर्व्वीरयोर्युद्धे को ज्यायान् भवतो मतः । कस्य वा को गुणो भूयानेतद्वद जनार्द्दन ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ उपदेशोऽनयोस्तुल्यो भीमस्तु बलवत्तरः । कृती यत्नपरस्त्वेष धार्त्तराष्ट्रो वृकोदरात् ।
भीमसेनस्तु धर्म्मेण युध्यमानो न जेष्यति । अन्यायेन तु युध्यन् वै हन्यादेव सुयोधनं ।
मायया निर्जिता देवैरसुरा इति नः श्रुतं । विरोचनस्तु शक्रेण मायया निर्ज्जितः स वै । ३२५०
मायया चाक्षिपत्तेजो वृत्रस्य बलसूदनः । तस्मान्मायामयं भीम आतिष्ठतु पराक्रमं ।
प्रतिज्ञातन्तु भीमेन द्यूतकाले धनञ्जय । ऊरू भेत्स्यामि ते संख्ये गदयेति सुयोधनं ।
सोऽयं प्रतिज्ञां ताञ्चापि पालयत्वरिकर्षणः । मायाविनन्तु राजानं माययैव निकृन्ततु ।
यद्येष बलमास्थाय न्यायेन प्रहरिष्यति । विषमस्थस्ततो राजा भविष्यति युधिष्ठिरः ।
पुनरेव तु वक्ष्यामि पाण्डवेय निबोध मे । धर्म्मराजापराधेन भयं नः पुनरागतं । ३२५५
कृत्वा हि सुमहत् कर्म्म हत्वा भीष्ममुखान् कुरून् । जयः प्राप्तो यशः प्राग्र्यं वैरञ्च प्रतियातितं ।
तदेवं विजयः प्राप्तः पुनः संशयितः कृतः । अबुद्धिरेषा महती धर्म्मराजस्य पाण्डव ।
यदेकविजये युद्धं पणितं घोरमीदृशं । सुयोधनः कृती वीर एकायनगतस्तथा ।
अपि चोशनसा गीतः श्रूयतेऽयं पुरातनः । श्लोकस्तत्त्वार्थसहितस्तन्मे निगदतः शृणु ।
पुनरावर्त्तमानानां भग्नानां जीवितैषिणां । भेतव्यमरिशेषाणां एकायनगता हि ते । ३२६०
साहसोत्पतितानाञ्च निराशानाञ्च जीविते । न शक्यमग्रतः स्थातुं शक्रेणापि धनञ्जय ।
सुयोधनमिमं भग्नं हतसैन्यं ह्रदं गतं । पराजितं वनप्रेप्सुं निराशं राज्यलम्भने ।
को न्वेष संयुगे प्राज्ञः पुनर्द्वन्द्वे समाह्वयेत् । अपि नो निर्ज्जितं राज्यं न हरेत सुयोधनः ।
यस्त्रयोदशवर्षाणि गदया कृतनिश्चयः । चरत्यूर्द्ध्वञ्च तिर्य्यक् च भीमसेनजिघांसया ।
एवञ्चेन्न महाबाहुरन्यायेन हनिष्यति । एष वः कौरवो राजा धार्त्तराष्ट्रो भविष्यति । ३२६५
धनञ्जयस्तु श्रुत्वैतत् केशवस्य महात्मनः । प्रेक्षतो भीमसेनस्य सव्यमूरुमताडयत् ।
गृह्य संज्ञां ततो भीमो गदया व्यचरद्रणे । मण्डलानि विचित्राणि यमकानीतराणि च ।
दक्षिणं मण्डलं सव्यं गोमूत्रकमथापि च । व्यचरत् पाण्डवो राजन्नरिं संमोहयन्निव ।
तथैव तव पुत्त्रोऽपि गदामार्गविशारदः । व्यचरल्लघु चित्रञ्च भीमसेनजिघांसया ।
आधुन्वन्तौ गदे घोरे चन्दनागुरुरूषिते । वैरस्यान्तं परीप्सन्तौ रणे क्रुद्धाविवान्तकौ । ३२७०
अन्योन्यन्तौ जिघांसन्तौ प्रवीरौ पुरुषर्षभौ । युयुधाते गरुत्मन्तौ यथा नागामिषैषिणौ ।
मण्डलानि विचित्राणि चरतोर्नृपभीमयोः । गदासम्पातजास्तत्र प्रजज्ञुः पावकार्च्चिषः ।
समं प्रहरतोस्तत्र शूरयोर्ब्बलिनोर्मृधे । क्षुब्धयोर्व्वायुना राजन् द्वयोरिव समुद्रयोः ।
तयोः प्रहरतोस्तुल्यं मत्तकुञ्जरयोरिव । गदानिर्घातसंह्रादः प्रहारात् समजायत ।
तस्मिंस्तदा संप्रहारे दारुणे संकुले भृशं । उभावपि परिश्रान्तौ युध्यमानावरिन्दमौ । ३२७५
तौ मुहूर्त्तं समाश्वस्य पुनरेव परन्तपौ । अभ्यहारयतां क्रुद्धौ प्रगृह्य महतीगदे ।

तयोः समभवद्युद्धं घोररूपमसंवृतं । गदानिपातै राजेन्द्र तक्षतोर्व्वै परस्परं ।
समरे प्रद्रुतौ तौ तु वृषभाक्षौ तरस्विनौ । अन्योन्यं जघ्नतुर्व्वीरौ पङ्कस्थौ महिषाविव ।
जर्ज्जरीकृतसर्व्वाङ्गौ रुधिरेणाभिसंप्लुतौ । ददृशाते हिमवति पुष्पिताविव किंशुकौ ।
दुर्य्योधनस्तु पार्थेन विवरे संप्रदर्शिते । ईषदुत्स्मयमानस्तु सहसा प्रससार ह । ३२८०
तमभ्यासगतं प्राज्ञो रणे प्रेक्ष्य वृकोदरः । अवाक्षिपद्गदां तस्मिन् वेगेन महता बली ।
आक्षिपन्तन्तु तं दृष्ट्वा पुत्त्रस्तव विशाम्पते । अवासर्पत्ततः स्थानात् सा मोघा न्यपतद्भुवि ।
मोक्षयित्वा प्रहारं तं सुतस्तव ससम्भ्रमात् । भीमसेनञ्च गदया प्राहरत् कुरुसत्तम ।
तस्य निस्यन्दमानेन रुधिरेणामितौजसः । प्रहारगुरुपाताच्च मूर्च्छेव समजायत ।
दुर्य्योधनो न तं वेद पीडितं पाण्डवं रणे । धारयामास भीमोऽपि शरीरमपि पीडितं । ३२८५
अमन्यत स्थितं ह्येनं प्रहरिष्यन्तमाहवे । अतो न प्राहरत्तस्मै पुनरेव तवात्मजः ।
ततो मुहूर्त्तमाश्वस्य दुर्य्योधनमुपस्थितं । वेगेनाभ्यपतद्राजन् भीमसेनः प्रतापवान् ।
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य संरब्धममितौजसं । मोघमस्य प्रहारं तं चिकीर्षुर्भरतर्षभ ।
अवस्थाने मतिं कृत्वा पुत्त्रस्तव महामनाः । इयेषोत्पतितुं राजंश्छलयिष्यन् वृकोदरं ।
अबुध्यद्भीमसेनस्तद्राज्ञस्तस्य चिकीर्षितं । अथास्य समभिद्रुत्य समुत्क्रुश्य च सिंहवत् । ३२९०
मृत्युं वञ्चयतो राजन् पुनरेवोत्पतिष्यतः । ऊरुभ्यां प्राहिणोद्राजन् गदां वेगेन पाण्डवः ।
सा वज्रनिष्पेषसमा प्रहिता भीमकर्म्मणा । ऊरू दुर्य्योधनस्याथ बभञ्ज प्रियदर्शनौ ।
स पपात नरव्याघ्रो वसुधामनुनादयन् । भग्नोरुर्भीमसेनेन पुत्त्रस्तव महीपते ।
ववुर्व्वाताः सनिर्घाताः पांशुवर्षं पपात च । चचाल पृथिवी चापि सवृक्षवनपर्व्वता ।
तस्मिन्निपतिते वीरे पत्यौ सर्व्वमहीक्षितां । महास्वना पुनर्दीप्ता सनिर्घाता भयङ्करी । ३२९५
पपात चोल्का महती पतिते पृथिवीपतौ । तथा शोणितवर्षञ्च पांशुवर्षञ्च भारत ।
ववर्ष मघवांस्तत्र तव पुत्त्रे निपातिते । यक्षाणां राक्षसानाञ्च पिशाचानां तथैव च ।
अन्तरीक्षे महानादः श्रूयते भरतर्षभ । तेन शब्देन घोरेण मृगाणामथ पक्षिणां ।
जज्ञे घोरतरः शब्दो बहूनां सर्व्वतो दिशं । ते यत्र वाजिनः शेषा गजाश्च मनुजैः सह ।
मुमुचुस्ते महानादं तव पुत्त्रे निपातिते । भेरीशङ्खमृदङ्गानामभवच्च स्वनो महान् । ३३००
अन्तर्भूमिगतैश्चैव तव पुत्त्रे निपातिते । बहुपादैर्बहुभुजैः कबन्धैर्घोरदर्शनैः ।
नृत्यद्भिर्भयदैर्व्याप्ता दिशस्तत्राभवन्नृप । ध्वजवन्तोऽस्त्रवन्तश्च शस्त्रवन्तस्तथैव च ।
प्राकम्पन्त ततो राजंस्तव पुत्त्रे निपातिते । ह्रदाः कूपाश्च रुधिरमुद्वेमुर्नृपसत्तम ।
नद्यश्च सुमहावेगाः प्रतिस्रोतोवहाऽभवन् । पुंलिङ्गा इव नार्य्यस्तु स्त्रीलिङ्गाः पुरुषाऽभवन् ।
दुर्य्योधने तदा राजन् पतिते तनये तव । दृष्ट्वा तानद्भुतोत्पातान् पाञ्चालाः पाण्डवैः सह । ३३०५
आविग्नमनसः सर्व्वे बभूवुर्भरतर्षभ । ययुर्देवा यथाकामं गन्धर्व्वाऽप्सरसस्तथा ।

कथयन्तोऽद्भुतं युद्धं मुनयोऽस्तव भारत । तथैव सिद्धा राजेन्द्र तथा वातिकचारणाः ।
नरसिंहौ प्रशंसन्तो विप्रजग्मुर्यथागतं ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धे दुर्य्योधनवधे ऊनषष्टोऽध्यायः ॥ ५९ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ तं पातितं ततो दृष्ट्वा महाशालमिवोद्गतं । प्रहृष्टमनसः सर्व्वे ददृशुस्तत्र पाण्डवाः ।
उन्मत्तमिव मातङ्गं सिंहेन विनिपातितं । ददृशुर्हृष्टरोमाणः सर्व्वे ते चापि सोमकाः । ३३१०
ततो दुर्य्योधनं हत्वा भीमसेनः प्रतापवान् । पातितं कौरवेन्द्रन्तमुपागम्येदमब्रवीत् ।
गौर्गौरिति पुरा मन्द द्रौपदीमेकवाससं । यत्सभायां हसन्नस्मांस्तदा वदसि दुर्म्मते ।
तस्यावहासस्य फलमद्य त्वं समवाप्नुहि । एवमुक्त्वा स वामेन पदा मौलिमुपास्पृशत् ।
शिरश्च राजसिंहस्य पादेन समलोडयत् । तथैव क्रोधसंरक्तो भीमः परबलार्द्दनः ।
पुनरेवाब्रवीद्वाक्यं यत्तच्छृणु नराधिप । येऽस्मान् पुरोपनृत्यन्त मूढा गौरिति गौरिति । ३३१५
तान् वयं प्रतिनृत्यामः पुनर्गौरिति गौरिति । नास्माकं निकृतिर्व्वह्निर्नाक्षद्यूतं न वञ्चना ।
स्वबाहुबलमाश्रित्य प्रबाधामो वयं रिपून् ।
सोऽवाप्य वैरस्य परस्य पारं वृकोदरः प्राह शनैः प्रहस्य । युधिष्ठिरं केशवसृञ्जयांश्च धनञ्जयं माद्रवतीसुतौ च ।
रजस्वलां द्रौपदीमानयन् ये ये चाप्यकुर्व्वन्त सदस्यवस्त्रां । तान् पश्यध्वं पाण्डवैर्धार्त्तराष्ट्रान् रणे हतांस्तपसा याज्ञसेन्याः ।
ये नः पुरा षण्ढतिलानवोचन् क्रूरा राज्ञो धृतराष्ट्रस्य पुत्राः । ते नो हताः सगणाः सानुबन्धाः कामं स्वर्गं नरकं वा पतामः ।
पुनश्च राज्ञः पतितस्य भूमौ स तां गदां स्कन्धगतां प्रगृह्य । वामेन पादेन शिरः प्रमृद्य दुर्य्योधनं नैकृतिकं न्यवोचत् । ३३२०
हृष्टेन राजन् कुरुसत्तमस्य क्षुद्रात्मना भीमसेनेन पादं । दृष्ट्वा कृतं मूर्द्धनि नाभ्यनन्दन् धर्म्मात्मानः सोमकानां प्रवर्हाः ।
तव पुत्त्रं तथा हत्वा कत्थमानं वृकोदरं । नृत्यमानञ्च बहुशो धर्म्मराजोऽब्रवीदिदं ।
गतोऽसि वैरस्यानृण्यं प्रतिज्ञा पूरिता त्वया । शुभेनैवाशुभेनाथ कर्म्मणा विरमाधुना ।
मा शिरोऽस्य पदा मर्द्दीर्म्मा धर्म्मस्तेऽतिगो भवेत् । राजा ज्ञातिर्हतश्चायं नैतन्न्याय्यं तवानघ । ३३२५
एकादशचमूनाथं कुरूणामधिपं तथा । मा स्प्राक्षीर्भीम पादेन राजानं ज्ञातिमेव च ।
हतबन्धुर्हतामात्यो भ्रष्टसैन्यो हतो मृधे । सर्व्वाकारेण शोच्योऽयं नावहास्योऽयमीश्वरः ।
विध्वस्तोऽयं हतामात्यो हतभ्राता हतप्रजः । उत्सन्नपिण्डो भ्राता च नैतन्न्याय्यं कृतं त्वया ।
धार्म्मिको भीमसेनोऽसावित्याहुस्त्वां पुरातनाः । स कस्माद्भीमसेन त्वं राजानमधितिष्ठसि ।
इत्युक्त्वा भीमसेनन्तु साश्रुकण्ठो युधिष्ठिरः । उपसृत्याब्रवीद्दीनो दुर्य्योधनमरिन्दमं । ३३३०
तात मन्युर्न ते कार्य्यो नात्मा शोच्यस्त्वया तथा । नूनं पूर्व्वकृतं कर्म्म सुघोरमनुभूयते ।
धात्रोपदिष्टं विषमं नूनं फलमसंस्कृतं । यद्वयं त्वां जिघांसामस्त्वञ्चास्मान् कुरुसत्तम ।
आत्मनो ह्यपराधेन महद्व्यसनमीदृशं । प्राप्तवानसि यल्लोभान्मदाद्बाल्याच्च भारत ।
घातयित्वा वयस्यांश्च भ्रातॄनथ पितॄंस्तथा । पुत्त्रान् पौत्त्रांस्तथा चान्यांस्ततोऽसि निधनङ्गतः ।
तवापराधादस्माभिर्भ्रातरस्ते निपातिताः । निहता ज्ञातयश्चापि दिष्टं मन्ये दुरत्ययं । ३३३५

नात्माऽनुशोचनीयस्ते श्लाघ्यो मृत्युस्तवानघ । वयमेवाधुना शोच्याः सर्व्वावस्थासु कौरव ।
कृपणं वर्त्तयिष्यामस्तैर्हीना बन्धुभिः प्रियैः । भ्रातॄणाञ्चैव विप्राणां तथा वै शोकविह्वलाः ।
कथं द्रक्ष्यामि विधवा वधूः शोकपरिप्लुताः । त्वमेकः प्रस्थितो राजन् स्वर्गे ते निलयो ध्रुवः ।
वयं नरकसंज्ञा वै दुःखं भोक्ष्याम दारुणं । स्नुषाश्च प्रस्नुषाश्चैव धृतराष्ट्रस्य विह्वलाः ।
गर्हयिष्यन्ति नो नूनं विधवाः शोककर्षिताः । ३३५०
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमुक्त्वा स दुःखार्त्तो निशश्वास स पार्थिवः । विललाप चिरञ्चापि धर्म्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि युधिष्ठिरविलापे षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अधर्म्मेण हतं दृष्ट्वा राजानं माधवोत्तमः । किमब्रवीत्तदा सूत बलदेवो महाबलः ।
गदायुद्धविशेषज्ञो गदायुद्धविशारदः । कृतवान् रौहिणेयो यत्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ शिरस्यभिहतं दृष्ट्वा भीमसेनेन ते सुतं । रामः प्रहरतां श्रेष्ठश्चुक्रोश बलवद्बली ।
ततो मध्ये नरेन्द्राणामूर्द्ध्वबाहुर्हलायुधः । कुर्व्वन्नार्त्तस्वरं घोरं धिग्धिग्भीमेत्युवाच ह । ३३५५
अहो धिग्यदधो नाभेः प्रहृतं धर्म्मविग्रहे । नैतद्दृष्टं गदायुद्धे कृतवान् यद्वृकोदरः ।
अधोनाभ्या न हन्तव्यमिति शास्त्रस्य निश्चयः । अयन्त्वशास्त्रविन्मूढः स्वच्छन्दात् सम्प्रवर्त्तते ।
तस्य तत्तद्ब्रुवाणस्य रोषः समभवन्महान् । ततो लाङ्गलमुद्यम्य भीममभ्यद्रवद्बली ।
तस्योर्द्ध्वबाहोः सदृशं रूपमासीन्महात्मनः । बहुधातुविचित्रस्य श्वेतस्येव महागिरेः ।
तमुत्पतन्तं जग्राह केशवो विनयान्वितः । बाहुभ्यां पीनवृत्ताभ्यां प्रयत्नाद्बलवद्बली । ३३६०
सितासितौ यदुवरौ शुशुभातेऽधिकं तदा । नभोगतौ यथा राजंश्चन्द्रसूर्य्यौ दिनक्षये ।
उवाच चैनं संरब्धं शमयन्निव केशवः । आत्मवृद्धिर्म्मित्रवृद्धिर्म्मित्रमित्रोदयस्तथा ।
विपरीतं द्विषत्स्वेतत् षड्विधा वृद्धिरात्मनः । आत्मन्यपि च मित्रेषु विपरीतं यदा भवेत् ।
तदा विद्यात्मनो ग्लानिमाशु शान्तिकरो भवेत् । अस्माकं सहजं मित्रं पाण्डवा शुद्धपौरुषाः ।
स्वकाः पितृष्वसुः पुत्रास्ते परैर्निकृता भृशं । प्रतिज्ञापालनं धर्म्मः क्षत्रियस्येह विद्यते । ३३६५
सुयोधनस्य गदया भङ्क्ताऽस्म्यूरू महाहवे । इति पूर्व्वं प्रतिज्ञातं भीमेन हि सभातले ।
मैत्रेयेणाभिशप्तश्च पूर्व्वमेव महर्षिणा । ऊरू भेत्स्यति ते भीमो गदयेति परन्तप ।
अतो दोषं न पश्यामि मा क्रुधस्त्वं प्रलम्बहन् । यौनैः सौहार्द्दैश्च सम्बन्धः सह पाण्डवैः ।
तेषां वृद्ध्या हि वृद्धिर्नो मा क्रुधः पुरुषर्षभ । वासुदेववचः श्रुत्वा सीरभृत् प्राह धर्म्मवित् ।
धर्म्मः सुचरितः सद्भिः स च द्वाभ्यां नियच्छति । अर्थश्चात्यर्थलुब्धस्य कामश्चातिप्रसङ्गिनः । ३३७०
धर्म्मार्थौ धर्म्मकामौ च कामार्थौ चाप्यपीडयन् । धर्म्मार्थकामान् योऽभ्येति सोऽत्यन्तं सुखमश्नुते ।
तदिदं व्याकुलं सर्व्वं कृतं धर्म्मस्य पीडनात् । भीमसेनेन गोविन्द कामं त्वन्तु यथात्थ मां ।
॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ अरोषणो हि धर्म्मात्मा सततं धर्म्मवत्सलः । भवान् प्रख्यायते लोके तस्मात् संशाम्य मा क्रुधः ।
प्राप्तं कलियुगं विद्धि प्रतिज्ञां पाण्डवस्य च । आनृण्यं यातु वैरस्य प्रतिज्ञायाश्च पाण्डवः ।

॥ सञ्जय उवाच ॥ धर्म्मच्छलमपि श्रुत्वा केशवात् स विशाम्पते । नैव प्रीतमना रामो वचनं प्राह संसदि ।
हत्वाऽधर्म्मेण राजानं धर्म्मात्मानं सुयोधनं । जिह्मयोधीति लोकेऽस्मिन् ख्यातिं यास्यति पाण्डवः ।
दुर्य्योधनोऽपि धर्म्मात्मा गतिं यास्यति शाश्वतीं । ऋजुयोधी हतो राजा धार्त्तराष्ट्रो नराधिपः ।
युद्धदीक्षां प्रविश्याजौ रणयज्ञं वितत्य च । हुत्वात्मानममित्राग्नौ प्राप चावभृथं यशः ।
इत्युक्त्वा रथमास्थाय रौहिणेयः प्रतापवान् । श्वेताभ्रशिखराकारः प्रययौ द्वारकां प्रति ।
पाञ्चालास्तु सवार्ष्णेयाः पाण्डवास्तु विशाम्पते । रामे द्वारवतीं याते नातिप्रमनसोऽभवन् ।
ततो युधिष्ठिरं दीनं चिन्तापरमधोमुखं । शोकोपहतसंकल्पं वासुदेवोऽब्रवीदिदं ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ धर्म्मराज किमर्थं त्वमधर्म्ममनुमन्यसे । हतबन्धोर्यदेतस्य पतितस्य विचेतसः ।
दुर्य्योधनस्य भीमेन मृद्यमानं शिरः पदा । उपप्रेक्षसि कस्मात्त्वं धर्म्मज्ञः सन्नराधिप ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न ममैतत् प्रियं कृष्ण यद्राजानं वृकोदरः । पदा मूर्द्ध्न्यस्पृशत् क्रोधात् न च हृष्ये कुलक्षये ।
निकृत्या निकृता नित्यं धृतराष्ट्रसुतैर्व्वयं । बहूनि परुषाण्युक्त्वा वनं प्रस्थापिताः स्म ह ।
भीमसेनस्य तद्दुःखमतीव हृदि वर्त्तते । इति सञ्चिन्त्य वार्ष्णेय मयैतत् समुपेक्षितं ।
तस्माद्धत्वा कृतप्रज्ञं लुब्धं कामवशानुगं । लभतां पाण्डवाः कामं धर्म्मेऽधर्म्मे च वा कृते ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ इत्युक्ते धर्म्मराजेन वासुदेवोऽब्रवीदिदं । काममस्त्वेतदिति वै कृच्छ्राद्यदुकुलोद्वहः ।
इत्युक्तो वासुदेवेन भीमप्रियहितैषिणा । अन्वमोदत तत् सर्व्वं यद्भीमेन कृतं युधि ।
भीमसेनोऽपि हत्वाजौ तव पुत्त्रममर्षणः । अभिवाद्याग्रतः स्थित्वा संप्रहृष्टः कृताञ्जलिः ।
प्रोवाच सुमहातेजा धर्म्मराजं युधिष्ठिरं । हर्षादुत्फुल्लनयनो जितकाशी विशाम्पते ।
तवाद्य पृथिवी राजन् क्षेमा निहतकण्टका । तां प्रशाधि महाराज स्वधर्म्ममनुपालय ।
यस्तु कर्त्ताऽस्य वैरस्य निकृत्या निकृतिप्रियः । सोऽयं विनिहतः शेते पृथिव्यां पृथिवीपते ।
दुःशासनप्रभृतयः सर्व्वे ते चोग्रवादिनः । राधेयः शकुनिश्चापि निहतास्तव शत्रवः ।
सेयं रत्नसमाकीर्णा मही सवनपर्व्वता । उपावृत्ता महाराज त्वामद्य निहतद्विषं ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ गतो वैरस्य निधनं हतो राजा सुयोधनः । कृष्णस्य मतमास्थाय विजितेयं वसुन्धरा ।
दिष्ट्या गतस्त्वमानृण्यं मातुः कोपस्य चोभयोः । दिष्ट्या जयसि दुर्द्धर्ष दिष्ट्या शत्रुर्निपातितः ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि बलदेवसान्त्वनायामेकषष्टोऽध्यायः ॥ ६१ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ हतं दुर्य्योधनं दृष्ट्वा भीमसेनेन संयुगे । पाण्डवाः सृञ्जयाश्चैव किमकुर्व्वत सञ्जय ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ हतं दुर्य्योधनं दृष्ट्वा भीमसेनेन संयुगे । सिंहेनेव महाराज मत्तं वनगजं यथा ।
प्रहृष्टमनसस्तत्र कृष्णेन सह पाण्डवाः । पाञ्चालाः सृञ्जयाश्चैव निहते कुरुनन्दने ।
आविध्यन्नुत्तरीयाणि सिंहनादांश्च नेदिरे । नैतान् हर्षसमाविष्टानियं सेहे वसुन्धरा ।
धनूंष्यन्ये व्याक्षिपन्त ज्याश्चाप्यन्ये तथाक्षिपन् । दध्मुरन्ये महाशङ्खानन्ये जघ्नुश्च दुन्दुभीः ।
चिक्रीडुश्च तथैवान्ये जहसुश्च तवाहिताः । अब्रुवंश्चासकृद्वीरा भीमसेनमिदं वचः ।

दुष्करं भवता कर्म्म रणेऽद्य सुमहत् कृतं । कौरवेन्द्रं रणे हत्वा गदयाऽतिकृतश्रमं ।
इन्द्रेणेव हि वृत्रस्य वधः परमसंयुगे । त्वया कृतममन्यन्त शत्रोर्व्वधमिमं जनाः । ३३९५
चरन्तं विविधान्मार्गान् मण्डलानि च सर्व्वशः । दुर्य्योधनमिमं शूरं कोऽन्यो हन्याद्वृकोदरात् ।
वैरस्य च गतः पारं त्वमिहान्यैः सुदुर्गमं । अशक्यमेतदन्येन सम्पादयितुमीदृशं ।
कुञ्जरेणेव मत्तेन वीर संग्राममूर्द्धनि । दुर्य्योधनशिरो दिष्ट्या पादेन मृदितं त्वया ।
सिंहेन महिषस्येव कृत्वा सङ्गरमद्भुतं । दुःशासनस्य रुधिरं दिष्ट्या पीतं त्वयाऽनघ ।
ये विप्रचक्रू राजानं धर्म्मात्मानं युधिष्ठिरं । मूर्द्ध्नि तेषां कृतः पादो दिष्ट्या ते स्वेन कर्म्मणा । ३४००
अमित्राणामधिष्ठानाद्वधाद्दुर्य्योधनस्य च । भीम दिष्ट्या पृथिव्यान्ते प्रथितं सुमहद्यशः ।
एवं नूनं हते वृत्रे शक्रं नन्दन्ति वन्दिनः । तथा त्वां निहतामित्रं वयं नन्दाम भारत ।
दुर्य्योधनवधे यानि रोमाणि हृषितानि नः । अद्यापि न विहृष्यन्ते तानि तद्विद्धि भारत ।
इत्यब्रुवन् भीमसेनं वातिकास्तत्र सङ्गताः । तान् दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रान् पाञ्चालान् पाण्डवैः सह ।
ब्रुवतोऽसदृशञ्चैव प्रोवाच मधुसूदनः । न न्याय्यं निहतं शत्रुं भूयो हन्तुं नराधिपाः । ३४०५
असकृद्वाग्भिरुग्राभिर्निहतो ह्येष मन्दधीः । तदैवैष हतः पापो यदैव निरपत्रपः ।
लुब्धः पापसहायश्च सुहृदां शासनातिगः । बहुशो विदुरद्रोणकृपगाङ्गेयसृञ्जयैः ।
पाण्डुभ्यः प्रार्थ्यमानोऽपि पित्र्यमंशं न दत्तवान् । नैष योग्योऽद्य मित्रं वा शत्रुर्व्वा पुरुषाधमः ।
किमनेनातिभुग्नेन वाग्भिः काष्ठसधर्म्मणा । रथेष्वारोहत क्षिप्रं गच्छामो वसुधाधिपाः ।
दिष्ट्या हतोऽयं पापात्मा सामात्यज्ञातिबान्धवः । इति श्रुत्वा त्वधिक्षेपं कृष्णाद्दुर्य्योधनो नृपः । ३४१०
अमर्षवशमापन्न उदतिष्ठद्विशाम्पते । स्फिग्देशेनोपविष्टः स दोर्भ्यां विष्टभ्य मेदिनीं ।
दृष्टिं भ्रूसङ्कटां कृत्वा वासुदेवे न्यपातयत् । अर्द्धोन्नतशरीरस्य रूपमासीन्नृपस्य तु ।
क्रुद्धस्याशीविषस्येव च्छिन्नपुच्छस्य भारत । प्राणान्तकरणीं घोरां वेदनामप्यचिन्तयन् ।
दुर्य्योधनो वासुदेवं वाग्भिरुग्राभिरार्द्दयत् । कंसदासस्य दायाद न ते लज्जास्त्यनेन वै ।
अधर्म्मेण गदायुद्धे यदहं विनिपातितः । ऊरू भिन्धीति भीमस्य स्मृतिं मिथ्या प्रयच्छता । ३४१५
किं न विज्ञातमेतन्मे यदर्ज्जुनमवोचथाः । घातयित्वा महीपालानृजुयुद्धान् सहस्रशः ।
जिह्मैरुपायैर्व्विविधैर्न ते लज्जा न ते घृणा । अहन्यहनि शूराणां कुर्व्वाणः कदनं महत् ।
शिखण्डिनं पुरस्कृत्य पातितस्ते पितामहः । अश्वत्थाम्नः सनामानं हत्वा नागं सुदुर्म्मते ।
आचार्य्यो न्यासितः शस्त्रं किन्तन्न विदितं मया । स चानेन नृशंसेन धृष्टद्युम्नेन वीर्य्यवान् ।
पात्यमानस्त्वया दृष्टो न चैनं त्वमवारयः । बधार्थं पाण्डुपुत्त्रस्य याचितां शक्तिमेव च । ३४२०
घटोत्कचे व्यंसयतः कस्त्वत्तः पापकृत्तमः । छिन्नहस्तः प्रायगतस्तथा भूरिश्रवा बली ।
त्वया निसृष्टेन हतः शैनेयेन महात्मना । कुर्व्वाणश्चोत्तमं कर्म्म कर्णः पार्थजिगीषया ।
व्यंसनेनाश्वसेनस्य पन्नगेन्द्रसुतस्य वै । पुनश्च पतिते चक्रे व्यसनार्त्तः पराजितः ।

पातितः समरे कर्णश्चक्रव्यग्रोऽग्रणीर्नृणां । यदि माञ्चापि कर्णश्च भीष्मद्रोणौ च संयतौ ।
ऋजुना प्रतियुध्येयां न ते स्याद्विजयो ध्रुवं । त्वया पुनरनार्य्येण जिह्ममार्गेण पार्थिवाः । ३५२५
स्वधर्म्ममनुतिष्ठन्तो वयञ्चान्ये च घातिताः ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ हतस्त्वमसि गान्धारे सभ्रातृसुतबान्धवः । सगणः ससुहृच्चैव पापमार्गमनुष्ठितः ।
तवैव दुष्कृतैर्व्वीरौ भीष्मद्रोणौ निपातितौ । कर्णश्च निहतः संख्ये तव शीलानुवर्त्तकः ।
याच्यमानं मया मूढ पित्र्यमंशं न दित्ससि । पाण्डवेभ्यः स्वराज्यञ्च लोभात् शकुनिनिश्चयात ।
विषन्ते भीमसेनाय दत्तं सर्व्वे च पाण्डवाः । प्रदीपिता जतुगृहे मात्रा सह सुदुर्म्मते । ३५३०
सभायां याज्ञसेनी च क्लिष्टा द्यूते रजस्वला । तदैव तावद्दुष्टात्मन् वध्यस्त्वं निरपत्रपः ।
अनागसञ्च धर्म्मज्ञं सौबलेनाक्षवेदिना । निकृत्या यत्पराजैषीस्तस्मादसि हतो रणे ।
जयद्रथेन पापेन यत्कृष्णा क्लेशिता वने । यातेषु मृगयाञ्चैव तृणविन्दोरथाश्रमं ।
अभिमन्युश्च यद्बाल एको बहुभिराहवे । त्वद्दोषैर्निहतः पाप तस्मादसि हतो रणे ।
यान्यकार्य्याणि चास्माकं कृतानीति प्रभाषसे । वैगुण्येन तवात्यर्थं सर्व्वं हि तदनुष्ठितं । ३५३५
बृहस्पतेरुशनसो नोपदेशः श्रुतस्त्वया । वृद्धा नोपासिताश्चैव हितं वाक्यं न ते श्रुतं ।
लोभेनातिबलेन त्वं तृष्णया च वशीकृतः । कृतवानस्यकार्य्याणि विपाकस्तस्य भुज्यतां ।
॥ दुर्य्योधन उवाच ॥ अधीतं विधिवद्दत्तं भूः प्रशास्ता ससागरा । मूर्द्ध्नि स्थितममित्राणां को नु स्वन्ततरो मया ।
यदिष्टं क्षत्रबन्धूनां स्वधर्म्ममनुपश्यतां । यदिदं निधनं प्राप्तः को नु स्वन्ततरो मया ।
देवार्हा मानुषा भोगाः प्राप्ता असुलभा नृपैः । ऐश्वर्य्यञ्चोत्तमं प्राप्तं को नु स्वन्ततरो मया । ३५४०
ससुहृत्सानुजश्चैव स्वर्गं गन्ता ऽहमच्युत । यूयं निहतसङ्कल्पाः शोचन्तो वर्त्तयिष्यथ ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ अस्य वाक्यस्य निधने कुरुराजस्य धीमतः । अपतत् सुमहद्वर्षं पुष्पाणां पुण्यगन्धिनां ।
अवादयन्त गन्धर्व्वा वादित्रं सुमनोहरं । जगुश्चाप्सरसो राज्ञो यशः सम्बद्धमेव च ।
सिद्धाश्च मुमुचुर्व्वाचः साधु साध्विति भारत । ववौ च सुरभिर्व्वायुः पुण्यगन्धो मृदुः सुखः ।
व्यराजंश्च दिशः सर्व्वा नभो वैदूर्य्यसन्निभं । अत्यद्भुतानि ते दृष्ट्वा वासुदेवपुरोगमाः । ३५४५
दुर्य्योधनस्य पूजान्तु दृष्ट्वा व्रीडामुपागमन् । हतांश्चाधर्म्मतः श्रुत्वा शोकार्त्ताः शुशुचुर्हि ते ।
भीष्मं द्रोणं तथा कर्णं भूरिश्रवसमेव च । तांस्तु चिन्तापरान् दृष्ट्वा पाण्डवान् दीनचेतसः ।
प्रोवाचेदं वचः कृष्णो मेघदुन्दुभिनिस्वनः । नैष शक्योऽतिशीघ्रास्त्रस्ते च सर्व्वे महारथाः ।
ऋजुयुद्धेन विक्रान्ता हन्तुं युष्माभिराहवे । नैष शक्यः कदाचित्तु हन्तुं धर्म्मेण पार्थिवः ।
ते वा भीष्ममुखाः सर्व्वे महेष्वासा महारथाः । मयाऽनेकैरुपायैस्तु मायायोगेन चाहताः । ३५५०
हतास्ते सर्व्व एवाजौ भवतां हितमिच्छता । यदि नैवंविधं जातु कुर्य्यां जिह्ममहं रणे ।
कुतो वो विजयो भूयः कुतो राज्यं कुतो धनं । ते हि सर्व्वे महात्मानश्चत्वारोऽतिरथा भुवि ।
न शक्या धर्म्मतो हन्तुं लोकपालैरपि स्वयं । तथैवायं गदापाणिर्धार्त्तराष्ट्रो गतक्लमः ।

न शक्यो धर्म्मतो हन्तुं कालेनापीह दण्डिना । न च वो हृदि कर्त्तव्यं यदयं घातितो रिपुः ।
मिथ्या वध्यास्तथोपायैर्ब्बहवः शत्रवोऽधिकाः । पूर्ब्बैरनुगतो मार्गो देवैरसुरघातिभिः । ३५५५
सद्भिश्चानुगतः पन्थाः सर्ब्बैरेवानुगम्यते । कृतकृत्याः स्म सायाह्ने निवासं रोचयामहे ।
साश्वनागरथाः सर्ब्बे विश्रमामो नराधिपाः । वासुदेववचः श्रुत्वा तदानीं पाण्डवैः सह ।
पाञ्चाला भृशसंहृष्टा विनेदुः सिंहसङ्घवत् । ततः प्राध्मापयन् शङ्खान् पाञ्चजन्यञ्च माधवः ।
हृष्टा दुर्य्योधनं दृष्ट्वा निहतं पुरुषर्षभ ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि कृष्णपाण्डवसंवादे द्विषष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततस्ते प्रययुः सर्व्वे निवासाय महीक्षितः । शङ्खान् प्रध्मापयन्तो वै हृष्टाः परिघबाहवः । ३५६०
पाण्डवान् गच्छतश्चापि शिविरं नो विशाम्पते । महेष्वासोऽन्वगात् पश्चाद्युयुत्सुः सात्यकिस्तथा ।
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपदेयाश्च सर्व्वशः । सर्व्वे चान्ये महेष्वासा ययुः स्वशिविराण्युत ।
ततस्ते प्राविशन् पार्था हतत्विट्कं हतेश्वरं । दुर्य्योधनस्य शिविरं रङ्गवद्विसृते जने ।
हतोत्सवं पुरमिव हृतनागमिव ह्रदं । स्त्रीवर्षवरभूयिष्ठं वृद्धामात्यैरधिष्ठितं ।
तत्रैतान् पर्य्युपातिष्ठन् दुर्य्योधनपुरःसराः । कृताञ्जलिपुटा राजन् काषायमलिनाम्बराः । ३५६५
शिविरं समनुप्राप्य कुरुराजस्य पाण्डवाः । अवतेरुर्म्महाराज रथेभ्यो रथसत्तमाः ।
ततो गाण्डीवधन्वानमभ्यभाषत केशवः । स्थितः प्रियहितो नित्यमतीव भरतर्षभ ।
अवरोपय गाण्डीवमक्षय्यौ च महेषुधी । अथाहमवरोक्ष्यामि पश्चाद्भरतसत्तम ।
स्वयञ्चैवावरोह त्वमेतत् श्रेयस्तवानघ । तच्चाकरोत्तथा वीरः पाण्डुपुत्रो धनञ्जयः ।
अथ पश्चात्ततः कृष्णो रश्मीनुत्सृज्य वाजिनां । अवारोहत मेधावी रथाद्गाण्डीवधन्वनः । ३५७०
अथावतीर्णे भूतानामीश्वरे सुमहात्मनि । कपिरन्तर्दधे दिव्यो ध्वजो गाण्डीवधन्वनः ।
स दग्धो द्रोणकर्णाभ्यां दिव्यैरस्त्रैर्म्महारथः । अथ दीप्तोऽग्निना ह्याशु प्रजज्वाल महीपते ।
सोपासङ्गः सरश्मिश्च साश्वः सयुगबन्धुरः । भस्मीभूतोऽपतद्भूमौ रथो गाण्डीवधन्वनः ।
तं तथा भस्मभूतन्तु दृष्ट्वा पाण्डुसुताः प्रभो । अभवन् विस्मिता राजन्नर्ज्जुनश्चेदमब्रवीत् ।
कृताञ्जलिः सप्रणयं प्रणिपत्याभिवाद्य च । गोविन्द कस्माद्भगवन् रथो दग्धोऽयमग्निना । ३५७५
किमेतन्महदाश्चर्य्यमभवद्यदुनन्दन । तन्मे ब्रूहि महाबाहो श्रोतव्यं यदि मन्यसे ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ अस्त्रैर्ब्बहुविधैर्द्दग्धः पूर्ब्बमेवायमर्ज्जुन । मदधिष्ठितत्वात् समरे न विशीर्णः परन्तप ।
इदानीन्तु विशीर्णोऽयं दग्धो ब्रह्मास्त्रतेजसा । मया विमुक्तः कौन्तेय त्वय्यद्य कृतकर्म्मणि ।
ईषदुत्स्मयमानस्तु भगवान् केशवोऽरिहा । परिष्वज्य च राजानं युधिष्ठिरमभाषत ।
दिष्ट्या जयसि कौन्तेय दिष्ट्या ते शत्रवो हताः । दिष्ट्या गाण्डीवधन्वा च भीमसेनश्च पाण्डवः । ३५८०
त्वञ्चापि कुशली राजन् माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । मुक्ता वीरक्षयादस्मात् संग्रामान्निहतद्विषः ।
क्षिप्रमुत्तरकालानि कुरु कार्य्याणि भारत । उपयातमुपप्लव्यं सह गाण्डीवधन्वना ।

आनीय मधुपर्कं मां यत्पुरा त्वमवोचथाः । एष भ्राता सखा चैव तव कृष्ण धनञ्जयः ।
रक्षितव्यो महाबाहो सर्व्वास्वापत्स्विति प्रभो । तव चैवं ब्रुवाणस्य तथेत्येवाहमब्रुवं ।
स सव्यसाची गुप्तस्ते विजयी च जनेश्वर । भ्रातृभिः सह राजेन्द्र शूरः सत्यपराक्रमः ।
मुक्तो वीरक्षयादस्मात् संग्रामाल्लोमहर्षणात् । एवमुक्तस्तु कृष्णेन धर्म्मराजो युधिष्ठिरः ।
हृष्टरोमा महाराज प्रत्युवाच जनार्द्दनं ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ प्रमुक्तं द्रोणकर्णाभ्यां ब्रह्मास्त्रमरिमर्द्दन । कस्त्वदन्यः सहेत् साक्षादपि वज्री पुरन्दरः ।
भवतस्तु प्रसादेन संशप्तकगणा जिताः । महारणगतः पार्थो यच्च नासीत् पराङ्मुखः ।
तथैव च महाबाहो पर्य्यायैर्ब्बहुभिर्म्मया । कर्म्मणामनुसन्तानं तेजसश्च गतिं प्रभो ।
उपप्लव्ये महर्षिर्म्मे कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् । यतो धर्म्मस्ततः कृष्णो यतः कृष्णस्ततो जयः ।
इत्येवमुक्ते ते वीराः शिबिरं तव भारत । प्रविश्य प्रत्यपद्यन्त कोषरत्नर्द्धिसञ्चयान् ।
रजतं जातरूपञ्च मणीनथ च मौक्तिकान् । भूषणान्यथ मुख्यानि कम्बलान्यजिनानि च ।
दासीदासमसंख्येयं राज्योपकरणानि च । ते प्राप्य धनमक्षय्यं त्वदीयं भरतर्षभ ।
उदक्रोशन्महाभागा नरेन्द्रा विजितारयः । ते तु वीराः समाश्वस्य वाहनान्यवमुच्य च ।
अतिष्ठन्त मुहुः सर्व्वे पाण्डवाः सात्यकिस्तथा । अथाब्रवीन्महाराज वासुदेवो महायशाः ।
अस्माभिर्म्मङ्गलार्थाय वस्तव्यं शिबिराद्बहिः । तथेत्युक्त्वा हि ते सर्व्वे पाण्डवाः सात्यकिस्तथा ।
वासुदेवेन सहिता मङ्गलार्थं बहिर्ययुः । ते समासाद्य सरितं पुण्यामोघवतीं नृप ।
न्यवसन्नथ तां रात्रिं पाण्डवा हतशत्रवः । ततः सम्प्रेषयामासुर्यादवं नागसाह्वयं ।
ततः प्रायाज्जवेनाशु वासुदेवः प्रतापवान् । दारुकं रथमारोप्य येन राजाऽम्बिकासुतः ।
तमूचुः सम्प्रयास्यन्तं शैब्यसुग्रीववाहनं । प्रत्याश्वासय गान्धारीं हतपुत्रां यशस्विनीं ।
स प्रायात् पाण्डवैरुक्तस्तत्पुरं सात्वताम्बरः । आससाद ततः क्षिप्रं गान्धारीं निहतात्मजां ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि वासुदेववाक्ये त्रिषष्टोऽध्यायः ॥ ६३ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं द्विजशार्दूल धर्म्मराजो युधिष्ठिरः । गान्धार्य्याः प्रेषयामास वासुदेवं परन्तपं ।
यदा पूर्व्वं गतः कृष्णः शमार्थं कौरवान् प्रति । न च तं लब्धवान् कामं ततो युद्धमभूदिदं ।
निहतेषु तु योधेषु हते दुर्य्योधने तदा । पृथिव्यां पाण्डवेयस्य निःसपत्ने कृते युधि ।
विद्रुते शिबिरे शून्ये प्राप्ते यशसि चोत्तमे । किन्नु तत् कारणं ब्रह्मन् येन कृष्णो गतः पुनः ।
न चैतत् कारणं ब्रह्मन्नल्पं विप्रतिभाति मे । यत्रागमदमेयात्मा स्वयमेव जनार्द्दनः ।
तत्त्वतो वै समाचक्ष्व सर्व्वमध्वर्य्युसत्तम । यच्चात्र कारणं ब्रह्मन् कार्य्यस्यास्य विनिश्चये ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ त्वद्युक्तोऽयमनुप्रश्नो यन्मां पृच्छसि पार्थिव । तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यथावद्भरतर्षभ ।
हतं दुर्य्योधनं दृष्ट्वा भीमसेनेन संयुगे । व्युत्क्रम्य समयं राजन् धार्त्तराष्ट्रं महाबलं ।
अन्यायेन हतं दृष्ट्वा गदायुद्धेन भारत । युधिष्ठिरं महाराज महद्भयमथाविशत् ।

चिन्तयानो महाभागां गान्धारीं तपसाऽन्वितां । घोरेण तपसा युक्ता त्रैलोक्यमपि सा दहेत् ।
तस्य चिन्तयमानस्य बुद्धिः समभवत्तदा । गान्धार्य्याः क्रोधदीप्तायाः पूर्व्वं प्रशमनं भवेत् ।
सा हि पुत्त्रबधं श्रुत्वा कृतमस्माभिरीदृशं । मानसेनाग्निना क्रुद्धा भस्मसान्नः करिष्यति ।
कथं दुःखमिदं तीव्रं गान्धारी सम्प्रसह्यति । श्रुत्वा विनिहतं पुत्त्रं छलेनाजिह्मयोधिनं । २५१५
एवं विचिन्त्य बहुधा भयशोकसमन्वितः । वासुदेवमिदं वाक्यं धर्म्मराजोऽभ्यभाषत ।
तव प्रसादाद्गोविन्द राज्यं निहतकण्टकं । अप्राप्यं मनसाऽपीदं प्राप्तमस्माभिरच्युत ।
प्रत्यक्षं मे महाबाहो सङ्ग्रामे लोमहर्षणे । विमर्द्दः सुमहान् प्राप्तस्त्वया यादवनन्दन ।
त्वया देवासुरे युद्धे बधार्थममरद्विषां । यथा सा[illegible]बुधद्विषः ।
साह्यं तथा महाबाहो ददद्भुः पाण्डवान्नृप । [illegible] हि हता वयं । २५२०
यदि न त्वं भवेन्नाथः फाल्गुनस्य समाहितः । [illegible]देव बलार्णवः ।
गदाप्रहारा विपुलाः परि[illegible]पालैश्च तोमरैः सपरश्वधैः ।
अस्मत्कृते त्वया कृष्ण वाचः सपरुषाः श्रुताः । शस्त्राणाञ्च निपाता वै वज्रस्पर्शोपमा रणे ।
ते च ते सफला जाता हते दुर्य्योधनेऽच्युत । तत् सर्व्वं न यथा नश्येत् पुनः कृष्ण तथा कुरु ।
सन्देहदोलां प्राप्तं नश्चेतः कृष्ण जये सति । गान्धार्य्या हि महाबाहो क्रोधं बुध्यस्व माधव । २५२५
सा हि नित्यं महाभागा तपसोग्रेण कर्षिता । पुत्त्रपौत्त्रबधं श्रुत्वा ध्रुवं नः सम्प्रधक्ष्यति ।
तस्याः प्रसादनं वीर प्राप्तकालं मतं मम । कश्च तां क्रोधताम्राक्षीं पुत्त्रव्यसनकर्षितां ।
वीक्षितुं पुरुषः शक्तस्त्वामृते पुरुषोत्तम । तत्र मे गमनं प्राप्तं रोचते तव माधव ।
गान्धार्य्याः क्रोधदीप्तायाः प्रशमार्थमरिन्दम । त्वं हि कर्त्ता विकर्त्ता च लोकानां प्रभवाव्ययः ।
हेतुकारणसंयुक्तैर्व्वाक्यैः कालसमीरितैः । क्षिप्रमेव महाबाहो गान्धारीं शमयिष्यसि । २५३०
पितामहश्च भगवान् कृष्णस्तत्र भविष्यति । सर्व्वथा ते महाबाहो गान्धार्य्याः क्रोधनाशनं ।
कर्त्तव्यं सात्त्वतां श्रेष्ठ पाण्डवानां हितार्थिना । धर्म्मराजस्य वचनं श्रुत्वा यदुकुलोद्वहः ।
आमन्त्र्य दारुकं प्राह रथः सज्जो विधीयतां । केशवस्य वचः श्रुत्वा त्वरमाणोऽथ दारुकः ।
न्यवेदयद्रथं सज्जं केशवाय महात्मने । तं रथं यादवश्रेष्ठः समारुह्य परन्तपः ।
जगाम हास्तिनपुरं त्वरितः केशवो विभुः । ततः प्रायान्महाराज माधवो भगवान्रथी । २५३५
नागसाह्वयमासाद्य प्रविवेश च वीर्य्यवान् । प्रविश्य नगरं वीरो रथघोषेण नादयन् ।
विदितो धृतराष्ट्रस्य सोऽवतीर्य्य रथोत्तमात् । अभ्यगच्छददीनात्मा धृतराष्ट्रनिवेशनं ।
पूर्व्वञ्चाभिगतन्तत्र सोऽपश्यदृषिसत्तमं । पादौ प्रपीड्य कृष्णस्य राज्ञश्चापि जनार्द्दनः ।
अभ्यवादयदव्यग्रो गान्धारीञ्चापि केशवः । ततस्तु यादवश्रेष्ठो धृतराष्ट्रमधोक्षजः ।
पाणिमालम्ब्य राजेन्द्र सुस्वरं प्ररुरोद ह । स मुहूर्त्तादिवोत्सृज्य वाष्पं शोकसमुद्भवं । २५४०
प्रक्षाल्य वारिणा नेत्रे ह्याचम्य च यथाविधि । उवाच प्रस्तुतं वाक्यं धृतराष्ट्रमरिन्दमः ।

न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिद्भूतभव्यस्य भारत । कालस्य च यथा वृत्तं तत्ते सुविदितं प्रभो ।
यदिदं पाण्डवैः सर्व्वैस्तव चित्तानुरोधिभिः । कथं कुलक्षयो न स्यात्तथा क्षत्रस्य भारत ।
भ्रातृभिः समयं कृत्वा क्षान्तवान् धर्म्मवत्सलः । द्यूतच्छलजितैः शुद्धैर्व्वनवासोऽभ्युपागतः ।
अज्ञातवासचर्य्या च नानावेशसमावृतैः । अन्ये च बहवः क्लेशास्त्वशक्तैरिव सर्व्वदा । ३५३५
मया च स्वयमागम्य युद्धकाल उपस्थिते । सर्व्वलोकस्य सान्निध्ये ग्रामांस्त्वं पञ्च याचितः ।
त्वया कालोपसृष्टेन लोभतो नापि वर्ज्जिताः । तवापराधान्नृपते सर्व्वं क्षत्रं क्षयं गतं ।
भीष्मेण सोमदत्तेन बाह्लीकेन कृपेण च । द्रोणेन च सपुत्त्रेण विदुरेण च धीमता ।
याचितस्त्वं शमं नित्यं न च तत्कृतवानसि । कालोपहतचित्ता हि सर्व्वे मुह्यन्ति भारत ।
यथा मूढो भवान् पूर्व्वमस्मिन्नर्थे समुद्यते । किमन्यत् कालयोगाद्धि दिष्टमेव परायणं । ३५४०
मा च दोषान्महाप्राज्ञ पाण्डवेषु निवेशय । अल्पोऽप्यतिक्रमो नास्ति पाण्डवानां महात्मनां ।
धर्म्मतो न्यायतश्चैव स्नेहतश्च परन्तप । एतत् सर्व्वन्तु विज्ञाय आत्मदोषकृतं विभो ।
असूयां पाण्डुपुत्त्रेषु न भवान् कर्त्तुमर्हति । कुलं वंशश्च पिण्डश्च यच्च पुत्त्रकृतं फलं ।
गान्धार्य्यास्तव चैवाद्य पाण्डवेषु प्रतिष्ठितं । त्वञ्चैव कुरुशार्द्दूल गान्धारी च यशस्विनी ।
मा शुचो नरशार्द्दूल पाण्डवान् प्रति किल्बिषं । एतत्सर्व्वमनुध्यात्वा आत्मनश्च व्यतिक्रमं । ३५४५
शिवेन पाण्डवान् पाहि नमस्ते भरतर्षभ । जानासि च महाबाहो धर्म्मराजस्य या त्वयि ।
भक्तिर्भरतशार्द्दूल स्नेहश्चापि स्वभावतः । एतच्च कदनं कृत्वा शत्रूणामपकारिणां ।
दह्यते स दिवारात्रौ न च शर्म्माधिगच्छति । त्वाञ्चैव नरशार्द्दूल गान्धारीञ्च यशस्विनीं ।
स शोचन्नरशार्द्दूल शान्तिं नैवाधिगच्छति । ह्रिया च परयाविष्टो भवन्तं नाधिगच्छति ।
पुत्त्रशोकाभिसन्तप्तं बुद्धिव्याकुलितेन्द्रियं । एवमुक्त्वा महाराज धृतराष्ट्रं यदूत्तमः । ३५५०
उवाच परमं वाक्यं गान्धारीं शोककर्षितां । सौबलेयि निबोध त्वं यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु ।
त्वत्समा नास्ति लोकेऽस्मिन्नद्य सीमन्तिनी शुभे । जानामि च यथा राज्ञि सभायां मम सन्निधौ ।
धर्म्मार्थसहितं वाक्यमुभयोः पक्षयोर्हितं । उक्तवत्यसि कल्याणि न च ते तनयैः कृतं ।
दुर्य्योधनस्त्वया चोक्तो जयार्थी परुषं वचः । शृणु मूढ वचो मह्यं यतो धर्म्मस्ततो जयः ।
तदिदं समनुप्राप्तं तव वाक्यं नृपात्मजे । एवं विदित्वा कल्याणि मा स्म शोके मनः कृथाः । ३५५५
पाण्डवानां विनाशाय मा ते बुद्धिः कदाचन । शक्ता चासि महाभागे पृथिवीं सचराचरां ।
चक्षुषा क्रोधदीप्तेन निर्द्दग्धुं तपसो बलात् । वासुदेववचः श्रुत्वा गान्धारी वाक्यमब्रवीत् ।
एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि केशव । आधिभिर्द्दह्यमानाया मतिः सञ्चलिता मम ।
सा मे व्यवस्थिता श्रुत्वा तव वाक्यं जनार्द्दन । राज्ञस्त्वन्धस्य वृद्धस्य हतपुत्त्रस्य केशव ।
त्वङ्गतिः सहितैर्व्वीरैः पाण्डवैर्द्विपदाम्बर । एतावदुक्त्वा वचनं मुखं प्रच्छाद्य वाससा । ३५६०
पुत्त्रशोकाभिसन्तप्ता गान्धारी प्ररुरोद ह । तत एनां महाबाहुः केशवः शोककर्षितां ।

हेतुकारणसंयुक्तैर्व्वाक्यैराश्वासयत् प्रभुः। समाश्वास्य च गान्धारीं धृतराष्ट्रञ्च माधवः।
द्रौणिसङ्कल्पितं भावमवबुध्यत केशवः। ततस्त्वरित उत्थाय पादौ मूर्द्ध्ना प्रणम्य च।
द्वैपायनस्य राजेन्द्र ततः कौरवमब्रवीत्। आपृच्छे त्वां कुरुश्रेष्ठ मा च शोके मनः कृथाः।
द्रौणेः पापोऽस्त्यभिप्रायस्तेनास्मि सहसोत्थितः। पाण्डवानां वधे रात्रौ बुद्धिस्तेन प्रदर्शिता। ३५७५
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं गान्धार्य्या सहितोऽब्रवीत्। धृतराष्ट्रो महाबाहुः केशवं केशिसूदनं।
शीघ्रं गच्छ महाबाहो पाण्डवान् परिपालय। भूयस्त्वया समेष्यामि क्षिप्रमेव जनार्द्दन।
प्रायात्ततस्तु त्वरितो दारुकेण सहाच्युतः। वासुदेवे गते राजन् धृतराष्ट्रं जनेश्वरं।
आश्वासयदमेयात्मा व्यासो लोकनमस्कृतः। वासुदेवोऽपि धर्म्मात्मा कृतकृत्यो जगाम ह।
शिविरं हास्तिनपुरात् दिदृक्षुः पाण्डवान्नृप। आगम्य शिविरं रात्रौ सोऽभ्यगच्छत पाण्डवान्। ३५८०
तच्च तेभ्यः समाख्याय सहितस्तैः समाहितः।

इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि धृतराष्ट्रगान्धारीप्रबोधने चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अधिष्ठितः पदा मूर्द्ध्नि भग्नसक्थो महीं गतः। शौटीर्य्यमानी पुत्त्रो मे किमभाषत सञ्जय।
अत्यर्थकोपनो राजा जातवैरश्च पाण्डुषु। व्यसनं परमं प्राप्तः किमाह परमाहवे।
॥ सञ्जय उवाच ॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि यथा वृत्तं नराधिप। राज्ञा यदुक्तं भग्नेन तस्मिन् व्यसन आगते।
भग्नसक्थो नृपो राजन् पांशुना सोऽवगुण्ठितः। यमयन्मूर्द्धजांस्तत्र वीक्ष्य चैव दिशो दश। ३५८५
केशान्नियम्य यत्नेन निश्वसन्नुरगो यथा। संरम्भाश्रुपरीताभ्यां नेत्राभ्यामभिवीक्ष्य मां।
बाहू धरण्यां निष्पिष्य मुहुर्म्मत्त इव द्विपः। प्रकीर्णान् मूर्द्धजान् धुन्वन् दन्तैर्द्द...नुपस्पृशन्।
गर्हयन् पाण्डवं ज्येष्ठं निश्वस्येदमथाब्रवीत्। भीष्मे शान्तनवे नाथे कर्णे शस्त्रभृताम्वरे।
गौतमे शकुनौ चापि द्रोणे चास्त्रभृताम्वरे। अश्वत्थाम्नि तथा शल्ये शूरे च कृतवर्म्मणि।
इमामवस्थां प्राप्तोऽस्मि कालो वै दुरतिक्रमः। एकादशचमूभर्त्ता सोऽहमेतां दशां गतः। ३५९०
कालं प्राप्य महाबाहो न कश्चिदतिवर्त्तते। आख्यातव्यं मदीयानां येऽस्मिन् जीवन्ति संयुगे।
यथाऽहं भीमसेनेन व्युत्क्रम्य समयं हतः। बहूनि सुनृशंसानि कृतानि खलु पाण्डवैः।
भूरिश्रवसि कर्णे च भीष्मे द्रोणे च श्रीमति। इदञ्चाकीर्त्तिजं कर्म्म नृशंसैः पाण्डवैः कृतं।
येन ते सत्सु निर्व्वेदं गमिष्यन्ति हि मे मतिः। का प्रीतिः सत्त्वयुक्तस्य कृत्वोपाधिकृतं जयं।
को वा समयभेत्तारं बुधः संमन्तुमर्हति। अधर्म्मेण जयं लब्ध्वा को नु हृष्येत पण्डितः। ३५९५
यथा संहृष्यते पापः पाण्डुपुत्त्रो वृकोदरः। किन्नु चित्रमतस्त्वद्य भग्नसक्थस्य यन्मम।
क्रुद्धेन भीमसेनेन पादेन मृदितं शिरः। प्रतपन्तं श्रिया जुष्टं वर्त्तमानञ्च बन्धुषु।
एवं कुर्य्यान्नरो यो हि स वै सञ्जय पूजितः। अभिज्ञौ युद्धधर्म्मस्य मम माता पिता च मे।
तौ हि सञ्जय दुःखार्त्तौ विज्ञाप्यौ वचनाद्धि मे। इष्टं भृत्या भृताः सम्यग्भूः प्रशास्ता ससागरा।
मूर्द्ध्नि स्थितममित्राणां जीवतामेव सञ्जय। दत्ता दाया यथाशक्ति मित्राणाञ्च प्रियं कृतं। ३६००

अमित्रा बाधिताः सर्व्वे को नु स्वन्ततरो मया। मानिता बान्धवाः सर्व्वे वश्यः संपूजितो जनः।
त्रितयं सेवितं सर्व्वं को नु स्वन्ततरो मया। आज्ञप्तं नृपमुख्येषु मानः प्राप्तः सुदुर्लभः।
आजानेयैस्तथा यातं को नु स्वन्ततरो मया। यातानि परराष्ट्राणि नृपा भुक्ताश्च दासवत्।
प्रियेभ्यः प्रकृतं साधु को नु स्वन्ततरो मया। अधीतं विधिवद्दत्तं प्राप्तमायुर्निरामयं।
स्वधर्म्मविजिता लोका को नु स्वन्ततरो मया। दिष्ट्या नाहं जितः संख्ये परान् प्रेष्यवदाश्रितः। ३६०५
दिष्ट्या मे विपुला लक्ष्मीर्मृते त्वन्यगता विभो। यदिष्टं क्षत्रबन्धूनां स्वधर्म्ममनुतिष्ठतां।
निधनं तन्मया प्राप्तं को नु स्वन्ततरो मया। दिष्ट्या नाहं परावृत्तो वैरात् प्राकृतवज्जितः।
दिष्ट्या मावमितिं काञ्चिद्भजित्वाऽनुपराजितः। सुप्तं वाऽथ प्रमत्तं वा यथा हन्याद्विषेण वा।
एवं व्युत्क्रान्तधर्म्मेण व्युत्क्रम्य समयं हतः। अश्वत्थामा महाभागः कृतवर्म्मा च सात्त्वतः।
कृपः शारद्वतश्चैव वक्तव्या वचनान्मम। अधर्म्मेण प्रवृत्तानां पाण्डवानामनेकशः। ३६१०
विश्वासं समयघ्नानां न यूयं गन्तुमर्हथ। वार्त्तिकांश्चाब्रवीद्राजा पुत्रस्ते सत्यविक्रमः।
अधर्म्माद्भीमसेनेन निहतोऽहं यथा रणे। सोऽहं द्रोणं स्वर्गगतं कर्णशल्यावुभौ तथा।
वृषसेनं महावीर्य्यं शकुनिञ्चापि सौबलं। जलसन्धं महावीर्य्यं भगदत्तञ्च पार्थिवं।
सोमदत्तं महेष्वासं सैन्धवञ्च जयद्रथं। दुःशासनपुरोगांश्च भ्रातॄनात्मसमांस्तथा।
दौःशासनिञ्च विक्रान्तं लक्ष्मणञ्चात्मजावुभौ। एतांश्चान्यांश्च सुबहून्मदीयांश्च सहस्रशः। ३६१५
पृष्ठतोऽनुगमिष्यामि सार्थहीनो यथाऽध्वगः। कथं भ्रातॄन् हतान् श्रुत्वा भर्त्तारञ्च स्वसा मम।
रोरूयमाणा दुःखार्त्ता दुःशला सा भविष्यति। स्नुषाभिः प्रस्नुषाभिश्च वृद्धो राजा पिता मम।
गान्धारीसहितश्चैव कां गतिं प्रतिपत्स्यति। नूनं लक्ष्मणमाताऽपि हतपुत्रा हतेश्वरा।
विनाशं यास्यति क्षिप्रं कल्याणी पृथुलोचना। यदि जानाति चार्व्वाकः परिव्राड्वाग्विशारदः।
करिष्यति महाबाहो ध्रुवञ्चापचितिं मम। समन्तपञ्चके पुण्ये त्रिषु लोकेषु विश्रुते।
अहं निधनमासाद्य लोकान् प्राप्स्यामि शाश्वतान्। ततो जनसहस्राणि वाष्पपूर्णानि मारिष।
प्रलापं नृपतेः श्रुत्वा व्यद्रवन्त दिशो दश।ससागरवना घोरा पृथिवी सचराचरा।
चचालाथ सनिर्ह्रादा दिशश्चैवाविलाऽभवन्। ते द्रोणपुत्रमासाद्य यथा वृत्तं न्यवेदयन्।
व्यवहारं गदायुद्धे पार्थिवस्य च पातनं। तदाख्याय ततः सर्व्वे द्रोणपुत्रस्य भारत।
ध्यात्वा च सुचिरं कालं जग्मुरार्त्ता यथागतं। ३६२५
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि दुर्य्योधनविलापे पञ्चषष्टोऽध्यायः॥ ६५ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ वार्त्तिकानां सकाशात्तु श्रुत्वा दुर्य्योधनं हतं। हतशिष्टास्त्रयो राजन् कौरवाणां महारथाः।
विनिर्भिन्नाः शितैर्व्बाणैर्गदातोमरशक्तिभिः। अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्म्मा च सात्त्वतः।
त्वरिता जवनैरश्वैरायोधनमुपागमन्। तत्रापश्यन्महात्मानं धार्त्तराष्ट्रं निपातितं।
प्रभग्नं वायुवेगेन महाशालं यथा वने। भूमौ विचेष्टमानन्तं रुधिरेण समुक्षितं।

महागजमिवारण्ये व्याधेन विनिपातितं । विवर्त्तमानं बहुशो रुधिरौघपरिप्लुतं ।
यदृच्छया निपतितं चक्रमादित्यगोचरं । महावातसमुत्थेन संशुष्कमिव सागरं ।
पूर्णचन्द्रमिव व्योम्नि तुषारावृतमण्डलं । रेणुध्वस्तं दीर्घभुजं मातङ्गसमविक्रमं ।
वृतं भूतगणैर्घोरैः क्रव्यादैश्च समन्ततः । यथा धनं लिप्समानैर्भृत्यैर्नृपतिसत्तमं ।
भ्रुकुटीकृतवक्त्रान्तं क्रोधादुद्वृत्तचक्षुषं । सामर्षन्तं नरव्याघ्रं व्याघ्रं निपतितं यथा ।
स तं दृष्ट्वा महेष्वासा भूतले पतितं नृपं । मोहमभ्यागमन् सर्व्वे कृपप्रभृतयो रथाः ।
अवतीर्य्य रथेभ्यश्च प्राद्रवन्राजसन्निधौ । दुर्य्योधनञ्च सम्प्रेक्ष्य सर्व्वे भूमावुपाविशन् ।
ततो द्रौणिर्म्महाराज वाष्पपूर्णेक्षणः श्वसन् । उवाच भरतश्रेष्ठ सर्व्वलोकेश्वरेश्वरं ।
न नूनं विद्यते सत्यं मानुषे किञ्चिदेव हि । यत्र त्वं पुरुषव्याघ्र शेषे पांशुषु रूषितः ।
भूत्वा हि नृपतिः पूर्व्वं समाज्ञाप्य च मेदिनीं । कथमेकोऽद्य राजेन्द्र तिष्ठसे निर्जने वने ।
दुःशासनं न पश्यामि नापि कर्णं महारथं । नापि तान् सुहृदः सर्व्वान् किमिदं भरतर्षभ ।
दुःखं नूनं कृतान्तस्य गतिं ज्ञातुं कथञ्चन । लोकानाञ्च भवान् यत्र शेषे पांशुषु रूषितः ।
एष मूर्द्धाभिषिक्तानामग्रे गत्वा परन्तपः । स भूमौ ग्रसते पांशुं पश्य कालस्य पर्य्ययं ।
क्व ते तदमलं छत्रं व्यजनं क्व च पार्थिव । सा च ते महती सेना क्व गता पार्थिवोत्तम ।
दुर्व्विज्ञेया गतिर्नूनं कार्य्याणां कारणान्तरे । यद्वै लोकगुरुर्भूत्वा भवानेतां दशां गतः ।
अध्रुवा सर्व्वमर्त्त्येषु ध्रुवं श्रीरुपलक्ष्यते । भवतो व्यसनं दृष्ट्वा शक्रविस्पर्द्धिनो भृशं ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दुःखितस्य विशेषतः । उवाच राजन् पुत्रस्ते प्राप्तकालमिदं वचः ।
विमृज्य नेत्रे पाणिभ्यां शोकजं वाष्पमुत्सृजन् । कृपादीन् स तदा वीरान् सर्व्वानेव नराधिपः ।
ईदृशो मर्त्त्यधर्म्मोऽयं धात्रा निर्द्दिष्ट उच्यते । विनाशः सर्व्वभूतानां कालपर्य्यायमागतः ।
सोऽयं मां समनुप्राप्तः प्रत्यक्षं भवतां हि यः । पृथिवीं पालयित्वाऽहमेतां निष्ठामुपागतः ।
दिष्ट्या नाहं परावृत्तो युद्धे कस्यचिदापदि । दिष्ट्याऽहं निहतः पापैश्छलेनैव विशेषतः ।
उत्साहश्च कृतो नित्यं मया दिष्ट्या युयुत्सता । दिष्ट्या चास्मिन् हतो युद्धे निहतज्ञातिबान्धवः ।
दिष्ट्या च वोऽहं पश्यामि मुक्तानस्माज्जनक्षयात् । स्वस्तियुक्तांश्च कल्यांश्च तन्मे प्रियमनुत्तमं ।
मा भवन्तोऽत्र तप्यन्तां सौहृदान्निधनेन मे । यदि वेदाः प्रमाणं वो जिता लोका मयाऽक्षयाः ।
मन्यमानः प्रभावञ्च कृष्णस्यामिततेजसः । तेन न च्यावितश्चाहं क्षत्रधर्म्मात् स्वनुष्ठितात् ।
स मया समनुप्राप्तो नास्मि शोच्यः कथञ्चन । कृतं भवद्भिः सदृशमनुरूपमिवात्मनः ।
पतितं विजये नित्यं दैवन्तु दुरतिक्रमं । एतावदुक्त्वा वचनं वाष्पव्याकुललोचनः ।
तूष्णीं बभूव राजेन्द्र रुजाऽसौ विह्वलो भृशं । तथा तु दृष्ट्वा राजानं वाष्पशोकसमन्वितं ।
द्रौणिः क्रोधेन जज्वाल यथा वह्निर्जगत्क्षये । स तु क्रोधसमाविष्टः पाणौ पाणिं निपीड्य ह ।
वाष्पविह्वलया वाचा राजानमिदमब्रवीत् । पिता मे निहतः क्षुद्रैः सुनृशंसेन कर्म्मणा ।

न तथा तेन तप्यामि यथा राजंस्त्वयाऽद्य वै । शृणु चेदं वचो मह्यं सत्येन वदतः प्रभो ।
इष्टापूर्त्तेन दानेन धर्म्मेण सुकृतेन च । अद्याहं सर्व्वपाञ्चालान् वासुदेवस्य पश्यतः ।
सर्व्वोपायैर्हि नेष्यामि प्रेतराजनिवेशनं । अनुज्ञान्तु महाराज भवान्मे दातुमर्हति ।
इति श्रुत्वा तु वचनं द्रोणपुत्त्रस्य कौरवः । मनसः प्रीतिजननं कृपं वचनमब्रवीत् ।
आचार्य्य शीघ्रं कलसं जलपूर्णं समानय । स तद्वचनमाज्ञाय राज्ञो ब्राह्मणसत्तमः ।
कलसं पूर्णमादाय राज्ञोऽन्तिकमुपागमत् । तमब्रवीन्महाराज पुत्त्रस्तव विशाम्पते ।
ममाज्ञया द्विजश्रेष्ठ द्रोणपुत्त्रोऽभिषिच्यतां । सैनापत्येन भद्रन्ते मम चेदिच्छसि प्रियं ।
राज्ञो नियोगाद्योद्धव्यं ब्राह्मणेन विशेषतः । वर्त्तता क्षत्त्रधर्म्मेण ह्येवं धर्म्मविदो विदुः ।
राज्ञस्तु वचनं श्रुत्वा कृपः शारद्वतस्ततः । द्रौणिं राज्ञो नियोगेन सैनापत्येऽभ्यषेचयत् ।
सोऽभिषिक्तो महाराज परिष्वज्य नृपोत्तमं । प्रययौ सिंहनादेन दिशः सर्व्वा विनादयन् ।
दुर्य्योधनोऽपि राजेन्द्र शोणितेन परिप्लुतः । तां निशां प्रतिपेदेऽथ सर्व्वभूतभयावहां ।
अपक्रम्य तु ते तूर्णं तस्मादायोधनान्नृप । शोकसंविग्नमनसश्चिन्ताध्यानपराऽभवन् ।
इति श्रीमहाभारते शल्यपर्व्वणि गदायुद्धपर्व्वणि अश्वत्थामसैनापत्याभिषेके षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
समाप्तञ्चेदं शल्यपर्व्व ॥

श्रीमहाभारतं

॥ सौप्तिकपर्व्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमं। देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत्।

॥ सञ्जय उवाच ॥ ततस्ते सहिता वीराः प्रयाता दक्षिणामुखाः। उपास्तमनवेलायां शिबिराभ्याशमागताः।
विमुच्य वाहांस्त्वरिता भीताः समभवंस्तदा। गहनं देशमासाद्य प्रच्छन्ना न्यविशन्त ते।
सेनानिवेशमभितो नातिदूरमवस्थिताः। निकृत्ता निशितैः शस्त्रैः समन्तात् क्षतविक्षताः।
दीर्घमुष्णञ्च निश्वस्य पाण्डवानन्वचिन्तयन्। श्रुत्वा च निनदं घोरं पाण्डवानां जयैषिणां।
अनुसारभयाद्भीताः प्राङ्मुखाः प्राद्रवन् पुनः। ते मुहूर्त्तात्ततो गत्वा श्रान्तवाहाः पिपासिताः। ५
नामृष्यन्त महेष्वासाः क्रोधामर्षवशङ्गताः। राज्ञो वधेन सन्तप्ता मुहूर्त्तं समवस्थिताः।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अश्रद्धेयमिदं कर्म्म कृतं भीमेन सञ्जय। यत्स नागायुतप्राणः पुत्त्रो मम निपातितः।
अवध्यः सर्व्वभूतानां वज्रसंहननो युवा। पाण्डवैः समरे पुत्त्रो निहतो मम सञ्जय।
नादिष्टमभ्यतिक्रान्तुं शक्यं गावल्गणे नरैः। यत्समेत्य रणे पार्थैः पुत्त्रो मम निपातितः।
अद्रिसारमयं नूनं हृदयं मम सञ्जय। हतं पुत्त्रशतं श्रुत्वा यन्न दीर्णं सहस्रधा। १०
कथं हि वृद्धमिथुनं हतपुत्त्रं भविष्यति। न ह्यहं पाण्डवेयस्य विषये वस्तुमुत्सहे।
कथं राज्ञः पिता भूत्वा स्वयं राजा च सञ्जय। प्रेष्यभूतः प्रवर्त्तेयं पाण्डवेयस्य शासनात्।
आज्ञाप्य पृथिवीं सर्व्वां स्थित्वा मूर्द्धनि सञ्जय। येन पुत्त्रशतं पूर्णमेकेन निहतं मम।
कृतं सत्यं वचस्तस्य विदुरस्य महात्मनः। अकुर्व्वता वचस्तेन मम पुत्त्रेण सञ्जय।
कथमस्य भविष्यामि प्रेष्यभूतो दुरन्तकृत्। कथं भीमस्य वाक्यानि श्रोतुं शक्यामि सञ्जय। १५
अधर्म्मेण हते तात पुत्त्रे दुर्य्योधने मम। कृतवर्म्मा कृपो द्रौणिः किमकुर्व्वत सञ्जय।
॥ सञ्जय उवाच ॥ गत्वा तु तावका राजन्नातिदूरमवस्थिताः। अपश्यन्त वनं घोरं नानाद्रुमलतावृतं।
ते मुहूर्त्तन्तु विश्रम्य लब्धतोयैर्हयोत्तमैः। सूर्य्यास्तमनवेलायां समासेदुर्महद्वनं।
नानामृगगणैर्जुष्टं नानापक्षिगणावृतं। नानाद्रुमलताच्छन्नं नानाव्यालनिषेवितं।

नानातीर्थैः समाकीर्णं नानापुष्पोपशोभितं। पद्मिनीशतसञ्छन्नं नीलोत्पलसमायुतं। २०
प्रविश्य तद्वनं घोरं वीक्षमाणाः समन्ततः। शाखासहस्रसञ्छन्नं न्यग्रोधं ददृशुस्ततः।
उपेत्य तु तदा राजन् न्यग्रोधं ते महारथाः। ददृशुर्द्विपदां श्रेष्ठाः श्रेष्ठं तं वै वनस्पतिं।
तेऽवतीर्य्य रथेभ्यश्च विप्रमुच्य च वाजिनः। उपस्पृश्य यथान्यायं सन्ध्यामन्वासत प्रभो।
ततोऽस्तं पर्व्वतश्रेष्ठमनुप्राप्ते दिवाकरे। सर्व्वस्य जगतो धात्री शर्व्वरी समपद्यत।
ग्रहनक्षत्रताराभिः सम्पूर्णाभिरलङ्कृतं। नभोऽंशुकमिवाभाति प्रेक्षणीयं समन्ततः। २५
इच्छया ते प्रवल्गन्ति ये सत्त्वा रात्रिचारिणः। दिवाचराश्च ये सत्त्वास्ते निद्रावशमागताः।
रात्रिञ्चराणां सत्त्वानां निर्घोषोऽभूत्सुदारुणः। क्रव्यादाश्च प्रमुदिता घोरा प्राप्ता च शर्व्वरी।
तस्मिन्रात्रिमुखे घोरे दुःखशोकसमन्विताः। कृतवर्म्मा कृपो द्रौणिरुपोपविविशुः समं।
तत्रोपविष्टाः शोचन्तो न्यग्रोधस्य समीपतः। तमेवार्थमतिक्रान्तं कुरुपाण्डवयोः क्षयं।
निद्रया च परीताङ्गा निषेदुर्द्धरणीतले। श्रमेण सुदृढं युक्ता विक्षता विविधैः शरैः। ३०
ततो निद्रावशं प्राप्तौ कृपभोजौ महारथौ। सुखोचितावदुःखार्हौ निषण्णौ धरणीतले।
तौ तु सुप्तौ महाराज श्रमशोकसमन्वितौ। महार्हशयनोपेतौ भूमावेव ह्यनाथवत्।
क्रोधामर्षवशं प्राप्तो द्रोणपुत्त्रस्तु भारत। न वै स्म स जगामाथ निद्रां सर्प इव श्वसन्।
न लेभे स तु निद्रां वै दह्यमानो हि मन्युना। वीक्षाञ्चक्रे महाबाहुस्तद्वनं घोरदर्शनं।
वीक्षमाणो वनोद्देशं नानासत्त्वैर्निषेवितं। अपश्यत महाबाहुर्न्यग्रोधं वायसैर्वृतं। ३५
तत्र काकसहस्राणि तां निशां पर्य्यनाययन्। सुखं स्वपन्ति कौरव्य पृथक्पृथगुपाश्रयाः।
सुप्तेषु तेषु काकेषु विस्रब्धेषु समन्ततः। सोऽपश्यत् सहसायान्तमुलूकं घोरदर्शनं।
महास्वनं महाकायं हर्य्यक्षं बभ्रुपिङ्गलं। सुदीर्घघोणानखरं सुपर्णमिव वेगितं।
सोऽथ शब्दं मृदुं कृत्वा लीयमान इवाण्डजः। न्यग्रोधस्य ततः शाखां प्रार्थयामास भारत।
सन्निपत्य तु शाखायां न्यग्रोधस्य विहङ्गमः। प्राप्तान् जघान सुबहून् वायसान् वायसान्तकः।
केषाञ्चिदच्छिनत्पक्षांश्छिरांसि च चकर्त्त ह। चरणांश्चैव केषाञ्चिद्बभञ्ज चरणायुधः।
क्षणेनाहत्य बलवान् येऽस्य दृष्टिपथे स्थिताः। तेषां शरीरावयवैः शरीरैश्च विशाम्पते।
न्यग्रोधमण्डलं सर्व्वं सञ्छन्नं सर्व्वतोऽभवत्। तांस्तु हत्वा ततः काकान् कौशिको मुदितोऽभवत्।
प्रतिकृत्य यथाकामं शत्रूणां शत्रुसूदनः। तद्दृष्ट्वा सोपधं कर्म्म कौशिकेन कृतं निशि।
तद्भावे कृतसङ्कल्पो द्रौणिरेकोऽन्वचिन्तयत्। उपदेशः कृतोऽनेन पक्षिणा मम संयुगे। ४५
शत्रूणां क्षपणे युक्तः प्राप्तः कालश्च मे मतः। नाद्य शक्या मया हन्तुं पाण्डवा जितकाशिनः।
बलवन्तः कृतोत्साहाः प्राप्तलक्षाः प्रहारिणः। राज्ञः सकाशात्तेषाञ्च प्रतिज्ञातो वधो मया।
पतङ्गाग्निसमां वृत्तिमास्थायात्मविनाशिनीं। न्यायतो युध्यमानस्य प्राणत्यागो न संशयः।
छद्मना च भवेत् सिद्धिः शत्रूणाञ्च क्षयो महान्। ततः संशयितादर्थाद्योऽर्थो निःसंशयो भवेत्।

ते जना बहु मन्यन्ते ये च शास्त्रविशारदाः। यचाप्यत्र भवेद्वाच्यं गर्हितं लोकनिन्दितं। ५०
कर्त्तव्यं तन्मनुष्येण चत्रधर्म्मेण वर्त्तता। निन्दितानि च सर्व्वाणि कुत्सितानि पदे पदे।
सोपधानि कृतान्येव पाण्डवैरकृतात्मभिः। अस्मिन्नर्थे पुरा गीताः श्रूयन्ते धर्म्मचिन्तकैः।
श्लोका न्यायमवेक्षद्भिस्तत्त्वार्थास्तत्त्वदर्शिभिः। परिश्रान्ते विदीर्णे वा भुञ्जाने वाऽपि शत्रुभिः।
प्रस्थाने वा प्रवेशे वा प्रहर्त्तव्यं रिपोर्ब्बलं। निद्रार्त्तमर्द्धरात्रे च तथा नष्टप्रणायकं।
भिन्नयोधं बलं यच्च द्विधा युक्तञ्च यद्भवेत्। इत्येवं निश्चयं चक्रे सुप्तानां निशि मारणे। ५५
पाण्डूनां सह पाञ्चालैर्द्रोणपुत्त्रः प्रतापवान्। स क्रूरां मतिमास्थाय विनिश्चित्य मुहुर्मुहुः।
सुप्तौ प्राबोधयत्तौ तु मातुलं भोजमेव च। तौ प्रबुद्धौ महात्मानौ कृपभोजौ महाबलौ।
नोत्तरं प्रतिपद्येतां तत्र युक्तं ह्रिया वृतौ। स मुहूर्त्तमिव ध्यात्वा वाष्पविक्लवमब्रवीत्।
हतो दुर्य्योधनो राजा एकवीरो महाबलः। यस्यार्थे वैरमस्माभिरासक्तं पाण्डवैः सह।
एकाकी बहुभिः क्षुद्रैराहवे शुद्धविक्रमः। पातितो भीमसेनेन एकादशचमूपतिः। ६०
वृकोदरेण क्षुद्रेण सुनृशंसमिदं कृतं। मूर्द्धाभिषिक्तस्य शिरः पादेन परिमृद्नता।
विनर्द्दन्ति च पाञ्चालाः क्ष्वेलन्ति च हसन्ति च। धमन्ति शङ्खान् शतशो हृष्टा घ्नन्ति च दुन्दुभीन्।
वादित्रघोषस्तुमुलो विमिश्रः शङ्खनिःस्वनैः। अनिलेनेरितो घोरो दिशः पूरयतीव ह।
अश्वानां हेषमाणानां गजानाञ्चैव बृंहतां। सिंहनादश्च शूराणां श्रूयते सुमहानयं।
दिशं प्राचीं समाश्रित्य हृष्टानां गच्छतां भृशं। रथनेमिस्वनाश्चैव श्रूयन्ते लोमहर्षणाः। ६५
पाण्डवैर्धार्त्तराष्ट्राणां यदिदं कदनं कृतं। वयमेव त्रयः शिष्टा अस्मिन्महति वैशसे।
केचिन्नागशतप्राणाः केचित् सर्व्वास्त्रकोविदाः। निहताः पाण्डवेयैस्तु मन्ये कालस्य पर्य्ययं।
एवमेतेन भाव्यं हि नूनं कार्य्येण तत्त्वतः। यथा ह्यस्येदृशी निष्ठा कृते कार्य्येऽपि दुष्करे।
भवतोस्तु यदि प्रज्ञा न मोहादपनीयते। व्यापन्नेऽस्मिन्महत्यर्थे यन्नः श्रेयस्तदुच्यतां।
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि द्रौणिमन्त्रणायां प्रथमोऽध्यायः॥ १ ॥
॥ कृप उवाच ॥ श्रुतन्ते वचनं सर्व्वं यद्यदुक्तं त्वया विभो। ममापि तु वचः किञ्चिच्छृणुष्वाद्य महाभुज। ७०
आबद्धा मानुषाः सर्व्वे निबद्धाः कर्म्मणोर्द्वयोः। दैवे पुरुषकारे च परं ताभ्यां न विद्यते।
नहि दैवेन सिध्यन्ति कार्य्याण्येकेन सत्तम। न चापि कर्म्मणैकेन द्वाभ्यां सिद्धिस्तु योगतः।
ताभ्यामुभाभ्यां सर्व्वार्था निबद्धा अधमोत्तमाः। प्रवृत्ताश्चैव दृश्यन्ते निवृत्ताश्चैव सर्व्वशः।
पर्ज्जन्यः पर्व्वते वर्षन् किन्नु साधयते फलं। कृष्टे क्षेत्रे तथा वर्षन् किं न साधयते फलं।
उत्थानस्यापि दैवस्य ह्यनुत्थानस्य दैवतं। व्यर्थं भवति सर्व्वत्र पूर्व्वस्तत्र विनिश्चयः। ७५
सुवृष्टे च यथा देवे सम्यक् क्षेत्रे च कर्षिते। वीजं महागुणं भूयात्तथा सिद्धिर्हि मानुषी।
तयोर्दैवं विनिश्चित्य स्ववशश्चैव प्रवर्त्तते। प्राज्ञाः पुरुषकारे तु वर्त्तन्ते दाक्ष्यमाश्रिताः।
ताभ्यां सर्व्वे हि कार्य्यार्था मनुष्याणां नरर्षभ। विचेष्टन्तः स्म दृश्यन्ते निवृत्तास्तु तथैव च।

कृतः पुरुषकारस्तु सोऽपि दैवेन सिध्यति। तथाऽस्य कर्मणः कर्त्तुरभिनिर्वर्त्तते फलं।
उत्थानञ्च मनुष्याणां दक्षाणां दैववर्ज्जितं। अफलं दृश्यते लोके सम्यगप्युपपादितं। ८०
तत्रालसा मनुष्याणां ये भवन्त्यमनस्विनः। उत्थानन्ते विगर्हन्ति प्राज्ञानान्तन्न रोचते।
प्रायशो हि कृतं कर्म्म नाफलं दृश्यते भुवि। अकृत्वा च पुनर्दुःखं कर्म्म पश्येन्महाफलं।
चेष्टामकुर्व्वंल्लभते यदि किञ्चिद्यदृच्छया। यो वा न लभते कृत्वा दुर्द्दशौ तावुभावपि।
शक्नोति जीवितुं दक्षो नालसः सुखमेधते। दृश्यन्ते जीवलोकेऽस्मिन्दक्षाः प्रायो हितैषिणः।
यदि दक्षः समारम्भात् कर्म्मणो नाश्नुते फलं। नास्य वाच्यं भवेत् किञ्चित् लब्धव्यं वाऽधिगच्छति। ८५
अकृत्वा कर्म्म यो लोके फलं विन्दति धिष्ठितः। स तु वक्तव्यतां याति द्वेष्यो भवति भूयशः।
एवमेतदनादृत्य वर्त्तते यस्त्वतोऽन्यथा। स करोत्यात्मनोऽनर्थानेष बुद्धिमतां नयः।
हीनं पुरुषकारेण यदा दैवेन वा पुनः। कारणाभ्यामथैताभ्यामुत्थानमफलं भवेत्।
हीनं पुरुषकारेण कर्म्मत्विह न सिध्यति। दैवतेभ्यो नमस्कृत्य यस्त्वर्थान् सम्यगीहते।
दक्षो दाक्षिण्यसम्पन्नो न स मोघैर्व्विहन्यते। सम्यगीहा पुनरियं यो वृद्धानुपसेवते।
आपृच्छति च यच्छ्रेयः करोति च हितं वचः। उत्थायोत्थाय हि सदा प्रष्टव्या वृद्धसम्मताः।
ते स्म योगे परं मूलं तन्मूला सिद्धिरुच्यते। वृद्धानां वचनं श्रुत्वा योऽभ्युत्थानं प्रयोजयेत्।
उत्थानस्य फलं सम्यक् तदा स लभते चिरात्। रागात् क्रोधाद्भयाल्लोभाद्योऽर्थानीहति मानवः।
अनीशश्चावमानी च स शीघ्रं भ्रश्यते श्रियः। सोऽयं दुर्य्योधनेनार्थो लुब्धेनादीर्घदर्शिना।
असमर्थः समारब्धो मूढत्वादपि चिन्तितः। हितबुद्धीननादृत्य संमन्त्र्य साधुभिः सह। ९५
वार्य्यमाणोऽकरोद्वैरं पाण्डवैर्गुणवत्तरैः। पूर्व्वमप्यतिदुःशीलो न धैर्य्यं कर्त्तुमर्हति।
तपत्यर्थे विपन्ने हि मित्राणां न कृतं वचः। अनुवर्त्तामहे यत्तु तं वयं पापपूरुषं।
अस्मानप्यनयस्तस्मात् प्राप्तोऽयं दारुणो महान्। अनेन तु ममाद्यापि व्यसनेनोपतापिता।
बुद्धिश्चिन्तयतः किञ्चित् स्वंश्रेयो नावबुध्यते। मुह्यता तु मनुष्येण प्रष्टव्याः सुहृदो जनाः।
तत्रास्य बुद्धिर्व्विनयस्तत्र श्रेयश्च पश्यति। ततोऽस्य मूलं कार्य्याणां बुद्ध्या निश्चित्य वै बुधाः। १००
तेऽत्र पृष्टा यथा ब्रूयुस्तत्कर्त्तव्यं तथा भवेत्। ते वयं धृतराष्ट्रञ्च गान्धारीञ्च समेत्य ह।
उपपृच्छामहे गत्वा विदुरञ्च महामतिं। ते पृष्टास्तु वदेयुर्यच्छ्रेयो नः समनन्तरं।
तदस्माभिः पुनः कार्य्यं इति मे नैष्ठिकी मतिः। अनारम्भात्तु कार्य्याणां नार्थः सम्पद्यते क्वचित्।
कृते पुरुषकारे तु येषां कार्य्यं न सिध्यति। दैवेनोपहतास्ते तु नात्र कार्य्या विचारणा।
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि द्रौणिकृपसंवादे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ कृपस्य वचनं श्रुत्वा धर्म्मार्थसहितं शुभं। अश्वत्थामा महाराज दुःखशोकसमन्वितः। १०५
दह्यमानस्तु शोकेन प्रदीप्तेनाग्निना यथा। क्रूरं मनस्ततः कृत्वा तावुभौ प्रत्यभाषत।
पुरुषे पुरुषे बुद्धिर्य्या या भवति शोभना। तुष्यन्ति च पृथक् सर्व्वे प्रज्ञया ते स्वया स्वया।

सर्व्वो हि मन्यते लोक आत्मानं बुद्धिमत्तरं । सर्व्वस्यात्मा बहुमतः सर्व्वात्मानं प्रशंसति ।
सर्व्वस्य हि स्वका प्रज्ञा साधुवादे प्रतिष्ठिता । परबुद्धिञ्च निन्दन्ति स्वां प्रशंसन्ति चासकृत् ।
कारणान्तरयोगेन योगे येषां समागतिः । अन्योन्येन च तुष्यन्ति बहुमन्यन्ति चासकृत् ।
तस्यैव तु मनुष्यस्य सा सा बुद्धिस्तदा तदा । कालयोगे विपर्य्यासं प्राप्यान्योन्यं विपद्यते ।
विचित्रत्वात्तु चित्तानां मनुष्याणां विशेषतः । चित्तवैक्लव्यमासाद्य सा सा बुद्धिः प्रजायते ।
यथा हि वैद्यः कुशलो ज्ञात्वा व्याधिं यथाविधि । भेषजं कुरुते योगात् प्रशमार्थमिति प्रभो ।
एवं कार्य्यस्य योगार्थं बुद्धिं कुर्व्वन्ति मानवाः । प्रज्ञया हि स्वया युक्तास्ताञ्च निन्दन्ति मानवाः ।
अन्यया यौवने मर्त्त्यो बुद्ध्या भवति मोहितः । मध्येऽन्यया जरायान्तु सोऽन्यां रोचयते मतिं ।
व्यसनं वा महाघोरं समृद्धिञ्चापि तादृशीं । अवाप्य पुरुषो भोज कुरुते बुद्धिवैकृतिं ।
एकस्मिन्नेव पुरुषे सा सा बुद्धिस्तदा तदा । भवत्यकृतकर्म्मत्वात् सा तस्यैव न रोचते ।
निश्चित्य तु यथाप्रज्ञं यां मतिं साधु पश्यति । तया प्रकुरुते भावं सा तस्योद्योगकारिका ।
सर्व्वो हि पुरुषो भोज साध्वेतदिति निश्चितः । कर्त्तुमारभते प्रीतो मारणादिषु कर्म्मसु ।
सर्व्वे हि बुद्धिमाज्ञाय प्रज्ञाञ्चापि स्वकां नराः । चेष्टन्ते विविधाश्चेष्टा हितमित्येव जानते ।
उपजाता व्यसनजा येयमद्य मतिर्म्मम । युवयोस्तां प्रवक्ष्यामि मम शोकविनाशिनीं ।
प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा कर्म्म तासु विधाय च । वर्णे वर्णे समाधत्त एकैकं गुणभाग्गुणं ।
ब्राह्मणे वेदमग्र्यन्तु क्षत्त्रिये तेज उत्तमं । दाक्ष्यं वैश्ये च शूद्रे च सर्व्ववर्णानुकूलता ।
अदान्तो ब्राह्मणोऽसाधुर्न्निस्तेजाः क्षत्त्रियोऽधमः । अदक्षो निन्द्यते वैश्यः शूद्रश्च प्रतिकूलवान् ।
सोऽस्मि जातः कुलश्रेष्ठे ब्राह्मणानां सुपूजिते । मन्दभाग्यतयास्म्येनं क्षत्त्रधर्म्ममनुष्ठितः ।
क्षत्त्रधर्म्मं विदित्वाऽहं यदि ब्राह्मण्यमाश्रितः । प्रकुर्य्यां सुमहत् कर्म्म न मे तत् साधुसम्मतं ।
धारयंश्च धनुर्द्दिव्यं दिव्यान्यस्त्राणि चाहवे । पितरं निहतं दृष्ट्वा किं नु वक्ष्यामि संसदि ।
सोऽहमद्य यथाकामं क्षत्त्रधर्म्ममुपास्य तं । गन्ताऽस्मि पदवीं राज्ञः पितुश्चापि महात्मनः ।
अद्य स्वप्स्यन्ति पाञ्चाला विश्वस्ता जितकाशिनः । विमुक्तयुग्यकवचा हर्षेण च समन्विताः ।
जयं मत्वात्मनश्चैव श्रान्ता व्यायामकर्षिताः । तेषां निशि प्रसुप्तानां सुस्थानां शिविरे स्वके ।
अवस्कन्दं करिष्यामि शिविरस्याद्य दुष्करं । तानवस्कन्द्य शिविरे प्रेतभूतान् विचेतसः ।
सूदयिष्यामि विक्रम्य मघवानिव दानवान् । अद्य तान् सहितान् सर्व्वान् धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ।
सूदयिष्यामि विक्रम्य कक्षं दीप्त इवानलः । निहत्य चैव पाञ्चालान् शान्तिं लब्धाऽस्मि सत्तम ।
पाञ्चालेषु भविष्यामि सूदयन्नद्य संयुगे । पिनाकपाणिः संक्रुद्धः स्वयं रुद्रः पशुष्विव ।
अद्याहं सर्व्वपाञ्चालान्निहत्य च निकृत्य च । अर्द्दयिष्यामि संहृष्टो रणे पाण्डुसुतांस्तथा ।
अद्याहं सर्व्वपाञ्चालैः कृत्वा भूमिं शरीरिणीं । प्रहृत्यैकैकशस्तेषु भविष्याम्यनृणः पितुः ।
दुर्य्योधनस्य कर्णस्य भीष्मसैन्धवयोरपि । गमयिष्यामि पाञ्चालान् पदवीमद्य दुर्गमां ।

अद्य पाञ्चालराजस्य धृष्टद्युम्नस्य वै निशि । न चिरात् प्रमथिष्यामि पशोरिव शिवो बलात् ।
अद्य पाञ्चालपाण्डूनां शयितानात्मजान्निशि । खड्गेन निशितेनाजौ प्रमथिष्यामि गौतम ।
अद्य पाञ्चालसेनान्तां निहत्य निशि सौप्तिके । कृतकृत्यः सुखी चैव भविष्यामि महामते । १४०
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि द्रौणिमन्त्रणायां तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
॥ कृप उवाच ॥ दिष्ट्या ते प्रतिकर्त्तव्ये मतिर्जातेयमच्युत । न त्वां वारयितुं शक्तो वज्रपाणिरपि स्वयं ।
अनुयास्यावहे त्वान्तु प्रभाते सहितावुभौ । अद्य रात्रौ विश्रमस्व विमुक्तकवचध्वजः ।
अहं त्वामनुयास्यामि कृतवर्म्मा च सात्वतः । परानभिमुखं यान्तं रथावास्थाय दंशितौ ।
आवाभ्यां सहितः शत्रून् श्वो निहन्ता समागमे । विक्रम्य रथिनां श्रेष्ठ पाञ्चालान् सपदानुगान् ।
शक्तस्त्वमसि विक्रम्य विश्रमस्व निशामिमां । चिरन्ते जाग्रतस्तात स्वप तावन्निशामिमां । १४५
विश्रान्तश्च विनिद्रश्च स्वस्थचित्तश्च मानद । समेत्य समरे शत्रून् वधिष्यसि न संशयः ।
नहि त्वां रथिनां श्रेष्ठं प्रगृहीतवरायुधं । जेतुमुत्सहते शश्वदपि देवेषु वासवः ।
कृपेण सहितं यान्तं गुप्तञ्च कृतवर्म्मणा । को द्रौणिं युधि संरब्धं योधयेदपि देवराट् ।
ते वयं निशि विश्रान्ता विनिद्रा विगतज्वराः । प्रभातायां रजन्यां वै निहनिष्याम शात्रवान् ।
तव ह्यस्त्राणि दिव्यानि मम चैव न संशयः । सात्वतोऽपि महेष्वासो नित्यं युद्धेषु कोविदः । १५०
ते वयं सहितास्तात सर्व्वान् शत्रून् समागतान् । प्रसह्य समरे हत्वा प्रीतिं प्राप्स्याम पुष्कलां ।
विश्रमस्व त्वमव्यग्रः स्वप चेमां निशां सुखं । अहञ्च कृतवर्म्मा च त्वां प्रयान्तं नरोत्तमं ।
अनुयास्याव सहितौ धन्विनौ परतापनौ । रथिनं त्वरया यान्तं रथमास्थाय दंशितौ ।
स गत्वा शिविरं तेषां नाम विश्राव्य चाहवे । ततः कर्त्तासि शत्रूणां युध्यतां कदनं महत् ।
कृत्वा च कदनं तेषां प्रभाते विमलेऽहनि । विहरस्व यथा शक्रः सूदयित्वा महासुरान् । १५५
त्वं हि शक्तो रणे जेतुं पाञ्चालानां वरूथिनीं । दैत्यसेनामिव क्रुद्धः सर्व्वदानवसूदनः ।
मया त्वां सहितं संख्ये गुप्तञ्च कृतवर्म्मणा । न सहेत विभुः साक्षाद्वज्रपाणिरपि स्वयं ।
न चाहं समरे तात कृतवर्म्मा न चैव हि । अनिर्ज्जित्य रणे पाण्डूनप यास्यामि कर्हिचित् ।
हत्वा च समरे क्षुद्रान् पाञ्चालान् पाण्डुभिः सह । निवर्त्तिष्यामहे सर्व्वे हता वा स्वर्गगा वयं ।
सर्व्वोपायैः सहायास्ते प्रभाते वयमाहवे । सत्यमेतन्महाबाहो प्रब्रवीमि तवानघ । १६०
एवमुक्तस्ततो द्रौणिर्म्मातुलेन हितं वचः । अब्रवीन्मातुलं राजन् क्रोधसंरक्तलोचनः ।
आतुरस्य कुतो निद्रा नरस्यामर्षितस्य च । अर्थांश्चिन्तयतश्चापि कामयानस्य वा पुनः ।
तदिदं समनुप्राप्तं पश्य मेऽद्य चतुष्टयं । यस्य भागश्चतुर्थो मे स्वप्नमह्नाय नाशयेत् ।
किं नाम दुःखं लोकेऽस्मिन् पितुर्व्वधमनुस्मरन् । हृदयं निर्द्दहन् मेऽद्य रात्र्यहानि न शाम्यति ।
यथा च निहतः पापैः पिता मम विशेषतः । प्रत्यक्षमपि ते सर्व्वं तन्मे मर्म्माणि कृन्तति । १६५
कथं हि मादृशो लोके मुहूर्त्तमपि जीवति । द्रोणो हतेति यद्वाचः पाञ्चालानां शृणोम्यहं ।

धृष्टद्युम्नमहत्वा तु नाहं जीवितुमुत्सहे । स मे पितुर्व्वधाद्वध्यः पाञ्चाला ये च सङ्गताः ।
विलापो भग्नसक्थस्य यस्तु राज्ञो मया श्रुतः । स पुनर्हृदयं कस्य क्रूरस्यापि न निर्दहेत् ।
कस्य ह्यकरुणस्यापि नेत्राभ्यामश्रु नाव्रजेत् । नृपतेर्भग्नसक्थस्य श्रुत्वा तादृग्वचः पुनः ।
यश्चायं मित्रपक्षो मे मयि जीवति निर्ज्जितः । शोकं मे वर्द्धयत्येव वारिवेग इवार्णवं । १७०
एकाग्रमनसो मे च कुतो निद्रा कुतः सुखं । वासुदेवार्ज्जुनाभ्यां च तानहं परिरक्षिताम् ।
अविषह्यतमान्मन्ये महेन्द्रेणापि सत्तम । न चापि शक्तः संयन्तुं कोपमेतं समुत्थितं ।
तं न पश्यामि लोकेऽस्मिन् यो मां कोपान्निवर्त्तयेत् । तथैवं निश्चिता बुद्धिरेषा साधुमता मम ।
वार्त्तिकैः कथ्यमानस्तु मित्राणां मे पराभवः । पाण्डवानाञ्च विजयो हृदयं दहतीव मे ।
अहन्तु कदनं कृत्वा शत्रूणामद्य सौप्तिके । ततो विश्रमिता चैव स्वप्ता च विगतज्वरः । १७५
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि द्रौणिमन्त्रणायां चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
॥ कृप उवाच ॥ शुश्रूषुरपि दुर्म्मेधाः पुरुषो नियतेन्द्रियः । नालं वेदयितुं कृत्स्नौ धर्म्मार्थाविति मे मतिः ।
तथैव तावन्मेधावी विनयं यो न शिक्षते । न च किञ्चन जानाति सोऽपि धर्म्मार्थनिश्चयं ।
चिरं ह्यपि जडः शूरः पण्डितं पर्य्युपास्य ह । न स धर्म्मान् विजानाति दर्व्वी सूपरसानिव ।
मुहूर्त्तमपि तं प्राज्ञः पण्डितं पर्य्युपास्य हि । क्षिप्रं धर्म्मान् विजानाति जिह्वा सूपरसानिव ।
शुश्रूषुस्त्वेव मेधावी पुरुषो नियतेन्द्रियः । जानीयादागमान् सर्व्वान् ग्राह्यं न च विरोधयेत् । १८०
अनेयस्त्ववमानी यो दुरात्मा पापपूरुषः । दिष्टमुत्सृज्य कल्याणं करोति बहु पापकं ।
नाथवन्तन्तु सुहृदः प्रतिषेधन्ति पातकात् । निवर्त्तते तु लक्ष्मीवान्नालक्ष्मीवान्निवर्त्तते ।
यथा ह्युच्चावचैर्व्वाक्यैः क्षिप्तचित्तो नियम्यते । तथैव सुहृदा शक्यो न शक्यस्त्ववसीदति ।
तथैव सुहृदं प्राज्ञं कुर्व्वाणं कर्म्म पापकं । प्राज्ञाः सम्प्रतिषेधन्ति यथाशक्ति पुनः पुनः ।
स कल्याणे मनः कृत्वा नियम्यात्मानमात्मना । कुरु मे वचनं तात येन पश्चान्न तप्यसे । १८५
न वधः पूज्यते लोके सुप्तानामिह धर्म्मतः । तथैवापास्तशस्त्राणां विमुक्तरथवाजिनां ।
ये च ब्रूयुस्तवास्मीति ये च स्युः शरणागताः । विमुक्तमूर्द्धजा ये च ये चापि हतवाहनाः ।
अद्य स्वप्स्यन्ति पाञ्चाला विमुक्तकवचा विभो । विश्वस्ता रजनीं सर्व्वे प्रेता इव विचेतसः ।
यस्तेषां तदवस्थानां द्रुह्येत पुरुषोऽनृजुः । व्यक्तं स नरके मज्जेदगाधे विपुलेऽप्लवे ।
सर्व्वास्त्रविदुषां लोके श्रेष्ठस्त्वमसि विश्रुतः । न च ते जातु लोकेऽस्मिन् सुसूक्ष्ममपि किल्बिषं । १९०
त्वं पुनः सूर्य्यसङ्काशः श्वोभूत उदिते रवौ । प्रकाशे सर्व्वभूतानां विजेता युधि शात्रवान् ।
असम्भावितरूपं हि त्वयि कर्म्म विगर्हितं । शुक्ले रक्तमिव न्यस्तं भवेदिति मतिर्म्मम ।
॥ अश्वत्थामोवाच ॥ एवमेव यथात्थ त्वं मातुलेह न संशयः । तैस्तु पूर्व्वमयं सेतुः शतधा विदलीकृतः ।
प्रत्यक्षं भूमिपालानां भवतास्त्वापि सन्निधौ । न्यस्तशस्त्रो मम पिता धृष्टद्युम्नेन पातितः ।
कर्णश्च पतिते चक्रे रथस्य रथिनाम्बरः । उत्तमे व्यसने सन्नो हतो गाण्डीवधन्वना । १९५

तथा शान्तनवो भीष्मो न्यस्तशस्त्रो निरायुधः। शिखण्डिनं पुरस्कृत्य हतो गाण्डीवधन्वना ।
भूरिश्रवा महेष्वासस्तथा प्रायगतो रणे। क्रोशतां भूमिपालानां युयुधानेन पातितः ।
दुर्य्योधनश्च भीमेन समेत्य गदया रणे। पश्यतां भूमिपालानामधर्म्मेण निपातितः ।
एकाकी बहुभिस्तत्र परिवार्य्य महारथैः। अधर्म्मेण नरव्याघ्रो भीमसेनेन पातितः ।
विलापो भग्नसक्थस्य यो मे राज्ञः परिश्रुतः। वार्त्तिकानां कथयतां स मे मर्म्माणि कृन्तति । १००
एवञ्चाधार्म्मिकाः पापाः पाञ्चाला भिन्नसेतवः। तानेवं भिन्नमर्य्यादान् किं भवान्न विगर्हति ।
पितृहन्तॄनहं हत्वा पाञ्चालान्निशि सौप्तिके। कामं कीटः पतङ्गो वा जन्म प्राप्य भवामि वै ।
त्वरे चाहमनेनाद्य यदिदं मे चिकीर्षितं। तस्य मे त्वरमाणस्य कुतो निद्रा कुतः सुखं ।
न स जातः पुमाँल्लोके कश्चिन्न स भविष्यति। यो मे व्यावर्त्तयेदेतां वधे तेषां कृतां मतिं।
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमुक्त्वा महाराज द्रोणपुत्त्रः प्रतापवान्। एकान्ते योजयित्वाऽश्वान् प्रायादभिमुखः परान् । १०५
तमब्रूतां महात्मानौ भोजशारद्वतावुभौ। किमर्थं स्यन्दनो युक्तः किञ्च कार्य्यं चिकीर्षितं ।
एकसार्थप्रयातौ स्वस्त्वया सह नरर्षभ। समदुःखसुखौ चापि नावां शङ्कितुमर्हसि ।
अश्वत्थामा तु संक्रुद्धः पितुर्व्वधमनुस्मरन्। ताभ्यां तथ्यं तथाचख्यौ यदस्यात्मचिकीर्षितं ।
हत्वा शतसहस्राणि योधानां निशितैः शरैः। न्यस्तशस्त्रो मम पिता धृष्टद्युम्नेन पातितः ।
तं तथैव हनिष्यामि न्यस्तवर्म्माणमद्य वै। पुत्त्रं पाञ्चालराजस्य पापं पापेन कर्म्मणा । ११०
कथञ्च निहतः पापः पाञ्चाल्यः पशुवन्मया। शस्त्रेण विजिताँल्लोकान्नाप्नुयादिति मे मतिः ।
क्षिप्रं सन्नद्धकवचौ सखड्गावात्तकार्म्मुकौ। मामास्थाय प्रतीक्षेतां रथवर्य्यौ परन्तपौ ।
इत्युक्त्वा रथमास्थाय प्रायादभिमुखः परान्। तमन्वयात् कृपो राजन् कृतवर्म्मा च सात्वतः ।
ते प्रयाता व्यरोचन्त परानभिमुखास्त्रयः। हूयमाना यथा यज्ञे समिद्धा हव्यवाहनाः ।
ययुश्च शिविरं तेषां सम्प्रसुप्तजनं विभो। द्वारदेशन्तु सम्प्राप्य द्रौणिस्तस्थौ महारथः । ११५
इतिश्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि द्रौणिगमने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ द्वारदेशे ततो द्रौणिमवस्थितमवेक्ष्य तौ। अकुर्व्वतां भोजकृपौ किं सञ्जय वदस्व मे ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ कृतवर्म्माणमामन्त्र्य कृपञ्च स महारथः। द्रौणिर्म्मन्युपरीतात्मा शिविरद्वारमागमत्।
तत्र भूतं महाकायं चन्द्रार्कसदृशद्युतिं। सोऽपश्यद्द्वारमाश्रित्य तिष्ठन्तं लोमहर्षणं ।
वसानं चर्म्म वैयाघ्रं महारुधिरविस्रवं। कृष्णाजिनोत्तरासङ्गं नागयज्ञोपवीतिनं ।
बाहुभिः स्वायतैः पीनैर्नानाप्रहरणोद्यतैः। बद्धाङ्गदमहासर्पं ज्वालामालाकुलाननं । १२०
दंष्ट्राकरालवदनं व्यादितास्यं भयानकं। नयनानां सहस्रैस्तु विचित्रैरभिभूषितं ।
नैव तस्य वपुः शक्यं प्रवक्तुं वेष एव च। सर्व्वथा तु तदालक्ष्य स्फुटेयुरपि पर्व्वताः ।
तस्यास्यान्नासिकाभ्याञ्च श्रवणाभ्याञ्च सर्व्वशः। तेभ्यश्चाक्षिसहस्रेभ्यः प्रादुरासन् महार्च्चिषः ।
तथा तेजोमरीचिभ्यः शङ्खचक्रगदाधराः। प्रादुरासन् हृषीकेशाः शतशोऽथ सहस्रशः ।

तदत्यद्भुतमालोक्य भूतं लोकभयङ्करं। द्रौणिरव्यथितो दिव्यैरस्त्रवर्षैरवाकिरत्। २६५
द्रौणिमुक्ताञ्छरांस्तांस्तु तद्भूतं महदग्रसत्। उदधेरिव वार्य्योघान् पावको वडवामुखः।
अग्रसत्तांस्तथा भूतं द्रौणिना प्रहिताञ्छरान्। अश्वत्थामा तु सम्प्रेक्ष्य शरौघांस्तान्निरर्थकान्।
रथशक्तिं मुमोचास्मै दीप्तामग्निशिखामिव। सा तमाहत्य दीप्ताग्रा रथशक्तिरदीर्य्यत।
युगान्ते सूर्य्यमाहत्य महोल्केव दिवश्च्युता। अथ हेमत्सरुं दिव्यं खड्गमाकाशवर्च्चसं।
कोशात् समुद्ववर्हाशु बिलाद्दीप्तमिवोरगं। ततः खड्गवरं धीमान् भूताय प्राहिणोत्तदा। २७०
स तदासाद्य भूतं वै विलयं नकुलवद्ययौ। ततः स कुपितो द्रौणिरिन्द्रकेतुनिभां गदां।
ज्वलन्तीं प्राहिणोत्तस्मै भूतं तामपि चाग्रसत्। ततः सर्व्वायुधाभावे वीक्षमाणस्ततस्ततः।
अपश्यत् कृतमाकाशमनाकाशं जनार्द्दनैः। तदद्भुततमं दृष्ट्वा द्रोणपुत्रो निरायुधः।
अब्रवीदतिसन्तप्तः कृपवाक्यमनुस्मरन्। ब्रुवतामप्रियं पथ्यं सुहृदां न शृणोति यः।
स शोचत्यापदं प्राप्य यथाऽहमतिवर्त्य तौ। शास्त्रदृष्टानविद्वान् यः समतीत्य जिघांसति। २७५
स पथः प्रच्युतो धर्म्मात् कुपथे प्रतिहन्यते। गोब्राह्मणनृपस्त्रीषु सख्युर्म्मातुर्गुरोस्तथा।
हीनप्राणजडान्धेषु सुप्तभीतोत्थितेषु च। मत्तोन्मत्तप्रमत्तेषु न शस्त्राणि च पातयेत्।
इत्येवं गुरुभिः पूर्व्वमुपादिष्टं नृणां सदा। सोऽहमुत्क्रम्य पन्थानं शास्त्रदृष्टं सनातनं।
अमार्गेणैवमारभ्य घोरामापदमागतः। ताञ्चापदं घोरतरां प्रवदन्ति मनीषिणः।
यदुद्यम्य महत् कृत्यं भयादपि निवर्त्तते। अशक्यश्चैव तत् कर्त्तुं कर्म्म शक्तिबलादिह। २८०
न हि दैवाद्गरीयो वै मानुषं कर्म्म कथ्यते। मानुष्यं कुर्व्वतः कर्म्म यदि दैवान्न सिध्यति।
स पथः प्रच्युतो धर्म्माद्विपदं प्रतिपद्यते। प्रतिघातं ह्यविज्ञातं प्रवदन्ति मनीषिणः।
यदारभ्य क्रियां काञ्चिद्भयादिह निवर्त्तते। तदिदं दुष्प्रणीतेन भयं मां समुपस्थितं।
न हि द्रोणसुतः संख्ये निवर्त्तेत कथञ्चन। इदञ्च सुमहद्भूतं दैवदण्डमिवोद्यतं।
न चैतदभिजानामि चिन्तयन्नपि सर्व्वथा। ध्रुवं येयमधर्म्मे मे प्रवृत्ता कलुषा मतिः। २८५
तस्याः फलमिदं घोरं प्रतिघाताय कल्प्यते। तदिदं दैवविहितं मम संख्ये निवर्त्तनं।
नान्यत्र दैवादुद्यन्तुमिह शक्यं कथञ्चन। सोऽहमद्य महादेवं प्रपद्ये शरणं विभुं।
दैवदण्डमिमं घोरं स हि मे नाशयिष्यति। कपर्द्दिनं देवदेवमुमापतिमनामयं।
कपालमालिनं रुद्रं भगनेत्रहरं हरं। स हि देवोऽत्यगाद्देवांस्तपसा विक्रमेण च।
तस्माच्छरणमभ्येमि गिरिशं शूलपाणिनं। २९०
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि द्रौणिचिन्तायां षष्ठोऽध्यायः॥ ६ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवं सञ्चिन्तयित्वा तु द्रोणपुत्रो विशाम्पते। अवतीर्य्य रथोपस्थाद्दध्यौ प्रणतः स्थितः।
॥ द्रौणिरुवाच ॥ उग्रं स्थाणुं शिवं रुद्रं शर्व्वमीशानमीश्वरं। गिरिशं वरदं देवं भवभावनमीश्वरं।
शितिकण्ठमजं शुक्रं दक्षक्रतुहरं हरं। विश्वरूपं विरूपाक्षं बहुरूपमुमापतिं।

श्मशानवासिनं दृप्तं महागणपतिं विभुं। खट्वाङ्गधारिणं रुद्रं जटिलं ब्रह्मचारिणं।
मनसा सुविशुद्धेन दुष्करेणाल्पचेतसा। सोऽहमात्मोपहारेण यक्ष्ये त्रिपुरघातिनं।
स्तुतं स्तुत्यं स्तूयमानममोघं कृत्तिवाससं। विलोहितं नीलकण्ठमसह्यं दुर्निवारणं।
शक्रं ब्रह्मसृजं ब्रह्म ब्रह्मचारिणमेव च। व्रतवन्तं तपोनिष्ठमनन्तं तपतां गतिं।
बहुरूपं गणाध्यक्षं त्र्यक्षं पारिषदप्रियं। धनाध्यक्षं क्षितिमुखं गौरीहृदयवल्लभं।
कुमारपितरं पिङ्गं गोवृषोत्तमवाहनं। तनुवाससमत्युग्रमुमाभूषणतत्परं।
परं परेभ्यः परमं परं यस्मान्न विद्यते। इष्वस्त्रोत्तमभर्त्तारं दिगन्तं देशरक्षिणं।
हिरण्यकवचं देवं चन्द्रमौलिविभूषणं। प्रपद्ये शरणं देवं परमेण समाधिना।
इमाञ्चेदापदं घोरां तराम्यद्य सुदुष्करां। सर्व्वभूतोपहारेण यक्ष्येऽहं शुचिना शुचिं।
इति तस्य व्यवसितं ज्ञात्वा योगात्मकर्म्मणः। पुरस्तात्काञ्चनी वेदी प्रादुरासीन्महात्मनः।
तस्यां वेद्यां तदा राजंश्चित्रभानुरजायत। स दिशो विदिशः खञ्च ज्वालाभिरिव पूरयन्।
दीप्तास्यनयनाश्चात्र नैकपादशिरोभुजाः। रत्नचित्राङ्गदधराः समुद्यतकरास्तथा।
द्विपशैलप्रतीकाशाः प्रादुरासन् महागणाः। श्ववराहोष्ट्ररूपाश्च हयगोमायुगोमुखाः।
ऋक्षमार्ज्जारवदना व्याघ्रद्वीपिमुखास्तथा। काकवक्त्राः प्लवमुखाः शुकवक्त्रास्तथैव च।
महाजगरवक्त्राश्च हंसवक्त्राः शितप्रभाः। दार्व्वाघाटमुखाश्चापि चासवक्त्राश्च भारत।
कूर्म्मनक्रमुखाश्चैव शिशुमारमुखास्तथा। पारावतमुखाश्चैव मद्गुवक्त्रास्तथैव च।
हरिवक्त्राः क्रौञ्चमुखाः कपोतिभमुखास्तथा। महामकरवक्त्राश्च तिमिवक्त्रास्तथैव च।
पाणिकर्णाः सहस्राक्षास्तथैव च महोदराः। निर्म्मांसाः काकवक्त्राश्च श्येनवक्त्राश्च भारत।
तथैवाश्मिरसो राजन्नृक्षवक्त्राश्च भारत। प्रदीप्तनेत्रजिह्वाश्च ज्वालाकर्णास्तथैव च।
ज्वालाकेशाश्च राजेन्द्र ज्वलद्रोमचतुर्भुजाः। मेषवक्त्रास्तथैवान्ये तथा छागमुखा नृप।
शङ्खाभाः शङ्खवक्त्राश्च शङ्खकर्णास्तथैव च। शङ्खमालाः परिकराः शङ्खध्वनिसमस्वनाः।
जटाधराः पञ्चशिखास्तथा मुण्डाः कृशोदराः। चतुर्दंष्ट्राश्चतुर्जिह्वाः शङ्कुकर्णाः किरीटिनः।
मौञ्जीधराश्च राजेन्द्र तथा कुञ्चितमूर्द्धजाः। उष्णीषिणो मुकुटिनश्चारुवक्त्राः स्वलङ्कृताः।
पद्मोत्पलापीडधरास्तथा मुकुटधारिणः। माहात्म्येन च संयुक्ताः शतशोऽथ सहस्रशः।
शतघ्नीवज्रहस्ताश्च तथा मुषलपाणयः। भुशुण्डीपाशहस्ताश्च दण्डहस्ताश्च भारत।
पृष्ठेषु बद्धेषुधयश्चित्रबाणोत्कटास्तथा। सध्वजाः सपताकाश्च सघण्टाः सपरश्वधाः।
महापाशोद्यतकरास्तथा लगुडपाणयः। स्थूणाहस्ताः खड्गहस्ताः सर्पोच्छ्रितकिरीटिनः।
महासर्पाङ्गदधराश्चित्राभरणधारिणः। रजोध्वजाः पङ्कदिग्धाः सर्व्वे शुक्लाम्बरस्रजः।
नीलाङ्गाः पिङ्गलाङ्गाश्च मुण्डवक्त्रास्तथैव च। भेरीशङ्खमृदङ्गांश्च झर्झरानकगोमुखान्।
अवादयन् पारिषदाः प्रहृष्टाः कनकप्रभाः। गायमानास्तथैवान्ये नृत्यमानास्तथाऽपरे।

स्तम्भयन्तः प्रवल्गन्तः वल्गन्तश्च महारथाः । धावन्तो जवना मुण्डाः पवनोद्धूतमूर्द्धजाः ।
मत्ता इव महानागा विनदन्तो मुहुर्मुहुः । सुभीमा घोररूपाश्च शूलपट्टिशपाणयः । १८५
नानाविरागवसनाश्चित्रमाल्यानुलेपनाः । रत्नचित्राङ्गदधराः समुद्यतकरास्तथा ।
हन्तारो द्विषतां शूराः प्रसह्यासह्यविक्रमाः । पातारोऽसृग्वसाढ्यानां मांसान्त्रकृतभोजनाः ।
चूडालाः कर्णिकाराश्च प्रहृष्टाः पिठरोदराः । अतिह्रस्वातिदीर्घाश्च प्रलम्बाश्चातिभैरवाः ।
विकटाः काललम्बोष्ठा बृहच्छेफाण्डपिण्डिकाः । महार्हनानाविकटा मुण्डाश्च जटिलाः परे ।
सार्केन्दुग्रहनक्षत्रां द्यां कुर्य्युस्ते महीतले । उत्सहेरंश्च ये हन्तुं भूतग्रामं चतुर्व्विधं । १९०
ये च वीतभया नित्यं हरस्य भ्रुकुटीसहाः । कामकारकरा नित्यं त्रैलोक्यस्येश्वरेश्वराः ।
नित्यानन्दप्रमुदिता वागीशा वीतमत्सराः । प्राप्याष्टगुणमैश्वर्य्यं ये न यान्ति वै स्मयं ।
येषां विस्मयते नित्यं भगवान् कर्म्मभिर्हरः । मनोवाक्कर्म्मभिर्युक्तैर्नित्यमाराधितश्च यैः ।
मनोवाक्कर्म्मभिर्भक्तान् पाति पुत्त्रानिवौरसान् । पिवन्तोऽसृग्वसास्त्वन्ये क्रुद्धा ब्रह्मद्विषां सदा ।
चतुर्व्विधात्मकं सोमं ये पिवन्ति च सर्व्वदा । श्रुतेन ब्रह्मचर्य्येण तपसा च दमेन च । १९५
ये समाराध्य शूलाङ्कं भवसायुज्यमागताः । यैरात्मभूतैर्भगवान् पार्व्वत्या च महेश्वरः ।
महाभूतगणैर्भुङ्क्ते भूतभव्यभवत्प्रभुः । नानावादित्रहसितक्ष्वेडितोत्क्रुष्टगर्ज्जितैः ।
संत्रासयन्तस्ते विश्वमश्वत्थामानमभ्ययुः । संस्तुवन्तो महादेवं भाः कुर्व्वाणाः सुवर्च्चसः ।
विवर्द्धयिषवो द्रौणेर्म्महिमानं महात्मनः । जिज्ञासमानास्तत्तेजः सौप्तिकञ्च दिदृक्षवः ।
भीमोग्रपरिघालातशूलपट्टिशपाणयः । घोररूपाः समाजग्मुर्भूतसंघाः समन्ततः । २००
जनयेयुर्भयं ये स्म त्रैलोक्यस्यापि दर्शनात् । तान् प्रेक्षमाणोऽपि व्यथां न चकार महाबलः ।
अथ द्रौणिर्द्धनुष्पाणिर्व्वद्धगोधाङ्गुलित्रवान् । स्वयमेवात्मनात्मानमुपहारमुपाहरत् ।
धनूंषि समिधस्तत्र पवित्राणि शिताः शराः । हविरात्मवतस्त्वात्मा तस्मिन् भारत कर्म्मणि ।
ततः सौम्येन मन्त्रेण द्रोणपुत्त्रः प्रतापवान् । उपहारं महामन्युरथात्मानमुपाहरत् ।
तं रुद्रं रौद्रकर्म्माणं रौद्रैः कर्म्मभिरच्युतं । अभिष्टुत्य महात्मानमित्युवाच कृताञ्जलिः । २०५
॥ द्रौणिरुवाच ॥ इममात्मानमद्याहं जातमाङ्गिरसे कुले । स्वग्नौ जुहोमि भगवन् प्रतिगृह्णीष्व मां बलिं ।
भवद्भक्त्या महादेव परमेण समाधिना । अस्यामापदि विश्वात्मन्नुपाकुर्म्मि तवाग्रतः ।
त्वयि सर्व्वाणि भूतानि सर्व्वभूतेषु चासि वै । गुणानां हि प्रधानानामेकत्वं त्वयि तिष्ठति ।
सर्व्वभूताश्रय विभो हविर्भूतमवस्थितं । प्रतिगृहाण मां देव यद्यशक्याः परे मया ।
इत्युक्त्वा द्रौणिरास्थाय तां वेदीं दीप्तपावकां । सन्त्यज्यात्मानमारुह्य कृष्णवर्त्मन्युपाविशत् । २१०
तमूर्द्ध्वबाहुं निश्चेष्टं दृष्ट्वा हविरुपस्थितं । अब्रवीद्भगवान् साक्षान्महादेवो हसन्निव ।
सत्यशौचार्ज्जवत्यागैस्तपसा नियमेन च । क्षान्त्या मत्या च धृत्या च बुद्ध्या च वचसा तथा ।
यथावदहमाराद्धः कृष्णेनाक्लिष्टकर्म्मणा । तस्मादिष्टतमः कृष्णादन्यो मम न विद्यते ।

कुर्व्वता तात सम्मानं त्वाञ्च जिज्ञासता मया । पाञ्चालाः सहसा गुप्ता मायाश्च बहुशः कृताः ।
कृतस्तस्यैव सम्मानः पाञ्चालाश्चक्षता मया । अभिभूतास्तु कालेन नैषामद्यास्ति जीवितं । ११५
एवमुक्त्वा महात्मानं भगवानात्मनस्तनुं । आविवेश ददौ चास्मै विमलं खड्गमुत्तमं ।
अथाविष्टो भगवता भूयो जज्वाल तेजसा । वेगवांश्चाभवद्युद्धे देवसृष्टेन तेजसा ।
तमदृश्यानि भूतानि रक्षांसि च समाद्रवन् । अभितः शत्रुशिविरं यान्तं साक्षादिवेश्वरं ।
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि द्रौणिशिवार्च्चने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ ततः प्रयाते शिविरं द्रोणपुत्त्रे महारथे । कच्चित् कृपश्च भोजश्च भयार्त्तौ न व्यवर्त्ततां ।
कच्चिन्न वारितौ क्षुद्रै रक्षिभिर्नोपलक्षितौ । असह्यमिति मन्वानौ न निवृत्तौ महारथौ । १२०
कच्चिदुन्मथ्य शिविरं हत्वा सोमकपाण्डवान् । दुर्य्योधनस्य पदवीं गतौ परमिकां रणे ।
पाञ्चालैर्निहतौ वीरौ कच्चिन्नु स्वपतां क्षितौ । कच्चित्ताभ्यां कृतं कर्म्म तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ तस्मिन् प्रयाते शिविरं द्रोणपुत्त्रे महात्मनि । कृपश्च कृतवर्म्मा च शिविरद्वार्य्यतिष्ठतां ।
अश्वत्थामा तु तौ दृष्ट्वा यत्नवन्तौ महारथौ । प्रहृष्टः शनकै राजन्निदं वचनमब्रवीत् ।
यत्तौ भवन्तौ पर्य्याप्तौ सर्व्वक्षत्रस्य नाशने । किं पुनर्य्योधशेषस्य प्रसुप्तस्य विशेषतः । १२५
अहं प्रवेक्ष्ये शिविरं चरिष्यामि च कालवत् । यथा न कश्चिदपि वां जीवन्मुच्येत मानवः ।
तथा भवद्भ्यां कार्य्यं स्यात् इति मे निश्चिता मतिः । इत्युक्त्वा प्राविशद्द्रौणिः पार्थानां शिविरं महत् ।
अद्वारेणाभ्यवस्कन्द्य विहाय भयमात्मनः । स प्रविश्य महाबाहुरुद्देशज्ञश्च तस्य ह ।
धृष्टद्युम्नस्य निलयं शनकैरभ्युपागमत् । ते तु कृत्वा महत् कर्म्म श्रान्ताश्च बलवद्रणे ।
प्रसुप्ताश्चैव विश्वस्ताः समेत्य परिधाविताः । अथ प्रविश्य तद्वेश्म धृष्टद्युम्नस्य भारत । १३०
पाञ्चाल्यं शयने द्रौणिरपश्यत् सुप्तमन्तिकात् । क्षौमावदाते महति स्पर्द्ध्यास्तरणसंवृते ।
माल्यप्रवरसंयुक्ते धूपैश्चूर्णैश्च वासिते । तं शयानं महात्मानं विश्रब्धमकुतोभयं ।
प्राबोधयत पादेन शयनस्थं महीपते । सम्बुध्य चरणस्पर्शादुत्थाय रणदुर्म्मदः ।
अभ्यजानदमेयात्मा द्रोणपुत्त्रं महारथं । तमुत्पतन्तं शयनादश्वत्थामा महाबलः ।
केशेष्वालभ्य पाणिभ्यां निष्पिपेष महीतले । सबलं तेन निष्पिष्टः साध्वसेन च भारत । १३५
निद्रया चैव पाञ्चाल्यो नाशकच्चेष्टितुं तदा । तमाक्रम्य पदा राजन् कण्ठे चोरसि चोभयोः ।
नदन्तं विस्फुरन्तञ्च पशुमारममारयत् । तुदन्नखैश्च स द्रौणिं नातिव्यक्तमुदाहरत् ।
आचार्य्यपुत्त्र शस्त्रेण जहि मां मा चिरं कृथाः । त्वत्कृते सुकृताल्लोकान् गच्छेयं द्विपदां वर ।
एवमुक्त्वा तु वचनं विरराम परन्तपः । सुतः पाञ्चालराजस्य आक्रान्तो बलिना भृशं ।
तस्याव्यक्तान्तु तां वाचं संश्रुत्य द्रौणिरब्रवीत् । आचार्य्यघातिनां लोका न सन्ति कुलपांसन । १४०
तस्माच्छस्त्रेण निधनं न त्वमर्हसि दुर्म्मते । एवं ब्रुवाणस्तं वीरं सिंहो मत्तमिव द्विपं ।
मर्म्मस्वभ्यवधीत् क्रुद्धः पादाष्ठीलैः सुदारुणैः । तस्य वीरस्य शब्देन मार्य्यमाणस्य वेश्मनि ।

अयुध्यन्त महाराज स्त्रियो ये चास्य रक्षिणः। ते दृष्ट्वा धर्षयन्तन्तममतिमानुषविक्रमं।
भूतमेवाध्यवस्यन्तो न स्म प्रव्याहरन् भयात्। तन्तु तेनाभ्युपायेन गमयित्वा यमक्षयं।
अध्यतिष्ठत तेजस्वी रथं प्राप्य सुदर्शनं। स तस्य भवनाद्राजन्निष्क्रम्य नादयन् दिशः। १४५
रथेन शिविरं प्रायाज्जिघांसुर्द्विषतो बली। अपक्रान्ते ततस्तस्मिन् द्रोणपुत्रे महारथे।
सहितैरक्षिभिः सर्व्वैः प्रणेदुर्योषितस्तदा। राजानं निहतं दृष्ट्वा भृशं शोकपरायणाः।
व्याक्रोशन् क्षत्रियाः सर्व्वे धृष्टद्युम्नस्य भारत। तासान्तु तेन शब्देन समीपे क्षत्रियर्षभाः।
क्षिप्रञ्च समनह्यन्त किमेतदिति चाब्रुवन्। स्त्रियस्तु राजन् वित्रस्ता भारद्वाजं निरीक्ष्य ताः।
अब्रुवन् दीनकण्ठेन क्षिप्रमाद्रवतेति वै। राक्षसो वा मनुष्यो वा नैनं जानीमहे वयं। १५०
हत्वा पाञ्चालराजानं रथमारुह्य तिष्ठति। ततस्ते योधमुख्यास्तु सहसा पर्य्यवारयन्।
स तानापततः सर्व्वान् रुद्रास्त्रेण व्यपोथयत्। धृष्टद्युम्नञ्च हत्वा स तांश्चैवास्य पदानुगान्।
अपश्यच्छयने सुप्तमुत्तमौजसमन्तिके। तमप्याक्रम्य पादेन कण्ठे चोरसि तेजसा।
तथैव मारयामास विनर्द्दन्तमरिन्दमं। युधामन्युश्च सम्प्राप्तो मत्वा तं रक्षसा हतं।
गदामुद्यम्य वेगेन हृदि द्रौणिमताडयत्। तमभिद्रुत्य जग्राह क्षितौ चैनमपातयत्। १५५
विस्फुरन्तञ्च पशुवत्तथैवैनममारयत्। तथा स वीरो हत्वा तं ततोऽन्यान् समुपाद्रवत्।
संसुप्तानेव राजेन्द्र तत्र तत्र महारथान्। स्फुरतो वेपमानांश्च शमितेव पशून्मखे।
ततो निस्त्रिंशमादाय जघानान्यान् पृथक् पृथक्। भागशो विचरन् मार्गानसियुद्धविशारदः।
तथैव गुल्मे संप्रेक्ष्य शयानान्मध्यगौल्मिकान्। श्रान्तान् न्यस्तायुधान् सर्व्वान् क्षणेनैव व्यपोथयत्।
योधानश्वान् द्विपांश्चैव प्राच्छिनत्स वरासिना। रुधिरोक्षितसर्व्वाङ्गः कालसृष्ट इवान्तकः। १६०
विस्फुरद्भिश्च तैर्द्रौणिर्निस्त्रिंशस्योत्तमेन च। आक्षेपणेन चैवासेस्त्रिधा रक्तोक्षितोऽभवत्।
तस्य लोहितरक्तस्य दीप्तखड्गस्य युध्यतः। अमानुष इवाकारो बभौ परमभीषणः।
ये त्वजाग्रत कौरव्य तेऽपि शब्देन मोहिताः। निरीक्षमाणा अन्योन्यं दृष्ट्वा दृष्ट्वा प्रविव्यथुः।
तद्रूपं तस्य ते दृष्ट्वा क्षत्रियाः शत्रुकर्षिणः। राक्षसं मन्यमानास्तं नयनानि न्यमीलयन्।
स घोररूपो व्यचरन् कालवच्छिविरे ततः। अपश्यद्द्रौपदीपुत्रान् अवशिष्टांश्च सोमकान्। १६५
तेन शब्देन वित्रस्ता धनुर्हस्ता महारथाः। धृष्टद्युम्नं हतं श्रुत्वा द्रौपदेया विशाम्पते।
अवाकिरन् शरव्रातैर्भारद्वाजमभीतवत्। ततस्तेन निनादेन सम्प्रबुद्धाः प्रभद्रकाः।
शिलीमुखैः शिखण्डी च द्रोणपुत्रं समार्द्दयन्। भारद्वाजः स तान् दृष्ट्वा शरवर्षाणि वर्षतः।
ननाद बलवान्नादं जिघांसुस्तान्महारथः। ततः परमसंक्रुद्धः पितुर्व्वधमनुस्मरन्।
अवरुह्य रथोपस्थात्त्वरमाणोऽभिदुद्रुवे। सहस्रचन्द्रविमलं गृहीत्वा चर्म्म संयुगे। १७०
खड्गञ्च विमलं दिव्यं जातरूपपरिष्कृतं। द्रौपदेयानभिद्रुत्य खड्गेन व्यधमद्बली।
ततः स नरशार्दूलं प्रतिविन्ध्यं महाहवे। कुक्षिदेशेऽवधीद्राजन् स हतो न्यपतद्भुवि।

प्रासेन विद्धा द्रौणिन्तु सुतसोमः प्रतापवान्। पुनश्चासिं समुद्यम्य द्रोणपुत्रमुपाद्रवत्।
सुतसोमस्य सासिं तं बाहुं छित्त्वा नरर्षभः। पुनरप्याहनत् पार्श्वे स भिन्नहृदयोऽपतत्।
नाकुलिस्तु शतानीको रथचक्रेण वीर्य्यवान्। दोर्भ्यामुत्क्षिप्य वेगेन वक्षस्येनमताडयत्।
अताडयच्छतानीकं मुक्तचक्रं द्विजस्तु सः। स विह्वलो ययौ भूमिं ततोऽस्यापाहरच्छिरः।
श्रुतकर्म्मा तु परिघं गृहीत्वा समताडयत्। अभिद्रुत्य ययौ द्रौणिं सव्ये सफलके भृशं।
स तु तं श्रुतकर्म्माणमास्ये जघ्ने वरासिना। स हतो न्यपतद्भूमौ विमूढो विकृताननः।
तेन शब्देन वीरस्तु श्रुतकीर्त्तिर्महारथः। अश्वत्थामानमासाद्य शरवर्षैरवाकिरत्।
तस्यापि शरवर्षाणि चर्म्मणा प्रतिवार्य्य सः। सकुण्डलं शिरः कायाद्भ्राजमानमपाहरत्।
ततो भीष्मनिहन्तारं सह सर्व्वैः प्रभद्रकैः। अहनत् सर्व्वतो वीरं नानाप्रहरणैर्ब्बली।
शिलीमुखेन चान्येन भ्रुवोर्म्मध्ये समार्पयत्। स तु क्रोधसमाविष्टो द्रोणपुत्रो महाबलः।
शिखण्डिनं समासाद्य द्विधा चिच्छेद सोऽसिना। शिखण्डिनं ततो हत्वा क्रोधाविष्टः परन्तपः।
प्रभद्रकगणान् सर्व्वानभिदुद्राव वेगवान्। यच्च शिष्टं विराटस्य बलन्तु भृशमाद्रवत्।
द्रुपदस्य च पुत्राणां पौत्राणां सुहृदामपि। चकार कदनं घोरं दृष्ट्वा दृष्ट्वा महाबलः।
अन्यानन्यांश्च पुरुषानभिसृत्याभिसृत्य च। न्यकृन्तदसिना द्रौणिरसिमार्गविशारदः।
कालीं रक्तास्यनयनां रक्तमाल्यानुलेपनां। रक्ताम्बरधरामेकां पाशहस्तां कुटुम्बिनीं।
ददृशुः कालरात्रिं ते गायमानामवस्थितां। नराश्वकुञ्जरान् पाशैर्ब्बद्ध्वा घोरैः प्रतस्थुषीं।
वहन्तीं विविधान् प्रेतान् पाशबद्धान् विमूर्द्धजान्। तथैव च सदा राजन्यस्तशस्त्रान् महारथान्।
स्वप्ने सुप्तान्नयन्तीं तां रात्रिष्वन्यासु मारिष। ददृशुर्य्योधमुख्यास्ते घ्नन्तं द्रौणिञ्च सर्व्वदा।
यतः प्रभृति संग्रामः कुरुपाण्डवसेनयोः। ततः प्रभृति तां कन्यामपश्यन् द्रौणिमेव च।
तांस्तु दैवहतान् पूर्व्वं पश्चाद्द्रौणिर्न्यपातयत्। त्रासयन् सर्व्वभूतानि विनदन् भैरवान् रवान्।
तदनुस्मृत्य ते वीरा दर्शनं पूर्व्वकालिकं। इदं तदित्यमन्यन्त दैवेनोपनिपीडिताः।
ततस्तेन निनादेन प्रत्यबुध्यन्त धन्विनः। शिबिरे पाण्डवेयानां शतशोऽथ सहस्रशः।
सोऽच्छिनत् कस्यचित् पादौ जघनञ्चैव कस्यचित्। कांश्चिद्बिभेद पार्श्वेषु कालसृष्ट इवान्तकः।
अत्युग्रप्रतिपिष्टैश्च नदद्भिश्च भृशोत्कटैः। गजाश्वमथितैश्चान्यैर्म्मही कीर्णाऽभवत् प्रभो।
क्रोशतां किमिदं कोऽयं कः शब्दः किं नु किं कृतं। एवं तेषां तथा द्रौणिरन्तकः समपद्यत।
अपेतशस्त्रसन्नाहान् सन्नद्धान् पाण्डुसृञ्जयान्। प्राहिणोन्मृत्युलोकाय द्रौणिः प्रहरतां वरः।
ततस्तच्छस्त्रवित्रस्ता उत्पतन्तो भयातुराः। निद्रान्धा नष्टसंज्ञाश्च तत्र तत्र निलिल्यिरे।
ऊरुस्तम्भगृहीताश्च कश्मलाभिहतौजसः। विनदन्तो भृशं त्रस्ताः समासीदन् परस्परं।
ततो रथं पुनर्द्रौणिरास्थितो भीमनिःस्वनं। धनुष्पाणिः शरैरन्यान् प्रेषयद्वै यमक्षयं।
पुनरुत्पततश्चापि दूरादपि नरोत्तमान्। शूरान् सम्पततश्चान्यान् कालरात्र्यै न्यवेदयत्।

तथैव स्यन्दनाग्रेण प्रमथन् स विधावति । शरवर्षैश्च विविधैरवर्षच्छात्रवांस्ततः ।
पुनश्च सुविचित्रेण शतचन्द्रेण चर्म्मणा । तेन चाकाशवर्णेन तथाऽचरत सोऽसिना ।
तथा स शिविरं तेषां द्रौणिराहवदुर्म्मदः । व्यक्षोभयत राजेन्द्र महाह्रदमिव द्विपः ।
उत्पेतुस्तेन शब्देन योधा राजन् विचेतसः । निद्रार्त्ताश्च भयार्त्ताश्च व्यधावन्त ततस्ततः ।
विस्वरं चुक्रुशुश्चान्ये बह्वबद्धं तथाऽवदन् । न च स्म प्रत्यपद्यन्त शस्त्राणि वसनानि च ।
विमुक्तकेशाश्चाप्यन्ये नाभ्यजानन् परस्परं । उत्पतन्तोऽपतन् श्रान्ताः केचित्तत्राभ्रमंस्तदा ।
पुरीषमसृजन् केचित् केचिन्मूत्रं विसुस्रुवुः । बन्धनानि च राजेन्द्र संछिद्य तुरगा द्विपाः ।
समं पर्य्यपतंश्चान्ये कुर्व्वन्तो महदाकुलं । तत्र केचिन्नरा भीता व्यलीयन्त महीतले ।
तथैव तान्निपतितानपिषन् गजवाजिनः । तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने रक्षांसि पुरुषर्षभ ।
हृष्टानि व्यनदन्नुच्चैर्मुदा भरतसत्तम । स शब्दः पूरितो राजन् भूतसंघैर्मुदायुतैः ।
अपूरयद्दिशः सर्व्वा दिवञ्चातिमहान् स्वनः । तेषामार्त्तस्वरं श्रुत्वा वित्रस्ता गजवाजिनः ।
मुक्ताः पर्य्यपतन्राजन् मृद्नन्तः शिविरे जनं । तैस्तत्र परिधावद्भिश्चरणोदीरितं रजः ।
अकरोच्छिविरे तेषां रजन्यां द्विगुणं तमः । तस्मिंस्तमसि संजाते प्रमूढाः सर्व्वतो जनाः ।
नाजानन् पितरः पुत्त्रान् भ्रातॄन् भ्रातर एव च । गजा गजानतिक्रम्य निर्म्मनुष्या हया हयान् ।
अताडयंस्तथाभञ्जंस्तथामृद्नंश्च भारत । ते भग्नाः प्रपतन्ति स्म निघ्नन्तश्च परस्परं ।
न्यपातयंस्तथा चान्यान् पातयित्वा तदाऽपिषन् । विचेतसः सनिद्राश्च तमसा चावृता नराः ।
जघ्नुः स्वानेव तत्राथ कालेनैव प्रचोदिताः । त्यक्त्वा द्वाराणि च द्वाःस्थास्तथा गुल्मानि गौल्मिकाः ।
प्राद्रवन्त यथाशक्ति कान्दिशीका विचेतसः । विप्रनष्टाश्च तेऽन्योन्यं नाजानन्त तथा विभो ।
क्रोशन्तस्तात पुत्त्रेति दैवोपहतचेतसः । पलायतां दिशस्तेषां स्वानप्युत्सृज्य बान्धवान् ।
गोत्रनामभिरन्योन्यमाक्रन्दन्त ततो जनाः । हाहाकारञ्च कुर्व्वाणाः पृथिव्यां शेरते परे ।
तान् बुद्ध्वा रणमध्येऽसौ द्रोणपुत्त्रो न्यवारयत् । तत्रापरे वध्यमाना मुहुर्म्मुहुरचेतसः ।
शिविरान्निष्पतन्ति स्म क्षत्त्रिया भयपीडिताः । तांस्तु निष्पतितांस्तत्र तान् शिविरात् जीवितैषिणः ।
कृतवर्म्मा कृपश्चैव द्वारदेशे निजघ्नतुः । विस्रस्तयन्त्रकवचान्मुक्तकेशान् कृताञ्जलीन् ।
वेपमानान् क्षितौ भीतान्नैव कांश्चिदमुञ्चतां । नामुच्यत तयोः कश्चिन्निष्क्रान्तः शिविराद्वहिः ।
कृपश्चैव महाराज हार्द्दिक्यश्चैव दुर्म्मतिः । भूयश्चैव चिकीर्षन्तौ द्रोणपुत्त्रस्य तौ प्रियं ।
त्रिषु देशेषु ददतुः शिविरस्य हुताशनं । ततः प्रकाशे शिविरे खड्गेन पितृनन्दनः ।
अश्वत्थामा महाराज व्यचरत् कृतहस्तवत् । कांश्चिदापततो वीरानपरांश्चैव धावतः ।
व्ययोजयत खड्गेन प्राणैर्द्विजवरोत्तमः । कांश्चिद्योधान् स खड्गेन मध्ये सञ्छिद्य वीर्य्यवान् ।
अपातयद्द्रोणपुत्त्रः संरब्धस्तिलकाण्डवत् । विनदद्भिर्भृशायस्तैर्नराश्वद्विपदोत्तमैः ।
पतितैरभवत् कीर्णा मेदिनी भरतर्षभ । मानुषाणां सहस्रेषु हतेषु पतितेषु च ।

उदतिष्ठन् कबन्धानि बहून्युत्थाय चापतन्। सायुधान् साङ्गदान् बाहून् विचकर्त्त शिरांसि च।
हस्तिहस्तोपमानूरून् हस्तान् पादांश्च भारत। पृष्ठच्छिन्नान् पार्श्वच्छिन्नान् शिरश्छिन्नांस्तथा परान्।
स महात्माऽकरोद्द्रौणिः कांश्चिच्चापि पराङ्मुखान्। मध्यदेशे नरानन्यांश्चिच्छेदान्यांश्च कर्णतः।
अंसदेशे निहत्यान्यान् काये प्रावेशयच्छिरः। एवं विचरतस्तस्य निघ्नतः सुबहून्नरान्।
तमसा रजनी घोरा बभौ दारुणदर्शना। किञ्चित्प्राणैश्च पुरुषैर्हतैश्चान्यैः सहस्रशः।
बहुना च गजाश्वेन भूरभूद्भीमदर्शना। यक्षरक्षःसमाकीर्णे रथाश्वद्विपदारुणे।
क्रुद्धेन द्रोणपुत्रेण संच्छिन्नाः प्रापतन् भुवि। भ्रातॄनन्ये पितॄनन्ये पुत्रानन्ये विचुक्रुशुः।
केचिदूचुर्न तत् क्रुद्धैर्धार्त्तराष्ट्रैः कृतं रणे। यत् कृतं नः प्रसुप्तानां रक्षोभिः क्रूरकर्म्मभिः।
असान्निध्याद्धि पार्थानामिदं नः कदनं कृतं। न चासुरैर्न गन्धर्व्वैर्न यक्षैर्न च राक्षसैः।
शक्यो विजेतुं कौन्तेयो गोप्ता यस्य जनार्द्दनः। ब्रह्मण्यः सत्यवाग्दान्तः सर्व्वभूतानुकम्पकः।
न स सुप्तं प्रमत्तं वा न्यस्तशस्त्रं कृताञ्जलिं। धावन्तं मुक्तकेशं वा हन्ति पार्थो धनञ्जयः।
तदिदं नः कृतं घोरं रक्षोभिः क्रूरकर्म्मभिः। इति लालप्यमानाः स्म शेरते बहवो जनाः।
स्तनतां च मनुष्याणां अपरेषाञ्च कूजतां। ततो मुहूर्त्तात् प्राशाम्यत स शब्दस्तुमुलो महान्।
शोणितव्यतिषिक्तायां वसुधायाञ्च भूमिप। तद्रजस्तुमुलं घोरं क्षणेनान्तरधीयत।
स चेष्टमानानुद्विग्नान्निरुत्साहान् सहस्रशः। न्यपातयन्नरान् क्रुद्धः पशून् पशुपतिर्यथा।
अन्योन्यं सम्परिष्वज्य शयानान् द्रवतोऽपरान्। संलीनान् युध्यमानांश्च सर्व्वान् द्रौणिरपोथयत्।
दह्यमानान् हुताशेन वध्यमानांश्च तेन ते। परस्परं तदा योधाननयन् यमसादनं।
तस्या रजन्यास्त्वर्द्धेन पाण्डवानां महद्बलं। गमयामास राजेन्द्र द्रौणिर्यमनिवेशनं।
निशाचराणां सत्वानां रात्रिः सा हर्षवर्द्धिनी। आसीन्नरगजाश्वानां रौद्री क्षयकरी भृशं।
तत्रादृश्यन्त रक्षांसि पिशाचाश्च पृथग्विधाः। खादन्तो नरमांसानि पिबन्तः शोणितानि च।
करालाः पिङ्गलाश्चैव शैलदन्ता रजस्वलाः। जटिला दीर्घशङ्खाश्च पञ्चपादा महोदराः।
पश्चादङ्गुलयो रूक्षा विरूपा भैरवस्वनाः। घण्टाजालावसक्ताश्च नीलकण्ठा विभीषणाः।
सपुत्रदाराः सक्रूराः सुदुर्द्दर्शाः सुदुर्घृणाः। विविधानि च रूपाणि तत्रादृश्यन्त रक्षसां।
पीत्वा च शोणितं हृष्टाः प्रानृत्यन् गणशोऽपरे। इदं परमिदं मेध्यमिदं स्वादिति चाब्रुवन्।
मेदोमज्जास्थिरक्तानां वसानाञ्च भृशाशिताः। परमांसानि खादन्तः क्रव्यादा मांसजीविनः।
वसाश्चैवापरे पीत्वा पर्य्यधावन् विकुक्षिकाः। नानावक्त्रास्तथा रौद्राः क्रव्यादाः पिशिताशनाः।
अयुतानि च तत्रासन् प्रयुतान्यर्ब्बुदानि च। रक्षसां घोररूपाणां महतां क्रूरकर्म्मणां।
मुदितानां वितृप्तानां तस्मिन्महति वैशसे। समेतानि बहून्यासन् भूतानि च जनाधिप।
प्रत्यूषकाले शिबिरात् प्रतिगन्तुमियेष सः। नृशोणितावसिक्तस्य द्रौणेरासीदसित्सरुः।
पाणिना सह संश्लिष्ट एकीभूत इव प्रभो। दुर्गमां पदवीं गत्वा विरराज जनक्षये।

युगान्ते सर्व्वभूतानि भस्म कृत्वेव पावकः। यथाप्रतिज्ञं तत्कर्म्म कृत्वा द्रौणायनिः प्रभो।
दुर्गमां पदवीं गच्छन् पितुरासीद्गतज्वरः। यथैव संसुप्तजने शिविरे प्राविशन्निशि।
तथैव हत्वा निःशब्दे निश्चक्राम नरर्षभः। निष्क्रम्य शिविरात्तस्मात्ताभ्यां सङ्गम्य वीर्य्यवान्।
आचख्यौ कर्म्म तत् सर्व्वं हृष्टः संहर्षयन् विभो। तावप्याचख्यतुस्तस्मै प्रियं प्रियकरौ तदा।
पाञ्चालान् सृञ्जयांश्चैव विनिकृत्तान् सहस्रशः। प्रीत्या चोच्चैरुदक्रोशंस्तथैवास्फोटयंस्तलान्।
एवंविधा हि सा रात्रिः सोमकानां जनक्षये। प्रसुप्तानां प्रमत्तानामासीत् सुभृशदारुणा।
असंशयं हि कालस्य पर्य्यायो दुरतिक्रमः। तादृशा निहता यत्र कृत्वाऽस्माकं जनक्षयं।
॥ धृतराष्ट्र उवाच॥ प्रागेव सुमहत् कर्म्म द्रौणिरेतन्महारथः। नाकरोदीदृशं कस्मान्मत्पुत्त्रविजये धृतः।
अथ कस्माद्धते क्षुद्रे कर्म्मेदं कृतवानसौ। द्रोणपुत्त्रो महात्मा स तन्मे शंसितुमर्हसि।
॥ सञ्जय उवाच॥ तेषां नूनं भयान्नासौ कृतवान् कुरुनन्दन। असान्निध्याद्धि पार्थानां केशवस्य च धीमतः।
सात्यकेश्चापि कर्म्मेदं द्रोणपुत्त्रेण साधितं। को हि तेषां समक्षं तान् हन्यादपि मरुत्पतिः।
एतदीदृशकं वृत्तं राजन् सुप्तजने विभो। ततो जनक्षयं कृत्वा पाण्डवानां महात्ययं।
दिष्ट्या दिष्ट्येति चान्योन्यं समेत्योचुर्म्महारथाः। पर्य्यष्वजत्ततो द्रौणिस्ताभ्यां सम्प्रतिनन्दितः। ४७५
इदं हर्षात्तु सुमहदाददे वाक्यमुत्तमं। पाञ्चाला निहताः सर्व्वे द्रौपदेयाश्च सर्व्वशः।
सोमका मत्स्यशेषाश्च सर्व्वे विनिहता मया। इदानीं कृतकृत्याः स्म याम तत्रैव मा चिरं।
यदि जीवति नो राजा तस्मै शंसामहे वयं।
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि रात्रियुद्धे पाञ्चालादिवधे अष्टमोऽध्यायः॥ ८ ॥
॥ सञ्जय उवाच॥ ते हत्वा सर्व्वपाञ्चालान् द्रौपदेयांश्च सर्व्वशः। आगच्छन् सहितास्तत्र यत्र दुर्य्योधनो हतः।
गत्वा चैनमपश्यन्त किञ्चित्प्राणं जनाधिपं। ततो रथेभ्यः प्रस्कन्द्य परिवव्रुस्तवात्मजं। ४८०
तं भग्नसक्थं राजेन्द्र कृच्छ्रप्राणमचेतसं। वमन्तं रुधिरं वक्त्रादपश्यन् वसुधातले।
वृतं समन्ताद्बहुभिः श्वापदैर्घोरदर्शनैः। शालावृकगणैश्चैव भक्षयिष्यद्भिरन्तिकात्।
निवारयन्तं कृच्छ्रात्तान् श्वापदांश्च चिखादिषून्। विचेष्टमानं मह्यां च सुभृशं गाढवेदनं।
तं शयानं तथा दृष्ट्वा भूमौ सुरुधिरोक्षितं। हतशिष्टास्त्रयो वीराः शोकार्त्ताः पर्य्यवारयन्।
अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्म्मा च सात्वतः। तैस्त्रिभिः शोणितादिग्धैर्निश्वसद्भिर्म्महारथैः। ४८५
शुशुभे स वृतो राजा वेदी त्रिभिरिवाग्निभिः। ते तं शयानं संप्रेक्ष्य राजानमतथोचितं।
अविषह्येन दुःखेन ततस्ते रुरुदुस्त्रयः। ततस्तु रुधिरं हस्तैर्म्मुखान्निर्मृज्य तस्य हि।
रणे राज्ञः शयानस्य कृपणं पर्य्यदेवयन्।
॥ कृप उवाच॥ न दैवस्यातिभारोऽस्ति यदयं रुधिरोक्षितः। एकादशचमूभर्त्ता शेते दुर्य्योधनो हतः।
पश्य चामीकराभस्य चामीकरविभूषितां। गदां गदाप्रियस्येमां समीपे पतितां भुवि। ४९०
इयमेनं गदा शूरं न जहाति रणे रणे। स्वर्गायापि व्रजन्तं हि न जहाति यशस्विनं।

पश्येमां सह वीरेण जाम्बूनदविभूषितां । शयानं शयने हर्म्ये भार्य्यां प्रीतिमतीमिव ।
योऽयं मूर्द्धाभिषिक्तानां अग्रे जातः परन्तपः । स हतो ग्रसते पांशून् पश्य कालस्य पर्य्ययं ।
येनाजौ निहता भूमावशेरत हतद्विषः । स भूमौ निहतः शेते कुरुराजः परैरयं ।
भयान्नमन्ति राजानो यस्य स्म शतसङ्घशः । स वीरशयने शेते क्रव्याद्भिः परिवारितः ।
उपासत द्विजाः पूर्व्वमर्थहेतोर्यमीश्वरं । उपासते च तं ह्यद्य क्रव्यादा मांसहेतवः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ तं शयानं कुरुश्रेष्ठं ततो भरतसत्तम । अश्वत्थामा समालोक्य करुणं पर्य्यदेवयत् ।
आहुस्त्वां राजशार्दूल मुख्यं सर्व्वधनुष्मतां । धनाध्यक्षोपमं युद्धे शिष्यं सङ्कर्षणस्य च ।
कथं विवरमद्राक्षीद्भीमसेनस्तवानघ । बलिनं कृतिनं नित्यं स च पापात्मवान्नृप ।
कालो नूनं महाराज लोकेऽस्मिन् बलवत्तरः । पश्यामो निहतं त्वाञ्च भीमसेनेन संयुगे ।
कथं त्वां सर्व्वधर्म्मज्ञं क्षुद्रः पापो वृकोदरः । निकृत्या हतवान्मन्दो नूनं कालो दुरत्ययः ।
धर्म्मयुद्धे ह्यधर्म्मेण समाहूयौजसा मृधे । गदया भीमसेनेन निर्भिन्ने सक्थिनी तव ।
अधर्म्मेण हतस्याजौ मृद्यमानं पदा शिरः । य उपेक्षितवान् क्षुद्रं धिक् कृष्णं धिग्युधिष्ठिरं ।
युद्धेष्वपवदिष्यन्ति योधा नूनं वृकोदरं । यावत् स्थास्यन्ति भूतानि निकृत्या ह्यसि पातितः ।
ननु रामोऽब्रवीद्राजन् त्वां सदा यदुनन्दनः । दुर्य्योधनसमो नास्ति गदया इति वीर्य्यवान् ।
श्लाघते त्वां हि वार्ष्णेयो राजन् संसत्सु भारत । स शिष्यो मम कौरव्यो गदायुद्ध इति प्रभो ।
यां गतिं क्षत्रियस्याहुः प्रशस्तां परमर्षयः । हतस्याभिमुखस्याजौ प्राप्तस्त्वमसि तां गतिं ।
दुर्य्योधन न शोचामि त्वामहं पुरुषर्षभ । हतपुत्रौ तु शोचामि गान्धारीं पितरञ्च ते ।
भिक्षुकौ विचरिष्येते शोचन्तौ पृथिवीमिमां । धिगस्तु कृष्णं वार्ष्णेयमर्ज्जुनञ्चापि दुर्म्मतिं ।
धर्म्मज्ञमानिनौ यौ त्वां वध्यमानमुपेक्षतां । पाण्डवाश्चापि ते सर्व्वे किं वक्ष्यन्ति नराधिप ।
कथं दुर्य्योधनोऽस्माभिर्हत इत्यनपत्रपाः । धन्यस्त्वमसि गान्धारे यस्त्वमायोधने हतः ।
प्रायशोऽभिमुखः शत्रून् धर्म्मेण पुरुषर्षभ । हतपुत्रा हि गान्धारी निहतज्ञातिबान्धवा ।
प्रज्ञाचक्षुश्च दुर्द्धर्षः कां गतिं प्रतिपत्स्यते । धिगस्तु कृतवर्म्माणं मां कृपञ्च महारथं ।
ये वयं न गताः स्वर्गं त्वां पुरस्कृत्य पार्थिवं । दातारं सर्व्वकामानां रक्षितारं प्रजाहितं ।
यद्वयं नानुगच्छामस्त्वां धिगस्मान्नराधमान् । कृपस्य तव वीर्य्येण मम चैव पितुश्च मे ।
सभृत्यानां नरव्याघ्र रत्नवन्ति गृहाणि च । तव प्रसादादस्माभिः समित्रैः सह बान्धवैः ।
अवाप्ताः क्रतवो मुख्या बहवो भूरिदक्षिणाः । कुतश्चापीदृशं पापाः प्रवर्त्तिष्यामहे वयं ।
यादृशेन पुरस्कृत्य त्वं गतः सर्व्वपार्थिवान् । वयमेव त्रयो राजन् गच्छन्तं परमां गतिं ।
यद्वै त्वां नानुगच्छामस्तेन धक्ष्यामहे वयं । तान् स्वर्गहीना हीनार्थाः स्मरन्तः सुकृतस्य ते ।
किं नाम तद्भवेत् कर्म्म येन त्वां न व्रजाम वै । दुःखं नूनं कुरुश्रेष्ठ चरिष्याम महीमिमां ।
हीनानां नस्त्वया राजन् कुतः शान्तिः कुतः सुखं । गत्वैव तु महाराज समेत्य च महारथान् ।

यथाज्येष्ठं यथाश्रेष्ठं पूजयेर्म्मचनात्मम । आचार्य्यं पूजयित्वा च कृतुं सर्व्वधनुष्मतां ।
हतं मयाऽद्य शंसेथा धृष्टद्युम्नं नराधिप । परिष्वजेथा राजानं वाह्लीकं सुमहारथं ।
सैन्धवं सोमदत्तञ्च भूरिश्रवसमेव च । तथा पूर्व्वगतानन्यान् स्वर्गे पार्थिवसत्तमान् ।
अस्मद्वाक्यात् परिष्वज्य संपृच्छेस्त्वमनामयं । ५२५
॥ सञ्जय उवाच ॥ इत्येवमुक्त्वा राजानं भग्नसक्थमचेतनं । अश्वत्थामा समुद्वीक्ष्य पुनर्व्वचनमब्रवीत् ।
दुर्य्योधन जीवसि त्वं वाक्यं श्रोत्रसुखं शृणु । सप्तपाण्डवतः शेषा धार्त्तराष्ट्रास्त्रयो वयं ।
ते चैव भ्रातरः पञ्च वासुदेवोऽथ सात्यकिः । अहञ्च कृतवर्म्मा च कृपः शारद्वतस्तथा ।
द्रौपदेया हताः सर्व्वे धृष्टद्युम्नस्य चात्मजाः । पाञ्चाला निहताः सर्व्वे मत्स्यशेषाश्च भारत ।
कृते प्रतिकृतं पश्य हतपुत्त्रा हि पाण्डवाः । सौप्तिके शिविरं तेषां हतं सनरवाहनं । ५३०
मया च पापकर्म्माऽसौ धृष्टद्युम्नो महीपते । प्रविश्य शिविरं रात्रौ पशुमारेण मारितः ।
दुर्य्योधनस्तु तां वाचं निशम्य मनसः प्रियां । प्रतिलभ्य पुनश्चेत इदं वचनमब्रवीत् ।
न मेऽकरोत्तद्गाङ्गेयो न कर्णो न च ते पिता । यत्त्वया कृपभोजाभ्यां सहितेनाद्य मे कृतं ।
स च सेनापतिः क्षुद्रो हतः सार्द्धं शिखण्डिना । तेन मन्ये मघवता सममात्मानमद्य वै ।
स्वस्ति प्राप्नुत भद्रं वः स्वर्गे नः सङ्गमः पुनः । इत्येवमुक्त्वा तूष्णीं स कुरुराजो महामनाः । ५३५
प्राणानुपास्रजद्वीरः सुहृदां दुःखमुत्सृजन् । अपाक्रामद्दिवं पुण्यां शरीरं क्षितिमाविशत् ।
एवं ते निधनं यातः पुत्त्रो दुर्य्योधनो नृप । अग्रे यात्वा रणे शूरः पश्चाद्विनिहतः परैः ।
तथैव ते परिष्वक्ताः परिष्वज्य च ते नृपं । पुनः पुनः प्रेक्षमाणाः स्वकानारुरुहू रथान् ।
इत्येवं द्रोणपुत्त्रस्य निशम्य करुणां गिरं । प्रत्यूषकाले शोकार्त्तः प्राद्रवन्नगरं प्रति ।
एवमेष क्षयो वृत्तः कुरुपाण्डवसेनयोः । घोरो विशसनो रौद्रो राजन् दुर्म्मन्त्रिते तव । ५४०
तव पुत्त्रे गते स्वर्गे शोकार्त्तस्य ममानघ । ऋषिदत्तं प्रणष्टं तद्दिव्यदर्शित्वमद्य वै ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति श्रुत्वा स नृपतिः पुत्त्रस्य निधनन्तदा । निश्वस्य दीर्घमुष्णञ्च ततश्चिन्तापरोऽभवत् ।
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि दुर्य्योधनप्राणत्यागे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

॥ अथ ऐषीकपर्व्व ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां धृष्टद्युम्नस्य सारथिः । शशंस धर्म्मराजाय सौप्तिके कदनं कृतं ।
॥ सूत उवाच ॥ द्रौपदेया हता राजन् द्रुपदस्यात्मजैः सह । प्रमत्ता निशि विश्वस्ताः स्वपन्तः शिविरे स्वके ।
कृतवर्म्मणा नृशंसेन गौतमेन कृपेण च । अश्वत्थाम्ना च पापेन हतं वः शिविरं निशि । ५४५
एतैर्नरगजाश्वानां प्रासशक्तिपरश्वधैः । सहस्राणि निकृन्तद्भिर्निःशेषन्ते बलं कृतं ।
छिद्यमानस्य महतो वनस्येव परश्वधैः । शुश्रुवे सुमहान् शब्दो बलस्य तव भारत ।

अहमेकोऽवशिष्टस्तु तस्मात् सैन्यान्महामते। मुक्तः कथञ्चिद्धर्म्मात्मन् व्यग्रस्य कृतवर्म्मणः।
तच्छ्रुत्वा वाक्यमशिवं कुन्तीपुत्त्रो युधिष्ठिरः। पपात मह्यां दुर्द्धर्षः पुत्त्रशोकसमन्वितः।
पतन्तं तमतिक्रम्य परिजग्राह सात्यकिः। भीमसेनोऽर्ज्जुनश्चैव माद्रीपुत्त्रौ च पाण्डवौ। ५५०
लब्धचेतास्तु कौन्तेयः शोकविक्लवया गिरा। जित्वा शत्रून् जितः पश्चात् पर्य्यदेवयदार्त्तवत्।
दुर्व्विदा गतिरर्थानामपि ये दिव्यचक्षुषः। जीयमाना जयन्त्यन्ये जयमाना वयं जिताः।
हत्वा भ्रातॄन् वयस्यांश्च पितॄन् पौत्त्रान् सुहृद्गणान्। बन्धूनमात्यान् पौत्त्रांश्च जित्वा सर्व्वान् जिता वयं।
अनर्थो ह्यर्थसङ्काशस्तथाऽनर्थोऽर्थदर्शनः। जयो यमजयाकारो जयस्तस्मात् पराजयः।
यज्जित्वा तप्यते पश्चादापन्न इव दुर्म्मतिः। कथं मन्येत विजयं ततो जिततरः परैः। ५५५
येषामर्थाय पापं स्याद्विजयस्य सुहृद्बधैः। निर्ज्जितैरप्रमत्तैर्हि विजिता जितकाशिनः।
कर्णिनालीकदंष्ट्रस्य खड्गजिह्वस्य संयुगे। चापव्यात्तास्यरौद्रस्य ज्यातलस्वननादिनः।
क्रुद्धस्य नरसिंहस्य संग्रामेष्वपलायिनः। ये व्यमुच्यन्त कर्णस्य प्रमादात्त इमे हताः।
रथह्रदं शरवर्षोर्म्मिमन्तं रत्नाचितं वाहनवाजियुक्तं। शक्त्यृष्टिमीनध्वजनागनक्रं शरासनावर्त्तमहेषुफेणं।
संग्रामचन्द्रोदयवेगवेलं द्रोणार्णवं ज्यातलनेमिघोषं। ये तेरुरुच्चावचशस्त्रनौभिस्ते राजपुत्त्रा निहताः प्रमादात्। ५६०
न हि प्रमादात् परमस्ति कश्चिद्बधो नराणामिह जीवलोके। प्रमत्तमर्था हि नरं समन्तात् त्यजन्त्यनर्थाश्च समाविशन्ति।
ध्वजोत्तमाग्र्योच्छ्रितधूमकेतुं शरार्च्चिषं कोपमहासमीरं। महाधनुर्ज्यातलनेमिघोषं तनुत्रनानाविधशस्त्रहोमं।
महाचमूकक्षदवाभिपन्नं महाहवे भीष्ममयाग्निदाहं। ये सेहुरात्तायुधतीव्रवेगं ते राजपुत्त्रा निहताः प्रमादात्।
न हि प्रमत्तेन नरेण शक्यं विद्या तपःश्रीर्व्विपुलं यशो वा। पश्याप्रमादेन निहत्य शत्रून् सर्व्वान्महेन्द्रं सुखमेधमानं।
इन्द्रोपमान् पार्थिवपुत्त्रपौत्त्रान् पश्याविशेषेण हतान् प्रमादात्। तीर्त्वा समुद्रं वणिजः समृद्धा मग्नाः कुनद्यामिव हेल
मानाः। ५६५
अमर्षितैर्ये निहताः शयाना निःसंशयन्ते त्रिदिवं प्रपन्नाः। भ्रातॄंश्च पुत्त्रांश्च हतान्निशम्य पाञ्चालराजं पितरञ्च वृद्धं।
ध्रुवं विसंज्ञा पतिता पृथिव्यां सा शोच्यते शोककृशाङ्गयष्टिः। तच्छोकजं दुःखमपारयन्ती कथं भविष्यत्युचिता सुखानां।
पुत्त्रक्षयभ्रातृबधप्रणुन्ना प्रदह्यमानेव हुताशनेन। इत्येवमार्त्तः परिदेवयन् स राजा कुरूणां नकुलं बभाषे।
गच्छानयैनामिह मन्दभाग्यां समातृपक्षामिति राजपुत्त्रीं। माद्रीसुतस्तत् परिगृह्य वाक्यं धर्म्मेण धर्म्मप्रतिमस्य राज्ञः।
ययौ रथेनालयमाशु देव्याः पाञ्चालराजस्य च यत्र दाराः। प्रस्थाप्य माद्रीसुतमाजमीढः शोकार्द्दितस्तैः सहितः
सुहृद्भिः। ५७०
रोरूयमाणः प्रययौ सुतानामायोधनं भूतगणानुकीर्णं। स तत् प्रविश्याशिवमुग्ररूपं ददर्श पुत्त्रान् सुहृदः सखींश्च।
भूमौ शयानान् रुधिरार्द्रगात्रान् विभिन्नदेहान् प्रहृतोत्तमाङ्गान्। स तांस्तु दृष्ट्वा भृशमार्त्तरूपो युधिष्ठिरो धर्म्मभृतां वरिष्ठः।
उच्चैः प्रचुक्रोश च कौरवाग्र्यः पपात चोर्व्व्यां सगणो विसंज्ञः।

इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि ऐषीकपर्व्वणि युधिष्ठिरस्य शिविरदर्शने दशमोऽध्यायः॥ १० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स दृष्ट्वा निहतान् संख्ये पुत्रान् पौत्रान् सखींस्तथा । महादुःखपरीतात्मा बभूव जनमेजय ।
ततस्तस्य महान् शोकः प्रादुरासीन्महात्मनः । स्मरतः पुत्रपौत्राणां भ्रातॄणां स्वजनस्य च । ५७५
तमश्रुपरिपूर्णाक्षं वेपमानमचेतसं । सुहृदो भृशसंविग्नाः सान्त्वयाञ्चक्रिरे तदा ।
ततस्तस्मिन् क्षणे कल्यो रथेनादित्यवर्च्चसा । नकुलः कृष्णया सार्द्धमुपायात् परमार्त्तया ।
उपप्लव्यं गता सा तु श्रुत्वा सुमहदप्रियं । तदा विनाशं सर्व्वेषां पुत्राणां व्यथिताऽभवत् ।
कम्पमानेव कदली वातेनाभिसमीरिता । कृष्णा राजानमासाद्य शोकार्त्ता न्यपतद्भुवि ।
बभूव वदनं तस्याः सहसा शोककर्षितं । फुल्लपद्मपलाशाक्ष्यास्तमोग्रस्त इवांशुमान् । ५८०
ततस्तां पतितां दृष्ट्वा संरम्भी सत्यविक्रमः । बाहुभ्यां परिजग्राह समुत्पत्य वृकोदरः ।
सा समाश्वासिता तेन भीमसेनेन भामिनी । रुदती पाण्डवं कृष्णा सह भ्रातरमब्रवीत् ।
दिष्ट्या राजन्नवाप्येमामखिलां भोक्ष्यसे महीं । आत्मजान् क्षत्रधर्म्मेण सम्प्रदाय यमाय वै ।
दिष्ट्या त्वं कुशली पार्थ मत्तमातङ्गगामिनं । अवाप्य पृथिवीं कृत्स्नां सौभद्रं न स्मरिष्यसि ।
आत्मजान् क्षत्रधर्म्मेण श्रुत्वा शूरान्निपातितान् । उपप्लव्ये मया सार्द्धं दिष्ट्या त्वं न स्मरिष्यसि । ५८५
प्रसुप्तानां वधं श्रुत्वा द्रौणिना पापकर्म्मणा । शोकस्तपति मां पार्थ हुताशन इवाश्रयं ।
तस्य पापकृतो द्रौणेर्न चेदद्य त्वया रणे । ह्रियते सानुबन्धस्य युधि विक्रम्य जीवितं ।
इहैव प्रायमासिष्ये तन्निबोधत पाण्डवाः । न चेत् फलमवाप्नोति द्रौणिः पापस्य कर्म्मणः ।
एवमुक्त्वा ततः कृष्णा पाण्डवं प्रत्युपाविशत् । युधिष्ठिरं याज्ञसेनी धर्म्मराजं यशस्विनी ।
दृष्ट्वोपविष्टां राजर्षिः पाण्डवो महिषीं प्रियां । प्रत्युवाच स धर्म्मात्मा द्रौपदीं चारुदर्शनां ।
धर्म्म्ये धर्म्मेण धर्म्मज्ञे प्राप्तास्ते निधनं शुभे । पुत्रास्ते भ्रातरश्चैव तान्न शोचितुमर्हसि ।
स कल्याणि वनं दुर्गं दूरं द्रौणिरितो गतः । तस्य त्वं पातनं संख्ये कथं ज्ञास्यसि शोभने ।
॥ द्रौपद्युवाच ॥ द्रोणपुत्रस्य सहजो मणिः शिरसि मे श्रुतः । निहत्य संख्ये तं पापं पश्येयं मणिमाहृतं ।
राजन् शिरसि ते कृत्वा जीवेयमिति मे मतिः । इत्युक्त्वा पाण्डवं कृष्णा राजानञ्चारुदर्शना ।
भीमसेनमथागत्य परमं वाक्यमब्रवीत् । त्रातुमर्हसि मां भीम क्षत्रधर्म्ममनुस्मरन् । ५९५
जहि तं पापकर्म्माणं शम्बरं मघवानिव । न हि ते विक्रमे तुल्यः पुमानस्तीह कश्चन ।
श्रुतं तत् सर्व्वलोकेषु परमव्यसने यथा । द्वीपोऽभूस्त्वं हि पार्थानां नगरे वारणावते ।
हिडिम्बदर्शने चैव तथा त्वमभवो गतिः । तथा विराटनगरे कीचकेन भृशार्द्दितां ।
मामप्युद्धृतवान् कृच्छ्रात् पौलोमीं मघवानिव । यथैतान्यकृथाः पार्थ महाकर्म्माणि वै पुरा ।
तथा द्रौणिममित्रघ्नं विनिहत्य सुखी भव । तस्या बहुविधं दुःखं निशम्य परिदेवितं । ६००
न चामर्षत कौन्तेयो भीमसेनो महाबलः । स काञ्चनविचित्राङ्गमारुरोह महारथं ।
आदाय रुचिरं चित्रं समार्गणगुणं धनुः । नकुलं सारथिं कृत्वा द्रोणपुत्रवधे धृतः ।
विस्फार्य्य सशरं चापं तूर्णमश्वानचोदयत् । ते हयाः पुरुषव्याघ्र चोदिता वातरंहसः ।

वेगेन त्वरिता जग्मुर्हरयः शीघ्रगामिनः। शिबिरात् स्वाद्गृहीत्वा च रथस्य पदमच्युतः।
द्रोणपुत्त्ररथस्याशु ययौ वेगेन वीर्य्यवान्। ३५

इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि ऐषीकपर्व्वणि द्रौणिवधार्थभीमगमने एकादशोऽध्यायः॥ ११॥

॥ वैशम्पायन उवाच॥ तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धर्षे यदूनामृषभस्ततः। अब्रवीत् पुण्डरीकाक्षः कुन्तीपुत्त्रं युधिष्ठिरं।
एष पाण्डव ते भ्राता पुत्त्रशोकपरायणः। जिघांसुर्द्रौणिमाक्रन्दे एक एवाभिधावति।
भीमः प्रियस्ते सर्व्वेभ्यो भ्रातृभ्यो भरतर्षभ। तं कृच्छ्रगतमद्य त्वं कस्मान्नाभ्युपपद्यसे।
यत्तदाचष्ट पुत्त्राय द्रोणः परपुरञ्जयः। अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम दहेत पृथिवीमपि।
तन्महात्मा महाभागः केतुः सर्व्वधनुष्मतां। प्रत्यपादयदाचार्य्यः प्रीयमाणो धनञ्जयं। ४०
तं पुत्त्रोऽप्येक एवैनमन्वयाचदमर्षणः। ततः प्रोवाच पुत्त्राय नातिहृष्टमना इव।
विदितं चापलं ह्यासीदात्मजस्य दुरात्मनः। सर्व्वधर्म्मविदाचार्य्यः सोऽन्वशात् स्वसुतं ततः।
परमापद्गतेनापि न स्म तात त्वया रणे। इदमस्त्रं प्रयोक्तव्यं मानुषेषु विशेषतः।
इत्युक्तवान् गुरुः पुत्त्रं द्रोणः पश्चादथोक्तवान्। न त्वं जातु सतां मार्गे स्थातेति पुरुषर्षभ।
स तदाज्ञाय दुष्टात्मा पितुर्व्वचनमप्रियं। निराशः सर्व्वकल्याणैः शोकात् पर्य्यचरन्महीं। ४५
ततस्तदा कुरुश्रेष्ठ वनस्थे त्वयि भारत। अवसद्द्वारकामेत्य वृष्णिभिः परमार्च्चितः।
स कदाचित् समुद्रान्ते वसन् द्वारवतीमनु। एक एकं समागम्य मामुवाच हसन्निव।
यत्तदुग्रं तपः कृष्ण चरन् सत्यपराक्रमः। अगस्त्याद्भारताचार्य्यः प्रत्यपद्यत मे पिता।
अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम देवगन्धर्व्वपूजितं। तदद्य मयि दाशार्ह यथा पितरि मे तथा।
अस्मात्तस्मादुपादाय दिव्यमस्त्रं यदूत्तम। ममाप्यस्त्रं प्रयच्छ त्वं चक्रं रिपुहणं रणे। ५०
स राजन् प्रीयमाणेन मयाऽप्युक्तः कृताञ्जलिः। याचमानः प्रयत्नेन मत्तोऽस्त्रं भरतर्षभ।
देवदानवगन्धर्व्वमनुष्यपतगोरगाः। न समा मम वीर्य्यस्य शतांशेनापि पिण्डिताः।
इदं धनुरियं शक्तिरिदं चक्रमियं गदा। यद्यदिच्छसि चेदस्त्रं मत्तस्तत्तद्ददामि ते।
यच्छक्नोषि समुद्यन्तुं प्रयोक्तुमपि वा रणे। तद्गृहाण विनाऽस्त्रेण यन्मे दातुमभीप्ससि।
स सुनाभं सहस्रारं वज्रनाभमयस्मयं। वव्रे चक्रं महाभागो मत्तः स्पर्द्धन्मया सह। ५५
गृहाण चक्रमित्युक्तो मया तु तदनन्तरं। जग्राहोत्पत्य सहसा चक्रं सव्येन पाणिना।
न चैनमशकत् स्थानात् सञ्चालयितुमच्युत। अथैनं दक्षिणेनापि गृहीतुमुपचक्रमे।
सर्व्वयत्नबलेनापि गृह्णन्नेवमिदं ततः। ततः सर्व्वबलेनापि यदैनं न शशाक ह।
उद्यन्तुं वा चालयितुं द्रौणिः परमदुर्म्मनाः। कृत्वा यत्नं परिश्रान्तः संन्यवर्त्तत भारत।
निवृत्तमनसं तस्मादभिप्रायाद्विचेतसं। अहमामन्त्र्य संविग्नमश्वत्थामानमब्रुवं। ६०
यः सदेवमनुष्येषु प्रमाणं परमं गतः। गाण्डीवधन्वा श्वेताश्वः कपिप्रवरकेतनः।
यः साक्षाद्देवदेवेशं शितिकण्ठमुमापतिं। द्वन्द्वयुद्धे पराजिष्णुस्तोषयामास शङ्करं।

यस्मात् प्रियतरो नास्ति ममान्यः पुरुषो भुवि। नादेयं यस्य मे किञ्चिदपि दाराः सुतास्तथा।
तेनापि सुहृदा ब्रह्मन् पार्थेनाक्लिष्टकर्म्मणा। नोक्तपूर्व्वमिदं वाक्यं यत्त्वं मामभिभाषसे।
ब्रह्मचर्य्यं महद्घोरं तीर्त्वा द्वादशवार्षिकं। हिमवत्पार्श्वमास्थाय यो मया तपसाऽर्च्चितः। ५३५
समानव्रतचारिण्यां रुक्मिण्यां योऽन्वजायत। सनत्कुमारस्तेजस्वी प्रद्युम्नो नाम मे सुतः।
तेनाप्येतन्महद्दिव्यं चक्रमप्रतिमं रणे। न प्रार्थितमभून्मूढ यदिदं प्रार्थितं त्वया।
रामेणातिबलेनैतन्नोक्तपूर्व्वं कदाचन। न गदेन न साम्बेन यदिदं प्रार्थितं त्वया।
द्वारकावासिभिश्चान्यैर्वृष्ण्यन्धकमहारथैः। नोक्तपूर्व्वमिदं जातु यदिदं प्रार्थितं त्वया।
भारताचार्य्यपुत्त्रस्त्वं मानितः सर्व्वयादवैः। चक्रेण रथिनां श्रेष्ठ कं नु तात युयुत्ससे। ५४०
एवमुक्तो मया द्रौणिर्मामिदं प्रत्युवाच ह। प्रयुज्य भवते पूजां योत्स्ये कृष्ण त्वया सह।
प्रार्थितन्ते मया चक्रं देवदानवपूजितं। अजेयः स्यामिति विभो सत्यमेतद्ब्रवीमि ते।
त्वत्तोऽहं दुर्लभं काममनवाप्यैव केशव। प्रतियास्यामि गोविन्द शिवेनाभिवदस्व मां।
एतत् सुभीमं भीमानामृषभेण त्वया धृतं। चक्रमप्रतिचक्रेण भुवि नान्योऽभिपद्यते।
एतावदुक्त्वा द्रौणिर्मां युग्यानश्वान् धनानि च। आदायोपययौ काले रत्नानि विविधानि च। ५४५
स संरम्भी दुरात्मा च चपलः क्रूर एव च। वेद चास्त्रं ब्रह्मशिरस्तस्माद्रक्ष्यो वृकोदरः।
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि ऐषीकपर्व्वणि युधिष्ठिरकृष्णसंवादे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा युधां श्रेष्ठः सर्व्वयादवनन्दनः। सर्व्वायुधवरोपेतमारुरोह रथोत्तमं।
युक्तं परमकाम्बोजैस्तुरगैर्हेममालिभिः। आदित्योदयवर्णस्य धुरं रथवरस्य तु।
दक्षिणामवहच्छैब्यः सुग्रीवः सव्यतोऽभवत्। पार्ष्णिवाहौ तु तस्यास्तां मेघपुष्पबलाहकौ।
विश्वकर्म्मकृता दिव्या रत्नधातुविभूषिता। उच्छ्रितेव रथे माया ध्वजयष्टिरदृश्यत। ५५०
वैनतेयः स्थितस्तस्यां प्रभामण्डलरश्मिवान्। तस्य सत्त्ववतः केतुर्भुजगारिरदृश्यत।
अथारोहद्धृषीकेशः केतुः सर्व्वधनुष्मतां। अर्ज्जुनः सत्यकर्म्मा च कुरुराजो युधिष्ठिरः।
अशोभेतां महात्मानौ दाशार्हमभितः स्थितौ। रथस्थं शार्ङ्गधन्वानमश्विनाविव वासवं।
तावुपारोप्य दाशार्हः स्यन्दनं लोकपूजितं। प्रतोदेन जवोपेतान् परमाश्वानचोदयत्।
ते हयाः सहसोत्पेतुर्गृहीत्वा स्यन्दनोत्तमं। आस्थितं पाण्डवेयाभ्यां यदूनामृषभेण च। ५५५
वहतां शार्ङ्गधन्वानमश्वानां शीघ्रगामिनां। प्रादुरासीन्महाञ्छब्दः पक्षिणां पततामिव।
ते समार्च्छन्नरव्याघ्राः क्षणेन भरतर्षभ। भीमसेनं महेष्वासं समनुद्रुत्य वेगिनः।
क्रोधदीप्तन्तु कौन्तेयं द्विषदर्थे समुद्यतं। नाशक्नुवन् वारयितुं समेत्यापि महारथाः।
स तेषां प्रेक्षतामेव श्रीमतां दृढधन्विनां। ययौ भागीरथीतीरं हरिभिर्भृशवेगितैः।
यत्र स्म श्रूयते द्रौणिः पुत्त्रहन्ता महात्मनां। स ददर्श महात्मानमुदकान्ते यशस्विनं। ५६०
कृष्णद्वैपायनं व्यासमासीनमृषिभिः सह। तत्रैव क्रूरकर्म्माणं घृताक्तं कुशचीरिणं।

रजसा ध्वस्तमासीनं ददर्श द्रौणिमन्तिके । तमभ्यधावत् कौन्तेयः प्रगृह्य सशरं धनुः ।
भीमसेनो महाबाहुस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् । स दृष्ट्वा भीमधन्वानं प्रगृहीतशरासनं ।
भ्रातरौ पृष्ठतश्चास्य जनार्द्दनरथे स्थितौ । व्यथितात्माऽभवद्द्रौणिः प्राप्तञ्चेदममन्यत ।
स तद्दिव्यमदीनात्मा परमास्त्रमचिन्तयत् । जग्राह च स चेषीकां द्रौणिः सव्येन पाणिना । ६९५
स तामापदमासाद्य दिव्यमस्त्रमुदैरयत् । अमृष्यमाणस्तान् शूरान् दिव्यायुधधरान् स्थितान् ।
अपाण्डवायेति रुषा व्यसृजद्दारुणं वचः । इत्युक्त्वा राजशार्द्दूल द्रोणपुत्त्रः प्रतापवान् ।
सर्व्वलोकप्रमोहार्थं तदस्त्रं प्रमुमोच ह । ततस्तस्यामिषीकायां पावकः समजायत ।
प्रधक्ष्यन्निव लोकांस्त्रीन् कालान्तकयमोपमः ।

इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि ऐषीकपर्व्वणि ब्रह्मशिरोऽस्त्रत्यागे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इङ्गितेनैव दाशार्हस्तमभिप्रायमादितः । द्रौणेर्बुद्ध्वा महाबाहुरर्ज्जुनं प्रत्यभाषत । ७००
अर्ज्जुनार्ज्जुन यद्दिव्यमस्त्रन्ते यदि वर्त्तते । द्रोणोपदिष्टं तस्यायं कालः सम्प्रति पाण्डव ।
भ्रातॄणामात्मनश्चैव परित्राणाय भारत । विसृजैतत्त्वमप्याजावस्त्रमस्त्रनिवारणं ।
केशवेनैवमुक्तोऽथ पाण्डवः परवीरहा । अवातरद्रथात्तूर्णं प्रगृह्य सशरं धनुः ।
पूर्व्वमाचार्य्यपुत्त्राय ततोऽनन्तरमात्मने । भ्रातृभ्यश्चैव सर्व्वेभ्यः स्वस्तीत्युक्त्वा परन्तपः ।
देवताभ्यो नमस्कृत्य गुरुभ्यश्चैव सर्व्वशः । उत्ससर्ज्ज शिवं ध्यायन्नस्त्रमस्त्रेण शाम्यतां । ७०५
ततस्तदस्त्रं सहसा सृष्टं गाण्डीवधन्वना । प्रजज्वाल महार्च्चिष्मद्युगान्तानलसन्निभं ।
तथैव द्रोणपुत्त्रस्य तदस्त्रं तिग्मतेजसः । प्रजज्वाल महाज्वालं तेजोमण्डलसंवृतं ।
निर्घाता बहवश्चासन् पेतुरुल्काः सहस्रशः । महद्भयञ्च भूतानां सर्व्वेषां समजायत ।
सशब्दमभवद्व्योम ज्वालामालाकुलं भृशं । चचाल च मही कृत्स्ना सपर्व्वतवनद्रुमा ।
ते त्वस्त्रतेजसी लोकांस्तापयन्ती व्यवस्थिते । महर्षी सहितौ तत्र दर्शयामासतुस्तदा ।
नारदः सर्व्वभूतात्मा भरतानां पितामहः । उभौ शमयितुं वीरौ भारद्वाजधनञ्जयौ ।
तौ मुनी सर्व्वधर्म्मज्ञौ सर्व्वभूतहितैषिणौ । दीप्तयोरस्त्रयोर्मध्ये स्थितौ परमतेजसौ ।
तदन्तरमनाधृष्यावुपगम्य यशस्विनौ । आस्तामृषिवरौ तत्र ज्वलिताविव पावकौ ।
प्राणभृद्भिरनाधृष्यौ देवदानवसम्मतौ । अस्त्रतेजः शमयितुं लोकानां हितकाम्यया ।
॥ ऋषी ऊचतुः ॥ नानाशस्त्रविदः पूर्व्वे येऽप्यतीता महारथाः । नैतदस्त्रं मनुष्येषु तैः प्रयुक्तं कथञ्चन । ७१५
किमिदं साहसं वीरौ कृतवन्तौ महात्ययं ॥

इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि ऐषीकपर्व्वणि अर्ज्जुनास्त्रत्यागे चतुर्द्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दृष्ट्वैव नरशार्द्दूल तावग्निसमतेजसौ । संजहार शरं दिव्यं त्वरमाणो धनञ्जयः ।
उवाच भरतश्रेष्ठ तावृषी प्राञ्जलिस्तदा । प्रयुक्तमस्त्रमस्त्रेण शाम्यतामिति वै मया ।
संहृते परमास्त्रेऽस्मिन् सर्व्वानस्मानशेषतः । पापकर्म्मा ध्रुवं द्रौणिः प्रधक्ष्यत्यस्त्रतेजसा ।

यदत्र हितमस्माकं लोकानाञ्चैव सर्व्वथा । भवन्तौ देवसङ्काशौ तथा संमन्तुमर्हथः ।
इत्युक्ता संजहारास्त्रं पुनरेव धनञ्जयः । संहारो दुष्करस्तस्य देवैरपि हि संयुगे ।
विसृष्टस्य रणे तस्य परमास्त्रस्य संग्रहे । अशक्तः पाण्डवादन्यः साक्षादपि शतक्रतुः ।
ब्रह्मतेजोद्भवं विद्धि विसृष्टमकृतात्मना । न शक्यमावर्त्तयितुं ब्रह्मचारिव्रतादृते ।
अचीर्णब्रह्मचर्य्यो यः सृष्ट्वावर्त्तयते पुनः । तदस्त्रं सानुबन्धस्य मूर्द्धानं तस्य कृन्तति ।
ब्रह्मचारी व्रती चापि दुरावारमवाप्य तत् । परमव्यसनार्त्तोऽपि नार्ज्जुनोऽस्त्रं व्यमुञ्चत ।
सत्यव्रतधरः शूरो ब्रह्मचारी च पाण्डवः । गुरुवर्त्ती च तेनास्त्रं संजहारार्ज्जुनः पुनः ।
द्रौणिरप्यथ सम्प्रेक्ष्य तावृषी पुरतः स्थितौ । न शशाक पुनर्घोरमस्त्रं संहर्त्तुमोजसा ।
अशक्तः प्रतिसंहारे परमास्त्रस्य संयुगे । द्रौणिर्द्दीनमना राजन् द्वैपायनमभाषत ।
उत्तमव्यसनार्त्तेन प्राणत्राणमभीप्सुना । मयैतदस्त्रमुत्सृष्टं भीमसेनभयान्मुने ।
अधर्म्मश्च कृतोऽनेन धार्त्तराष्ट्रं जिघांसता । मिथ्याचारेण भगवन् भीमसेनेन संयुगे ।
अतः सृष्टमिदं ब्रह्मन् मयाऽस्त्रमकृतात्मना । तस्य भूयोऽद्य संहारं कर्त्तुं नाहमिहोत्सहे ।
निसृष्टं हि मया दिव्यमेतदस्त्रं दुरासदं । अपाण्डवायेति मुने ब्रह्मतेजोऽनुमन्त्र्य वै ।
तदिदं पाण्डवेयानामन्तकायाभिसंहितं । अद्य पाण्डुसुतान् सर्व्वान् जीविताद्भ्रंशयिष्यति ।
कृतं पापमिदं ब्रह्मन् रोषाविष्टेन चेतसा । बधमाशास्य पार्थानां मयाऽस्त्रं सृजता रणे ।
॥ व्यास उवाच ॥ अस्त्रं ब्रह्मशिरस्तात विद्वान् पार्थो धनञ्जयः । उत्सृष्टवान्न रोषेण न नाशाय तवाहवे ।
अस्त्रमस्त्रेण तु रणे तव संशमयिष्यता । विसृष्टमर्ज्जुनेनेदं पुनश्च प्रतिसंहृतं ।
ब्रह्मास्त्रमप्यवाप्यैतदुपदेशात् पितुस्तव । क्षत्रधर्म्मान्महाबाहुर्नाकम्पत धनञ्जयः ।
एवं धृतिमतः साधोः सर्व्वास्त्रविदुषः सतः । सभ्रातृबन्धोः कस्मात्त्वं बधमस्य चिकीर्षसि ।
अस्त्रं ब्रह्मशिरो यत्र परमास्त्रेण बध्यते । समा द्वादश पर्ज्जन्यस्तद्राष्ट्रं नाभिवर्षति ।
एतदर्थं महाबाहुः शक्तिमानपि पाण्डवः । न विहन्यात्तदस्त्रन्तु प्रजाहितचिकीर्षया ।
पाण्डवास्त्वञ्च राष्ट्रञ्च सदा संरक्ष्यमेव हि । तस्मात् संहर दिव्यं त्वमस्त्रमेतन्महाभुज ।
अरोषस्तव चैवास्तु पार्थाः सन्तु निरामयाः । न ह्यधर्म्मेण राजर्षिः पाण्डवो जेतुमिच्छति ।
मणिञ्चैव प्रयच्छाद्य यस्ते शिरसि तिष्ठति । एतदादाय ते प्राणान् प्रतिदास्यन्ति पाण्डवाः ।
॥ द्रौणिरुवाच ॥ पाण्डवैर्यानि रत्नानि यच्चान्यत् कौरवैर्द्धनं । अवाप्तमिह तेभ्योऽयं मणिर्मम विशिष्यते ।
यमाबध्य भयं नास्ति शस्त्रव्याधिक्षुधाश्रयं । देवेभ्यो दानवेभ्यो वा नागेभ्यो वा कथञ्चन ।
नच रक्षोगणभयं न तस्करभयन्तथा । एवं वीर्य्यो मणिरयं न मे त्याज्यः कथञ्चन ।
यत्तु मे भगवानाह तन्मे कार्य्यमनन्तरं । अयं मणिरयं चाहमिषीका तु पतिष्यति ।
गर्भेषु पाण्डवेयानाममोघञ्चैतदुत्तमं । न च शक्तोऽस्मि भगवन् संहर्त्तुं पुनरुद्यतं ।
एतदस्त्रमतश्चैव गर्भेषु विसृजाम्यहं । न च वाक्यं भगवतो न करिष्ये महामुने ।

॥ व्यास उवाच ॥ एवं कुरु न चान्या तु बुद्धिः कार्य्या त्वयाऽनघ । गर्भेषु पाण्डवेयानां विसृज्यैतदुपारम । ७१०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः परममस्त्रन्तु द्रौणिरुद्यतमाहवे । द्वैपायनवचः श्रुत्वा गर्भेषु प्रमुमोच ह ।
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वणि ऐषीकपर्व्वणि ब्रह्मशिरोऽस्त्रस्य पाण्डवेयगर्भप्रवेशने पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तदाज्ञाय हृषीकेशो विसृष्टं पापकर्म्मणा । हृष्यमाण इदं वाक्यं द्रौणिं प्रत्यब्रवीत्तदा ।
विराटस्य सुता पूर्व्वं स्नुषा गाण्डीवधन्वनः । उपप्लव्यगतां दृष्ट्वा व्रतवान् ब्राह्मणोऽब्रवीत् ।
परिक्षीणेषु कुरुषु पुत्त्रस्तव भविष्यति । एतदस्य परिक्षित्त्वं गर्भस्थस्य भविष्यति ।
तस्य तद्वचनं साधोः सत्यमेतद्भविष्यति । परिक्षिद्भविता ह्येषां पुनर्व्वंशकरः सुतः । ७१५
एवं ब्रुवाणं गोविन्दं सात्वतां प्रवरं तदा । द्रौणिः परमसंरब्धः प्रत्युवाचेदमुत्तरं ।
नैतदेव यथात्थ त्वं पक्षपातेन केशव । वचनं पुण्डरीकाक्ष न च मद्वाक्यमन्यथा ।
पतिष्यति तदस्त्रं हि गर्भे तस्या मयोद्यतं । विराटदुहितुः कृष्ण यं त्वं रक्षितुमिच्छसि ।
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अमोघपरमास्त्रस्य पातस्तस्य भविष्यति । स तु गर्भो मृतो जातो दीर्घमायुरवाप्स्यति ।
त्वान्तु कापुरुषं पापं विदुः सर्व्वे मनीषिणः । असकृत्पापकर्म्माणं बालजीवितघातकं । ७२०
तस्मात्त्वमस्य पापस्य कर्म्मणः फलमाप्नुहि । त्रीणि वर्षसहस्राणि चरिष्यसि महीमिमां ।
अप्राप्नुवन् क्वचित् काञ्चित् सम्विदं जातु केनचित् । निर्जनानसहायस्त्वं देशान् प्रविचरिष्यसि ।
भवित्री नहि ते क्षुद्र जनमध्येषु संस्थितिः । पूयशोणितगन्धी च दुर्गकान्तारसंश्रयः ।
विचरिष्यसि पापात्मा सर्व्वव्याधिसमन्वितः । वयः प्राप्य परिक्षित्तु वेदव्रतमवाप्य च ।
कृपाच्छारद्वताच्छूरः सर्व्वास्त्राण्युपपत्स्यते । विदित्वा परमास्त्राणि क्षत्त्रधर्म्मव्रते स्थितः । ७२५
षष्टिं वर्षाणि धर्म्मात्मा वसुधां पालयिष्यति । इतश्चोर्द्ध्वं महाबाहुः कुरुराजो भविष्यति ।
परिक्षिन्नाम नृपतिर्मिषतस्ते सुदुर्म्मते । अहं तं जीवयिष्यामि दग्धं शस्त्राग्नितेजसा ।
पश्य मे तपसो वीर्य्यं सत्यस्य च नराधम ।
॥ व्यास उवाच ॥ यस्मादनादृत्य कृतं त्वयाऽस्मान् कर्म्म दारुणं । ब्राह्मणस्य सतश्चैव यस्मात्ते वृत्तमीदृशं ।
तस्माद्यद्देवकीपुत्त्र उक्तवानुत्तमं वचः । असंशयन्ते तद्भावि क्षत्त्रधर्म्मस्त्वयाश्रितः । ७४०
॥ अश्वत्थामोवाच ॥ सहैव भवता ब्रह्मन् स्थास्यामि पुरुषेष्विह । सत्यवागस्तु भगवानयञ्च पुरुषोत्तमः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रदायाथ मणिं द्रौणिः पाण्डवानां महात्मनां । जगाम विमनास्तेषां सर्व्वेषां पश्यतां वनं ।
पाण्डवाश्चापि गोविन्दं पुरस्कृत्य हतद्विषः । कृष्णद्वैपायनञ्चैव नारदञ्च महामुनिं ।
द्रोणपुत्त्रस्य सहजं मणिमादाय सत्वराः । द्रौपदीमभ्यधावन्त प्रायोपेतां मनस्विनीं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते पुरुषव्याघ्राः सदश्वैरनिलोपमैः । अभ्ययुः सहदाशार्हाः शिबिरं पुनरेव हि । ७४५
अवतीर्य्य रथाभ्यान्तु त्वरमाणा महारथाः । ददृशुर्द्रौपदीं कृष्णामार्त्तामार्त्ततराः स्वयं ।
तामुपेत्य निरानन्दां दुःखशोकसमन्वितां । परिवार्य्य व्यतिष्ठन्त पाण्डवाः सहकेशवाः ।
ततो राज्ञाभ्यनुज्ञातो भीमसेनो महाबलः । प्रददौ तं मणिं दिव्यं वचनञ्चेदमब्रवीत् ।

अयं भद्रे तव मणिः पुत्रहन्ता जितः स ते। उत्तिष्ठ शोकमुत्सृज्य क्षत्रधर्म्ममनुस्मर।
प्रयाणे वासुदेवस्य शमार्थमसितेक्षणे। यान्युक्तानि त्वया भीरु वाक्यानि मधुघातिनि।
नैव मे पतयः सन्ति न पुत्रा भ्रातरो न च। न वै त्वमिति गोविन्द शममिच्छति राजनि।
उक्तवत्यसि तीव्राणि वाक्यानि पुरुषोत्तमं। क्षत्रधर्म्मानुरूपाणि तानि संस्मर्त्तुमर्हसि।
हतो दुर्य्योधनः पापो राज्यस्य परिपन्थिकः। दुःशासनस्य रुधिरं पीतं विस्फुरतो मया।
वैरस्य गतमानृण्यं न स्म वाच्या विवक्षतां। जित्वा मुक्तो द्रोणपुत्रो ब्राह्मण्याद्गौरवेण च।
यशोऽस्य पातितं देवि शरीरन्त्ववशेषितं। वियोजितश्च मणिना भ्रंशितश्चायुधं भुवि।
॥ द्रौपद्युवाच ॥ केवलानृण्यमाप्तास्मि गुरुपुत्रो गुरुर्म्मम। शिरस्येतं मणिं राजा प्रतिबध्नातु भारत।
तं गृहीत्वा ततो राजा शिरस्येवाकरोत्तदा। गुरोरुच्छिष्टमित्येव द्रौपद्या वचनादपि।
ततो दिव्यं मणिवरं शिरसा धारयन् प्रभुः। शुशुभे स तदा राजा सचन्द्र इव पर्व्वतः।
उत्तस्थौ पुत्रशोकार्त्ता ततः कृष्णा मनस्विनी। कृष्णञ्चापि महाबाहुः परिपप्रच्छ धर्म्मराट्।
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वण्यैषीकपर्व्वणि द्रौपदीसान्त्वनायां षोडशोऽध्यायः॥ १६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हतेषु सर्व्वसैन्येषु सौप्तिके तैरथैस्त्रिभिः। शोचन् युधिष्ठिरो राजा दाशार्हमिदमब्रवीत्।
कथं नु कृष्ण पापेन क्षुद्रेणाक्लिष्टकर्म्मणा। द्रौणिना निहताः सर्व्वे मम पुत्रा महारथाः।
तथा कृतास्त्रा विक्रान्ताः सहस्रशतयोधिनः। द्रुपदस्यात्मजाश्चैव द्रोणपुत्रेण पातिताः।
यस्य द्रोणो महेष्वासो न प्रादादाहवे मुखं। निजघ्ने रथिनां श्रेष्ठं धृष्टद्युम्नं कथं नु सः।
किन्नु तेन कृतं कर्म्म तथायुक्तं नरर्षभ। यदेकः समरे सर्व्वानवधीन्नो गुरोः सुतः।
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ नूनं स देवदेवानामीश्वरेश्वरमव्ययं। जगाम शरणं द्रौणिरेकस्तेनावधीद्बहून्।
प्रसन्नो हि महादेवो दद्यादमरतामपि। वीर्य्यञ्च गिरिशो दद्याद्येनेन्द्रमपि शातयेत्।
वेदाहं हि महादेवं तत्त्वेन भरतर्षभ। यानि चास्य पुराणानि कर्म्माणि विविधानि च।
आदिरेष हि भूतानां मध्यमन्तश्च भारत। विचेष्टते जगच्चेदं सर्व्वमस्यैव कर्म्मणा।
एवं सिसृक्षुर्भूतानि ददर्श प्रथमं विभुः। पितामहोऽब्रवीच्चैनं भूतानि सृज माचिरं।
हरिकेशस्तथेत्युक्त्वा भूतानां दोषदर्शिवान्। दीर्घकालं तपस्तेपे मग्नोऽम्भसि महातपाः।
सुमहान्तं ततः कालं प्रतीक्ष्यैनं पितामहः। स्रष्टारं सर्व्वभूतानां ससर्ज्ज मनसाऽपरं।
सोऽब्रवीत् पितरं दृष्ट्वा गिरिशं सुप्तमम्भसि। यदि मे नाग्रजोऽस्त्वन्यस्ततः स्रक्ष्याम्यहं प्रजाः।
तमब्रवीत् पिता नास्ति त्वदन्यः पुरुषोऽग्रजः। स्थाणुरेष जले मग्नो विस्रब्धः कुरु वै कृतं।
भूतान्यन्वसृजत् सप्त दक्षादींस्तु प्रजापतीन्। यैरिमं व्यकरोत् सर्व्वं भूतग्रामं चतुर्व्विधं।
ताः सृष्टमात्राः क्षुधिताः प्रजाः सर्व्वाः प्रजापतिं। विभक्षयिषवो राजन् सहसा प्राद्रवंस्तदा।
स भक्ष्यमाणस्त्राणार्थी पितामहमुपाद्रवत्। आभ्यो मां भगवांस्त्रातु वृत्तिरासां विधीयतां।
ततस्ताभ्यो ददावन्नमोषधीः स्थावराणि च। जङ्गमानि च भूतानि दुर्ब्बलानि बलीयसां।

विहितान्नाः प्रजास्तास्तु जग्मुः सृष्टा यथागतं। ततो ववृधिरे राजन् प्रीतिमत्यः स्वयोनिषु।
भूतग्रामे विवृद्धे तु तुष्टे लोकगुरावपि। उदतिष्ठज्जलाज्ज्येष्ठः प्रजाश्चेमा ददर्श सः।
बहुरूपाः प्रजाः सृष्टा विवृद्धाश्च स्वतेजसा। चुक्रोध भगवान्रुद्रो लिङ्गं स्वञ्चाप्यविध्यत। ७८०
तत्प्रविद्धं तथा भूमौ तथैव प्रत्यतिष्ठत। तमुवाचाव्ययो ब्रह्मा वचोभिः शमयन्निव।
किं कृतं सलिले शर्व्व चिरकालस्थितेन ते। किमर्थञ्चेदमुत्पाद्य लिङ्गं भूमौ प्रवेशितं।
सोऽब्रवीज्जातसंरम्भस्तथा लोकगुरुर्गुरुं। प्रजाः सृष्टाः परेणेमाः किं करिष्याम्यनेन वै।
तपसाऽधिगतञ्चान्नं प्रजार्थं मे पितामह। ओषध्यः परिवर्त्तेरन् यथैवं सततं प्रजाः।
एवमुक्त्वा स सक्रोधो जगाम विमना भवः। गिरेर्मुञ्जवतः पादं तपस्तप्तुं महातपाः। ७८५
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वण्यैषीकपर्व्वणि युधिष्ठिरकृष्णसंवादे सप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥
॥ श्रीभगवानुवाच॥ ततो देवयुगेऽतीते देवा वै समकल्पयन्। यज्ञं वेदप्रमाणेन विधिवद्यष्टुमीप्सवः।
कल्पयामासुरथ ते साधनानि हवींषि च। भागार्हा देवताश्चैव याज्ञियं द्रव्यमेव च।
ता वै रुद्रमजानन्त्यो याथातथ्येन देवताः। नाकल्पयन्त देवस्य स्थाणोर्भागं नराधिप।
सोऽकल्प्यमाने भागे तु कृत्तिवासा मखेऽमरैः। ततः साधनमन्विच्छन् धनुरादौ ससर्ज्ज ह।
लोकयज्ञः क्रियायज्ञो गृहयज्ञः सनातनः। पञ्चभूतनृयज्ञश्च यज्ञे सर्व्वमिदं जगत्। ७९०
लोकयज्ञैर्नृयज्ञैश्च कपर्द्दी विदधे धनुः। धनुः सृष्टमभूत्तस्य पञ्चकिष्कुः प्रमाणतः।
वषट्कारोऽभवज्ज्या तु धनुषस्तस्य भारत। यज्ञाङ्गानि च चत्वारि तस्य सन्नहनेऽभवन्।
ततः क्रुद्धो महादेवस्तदुपादाय कार्म्मुकं। आजगामाथ तत्रैव यत्र देवाः समीजिरे।
तमात्तकार्म्मुकं दृष्ट्वा ब्रह्मचारिणमव्ययं। विव्यथे पृथिवी देवी पर्व्वताश्च चकम्पिरे।
न ववौ पवनश्चैव नाग्निर्जज्वाल चैधितः। व्यभ्रमच्चापि संविग्नं दिवि नक्षत्रमण्डलं। ७९५
न बभौ भास्करश्चापि सोमः श्रीमुक्तमण्डलः। तिमिरेणाकुलं सर्व्वमाकाशञ्चाभवद्वृतं।
अभिभूतास्ततो देवा विषयान्न प्रजज्ञिरे। न प्रत्यभाच्च यज्ञः स देवतास्त्रेसिरे तथा।
ततः स यज्ञं विव्याध रौद्रेण हृदि पत्रिणा। अपक्रान्तस्ततो यज्ञो मृगो भूत्वा सपावकः।
स तु तेनैव रूपेण दिवं प्राप्य व्यराजत। अन्वीयमानो रुद्रेण युधिष्ठिर नभस्तले।
अपक्रान्ते ततो यज्ञे संज्ञा न प्रत्यभात् सुरान्। नष्टसंज्ञेषु देवेषु न प्राज्ञायत किञ्चन। ८००
त्र्यम्बकः सवितुर्बाहू भगस्य नयने तथा। पूष्णश्च दशनान् क्रुद्धो धनुष्कोट्या व्यशातयत्।
प्राद्रवन्त ततो देवा यज्ञाङ्गानि च सर्व्वशः। केचित्तत्रैव घूर्णन्तो गतासव इवाभवन्।
स तु विद्राव्य तत् सर्व्वं शितिकण्ठोऽवहस्य च। अवष्टभ्य धनुष्कोटिं रुरोध विबुधांस्ततः।
ततो वागमरैरुक्ता ज्यां तस्य धनुषोऽच्छिनत्। अथ तत् सहसा राजन् छिन्नज्यं विस्फुरद्धनुः।
ततो विधनुषं देवा देवश्रेष्ठमुपागमन्। शरणं सह यज्ञेन प्रसादञ्चाकरोत् प्रभुः। ८०५
ततः प्रसन्नो भगवान् स्थाप्य कोपं जलाशये। सजलं पावको भूत्वा शोषयत्यनिशं प्रभो।

भगस्य नयने चैव बाहू च सवितुस्तथा। प्रादात् पूष्णश्च दशनान् पुनर्यज्ञांश्च पाण्डव।
ततः सुस्थमिदं सर्व्वं बभूव पुनरेव हि। सर्व्वाणि च हवींष्यस्य देवा भागमकल्पयन्।
तस्मिन् क्रुद्धेऽभवत् सर्व्वमसुस्थं भुवनं प्रभो। प्रसन्ने च पुनः सुस्थं प्रसन्नोऽस्य च वीर्य्यवान्।
ततस्ते निहताः सर्व्वे तव पुत्त्रा महारथाः। अन्ये च बहवः शूराः पाञ्चालाश्च पदानुगाः।
न तन्मनसि कर्त्तव्यं न च तद्द्रौणिना कृतं। महादेवप्रसादेन कुरु कार्य्यमनन्तरं।
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वण्यैषीकपर्व्वणि युधिष्ठिरार्ज्जुनसंवादे अष्टादशोऽध्यायः॥ १८ ॥

॥ समाप्तञ्चेदं सौप्तिकपर्व्व ॥

विहितान्नाः प्रजास्तास्तु जग्मुः सृष्टा यथागतं । ततो ववृधिरे राजन् प्रीतिमत्यः स्वयोनिषु ।
भूतग्रामे विवृद्धे तु तुष्टे लोकगुरावपि । उदतिष्ठज्जलाज्ज्येष्ठः प्रजाश्चेमा ददर्श सः ।
बहुरूपाः प्रजाः सृष्टा विवृद्धाश्च स्वतेजसा । चुक्रोध भगवान् रुद्रो लिङ्गं स्वञ्चाप्यविध्यत । ७८०
तत्प्रविद्धं तथा भूमौ तथैव प्रत्यतिष्ठत । तमुवाचाव्ययो ब्रह्मा वचोभिः शमयन्निव ।
किं कृतं सलिले शर्व्व चिरकालस्थितेन ते । किमर्थञ्चेदमुत्पाद्य लिङ्गं भूमौ प्रवेशितं ।
सोऽब्रवीज्जातसंरम्भस्तथा लोकगुरुर्गुरुं । प्रजाः सृष्टाः परेणेमाः किं करिष्याम्यनेन वै ।
तपसाऽधिगतञ्चान्नं प्रजार्थं मे पितामह । ओषध्यः परिवर्त्तेरन् यथैवं सततं प्रजाः ।
एवमुक्त्वा स सक्रोधो जगाम विमना भवः । गिरेर्मुञ्जवतः पादं तपस्तप्तुं महातपाः । ७८५
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वण्यैषीकपर्व्वणि युधिष्ठिरकृष्णसंवादे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ततो देवयुगेऽतीते देवा वै समकल्पयन् । यज्ञं वेदप्रमाणेन विधिवद्यष्टुमीप्सवः ।
कल्पयामासुरव्यग्रा ते साधनानि हवींषि च । भागार्हा देवताश्चैव यज्ञियं द्रव्यमेव च ।
ता वै रुद्रमजानन्त्यो याथातथ्येन देवताः । नाकल्पयन्त देवस्य स्थाणोर्भागं नराधिप ।
सोऽकल्प्यमाने भागे तु कृत्तिवासा मखेऽमरैः । ततः साधनमन्विच्छन् धनुरादौ ससर्ज्ज ह ।
लोकयज्ञः क्रियायज्ञो गृहयज्ञः सनातनः । पञ्चभूतनृयज्ञश्च यज्ञे सर्व्वमिदं जगत् । ७९०
लोकयज्ञैर्नृयज्ञैश्च कपर्द्दी विदधे धनुः । धनुः सृष्टमभूत्तस्य पञ्चकिष्कुः प्रमाणतः ।
वषट्कारोऽभवज्ज्या तु धनुषस्तस्य भारत । यज्ञाङ्गानि च चत्वारि तस्य सन्नहनेऽभवन् ।
ततः क्रुद्धो महादेवस्तदुपादाय कार्म्मुकं । आजगामाथ तत्रैव यत्र देवाः समीजिरे ।
तमात्तकार्म्मुकं दृष्ट्वा ब्रह्मचारिणमव्ययं । विव्यथे पृथिवी देवी पर्व्वताश्च चकम्पिरे ।
न ववौ पवनश्चैव नाग्निर्जज्वाल चैधितः । व्यभ्रमच्चापि संविग्नं दिवि नक्षत्रमण्डलं । ७९५
न बभौ भास्करश्चापि सोमः श्रीमुक्तमण्डलः । तिमिरेणाकुलं सर्व्वमाकाशञ्चाभवद्वृतं ।
अभिभूतास्ततो देवा विषयान्न प्रजज्ञिरे । न प्रत्यभाच्च यज्ञः स देवतास्त्रेसिरे तथा ।
ततः स यज्ञं विव्याध रौद्रेण हृदि पत्रिणा । अपक्रान्तस्ततो यज्ञो मृगो भूत्वा सपावकः ।
स तु तेनैव रूपेण दिवं प्राप्य व्यराजत । अन्वीयमानो रुद्रेण युधिष्ठिर नभस्तले ।
अपक्रान्ते ततो यज्ञे संज्ञा न प्रत्यभात् सुरान् । नष्टसंज्ञेषु देवेषु न प्राज्ञायत किञ्चनं । ८००
त्र्यम्बकः सवितुर्ब्बाहू भगस्य नयने तथा । पूष्णश्च दशनान् क्रुद्धो धनुष्कोट्या व्यशातयत् ।
प्राद्रवन्त ततो देवा यज्ञाङ्गानि च सर्व्वशः । केचित्तत्रैव घूर्णन्तो गतासव इवाभवन् ।
स तु विद्राव्य तत् सर्व्वं शितिकण्ठोऽवहस्य च । अवष्टभ्य धनुष्कोटिं रुरोध विबुधांस्ततः ।
ततो वागमरैरुक्ता ज्यान्तस्य धनुषोऽच्छिनत् । अथ तत् सहसा राजन् च्छिन्नज्यं विस्फुरद्धनुः ।
ततो विधनुषं देवा देवश्रेष्ठमुपागमन् । शरणं सह यज्ञेन प्रसादञ्चाकरोत् प्रभुः । ८०५
ततः प्रसन्नो भगवान् स्थाप्य कोपं जलाशये । स जलं पावको भूत्वा शोषयत्यनिशं प्रभो ।

भगस्य नयने चैव बाहू च सवितुस्तथा। प्रादात् पूष्णश्च दशनान् पुनर्यज्ञांश्च पाण्डव।
ततः सुस्थमिदं सर्व्वं बभूव पुनरेव हि। सर्व्वाणि च हवींष्यस्य देवा भागमकल्पयन्।
तस्मिन् क्रुद्धेऽभवत् सर्व्वमसुस्थं भुवनं प्रभो। प्रसन्ने च पुनः सुस्थं प्रसन्नोऽस्य च वीर्य्यवान्।
ततस्ते निहताः सर्व्वे तव पुत्रा महारथाः। अन्ये च बहवः शूराः पाञ्चालाश्च पदानुगाः। ८१०
न तन्मनसि कर्त्तव्यं न च तद्द्रौणिना कृतं। महादेवप्रसादेन कुरु कार्य्यमनन्तरं।
इति श्रीमहाभारते सौप्तिकपर्व्वण्यैषीकपर्व्वणि युधिष्ठिरार्ज्जुनसंवादे अष्टादशोऽध्यायः॥ १८ ॥

॥ समाप्तञ्चेदं सौप्तिकपर्व्व ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ स्त्रीपर्व्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमं । देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ हते दुर्य्योधने चैव हते सैन्ये च सर्व्वशः । धृतराष्ट्रो महाराजः श्रुत्वा किमकरोन्मुने ।
तथैव कौरवो राजा धर्म्मपुत्त्रो महामनाः । कृपप्रभृतयश्चैव किमकुर्व्वत ते त्रयः ।
अश्वत्थाम्नः श्रुतं कर्म्म शापादन्योन्यकारितात् । वृत्तान्तमुत्तरं ब्रूहि यदभाषत सञ्जयः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हते पुत्त्रशते दीनं छिन्नशाखमिव द्रुमं । पुत्त्रशोकाभिसन्तप्तं धृतराष्ट्रं महीपतिं ।
ध्यानमूकत्वमापन्नं चिन्तया समभिप्लुतं । अभिगम्य महाराजं सञ्जयो वाक्यमब्रवीत् ।
किं शोचसि महाराज नास्ति शोके सहायता । अक्षौहिण्यो हतास्त्वष्टौ दश चैव विशाम्पते ।
निर्ज्जनेयं वसुमती शून्या सम्प्रति केवला । नानादिग्भ्यः समागम्य नानादेश्या नराधिपाः ।
सहैव तव पुत्त्रेण सर्व्वे वै निधनं गताः । पितॄणां पुत्त्रपौत्त्राणां ज्ञातीनां सुहृदान्तथा ।
गुरूणाञ्चानुपूर्व्व्येण प्रेतकार्य्याणि कारय ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा करुणं वाक्यं पुत्त्रपौत्त्रवधार्द्दितः । पपात भुवि दुर्द्धर्षो वाताहत इव द्रुमः । १०
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ हतपुत्त्रो हतामात्यो हतसर्व्वसुहृज्जनः । दुःखी नूनं भविष्यामि विचरन् पृथिवीमिमां ।
किं नु बन्धुविहीनस्य जीवितेन ममाद्य वै । लूनपक्षस्य इव मे जराजीर्णस्य पक्षिणः ।
हतराज्यो हतबन्धुर्हतचक्षुश्च वै तथा । न भ्राजिष्ये महाप्राज्ञ क्षीणरश्मिरिवांशुमान् ।
न कृतं सुहृदां वाक्यं जामदग्न्यस्य जल्पतः । नारदस्य च देवर्षेः कृष्णद्वैपायनस्य च ।
सभामध्ये तु कृष्णेन यच्छ्रेयोऽभिहितं मम । अलं वैरेण ते राजन् पुत्त्रः संगृह्यतामिति । १५
तच्च वाक्यमकृत्वाऽहं भृशं तप्यामि दुर्म्मतिः । न हि श्रोताऽस्मि भीष्मस्य धर्म्मयुक्तं प्रभाषितं ।
दुर्य्योधनस्य च तथा वृषभस्येव नर्द्दतः । दुःशासनवधं श्रुत्वा कर्णस्य च विपर्य्ययं ।
द्रोणसूर्य्योपरागञ्च हृदयं मे विदीर्य्यते । न स्मराम्यात्मनः किञ्चित् पुरा सञ्जय दुष्कृतं ।
यस्येदं फलमद्येह मया मूढेन भुज्यते । नूनं व्यपकृतं किञ्चिन्मया पूर्व्वेषु जन्मसु ।
येन मां दुःखभागेषु धाता कर्म्मसु युक्तवान् । परिणामश्च वयसः सर्व्वबन्धुक्षयश्च मे । २०

सुहृन्मित्रविनाशश्च दैवयोगादुपागतः । कोऽन्योऽस्ति दुःखिततरो मत्तोऽन्यो हि पुमान् भुवि ।
तस्मामद्यैव पश्यन्तु पाण्डवाः संशितव्रताः । विवृतं ब्रह्मलोकस्य दीर्घमध्वानमाश्रितं ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य लालप्यमानस्य बहुशोकं वितन्वतः । शोकापहं नरेन्द्रस्य सञ्जयो वाक्यमब्रवीत् ।
शोकं राजन् व्यपनुद श्रुतास्ते वेदनिश्चयाः । शास्त्रागमाश्च विविधा वृद्धेभ्यो नृपसत्तम ।
सृञ्जये पुत्रशोकार्त्ते यदूचुर्म्मुनयः पुरा । यथा यौवनजं दर्पमास्थिते ते सुते नृप ।
न त्वया सुहृदां वाक्यं ब्रुवतामवधारितं । स्वार्थश्च न कृतः कश्चिल्लुब्धेन फलगृद्धिना ।
असिनैवैकधारेण स्वबुद्ध्या तु विचेष्टितं । प्रायशोऽवृत्तसम्पन्नाः सततं पर्य्युपासिताः ।
यस्य दुःशासनो मन्त्री राधेयश्च दुरात्मवान् । शकुनिश्चैव दुष्टात्मा चित्रसेनश्च दुर्म्मतिः ।
शल्यश्च येन वै सर्व्वं शल्यभूतं कृतं जगत् । कुरुवृद्धस्य भीष्मस्य गान्धार्य्या विदुरस्य च ।
द्रोणस्य च महाराज कृपस्य च शरद्वतः । कृष्णस्य च महाराज नारदस्य च धीमतः ।
ऋषीणाञ्च तथाऽन्येषां व्यासस्यामिततेजसः । न कृतं तेन वचनं तव पुत्रेण भारत ।
अल्पबुद्धिरहङ्कारी नित्यं युद्धमिति ब्रुवन् । क्रूरो दुर्म्मर्षणो नित्यमसन्तुष्टश्च वीर्य्यवान् ।
श्रुतवानसि मेधावी सत्यवांश्चैव नित्यदा । न मुह्यन्तीदृशाः सन्तो बुद्धिमन्तो भवादृशाः ।
न धर्म्मः सत्कृतः कश्चिन्नित्यं युद्धमिति ब्रुवन् । क्षयिताः क्षत्रियाः सर्व्वे शत्रूणां वर्द्धितं यशः ।
मध्यस्थोऽसि त्वमप्यासीर्न क्षमं किञ्चिदुक्तवान् । दुर्द्धरेण त्वया भावस्तुलया न समं धृतः ।
आदावेव मनुष्येण वर्त्तितव्यं यथाक्षमं । यथा नातीतमर्थं वै पश्चात्तापेन युज्यते ।
पुत्रगृद्ध्या त्वया राजन् प्रियन्तस्य चिकीर्षितं । पश्चात्तापमिमं प्राप्तो न त्वं शोचितुमर्हसि ।
मधु यः केवलं दृष्ट्वा प्रपातं नानुपश्यति । स भ्रष्टो मधुलोभेन शोचत्येवं यथा भवान् ।
अर्थान्न शोचन् प्राप्नोति न शोचन् विन्दते फलं । न शोचन् प्रियमाप्नोति न शोचन् विन्दते परं ।
स्वयमुत्पादयित्वाऽग्निं वस्त्रेण परिवेष्टयन् । दह्यमानो मनस्तापं भजते न स पण्डितः ।
त्वयैव ससुतेनायं वाक्यवायुसमीरितः । लोभाज्येन च संसिक्तो ज्वलितः पार्थपावकः ।
तस्मिन् समिद्धे पतिताः शलभा इव ते सुताः । तान् वै शराग्निनिर्द्दग्धान्न त्वं शोचितुमर्हसि ।
यच्चाश्रुपातात् कलिलं वदनं वहसे नृप । अशास्त्रदृष्टमेतद्धि न प्रशंसन्ति पण्डिताः ।
विस्फुलिङ्गा इव ह्येतान् दहन्ति किल मानवान् । जहीहि मन्युं बुद्ध्या वै धारयात्मानमात्मना ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाश्वासितस्तेन सञ्जयेन महात्मना । विदुरो भूय एवाह बुद्धिपूर्व्वं परन्तपः ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि धृतराष्ट्रविशोके प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽमृतसमैर्व्वाक्यैर्ह्लादयन् पुरुषर्षभं । वैचित्रवीर्य्यं विदुरो यदुवाच निबोध तत् ।
॥ विदुर उवाच ॥ उत्तिष्ठ राजन् किं शेषे धारयात्मानमात्मना । एषा वै सर्व्वसत्त्वानां लोकेश्वरपरा गतिः ।
सर्व्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः । संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तञ्च जीवितं ।
यदा शूरञ्च भीरुञ्च यमः कर्षति भारत । तत् किं न योत्स्यन्ति हि ते क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ ।

अयुध्यमानो म्रियते युध्यमानश्च जीवति। कालं प्राप्य महाराज न कश्चिदतिवर्त्तते। ५०
अभावादीनि भूतानि भावमध्यानि भारत। अभावनिधनान्येव तत्र का परिदेवना।
न शोचन्मृतमन्वेति न शोचन् म्रियते नरः। एवं सांसिद्धिके लोके किमर्थमनुशोचसि।
कालः कर्षति भूतानि सर्व्वाणि विविधान्युत। न कालस्य प्रियः कश्चिन्न द्वेष्यः कुरुसत्तम।
यथा वायुस्तृणाग्राणि संवर्त्तयति सर्व्वशः। तथा कालवशं यान्ति भूतानि भरतर्षभ।
एकसार्थप्रयातानां सर्व्वेषां तत्र गामिनां। यस्य कालः प्रयात्यग्रे तत्र का परिदेवना। ५५
न चाप्येतान् हतान् युद्धे राजन् शोचितुमर्हसि। प्रमाणं यदि शास्त्राणि गतास्ते परमां गतिं।
सर्व्वे स्वाध्यायवन्तो हि सर्व्वे च चरितव्रताः। सर्व्वे चाभिमुखाः क्षीणास्तत्र का परिदेवना।
अदर्शनादापतिताः पुनश्चादर्शनं गताः। नैते तव न तेषां त्वं तत्र का परिदेवना।
हतोऽपि लभते स्वर्गं हत्वा च लभते यशः। उभयं नो बहुगुणं नास्ति निष्फलता रणे।
तेषां कामदुघांल्लोकानिन्द्रः सङ्कल्पयिष्यति। इन्द्रस्यातिथयो ह्येते भवन्ति पुरुषर्षभ। ६०
न यज्ञैर्दक्षिणावद्भिर्न तपोभिर्न विद्यया। स्वर्गं यान्ति तथा मर्त्या यथा शूरा रणे हताः।
शरीराग्निषु शूराणां जुहुवुस्ते शराहुतीः। ह्रूयमानाञ्छरांश्चैव सेहुस्तेजस्विनो मिथः।
एवं राजंस्तवाचक्षे स्वर्गपन्थानमुत्तमं। न युद्धादधिकं किञ्चित् क्षत्रियस्येह विद्यते।
क्षत्रियास्ते महात्मानः शूराः समितिशोभनाः। आशिषं परमां प्राप्ता न शोच्याः सर्व्व एव हि।
आत्मानमात्मनाश्वास्य मा शुचः पुरुषर्षभ। नाद्य शोकाभिभूतस्त्वं कार्य्यमुत्स्रष्टुमर्हसि। ६५
मातापितृसहस्राणि पुत्त्रदारशतानि च। संसारेष्वनुभूतानि कस्य ते कस्य वा वयं।
शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च। दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितं।
न कालस्य प्रियः कश्चिन्न द्वेष्यः कुरुसत्तम। न मध्यस्थः क्वचित् कालः सर्व्वं कालः प्रकर्षति।
कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः। कालः सुप्तेषु जागर्त्ति कालो हि दुरतिक्रमः।
अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसञ्चयः। आरोग्यं प्रियसंवासो गृध्येदेषु न पण्डितः।
न जानपदिकं दुःखमेकः शोचितुमर्हसि। अप्यभावेन युज्येत तच्चास्य न निवर्त्तते।
न शोचन् प्रतिकुर्व्वीत यदि नश्येत्पराक्रमात्। भैषज्यमेतद्दुःखस्य यदेतन्नानुचिन्तयेत्।
चिन्त्यमानं हि न व्येति भूयश्चापि प्रवर्द्धते। अनिष्टसम्प्रयोगाच्च विप्रयोगात् प्रियस्य च।
मानुषा मानसैर्दुःखैर्दह्यन्ते चाल्पबुद्धयः। नार्थो न धर्म्मो न सुखं यदेतदनुशोचसि।
न च नापैति कार्य्यार्थात्त्रिवर्गाच्चैव हीयते। अन्यामन्यां धनावस्थां प्राप्य वैशेषिकीं नराः ७५
असन्तुष्टाः प्रमुह्यन्ति सन्तोषं यान्ति पण्डिताः। प्रज्ञया मानसं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः।
एतज्ज्ञानस्य सामर्थ्यं नैवान्यैः समतामियात्। शयानश्चानुशेते हि तिष्ठन्तश्चानुतिष्ठति।
अनुधावन्ति धावन्तं कर्म्म पूर्व्वकृतं नरं। यस्यां यस्यामवस्थायां यत्करोति शुभाशुभं
तस्यां तस्यामवस्थायां तत्फलं समुपाश्नुते। येन येन शरीरेण यद्यत्कर्म्म करोति यः।

तेन तेन शरीरेण तत्फलं समुपाश्नुते । आत्मैव ह्यात्मनो मित्रं आत्मैव रिपुरात्मनः ।
आत्मैव ह्यात्मनः साक्षी कृतस्याप्यकृतस्य च । शुभेन कर्म्मणा सौख्यं दुःखं पापेन कर्म्मणा ।
कृतं लभति सर्व्वत्र नाकृतं भुज्यते क्वचित् । न हि ज्ञानविरुद्धेषु बह्वपायेषु कर्म्मसु ।
मूलघातिषु सज्जन्ते बुद्धिमन्तो भवद्विधाः ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि धृतराष्ट्रविशोके द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ सुभाषितैर्महाप्राज्ञ शोकोऽयं विगतो मम । भूय एव तु वाक्यानि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
अनिष्टानामसंसर्गादिष्टानाञ्च विसर्ज्जनात् । कथं हि मानसैर्दुःखैः प्रमुच्यन्ते तु पण्डिताः । ८५
॥ विदुर उवाच ॥ यतो यतो मनोदुःखात् सुखाद्वा विप्रमुच्यते । ततस्ततो नियम्यैतच्छान्तिं विन्देत वै बुधः ।
अशाश्वतमिदं सर्व्वं चिन्त्यमानं नरर्षभ । कदलीसन्निभो लोकः सारो ह्यस्य न विद्यते ।
यदा प्राज्ञाश्च मूढाश्च धनवन्तोऽथ निर्द्धनाः । सर्व्वे पितृवनं प्राप्य स्वपन्ति विगतज्वराः ।
निर्म्मांसैरस्थिभूयिष्ठैर्गात्रैः स्नायुनिबन्धिभिः । किं विशेषं प्रपश्यन्ति तत्र तेषां परे जनाः ।
येन प्रत्यवगच्छेयुः कुलरूपविशेषणं । कस्मादन्योन्यमिच्छन्ति विप्रलब्धधियो नराः ।
गृहाणीव हि मर्त्यानामाहुर्देहानि पण्डिताः । कालेन विनियुज्यन्ते सत्त्वमेकन्तु शाश्वतं ।
यथा जीर्णमजीर्णं वा वस्त्रं त्यक्त्वा तु पूरुषः । अन्यद्रोचयते वस्त्रमेवं देहाः शरीरिणां ।
वैचित्रवीर्य्य साध्यं हि दुःखं वा यदि वा सुखं । प्राप्नुवन्तीह भूतानि स्वकृतेनैव कर्म्मणा ।
कर्म्मणा प्राप्यते स्वर्गः सुखं दुःखञ्च भारत । ततो वहति तं भारमवशः स्ववशोऽपि वा ।
यथा च मृण्मयं भाण्डं चक्रारूढं विपद्यते । किञ्चित्प्रक्रियमाणं वा कृतमात्रमथापि वा ।
छिन्नं वाप्यवरोप्यन्तदवतीर्णमथापि वा । आर्द्रं वाऽप्यथ वा शुष्कं पच्यमानमथापि वा ।
अवतार्य्यमाणमापाकादुद्धृतञ्चापि भारत । अथ वा परिभुज्यन्तमेवं देहाः शरीरिणां ।
गर्भस्थो वा प्रसूतो वाऽप्यथ वा दिवसान्तरः । अर्द्धमासगतो वाऽपि मासमात्रगतोऽपि वा ।
संवत्सरगतो वाऽपि द्विसंवत्सर एव वा । यौवनस्थोऽथ मध्यस्थो वृद्धो वाऽपि विपद्यते ।
प्राक्कर्म्मभिस्तु भूतानि भवन्ति न भवन्ति च । एवं सांसिद्धिके लोके किमर्थमनुतप्यसे ।
यथा तु सलिलं राजन् क्रीडार्थमनुसन्तरन् । उन्मज्जेच्च निमज्जेच्च किञ्चित्सत्त्व नराधिप ।
एवं संसारगहने उन्मज्जननिमज्जने । कर्म्मभोगेन बध्यन्ते क्लिश्यन्ते चाल्पबुद्धयः ।
ये तु प्राज्ञाः स्थिताः सत्त्वे संसारेऽस्मिन् हितैषिणः । समागमज्ञा भूतानां ते यान्ति परमाङ्गतिं ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि धृतराष्ट्रविशोके तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ कथं संसारगहनं विज्ञेयं वदताम्वर । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तत्त्वमाख्याहि पृच्छतः ।
॥ विदुर उवाच ॥ जन्मप्रभृति भूतानां क्रिया सर्व्वोपलक्ष्यते । पूर्व्वमेवेह कलिले वसते किञ्चिदन्तरं ।
ततः स पञ्चमेऽतीते मासे वासमकल्पयत् । ततः सर्व्वाङ्गसम्पूर्णो गर्भो वै स तु जायते ।
अमेध्यमध्ये वसति मांसशोणितलेपने । ततस्तु वायुवेगेन ऊर्द्धपादो ह्यधःशिराः ।

योनिद्वारमुपागम्य बहून्क्लेशान् समृच्छति । योनिसम्पीडनाच्चैव पूर्व्वकर्म्मभिरन्वितः ।
तस्मान्मुक्तः स संसारादन्यान् पश्यत्युपद्रवान् । ग्रहास्तमुपगच्छन्ति सारमेया इवामिषं ।
ततः प्राप्तोत्तरे काले व्याधयश्चापि तं तथा । उपसर्पन्ति जीवन्तं बाध्यमानं स्वकर्म्मभिः । ११०
तं बद्धमिन्द्रियैः पाशैः सङ्गस्वादुभिरावृतं । व्यसनान्यपि वर्त्तन्ते विविधानि नराधिप ।
बाध्यमानश्च तैर्भूयो नैव तृप्तिमुपैति सः । तदा नावैति चैवायं प्रकुर्व्वन् साध्वसाधु वा ।
तथैव परिरक्षन्ति ये ध्यानपरिनिष्ठिताः । अयं न बुध्यते तावद्यमलोकमथागतं ।
यमदूतैर्व्विकृष्यंश्च मृत्युं कालेन गच्छति । वाग्घीनस्य च यन्मात्रं इष्टानिष्टं कृतं मुखे ।
भूय एवात्मनात्मानं बध्यमानमुपेक्षते । अहो विनिकृतो लोको लोभेन च वशीकृतः । ११५
लोभक्रोधभयोन्मत्तो नात्मानमवबुध्यते । कुलीनत्वे च रमते दुष्कुलीनान् विकुत्सयन् ।
धनदर्पेण दृप्तश्च दरिद्रान् परिकुत्सयन् । मूर्खानिति परानाह नात्मानं समवेक्षते ।
दोषान् क्षिपति चान्येषां नात्मानं शास्तुमिच्छति । यदा प्राज्ञाश्च मूर्खाश्च धनवन्तश्च निर्द्धनाः ।
कुलीनाश्चाकुलीनाश्च मानिनोऽथाप्यमानिनः । सर्व्वे पितृवनं प्राप्ताः स्वपन्ति विगतज्वराः ।
निर्म्मांसैरस्थिभूयिष्ठैर्गात्रैः स्नायुनिबन्धनैः । विशेषं न प्रपश्यन्ति तत्र तेषां परे जनाः । १२०
येन प्रत्यवगच्छेयुः कुलरूपविशेषणं । यदा सर्व्वे समं न्यस्ताः स्वपन्ति धरणीतले ।
कस्मादन्योन्यमिच्छन्ति प्रलब्धुमिह दुर्ब्बुधाः । प्रत्यक्षञ्च परोक्षञ्च यो निशम्य श्रुतिन्त्विमां ।
जन्मप्रभृति वर्त्तेत प्राप्नुयात् परमां गतिं । एवं सर्व्वं विदित्वा वै यस्तत्त्वमनुवर्त्तते ।
संप्रमोक्षयते सर्व्वान् पन्थानो मनुजेश्वर ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि धृतराष्ट्रविशोके चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ यदिदं धर्म्मगहनं बुद्ध्या समनुगम्यते । तद्धि विस्तरतः सर्व्वं बुद्धिमार्गं प्रशंस मे । १२५
॥ विदुर उवाच ॥ तत्र ते वर्त्तयिष्यामि नमस्कृत्वा स्वयम्भुवे । यथा संसारगहनं वदन्ति परमर्षयः ।
कश्चिन्महति संसारे वर्त्तमानो द्विजः किल । महद्दुर्गमनुप्राप्तो वनं क्रव्यादसंकुलं ।
सिंहव्याघ्रगजाकीर्णमतिघोरं महास्वनैः । समन्तात्सम्परिक्षिप्तं यत् स्म दृष्ट्वा त्रसेद्यमः ।
तदस्य दृष्ट्वा हृदयमुद्वेगमगमत् परं । अभ्युच्छ्रयश्च रोम्णां वै विक्रियाश्च परन्तप ।
स तद्वनं व्यनुसरन् सम्प्राधावन्नितस्ततः । वीक्षमाणो दिशः सर्व्वाः शरणं क्व भवेदिति । १३०
स तेषाञ्छिद्रमन्विच्छन् प्रद्रुतो भयपीडितः । न च निर्यांति वै दूरं न वा तैर्व्विप्रमुच्यते ।
अथापश्यद्वनं घोरं समन्ताद्वागुरावृतं । बाहुभ्यां सम्परिक्षिप्तं स्त्रिया परमघोरया ।
पञ्चशीर्षधरैर्नागैः शैलैरिव समुन्नतैः । नभस्पृशैर्महावृक्षैः परिक्षिप्तं महावनं ।
वनमध्ये च तत्राभूदुदपानः समावृतः । वल्लीभिस्तृणच्छन्नाभिर्दृढाभिरिव संवृतः ।
पपात स द्विजस्तत्र निगूढे सलिलाशये । विलग्नश्चाभवत्तस्मिन् लतासन्तानसङ्कुले । १३५
पनसस्य यथा जातं वृन्तबद्धं महाफलं । स तथा लम्बते तत्र ह्यूर्द्ध्वपादो ह्यधःशिराः ।

अथ तत्रापि चान्योऽस्य भूयो जात उपद्रवः । कूपमध्ये महानागमपश्यत महाबलं ।
कूपवीनाहवेलायामपश्यत महागजं । षड्वक्त्रं कृष्णवर्णञ्च द्विषट्कपदचारिणं ।
क्रमेण परिसर्प्पन्तं वल्लीवृक्षसमावृतं । तस्य चापि प्रशाखासु वृक्षशाखावलम्बिनं ।
नानारूपा मधुकरा घोररूपा भयावहाः । आसते मधु संवृत्य पूर्व्वमेव निकेतजाः ।
भूयो भूयः समीहन्ते मधूनि भरतर्षभ । स्वादनीयानि भूतानां यैर्ब्बालो विप्रकृष्यते ।
तेषां मधूनां बहुधा धारा प्रस्रवते सदा । आलम्बमानः स पुमान् धारां पिबति सर्व्वदा ।
न चास्य तृष्णा विरता पिबमानस्य सङ्कटे । अभीप्सति तदा नित्यमतृप्तः स पुनः पुनः ।
न चास्य जीविते राजन् निर्व्वेदः समजायत । तत्रैव च मनुष्यस्य जीविताशा प्रतिष्ठिता ।
कृष्णाः श्वेताश्च तं वृक्षं कुट्टयन्ति च मूषिकाः । व्यालैश्च वनदुर्गान्ते स्त्रिया च परमोग्रया ।
कूपाधस्ताच्च नागेन वीनाहे कुञ्जरेण च । वृक्षप्रपाताच्च भयं मूषिकेभ्यश्च पञ्चमं ।
मधुलोभान्मधुकरैः षष्ठमाहुर्म्महद्भयं । एवं स वसते तत्र क्षिप्तः संसारसागरे ।
न चैव जीविताशायां निर्व्वेदमुपगच्छति ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि धृतराष्ट्रविशोके पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अहो खलु महद्दुःखं कृच्छ्रवासश्च तस्य ह । कथं तस्य रतिस्तत्र तुष्टिर्व्वा वदताम्बर ।
स देशः क्व नु यत्रासौ वसते धर्म्मसङ्कटे । कथं वा स विमुच्येत नरस्तस्मान्महाभयात् ।
एतन्मे सर्व्वमाचक्ष्व साधु चेष्टामहे तदा । कृपा मे महती जाता तस्याभ्युद्धरणेन हि ।
॥ विदुर उवाच ॥ उपमानमिदं राजन् मोक्षविद्भिरुदाहृतं । सुकृतं विन्दते येन परलोकेषु मानवः ।
उच्यते यत्तु कान्तारं महासंसार एव सः । वनं दुर्गं हि तद्ध्येतत् संसारगहनं हि तत् ।
ये च ते कथिता व्याला व्याधयस्ते प्रकीर्त्तिताः । या सा नारी बृहत्काया अध्यतिष्ठत तत्र वै ।
तामाहुस्तु जरां प्राज्ञा वर्णरूपविनाशिनीं । यस्तत्र कूपो नृपते स तु देहः शरीरिणां ।
यस्तत्र वसतेऽधस्तान्महाहिः काल एव सः । अन्तकः सर्व्वभूतानां देहिनां सर्व्वहार्य्यसौ ।
कूपमध्ये च या जाता वल्ली यत्र स मानवः । प्रताने लम्बते सक्तो जीविताशा शरीरिणां ।
स यस्तु कूपवीनाहे तं वृक्षं परिसर्पति । षड्वक्त्रः कुञ्जरो राजन् स तु संवत्सरः स्मृतः ।
षण्मुखा ऋतवो मासाः पादा द्वादश कीर्त्तिताः । ये तु वृक्षं निकृन्तन्ति मूषिकाः पन्नगास्तथा ।
रात्र्यहानि तु तान्याहुर्भूतानां परिचिन्तकाः । ये ते मधुकरास्तत्र कामास्ते परिकीर्त्तिताः ।
यास्तु ता बहुशो धाराः स्रवन्ति मधुनिस्रवं । तांस्तु कामरसान् विद्याद्यत्र मज्जन्ति मानवाः ।
एवं संसारचक्रस्य परिवृत्तिं विदुर्ब्बुधाः । येन संसारचक्रस्य पाशांश्छिन्दन्ति वै बुधाः ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि धृतराष्ट्रविशोके षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ अहोऽभिहितमाख्यानं भवता तत्त्वदर्शिना । भूय एव तु मे हर्षः श्रुत्वा वागमृतं तव ।
॥ विदुर उवाच ॥ शृणु भूयः प्रवक्ष्यामि मार्गस्यैतस्य विस्तरं । यच्छ्रुत्वा विप्रमुच्यन्ते संसारेभ्यो विचक्षणाः ।

यथा तु पुरुषो राजन् दीर्घमध्वानमास्थितः । क्वचित् क्वचित् श्रमाक्रान्तः कुरुते वासमेव च । १६५
एवं संसारपर्य्याये गर्भवासेषु भारत । कुर्व्वन्ति दुर्ब्बुधा वासं मुच्यन्ते तत्र पण्डिताः ।
तस्मादध्वानमेवैतमाहुः शास्त्रविदो जनाः । यत्तु संसारगहनं वनमाहुर्म्मनीषिणः ।
सोऽयं लोके समावर्त्तो मर्त्यानां भरतर्षभ । चराणां स्थावराणाञ्च न गृध्येत्तत्र पण्डितः ।
शारीरा मानसाश्चैव मर्त्यानां ये तु व्याधयः । प्रत्यक्षाश्च परोक्षाश्च ते व्यालाः कथिता भुवि ।
क्लिश्यमानाश्च तैर्नित्यं वार्य्यमाणाश्च भारत । स्वकर्म्मभिर्म्महाव्यालैर्न्नोद्विजन्त्यल्पबुद्धयः । १७०
अथापि तैर्व्विमुच्येत व्याधिभिः पुरुषो नृप । आवृणोत्येव तं पश्चाज्जरा रूपविनाशिनी ।
शब्दरूपरसस्पर्शैर्गन्धैश्च विषयैर्व्विविधैरपि । मज्जमानं महापङ्के निरालम्बे समन्ततः ।
संवत्सराश्च मासाश्च पक्षाहोरात्रसन्धयः । क्रमेणास्योपयुञ्जन्ति रूपमायुस्तथैव च ।
एते कालस्य निधयो नैतान् जानन्ति दुर्ब्बुधाः । धात्राऽभिलिखितान्याहुः सर्व्वभूतानि कर्म्मणा ।
रथः शरीरं भूतानां सत्त्वमाहुस्तु सारथिं । इन्द्रियाणि हयानाहुः कर्म्मबुद्धिस्तु रश्मयः । १७५
तेषां हयानां यो वेगं धावतामनुधावति । स तु संसारचक्रेऽस्मिंश्चक्रवत्परिवर्त्तते ।
यस्तान् संयमते बुद्ध्या संयतो न निवर्त्तते । स तु संसारचक्रेऽस्मिंश्चक्रवत्परिवर्त्तते ।
भ्रममाणा न मुह्यन्ति संसारेण भ्रमन्ति ते । संसारे भ्रमतां राजन् दुःखमेतद्धि जायते ।
तस्मादस्य निवृत्त्यर्थं यत्नमेवाचरेत् बुधः । उपेक्षा नात्र कर्त्तव्या शतशाखः प्रवर्त्तते ।
यतेन्द्रियो नरो राजन् क्रोधलोभनिराकृतः । सन्तुष्टः सत्यवादी यः स शान्तिमधिगच्छति । १८०
याम्यमाहू रथं ह्येनं मुह्यन्ते येन दुर्ब्बुधाः । स चैतत् प्राप्नुयाद्राजन् यत्त्वं प्राप्तो नराधिप ।
राज्यनाशं सुहृन्नाशं सुतनाशञ्च भारत । अनुतर्षोत्कमेवैतद्दुःखं भवति भारत ।
साधुः परमदुःखानां बुद्धिभैषज्यमाचरेत् । ज्ञानौषधमवाप्येह दूरपारं महौषधं ।
छिन्द्याद्दुःखमहाव्याधिं नरः संयतमानसः । न विक्रमो न चाप्यर्थो न मित्रं न सुहृज्जनः ।
तथोन्मोचयते दुःखाद्यथात्मा स्थिरसंयमः । तस्मान्मैत्रं समास्थाय शीलमापद्य भारत । १८५
दमस्त्यागोऽप्रमादश्च ते त्रयो ब्रह्मणो हयाः । शीलरश्मिसमायुक्तः स्थितो यो मानसे रथे ।
त्यक्त्वा मृत्युभयं राजन् ब्रह्मलोकं स गच्छति । अभयं सर्व्वभूतेभ्यो यो ददाति महीपते ।
स गच्छति परं स्थानं विष्णोः परमनामयं । न तत्क्रतुसहस्रेण नोपवासैश्च नित्यशः ।
अभयस्य च दानेन यत्फलं प्राप्नुयान्नरः । न ह्यात्मनः प्रियतरं किञ्चिद्भूतेषु निश्चितं ।
अनिष्टं सर्व्वभूतानां मरणं नाम भारत । तस्मात् सर्व्वेषु भूतेषु दया कार्य्या विपश्चिता । १९०
नानामोहसमायुक्ता बुद्धिजालेन संवृताः । असूक्ष्मदृष्टयो मन्दा भ्राम्यन्ते तत्र तत्र ह ।
सुसूक्ष्मदृष्टयो राजन् व्रजन्ति ब्रह्म शाश्वतं ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि धृतराष्ट्रविशोके सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदुरस्य तु तद्वाक्यं निशम्य कुरुसत्तमः । पुत्रशोकाभिसन्तप्तः पपात भुवि मूर्च्छितः

तं तथा पतितं भूमौ निःसंज्ञं प्रेक्ष्य बान्धवाः । कृष्णद्वैपायनश्चैव क्षत्ता च विदुरस्तथा ।
सञ्जयः सुहृदश्चान्ये द्वाःस्था ये चास्य सम्मताः । जलेन सुखशीतेन तालवृन्तैश्च भारत । १९५
पस्पर्शुश्च करैर्गात्रं वीज्यमानाश्च यत्नतः । आश्वास्य तु चिरं कालं धृतराष्ट्रं तथागतं ।
अथ दीर्घस्य कालस्य लब्धसंज्ञो महीपतिः । विललाप चिरं कालं पुत्त्राधिभिरभिप्लुतः ।
धिगस्तु खलु मानुष्यं मानुषेषु परिग्रहं । यतो मूलानि दुःखानि सम्भवन्ति मुहुर्मुहुः ।
पुत्त्रनाशेऽर्थनाशे च ज्ञातिसम्बन्धिनामय । प्राप्यते सुमहद्दुःखं विषाग्निप्रतिमं विभो ।
येन दह्यन्ति गात्राणि येन प्रज्ञा विनश्यति । येनाभिभूतः पुरुषो मरणं बहु मन्यते । २००
तदिदं व्यसनं प्राप्तं मया भाग्यविपर्य्ययात् । तस्यान्तं नाभिगच्छामि ऋते प्राणविमोक्षणात् ।
तथैवाहं करिष्यामि अद्यैव द्विजसत्तम । इत्युक्त्वा तु महात्मानं पितरं ब्रह्मवित्तमं ।
धृतराष्ट्रोऽभवन्मूढः स शोकं परमं गतः । अभूच्च तूष्णीं राजाऽसौ ध्यायमानो महीपते ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णद्वैपायनः प्रभुः । पुत्त्रशोकाभिसन्तप्तं पुत्त्रं वचनमब्रवीत् ।
॥ व्यास उवाच ॥ धृतराष्ट्र महाबाहो यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु । श्रुतवानसि मेधावी धर्म्मार्थकुशलः प्रभो । २०५
न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिद्वेदितव्यं परन्तप । अनित्यतां हि मर्त्यानां विजानासि न संशयः ।
अध्रुवे जीवलोके च स्थाने वा शाश्वते सति । जीविते मरणान्ते च कस्माच्छोचसि भारत ।
प्रत्यक्षं तव राजेन्द्र वैरस्यास्य समुद्भवः । पुत्त्रन्ते कारणं कृत्वा कालयोगेन कारितः ।
अवश्यं भवितव्ये च कुरूणां वैशसे नृप । कस्माच्छोचसि तान्शूरान् गतान् परमिकां गतिं ।
जानता च महाबाहो विदुरेण महात्मना । यतितं सर्व्वयत्नेन शमं प्रति जनेश्वर । २१०
न च दैवकृतो मार्गः शक्यो भूतेन केनचित् । घटताऽपि चिरं कालं नियन्तुमिति मे मतिः ।
देवतानां हि यत्कार्य्यं मया प्रत्यक्षतः श्रुतं । तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यथा स्थैर्य्यं भवेत्ततः ।
पुराऽहं त्वरितो यातः सभामैन्द्रीं जितक्लमः । अपश्यं तत्र च तदा समवेतान् दिवौकसः ।
नारदप्रमुखाश्चापि सर्व्वदेवर्षयोऽनघ । तत्र चापि मया दृष्टा पृथिवी पृथिवीपते ।
कार्य्यार्थमिव सम्प्राप्ता देवतानां समीपतः । उपगम्य तदा धात्री देवानाह समागतान् । २१५
यत्कार्य्यं मम युष्माभिर्ब्रह्मणः सदने तदा । प्रतिज्ञातं महाभागास्तच्छीघ्रं संविधीयतां ।
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुर्लोकनमस्कृतः । उवाच वाक्यं प्रहसन् पृथिवीं देवसंसदि ।
धृतराष्ट्रस्य पुत्त्राणां यस्तु ज्येष्ठः शतस्य वै । दुर्य्योधन इति ख्यातः स ते कार्य्यं करिष्यति ।
तञ्च प्राप्य महीपालं कृतकृत्या भविष्यसि । तस्यार्थे पृथिवीपालाः कुरुक्षेत्रं समागताः ।
अन्योन्यं घातयिष्यन्ति दृढैः शस्त्रैः प्रहारिणः । ततस्ते विदितं देवि भारस्य युधि नाशनं । २२०
गच्छ शीघ्रं स्वकं स्थानं लोकान् धारय शोभने । य एष ते सुतो राजन् लोकसंहारकारणात् ।
कलेरंशः समुत्पन्नो गान्धार्य्या जठरे नृप । अमर्षी चपलश्चापि क्रोधनो दुष्प्रसाधनः ।
दैवयोगात्समुत्पन्ना भ्रातरश्चास्य तादृशाः । शकुनिर्म्मातुलश्चैव कर्णश्च परमः सखा ।

समुत्पन्ना विनाशार्थं पृथिव्यां सहिता नृपाः । यादृशो जायते राजा तादृशोऽस्य जनो भवेत् ।
अधर्म्मो धर्म्मतां याति स्वामी चेद्धार्म्मिको भवेत् । स्वामिनो गुणदोषाभ्यां भृत्याः स्युर्नात्र संशयः । २२५
दुष्टं राजानमासाद्य गतास्ते तनया नृप । एतमर्थं महाबाहो नारदो वेद तत्त्ववित् ।
आत्मापराधात् पुत्त्रास्ते विनष्टाः पृथिवीपते । मा तान् शोचस्व राजेन्द्र नहि शोकेऽस्ति कारणं ।
नहि ते पाण्डवाः स्वल्पमपराध्यन्ति भारत । पुत्त्रास्तव दुरात्मानो यैरियं घातिता मही ।
नारदेन च भद्रन्ते पूर्व्वमेव न संशयः । युधिष्ठिरस्य समितौ राजसूये निवेदितं ।
पाण्डवाः कौरवाः सर्व्वे समासाद्य परस्परं । न भविष्यन्ति कौन्तेय यत्ते कृत्यं तदाचर । २३०
नारदस्य वचः श्रुत्वा तदाऽशोचन्त पाण्डवाः । एवन्ते सर्व्वमाख्यातं देवगुह्यं सनातनं ।
कथन्ते शोकनाशः स्यात्प्राणेषु च दया प्रभो । स्नेहश्च पाण्डुपुत्त्रेषु ज्ञात्वा दैवकृतं विधिं ।
एष चार्थो महाबाहो पूर्व्वमेव मया श्रुतः । कथितो धर्म्मराजस्य राजसूये क्रतूत्तमे ।
यतितं धर्म्मपुत्त्रेण मया गुह्ये निवेदिते । अविग्रहे कौरवाणां दैवन्तु बलवत्तरं ।
अनतिक्रमणीयो हि विधी राजन् कथञ्चन । कृतान्तस्य तु भूतेन स्थावरेण चलेन च । २३५
भवान् धर्म्मपरो यत्र बुद्धिश्रेष्ठश्च भारत । मुह्यते प्राणिनां ज्ञात्वा गतिञ्चागतिमेव च ।
त्वान्तु शोकेन सन्तप्तं मुह्यमानं मुहुर्मुहुः । ज्ञात्वा युधिष्ठिरो राजा प्राणानपि परित्यजेत् ।
कृपालुर्नित्यशो धीरस्तिर्य्यग्योनिगतेष्वपि । स कथं त्वयि राजेन्द्र कृपां वै न करिष्यति ।
मम चैव नियोगेन विधेश्चाप्यनिवर्त्तनात् । पाण्डवानाञ्च कारुण्यात् प्राणान् धारय भारत ।
एवन्ते वर्त्तमानस्य लोके कीर्त्तिर्भविष्यति । धर्म्मार्थः सुमहांस्तात तप्तं स्याच्च तपश्चिरात् । २४०
पुत्त्रशोकंसमुत्पन्नं हुताशं ज्वलितं यथा । प्रज्ञाम्भसा महाभाग निर्व्वापय सदा मम ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा तस्य वचनं व्यासस्यामिततेजसः । मुहूर्त्तं समनुध्याय धृतराष्ट्रोऽभ्यभाषत ।
महता शोकजालेन प्रणुन्नोऽस्मि द्विजोत्तम । नात्मानमवबुध्यामि मुह्यमानो मुहुर्मुहुः ।
इदन्तु वचनं श्रुत्वा तव दैवनियोगजं । धारयिष्याम्यहं प्राणान् घटिष्ये न तु शोचितुं ।
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं व्यासः सत्यवतीसुतः । धृतराष्ट्रस्य राजेन्द्र तत्रैवान्तरधीयत । २४५
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि धृतराष्ट्रविशोके अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ गते भगवति व्यासे धृतराष्ट्रो महीपतिः । किमचेष्टत विप्रर्षे तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।
तथैव कौरवो राजा धर्म्मपुत्त्रो महामनाः । कृपप्रभृतयश्चैव किमकुर्व्वत ते त्रयः ।
अश्वत्थाम्नः श्रुतं कर्म्म पापञ्चान्योन्यकारितः । वृत्तान्तमुत्तरं ब्रूहि यदभाषत सञ्जयः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हते दुर्य्योधने चैव हते सैन्ये च सर्व्वशः । सञ्जयो विगतप्रज्ञो धृतराष्ट्रमुपस्थितः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ आगम्य नानादेशेभ्यो नानाजनपदेश्वराः । पितृलोकं गता राजन् सर्व्वे तव सुतैः सह । २५०
याच्यमानेन सततं तव पुत्त्रेण भारत । घातिता पृथिवी सर्व्वा वैरस्यान्तं विधित्सता ।
पुत्त्राणामथ पौत्त्राणां पितॄणाञ्च महीपते । आनुपूर्व्व्येण सर्व्वेषां प्रेतकार्य्याणि कारय ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं घोरं सञ्जयस्य महीपतिः। गतासुरिव निश्चेष्टो न्यपतत् पृथिवीतले।
तं शयानमुपागम्य पृथिव्यां पृथिवीपतिं। विदुरः सर्व्वधर्म्मज्ञ इदं वचनमब्रवीत्।
उत्तिष्ठ राजन् किं शेषे मा शुचो भरतर्षभ। एषा वै सर्व्वसत्त्वानां नरेश्वर परा गतिः। २५५
अभावादीनि भूतानि भावमध्यानि भारत। अभावनिधनान्येव तत्र का परिदेवना।
न शोचन् मृतमन्वेति न शोचन् म्रियते नरः। एवं सांसिद्धिके लोके किमर्थमनुशोचसि।
अयुध्यमानो म्रियते युध्यमानश्च जीवति। कालं प्राप्य महाराज न कश्चिदतिवर्त्तते।
कालः कर्षति भूतानि सर्व्वाणि विविधान्युत। न कालस्य प्रियः कश्चिन्न द्वेष्यः कुरुसत्तम।
यथा वायुस्तृणाग्राणि संवर्त्तयति सर्व्वतः। तथा कालवशं यान्ति भूतानि भरतर्षभ। २६०
एकसार्थप्रयातानां सर्व्वेषान्तत्र गामिनां। यस्य कालः प्रयात्यग्रे तत्र का परिदेवना।
यांश्चापि निहतान् युद्धे राजंस्त्वमनुशोचसि। अशोच्या हि महात्मानः सर्व्वे ते त्रिदिवङ्गताः।
न यज्ञैर्द्दक्षिणावद्भिर्न तपोभिर्न विद्यया। तथा स्वर्गमुपायान्ति यथा शूरास्तनुत्यजः।
सर्व्वे वेदविदः शूराः सर्व्वे च चरितव्रताः। सर्व्वे चाभिमुखाः क्षीणास्तत्र का परिदेवना।
शरीराग्निषु शूराणां जुहुवुस्ते शराहुतीः। ह्रयमानान् शरांश्चैव सेहुरुत्तमपूरुषाः। २६५
एवं राजंस्तवाचक्षे स्वर्ग्यं पन्थानमुत्तमं। न युद्धादधिकं किञ्चित् क्षत्रियस्येह विद्यते।
क्षत्रियास्ते महात्मानः शूराः समितिशोभनाः। आशिषं परमां प्राप्ता न शोच्याः सर्व्व एव हि।
आत्मनात्मानमाश्वास्य मा शुचो भरतर्षभ। नाद्य शोकाभिभूतस्त्वं कार्य्यमुत्स्रष्टुमर्हसि।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि नवमोऽध्यायः॥ ९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदुरस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा तु पुरुषर्षभः। युज्यतां यानमित्युक्त्वा पुनर्व्वचनमब्रवीत्।
क्षिप्रमानय गान्धारीं सर्व्वाश्च भरतस्त्रियः। वधूं कुन्तीमुपादाय याश्चान्यास्तत्र योषितः। २७०
एवमुक्त्वा स धर्म्मात्मा विदुरं धर्म्मवित्तमं। शोकविप्रहतज्ञानो यानमेवान्वपद्यत।
गान्धारी पुत्त्रशोकार्त्ता भर्त्तुर्व्वचनचोदिता। सह कुन्त्या यतो राजा सह स्त्रीभिरुपाद्रवत्।
ताः समासाद्य राजानं भृशं शोकसमन्विताः। आमन्त्र्यान्योन्यमीयुः स्म भृशमुच्चुक्रुशुस्ततः।
ताः समाश्वासयत् क्षत्ता ताभ्यश्चार्त्ततरः स्वयं। अश्रुकण्ठीः समारोप्य ततोऽसौ निर्ययौ पुरात्।
ततः प्रणादः सञ्जज्ञे सर्व्वेषु कुरुवेश्मसु। आकुमारञ्च तत् सर्व्वमभवच्छोककर्षितं। २७५
अदृष्टपूर्व्वा या नार्य्यः पुरा देवगणैरपि। पृथग्जनेन दृश्यन्ते तास्तदा निहतेश्वराः।
प्रकीर्य्य केशान् सुशुभान् भूषणान्यवमुच्य च। एकवस्त्रधरा नार्य्यः परिपेतुरनाथवत्।
श्वेतपर्व्वतरूपेभ्यो गृहेभ्यस्तास्त्वपाक्रमन्। गुहाभ्य इव शैलानां पृषत्यो हतयूथपाः।
तान्युदीर्णानि नारीणां तदा वृन्दान्यनेकशः। शोकार्त्तान्यद्रवन् राजन् किशोरीणामिवाङ्गने।
प्रगृह्य बाहून् क्रोशन्त्यः पुत्त्रान् भ्रातॄन् पितॄनपि। दर्शयन्तीव ता ह स्म युगान्ते लोकसङ्क्षयं। २८०
विलपन्त्यो रुदन्त्यः स्म धावमानास्ततस्ततः। शोकेनाभ्याहतज्ञानाः कर्त्तव्यं न प्रजज्ञिरे।

व्रीडां जग्मुः पुरा याः स्म सखीनामपि योषितः । एकवस्त्रास्च निर्लज्जाः श्वश्रूणां पुरतोऽभवन् ।
परस्परं सुसूक्ष्मेषु शोकेष्वाश्वासयंस्तदा । ताः शोकविह्वला राजन्नवैक्षन्त परस्परं ।
ताभिः परिवृतो राजा रुदन्तीभिः सहस्रशः । निर्ययौ नगराद्दीनस्तूर्णमायोधनं प्रति ।
शिल्पिनो वणिजो वैश्याः सर्व्वे कर्म्मोपजीविनः । ते पार्थिवं पुरस्कृत्य निर्ययुर्नगराद्बहिः । १८५
तासां विक्रोशमानानामार्त्तानां कुरुसङ्क्षये । प्रादुरासीन्महाञ्छब्दो व्यथयन् भुवनान्युत ।
युगान्तकाले सम्प्राप्ते भूतानां दह्यतामिव । अभावः स्यादयं प्राप्त इति भूतानि मेनिरे ।
भृशमुद्विग्नमनसस्ते पौराः कुरुसङ्क्षये । प्राक्रोशन्त महाराज स्वनुरक्तास्तदा भृशं ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि धृतराष्ट्रगमने दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्रोशमात्रं ततो गत्वा ददृशुस्तान् महारथान् । शारद्वतं कृपं द्रौणिं कृतवर्म्माणमेव च ।
ते तु दृष्ट्वैव राजानं प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरं । अश्रुकण्ठा विनिश्वस्य रुदन्तमिदमब्रुवन् । १९०
सुतस्तव महाराज कृत्वा कर्म्म सुदुष्करं । गतः सानुचरो राजन् शक्रलोकं महीपते ।
दुर्य्योधनबलान्मुक्ता वयमेव त्रयो रथाः । सर्व्वमन्यत् परिक्षीणं सैन्यन्ते भरतर्षभ ।
इत्येवमुक्त्वा राजानं कृपः शारद्वतस्ततः । गान्धारीं पुत्रशोकार्त्तामिदं वचनमब्रवीत् ।
अभीता युध्यमानास्ते घ्नन्तः शत्रुगणान् बहून् । वीरकर्म्माणि कुर्व्वाणाः पुत्रास्ते निधनङ्गताः ।
ध्रुवं सम्प्राप्य लोकांस्ते निर्म्मलान् शस्त्रनिर्ज्जितान् । भास्वरं देहमास्थाय विचरन्त्यमरा इव । १९५
न हि कश्चिद्धि शूराणां युध्यमानः पराङ्मुखः । शस्त्रेण निधनं प्राप्तो न च कश्चित् कृताञ्जलिः ।
एवं तां क्षत्रियस्याहुः पुराणाः परमां गतिं । शस्त्रेण निधनं सङ्ख्ये तन्न शोचितुमर्हसि ।
न चापि शत्रवस्तेषामृध्यन्ते राज्ञि पाण्डवाः । शृणु यत्कृतमस्माभिरश्वत्थामपुरोगमैः ।
अधर्म्मेण हतं श्रुत्वा भीमसेनेन ते सुतं । सुप्तं शिविरमाविश्य पाण्डूनां कदनं कृतं ।
पाञ्चाला निहताः सर्व्वे धृष्टद्युम्नपुरोगमाः । द्रुपदस्यात्मजाश्चैव द्रौपदेयाश्च पातिताः । २००
तथा विशसनं कृत्वा पुत्रशत्रुगणस्य ते । प्रद्रवाम रणे स्थातुं न हि शक्यामहे त्रयः ।
ते हि शूरा महेष्वासाः क्षिप्रमेष्यन्ति पाण्डवाः । अमर्षवशमापन्ना वैरं प्रतिजिहीर्षवः ।
ते हतानात्मजान् श्रुत्वा प्रमत्ताः पुरुषर्षभाः । निरीक्षन्तः पदं शूराः क्षिप्रमेव यशस्विनि ।
तेषान्तु कदनं कृत्वा संस्थातुं नोत्सहामहे । अनुजानीहि नो राज्ञि मा च शोके मनः कृथाः ।
राजंस्त्वमनुजानीहि धैर्य्यमातिष्ठ चोत्तमं । निष्ठान्तं पश्य चापि त्वं क्षात्रं धर्म्मञ्च केवलं । २०५
इत्येवमुक्त्वा राजानं कृत्वा चाभिप्रदक्षिणं । कृपश्च कृतवर्म्मा च द्रौणपुत्रश्च भारत ।
अवेक्षमाणा राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणं । गङ्गामनु महात्मानस्तूर्णमश्वानचोदयन् ।
अपक्रम्य तु ते राजन् सर्व्व एव महारथाः । आमन्त्र्यान्योन्यमुद्विग्नास्त्रिधा ते प्रययुस्तदा ।
जगाम हास्तिनपुरं कृपः शारद्वतस्तदा । स्वमेव राष्ट्रं हार्द्दिक्यो द्रौणिर्व्यासाश्रमं ययौ ।
एवं ते प्रययुर्व्वीरा वीक्षमाणाः परस्परं । भयार्त्ताः पाण्डुपुत्राणामागस्कृत्वा महात्मनां । २१०

समेत्य वीरा राजानं तदा त्वनुदिते रवौ। विप्रजग्मुर्म्महाराज यथैककमरिन्दमाः।
समासाद्याथ वै द्रौणिं पाण्डुपुत्त्रा महारथाः। व्यजयंस्ते रणे राजन् विक्रम्य तदनन्तरं।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि कृपद्रौणिभोजदर्शने एकादशोऽध्यायः॥ ११ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हतेषु तेषु सैन्येषु धर्म्मराजो युधिष्ठिरः। शुश्रुवे पितरं वृद्धं निर्यातं नागसाह्वयात्।
सोऽभ्ययात् पुत्त्रशोकार्त्तः पुत्त्रशोकपरिप्लुतं। शोचमानं महाराज भ्रातृभिः सहितस्तदा।
अन्वीयमानो वीरेण दाशार्हेण महात्मना। युयुधानेन च तथा तथा चैव युयुत्सुना।
तमन्वयात् सुदुःखार्त्ता द्रौपदी शोककर्षिता। सह पाञ्चालयोषिद्भिर्यास्तत्रासन् समागताः।
स गङ्गामनु वृन्दानि स्त्रीणां भरतसत्तम। कुररीणामिवार्त्तानां क्रोशन्तीनां ददर्श ह।
ताभिः परिवृतो राजा क्रोशन्तीभिः सहस्रशः। ऊर्द्ध्वबाहुभिरार्त्ताभी रुदन्तीभिः प्रियाप्रियैः।
क्व नु धर्म्मज्ञता राज्ञः क्व नु साऽद्यानृशंसता। यच्चावधीत् पितॄन् भ्रातॄन् गुरुपुत्त्रान् सखीनपि।
घातयित्वा कथं द्रोणं भीष्मञ्चापि पितामहं। मनस्तेऽभून्महाराज हत्वा चापि जयद्रथं।
किन्नु राज्येन ते कार्य्यं पितॄन् भ्रातॄनपश्यतः। अभिमन्युञ्च दुर्द्धर्षं द्रौपदेयांश्च भारत।
अतीत्य ता महाबाहुः क्रोशन्तीः कुररीरिव। ववन्दे पितरं ज्येष्ठं धर्म्मराजो युधिष्ठिरः।
ततोऽभिवाद्य पितरं धर्म्मेणामित्रकर्षणः। न्यवेदयन्त नामानि पाण्डवास्तेऽपि सर्व्वशः।
तमात्मजान्तकरणं पिता पुत्त्रवधार्द्दितः। अप्रीयमाणः शोकार्त्तः पाण्डवं परिषस्वजे।
धर्म्मराजं परिष्वज्य सान्त्वयित्वा च भारत। दुष्टात्मा भीममन्विच्छन् दिधक्षुरिव पावकः।
स कोपपावकस्तस्य शोकवायुसमीरितः। भीमसेनमयं दावं दिधक्षुरिव दृश्यते।
तस्य सङ्कल्पमाज्ञाय भीमं प्रत्यशुभं हरिः। भीममाक्षिप्य पाणिभ्यां प्रददौ भीममायसं।
प्रागेव तु महाबुद्धिर्बुद्ध्वा तस्येङ्गितं हरिः। संविधानं महाप्राज्ञस्तत्र चक्रे जनार्द्दनः।
तं गृहीत्वैव पाणिभ्यां भीमसेनमयस्मयं। बभञ्ज बलवान् राजा मन्यमानो वृकोदरं।
नागायुतबलप्राणः स राजा भीममायसं। भङ्क्त्वा विमथितोरस्कः सुस्राव रुधिरं मुखात्।
ततः पपात मेदिन्यां तथैव रुधिरोक्षितः। प्रपुष्पिताग्रशिखरः पारिजात इव द्रुमः।
प्रत्यगृह्णाच्च तं विद्वान् सूतो गावल्गणिस्तदा। मैवमित्यब्रवीच्चैनं शमयन् सान्त्वयन्निव।
स तु कोपं समुत्सृज्य गतमन्युर्म्महामनाः। हाहा भीमेति चुक्रोश नृपः शोकसमन्वितः।
तं विदित्वा गतक्रोधं भीमसेनवधार्द्दितं। वासुदेवो वरः पुंसामिदं वचनमब्रवीत्।
मा शुचो धृतराष्ट्र त्वं नैष भीमस्त्वया हतः। आयसी प्रतिमा ह्येषा त्वया राजन्निपातिता।
त्वां क्रोधवशमापन्नं विदित्वा भरतर्षभ। मयाऽपकृष्टः कौन्तेयो मृत्योर्द्दंष्ट्रान्तरं गतः।
न हि ते राजशार्द्दूल बले तुल्योऽस्ति कश्चन। कः सहेत महाबाहो बाह्वोर्व्विग्रहणं नरः।
यथान्तकमनुप्राप्य जीवन् कश्चिन्न मुच्यते। एवं बाह्वन्तरं प्राप्य तव जीवेन्न कश्चन।
तस्मात् पुत्त्रेण या तेऽसौ प्रतिमा कारितायसी। भीमस्य सेयं कौरव्य तवैवोपहृता मया।

पुत्रशोकाभिसन्तप्तं धर्म्मादपहृतं मनः । तदा राजेन्द्र तेन त्वं भीमसेनं जिघांससि । ३४०
न त्वेतत् ते क्षमं राजन् हन्यास्त्वं यद्वृकोदरं । न हि पुत्रा महाराज जीवेयुस्ते कथञ्चन ।
तस्माद्यत् कृतमस्माभिर्मन्यमानैः क्षमं प्रति । अनुमन्यस्व तत् सर्व्वं मा च शोके मनः कृथाः ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि आयसभीमभङ्गे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत एनमुपातिष्ठन् शौचार्थं परिचारकाः । कृतशौचं पुनश्चैनं प्रोवाच मधुसूदनः ।
राजन्नधीता वेदास्ते शास्त्राणि विविधानि च । श्रुतानि च पुराणानि राजधर्म्माश्च केवलाः ।
एवं विद्वान् महाप्राज्ञः समर्थः सन् बलाबले । आत्मापराधात् कस्मात्त्वं कुरुषे कोपमीदृशं । ३४५
उक्तवांस्त्वां तदैवाहं भीष्मद्रोणौ च भारत । विदुरः सञ्जयश्चैव त्वन्तु राजन्न तत्कृथाः ।
स वार्य्यमाणो नास्माकमकार्षीर्व्वचनं तदा । पाण्डवानधिकाञ्जानन् बले शौर्य्ये च कौरव ।
राजा हि यः स्थिरप्रज्ञः स्वयं दोषानवेक्षते । देशकालविभागञ्च परं श्रेयः स विन्दति ।
उच्यमानस्तु यः श्रेयो गृह्णीते नो हिताहिते । आपदः समनुप्राप्य स शोचत्यनये स्थितः ।
ततोऽन्यवृत्तमात्मानं समवेक्षस्व भारत । राजंस्त्वं ह्यभिधेयात्मा दुर्य्योधनवशे स्थितः । ३५०
आत्मापराधादापन्नस्तत् किं भीमं जिघांससि । तस्मात् संयच्छ कोपं त्वं स्वमनुस्मृत्य दुष्कृतं ।
यस्तु तां स्पर्द्धया क्षुद्रः पाञ्चालीमानयत् सभां । स हतो भीमसेनेन वैरं प्रतिजिहीर्षता ।
आत्मनोऽतिक्रमं पश्य पुत्रस्य च दुरात्मनः । यदनागसि पाण्डूनां परित्यागः परन्तप ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तु कृष्णेन सर्व्वं सत्यं जनाधिप । उवाच देवकीपुत्रं धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि माधव । पुत्रस्नेहस्तु धर्म्मात्मन् धैर्य्यान्मां समचालयत् । ३५५
दिष्ट्या तु पुरुषव्याघ्रो बलवान् सत्यविक्रमः । त्वद्गुप्तो नागमत् कृष्ण भीमो बाह्वन्तरं मम ।
इदानीं त्वहमेकाग्रो गतमन्युर्गतज्वरः । मध्यमं पाण्डवं वीरं स्प्रष्टुमिच्छामि केशव ।
हतेषु पार्थिवेन्द्रेषु पुत्रेषु निहतेषु वै । पाण्डुपुत्रेषु वै शर्म्म प्रीतिश्चाप्यवतिष्ठति ।
ततः स भीमञ्च धनञ्जयञ्च माद्र्याश्च पुत्रौ पुरुषप्रवीरौ । पस्पर्श गात्रैः प्ररुदन् सुगात्रानाश्वास्य कल्याणमुवाच चैतान् ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि धृतराष्ट्रकोपविमोचने त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातास्ततस्ते कुरुपाण्डवाः । अभ्ययुर्भ्रातरः सर्व्वे गान्धारीं सहकेशवाः । ३६०
ततो ज्ञात्वा हतामित्रं धर्म्मराजं युधिष्ठिरं । गान्धारी पुत्रशोकार्त्ता शप्तुमैच्छदनिन्दिता ।
तस्याः पापमभिप्रायं विदित्वा पाण्डवान् प्रति । ऋषिः सत्यवतीपुत्रः प्रागेव समबुध्यत ।
स गङ्गायामुपस्पृश्य पुण्यगन्धि पयः शुचि । तं देशमुपसम्पेदे परमर्षिर्मनोजवः ।
दिव्येन चक्षुषा पश्यन् मनसा गद्गदेन च । सर्व्वप्राणभृतां भावं स तत्र समबुध्यत ।
स स्नुषामब्रवीत् काले कल्यवादी महातपाः । शापकालमवाक्षिप्य शमकालमुदैरयत् । ३६५
न कोपः पाण्डवे कार्य्यो गान्धारि शममाप्नुहि । वचो निगृह्यतामेतत् शृणु चेदं वचो मम ।
उक्ताऽस्यष्टादशाहानि पुत्रेण जयमिच्छता । शिवमाशंसस्व मातर्युध्यमानस्य शत्रुभिः ।

सा तथा याच्यमाना त्वं काले काले जयैषिणा । उक्तवत्यसि गान्धारि यतो धर्म्मस्ततो जयः ।
न चाप्यतीतां गान्धारि वाचं ते वितथामहं । स्मरामि शोचमानायास्तथा प्राणिहिता सुषि ।
विग्रहे तुमुले राज्ञां गत्वा पारमसंशयं । जितं पाण्डुसुतैर्युद्धे नूनं धर्म्मस्ततोऽधिकः । १७०
क्षमाशीला पुरा भूत्वा साऽद्य न क्षमसे कथं । अधर्म्मं जहि धर्म्मज्ञे यतो धर्म्मस्ततो जयः ।
स्वञ्च धर्म्मं परिस्मृत्य वाचञ्चोक्तां मनस्विनि । कोपं संयच्छ गान्धारि मैवं भूः सत्यवादिनि ।
॥ गान्धार्य्युवाच ॥ भगवन्नाभ्यसूयामि नैतानिच्छामि नश्यतः । पुत्त्रशोकेन तु बलान्मनो विक्लवतीव मे ।
यथैव कुन्त्या कौन्तेया रक्षितव्यास्तथा मया । तथैव धृतराष्ट्रेण रक्षितव्या मया यथा ।
दुर्य्योधनापराधेन शकुनेः सौबलस्य च । कर्णदुःशासनाभ्याञ्च कृतोऽयं कुरुसंक्षयः । १७५
नापराध्यति बीभत्सुर्न च पार्थो वृकोदरः । नकुलः सहदेवो वा नैव जातु युधिष्ठिरः ।
युध्यमाना हि कौरव्याः कृन्तमानाः परस्परं । निहताः सहितास्त्वन्यैस्तत्र नास्त्यप्रियं मम ।
किन्तु कर्म्माकरोद्भीमो वासुदेवस्य पश्यतः । दुर्य्योधनं समाहूय गदायुद्धे महामनाः ।
शिक्षयाऽभ्यधिकं ज्ञात्वा चरन्तं बहुधा रणे । अधो नाभ्यां प्रहृतवान् तन्मे कोपमवर्द्धयत् ।
कथं नु धर्म्मं धर्म्मज्ञैः समुद्दिष्टं महात्मभिः । त्यजेयुराहवे शूराः प्राणहेतोः कथञ्चन । १८०
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि गान्धारीसान्त्वनायां चतुर्द्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्या भीमसेनोऽथ भीतवत् । गान्धारीं प्रत्युवाचेदं वचः सानुनयं तदा ।
अधर्म्मो यदि वा धर्म्मस्त्रासात्तत्र मया कृतः । आत्मानं त्रातुकामेन तन्मे त्वं क्षन्तुमर्हसि ।
न हि धर्म्मेण पुत्त्रस्ते पातितोऽसौ महाबलः । न शक्यः केनचिद्धन्तुमतो विषममाचरं ।
सैन्यस्यैकोऽवशिष्टोऽयं गदायुद्धेन वीर्य्यवान् । मां हत्वा न हरेद्राज्यमिति वै तत् कृतं मया ।
अधर्म्मेण जितः पूर्व्वं तेन चापि युधिष्ठिरः । निकृताश्च सदैव स्म ततो विषममाचरं । १८५
राजपुत्त्रीञ्च पाञ्चालीमेकवस्त्रां रजस्वलां । भवत्या विदितं सर्व्वमुक्तवान् यत् सुतस्तव ।
दुर्य्योधनमसंगृह्य न शक्या भूः ससागरा । केवला भोक्तुमस्माभिरतश्चैतत् कृतं मया ।
तथाऽप्यप्रियमस्माकं पुत्त्रस्ते समुदाचरत् । द्रौपद्या यत् सभामध्ये सव्यमूरुमदर्शयत् ।
तदैव बध्यः सोऽस्माकं दुराचारश्च ते सुतः । धर्म्मराजाज्ञया चैव स्थिताः स्मः समये तदा ।
वैरमुद्दीपितं राज्ञि पुत्त्रेण तव तन्महत् । क्लेशिताश्च वने नित्यं तत एतत् कृतं मया । १९०
वैरस्यास्य गतः पारं हत्वा दुर्य्योधनं रणे । राज्यं युधिष्ठिरः प्राप्तो वयञ्च गतमन्यवः ।
॥ गान्धार्य्युवाच ॥ न तस्यैष बधस्तात यत् प्रशंससि मे सुतं । कृतवांश्चापि तत् सर्व्वं यदिदं भाषसे मयि ।
हताश्वे नकुले यत्तु वृषसेनेन भारत । अपिवः शोणितं संख्ये दुःशासनशरीरजं ।
सद्भिर्विगर्हितं घोरमनार्य्यजनसेवितं । क्रूरं कर्म्माकरोस्तस्मात्तदयुक्तं वृकोदर ।
॥ भीमसेन उवाच ॥ अन्यस्यापि न पातव्यं रुधिरं किं पुनः स्वकं । यथैवात्मा तथा भ्राता विशेषो नास्ति कश्चन । १९५

रुधिरं न व्यतिक्रामद्दन्तोष्ठादम्ब मा शुचः । वैवस्वतस्तु तद्वेद हस्तौ मे रुधिरोक्षितौ ।
हताश्वं नकुलं दृष्ट्वा वृषसेनेन संयुगे । भ्रातॄणां संप्रहृष्टानां त्रासः संजनितो मया ।
केशपक्षपरामर्शे द्रौपद्या द्यूतकारिते । क्रोधाद्यदब्रुवञ्चाहं तच्च मे हृदि वर्त्तते ।
क्षत्त्रधर्म्माच्च्युतो राज्ञि भवेयं शाश्वतीः समाः । प्रतिज्ञान्तामनिस्तीर्य्य ततस्तत् कृतवानहं । ४००
न मामर्हसि गान्धारि दोषेण परिशङ्कितुं । अनिगृह्य पुरा पुत्रानस्मास्वनपराधिषु ।
अधुना किं नु दोषेण परिशङ्कितुमर्हसि ।
॥ गान्धार्य्युवाच ॥ वृद्धस्यास्य शतं पुत्रान्निघ्नंस्त्वमपराजितः । कस्मान्न शेषयेः कञ्चिद्येनाल्पमपराधितं ।
सन्तानमावयोस्तात वृद्धयोर्हृतराज्ययोः । कथमन्धद्वयस्यास्य यष्टिरेका न वर्ज्जिता ।
शेषे ह्यवस्थिते तात पुत्राणामन्तके त्वयि । न मे दुःखं भवेदेतद्यदि त्वं धर्म्ममाचरेः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु गान्धारी युधिष्ठिरमपृच्छत । क्व स राजेति सक्रोधा पुत्रपौत्त्रवधार्द्दिता । ४०५
तामभ्यगच्छद्राजेन्द्रो वेपमानः कृताञ्जलिः । युधिष्ठिर इदञ्चैनां मधुरं वाक्यमब्रवीत् ।
पुत्त्रहन्ता नृशंसोऽहं तव देवि युधिष्ठिरः । शापार्हः पृथिवीनाशे हेतुभूतः शपस्व मां ।
न हि मे जीवितेनार्थो न राज्येन धनेन वा । तादृशान् सुहृदो हत्वा मूढस्यास्य सुहृद्द्रुहः ।
तमेवंवादिनं भीतं सन्निकर्षगतं तदा । नोवाच किञ्चिद्गान्धारी निश्वासपरमा भृशं ।
तस्यावनतदेहस्य पादयोर्निपतिष्यतः । युधिष्ठिरस्य नृपतेर्धर्म्मज्ञा दीर्घदर्शिनी । ४१०
अङ्गुल्यग्राणि ददृशे देवीपट्टान्तरेण सा । ततः स कुनखीभूतो दर्शनीयनखो नृपः ।
तं दृष्ट्वा चार्ज्जुनोऽगच्छद्वासुदेवस्य पृष्ठतः । एवं संचेष्टमानांस्तानितश्चेतश्च भारत ।
गान्धारी विगतक्रोधा सान्त्वयामास मातृवत् । तया ते समनुज्ञाता मातरं वीरमातरं ।
अभ्यगच्छन्त सहिताः पृथां पृथुलवक्षसः । चिरस्य दृष्ट्वा सा पुत्रान् पुत्राधिभिरभिप्लुता ।
वाष्पमाहारयद्देवी वस्त्रेणावृत्य वै मुखं । ततो वाष्पं समुत्सृज्य सह पुत्त्रैर्वै पृथा । ४१५
अपश्यदेतान् शस्त्रौघैर्बहुधा परिविक्षतान् । सा तानेकैकशः पुत्रान् संस्पृशन्ती पुनः पुनः ।
अन्वशोचत दुःखार्त्ता द्रौपदीञ्च हतात्मजां । रुदन्तीमथ पाञ्चालीं ददर्श पतितां भुवि ।
॥ द्रौपद्युवाच ॥ आर्य्यपुत्राः क्व ते सर्व्वे सौभद्रसहिता गताः । न त्वान्तेऽद्याभिगच्छन्ति चिरं दृष्ट्वा तपस्विनीं ।
किन्नु राज्येन वै कार्य्यं विहीनायाः सुतैर्मम । तां समाश्वासयामास पृथा पृथुललोचना ।
उत्थाप्य याज्ञसेनीन्तु रुदतीं शोककर्षितां । तयैव सहिता चापि पुत्रैरनुगता नृप । ४२०
अभ्यगच्छत गान्धारीमार्त्तामार्त्ततरा स्वयं । तामुवाचाथ गान्धारी सह वध्वा यशस्विनीं ।
मैवं पुत्रीति दुःखार्त्ता पश्य मामपि दुःखितां । मन्ये लोकविनाशोऽयं कालपर्य्यायचोदितः ।
अवश्यभावी सम्प्राप्तः स्वभावाल्लोमहर्षणः । इदन्तत् समनुप्राप्तं विदुरस्य वचो महत् ।
असिद्धानुनये कृष्णे यदुवाच महामतिः । तस्मिन्नपरिहार्य्येऽर्थे व्यतीते च विशेषतः ।

मा शुचो न हि शोच्यास्ते संग्रामे निधनं गताः। यथैव त्वं तथैवाहं को वामाश्वासयिष्यति।
ममैव ह्यपराधेन कुलमग्र्यं विनाशितं।

इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि जलप्रदानिकपर्व्वणि पृथापुत्त्रदर्शने पञ्चदशोऽध्यायः १५ ॥ समाप्तञ्च जलप्रदानिकपर्व्व ॥

॥ अथ स्त्रीविलापपर्व्व ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु गान्धारी कुरूणामवकर्त्तनं। अपश्यत्तत्र तिष्ठन्ती दूराद्दिव्येन चक्षुषा।
पतिव्रता महाभागा समानव्रतचारिणी। उग्रेण तपसा युक्ता सततं सत्यचारिणी।
वरदानेन कृष्णस्य महर्षेः पुण्यकर्म्मणः। दिव्यज्ञानबलोपेता विविधं पर्य्यदेवयत्।
ददर्श सा बुद्धिमती दूरादेव यथाऽन्तिके। रणाजिरं नृवीराणामद्भुतं लोमहर्षणं। ४२०
अस्थिकेशपरिस्तीर्णं शोणितौघपरिप्लुतं। शरीरैर्ब्बहुसाहस्रैर्व्विनिकीर्णं समन्ततः।
गजाश्वरथयोधानामावृतं रुधिराविलैः। शरीरैरशिरस्कैश्च विदेहैश्च शिरोगणैः।
गजाश्वनरनारीणां निःस्वनैरभिसंवृतं। शृगालबककाकोलकङ्ककाकनिषेवितं।
रक्षसां पुरुषादानां मोदनं कुरराकुलं। अशिवाभिः शिवाभिश्च नादितं गृध्रसेवितं।
ततो व्यासाभ्यनुज्ञातो धृतराष्ट्रो महीपतिः। पाण्डुपुत्त्राश्च ते सर्व्वे युधिष्ठिरपुरोगमाः। ४२५
वासुदेवं पुरस्कृत्य हतबन्धुञ्च पार्थिवं। कुरुस्त्रियः समासाद्य जग्मुरायोधनं प्रति।
समासाद्य कुरुक्षेत्रं तास्त्रियो निहतेश्वराः। अपश्यन्त हतांस्तत्र भ्रातॄन् पुत्त्रान् पितॄन् पतीन्।
क्रव्याद्भिर्भक्ष्यमाणान् वै गोमायुबलवायसैः। भूतैः पिशाचैरक्षोभिर्व्विविधैश्च निशाचरैः।
रुद्राक्रीडनिभं दृष्ट्वा तदा विशसनं स्त्रियः। महार्हेभ्योऽथ यानेभ्यो विक्रोशन्त्यो निपेतिरे।
अदृष्टपूर्व्वं पश्यन्त्यो दुःखार्त्ता भरतस्त्रियः। शरीरेष्वस्खलन्नन्या न्यपतंश्चापरा भुवि। ४३०
श्रान्तानाञ्चाप्यथान्यासां नासीत् काचन चेतना। पाञ्चालकुरुयोषाणां कृपणं तदभून्महत्।
दुःखोपहतचित्ताभिः समन्तादनुनादितं। दृष्ट्वायोधनमत्युग्रं धर्म्मज्ञा सुबलात्मजा।
ततः सा पुण्डरीकाक्षमामन्त्र्य पुरुषोत्तमं। कुरूणां वैशसं दृष्ट्वा दुःखाद्वचनमब्रवीत्।
पश्यैताः पुण्डरीकाक्ष स्नुषा मे निहतेश्वराः। प्रकीर्णकेशाः क्रोशन्त्यः कुरर्य्य इव माधव।
अमूस्त्वाऽभिसमागम्य स्मरन्त्यो भरतर्षभान्। पृथगेवाभ्यधावन्त्यः पुत्त्रान् भ्रातॄन् पितॄन् पतीन्। ४३५
वीरसूभिर्म्महाबाहो हतपुत्त्राभिरावृतं। क्वचिच्च वीरपत्नीभिर्हतवीराभिरावृतं।
शोभितं पुरुषव्याघ्रैर्भीष्मकर्णाभिमन्युभिः। द्रोणद्रुपदशल्यैश्च ज्वलद्भिरिव पावकैः।
काञ्चनैः कवचैर्द्दिव्यैर्मणिभिश्च महात्मनां। अङ्गदैर्हस्तकेयूरैः स्रग्भिश्च समलङ्कृतं।
वीरबाहुनिसृष्टाभिः शक्तिभिः परिघैरपि। खड्गैश्च विविधैस्तीक्ष्णैः सशरैश्च शरासनैः।
क्रव्यादसङ्घैः सहितैस्तिष्ठद्भिर्व्विविधैः क्वचित्। क्वचिदाक्रीडमानैश्च शयानैरपरैः क्वचित्। ४४०
एतदेवंविधं वीर सम्पश्यायोधनं विभो। पश्यमाना हि दह्यामि शोकेनाहं जनार्दन।

पाञ्चालानां कुरूणाञ्च विनाशे मधुसूदन । पञ्चानामपि भूतानामहं बधमचिन्तयं ।
तान् सुपर्णाश्च गृध्राश्च विकर्षन्त्यसृगुक्षिताः । निगृह्य चरणौ गृध्रा भक्षयन्ति सहस्रशः ।
जयद्रथस्य कर्णस्य तथैव द्रोणभीष्मयोः । अभिमन्योर्व्विनाशञ्च कश्चिन्तयितुमर्हति ।
अबध्यकल्पान्निहतान् दृष्ट्वाऽहं मधुसूदन । गृध्रकङ्कबकश्येनश्वशृगालादनीकृतान् ।
अमर्षवशमापन्नान् दुर्य्योधनवशे स्थितान् । पश्येतान् पुरुषव्याघ्रान् संशान्तान् पावकानिव ।
शयनान्युचिताः सर्व्वे मृदूनि विमलानि च । विपन्नास्तेऽद्य वसुधां विवृतामधिशेरते ।
वन्दिभिः सततं काले स्तुवद्भिरभिनन्दिताः । शिवानामशिवा घोराः शृण्वन्ति विविधा गिरः ।
ये पुरा शेरते वीराः शयनेषु यशस्विनः । चन्दनागुरुदिग्धाङ्गास्तेऽद्य पांशुषु शेरते ।
तेषामाभरणान्येते गृध्रा गोमायुवायसाः । आक्षिपन्त्यशिवा घोरा विनदन्तः पुनः पुनः ।
वाणान् विनिशितान् पीतान् निस्त्रिंशान् विमला गदा । युद्धाभिमानिनः प्रीता जीवन्त इव बिभ्रति ।
सुरूपवर्णा बहवः क्रव्यादैरवघट्टिताः । ऋषभप्रतिरूपाश्च शेरते हरितस्रजः ।
अपरे पुनरालिङ्ग्य गदाः परिघबाहवः । शेरतेऽभिमुखाः शूरा दयिता इव योषितः ।
बिभ्रतः कवचान्यन्ये निर्म्मलान्यायुधानि च । न धर्षयन्ति क्रव्यादा जीवन्तीति जनार्द्दन ।
क्रव्यादैः कृष्यमाणानामपरेषां महात्मनां । शातकौम्भ्यः स्रजश्चित्रा विनिकीर्णाः समन्ततः ।
एते गोमायवो भीता निहतानां महात्मनां । कण्ठान्तरगतान् हारानाक्षिपन्ति सहस्रशः ।
सर्व्वेष्वपररात्रेषु याननन्दत वन्दिनः । स्तुतिभिश्च परार्द्ध्याभिरुपचारैश्च शिक्षिताः ।
तानिमाः परिदेवन्ति दुःखार्त्ताः परमाङ्गनाः । कृपणं वृष्णिशार्द्दूल दुःखशोकार्द्दिता भृशं ।
रक्तोत्पलवनानीव विभान्ति रुचिराणि च । मुखानि परमस्त्रीणां परिशुष्काणि केशव ।
रुदितोपरता ह्येता ध्यायन्त्यः सम्परिप्लुताः । कुरुस्त्रियोऽभिगच्छन्ति तेन तेनैव दुःखिताः ।
एतान्यादित्यवर्णानि तपनीयनिभानि च । रोषरोदनताम्राणि वक्त्राणि कुरुयोषितां ।
आसामपरिपूर्णार्थं निशम्य परिदेवितं । इतरेतरसंक्रन्दान्न विजानन्ति योषितः ।
एता दीर्घं विनिश्वस्य विलप्य च पुनः पुनः । विस्पन्दमाना दुःखेन वीरा जहति जीवितं ।
बह्व्यो दृष्ट्वा शरीराणि क्रोशन्ति विलपन्ति च । पाणिभिश्चापरा घ्नन्ति शिरांसि मृदुपाणयः ।
शिरोभिः पतितैर्हस्तैः सर्व्वाङ्गैर्यूथशः कृतैः । इतरेतरसम्पृक्तैराकीर्णा भाति मेदिनी ।
विशिरस्कानथो कायान् दृष्ट्वा घोराभिनन्दिनः । मुह्यन्त्यनुचिता नार्य्यो विदेहानि शिरांसि च ।
शिरः कायेन सन्धाय प्रेक्षमाणा विचेतसः । अपश्यन्त्योऽपरं तत्र नेदमस्येति दुःखिताः ।
बाहूरुचरणानन्यान् विशिखोन्मथितान् पृथक् । सन्दधत्योऽसुखाविष्टा मूर्च्छन्त्येताः पुनः पुनः ।
उत्कृत्य शिरसश्चान्याम् विजग्धान् मृगपक्षिभिः । दृष्ट्वा काश्चिन्न जानन्ति भर्तॄन् भरतयोषितः ।
पाणिभिश्चापरा घ्नन्ति शिरांसि मधुसूदन । प्रेक्ष्य भ्रातॄन् पितॄन् पुत्त्रान् पतींश्च निहतान् परैः ।
बाहुभिश्च सखड्गैश्च शिरोभिश्च सकुण्डलैः । अगम्यकल्पा पृथिवी मांसशोणितकर्द्दमा ।

न दुःखेषूचिताः पूर्व्वं दुःखं गाहन्त्यनिन्दिताः । भ्रातृभिः पितृभिः पुत्रैरुपकीर्णा वसुन्धरा ।
यूथानीव किशोरीणां सुकेशीनां जनार्द्दन । स्नुषाणां धृतराष्ट्रस्य पश्य वृन्दान्यनेकशः ।
इतो दुःखतरं किन्नु केशव प्रतिभाति मे । यदिमाः कुर्व्वते सर्व्वा रूपमुच्चावचं स्त्रियः ।
नूनमाचरितं पापं मया पूर्व्वेषु जन्मसु । या पश्यामि हतान् पुत्रान् पौत्रान् भ्रातॄंश्च केशव । ४८५
एवमार्त्ता विलपती ददर्श निहतं सुतं ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि स्त्रीविलापपर्व्वणि स्त्रीणां युद्धभूमिदर्शने षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दुर्य्योधनं दृष्ट्वा गान्धारी शोकमूर्च्छिता । सहसा न्यपतद्भूमौ छिन्नेव कदली वने ।
सा तु लब्ध्वा पुनः संज्ञां विक्रुश्य च पुनः पुनः । दुर्य्योधनमभिप्रेक्ष्य शयानं रुधिरोक्षितं ।
परिष्वज्य च गान्धारी कृपणं पर्य्यदेवयत् । हा हा पुत्रेति शोकार्त्ता विललापाकुलेन्द्रिया ।
सुगूढजत्रु विपुलं हारनिष्कनिषेवितं । वारिणा नेत्रजेनोरः सिञ्चन्ती शोकतापिता । ४९०
समीपस्थं हृषीकेशमिदं वचनमब्रवीत् । उपस्थितेऽस्मिन् संग्रामे ज्ञातीनां संक्षये विभो ।
मामयं प्राह वार्ष्णेय प्राञ्जलिर्नृपसत्तमः । अस्मिन् ज्ञातिसमुद्धर्षे जयमम्बा ब्रवीतु मे ।
इत्युक्ते जानती सर्व्वमहं स्वव्यसनागमं । अब्रुवं पुरुषव्याघ्र यतो धर्म्मस्ततो जयः ।
यथा च युध्यमानस्त्वं न वै मुह्यसि पुत्रक । ध्रुवं शस्त्रजितान् लोकान् प्राप्स्यस्यमरवत् प्रभो ।
इत्येवमब्रुवं पूर्व्वं नैनं शोचाम्यहं सुतं । धृतराष्ट्रं शोचामि कृपणं हतबान्धवं । ४९५
अमर्षणं युधां श्रेष्ठं कृतास्त्रं युद्धदुर्म्मदं । शयानं वीरशयने पश्य माधव मे सुतं ।
योऽयं मूर्द्धाभिषिक्तानामग्रे याति परन्तपः । सोऽयं पांशुषु शेतेऽद्य पश्य कालस्य पर्य्ययं ।
ध्रुवं दुर्य्योधनो वीरो गतिं न सुलभां गतः । तथा ह्यभिमुखः शेते शयने वीरसेविते ।
यं पुरा पर्य्युपासीना रमयन्ति वरस्त्रियः । तं वीरशयने सुप्तं रमयन्त्यशिवाः शिवाः ।
यं पुरा पर्य्युपासीना रमयन्ति मनीषिणः । महीतलस्थं निहतं गृध्रास्तं पर्य्युपासते । ५००
यं पुरा व्यजनैरग्र्यैरुपवीजन्ति योषितः । तमद्य पक्षव्यजनैरुपवीजन्ति पक्षिणः ।
एष शेते महाबाहुर्ब्बलवान् सत्यविक्रमः । सिंहेनेव द्विपः संख्ये भीमसेनेन पातितः ।
पश्य दुर्य्योधनं कृष्ण शयानं रुधिरोक्षितं । निहतं भीमसेनेन गदां संयुज्य भारत ।
अक्षौहिणीर्महाबाहुर्द्दश चैकाञ्च केशव । आनयद्यः पुरा संख्ये सोऽनयान्निधनं गतः ।
एष दुर्य्योधनः शेते महेष्वासो महारथः । शार्द्दूल इव सिंहेन भीमसेनेन पातितः । ५०५
विदुरं ह्यवमन्यैष पितरञ्चैव मन्दभाक् । बालो वृद्धावमानेन मन्दो मृत्युवशं गतः ।
निःसपत्ना मही यस्य त्रयोदशसमाः स्थिता । स शेते निहतो भूमौ सुतो मे पृथिवीपतिः ।
अपश्यं कृष्ण पृथिवीं धार्त्तराष्ट्रानुशासितां । पूर्णां हस्तिगवाश्वैश्च वार्ष्णेय न तु तच्चिरं ।
तामेवाद्य महाबाहो पश्याम्यन्यानुशासनां । हीनां हस्तिगवाश्वेन किन्नु जीवामि माधव ।
इदं कृच्छ्रतरं पश्य पुत्रस्यापि बधान्मम । यदिमाः पर्य्युपासन्ते हतान्शूरान्रणे स्त्रियः । ५१०

प्रकीर्णकेशां सुश्रोणीं दुर्य्योधनशुभाङ्कगां । रुक्मवेदीनिभां पश्य कृष्ण लक्ष्मणमातरं ।
नूनमेषा पुरा बाला जीवमाने महाभुजे । भुजावाश्रित्य रमते सुभुजस्य मनस्विनी ।
कथन्नु शतधा नेदं हृदयं मे विदीर्य्यते । पश्यन्त्या निहतं पुत्रं पुत्रेण सहितं रणे ।
पुत्रं रुधिरसंसिक्तमुपजिघ्रत्यनिन्दिता । दुर्य्योधनन्तु वामोरुः पाणिना परिमार्जति ।
किन्नु शोचति भर्त्तारं पुत्रञ्चैषा मनस्विनी । तथा ह्यवस्थिता भाति पुत्रञ्चाप्यभिवीक्ष्य सा । ५१५
स्वशिरः पञ्चशाखाभ्यामभिहत्यायतेक्षणा । पतत्युरसि वीरस्य कुरुराजस्य माधव ।
पुण्डरीकमिवाभाति पुण्डरीकान्तरप्रभा । मुखं प्रमृज्य पुत्रस्य भर्त्तुश्चैव तपस्विनी ।
यदि वाप्यागमाः सन्ति यदि वा श्रुतयस्तथा । ध्रुवं लोकानवाप्तोऽयं नृपो बाहुबलार्ज्जितान् ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि स्त्रीविलापपर्व्वणि दुर्य्योधनदर्शने सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
॥ गान्धार्य्युवाच ॥ पश्य माधव पुत्रान्मे शतसंख्यान् जितक्लमान् । गदया भीमसेनेन भूयिष्ठं निहतान्रणे ।
इदं दुःखतरं मेऽद्य यदिमा मुक्तमूर्द्धजाः । हतपुत्रा रणे बालाः परिधावन्ति मे स्नुषाः । ५२०
प्रासादतलचारिण्यश्चरणैर्भूषणान्वितैः । आपन्ना यत् स्पृशन्तीमा रुधिरार्द्रां वसुन्धरां ।
गृध्रानुत्सारयन्त्यश्च तथा गोमायुवायसान् । शोकेनार्त्ता विघूर्णन्त्यो मत्ता इव चरन्त्युत ।
एषा वै ह्यनवद्याङ्गी करसम्मितमध्यमा । घोरं तद्वैशसं दृष्ट्वा निपतत्यतिदुःखिता ।
दृष्ट्वा मे पार्थिवसुतामेतां लक्ष्मणमातरं । राजपुत्रीं महाबाहो मनो न ह्युपशाम्यति ।
भ्रातॄंश्चान्याः पतींश्चान्याः पुत्रांश्च निहतान्रणे । दृष्ट्वा परिपतन्त्येताः प्रगृह्य सुभुजा भुजान् । ५२५
मध्यमानान्तु नारीणां वृद्धानां चापराजित । आक्रन्दं हतबन्धूनां दारुणे वैशसे शृणु ।
रथनीडानि देहांश्च हतानां गजवाजिनां । आश्रिताः श्रममोहार्त्ताः स्थिताः पश्य महाबल ।
अन्याश्चापहृतं कायात् चारुकुण्डलमुन्नसं । स्वस्य बन्धोः शिरः कृष्ण गृहीत्वा पश्य तिष्ठतीं ।
पूर्व्वजातिकृतं पापं मन्ये नाल्पमिवानघ । एताभिरनवद्याभिर्मया चैवाल्पमेधया ।
यदिदं धर्म्मराजेन पातितं नो जनार्द्दन । न हि नाशोऽस्ति वार्ष्णेय कर्म्मणोः शुभपापयोः । ५३०
प्रत्यग्रवयसश्चैव दर्शनीयकुचोदराः । कुलेषु जाता ह्रीमत्यः कृष्णपक्ष्माक्षिमूर्द्धजाः ।
हंसगद्गदभाषिण्यो दुःखशोकप्रमोहिताः । सारस्य इव रासन्त्यः पतिताः पश्य माधव ।
फुल्लपद्मप्रकाशानि पुण्डरीकाक्ष योषितां । अनवद्यानि वक्त्राणि तापयत्येव रश्मिवान् ।
ईर्षूणां मम पुत्राणां वासुदेवावरोधनं । मत्तमातङ्गदर्पाणां पश्यन्त्यद्य पृथग्जनाः ।
शतचन्द्राणि चर्म्माणि ध्वजांश्चादित्यसन्निभान् । रौक्माणि चैव वर्म्माणि निष्कानपि च काञ्चनान् । ५३५
शीर्षत्राणानि चैतानि पुत्राणां मे महीतले । पश्य दीप्तानि गोविन्द पावकान् सुहुतानिव ।
एष दुःशासनः शेते शूरेणामित्रघातिना । पीतशोणितसर्व्वाङ्गो युधि भीमेन पातितः ।
गदया भीमसेनेन पश्य माधव मे सुतं । द्यूतक्लेशाननुस्मृत्य द्रौपद्या चोदितेन च ।
उक्ता ह्यनेन पाञ्चाली सभायां द्यूतनिर्ज्जिता । प्रियं चिकीर्षता भ्रातुः कर्णस्य च जनार्द्दन ।

सहैव सहदेवेन नकुलेनार्ज्जुनेन च । दासभार्य्यासि पाञ्चालि क्षिप्रं प्रविश नो गृहं । ५४०
ततोऽहमब्रुवं कृष्ण तदा दुर्य्योधनं नृपं । मृत्युपाशपरिक्षिप्तं शकुनिं पुत्र वर्ज्जय ।
निबोधैनं सुदुर्ब्बुद्धिं मातुलं कलहप्रियं । क्षिप्रमेनं परित्यज्य पुत्र शाम्यस्व पाण्डवैः ।
न बुध्यसे त्वं दुर्ब्बुद्धे भीमसेनममर्षणं । वाङ्नाराचैस्तुदंस्तीक्ष्णैरुल्काभिरिव कुञ्जरं ।
तानेवं रहसि क्रुद्धो वाक्शल्यानवधारयन् । उत्ससर्ज्ज विषं तेषु सर्पो गोवृषभेष्विव ।
एष दुःशासनः शेते विक्षिप्य विपुलौ भुजौ । निहतो भीमसेनेन सिंहेनेव महागजः । ५४५
अत्यर्थमकरोद्रौद्रं भीमसेनोऽत्यमर्षणः । दुःशासनस्य यत् क्रुद्धोऽपिबच्छोणितमाहवे ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि स्त्रीविलापपर्व्वणि गान्धारीवाक्ये अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
॥ गान्धार्य्युवाच ॥ एष माधव पुत्रो मे विकर्णः प्राज्ञसम्मतः । भूमौ विनिहतः शेते भीमेन शतधा कृतः ।
गजमध्ये हतः शेते विकर्णो मधुसूदन । नीलमेघपरिक्षिप्तः शरदीव निशाकरः ।
अस्य चापग्रहेणैव पाणिः कृतकिणो महान् । कथञ्चिच्छिद्यते गृध्रैरत्तुकामैस्तलत्रवान् ।
अस्य भार्य्यामिषप्रेप्सून् गृध्रानेतान् तपस्विनी । वारयत्यनिशं बाला न च शक्नोति माधव । ५५०
युवा वृन्दारकः शूरो विकर्णः पुरुषर्षभ । सुखोषितः सुखार्हश्च शेते पांशुषु माधव ।
कर्णिनालीकनाराचैर्भिन्नमर्म्माणमाहवे । अद्यापि न जहात्येनं लक्ष्मीर्भरतसत्तमं ।
एष सङ्ग्रामशूरेण प्रतिज्ञाः पालयिष्यता । दुर्म्मुखो विमुखः शेते हतोऽरिगणहा रणे ।
अस्यैतद्वदनं कृष्ण श्वापदैरर्द्धभक्षितं । विभात्यभ्यधिकं तात सप्तम्यामिव चन्द्रमाः ।
शूरस्य हि रणे कृष्ण पश्याननमथेदृशं । स कथं निहतोऽमित्रैः पांशून् ग्रसति मे सुतः । ५५५
यस्याहवमुखे सौम्य स्थाता नैवोपपद्यते । स कथं दुर्म्मुखोऽमित्रैर्हतो विबुधलोकजित् ।
चित्रसेनं हतं भूमौ शयानं मधुसूदन । धार्त्तराष्ट्रमिमं पश्य प्रतिमानं धनुष्मतां ।
तं चित्रमाल्याभरणं युवत्यः शोककर्षिताः । क्रव्यादसङ्घैः सहिता रुदन्त्यः पर्य्युपासते ।
स्त्रीणां रुदितनिर्घोषः श्वापदानाञ्च गर्जितं । चित्ररूपमिदं कृष्ण विचित्रं प्रतिभाति मे ।
युवा वृन्दारको नित्यं प्रवरस्त्रीनिषेवितः । विविंशतिरसौ शेते ध्वस्तः पांशुषु माधव । ५६०
शरसंकृत्तवर्म्माणं वीरं विशसने हतं । परिवार्य्यासते गृध्राः परिविंशं विविंशतिं ।
प्रविश्य समरे वीरः पाण्डवानामनीकिनीं । स वीरशयने शेते पुनः सत्पुरुषोचिते ।
स्मितोपपन्नं सुनसं सुभ्रु ताराधिपोपमं । अतीव शुभ्रं वदनं पश्य कृष्ण विविंशतेः ।
यं स्म तं पर्य्युपासन्ते वसुं वामवयोषितः । क्रीडन्तमिव गन्धर्व्वं देवकन्याः सहस्रशः ।
हन्तारं वीरसेनानां शूरं समितिशोभनं । निवर्हणममित्राणां दुःसहं विषहेत कः । ५६५
दुःसहस्यैतदाभाति शरीरं संवृतं शरैः । गिरिरात्मरुहैः फुल्लैः कर्णिकारैरिवावृतः ।
शातकौम्भ्या स्रजा भाति कवचेन च भास्वता । अग्निनेव गिरिः श्वेतो गतासुरपि दुःसहः ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि स्त्रीविलापपर्व्वणि गान्धारीवाक्ये ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

॥ गान्धार्य्युवाच ॥ अध्यर्द्धगुणमाहुर्यं बले शौर्य्ये च केशव। पित्रा त्वया च दाशार्ह दृप्तं सिंहमिवोत्कटं।
यो बिभेद चमूमेको मम पुत्रस्य दुर्भिदां। स भूत्वा मृत्युरन्येषामयं मृत्युवशं गतः।
तस्योपलक्षये कृष्ण कार्ष्णेरमिततेजसः। अभिमन्योर्हतस्यापि प्रभा नैवोपशाम्यति। ५७०
एषा विराटदुहिता स्नुषा गाण्डीवधन्वनः। आर्त्ता बालं पतिं वीरं दृष्ट्वा शोचत्यनिन्दिता।
तमेषा हि समासाद्य भार्य्या भर्त्तारमन्तिके। विराटदुहिता कृष्ण पाणिना परिमार्ज्जति।
तस्य वक्त्रमुपाघ्राय सौभद्रस्य मनस्विनी। विबुद्धकमलाकारं कम्बुवृत्तशिरोधरं।
काम्यरूपवती चैषा परिष्वजति भामिनी। लज्जमाना पुरा चैनं माध्वीकमदमूर्च्छिता।
तस्य क्षतजसन्दिग्धं जातरूपपरिष्कृतं। विमुच्य कवचं वीर शरीरमभिवीक्ष्यते। ५७५
अवेक्षमाणा सा बाला कृष्ण त्वामभिभाषते। अयन्ते पुण्डरीकाक्ष सदृशाक्षो निपातितः।
बले वीर्य्ये च सदृशस्तेजसा चैव तेऽनघ। रूपेण च तथाऽत्यर्थं शेते भुवि निपातितः।
अत्यन्तसुकुमारस्य राङ्कवाजिनशायिनः। कच्चिदस्य शरीरन्ते भूमौ न परितप्यते।
मातङ्गभुजवर्ष्माणौ ज्याक्षेपकठिनत्वचौ। काञ्चनाङ्गदिनौ शेते निक्षिप्य विपुलौ भुजौ।
व्यायम्य बहुधा नूनं सुखसुप्तः श्रमादिव। एवं विलपतीमार्त्तां न हि मामभिभाषसे। ५८०
न स्मराम्यपराधन्ते किं मां न प्रतिभाषसे। न तु मां त्वं पुरा दूरादभिवीक्ष्याभिभाषसे।
न स्मराम्यपराधं मे किं मां न प्रतिभाषसे। आर्य्यामार्य्य सुभद्रां त्वमिमांश्च त्रिदशोपमान्।
पितॄन् माञ्चैव दुःखार्त्तां विहाय क्व गमिष्यसि। तस्य शोणितदिग्धान् वै केशानुद्यम्य पाणिना।
उत्सङ्गे वक्त्रमाधाय जीवन्तमिव पृच्छति। स्वस्रीयं वासुदेवस्य सुतं गाण्डीवधन्वनः।
कथं त्वां रणमध्यस्थं जघ्नुरेते महारथाः। धिगस्तु क्रूरकर्तॄंस्तान् कृपकर्णजयद्रथान्। ५८५
द्रोणद्रौणायनी चोभौ यैरसि व्यसनीकृतः। नरर्षभाणां सर्व्वेषां कथमासीत्तदा मनः।
बालं त्वां परिवार्य्यैकं मम दुःखाय जघ्नुषां। कथं नु पाण्डवेयानां पाञ्चालानाञ्च पश्यतां।
त्वं वीर निधनं प्राप्तो नाथवान् सन्ननाथवत्। दृष्ट्वा च बहुभिः संख्ये हतं वीर पिता तव।
वीरः पुरुषशार्दूल कथं जीवति पाण्डवः। न राज्यलाभो विपुलः शत्रूणां वा पराभवः।
प्रीतिं धास्यति पार्थानां त्वामृते पुष्करेक्षण। तव शस्त्रजितांल्लोकान् धर्म्मेण च दमेन च। ५९०
क्षिप्रमन्वागमिष्यामि तत्र मां परिपालय। दुर्म्मरं पुनरप्राप्ते लोके भवति केनचित्।
यदहं त्वां रणे दृष्ट्वा हतं जीवामि दुर्भगा। कामिदानीं नरव्याघ्र श्लक्ष्णया स्मितया गिरा।
पितृलोके समेत्यान्यां मामिवामन्त्रयिष्यसि। नूनमप्सरसां स्वर्गे मनांसि प्रमथिष्यसि।
परमेण च रूपेण गिरा च स्मितपूर्व्वया। प्राप्य पुण्यकृतांल्लोकानप्सरोभिः समेयिवान्।
सौभद्र विहरन् काले स्मरेथाः सुकृतानि मे। एतावानिह संवासो विहितस्ते मया सह। ५९५
षण्मासान् सप्तमे मासि त्वं वीर निधनं गतः। इत्युक्तवचनामेतामपकर्षन्ति दुःखितां।
उत्तरां मोघसंकल्पां मत्स्यराजकुलस्त्रियः। उत्तरामपकृष्यैनामार्त्तामार्त्ततराः स्वयं।

विराटं निहतं दृष्ट्वा क्रोशन्ति विलपन्ति च। द्रोणास्त्रशरसंकृत्तं शयानं रुधिरोक्षितं।
विराटं वितुदन्त्येते गृध्रगोमायुवायसाः। वितुद्यमानं विहगैर्व्विराटमसितेक्षणा।
न शक्नुवन्ति विवशा विवर्त्तयितुमातुराः। आसामातपतप्तानामायासेन च योषितां। ६००
श्रमेण च विवर्णानां वक्त्राणां विप्लुतं वपुः। उत्तरञ्चाभिमन्युञ्च काम्बोजञ्च सुदक्षिणं।
शिशूनेतान् हतान् पश्य लक्ष्मणञ्च सुदर्शनं। आयोधनशिरोमध्ये शयानं पश्य माधव।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि स्त्रीविलापपर्व्वणि गान्धारीवाक्ये विंशतितमोऽध्यायः॥ २० ॥
॥ गान्धार्य्युवाच ॥ एष वैकर्त्तनः शेते महेष्वासो महाबलः। ज्वलितानलवत् संख्ये संशान्तः पार्थतेजसा।
पश्य वैकर्त्तनं कर्णं निहत्यातिरथान् बहून्। शोणितौघपरीताङ्गं शयानं पतितं भुवि।
अमर्षी दीर्घरोषश्च महेष्वासो महारथः। रणे विनिहतः शेते शूरो गाण्डीवधन्वना। ६०५
यं स्म पाण्डवसंत्रासान्मम पुत्रा महारथाः। प्रायुध्यन्त पुरस्कृत्य मातङ्गा इव यूथपं।
शार्दूलमिव सिंहेन समरे सव्यसाचिना। मातङ्गमिव मत्तेन मातङ्गेन निपातितं।
समेताः पुरुषव्याघ्र निहतं शूरमाहवे। प्रकीर्णमूर्द्धजाः पत्न्यो रुदन्त्यः पर्य्युपासते।
उद्विग्नः सततं यस्माद्धर्म्मराजो युधिष्ठिरः। त्रयोदश समा निद्रां चिन्तयन्नाध्यगच्छत।
अनाधृष्यः परैर्युद्धे शत्रुभिर्म्मघवानिव। युगान्ताग्निरिवार्च्चिष्मान् हिमवानिव च स्थिरः। ६१०
स भूत्वा शरणं वीरो धार्त्तराष्ट्रस्य माधव। भूमौ विनिहतः शेते वातरुग्ण इव द्रुमः।
पश्य कर्णस्य पत्नीं त्वं वृषसेनस्य मातरं। लालप्यमानां करुणं रुदतीं पतितां भुवि।
आचार्य्यशापोऽनुगतो ध्रुवं त्वां यदग्रसच्चक्रमियं धरा ते। ततः शरेणापहृतं शिरस्ते धनञ्जयेनाहवशत्रुमध्ये।
हाहा धिगेषा पतिता विसंज्ञा समीक्ष्य जाम्बूनदबद्धकक्षं। कर्णं महाबाहुमदीनसत्त्वं सुषेणमाता रुदती भृशार्त्ता।
अल्पावशेषोऽपि कृतो महात्मा शरीरभक्षैः परिभक्षयद्भिः। द्रष्टुं न नः प्रीतिकरः शशीव कृष्णस्य पक्षस्य चतुर्द्दशाहे। ६१५
सा वर्त्तमाना पतिता पृथिव्यामुत्थाय दीना पुनरेव चैषा। कर्णस्य वक्त्रं परिजिघ्रमाणा रोरूयते पुत्रवधाभितप्ता।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि स्त्रीविलापपर्व्वणि गान्धारीवाक्ये एकविंशोऽध्यायः॥ २१ ॥
॥ गान्धार्य्युवाच ॥ आवन्त्यं भीमसेनेन भक्षयन्ति निपातितं। गृध्रगोमायवः शूरं बहुबन्धुमबन्धुवत्।
तं पश्य कदनं कृत्वा शत्रूणां मधुसूदन। शयानं वीरशयने रुधिरेण समुक्षितं।
तं सृगालाश्च कङ्काश्च क्रव्यादाश्च पृथग्विधाः। तेन तेन विकर्षन्ति पश्य कालस्य पर्य्ययं।
शयानं वीरशयने वीरमाक्रन्दकारिणं। आवन्त्यं सहिता नार्य्यो रुदन्त्यः पर्य्युपासते। ६२०
प्रातिपेयं महेष्वासं हतं भल्लेन बाह्लिकं। प्रसुप्तमिव शार्दूलं पश्य कृष्ण मनस्विनं।
अतीव मुखवर्णोऽस्य निहतस्यापि शोभते। सोमस्येवाभिपूर्णस्य पौर्णमास्यां समुद्यतः।
पुत्रशोकाभितप्तेन प्रतिज्ञां परिरक्षता। पाकशासनिना संख्ये वार्द्धक्षत्रिर्निपातितः।
एकादशचमूर्भित्त्वा रक्ष्यमाणं महात्मना। सत्यञ्चिकीर्षता पश्य हतमेनं जयद्रथं।
सिन्धुसौवीरभर्त्तारं दर्पपूर्णं मनस्विनं। भक्षयन्त्यशिवा गृध्रा जनार्द्दन जयद्रथं। ६२५

संरक्ष्यमाणं भार्य्याभिरनुरक्ताभिरच्युत । वसन्त्या व्यवकर्षन्ति गहनं निम्नमन्तिकात् ।
तमेताः पर्य्युपासन्ते रक्ष्यमाणं महाभुजं । सिन्धुसौवीरभर्त्तारं काम्बोजयवनस्त्रियः ।
यदा कृष्णामुपादाय प्राद्रवत् केकयैः सह । तदैव वध्यः पाण्डूनां जनार्द्दन जयद्रथः ।
कथमद्य न तां कृष्णामानयन्ति स्म ते पुनः । दुःशलामानयन्तिस्तु यदा त्यक्तो जयद्रथः ।
सैषा मम सुता बाला विलपन्ती सुदुःखिता । प्रमापयति चात्मानमाक्रोशन्ती च पाण्डवान् । ६३०
किं नु दुःखतरं कृष्ण परं मम भविष्यति । मत्सुता विधवा बाला स्नुषाश्च निहतेश्वराः ।
हा हा धिग्दुःशलां पश्य वीतशोकभयामिव । शिरो भर्त्तुरनासाद्य धावमानामितस्ततः ।
वारयामास यः सर्व्वान् पाण्डवान् पुत्त्रगृद्धिनः । हत्वा स विपुलां सेनां स्वयं मृत्युवशं गतः ।
तं मत्तमिव मातङ्गं वीरं परमदुर्ज्जयं । परिवार्य्य रुदन्त्येताः स्त्रियश्चन्द्रोपमाननाः ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि स्त्रीविलापपर्व्वणि गान्धारीवाक्ये द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
॥ गान्धार्य्युवाच ॥ एष शल्यो हतः शेते साक्षान्नकुलमातुलः । धर्म्मज्ञेन हतस्तात धर्म्मराजेन संयुगे । ६३५
यस्त्वया स्पर्द्धते नित्यं सर्व्वत्र पुरुषर्षभ । स एष निहतः शेते मद्रराजो महारथः ।
येन संगृह्णता तात रथमाधिरथेर्युधि । जयार्थं पाण्डुपुत्त्राणां तदा तेजोवधः कृतः ।
हा हा धिक् पश्य शल्यस्य पूर्णचन्द्रसुदर्शनं । मुखं पद्मपलाशाक्षं काकैरादष्टमव्रणं ।
अस्य चामीकराभस्य तप्तकाञ्चनसप्रभा । आस्याद्विनिःसृता जिह्वा भक्ष्यते कृष्ण पक्षिभिः ।
युधिष्ठिरेण निहतं शल्यं समितिशोभनं । रुदन्त्यः पर्य्युपासन्ते मद्रराजं कुलस्त्रियः । ६४०
एताः सुसूक्ष्मवसना मद्रराजं नरर्षभं । क्रोशन्त्योऽथ समासाद्य क्षत्त्रियाः क्षत्त्रियर्षभं ।
शल्यं निपतितं शूरं परिवार्य्याभितः स्थिताः । वासिताग्गृष्टयः पङ्के परिमग्नमिव द्विपं ।
शल्यं शरणदं शूरं पश्यैनं रथसत्तमं । शयानं वीरशयने शरैर्व्विशकलीकृतं ।
एष शैलालयो राजा भगदत्तः प्रतापवान् । गजाङ्कुशधरः श्रेष्ठः शेते भुवि निपातितः ।
यस्य रुक्ममयी माला शिरस्येषा विराजते । श्वापदैर्भक्ष्यमाणस्य शोभयन्तीव मूर्द्धजान् । ६४५
एतेन किल पार्थस्य युद्धमासीत् सुदारुणं । लोमहर्षणमत्यर्थं शक्रस्य बलिना यथा ।
योधयित्वा महाबाहुरेष पार्थं धनञ्जयं । संशयं गमयित्वा च कुन्तीपुत्त्रेण पातितः ।
यस्य नास्ति समो लोके शौर्य्ये वीर्य्ये च कश्चन । स एष निहतः शेते भीष्मो भीष्मकृदाहवे ।
पश्य शान्तनवं कृष्ण शयानं सूर्य्यवर्च्चसं । युगान्त इव कालेन पतितं सूर्य्यमम्बरात् ।
एष तप्त्वा रणे शत्रून् शस्त्रतापेन वीर्य्यवान् । नरसूर्य्योऽस्तमभ्येति सूर्य्योऽस्तमिव केशव । ६५०
शरतल्पगतं वीरं धर्म्मे देवापिना समं । शयानं वीरशयने पश्य शूरनिषेविते ।
कर्णिनालीकनाराचैरास्तीर्य्य शयनोत्तमं । आविश्य शेते भगवान् स्कन्दः शरवणं यथा ।
अतूलपूर्णं गाङ्गेयस्त्रिभिर्व्बाणैः समन्वितं । उपधायोपधानाग्र्यं दत्तं गाण्डीवधन्वना ।
पालयानः पितुः शास्त्रमूर्द्धरेता महायशाः । एष शान्तनवः शेते माधवाप्रतिमो युधि ।

धर्म्मात्मा तत्त्वधर्म्मज्ञः पारावर्य्येण निर्णये । अमर्त्य इव मर्त्यः सन्नेष प्राणानधारयत् । ६५५
नास्ति युद्धे कृती कश्चिन्न विद्वान्न पराक्रमी । यत्र शान्तनवो भीष्मः शेतेऽद्य निहतः परैः ।
स्वयमेतेन शूरेण पृच्छ्यमानेन पाण्डवैः । धर्म्मज्ञेनाहवे मृत्युराख्यातः सत्यवादिना ।
प्रनष्टः कुरुवंशः स पुनर्येन समुद्धृतः । स गतः कुरुभिः सार्द्धं महाबुद्धिः पराभवं ।
धर्म्मेषु कुरवः कन्नु परिप्रक्ष्यन्ति माधव । गते देवव्रते स्वर्गं देवकल्पे नरर्षभे ।
अर्ज्जुनस्य विनेतारमाचार्य्यं सात्यकेस्तथा । तं पश्य पतितं द्रोणं कुरूणां द्विजसत्तमं । ६६०
अस्त्रं चतुर्व्विधं वेद यथैव त्रिदशेश्वरः । भार्गवो वा महावीर्य्यस्तथा द्रोणोऽपि माधव ।
यस्य प्रसादाद्बीभत्सुः पाण्डवः कर्म्म दुष्करं । चकार स हतः शेते नैनमस्त्राण्यपालयन् ।
यं पुरोधाय कुरव आह्वयन्ते स्म पाण्डवान् । सोऽयं शस्त्रभृतां श्रेष्ठो द्रोणः शस्त्रैः परिष्कृतः ।
यस्य निर्द्दहतः सेनां गतिरग्नेरिवाभवत् । स भूमौ निहतः शेते शान्तार्च्चिरिव पावकः ।
धनुर्म्मुष्टिरशीर्णश्च हस्तावापश्च माधव । द्रोणस्य निहतस्यापि दृश्यते जीवतो यथा । ६६५
वेदा यस्माच्च चत्वारः सर्व्वास्त्राणि च केशव । अनपेतानि वै शूराद्यथैवादौ प्रजापतेः ।
वन्दनार्हाविमौ तस्य वन्दिभिर्व्वन्दितौ शुभौ । गोमायवो विकर्षन्ति पादौ शिष्यशतार्च्चितौ ।
द्रोणं द्रुपदपुत्त्रेण निहतं मधुसूदन । कृपी कृपणमन्वास्ते दुःखोपहतचेतना ।
तां पश्य पतितामार्त्तां मुक्तकेशीमधोमुखीं । हतं पतिमुपासन्तीं द्रोणं शस्त्रभृताम्वरं ।
वाणैर्भिन्नतनुत्राणं धृष्टद्युम्नेन केशव । उपास्ते वै मृधे द्रोणं जटिला ब्रह्मचारिणी । ६७०
प्रेतकृत्ये च यतते कृपी कृपणमातुरा । हतस्य समरे भर्त्तुः सुकुमारी यशस्विनी ।
अग्नीनाहृत्य विधिवच्चितां प्रज्वाल्य सर्व्वशः । द्रोणमाधाय गायन्ति त्रीणि सामानि सामगाः ।
कुर्व्वन्ति च चितामेते जटिला ब्रह्मचारिणः । धनुर्भिः शक्तिभिश्चैव रथनीडैश्च माधव ।
शस्त्रैश्च विविधैरन्यैर्धक्ष्यन्ते भूरितेजसं । इति द्रोणं समाधाय शंसन्ति च रुदन्ति च ।
सामभिस्त्रिभिरन्तस्थैरनुशंसन्ति चापरे । अग्नावग्निं समाधाय द्रोणं हुत्वा हुताशने । ६७५
गच्छन्त्यभिमुखा गङ्गां द्रोणशिष्या द्विजातयः । अपसव्यां चितिं कृत्वा पुरस्कृत्य कृपीं तदा ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि स्त्रीविलापपर्व्वणि गान्धारीवाक्ये त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥
॥ गान्धार्य्युवाच ॥ सोमदत्तसुतं पश्य युयुधानेन पातितं । वितुद्यमानं विहगैर्ब्बहुभिर्म्माधवान्तिके ।
पुत्त्रशोकाभिसन्तप्तः सोमदत्तो जनार्द्दन । युयुधानं महेष्वासं गर्हयन्निव दृश्यते ।
असौ हि भूरिश्रवसो माता परमदुःखिता । आश्वासयति भर्त्तारं सोमदत्तमनिन्दिता ।
दिष्ट्या नैनं महाराज दारुणं भरतक्षयं । कुरुसंक्रन्दनं घोरं युगान्तमनुपश्यति ।
दिष्ट्या यूपध्वजं वीरं पुत्त्रं भूरिसहस्रदं । अनेकक्रतुयज्वानं निहतं नाद्य पश्यसि ।
दिष्ट्या स्नुषाणामाक्रन्दे घोरं विलपितं बहु । न शृणोषि महाराज सारसीनामिवार्णवे ।
एकवस्त्रानुसंवीताः प्रकीर्णाः सितमूर्द्धजाः । स्नुषास्ते परिधावन्ति हतापत्या हतेश्वराः ।

आपदैर्भक्ष्यमाणं त्वमहो दिष्ट्या न पश्यसि । छिन्नबाहुं नरव्याघ्रमर्ज्जुनेन निपातितं ।
शलं विनिहतं संख्ये भूरिश्रवसमेव च । स्नुषाश्च विविधाः सर्व्वा दृष्ट्वा नाद्येह पश्यसि । ६८५
दिष्ट्या तत् काञ्चनं छत्रं यूपकेतोर्महात्मनः । विनिकीर्णं रथोपस्थे सौमदत्तेर्न पश्यसि ।
अमूस्तु भूरिश्रवसो भार्य्याः सात्यकिना हतं । परिवार्य्यानुशोचन्ति भर्त्तारमसितेक्षणाः ।
एता विलप्य बहुलं भर्त्तुः शोकेन कर्षिताः । पतन्त्यभिमुखं भूमौ कृपणं तव केशव ।
वीभत्सुरतिवीभत्सं कर्म्मेदमकरोत् कथं । प्रमत्तस्य यदच्छैत्सीत् बाहुं शूरस्य यज्वनः ।
ततः पापतरं कर्म्म कृतवानपि सात्यकिः । तस्मात् प्रायोपविष्टस्य प्राहार्षीत् शंसितात्मनः । ६९०
एको द्वाभ्यां हतः शेषे त्वमधर्म्मेण धार्म्मिक । इति यूपध्वजस्यैताः स्त्रियः क्रोशन्ति माधव ।
भार्य्या यूपध्वजस्यैषा करसम्मितमध्यमा । कृत्वोत्सङ्गे भुजं भर्त्तुः कृपणं पर्य्यदेवयत् ।
अयं स रसनोत्कर्षी पीनस्तनविमर्द्दनः । नाभ्यूरुजघनस्पर्शी नीविविस्रंसनः करः ।
अयं स हन्ता शत्रूणां मित्राणामभयप्रदः । प्रदाता गोसहस्राणां क्षत्रियान्तकरः करः ।
वासुदेवस्य सान्निध्ये पार्थेनाक्लिष्टकर्म्मणा । युध्यतः समरेऽन्येन प्रमत्तस्य निपातितः । ६९५
किं नु वक्ष्यसि संसत्सु कथासु च जनार्द्दन । अर्ज्जुनस्य महत् कर्म्म स्वयं वा स किरीटवान् ।
इत्येवं गर्हयित्वैषा तूष्णीमास्ते वराङ्गना । तामेतामनुशोचन्ति सपत्न्यः स्वामिव स्नुषां ।
गान्धारराजः शकुनिर्ब्बलवान् सत्यविक्रमः । निहतः सहदेवेन भागिनेयेन मातुलः ।
यः पुरा हेमदण्डाभ्यां व्यजनाभ्यां स्म वीज्यते । स एव पक्षिभिः पक्षैः शयान उपवीज्यते ।
यः स्वरूपाणि कुरुते शतशोऽथ सहस्रशः । तस्य मायाविनो माया दग्धाः पाण्डवतेजसा । ७००
मायया निकृतिप्रज्ञो जितवान् यो युधिष्ठिरं । सभायां विपुलं राज्यं स पुनर्जीवितं जितः ।
शकुन्ताः शकुनिं कृष्ण समन्तात् पर्य्युपासते । कैतवं मम पुत्राणां विनाशायोपशिक्षितं ।
एतेनैतन्महद्वैरं प्रसक्तं पाण्डवैः सह । बधाय मम पुत्राणामात्मनः सगणस्य च ।
यथैव मम पुत्राणां लोकाः शस्त्रजिता विभो । एवमस्यापि दुर्ब्बुद्धेर्लोकाः शस्त्रेण वै जिताः ।
कथञ्च नायं तत्रापि पुत्रान्मे भ्रातृभिः सह । विरोधयेदृजुप्रज्ञाननृजुर्म्मधुसूदन । ७०५
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि स्त्रीविलापपर्व्वणि गान्धारीवाक्ये चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥
॥ गान्धार्य्युवाच ॥ काम्बोजं पश्य दुर्द्धर्षं काम्बोजास्तरणोचितं । शयानमृषभस्कन्धं हतं पांशुषु माधव ।
यस्य क्षतजसन्दिग्धौ बाहू चन्दनभूषितौ । अवेक्ष्य कृपणं भार्य्या विलपत्यतिदुःखिता ।
इमौ तौ परिघप्रख्यौ बाहू शुभतलाङ्गुली । ययोर्व्विवरमापन्नां न रतिर्मां पुराजहात् ।
कां गतिं नु गमिष्यामि त्वया हीना जनेश्वर । हतबन्धुरनाथेव वेपन्ती मधुरस्वरा ।
आतपे क्लाम्यमानानां विविधानामिव स्रजां । क्लान्तानामपि नारीणां न श्रीर्जहाति वै तनुं । ७१०
शयानमभितः शूरं कालिङ्गं मधुसूदन । पश्य दीप्ताङ्गदयुगप्रतिबद्धमहाभुजं ।
मागधानामधिपतिं जयत्सेनं जनार्द्दन । परिवार्य्य प्ररुदिता मागध्यः पश्य योषितः ।

आसामायतनेत्राणां सुस्वराणां जनार्द्दन। मनःश्रुतिहरो नादो मनो मोहयतीव मे।
प्रकीर्णसर्व्वाभरणा रुदन्त्यः शोककर्षिताः। आस्तीर्णशयनोपेता मागध्यः शेरते भुवि।
कोशलानामधिपतिं राजपुत्रं बृहद्बलं। भर्त्तारं परिवार्य्यैताः पृथक् प्ररुदिताः स्त्रियः। ७१५
अस्य गात्रगतान् बाणान् कार्ष्णिबाहुबलार्पितान्। उद्धरन्त्यसुखाविष्टा मूर्च्छमानाः पुनः पुनः।
आसां सर्व्वानवद्यानामातपेन परिश्रमात्। प्रम्लाननलिनाभानि भान्ति वक्त्राणि माधव।
द्रोणेन निहताः शूराः शेरते रुचिराङ्गदाः। धृष्टद्युम्नसुताः सर्व्वे शिशवो हेममालिनः।
रथाग्न्यगारञ्चापार्चिः शरशक्तिगदेन्धनं। द्रोणमासाद्य निर्द्दग्धाः शलभा इव पावकं
तथैव निहताः शूराः शेरते रुचिराङ्गदाः। द्रोणेनाभिमुखाः सर्व्वे भ्रातरः पञ्च केकयाः। ७२०
तप्तकाञ्चनवर्म्माणस्तालध्वजरथस्रजः। भासयन्ती महीं भासा ज्वलिता इव पावकाः।
द्रोणेन द्रुपदं सङ्ख्ये पश्य माधव पातितं। महा द्विपमिवारण्ये सिंहेन महता हतं।
पाञ्चालराज्ञो विमलं पुण्डरीकाक्ष पाण्डुरं। आतपत्रं समाभाति शरदीव निशाकरः।
एतास्तु द्रुपदं वृद्धं स्नुषा भार्य्याः सुदुःखिताः। दग्ध्वा गच्छन्ति पाञ्चाल्यं राजानमपसव्यतः।
धृष्टकेतुं महेष्वासं चेदिपुङ्गवमङ्गनाः। द्रोणेन निहतं शूरं हरन्ति हृतचेतसः। ७२५
द्रोणास्त्रमभिहत्यैष विमर्द्दे मधुसूदन। महेष्वासो हतः शेते नद्याहृत इव द्रुमः।
एष चेदिपतिः शूरो धृष्टकेतुर्महारथः। शेते विनिहतः सङ्ख्ये हत्वा शत्रून् सहस्रशः।
विच्छिद्यमानं विहगैस्तं भार्य्याः प्रत्युपस्थिताः। चेदिराजं हृषीकेश सुवेशञ्चारुकुण्डलं।
दाशार्हपुत्रजं वीरं शयानं सत्यविक्रमं। आरोप्याङ्के रुदन्त्येताश्चेदिराजं वराङ्गनाः।
अस्य पुत्रं हृषीकेश सुकेशञ्चारुकुण्डलं। द्रोणेन समरे पश्य निकृत्तं बहुधा शरैः। ७३०
पितरं नूनमाजिस्थं युध्यमानं परैः सह। नाजहात् पितरं वीरमद्यापि मधुसूदन।
एवं ममापि पुत्रस्य पुत्रः पितरमन्वगात्। दुर्य्योधनं महाबाहो लक्ष्मणः परवीरहा।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ पतितौ पश्य केशव। हिमान्ते पुष्पितौ शालौ मरुता गलिताविव।
काञ्चनाङ्गदवर्म्माणौ रणे खड्गधनुर्द्धरौ। ऋषभप्रतिरूपाक्षौ शयानौ विमलस्रजौ।
अवध्याः पाण्डवाः कृष्ण सर्व्व एव त्वया सह। ये मुक्ता द्रोणभीष्माभ्यां कर्णात् वैकर्त्तनात् कृपात्। ७३५
दुर्य्योधनाद्द्रोणसुतात् सैन्धवाच्च महारथात्। सोमदत्तादिकर्णाच्च शूराच्च कृतवर्म्मणः।
ये हन्युः शस्त्रवेगेन देवानपि नरर्षभाः। त इमे निहताः सर्व्वे पश्य कालस्य पर्य्ययं।
नातिभारोऽस्ति दैवस्य ध्रुवं माधव कश्चन। यदिमे निहताः शूराः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभाः।
तदैव निहताः कृष्ण मम पुत्रास्तरस्विनः। यदैवाकृतकामस्त्वमुपप्लव्यं गतः पुनः।
शान्तनोश्चैव पुत्रेण प्राज्ञेन विदुरेण च। तदैवोक्तास्मि मा स्नेहं कुरुष्वात्मसुतेष्विति। ७४०
तयोर्न दर्शनं तात मिथ्या भवितुमर्हति। अचिरेणैव पुत्रा मे भस्मीभूता जनार्द्दन।
॥ वैशम्पायन उवाच॥ इत्युक्त्वा न्यपतद्भूमौ गान्धारी शोकमूर्च्छिता। दुःखोपहतविज्ञाना धैर्य्यमुत्सृज्य भारत।

ततः कोपपरीताङ्गी पुत्त्रशोकपरिप्लुता । जगाम शौरिं दोषेण गान्धारी व्यथितेन्द्रिया ।
॥ गान्धार्य्युवाच ॥ पाण्डवा धार्त्तराष्ट्राश्च दग्धाः कृष्ण परस्परं । उपेक्षिता विनश्यन्तस्त्वया कस्माज्जनार्द्दन ।
शक्तेन बहुभृत्येन विपुले तिष्ठता बले । उभयत्र समर्थेन श्रुतवाक्येन चैव ह । ७४५
इच्छतोपेक्षितो नाशः कुरूणां मधुसूदन । यस्मात्त्वया महाबाहो फलं तस्मादवाप्नुहि ।
पतिशुश्रूषया यन्मे तपः किञ्चिदुपार्ज्जितं । तेन त्वां दुरवापेन शप्स्ये चक्रगदाधर ।
यस्मात् परस्परं घ्नन्तो ज्ञातयः कुरुपाण्डवाः । उपेक्षितास्ते गोविन्द तस्माज्ज्ञातीन् वधिष्यसि ।
त्वमप्युपस्थिते वर्षे षट्त्रिंशे मधुसूदन । हतज्ञातिर्हतामात्यो हतपुत्त्रो वनेचरः ।
कुत्सितेनाप्युपायेन निधनं समवाप्स्यसि । तवाप्येवं हतसुता निहतज्ञातिबान्धवाः । ७५०
स्त्रियः परितपिष्यन्ति यथैव भरतस्त्रियः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं वासुदेवो महामनाः । उवाच देवीं गान्धारीमीषदभ्युत्स्मयन्निव ।
संहर्त्ता वृष्णिचक्रस्य मदन्यो नेह विद्यते । जानेऽहमेवमप्येवं चीर्णं चरसि क्षत्त्रिये ।
अवध्यास्ते नरैरन्यैरपि वा देवदानवैः । परस्परकृतं नाशं यतः प्राप्स्यन्ति यादवाः ।
इत्युक्तवति दाशार्हे पाण्डवास्त्रस्तचेतसः । बभूवुर्भृशसंविग्ना निराशाश्चापि जीविते । ७५५
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि स्त्रीविलापपर्व्वणि गान्धारीशापदाने पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

समाप्तञ्चेदं स्त्रीविलापपर्व्व ॥

॥ अथ श्राद्धपर्व्व ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गान्धारि मा च शोके मनः कृथाः । तवैव ह्यपराधेन बहवो निधनं गताः ।
यत्त्वं पुत्त्रं दुरात्मानमीर्षुमत्यन्तमानिनं । दुर्य्योधनं पुरस्कृत्य दुष्कृतं साधु मन्यसे ।
निष्ठुरं वैरपुरुषं वृद्धानां शासनातिगं । कथमात्मकृतं दोषं मय्याधातुमिहेच्छसि ।
मृतं वा यदि वा नष्टं योऽतीतमनुशोचति । दुःखेन लभते दुःखं द्वावनर्थौ प्रपद्यते ।
तपोऽर्थीयं ब्राह्मणी धत्त गर्भं गौर्व्वोढारं धावितारं तुरङ्गी । शूद्रा दासं पशुपालञ्च वैश्या वधार्थीयं त्वद्विधा राजपुत्त्री । ७६०
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य पुनरुक्तं वचोऽप्रियं । तूष्णीं बभूव गान्धारी शोकव्याकुललोचना ।
धृतराष्ट्रस्तु राजर्षिर्न्निगृह्याबुद्धिजं तमः । पर्य्यपृच्छत धर्म्मात्मा धर्म्मराजं युधिष्ठिरं ।
जीवतां परिमाणञ्च सैन्यानामपि पाण्डव । हतानां यदि जानीषे परिमाणं वदस्व मे ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ दशायुतानामयुतं सहस्राणि च विंशतिः । कोट्यः षष्टिश्च षट् चैव येऽस्मिन् राजन्मृधे हताः ।
अलक्षाणान्तु वीराणां सहस्राणि चतुर्द्दश । दश चान्यानि राजेन्द्र शतं षष्टिश्च पञ्च च । ७६५
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ युधिष्ठिर गतिं कां ते गताः पुरुषसत्तम । आचक्ष्व मे महाबाहो सर्व्वज्ञो ह्यसि मे मतः ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यैर्हुतानि शरीराणि हृष्टैः परमसंयुगे । देवराजसमान् लोकान् गतास्ते सत्यविक्रमाः ।

ये त्वदृष्टेन मनसा मर्त्तव्यमिति भारत। युध्यमाना हताः संख्ये ते गन्धर्व्वैः समागताः।
ये च संग्रामभूमिष्ठा याचमानाः पराङ्मुखाः। शस्त्रेण निधनं प्राप्ता गतास्ते गुह्यकान् प्रति।
पात्यमानाः परैर्ये तु हीयमाना निरायुधाः। ह्रीनिषेवा महात्मानः परानभिमुखा रणे।
छिद्यमानाः शितैः शस्त्रैः क्षत्रधर्म्मपरायणाः। गतास्ते ब्रह्मसदनं हता वीराः सुवर्च्चसः।
ये तत्र निहता राजन्नन्तरायोधनं प्रति। यथाकथञ्चित्ते राजन् संप्राप्तास्तूत्तरान् कुरून्।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ केन ज्ञानबलेनैवं पुत्त्र पश्यसि सिद्धवत्। तन्मे वद महाबाहो श्रोतव्यं यदि मन्यसे।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ निदेशाद्भवतः पूर्व्वं वने विचरता मया। तीर्थयात्राप्रसङ्गेन सम्प्राप्तोऽयमनुग्रहः।
देवर्षिर्लोमशो दृष्टस्ततः प्राप्तोऽस्म्यनुस्मृतिं। दिव्यं चक्षुरनुप्राप्तं ज्ञानयोगेन वै पुरा।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ येऽत्रानाथा जनस्यास्य सनाथा ये च भारत। कच्चित्तेषां शरीराणि धक्ष्यन्ति विधिपूर्व्वकं।
न येषां सन्ति कर्त्तारो न च येऽत्राहिताग्नयः। वयञ्च कस्य कुर्य्यामो बहुत्वात्तात कर्म्मणः।
यान् सुपर्णाश्च गृध्राश्च विकर्षन्ति यतस्ततः। तेषां तु कर्म्मणा लोका भविष्यन्ति युधिष्ठिर।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तो महाप्राज्ञः कुन्तीपुत्त्रो युधिष्ठिरः। आदिदेश सुधर्म्माणं धौम्यं सूतञ्च सञ्जय।
विदुरञ्च महाबुद्धिं युयुत्सुञ्चैव कौरवं। इन्द्रसेनमुखांश्चैव भृत्यान् सूतांश्च सर्व्वशः।
भवन्तः कारयन्त्वेषां प्रेतकार्य्याण्यनेकशः। यथा चानाथवत् किञ्चिच्छरीरं न विनश्यति।
शासनाद्धर्म्मराजस्य क्षत्ता सूतश्च सञ्जयः। सुधर्म्मा धौम्यसहित इन्द्रसेनादयस्तथा।
चन्दनागुरुकाष्ठानि तथा कालीयकान्युत। घृतं तैलञ्च गन्धांश्च क्षौमाणि वसनानि च।
समाहृत्य महार्हाणि दारूणाञ्चैव सञ्चयान्। रथांश्च मृदितांस्तत्र नानाप्रहरणानि च।
चिताः कृत्वा प्रयत्नेन यथामुख्यान्नराधिपान्। दाहयामासुरव्यग्रा विधिदृष्टेन कर्म्मणा।
दुर्य्योधनञ्च राजानं भ्रातॄंश्चास्य शताधिकान्। शल्यं शलञ्च राजानं भूरिश्रवसमेव च।
जयद्रथञ्च राजानमभिमन्युञ्च भारत। दौःशासनिं लक्ष्मणञ्च धृष्टकेतुञ्च पार्थिवं।
बृहन्तं सोमदत्तञ्च सृञ्जयांश्च शताधिकान्। राजानं क्षेमधन्वानं विराटद्रुपदौ तथा।
शिखण्डिनञ्च पाञ्चाल्यं धृष्टद्युम्नञ्च पार्षतं। युधामन्युञ्च विक्रान्तमुत्तमौजसमेव च।
कौशल्यं द्रौपदेयांश्च शकुनिञ्चैव सौबलं। अचलं वृषकञ्चैव भगदत्तञ्च पार्थिवं।
कर्णं वैकर्त्तनञ्चैव सहपुत्त्रममर्षणं। केकयांश्च महेष्वासान् त्रिगर्त्तांश्च महारथान्।
घटोत्कचं राक्षसेन्द्रं बकभ्रातरमेव च। अलम्बुषं राक्षसेन्द्रं जलसन्धञ्च पार्थिवं।
अन्यांश्च पार्थिवान् राजन् शतशोऽथ सहस्रशः। घृतधाराहुतैर्दीप्तैः पावकैः समदाहयन्।
पितृमेधाश्च केषाञ्चिदवर्त्तन्त महात्मनां। सामभिश्चाप्यगायन्त तेऽन्वशोचन्त चापरैः।
साम्नामृचाञ्च नादेन स्त्रीणाञ्च रुदितस्वनैः। कश्मलं सर्व्वभूतानां निशायां समजायत।
ते विधूमाः प्रदीप्ताश्च दीप्यमानाश्च पावकाः। नभसीवान्वदृश्यन्त ग्रहास्तन्वभ्रसंवृताः।
ये चाप्यनाथास्तत्रासन् नानादेशसमागताः। तांश्च सर्व्वान् समानाय्य राशीन् कृत्वा सहस्रशः।

चित्वा दारुभिरव्यग्रैः प्रभूतैः स्नेहपाचितैः । दाहयामास विदुरो धर्म्मराजस्य शासनात् ।
कारयित्वा क्रियास्तेषां कुरुराजो युधिष्ठिरः । धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य गङ्गामभिमुखोऽगमत् ।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि श्राद्धपर्व्वणि कुरूणामौर्द्धदेहिके षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते समासाद्य गङ्गान्तु शिवां पुण्यजलोचितां । ह्रदिनीञ्च प्रसन्नाञ्च महारूपां महाबलां ।
भूषणान्युत्तरीयाणि वेष्टनान्यवमुच्य च । ततः पितॄणां भ्रातॄणां पौत्राणां स्वजनस्य च ।
पुत्राणामार्य्यकाणाञ्च पतीनाञ्च कुरुस्त्रियः । उदकञ्चक्रिरे सर्व्वा रुदन्त्यो भृशदुःखिताः ।
सुहृदाञ्चापि धर्म्मज्ञाः प्रचक्रुः सलिलक्रियाः । उदके क्रियमाणे तु वीराणां वीरपत्निभिः ।
सूपतीर्थाऽभवद्गङ्गा भूयो विप्रससार च । तन्महोदधिसङ्काशं निरानन्दमनुत्सवं ।
वीरपत्नीभिराकीर्णं गङ्गातीरमशोभत । ततः कुन्ती महाराज सहसा शोककर्षिता ।
रुदन्ती मन्दया वाचा पुत्त्रान् वचनमब्रवीत् । यः स शूरो महेष्वासो रथयूथपयूथपः ।
अर्ज्जुनेन हतः संख्ये वीरलक्षणलक्षितः । यं सूतपुत्त्रं मन्यध्वं राधेयमिति पाण्डवाः ।
यो व्यराजच्चमूमध्ये दिवाकर इव प्रभुः । प्रत्ययुध्यत यः सर्व्वान् पुरा वः सपदानुगान् ।
दुर्य्योधनबलं सर्व्वं यः प्रकर्षन् व्यरोचत । यस्य नास्ति समो वीर्य्ये पृथिव्यामपि कश्चन ।
यो वृणीत यशः शूरः प्राणैरपि सदा भुवि । सत्यसन्धस्य शूरस्य संग्रामेष्वपलायिनः ।
कुरुध्वमुदकं तस्य भ्रातुरक्लिष्टकर्म्मणः । स हि वः पूर्व्वजो भ्राता भास्करान्मय्यजायत ।
कुण्डली कवची शूरो दिवाकरसमप्रभः । श्रुत्वा तु पाण्डवाः सर्व्वे मातुर्व्वचनमप्रियं ।
कर्णमेवानुशोचन्त भूयश्चार्त्ततराऽभवन् । ततः स पुरुषव्याघ्रः कुन्तीपुत्त्रो युधिष्ठिरः ।
उवाच मातरं वीरो निश्वसन्निव पन्नगः । यः शरोर्म्मिर्ध्वजावर्त्तो महाभुजमहाग्रहः ।
तलशब्दानुनदितो महारथमहाह्रदः । यस्येषुपातमासाद्य नान्यस्तिष्ठेद्धनञ्जयात् ।
भवत्याः स कथं पुत्त्रो देवगर्भः पुराऽभवत् । यस्य बाहुप्रतापेन तापिताः सर्व्वतो वयं ।
तमग्निमिव वस्त्रेण कथं छादितवत्यसि । यस्य बाहुबलं नित्यं धार्त्तराष्ट्रैरुपासितं ।
उपासितं यथाऽस्माभिर्ब्बलं गाण्डीवधन्वनः । भूमिपानाञ्च सर्व्वेषां बलं बलवताम्वरः ।
नान्यः कुन्तीसुतात् कर्णादगृह्णाद्रथिनां रथी । स नः प्रथमजो भ्राता सर्व्वशस्त्रभृताम्वरः ।
असूत तं भवत्यग्रे कथमद्भुतविक्रमं । अहो भवत्या मन्त्रस्य गूहनेन वयं हताः ।
निधनेन हि कर्णस्य पीडिताः स्म सबान्धवाः । अभिमन्योर्व्विनाशेन द्रौपदेयवधेन च ।
पाञ्चालानाञ्च नाशेन कुरूणां पतनेन च । ततः शतगुणं दुःखमिदं मामस्पृशद्भृशं ।
कर्णमेवानुशोचन् हि दह्याम्यग्नाविवाहितः । नेह स्म किञ्चिदप्राप्यं भवेदपि दिवि स्थितं ।
न च स्म वैशसं घोरं कौरवान्तकरं भवेत् । एवं विलप्य बहुलं धर्म्मराजो युधिष्ठिरः ।
विरुदन् दुःखितो राजंश्चकारास्योदकं प्रभुः । ततो विनेदुः सहसा स्त्रियस्ताः खलु सर्व्वशः ।
अभितो याः स्थितास्तत्र तस्मिन्नुदककर्म्मणि । तत आनाययामास कर्णस्य सपरिच्छदाः ।

स्त्रियः कुरुपतिर्धीमान् भ्रातुः प्रेम्णा युधिष्ठिरः। स ताभिः सह धर्म्मात्मा प्रेतकृत्यमनन्तरं।
कृत्वोत्ततार गङ्गायाः सलिलादाकुलेन्द्रियः।
इति श्रीमहाभारते स्त्रीपर्व्वणि श्राद्धपर्व्वणि कर्णस्य गूढजत्वकथने सप्तविंशोऽध्यायः॥ २७॥

॥ समाप्तञ्चेदं स्त्रीपर्व्व ॥

श्रीमहाभारतं

॥ अथ शान्तिपर्व्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमं। देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत्।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतोदकास्ते सुहृदां सर्व्वेषां पाण्डुनन्दनाः। विदुरो धृतराष्ट्रश्च सर्व्वाश्च भरतस्त्रियः।
तत्र ते सुमहात्मानो न्यवसन् पाण्डुनन्दनाः। शौचं निर्व्वर्त्तयिष्यन्तो मासमात्रं बहिः पुरात्।
कृतोदकन्तु राजानं धर्म्मराजं युधिष्ठिरं। अभिजग्मुर्महात्मानः सिद्धा ब्रह्मर्षिसत्तमाः।
द्वैपायनो नारदश्च देवलश्च महानृषिः। देवस्थानश्च कण्वश्च तेषां शिष्याश्च सत्तमाः।
अन्ये च वेदविद्वांसः कृतप्रज्ञा द्विजातयः। गृहस्थाः स्नातकाः सन्तो ददृशुः कुरुसत्तमं।
तेऽभिगम्य महात्मानः पूजिताश्च यथाविधि। आसनेषु महार्हेषु विविशुस्ते महर्षयः।
प्रतिगृह्य ततः पूजां तत्कालसदृशीं तदा। पर्य्युपासन्यथान्यायं परिवार्य्य युधिष्ठिरं।
पुण्ये भागीरथीतीरे शोकव्याकुलचेतसं। आश्वासयन्तो राजेन्द्रं विप्राः शतसहस्रशः।
नारदस्त्वब्रवीत्काले धर्म्मपुत्रं युधिष्ठिरं। सम्भाष्य मुनिभिः सार्द्धं कृष्णद्वैपायनादिभिः।
भवतो बाहुवीर्य्येण प्रसादान्माधवस्य च। जितेयमवनिः कृत्स्ना धर्म्मेणैव युधिष्ठिर।
दिष्ट्या मुक्तस्तु संग्रामादस्माल्लोकभयङ्करात्। क्षत्रधर्म्मरतश्चापि कच्चिन्मोदसि पाण्डव।
कच्चिच्च निहतामित्रः प्रीणासि सुहृदो नृप। कच्चिच्छ्रियमिमां प्राप्य न त्वां शोकः प्रबाधते।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ विजितेयं मही कृत्स्ना कृष्णबाहुबलाश्रयात्। ब्राह्मणानां प्रसादेन भीमार्जुनबलेन च।
इदन्तु मे महत् दुःखं वर्त्तते हृदि नित्यदा। कृत्वा ज्ञातिक्षयमिमं महान्तं लोभकारितं।
सौभद्रं द्रौपदेयांश्च घातयित्वा सुतान् प्रियान्। जयोऽयमजयाकारो भगवन् प्रतिभाति मे। १५
किन्नु वक्ष्यति वार्ष्णेयी वधूर्म्मे मधुसूदनं। द्वारकावासिनी कृष्णमितः प्रतिगतं हरिं।
द्रौपदी हतपुत्रेयं कृपणा हतबान्धवा। अस्मत्प्रियहिते युक्ता भूयः पीडयतीव मां।
इदमन्यच्च भगवन् यत्त्वां वक्ष्यामि नारद। मन्त्रसंवरणेनास्मि कुन्त्या दुःखेन योजितः।
यः स नागायुतबलो लोकेऽप्रतिरथो रणे। सिंहदर्पगतिर्धीमान् घृणी दाता यतव्रतः।

आश्रयो धार्त्तराष्ट्राणां मानी तीक्ष्णपराक्रमः । अमर्षी नित्यसंरम्भी क्षेप्ताऽस्माकं रणे रणे । १०
शीघ्रास्त्रश्चित्रयोधी च कृती चाद्भुतविक्रमः । गूढोत्पन्नः सुतः कुन्त्या भ्राताऽस्माकमसौ किल ।
तोयकर्म्मणि तं कुन्ती कथयामास सूर्य्यजं । पुत्त्रं सर्व्वगुणोपेतमवकीर्णं जले पुरा ।
मञ्जूषायां समाधाय गङ्गास्रोतस्यमज्जयत् । यं सूतपुत्त्रं लोकोऽयं राधेयञ्चाप्यमन्यत ।
स ज्येष्ठपुत्त्रः कुन्त्या वै भ्राताऽस्माकञ्च मातृजः । अजानता मया भ्राता राज्यलुब्धेन घातितः ।
तन्मे दहति गात्राणि तूलराशिमिवानलः । न हि तं वेद पार्थोऽपि भ्रातरं श्वेतवाहनः । १५
नाहं न भीमो न यमौ स त्वस्मान्वेद सुव्रतः । गता किल पृथा तस्य सकाशमिति नः श्रुतं ।
अस्माकं शमकामा वै त्वञ्च पुत्त्रो ममेत्यथ । पृथाया न कृतः कामस्तेन चापि महात्मना ।
अथ पश्चादिदं मातर्य्यवोचदिति नः श्रुतं । न हि शक्ष्याम्यहं त्यक्तुं नृपं दुर्य्योधनं रणे ।
अनार्य्यत्वं नृशंसत्वञ्च कृतघ्नत्वं हि मे भवेत् । युधिष्ठिरेण सन्धिं हि यदि कुर्य्यां मते तव ।
भीतो रणे श्वेतवाहादिति मां मंस्यते जनः । सोऽहं विजित्य समरे विजयं सहकेशवं । २०
सन्धास्ये धर्म्मपुत्त्रेण पश्चादिति च सोऽब्रवीत् । तमुवाच किल पृथा पुनः पृथुलवक्षसं ।
चतुर्णां मेऽभयन्देहि कामं युध्यस्व फाल्गुनं । सोऽब्रवीन्मातरं धीमान्वेपमानां कृताञ्जलिः ।
प्राप्तान्विषह्यांश्चतुरो न हनिष्यामि ते सुतान् । पञ्चैव हि सुता देवि भविष्यन्ति तव ध्रुवाः ।
सार्जुना वा हते कर्णे सकर्णा वा हतेऽर्ज्जुने । तं पुत्त्रगृद्धिनी भूयो माता पुत्त्रमथाब्रवीत् ।
भ्रातॄणां स्वस्ति कुर्व्वीथा येषां स्वस्ति चिकीर्षसि । एवमुक्त्वा किल पृथा विसृज्योपययौ गृहान् । २५
सोऽर्ज्जुनेन हतो वीरो भ्राता भ्रात्रा सहोदरः । न चैव विवृतो मन्त्रः पृथायास्तस्य वा विभो ।
अथ शूरो महेष्वासः पार्थेनाजौ निपातितः । अहन्त्वज्ञासिषं पश्चात्स्वसोदर्य्यं द्विजोत्तम ।
पूर्व्वजं भ्रातरं कर्णं पृथाया वचनात्प्रभो । तेन मे दूयते तीव्रं हृदयं भ्रातृघातिनः ।
कर्णार्जुनसहायोऽहं जयेयमपि वासवं । सभायां क्लिश्यमानस्य धार्त्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ।
सहसोत्पतितः क्रोधः कर्णं दृष्ट्वा स शाम्यति । यदा ह्यस्य गिरो रूक्षाः शृणोमि कटुकोदयाः ।
सभायां गदतो द्यूते दुर्य्योधनहितैषिणः । तदा नश्यति मे क्रोधः पादौ तस्य निरीक्ष्य ह ।
कुन्त्या हि सदृशौ पादौ कर्णस्येति मतिर्मम । सादृश्यहेतुमन्विच्छन् पृथायास्तस्य चैव ह ।
कारणं नाधिगच्छामि कथञ्चिदपि चिन्तयन् । कथन्नु तस्य संग्रामे पृथिवी चक्रमग्रसत् ।
कथन्नु शप्तो भ्राता मे तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि । श्रोतुमिच्छामि भगवंस्त्वत्तः सर्व्वं यथातथं ।
भवान् हि सर्व्वविद्विप्रो लोके वेद कृताकृतं । ३५
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि कर्णाभिज्ञाने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स एवमुक्तस्तु मुनिर्न्नारदो वदताम्वरः । कथयामास तत्सर्व्वं यथा शप्तः स सूतजः ।
॥ नारद उवाच ॥ एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत । न कर्णार्जुनयोः किञ्चिदविषह्यं भवेद्रणे ।
गुह्यमेतत्तु देवानां कथयिष्यामि तेऽनघ । तन्निबोध महाबाहो यथा वृत्तमिदं पुरा ।

क्षत्रं स्वर्गं कथङ्गच्छेच्छस्त्रपूतमिति प्रभो । सङ्घर्षजननस्तस्मात्कन्यागर्भो विनिर्म्मितः ।
स बालस्तेजसा युक्तः सूतपुत्रत्वमागतः । चकाराङ्गिरसां श्रेष्ठाद्धनुर्व्वेदं गुरोस्तदा । ५०
स बलं भीमसेनस्य फाल्गुनस्य च लाघवं । बुद्धिञ्च तव राजेन्द्र यमयोर्व्विनयं तथा ।
सख्यञ्च वासुदेवेन बाल्ये गाण्डीवधन्वनः । प्रजानामनुरागञ्च चिन्तयानो व्यदह्यत ।
स सख्यमकरोद्बाल्ये राज्ञा दुर्य्योधनेन च । युष्माभिर्न्नित्यसंद्विष्टो दैवाच्चापि स्वभावतः ।
सर्व्वाधिकमथालक्ष्य धनुर्व्वेदे धनञ्जयं । द्रोणं रहस्युपागम्य कर्णो वचनमब्रवीत ।
ब्रह्मास्त्रं वेत्तुमिच्छामि सरहस्यनिवर्त्तनं । अर्ज्जुनेन समश्चाहं युध्येयमिति मे मतिः । ५५
समः शिष्येषु च स्नेहः पुत्रे चैव तव ध्रुवं । त्वत्प्रसादान्न मां ब्रूयुरकृतास्त्रं विचक्षणाः ।
द्रोणस्तथोक्तः कर्णेन सापेक्षः फाल्गुनं प्रति । दौरात्म्यञ्चैव कर्णस्य विदित्वा तमुवाच ह ।
ब्रह्मास्त्रं ब्राह्मणो विद्यात् यथावच्चरितव्रतः । क्षत्रियो वा तपस्वी यो नान्यो विद्यात्कथञ्चन ।
इत्युक्तोऽङ्गिरसां श्रेष्ठमामन्त्र्य प्रतिपूज्य च । जगाम सहसा रामं महेन्द्रं पर्व्वतम्प्रति ।
स तु राममुपागम्य शिरसाऽभिप्रणम्य च । ब्राह्मणो भार्गवोऽस्मीति गौरवेणाभ्यगच्छत । ६०
रामस्तं प्रतिजग्राह पृष्ट्वा गोत्रादि सर्व्वशः । स उक्तः स्वागतञ्चेति प्रीतिमांश्चाभवद्भृशं ।
तत्र कर्णस्य वसतो महेन्द्रे स्वर्गसन्निभे । गन्धर्व्वैराक्षसैर्य्यक्षैर्द्देवैश्चासीत्समागमः ।
स तत्रेष्वस्त्रमकरोद्भृगुश्रेष्ठात् यथाविधि । प्रियश्चाभवदत्यर्थं देवदानवरक्षसां ।
स कदाचित्समुद्रान्ते विचचाराश्रमान्तिके । एकः खड्गधनुष्पाणिः परिचक्राम सूर्य्यजः ।
सोऽग्निहोत्रप्रसक्तस्य कस्यचिद्ब्रह्मवादिनः । जघानाज्ञानतः पार्थ होमधेनुं यदृच्छया । ६५
तदज्ञानकृतं मत्वा ब्राह्मणाय न्यवेदयत् । कर्णः प्रसादयंश्चैवमिदमित्यब्रवीद्वचः ।
अबुद्धिपूर्व्वं भगवन् धेनुरेषा हता तव । मया तत्र प्रसादञ्च कुरुष्वेति पुनः पुनः ।
तं स विप्रोऽब्रवीत्क्रुद्धो वाचा निर्भर्त्सयन्निव । दुराचार वधार्हस्त्वं फलं प्राप्नुहि दुर्म्मते ।
येन विस्पर्द्धसे नित्यं यदर्थं घटसे भृशं । युध्यतस्तेन ते पाप चक्रं भूमिर्ग्रसिष्यति ।
ततश्चक्रे महीग्रस्ते मूर्द्धानं ते विचेतसः । पातयिष्यति विक्रम्य शत्रुर्गच्छ नराधम । ७०
यथेयं गौर्हता मूढ प्रमत्तेन त्वया मम । प्रमत्तस्य तथाऽरातिः शिरस्ते पातयिष्यति ।
शप्तः प्रसादयामास ततस्तं द्विजसत्तमं । गोभिर्द्धनैश्च रत्नैश्च स चैनं पुनरब्रवीत् ।
न हि मे व्याहृतं कुर्य्यात्सर्व्वलोकोऽपि वै मृषा । गच्छ वा तिष्ठ वा यद्वा कार्य्यन्तत्ते समाचर ।
इत्युक्तो ब्राह्मणेनाथ कर्णो दैन्यादधोमुखः । राममभ्यगमद्भीतस्तदेव मनसा स्मरन् ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि कर्णशापकथने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥
॥ नारद उवाच ॥ कर्णस्य बाहुवीर्य्येण प्रणयेन दमेन च । तुतोष भृगुशार्दूलो गुरुशुश्रूषया तथा । ७५
तस्मै स विधिवत्कृत्स्नं ब्रह्मास्त्रं सनिवर्त्तनं । प्रोवाचाखिलमव्यग्रं तपस्वी तत्तपस्विने ।
विदितास्त्रस्ततः कर्णो रममाणोऽश्रमे भृगोः । चकार वै धनुर्व्वेदे यत्नमद्भुतविक्रमः ।

ततः कदाचिद्रामस्तु चरन्नाश्रममन्तिकात् । कर्णेन सहितो धीमानुपवासेन कर्षितः ।
सुष्वाप जामदग्न्यो वै विस्रम्भोत्पन्नसौहृदः । कर्णस्योत्सङ्ग आधाय शिरः क्लान्तमना गुरुः ।
अथ कृमिः श्लेष्ममेदोमांसशोणितभोजनः । दारुणो दारुणस्पर्शः कर्णस्याभ्यासमागतः ।
स तस्योरुमथासाद्य बिभेद रुधिराशनः । न चैनमशकत् क्षेप्तुं हन्तुं वापि गुरोर्भयात् ।
स दश्यमानस्तु तथा कृमिणा तेन भारत । गुरोः प्रबोधनाशङ्की तमुपैक्षत सूर्य्यजः ।
कर्णस्तु वेदनां धैर्य्यादसह्यां विनिगृह्य तां । अकम्पयन्नव्यथयन् धारयामास भार्गवं ।
यदास्य रुधिरेणाङ्गं परिस्पृष्टं भृगूद्वहः । तदाऽबुध्यत तेजस्वी सन्तप्तश्चेदमब्रवीत् ।
अहोऽस्म्यशुचितां प्राप्तः किमिदं क्रियते त्वया । कथयस्व भयं त्यक्त्वा याथातथ्यमिदं मम । ८५
तस्य कर्णस्तदाचष्ट कृमिणा परिभक्षणं । ददर्श रामस्तं चापि कृमिं शूकरसन्निभं ।
अष्टपादं तीक्ष्णदंष्ट्रं सूचीभिरिव संवृतं । रोमभिः सन्निरुद्धाङ्गमलर्कं नाम नामतः ।
स दृष्टमात्रो रामेण कृमिः प्राणानवासृजत् । तस्मिन्नेवासृजि क्लिन्नस्तदद्भुतमिवाभवत् ।
ततोऽन्तरीक्षे ददृशे विश्वरूपः करालवान् । राक्षसो लोहितग्रीवः कृष्णाङ्गो मेघवाहनः ।
स रामं प्राञ्जलिर्भूत्वा बभाषे पूर्णमानसः । स्वस्ति ते भृगुशार्दूल गमिष्यामि यथागतं ।
मोक्षितो नरकादस्माद्भवता मुनिसत्तम । भद्रञ्च तेऽस्तु वन्दे त्वां प्रियं मे भवता कृतं ।
तमुवाच महाबाहुर्जामदग्न्यः प्रतापवान् । कस्त्वं कस्माच्च नरकं प्रतिपन्नो ब्रवीहि तत् ।
सोऽब्रवीदहमासं प्राग्दंशो नाम महासुरः । पुरा देवयुगे तात भृगोस्तुल्यवया इव ।
सोऽहं भृगोः सुदयितां भार्य्यामपहरं बलात् । महर्षेरभिशापेन कृमीभूतोऽपतं भुवि ।
अब्रवीद्धि स मां क्रोधात्तव पूर्व्वपितामहः । मूत्रश्लेष्माशनः पाप निरयं प्रतिपत्स्यसे । ९५
शापस्यान्तो भवेद्ब्रह्मन्नित्येवं तमथाब्रुवं । भविता भार्गवाद्रामादिति मामब्रवीद्भृगुः ।
सोऽहमेतां गतिं प्राप्तो यथा ह्यकुशलस्तथा । त्वया साधो समागम्य विमुक्तः पापयोनितः ।
एवमुक्त्वा नमस्कृत्य ययौ रामं महासुरः । रामः कर्णञ्च सक्रोधमिदं वचनमब्रवीत् ।
अतिदुःखमिदं मूढ न जातु ब्राह्मणः सहेत् । क्षत्त्रियस्येव ते धैर्य्यं कामया सत्यमुच्यतां ।
तमुवाच ततः कर्णः शापभीतः प्रसादयन् । ब्रह्मक्षत्त्रान्तरे जातं सूतं मां विद्धि भार्गव । १००
राधेयः कर्ण इति मां प्रवदन्ति जना भुवि । प्रसादं कुरु मे ब्रह्मन्नस्त्रलुब्धस्य भार्गव ।
पिता गुरुर्न सन्देहो वेदविद्याप्रदः प्रभुः । अतो भार्गव इत्युक्तं मया गोत्रं तवान्तिके ।
तमुवाच भृगुश्रेष्ठः सरोषः प्रदहन्निव । भूमौ निपतितं दीनं वेपमानं कृताञ्जलिं ।
यस्मान्मिथ्योपचरितो अस्त्रलोभादिह त्वया । तस्मादेतन्न ते मूढ ब्रह्मास्त्रं प्रतिभास्यति ।
अन्यत्र वधकालात्ते सदृशेन समेयुषः । अब्राह्मणे न हि ब्रह्म ध्रुवं तिष्ठेत्कदाचन । १०५
गच्छेदानीं न ते स्थानमनृतस्येह विद्यते । न त्वया सदृशो युद्धे क्षत्त्रियो भविता युधि ।

१   १ म

एवमुक्तः स रामेण न्यायेनोपजगाम ह । दुर्य्योधनमुपागम्य कृतास्त्रोऽस्मीति चाब्रवीत् ।

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि कर्णस्यास्त्रप्राप्तौ तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ नारद उवाच ॥ कर्णस्तु समवाप्यैवं अस्त्रं भार्गवनन्दनात् । दुर्य्योधनेन सहितो मुमुदे भरतर्षभ ।
ततः कदाचिद्राजानः समाजग्मुः स्वयम्बरे । कलिङ्गविषये राजन् राज्ञश्चित्राङ्गदस्य च ।
श्रीमद्राजपुरं नाम नगरं तत्र भारत । राजानः शतशस्तत्र कन्यार्थं समुपागमन् । ११०
श्रुत्वा दुर्य्योधनस्तत्र समेतान् सर्व्वपार्थिवान् । रथेन काञ्चनाङ्गेन कर्णेन सहितो ययौ ।
ततः स्वयम्बरे तस्मिन् सम्प्रवृत्ते महोत्सवे । समापेतुर्नृपतयः कन्यार्थे नृपसत्तम ।
शिशुपालो जरासन्धो भीष्मको वक्र एव च । कपोतरोमा नीलश्च रुक्मी च दृढविक्रमः ।
शृगालश्च महाराजः स्त्रीराज्याधिपतिश्च यः । अशोकः शतधन्वा च भोजो वीरश्च नामतः ।
एतेऽप्यन्ये च बहवो दक्षिणां दिशमाश्रिताः । म्लेच्छाचार्य्याश्च राजानः प्राच्योदीच्याश्च भारत । ११५
काञ्चनाङ्गदिनः सर्व्वे शुद्धजाम्बूनदप्रभाः । सर्व्वे भास्वरदेहाश्च व्याघ्रा इव बलोत्कटाः ।
ततः समुपविष्टेषु तेषु राजसु भारत । विवेश रङ्गं सा कन्या धात्रीवर्षवरान्विता ।
ततः संश्राव्यमाणेषु राज्ञां नामसु भारत । अत्यक्रामद्धार्त्तराष्ट्रं सा कन्या वरवर्णिनी ।
दुर्य्योधनस्तु कौरव्यो नामर्षयत लङ्घनं । प्रत्यषेधच्च तां कन्यामसत्कृत्य नराधिपान् ।
स वीर्य्यमदमत्तत्वाद्भीष्मद्रोणावुपाश्रितः । रथमारोप्य तां कन्यामाजहार नराधिपः । १२०
तमन्वयाद्रथी खड्गी बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् । कर्णः शस्त्रभृतां श्रेष्ठः पृष्ठतः पुरुषर्षभ ।
ततो विमर्द्दः सुमहान् राज्ञामासीद्युयुत्सतां । सन्नह्यतां तनुत्राणि रथान् योजयतामपि ।
तेऽभ्यधावन्त सक्रोधाः कर्णदुर्य्योधनावुभौ । शरवर्षाणि मुञ्चन्तो मेघाः पर्व्वतयोरिव ।
कर्णस्तेषामापततामेकैकेन शरेण ह । धनूंषि च शरांश्चान्यान्पातयामास भूतले ।
ततो विधनुषः कांश्चित्कांश्चिदुद्यतकार्मुकान् । कांश्चिदुद्वहतो बाणान् रथशक्तिगदास्तथा । १२५
लाघवादाकुलीकृत्य कर्णः प्रहरतां वरः । हतसूतांश्च भूयिष्ठान् स विजिग्ये नराधिपान् ।
ते स्वयं वाहयन्तोऽश्वान् याहि याहीति वादिनः । व्यपेयुस्ते रणं हित्वा राजानो भग्नमानसाः ।
दुर्य्योधनस्तु कर्णेन पाल्यमानोऽभ्ययात्तदा । हृष्टः कन्यामुपादाय नगरं नागसाह्वयं ।

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि दुर्य्योधनस्य स्वयम्बर कन्याहरणे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ नारद उवाच ॥ आविष्कृतबलं कर्णं श्रुत्वा राजा स मागधः । आह्वयद्द्वैरथेनाजौ जरासन्धो महीपतिः ।
तयोः समभवद्युद्धं दिव्यास्त्रविदुषोर्द्वयोः । युधि नानाप्रहरणैरन्योन्यमभिवर्षतोः । १२०
क्षीणबाणौ विधनुषौ भग्नखड्गौ महीं गतौ । बाहुभिः समसज्जेतामुभावपि बलान्वितौ ।
बाहुकण्टकयुद्धेन तस्य कर्णोऽथ युध्यतः । बिभेद सन्धिं देहस्य जरया श्लेषितस्य हि ।
स विकारं शरीरस्य दृष्ट्वा नृपतिरात्मनः । प्रीतोऽस्मीत्यब्रवीत्कर्णं वैरमुत्सृज्य भारत ।

प्रीत्या ददौ स कर्णाय मालिनीं नगरीमथ । अङ्गेषु नरशार्दूल स राजासीत् सपत्नजित् ।
पालयामास चम्पाञ्च कर्णः परबलार्द्दनः । दुर्य्योधनस्यानुमते तवापि विदितं तथा । १३५
एवं शस्त्रप्रतापेन प्रथितः सोऽभवत् क्षितौ । त्वद्धितार्थं सुरेन्द्रेण भिक्षितो वर्म्मकुण्डले ।
स दिव्ये सहजे प्रादात् कुण्डले परमार्च्चिते । सहजं कवचं चापि मोहितो देवमायया ।
विमुक्तः कुण्डलाभ्याञ्च सहजेन च वर्म्मणा । निहतो विजयेनाजौ वासुदेवस्य पश्यतः ।
ब्राह्मणस्यापि शापेन रामस्य च महात्मनः । कुन्त्याश्च वरदानेन मायया च शतक्रतोः ।
भीष्मावमानात् संख्यायां रथस्यार्द्धानुकीर्त्तनात् । शल्यात्तेजोवधाच्चापि वासुदेवनयेन च । १४०
रुद्रस्य देवराजस्य यमस्य वरुणस्य च । कुवेरद्रोणयोश्चैव कृपस्य च महात्मनः ।
अस्त्राणि दिव्यान्यादाय युद्धे गाण्डीवधन्वना । हतो वैकर्त्तनः कर्णो दिवाकरसमद्युतिः ।
एवं शप्तस्तव भ्राता बहुभिश्चापि वञ्चितः । न शोच्यः स नरव्याघ्रो युद्धे हि निधनं गतः ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि कर्णशौर्य्यकथने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतावदुक्त्वा देवर्षिर्व्विरराम स नारदः । युधिष्ठिरस्तु राजर्षिर्द्दध्यौ शोकपरिप्लुतः ।
तन्दीनमनसं शूरं शोकोपहतमातुरं । निःश्वसन्तं यथा नागं पर्य्यश्रुनयनं तथा । १४५
कुन्ती शोकपरीताङ्गी दुःखोपहतचेतना । अब्रवीन्मधुराभाषा काले वचनमर्थवत् ।
युधिष्ठिर महाबाहो नैनं शोचितुमर्हसि । जहि शोकं महाप्राज्ञ शृणु चेदं वचो मम ।
यतितः स मया पूर्व्वं भ्रात्र्यं ज्ञापयितुं तव । भास्करेण च देवेन पित्रा धर्म्मभृतां वर ।
यद्वाच्यं हितकामेन सुहृदा हितमिच्छता । तथा दिवाकरेणोक्तः स्वप्नान्ते मम चाग्रतः ।
न चैनमशकन्नानुरहं वा स्नेहकारणैः । पुरा प्रत्यनुनेतुं वा गन्तुं वाऽप्येकतां त्वया । १५०
ततः कालपरीतः स वैरस्योद्धरणे रतः । प्रतीपकारी युष्माकमिति चोपेक्षितो मया ।
इत्युक्तो धर्म्मराजस्तु मात्रा बाष्पाकुलेक्षणः । उवाच वाक्यं धर्म्मात्मा शोकव्याकुलचेतनः ।
भवत्या गूढमन्त्रत्वात् पीडितोऽस्मीत्युवाच तां । शशाप च महातेजाः सर्व्वलोकेषु योषितः ।
न गुह्यं धारयिष्यन्तीत्येवं दुःखसमन्वितः । स राजा पुत्त्रपौत्त्राणां सम्बन्धिसुहृदां तथा ।
स्मरन्नुद्विग्नहृदयो बभूवोद्विग्नचेतनः । ततः शोकपरीतात्मा सधूम इव पावकः । १५५
निर्व्वेदमगमद्धीमान् राजा सन्तापपीडितः ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि स्त्रीशापे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युधिष्ठिरस्तु धर्म्मात्मा शोकव्याकुलचेतनः । शुशोच दुःखसन्तप्तः स्मृत्वा कर्णं महारथं ।
आविष्टो दुःखशोकाभ्यां निःश्वसंश्च पुनः पुनः । दृष्ट्वाऽर्ज्जुनमुवाचेदं वचनं शोककर्षितः ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यद्भैक्ष्यमाचरिष्यामो वृष्ण्यन्धकपुरे वयं । ज्ञातीन् निष्पुरुषान् कृत्वा नेमां प्राप्स्याम दुर्गतिं ।
अमित्रा नः समृद्धार्था वृत्तार्थाः कुरवः कृताः । आत्मानमात्मना हत्वा किं धर्म्मफलमाप्नुमः । १६०
धिगस्तु क्षात्त्रमाचारं धिगस्तु बलपौरुषं । धिगमर्षं येनेमामापदं गमिता वयं ।

साधु क्षमा दमः शौचं सवैराग्यं ह्यमत्सरः । अहिंसा सत्यवचनं नित्यानि वनचारिणां ।
वयं तु लोभान्मोहाच्च दम्भं मानं च संश्रिताः । इमामवस्थामापन्ना राज्यलाभबुभुक्षया ।
त्रैलोक्यस्यापि राज्येन नास्मान् कश्चित्प्रहर्षयेत् । बान्धवान्निहतान्दृष्ट्वा पृथिव्यां विजयैषिणः ।
ते वयं पृथिवीहेतोरवध्यान् पृथिवीश्वरान् । सम्परित्यज्य जीवामो हीनार्था हतबान्धवाः । १६५
आमिषे गृद्ध्यमानानामशुभं नः शुनामिव । आमिषं चैव नो हीष्टमामिषस्य विवर्ज्जनं ।
न पृथिव्या सकलया न हिरण्यस्य राशिभिः । न गवाश्वेन सर्व्वेण ते त्याज्या य इमे हताः ।
काममन्युपरीतास्ते क्रोधहर्षसमन्विताः । मृत्युयानं समारुह्य गता वैवस्वतक्षयं ।
बहुकल्याणसंयुक्तानिच्छन्ति पितरः सुतान् । तपसा ब्रह्मचर्य्येण सत्येन च तितिक्षया ।
उपवासैस्तथेज्याभिर्व्रतकौतुकमङ्गलैः । लभन्ते मातरो गर्भांस्तान्मासान्दश बिभ्रति । १७०
यदि स्वस्ति प्रजायन्ते जाता जीवन्ति वा यदि । सम्भाविता जातबलास्ते दद्युर्यदि नः सुखं ।
इह चाऽमुत्र वा चेति कृपणाः फलहेतुकाः । तासामयं समारम्भो निर्वृत्तः केवलोऽफलः ।
यदासां निहताः पुत्रा युवानो मृष्टकुण्डलाः । अभुक्त्वा पार्थिवान् भोगान् ऋणान्यनपहाय च ।
पितृभ्यो देवताभ्यश्च गता वैवस्वतक्षयं । यदैषामम्बपितरौ जातकामावुभावपि ।
सञ्जातबलरूपेषु तदैव निहता नृपाः । संयुक्ताः काममन्युभ्यां क्रोधहर्षासमञ्जसः । १७५
न ते जन्मफलं किञ्चिद्भोक्तारो जातु कर्हिचित् । पाञ्चालानां कुरूणाञ्च हता एव हि ते हताः ।
न चेत्सर्व्वानयं लोकान् प्रपश्येत स्वकर्म्मणा । वयमेवास्य लोकस्य विनाशे कारणं स्मृताः ।
धृतराष्ट्रस्य पुत्रेषु तत् सर्व्वं प्रतिपत्स्यति । सदैव निकृतिप्रज्ञो द्वेष्टा मायोपजीवनः ।
मिथ्यावृत्तस्य सततमस्मास्वनपकारिषु । न सकामा वयं ते च न चास्माभिर्न तैर्ज्जितं ।
न तैर्भुक्तेयमवनिर्न्न नार्य्यो गीतवादितं । नामात्यसुहृदां वाक्यं न च श्रुतवतां श्रुतं । १८०
न रत्नानि परार्द्ध्यानि न भूर्न्न द्रविणागमः । अस्मद्द्वेषेण सन्तप्तः सुखं नस्तेषु विन्दति ।
वृद्धिमस्मासु तां दृष्ट्वा विवर्णो हरिणः कृशः । धृतराष्ट्रश्च नृपतिः सौबलेन निवेदितः ।
तं पितापुत्रगृद्धित्वादनुमेनेऽनये स्थितं । अनवेक्ष्यैव विदुरं गाङ्गेयञ्च महामतिं ।
असंशयं क्षयं राजा यथैवाहं तथा गतः । अनियम्याशुचिं लुब्धं पुत्रं कामवशानुगं ।
पतितो यशसो दीप्तात् घातयित्वा सहोदरान् । इमौ हि वृद्धौ शोकाग्नौ प्रक्षिप्य स सुयोधनः । १८५
अस्मत्प्रद्वेषसन्तप्तः पापबुद्धिः सदैव हि । को हि बन्धुः कुलीनः संस्तथा ब्रूयात्सुहृज्जने ।
यथाऽसावुक्तवान्वाक्यं युयुत्सुः कृष्णसन्निधौ । आत्मनो हि वयं दोषाद्विनष्टाः शाश्वतीः समाः ।
प्रदहन्तो दिशः सर्व्वा भास्करा इव तेजसा । सोऽस्माकं वैरपुरुषो दुर्म्मतिः प्रग्रहं गतः ।
दुर्य्योधनकृते ह्येतत्कुलं नो विनिपातितं । अवध्यानां वधं कृत्वा लोके प्राप्ताः स्म वाच्यतां ।
कुलस्यास्यान्तकरणं दुर्म्मतिं पापकारिणं । राजा राष्ट्रेश्वरं कृत्वा धृतराष्ट्रोऽद्य शोचति । १९०
हताः शूराः कृतं पापं विषयः स्वो विनाशितः । हत्वा नो विगतो मन्युः शोको मां रुन्धयत्ययं ।

धनञ्जय कृतं पापं कल्याणेनोपहन्यते। ख्यापनेनानुतापेन दानेन तपसाऽपि वा।
निवृत्त्या तीर्थगमनात् श्रुतिस्मृतिजपेन वा। त्यागवांस्तु पुनः पापं नालं कर्त्तुमिति श्रुतिः।
त्यागवान् जन्ममरणे नाप्नोतीति श्रुतिर्यदा। प्राप्तवर्त्मा कृतमतिर्ब्रह्म सम्पद्यते तदा।
स धनञ्जय निर्द्वन्द्वो मुनिर्ज्ञानसमन्वितः। वनमामन्त्र्य वः सर्व्वान् गमिष्यामि परन्तप। १९५
न हि कृत्स्नतमो धर्म्मः शक्यः प्राप्तुमिति श्रुतिः। परिग्रहवता तन्मे प्रत्यक्षमरिसूदन।
मया सृष्टं तु पापं हि परिग्रहमभीप्सता। जन्मक्षयनिमित्तञ्च शक्यं प्राप्तुमिति श्रुतिः।
स परिग्रहमुत्सृज्य कृत्स्नं राज्यं तथैव च। गमिष्यामि विनिर्मुक्तो विशोको विज्वरस्तथा।
प्रशाधि त्वमिमामुर्व्वीं क्षेमां निहतकण्टकां। न ममार्थोऽस्ति राज्येन भोगैर्व्वा कुरुसत्तम।
इत्येवमुक्त्वा वचनं धर्म्मराजो युधिष्ठिरः। व्युपारमत तं पार्थः कनीयान् प्रत्यभाषत। २००

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि युधिष्ठिरपरिदेवनायां सप्तमोऽध्यायः॥ ७॥

॥ वैशम्पायन उवाच॥ अथार्ज्जुन उवाचेदमधिक्षिप्त इवाक्षमी। अभिनीततरं वाक्यं दृढवादपराक्रमः।
दर्शयन् स तदात्मानमुग्रमुग्रपराक्रमः। स्मयमानो महातेजाः सृक्किणी परिसंलिहन्।
॥ अर्ज्जुन उवाच॥ अहो दुःखमहो कृच्छ्रमहो वैक्लव्यमुत्तमं। यत्कृत्वाऽमानुषं कर्म्म त्यजेथाः श्रियमुत्तमां।
शत्रून्हत्वा महीं लब्ध्वा स्वधर्म्मेणोपपादितां। एवंविधं कथं सर्व्वं त्यजेथा बुद्धिलाघवात्।
क्लीवस्येह कुतो राज्यं दीर्घसूत्रस्य वा पुनः। किमर्थं च महीपालानवधीः क्रोधमूर्च्छितः। २०५
यो ह्याजिजीविषुर्भैक्ष्यं कर्म्मणा येन केनचित्। समारम्भान् बुभूषेत हतस्वस्तिरकिञ्चनः।
सर्व्वलोकेषु विख्यातो न पुत्रपशुसंहितः। कापालीं नृप पापिष्ठां वृत्तिमासाद्य जीवतः।
सन्त्यज्य राज्यमृद्धं ते लोकोऽयं किं वदिष्यति। सर्व्वारम्भान् परित्यज्य हतस्वस्तिरकिञ्चनः।
कस्मादाशंससे भैक्ष्यं कर्त्तुं प्राकृतवत्प्रभो। अस्मिन्राजकुले जातो जित्वा कृत्स्नां वसुन्धरां।
धर्म्मार्थावखिलौ हित्वा वनं मौर्ख्यात्प्रतिष्ठसे। यदिमानि हवींषीह विमथिष्यन्त्यसाधवः। २१०
भवता विप्रहीणानि प्राप्तं त्वामेव किल्बिषं। आकिञ्चन्यमनाशस्यमिति वै नहुषोऽब्रवीत्।
कृत्वा नृशंसं ह्यधने धिगस्त्वधनतामिह। अश्वस्तनमृषीणां हि विद्यते वेद तद्भवान्।
यन्त्विमं धर्म्ममित्याहुर्धनादेष प्रवर्त्तते। धर्म्मं संहरते तस्य धनं हरति यस्य सः।
ह्रियमाणे धने राजन् वयं कस्य क्षमेमहि। अभिशस्तं प्रपश्यन्ति दरिद्रं पार्श्वतः स्थितं।
दारिद्र्यं पातकं लोके न तच्छंसितुमर्हति। पतितः शोच्यते राजन्निर्द्धनश्चापि शोच्यते। २१५
विशेषं नाधिगच्छामि निर्द्धनस्यावरस्य च। अर्थेभ्यो हि विवृद्धेभ्यः सम्भृतेभ्यस्ततस्ततः।
क्रियाः सर्व्वाः प्रवर्त्तन्ते पर्व्वतेभ्य इवापगाः। अर्थाद्धर्म्मश्च कामश्च स्वर्गश्चैव नराधिप।
प्राणयात्राऽपि लोकस्य विनाऽर्थं न प्रसिध्यति। अर्थेनेह विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधसः।
विच्छिद्यन्ते क्रियाः सर्व्वा ग्रीष्मे कुसरितो यथा। यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः।
यस्यार्थाः स पुमान् लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः। अधनेनार्थकामेन नार्थः शक्यो विधित्सता। २२०

अर्थैरर्था निबध्यन्ते गजैरिव महागजाः । धर्म्मः कामश्च हर्षश्च धृतिः क्रोधः श्रुतं मदः । २२५
अर्थादेतानि सर्व्वाणि प्रवर्त्तन्ते नराधिप । धनात्कुलं प्रभवति धनाद्धर्म्मः प्रवर्द्धते ।
नाधनस्यास्त्ययं लोको न परः पुरुषोत्तम । नाधनो धर्म्मकृत्यानि यथावदनुतिष्ठति ।
धनाद्धर्म्मः प्रभवति शैलादभि नदी यथा । यः कृशाश्वः कृशगवः कृशभृत्यः कृशातिथिः ।
स वै राजन् कृशो नाम न शरीरकृशः कृशः । अवेक्षस्व यथान्यायं पश्य देवासुरं यथा ।
राजन् किमन्यज्ज्ञातीनां वधादृध्यन्ति देवताः । न चेद्धर्त्तव्यमन्यस्य कथं तद्धर्म्ममारभेत् । २३०
एतावानेव वेदेषु निश्चयः कविभिः कृतः । अध्येतव्या त्रयी नित्यं भवितव्यं विपश्चिता ।
सर्व्वथा धनमाहार्य्यं यष्टव्यं चापि यत्नतः । द्रोहाद्देवैरवाप्तानि दिवि स्थानानि सर्व्वशः ।
द्रोहात्किमन्यज्ज्ञातीनां गृध्यन्ते येन देवताः । इति देवा व्यवसिता वेदवादाश्च शाश्वताः ।
अधीयतेऽध्यापयन्ति यजन्ते याजयन्ति च । कृत्स्नं तदेव तच्छ्रेयो यदप्याददतेऽन्यतः ।
न पश्यामोऽनपकृतं धनं किञ्चित्कचिद्वयं । एवमेव हि राजानो जयन्ति पृथिवीमिमां । २३५
जित्वा ममेयं ब्रुवते पुत्त्रा इव पितुर्द्धनं । राजर्षयोऽपि ते स्वर्गा धर्म्मो ह्येषां निरुच्यते ।
यथैव पूर्णादुदधेः स्यन्दन्त्यापो दिशो दश । एवं राजकुलाद्वित्तं पृथिवीं प्रति तिष्ठति ।
आसीदियं दिलीपस्य नृगस्य नहुषस्य च । अम्बरीषस्य मान्धातुः पृथिवी सा त्वयि स्थिता ।
स त्वां द्रव्यमयो यज्ञः सम्प्राप्तः सर्व्वदक्षिणः । तस्मिन्न यजसे राजन् प्राप्तस्त्वं राज्यकिल्विषं ।
येषां राजाऽश्वमेधेन यजते दक्षिणावता । उपेत्य तस्यावभृथं पूताः सर्व्वे भवन्ति ते । २४०
विश्वरूपो महादेवः सर्व्वमेधे महामखे । जुहाव सर्व्वभूतानि तथैवात्मानमात्मना ।
शाश्वतोऽयं भूतिपथो नास्यान्तमनुशुश्रुम । महान् दाशरथः पन्था मा राजन् कुपथं गमः ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि अर्ज्जुनवाक्ये अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ मुहूर्त्तं तावदेकाग्रो मनः श्रोत्रेऽन्तरात्मनि । धारयस्वेति तच्छ्रुत्वा रोचेत वचनं मम ।
साधुगम्यमहं मार्गं न जातु त्वत्कृते पुनः । गच्छेयं तं गमिष्यामि हित्वा ग्राम्यसुखान्युत ।
क्षेम्यश्चैकाकिना गम्यः पन्थाः कोऽस्तीति पृच्छ मां । अथवा नेच्छसि प्रष्टुमपृच्छन्नपि मे शृणु । २४५
हित्वा ग्राम्यसुखाचारं तप्यमानो महत्तपः । अरण्ये फलमूलाशी चरिष्यामि मृगैः सह ।
जुह्वानोऽग्निं यथाकालमुभौ कालावुपस्पृशन् । कृशः परिमिताहारश्चर्म्मचीरजटाधरः ।
शीतवातातपसहः क्षुत्पिपासाश्रमक्षमः । तपसा विधिदृष्टेन शरीरमुपशोषयन् ।
मनःकर्णसुखा नित्यं शृण्वन्नुच्चावचा गिरः । मुदितानामरण्येषु वसतां मृगपक्षिणां ।
आजिघ्रन्पेशलान् गन्धान् फुल्लानां वृक्षवीरुधां । नानारूपान्वने पश्यन् रमणीयान्वनौकसः । २५०
वानप्रस्थजनस्यापि दर्शनं कुलवासिनां । नाप्रियाण्याचरिष्यामि किं पुनर्ग्रामवासिनां ।
एकान्तशीली विमृशन् पक्वापक्वेन वर्त्तयन् । पितॄन्देवांश्च वन्येन वाग्भिरद्भिश्च तर्पयन् ।
एवमारण्यशास्त्राणामुग्रमुग्रतरं विधिं । सेवमानः प्रतीक्षिष्ये देहस्यास्य समापनं ।

अथ वैकोऽहमेकाहमेकैकस्मिन्वनस्पतौ । चरन् भैक्षं मुनिर्मुण्डः क्षपयिष्ये कलेवरं ।
पांशुभिः समभिच्छन्नः शून्यागारप्रतिश्रयः । वृक्षमूलनिकेतो वा त्यक्तसर्व्वप्रियाप्रियः । ११५
न शोचन्न प्रहृष्यंश्च तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः । निराशीर्निर्म्ममो भूत्वा निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ।
आत्मारामः प्रसन्नात्मा जडान्धबधिराकृतिः । अकुर्व्वाणः परैः काञ्चित्संविदं जातु कैरपि ।
जङ्गमाजङ्गमान् सर्व्वानविहिंसंश्चतुर्व्विधान् । प्रजाः सर्व्वाः स्वधर्म्मस्थाः समः प्राणभृतः प्रति ।
न चाप्यवहसन् कञ्चिन्न कुर्व्वन् भ्रुकुटीः क्वचित् । प्रसन्नवदनो नित्यं सर्व्वेन्द्रियसुसंयतः ।
अपृच्छन् कस्यचिन्मार्गं प्रव्रजन्नेव केनचित् । नादेशं न दिशं काञ्चिद्गन्तुमिच्छन्विशेषतः । १२०
गमने निरपेक्षश्च पश्चादनवलोकयन् । ऋजुः प्रणिहितो गच्छंस्त्रसस्थावरवर्ज्जकः ।
स्वभावस्तु प्रयात्यग्रे प्रभवन्त्यशनान्यपि । द्वन्द्वानि च विरुद्धानि तानि सर्व्वाण्यचिन्तयन् ।
अल्पं वा स्वादु भोज्यं वा पूर्व्वालाभेन जातुचित् । अन्येष्वपि चरन् लाभमलाभे सप्त पूरयन् ।
विधूमे न्यस्तमुषले व्यङ्गारे भुक्तवज्जने । अतीतपात्रसञ्चारे काले विगतभिक्षुके ।
एककालं चरन् भैक्षं त्रीनथ द्वे च पञ्च वा । स्पृहापाशं विमुच्याहं चरिष्यामि महीमिमां । १२५
अलाभे सति वा लाभे समदर्शी महातपाः । न जिजीविषुवत्किञ्चिन्न मुमूर्षुवदाचरन् ।
जीवितं मरणञ्चैव नाभिनन्दन्न च द्विषन् । वास्यैकं तक्षतो बाहुं चन्दनेनैकमुक्षतः ।
नाकल्याणं न कल्याणं चिन्तयन्नुभयोस्तयोः । याः काश्चिज्जीवता शक्याः कर्त्तुमभ्युदयक्रियाः ।
सर्व्वास्ताः समभित्यज्य निमेषादिव्यवस्थितः । तेषु नित्यमसक्तश्च त्यक्तसर्व्वेन्द्रियक्रियः ।
अपरित्यक्तसङ्कल्पः सुनिर्णिक्तात्मकल्मषः । विमुक्तः सर्व्वसङ्गेभ्यो व्यतीतः सर्व्ववागुराः । १३०
न वशे कस्य चित्तिष्ठन् सधर्म्मा मातरिश्वनः । वीतरागश्चरन्नेवं तुष्टिं प्राप्स्यामि शाश्वतीं ।
तृष्णया हि महत्पापमज्ञानादस्मि कारितः । कुशलाकुशलान्येके कृत्वा कर्म्माणि मानवाः ।
कार्य्यकारणसंश्लिष्टं स्वजनं नाम बिभ्रति । आयुषोऽन्ते प्रहायेदं क्षीणप्राणं कलेवरं ।
प्रतिगृह्णाति तत्पापं कर्त्तुः कर्म्मफलं हि तत् । एवं संसारचक्रेऽस्मिन् व्याविद्धे रथचक्रवत् ।
समेति भूतग्रामोऽयं भूतग्रामेण कार्य्यवान् । जन्ममृत्युजराव्याधिवेदनाभिरभिद्रुतं ।
अपारमिव चास्वस्थं संसारं त्यजतः सुखं । दिवः पतत्सु देवेषु स्थानेभ्यश्च महर्षिषु ।
को हि नाम भवेनार्थी भवेत्कारणतत्त्ववित् । कृत्वा हि विविधं कर्म्म तत्तद्विविधलक्षणं ।
पार्थिवैर्नृपतिः स्वल्पैः कारणैरेव बध्यते । तस्मात्प्रज्ञामृतमिदं चिरान्मां प्रत्युपस्थितं ।
तत्प्राप्य प्रार्थये स्थानमव्ययं शाश्वतं ध्रुवं । एतया सततं धृत्या चरन्नेवंप्रकारया । १३५
जन्ममृत्युजराव्याधिवेदनाभिरभिद्रुतं । देहं संस्थापयिष्यामि निर्भयं मार्गमास्थितः ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि युधिष्ठिरवाक्ये नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
॥ भीमसेन उवाच ॥ श्रोत्रियस्येव ते राजन् मन्दकस्याविपश्चितः । अनुवाकहता बुद्धिर्नैषा तत्त्वार्थदर्शिनी ।
आलस्ये कृतचित्तस्य राजधर्म्मानसूयतः । विनाशे धार्त्तराष्ट्राणां किं फलं भरतर्षभ ।

क्षमाऽनुकम्पा कारुण्यमानृशंस्यं न विद्यते। क्षात्त्रमाचरतो मार्गमपि बन्धोस्त्वदन्तरे।
यद्येमां भवतो बुद्धिं विद्याम वयमीदृशीं। शस्त्रं नैव ग्रहीष्यामो न वधिष्याम कञ्चन। १८०
भैक्ष्यमेवाचरिष्याम शरीरस्याविमोक्षणात्। न चेदं दारुणं युद्धमभविष्यन्महीक्षितां।
प्राणस्यान्नमिदं सर्व्वमिति वै कवयो विदुः। स्थावरं जङ्गमश्चैव सर्व्वं प्राणस्य भोजनं।
आददानस्य चेद्राज्यं ये केचित्परिपन्थिनः। हन्तव्यास्त इति प्राज्ञाः क्षत्त्रधर्म्मविदो विदुः।
ते सदोषा हतास्माभीराज्यस्य परिपन्थिनः। तान् हत्वा भुङ्क्ष्व धर्म्मेण युधिष्ठिर महीमिमां।
यथा हि पुरुषः खात्वा कूपमप्राप्य चोदकं। पङ्कदिग्धो निवर्त्तेत कर्म्मेदं नस्तथोपमं। १८५
यथारुह्य महावृक्षमपहृत्य ततो मधु। अप्राप्य निधनं गच्छेत्कर्म्मेदं नस्तथोपमं।
यथा महान्तमध्वानमाशया पुरुषो व्रजन्। स निराशो निवर्त्तेत कर्म्मैतन्नस्तथोपमं।
यथा शत्रून् घातयित्वा पुरुषः कुरुनन्दन। आत्मानं घातयेत्पश्चात्कर्म्मेदं नस्तथाविधं।
यथाऽन्नं क्षुधितो लब्ध्वा न भुञ्जीयाद्यदृच्छया। कामी च कामिनीं लब्ध्वा कर्म्मेदं नस्तथोपमं।
वयमेवात्र गर्ह्या हि यद्वयं मन्दचेतसं। त्वां राजन्ननुगच्छामो ज्येष्ठोऽयमिति भारत। १९०
वयं हि बाहुबलिनः कृतविद्या मनस्विनः। क्लीवस्य वाक्ये तिष्ठामो यथैवाशक्तयस्तथा।
अगतीकगतीनस्मान्नष्टार्थानर्थसिद्धये। कथं वै नानुपश्येयुर्जनाः पश्यत यादृशं।
आपत्काले हि संन्यासः कर्त्तव्य इति शिष्यते। जरयाऽभिपरीतेन शत्रुभिर्व्यंसितेन वा।
तस्मादिह कृतप्रज्ञास्त्यागं न परिचक्षते। धर्म्मव्यतिक्रमञ्चैव मन्यन्ते सूक्ष्मदर्शिनः।
कथं तस्मात्समुत्पन्नास्तन्निष्ठास्तदुपाश्रयाः। तदेव निन्दां भाषेयुर्धाता तत्र न गर्ह्यते। १९५
श्रिया विहीनैरधनैर्नास्तिकैः सम्प्रवर्त्तितं। वेदवादस्य विज्ञानं सत्याभासमिवानृतं।
शक्यन्तु मौण्ड्यमास्थाय बिभ्रतात्मानमात्मना। धर्म्मच्छद्म समास्थाय च्यवितुं न तु जीवितुं।
शक्यं पुनररण्येषु सुखमेकेन जीवितुं। अबिभ्रता पुत्त्रपौत्त्रान्देवर्षीनतिथीन्पितॄन्।
नेमे मृगाः स्वर्गजितो न वराहा न पक्षिणः। तथाऽन्येन प्रकारेण पुण्यमाहुर्न ते जनाः।
यदि संन्यासतः सिद्धिं राजन् कश्चिदवाप्नुयात्। पर्व्वताश्च द्रुमाश्चैव क्षिप्रं सिद्धिमवाप्नुयुः। २००
एते हि नित्यसंन्यासा दृश्यन्ते निरुपद्रवाः। अपरिग्रहवन्तश्च सततं ब्रह्मचारिणः।
अथ चेदात्मभाग्येषु नान्येषां सिद्धिमश्नुते। तस्मात्कर्म्मैव कर्त्तव्यं नास्ति सिद्धिरकर्म्मणः।
औदकाः सृष्टयश्चैव जन्तवः सिद्धिमाप्नुयुः। येषामात्मैव भर्त्तव्यो नान्यः कश्चन विद्यते।
अवेक्षस्व यथा स्वैः स्वैः कर्म्मभिर्व्यापृतं जगत्। तस्मात्कर्म्मैव कर्त्तव्यं नास्ति सिद्धिरकर्म्मणः।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि भीमसेनवाक्ये दशमोऽध्यायः॥ १०॥
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं। तापसैः सह संवादं शक्रस्य भरतर्षभ। २०५
केचिद्गृहान् परित्यज्य वनमभ्यागमन्द्विजाः। अजातश्मश्रवो मन्दाः कुले जाताः प्रवव्रजुः।
धर्म्मोऽयमिति मन्वानाः समृद्धा ब्रह्मचारिणः। त्यक्त्वा भ्रातॄन् पितॄंश्चैव तानिन्द्रोऽन्वकृपायत।

तानाबभाषे भगवान्पक्षी भूत्वा हिरण्मयः। सुदुष्करं मनुष्यैश्च यत्कृतं विघसाशिभिः।
पुण्यं भवति कर्म्मेदं प्रशस्तश्चैव जीवितं। सिद्धार्थास्ते गतिं मुख्यां प्राप्ता धर्म्मपरायणाः।
॥ ऋषय ऊचुः ॥ अहो बताऽयं शकुनिर्व्विघसाशान् प्रशंसति। अस्मान्नूनमयं शास्ति वयं च विघसाशिनः। ३९०
॥ शकुनिरुवाच ॥ नाहं युष्मान् प्रशंसामि पङ्कदिग्धान् रजस्वलान्। उच्छिष्टभोजिनो मन्दाश्चै वो विघसाशिनः।
॥ ऋषय ऊचुः ॥ इदं श्रेयः परमिति वयमेवाभ्युपास्महे। शकुने ब्रूहि यच्छ्रेयो भृशं वै श्रद्दधामहे।
॥ शकुनिरुवाच ॥ यदि मां नाभिशङ्कध्वं विभज्यात्मानमात्मना। ततोऽहं वः प्रवक्ष्यामि याथातथ्यं हितं वचः।
॥ ऋषय ऊचुः ॥ शृणुमस्ते वचस्तात पन्थानो विदितास्तव। नियोगे चैव धर्म्मात्मन् स्थातुमिच्छाम शाधि नः।
॥ शकुनिरुवाच ॥ चतुष्पदां गौः प्रवरा लोहानां काञ्चनं वरं। शब्दानां प्रवरो मन्त्रो ब्राह्मणो द्विपदां वरः। ३९५
मन्त्रोऽयं जातकर्म्मादिर्ब्राह्मणस्य विधीयते। जीवतोऽपि यथाकालं श्मशाननिधनादिभिः।
कर्म्माणि वैदिकान्यस्य स्वर्ग्यः पन्थाः स्त्वनुत्तमः। कथं मे सर्व्वकर्म्माणि मन्त्रसिद्धानि चक्रिरे।
आत्मानं दृढवादीति तथा सिद्धिरिहेष्यते। मासार्द्धमासा ऋतव आदित्यशशितारकं।
ईहन्ते सर्व्वभूतानि तदिदं कर्म्मसंज्ञितं। सिद्धिक्षेत्रमिदं पुण्यमयमेवाश्रमो महान्।
अथ ये कर्म्मनिन्दातो मनुष्याः कापथं गताः। मूढानामर्थहीनानां तेषामेनस्तु विद्यते। ४००
देववंशान्पितृवंशान् ब्रह्मवंशांश्च शाश्वतान्। सन्त्यज्य मूढा वर्त्तन्ते ततो यान्त्यश्रुतीपथं।
एतद्वोऽस्तु तपो युक्तं ददामीत्यृषिचोदितं। तस्मात्तत्तद्व्यवस्थानं तपस्वितप उच्यते।
देववंशान् ब्रह्मवंशान्पितृवंशांश्च शाश्वतान्। संविभज्य गुरोश्चर्य्यां तद्वै दुष्करमुच्यते।
देवा वै दुष्करं कृत्वा विभूतिं परमां गताः। तस्माद्गार्हस्थ्यमुद्वोढुं दुष्करं प्रब्रवीमि वः।
तपः श्रेष्ठं प्रजानां वै मूलमेतन्न संशयः। कुटुम्बविधिनाऽनेन यस्मिन् सर्व्वं प्रतिष्ठितं। ४०५
एतद्विदुस्तपो विप्रा द्वन्द्वातीता विमत्सराः। तस्माद्व्रतं मध्यमन्तु लोकेषु तप उच्यते।
दुराधर्षपदञ्चैव गच्छन्ति विघसाशिनः। सायम्प्रातर्व्विभज्यान्नं स्वकुटुम्बे यथाविधि।
दत्त्वाऽतिथिभ्यो देवेभ्यः पितृभ्यः स्वजनस्य च। अवशिष्टानि येऽश्नन्ति तानाहुर्व्विघसाशिनः।
तस्मात्स्वधर्म्ममास्थाय सुव्रताः सत्यवादिनः। लोकस्य गुरवो भूत्वा ते भवन्त्यनुपस्कृताः।
त्रिदिवं प्राप्य शक्रस्य स्वर्गलोके विमत्सराः। वसन्ति शाश्वतान्वर्षान् जना दुष्करकारिणः। ४१०
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ ततस्ते तद्वचः श्रुत्वा धर्म्मार्थसहितं हितं। उत्सृज्य नास्तीति गता गार्हस्थ्यं समुपाश्रिताः।
तस्मात्त्वमपि धर्म्मज्ञ धैर्य्यमालम्ब्य शाश्वतं। प्रशाधि पृथिवीं कृत्स्नां हतामित्रां नराधिप।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि ऋषिशकुनिसंवादकथने एकादशोऽध्यायः॥ ११ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अर्ज्जुनस्य वचः श्रुत्वा नकुलो वाक्यमब्रवीत्। राजानमभिसम्प्रेक्ष्य सर्व्वधर्म्मभृताम्वरः।
अनुरुध्य महाप्राज्ञो भ्रातुश्चित्तमरिन्दमः। व्यूढोरस्को महाबाहुस्ताम्रास्यो मितभाषिता।
॥ नकुल उवाच ॥ विशाखयूपे देवानां सर्व्वेषामग्नयश्चिताः। तस्माद्विद्धि महाराज देवाः कर्म्मफले स्थिताः। ४१५
अनास्तिकानां भूतानां प्राणदाः पितरश्च ये। तेऽपि कर्म्मैव कुर्व्वन्ति विधिं सम्प्रेक्ष्य पार्थिव।

वेदवादापविद्धांश्च तान्विद्धि भृशनास्तिकान् । न हि वेदोक्तमुत्सृज्य विप्रः सर्व्वेषु कर्म्मसु ।
वेदयागेन नाकस्य पृष्ठमाप्नोति भारत । अत्याश्रमानयं सर्व्वानित्याहुर्व्वेदनिश्चयाः ।
ब्राह्मणाः श्रुतिसम्पन्नास्तान्निबोध जनाधिप । वित्तानि धर्म्मलब्धानि क्रतुमुख्येष्ववासृजन् ।
कृतात्मा स महाराज स वै त्यागी स्मृतो नरः । अनवेक्ष्य सुखादानं तथैवोर्द्ध्वं प्रतिष्ठितः । ३४०
आत्मत्यागी महाराज स त्यागी तामसः प्रभो । अनिकेतः परिपतन् वृक्षमूलाश्रयो मुनिः ।
अयाचकः सदा योगी स त्यागी पार्थ भिक्षुकः । क्रोधहर्षावनादृत्य पैशुन्यं च विशेषतः ।
विप्रो वेदानधीते यः स त्यागी पार्थ भिक्षुकः । आश्रमांस्तुलया सर्व्वान् धृतानाहुर्म्मनीषिणः ।
एकतश्च त्रयो राजन् गृहस्थाश्रम एकतः । समीक्ष्य तुलया पार्थ कामं स्वर्गञ्च भारत ।
अयं पन्था महर्षीणामियं लोकविदां गतिः । इति यः कुरुते भावं स त्यागी भरतर्षभ । ३४५
न यः परित्यज्य गृहान् वनमेति विमूढवत् । यदा कामान् समीक्षेत धर्म्मवैतंसिको नरः ।
अथैनं मृत्युपाशेन कण्ठे बध्नाति मृत्युराट् । अभिमानकृतं कर्म्म नैतत् फलवदुच्यते ।
त्यागयुक्तं महाराज सर्व्वमेव महाफलं । शमो दमस्तथा धैर्य्यं सत्यं शौचमथार्ज्जवं ।
यज्ञो धृतिश्च धर्म्मश्च नित्यमार्षो विधिः स्मृतः । पितृदेवातिथिकृते समारम्भोऽत्र शस्यते ।
अत्रैव हि महाराज त्रिवर्गः केवलं फलं । एतस्मिन्वर्त्तमानस्य विधावप्रतिषेधिते । ३५०
त्यागिनः प्रसृतस्येह नोच्छित्तिर्व्विद्यते क्वचित । असृजद्धि प्रजा राजन् प्रजापतिरकल्मषः ।
मां यक्ष्यन्तीति धर्म्मात्मा यज्ञैर्व्विविधदक्षिणैः । वीरुधश्चैव वृक्षांश्च यज्ञार्थं वै तथौषधीः ।
पशूंश्चैव तथामेध्यान्यज्ञार्थानि हवींषि च । गृहस्थाश्रमिणस्तच्च यज्ञकर्म्म विरोधकं ।
तस्माद्गार्हस्थ्यमेवेह दुष्करं दुर्लभं तथा । तत्सम्प्राप्य गृहस्था ये पशुधान्यधनान्विताः ।
न यजन्ते महाराज शाश्वतं तेषु किल्बिषं । स्वाध्याययज्ञा ऋषयो ज्ञानयज्ञास्तथाऽपरे । ३५५
अथाऽपरे महायज्ञान् मनसैव वितन्वते । एवंमनःसमाधानं मार्गमातिष्ठतो नृप ।
द्विजातेर्ब्रह्मभूतस्य स्पृहयन्ति दिवौकसः । रत्नानि विचित्राणि संहृतानि ततस्ततः ।
मखेष्वनभिसन्त्यज्य नास्तिक्यमभिजल्पसि । कुटुम्बमास्थिते त्यागं न पश्यामि नराधिप ।
राजसूयाश्वमेधेषु सर्व्वमेधेषु वा पुनः । ये चान्ये क्रतवस्तात ब्राह्मणैरभिपूजिताः ।
तैर्यजस्व महीपाल शक्रो देवपतिर्यथा । राज्ञः प्रमाददोषेण दस्युभिः परिमुष्यतां । ३६०
अशरण्यः प्रजानां यः स राजा कलिरुच्यते । अश्वान् गाश्चैव दासीश्च करेणूश्च स्वलङ्कृताः ।
ग्रामान् जनपदांश्चैव क्षेत्राणि च गृहाणि च । अप्रदाय द्विजातिभ्यो मात्सर्य्याविष्टचेतसः ।
वयं ते राजकलयो भविष्याम विशाम्पते । अदातारोऽशरण्याश्च राजकिल्बिषभागिनः ।
दुःखानामेव भोक्तारो न सुखानां कदाचन । अनिष्ट्वा च महायज्ञैरकृत्वा च पितृस्वधां ।
तीर्थेष्वनभिसंप्लुत्य प्रव्रजिष्यसि चेत्प्रभो । छिन्नाभ्रमिव गन्ताऽसि विलयं मारुतेरितं । ३६५
लोकयोरुभयोर्भ्रष्टो ह्यन्तराले व्यवस्थितः । अन्तर्ब्बहिश्च यत्किञ्चिन्मनोव्यासङ्गकारकं

परित्यज्य भवेत्त्यागी न हित्वा प्रतितिष्ठति। एतस्मिन्वर्त्तमानस्य विधावप्रतिषेधिते।
ब्राह्मणस्य महाराज नोच्छित्तिर्विद्यते क्वचित्।
निहत्य शत्रूंस्तरसा समृद्धान् शक्रो यथा दैत्यबलानि संख्ये। कः पार्थ शोचेन्निरतः स्वधर्म्मे पूर्व्वैः स्मृते पार्थिवशिष्टजुष्टे।
क्षात्रेण धर्म्मेण पराक्रमेण जित्वा महीं मन्त्रविद्भ्यः प्रदाय। नाकस्य पृष्ठेऽसि नरेन्द्र गन्ता न शोचितव्यं भवताऽद्य पार्थ। ३७०
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि नकुलवाक्ये द्वादशोऽध्यायः॥ १२॥
॥ सहदेव उवाच॥ न बाह्यं द्रव्यमुत्सृज्य सिद्धिर्भवति भारत। शारीरं द्रव्यमुत्सृज्य सिद्धिर्भवति वा न वा।
बाह्यद्रव्यविमुक्तस्य शारीरेष्वनुगृध्यतः। यो धर्म्मो यत्सुखं वा स्याद्द्विषतां तत्तथाऽस्तु नः।
शारीरं द्रव्यमुत्सृज्य पृथिवीमनुशासतः। यो धर्म्मो यत्सुखं वा स्यात्सुहृदां तत्तथाऽस्तु नः।
द्व्यक्षरस्तु भवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरं ब्रह्म शाश्वतं। ममेति च भवेन्मृत्युर्न ममेति च शाश्वतं।
ब्रह्ममृत्यू ततो राजन्नात्मन्येव समाश्रितौ। अदृश्यमानौ भूतानि योधयेतामसंशयं। ३७५
अविनाशोऽस्य सत्त्वस्य नियतो यदि भारत। हत्वा शरीरं भूतानां न हिंसा प्रतिपत्स्यते।
अथाऽपि च सहोत्पत्तिः सत्त्वस्य प्रलयस्तथा। नष्टे शरीरे नष्टं स्याद्वृथा च स्यात् क्रियापथः।
तस्मादेकान्तमुत्सृज्य पूर्व्वैः पूर्व्वतरैश्च यः। पन्था निषेवितः सद्भिः स निषेव्यो विजानता।
लब्ध्वाऽपि पृथिवीं कृत्स्नां सहस्थावरजङ्गमां। न भुङ्क्ते यो नृपः सम्यङ्निष्फलं तस्य जीवितं।
अथ वा वसतो राजन्वने वन्येन जीवतः। द्रव्येषु यस्य ममता मृत्योरास्ये स वर्त्तते। ३८०
बाह्याभ्यन्तरञ्च भूतानां स्वभावं पश्य भारत। ये तु पश्यन्ति तद्भूतं मुच्यन्ते ते महाभयात्।
भवान् पिता भवांस्त्राता भवान्भ्राता भवान् गुरुः। दुःखप्रलापानार्त्तस्य तस्मे त्वं क्षन्तुमर्हसि।
तथ्यं वा यदि वाऽतथ्यं यन्मयैतत्प्रभाषितं। तद्विद्धि पृथिवीपाल भक्त्या भरतसत्तम।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि सहदेववाक्ये त्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥
॥ वैशम्पायन उवाच॥ अव्याहरति कौन्तेये धर्म्मराजे युधिष्ठिरे। भ्रातॄणां ब्रुवतां तांस्तान्विविधान्वेदनिश्चयान्।
महाभिजनसम्पन्ना श्रीमत्यायतलोचना। अभ्यभाषत राजेन्द्र द्रौपदी योषितांवरा। ३८५
आसीनमृषभं राज्ञां भ्रातृभिः परिवारितं। सिंहशार्दूलसदृशैर्वारणैरिव यूथपं।
अभिमानवती नित्यं विशेषेण युधिष्ठिरे। लालिता सततं राज्ञा धर्म्मज्ञा धर्म्मदर्शिनी।
आमन्त्र्य विपुलश्रोणी साम्ना परमवल्गुना। भर्त्तारमभिसम्प्रेक्ष्य ततो वचनमब्रवीत्।
॥ द्रौपद्युवाच॥ इमे ते भ्रातरः पार्थ शुष्यन्ते स्तोकका इव। वाश्यमानास्तिष्ठन्ति न चैनानभिनन्दसे।
नन्दयैतान्महाराज मत्तानिव महाद्विपान्। उपपन्नेन वाक्येन सततं दुःखभागिनः।
कथं द्वैतवने राजन्पूर्व्वमुक्त्वा तथा वचः। भ्रातॄनेतान् स्म सहितान् शीतवातातपार्द्दितान्।
वयं दुर्य्योधनं हत्वा मृधे भोक्ष्याम मेदिनीं। सम्पूर्णां सर्व्वकामानामाहवे विजयैषिणः।
विरथांश्च रथान् कृत्वा निहत्य च महागजान्। संस्तीर्य्य च रथैर्भूमिं ससादिभिररिन्दमाः।
यजतां विविधैर्य्यज्ञैः समृद्धैराप्तदक्षिणैः। वनवासकृतं दुःखं भविष्यति सुखाय वः।

इत्येतानेवमुक्त्वा त्वं स्वयं धर्म्मभृतां वर । कथमद्य पुनर्वीर विनिहंसि मनांसि नः । ४९५
न क्लीबो वसुधां भुङ्क्ते न क्लीबो धनमश्नुते । न क्लीबस्य गृहे पुत्रा मत्स्याः पङ्क इवासते ।
नादण्डः क्षत्रियो भाति नादण्डो भूमिमश्नुते । नादण्डस्य प्रजा राज्ञः सुखं विन्दन्ति भारत ।
मित्रता सर्व्वभूतेषु दानमध्ययनं तपः । ब्राह्मणस्यैव धर्म्मः स्यान्न राज्ञो राजसत्तम ।
असतां प्रतिषेधश्च सताञ्च परिपालनं । एष राज्ञां परो धर्म्मः समरे चापलायनं ।
यस्मिन् क्षमा च क्रोधश्च दानादाने भयाभये । निग्रहानुग्रहौ चोभौ स वै धर्म्मविदुच्यते । ५००
न श्रुतेन न दानेन न सान्त्वेन न चेज्यया । त्वयेयं पृथिवी लब्धा न सङ्कोचेन चाप्युत ।
यत्तद्बलममित्राणां तथा वीर समुद्यतं । हस्त्यश्वरथसंपन्नं त्रिभिरङ्गैरनुत्तमं ।
रक्षितं द्रोणकर्णाभ्यामश्वत्थाम्ना कृपेण च । तत्त्वया निहतं वीर तस्माद्भुङ्क्ष्व वसुन्धरां ।
जम्बूद्वीपो महाराज नानाजनपदायुतः । त्वया पुरुषशार्दूल दण्डेन मृदितः प्रभो ।
जम्बूद्वीपेन सदृशः क्रौञ्चद्वीपो नराधिप । अपरेण महामेरोर्दण्डेन मृदितस्त्वया । ५०५
क्रौञ्चद्वीपेन सदृशः शाकद्वीपो नराधिप । पूर्व्वेण च महामेरोर्दण्डेन मृदितस्त्वया ।
उत्तरेण महामेरोः शाकद्वीपेन सम्मितः । भद्राश्वः पुरुषव्याघ्र दण्डेन मृदितस्त्वया ।
द्वीपाश्च सान्तरद्वीपा नानाजनपदाश्रयाः । विगाह्य सागरं वीर दण्डेन मृदितास्त्वया ।
एतान्यप्रतिमेयानि कृत्वा कर्म्माणि भारत । न प्रीयसे महाराज पूज्यमानो द्विजातिभिः ।
स त्वं भ्रातॄनिमान्दृष्ट्वा प्रतिनन्दस्व भारत । ऋषभानिव सम्मत्तान् गजेन्द्रानूर्जितानिव । ५१०
अमरप्रतिमाः सर्व्वे शत्रुसाहाः परन्तपाः । एकोऽपि हि सुखायैषां मम स्यादिति मे मतिः ।
किं पुनः पुरुषव्याघ्र पतयो मे नरर्षभाः । समस्तानीन्द्रियाणीव शरीरस्य विचेष्टने ।
अनृतं माब्रवीच्छ्वश्रूः सर्व्वज्ञा सर्व्वदर्शिनी । युधिष्ठिरस्त्वां पाञ्चालि सुखे धास्यत्यनुत्तमे ।
हत्वा राजसहस्राणि बहून्याशुपराक्रमः । तद्व्यर्थं सम्प्रपश्यामि मोहात्तव जनाधिप ।
येषामुन्मत्तको ज्येष्ठः सर्व्वे तेऽप्यनुचारिणः । तवोन्मादान्महाराज सोन्मादाः सर्व्वपाण्डवाः । ५१५
यदि हि स्युरनुन्मत्ता भ्रातरस्ते नराधिप । बद्ध्वा त्वां नास्तिकैः सार्द्धं प्रशासेयुर्वसुन्धरां ।
कुरुते मूढ एवं हि यः श्रेयो नाधिगच्छति । धूपैरञ्जनयोगैश्च नस्यकर्म्मभिरेव च ।
भेषजैः स चिकित्स्यः स्याद्य उन्मार्गेण गच्छति । साऽहं सर्व्वाधमा लोके स्त्रीणां भरतसत्तम ।
तथा विनाकृता पुत्रैर्याऽहमिच्छामि जीवितुं । एतेषां यतमानानां न मेऽद्य वचनं मृषा ।
त्वं तु सर्व्वां महीं त्यक्त्वा कुरुषे स्वयमापदं । यथास्तां सम्मतौ राज्ञां पृथिव्यां राजसत्तमौ । ५२०
मान्धाता चाम्बरीषश्च तथा राजन्विराजसे । प्रशाधि पृथिवीं देवीं प्रजा धर्म्मेण पालयन् ।
सपर्व्वतवनद्वीपां मा राजन्विमना भव । यजस्व विविधैर्यज्ञैर्युध्यस्वारीन् प्रयच्छ च ।
धनानि भोगान्वासांसि द्विजातिभ्यो नृपोत्तम ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि द्रौपदीवाक्ये चतुर्द्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ याज्ञसेन्या वचः श्रुत्वा पुनरेवार्जुनोऽब्रवीत् । अनुमान्य महाबाहुं ज्येष्ठं भ्रातरमच्युतं ।
॥ अर्जुन उवाच ॥ दण्डः शास्ति प्रजाः सर्व्वा दण्ड एवाभिरक्षति । दण्डः सुप्तेषु जागर्त्ति दण्डं धर्म्मं विदुर्ब्बुधाः । ५२५
धर्म्मं संरक्षते दण्डस्तथैवार्थं जनाधिप । कामं संरक्षते दण्डस्त्रिवर्गो दण्ड उच्यते ।
दण्डेन रक्ष्यते धान्यं धनं दण्डेन रक्ष्यते । एवं विद्वन्नुपादत्स्व भावं पश्यस्व लौकिकं ।
राजदण्डभयादेके पापाः पापं न कुर्व्वते । यमदण्डभयादेके परलोकभयादपि ।
परस्परभयादेके पापाः पापं न कुर्व्वते । एवं सांसिद्धिके लोके सर्व्वं दण्डे प्रतिष्ठितं ।
दण्डस्यैव भयादेके न खादन्ति परस्परं । अन्धे तमसि मज्जेयुर्यदि दण्डो न पालयेत् । ५३०
यस्माद्दान्तान्दमयत्यशिष्टान्दण्डयत्यपि । दमनाद्दण्डनाच्चैव तस्माद्दण्डं विदुर्ब्बुधाः ।
वाचा दण्डो ब्राह्मणानां क्षत्रियाणां भुजार्पणं । दानदण्डाः स्मृता वैश्या निर्द्दण्डः शूद्र उच्यते ।
असंमोहाय मर्त्त्यानामर्थसंरक्षणाय च । मर्य्यादा स्थापिता लोके दण्डसंज्ञा विशाम्पते ।
यत्र श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति सूद्यतः । प्रजास्तत्र न मुह्यन्ति नेता चेत्साधु पश्यति ।
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थश्च भिक्षुकः । दण्डस्यैव भयादेते मनुष्या वर्त्मनि स्थिताः । ५३५
नाभीतो यजते राजन् नाभीतो दातुमिच्छति । नाभीतः पुरुषः कश्चित्समये स्थातुमिच्छति ।
नाच्छित्त्वा परमर्म्माणि नाकृत्वा कर्म्म दुष्करं । नाहत्वा मत्स्यघातीव प्राप्नोति महतीं श्रियं ।
नाघ्नतः कीर्त्तिरस्तीह न वित्तं न पुनः प्रजाः । इन्द्रो वृत्रवधेनैव महेन्द्रः समपद्यत ।
य एव देवा हन्तारस्तान् लोकोऽर्च्चयते भृशं । हन्ता रुद्रस्तथा स्कन्दः शक्रोऽग्निर्व्वरुणो यमः ।
हन्ता कालस्तथा मृत्युर्व्वायुर्व्वैश्रवणो रविः । वसवो मरुतः साध्या विश्वेदेवाश्च भारत । ५४०
एतान्देवान्नमस्यन्ति प्रतापप्रणता जनाः । न ब्रह्माणं न धातारं न पूषाणं कथञ्चन ।
मध्यस्थान्सर्व्वभूतेषु दान्तान् शमपरायणान् । यजन्ते मानवाः केचित्प्रशान्ताः सर्व्वकर्म्मसु ।
न हि पश्यामि जीवन्तं लोके कञ्चिदहिंसया । सत्त्वैः सत्त्वा हि जीवन्ति दुर्ब्बलैर्ब्बलवत्तराः ।
नकुलो मूषिकानत्ति बिडालो नकुलं तथा । बिडालमत्ति श्वा राजन् श्वानं व्यालमृगस्तथा ।
तानत्ति पुरुषः सर्व्वान्पश्य कालो यथागतः । प्राणस्यान्नमिदं सर्व्वं जङ्गमं स्थावरञ्च यत् । ५४५
विधानं दैवविहितं तत्र विद्वान्न मुह्यति । यथा सृष्टोऽसि राजेन्द्र तथा भवितुमर्हसि ।
विनीतक्रोधहर्षा हि मन्दा वनमुपाश्रिताः । विना वधं न कुर्व्वन्ति तापसाः प्राणयापनं ।
उदके बहवः प्राणाः पृथिव्यां च फलेषु च । न च कश्चिन्न तान्हन्ति किमन्यत्प्राणयापनात् ।
सूक्ष्मयोनीनि भूतानि तर्कगम्यानि कानिचित् । पक्ष्मणोऽपि निपातेन येषां स्यात् स्कन्धपर्य्ययः ।
ग्रामान्निष्क्रम्य मुनयो विगतक्रोधमत्सराः । वने कुटुम्बधर्म्माणो दृश्यन्ते परिमोहिताः । ५५०
भूमिं भित्त्वौषधीश्छित्त्वा वृक्षादीनण्डजान्पशून् । मनुष्यास्तन्वते यज्ञांस्ते स्वर्गं प्राप्नुवन्ति च ।
दण्डनीत्यां प्रणीतायां सर्व्वे सिध्यन्त्युपक्रमाः । कौन्तेय सर्व्वभूतानां तत्र मे नास्ति संशयः ।
दण्डश्चेन्न भवेल्लोके विनश्येयुरिमाः प्रजाः । जले मत्स्यानिवाभक्ष्यन्दुर्ब्बलान् बलवत्तराः ।

सत्यं चेदं ब्रह्मणा पूर्व्वमुक्तं दण्डः प्रजा रक्षति साधुनीतः । पश्याग्नयश्च प्रतिशाम्य भीताः सन्तर्जिता दण्डभया ज्वलन्ति ।

अन्धन्तम इवेदं स्यान्न प्राज्ञायेत किञ्चन । दण्डश्चेन्न भवेल्लोके विभजन् साध्वसाधुनी । ४५५
येऽपि सम्भिन्नमर्य्यादा नास्तिका वेदनिन्दकाः । तेऽपि भोगाय कल्पन्ते दण्डेनाशु निपीडिताः ।
सर्व्वो दण्डजितो लोके दुर्लभो हि शुचिर्न्नरः । दण्डस्य हि भयाद्भीतो भोगायैव प्रवर्त्तते ।
चातुर्व्वर्ण्यप्रमोदाय सुनीतनयनाय च । दण्डो विधात्रा विहितो धर्म्मार्थावभिरक्षितुं ।
यदि दण्डान्न बिभ्येयुर्व्वयांसि श्वापदानि च । अद्युः पशून्मनुष्यांश्च यज्ञार्थानि हवींषि च ।
न ब्रह्म चाप्यधीयीत कल्याणी न दुहेत गां । न कन्योद्वहनं गच्छेद्यदि दण्डो न पालयेत् । ४६०
विश्वलोपः प्रवर्त्तेत भिद्येरन् सर्व्वसेतवः । ममत्वं न प्रजानीयुर्यदि दण्डो न पालयेत् ।
न संवत्सरसत्त्राणि तिष्ठेयुरकुतोभयाः । विधिवद्दक्षिणावन्ति यदि दण्डो न पालयेत् ।
चरेयुर्नाश्रमे धर्म्मं यथोक्तं विधिमाश्रिताः । न विद्यां प्राप्नुयात् कश्चित् यदि दण्डो न पालयेत् ।
न चोष्ट्रा न बलीवर्द्दा नाश्वाश्वतरगर्द्दभाः । युक्ता वहेयुर्य्यानानि यदि दण्डो न पालयेत् ।
न प्रेष्या वचनं कुर्य्युर्न्न बाला जातु कर्हिचित् । तिष्ठेत्पितृमती धर्म्मे यदि दण्डो न पालयेत् । ४६५
दण्डे स्थिताः प्रजाः सर्व्वा दण्डे सर्व्वं विदुर्ब्बुधाः । दण्डे स्वर्गो मनुष्याणां लोकोऽयञ्च प्रतिष्ठितः ।
न तत्र कूटं पापं वा वञ्चना वाऽपि दृश्यते । यत्र दण्डः सुविहितश्चरत्यरिविनाशनः ।
हविः श्वाऽपि लिहेद्दृष्ट्वा दण्डश्चेन्नोद्यतो भवेत् । हरेत्काकः पुरोडाशं यदि दण्डो न पालयेत् ।
यदिदं धर्म्मतो राज्यं विहितं यद्यधर्म्मतः । कार्य्यस्तत्र न शोको वै भुंक्ष्व भोगान् यजस्व च ।
सुखेन धर्म्मं श्रीमन्तश्चरन्ति शुचिवाससः । संवसन्तः प्रियैर्द्दारैर्भुञ्जानाश्चान्नमुत्तमं । ४७०
अर्थे सर्व्वे समारम्भाः समायत्ता न संशयः । स च दण्डे समायत्तः पश्य दण्डस्य गौरवं ।
लोकयात्रार्थमेवेह धर्म्मप्रवचनं कृतं । अहिंसा साधुहिंसेति श्रेयान् धर्म्मपरिग्रहः ।
नात्यन्तं गुणवत्किञ्चिन्न चाप्यत्यन्तनिर्गुणं । उभयं सर्व्वकार्य्येषु दृश्यते साध्वसाधु च ।
पशूनां वृषणं छित्त्वा ततो भिन्दन्ति मस्तकं । वहन्ति बहवो भारान् बध्नन्ति दमयन्ति च ।
एवं पर्य्याकुले लोके वितथे जर्ज्जरीकृते । तैस्तैर्न्यायैर्म्महाराज पुराणं धर्म्ममाचर । ४७५
यज देहि प्रजा रक्ष धर्म्मं समनुपालय । अमित्राञ्जहि कौन्तेय मित्राणि परिपालय ।
मा च ते निघ्नतः शत्रून् मन्युर्भवतु पार्थिव । न तत्र किल्बिषं किञ्चित्कर्त्तुर्भवति भारत ।
आततायी हि यो हन्यादाततायिनमागतं । न तेन भ्रूणहा स स्यान्मन्युस्तन्मन्युमृच्छति ।
अवध्यः सर्व्वभूतानामन्तरात्मा न संशयः । अवध्ये चात्मनि कथं वध्यो भवति कस्यचित् ।
यथा हि पुरुषः शालां पुनः सम्प्रविशेन्नवां । एवं जीवः शरीराणि तानि तानि प्रपद्यते । ४८०
देहान्पुराणानुत्सृज्य नवान्सम्प्रतिपद्यते । एवं मृत्युमुखान्याहुर्ज्जना ये तत्त्वदर्शिनः ।

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि अर्ज्जुनवाक्ये पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा भीमसेनोऽत्यमर्षणः । धैर्य्यमास्थाय तेजस्वी ज्येष्ठं भ्रातरमब्रवीत् ।
राजन्विदितधर्म्मोऽसि न तेऽस्त्यविदितं क्वचित् । उपशिक्षाम ते वृत्तं सदैव न च शक्नुमः ।
न वक्ष्यामि न वक्ष्यामीत्येवं मनसि मे स्थितं । अतिदुःखात्तु वक्ष्यामि तन्निबोध जनाधिप ।
भवतः सम्प्रमोहेन सर्व्वं संशयितं कृतं । विक्लवत्वं च नः प्राप्तमबलत्वं तथैव च ।
कथं हि राजा लोकस्य सर्व्वशास्त्रविशारदः । मोहमापद्यसे दैन्याद्यथा कापुरुषस्तथा ।
आगतिश्च गतिश्चैव लोकस्य विदिता तव । आयत्यां च तदात्वे च न तेऽस्त्यविदितं प्रभो ।
एवं गते महाराज राज्यं प्रति जनाधिप । हेतुमत्र प्रवक्ष्यामि तमिहैकमनाः शृणु ।
द्विविधो जायते व्याधिः शारीरो मानसस्तथा । परस्परं तयोर्जन्म निर्द्वन्द्वं नोपलभ्यते ।
शारीराज्जायते व्याधिर्म्मानसो नात्र संशयः । मानसाज्जायते चापि शारीर इति निश्चयः ।
शारीरं मानसं दुःखं योऽतीतमनुशोचति । दुःखेन लभते दुःखं द्वावनर्थौ च विन्दति ।
शीतोष्णे चैव वायुश्च त्रयः शारीरजा गुणाः । तेषां गुणानां साम्यं यत्तदाहुः स्वस्थलक्षणं ।
तेषामन्यतमोद्रेके विधानमुपदिश्यते । उष्णेन बाध्यते शीतं शीतेनोष्णं प्रबाध्यते ।
सत्त्वं रजस्तम इति मानसाः स्युस्त्रयो गुणाः । तेषां गुणानां साम्यं यत्तदाहुः स्वस्थलक्षणं ।
तेषामन्यतमोत्सेके विधानमुपदिश्यते । हर्षेण बाध्यते शोको हर्षः शोकेन बाध्यते ।
कश्चित्सुखे वर्त्तमानो दुःखस्य स्मर्त्तुमिच्छति । कश्चिद्दुःखे वर्त्तमानः सुखस्य स्मर्त्तुमिच्छति ।
स त्वं न दुःखी दुःखस्य न सुखी च सुखस्य वा । न दुःखी सुखजातस्य न सुखी दुःखजस्य वा ।
स्मर्त्तुमर्हसि कौरव्य दिष्टं हि बलवत्तरं । अथवा ते स्वभावोऽयं येन पार्थिव क्लिश्यसे ।
दृष्ट्वा सभागतां कृष्णामेकवस्त्रां रजस्वलां । मिषतां पाण्डुपुत्राणां न तस्य स्मर्त्तुमर्हसि ।
प्रव्राजनं च नगरादजिनैश्च विवासनं । महारण्यनिवासश्च न तस्य स्मर्त्तुमर्हसि ।
जटासुरात्परिक्लेशं चित्रसेनेन चाहवं । सैन्धवाच्च परिक्लेशं कथं विस्मृतवानसि ।
पुनरज्ञातचर्य्यायां कीचकेन पदा वधं । द्रौपद्या राजपुत्र्यास्तु कथं विस्मृतवानसि ।
यच्च ते द्रोणभीष्माभ्यां युद्धमासीदरिन्दम । मनसैकेन योद्धव्यं तत्ते युद्धमुपस्थितं ।
यत्र नास्ति शरैः कार्य्यं न मित्रैर्न च बन्धुभिः । आत्मनैकेन योद्धव्यं तत्ते युद्धमुपस्थितं ।
तस्मिन्ननिर्ज्जिते युद्धे प्राणान्यदि विमोक्ष्यसे । अन्यं देहं समास्थाय ततस्तैरपि योत्स्यसे ।
तस्मादद्यैव गन्तव्यं युध्यस्व भरतर्षभ । परमव्यक्तरूपस्य व्यक्तं त्यक्त्वा स्वकर्म्मभिः ।
तस्मिन्ननिर्जिते युद्धे कामवस्थां गमिष्यसि । एतज्जित्वा महाराज कृतकृत्यो भविष्यसि ।
एतां बुद्धिं विनिश्चित्य भूतानामागतिं गतिं । पितृपैतामहे वृत्ते शाधि राज्यं यथोचितं ।
दिष्ट्या दुर्य्योधनः पापो निहतः सानुगो युधि । द्रौपद्याः केशपाशस्य दिष्ट्या त्वं पदवीं गतः ।
यजस्व वाजिमेधेन विधिवद्दक्षिणावता । वयं ते किङ्कराः पार्थ वासुदेवश्च वीर्य्यवान् ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि भीमसेनवाक्ये षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ असन्तोषः प्रमादश्च मदो रागोऽप्रशान्तता । बलं मोहोऽभिमानश्चाप्युद्वेगश्चैव सर्व्वशः ।
एभिः पाप्मभिराविष्टो राज्यं त्वमभिकाङ्क्षसे । निरामिषो विनिर्मुक्तः प्रशान्तः सुसुखी भव ।
य इमामखिलां भूमिं शिष्यादेको महीपतिः । तस्याप्युदरमेकं वै किमिदं त्वं प्रशंससि ।
नाह्ना पूरयितुं शक्यां न मासैर्भरतर्षभ । अपूर्य्यां पूरयन्निच्छामायुषापि न शक्नुयात् ।
यथेद्धः प्रज्वलत्यग्निरसमिद्धः प्रशाम्यति । अल्पाहारतया त्वग्निं शमयौदर्य्यमुत्थितं । ५१५
आत्मोदरकृते प्राज्ञः करोति विघसं बहु । जयोदरं पृथिव्या ते श्रेयो निर्ज्जितया जितं ।
मानुषान् कामभोगांस्त्वमैश्वर्य्यञ्च प्रशंससि । अभोगिनोऽबलाश्चैव यान्ति स्थानमनुत्तमं ।
योगक्षेमश्च राष्ट्रस्य धर्म्माधर्म्मौ त्वयि स्थितौ । मुच्यस्व महतो भारात्त्यागमेवाभिसंश्रय ।
एकोदरकृते व्याघ्रः करोति विघसं बहु । तमन्येऽप्युपजीवन्ति मन्दा लोभवशा मृगाः ।
विषयान् प्रतिसंहृत्य संन्यासं कुर्व्वते यदि । न च तुष्यन्ति राजानः पश्य बुद्ध्यन्तरं यथा । ५२०
पत्राहारैरश्मकुट्टैर्दन्तोलूखलिकैस्तथा । अब्भक्षैर्व्वायुभक्षैश्च तैरयं नरको जितः ।
यस्त्विमां वसुधां कृत्स्नां प्रशासेदखिलां नृपः । तुल्याश्मकाञ्चनो यश्च स कृतार्थो न पार्थिवः ।
सङ्कल्पेषु निरारम्भो निराशो निर्म्ममो भव । अशोकं स्थानमातिष्ठ इह चामुत्र चाव्ययं ।
निरामिषा न शोचन्ति शोचसि त्वं किमामिषं । परित्यज्यामिषं सर्व्वं मृषा वादात्प्रमोक्ष्यसे ।
पन्थानौ पितृयानश्च देवयानश्च विश्रुतौ । ईजानाः पितृयानेन देवयानेन मोक्षिणः । ५२५
तपसा ब्रह्मचर्य्येण स्वाध्यायेन महर्षयः । विमुच्य देहांस्ते यान्ति मृत्योरविषयं गताः ।
आमिषं बन्धनं लोके कर्म्मेहोक्तं तथामिषं । ताभ्यां विमुक्तः पापाभ्यां पदमाप्नोति तत्परं ।
अपि गाथां पुरा गीतां जनकेन वदन्त्युत । निर्द्वन्द्वेन विमुक्तेन मोक्षं समनुपश्यता ।
अनन्तं बत मे वित्तं यस्य मे नास्ति किञ्चन । मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे दह्यति किञ्चन ।
प्रज्ञाप्रासादमारुह्य न शोच्यान् शोचतो जनान् । जगतीस्थानिवाद्रिस्थो मन्दबुद्धिर्न चेक्षते । ५३०
दृश्यं पश्यति यः पश्यन् स चक्षुष्मान् स बुद्धिमान् । अज्ञातानाञ्च विज्ञानात्सम्बोधाद्बुद्धिरुच्यते ।
यस्तु वाचं विजानाति बहुमानमियात्स वै । ब्रह्मभावप्रपन्नानां वैद्यानां भावितात्मनां ।
यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति । तत एव च विस्तारं ब्रह्म सम्पद्यते तदा ।
ते जनास्तां गतिं यान्ति नाविद्वांसोऽल्पचेतनाः । नाबुद्धयो नातपसः सर्व्वं बुद्धौ प्रतिष्ठितं ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि युधिष्ठिरवाक्ये सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तूष्णीम्भूतं तु राजानं पुनरेवार्ज्जुनोऽब्रवीत् । सन्तप्तः शोकदुःखाभ्यां राज्ञो वाक्शल्यपीडितः । ५३५
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ कथयन्ति पुरावृत्तमितिहासमिमं जनाः । विदेहराज्ञः संवादं भार्य्यया सह भारत ।
उत्सृज्य राज्यं भैक्ष्यार्थं कृतबुद्धिं नरेश्वरं । विदेहराजमहिषी दुःखिता यदभाषत ।
धनान्यपत्यं दारांश्च रत्नानि विविधानि च । पन्थानं पावकं हित्वा जनको मौण्ड्यमास्थितः ।
तं ददर्श प्रिया भार्य्या भैक्ष्यवृत्तिमकिञ्चनं । धानामुष्टिमुपासीनं निरीहं गतमत्सरं ।

तमुवाच समागम्य भर्त्तारमकुतोभयं। क्रुद्धा मनस्विनी भार्य्या विविक्ते हेतुमद्वचः। ५४०
कथमुत्सृज्य राज्यं स्वं धनधान्यसमन्वितं। कापालीं वृत्तिमास्थाय धानामुष्टिर्न ते वरः।
प्रतिज्ञा तेऽन्यथा राजन्विचेष्टा चान्यथा तव। यद्राज्यं महदुत्सृज्य स्वल्पे लुभ्यसि पार्थिव।
नैते नातिथयो राजन् देवर्षिपितरस्तथा। शक्या भक्तास्त्वया भर्त्तुं मोघस्तेऽयं परिश्रमः।
देवतातिथिभिश्चैव पितृभिश्चैव पार्थिव। सर्व्वैरेतैः परित्यक्तः परिव्रजसि निष्क्रियः।
यस्त्वं त्रैविद्यवृद्धानां ब्राह्मणानां सहस्रशः। भर्त्ता भूत्वा च लोकस्य सोऽद्य तैर्भृतिमिच्छसि। ५४५
श्रियं हित्वा प्रदीप्तां त्वं श्ववत्सम्प्रतिवीक्ष्यसे। अपुत्रा जननी तेऽद्य कौशल्या चापतिस्त्वया।
अमी च धर्म्मकामास्त्वां क्षत्रियाः पर्य्युपासते। त्वदाशामभिकाङ्क्षन्तः कृपणाः फलहेतुकाः।
तांश्च त्वं विफलान् कुर्व्वन् कं नु लोकं गमिष्यसि। राजन् संशयिते मोक्षे परतन्त्रेषु देहिषु।
नैव तेऽस्ति परो लोको नापरः पापकर्म्मणः। धर्म्यान् दारान्परित्यज्य यस्त्वमिच्छसि जीवितुं।
स्रजो गन्धानलङ्कारान्वासांसि विविधानि च। किमर्थमभिसन्त्यज्य परिव्रजसि निष्क्रियः। ५५०
निपानं सर्व्वभूतानां भूत्वा त्वं पावनं महत्। आढ्यो वनस्पतिर्भूत्वा सोऽन्यांस्त्वं पर्य्युपाससे।
खादन्ति हस्तिनं न्यासैः क्रव्यादा बहवोऽप्युत। बहवः कृमयश्चैव किं पुनस्त्वामनर्थकं।
य इमां कुण्डिकां भिन्द्यात्त्रिविष्टब्धञ्च यो हरेत्। वासश्चापहरेत्तस्मिन् कथं ते मानसं भवेत्।
यस्त्वयं सर्व्वमुत्सृज्य धानामुष्टेरनुग्रहः। यदाऽनेन समं सर्व्वं किमिदं ह्यवसीयते।
धानामुष्टिरिहार्थश्चेत्प्रतिज्ञा ते विनश्यति। का चाहं तव को मे त्वं कश्च ते मय्यनुग्रहः। ५५५
प्रशाधि पृथिवीं राजन्यदि तेऽनुग्रहो भवेत्। प्रासादं शयनं यानं वासांस्याभरणानि च।
श्रिया विहीनैरधनैस्त्यक्तमित्रैरकिञ्चनैः। सौखिकैः सम्भृतानर्थान् यः सन्त्यजति किन्नु तत्।
योऽत्यन्तं प्रतिगृह्णीयाद्यश्च दद्यात्सदैव हि। तयोस्त्वमन्तरं विद्धि श्रेयांस्ताभ्यां क उच्यते।
सदैव याचमानेषु तथा दम्भान्वितेषु च। एतेषु दक्षिणा दत्ता दावाग्नाविव दुर्हुतं।
जातवेदा यथा राजन्नादग्ध्वैवोपशाम्यति। सदैव याचमानो हि तथा शाम्यति वै द्विजः। ५६०
सतां वै ददतोऽन्नञ्च लोकेऽस्मिन् प्रकृतिर्ध्रुवा। न चेद्राजा भवेद्दाता कुतः स्युर्मोक्षकाङ्क्षिणः।
अन्नाद्गृहस्था लोकेऽस्मिन् भिक्षवस्तत एव च। अन्नात्प्राणः प्रभवति अन्नदः प्राणदो भवेत्।
गृहस्थेभ्यो विनिर्म्मुक्ता गृहस्थानेव संश्रिताः। प्रभवञ्च प्रतिष्ठाञ्च दान्ता विन्दन्त आसते।
त्यागान्न भिक्षुकं विद्यान्न मौण्ड्यान्न च याचनात्। ऋजुस्तु योऽर्थं त्यजति न सुखं विद्धि भिक्षुकं।
असक्तः सक्तवद्गच्छन्निःसङ्गो मुक्तबन्धनः। समः शत्रौ च मित्रे च स वै मुक्तो महीपते। ५६५
परिव्रजन्ति दानार्थं मुण्डाः काषायवाससः। सिता बहुविधैः पाशैः सञ्चिन्वन्तो वृथामिषं।
त्रयीञ्च नाम वार्त्ताञ्च त्यक्त्वा पुत्रान् व्रजन्ति ये। त्रिविष्टब्धञ्च वासश्च प्रतिगृह्णन्त्यबुद्धयः।
अनिष्कषाये काषायमीहार्थमिति विद्धि तं। धर्म्मध्वजानां मुण्डानां वृत्त्यर्थमिति मे मतिः।
काषायैरजिनैश्चीरैर्नग्नान्मुण्डान् जटाधरान्। बिभ्रत् साधून् महाराज जय लोकान् जितेन्द्रियः।

अन्याधेयानि गुर्व्वर्थं क्रतून् सपशुदक्षिणान्। ददात्यहरहः पूर्व्वं को नु धर्म्मरतस्ततः। ५००
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ तत्त्वज्ञो जनको राजा लोकेऽस्मिन्निति गीयते। सोऽप्यासीन्मोहसम्पन्नो मा मोहवशमन्वगाः।
एवं धर्म्ममनुक्रान्तं सदा दानपरैर्न्नरैः। अनृशंस्यगुणोपेताः कामक्रोधविवर्ज्जिताः।
प्रजानां पालने युक्ता दानमुत्तममास्थिताः। इष्टाल्लोकानवाप्स्यामो गुरुवृद्धोपचायिनः।
देवतातिथिभूतानां निर्व्वपन्तो यथाविधि। स्थानमिष्टमवाप्स्यामो ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि अर्ज्जुनवाक्ये अष्टादशोऽध्यायः॥ १८॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वेदाहं तात शास्त्राणि अपराणि पराणि च। उभयं वेदवचनं कुरु कर्म्म त्यजेति च। ५०५
आकुलानि च शास्त्राणि हेतुभिश्चिन्तितानि च। निश्चयश्चैव यो मन्त्रे वेदाहं तं यथाविधि।
त्वन्तु केवलमस्त्रज्ञो वीरव्रतसमन्वितः। शास्त्रार्थं तत्त्वतो गन्तुमसमर्थः कथञ्चन।
शास्त्रार्थसूक्ष्मदर्शी यो धर्म्मनिश्चयकोविदः। तेनाप्येवं न वाच्योऽहं यदि धर्म्मं प्रपश्यसि।
भ्रातृसौहृदमास्थाय यदुक्तं वचनं त्वया। न्याय्यं युक्तञ्च कौन्तेय प्रीतोऽहं तेन तेऽर्ज्जुन।
युद्धधर्म्मेषु सर्व्वेषु क्रियाणां नैपुणेषु च। न त्वया सदृशः कश्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते। ५१०
धर्म्मं सूक्ष्मतरं वाच्यं तत्र दुष्प्रतरं त्वया। धनञ्जय न मे बुद्धिमभिशङ्कितुमर्हसि।
युद्धशास्त्रविदेव त्वं न वृद्धाः सेवितास्त्वया। सङ्क्षिप्तविस्तरविदां न तेषां वेत्सि निश्चयं।
तपस्त्यागोऽविधिरिति निश्चयस्त्वेव धीमतां। परं परं ज्याय एषां येषां नैःश्रेयसी मतिः।
यत्त्वेतन्मन्यसे पार्थ न ज्यायोऽस्ति धनादिति। तत्र ते वर्त्तयिष्यामि यथा नैतत्प्रधानतः।
तपःस्वाध्यायशीला हि दृश्यन्ते धार्म्मिका जनाः। ऋषयस्तपसा युक्ता येषां लोकाः सनातनाः। ५१५
अजातशत्रवो धीरास्तथाऽन्ये वनवासिनः। अरण्ये बहवश्चैव स्वाध्यायेन दिवङ्गताः।
उत्तरेण तु पन्थानमार्य्या विषयनिग्रहात्। अबुद्धिजं तमस्त्यक्त्वा लोकांस्त्यागवतां गताः।
दक्षिणेन तु पन्थानं यं भास्वन्तं प्रपश्यते। एते क्रियावतां लोका ये श्मशानानि भेजिरे।
अनिर्द्देश्या गतिः सा तु यां प्रपश्यन्ति मोक्षिणः। तस्माद्योगः प्रधानेष्टः स तु दुःखं प्रवेदितुं।
अनुसृत्य तु शास्त्राणि कवयः समवस्थिताः। अपीह स्यादपीह स्यात्सारासारदिदृक्षया। ५२०
वेदवादानतिक्रम्य शास्त्राण्यारण्यकानि च। विपाट्य कदलीस्तम्भं सारं ददृशिरे न ते।
तथैकान्तव्युदासेन शरीरे पाञ्चभौतिके। इच्छाद्वेषसमायुक्तमात्मानं प्राहुरिङ्गितैः।
अग्राह्यं चक्षुषा सूक्ष्ममनिर्द्देश्यं च तद्गिरा। कर्म्महेतुपुरस्कारं भूतेषु परिवर्त्तते।
कल्याणगोचरं कृत्वा मनस्तृष्णां निगृह्य च। कर्म्मसन्ततिमुत्सृज्य स्यान्निरालम्बनः सुखी।
अस्मिन्नेवं सूक्ष्मगम्ये मार्गे सद्भिर्न्निषेविते। कथमर्थमनर्थाढ्यमर्ज्जुन त्वं प्रशंससि। ५२५
पूर्व्वशास्त्रविदोऽप्येवं जनाः पश्यन्ति भारत। क्रियासु निरता नित्यं दाने यज्ञे च कर्म्मणि।
भवन्ति सुदुरावर्त्ता हेतुमन्तोऽपि पण्डिताः। दृढपूर्व्वश्रुता मूढा नैतदस्तीति वादिनः।
अमृतस्यावमन्तारो वक्तारो जनसंसदि। चरन्ति वसुधां कृत्स्नां वावदूका बहुश्रुताः।

पार्थ यन्न विजानीमः कस्मात् शास्तुमिहार्हसि। एवं शास्त्रान् यतश्चापि महतः शास्त्रवित्तमान्।
तपसा महदाप्नोति बुद्ध्या वै विन्दते महत्। त्यागेन सुखमाप्नोति सदा कौन्तेय तत्त्ववित्। ६००
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि युधिष्ठिरवाक्ये ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन्वाक्यान्तरे वक्ता देवस्थानो महातपाः। अभिनीततरं वाक्यमित्युवाच युधिष्ठिरं।
॥ देवस्थान उवाच ॥ यद्वचः फाल्गुनेनोक्तं न ज्यायोऽस्ति धनादिति। अत्र ते वर्त्तयिष्यामि तदेकाग्रमनाः शृणु।
अजातशत्रो धर्म्मेण कृत्स्ना च वसुधा जिता। तां जित्वा च वृथा राजन् न परित्यक्तुमर्हसि।
चतुष्पदी हि निःश्रेणी ब्रह्मण्येषा प्रतिष्ठिता। तां क्रमेण महाबाहो यथावज्जय पार्थिव।
तस्मात्पार्थ महायज्ञैर्यजस्व बहुदक्षिणैः। स्वाध्याययज्ञा ऋषयो ज्ञानयज्ञास्तथाऽपरे। ६०५
कर्म्मनिष्ठांश्च बुध्येथास्तपोनिष्ठांश्च भारत। वैखानसानां कौन्तेय वचनं श्रूयते यथा।
ईहेत धनहेतोर्यस्तस्यानीहा गरीयसी। भूयान्दोषो हि वर्द्धेत यस्तं धर्म्ममुपाश्रयेत्।
कृत्स्नांश्च द्रव्यसंहारं कुर्व्वन्ति विधिकारणात्। आत्मानं तृषितो बुद्ध्या भ्रूणहत्यां न बुध्यते।
अनर्हते यद्ददाति न ददाति यदर्हते। अर्हानर्हापरिज्ञानात् दानधर्म्मोऽपि दुष्करः।
यज्ञाय सृष्टानि धनानि धात्रा यज्ञो दिष्टः पुरुषो रक्षिता च। तस्मात्सर्व्वं यज्ञ एवोपयोज्यं धनं ततोऽनन्तर एव कामः। ६१०
यज्ञैरिन्द्रो विविधैरन्नवद्भिर्देवान् सर्व्वानत्ययाद्भूरितेजाः। तेनेन्द्रत्वं प्राप्य विभ्राजतेऽसौ तस्माद्यज्ञे सर्व्वमेवोपयोज्यं।
महादेवः सर्व्वयज्ञे महात्मा हुत्वात्मानं देवदेवो बभूव। विश्वाल्लोकान् व्याप्य विष्टभ्य कीर्त्या विराजते द्युतिमान् कृत्तिवासाः।
आविक्षितः पार्थिवोऽसौ मरुत्तः स्वृद्ध्या शक्रं योजयेद्देवराजं। यज्ञे यस्य श्रीः स्वयं सन्निविष्टा यस्मिन् भाण्डं काञ्चनं सर्व्वमासीत्।
हरिश्चन्द्रः पार्थिवेन्द्रः श्रुतस्ते यज्ञैरिष्ट्वा पुण्यभाग्वीतशोकः। स्वृद्ध्या शक्रं योजयन्मानुषः संस्तस्माद्यज्ञे सर्व्वमेवोपयोज्यं।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि देवस्थानवाक्ये विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥
॥ देवस्थान उवाच ॥ अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं। इन्द्रेण समये पृष्टो यदुवाच बृहस्पतिः। ६१५
सन्तोषो वै स्वर्गतमः सन्तोषः परमं सुखं। तुष्टेर्न्न किञ्चित्परतः सा सम्यक् प्रतितिष्ठति।
यदा संहरते कामान् कूर्म्मोऽङ्गानीव सर्व्वशः। तदात्मज्योतिरचिरात्स्वात्मन्येव प्रसीदति।
न बिभेति यदा चायं यदा चास्मान्न बिभ्यति। कामद्वेषौ च जयति तदात्मानं प्रपश्यति।
यदाऽसौ सर्व्वभूतानां न द्रुह्यति न काङ्क्षति। कर्म्मणा मनसा वाचा ब्रह्म सम्पद्यते तदा।
एवं कौन्तेय भूतानि तं तं धर्म्मं तथा तथा। तदात्मना प्रपश्यन्ति तस्माद्बुध्यस्व भारत। ६२०
अन्ये साम प्रशंसन्ति व्यायाममपरे जनाः। नैकं न चापरे केचिदुभयं च तथाऽपरे।
यज्ञमेके प्रशंसन्ति संन्यासमपरे जनाः। दानमेके प्रशंसन्ति केचिच्चैव प्रतिग्रहं।
केचित्सर्व्वं परित्यज्य तूष्णीन्ध्यायन्त आसते। राज्यमेके प्रशंसन्ति प्रजानां परिपालनं।

छित्वा छित्त्वा च भित्त्वा च केचिदेकान्तशालिनः । एतत्सर्व्वं समालोक्य बुधानामेष निश्चयः ।
अद्रोहेणैव भूतानां यो धर्म्मः स सतां मतः । अद्रोहः सत्यवचनं संविभागो दया दमः । ६१५
प्रजनं स्वेषु दारेषु मार्द्दवं ह्रीरचापलं । एवं धर्म्मं प्रधानेष्टं मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।
तस्मादेतत्प्रयत्नेन कौन्तेय परिपालय । यो हि राज्ये स्थितः शश्वद्वशी तुल्यप्रियाप्रियः ।
क्षत्त्रियो यज्ञशिष्टाशी राजशास्त्रार्थतत्त्ववित् । असाधुनिग्रहरतः साधूनां प्रग्रहे रतः ।
धर्म्मवर्त्मनि संस्थाप्य प्रजा वर्त्तेत धर्म्मतः । पुत्त्रसंक्रामितश्रीश्च वने वन्येन वर्त्तयन् ।
विधिना श्रावणेनैव कुर्य्यात्कर्म्माण्यतन्द्रितः । य एवं वर्त्तते राजा राजधर्म्मविनिश्चितः । ६२०
तस्यायञ्च परश्चैव लोकः स्यात्सफलोदयः । निर्व्वाणं हि सुदुष्प्राप्यं बहुविघ्नञ्च मे मतं ।
एवं धर्म्ममनुक्रान्ताः सत्यदानतपःपराः । आनृशंस्यगुणैर्युक्ताः कामक्रोधविवर्जिताः ।
प्रजानां पालने युक्ता धर्म्ममुत्तममाश्रिताः । गोब्राह्मणार्थे युध्यन्तः प्राप्ता गतिमनुत्तमां ।
एवं रुद्राः सवसवः ... वतो बुद्ध्या ... राजर्षिसङ्घाश्च धर्म्ममेतं समाश्रिताः ।
अप्रमत्तास्ततः स्व... त् दानधर्म्मोऽपि दुष्करः । ... गतोर्पं ६२५
इति श्रीमहाभारते ... पर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि देवस्थानवाक्ये एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अस्मिन्नेवान्तरे वाक्यं पुनरेवार्जुनोऽब्रवीत् । निर्व्विण्णमनसं ज्येष्ठमिदं भ्रातरमच्युतं ।
क्षत्त्रधर्म्मेण धर्म्मज्ञ प्राप्य राज्यं सुदुर्लभं । जित्वा चारीन्नरश्रेष्ठ तप्यते किं भृशं भवान् ।
क्षत्त्रियाणां महाराज संग्रामे निधनं मतं । विशिष्टं बहुभिर्यज्ञैः क्षत्त्रधर्म्मविधिः स्मृतः ।
ब्राह्मणानां तपस्त्यागः प्रेत्य धर्म्मविधिः स्मृतः । क्षत्त्रियाणाञ्च निधनं संग्रामे विहितं प्रभो ।
क्षात्त्रधर्म्मो महारौद्रः शस्त्रनित्य इति स्मृतः । बधश्च भरतश्रेष्ठ काले शस्त्रेण संयुगे । ६३०
ब्राह्मणस्यापि चेद्राजन् क्षत्त्रधर्म्मेण वर्त्ततः । प्रशस्तं जीवितं लोके क्षत्त्रं हि ब्रह्मसम्भवं ।
न त्यागो न पुनर्यञ्ञा न तपो मनुजेश्वर । क्षत्त्रियस्य विधीयन्ते न परस्वोपजीवनं ।
स भवान् सर्व्वधर्म्मज्ञो धर्म्मात्मा भरतर्षभ । राजा मनीषी निपुणो लोके दृष्टपरापरः ।
त्यक्त्वा सन्तापजं शोकं दंशितो भव कर्म्मणि । क्षत्त्रियस्य विशेषेण हृदयं वज्रसन्निभ ।
जित्वाऽरीन् क्षत्त्रधर्म्मेण प्राप्य राज्यमकण्टकं । विजितात्मा मनुष्येन्द्र यज्ञदानपरो भव । ६३५
इन्द्रो वै ब्रह्मणः पुत्त्रः क्षत्त्रियः कर्म्मणाऽभवत् । ज्ञातीनां पापवृत्तानां जघान नवतीर्नव ।
तच्चास्य कर्म्म पूज्यञ्च प्रशस्यञ्च विशाम्पते । तेनेन्द्रत्वं समापेदे देवानामिति नः श्रुतं ।
स त्वं यज्ञैर्महाराज यजस्व बहुदक्षिणैः । यथैवेन्द्रो मनुष्येन्द्र चिराय विगतज्वरः ।
मा त्वमेवं गते किञ्चिच्छोचिथाः क्षत्त्रियर्षभ । गतास्ते क्षत्त्रधर्म्मेण शस्त्रपूताः परां गतिं ।
भवितव्यं तथा तच्च यद्वृत्तं भरतर्षभ । दिष्टं हि राजशार्द्दूल न शक्यमतिवर्त्तितुं । ६४०
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि अर्ज्जुनवाक्ये द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तु कौन्तेयो गुडाकेशेन पाण्डवः । नोवाच किञ्चित्कौरव्यस्ततो द्वैपायनोऽब्रवीत् ।

॥ व्यास उवाच ॥ बीभत्सोर्व्वचनं सौम्य सत्यमेतद्युधिष्ठिर । शास्त्रदृष्टः परो धर्म्मः स्थितो गार्हस्थ्यमाश्रितः ।
स्वधर्म्मं चर धर्म्मज्ञ यथाशास्त्रं यथाविधि । न हि गार्हस्थ्यमुत्सृज्य तवारण्यं विधीयते ।
गृहस्थं हि सदा देवाः पितरोऽतिथयस्तथा । भृत्याश्चैवोपजीवन्ति तान् भरस्व महीपते ।
वयांसि पशवश्चैव भूतानि च जनाधिप । गृहस्थैरेव धार्य्यन्ते तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी । ६५५
सोऽयं चतुर्णामेतेषामाश्रमाणां दुराचरः । तं चराद्य विधिं पार्थ दुश्चरं दुर्ब्बलेन्द्रियैः ।
वेदज्ञानञ्च ते कृत्स्नं तपश्चाचरितं महत् । पितृपैतामहे राज्ये धुर्य्यवद्वोढुमर्हसि ।
तपो यज्ञः क्षमा विद्या भैक्ष्यमिन्द्रियसंयमः । ध्यानमेकान्तशीलत्वं तुष्टिर्ज्ञानञ्च शक्तितः ।
ब्राह्मणानां महाराज चेष्टा संसिद्धिकारिका । क्षत्रियाणान्तु वक्ष्यामि तवापि विदितं पुनः ।
यज्ञो विद्या समुत्थानमसन्तोषः श्रियं प्रति । दण्डधारणमुग्रत्वं प्रजानां परिपालनं । ६६०
वेदज्ञानं तथा कृत्स्नं तपः सुचरितं तथा । द्रविणोपार्ज्जनं भूरि पात्रे च प्रतिपादनं ।
एतानि राज्ञां कर्म्माणि सुकृतानि विशाम्पते । इमं लोकममुञ्चैव साधयन्तीति नः श्रुतं ।
एषां ज्यायस्तु कौन्तेय दण्डधारणमुच्यते । बलं हि क्षत्रिये नित्यं बले दण्डः समाहितः ।
एताश्चेष्टाः क्षत्रियाणां राजन् संसिद्धिकारिकाः । अपि गाथामिमाञ्चैव बृहस्पतिरगायत ।
भूमिरेतौ निगिरति सर्प्पो बिलशयानि च । राजानं चाविरोद्धारं ब्राह्मणं चाप्रवासिनं । ६६५
सुद्युम्नश्चापि राजर्षिः श्रूयते दण्डधारणात् । प्राप्तवान्परमां सिद्धिं दक्षः प्राचेतसो यथा ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भगवन् कर्म्मणा केन सुद्युम्नो वसुधाधिपः । संसिद्धिं परमां प्राप्तः श्रोतुमिच्छामि तं नृपं ।
॥ व्यास उवाच ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । शङ्खश्च लिखितश्चास्तां भ्रातरौ संशितव्रतौ ।
तयोरावसथावास्तां रमणीयौ पृथक् पृथक् । नित्यं पुष्पफलैर्वृक्षैरुपेतौ बाहुदामनु ।
ततः कदाचिल्लिखितः शङ्खस्याश्रममागतः । यदृच्छयाऽथ शङ्खोऽपि निष्क्रान्तोऽभवदाश्रमात् । ६७०
सोऽभिगम्याश्रमं भ्रातुः शङ्खस्य लिखितस्तदा । फलानि पातयामास सम्यक् परिणतान्युत ।
अभ्युपादाय विस्रब्धो भक्षयामास स द्विजः । तस्मिंश्च भक्षयत्येव शङ्खोऽप्याश्रममागतः ।
भक्षयन्तन्तु तं दृष्ट्वा शङ्खो भ्रातरमब्रवीत् । कुतः फलान्यवाप्तानि हेतुना केन खादसि ।
सोऽब्रवीद्भ्रातरं ज्येष्ठमुपसृत्याभिवाद्य च । इत एव गृहीतानि मयेति प्रहसन्निव ।
तमब्रवीत्तथा शङ्खस्तीव्ररोषसमन्वितः । स्तेयं त्वया कृतमिदं फलान्याददता स्वयं । ६७५
गच्छ राजानमासाद्य स्वकर्म्म कथयस्व वै । अदत्तादानमेवं हि कृतं पार्थिवसत्तम ।
स्तेनं मां त्वं विदित्वा च स्वधर्म्ममनुपालयन् । शीघ्रं धारय चौरस्य मम दण्डं नराधिप ।
इत्युक्तस्तस्य वचनात्सुद्युम्नं स नराधिपं । अभ्यगच्छन्महाभागो लिखितः संशितव्रतः ।
सुद्युम्नस्त्वन्तपालेभ्यः श्रुत्वा लिखितमागतं । अभ्यगच्छत्सहामात्यः पद्भ्यामेव जनेश्वरः ।
तमब्रवीत्समागम्य स राजा धर्म्मवित्तमं । किमागमनमाचक्ष्व भगवन् कृतमेव तत् । ६८०
एवमुक्तः स विप्रर्षिः सुद्युम्नमिदमब्रवीत् । प्रतिश्रुत्य करिष्येति श्रुत्वा तत्कर्तुमर्हसि ।

अनिसृष्टानि गुरुणा फलानि मनुजर्षभ । भक्षितानि महाराज तत्र मां शाधि मा चिरं ।
॥ सुद्युम्न उवाच ॥ प्रमाणं चेन्मतो राजा भवतो दण्डधारणे । अनुज्ञायामपि तथा हेतुः स्याद्ब्राह्मणर्षभ ।
स भवानभ्यनुज्ञातः शुचिकर्म्मा महाव्रतः । ब्रूहि कामानतोऽन्यांस्ते करिष्यामि हि ते वचः ।
॥ व्यास उवाच ॥ सञ्छन्द्यमानो ब्रह्मर्षिः पार्थिवेन महात्मना । नान्यं स वरयामास तस्माद्दण्डादृते वरं । ६८५
ततः स पृथिवीपालो लिखितस्य महात्मनः । करौ प्रच्छेदयामास धृतदण्डो जगाम सः ।
स गत्वा भ्रातरं शङ्खमार्त्तरूपोऽब्रवीदिदं । धृतदण्डस्य दुर्ब्बुद्धेर्भवांस्तत्क्षन्तुमर्हसि ।
॥ शङ्ख उवाच ॥ न कुप्ये तव धर्म्मज्ञ न त्वं दूषयसे मम । धर्म्मस्तु ते व्यतिक्रान्तस्ततस्ते निष्कृतिः कृता ।
स गत्वा बाहुदां शीघ्रं तर्प्पयस्व यथाविधि । देवानृषीन् पितॄंश्चैव मा चाधर्म्मे मनः कृथाः ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शङ्खस्य लिखितस्तदा । अवगाह्यापगां पुण्यामुदकार्थं प्रचक्रमे । ६९०
प्रादुरास्तां ततस्तस्य करौ जलजसन्निभौ । ततः स विस्मितो भ्रातुर्दर्शयामास तौ करौ ।
ततस्तमब्रवीच्छङ्खस्तपसेदं कृतं मया । मा च तत्र विशङ्काऽभूद्दैवमत्र विधीयते ।
॥ लिखित उवाच ॥ किं नु नाहं त्वया पूतः पूर्व्वमेव महाद्युते । यस्य ते तपसो वीर्य्यमीदृशं द्विजसत्तम ।
॥ शङ्ख उवाच ॥ एवमेतन्मया कार्य्यं नाहं दण्डधरस्तव । स च पूतो नरपतिस्त्वञ्चापि पितृभिः सह ।
॥ व्यास उवाच ॥ स राजा पाण्डवश्रेष्ठ श्रेयानेतेन कर्म्मणा । प्राप्तवान्परमां सिद्धिं दक्षः प्राचेतसो यथा । ६९५
एष धर्म्मः क्षत्रियाणां प्रजानां परिपालनं । उत्पथोऽन्यो महाराज मा स्म शोके मनः कृथाः ।
भ्रातुरस्य हितं वाक्यं शृणु धर्म्मज्ञ सत्तमं । दण्ड एव हि राजेन्द्र क्षत्त्रधर्म्मो न मुण्डनं ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि व्यासवाक्ये त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुनरेव महर्षिस्तं कृष्णद्वैपायनो मुनिः । अजातशत्रुं कौन्तेयमिदं वचनमब्रवीत् ।
अरण्ये वसतां तात भ्रातॄणां ते मनस्विनां । मनोरथा महाराज ये तत्रासन् युधिष्ठिर ।
तानिमे भरतश्रेष्ठ प्राप्नुवन्तु महारथाः । प्रशाधि पृथिवीं पार्थ ययातिरिव नाहुषः । ७००
अरण्ये दुःखवसतिरनुभूता तपस्विभिः । दुःखस्यान्ते नरव्याघ्र सुखान्यनुभवन्तु वै ।
धर्म्ममर्थञ्च कामञ्च भ्रातृभिः सह भारत । अनुभूय ततः पश्चात्प्रस्थातासि विशाम्पते ।
अर्थिनाञ्च पितॄणाञ्च देवतानाञ्च भारत । आनृण्यं गच्छ कौन्तेय तत्सर्व्वं करिष्यसि ।
सर्व्वमेधाश्वमेधाभ्यां यजस्व कुरुनन्दन । ततः पश्चान्महाराज गमिष्यसि परां गतिं ।
भ्रातॄंश्च सर्व्वान् क्रतुभिः संयोज्य बहुदक्षिणैः । सम्प्राप्तः कीर्त्तिमतुलां पाण्डवेय भविष्यसि । ७०५
विद्यते पुरुषव्याघ्र वचनं कुरुसत्तम । शृणुष्वेवं यथा कुर्व्वन् धर्म्मान्न च्यवसे नृप ।
आददानस्य विजयं विग्रहञ्च युधिष्ठिर । समानधर्म्मकुशलाः स्थापयन्ति नरेश्वरं ।
देशकालप्रतीक्षी यो दस्यून्मर्षयते नृप । शास्त्रजां बुद्धिमास्थाय युज्यते नैनसा हि सः ।
आहृत्य बलिषड्भागं यो राष्ट्रं नाभिरक्षति । प्रतिगृह्णाति तत्पापं चतुर्थांशेन भूमिपः ।
निबोध च यथा तिष्ठन् धर्म्मान्न च्यवते नृपः । निग्रहात् धर्म्मशास्त्राणामनुरुध्यन्नपेतभीः । ७१०

कामक्रोधावनादृत्य पितेव समदर्शनः । शास्त्रजां बुद्धिमास्थाय युज्यते नैनसा हि सः ।
दैवेनाभ्याहतो राजा कर्म्मकाले महाद्युते । न साधयति यत्कर्म्म न तत्रास्य व्यतिक्रमं ।
तरसा बुद्धिपूर्व्वं वा निग्राह्या एव शत्रवः । पापैः सह न सन्दध्याद्राष्ट्रं पण्यं न कारयेत् ।
शूराश्चार्य्याश्च सत्कार्य्या विद्वांसश्च युधिष्ठिर । गोमिनो धनिनश्चैव परिपाल्या विशेषतः ।
व्यवहारेषु धर्म्मेषु योक्तव्याश्च बहुश्रुताः । गुणयुक्तेऽपि नैकस्मिन्विश्वसेत विचक्षणः । ७१५
अरक्षिता दुर्व्विनीतो मानी स्तब्धोऽभ्यसूयकः । एनसा युज्यते राजा दुर्दान्त इति चोच्यते ।
येऽरक्ष्यमाणा हीयन्ते दैवेनाभ्याहता नृप । तस्करैश्चापि हन्यन्ते सर्व्वं तद्राजकिल्बिषं ।
सुमन्त्रिते सुनीते च सर्व्वतश्चोपपादिते । पौरुषे कर्म्मणि कृते नास्त्यधर्म्मो युधिष्ठिर ।
विच्छिद्यन्ते समारम्भाः सिध्यन्ते चापि दैवतः । कृते पुरुषकारे तु नैनः स्पृशति पार्थिवं ।
अत्र ते राजशार्द्दूल वर्त्तयिष्ये कथामिमां । यद्वृत्तं पूर्व्वराजर्षेर्हयग्रीवस्य पाण्डव । ७२०
शत्रून् हत्वा हतस्याजौ शूरस्याक्लिष्टकर्म्मणः । असहायस्य सङ्ग्रामे निर्ज्जितस्य युधिष्ठिर ।
यत्कर्म्म वै निग्रहे शात्रवाणां योगश्चाग्र्यः पालने मानवानां । कृत्वा कर्म्म प्राप्य कीर्त्तिं स युद्धाद्वाजिग्रीवो मोदते स्वर्गलोके ।
सन्न्यस्तात्मा समरेष्वाततायी शस्त्रैश्छिन्नो दस्युभिर्व्वध्यमानः । अश्वग्रीवः कर्म्मशीलो महात्मा संसिद्धार्थो मोदते स्वर्गलोके ।
धनुर्यूपो रशना ज्या शरः स्रुक् स्रुवः खड्गो रुधिरं यत्र चाज्यं । रथो वेदी कामगो युद्धमग्निश्चातुर्होत्रं चतुरो वाजिमुख्याः ।
हुत्वा तस्मिन्यज्ञवह्नावथारीन्पापान्मुक्तो राजसिंहस्तरस्वी । प्राणान् हुत्वा चावभृथे रणे स वाजिग्रीवो मोदते देवलोके । ७२५
राष्ट्रं रक्षन्बुद्धिपूर्व्वं नयेन सन्न्यस्तात्मा यज्ञशीलो महात्मा । सर्व्वांल्लोकान्व्याप्य कीर्त्त्या मनस्वी वाजिग्रीवो मोदते देवलोके ।
दैवीं सिद्धिं मानुषीं दण्डनीतिं योगन्यासैः पालयित्वा महीञ्च । तस्माद्राजा धर्म्मशीलो महात्मा वाजिग्रीवो मोदते देवलोके ।
विद्वांस्त्यागी श्रद्दधानः कृतज्ञस्त्यक्त्वा लोकं मानुषं कर्म्म कृत्वा । मेधाविनां विदुषां सम्मतानां तनुत्यजां लोकमाक्रम्य राजा ।
सम्यग्वेदान् प्राप्य शास्त्राण्यधीत्य सम्यग्राज्यं पालयित्वा महात्मा । चातुर्व्वर्ण्यं स्थापयित्वा स्वधर्म्मे वाजिग्रीवो मोदते देवलोके ।
जित्वा सङ्ग्रामान्पालयित्वा प्रजाश्च सोमं पीत्वा तर्पयित्वा द्विजाग्र्यान् । युक्त्या दण्डं धारयित्वा प्रजानां युद्धे क्षीणो मोदते देवलोके । ७३०
वृत्तं यस्य श्लाघनीयं मनुष्याः सन्तो विद्वांसश्चार्हयन्त्यर्हणीयं । स्वर्गं जित्वा वीरलोकानवाप्य सिद्धिं प्राप्तः पुण्यकीर्त्तिर्महात्मा ।

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि व्यासवाक्ये चतुर्व्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ द्वैपायनवचः श्रुत्वा कुपिते च धनञ्जये । व्यासमामन्त्र्य कौन्तेयः प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न पार्थिवमिदं राज्यं न भोगाश्च पृथग्विधाः । प्रीणयन्ति मनो मेऽद्य शोको मां रुन्धयत्ययं ।

श्रुत्वा वीरविहीनानामपुत्त्राणाञ्च योषितां । परिदेवयमानानां शान्तिं नोपलभे मुने ।

इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं व्यासो योगविदाम्वरः । युधिष्ठिरं महाप्राज्ञो धर्म्मज्ञो वेदपारगः । ७३५

॥ व्यास उवाच ॥ न कर्म्मणा लभ्यते चेज्यया वा नाप्यस्ति दाता पुरुषस्य कश्चित् । पर्य्याययोगाद्विहितं विधात्रा कालेन सर्व्वं लभते मनुष्यः ।

न बुद्धिशास्त्राध्ययनेन शक्यं प्राप्तुं विशेषं मनुजैरकाले । मूर्खोऽपि चाप्नोति कदाचिदर्थान् कालो हि कार्य्यं प्रति निर्व्विशेषः ।

नाभूतिकालेषु फलं ददन्ति शिल्पानि मन्त्राश्च तथौषधानि । तान्येव कालेन समाहितानि सिद्ध्यन्ति वर्द्धन्ति च भूतिकाले ।

कालेन शीघ्राः प्रवहन्ति वाताः कालेन वृष्टिर्जलदानुपैति । कालेन पद्मोत्पलवज्जलञ्च कालेन पुष्यन्ति नगा वनेषु ।

कालेन कृष्णाश्च सिताश्च रात्र्यः कालेन चन्द्रः प्रतिपूर्णविम्बः । नाकालतः पुष्पफलं द्रुमाणां नाकालवेगाः सरितो वहन्ति । ७४०

नाकालमत्ताः खगपन्नगाश्च मृगद्विपाः शैलमृगाश्च लोके । नाकालतः स्त्रीषु भवन्ति गर्भा नायान्त्यकाले शिशिरोष्णवर्षाः ।

नाकालतो म्रियते जायते वा नाकालतो व्याहरते च बालः । ना कालतो यौवनमभ्युपैति नाकालतो रोहति बीजमुप्तं ।

नाकालतो भानुरुपैति योगं नाकालतोऽस्तं गिरिमभ्युपैति । नाकालतो हीयते वर्द्धते च चन्द्रः समुद्रोऽपि महोर्म्मिमाली ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । गीतं राज्ञा सेनजिता दुःखार्त्तेन युधिष्ठिर ।

सर्व्वानेवैष पर्य्यायो मर्त्त्यान् स्पृशति दुःसहः । कालेन परिपक्वा हि म्रियन्ते सर्व्वपार्थिवाः । ७४५

घ्नन्ति चान्यान्नरान् राजंस्तानप्यन्ये तथा नराः । संज्ञैषा लौकिकी राजन्न हिनस्ति न हन्यते ।

हन्तीति मन्यते कश्चिन्न हन्तीत्यपि चापरः । स्वभावतस्तु नियतौ भूतानां प्रभवाप्ययौ ।

नष्टे धने वा दारे वा पुत्त्रे पितरि वा मृते । अहो दुःखमिति ध्यायन् दुःखस्यापचितिं चरेत् ।

स किं शोचसि मूढः सन् शोच्यान् किमनुशोचसि । पश्य दुःखेषु दुःखानि भयेषु च भयान्यपि ।

आत्माऽपि चायं न मम सर्व्वा वा पृथिवी मम । यथा मम तथाऽन्येषामिति पश्यन्न मुह्यति । ७५०

शोकस्थानसहस्राणि हर्षस्थानशतानि च । दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितं ।

एवमेतानि कालेन प्रियद्वेष्याणि भागशः । जीवेषु परिवर्त्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ।

दुःखमेवास्ति न सुखं तस्मात्तदुपलभ्यते । तृष्णार्त्तिप्रभवं दुःखं दुःखार्त्तिप्रभवं सुखं ।

सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखं । न नित्यं लभ्यते दुःखं न नित्यं लभते सुखं ।

सुखमेवं हि दुःखान्तं कदाचिद्दुःखतः सुखं । तस्मादेतद्द्वयं जह्याद्य इच्छेच्छाश्वतं सुखं । ७५५

यस्मिन्निदं भवेच्छोकसन्तापो वा दुःखमूर्च्छितः। आयासो वाऽपि यन्मूलस्तदेकाङ्गमपि त्यजेत्।

सुखं वा यदि वा दुःखं प्रियं वा यदि वाऽप्रियं। प्राप्तं प्राप्तमुपासीत हृदयेनापराजितः।

ईषदप्यङ्ग दाराणां पुत्त्राणामचरन् प्रियं। ततो ज्ञास्यसि कः कस्य केन वा कथमेव च।

ये च मूढतमा लोके ये च बुद्धेः परङ्गताः। त एव सुखमेधन्ते मध्यमः क्लिश्यते जनः।

इत्यब्रवीन्महाप्राज्ञो युधिष्ठिर स सेनजित्। परावरज्ञो लोकस्य धर्म्मवित्सुखदुःखवित्। ७६०

परदुःखेन यो दुःखी न स जातु सुखी भवेत्। दुःखानां हि क्षयो नास्ति जायते ह्यपरात्परं।

सुखञ्च दुःखञ्च भवाभवौ च लाभालाभौ मरणं जीवितञ्च। पर्य्यायतः सर्व्वमवाप्नुवन्ति तस्माद्धीरो नैव हृष्येन्न शोचेत्।

दीक्षां राज्ञः संयुगे युद्धमाहुर्य्योगं राज्ये दण्डनीत्याञ्च सम्यक्। वित्तत्यागो दक्षिणानाञ्च यज्ञे सम्यक् ज्ञानं पावनानीति विद्यात्।

रक्षन् राष्ट्रं बुद्धिपूर्व्वं नयेन सन्त्यक्तात्मा यज्ञशीलो महात्मा। सर्व्वांल्लोकान् धर्म्मदृष्ट्या चरंश्चाप्यूर्द्ध्वं देहान्मोदते देवलोके।

जित्वा संग्रामान्पालयित्वा च राष्ट्रं सोमं पीत्वा वर्द्धयित्वा प्रजाश्च। युक्त्या दण्डं धारयित्वा प्रजानां युद्धे क्षीणो मोदते देवलोके। ७६५

सम्यग्वेदान् प्राप्य शास्त्राण्यधीत्य सम्यग्राज्यं पालयित्वा च राजा। चातुर्व्वर्ण्यं स्थापयित्वा स्वधर्म्मे पूतात्मा वै मोदते देवलोके।

यस्य वृत्तं नमस्यन्ति स्वर्गस्थस्यापि मानवाः। पौरजानपदामात्याः स राजा राजसत्तमः।

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि सेनजिदुपाख्याने पञ्चविंशोऽध्यायः॥ २५॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अस्मिन्नेव प्रकरणे धनञ्जयमुदारधीः। अभिनीततरं वाक्यमित्युवाच युधिष्ठिरः।

यदेतन्मन्यसे पार्थ न ज्यायोऽस्ति धनादिति। न स्वर्गो न सुखं नार्थो निर्द्धनस्येति तन्मृषा।

स्वाध्याययज्ञसंसिद्धा दृश्यन्ते बहवो जनाः। तपोरताश्च मुनयो येषां लोकाः सनातनाः। ७७०

ऋषीणां समयं शश्वद्ये रक्षन्ति धनञ्जय। आश्रिताः सर्व्वधर्म्मज्ञा देवास्तान् ब्राह्मणान्विदुः।

स्वाध्यायनिष्ठान्हि ऋषीन् ज्ञाननिष्ठांस्तथाऽपरान्। बुध्येथाः सततं चापि धर्म्मनिष्ठान्धनञ्जय।

ज्ञाननिष्ठेषु कार्य्याणि प्रतिष्ठाप्यानि पाण्डव। वैखानसानां वचनं यथा नो विदितं प्रभो।

अजाश्च पृश्नयश्चैव सिकताश्चैव भारत। अरुणाः केतवश्चैव स्वाध्यायेन दिवङ्गताः।

अवाप्यैतानि कर्म्माणि वेदोक्तानि धनञ्जय। दानमध्ययनं यज्ञो निग्रहश्चैव दुर्ग्रहः। ७७५

दक्षिणेन च पन्थानमर्य्यम्णो ये दिवं गताः। एतान् क्रियावतां लोकानुक्तवान् पूर्व्वमप्यहं।

उत्तरेण तु पन्थानं नियमाद्यं प्रपश्यसि। एते योगवतां लोका भान्ति पार्थ सनातनाः।

तत्रोत्तरां गतिं पार्थ प्रशंसन्ति पुराविदः। सन्तोषात्स्वर्गमाप्नोति सन्तोषात्परमं सुखं।

तुष्टेर्न किञ्चित्परमं सा सम्यक् प्रतितिष्ठति। क्रोधहर्षविनीतस्य सततं सिद्धिरुत्तमा।

अत्राप्युदाहरन्तीमा गाथा गीता ययातिना। याभिः प्रत्याहरेत्कामान् कूर्म्मोऽङ्गानीव सर्व्वशः।
यदा चायं न बिभेति यदा चास्मान्न बिभ्यति। यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म सम्पद्यते तदा।
यदा न भावं कुरुते सर्व्वभूतेषु पापकं। कर्म्मणा मनसा वाचा ब्रह्म सम्पद्यते तदा।
विनीतमानमोहस्तु बहुसङ्गविवर्जितः। तदात्मज्योतिषः साधोर्निर्वाणमुपपद्यते।
इदन्तु शृणु मे पार्थ ब्रुवतः संयतेन्द्रियः। धर्म्ममन्ये वृत्तमन्ये धनमीहन्ति चापरे।
धनहेतोर्य्य ईहेत तस्यानीहा गरीयसी। भूयान्दोषो हि वित्तस्य यश्च धर्म्मस्तदाश्रयः।
प्रत्यक्षमनुपश्यामि त्वमपि द्रष्टुमर्हसि। वर्ज्जनं वर्ज्जनीयानामीहमानेन दुष्करं।
ये वित्तमभिपद्यन्ते सम्यक्त्वं तेषु दुर्लभं। द्रुह्यतः प्रैति तत्प्राज्ञः प्रतिकूलं यथातथं।
यस्तु सम्भिन्नवृत्तः स्याद्वीतशोकभयो नरः। अल्पेन तर्षितो द्रुह्यन् भ्रूणहत्यां न बुध्यते।
दुष्यन्त्याददतो भृत्या नित्यं दस्युभयादिव। दुर्लभं च धनं प्राप्य भृशं दत्त्वाऽनुतप्यते।
अधनः कस्य किं वाच्यो विमुक्तः सर्व्वशः सुखी। देवस्वमुपगृह्यैव धनेन न सुखी भवेत्।
तत्र गाथां यज्ञगीतां कीर्त्तयन्ति पुराविदः। त्रयीमपाश्रितां लोके यज्ञसंस्तरकारिकां।
यज्ञाय सृष्टानि धनानि धात्रा यज्ञाय सृष्टः पुरुषो रक्षिता च। तस्मात्सर्व्वं यज्ञ एवोपयोज्यं धनं न कामाय हितं प्रशस्तं।
एतत् स्वार्थं च कौन्तेय धनं धनवतांवर। धाता ददाति मर्त्त्येभ्यो यज्ञार्थमिति विद्धि तत्।
तस्माद्बुध्यन्ति पुरुषा न हि तत्कस्यचित् ध्रुवं। श्रद्दधानस्ततो लोके दद्याच्चैव यजेत च।
लब्धस्य त्यागमेवाहुर्न भोगं न च सञ्चयं। तस्य किं सञ्चयेनार्थः कार्य्ये ज्यायसि तिष्ठति।
ये स्वधर्म्मादपेतेभ्यः प्रयच्छन्त्यल्पबुद्धयः। शतं वर्षाणि ते प्रेत्य पुरीषं भुञ्जते जनाः।
अनर्हते यद्ददाति न ददाति यदर्हते। अर्हानर्हापरिज्ञानाद्दानधर्म्मोऽपि दुष्करः।
लब्धानामपि वित्तानां बोद्धव्यौ द्वावतिक्रमौ। अपात्रे प्रतिपत्तिश्च पात्रे चाप्रतिपादनं।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि युधिष्ठिरवाक्ये षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अभिमन्यौ हते बाले द्रौपद्यास्तनयेषु च। धृष्टद्युम्ने विराटे च द्रुपदे च महीपतौ।
वसुषेणे च धर्म्मज्ञे धृष्टकेतौ च पार्थिवे। तथाऽन्येषु नरेन्द्रेषु नानादेश्येषु संयुगे।
न च मुञ्चति मां शोको ज्ञातिघातिनमातुरं। राज्यकामुकमत्युग्रं स्ववंशोच्छेदकारिणं।
यस्याङ्के क्रीडमानेन मया वै परिवर्त्तितं। स मया राज्यलुब्धेन गाङ्गेयो युधि पातितः।
यदा ह्येनं विघूर्णन्तमपश्यं पार्थसायकैः। कम्पमानं यथा वज्रैः प्रेक्ष्यमाणं शिखण्डिना।
जीर्णं सिंहमिव प्रांशुं नरसिंहं पितामहं। कीर्य्यमाणं शरैर्दृष्ट्वा मे व्यथितं मनः।
प्राङ्मुखं सीदमानञ्च रथे पररथारुजं। घूर्णमानं यथा शैलं तदा मे कश्मलोऽभवत्।
यः सबाणधनुष्पाणिर्योधयामास भार्गवं। बहून्यहानि कौरव्यः कुरुक्षेत्रे महामृधे।
समेतं पार्थिवं क्षत्रं वाराणस्यां नदीसुतः। कन्यार्थमाह्वयद्वीरो रथेनैकेन संयुगे।

येन चोग्रायुधो राजा चक्रवर्त्ती दुरासदः । दग्धश्चास्त्रप्रतापेन स मया युधि घातितः ।
स्वयं मृत्युं रक्षमाणः पाञ्चाल्यं यः शिखण्डिनं । न बाणैः पातयामास सोऽर्जुनेन निपातितः ।
यदैनं पतितं भूमावपश्यं रुधिरोक्षितं । तदैवाविशदत्युग्रो ज्वरो मां मुनिसत्तम । ८१०
येन संवर्द्धिता बाला येन स्म परिरक्षिताः । स मया राज्यलुब्धेन पापेन गुरुघातिना ।
अल्पकालस्य राज्यस्य कृते मूढेन घातितः । आचार्य्यश्च महेष्वासः सर्व्वपार्थिवपूजितः ।
अभिगम्य रणे मिथ्या पापेनोक्तः सुतं प्रति । तन्मे दहति गात्राणि यन्मां गुरुरभाषत ।
सत्यमाख्याहि राजंस्त्वं यदि जीवति मे सुतः । सत्यमामर्षयन्विप्रो मयि तत्परिपृष्टवान् ।
कुञ्जरश्चान्तरं कृत्वा मिथ्योपचरितं मया । सुभृशं राज्यलुब्धेन पापेन गुरुघातिना । ८१५
सत्यकञ्चुकमुन्मुच्य मया स गुरुराहवे । अश्वत्थामा हत इति मयोक्तः कुञ्जरे हते ।
कांल्लोकान्नु गमिष्यामि कृत्वा कर्म्म सुदुष्करं । अघातयञ्च यत्कर्णं समरेष्वपलायिनं ।
ज्येष्ठं भ्रातरमत्युग्रं को मत्तः पापकृत्तमः । अभिमन्युञ्च यद्बालं जातं सिंहमिवाद्रिषु ।
प्रावेशयमहं लुब्धो वाहिनीं द्रोणपालितां । तदा प्रभृति बीभत्सुं न शक्नोमि निरीक्षितुं ।
कृष्णञ्च पुण्डरीकाक्षं किल्बिषी भ्रूणहा यथा । द्रौपदीं चापि दुःखार्त्तां पञ्चपुत्रैर्व्विनाकृतां । ८२०
शोचामि पृथिवीं हीनामपञ्चभिः पर्व्वतैरिव । सोऽहमागस्करः पापः पृथिवीनाशकारकः ।
आसीन एवमेवेदं शोषयिष्ये कलेवरं । प्रायोपविष्टं जानीध्वमद्य मां गुरुघातिनं ।
जातिष्वन्यास्वपि यथा न भवेयं कुलान्तकृत् । न भोक्ष्ये न च पानीयमुपभोक्ष्ये कथञ्चन ।
शोषयिष्ये प्रियान् प्राणानिहस्थोऽहं तपोधन । यथेष्टं गम्यतां काममनुजाने प्रसाद्य वः ।
सर्व्वे मामनुजानीत त्यक्ष्यामीदं कलेवरं । ८२५
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तमेवं वादिनं पार्थं बन्धुशोकेन विह्वलं । मैवमित्यब्रवीद्व्यासो निगृह्य मुनिसत्तमः ।
॥ व्यास उवाच ॥ अतिवेलं महाराज न शोकं कर्त्तुमर्हसि । पुनरुक्तन्तु वक्ष्यामि दिष्टमेतदिति प्रभो ।
संयोगा विप्रयोगान्ता जातानां प्राणिनां ध्रुवाः । वुद्वुदा इव तोयेषु भवन्ति न भवन्ति च ।
सर्व्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः । संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितं ।
सुखं दुःखान्तमालस्यं दाक्ष्यं दुःखं सुखोदयं । भूतिः श्रीर्ह्रीर्धृतिः कीर्त्तिर्दक्षे वसति नालसे । ८३०
नालं सुखाय सुहृदो नालं दुःखाय शत्रवः । न च प्रज्ञाऽलमर्थेभ्यो न सुखेभ्योऽप्यलन्धनं ।
यथा सृष्टोऽसि कौन्तेय धात्रा कर्म्मसु तत्कुरु । अत एव हि सिद्धिस्ते नेशस्त्वं कर्म्मणां नृप ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि व्यासवाक्ये सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्ञातिशोकाभितप्तस्य प्राणानभ्युत्सिसृक्षतः । ज्येष्ठस्य पाण्डुपुत्रस्य व्यासः शोकमपानुदत् ।
॥ व्यास उवाच ॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । अश्मगीतं नरव्याघ्र तन्निबोध युधिष्ठिर ।
अश्मानं ब्राह्मणं प्राज्ञं वैदेहो जनको नृप । संशयं परिपप्रच्छ दुःखशोकसमन्वितः । ८३५
॥ जनक उवाच ॥ आगमे यदि वाऽपाये ज्ञातीनां द्रविणस्य च । नरेण प्रतिपत्तव्यं कल्याणं कथमिच्छता ।

॥ अश्मोवाच ॥ उत्पन्नमिममात्मानं नरस्यानन्तरं ततः । तानि तान्यनुवर्त्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ।
तेषामन्यतरापत्तौ यद्यदेवोपपद्यते । तदस्य चेतनामाशु हरत्यभ्रमिवानिलः ।
अभिजातोस्मि सिद्धोस्मि नास्मि केवलमानुषः । इत्येभिर्हेतुभिस्तस्य त्रिभिश्चित्तं प्रसिच्यते ।
सम्प्रसक्तमनोभोगान्विसृज्य पितृसञ्चितान् । परिक्षीणः परस्वानामादानं साधु मन्यते । ८४०
तमतिक्रान्तमर्य्यादमाददानमसाम्प्रतं । प्रतिषेधन्ति राजानो लुब्धा मृगमिवेषुभिः ।
ये च विंशतिवर्षा वा त्रिंशद्वर्षाश्च मानवाः । परेण ते वर्षशतान्न भविष्यन्ति पार्थिव ।
तेषां परमदुःखानां बुद्ध्या भैषज्यमाचरेत् । सर्व्वप्राणभृतां वृत्तं प्रेक्षमाणस्ततस्ततः ।
मानसानां पुनर्योनिर्दुःखानां चित्तविभ्रमः । अनिष्टोपनिपातो वा तृतीयं नोपपद्यते ।
एवमेतानि दुःखानि तानि तानीह मानवं । विविधान्युपवर्त्तन्ते तथा संसर्गजान्यपि । ८४५
जरामृत्यू हि भूतानां खादितारौ वृकाविव । बलिनां दुर्बलानाञ्च ह्रस्वानां महतामपि ।
न कश्चिज्जात्वतिक्रामेत् जरामृत्यू हि मानवः । अपि सागरपर्य्यन्तां विजित्येमां वसुन्धरां ।
सुखं वा यदि वा दुःखं भूतानां पर्य्युपस्थितं । प्राप्तव्यमवशैः सर्व्वं परिहारो न विद्यते ।
पूर्व्वे वयसि मध्ये वाऽप्युत्तरे वा नराधिप । अवर्जनीयास्तेऽर्था वै काङ्क्षितापि ततोऽन्यथा ।
सुप्रियैर्व्विप्रयोगश्च सम्प्रयोगश्च विप्रियैः । अर्थानर्थौ सुखं दुःखं विधानमनुवर्त्तते । ८५०
प्रादुर्भावश्च भूतानां देहत्यागस्तथैव च । प्राप्तिर्व्यायामयोगश्च सर्व्वमेतत्प्रतिष्ठितं ।
गन्धवर्णरसस्पर्शा निवर्त्तन्ते स्वभावतः । तथैव सुखदुःखानि विधानमनुवर्त्तते ।
आसनं शयनं यानमुत्थानं पानभोजनं । नियतं सर्व्वभूतानां कालेनैव भवत्युत ।
वैद्याश्चाप्यातुराः सन्ति बलवन्तश्च दुर्व्वलाः । श्रीमन्तश्चापरे षण्ढाः विचित्रः कालपर्य्ययः ।
कुले जन्म तथा वीर्य्यमारोग्यं रूपमेव च । सौभाग्यमुपभोगश्च भवितव्येन लभ्यते । ८५५
सन्ति पुत्राः सुबहवो दरिद्राणामनिच्छतां । नास्ति पुत्रः समृद्धानां विचित्रं विधिचेष्टितं ।
व्याधिरग्निर्जलं शस्त्रं बुभुक्षा श्वापदो विषं । ज्वरश्च मरणं जन्तोरुच्चाच्च पतनं तथा ।
निर्याणे यस्य यद्दिष्टं तेन गच्छन्ति सेतुना । दृश्यते नाप्रतिक्रामन् निष्क्रान्तोऽथ वा पुनः ।
दृश्यते चाप्यतिक्रामन् न निर्यातोऽथ वा पुनः । दृश्यते हि युवैवेह विनश्यन् वसुमान्नरः ।
दरिद्रश्च परिक्लिष्टः शतवर्षो जरान्वितः । अकिञ्चनाश्च दृश्यन्ते पुरुषाश्चिरजीविनः । ८६०
समृद्धे च कुले जाता विनश्यन्ति पतङ्गवत् । प्रायेण श्रीमतां लोके भोक्तुं शक्तिर्न विद्यते ।
काष्ठान्यपि हि जीर्य्यन्ते दरिद्राणाञ्च सर्व्वशः । अहमेतत्करोमीति मन्यते कालचोदितः ।
यद्यदिष्टमसन्तोषाद्दुरात्मा पापमाचरेत् । मृगयाक्षाः स्त्रियः पानं प्रसङ्गा निन्दिता बुधैः ।
दृश्यन्ते पुरुषाश्चात्र सम्प्रसक्ता बहुश्रुताः । इति कालेन सर्व्वार्थानीप्सितानीप्सितानिह ।
स्पृशन्ति सर्व्वभूतानि निमित्तं नोपलभ्यते । वायुमाकाशमग्निञ्च चन्द्रादित्यावहःक्षपे । ८६५
ज्योतींषि सरितः शैलान् कः करोति बिभर्त्ति च । शीतमुष्णं तथा वर्षं कालेन परिवर्त्तते ।

एवमेव मनुष्याणां सुखदुःखे नरर्षभ। नौषधानि न मन्त्राश्च न होमा न पुनर्जपाः।
त्रायन्ते मृत्युनोपेतं जरया चापि मानवं। यथा काष्ठञ्च काष्ठञ्च समेयातां महोदधौ।
समेत्य च व्यपेयातां तद्वद्भूतसमागमः। ये चैव पुरुषाः स्त्रीभिर्गीतवाद्यैरुपस्थिताः।
ये चानाथाः परान्नादाः कालस्तेषु समक्रियः। मातापितृसहस्राणि पुत्त्रदारशतानि च। ८७०
संसारेष्वनुभूतानि कस्य ते कस्य वा वयं। नैवास्य कश्चिद्भविता नायं भवति कस्यचित्।
पथि सङ्गतमेवेदं दारबन्धुसुहृज्जनैः। क्वासं क्व च गमिष्यामि को न्वहं किमिह स्थितः।
कस्मात्किमनुशोचेयमित्येवं स्थापयेन्मनः। अनित्ये प्रियसंवासे संसारे चक्रवद्गतौ।
पथि सङ्गतमेवैतद्भ्राता माता पिता सखा। न दृष्टपूर्व्वं प्रत्यक्षं परलोकं विदुर्ब्बुधाः।
आगमांस्त्वनतिक्रम्य श्रद्धातव्यं बुभूषता। कुर्व्वीत पितृदैवत्यं धर्म्म्याणि च समाचरेत्। ८७५
यजेच्च विद्वान्विधिवत्त्रिवर्गं चाप्युपाचरेत्। सन्निमज्जज्जगदिदं गम्भीरे कालसागरे।
जरामृत्युमहाग्राहे न कश्चिदवबुध्यते। आयुर्व्वेदमधीयानाः केवलं सपरिग्रहाः।
दृश्यन्ते बहवो वैद्या व्याधिभिः समभिप्लुताः। ते पिबन्तः कषायांश्च सर्प्पींषि विविधानि च।
न मृत्युमतिवर्त्तन्ते वेलामिव महोदधिः। रसायनविदश्चैव सुप्रयुक्तरसायनाः।
दृश्यन्ते जरया भग्ना नगा नागैरिवोत्तमैः। तथैव तपसोपेताः स्वाध्यायाभ्यसने रताः। ८८०
दातारो यज्ञशीलाश्च न तरन्ति जरान्तकौ। न ह्यहानि निवर्त्तन्ते नःमासा न पुनः समाः।
जातानां सर्व्वभूतानां न पक्षा न पुनः क्षपाः। सोऽयं विपुलमध्वानं कालेन ध्रुवमध्रुवः।
नरोऽवशः समभ्येति सर्व्वभूतनिषेवितं। देहो वा जीवतोऽभ्येति जीवो वाऽभ्येति देहतः।
पथि सङ्गतमेवेदं दारैरन्यैश्च बन्धुभिः। नायमत्यन्तसंवासो लभ्यते जातु केनचित्।
अपि स्वेन शरीरेण किमुतान्येन केनचित्। क्व नु तेऽद्य पिता राजन् क्व नु तेऽद्य पितामहाः। ८८५
न त्वं पश्यसि तानद्य न त्वां पश्यन्ति तेऽनघ। न चैव पुरुषो द्रष्टा स्वर्गस्य नरकस्य च।
आगमस्तु सतां चक्षुर्नृपते तमिहाचर। चरितब्रह्मचर्य्यो हि प्रजायेत यजेत च।
पितृदेवमनुष्याणामानृण्यादनसूयकः।
स यज्ञशीलः प्रजने निविष्टः प्राग्ब्रह्मचारी प्रविविक्तचक्षुः। आराधयेत् स्वर्गमिमञ्च लोकं परञ्च मुक्ता हृदयव्यलीकं।
समं हि धर्म्मं चरतो नृपस्य द्रव्याणि चाप्याहरतो यथावत्। प्रवृत्तधर्म्मस्य यशोऽभिवर्द्धते सर्व्वेषु लोकेषु चराचरेषु।
इत्येवमाज्ञाय विदेहराजो वाक्यं समग्रं परिपूर्णहेतु। अश्मानमामन्त्र्य विशुद्धबुद्धिर्ययौ गृहं स्वं प्रतिशान्तशोकः।
तथा त्वमप्यच्युत मुञ्च शोकमुत्तिष्ठ शक्रोपम हर्षमेहि। क्षात्त्रेण धर्म्मेण मही जिता ते तां भुङ्क्ष्व कुन्तीसुत मा ऽवमंस्थाः।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि व्यासवाक्ये अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अव्याहरति राजेन्द्रे धर्म्मपुत्रे युधिष्ठिरे। गुडाकेशो हृषीकेशमभ्यभाषत पाण्डवः।
॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ ज्ञातिशोकाभिसन्तप्तो धर्म्मपुत्रः परन्तपः। एष शोकार्णवे मग्नस्तमाश्वासय माधव।
सर्व्वे स्म ते संश्रयिताः पुनरेव जनार्द्दन। अस्य शोकं महाबाहो प्रणाशयितुमर्हसि। ८९०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तु गोविन्दो विजयेन महात्मना । पर्य्यवर्त्तत राजानं पुण्डरीकेक्षणोऽच्युतः ।
अनतिक्रमणीयो हि धर्म्मराजस्य केशवः । बाल्यात्प्रभृति गोविन्दः प्रीत्या चाभ्यधिकोऽर्जुनात् ।
सम्प्रगृह्य महाबाहुर्भुजं चन्दनभूषितं । शैलस्तम्भोपमं शौरिरुवाचाभिविनोदयन् ।
शुशुभे वदनं तस्य सुदंष्ट्रं चारुलोचनं । व्याकोशमिव विस्पष्टं पद्मं सूर्य्य इवोदिते ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ मा कृथाः पुरुषव्याघ्र शोकं त्वं गात्रशोषणं । न हि ते सुलभा भूयो ये हताऽस्मिन् रणाजिरे । ९००
स्वप्नलब्धा यथा लाभा वितथाः प्रतिबोधने । एवं ते क्षत्रिया राजन् ये व्यतीता महारणे ।
सर्व्वेऽप्यभिमुखाः शूरा विजिता रणशोभिनः । नैषां कश्चित्पृष्ठतो वा पलायन् वाऽपि पातितः ।
सर्व्वे त्यक्त्वाऽऽत्मनः प्राणान्युद्ध्वा वीरा महामृधे । शस्त्रपूता दिवं प्राप्ता न ताञ्छोचितुमर्हसि ।
क्षत्रधर्म्मरताः शूराः वेदवेदाङ्गपारगाः । प्राप्ता वीरगतिं पुण्यां तान्न शोचितुमर्हसि ।
मृतान्महानुभावांस्त्वं श्रुत्वैव पृथिवीपतीन् । अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं । ९०५
सृञ्जयं पुत्रशोकार्त्तं यथाऽयं नारदोऽब्रवीत् । सुखदुःखैरहं त्वञ्च प्रजाः सर्व्वाश्च सृञ्जय ।
अविमुक्ता मरिष्यामस्तत्र का परिदेवना । महाभाग्यं पुरा राज्ञां कीर्त्त्यमानं मया शृणु ।
यथाऽवधानं नृपते ततो दुःखं प्रहास्यसि । एतान्महानुभावांस्त्वं श्रुत्वैव पृथिवीपतीन् ।
शममानय सन्तापं शृणु विस्तरशश्च मे । क्रूरग्रहाभिशमनमायुर्व्वर्द्धनमुत्तमं ।
अग्रिमाणां क्षितिभुजामुपाख्यानं मनोहरं । आविक्षितं मरुत्तं वै मृतं सृञ्जय शुश्रुम । ९१०
यस्य सेन्द्राः सवरुणा बृहस्पतिपुरोगमाः । देवा विश्वसृजो राज्ञो यज्ञमीयुर्म्महात्मनः ।
यः स्पर्द्धयाऽजयच्छक्रं देवराजं पुरन्दरं । शक्रप्रियैषी यं विद्वान् प्रत्याचष्ट बृहस्पतिः ।
संवर्त्तो याजयामास यवीयान् स बृहस्पतेः । यस्मिन्प्रशासति मही नृपतौ राजसत्तम ।
अकृष्टपच्या पृथिवी विबभौ चैत्यमालिनी । आविक्षितस्य वै सत्रे विश्वेदेवाः सभासदः ।
मरुतः परिवेष्टारः साध्याश्चासन्महात्मनः । मरुद्गणा मरुत्तस्य यत्सोममपिबंस्ततः । ९१५
देवान्मनुष्यान्गन्धर्व्वानत्यरिच्यन्त दक्षिणाः । स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः । सुहोत्रञ्चैवातिथिनं मृतं शुश्रुम सृञ्जय ।
यस्मिन् हिरण्यं ववृषे मघवा परिवत्सरं । सत्यनामा वसुमती यं प्राप्यासीज्जनाधिपं ।
हिरण्यमवहन्नद्यस्तस्मिन् जनपदेश्वरे । कूर्म्मान्कर्कटकान्नक्रान्मकराञ्छिशुकानपि ।
नदीष्वपातयद्राजन्मघवा लोकपूजितः । हिरण्मयान्पातितान् दृष्ट्वा मत्स्यान्मकरकच्छपान् । ९२०
सहस्रशोऽथ शतशस्ततोऽस्मयदथोऽतिथिः । तद्धिरण्यमपर्य्यन्तमाहृत्य कुरुजाङ्गले ।
ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यः समार्पयत् । स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः । अदक्षिणमयज्वानं श्वैरं संशाम्य मा शुचः ।
अङ्गं बृहद्रथं चैव मृतं सृञ्जय शुश्रुम । यः सहस्रं सहस्राणां श्वेतानश्वानवासृजत् ।
सहस्रञ्च सहस्राणां कन्या हेमपरिष्कृताः । ईजानो वितते यज्ञे दक्षिणामत्यकालयत् । ९२५

यः सहस्रं सहस्राणां गजानामश्वपद्मिनां । ईजानो विततै यज्ञै दक्षिणामत्यकालयत् ।
शतं शतसहस्राणां वृषाणां हेममालिनां । गवां सहस्रानुचरं दक्षिणामत्यकालयत् ।
अङ्गस्य यजमानस्य तदा विष्णुपदे गिरौ । अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ।
यस्य यज्ञेषु राजेन्द्र शतसंख्येषु वै पुरा । देवान्मनुष्यान्गन्धर्व्वानत्यरिच्यन्त दक्षिणाः ।
न जातो जनिता चान्यः पुमान्यस्तत्प्रदास्यति । यदङ्गः प्रददौ वित्तं सोमसंस्थासु सप्तसु । ९३०
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
शिविमौशीनरञ्चैव मृतं सृञ्जय शुश्रुम । य इमां पृथिवीं सर्व्वां चर्म्मवत्समवेष्टयत् ।
महता रथघोषेण पृथिवीमनुनादयन् । एकच्छत्रां महीं चक्रे जैत्रेणैकरथेन यः ।
यावदस्य गवाश्वं स्यादारण्यैः पशुभिः सह । तावतीः प्रददौ गाः स शिविरौशीनरोऽध्वरे ।
न वोढारं धुरं तस्य कञ्चिन्मेने प्रजापतिः । न भूतं न भविष्यञ्च सर्व्वराजसु सृञ्जय । ९३५
अन्यत्रौशीनराच्छैव्याद्राजर्षेरिन्द्रविक्रमात् । सदक्षिणमयज्वानं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
भरतञ्चैव दौष्मन्तिं मृतं शुश्रुम सृञ्जय । शाकुन्तलं महात्मानं भूरिद्रविणसञ्चयं ।
यो बद्ध्वा त्रिंशतं चाश्वान्देवेभ्यो यमुनामनु । सरस्वतीं विंशतिञ्च गङ्गामनु चतुर्द्दश ।
अश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च । इष्टवान् स महातेजा दौष्मन्तिर्भरतः पुरा । ९४०
भरतस्य महत्कर्म्म सर्व्वराजसु पार्थिवाः । स्वमर्त्त्या इव बाहुभ्यां नानुगन्तुमशक्नुवन् ।
परं सहस्राद्यो बद्धान् हयान्वेदीर्व्वितत्य च । सहस्रं यत्र पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
रामं दाशरथिञ्चैव मृतं शुश्रुम सृञ्जय । योऽन्वकम्पत वै नित्यं प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ।
विधवा यस्य विषये नानाथाः काश्चनाभवन् । सदैवासीत्पितृसमो रामो राज्यं यदाऽन्वशात् । ९४५
कालवर्षी च पर्ज्जन्यः शस्यानि समपादयत् । नित्यं सुभिक्षमेवासीद्रामे राज्यं प्रशासति ।
प्राणिनो नाप्सु मज्जन्ति नान्यथा पावकोऽदहत् । रुजा भयं न तत्रासीद्रामे राज्यं प्रशासति ।
आसन्वर्षसहस्रिण्यस्तथा पुत्रसहस्रिकाः । अरोगाः सर्व्वसिद्धार्था रामे राज्यं प्रशासति ।
नान्योन्येन विवादोऽभूत् स्त्रीणामपि कुतो नृणां । धर्म्मनित्याः प्रजाश्चासन् रामे राज्यं प्रशासति ।
सन्तुष्टाः सर्व्वसिद्धार्था निर्भयाः स्वैरचारिणः । नराः सत्यव्रताश्चासन् रामे राज्यं प्रशासति । ९५०
नित्यपुष्पफलाश्चैव पादपा निरुपद्रवाः । सर्व्वा द्रोणदुघा गावो रामे राज्यं प्रशासति ।
स चतुर्द्दश वर्षाणि वने प्रोष्य महातपाः । दशाश्वमेधाञ्जारूथ्यान्नाजहार निरर्गलान् ।
युवा श्यामो लोहिताक्षो मातङ्ग इव यूथपः । आजानुबाहुः सुमुखः सिंहस्कन्धो महाभुजः ।
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च । अयोध्याधिपतिर्भूत्वा रामो राज्यमकारयत ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः । ९५५

भगीरथञ्च राजानं मृतं शुश्रुम सृञ्जय । यस्येन्द्रो वितते यज्ञे सोमं पीत्वा मदोत्कटः ।
असुराणां सहस्राणि बहूनि सुरसत्तमः । अजयद्बाहुवीर्य्येण भगवान्पाकशासनः ।
यः सहस्रं सहस्राणां कन्या हेमविभूषिताः । ईजानो वितते यज्ञे दक्षिणामत्यकालयत् ।
सर्व्वा रथगताः कन्या रथाः सर्व्वे चतुर्युजः । शतं शतं रथे नागाः पद्मिनो हेममालिनः ।
सहस्रमश्वा एकैकं हस्तिनं पृष्ठतोऽन्वयुः । गवां सहस्रमश्वेऽश्वे सहस्रं गव्यजाविकं ।
उपह्वरे निवसतो यस्याङ्के निषसाद ह । गङ्गा भागीरथी तस्मादुर्व्वशी ह्यभवत्पुरा ।
भूरिदक्षिणमिक्ष्वाकुं यजमानं भगीरथं । त्रिलोकपथगा गङ्गा दुहितृत्वमुपेयुषी ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
दिलीपञ्च महात्मानं मृतं शुश्रुम सृञ्जय । यस्य कर्म्माणि भूरीणि कथयन्ति द्विजातयः ।
य इमां वसुसम्पूर्णां वसुधां वसुधाधिपः । ददौ तस्मिन्महायज्ञे ब्राह्मणेभ्यः समाहितः । ९६५
यस्येह यजमानस्य यज्ञे यज्ञे पुरोहितः । सहस्रं वारणान् हैमान् दक्षिणामत्यकालयत् ।
यस्य यज्ञे महानासीद्यूपः श्रीमान् हिरण्मयः । तं देवाः कर्म्म कुर्व्वाणाः शक्रश्रेष्ठा उपाश्रयन् ।
चषाले यस्य सौवर्णे तस्मिन् यूपे हिरण्मये । ननृतुर्देवगन्धर्व्वाः षट् सहस्राणि सप्तधा ।
अवादयत्तत्र वीणां मध्ये विश्वावसुः स्वयं । सर्व्वभूतान्यमन्यन्त मम वादयतीत्ययं ।
एतद्राज्ञो दिलीपस्य राजानो नानुचक्रिरे । यस्येभा हेमसञ्छन्नाः पथि मत्ताः स्म शेरते । ९७०
राजानं शतधन्वानं दिलीपं सत्यवादिनं । येऽपश्यन् सुमहात्मानं तेऽपि स्वर्गजितो नराः ।
त्रयः शब्दा न जीर्य्यन्ते दिलीपस्य निवेशने । स्वाध्यायघोषो ज्याघोषो दीयतामिति वै त्रयः ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
मान्धातारं यौवनाश्वं मृतं शुश्रुम सृञ्जय । यं देवा मरुतो गर्भं पितुः पार्श्वादपाहरन् ।
समृद्धो युवनाश्वस्य जठरे यो महात्मनः । पृषदाज्योद्भवः श्रीमांस्त्रिलोकविजयी नृपः । ९७५
यं दृष्ट्वा पितुरुत्सङ्गे शयानं देवरूपिणं । अन्योन्यमब्रुवन् देवाः कमयं धास्यतीति वै ।
मामेव धास्यतीत्येवमिन्द्रोऽथाभ्युपपद्यत । मान्धातेति ततस्तस्य नाम चक्रे शतक्रतुः ।
ततस्तु पयसो धारां पुष्टिहेतोर्महात्मनः । तस्यास्ये यौवनाश्वस्य पाणिरिन्द्रस्य चास्रवत् ।
तं पिबन्पाणिमिन्द्रस्य शतमह्ना व्यवर्द्धत । स आसीद्द्वादशसमो द्वादशाहेन पार्थिवः ।
तमिमं पृथिवी सर्व्वा एकाह्ना समपद्यत । धर्म्मात्मानं महात्मानं शूरमिन्द्रसमं युधि । ९८०
यश्चाङ्गारन्तु नृपतिं मरुत्तमसितं गयं । अङ्गं बृहद्रथञ्चैव मान्धाता समरेऽजयत् ।
यौवनाश्वो यदाऽङ्गारं समरे प्रत्ययुध्यत । विस्फारैर्धनुषो देवा द्यौरभेदीति मेनिरे ।
यत्र सूर्य्य उदेति स्म यत्र च प्रतितिष्ठति । सर्व्वं तद्यौवनाश्वस्य मान्धातुः क्षेत्रमुच्यते ।
अश्वमेधशतेनेष्ट्वा राजसूयशतेन च । अददद्रोहितान्मत्स्यान् ब्राह्मणेभ्यो विशाम्पते ।
हैरण्यान्योजनोत्सेधानायतान् दशयोजनं । अतिरिक्तान्द्विजातिभ्यो व्यभजंस्त्वितरे जनाः । ९८५

स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया। पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः।
ययातिं नाहुषं चैव मृतं शुश्रुम सृञ्जय। य इमां पृथिवीं कृत्स्नां विजित्य सहसागरां।
शम्यापातेनाभ्यतीयाद्वेदीभिश्चित्रयन्महीं। ईजानः क्रतुभिर्मुख्यैः पर्य्यगच्छद्वसुन्धरां।
इष्ट्वा क्रतुसहस्रेण वाजपेयशतेन च। तर्पयामास विप्रेन्द्रांस्त्रिभिः काञ्चनपर्व्वतैः।
व्यूढेनासुरयुद्धेन हत्वा दैतेयदानवान्। व्यभजत्पृथिवीं कृत्स्नां ययातिर्नहुषात्मजः। ९९०
अन्त्येषु पुत्रान्निक्षिप्य यदुद्रुह्युपुरोगमान्। पूरुं राज्येऽभिषिच्य स्वे सदारः प्राविशद्वनं।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया। पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः।
अम्बरीषञ्च नाभागिं मृतं शुश्रुम सृञ्जय। यं प्रजा वव्रिरे पुण्यं गोप्तारं नृपसत्तमं।
यः सहस्रं सहस्राणां राज्ञामयुतयाजिनां। ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यः सुसंहितः।
नैतत्पूर्व्वे जनाश्चक्रुर्न करिष्यन्ति चापरे। इत्यम्बरीषं नाभागिमन्वमोदन्त दक्षिणाः। ९९५
शतं राजसहस्राणि शतं राजशतानि च। सर्व्वेऽश्वमेधैरीजानास्तेऽभ्ययुर्दक्षिणायनं।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया। पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः।
शशविन्दुं चैत्ररथं मृतं शुश्रुम सृञ्जय। यस्य भार्य्यासहस्राणां शतमासीन्महात्मनः।
सहस्रन्तु सहस्राणां यस्यासन् शशविन्दवः। हिरण्यकवचाः सर्व्वे सर्व्वे चोत्तमधन्विनः।
शतं कन्या राजपुत्रमेकैकं पृथगन्वयुः। कन्यां कन्यां शतं नागा नागं नागं शतं रथाः। १०००
रथे रथे शतं चाश्वा देशजा हेममालिनः। अश्वे अश्वे शतं गावो गवां तद्वदजाविकं।
एतद्धनमपर्य्यन्तमश्वमेधे महामखे। शशविन्दुर्म्महाराज ब्राह्मणेभ्यः समार्प्पयत्।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया। पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः।
गयं चामूर्त्तरयसं मृतं शुश्रुम सृञ्जय। यः स वर्षशतं राजा हुतशिष्टाशनोऽभवत्।
यस्मै वह्निर्व्वरं प्रादात्ततो वव्रे वरान्गयः। ददतो मेऽक्षयं वित्तं धर्म्मे श्रद्धा च वर्द्धतां। १००५
मनो मे रमतां सत्ये त्वत्प्रसादाद्धुताशन। लेभे च कामांस्तान्सर्व्वान्पावकादिति नः श्रुतं।
दर्शे च पौर्णमासे च चातुर्मास्ये पुनः पुनः। अयजद्धयमेधेन सहस्रं परिवत्सरान्।
शतं गवां सहस्राणि शतमश्वतराणि च। उत्थायोत्थाय वै प्रादात्सहस्रं परिवत्सरान्।
तर्पयामास सोमेन देवान्वित्तैर्द्विजानपि। पितॄन्स्वधाभिः कामैश्च स्त्रियः स पुरुषर्षभः।
सौवर्णीं पृथिवीं कृत्वा दशव्यामां द्विरायतां। दक्षिणामददद्राजा वाजिमेधे महाक्रतौ। १०१०
यावत्यः सिकता राजन्गङ्गायाः पुरुषर्षभ। तावतीरेव गाः प्रादादामूर्त्तरयसो गयः।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया। पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः।
रन्तिदेवञ्च साङ्कृत्यं मृतं शुश्रुम सृञ्जय। सम्यगाराध्य यः शक्राद्वरं लेभे महातपाः।
अन्नञ्च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि। श्रद्धा च नो मा व्यगमन्मा च याचिष्म कञ्चन।
उपातिष्ठंश्च पशवः स्वयं तं संशितव्रतं। ग्राम्यारण्या महात्मानं रन्तिदेवं यशस्विनं। १०१५

महानदी चर्म्मराशेरुत्क्लेदात्सुसुवे यतः । ततश्चर्म्मण्वतीत्येवं विख्याता सा महानदी ।
ब्राह्मणेभ्यो ददौ निष्कान् सदसि प्रततै नृप । तुभ्यं निष्कन्तुभ्यं निष्कमिति क्रोशन्ति वै द्विजाः ।
सहस्रं तुभ्यमित्युक्त्वा ब्राह्मणान् संप्रपद्यते । अन्वाहार्य्योपकरणं द्रव्योपकरणञ्च यत् ।
घटाः पात्र्यः कटाहानि स्थाल्यश्च पिठराणि च । नासीत्किञ्चिदसौवर्णं रन्तिदेवस्य धीमतः ।
साङ्कृते रन्तिदेवस्य यां रात्रिमवसन् गृहे । आलभ्यन्त शतं गावः सहस्राणि च विंशतिः । १०२०
तत्र स्म सूदाः क्रोशन्ति सुमृष्टमणिकुण्डलाः । सूपभूयिष्ठमश्नीध्वं नाद्य मांसं यथा पुरा ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
सगरञ्च महात्मानं मृतं शुश्रुम सृञ्जय । ऐक्ष्वाकुं पुरुषव्याघ्रमतिमानुषविक्रमं ।
षष्टिः पुत्रसहस्राणि यं यान्तमनुजग्मिरे । नक्षत्रराजं वर्षान्ते व्यभ्रे ज्योतिर्गणा इव ।
एकच्छत्रा मही यस्य प्रतापादभवत्पुरा । योऽश्वमेधसहस्रेण तर्पयामास देवताः । १०२५
यः प्रादात्कनकस्तम्भं प्रासादं सर्व्वकाञ्चनं । पूर्णपद्मदलाक्षीणां स्त्रीणां शयनसङ्कुलं ।
द्विजातिभ्योऽनुरूपेभ्यः कामांश्च विविधान्बहून् । यस्यादेशेन तद्वित्तं व्यभजन्त द्विजातयः ।
खनयामास यः कोपात्पृथिवीं सागराङ्कितां । यस्य नाम्ना समुद्रश्च सागरत्वमुपागतः ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
राजानञ्च पृथुं वैन्यं मृतं शुश्रुम सृञ्जय । यमभ्यषिञ्चन् सम्भूय महारण्ये महर्षयः । १०३०
प्रथयिष्यति वै लोकान् पृथुरित्येव शब्दितः । क्षताद्यो वै त्रायतीति स तस्मात्क्षत्रियः स्मृतः ।
पृथुं वैन्यं प्रजा दृष्ट्वा रक्ताः स्मेति यदब्रुवन् । ततो राजेति नामास्य अनुरागादजायत ।
अकृष्टपच्या पृथिवी पुटके पुटके मधु । सर्व्वा द्रोणदुघा गावो वैन्यस्यासन् प्रशासतः ।
अरोगाः सर्व्वसिद्धार्था मनुष्या अकुतोभयाः । यथाऽभिकाममवसन् क्षेत्रेषु च गृहेषु च ।
आपस्तस्तम्भिरे चास्य समुद्रमभियास्यतः । सरितश्चानुदीर्य्यन्त ध्वजभङ्गश्च नाभवत् । १०३५
हैरण्यांस्त्रिनल्वोत्सेधान्पर्व्वतानेकविंशतिं । ब्राह्मणेभ्यो ददौ राजा योऽश्वमेधे महामखे ।
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
किं वा तूष्णीं ध्यायसे सृञ्जय त्वं न मे राजन्वाचमिमां शृणोषि । न चेन्मोघं विप्रलप्तं मयेदं पथ्यं मुमूर्षोरिव सम्प्रयुक्तं ।
॥ सृञ्जय उवाच ॥ शृणोमि ते नारद वाचमेनां विचित्रार्थां स्रजमिव पुण्यगन्धां । राजर्षीणां पुण्यकृतां महात्मनां कीर्त्त्या युक्तानां शोकनिर्णाशनार्थां ।
न ते मोघं विप्रलप्तं महर्षे दृष्ट्वैवाहं नारद त्वां विशोकः । शुश्रूषे ते वचनं ब्रह्मवादिन् न ते तृप्याम्यमृतस्येव पानात् । १०४०
अमोघदर्शिन्मम चेत्प्रसादं सुताघदग्धस्य विभो प्रकुर्य्याः । मृतस्य सञ्जीवनमद्य मे स्यात्तव प्रसादात्सुतसङ्गमश्च ।
॥ नारद उवाच ॥ यस्ते पुत्रो गमितोऽयं विजातः स्वर्णष्ठीवी यमदात्पर्व्वतस्ते । पुनस्तु ते पुत्रमहं ददामि हिरण्यनाभं वर्षसहस्रिणञ्च ।

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि षोडशराजिकोपाख्याने एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ स कथं काञ्चनष्ठीवी सृञ्जयस्य सुतोऽभवत्। पर्व्वतेन किमर्थं वा दत्तस्तेन ममार च।
यदा वर्षसहस्रायुस्तदा भवति मानवः। कथमप्राप्तकौमारः सृञ्जयस्य सुतो मृतः।
उताहो नाममात्रं वै सुवर्णष्ठीविनोऽभवत्। कथं वा काञ्चनष्ठीवीत्येतदिच्छामि वेदितुं। १०४५
॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ अत्र ते वर्णयिष्यामि यथावृत्तं जनेश्वर। नारदः पर्व्वतश्चैव द्वावृषी लोकसत्तमौ।
मातुलो भागिनेयश्च देवलोकादिहागतौ। विहर्त्तुकामौ सम्प्रीत्या मानुषेषु पुरा विभो।
हविःपवित्रभोज्येन देवभोज्येन चैव हि। नारदो मातुलश्चैव भागिनेयश्च पर्व्वतः।
तावुभौ तपसोपेताववनीतलचारिणौ। भुञ्जानौ मानुषान् भोगान्यथावत्पर्य्यधावतां।
प्रीतिमन्तौ मुदा युक्तौ समयञ्चैव चक्रतुः। यो भवेद्धृदि सङ्कल्पः शुभो वा यदि वाऽशुभः। १०५०
अन्योन्यस्य स आख्येयो मृषा शापोऽन्यथा भवेत्। तौ तथेति प्रतिज्ञाय महर्षी लोकपूजितौ।
सृञ्जयं श्वैत्यमभ्येत्य राजानमिदमूचतुः। आवां भवति वत्स्यावः कञ्चित्कालं हिताय ते।
यथावत्पृथिवीपाल आवयोः प्रगुणो भव। तथैव कृत्वा राजा तौ सत्कृत्योपचचार ह।
ततः कदाचित्तौ राजा महात्मानौ तपोधनौ। अब्रवीत्परमप्रीतः सुतेयं वरवर्णिनी।
एकैव मम कन्येषा युवां परिचरिष्यति। दर्शनीयाऽनवद्याङ्गी शीलवृत्तसमाहिता। १०५५
सुकुमारी कुमारी च पद्मकिञ्जल्कसुप्रभा। परमं सौम्यमित्युक्तं ताभ्यां राजा शशास तां।
कन्ये विप्रावुपचर देववत्पितृवच्च ह। सा तु कन्या तथेत्युक्त्वा पितरं धर्म्मचारिणी।
यथानिदेशं राजेन्द्र सत्कृत्योपचचार ह। तस्यास्तेनोपचारेण रूपेणाप्रतिमेन च।
नारदं सृञ्जयसुतां सहसैवाभ्यपद्यत। ववृधे हि ततस्तस्य हृदि कामो महात्मनः।
यथा शुक्लस्य पक्षस्य प्रवृत्तौ चन्द्रमाः शनैः। न च तं भागिनेयाय पर्व्वताय महात्मने। १०६०
शशंस हृदयं तीव्रं व्रीडमानः स धर्म्मवित्। तपसा चेङ्गितेनैव पर्व्वतोऽथ बुबोध तं।
कामार्त्तं नारदं क्रुद्धः शशापैनं ततो भृशं। कृत्वा समयमव्यग्रो भवान्वै सहितो मया।
यो भवेद्धृदि सङ्कल्पः शुभो वा यदि वाऽशुभः। अन्योन्यस्य स आख्येय इति तद्वै मृषा कृतं।
भवता वचनं ब्रह्मंस्तस्मादेव शपाम्यहम्। न हि कामं प्रवर्त्तन्तं भवानाचष्ट मे पुरा।
सुकुमार्य्यां कुमार्य्यां ते तस्मादेव शपाम्यहं। ब्रह्मचारी गुरुर्यस्मात्तपस्वी ब्राह्मणश्च सन्। १०६५
अकार्षीत्समयभ्रंशमावाभ्यां यः कृतो मिथः। शप्स्ये तस्मात्सुसंक्रुद्धो भवन्तं तं निबोध मे।
सुकुमारी च ते भार्य्या भविष्यति न संशयः। वानरञ्चैव ते रूपं विवाहात्प्रभृति प्रभो।
संद्रक्ष्यन्ति नराश्चान्ये स्वरूपेण विनाकृतं। स तद्वाक्यन्तु विज्ञाय नारदः पर्व्वतं तथा।
अशपत्तमपि क्रोधाद्भागिनेयं स मातुलः। तपसा ब्रह्मचर्य्येण सत्येन च दमेन च।
युक्तोऽपि नित्यधर्म्मश्च न वै स्वर्गमवाप्स्यसि। तौ तु शप्त्वा भृशं क्रुद्धौ परस्परममर्षणौ। १०७०
प्रतिजग्मतुरन्योन्यं क्रुद्धाविव गजोत्तमौ। पर्व्वतः पृथिवीं कृत्स्नां विचचार महामतिः।
पूज्यमानो यथान्यायं तेजसा स्वेन भारत। अथ तामलभत्कन्यां नारदः सृञ्जयात्मजां।

धर्म्मेण विप्रप्रवर: सुकुमारीमनिन्दितां। सा तु कन्या यथाशापं नारदं तं ददर्श ह।
पाणिग्रहणमन्त्राणां नियोगादेव नारदं। सुकुमारी च देवर्षिं वानरप्रतिमाननं।
नैवावमन्यत तदा प्रीतिमत्येव चाभवत्। उपतस्थे च भर्त्तारं न चान्यं मनसाऽप्यगात्। १०७५
देवं मुनिं वा यक्षं वा पतित्वे पतिवत्सला। तत: कदाचिद्भगवान्पर्व्वतोऽनुचचार ह।
वनं विरहितं किञ्चित्तत्रापश्यत्स नारदं। ततोऽभिवाद्य प्रोवाच नारदं पर्व्वतस्तदा।
भवान् प्रसादं कुरुतात्स्वर्गादेशाय मे प्रभो। तमुवाच ततो दृष्ट्वा पर्व्वतं नारदस्तथा।
कृताञ्जलिमुपासीनं दीनं दीनतर: स्वयं। त्वयाऽहं प्रथमं शप्तो वानरस्त्वं भविष्यसि।
इत्युक्तेन मया पश्चाच्छप्तस्त्वमपि मत्सरात्। अद्यप्रभृति वै वासं स्वर्गे नावाप्स्यसीति ह।
तव नैतद्धि सदृशं पुत्रस्थाने हि मे भवान्। निवर्त्तयेतां तौ शापावन्योन्येन तदा मुनी।
श्रीमत्त्वं तदा दृष्ट्वा नारदं देवरूपिणं। सुकुमारी प्रदुद्राव परपत्यभिशङ्कया।
तां पर्व्वतस्ततो दृष्ट्वा प्रद्रवन्तीमनिन्दितां। अब्रवीत्तव भर्त्तैष नात्र कार्य्या विचारणा।
ऋषि: परमधर्म्मात्मा नारदो भगवान्प्रभु:। तवैवाभेद्यहृदयो मा तेऽभूदत्र संशय:।
साऽनुनीता बहुविधं पर्व्वतेन महात्मना। शापदोषञ्च तं भर्त्तु: श्रुत्वा प्रकृतिमागता। १०८०
पर्व्वतोऽथ ययौ स्वर्गं नारदोऽभ्यगमद्गृहान्।
॥ वासुदेव उवाच ॥ प्रत्यक्षकर्त्ता सर्व्वस्य नारदो भगवानृषि:। एष वक्ष्यति ते पृष्टो यथावृत्तं नरोत्तम।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि नारदपर्व्वतोपाख्याने त्रिंशत्तमोऽध्याय: ॥ ३० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो राजा पाण्डुसुतो नारदं प्रत्यभाषत। भगवन् श्रोतुमिच्छामि सुवर्णष्ठीविसम्भवं।
एवमुक्तस्तु स मुनिर्द्धर्म्मराजेन नारद:। आचचक्षे यथावृत्तं सुवर्णष्ठीविनं प्रति।
॥ नारद उवाच ॥ एवमेतन्महाबाहो यथाऽयं केशवोऽब्रवीत्। कार्य्यस्यास्य तु यच्छेषं तत्ते वक्ष्यामि पृच्छत:। १०९०
अहञ्च पर्व्वतश्चैव स्वस्रीयो मे महामुनि:। वस्तुकामावभिगतौ सृञ्जयं जयतां वरं।
तत्रावां पूजितौ तेन विधिदृष्टेन कर्म्मणा। सर्व्वकामै: सुविहितौ निवसावोऽस्य वेश्मनि।
व्यतिक्रान्तासु वर्षासु समये गमनस्य च। पर्व्वतो मामुवाचेदं काले वचनमर्थवत्।
आवामस्य नरेन्द्रस्य गृहे परमपूजितौ। उषितौ समये ब्रह्मंस्तदिह चिन्तय साम्प्रतं।
ततोऽहमब्रुवं राजन्पर्व्वतं शुभदर्शनं। सर्व्वमेतत्त्वयि विभो भागिनेयोपपद्यते। १०९५
वरेणच्छन्द्यतां राजा लभतां यद्यदिच्छति। आवयोस्तपसा सिद्धिं प्राप्नोतु यदि मन्यसे।
तत आहूय राजानं सृञ्जयं जयतांवरं। पर्व्वतोऽनुमतं वाक्यमुवाच कुरुपुङ्गव।
प्रीतौ स्वो नृप सत्कारैर्भवदार्ज्जवसंभृतै:। आवाभ्यामभ्यनुज्ञातो वरं नृवर चिन्तय।
देवानामविहिंसायां न भवेन्मानुषक्षयं। तद्गृहाण महाराज पूजार्हो नौ मतो भवान्।
॥ सृञ्जय उवाच ॥ प्रीतौ भवन्तौ यदि मे कृतमेतावता मम। एष एव परो लाभो निर्वृत्तो मे महाफल:। ११००
तमेवंवादिनं भूय: पर्व्वत: प्रत्यभाषत। वृणीष्व राजन् संकल्पं यत्ते हृदि चिरं स्थितं।

॥ सृञ्जय उवाच ॥ अभीप्सामि सुतं वीरं वीर्य्यवन्तं दृढव्रतं। आयुष्मन्तं महाभागं देवराजसमद्युतिं।
॥ पर्व्वत उवाच ॥ भविष्यत्येष ते कामो नत्वायुष्मान् भविष्यति। देवराजाभिभूत्यर्थं संकल्पो ह्येष ते हृदि।
ख्यातः सुवर्णष्ठीवीति पुत्त्रस्तव भविष्यति। रक्ष्यश्च देवराजात्स देवराजसमद्युतिः।
तच्छ्रुत्वा सृञ्जयो वाक्यं पर्व्वतस्य महात्मनः। प्रसादयामास तदा नैतदेवं भवेदिति। ११०५
आयुष्मान्मे भवेत्पुत्त्रो भवतस्तपसा मुने। न च तं पर्व्वतः किञ्चिदुवाचेन्द्रव्यपेक्षया।
तमहं नृपतिं दीनमब्रुवं पुनरेव च। स्मर्त्तव्योऽस्मि महाराज दर्शयिष्यामि ते सुतं।
अहन्ते दयितं पुत्त्रं प्रेतराजवशङ्गतं। पुनर्दास्यामि तद्रूपं मा शुचः पृथिवीपते।
एवमुक्त्वा तु नृपतिं प्रयातौ स्वो यथेप्सितं। सृञ्जयश्च यथाकामं प्रविवेश स्वमन्दिरं।
सृञ्जयस्याथ राजर्षेः कस्मिंश्चित्कालपर्य्यये। जज्ञे पुत्त्रो महावीर्य्यस्तेजसा प्रज्वलन्निव। १११०
ववृधे स यथाकालं सरसीव महोत्पलं। बभूव काञ्चनष्ठीवी यथार्थं नाम तस्य तत्।
तदद्भुततमं लोके पप्रथे कुरुसत्तम। बुबुधे तच्च देवेन्द्रो वरदानं महर्षितः।
ततः स्वाभिभवाद्भीतो बृहस्पतिमते स्थितः। कुमारस्यान्तरप्रेक्षी बभूव बलवृत्रहा।
चोदयमास तद्वज्रं दिव्यास्त्रं मूर्त्तिमत्स्थितं। व्याघ्रो भूत्वा जहीमं त्वं राजपुत्त्रमिति प्रभो।
प्रवृद्धः किल कार्य्येण मामेषोऽभिभविष्यति। सृञ्जयस्य सुतो वज्र यथैनं पर्व्वतोऽब्रवीत्। १११५
एवमुक्तस्तु शक्रेण वज्रः परपुरञ्जयः। कुमारमन्तरप्रेक्षी नित्यमेवान्वपद्यत।
सृञ्जयोऽपि सुतं प्राप्य देवराजसमद्युतिं। हृष्टः सान्तःपुरो राजा वननित्यो बभूव ह।
ततो भागीरथीतीरे कदाचिन्निर्जने वने। धात्रीद्वितीयो बालस्स क्रीडार्थं पर्य्यधावत।
पञ्चवर्षकदेशीयो बालो नागेन्द्रविक्रमः। सहसोत्पतितं व्याघ्रमाससाद महाबलं।
स बालस्तेन निष्पिष्टो वेपमानो नृपात्मजः। व्यसुः पपात मेदिन्यां ततो धात्री विचुक्रुशे। ११२०
हत्वा तु राजपुत्त्रं स तत्रैवान्तरधीयत। शार्दूलो देवराजस्य माययाऽन्तर्हितस्तदा।
धात्र्यास्तु निनदं श्रुत्वा रुदन्त्याः परमार्त्तवत्। अभ्यधावत तं देशं स्वयमेव महीपतिः।
स ददर्श शयानं तं गतासुं पीतशोणितं। कुमारं विगतानन्दं निशाकरमिव च्युतं।
सुतमुत्सङ्गमारोप्य परिपीडितमानसः। पुत्त्रं रुधिरसंसिक्तं पर्य्यदेवयदातुरः।
ततस्ता मातरस्तस्य रुदन्त्यः शोककर्षिताः। अभ्यधावन्त तं देशं यत्र राजा स सृञ्जयः। ११२५
ततः स राजा सस्मार मामेव गतमानसः। तदाऽहं चिन्तनं ज्ञात्वा गतवांस्तस्य दर्शनं।
मयैतानि च वाक्यानि श्रावितः शोकलालसः। यानि ते यदुवीरेण कथितानि महीपते।
सञ्जीवितश्चापि पुनर्व्वासवानुमते तदा। भवितव्यं तथा तच्च न तच्छक्यमतोऽन्यथा।
तत ऊर्द्ध्वं कुमारस्तु स्वर्णष्ठीवी महायशाः। चित्तं प्रसादयामास पितुर्म्मातुश्च वीर्य्यवान्।
कारयामास राज्यं च पितरि स्वर्गते नृप। वर्षाणां शतमेकञ्च सहस्रं भीमविक्रमः। ११३०
तत ईजे महायज्ञैर्बहुभिर्भूरिदक्षिणैः। तर्पयामास देवांश्च पितॄंश्चैव महाद्युतिः।

उत्पाद्य च बहून्पुत्रान् कुलवंशानकारिणः । कालेन महता राजन् कालधर्म्ममुपेयिवान् ।
स त्वं राजेन्द्र सञ्जातं शोकमेनं निवर्त्तय । यथा त्वां केशवः प्राह व्यासश्च सुमहातपाः ।
पितृपैतामहं राज्यमास्थाय धुरमुद्वह । इष्ट्वा पुण्यैर्महार्घ्यैश्चैरिष्टं लोकमवाप्स्यसि ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि सुवर्णष्ठीविसम्भवोपाख्याने एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तूष्णीम्भूतं तु राजानं शोचमानं युधिष्ठिरं । तपस्वी धर्म्मतत्त्वज्ञः कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् । ११३५
॥ व्यास उवाच ॥ प्रजानां पालनं धर्म्मो राज्ञां राजीवलोचन । धर्म्मः प्रमाणं लोकस्य नित्यं धर्म्मानुवर्त्तिनः ।
अनुतिष्ठस्व तद्राजन्पितृपैतामहं पदं । ब्राह्मणेषु तपो धर्म्मः स नित्यो वेदनिश्चितः ।
तत्प्रमाणं ब्राह्मणानां शाश्वतं भरतर्षभ । तस्य धर्म्मस्य कृत्स्नस्य क्षत्रियः परिरक्षिता ।
यः स्वयं प्रतिहन्ति स्म शासनं विषये रतः । स बाहुभ्यां विनियम्यो लोकयात्राविघातकः ।
प्रमाणमप्रमाणं यः कुर्य्यान्मोहवशङ्गतः । भृत्यो वा यदि वा पुत्रस्तपस्वी वाऽपि कश्चन । ११४०
पापान् सर्व्वैरुपायैस्तान्नियच्छेद्घातयीत वा । अतोऽन्यथा वर्त्तमानो राजा प्राप्नोति किल्बिषं ।
धर्म्मं विनश्यमानं हि यो न रक्षेत्स धर्म्महा । ते त्वया धर्म्महन्तारो निहताः सपदानुगाः ।
स्वधर्म्मे वर्त्तमानस्त्वं किन्नु शोचसि पाण्डव । राजा हि हन्याद्दद्याच्च प्रजा रक्षेच्च धर्म्मतः ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न तेऽभिशङ्के वचनं यद्ब्रवीषि तपोधन । अपरोक्षो हि ते धर्म्मः सर्व्वधर्म्मविदाम्वर ।
मया त्ववध्या बहवो घातिता राज्यकारणात् । तानि कर्म्माणि मे ब्रह्मन्दहन्ति च पचन्ति च । ११४५
॥ व्यास उवाच ॥ ईश्वरो वा भवेत्कर्त्ता पुरुषो वाऽपि भारत । हठो वा वर्त्तते लोके कर्म्मजं वा फलं स्मृतं ।
ईश्वरेण नियुक्तो हि साध्वसाधु च भारत । कुरुते पुरुषः कर्म्म फलमीश्वरगामि तत् ।
यथा हि पुरुषश्छिन्द्याद्वृक्षं परशुना वने । छेत्तुरेव भवेत्पापं परशोर्न कथञ्चन ।
अथवा तदुपादानात्प्राप्नुयात्कर्म्मणः फलं । दण्डशस्त्रकृतं पापं पुरुषे तन्न विद्यते ।
न चैतदिष्टं कौन्तेय यदन्येन कृतं फलं । प्राप्नुयादिति यस्माच्च ईश्वरे तन्निवेशय । ११५०
अथापि पुरुषः कर्त्ता कर्म्मणोः शुभपापयोः । न परो विद्यते तस्मादेवमेतच्छुभं कृतं ।
न हि कश्चित्क्वचिद्राजन्दिष्टात्प्रतिनिवर्त्तते । दण्डशस्त्रकृतं पापं पुरुषे तन्न विद्यते ।
यदि वा मन्यसे राजन् हतमेकम्प्रतिष्ठितं । एवमप्यशुभं कर्म्म न भूतं न भविष्यति ।
अथाभिपत्तिर्लोकस्य कर्त्तव्या शुभपापयोः । अभिपन्नमिदं लोके राज्ञामुद्यतदण्डनं ।
तथाऽपि लोके कर्म्माणि समावर्त्तन्ति भारत । शुभाशुभं फलं चैते प्राप्नुवन्तीति मे मतिः । ११५५
एवमप्यशुभं कर्म्म कर्म्मणस्तत्फलात्मकं । त्यज त्वं राजशार्दूल मैवं शोके मनः कृथाः ।
स्वधर्म्मे वर्त्तमानस्य सापवादेऽपि भारत । एवमात्मपरित्यागस्तव राजन्न शोभनः ।
विहितानि हि कौन्तेय प्रायश्चित्तानि कर्म्मणां । शरीरवांस्तानि कुर्य्यादशरीरः पराभवेत् ।
तद्राजन् जीवमानस्त्वं प्रायश्चित्तं करिष्यसि । प्रायश्चित्तमकृत्वा तु प्रेत्य तप्तासि भारत ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि प्रायश्चित्तोपाख्याने द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ हता पुत्राश्च पौत्राश्च भ्रातरः पितरस्तथा। श्वशुरा गुरवश्चैव मातुलाश्च पितामहाः। ११९०
क्षत्रियाश्च महात्मानः सम्बन्धिसुहृदस्तथा। वयस्या भागिनेयाश्च ज्ञातयश्च पितामह।
बहवश्च मनुष्येन्द्रा नानादेशसमागताः। घातिता राज्यलुब्धेन मयैकेन पितामह।
तांस्तादृशानहं हत्वा धर्मनित्यान्महीक्षितः। असकृत्सोमपान् वीरान् किं प्राप्स्यामि तपोधन।
दह्याम्यनिशमद्यापि चिन्तयानः पुनः पुनः। हीनां पार्थिवसिंहैस्तैः श्रीमद्भिः पृथिवीमिमां।
दृष्ट्वा ज्ञातिवधं घोरं हतांश्च शतशः परान्। कोटिशश्च नरानन्यान्परितप्ये पितामह। ११९५
का नु तासां वरस्त्रीणामवस्थाऽद्य भविष्यति। विहीनानां तु तनयैः पतिभिर्भ्रातृभिस्तथा।
अस्मानन्तकरान् घोरान् पाण्डवान्वृष्णिसंहतान्। आक्रोशन्त्यः कृशा दीना प्रपतिष्यन्ति भूतले।
अपश्यन्त्यः पितॄन् भ्रातॄन्पतीन् पुत्रांश्च योषितः। त्यक्त्वा प्राणान् स्त्रियः सर्व्वा गमिष्यन्ति यमक्षयं।
वत्सलत्वाद्द्विजश्रेष्ठ तन्न मे नास्ति संशयः। व्यक्तं सौक्ष्म्याच्च धर्म्मस्य प्राप्स्यामः स्त्रीवधं वयं।
यद्वयं सुहृदो हत्वा कृत्वा पापमनन्तकं। नरके निपतिष्यामो ह्यधःशिरस एव च। ११००
शरीराणि विमोक्ष्यामस्तपसोग्रेण सत्तम। आश्रमाणां विशेषांस्त्वमथाचक्ष्व पितामह।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युधिष्ठिरस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा द्वैपायनस्तदा। निरीक्ष्य निपुणं बुद्ध्या ऋषिः प्रोवाच पाण्डवं।
॥ व्यास उवाच ॥ मा विषादं कृथा राजन् क्षत्रधर्म्ममनुस्मरन्। स्वधर्म्मेण हता ह्येते क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभ।
काङ्क्षमाणाः श्रियं कृत्स्नां पृथिव्यां च महद्यशः। कृतान्तविधिसंयुक्ताः कालेन निधनं गताः।
न त्वं हन्ता न भीमोऽयं नार्ज्जुनो न यमावपि। कालः पर्य्यायधर्म्मेण प्राणानादत्त देहिनां। ११०५
न तस्य मातापितरौ नानुग्राह्यो हि कश्चन। कर्म्मसाक्षी प्रजानां यस्तेन कालेन संहृताः।
हेतुमात्रमिदं तस्य विहितं भरतर्षभ। यद्धन्ति भूतैर्भूतानि तदस्मै रूपमैश्वरं।
कर्म्मसूत्रात्मकं विद्धि साक्षिणं शुभपापयोः। सुखदुःखगुणोदर्कं कालं कालफलप्रदं।
तेषामपि महाबाहो कर्म्माणि परिचिन्तय। विनाशहेतुकानि त्वं यैस्ते कालवशङ्गताः।
आत्मनश्च विजानीहि नियतव्रतशासनं। यदा त्वमीदृशं कर्म्म विधिनाक्रम्य कारितः। ११८०
त्वष्ट्रेव विहितं यन्त्रं तथा चेष्टयितुर्व्वशे। कर्म्मणा कालयुक्तेन तथेदं चेष्टते जगत्।
पुरुषस्य हि दृष्ट्वामामुत्पत्तिमनिमित्ततः। यदृच्छया विनाशश्च शोकहर्षावनर्थकौ।
व्यलीकमपि यत्त्वत्र चित्तवैतंसिकं तव। तदर्थमिष्यते राजन् प्रायश्चित्तं तदाचर।
इदन्तु श्रूयते पार्थ युद्धे देवासुरे पुरा। असुरा भ्रातरो ज्येष्ठा देवाश्चापि यवीयसः।
तेषामपि श्रीनिमित्तं महानासीत्समुच्छ्रयः। युद्धं वर्षसहस्राणि द्वात्रिंशदभवत्किल। ११८५
एकार्णवां महीं कृत्वा रुधिरेण परिप्लुतां। जघ्नुर्दैत्यांस्तथा देवास्त्रिदिवं चाभिलेभिरे।
तथैव पृथिवीं लब्ध्वा ब्राह्मणा वेदपारगाः। संश्रिता दानवानां वै साह्यार्थं दर्पमोहिताः।
शालावृका इति ख्यातास्त्रिषु लोकेषु भारत। अष्टाशीतिसहस्राणि ते चापि विबुधैर्हताः।
धर्म्मव्युच्छित्तिमिच्छन्तो येऽधर्म्मस्य प्रवर्त्तकाः। हन्तव्यास्ते दुरात्मानो देवैर्दैत्या इवोल्बणाः।

एकं हत्वा यदि कुले शिष्टानां स्यादनामयं । कुलं हत्वा च राष्ट्रं च न तद्वृत्तोपघातकं । ११९०
अधर्म्मरूपो धर्म्मो हि कश्चिदस्ति नराधिप । धर्म्मश्चाधर्म्मरूपोऽस्ति तच्च ज्ञेयं विपश्चिता ।
तस्मात्संस्तम्भयात्मानं श्रुतवानसि पाण्डव । देवैः पूर्व्वगतं मार्गमनुयातोऽसि भारत ।
न हीदृशा गमिष्यन्ति नरकं पाण्डवर्षभ । भ्रातॄनाश्वासयैतांस्त्वं सुहृदश्च परन्तप ।
यो हि पापसमारम्भे कार्य्ये तद्भावभावितः । कुर्व्वन्नपि तथैव स्यात् कृत्वा च निरपत्रपः ।
तस्मिंस्तत्कलुषं सर्व्वं समाप्तमिति शब्दितं । प्रायश्चित्तं न तस्यास्ति ह्रासो वा पापकर्म्मणः । ११९५
त्वन्तु शुक्लाभिजातीयः परदोषेण कारितः । अनिच्छमानः कर्म्मेदं कृत्वा च परितप्यसे ।
अश्वमेधो महायज्ञः प्रायश्चित्तमुदाहृतं । तमाहर महाराज विपाप्मैवं भविष्यसि ।
मरुद्भिः सह जित्वाऽरीन् भगवान्पाकशासनः । एकैकं क्रतुमाहृत्य शतकृत्वः शतक्रतुः ।
धूतपाप्मा जितस्वर्गो लोकान्प्राप्य सुखोदयान् । मरुद्गणैर्वृतः शक्रः शुशुभे भासयन्दिशः ।
स्वर्गलोके महीयन्तमप्सरोभिः शचीपतिं । ऋषयः पर्य्युपासन्ते देवाश्च विबुधेश्वरं । १२००
सेयं त्वामनुसम्प्राप्ता विक्रमेण वसुन्धरा । निर्जिताश्च महीपाला विक्रमेण त्वयाऽनघ ।
तेषां पुराणि राष्ट्राणि गत्वा राजन् सुहृद्वृतः । भ्रातॄन्पुत्रांश्च पौत्रांश्च स्वे स्वे राज्येऽभिषेचय ।
बालानपि च गर्भस्थान् सान्त्वेन समुदाचरन् । रञ्जयन्प्रकृतीः सर्व्वाः परिपाहि वसुन्धरां ।
कुमारो नास्ति येषाञ्च कन्यास्तत्राभिषेचय । कामाशयो हि स्त्रीवर्गः शोकमेवं प्रहास्यति ।
एवमाश्वासनं कृत्वा सर्व्वराष्ट्रेषु भारत । यजस्व वाजिमेधेन यथेन्द्रो विजयी पुरा । १२०५
अशोच्यास्ते महात्मानः क्षत्त्रियाः क्षत्त्रियर्षभ । स्वकर्म्मभिर्गता नाशं कृतान्तबलमोहिताः ।
अवाप्तः क्षत्त्रधर्म्मस्ते राज्यं प्राप्तमकण्टकं । रक्षस्व धर्म्मं कौन्तेय श्रेयान्यः प्रेत्य भारत ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि प्रायश्चित्तीयोपाख्याने त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कानि कृत्वेह कर्म्माणि प्रायश्चित्तीयते नरः । किं कृत्वा मुच्यते तत्र तन्मे ब्रूहि पितामह ।
॥ व्यास उवाच ॥ अकुर्व्वन्विहितं कर्म्म प्रतिषिद्धानि चाचरन् । प्रायश्चित्तीयते ह्येवं नरो मिथ्यानुवर्त्तयन् ।
सूर्य्येणाभ्युदितो यश्च ब्रह्मचारी भवत्युत । तथा सूर्य्याभिनिर्मुक्तः कुनखी श्यावदन्नपि । १२१०
परिवित्तिः परिवेत्ता ब्रह्मघ्नो यश्च कुत्सकः । दिधिषूपपतिर्यः स्यादग्रेदिधिषुरेव च ।
अवकीर्णी भवेद्यश्च द्विजातिवधकस्तथा । अतीर्थे ब्राह्मणत्यागी तीर्थे चाप्रतिपादकः ।
ग्रामघाती च कौन्तेय मांसस्य परिविक्रयी । यश्चाग्नीन्परिमुच्येत तथैव ब्रह्मविक्रयी ।
गुरुस्त्रीवधको यश्च पूर्व्वः पूर्व्वस्तु गर्हितः । वृथापशुसमालम्भी गृहदाहस्य कारकः ।
अनृतेनोपवर्त्ता च प्रतिरोद्धा गुरोस्तथा । एतान्येनांसि सर्व्वाणि व्युत्क्रान्तसमयश्च यः । १२१५
अकार्य्याणि तु वक्ष्यामि यानि तानि निबोध मे । लोकवेदविरुद्धानि तान्येकाग्रमनाः शृणु ।
स्वधर्म्मस्य परित्यागः परधर्म्मस्य च क्रिया । अयाज्ययाजनञ्चैव तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणं ।
शरणागतसन्त्यागो भृत्यस्याभरणं तथा । रसानां विक्रयश्चापि तिर्य्यग्योनिवधस्तथा ।

आधानादीनि कर्म्माणि शक्तिमान्न करोति यः । अप्रपत्त्यं कर्म्माणि निन्द्यदेयानि भारत ।
दक्षिणानामदानञ्च ब्राह्मणस्याभिमर्षणं । सर्व्वाण्येतान्यकार्य्याणि प्राहुर्धर्म्मविदो जनाः । ११२०
पित्रा विवदते पुत्रो यस्तु स्याद्गुरुतल्पगः । अप्रजायन्नरव्यात्र भवत्यधार्म्मिको नरः ।
उक्तान्येतानि कर्म्माणि विस्तरेणेतरेण च । यानि कुर्व्वन्नकुर्व्वंश्च प्रायश्चित्तीयते नरः ।
एतान्येव तु कर्म्माणि क्रियमाणानि मानवाः । येषु येषु निमित्तेषु न लिप्यन्तेऽथ तान् शृणु ।
प्रगृह्य शस्त्रमायान्तमपि वेदान्तगं रणे । जिघांसन्तं जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ।
इति चाप्यत्र कौन्तेय मन्त्रो वेदेषु पठ्यते । वेदप्रमाणविहितं धर्म्मं च प्रब्रवीमि ते । ११२५
अपेतं ब्राह्मणं वृत्ताद्यो हन्यादाततायिनं । न तेन ब्रह्महा स स्यान्मन्युस्तन्मन्युमृच्छति ।
प्राणात्यये तथाऽज्ञानादाचरन्मदिरामपि । अचोदितो धर्म्मपरः पुनः संस्कारमर्हति ।
एतत्ते सर्व्वमाख्यातं कौन्तेयाभक्ष्यभक्षणं । प्रायश्चित्तविधानेन सर्व्वमेतेन शुध्यति ।
गुरुतल्पं हि गुर्व्वर्थे न दूषयति मानवं । उद्दालकः श्वेतकेतुं जनयामास शिष्यतः ।
स्तेयं कुर्व्वंस्तु गुर्व्वर्थमापत्सु न निषिध्यते । बहुशः कामकारेण न चेद्यः सम्प्रवर्त्तते । ११३०
अन्यत्र ब्राह्मणस्वेभ्य आददानो न दुष्यति । स्वयमप्राशिता यश्च न स पापेन लिप्यते ।
प्राणत्राणेऽनृतं वाच्यमात्मनो वा परस्य च । गुर्व्वर्थे स्त्रीषु चैव स्याद्विवाहकरणेषु च ।
नावर्त्तते व्रतं स्वप्ने शुक्रमोक्षे कथञ्चन । आज्यहोमः समिद्धेऽग्नौ प्रायश्चित्तं विधीयते ।
पारिवित्त्यन्तु पतिते नास्ति प्रव्रजिते तथा । भिक्षिते पारदार्य्यञ्च तच्छुश्रूषोर्न दूषकं ।
वृथापशुसमालम्भं नैव कुर्य्यान्न कारयेत् । अनुग्रहः पशूनां हि संस्कारो विधिनोदितः । ११३५
अनर्हे ब्राह्मणे दत्तमज्ञानात्तन्न दूषकं । सत्काराणां तथा तीर्थे नित्यं वाऽप्रतिपादनं ।
स्त्रियास्तथाऽपचारिण्या निष्कृतिः स्याददूषिका । अपि सा पूयते तेन न तु भर्त्ता प्रदुष्यति ।
तत्त्वं ज्ञात्वा तु सोमस्य विक्रयः स्याददोषवान् । असमर्थस्य भृत्यस्य विसर्गः स्याददोषवान् ।
वनदाहो गवामर्थे क्रियमाणो न दूषकः । उक्तान्येतानि कर्म्माणि यानि कुर्व्वन्न दुष्यति ।
प्रायश्चित्तानि वक्ष्यामि विस्तरेणैव भारत । ११४०
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि प्रायश्चित्तीयोपाख्याने चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥
॥ व्यास उवाच ॥ तपसा कर्म्मभिश्चैव प्रदानेन च भारत । पुनाति पापं पुरुषः पुनश्चेन्न प्रवर्त्तते ।
एककालं तु भुञ्जीत चरन् भैक्ष्यं स्वकर्म्मकृत् । कपालपाणिः खट्वाङ्गी ब्रह्मचारी सदोत्थितः ।
अनसूयुरधःशायी कर्म्म लोके प्रकाशयन् । पूर्णैर्द्वादशभिर्व्वर्षैर्ब्रह्महा विप्रमुच्यते ।
लक्ष्यः शस्त्रभृतां वा स्याद्विदुषामिच्छयात्मनः । प्रास्येदात्मानमग्नौ वा समिद्धे त्रिरवाक्शिराः ।
जपन्वाऽन्यतमं वेदं योजनानां शतं व्रजेत् । सर्व्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणायोपपादयेत् । ११४५
धनं वा जीवनायालं गृहं वा सपरिच्छदं । मुच्यते ब्रह्महत्याया गोप्ता गोब्राह्मणस्य च ।
षड्भिर्व्वर्षैः कृच्छ्रभोजी ब्रह्महा पूयते नरः । मासे मासे समश्नंस्तु त्रिभिर्व्वर्षैः प्रमुच्यते ।

संवत्सरेण मासाश्नी पूयते नात्र संशयः। तथैवोपवसन्राजन् स्वल्पेनापि प्रपूयते।
क्रतुना वाऽश्वमेधेन पूयते नात्र संशयः। ये चावभृथस्नाताः केचिदेवंविधा नराः।
ते सर्व्वे धूतपाप्मानो भवन्तीति परा श्रुतिः। ब्राह्मणार्थे हतो युद्धे मुच्यते ब्रह्महत्यया।
गवां शतसहस्रन्तु पात्रेभ्यः प्रतिपादयेत्। ब्रह्महा विप्रमुच्येत सर्व्वपापेभ्य एव च।
कपिलानां सहस्राणि यो दद्यात्पञ्चविंशतिं। दोग्ध्रीणां स च पापेभ्यः सर्व्वेभ्यो विप्रमुच्यते।
गोसहस्रं सवत्सानां दोग्ध्रीणां प्राणसंशये। साधुभ्यो वै दरिद्रेभ्यो दत्त्वा मुच्येत किल्बिषात्।
शतं वै यस्तु काम्बोजान् ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति। नियतेभ्यो महीपाल स च पापात्प्रमुच्यते।
मनोरथन्तु यो दद्यादेकस्मा अपि भारत। न कीर्त्तयेत दत्त्वा यः स च पापात्प्रमुच्यते।
सुरापानं सकृत्कृत्वा योऽग्निवर्णां सुरां पिबेत्। स पावयत्यथात्मानमिह लोके परत्र च।
मेरुप्रपातं प्रपतन् ज्वलनं वा समाविशन्। महाप्रस्थानमातिष्ठन् मुच्यते सर्व्वकिल्बिषैः।
बृहस्पतिसवेनेष्ट्वा सुरापो ब्राह्मणः पुनः। समितिं ब्राह्मणो गच्छेदिति वै ब्रह्मणः श्रुतिः।
भूमिप्रदानं कुर्य्याद्यः सुरां पीत्वा विमत्सरः। पुनर्न्न च पिबेद्राजन् संस्कृतः स च शुध्यति।
गुरुतल्पी शिलां तप्तामायसीमभिसंविशेत्। अवकृत्यात्मनः शेफं प्रव्रजेदूर्द्ध्वदर्शनः।
शरीरस्य विमोक्षेण मुच्यते कर्म्मणोऽशुभात्। कर्म्मभ्यो विप्रमुच्यन्ते यताः संवत्सरं स्त्रियः।
महाव्रतं चरेद्यस्तु दद्यात्सर्व्वस्वमेव तु। गुर्व्वर्थे वा हतो युद्धे स मुच्येत्कर्म्मणोऽशुभात्।
अनृतेनोपचर्त्ता चेत् प्रतिरोद्धा गुरोस्तथा। उपाहृत्य प्रियं तस्मै तस्मात्पापात्प्रमुच्यते।
अवकीर्णिनिमित्तन्तु ब्रह्महत्याव्रतं चरेत्। गोचर्म्मवासाः षण्मासांस्तथा मुच्येत किल्बिषात्।
परदारापहारी तु परस्यापहरन्वसु। संवत्सरं व्रती भूत्वा तथा मुच्येत किल्बिषात्।
धनन्तु यस्यापहरेत्तस्मै दद्यात्समं वसु। विविधेनाभ्युपायेन तदा मुच्येत किल्बिषात्।
कृच्छ्राद्द्वादशरात्रेण संयतात्मा व्रते स्थितः। परिवेत्ता भवेत्पूतः परिवित्तिस्तथैव च।
निवेश्यन्तु पुनस्तेन सदा तारयता पितॄन्। न तु स्त्रिया भवेद्दोषो न तु सा तेन लिप्यते।
भोजनं ह्यन्तराशुद्धं चातुर्मास्ये विधीयते। स्त्रियस्तेन प्रशुध्यन्ति इति धर्म्मविदो विदुः।
स्त्रियस्त्वाशङ्किताः पापा नोपगम्या विजानता। रजसा ता विशुध्यन्ते भस्मना भाजनं तथा।
पादजोच्छिष्टकांस्यं यत् गवाघ्रातमथाऽपि वा। गण्डूषोच्छिष्टमपि वा विशुध्येद्दशभिस्तु तत्।
चतुष्पात्सकलो धर्म्मो ब्राह्मणस्य विधीयते। पादावकृष्टो राजन्ये तथा धर्म्मो विधीयते।
तथा वैश्ये च शूद्रे च पादः पादो विधीयते। विद्यादेवंविधेनैषां गुरुलाघवनिश्चयं।
तिर्य्यग्योनिवधं कृत्वा द्रुमांश्छित्त्वेतरान् बहून्। त्रिरात्रं वायुभक्षः स्यात् कर्म्म च प्रथयन्नरः।
अगम्यागमने राजन् प्रायश्चित्तं विधीयते। आर्द्रवस्त्रेण षण्मासान् विहार्य्यं भस्मशायिना।
एष एव तु सर्व्वेषामकार्य्याणां विधिर्भवेत्। ब्राह्मणोक्तेन विधिना दृष्टान्तागमहेतुभिः।
सावित्रीमप्यधीयीत शुचौ देशे मिताशनः। अहिंस्रो मन्दकोऽजल्पो मुच्यते सर्व्वकिल्बिषैः।

अहःसु सततं तिष्ठेदभ्याकाशं निशां स्वपन्। त्रिरह्नि त्रिर्निशायाञ्च सवासा जलमाविशेत्।
स्त्रीशूद्रं पतितं चापि नाभिभाषेद्व्रतान्वितः। पापान्यज्ञानतः कृत्वा मुच्येदेवंव्रतो द्विजः।
शुभाशुभफलं प्रेत्य लभते भूतसाक्षिकं। अतिरिच्येत यो यत्र तत्कर्त्ता लभते फलं। ११८०
तस्माज्ज्ञानेन तपसा कर्म्मणा च फलं शुभं। वर्द्धयेदशुभं कृत्वा यथा स्यादतिरेकवान्।
कुर्य्याच्छुभानि कर्म्माणि निवर्त्तेत्पापकर्म्मणः। दद्यान्नित्यञ्च वित्तानि तथा मुच्येत किल्बिषात्।
अनुरूपं हि पापस्य प्रायश्चित्तमुदाहृतं। महापातकवर्ज्जन्तु प्रायश्चित्तं विधीयते।
भक्ष्याभक्ष्येषु चान्येषु वाच्यावाच्ये तथैव च। अज्ञानज्ञानयोराजन् विहितान्यनुजानतः।
जानता तु कृतं पापं गुरु सर्व्वं भवत्युत। अज्ञानात्स्वल्पको दोषः प्रायश्चित्तं विधीयते। ११८५
शक्यते विधिना पापं यथोक्तेन व्यपोहितुं। आस्तिके श्रद्दधाने च विधिरेव विधीयते।
नास्तिकाश्रद्दधानेषु पुरुषेषु कदाचन। दम्भदेवप्रधानेषु विधिरेष न दृश्यते।
शिष्टाचारश्च शिष्टश्च धर्म्मो धर्म्मभृताम्वर। सेवितव्यो नरव्याघ्र प्रेत्येह च सुखेप्सुना।
स राजन्मोक्ष्यसे पापात्तेन पूर्व्वेण हेतुना। प्राणार्थं वा वधेनैषामथवा नृप कर्म्मणा।
अथवा ते घृणा काचित् प्रायश्चित्तं चरिष्यसि। मा त्वेवानार्य्यजुष्टेन मन्युना निधनङ्गमः। ११९०
॥ वैशम्पायन उवाच॥ एवमुक्तो भगवता धर्म्मराजो युधिष्ठिरः। चिन्तयित्वा मुहूर्त्तेन प्रत्युवाच तपोधनं।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि प्रायश्चित्तीयोपाख्याने पञ्चत्रिंशोऽध्यायः॥ ३५॥

॥ युधिष्ठिर उवाच॥ किं भक्ष्यञ्चाप्यभक्ष्यञ्च किञ्च देयं प्रशस्यते। किञ्च पात्रमपात्रं वा तन्मे ब्रूहि पितामह।
॥ व्यास उवाच॥ अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनं। सिद्धानाञ्चैव संवादं मनोश्चैव प्रजापतेः।
ऋषयस्तु व्रतपराः समागम्य परं विभुं। धर्म्मं पप्रच्छुरासीनमादिकाले प्रजापतिं।
कथमन्नं कथं पात्रं दानमध्ययनं तपः। कार्य्याकार्य्यञ्च यत्सर्व्वं शंस वै त्वं प्रजापते। ११९५
तैरेवमुक्तो भगवान् मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत्। शुश्रूषध्वं यथावृत्तं धर्म्मं व्याससमासतः।
अनादेशे जपो होम उपवासस्तथैव च। आत्मज्ञानं पुण्यनद्यो यत्र प्रायश्च तत्पराः।
हिष्टान्येतानि पुण्यानि पुण्याश्च धरणीभृतः। सुवर्णप्राशनमपि रत्नादिस्नानमेव च।
देवस्थानाभिगमनमाज्यप्राशनमेव च। एतानि मेध्यं पुरुषं कुर्व्वन्त्याशु न संशयः।
न गर्व्वेण भवेत्प्राज्ञः कदाचिदपि मानवः। दीर्घमायुरथेच्छन्हि त्रिरात्रञ्चोष्णपो भवेत्। १२००
अदत्तस्यानुपादानं दानमध्ययनं तपः। अहिंसा सत्यमक्रोध इज्या धर्म्मस्य लक्षणं।
स एव धर्म्मस्सोऽधर्म्मोऽदेशकाले प्रतिष्ठितः। आदानमनृतं हिंसा धर्म्मो ह्यावस्थिकः स्मृतः।
द्विविधौ चाप्युभावेतौ धर्म्माधर्म्मौ विजानतां। अप्रवृत्तिः प्रवृत्तिश्च द्वैविध्यं लोकवेदयोः।
अप्रवृत्तेरमर्त्यत्वं मर्त्यत्वं कर्म्मणः फलं। अशुभस्याशुभं विद्यात् शुभस्य शुभमेव च।
एतयोश्चोभयोः स्यातां शुभाशुभतया तथा। दैवञ्च दैवसंयुक्तं प्राणञ्च प्राणदञ्च च। १२०५
अपेक्षापूर्व्वकरणादशुभानां शुभं फलं। ऊर्द्धं भवति सन्देहादिह दृष्टार्थमेव च।

अपेक्षापूर्व्वकरणात् प्रायश्चित्तं विधीयते । क्रोधमोहकृतं चैव दृष्टान्तागमहेतुभिः ।
शरीराणामुपक्लेशो मनसश्च प्रियाप्रिये । तदौषधैश्च मन्त्रैश्च प्रायश्चित्तैश्च शाम्यति ।
उपवासमेकरात्रं दण्डोत्सर्गे नराधिपः । विशुध्येदात्मशुद्ध्यर्थं त्रिरात्रं तु पुरोहितः ।
क्षयं शोकं प्रकुर्व्वाणो न म्रियेत यदा नरः । शस्त्रादिभिरुपाविष्टस्त्रिरात्रं तत्र निर्द्दिशेत् । १३१०
जातिश्रेण्यधिवासानां कुलधर्म्मांश्च सर्व्वतः । वर्ज्जयन्ति च ये धर्म्मं तेषां धर्म्मो न विद्यते ।
दश वा वेदशास्त्रज्ञास्त्रयो वा धर्म्मपाठकाः । यद्ब्रूयुः कार्य्य उत्पन्ने स धर्म्मो धर्म्मसंशये ।
अनड्वान्मृत्तिका चैव तथा क्षुद्रपिपीलिकाः । श्लेष्मातकस्तथा विप्रैरभक्ष्यं विषमेव च ।
अभक्ष्या ब्राह्मणैर्म्मत्स्याः शल्कैर्ये वै विवर्ज्जिताः । चतुष्पात्कच्छपादन्यो मण्डूका जलजाश्च ये ।
भासा हंसाः सुपर्णाश्च चक्रवाकाः प्लवा बकाः । काको मद्गुश्च गृध्रश्च श्येनोलूकास्तथैव च । १३१५
क्रव्यादा दंष्ट्रिणः सर्व्वे चतुष्पात्पक्षिणश्च ये । येषां चोभयतो दन्ताश्चतुर्द्दंष्ट्राश्च सर्व्वशः ।
एडकाश्वखरोष्ट्रीणां सूतिकानां गवामपि । मानुषीणां मृगीणां च न पिबेद्ब्राह्मणः पयः ।
प्रेतान्नं सूतिकान्नं च यच्च किञ्चिदनिर्द्दशं । अभोज्यञ्चाप्यपेयञ्च धेन्वा दुग्धमनिर्द्दशं ।
राजान्नं तेज आदत्ते शूद्रान्नं ब्रह्मवर्च्चसं । आयुः सुवर्णकारान्नमवीरायाश्च योषितः ।
विष्ठा वार्द्धुषिकस्यान्नं गणिकान्नमथेन्द्रियं । मृष्यन्ति ये चोपपतिं स्त्रीजितान्नञ्च सर्व्वशः । १३२०
दीक्षितस्य कदर्य्यस्य क्रतुविक्रयिकस्य च । तक्ष्णश्चर्म्मावकर्त्तुश्च पुंश्चल्या रजकस्य च ।
चिकित्सकस्य यच्चान्नमभोज्यं रक्षिणस्तथा । गणग्रामाभिशस्तानां रङ्गस्त्रीजीविनां तथा ।
परिवित्तीनां पुंसाञ्च वन्दिद्यूतविदान्तथा । वामहस्ताहृतञ्चान्नं भक्तं पर्य्युषितञ्च यत् ।
सुरानुगतमुच्छिष्टमभोज्यं शेषितञ्च यत् । पिष्टमिक्षुविकाराणां विकाराः पयसस्तथा ।
सक्तुधानाकरम्भाणां नोपभोग्याश्चिरस्थिताः । पायसं कृसरं मांसमपूपाश्च वृथाकृताः । १३२५
अपेयाश्चाप्यभक्ष्याश्च ब्राह्मणैर्गृहमेधिभिः । देवानृषीन्मनुष्यांश्च पितॄन् गृह्याश्च देवताः ।
पूजयित्वा ततः पश्चात् गृहस्थो भोक्तुमर्हति । यथा प्रव्रजितो भिक्षुस्तथैव स्वे गृहे वसेत् ।
एवं वृत्तः प्रियैर्द्दारैः संवसन् धर्म्ममाप्नुयात् । न दद्याद्यशसे दानं न भयान्नोपकारिणे ।
न नृत्यगीतशीलेषु हासकेषु च धार्म्मिकः । न मत्ते चैव नोन्मत्ते न स्तेने च न कुत्सके ।
न वाग्घीने विवर्णे वा नाङ्गहीने न वामने । न दुर्ज्जने दौष्कुले वा व्रतैर्व्वा न संस्कृते । १३३०
न श्रोत्रियमृते दानं ब्राह्मणे ब्रह्मवर्ज्जिते । असम्यक् चैव यद्दत्तमसम्यक् च प्रतिग्रहः ।
उभयं स्यादनर्थाय दातुरादातुरेव च । यथा खदिरमालम्ब्य शिलां वाऽप्यर्णवन्तरन् ।
मज्जेत मज्जतस्तद्वद्दाता यश्च प्रतिग्रही । काष्ठैरार्द्रैर्यथा वह्निरुपस्तीर्णो न दीप्यते ।
तपःस्वाध्यायचारित्रैरेवं हीनः प्रतिग्रही । कपाले यद्वदापः स्युः श्वदृतौ च यथा पयः ।
आश्रयस्थानदोषेण वृत्तहीने तथा श्रुतं । निर्म्मन्त्रो निर्व्रतो यः स्यादशास्त्रज्ञोऽनसूयकः । १३३५
अनुक्रोशात्प्रदातव्यं हीनेष्वव्रतिकेषु च । न वै देयमनुक्रोशाद्दीनायाप्यातुरेष्वपि ।

आप्राचरितरत्येव धर्म्मरत्येन वा पुनः। निष्कारणं स्मृतं दत्तं ब्राह्मणे धर्म्मवर्ज्जिते।
भवेदपात्रदोषेण न चात्रास्ति विचारणा। यथा दारुमयो हस्ती यथा चर्म्ममयो मृगः।
ब्राह्मणश्चानधीयानस्त्रयस्ते नाम बिभ्रति। यथा षण्ढोऽफलः स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला।
शकुनिर्व्वाऽप्यपक्षः स्यान्निर्म्मन्त्रो ब्राह्मणस्तथा। ग्रामधान्यं यथा शून्यं यथा कूपश्च निर्ज्जलः। १२४०
यथा हुतमनग्नौ च तथैव स्यान्निराकृतौ। देवतानां पितॄणाञ्च हव्यकव्यविनाशकः।
शत्रुरर्थहरो मूर्खो न लोकान्प्राप्तुमर्हति। एतत्ते कथितं सर्व्वं यथावृत्तं युधिष्ठिर।
समासेन महद्ध्येतच्छ्रोतव्यं भरतर्षभ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि व्यासवाक्ये षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रोतुमिच्छामि भगवन् विस्तरेण महामुने। राजधर्म्मान् द्विजश्रेष्ठ चातुर्व्वर्ण्यस्य चाखिलान्।
आपत्सु च यथानीतिः प्रणेतव्या द्विजोत्तम। धर्म्ममालम्ब्य पन्थानं विजयेयं कथं महीं। १२४५
प्रायश्चित्तकथा ह्येषा भक्ष्याभक्ष्यविवर्जिता। कौतूहलानुप्रवणा हर्षं जनयतीव मे।
धर्म्मचर्य्या च राज्यञ्च नित्यमेव विरुध्यते। एवं मुह्यति मे चेतश्चिन्तयानस्य नित्यशः।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तमुवाच महाराज व्यासो वेदविदाम्वरः। नारदं समभिप्रेक्ष्य सर्व्वज्ञानां पुरातनं
श्रोतुमिच्छसि चेद्धर्म्मं निखिलेन नराधिप। प्रैहि भीष्मं महाबाहो वृद्धं कुरुपितामहं।
स ते धर्म्मरहस्येषु संशयान्मनसि स्थितान्। छेत्ता भागीरथीपुत्त्रः सर्व्वज्ञः सर्व्वधर्म्मवित्। १२५०
जनयामास यं देवी दिव्या त्रिपथगा नदी। साक्षाद्ददर्श यो देवान् सर्व्वानिन्द्रपुरोगमान्।
बृहस्पतिपुरोगांश्च देवर्षीनसकृत्प्रभुः। तोषयित्वोपचारेण राजनीतिमधीतवान्
उशना वेद यच्छास्त्रं यच्च देवगुरुर्द्विजः। तच्च सर्व्वं सवैयाख्यं प्राप्तवान् कुरुसत्तमः।
भार्गवाच्च्यवनाच्चापि वेदानङ्गोपबृंहितान्। प्रतिपेदे महाबाहुर्व्वशिष्ठाच्च यतव्रतः।
पितामहसुतं ज्येष्ठं कुमारं दीप्ततेजसं। अध्यात्मगतितत्त्वज्ञमुपाशिक्षत यः पुरा। १२५५
मार्कण्डेयमुखात्कृत्स्नं यतिधर्म्ममवाप्तवान्। रामादस्त्राणि शक्राच्च प्राप्तवान् पुरुषर्षभः।
मृत्युरात्मेच्छया यस्य जातस्य मनुजेष्वपि। तथाऽनपत्यस्य सतः पुण्या लोका दिवि श्रुताः।
यस्य ब्रह्मर्षयः पुण्या नित्यमासन् सभासदः। यस्य नाविदितं किञ्चित् ज्ञानज्ञेयेषु विद्यते।
स ते वक्ष्यति धर्म्मज्ञः सूक्ष्मधर्म्मार्थतत्त्ववित्। तमभ्येहि पुरा प्राणान् स विमुञ्चति धर्म्मवित्।
एवमुक्तस्तु कौन्तेयो दीर्घप्रज्ञो महामतिः। उवाच वदतां श्रेष्ठं व्यासं सत्यवतीसुतं। १२६०
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वैशसं सुमहत्कृत्वा ज्ञातीनां रोमहर्षणं। आगस्कृत्सर्व्वलोकस्य पृथिवीनाशकारकः।
घातयित्वा तमेवाजौ छलेनाजिह्मयोधिनं। उपसम्प्रष्टुमर्हामि तमहं केन हेतुना।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तं नृपतिश्रेष्ठं चातुर्व्वर्ण्यहितेच्छया। पुनराह महाबाहुर्य्यदुश्रेष्ठो महामतिः।
॥ वासुदेव उवाच ॥ नेदानीमतिनिर्ब्बन्धं शोके त्वं कर्त्तुमर्हसि। यदाह भगवान् व्यासस्तत् कुरुष्व नृपोत्तम।
ब्राह्मणास्त्वां महाबाहो भ्रातरश्च महौजसः। पर्ज्जन्यमिव घर्म्मान्ते नाथमाना उपासते। १२६५

हतशिष्टाश्च राजानः कृत्स्नं चैव समागतं। चातुर्व्वर्ण्यं महाराज राष्ट्रं ते कुरुजाङ्गलं।
प्रियार्थमपि चैतेषां ब्राह्मणानां महात्मनां। नियोगादस्य च गुरोर्व्यासस्यामिततेजसः।
सुहृदामस्मदादीनां द्रौपद्याश्च परन्तप। कुरु प्रियमभिज्ञ लोकस्य च हितं कुरु।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तः स कृष्णेन राजा राजीवलोचनः। हितार्थं सर्व्वलोकस्य समुत्तस्थौ महामनाः।
सोऽनुनीतो नरव्याघ्रो विष्टरश्रवसा स्वयं। द्वैपायनेन च तथा देवस्थानेन जिष्णुना। ११७०
एतैरन्यैश्च बहुभिरनुनीतो युधिष्ठिरः। व्यजहन्मानसं दुःखं सन्तापञ्च महायशाः।
श्रुतवाक्यः श्रुतनिधिः श्रुतश्रव्यविशारदः। ततः स मनसः शान्तिमगच्छत्पाण्डुनन्दनः।
स तैः परिवृतो राजा नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः। धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य स्वपुरं प्रविवेश ह।
प्रविविक्षुः स धर्म्मज्ञः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः। अर्च्चयामास देवांश्च ब्राह्मणांश्च सहस्रशः।
ततो नवं रथं शुभ्रं कम्बलाजिनसंवृतं। युक्तं षोडशभिर्गोभिः पाण्डुरैः शुभलक्षणैः। ११७५
मन्त्रैरभ्यर्च्चितं पुण्यैः स्तूयमानश्च वन्दिभिः। आरुरोह रथञ्चैव सोमोऽमृतमयं यथा।
जग्राह रश्मीन् कौन्तेयो भीमो भीमपराक्रमः। अर्ज्जुनः पाण्डुरं छत्रं धारयामास भानुमत्।
ध्रियमाणञ्च तच्छत्रं पाण्डुरं रथमूर्द्धनि। शुशुभे तारकाकीर्णं सितमभ्रमिवाम्बरे।
चामरव्यजने त्वस्य वीरौ जगृहतुस्तदा। चन्द्ररश्मिप्रभे शुभ्रे माद्रीपुत्रावलङ्कृते।
ते पञ्च रथमास्थाय भ्रातरः समलङ्कृताः। भूतानीव समस्तानि राजन् ददृशिरे तदा। ११८०
आस्थाय तु रथं शुभ्रं युक्तमश्वैर्मनोजवैः। अन्वयात्पृष्ठतो राजन् युयुत्सुः पाण्डवाग्रजं।
रथं हेममयं शुभ्रं शैव्यसुग्रीवयोजितं। सह सात्यकिना कृष्णः समास्थायान्वयात्कुरून्।
नरयानेन तु ज्येष्ठः पिता पार्थस्य भारत। अग्रतो धर्म्मराजस्य गान्धारीसहितो ययौ।
कुरुस्त्रियश्च ताः सर्व्वाः कुन्ती कृष्णा तथैव च। यानैरुच्चावचैर्जग्मुर्व्विदुरेण पुरस्कृताः।
ततो रथाश्च बहुला नागाश्च समलङ्कृताः। पादाताश्च हयाश्चैव पृष्ठतः समनुव्रजन्। ११८५
ततो वैतालिकैः सूतैर्मागधैश्च सुभाषितैः। स्तूयमानो ययौ राजा नगरं नागसाह्वयं।
तत्प्रयाणं महाबाहोर्बभूवाप्रतिमं भुवि। आकुलाकुलमुत्कृष्टं हृष्टपुष्टजनाकुलं।
अभियाने तु पार्थस्य नरैर्नगरवासिभिः। नगरं राजमार्गश्च यथावत्समलङ्कृतं।
पाण्डुरेण च माल्येन पताकाभिश्च मेदिनी। संस्कृता राजमार्गोऽभूद्धूपनैश्च प्रधूपितः।
अथ चूर्णैश्च गन्धानां नानापुष्पप्रियङ्गुभिः। माल्यदामभिरासक्तैराजवेश्माभिसंवृतं। ११९०
कुम्भाश्च नगरद्वारि वारिपूर्णा नवा दृढाः। कन्याः सुमनसो गौराः स्थापितास्तत्र तत्र ह।
तथा स्वलङ्कृतद्वारं नगरं पाण्डुनन्दनः। स्तूयमानः शुभैर्व्वाक्यैः प्रविवेश सुहृद्वृतः।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि युधिष्ठिरस्य पुरप्रवेशे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रवेशने तु पार्थानां जनानां पुरवासिनां। दिदृक्षूणां सहस्राणि समाजग्मुः सहस्रशः।
स राजमार्गः शुशुभे समलङ्कृतचत्वरः। यथा चन्द्रोदये राजन् वर्द्धमानो महोदधिः।

गृहाणि राजमार्गेषु रत्नवन्ति महान्ति च। प्राकम्पन्तीव भारेण स्त्रीणां पूर्णानि भारत।
ताः शनैरिव सव्रीडं प्रशशंसुर्युधिष्ठिरं। भीमसेनार्ज्जुनौ चैव माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ।
धन्या त्वमसि पाञ्चालि या त्वं पुरुषसत्तमान्। उपतिष्ठसि कल्याणि महर्षीनिव गौतमी।
तव कर्म्माण्यमोघानि व्रतचर्य्या च भामिनि। इति कृष्णां महाराज प्रशशंसुस्तदा स्त्रियः।
प्रशंसावचनैस्तासां मिथः शब्दैश्च भारत। प्रीतिजैश्च तदा शब्दैः पुरमासीत्समाकुलं।
तमतीत्य यथायुक्तं राजमार्गं युधिष्ठिरः। अलङ्कृतं शोभमानमुपायाद्राजवेश्म ह।
ततः प्रकृतयः सर्व्वाः पौरजानपदास्तदा। ऊचुः कर्णसुखा वाचः समुपेत्य ततस्ततः।
दिष्ट्या जयसि राजेन्द्र शत्रूञ्छत्रुनिषूदन। दिष्ट्या राज्यं पुनः प्राप्तं धर्म्मेण च बलेन च।
भव नस्त्वं महाराज राजेह शरदां शतं। प्रजाः पालय धर्म्मेण यथेन्द्रस्त्रिदिवं तथा।
एवं राजकुलद्वारि मङ्गलैरभिपूजितः। आशीर्व्वादान् द्विजैरुक्तान् प्रतिगृह्य समन्ततः।
प्रविश्य भवनं राजा देवराजगृहोपमं। श्रुत्वा विजयसंयुक्तं रथात्पश्चादवातरत्।
प्रविश्याभ्यन्तरं श्रीमान् दैवतान्यभिगम्य च। पूजयामास रत्नैश्च गन्धमाल्यैश्च सर्व्वशः।
निश्चक्राम ततः श्रीमान् पुनरेव महायशाः। ददर्श ब्राह्मणांश्चैव सोऽभिरूपानवस्थितान्।
स संवृतस्तदा विप्रैराशीर्व्वादविवक्षुभिः। शुशुभे विमलश्चन्द्रस्तारागणवृतो यथा।
तांस्तु वै पूजयामास कौन्तेयो विधिवद्द्विजान्। धौम्यं गुरुं पुरस्कृत्य ज्येष्ठं पितरमेव च।
सुमनोमोदकै रत्नैर्हिरण्येन च भूरिणा। गोभिर्व्वस्त्रैश्च राजेन्द्र विविधैश्च किमिच्छकैः।
ततः पुण्याहघोषोऽभूद्दिवं स्तब्ध्वेव भारत। सुहृदां प्रीतिजननः पुण्यः श्रुतिसुखावहः।
हंसवन्नेदुषां राजा द्विजानां तत्र भारतीं। शुश्रुवे वेदविदुषां पुष्कलार्थपदाक्षरां।
ततो दुन्दुभिनिर्घोषः शङ्खानाञ्च मनोरमः। जयं प्रवदतां तत्र स्वनः प्रादुरभून्नृप।
निःशब्दे च स्थिते तत्र ततो विप्रजने पुनः। राजानं ब्राह्मणच्छद्मा चार्व्वाको राक्षसोऽब्रवीत्।
तत्र दुर्य्योधनसखा भिक्षुरूपेण संवृतः। साक्षः शिखी त्रिदण्डी च धृष्टो विगतसाध्वसः।
वृतः सर्व्वैस्तथा विप्रैराशीर्व्वादविवक्षुभिः। परं सहस्रै राजेन्द्र तपोनियमसंश्रितैः।
स दुष्टः पापमाशंसुः पाण्डवानां महात्मनां। अनामन्त्र्यैव तान् विप्रांस्तमुवाच महीपतिं।
॥ चार्व्वाक उवाच ॥ इमे प्राहुर्द्विजाः सर्व्वे समारोप्य वचो मयि। धिग्भवन्तं कुनृपतिं ज्ञातिघातिनमस्तु वै।
किं तेन स्याद्धि कौन्तेय कृत्वेमं ज्ञातिसंक्षयं। घातयित्वा गुरूंश्चैव मृतं श्रेयो न जीवितं।
इति ते वै द्विजाः श्रुत्वा तस्य दुष्टस्य रक्षसः। विव्यथुश्चुक्रुशुश्चैव तस्य वाक्यप्रधर्षिताः।
ततस्ते ब्राह्मणाः सर्व्वे स च राजा युधिष्ठिरः। व्रीडिताः परमोद्विग्नास्तूष्णीमासन् विशाम्पते।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ प्रसीदन्तु भवन्तो मे प्रणतस्याभियाचतः। प्रत्यासन्नव्यसनिनं न मां धिक्कर्त्तुमर्हथ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो राजन् ब्राह्मणास्ते सर्व्व एव विशाम्पते। ऊचुर्नैतद्वचोऽस्माकं श्रीरस्तु तव पार्थिव।
जज्ञुश्चैव महात्मानस्ततस्तं ज्ञानचक्षुषा। ब्राह्मणा वेदविद्वांसस्तपोभिर्व्विमलीकृताः।

॥ ब्राह्मणा ऊचुः ॥ एष दुर्य्योधनसखा चार्व्वाको नाम राक्षसः । परिव्राजकरूपेण हितं तस्य चिकीर्षति । १४८५
न वयं ब्रूम धर्म्मात्मन् व्येतु ते भयमीदृशं । उपतिष्ठतु कल्याणं भवन्तं भ्रातृभिः सह ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्ते ब्राह्मणाः सर्व्वे हुङ्कारैः क्रोधमूर्च्छिताः । निर्भर्त्सयन्तः शुचयो निजघ्नुः पापराक्षसं ।
स पपात विनिर्द्दग्धस्तेजसा ब्रह्मवादिनां । माहेन्द्राशनिनिर्द्दग्धः पादपोऽङ्कुरवानिव ।
पूजितास्च ययुर्व्विप्रा राजानमभिनन्द्य तं । राजा च हर्षमापेदे पाण्डवः ससुहृज्जनः ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि चार्व्वाकवधे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तत्र तु राजानं तिष्ठन्तं भ्रातृभिस्सह । उवाच देवकीपुत्त्रः सर्व्वदर्शी जनार्द्दनः । १४९०
॥ वासुदेव उवाच ॥ ब्राह्मणास्तात लोकेऽस्मिन्नर्च्चनीयाः सदा मम । एते भूमिचरा देवा वाग्विषाः सुप्रसादकाः ।
पुरा कृतयुगे राजंश्चार्व्वाको नाम राक्षसः । तपस्तेपे महाबाहो बदर्य्यां बहुवार्षिकं ।
वरेण छन्द्यमानस्च ब्रह्मणा च पुनः पुनः । अभयं सर्व्वभूतेभ्यो वरयामास भारत ।
द्विजावमानादन्यत्र प्रादाद्वरमनुत्तमं । अभयं सर्व्वभूतेभ्यो ददौ तस्मै जगत्पतिः ।
स तु लब्धवरः पापो देवानमितविक्रमः । राक्षसस्तापयामास तीव्रकर्म्मा महाबलः । १४९५
ततो देवाः समेतास्च ब्रह्माणमिदमब्रुवन् । वधाय रक्षसस्तस्य बलविप्रकृतास्तदा ।
तानुवाचाव्ययो देवो विहितस्तत्र वै मया । यथाऽस्य भविता मृत्युरचिरेणेति भारत ।
राजा दुर्य्योधनो नाम सखाऽस्य भविता नृषु । तस्य स्नेहावबद्धोऽसौ ब्राह्मणानवमंस्यते ।
तत्रैनं रुषिता विप्रा विप्रकारप्रधर्षिताः । धक्ष्यन्ति वाग्बलाः पापं ततो नाशं गमिष्यति ।
स एष निहतः शेते ब्रह्मदण्डेन राक्षसः । चार्व्वाको नृपतिश्रेष्ठ मा शुचो भरतर्षभ । १५००
हतास्ते क्षत्रधर्म्मेण ज्ञातयस्तव पार्थिव । स्वर्गतास्च महात्मानो वीराः क्षत्त्रियपुङ्गवाः ।
स त्वमातिष्ठ कार्य्याणि मा तेऽभूत् ग्लानिरच्युत । शत्रून् जहि प्रजा रक्ष द्विजांस्च परिपूजय ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि चार्व्वाकवधोपाख्याने ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कुन्तीसुतो राजा गतमन्युर्गतज्वरः । काञ्चने प्राङ्मुखो हृष्टो न्यषीदत्परमासने ।
तमेवाभिमुखौ पीठे प्रदीप्ते काञ्चने शुभे । सात्यकिर्व्वासुदेवस्च निषीदतुररिन्दमौ ।
मध्ये कृत्वा तु राजानं भीमसेनार्ज्जुनावुभौ । निषीदतुर्म्महात्मानौ श्लक्ष्णयोर्म्मणिपीठयोः । १५०५
दान्ते सिंहासने शुभ्रे जाम्बूनदविभूषिते । पृथाऽपि सहदेवेन सहास्ते नकुलेन च ।
सुधर्म्मा विदुरो धौम्यो धृतराष्ट्रस्च कौरवः । निषेदुर्ज्वलनाकारेष्वासनेषु पृथक् पृथक् ।
युयुत्सुः सञ्जयस्चैव गान्धारी च यशस्विनी । धृतराष्ट्रो यतो राजा ततः सर्व्वे समाविशन् ।
तत्रोपविष्टो धर्म्मात्मा श्वेताः सुमनसोऽस्पृशत् । स्वस्तिकानक्षतान् भूमिं सुवर्णं रजतं मणिं ।
ततः प्रकृतयः सर्व्वाः पुरस्कृत्य पुरोहितं । ददृशुर्धर्म्मराजानमादाय बहुमङ्गलं । १५१०
पृथिवीञ्च सुवर्णञ्च रत्नानि विविधानि च । आभिषेचनिकं भाण्डं सर्व्वसम्भारसम्भृतं ।
काञ्चनौदुम्बरास्तत्र राजताः पृथिवीमयाः । पूर्णाः कुम्भाः सुमनसो लाजा बर्हींषि गोरसं ।

शमीपिप्पलपालाशसमिधो मधुसर्पिषी । स्रुव औदुम्बरः शङ्खस्तथा हेमविभूषितः ।
दाशार्हेणाभ्यनुज्ञातस्तत्र धौम्यः पुरोहितः । प्रागुदक्प्रवणे वेदीं लक्षणेनोपलिख्य च ।
व्याघ्रचर्म्मोत्तरे शुक्ले सर्व्वतोभद्र आसने । दृढपादप्रतिष्ठाने हुताशनसमत्विषि ।
उपवेश्य महात्मानं कृष्णाञ्च द्रुपदात्मजां । जुहाव पावकं धीमान् विधिमन्त्रपुरस्कृतं ।
तत उत्थाय दाशार्हः शङ्खमादाय पूजितं । अभ्यषिञ्चत्पतिं पृथ्व्याः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरं ।
धृतराष्ट्रश्च राजर्षिः सर्व्वाः प्रकृतयस्तथा । अनुज्ञातोऽथ कृष्णेन भ्रातृभिः सह पाण्डवः ।
पाञ्चजन्याभिषिक्तश्च राजाऽमृतमुखोऽभवत् । ततोऽनु वादयामासुः पणवानकदुन्दुभीन् ।
धर्म्मराजोऽपि तत्सर्व्वं प्रतिजग्राह धर्म्मतः । पूजयामास तांश्चापि विधिवद्भूरिदक्षिणः ।
ततो निष्कसहस्रेण ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयन् । वेदाध्ययनसम्पन्नान् धृतिशीलसमन्वितान् ।
ते प्रीता ब्राह्मणा राजन् स्वस्त्यूचुर्जयमेव च । हंसा इव च नर्द्दन्तः प्रशशंसुर्युधिष्ठिरं ।
युधिष्ठिर महाबाहो दिष्ट्या जयसि पाण्डव । दिष्ट्या स्वधर्म्मं प्राप्तोऽसि विक्रमेण महाद्युते ।
दिष्ट्या गाण्डीवधन्वा च भीमसेनश्च पाण्डवः । त्वञ्चापि कुशली राजन् माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
मुक्ता वीरक्षयात्तस्मात्सङ्ग्रामाद्विजितद्विषः । क्षिप्रमुत्तरकार्य्याणि कुरु सर्व्वाणि भारत ।
ततः प्रत्यर्च्चितः सद्भिर्धर्म्मराजो युधिष्ठिरः । प्रतिपेदे महद्राज्यं सुहृद्भिः सह भारत ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि युधिष्ठिराभिषेके चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रकृतीनाञ्च तद्वाक्यं देशकालोपबृंहितं । श्रुत्वा युधिष्ठिरो राजा सोऽन्तरं प्रत्यभाषत ।
धन्याः पाण्डुसुता नूनं तेषां ब्राह्मणपुङ्गवाः । तथ्यान्वाप्यथ वातथ्यान् गुणानाहुः समागताः ।
अनुग्राह्या वयं नूनं भवतामिति मे मतिः । यदेवं गुणसम्पन्नानस्मान् ब्रूथ विमत्सराः ।
धृतराष्ट्रो महाराजः पिता मे दैवतं परं । शासनेऽस्य प्रिये चैव स्थेयं मत्प्रियकाङ्क्षिभिः ।
एतदर्थं हि जीवामि कृत्वा ज्ञातिवधं महत् । अस्य शुश्रूषणं कार्य्यं मया नित्यमतन्द्रिणा ।
यदि चाहमनुग्राह्यो भवतां सुहृदां तथा । धृतराष्ट्रे यथा पूर्व्वं वृत्तिं वर्त्तितुमर्हथ ।
एष नाथो हि जगतो भवताञ्च मया सह । अस्यैव पृथिवी कृत्स्ना पाण्डवाः सर्व्व एव च ।
एतन्मनसि कर्त्तव्यं भवद्भिर्व्वचनं मम । अनुज्ञाप्याथ तान् राजा यथेष्टं गम्यतामिति ।
पौरजानपदान् सर्व्वान् विसृज्य कुरुनन्दनः । यौवराज्येन कौन्तेयं भीमसेनमयोजयत् ।
मन्त्रे च निश्चये चैव षाड्गुण्यस्य च चिन्तने । विदुरं बुद्धिसम्पन्नं प्रीतिमान् समसादिशत् ।
कृताकृतपरिज्ञाने तथायव्ययचिन्तने । सञ्जयं योजयामास वृद्धं सर्व्वगुणैर्युतं ।
बलस्य परिमाणे च भक्तवेतनयोस्तथा । नकुलं व्यादिशद्राजा कर्म्मणाञ्चान्ववेक्षणे ।
परचक्रोपरोधे च दृप्तानाञ्चावमर्द्दने । युधिष्ठिरो महाराजः फाल्गुनं व्यादिदेश ह ।
द्विजानां देवकार्य्येषु कार्य्येष्वन्येषु चैव ह । धौम्यं पुरोधसां श्रेष्ठं नित्यमेव समादिशत् ।
सहदेवं समीपस्थं नित्यमेव समादिशत् । तेन गोप्यो हि नृपतिः सर्व्वावस्थो विशाम्पते ।

यान्यानमन्यद्योग्यांश्च येषु येष्विह कर्म्मसु । तांस्तांस्तेष्वेव युयुजे प्रीयमाणो महीपतिः ।
विदुरं सञ्जयञ्चैव युयुत्सुञ्च महामतिं । अब्रवीत् परवीरघ्नो धर्म्मात्मा धर्म्मवत्सलः ।
उत्थायोत्थाय तत्कार्य्यमस्य राज्ञः पितुर्म्मम । सर्व्वं भवद्भिः कर्त्तव्यमप्रमत्तैर्यथायथं ।
पौरजानपदानाञ्च यानि कार्य्याणि सर्व्वशः । राजानं समनुज्ञाप्य तानि कार्य्याणि भागशः । १४८५

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि भीमादिकर्म्मनियोगे एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा ज्ञातीनां ये हता युधि । श्राद्धानि कारयामास तेषां पृथगुदारधीः ।
धृतराष्ट्रो ददौ राजा पुत्त्राणामौर्द्धदेहिकं । सर्व्वकामगुणोपेतमन्नं गाश्च धनानि च ।
रत्नानि च विचित्राणि महार्हाणि महायशाः । युधिष्ठिरस्तु द्रोणस्य कर्णस्य च महात्मनः ।
धृष्टद्युम्नाभिमन्युभ्यां हैडिम्बस्य च रक्षसः । विराटप्रभृतीनाञ्च सुहृदामुपकारिणां ।
द्रुपदद्रौपदेयानां द्रौपद्या सहितो ददौ । ब्राह्मणानां सहस्राणि पृथगेकैकमुद्दिशन् । १४९०
धनैरत्नैश्च गोभिश्च वस्त्रैश्च समतर्पयत् । ये चान्ये पृथिवीपाला येषां नास्ति सुहृज्जनः ।
उद्दिश्योद्दिश्य तेषाञ्च चक्रे राजौर्द्धदेहिकं । सभाः प्रपाश्च विविधास्तडागानि च पाण्डवः ।
सुहृदां कारयामास सर्व्वेषामौर्द्धदेहिकं । स तेषामनृणो भूत्वा गत्वा लोकेष्ववाच्यतां ।
कृतकृत्योऽभवद्राजा प्रजा धर्म्मेण पालयन् । धृतराष्ट्रं यथापूर्व्वं गान्धारीं विदुरं तथा ।
सर्व्वांश्च कौरवामात्यान् भृत्यांश्च समपूजयत् । याश्च तत्र स्त्रियः काश्चिद्धतवीरा हतात्मजाः । १४९५
सर्व्वास्ताः कौरवो राजा सम्पूज्यापालयद्घृणी । दीनान्धकृपणानाञ्च गृहाच्छादनभोजनैः ।
आनृशंस्यपरो राजा चकारानुग्रहं प्रभुः । स विजित्य महीं कृत्स्नामानृण्यं प्राप्य वैरिषु ।
निःसपत्नः सुखी राजा विजहार युधिष्ठिरः ।

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि श्राद्धक्रियोपाख्याने द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अभिषिक्तो महाप्राज्ञो राज्यं प्राप्य युधिष्ठिरः । दाशार्हं पुण्डरीकाक्षमुवाच प्राञ्जलिः शुचिः ।
तव कृष्ण प्रसादेन नयेन च बलेन च । बुद्ध्या च यदुशार्दूल तथा विक्रमणेन च । १५००
पुनः प्राप्तमिदं राज्यं पितृपैतामहं मया । नमस्ते पुण्डरीकाक्ष पुनः पुनररिन्दम ।
त्वामेकमाहुः पुरुषं त्वामाहुः सात्वतां गतिं । नामभिस्त्वां बहुविधैः स्तुवन्ति प्रयता द्विजाः ।
विश्वकर्म्मन्नमस्तेऽस्तु विश्वात्मन्विश्वसम्भव । विष्णो जिष्णो हरे कृष्ण वैकुण्ठ पुरुषोत्तम ।
अदित्याः सप्तधा त्वन्तु पुराणे गर्भतां गतः । पृश्निगर्भस्त्वमेवैकस्त्रियुगं त्वां वदन्त्यपि ।
शुचिश्रवा हृषीकेशो घृतार्च्चिर्हंस उच्यसे । त्रिचक्षुः शम्भुरेकस्त्वं विभुर्दामोदरोऽपि च । १५०५
वराहोऽग्निर्बृहद्भानुर्वृषभस्तार्क्ष्यलक्षणः । अनीकसाहः पुरुषः शिपिविष्ट उरुक्रमः ।
वरिष्ठ उग्रसेनानीः सत्यो वाजसनिर्गुहः । अच्युतश्च्यावनोऽरीणां संस्कृतिर्व्विकृतिर्वृषः ।
ऊर्द्धवर्त्मा त्वमेवाद्रिर्वृषदर्भो वृषाकपिः । सिन्धुर्व्विधर्म्मस्त्रिककुत् त्रिधामा त्रिदिवाच्युतः ।
सम्राट् विराट् स्वराट् चैव सुरराजो भवोद्भवः । विभुर्भूरभिभूः कृष्णः कृष्णवर्त्मा त्वमेव च ।

खिष्टकृद्ब्रिषजावर्त्तः कपिलस्त्वञ्च वामनः। यज्ञो ध्रुवः पतङ्गश्च यज्ञसेनस्त्वमुच्यसे। १५१०
शिखण्डी नहुषो बभ्रुर्दिवस्पृक् त्वं पुनर्व्वसुः। सुवभ्रुरुक्मयज्ञश्च सुषेणो दुन्दुभिस्तथा।
गभस्तिनेमिः श्रीपद्मः पुष्करः पुष्पधारणः। ऋतुर्व्विभुः सर्व्वसूक्ष्मश्चारित्रश्चैव पठ्यसे।
अम्भोनिधिस्त्वं ब्रह्मा त्वं पवित्रं धाम धामवित्। हिरण्यगर्भं त्वामाहुः स्वधा स्वाहा च केशव।
योनिस्त्वमस्य प्रलयश्च कृष्ण त्वमेवेदं सृजसि विश्वमग्रे। विश्वञ्चेदं त्वद्वशे विश्वयोने नमोऽस्तु ते शार्ङ्गचक्रासिपाणे।
एवं स्तुतो धर्म्मराजेन कृष्णः सभामध्ये प्रीतिमान्पुष्कराक्षः। तमभ्यनन्दद्भारतं पुष्कलाभिर्व्वाग्भिर्ज्येष्ठं पाण्डवं यादवाग्र्यः। १५१५
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि वासुदेवस्तुतौ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो विसर्ज्जयामास सर्व्वाः प्रकृतयो नृपः। विविशुस्ताभ्यनुज्ञाता यथा स्वानि गृहाणि ते।
ततो युधिष्ठिरो राजा भीमं भीमपराक्रमं। सान्त्वयन्नब्रवीच्छ्रीमानर्ज्जुनं यमजौ तथा।
शत्रुभिर्व्विविधैः शस्त्रैः क्षतदेहा महारणे। श्रान्ता भवन्तः सुभृशं तापिताः शोकमन्युभिः।
अरण्ये दुःखवसतीर्म्मत्कृते भरतर्षभाः। भवद्भिरनुभूता हि यथा कुपुरुषैस्तथा।
यथासुखं यथाजोषं जयोऽयमनुभूयतां। विश्रान्ताल्लब्धविज्ञानान् श्वः समेतास्मि वः पुनः। १५२०
ततो दुर्य्योधनगृहं प्रासादैरुपशोभितं। बहुरत्नसमाकीर्णं दासीदाससमाकुलं।
धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातं भ्रात्रा दत्तं वृकोदरः। प्रतिपेदे महाबाहुर्म्मन्दिरं मघवानिव।
यथा दुर्य्योधनगृहं तथा दुःशासनस्य तु। प्रासादमालासंयुक्तं हेमतोरणभूषितं।
दासीदाससुसम्पूर्णं प्रभूतधनधान्यवत्। प्रतिपेदे महाबाहुरर्ज्जुनो राजशासनात्।
दुर्म्मर्षणस्य भवनं दुःशासनगृहाद्वरं। कुवेरभवनप्रख्यं मणिहेमविभूषितं। १५२५
नकुलाय वरार्हाय कर्षिताय महावने। ददौ प्रीतो महाराज धर्म्मपुत्रो युधिष्ठिरः।
दुर्म्मुखस्य च वेश्माग्र्यं श्रीमत्कनकभूषणं। पूर्णं पद्मदलाक्षीणां स्त्रीणां शयनसङ्कुलं।
प्रददौ सहदेवाय सततं प्रियकारिणे। मुमुदे तच्च लब्ध्वा स कैलासं धनदो यथा।
युयुत्सुर्व्विदुरश्चैव सञ्जयश्च विशाम्पते। सुधर्म्मा चैव धौम्यश्च यथास्वं जग्मुरालयान्।
सह सात्यकिना शौरिरर्ज्जुनस्य निवेशनं। विवेश पुरुषव्याघ्रो व्याघ्रो गिरिगुहामिव। १५३०
तत्र भक्ष्यान्नपानैस्ते मुदिताः सुसुखोषिताः। सुखप्रबुद्धा राजानमुपतस्थुर्य्युधिष्ठिरं।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि गृहविभागे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ प्राप्य राज्यं महाबाहुर्धर्म्मपुत्रो युधिष्ठिरः। यदन्यदकरोद्विप्र तन्मे वक्तुमिहार्हसि।
भगवान्वा हृषीकेशस्त्रैलोक्यस्य परो गुरुः। ऋषे यदकरोद्वीरस्तच्च व्याख्यातुमर्हसि।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु तत्त्वेन राजेन्द्र कीर्त्त्यमानं मयानघ। वासुदेवं पुरस्कृत्य यदकुर्व्वत पाण्डवाः।
प्राप्य राज्यं महाराज कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः। चातुर्व्वर्ण्यं यथायोग्यं स्वे स्वे स्थाने न्यवेशयत्। १५३५
ब्राह्मणानां सहस्रञ्च स्नातकानां महात्मनां। सहस्रं निष्कमेकैकं दापयामास पाण्डवः।
तथानुजीविनो भृत्यान् संश्रितानतिथीनपि। कामैः सन्तर्पयामास कृपणांस्तर्ककानपि

पुरोहिताय धौम्याय प्रादादयुतशः स गाः । धनं सुवर्णं रजतं वासांसि विविधान्यपि ।
कृपाय च महाराज गुरुवृत्तिमवर्त्तत । विदुराय च राजासौ पूजाञ्चक्रे यतव्रतः ।
भक्ष्यान्नपानैर्व्विविधैर्व्वासोभिः शयनासनैः । सर्व्वान् सन्तोषयामास संश्रितान् ददताम्वरः । १५४०
लब्धप्रशमनं कृत्वा स राजा राजसत्तम । युयुत्सोर्धार्त्तराष्ट्रस्य पूजाञ्चक्रे महायशाः ।
धृतराष्ट्राय तद्राज्यं गान्धार्य्यै विदुराय च । निवेद्य सुस्थवद्राजा सुखमास्ते युधिष्ठिरः ।
तथा सर्व्वं सनगरं प्रसाद्य भरतर्षभ । वासुदेवं महात्मानमभ्यगच्छत्कृताञ्जलिः ।
ततो महति पर्य्यङ्के मणिकाञ्चनभूषिते । ददर्श कृष्णमासीनं नीलमेघसमद्युतिं ।
जाज्वल्यमानं वपुषा दिव्याभरणभूषितं । पीतकौशेयवसनं हेम्नेवोपगतं मणिं । १५४५
कौस्तुभेनोरसिस्थेन मणिनाभिविराजितं । उद्यतेवोदयं शैलं सूर्य्येणाभिविराजितं ।
नौपम्यं विद्यते तस्य त्रिषु लोकेषु किञ्चन । सोऽभिगम्य महात्मानं विष्णुं पुरुषविग्रहं ।
उवाच मधुरं राजा स्मितपूर्व्वमिदं तदा । सुखेन ते निशा कच्चिद्व्युष्टा बुद्धिमताम्वर ।
कच्चित् ज्ञानानि सर्व्वाणि प्रसन्नानि तवाच्युत । तवैवोपश्रिता देवी बुद्धिर्बुद्धिमताम्वर ।
वयं राज्यमनुप्राप्ताः पृथिवी च वशे स्थिता । तव प्रसादाद्भगवंस्त्रिलोकगतिविक्रम । १५५०
जयं प्राप्ता यशश्चाग्र्यं न च धर्म्मच्युता वयं । तं तथा भाषमाणन्तु धर्म्मराजमरिन्दमं ।
नोवाच भगवान् किञ्चिद्ध्यानमेवान्वपद्यत ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि युधिष्ठिरप्रश्ने पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमिदं परमाश्चर्य्यं ध्यायस्यमितविक्रम । कच्चिल्लोकत्रयस्यास्य स्वस्ति लोकपरायण ।
चतुर्थं ध्यानमार्गं त्वमालम्ब्य पुरुषर्षभ । अपक्रान्तो यतो देवस्तेन मे विस्मितं मनः ।
निगृहीतो हि वायुस्ते पञ्चकर्म्मा शरीरगः । इन्द्रियाणि प्रसन्नानि मनसि स्थापितानि ते । १५५५
वाक् च सत्वञ्च गोविन्द बुद्धौ संवेशितानि ते । सर्व्वे चैव गुणा देव क्षेत्रज्ञे ते निवेशिताः ।
नेङ्गन्ति तव रोमाणि स्थिरा बुद्धिस्तथा मनः । काष्ठकुड्यशिलाभूतो निरीहश्चासि माधव ।
यथा दीपो निवातस्थो निरिङ्गो ज्वलते पुनः । तथासि भगवन्देव पाषाणइव निश्चलः ।
यदि श्रोतुमिहार्हामि न रहस्यञ्च ते यदि । छिन्धि मे संशयं देव प्रपन्नायाभियाचते ।
त्वं हि कर्त्ता विकर्त्ता च त्वरश्चैवाक्षरश्च हि । अनादिनिधनश्चाद्यस्त्वमेव पुरुषोत्तम । १५६०
त्वत्प्रपन्नाय भक्ताय शिरसा प्रणताय च । ध्यानस्यास्य यथातत्त्वं ब्रूहि धर्म्मभृताम्वर ।
ततः स्वे गोचरे न्यस्य मनोबुद्धीन्द्रियाणि सः । स्मितपूर्व्वमुवाचेदं भगवान्वासवानुजः ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ शरतल्पगतो भीष्मः शाम्यन्निव हुताशनः । मान्ध्याति पुरुषव्याघ्रस्ततो मे तद्गतं मनः ।
यस्य ज्यातलनिर्घोषं विस्फूर्ज्जितमिवाशनेः । न सेहे देवराजोऽपि तमस्मि मनसा गतः ।
येनाभिजित्य तरसा समस्तं राजमण्डलं । उढास्तिस्रस्तु ताः कन्यास्तमस्मि मनसा गतः । १५६५
त्रयोविंशतिरात्रं यो योधयामास भार्गवं न च रामेण निस्तीर्णस्तमस्मि मनसा गतः ।

एकीकृत्येन्द्रियग्रामं मनः संयम्य मेधया । शरणं मामुपागच्छत्ततो मे तद्गतं मनः ।
यं गङ्गा गर्भविधिना धारयामास पार्थिव । वशिष्ठशिष्यं तं तात मनसास्मि गतः ।
दिव्यास्त्राणि महातेजा यो धारयति बुद्धिमान् । साङ्गांश्च चतुरो वेदांस्तमस्मि मनसा गतः ।
रामस्य दयितं शिष्यं जामदग्न्यस्य पाण्डव । आधारं सर्व्वविद्यानां तमस्मि मनसा गतः । १७००
स हि भूतं भविष्यच्च भवच्च भरतर्षभ । वेत्ति धर्म्मविदां श्रेष्ठं तमस्मि मनसा गतः ।
तस्मिन् हि पुरुषव्याघ्रे कर्म्मभिः स्वैर्दिवं गते । भविष्यति मही पार्थ नष्टचन्द्रेव शर्व्वरी ।
तद्युधिष्ठिर गाङ्गेयं भीष्मं भीमपराक्रमं । अभिगम्योपसङ्गृह्य पृच्छ यत्ते मनोगतं ।
चातुर्व्विद्यं चातुर्होत्रं चातुराश्रम्यमेव च । राजधर्म्मांश्च निखिलान् पृच्छैनं पृथिवीपते ।
तस्मिन्नस्तमिते भीष्मे कौरवाणां धुरन्धरे । ज्ञानान्यस्तं गमिष्यन्ति तस्मात्त्वां चोदयाम्यहं । १७०५
तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य तथ्यं वचनमुत्तमं । साश्रुकण्ठः स धर्म्मज्ञो जनार्द्दनमुवाच ह ।
यद्भवानाह भीष्मस्य प्रभावं प्रति माधव । तथा तन्नात्र सन्देहो विद्यते मम माधव ।
महाभाग्यञ्च भीष्मस्य प्रभावश्च महाद्युते । श्रुतं मया कथयतां ब्राह्मणानां महात्मनां ।
भवांश्च कर्त्ता लोकानां यद्ब्रवीत्यरिसूदन । तथा तदनभिध्येयं वाक्यं यादवनन्दन ।
यदि त्वनुग्रहवती बुद्धिस्ते मयि माधव । त्वामग्रतः पुरस्कृत्य भीष्मं यास्यामहे वयं । १७१०
आवृत्ते भगवत्यर्के स हि लोकान् गमिष्यति । त्वद्दर्शनं महाबाहो तस्मादर्हति कौरवः ।
तव ह्याद्यस्य देवस्य क्षरस्यैवाक्षरस्य च । दर्शनं तस्य लाभः स्यात्त्वं हि ब्रह्ममयो निधिः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वैवं धर्म्मराजस्य वचनं मधुसूदनः । पार्श्वस्थं सात्यकिं प्राह रथो मे युज्यतामिति ।
सात्यकिस्त्वाशु निष्क्रम्य केशवस्य समीपतः । दारुकं प्राह कृष्णस्य युज्यतां रथ इत्युत ।
स सात्यकेराशु वचो निशम्य रथोत्तमं काञ्चनभूषिताङ्गं । मसारगल्वर्क्कमयैर्व्विभङ्गैर्व्विभूषितं हेमनिबद्धचक्रं । १७१५
दिवाकरांशुप्रभमाशुगामिनं विचित्रनानामणिभूषितान्तरं । नवोदितं सूर्य्यमिव प्रतापिनं विचित्रतार्क्ष्यध्वजिनं पताकिनं ।
सुग्रीवशैब्यप्रमुखैर्व्वराश्वैर्मनोजवैः काञ्चनभूषिताङ्गैः । संयुक्तमावेदयदच्युताय कृताञ्जलिर्द्दारुको राजसिंह ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि महापुरुषस्तवोपाख्याने षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ शरतल्पे शयानस्तु भरतानां पितामहः । कथमुत्सृष्टवान् देहं कञ्च योगमधारयत् ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वावहितो राजन् शुचिर्भूत्वा समाहितः । भीष्मस्य कुरुशार्द्दूल देहोत्सर्गं महात्मनः ।
निवृत्तमात्रे त्वयने उत्तरे वै दिवाकरे । समावेशयदात्मानमात्मन्येव समाहितः । १७२०
विकीर्णांशुरिवादित्यो भीष्मः शरशतैश्चितः । शुशुभे परया लक्ष्म्या वृतो ब्राह्मणसत्तमैः ।
व्यासेन वेदविदुषा नारदेन सुरर्षिणा । देवस्थानेन वात्स्येन तथाश्मकसुमन्तुना ।
तथा जैमिनिना चैव पैलेन च महात्मना । शाण्डिल्यदेवलाभ्याञ्च मैत्रेयेण च धीमता ।
असितेन वशिष्ठेन कौशिकेन महात्मना । हारीतलोमशाभ्याञ्च तथात्रेयेण धीमता ।

बृहस्पतिश्च शुक्रश्च च्यवनश्च महामुनिः । सनत्कुमारः कपिलो वाल्मीकिस्तुम्बुरुः कुरुः । १५९५
मौद्गल्यो भार्गवो रामस्तृणबिन्दुर्महामुनिः । पिप्पलादोऽथ वायुश्च संवर्त्तः पुलहः कचः ।
काश्यपश्च पुलस्त्यश्च क्रतुर्दक्षः पराशरः । मरीचिरङ्गिराः काश्यो गौतमो गालवो मुनिः ।
धौम्यो विभाण्डो माण्डव्यो धौम्रः कृष्णानुभौतिकः । उलूकः परमो विप्रो मार्कण्डेयो महामुनिः ।
भास्करिः पूरणः कृष्णः सूतः परमधार्म्मिकः । एतैश्चान्यैर्मुनिगणैर्महाभागैर्महात्मभिः ।
श्रद्धादमशमोपेतैर्वृतश्चन्द्र इव ग्रहैः । भीष्मः स पुरुषव्याघ्रः कर्म्मणा मनसा गिरा । १६००
शरतल्पगतः कृष्णं प्रदध्यौ प्राञ्जलिः शुचिः । स्वरेण हृष्टपुष्टेन तुष्टाव मधुसूदनं ।
योगेश्वरं पद्मनाभं विष्णुं जिष्णुं जगत्पतिं । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा वाग्विदां प्रवरः प्रभुः ।
भीष्मः परमधर्म्मात्मा वासुदेवमथास्तुवत् ।
॥ भीष्म उवाच ॥ आरिराधयिषुः कृष्णं वाचं जिगदिषामि यां । तया व्याससमासिन्या प्रीयतां पुरुषोत्तम ।
शुचिं शुचिपदं हंसं तत्पदं परमेष्ठिनं । युक्त्वा सर्व्वात्मनात्मानं तं प्रपद्ये प्रजापतिं । १६०५
अनाद्यन्तं परं ब्रह्म न देवा नर्षयो विदुः । एकोऽयं वेद भगवान् धाता नारायणो हरिः ।
नारायणादृषिगणास्तथा सिद्धमहोरगाः । देवा देवर्षयश्चैव यं विदुः परमव्ययं ।
देवदानवगन्धर्व्वा यक्षराक्षसपन्नगाः । यं न जानन्ति को ह्येष कुतो वा भगवानिति ।
यस्मिन्विश्वानि भूतानि तिष्ठन्ति च विशन्ति च । गुणभूतानि भूतेशे सूत्रे मणिगणा इव ।
यस्मिन्नित्ये तते तन्तौ दृढे स्रगिव तिष्ठति । सदसद्ग्रथितं विश्वं विश्वाङ्गे विश्वकर्म्मणि । १६१०
हरिं सहस्रशिरसं सहस्रचरणेक्षणं । सहस्रबाहुमुकुटं सहस्रवदनोज्ज्वलं ।
प्राहुर्नारायणं देवं यं विश्वस्य परायणं । अणीयसामणीयांसं स्थविष्ठञ्च स्थवीयसां ।
गरीयसाङ्गरिष्ठञ्च श्रेष्ठञ्च श्रेयसामपि । यं वाकेष्वनुवाकेषु निषत्सूपनिषत्सु च ।
गृणन्ति सत्यकर्म्माणं सत्यं सत्येषु सामसु । चतुर्भिश्चतुरात्मानं सत्त्वस्थं सात्वतां पतिं ।
यं दिव्यैर्देवमर्च्चन्ति गुह्यैः परमनामभिः । यस्मिन्नित्यं तपस्तप्तं यदङ्गेष्वनुतिष्ठति । १६१५
सर्व्वात्मा सर्व्ववित् सर्व्वः सर्व्वज्ञः सर्व्वभावनः । यं देवं देवकी देवी वसुदेवादजीजनत् ।
भौमस्य ब्रह्मणो गुप्त्यै दीप्तमग्निमिवारणिः । यमनन्यो व्यपेताशीरात्मानं वीतकल्मषं ।
दृष्ट्वानन्त्याय गोविन्दं पश्यत्यात्मानमात्मनि । अतिवाय्विन्द्रकर्म्माणमतिसूर्य्यातितेजसं ।
अतिबुद्धीन्द्रियात्मानं तं प्रपद्ये प्रजापतिं । पुराणे पुरुषं प्रोक्तं ब्रह्म प्रोक्तं युगादिषु ।
क्षये सङ्कर्षणं प्रोक्तं तमुपास्यमुपास्महे । यमेकं बहुधात्मानं प्रादुर्भूतमधोक्षजं । १६२०
नान्यभक्ताः क्रियावन्तो यजन्ते सर्व्वकामदं । यमाहुर्जगतः कोषं यस्मिन्सन्निहिताः प्रजाः ।
यस्मिन् लोकाः स्फुरन्तीमे जले शकुनयो यथा । ऋतमेकाक्षरं ब्रह्म यत्तत्सदसतोः परं ।
अनादिमध्यपर्य्यन्तं न देवा नर्षयो विदुः । यं सुरासुरगन्धर्व्वाः सिद्धा ऋषिमहोरगाः ।
प्रयता नित्यमर्च्चन्ति परमं दुःखभेषजं । अनादिनिधनं देवमात्मयोनिं सनातनं ।

अप्रमेयमनभिज्ञेयं हरिं नारायणं प्रभुं। यं वै विश्वस्य कर्त्तारं जगतस्तस्थुषां पतिं।
वदन्ति जगतोऽध्यक्षमक्षरं परमम्पदं। हिरण्यवर्णं यं गर्भमदितेर्दैत्यनाशनं।
एकं द्वादशधा जज्ञे तस्मै सूर्य्यात्मने नमः। शुक्ले देवान्पितॄन्कृष्णे तर्पयत्यमृतेन यः।
यश्च राजा द्विजातीनां तस्मै सोमात्मने नमः। महतस्तमसः पारे पुरुषं ह्यतितेजसं।
यं ज्ञात्वा मृत्युमत्येति तस्मै ज्ञेयात्मने नमः। यं बृहन्तं बृहत्युक्थे यमग्नौ यं महाध्वरे।
यं विप्रसङ्घा गायन्ति तस्मै वेदात्मने नमः। ऋग्यजुःसामधामानं दशार्द्धहविरात्मकं।
यं सप्ततन्तुं तन्वन्ति तस्मै यज्ञात्मने नमः। चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च।
हूयते च पुनर्द्वाभ्यां तस्मै होमात्मने नमः। यः सुपर्णो यजुर्नाम छन्दोगात्रस्त्रिवृच्छिराः।
रथन्तरं बृहत्साम तस्मै स्तोत्रात्मने नमः। यः सहस्रसमे सत्रे जज्ञे विश्वसृजामृषिः।
हिरण्यपक्षः शकुनिस्तस्मै हंसात्मने नमः। पादाङ्गं सन्धिपर्व्वाणं स्वरव्यञ्जनभूषणं।
यमाहुरक्षरं दिव्यं तस्मै वागात्मने नमः। यज्ञाङ्गो यो वराहो वै भूत्वा गामुज्जहार ह।
लोकत्रयहितार्थाय तस्मै वीर्य्यात्मने नमः। यः शेते योगमास्थाय पर्य्यङ्के नागभूषिते।
फणासहस्ररचिते तस्मै निद्रात्मने नमः। यस्तनोति सतां सेतुमृतेनामृतयोनिना।
धर्म्मार्थव्यवहाराङ्गैस्तस्मै सत्यात्मने नमः। यं पृथग्धर्म्मचरणाः पृथग्धर्म्मफलैषिणः।
पृथग्धर्म्मैः समर्च्चन्ति तस्मै धर्म्मात्मने नमः। यतः सर्व्वे प्रसूयन्ते ह्यनङ्गात्माङ्गदेहिनः।
उन्मादः सर्व्वभूतानां तस्मै कामात्मने नमः। यं च व्यक्तस्थमव्यक्तं विचिन्वन्ति महर्षयः।
क्षेत्रे क्षेत्रज्ञमासीनं तस्मै क्षेत्रात्मने नमः। यन्त्रिधात्मानमात्मस्थं वृतं षोडशभिर्गुणैः।
प्राहुः सप्तदशं साङ्ख्यास्तस्मै साङ्ख्यात्मने नमः। यं विनिद्रा जितश्वासाः सत्त्वस्थाः संयतेन्द्रियाः।
ज्योतिः पश्यन्ति युञ्जानास्तस्मै योगात्मने नमः। अपुण्यपुण्योपरमे यं पुनर्भवनिर्भयाः।
शान्ताः सन्न्यासिनो यान्ति तस्मै मोक्षात्मने नमः। योऽसौ युगसहस्रान्ते प्रदीप्तार्च्चिर्व्विभावसुः।
सम्भक्षयति भूतानि तस्मै घोरात्मने नमः। सम्भक्ष्य सर्व्वभूतानि कृत्वा चैकार्णवं जगत्।
बालः स्वपिति यश्चैकस्तस्मै मायात्मने नमः। अजस्य नाभौ सम्भूतं यस्मिन्विश्वं प्रतिष्ठितं।
पुष्करे पुष्कराक्षस्य तस्मै पद्मात्मने नमः। सहस्रशिरसे चैव पुरुषायामितात्मने।
चतुःसमुद्रपर्य्याय-योगनिद्रात्मने नमः। यस्य केशेषु जीमूता नद्यः सर्व्वाङ्गसन्धिषु।
कुक्षौ समुद्राश्चत्वारस्तस्मै तोयात्मने नमः। यस्मात्सर्व्वाः प्रसूयन्ते सर्गप्रलयविक्रियाः।
यस्मिंश्चैव प्रलीयन्ते तस्मै हेत्वात्मने नमः। यो निषण्णो भवेद्रात्रौ दिवा भवति विष्ठितः।
इष्टानिष्टस्य च द्रष्टा तस्मै द्रष्ट्रात्मने नमः। अकुण्ठं सर्व्वकार्य्येषु धर्म्मकार्य्यार्थमुद्यतं।
वैकुण्ठस्य च यद्रूपं तस्मै कार्य्यात्मने नमः। त्रिः सप्तकृत्वो यः क्षत्रं धर्म्मव्युत्क्रान्तगौरवं।
क्रुद्धो निजघ्ने समरे तस्मै क्रौर्य्यात्मने नमः। विभज्य पञ्चधात्मानं वायुर्भूत्वा शरीरगः।
यश्चेष्टयति भूतानि तस्मै वाय्वात्मने नमः। युगेष्वावर्त्तते योगैर्मासर्त्त्वयनहायनैः।

सर्गप्रलययोः कर्त्ता तस्मै कालात्मने नमः । ब्रह्म वक्त्रं भुजौ क्षत्रं कृत्स्नमूरूदरं विशः । १६५५
पादौ यस्याश्रिताः शूद्रास्तस्मै वर्णात्मने नमः । यस्याग्निरास्यं द्यौर्मूर्द्धा खं नाभिश्चरणौ क्षितिः ।
सूर्य्यश्चक्षुर्दिशः श्रोत्रं तस्मै लोकात्मने नमः । परः कालात्परो यज्ञात्परात्परतरश्च यः ।
अनादिरादिर्व्विश्वस्य तस्मै विश्वात्मने नमः । विषये वर्त्तमानानां यं ते वैशेषिकैर्गुणैः ।
प्राहुर्व्विषयगोप्तारं तस्मै गोप्त्रात्मने नमः । अन्नपानेन्धनमयो रसप्राणविवर्द्धनः ।
यो धारयति भूतानि तस्मै प्राणात्मने नमः । प्राणानां धारणार्थाय योऽन्नं भुङ्क्ते चतुर्विधं । १६६०
अन्तर्भूतः पचत्यग्निस्तस्मै पाकात्मने नमः । पिङ्गेक्षणसटं यस्य रूपं दंष्ट्रानखायुधं ।
दानवेन्द्रान्तकरणं तस्मै दृप्तात्मने नमः । यं न देवा न गन्धर्व्वा न दैत्या न च दानवाः ।
तत्त्वतो हि विजानन्ति तस्मै सूक्ष्मात्मने नमः । रसातलगतः श्रीमाननन्तो भगवान्विभुः ।
जगद्धारयते कृत्स्नं तस्मै वीर्य्यात्मने नमः । यो मोहयति भूतानि स्नेहपाशानुबन्धनैः ।
सर्गस्य रक्षणार्थाय तस्मै मोहात्मने नमः । आत्मज्ञानमिदं ज्ञानं ज्ञात्वा पञ्चस्ववस्थितं । १६६५
यं ज्ञानेनाभिगच्छन्ति तस्मै ज्ञानात्मने नमः । अप्रमेयशरीराय सर्व्वतो बुद्धिचक्षुषे ।
अनन्तपरिमेयाय तस्मै दिव्यात्मने नमः । जटिने दण्डिने नित्यं लम्बोदरशरीरिणे ।
कमण्डलुनिषङ्गाय तस्मै ब्रह्मात्मने नमः । शूलिने त्रिदशेशाय त्र्यम्बकाय महात्मने ।
भस्मदिग्धाङ्गलिङ्गाय तस्मै रुद्रात्मने नमः । चन्द्रार्द्धकृतशीर्षाय व्यालयज्ञोपवीतिने ।
पिनाकशूलहस्ताय तस्मै उग्रात्मने नमः । सर्व्वभूतात्मभूताय भूतादिनिधनाय च । १६७०
अक्रोधद्रोहमोहाय तस्मै शान्तात्मने नमः । यस्मिन्सर्व्वं यतः सर्व्वं यः सर्व्वं सर्व्वतश्च यः ।
यश्च सर्व्वमयो नित्यं तस्मै सर्व्वात्मने नमः । विश्वकर्म्मन्नमस्तेऽस्तु विश्वात्मन् विश्वसम्भव ।
अपवर्गस्थ भूतानां पञ्चानां परतः स्थितः । नमस्ते त्रिषु लोकेषु नमस्ते परतस्त्रिषु ।
नमस्ते दिक्षु सर्व्वासु त्वं हि सर्व्वमयो निधिः । नमस्ते भगवन्विष्णो लोकानां प्रभवाप्यय ।
त्वं हि कर्त्ता हृषीकेश संहर्त्ता चापराजितः । न हि पश्यामि ते भावं दिव्यं हि त्रिषु वर्त्मसु । १६७५
त्वान्तु पश्यामि तत्त्वेन यत्ते रूपं सनातनं । दिवन्ते शिरसा व्याप्तं पद्भ्यां देवी वसुन्धरा ।
विक्रमेण त्रयो लोकाः पुरुषोऽसि सनातनः । दिशो भुजा रविश्चक्षुर्वीर्य्ये शुक्रः प्रजापतिः ।
सप्तमार्गा निरुद्धास्ते वायोरमिततेजसः । अतसीपुष्पसङ्काशं पीतवाससमच्युतं ।
ये नमस्यन्ति गोविन्दं न तेषां विद्यते भयं ।
एकोऽपि कृष्णस्य कृतः प्रणामो दशाश्वमेधावभृथेन तुल्यः । दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्भवाय । १६८०
कृष्णव्रताः कृष्णमनुस्मरन्तो रात्रौ च कृष्णं पुनरुत्थिता ये । ते कृष्णदेहाः प्रविशन्ति कृष्णमाज्यं यथा मन्त्रहुतं हुताशे ।

नमो नरकसन्त्रासरक्षामण्डलकारिणे । संसारनिम्नगावर्त्ततरिकाष्ठाय विष्णवे ।
नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च । जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमो नमः ।

प्राणकान्तारपाथेयं संसारोच्छेदभेषजं । दुःखशोकपरित्राणं हरिरित्यक्षरद्वयं ।
यथा विष्णुमयं सत्यं यथा विष्णुमयं जगत् । यथा विष्णुमयं सर्व्वं पाप्मा मे नश्यतां तथा । १९८५
त्वां प्रपन्नाय भक्ताय गतिमिष्टां जिगीषवे । यच्छ्रेयः पुण्डरीकाक्ष तद्ध्यायस्व सुरोत्तम ।
इति विद्यातपोयोनिरयोनिर्विष्णुरीडितः । वाग्यज्ञेनार्च्चितो देवः प्रीयतां मे जनार्द्दनः ।
नारायणपरं ब्रह्म नारायणपरं तपः । नारायणपरो देवः सर्व्वं नारायणः सदा ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतावदुक्त्वा वचनं भीष्मस्तद्गतमानसः । नम इत्येव कृष्णाय प्रणाममकरोत्तदा
अभिगम्य तु योगेन भक्तिं भीष्मस्य माधवः । त्रैकाल्यदर्शनं ज्ञानं दिव्यं दत्त्वा ययौ हरिः । १९९०
तस्मिन्नुपरते शब्दे ततस्ते ब्रह्मवादिनः । भीष्मं वाग्भिर्बाष्पकण्ठास्तमानर्चुर्महामतिं ।
ते स्तुवन्तश्च विप्राग्र्याः केशवं पुरुषोत्तमं । भीष्मञ्च शनकैः सर्व्वे प्रशशंसुः पुनः पुनः ।
विदित्वा भक्तियोगन्तु भीष्मस्य पुरुषोत्तमः । सहसोत्थाय संहृष्टो यानमेवाभ्यपद्यत ।
केशवः सात्यकिश्चापि रथेनैकेन जग्मतुः । अपरेण महात्मानौ युधिष्ठिरधनञ्जयौ ।
भीमसेनो यमौ चोभौ रथमेकं समाश्रिताः । कृपो युयुत्सुः सूतश्च सञ्जयश्च परन्तपः । १९९५
ते रथैर्नगराकारैः प्रयाताः पुरुषर्षभाः । नेमिघोषेण महता कम्पयन्तो वसुन्धरां ।
ततो गिरः पुरुषवरस्तवान्विता द्विजेरिताः पथि सुमनाः स शुश्रुवे । कृताञ्जलिं प्रणतमथापरं जनं स केशिहा मुदित
मनाभ्यनन्दत ।

इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि स्तवराजोपाख्याने सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स च हृषीकेशः स च राजा युधिष्ठिरः । कृपादयश्च ते सर्व्वे चत्वारः पाण्डवाश्च ते ।
रथैस्तैर्नगरप्रख्यैः पताकाध्वजशोभितैः । ययुराशु कुरुक्षेत्रं वाजिभिः शीघ्रगामिभिः ।
तेऽवतीर्य्य कुरुक्षेत्रं केशमज्जास्थिसङ्कुलं । देहन्यासः कृतो यत्र क्षत्रियैस्तैर्महात्मभिः । २०००
गजाश्वदेहास्थिचयैः पर्व्वतैरिव सञ्चितं । नरशीर्षकपालैश्च शङ्खैरिव च सर्व्वशः ।
चितासहस्रप्रचितं वर्म्मशस्त्रसमाकुलं । आपानभूमिं कालस्य तदा भुक्तोज्झितामिव ।
भूतसङ्घानुचरितं रक्षोगणनिषेवितं । पश्यन्तस्ते कुरुक्षेत्रं ययुराशु महारथाः ।
गच्छन्नेव महाबाहुः सर्व्वयादवनन्दनः । युधिष्ठिराय प्रोवाच जामदग्न्यस्य विक्रमं ।
अमी रामह्रदाः पञ्च दृश्यन्ते पार्थ दूरतः । येषु सन्तर्पयामास पितॄन् क्षत्रियशोणितैः । २००५
त्रिःसप्तकृत्वो वसुधां कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः । इहेदानीं ततो रामः कर्म्मणो विरराम ह ।
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवी कृता निःक्षत्रिया पुरा । रामेणेति यदात्थ त्वमत्र मे संशयो
महान् ।
क्षत्रवीजं यदा दग्धं रामेण यदुपुङ्गव । कथं भूयः समुत्पत्तिः क्षत्रस्यामितविक्रम ।
महात्मना भगवता रामेण यदुपुङ्गव । कथमुत्सादितं क्षत्रं कथं वृद्धिमुपागतं ।
महता रथयुद्धेन कोटिशः क्षत्रिया हताः । तथाभूच्च मही कीर्णा क्षत्रियैर्वदताम्वर । २०१०

किमर्थं भार्गवेणेदं क्षत्रमुत्सादितं पुरा । रामेण यदुशार्दूल कुरुक्षेत्रे महात्मना ।
एतन्मे छिन्धि वार्ष्णेय संशयं तार्क्ष्यकेतन । आगमो हि परः कृष्ण त्वत्तो नो वासवानुज ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो यथावत् स गदाग्रजः प्रभुः । शशंस तस्मै निखिलेन तत्त्वतः ।
युधिष्ठिरायाप्रतिमौजसे तदा यथाऽभवत् क्षत्रियसङ्कुला मही ।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि राजधर्म्मानुशासनपर्व्वणि रामोपाख्यानेऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥
॥ वासुदेव उवाच ॥ शृणु कौन्तेय रामस्य प्रभावो यो मया श्रुतः । महर्षीणां कथयतां विक्रमं तस्य जन्म च । १७१५
यथा च जामदग्न्येन कोटिशः क्षत्रिया हताः । उद्भूता राजवंशेषु ये भूयो भारते हताः ।
जह्नोरजस्तु तनयो बलाकाश्वस्तु तत्सुतः । कुशिको नाम धर्म्मज्ञस्तस्य पुत्रो महीपते ।
उग्रं तपः समातिष्ठत्सहस्राक्षसमो भुवि । पुत्रं लभेयमजितं त्रिलोकेश्वरमित्युत ।
तमुग्रतपसं दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरन्दरः । समर्थं पुत्रजनने स्वयमेवाभ्यपद्यत ।
पुत्रत्वमगमद्राजंस्तस्य लोकेश्वरेश्वरः । गाधिर्नामाभवत्पुत्रः कौशिकः पाकशासनः । १७२०
तस्य कन्याभवद्राजन्नाम्ना सत्यवती प्रभो । तां गाधिर्भृगुपुत्राय सौचीकाय ददौ प्रभुः ।
तस्याः प्रीतः स शौचेन भार्गवः कुरुनन्दन । पुत्रार्थं श्रपयामास चरुं गाधेस्तथैव च ।
आहूयोवाच तां भार्य्यां सौचीको भार्गवस्तदा । उपयोज्यश्चरुरयं त्वया मात्राऽप्ययं तव ।
तस्या जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान् क्षत्रियर्षभः । अजय्यः क्षत्रियैर्लोके क्षत्रियर्षभसूदनः ।
तवापि पुत्रं कल्याणि धृतिमन्तं शमात्मकं । तपोन्वितं द्विजश्रेष्ठं चरुरेष विधास्यति । १७२५
इत्येवमुक्त्वा तां भार्य्यां सौचीको भृगुनन्दनः । तपस्यभिरतः श्रीमान् जगामारण्यमेव हि ।
एतस्मिन्नेव काले तु तीर्थयात्रापरो नृपः । गाधिः सदारः सम्प्राप्तः सौचीकस्याश्रमं प्रति ।
चरुद्वयं गृहीत्वा च राजन् सत्यवती तदा । भर्त्तुर्व्वाक्यं तथा यथा मात्रे हृष्टा न्यवेदयत् ।
माता तु तस्याः कौन्तेय दुहित्रे स्वं चरुं ददौ । तस्याश्चरुमथाज्ञानादात्मसंस्थं चकार ह ।
अथ सत्यवती गर्भं क्षत्रियान्तकरं तदा । धारयामास दीप्तेन वपुषा घोरदर्शनं । १७३०
तामृचीकस्तदा दृष्ट्वा तस्या गर्भगतं द्विजं । अब्रवीद्भृगुशार्दूलः स्वां भार्य्यां देवरूपिणीं ।
मात्राऽसि व्यंसिता भद्रे चरुव्यत्यासहेतुना । भविष्यति हि ते पुत्रः क्रूरकर्म्मात्यमर्षणः ।
उत्पत्स्यति च ते भ्राता ब्रह्मभूतस्तपोरतः । विश्वं हि ब्रह्म सुमहच्चरौ तव समाहितं ।
क्षत्रवीर्य्यञ्च सकलं तव मात्रे समर्पितं । विपर्य्ययेण ते भद्रे नैतदेवं भविष्यति ।
मातुस्ते ब्राह्मणो भूयात्तव च क्षत्रियः सुतः । सैवमुक्ता महाभागा भर्त्रा सत्यवती तदा । १७३५
पपात शिरसा तस्मै वेपन्ती चाब्रवीदिदं । नार्होऽसि भगवन्नद्य वक्तुमेवंविधं वचः ।
ब्राह्मणापसदं पुत्रं प्राप्स्यसीति हि मां प्रभो ।
॥ ऋचीक उवाच ॥ नैष सङ्कल्पितः कामो मया भद्रे तथा त्वयि । उग्रकर्म्मा समुत्पन्नश्चरुव्यत्यासहेतुना ।
॥ सत्यवत्युवाच ॥ इच्छंल्लोकानपि मुने सृजेथाः किं पुनः सुतं । शमात्मकमृजुं पुत्रं दातुमर्हसि मे प्रभो ।

॥ ऋचीक उवाच ॥ नोक्तपूर्व्वानृतं भद्रे स्वैरेष्वपि कदाचन। किमुताग्निं समाधाय मन्त्रवच्चरुसाधने। १७४०
दृष्टमेतत्पुरा भद्रे ज्ञातञ्च तपसा मया। ब्रह्मभूतं हि सकलं पितुस्तव कुलं भवेत्।
॥ सत्यवत्युवाच ॥ काममेवं भवेत्पौत्रो ममैष तव च प्रभो। शमात्मकमहं पुत्रं लभेयं जपताम्वर।
॥ ऋचीक उवाच॥ पुत्रे नास्ति विशेषो मे पौत्रे च वरवर्णिनि। यथा त्वयोक्तं वचनं तथा भद्रे भविष्यति।
॥ वासुदेव उवाच ॥ ततः सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गवं। तपस्यभिरतं शान्तं जमदग्निं यतव्रतं।
विश्वामित्रञ्च दायादं गाधिः कुशिकनन्दनः। यं प्राप ब्रह्मसमितं विश्वैर्ब्रह्मगुणैर्युतं। १७४५
ऋचीको जनयामास जमदग्निं तपोनिधिं। सोऽपि पुत्रं ह्यजनयज्जमदग्निः सुदारुणं।
सर्व्वविद्यान्तगं श्रेष्ठं धनुर्व्वेदस्य पारगं। रामं क्षत्रियहन्तारं प्रदीप्तमिव पावकं।
तोषयित्वा महादेवं पर्व्वते गन्धमादने। अस्त्राणि वरयामास परशुञ्चातितेजसं।
स तेनाकुण्ठधारेण ज्वलितानलवर्च्चसा। कुठारेणाप्रमेयेण लोकेष्वप्रतिमोऽभवत्।
एतस्मिन्नेव काले तु कृतवीर्य्यात्मजो बली। अर्ज्जुनो नाम तेजस्वी क्षत्रियो हैहयाधिपः। १७५०
दत्तात्रेयप्रसादेन राजा बाहुसहस्रवान्। चक्रवर्त्ती महातेजा विप्राणामाश्वमेधिके।
ददौ स पृथिवीं सर्व्वां सप्तद्वीपां सपर्व्वतां। स्वबाहुस्त्रबलेनाजौ जित्वा परमधर्म्मवित्।
तृषितेन च कौन्तेय भिक्षितश्चित्रभानुना। सहस्रबाहुर्व्विक्रान्तः प्रादाद्भिक्षामथाग्नये।
ग्रामान् पुराणि राष्ट्राणि घोषांश्चैवाथ वीर्य्यवान्। जज्वाल तस्य बाणाग्राच्चित्रभानुर्द्दिधक्षया।
स तस्य पुरुषेन्द्रस्य प्रभावेण महौजसः। ददाह कार्त्तवीर्य्यस्य शैलानथ वनस्पतीन्। १७५५
स शून्यमाश्रमं रम्यमापवस्य महात्मनः। ददाह पवनेनेद्धश्चित्रभानुः स हैहयः।
आपवस्तु ततो रोषाच्छशापार्ज्जुनमच्युतः। दग्धे श्रमे महाबाहो कार्त्तवीर्य्येण वीर्य्यवान्।
त्वया न वर्ज्जितं यस्मान्ममेदं हि महद्वनं। दग्धं तस्माद्रणे रामो बाहूंस्ते छेत्स्यतेऽर्ज्जुन।
अर्ज्जुनस्तु महातेजा बली नित्यं शमात्मकः। ब्रह्मण्यश्च शरण्यश्च दाता शूरश्च भारत।
नाचिन्तयत्तदा शापन्तेन दत्तं महात्मना। तस्य पुत्रास्तु बलिनः शापेनासन् पितुर्व्वधे। १७६०
निमित्तादवलिप्ता वै नृशंसाश्चैव सर्व्वदा। जमदग्निधेन्वास्ते वत्समानिन्युर्भरतर्षभ।
अज्ञातं कार्त्तवीर्य्येण हैहयेन्द्रेण धीमता। तन्निमित्तमभूद्युद्धं जामदग्नेर्महात्मनः।
ततोऽर्ज्जुनस्य बाहूंस्तान् छित्त्वा रामो रुषान्वितः। तं भ्रमन्तं ततो वत्सं जामदग्न्यः स्वमाश्रमं।
प्रत्यानयत राजेन्द्र तेषामन्तःपुरात्प्रभुः। अर्ज्जुनस्य सुतास्ते तु सम्भूयाबुद्धयस्तदा।
गत्वाश्रममसम्बुद्धा जमदग्नेर्महात्मनः। अपातयन्त भल्लाग्रैः शिरः कायान्नराधिप। १७६५
समित्कुशार्थं रामस्य निर्यातस्य यशस्विनः। ततः पितृवधामर्षाद्रामः परममन्युमान्।
निःक्षत्रियां प्रतिश्रुत्य महीं शस्त्रमगृह्णत। ततः स भृगुशार्दूलः कार्त्तवीर्य्यस्य वीर्य्यवान्।
विक्रम्य निजघानाशु पुत्रान् पौत्रांश्च सर्व्वशः। स हैहयसहस्राणि हत्वा परममन्युमान्।
चकार भार्गवो राजन् महीं शोणितकर्द्दमां। स तथाशु महातेजा कृत्वा निःक्षत्रियां महीं।

तपसा परमाविष्टो वनमेव जगाम ह। ततो वर्षसहस्रेषु समतीतेषु केषुचित्॥ १७७०
रौषं सम्प्राप्तवांस्तत्र प्रकृत्या कोपनः प्रभुः। विश्वामित्रस्य पौत्रस्तु रैभ्यपुत्रो महातपाः॥
परावसुर्महाराज क्षिप्त्वाह जनसंसदि। ये ते ययातिपतने यज्ञे सन्तः समागताः॥
प्रतर्दनप्रभृतयो राम किं क्षत्रिया न ते। मिथ्याप्रतिज्ञो राम त्वं कत्थसे जनसंसदि॥
भयात् क्षत्रियवीराणां पर्वतं समुपाश्रितः। सा पुनः क्षत्रियशतैः पृथिवी सर्वतः स्तृता॥
परावसोर्वचः श्रुत्वा शस्त्रं जग्राह भार्गवः। ततो ये क्षत्रिया राजन् शतशस्तेन वर्जिताः॥ १७७५
ते विवृद्धा महावीर्य्याः पृथिवीपतयोऽभवन्। स पुनस्तान् जघानाशु बालानपि नराधिप॥
गर्भस्थैस्तु मही व्याप्ता पुनरेवाभवत्तदा। जातं जातं स गर्भं तु पुनरेव जघान ह॥
अरक्षंश्च सुतान् कांश्चित्तदा क्षत्रिययोषितः। त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः॥
दक्षिणामश्वमेधान्ते कश्यपायाददत्ततः। स क्षत्रियाणां शेषार्थं करेणोद्दिश्य कश्यपः॥
स्रुक्प्रग्रहवता राजंस्ततो वाक्यमथाब्रवीत्। गच्छ तीरं समुद्रस्य दक्षिणस्य महामुने॥ १७८०
न ते मद्विषये राम वस्तव्यमिह कर्हिचित्। ततः शूर्पारकं देशं सागरस्तस्य निर्ममे॥
सहसा जामदग्न्यस्य सोऽपरान्तमहीतलम्। कश्यपस्तां महाराज प्रतिगृह्य वसुन्धराम्॥
कृत्वा ब्राह्मणसंस्थां वै प्रविष्टः सुमहावनम्। ततः शूद्राश्च वैश्याश्च यथा स्वैरप्रचारिणः॥
अवर्त्तन्त द्विजाग्र्याणां दारेषु भरतर्षभ। अराजके जीवलोके दुर्बला बलवत्तरैः॥
पीड्यन्ते न हि विप्रेषु प्रभुत्वं कस्यचित्तदा। ततः कालेन पृथिवी पीड्यमाना दुरात्मभिः॥ १७८५
विपर्य्ययेण तेनाशु प्रविवेश रसातलम्। अरक्ष्यमाणा विधिवत् क्षत्रियैर्धर्मरक्षिभिः॥
तां दृष्ट्वा द्रवतीं तत्र सन्त्रासात् स महामनाः। ऊरुणा धारयामास कश्यपः पृथिवीं ततः॥
धृता तेनोरुणा येन तेनोर्वीति मही स्मृता। रक्षणार्थं समुद्दिश्य ययाचे पृथिवी तदा॥
प्रसाद्य कश्यपं देवी वरयामास भूमिपम्।
॥ पृथिव्युवाच ॥ सन्ति ब्रह्मन् मया गुप्ताः स्त्रीषु क्षत्रियपुङ्गवाः। हैहयानां कुले जातास्ते संरक्षन्तु मां मुने॥ १७९०
अस्ति पौरवदायादो विदूरथसुतः प्रभो। ऋक्षैः सम्वर्द्धितो विप्र ऋक्षवत्यथ पर्वते॥
तथानुकम्पमानेन यज्वनाप्यमितौजसा। पराशरेण दायादः सौदासस्याभिरक्षितः॥
सर्वकर्माणि कुरुते शूद्रवत्तस्य स द्विजः। सर्वकर्मेत्यभिख्यातः स मां रक्षतु पार्थिवः॥
शिबिपुत्रो महातेजा गोपतिर्नाम नामतः। वने सम्वर्द्धितो गोभिः सोऽभिरक्षतु मां मुने॥
प्रतर्दनस्य पुत्रस्तु वत्सो नाम महाबलः। वत्सैः सम्वर्द्धितो गोष्ठे स मां रक्षतु पार्थिवः॥ १७९५
दधिवाहनपौत्रस्तु पुत्रो दिविरथस्य च। गुप्तः स गौतमेनासीद्गङ्गाकूलेऽभिरक्षितः॥
बृहद्रथो महातेजा भूरिभूतिपरिष्कृतः। गोलाङ्गूलैर्महाभागो गृध्रकूटेऽभिरक्षितः॥
मरुत्तस्यान्ववाये च रक्षिताः क्षत्रियात्मजाः। मरुत्पतिसमा वीर्य्ये समुद्रेणाभिरक्षिताः॥
एते क्षत्रियदायादास्तत्र तत्र परिश्रिताः। व्योकारहेमकारादिजातिं नित्यं समाश्रिताः॥